תנ״ך · ראשונים · אברבנאל · נביאים

אברבנאל על ישעיהו

רבנו יצחק אברבנאל

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

אברבנאל על ישעיהו

רבנו יצחק אברבנאל

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/אברבנאל-על-ישעיהו/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמה 5
פרק א 32
פרק ב 50
פרק ג 66
פרק ד 76
פרק ה 79
פרק ו 101
פרק ז 130
פרק ח 151
פרק ט 165
פרק י 177
פרק יא 193
פרק יב 205
פרק יג 206
פרק יד 215
פרק טו 228
פרק טז 231
פרק יז 236
פרק יח 243
פרק יט 249
פרק כא 259
פרק כב 268
פרק כג 278
פרק כד 287
פרק כה 295
פרק כו 300
פרק כז 307
פרק כח 311
פרק כט 323
פרק ל 331
פרק לא 342
פרק לב 345
פרק לג 352
פרק לד 360
פרק לה 364
פרק לו 373
פרק לז 381
פרק לח 389
פרק לט 399
פרק מ 402
פרק מא 426
פרק מב 433
פרק מג 442
פרק מד 455
פרק מה 469
פרק מו 483
פרק מז 486
פרק מח 488
פרק מט 493
פרק נ 502
פרק נא 507
פרק נב 515
פרק נג 529
פרק נד 544
פרק נה 552
פרק נו 561
פרק נז 566
פרק נח 573
פרק נט 581
פרק ס 587
פרק סא 594
פרק סב 598

פרק סג 600
פרק סד 608
פרק סה 612
פרק סו 621

הקדמה

אמר יצחק הספרדי בן השר אדון יהודה אברבניאל זצ"ל מזרע קדש משפחת בית דוד בסדרן של נביאים מצאנו ראינו מנהגם של ישראל, בחילוף מה שארז"ל בבבא בתרא פ"ק, כי שם אמרו סדרן של נביאים, יהושע שופטים שמואל מלכים ירמיהו יחזקאל ישעיהו תרי עשר, ונתנו טעם למה יקדימו ירמיהו, ויחזקאל וישעיהו אחריהם, באמרם שהיה ספר מלכים סופו חורבנא, וירמיהו כוליה חורבנא, ויחזקאל רישיה חורבנא וסופיה נחמתא, וישעיהו כוליה נחמתא, וסמכינן חורבנא אחורבנא ונחמתא אנחמתא, אמנם קדמונינו בני הגולה לא נהגו כן כי אם להקדים ישעיהו ואחריו ירמיהו ואחריו יחזקאל ואחריו תרי עשר. ועם ההתבוננות הטוב רואה אני דבריהם ישרים ותמימים במעגלותם, בהקדימם ספר נבואות ישעיהו לספרי נבואות שאר הנביאים וזה מחמש בחינות. האחת כפי הקדימה הזמנית, והשאר כפי קדימת המעלה והנני זוכר אותם כאשר עם לבבי:

הבחינה הראשונה היא מפאת הזמן, לפי שהקודם והראשון בזמן ראוי שיקדם זכרונו למאוחר ממנו בזמן, וידוע שישעיהו נבא ראשונה זמן רב קודם ירמיהו ויחזקאל, ולכן היה ראוי שיקדם ספר ישעיהו לספריהם, כי כמו שספר יהושע קודם בסדר לספר שופט' ושופט' לשמוא' ושמוא' לספר מלכים כפי קדימת זמני הספורים ההם, כן היה ראוי שיקדם ספר ישעיהו לספרי ירמיהו ויחזקאל כפי זמני נבואותיהם כי היה יחס ספרי הנבואות זה לזה כיחס ספרי הספורים זה לזה, אף כי שלשת הספרים האלה ר"ל ישעי' וירמי' ויחזקאל הם כענפים לספר מלכים, לפי שענינם הנבואות שנבאו הנביאים האלה למלכים שנזכרו בספר מלכים וכיון שישעי' נבא לעזיהו יותם ואחז וחזקי' מלכי יהודה, וירמי' נבא אח"כ ליאשי' ויהויקים וצדקי' בניו, ויחזקאל נבא לגלות יהויכין בזמן ירמי' היה מן הראוי שכמו שבספר מלכים קדמו ספורי עוזי' ויותם ואחז וחזקיהו לספורי יאשי' ובניו, כן יקדם ישעי' לירמי' ויחזקאל כפי ערך וקדימת המלכים אשר נבאו אליהם: ואמנם הטענה שעשו חז"ל לסמוך חורבנא לחורבנא ונחמתא לנחמתא אינה מחוייבת, כי מה ההכרח שיסמך חורבן לחורבן ונחמא לנחמא, והנה בנבואות עצמן ראינו שתבא הנחמה סמוכה לייעוד החרבן להיות שמאל דוחה וימין מקרבת, כ"ש שישעיהו עצמו נבא ג"כ על חורבן בית ראשון ביד נבוכדנצר מלך בבל ונבא ג"כ על חרבן בית שני, ולא היה א"כ כוליה נחמתא, גם ירמיהו נבא על הנחמא והגאולה נבואות הרבה ואינו כלו חורבנא, ובכלל שכל אחד מהם נבא על החרבן ועל הנחמה ולמה א"כ יבטל מהם סדר הקדימה הזמנית. ואמנם מה שאמרו שם ג"כ שארבעה נביאים נבאו

באותו פרק הושע ישעיהו עמוס ומיכה, ושהושע היה הראשון להם שנאמר תחלת דבר ה' בהושע וכי עם הושע דבר תחלה והלא ממשה ועד הושע הוו כמה נביאים, א"ר יוחנן תחלה לארבעה נביאים שנבאו באותו הפרק וכו', אין הדעת הזה מוכרח כי עם היות שישעיהו והושע שניהם נבאו בימי עזיהו יותם אחז יחזקיהו לא יתחייב שנבא הושע קודם לישעיהו: והראיה שהביאו מפסוק תחלת דבר ה' בהושע, כבר כתב רש"י שהוא מדרש אגד' ושפשוטו של מקרא תחלת הדבור שדבר ה' אל הושע, א"ל לך קח לך אשת זנונים, וכן פירשוהו המפרשי' כלם איש לא נעדר. ואין להקשות על זה ממה שבא גזרת הכתוב בויו"ו ויאמר ה' אל הושע, והיה לו לומר תחלת דבר ה' בהושע אמר ה' אל הושע, וג"כ משבאה הפסקה בין תחלת דבר ה' בהושע ובין ויאמר ה' אל הושע, שההפסקה תורה שהם גזרות מתחלפות ושאין שניהם מאמר גוזר א', כי הנה פעמים רבות מצאנו הגזרה בכתו' שתבא עם ויו"ו, וכן לדעת רש"י בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ והארץ היתה תהו, ובפ' וארא כתוב ויהי ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים ועשה שם הפסקה, ואחריו כתוב וידבר ה' אל משה לאמר אני ה' דבר אל פרעה שהוא גזרת הכתוב ובאה בויו"ו ועם הפסקה, וכתב עליו הראב"ע שיש לתמוה על ההפסקה ההיא, וכן בפרשת פנחס, ויהי אחרי המגפה ויאמר ה' אל משה ואל אלעזר בן אהרן הכהן לאמר שאו את ראש כל עדת בני ישראל, ואין ספק שגזרת הכתוב היא ויאמר ה' אל משה ואל אלעזר וגומ' ובאה בויו"ו והושמה הפסקה ביניהם. ובפ' אלה הדברים, ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות מקרב העם וידבר ה' אלי לאמר אתה עובר היום וגו', ויש שם הפסקה בין מקרב העם שהוא הנושא ובין ויאמר ה' שהוא הנשוא ובאה גזרת המאמר בויו"ו, וכן נאמר שעם היות הפסקה אחרי תחלת דבר ה' בהושע היתה גזרת המאמר ויאמר ה' אל הושע, וכדי שלא תטעה באותה הפסקה שהיא לחלוף הגזרות לכן לא הושם סוף פסוק אחרי תחלת דבר ה' בהושע, עם היות שמה הפסקה להודיע שהוא גזרת המאמר באמת, ואף שנודה שהם שתי גזרות האחת תחלת דבר ה' בהושע והשנית ויאמר ה' אל הושע, לא יתחייב מזה שיהיה פי' הכתוב שדבר ה' בתחלה להושע קודם לשאר הנביאים, אבל יהיה ענינו שבעבור שספר הכתוב שנבא הושע בימי עזיהו יותם אחז יחזקיהו מלכי יהודה ובימי ירבעם בן יואש מלך ישראל, וידענו שעזיהו מלך בשנת כ"ז למלכות ירבעם בן יואש והיה ראוי אם כן שכמו שזכר בהמשך הזמן נבואת הושע שלשת המלכים שמלכו אחרי עוזיהו ככה יזכור שאר מלכי ישראל שמלכו אחרי ירבעם בן יואש בזמנו, לכן אמר הכתוב אחרי אמרו ובימי ירבעם בן יואש מלך ישראל שלא נחשוב שלא נבא כי אם בימי ירבעם בן יואש מלך ישראל לבד כי עד הושע בן

אלה המלך האחרון מישראל נמשכה נבואתו, כיון שנבא עד זמן חזקיהו, אבל שזכר הכתוב ירבעם בן יואש בלבד להגיד שבימיו התחיל הושע להנבא, ויהיה אם כן תחלת דבר ה' בהושע נסמך עם מה שלמעלה לא עם מה שאחר', ר"ל ובימי ירבעם בן יואש מלך ישראל היה תחלת דבר ה' בהושע. ואין להקשות ממה שבא סוף פסוק אחרי מלך ישראל ולא בא אחרי דבר ה' בהושע כי כבר זכרתי לך מקומות הרבה שתבא גזר' הכתוב אחרי סוף הפסוק. וכן מצינו פעמים רבות שתי גזרות בפסוק אחד. ויצא לנו מזה כלו, שגם הושע לא נבא קודם ישעיהו בזמן. ובדברי הימים כתוב ויתר דברי עזיהו הראשונים והאחרונים כתב ישעיהו בן אמוץ הנביא, והוא מה שיורה שישעיהו נבא בתחלת מלכות עזיהו ושנבא קודם להושע שנבא באותו פרק. וכל שכן שהיה קודם לירמיהו ויחזקאל ולכן צדקו הקדמונים שבסדור ספרי הנבואות שמו ראשונה ספר ישעיהו, ואמנם למה שמו הושע אחר ירמיהו ויחזקאל בהיות שקדם אליהם בנבואתו, כבר נתנו בגמרא הטעם בזה שלהיות נבואות תרי עשר נבואות קטנות קבצו כלם בספר אחד. וכן עמוס עם היות שניבא שנתים לפני הרעש הנה לא קדם לישעיהו כי ישעיהו אולי התחיל להנבא בתחלת מלכות עזיהו והרעש היה בשנת כ"ז שנה לעזיהו כי חמשים ושתים שנה מלך:

והבחינה השנית היא מפאת הפועל, ר"ל מעלת ישעיהו בן אמוץ בעצמו ויחוס משפחתו על כל שאר הנביאים, לפי שכמו שאחז"ל בפ"ק דמסכת מגילה, אמר רבי לוי דבר זה מסורת בידנו מאבותינו אמוץ ואמציה אחי הוו והיה א"כ ישעי' מזרע המלוכה ומן הפרתמים בן אחי המלך, וכבר יורה עליו גודל לבבו בתוכחותיו שהיה לבו כלב האריה, אשר לא יקוה לאיש ולא ירא מבני אדם, ועם היות שהוא אמר על עצמו גוי נתתי למכים ולחיי למורטים, הנה לא העיד הכ' שנעשה דבר מזה בפעל אלא שהוא הי' מכין עצמו לזה על כבוד ה', והוא אמרו ה' אלקים יעזור לי ע"כ לא נכלמתי ע"כ שמתי פני כחלמיש ואדע כי לא אבוש שביאר בזה, שלא קבל כלמה ובושה משום אדם. ויורה ג"כ על יחוסו ונועם דבריו ויופי מליצתו, כדברי המלכים ויועצי הארץ שידברו באופן יותר נאה וצח משאר בני אדם, עד שמפני זה אמרו חז"ל שישעיהו במראה אשר ראה בשנת מות המלך עזיהו היה דומה לבן כרך, ויחזקאל במראה אשר ראה על נהר כבר היה דומה לבן כפר, ואיך א"כ ספר נבואות ישעיהו יהיה מאוחר לספרי נבואות שאר הנביאים, שלא היו באותה מעלה ומדרגת זרע ומשפחה. והנה יש לנו ראיות רבות בכתבי הקדש שראוי להקדים לכל דבר כבוד בני היחס ושלימות המשפחה על זולתה, הלא תראה שמפני שמתוך בני יעקב בחר ה' ביהודה לנגיד היה זרעו ומשפחתו ושבטו קודמים בכל מעלה וכבוד לשאר השבט', ולכן בדגלים צוה שהחונים קדמה מזרחה יהיה דגל מחנה יהודה,

ושהם ראשונים יסעו למסעיהם והיה זה כבוד גדול לאותו שבט. ובחנוכת המזבח הקריב ביום הראשון נחשון בן עמינדב למטה יהודה. וכשזכר שמות האנשים אשר ינחלו את הארץ לישראל עם אלעזר הכהן ויהושע בן נון, זכר ראשונה למטה יהודה כלב בן יפונה, ובנחלת הארץ תמצא שהנחלה הראשונה אשר נתן יהושע היתה למט' יהוד' קודם שאר השבטי', ולא נעש' עם אותו שבט את כל הכבוד הזה כי אם למעלת יחוסם ומשפחתם מצד אביהם שבחר ה' לנגיד ומצוה לאומים, ואחרי מות יהושע כששאלו ישראל מי יעלה לנו אל הכנעני בתחל' להלחם בו השיבם ית' יהודה יעלה הנה נתתי את הארץ בידו, וידוע שביד כל ישראל נתנה לא ביד יהודה לבדו אלא שתלה באותו שבט כבוד הנצחון והירושה להיותם בני יהודה אביהם. ולהיות מעלת היחס וזכות האבות גדול מאד תמצא בספר שופטים, כאשר יותם בן גדעון הוכיח את בעלי שכם על שהמיתו את שבעים אחיו כדי להמליך את אבימלך בן אמתו, וישא משלו ויאמר הלוך הלכו העצים למשוח עליהם מלך אמר שהעץ הראשון אשר בחרו למלוכה היה הזית, כמ"ש ויאמרו לזית מלכה עלינו, ואין ספק כי לא זכר ראשונה את הזית כי אם בעבור שפריו הוא היותר קיים ומתמיד בטבעו, ולכן היה ראוי שיהיה קודם בכל דבר מעלה וכמו שאמר במסכת ברכות שאם היו לפניו זיתים וענבי' מברך על הזיתים ופוטר את הענבים שזה שני לארץ וזה שלישי לארץ, ולזה היתה תשובתו החדלתי את דשני אשר בי יכבדו אלקים ואנשים, כי בזית אמר לשון כבוד כפי שלימות טבעה ויחוס משפחתה הקיים והמתמיד, והיה זה לענין הנמשל שכן היה ראוי שיקדמו במלוכה בני גדעון לבן האמה ממשפחת אבימלך. גם מצינו שנבוכד נאצר כשעלה על ירושלם בימי המלך יהויקים וצוה לאשפנז רב סריסיו, להביא מבני ישראל ילדים אשר אין בהם כל מום הנה צוה לו שיקחם בפרט מזרע המלוכה ומן הפרתמים, כי גם בעבדות ובגולה ראה להקדים בני השרים ממשפחת בית דוד על בני שאר העם, וכן עשה כמו שנאמר בספר דניאל ויהי בהם מבני יהודה דניאל חנניה מישאל ועזריה, כי אותם מפני שלמו' משפחתם לקח בייחוד להיותם נקראים בני המלך ולהיות משפחת בית דוד גם לאלף דור קודמת בכבוד ומעלה לכל שאר היהודים, אמרו בפ' חלק עתיד הקב"ה להעמיד דוד אחר, שנא' אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלקיהם ואת דוד מלכם, וכ' ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת קם לא נאמר אלא אקים, א"ל רב פפא לאביי והכתיב ודוד עבדי נשיא להם לעולם, א"ל כגון קיסר ולפני קיסר ולזה אמר רב אסי אם מן חיי הוא כגון רבינו הקדוש אם מן מתי הוא כגון דניאל איש חמודות, אר"נ בר יצחק, אם מן חיי כגון אנן דכתי' והיה אדירו ממנו ולמדנו מזה שבכל כבוד ומעלה ראוי שתקדם משפחת בית דוד על

זולתה, כי כבר נבא עליו הזקן באמרו לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו, ודרשו הקדושים ז"ל לא יסור שבט מיהודה אלו ראשי גליות שבבבל שרודים את העם בעמל, ומחוקק מבין רגליו אלו בניו של הלל שמלמדין תורה ברבים, ר"ל שגם בגלותם יהיה תמיד נגיד ומצוה לאומים מזאת המשפחה היקר' וגם בבית שני בהיות החשמונים ובית הורדוס מולכים תמיד, היה בירושלם נשיא מבית דוד כמו שכתב יוסף בן גוריון ומזאת המדרגה היה הלל הזקן ורבן שמעון בנו ור"ג בן ר"ש ור"ש השני ור"ג הזקן ור"ג השני בנו ור"ש בנו ורבינו הקדוש בנו כלם נשיאים, ראשי בני ישראל המה וכמה החמירו חכמים ז"ל בכבוד היחס והמשפחות עד שכאשר הורידו לר"ג מן הנשיאות לאותה סבה שזכרו בגמ', והיו מבקשים ביניהם למנות אחר תחתיו אמרו נמני לרבי עקיבא והשיבו לית ליה זכות אבות, ר"ל שלא היה ממשפחה יקרה כי הי' בן גרים ולכן לא היה ראוי שיהיה נשיא, עד שאמרו נמני לר' אלעזר בן עזריה דהוא עשירי לעזרא, ואותו מנו לנשיא מפני כבוד משפחתו מחובר לשלימות חכמתו, ומפ"ז אמרו במדרש קהלת בן דוד מלך בירושלם, אמר ר' אחא בש"ר אלכסנדראי מלך בן מלך חכם בן חכם נביא בן נביא אשרי אדם שיש לו יתד לתלות בה שרצה ביתד כבוד הוריו ומעלת משפחתו, וע"כ אז"ל אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על המשפחות המיוחסות שבישראל, וראה גם ראה עד היכן הגיע מה שהיו מעיינים חכמים ז"ל בעניני היחס וכבוד המשפחה, שאמרו במסכת כתובות בפ' אעפ"י רבי איעסק ליה לבריה בי רבי חייא ר"ל שהיה מתעסק רבי להשיא בנו עם בת ר"ח כי מטא למכתב כתובה נח נפשה דרביתא כלומר קודם נשואין מתה הנערה, אמר רבי ח"ו פיסולא איכא ר"ל שאולי היה בה פסול שלא היתה הוגנת להנשא לבנו, יתיבו ועיינו רבי אתי משפטיה בן אביטל ורבי חייא אתי משמעה אחי דוד, כלומר, שחקרו בדבר ומצאו שרבי היה מזרע שפטיה בן אביטל בן זכר לדוד ור"ח היה מזרע שמעה אחי דוד ולפי שהיה בן רבי מזרע המלוכה ובת רבי חייא לא היתה בת מלכים עם היותה קרובה אליהם, לכן לא נתנם ה' להזדווג לפי שלא היו שווים ביחסם ובמשפחתם וכ"ז ממה שיוכיח שהקדימה במעלה והכבוד ראויה כפי שלימות היחס ומדרגת המשפחה, ובהיות הדבר כן והיה ישעיהו קרוב למלכות בן אחי המלך היתכן אם היו כלם בחיים שיקדמו לו בכל דבר כבוד ומעלה, ירמיהו מן הכהנים אשר בענתות ויחזקאל בן בוזי הכהן עניים מרודים נבזים ושפלים מחזרים על הגרנות ואם המה בהיות בחיים חייתם לא יקדמו לו אף כי אחרי מותו שיקדמו ספריהם לספרו. הנה א"כ בבחינת הפועל ומעלתו ראוי הוא ומחוייב שיהיה ספר נבואות ישעיהו קודם לספרי נבואות שאר הנביאים:

והבחינה השלישית היא מפאת הצורה, ר"ל צורות נבואות ישעיהו וצורות נבואות שאר הנביאים, ובאור זה כי הנה מדרגות הנבואות כלם יוכללו בשני מינים כמו שזכר הרב המורה שהם החלום והמראה, וכמו שביארה תורה במאמר אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו ואמנם במה יבדלו שניהם זה מזה, הנה לא בא בביאור בדברי הרב אף אמנם ידענו כפי שרשיו בנבוא' שלא יבדל החלו' מהמרא' או החזון או מחז' שכלם דבר אחד מצד הפועל ונותן השפע, לפי שבכל אחד מהם יהיה המשפיע הבורא ית' באמצעות השכל הפועל ולא יובדלו ג"כ מצד המקבל, כי בין שתהיה הנבואה בחלום או שתהיה במראה או מחזה הנה המקבל השפע הנבואיי שמה תמיד הוא הכח השכלי עם הכח המדמה, גם לא תחשוב שיהיה ההבדל ביניהם שהנביא כשינבא בחלום יהיה בטל החושים כמשפט האדם הישן ובהנבאו במראה ומחזה ישתמש בחושיו וכחותיו כמו בהקיץ, כי הנה לדעת הרב בהיות הנביא מתעסק בנבואתו ודבקותו בין שיהיה בחלום ובין שיהיה במראה תמיד בהיות נפשו דבקה ומתקשרת עם העליונים לא יוכל הנביא להשתמש בחושיו כלל מבלעדי מרע"ה, וכמו שהביא ראיה על זה ממה שנאמר בדניאל ואראה את המראה הגדול הזה ולא נשאר בי כח והודי נהפך עלי למשחית ולא עצרתי כח, ואמר ואני הייתי נרדם על פני ופני ארצה שביאר בזה היות מראה הנבואה בביטול החושים, ואמר שזה כן לא נשאר שיהיה ההבדל בין החלו' והמראה כ"א בהכנת הנבו' בעת שתגיעהו הנבואה כי אם היה ישן כאשר תבואהו הנבואה תקרא חלום, אבל אם היה מקיץ מתעסק בעניניו כשחל עליו השפע הנבואיי תקרא אותה מדרגה מהנבואה מראה או מחזה וחזון. ומזה תדע שמשני המינים האלה הנה מין החלום הוא יותר פחות המעל' ממין המחזה והמראה, לפי שבחלום חל השפע לנביא בהיותו ישן וכחו המדמה הוא אז בלתי נכנע ולא כבוש תחת שכלו, ולכן אז אינו מסודר בעצמו אבל מדמה ומרכיב הרכבות בדויות כדרך הישנים ולכן היתה הנבואה אשר כזאת קשת ההבנה והציור ורבת ההמשל והחידה, ותצטרך לפתרון מאד מפני בלבול הכח הדמיוני המקבל אותו השפע אז, אמנם במראה לפי שיחול הרוח הנבואיי בהיות הנבי' ער ושכלו שופט וגובר על דמיונו והוא נכנע ומסודר תחת השכלי, לכן בהיות הכח הדמיוני ההוא אז בסדור נאות והתישבות טוב תהיה הנבואה שתחול אז עליו זכה וברה ומפורשת, ומפני זה אמרו חכמים ז"ל שמשה רבינו ע"ה לא באה אליו מעולם נבואה בלילה, שנאמר ביום דבר ה' אל משה להעיר שלא היה מנבא בחלום שהוא ממדרגה שפלה. והנה ההבדל בזה אשר העירותיך עליו פה מהחלום למראה תבינהו בדברי הרב המורה בפמ"א ח"ב, באמרו בתחלתו ז"ל איני צריך לבאר החלום

מה הוא אמנם המראה והוא אמרו במראה אליו אתודע, והיא אשר תקרא מראה הנבואה ותקרא ג"כ יד ה' ותקרא מחזה הוא ענין איום ונורא מחובר לנביא בעת היקיצה וכו', כי מאשר אמר הרב מחובר לנביא בעת היקיצה העיר על ההבדל האמתי ההוא שזכרתי, ומפני שהיתה מדרגת ישעיהו בנבואה עליונה מאד לא באתהו כל ימיו נבואה בחלום כי אם במראה ובמחזה, ולזה נאמר בתחלת ספרו חזון ישעיהו בן אמוץ אשר חזה, כי היה החזון המדרגה היותר זכה שבמיני הנבואה ולכן היו דבריו צחים ומבוארים יותר ובמעט משלים וחידות כפי זכות ובהירות מדרגת נבואתו. וכבר יורה על אמתת כל זה ענין אחד שאודיעך פה והוא עיון נכבד קחנו ועיניך שים עליו, ר"ל שאתה תמצא בירמיהו ויחזקאל ושאר הנביאים פעמים רבות, ויהי דבר ה' אלי לאמר ויהי דבר ה' אל פלוני ולא תמצא זה הלשון באדוננו משה בשום מקום, כי לא נאמר בו מעולם ויהי דבר ה' אל משה או דבר ה' אשר היה אל משה, והסבה בזה היא שזה הלשון יאמר על הנבואה שהיא בחלום לא במראה וגם על המדרגה השפלה ממנו ויורה גם כן על רבוי אמצעיים, וכאילו יאמר הנביא שלא ראה את השם ולא השיג ממנו דבר אבל שהיה והגיע אליו דבר ה' על ידי אחרים, ולכן במשה שהיה מנבא מאתו יתברך בלי אמצעי לא בא בנבואתו הלשון הזה וכבר גלה הרב המורה שלשון ויהי דבר ה' מורה שהנבואה ההיא בחלום ובמדרגה שפלה ממנו במה שכתב בפמ"ה ח"ב, אמר שם ז"ל המדרגה השלישית והיא תחלת המדרגות מי שיאמר ויהי דבר ה' אלי, ומה שנוטה מן הלשונות אל זה הענין הוא שיראה הנביא משל בחלום, וכאלו התנאים כלם אשר קדמו באמתת הנבואה ובגוף החלום של נבואה יתבאר לו ענין המשל ההוא כמו רוב משלי זכריה עד כאן. הנה ביאר שויהי דבר ה' ומה שדומה לזה הלשון לא נאמר על מדרגה ממדרגות מראות הנבואה, כי אם על הנבואה שתבא בחלום, וגם לא על מדרגת דברים שישמע בחלום ושאר מדרגות החלום הטובות כל אחת על המדרגה הפחותה מהם, והיא ראיית משלים בחלום כמו שזכר, ובעבור שהיו ירמיהו ויחזקאל ושאר הנביאים מנבאים פעמים רבות בחלום וראיית משלים במדרגה שפלה מהנבואה, בא בהם פעמים רבות זה הלשון ויהי דבר ה', אבל בישעיהו מפני זכות נבואתו והיותה תמיד במראה ולא בחלום, לא נאמר בו ויהי דבר ה' אלי או ויהי דבר ה' אל ישעיהו אלא פעם אחת על מחלת חזקיהו, שנאמר ויהי דבר ה' אל ישעיהו לאמר הלוך ואמרת אל חזקיהו כה אמר ה' אלהי דוד אביך שמעתי את תפלתך ראיתי את דמעתך הנני יוסיף על ימיך חמש עשרה שנה, אולי שאותו פעם נרדמו כוחותיו מפני דאגתו על מות חזקיהו ותרדמה נפלה עליו במחשבתו זאת, בהיותו בחצר החיצונה מהיכל המלך ואז בהיותו ישן באה לו הנבואה ההיא, אבל שאר נבואותיו כלם

בחזון ובמראה הנבואה היו לא בחלום, ולכן לא נזכר בו פעם אחרת ויהי דבר ה'. הנה התבאר מזה שהיתה נבואת ישעיהו וצורתה ומדרגתה יותר עליונה ושלימה ממדרגות שאר הנביאים כלם שנכתבו נבואותיהם בספרים האלה, ולכן נאמר בו תמיד חזון או חזה להודיע שתמיד היה מנבא במראה ולא בחלום. אמנם בב"ר זכרו עשרה לשונות מהנבואה ואמרו שהקשה שבכלם הוא חזון שנאמר חזות קשה הוגד לי הנה עשו החזון רומז לחמר נבואותיו לא לצורותם, אבל אין דעתי מתישבת בדבר הזה לפי שגם הנבואה הטובה תקרא חזון כמו שאמר חזון עובדיה והיא נבואת נחמה וטובה לישראל, ויואל אמר מיעד טוב זקניכם חלומות יחלומון ובחוריכם חזיונות יראו ולא יתכן לומר שהיה מיעד שיראו ייעודים קשים, אבל זכר שני מיני הנבואה חלומות יחלומון חזיונות יראו על דרך מה שאמרה תורה במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו, וגם הכתוב שהביאו חכמים ז"ל לראיה לדעתם יורה על אמתת מה שאמרתי, שאמר חזות קשה הוגד לי שמפני שהיה המחזה ממנו בייעוד טוב וממנו בייעוד קשה, הוצרך לפרט ולומר חזות קשה בעבור שיש חזות אחר שאינו קשה אבל רך וטוב, ובהקדמת פירוש ספר תרי עשר אבאר כמה מהחכמים כללו במאמרם זה, והיוצא מזה כולו שספר ישעיהו מפאת צורת נבואותיו הוא שלם מעולה משאר הנביאים, ולכן היה ראוי שיקדם אליהם בסדר ומעלה:

והבחינה הרביעית היא מפאת חמר הספר וזה יובן בב' פנים, האחד שהנה מעלת הספר או הנביא שחברו תשוער כפי רוב הנחמות והטובות שנבא לישראל או מיעוט', ואתה תראה שבספר ישעיהו באו הרבה נבואות נחמת וגאולת ישראל יותר מבספר אחר משאר הנביאים עד שמפ"ז אמרו חז"ל, כמו שזכרתי למעלה שהיה ספר ישעיהו כלו נחמתא כי מפני שבאו בו יותר ייעודים ונבואות בנחמה החליטו המאמר שהיה כלו נחמה, ואני כבר עשיתי מאמר בזכרון הנבואות המוכרחות והמבוארות בעניני שהם על הגאולה העתיד' שבכל כתבי הקדש, קראתיו משמיע ישועה, ושם הבאתי מדברי אדון הנביאים ד' נבואות ומדברי בלעם נבואה אחת, ומדברי ירמיהו שש נבואות ומדברי יחזקאל עשר נבואות, ומדברי הושע נבואה אחת ומדברי יואל נבואה אחת, ומדברי עמוס נבואה אחת וכל דברי עובדיה שהיא נבואה אחת, ובדברי מיכה שתי נבואות ובדברי חבקוק נבואה אחת, ובדברי צפני' נבואה אחת ובדברי חגי נבואה אחת, ובדברי זכריה ד' נבואות ובדברי מלאכי נבואה אחת. אמנם בדברי ישעיהו ראיתי ט"ו נבואות גלויות ומבוארות על התשועה העתידה ואולי מפ"ז בגזירת עירין ובמימר קדישין מלידה ומבטן נקרא שמו ישעיה אם להגיד שהוא יקרא ויפרסם תשועת ה' וגאולת עמו, ואם להעיר שינבא ט"ו נבואות בתשועה ובגאולה העתידה, כי ישע הוא שם לתשועה ולגאולה כמו שאמר

אראנו בישע אלקים, וי"ה עולה במנין ט"ו. וכיון שרבו כמו רבו נבואות הנחמות שבאו בספר ישעיהו, הנה א"כ חמר ספרו בנחמה ובגאולה העתידה ראוי שיקדם לספרי שאר הנביאים שקצרו ממנו בנבואות הטובות, וכבר שבח ישעיהו עצמו בזה ה' מבטן קראני ממעי אמי הזכיר שמי ואמר במקום אחר יען משח ה' אותי לבשר ענוים שלחני לחבוש לנשברי לב לקרוא לשבויים דרור ולאסורים פקח קוח לקרא שנת רצון לה' ויום נקם לאלהינו לנחם כל אבלים לשום לאבלי ציון פאר תחת אפר וגו', זהו הפן הראשון מחמר הספר הזה: והפן האחר מחמר נבואותיו הוא שישעיהו הרבה לגלות וליעד בגאולה העתידה דברים יותר משאר הנביאי', וביאור זה שאתה כשתפליג העיון וטוב החקירה בנבואותיו תדע ותשכיל שהנביא הנכבד הזה גלה וביאר בענין גאולתינו ופדות נפשנו י"ד ייעודים, הראשון, מהנקמה שיעשה הקב"ה בכל האומות שהרשיעו לישראל אם בחרבם אלו על אלו בהקבץ עמים יחדו להלחם על אדמת הקדש, ואם בדבר ומגפה אש וגפרית ורוח זלעפות שירד עליהם מאת ה' מן השמים תמצא זה בזה הספר בנבואה הי"א בפ' הוי ארץ צלצל כנפים. ובנבואה הי"ב בפ' משא מצרים ובנבואה הכ' בפ' הנה ה' בוקק הארץ ושאר הפרשיות שאחריה, ובנבואה הכ"ג בפ' קרבו גוים לשמוע ובנבואה הכ"ט בפ' שמעו אלי רדפו צדק ובנבוא' הל"ה בפ' הנני נוט' אליה כנהר שלום וזולתם: והייעוד השני הוא, שתהיה נקמת אדום ועיר בצרה יותר גדולה מנקמת שאר האומות ושלא יזכו הפלטי' מהם לקרא בשם ה' ולעבדו שכם אחד כמו שיזכו לזה פליטי שאר האומות, תראה זה בנבואה הכ"ג בפ' קרבו גוים לשמוע ובנבואה הל"ג בפ' מי זה בא מאדום וזולתם: והייעוד השלישי, הוא תשועת ישראל וגאולתם וקבוץ גלויותיהם תראה זה בנבואה הח' בפ' והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו, ובנבואה הי"א בפ' הוי ארץ צלצל כנפים ובנבואה הכ' בפ' ביום ההוא יושר השיר הזה בארץ יהודה ויתקע בשופר גדול, ובנבואה הכ"ג בפ' חזקו ידים רפות ובנבואה הכ"ה בפ' נחמו נחמו עמי, ובנבואה הכ"ח בפ' כה אמר ה' בעת רצון עניתיך, ובנבוא' הכ"ט בפ' אנכי אנכי הוא מנחמכ', ובנבואה הל"א בפ' רני עקרה ובנבואה הל"ג בפ' קומי אורי ושוש אשיש, ובנבואה הל"ד בפ' כה אמר ה' כאשר ימצא התירוש באשכול ובנבואה הל"ה בפ' שמחו את ירושלם וזולתם: ויעוד הד', שבגאול' העתיד' ישובו י' השבטים שהגלם סנחריב בארץ אשור, ולא שבו לבי' שני תראה זה בנבואה הח' בפ' יוסיף ה' שנית ידו ובנבואה הכ' בפ' מכנף הארץ זמירות שמענו, ושאר הפרשיות שאחריה ובנבואה הכ"ח בפרשת הנה אלה מרחוק יבאו ואלה מצפון וזולתם: והייעוד הה' שתהיה הגאולה העתידה דומה לגאולת מצרים בבחינות רבות בנקמת האויבים המחזיקים בם כפרעה

ומצרים, ובגאולה המוחלטת שלא ישאר מהם איש בארצות הגלות כמו שלא נשארו במצרים, ובהיות התשועה על ידי נביא גדול בנבואה והמופתים כמו שהיה מרע"ה ובקריעת הים, תראה זה בנבואה הח' בפ' יוסיף ה' שנית ידו ובנבואה הי"ט בפ' עורי עורי לבשי עז זרוע ה' עורי כימי קדם: והייעוד הו', שיש עת מוגבל גזור לפניו יתברך לגאולת ישראל לא תמנע בבואו אף שיהיו בהם שבר פושעים וחטאים יחדו, אבל הרשעים שבהם יכלו בקבוץ הגליות וחבלי זמן המשיח, וצדיקים יירשו ארץ תראה זה בנבואה כ"ג, באמרו שם כי יום נקם לה' שנת שלומים לריב ציון ושם נא' לא יעברנו טמא ובנבואה כ"ג בפרשת קומי אורי באמרו אני ה' בעתה אחישנה, ובפ' מי זה בא מאדום באמרו וארא כי אין איש וזולתם: והייעוד הז', שיהי' הגלות הזה ארוך ונמשך מאד ולא תהי' הגאולה כי אם אחר עבור זמן רב מהגלות תראה זה בנבואה הכ"ח בפ' ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני, שזה המאמר לא יפול כ"א על זמן רב מהגלות ובנבואות אחרות זולתם: והייעוד הח', שבזמן הגאולה תשוב השכינה והנבואה לחול בקרב ישראל, ותתרבה החכמה והידיעה בכללותם, תראה זה בנבואה הח' באמרו כי מלאה הארץ דעה את ה' וגו', ובנבואה הי"א באמרו אשקטה ואביטה במכוני באמרו כחום צח עלי אור ובנבואה כ"ה בפ' נחמו נחמו עמי באמרו ונגלה כבוד ה', ובנבואה הל"ג בפ' קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרח: והייעוד הט', שבגאולה העתידה ישובו אל ה' כל פושעי ישראל שיצאו מכלל הדת והתערבו בגוים, אם באונס מפני חרבות או בפתוים ואופנים אחרים, והמה יתחרטו באחרית הימים וישובו אל אלהי אבותם ולפי שהמה היו עם מרעיתו וצאן ידו של הקב"ה כמו שמעדרו יצאו כך אליו ישובו, תראה זה בנבואה כ"ו באמרו ועתה כה אמר ה' בוראך יעקב ויוצרך ישראל אל תירא כי גאלתיך קראתי בשמך לי אתה כי תעבור במים אתך אני, ובנבואה ל"ב באמרו ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב ובנבואה הל"ה באמרו וגם מהם אקח לכהנים ללוים כמו שיתבאר שם בע"ה: והייעוד הי', שבגאולה העתידה ימלך מלך מבית דוד ויקרא בשמו ויהיה בעל חכמה ומשפט תראה זה בנבואה הח' באמרו ויצא חוטר מגזע ישי ובנבואה כ"ה בפ' הן עבדי אתמך בו: והייעוד הי"א, שאחרי אותה הגאולה העתידה לא ישובו עוד ישראל לגלות אחר בשום זמן מן הזמנים, לפי שימול השם לבבם הערל ולא ישובו לכסלה ולחטוא עוד, אבל יהיו כלם צדיקים ולכן לעולם יירשו ארץ, תראה זה בנבואה הכ"ט באמרו הנה לקחתי מידך את כוס התרעלה את קובעת כוס חמתי, לא תוסיפו לשתותה עוד, ואמר כי לא יוסיף יבא בך עוד ערל וטמא, ובנבואה ל"א בפרשת כי מי נח זאת לי וגו' כן נשבעתי מקצף עליך ומגער בך ובנבואה ל"ג באמרו, לא ישמע עוד חמס בארצך שוד

ושבר בגבוליך וגו': ואמר בפ' שוש אשיש נשבע ה' בימינו ובזרוע עוזו אם אתן את דגנך עוד מאכל לאויביך, ובנבואה ל"ד בפר' הנה עבדי יאכלו וזולתם: והייעוד הי"ב שאחרי הגאולה העתידה יקבלו רוב האומות הנשארות אמונת הש"י, לקרא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד, תראה זה בנבואה הכ' בפ' נכון יהי' הר בית ה' בראש ההרים וגו' והלכו עמים רבים וגו' ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' ואל בית אלהי יעקב, ובנבואה י"א בפר' הוי ארץ צלצל כנפים ובנבואה הי"ב בפר' משא מצרים ושאר הפרשי' שאחריה ובנבואה ל"ג בפר' קומי אורי: וייעוד הי"ג שאחרי הגאולה העתידה ונקמת האומות יהי' משם והלאה שלום בכל העולם, ולא ילמדו עוד מלחמ' תראה זה בנבוא' השנית באמרו וכתתו חרבותם לאתים וגו' ולא ישא גוי אל גוי חרב, ובנבואה הח' באמרו וגר זאב עם כבש, ובנבואה הי"ב בפר' ביום ההוא תהי' מסלה ממצרים אשורה ובנבואה הכ"ד באמרו זאב וטלה ירעו כאחד וארי' כבקר יאכל תבן: והייעוד הי"ד, שבאותו זמן מהגאול' העתידה או קרוב אלי' יעשה ה' פליאה מופלגת חדשה בארץ, בתחיי' המתים תראה בנבואה הב' בפר' הנה ה' בוקק הארץ ובולקה ושאר הפרשי' שאחרי' ובנבואה הכ"ח בפר' ותאמר ציון, ובנבואה ל"ה שמחו את ירושלם ועד סוף הספר:

הרי לך בזה י"ד עיקרים מופלאים שנבא ישעיהו שעתידין להיות לזמן הגאולה, ואין ספק שבזה היתה עליו י"ד ה' רבה מאד, אמנם שאר הנביאים כלם ייעדו על קצת מהייעודים האלה ולא על כלם ובכלל דברי ישעיהו דבריהם לא הגיע מדרגת א' מהם לייעד על כל י"ד העיקרים האלה, כי הנה ירמיהו ייעד בכל נבואותיו ונבא לבד על ח' ייעודי ישעיהו אלה והם הא' והב' והג' והד' והז' והח' והי' והי"א ושאר הייעודים לא דבר בהם ולא ראה אותם בנבואותיו, ואמנם יחזקאל הנה הוא נבא על עשרה מהייעודים האלה והם הא' והב' והג' והד' והח' והי' הי"א והי"ב והי"ג והי"ד ושאר הייעודים שנבא עוד ישעיהו לא נמצאו בדברי יחזקאל, ואמנם הושע הנה נבא על ח' מהייעודים האלה והם הא' והג' והד' וההה' והח' והי' והי"א והי"ב ושאר הייעודים שזכר עוד ישעיהו לא באו בדבריו, ואמנם יואל הנה הוא נבא בשבעה מהייעודים האלה והם הא' והב' והג' והו' והח' והי"א והי"ב ושאר הייעודים שבאו עוד בדברי ישעיהו לא נבא עליהם יואל, ואמנם עמוס הנה נבא על ה' מהייעודים האלה והם הא' והב' והג' והי' והי"א ושאר הייעודים שזכר עוד ישעיהו הוא לא דבר בהם זה הנביא כלל, ואמנם עובדיה הנה נבא על ה' מהייעודים האלה והם הא' והב' והג' והד' והח' ולא דבר כלל משאר הייעודים שנבא ישעיהו, ואמנם מיכה הנה נבא על י"א מהייעודים האלה והם הא' והב' והג' והד' וההה' והו' והח' והי' וי"א והי"ב והי"ג ומהייעודים שזכר עוד ישעיהו לא דבר מיכה, ואמנם חבקוק הנה הוא נבא

מאלה הייעודים על ו' והם הא' והב' והג' והו' והז' והח' ומשאר הייעודים לא נבא, ואמנם צפניה הנה הוא נבא על ח' מהייעודים האלה והם הא' והג' והד' והו' והז' והח' והי"א והי"ב ומשאר הייעודי' לא נבא, ואמנ' חגי הנה הוא נבא על ד' מהייעודי' האלה והם הא' והג' והח' והי"ג ובשאר הייעודים לא דבר כלל, ואמנם זכריה הנה הוא נבא על י"א מהייעודים האלה והם הא' והג' והד' והה' והו' והח' והי' והי"א והי"ב והי"ג והי"ד ומשאר הייעודים שדבר עוד ישעיהו לא נבא הוא, ואמנם מלאכי נבא לבד על ד' מהייעודים והם הא' והד' והי"ב והי"ד ואמנם יונה בן אמתי ונחום האלקושי לא דברו מהגאול' העתיד' דבר מכל י"ד הייעודי' האלה שזכר ישעיהו, ומה שאמר נחום הנה על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום על בנין בית שני אמרו וסופיה דקרא מוכיח שאמר חגי יהודה חגיך שלמי נדריך כי לא יוסיף לעבור בך בליעל כלה נכרת, ואמר זה על זרע נבוכדנצר הנה התבאר שכל מה שנבאו הנביאים האלה נבא ישעיהו ראשונה מהם מלבד שאר הייעודים שנבא הוא ולא נבאו הם עליהם, הן אמת יחזקאל נבא בביאור רחב על התרחבות ארץ ישראל וירושלים לעתיד לבוא ועל חלוקת הארץ לשבטים ולנשיא ולגרים שינחלו בה ובנין בית המקדש העתיד להיות, וגם ירמיהו נבא בהתרחבות ירושלם בביאור בנבואת מצא חן במדבר ומשאר הנביאי' ג"כ היה שדברו מזה אבל גם זה לא נעלם מעיני ישעיהו כי הוא אמר הרחיבי מקום אהלך, ואמר כי ימין ושמאל תפרוצי ובכלל ירושתם את הארץ היא החלוקה ובכלל חול השכינה ביניהם נכלל בנין בית המקדש סוף דבר שבכלל דבריו דבריהם וזה כלו מורה על מעלת חמר הספר הזה כפי כללות נבואותיו וייעודיהם:

והבחינה החמשית מפאת התכלית, וזה שתכלית הספר הזה הוא להביאו להגיע האדם אל תכליתו האמתי ולהודיעו כלות העולם וסופו, ואמנם בתכלית האדם נמצא בין חכמי אומתנו חלוף דעות, כי הרב הגדול המימוני חשב שהי' תכלית השכר והעונש לאדם מיוחד לנפשו אחרי הפרדה מן הגוף בעולם הנשמות ויאמין עם זה פינת תחיית המתים שישובו הנשמות להתקשר בגופים על דרך הפלא, וכבר נמצא אמות הדעה הזה בדברי ישעי' באמרו בנבואה ל"א שמעו שמוע אלי ואכלו טוב ותתענג בדשן נפשכם הטו אזנכם ולכו אלי שמעו ותחי נפשכם וגו' שיראה מזה ששכר המצות הוא העונג המגיע לנפש וחייה והשארות' אחרי הפרדה מן הגוף, ודעת שנית מחכמינו בראש' הגאון רב סעדי' ורש"י והרב הקדוש הרמב"ן בשער הגמול שלו קיימו וקבלו, שעיקר שכר המצות אינו לנפש בלבד בעולם הנשמות כ"א לנפש ולגוף יחד בתחיית המתים ושהזמן הבא אחר התחייה הוא הנקרא עוה"ב, וגם הדעת הזה אמתו ישעיהו בנבואה הל"ב באומרו בשכר המצות ונחך ה' תמיד והשביע בצחצחות נפשך ועצמותיך יחליץ והיית כגן רוה וכמוצא

מים אשר לא יכזבו מימיו, כי מפני שיהיה השכר בעולם הנשמות ובעולם התחייה ג"כ קיים הנבי' שתי הדעות יחד האמנ' בפנת התחייה באו דברי הרב המימוני בקוצר גדול בפי' המשנה, ולבד מצאנו לו האגרת אשר עשה בענין התחייה אבל בקצת שרשיה כפי מה שהניחם לא הסכימו עמו שאר החכמים, והנה הגאון בספר האמונות אשר לו הרבה הטענות והשאלות והתשובות בדרוש הזה אבל גם בדבריו ראיתי אני ספקות עצומות, וכן בדברי האחרו' ר"ל הרמב"ן והרב רבי חסדאי וזולתם, ואני הפלגתי החקירה בדרוש הזה בסבותיו והתחלותיו והיתר הספיקות הנופלים בו וביררתי הצודק מהבלתי צודק מדעת הרבנים האלה, במאמר צדק עולמי' אשר חברתי, וגם במאמר נחלת אבות פ"ד במשנת הילודי' למות והמתים להחיות זכרתי מזה י"ד שרשים בדרוש התחייה מצויירים פתוחי חותם באותה משנה, מפ"ז אעירך פה על השרשים אשר ביאר ישעיהו בפנה הזאת בנבואותיו ולא תוחיל שבכל שרש מהם אזכור הטענות והראיות ותשובות הספקות הנופלים בהם ודעות החכמים בענינם, אבל אזכירם פה בדרך הנחה כדי לבאר כמה מהשרשים והנבואות הנפלאות ביאר הנביא ישעיהו בדרוש הזה שלא ראו שאר הנביאים, ואומר שהנביא ישעיהו ראה בענין התחייה יותר מכל מה שראו שאר הנביאים כלם, כי הוא נבא על זה הענין בששה מקומות מספרו: הא' בנבואה הב', בפר' והיה ביום ההוא נכון יהיה הר בית ה' ובפר' כי יום לה' על כל גאה ורם. והמקום הב', בנבואה הי"א בפרשת הוי ארץ צלצל כנפים ובפרשת כה אמר ה' אלי אשקטה ואביטה במכוני. והמקום השלישי, בנבואה הכ' בפרשת מכנף הארץ ושאר הפרשיות שאחריה. והמקום הרביעי, בנבואה הכ"ז באמרו כל הנקר' בשמי לכבודי בראתיו ויתר הפסוקים שאחריו. והמקום החמישי, בנבואה הכ"ח בפרשת ותאמר ציון עזבני ה'. והמקום הששי, בנבואה האחרונה היא נבואה ל"ה בפרשת שמעו דבר ה' החרדים אל דברו וגומר עד סוף הספר. כי הנה בנבואות האלה ברור אצלי שנבא ישעיהו על ענין תחיית המתים כמו שאוכיח בפירושם. ומתוך דבריו גלה שם בפנה הזאת י"ד שרשים, ואני אלקטם אחד לאחד מנבואותיו ואעירך עליהם פה:

השרש הראשון הוא אמתת פנת התחייה רוצה לומר שהמתים שכבר מתו ונפרד רוחם מגופם, עוד ישובו לחיים הגשמים האלה, ועליו אמר בנבואה הכ' יחיו מתיך נבלתי יקומון הקיצו ורננו שוכני עפר, וכן אמר המלאך לדניאל ורבים מישני אדמת עפר יקיצו, כי תאר אותם בשם ישנים להגיד שאינם מתים שיאמר אדם מתים בל יחיו אבל הם בקבריהם כישנים ונרדמים וכמו שהישן בטל ההרגשות עוד תחזור נשמתו אליו ויעור משנתו ויהיה כשאר החיים, כן המתים הם כישנים ויקיצו ויעורו משנת' בתחיי', ועל זה

אמר ואוספו אספה אסיר על בור וסוגרו על מסגר ומרוב ימים יפקדו כפי הפי' האמתי שיהיו המתים בתחייתם כאלו לא היו מתים אבל שהיו נסגרים במסגר ויצאו משם, ואמר בלע המות לנצח רוצה לומר שלא תהיה המות נצחית כי אם עד זמן מוגבל שתהיה בו התחייה:

השרש השני שלא תהיה תחיית המתים בבחינת הנפש בלבד שתשוב להתקשר בגוף, ושיהיה גוף אחר זולתי הנפסד שהיה ראשונה כמו שחשבו חכמי הנוצרים, כי אם היה הדבר כן היה זה גלגול נפשות בגופות אחרים או הויה מחודשת, לא תחיית המתים שכבר מתו אמנם האמונה התורנית היא שישוב להתרכב הגוף הראשון מאותם היסודות שהיו בו באיכיותיהם וכמותם ובמזג הראשון, והנשמ' שהית' בו בראשונה ועל זה אמר בנבואה הי"א כי כה אמר ה' אלי אשקטה ואביטה במכוני, ר"ל שישקוט הנביא מהמיית העולם הזה שהוא רמז למות ואז ישוב להביט במכונו שהוא גופו הראשון, וזכר שם תאר התחייה באמרו כחוס צח עלי אור כעב טל ביום קציר כמו שיתבאר ביאור אמתי במקומו, ובנבואה השנית אמר על זה כי ארובות ממרום נפתחו כלומר כשתשוב הנפש וירעשו מוסדי ארץ כלומר שישובו להתרכב כבראשונה והתחברות החלקים והפעלותם אלו מאלו בהמזגת המורכב, קרא רעש ועליו אמר רוע התרועעה ארץ פור התפוררה ארץ וגומר כמו שיתבאר במקומו:

השרש השלישי בפועל התחייה והוא שאתה תדע שכבר היו מחכמי הודו הקדומים המתעסקים בחכמת התכונה שקיימו וקבלו בתחיית המתים, אבל אמרו שהיא מחוייבת מפאת המערכה כי הנה יתחברו בזמן מהזמנים חיבורים ומהלכים מהככבים והמזלות שיחייבו שתפסד ההויה הטבעית ושתשוב למציאותה כבראשונה, ואמרו בזה דעות זרות מהם ששמו ימות העולם ארבעת אלפי אלפים וש"ך אלפי שנה, ומהם שמו ל"ו אלף שנה, ומהם שמו ש"ס אלף שנה, ומהם שמו י"ב אלף שנה כמספר מזלות הרקיע, ומהם שמו מ"ט אלף שנה כפי שבעת הככבים הרצים שכל אחד מושל בעולם שבעת אלפי שנה, ומהם שמו שבעת אלפים שנה על פי שבעת הככבים שכל אחד מושל בעולם אלף שנה, וכמו שזכר כל זה הנשיא הרב רבי אברהם בר' חייא בספרו מגלת המגלה, ושם הוכיח שהדעות האלה כלם מיוסדים על קו תהו ואבני בהו כפי שרשי החכמה ההיא גם שלדבריהם לא תהיה התחייה כי אם בדרך הויה בהמשך הזמן כאשר היתה מתחלת הבריאה, והנה הנביא ישעיה אשר עמד בסוד ה' ביאר שהתחייה תהיה על דרך הפליאה העצומה והפועל בה יהיה הקדוש ברוך הוא, לא המערכה כאמרו בנבואה הכ' והיה ביום ההוא יפקוד ה' על צבא המרום וגומר ואוספו אספה וגומר וחפרה הלבנה ובושה

החמה כי מלך ה' צבאות בהר ציון ובירושלם, ולזה נקרא זמן תחיית המתים יום ה' לפי שתהיה על דרך הפליאה וכמו שהיתה הבריאה הרצונית הכוללת הראשונה, לא בדרך הטבע והמערכה:

השרש הרביעי בצורת התחייה לפי שכבר נפלו ספיקות רבות בין הקדמונים מהישמעאלים ומהנוצרים וגם מחכמי אומתנו, איך אפשר שישוב להתהוות אותו הגוף הראשון שכבר נפסד ונתפזר כמה מהפעמים, עד שמפני זה מעדו רגלי קצת מחכמי עמנו האחרונים בפנה הזאת ואמרו שתחיית המתים הוא משל לקבוץ הגלויות ושהקיצו ורננו שוכני עפר הוא על דרך מקימי מעפר דל, ושהתחייה היא ע"ד אמרו יחיינו מיומיים ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו, אבל זה כלו הוא הכחשת אמתת הכתובים וכפירה מוחלטת, כי הנה ענין התחייה אמתה התורה אותה וקבלוה כל האומות בארצותם לגווייהם, אמנם איך ישוב הגוף לאיתנו כבר זכר הגאון דעתו בזה שגוף האדם במותו לא ישוב אל כללות היסודות להתערב בכללותם, אבל חלקי הגוף ההוא ישארו ביסודות רשומים ונפרדים ושמורים לא תרכב פעם שנית בגוף התחייה, ויותר נאות ומתישב הוא שנאמר שיחדש ויברא הקב"ה בזמן התחייה גופות מעפר האדמה עם הטל השמימיי שיוריד האל יתברך עליו, כמו גוף אדם הראשון בימי בראשית, ויהיו אותם הגופות כמו הגופות הראשונים בלי פחות ויתר וממזגם, ולפי שהמדות והתכונות ימשכו אחרי המזגים יחוייב שיהיו בהם כבראשונים בלי שנוי כלל, ובהיות החמר ההוא כראשון והנפש שהיא ההבדל המיחד היא עצמה שהיתה שמה בראשונה יצדק אמרו שישובו ויחיו אותם המתים עצמם, וכמו שזכר ה"ר חסדאי ונבא ישעיהו הנביא זה השרש באמרו בנבואה הי"א כי כה אמר ה' אלי אשקטה ואביט' במכוני כחום צח עלי אור כעב טל בחם קציר, שרמז בזה שיהיה מכונו וגופו בקומו דומה אל הגוף הראשון בחומו הטבעי ובלחותו והכלל בכחות הפועלים והמתפעלים, ואמר גם כן בנבואה הכ' יחיו מתיך נבלתי יקומון הקיצו ורננו שוכני עפר כי טל אורות טלך וארץ רפאים תפיל שגלה בזה שירד טל מאת ה' מן השמים על עפר הארץ יהיה כח הטל ההוא כטל טפת זרע הזכר לתת הצורה, והעפר ישים בו הקדוש ברוך הוא הכנה וטבע שיהיה כזרע הנקבה להיותו חומר אותו הגוף:

השרש החמישי תכלית התחייה, וזה כי מהיות כל פעל טבעי מכוון לתכלית מוגבל, וכל שכן הפעולות האלהיות שהם יותר שלימות שראוי שיהיה להם תכלית יותר הכרחי ראוי לנו שנבקש תכלית בפליאה העצומה הזאת, ולמה תשוב הנפש אחרי היותה במחיצת הרוחנים בשכר והעונש לחול שנית בגוף הנגוף אחרי צאתו ממנו, והנה הרב המימוני

באגרת התחייה לא מצא ע"ז מענה, והגאון ואליו נמשך הרמב"ן והר' חסדאי ושאר החכמים אמרו שהיה תכלית התחי' כדי שהעובד בשלמותו שהוא המורכב בגוף ונפש יקבל שכר עבודתו או עונש מריו, וכבר בארתי במאמר צדק עולמים ביטול הדעת הזה וכי שכר המצות וענשן לנפש בלבד ייוחד לא לגוף, ואם היה מחוייב לקבלו שניהם היה להם לקבלו בעולם הזה ולא יצטרכו לפליאת התחייה ועל כן אמרתי, שנשער בתחייה תכלית פרטי לישראל בלבד ותכלית כולל להם ולשאר האומות, ושהתכלית הפרטי הוא לפי שיראי ה' וחושבי שמו אשר מתו בגלות בנפש מרה, ולא אכלו בטובה יזכו לתשועת ה' בגאולה העתיד' והנה אמת זה ישעיהו בנבוא' הכ' כשהשיב בשם האל לנביא על תלונתו אשר עשה מהמתים בגלות, באמרו מתים בל יחיו רפאים בל יקומו השיבו יתברך יחיו מתיך נבלתי יקומון כמו שיתבאר שם ביאור שלם, ובנבואת ל"ה אמר זה גם כן מי שמע כזאת ומי ראה וגומר כי חלה גם ילדה ציון את בניה האני אשביר ולא אוליד וגומר, שמחו את ירושלם וגילו בה כל אוהביה שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה, רוצה לומר שיקומו בתחייה אותם שמתו בגלות ויזכו לשמוח בירושלם, ואמר וראיתם ושש לבבכם ועצמותיכם כדשא תפרחנה וגומר ואמנם התכלית הכולל לכל האומות בתחייה הוא שלהיותם בארצותם לגוייהם באמונו' משובשות ודתות כוזבות, מהם עובדים לשמש ולירח ומהם לשאר הדברים שייחסו אליהם אלהות וכלם יחטיאו התכלית האמתי שבעבורו נוצרו הנה כדי שלא תהיה בריאת המין האינושי לריק ולבטלה, ראה הקדוש ברוך הוא להורות לפניהם את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון באופן שיתמו חטאים מן הארץ וכל עולה קפצה פיה והאלילים כרות יכרתון יכירו וידעו כל יושבי תבל כי לה' המלוכה ומושל בגוים, ואולם בעבור זה יברא ה' חדשה בארץ להחיות את המתים שכבר מתו, מהם צדיקים גמורים מהם נביאים מהם חכמי הדורות נקובים בשמות נודעים לבני אדם, ומהם רשעים מלכים קיסרים גדולי עולם וגם מן החדשים שמקרוב מתו שכל רואיהם יכירום וזה שכלם פה אחד יעידון יגידון ה' הוא האלקים ה' אחד ושמו אחד אך שקר נחלו אבותינו הבל ואין בם מועיל ומשה ותורתו אמת, כאשר יראו בני אדם את מעשי ה' כי נורא הוא והקמים בתחייה מפרסמים שכר עולם הנשמות לצדיקים מבני ישראל ועונש הרשעים והחטאים, ויבארו האמת האלהי ושגעונות האנשים באמונותיהם יתפעלו לבבות בני אדם ויעזבו אליליהם ושקרות דתם ויטו לדברי הקמים בתחייה, ולא ילכו עוד אחרי ההבל וזהו יום ה' הגדול והנורא שאמרו הנביאים, ועל זה אמר ישעיהו בנבואה השנית והיה ביום ההוא נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים וגומר, והלכו עמים רבים וגומר ואמר כי יום לה' צבאות

על כל גאה ורם, וכל אותה הפרשה על זה נאמרה כמו שיתבאר ובנבואה הכ' אמר מכנף הארץ זמירות שמענו צבי לצדיק ואמר ובלע בהר הזה פני הלוט הלוט, כי הפרשיו' האלה יתבא' במקומו' שעל זה נאמרו בלי ספק:

השרש הששי הוא בחמר התחייה, רוצה לומר מי ומי הקמים בתחייה האם יהיו כל בני אדם שנבראו מאז' ימי בראשית עד אותו זמן מהתחייה, וזה בלתי אפשר כי לא תכיל אותם הארץ ואם לא יקומו כלם אבל קצתם מי יתן ואדע מי ומי ההולכים בתחייה ההיא האם זה במקרה ובהזדמן, והנה הגאון והרב הגדול המימוני והרמב"ן וכן הרב ר' חסדאי ותלמידיו כלם נמנו וגמרו שלא יקומו בתחייה כי אם הצדיקים בלבד מאומתנו, ויסתייעו בזה ממה שאמרו ז"ל בב"ר גבורו' גשמים לצדיקים ולרשעים, אבל תחיית המתים לצדיקים בלבד והוא דעת זר לפי שהכתוב אמר ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם, ואם בתחייה לא יהיו כי אם הצדיקים אין ספק שמספר יהיו ונער יכתבם, ואיך יאמר עליהם ורבים כל שכן שהכתוב צווח אלה לחיי עולם ואלה לחרפות ולדראון עולם וישעיהו אמר ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי, והוא המורה שגם מהרשעים יקומו לקבל ענשם ואתה תראה האמונה הזאת נשרשת בכל האומות כאילו טבע האמת מקובל בפיהם, ואמנם משחז"ל גבורות גשמים לצדיקים ולרשעים תחיית המתים לצדיקים בלבד, לא כוונו בזה לשלול התחייה מהבלתי צדיקים כ"א להודיע ענין התועלת והשכר הנקנה בה שלא תהיה כגבור' הגשמים שיהנו מהם כצדיק כרשע, וכן יגדלו ויציצו התבואות לרשע בבוא הגשמים כמו לצדיק לא תהיה כן התחייה כי תועלתה ושכרה תהיה לצדיקים, לא לרשעים כי הנה הצדיקים יזכו ויקבלו שכר והרשעים יפרסמו ענשם ותגלה רעתם בקהל: וגם נוכל לומר שאותו המאמר שהביאו מב"ר שהוא לרבי אבהו ובא במסכ' תעניות בפרק קמא לא קבלוהו כל החכמים שהרי אמרו שם עליו ופליגא דרב יוסף דאמר רב יוסף מתוך ששקולה כתחיית המתים, לפיכך קבעוה בתחיית המתים ואתה תראה שסתם התלמוד תופש עיקר דברי רב יוסף וכמו שביארתי בצדק עולמים: והנה הנביא ישעיהו ביאר, שגם מהאומות יקומו בתחיית המתים בכל מלכי הארץ ומחוזיה, ר"ל שיקומו בכל מחוז אנשים מיוחדים לפרסם אמונת השם ואמיתתו, כי הם יהיו עדים נאמנים באמיתת אלהות ה' יתברך, וזה ענין אמרו בנבואה הי"א הוי ארץ צלצל כנפים כמו שיתבאר שם: ובנבואה הכ' אמר על זה ועשה ה' צבאות לכל העמים משתה שמנים משתה שמרים, וכבר דרשו חז"ל בפירקי ר' אליעזר על זה יחיו מתיך נבלתי יקומון שאמרו שכל המתים עולים לתחיית המתים חוץ מדור המבול שנאמר רפאים בל יקומו מתים בל יחיו אלו הגוים שהם כנבלת בהמה

יקומו אבל לא יחיו, ובנבואה הכ"ז אמר בדברו על התחייה כמו שיתבאר שם כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו וגומר, כל הגוים נקבצו יחדיו ויאספו לאומים ולפי שהקמים בתחייה יפרסמו אמתת אמונת השם ית' ויגלו ענשם בגיהנם, לכן אמר יתנו עדיהם ויצדקו וישמעו ויאמרו אמת אתם עדי נאם ה' ועבדי אשר בחרתי בו, אמר אתם עדי על האומות ועבדי אשר בחרתי בו על ישראל:

השרש השביעי באיזה אופן ומצב יקומו המתים, כי מאחר שהיה הגוף האנושי משתנה תמיד מיום אל יום כפי המזונות והדברים היורדים עליו מחוץ, ובפרט השתנות האדם מילדות אל הנערות וממנו אל הבחרות ואל העמידה והזקנה והישישות, ראוי שנדע באיזה מצב מהם יקומו האנשים בתחייה אם בצביונן וקומתן ובחרותם, או בזקנתם היורדת על פי מדותם או איך יהיה זה, והיתה התשובה בזה שבאותו אופן ומצב שהיה האדם במותו יקום בתחייתו אם בחור ואם זקן עד שאחז"ל שאפילו במומיהם שהיו להם בשעת המיתה יקומו, והיה זה כדי שיהיו יותר ניכרין לבני אדם ויתפעלו יותר מדבריהם, כי זהו ענין והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם ועל זה אמר הנביא ישעיהו בנבואה הכ' ובלע ההר הזה פני הלוט הלוט על כל העמים, ר"ל שיגלה הקב"ה אותם המכוסים בעפר הארץ שלכן אמר הלוט הלוט, ר"ל שכמו שנסתרו שמה כך יקומו:

השרש השמיני שהקמים בתחייה יכירו קרוביהם ואוהביהם, כי להיות ההיכירה מפעל הכחות הגשמיות הנה כשישובו לעולם בגופם ונפשם תושלם הכרתם, וההכרה ההיא תהי' סבה להתפעלות בני אדם יותר, כי מפ"ז יקומו עם מומיהן כמו שהתבאר, וכבר אז"ל והקמונו עליו שבעה רועים ושמונה נסיכי אדם מי הם הרועים, ואמרו קבלנו דוד באמצע שת חנוך מתושלח לימינו אברהם יעקב משה משמאלו ושמונה נסיכי מי הם, ואמרו קבלנו ישי שאול שמואל עמוס צפני' חזקי' אליהו משיח, והוא המורה שיהיו ניכרין הקמים כ"א בשמו וע"ז אמר ישעי' בנבואה הכ"ז, אתם עדי נאם ה' ועבדי אשר בחרתי, להגיד שמהקמים יהיו ניכרין מי הם מהאומות ומי הם מישראל:

השרש התשיעי שהקמים בתחייה יאכלו וישתו וישתמשו בחושיהם כדעת הרב המימוני, כי לא יהיו איבריהם וחושיהם לבטלה וכבר ביאר זה הנביא ישעיהו בנבואה הל"ה, באמרו למען תינקו ושבעתם משוד תנחומיה למען תמוצו והתענגתם מזיו כבודה: ואמר וראיתם ושש לבכם ועצמותיכם כדשא תפרחנה, להגיד שיזכו בתענוגים הגשמיים בארץ הנבחרת:

השרש העשירי שהרשעים ואנשי האומות שיקומו בתחייה יקבלו ענשם גשמי בעולם הזה לעיני בני אדם ויצדיקו עליהם את הדין, כדי שבני אדם יכירו מתוך ענשם ששקר

נחלו ושעליהם חייבין לתת את הדין וע"ז אמר ישעי' בנבואה האחרונה, ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה והיו דראון לכל בשר ושבסבת זה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבא כל בשר להשתחוות, כי יקבלו כלם את עול מלכותו:

השרש הי"א שבדור התחייה תבטל מבני אדם הגאוה וכל גסות הרוח כי בראותם הקמים בתחייה יכניעו לבבם, וידעו שמעשיהם תוהו ומחשבותיהם הבל מעשה תעתועים ושההצלחה והאושר כלו אינו כי אם בשלימות האמונה, לקרוא בשם ה' ולעבדו ולכן יבזו בעיניהם כל כבוד ומעלה יכירו וידעו שאין שלטון ביום המות, וכבר ביאר זה ישעיהו בנבואה הב' בפרשת כי יום לה' צבאות על גאה ורם וגו', ושח גבהות האדם ושפל רום אנשים ונשגב ה' לבדו ביום ההוא:

השרש הי"ב שבדור התחייה לא יהיו עוד מלכים ולא שרים בין בני אדם אבל יהיו כולם שווים כמו שהיו בתחלת הבריאה בדור אדם, כי לא יצטרכו למלכים לא לענין המלחמות לפי שיהיה שלום בארץ באין מחריד, ולא לענין המשפט כי המשפט לאלקים הוא והיה ה' למלך על כל הארץ, וכבר נבא גם זה ישעיהו באותה פרשה שנית באמרו כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם ושפט בין הגויים והוכיח לעמים רבים וגו' וכתתו חרבותם לאתים וגו' ולא ישאו גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה, ואמר על זה בסוף הפרשה חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא:

השרש הי"ג שבדור התחייה יתבטלו כל מיני ע"ז וכל מיני צלמים ופסילים מן העולם כי יגידו להם הקמים שעל זה נכתם עונם, ועל זה אמר הנביא ישעיהו באותה נבואה שנית והאלילים כליל יחלוף ואמר ביום ההוא ישליך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו אשר עשו לו להשתחוות לו לחפור פרות ולעטלפים לבוא בנקרת הצורים ובסעפי הסלעים מפני פחד ה' ומהדר גאונו בקומו לערוץ הארץ, ומאשר סמך אליו חדלו לכם וגו' ראוי שיפורש גם כן על אמונת ישו שיחדלו מהאמין בו ומהנמשך אחריו, כי אדם היה כאחד ממנו אשר נשמה באפו ובמה נחשב הוא ועל זה עצמו אמר בנבואה הכ' מכנף הארץ זמירות שמענו צבי לצדיק וגו' כי כנף יאמר על הסתר כמו שביאר הרב המורה, על דרך ולא יגלה כנף אביו ויאמרו האומות שמסתר הארץ והם המתים הקמים שהיו נסתרי' בה זמירות שמענו שהיו אומרים צבי לצדיק, רצה לומר שבעולם הנשמות יהיה שכר גדול וצבי רב לצדיק שהוא ישראל ולכן יקוננו האומות ויאמרו רזי לי רזי לי, אוי לי שבוגדים בגדו והם מניחי דתותיהם וכן חכמיהם שבאו אחריהם בגד בוגדים בגדו, כי כלם בגדו בם במה שהסבו לבם אחורנית בשקר אמונתם:

השרש הי"ד הוא שיהיה זמן התחייה בזמן קבוץ הגליות או קרוב אליו, ולכן תמצא תמיד בדברי הנביאי' זכרון התחייה סמוך ומצרן לזכרון הגאולה. והנה ביאר ישעיהו זה בנבואה הי"א בפרשה אשקטה ואביטה במכוני שאמר כי לפני קציר כתם פרח ובוסר גומל יהיה נצה וכרת הזלזלים וגומר, ובנבואה הכ' אחרי אמרו יחיו מתיך וגומר לך עמי בוא בחדריך זכר מיד ענין הגאולה ביום ההוא יפקוד ה' בחרבו הקשה וגו', והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול. ובנבואה כ"ז אמר אל תירא כי אתך אני ממזרח אביא זרעך וגומר כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו, ושאר הפסוקים שנאמרו בזה כמו שיתבאר בפירושם: הנה התבארו בדברי ישעיהו י"ד שרשים ישרים למוצאי דעת שנבא בפנת התחייה כי כמו שעשה י"ד יעודים על הגאולה כן עשה וסדר י"ד שרשים בתחיית המתים, וגם באלה באמת היתה עליו יד ה' רבה היא. והנה לא תמצא כזה בשום נביא אחר, כי עם היות שנבא יחזקאל על התחייה וזכריה ומלאכי גם כן, הנה לא בארו כי אם שרשים מעטים מכלל אלה. הרי לך מבואר, שבתכלית האדם הנביא ישעיהו ראה מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי ולא כל שאר הנביאים: ואמנם בתכלית ר"ל כלות העולם וסופו, הנה הוא דבר ויקרא ארץ שהעולם יפסד ויכלה וכמו שאמר בנבואה הכ"ח שאו לשמים עיניכם והביטו אל הארץ מתחת כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה ויושביה כמו כן ימותון וגומר, ובנבואה ל"א אמר כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה הנה אם כן ניבא וביאר בסוף העולם וכלותו מה שלא ביאר נביא אחר, ולכן גם מפאת התכלית היה ראוי שיקדם ספרו לספרי שאר הנביאים: ומפני חמשת הבחינות האלו היה ראוי שינהגו קדמונינו לסדר ספר ישעיהו בראש ספרי הנבואות, וגם אני אבחר דרכם לפרש אותו ראשונה וכדי שיקל זכרון הנבואות וענינם חלקתי נבואותיו כפי הנ"ל מענינם וקשורם ועשיתי כל אחת בפני עצמה, ועשיתי בתחלת כל נבואה ששה שאלות כמו שעשיתי בפירוש ספרי הנביאים הראשונים, ובהתחלת כל נבואה אזכור הכוונה הכוללת בה ובמקומות שהיה ראוי להאריך בדרושים לא ראיתי אני לקצר: ולבד אודיעך פה שכבר יבאו בדברי ישעיהו נבואות רבות ומתחלפות על דבר אחד, כמו שתראה שניבא ענין סנחריב ומפלת בבל פעמים רבות וכן היה ענין הגאולה והתחייה אבל היתה כל אחת מהנבואות האלה באופן מיוחד כי כן עשו שאר הנביאים כמו שתראה בירמיהו שניבא פעמים רבות על חרבן מצרים, ולהיותם בסגננות מתחלפים היו נבואות מתחלפות בדבריהם ומתאחדות בענינם והכפל הנבואה בזה מורה על אמות הייעוד ונדיבות הנותן ית' וחסדו. גם תראה בדברי הנביאים כלם שפעמים רבות יכנו את האומה פעם בשם זכר כפי העם, ופעם בשם נקבה כפי הכנסיה פעמים יכנו בשם

יחיד בבחינת כללות האומה, ופעמים לשון רבים כפי רבוי אנשיה. פעם ידברו לנוכח ופעם לנסתר כי זהו מה שיאות בלמוד והתוכחה כפי חכמת הדבר פעם ידברו הדברים העתידים בלשון עבר כאלו ראו בנבואותיהם אותם הדברים שכבר יצאו למציאות בפעל, ופעמים ידברו בדברים שעברו בלשון עתיד לפי שהעתיד הוא משמש בלשון הווה וכאלו הם היו בעת היותם:

ואחרי הודיע אלקים אותך את כל זאת הנני מסדר זכרון נבואות הספר הזה ואתחיל בפירושו כאשר יורוני מן השמים, ואל אלקים אשים דברתי יהיה עם פי ויורני את אשר אדבר כמאמר המשורר טוב טעם ודעת למדני כי במצותיך האמנתי, וזה זכרון הנבואות שנבא ישעיהו בספר הזה כפי מה שיעדתי בדבריו ומחלקותם והפסקם:

הנבואה הראשונ' מתחל' הספר חזון ישעיהו בן אמוץ וגו' עד הדבר אשר חזה ישעיהו בן אמוץ ויש בה ה' פרשיות הא' חזון ישעיהו בן אמוץ. הב' שמעו דבר ה' קציני סדום. הג' לכו נא ונוכחה. הד' איכה היתה לזונה. הה' לכן נאם האדון. והיא להוכיח את בני יהודה על רשעת מעשיהם והיותם כפויי טובה לפניו ית' ולהתרות בהם שישובו אל ה', כדי שלא יבוא עליהם החרבן שבא על עשרת השבטים:

הנבואה הב' תחלתה הדבר אשר חזה ישעיהו בן אמוץ וגו' עד כי הנה האדון ה' צבאות מסיר מירושלם וכו' ויש בה ג' פרשיות. הא' הדבר אשר חזה. והב' בית יעקב לכו ונלכה. והג' כי יום לה' צבאות על כל גאה ורם וגומר, וייעד הנביא בנבואה הזאת מה שיהיה באחרית הימים מהסכמת האומות כלם לעבוד את השם הנכבד ולשמור תורתו והעברת הגלולים מן הארץ, כדי להוכיח מזה שיותר ראוי היה לבני יהודה לעשותו בכל זמן ובנבואה הזאת העיר על פנת תחיית המתים וענינה:

הנבואה הג' תחלתה כי הנה האדון ה' צבאות מסיר מירושלם ומיהודה משען ומשענה וגומר עד אשירה נא לידידי: ויש בה ה' פרשיות. הא' כי הנה האדון ה' צבאות. הב' נצב לריב ה'. הג' ויאמר ה' יען כי גבהו בנות ציון. הד' ביום ההוא יסיר ה' את תפארת העכסים. הה' ביום ההוא יהיה צמח ה' לצבי ולכבוד והכוונה בנבואה הזאת לייעד באנשי בני יהודה וירושלם על רשעת המנהיגים וגבהות נשותיהם וסכלותן:

הנבואה הד' תחלתה אשירה נא לידידי עד בשנת מות המלך עוזיהו ויש בה ז' פרשיות. האחד אשירה נא לידידי. הב' הוי מגיעי בית בבית. הג' הוי משכימי בבקר. הד' הוי מושכי העון. הה' הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע. הו' הוי חכמים בעיניהם. הז' לכן כאכול קש: וכיוון הנביא בנבואה הזאת בדרך שירה וקינה חרבן עשרת השבטים וגלות שומרון, ולהודיע סבתו שהיה ברשעתם:

הנבואה הה' תחלתה בשנת מות המלך עוזיהו וגומר עד ויהי בימי אחז והיא פרשה אחת בלבד, וכוונת הנביא בנבואה הזאת להגיד המראה העליונה שראה מסדר המציאות וחלקיו כדי להודיע רוממות השי"ת ומעלתו ופרטיות השגחתו בעניני בני אדם כי בזה היה טעות עוזיהו בשזרחה הצרעת במצחו, וגם בני דורו היו נכשלים באותו מינות:

הנבואה הו' תחלתה ויהי בימי אחז וגומר עד דבר שלח ה' ביעקב ויש בה י"ב פרשיות. הא' ויהי בימי אחז. הב' ויאמר ה' אל ישעיהו. הג' כה אמר ה'. הד' ויוסף. הה' והיה ביום ההוא ישרוק ה'. הו' והיה ביום ההוא יחיה איש. הז' ויאמר ה' אלי קח לך גליון. הח' ויוסף ה' דבר אלי עוד. הט' רועו עמים. הי' כי כה אמר ה'. הי"א צור תעודה. הי"ב וכי יאמרו אליכם: וייעד הנביא בנבואה הזאת עליית רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו להלחם בירושלם עם אחז מלך יהודה ועליית סנחריב על ירושלם ומפלתו בימי חזקיהו והצלחת דור חזקיהו וחרבן דמשק ושמרון:

הנבואה הז' תחלתה דבר שלח ה' ביעקב וגומר עד הנה האדון ה' צבאות מסעף פארה ויש בה ז' פרשיות. הא' דבר שלח ה' ביעקב. הב' ויכרת ה' מישראל. הג' הוי החוקקים חקקי און. הד' והיה כי יבצע ה'. הה' לכן ישלח האדון. הו' והיה ביום ההוא לא יוסיף עוד. הז' לכן כה אמר ה' צבאות אל תירא עמי. וכיוון הנביא בנבואה הזאת להודיע ג' דברים. הא' שהעון העצמי שבעבורו נתחייבו ישראל לגלות היה ביטול תורה והיותם עובדים העגלים וע"ז במקום העבודה האלהית. והב' שהש"י הביא צרותיהם זו אחר זו למען יוסרו וישובו בין צרה לצרה ולא שבו. הג' שאחרי שיגלם הש"י ע"י מלך אשור יחזור ויפרע ממנו על גאותו וגודל לבבו:

הנבואה הח' תחלתה הנה האדון ה' צבאות מסעף פארה וגומר עד משא בבל ויש בה ד' פרשיות הא' הנה האדון ה' צבאות מסעף פארה. הב' ויצא חוטר. הג' והיה ביום ההוא שרש ישי, הד' והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו: וייעד הנביא בנבואה הזאת ביאת משיח צדקנו ורוממותו ותאריו וקבוץ הגליות:

הנבואה הט' תחלתה משא בבל עד בשנת מות המלך אחז ויש בה ג' פרשיות. הא' משא בבל. הב' והיה ביום הניח ה' לך. הג' נשבע ה' צבאות: וייעד הנביא בנבואה הזאת שבעון מה שהרעה מלכות בבל לישראל בחרבן ירושלם תשחת על ידי פרס ומדי ותהפך כמהפכת סדום ועמורה:

הנבואה הי' תחלתה בשנת מות המלך אחז וגומר עד משא דמשק ויש בה ד' פרשיות. הא' בשנת מות המלך אחז. הב' משא מואב. הג' והוכן בחסד כסא. הד' זה הדבר אשר דבר ה' אל מואב מאז: וייעד הנביא בנבואה הזאת שבעון מה שהרעו מואב לישראל

כשהחריב סנחריב את שמרון תהיה השחתה רבה וחרבן במואב על ידי חזקיהו ועל ידי סנחריב:

הנבואה הי"א תחלתה משא דמשק וגומר עד משא מצרים ויש בה ו' פרשיות. הא' משא דמשק. הב' והיה ביום ההוא ידל וגומר. הג' ביום ההוא ישעה האדם אל עושהו. הד' הוי המון עמים רבים. הה' הוי ארץ צלצל כנפים. הו' כי כה אמר ה' אלי אשקטה ואביטה: וכיוון הנביא בנבואה הזאת להודיע כשם שהשתתפו רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל לעלות להלחם על ירושלם, ככה ישתתפו ויתדמו בשיחרבו ארצותיהם ע"י מלך אשור, ושבזכות שבני יהודה שבו אל ה' אלקיהם בימי חזקיהו ימלטו אז מידו של סנחריב ושבעבור מה שנלחם בו סנחריב על כל ערי יהודה הבצורות ויתפשם ינקום ה' נקמת עמו מיד סנחריב נקמה שתזכר עוד כל ימי הארץ, באופן שגם באחרית הימים כשישמעו האומות אשר בקצוות הארץ מעבר לנהרי כוש את גאולת ישראל יפחדו ממה שקרה לסנחריב מלכם בסבת ישראל, וישלחו מלאכים ויובילו שי אל ישראל:

הנבואה הי"ב, תחלתה משא מצרים וגו' עד בשנת בוא תרתן אשדודה, ויש בה ד' פרשיות. הא' משא מצרים. הב' ביום ההוא יהיו חמש ערים. הג' ביום ההוא יהיה מזבח. הד' ביום ההוא יהיה ישראל: וייעד הנביא בנבואה הזאת שלעתיד לבוא תחרב מצרים וייבש היאור והדגה אשר בו תמות, דוגמת מה שהיה ביציאת מצרים ושאחר כך יכנעו מצרים לעבוד את השם הנכבד ויקבלו האמונה האלהית כיתר העמים, ויהיו באהבה רבה עם בני אשור בעבור שיעזרום:

הנבואה הי"ג, תחלתה בשנת בא תרתן אשדודה וגומר עד משא מדבר ים, ויש בה שתי פרשיות. האחד בשנת בא תרתן אשדודה. הב' ויאמר ה' כאשר הלך עבדי ישעיהו: וכיוון הנביא בנבואה הזאת להודיע לבני יהודה שהיו בוטחים בעזרת מצרים וכוש שעוד מעט ינהג מלך אשור את שבים, ולכן יבושו מהיותם בוטחים בהם:

הנבואה הי"ד, תחלתה משא מדבר ים וגומר עד משא דומה ויש בה ב' פרשיות. הא' נושא מדבר ים. הב' כי כה אמר ה' אלי לך העמד המצפה וכיוון הנביא בנבואה הזאת להודיע ולספר חרבן ירושלם ע"י נבוכדנצר מלך בבל:

הנבואה הט"ו, תחלתה משא דומה עד משא בערב והיא פרשה א': וכיוון הנביא בנבואה הזאת להודיע זירוז אומת אדום והשתדלותה בענין המלחמות לצאת לשדה לשלול שלל ולבוז בז וספר זה כדי להוכיח את ישראל שלא היו כן:

הנבואה הי"ו, תחלתה משא בערב וגומר עד משא גיא חזיון ויש בה ב' פרשיות. האחד משא בערב. והב' כי כה אמר ה' אלי בעוד שנה כשני שכיר: וכיוון הנביא בנבואה הזאת

לשבח את בני ערב שהיו נדיבי לב להולכי דרכים חזקים ואמיצים וחרוצים בעניניהם, וספר זה כדי לעשות ממנו לישראל תוכחת מגולה:

הנבואה הי"ז, תחלתה משא גיא חזיון וגומר עד כי כה אמר ה' צבאות לך בא אל הסוכן הזה והיא פרשה א': וכיוון הנביא בה לקונן על חרבן ירושלם ולהוכיח את בני ירושלם על חולשת לבבם בענין המלחמה, שלא היתה בהם גם כן מדת הנדיבות כמו שהיו שתי המדות האלה בשלימות בבני אדום וישמעאל, כמו שזכר בנבואות שקדמו:

הנבואה הי"ח, תחלתה כה אמר ה' צבאות לך בא אל הסוכן הזה וגומר עד משא צור והיא פרשה א'. וכיוון הנביא בה להודיע קשר שבנא שהיה שר וגדול בבית חזקיהו ורצה לבגוד בו ולהסגיר ירושלם ביד סנחריב, ולהודיע ענשו ומפלתו עליו ומעלת אליקים והצלחתו אשר יעמוד במקום שבנא ובאומנותו אחריו:

הנבואה הי"ט, תחלתה משא צר וגומר עד הנה ה' בוקק הארץ ובולקה ויש בה ב' פרשיות האחד משא צר והב' והיה ביום ההוא ונשכחת צר וכיוון הנביא בנבואה הזאת ליעד על חרבן צר, ועל פקידתה וחזרתה ליישובה אחר ע' שנה:

הנבואה הכ', תחלתה הנה ה' בוקק הארץ ובולקה וגומר עד הוי עטרת גאות שכורי אפרים ויש בה ט"ו פרשיות. האחד הנה ה' בוקק הארץ. הב' מכנף הארץ. הג' והיה ביום ההוא יפקוד ה'. הד' ה' אלקי אתה ארוממך. הה' ועשה ה' צבאות לכל העמים. הו' ואמר ביום ההוא הנה אלוקינו זה. הז' ביום ההוא יושר השיר הזה. הח' ה' רמה ידיך. הט' ה' בצר פקדוך. הי' לך עמי בוא בחדריך. הי"א ביום ההוא יפקוד ה' בחרבו הקשה. הי"ב ביום ההוא כרם חמר ענו לה'. הי"ג הכמכת מכהו הכהו. הי"ד והיה ביום ההוא יחבוט ה'. הט"ו והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול. וכיוון הנביא בנבואה הזאת לבאר ולהודיע חרבן האומות וגאולת ישראל העתידים להיות בימות המשיח, ופליאת תחיית המתים אשר יעשה הש"י בימים ההם:

הנבואה הכ"א, תחלתה הוי עטרת גאות שכורי אפרים וגומר עד הוי בנים סוררים ויש בה י"א פרשיות. הא' הוי עטרת גאות שכורי אפרים. הב' ביום ההוא יהיה ה' צבאות לעטרת צבי. הג' את מי יורה דעה. הד' לכן שמעו דבר ה' אנשי לצון. הה' כה אמר ה' צבאות הנני יסד בציון. הו' האזינו ושמעו קולי. הז' הוי אריאל אריאל. הח' התמהמהו ותמהו. הט' ויאמר ה' יען כי נגש. הי' הוי המעמיקים מיי'. הי"א לכן כה אמר ה' אל בית יעקב: וכוונת הנבואה הזאת ליעד בחרבן השבטים על פשעיהם, ושבזמן חרבנם תהיה צפירת תפארה לאנשי יהודה וירושלים, אבל עוד מעט גם בני יהודה ישחיתו הרבה ותבא עליהם צרה וצוקה:

הנבואה הכ"ב, תחלתה הוי בנים סוררים עד נשים שאננות ויש בה י' פרשיות. האחד הוי בנים סוררים. הב' משא בהמות נגבה. הג' כי כה אמר ה' אלקים. הד' ולכן יחכה ה' לחננכם. הה' כי עם בציון ישב. הו' והיה אור הלבנה. הז' הנה שם ה' בא ממרחק. הח' הוי היורדים מצרים לעזרה. הט' כי כה אמר ה' אלי. הי' הן לצדק ימלוך מלך: והכוונה בנבואה הזאת להוכיח את השבטים על אשר הלכו למצרים לבקש עזרה כנגד סנחריב, ולא בקשו אל ה' ושעל כן יפול לפני אויביהם אמנם יושבי ירושלם בעבור שיצעקו אל ה' יצילם מיד סנחריב:

הנבואה הכ"ג, תחלתה נשים שאננות עד ויהי בארבע עשרה שנה למלך חזקיהו ויש בה ח' פרשיות הא' נשים שאננות. הב' הוי שודד. הג' ה' חננו. הד' הן אראלם צעקו חוצה. הה' שמעו רחוקים אשר עשיתי. הו' קרבו גוים לשמוע. הז' ישושום מדבר. הח' חזקו ידים רפות: וכוונת הנבואה ליעד על גלות ירושלם וחרבן בית המקדש ע"י נבוכדנצר, והגלות הארוך הזה ושבאחרית הזעם יבא אלקינו ואל יחרש ויערה עלינו רוח גאולה ממרום וינקום נקמת עמו וישיבהו על אדמתו:

הנבואה הכ"ד, תחלתה ויהי בארבע עשרה שנה למלך חזקיהו וגומר עד נחמו נחמו ויש בה י"ב פרשיות. הא' ויהי בארבע עשרה שנה. הב' ויאמר אליקים. הג' ויהי כשמוע המלך. הד' ויתפלל חזקיהו. הה' וישלח ישעיהו. הו' לכן כה אמר ה' אל מלך אשור. הז' ויצא מלאך ה'. הח' בימים ההם חלה חזקיהו למות. הט' ויהי דבר ה' אל ישעיהו. הי' מכתב לחזקיהו. הי"א בעת ההיא שלח מרודך. הי"ב ויבא ישעיהו: והכוונה בנבואה להגיד העתידות אשר ייעד ישעיהו הנביא למלך חזקיהו בענין סנחריב כשצר על ירושלם, וגם על מחלת חזקיהו ועל אשר הראה חזקיהו למלאכי מלך בבל את בית נכתה ואת כל אשר לו:

הנבואה הכ"ה, תחלתה נחמו נחמו עמי עד החרשים שמעו ויש בה י"ו פרשיות. האחד נחמו נחמו עמי. הב' קול אומר קרא. הג' על הר גבוה. הד' מי מדד בשעלו. הה' כל הגוים כאין נגדו. הו' ואל מי תדמיוני ואשוה. הז' למה תאמר יעקב. הח' החרישו איים. הט' ואתה ישראל עבדי. הי' אל תראי תולעת יעקב. הי"א העניים והאביונים. הי"ב קרבו ריבכם. הי"ג העירותי מצפון. הי"ד הן עבדי אתמך בו. הט"ו כה אמר האל ה'. הי"ו שירו ליי' שיר חדש: וכוונה בנבואה הזאת לייעד על הגאולה העתידה ולנחם האומה מצרות הגלות:

הנבואה הכ"ו, תחלתה החרשים שמעו עד כה אמר ה' גואלך ויוצרך מבטן ויש בה ט' פרשיות. הא' החרשים שמעו. הב' ועתה כה אמר ה' בוראך יעקב. הג' אנכי אנכי ה'. הד'

כה אמר ה' גואלכם. הה' כה אמר ה' הנותן בים דרך. הו' ולא אותי קראת יעקב. הז' ועתה שמע יעקב עבדי. הח' כה אמר ה' מלך ישראל וגואלו. הט' זכר אלה יעקב: והכוונה בנבואה הזאת היא לבאר סבת הגלות הזה ולהבטיח את האומ' שלא יקרה בה כלייה כי עתיד הקב"ה לגאלם, והעיר להם דברים על ענין תחית המתים וייעד להם מפלת בבל והצלחת כורש, ושהוא יבנה את בית המקדש באופן שיכירו וידעו כל יושבי תבל יכולת האל יתברך והשגחתו:

הנבואה הכ"ז, תחלתה כה אמר ה' גואלך ויוצרך מבטן וגומר עד שמעו איים אלי ויש בה י"ח פרשיות. הא' כה אמר ה' גואלך ויוצרך מבטן וגומר. הב' כה אמר ה' למשיחו לכורש. הג' הרעיפו שמים. הד' הוי רב את יוצרו. הה' הוי אומר לאב. הו' כה אמר ה' קדוש ישראל ויוצרו. הז' כה אמר ה' יגיע מצרים. הח' כי כה אמר ה' בורא השמים. הט' שמעו אלי בית יעקב. הי' זכרו זאת והתאוששו. הי"א שמעו אלי אבירי לב. הי"ב רדי ושבי על עפר. הי"ג גואלנו ה' צבאות. הי"ד ועתה שמעי נא זאת עדינה. הט"ו שמעו זאת בית יעקב הנקראים בשם ישראל. הי"ו הראשונות מאז הגדתי. הי"ז שמע אלי יעקב. הי"ח צאו מבבל: והכוונה בה להודיע שלא יפלא מה' דבר וכל חפצו ישלים, כי מי שברא השמים והארץ יוכל לשנותם כרצונו ויביא ראיה ממפלת בבל והצלחת כורש ובנין ירושלם על ידו, וזה מוכיח שכן יעשה ה' הגאולה העתידה:

הנבואה הכ"ח, תחלתה שמעו איים אלי והקשיבו לאמים מרחוק עד שמעו אלי רדפי צדק מבקשי ה' ויש בה י' פרשיות. הא' שמעו איים אלי. הב' ועתה אמר ה' יוצרי מבטן. הג' כה אמר ה' גואל ישראל. הד' כה אמר ה' בעת רצון עניתיך. הה' ותאמר ציון. הו' הנה אשא אל גוים ידי. הז' היוקח מגבור מלקוח. הח' כה אמר ה' אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה. הט' ה' אלקים נתן לי לשון למודים. הי' מי בכם ירא ה': והכוונה בנבואה הזאת להגיד שהשם יתברך יצרו לנביא מבטן אמו, לא לנבאת לאנשי דורו כי לא היו שומעים אליו כי אם לנבאת על חזרת השבטים וקבוץ בפרצת יהודה וישראל באחרית הימים, ושישתעבדו האומות לאמונת השם יתברך:

הנבואה הכ"ט, תחלתה שמעו אלי רדפי צדק מבקשי ה' וגו' עד הנה ישכיל עבדי ויש בה י' פרשיות. הא' שמעו אלי רדפי צדק. הב' הקשיבו אלי עמי. הג' שמעו אלי יודעי צדק. הד' עורי עורי לבשי עז. הה' אנכי אנכי הוא מנחמכם. הו' התעוררי התעוררי. הז' כה אמר אדניך ה'. הח' עורי עורי לבשי עוזך ציון. הט' מה נאוו על ההרים. הי' סורו סורו צאו משם: וכוונת הנבואה ליעד ישראל בגאולה העתידה ולהתיר להם הספיקות

שאיפשר שיספקו, עליה ושיסיר מירושלם ומארץ ישראל הנביאים המושלים בה, ויהיה פרסום הגאולה כ"כ כאילו מבשרים קוראין אותה בהרים:

הנבואה הל', תחלתה הנה ישכיל עבדי וגומר עד רני עקרה לא ילדה ויש בה פרשה א': והכוונ' בנבוא' הזאת היא אם ליעד הצלחת האומה בזמן גאולתה שתהיה בגבול מופלג כמו שהיה שפלותה בגלות, ואם ליעד הריגת יאשיהו כפי כל אחד מהפירושים שיבאו בה:

הנבואה הל"א, תחלתה רני עקרה וגומר עד דרשו ה' בהמצאו ויש בה ד' פרשיות. הא' רני עקרה. הב' כי מי נח. הג' עניה סוערה. הד' הוי כל צמא: והכוונה בנבואה הזאת היא לנחם כנסת ישראל על צרות הגלות וארכו עם ייעוד הגאולה העתידה בה משלים אחרים מאשה עקרה ומעניה סוערה, ולהבטיחם שלא ישובו עוד לגלות אחר ושתמלא הארץ דעה:

הנבואה הל"ב, תחלתה דרשו ה' בהמצאו וגומר עד קומי אורי ויש בה ח' פרשיות. הא' דרשו ה' בהמצאו. הב' כי כה אמר ה' לסריסים. הג' ובני הנכר הנלוים על ה'. הד' צופיו עורים. הה' ואתם קרבו הנה בני עוננה. הו' כי כה אמר רם ונשא. הז' קרא בגרון. הח' הן לא קצרה: והכוונה בנבואה הזאת להודיע שיש לגאולה זמן ועת מוגבל, האמנם אם יעשו ישראל תשובה הקדוש ברוך הוא ימהר יחישה מעשהו וגאולתו, ושהשבת היה מצוה כוללת אמתת הדעות והישרת המעשים, ועם כל תוכחתו וייעודיו היו ישראל רעים וחטאים להשם והיו מזייפים עצמם באמרם שהם צדיקים וטובים עם השם יתברך ועם אנשים מה שאינו כן:

הנבואה הל"ג, תחלתה קומי אורי וגומר עד חסדי ה' אזכיר ויש בה ה' פרשיות הא' קומי אורי. הב' רוח ה' עלי. הג' שוש אשיש בה. הד' עברו עברו בשערים. הה' מי זה בא מאדום: וכוונת הנבואה הזאת לישר את ישראל שיקומו מאבלותם ויאירו לכל בני עולם העם ההולכים בחשך, בתורת ה' ואומונותיה כי כל האומות יבאו אל הר ה' ואל בית אלקי יעקב וישתעבדו לישראל ויקבלו תורתו ויביאו לפניו מנחה זהב ולבונה:

הנבואה הל"ד, תחלתה חסדי ה' אזכיר וגומר עד כה אמר ה' השמים כסאי ויש בה ד' פרשיות. הא' חסדי ה' אזכיר. הב' נדרשתי ללא שאלו. הג' כה אמר ה' כאשר ימצא התירוש באשכול. הד' לכן כה אמר ה' אלקים הנה עבדי יאכלו: והכוונה בנבואה הזאת, לבאר שצרות ישראל בגלותם היו על חטאיהם, ולעשות על זה טענה ממה שעשה הקב"ה עמהם מיום הוציאו אותם מארץ מצרים עד בואם בגלות, ותלונת ישראל נגד ה' ותשובתו

יתברך שעונותיהם הטו אלה, אבל יש תקוה לאחריתם וישכחו הצרות ותהיה ירושלם גילה ועמה משוש:

הנבואה הל"ה, תחלתה כה אמר ה' השמים כסאי עד סוף הספר ויש בה ד' פרשיות. הא' כה אמר ה' השמים כסאי. הב' שמעו דבר ה' החרדים אל דברו. הג' שמחו את ירושלם. הד' כי כה אמר ה' הנני נוטה אליה כנהר שלום: והכוונה בזאת הנבואה היא להגיד ששני דינים עתיד השם לעשות בעולמו, ראשון בישראל על חטאתם שידינם בחרבן ארצם והגלות, ואחריו הדין אשר יעשה באומות מפני מה שהחריבו עירו והיכלו ושתו בשמים פיהם, ולכן ידינם באש ובחרב. וביאר מהם אלו הנענשים מהם, ושישראל יעמוד זרע' ושמם ולא ישובו לחטוא, אבל מידי חדש בחדשו ומידי שבת בשבתו יבאו כלם להשתחות לפניו על גאולתם ועל פדות נפשם, ובעבור הנקמה שעשה באויביהם:

פרק א

פסוק א

והנני מתחיל בביאור הספר על פי נבואותיו בעזרת המלמד לאדם דעת:

הנבואה הראשונה מתחלת הספר עד הדבר אשר חזה, ויש בה ה' פרשיות. הא' חזון ישעיהו. הב' שמעו דבר ה'. הג' לכו נא ונוכחה. הד' איכה היתה לזונה. הה' לכן נאם האדון. והנה ראיתי להעיר בנבואה הזאת ששת השאלות:

השאלה הראשונה למה הושמה הנבואה הראשו' הזאת בתחלת זה הספר, אם היה שהנבואה הראשונה שראה ישעיהו היתה בשנת מות המלך עוזיהו, כמו שנאמר את מי אשלח ומי ילך לנו ואומר הנני שלחני, וכן הוא במכילתא והסכימו עליו המפרשים, והיה ראוי אם כן שתהיה אותה הנבואה התחלת הספר. ותשובת חז"ל שאין מוקדם ומאוחר בכתוב אינה מספקת, כי תמיד תשאר השאלה ולמה נכתבו הנבואות על זולת סדר. ואין להשיב שלא נכתבה הנבואה ההיא בראש הספר לפי שישעיהו חטא בה באמרו ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב ונענש עליו כמו שנזכר ביבמות כי זה דרך דרש הוא, והנה בנבואה הזאת שהתחיל ספרו חרף וגדף את ישראל יותר מזה במה שקראם גוי חוטא עם כבד עון זרע מרעים וגומר:

השאלה השנית באמרו חזון ישעיהו בן אמוץ, וזה כי אם היה המאמר הזה כולל לכל הנבואות שבאו בזה הספר כמו שיראה מפשוטו איך אמר על כלם שם חזון בלשון יחיד והיה ראוי לומר חזיונות ישעיהו ע"ד ובחוריכם חזיונות יראו או דברי ישעיהו, כמ"ש

דברי ירמיהו, לא שיאמר על כלם חזון שהוא הלשון הנאמר על נבואה אחת בלבד כמו חזון עובדיה שהיא נבואה אחת:

השאלה השלישית מה ראה ישעיהו לכתוב בתחלת ספרו אותה תוכחה וחזות קשה שהוכיח את ישראל, והנה לא היה ראוי שתהיה תחלת דברי פיהו כ"א בלשון רכה וכמו שעשה אדוננו משה שבמצרים ועל הר סיני בתחלת נבואתו דבר לישראל דברי פיוסין ובסוף דבריו בפרשת האזינו הוכיחם בכדומה לדברי התוכחה הזאת כמו שיתבאר בעה"י בפ"י הנבואה:

השאלה הרביעית במה שאמר כאן אשר חזה על יהודה וירושלם, כאילו לא היו נבואותיו כ"א על בני יהודה ואנשי ירושלם בלבד, ואין הדבר כן, כי גם כן נבא על מלכות ישראל פעמים רבות, וגם בנבואה הראשונה הזאת דבר בה על מלכות ישראל, כמ"ש ישראל לא ידע עמי לא התבונן, ולמה אם כן אמר אשר חזה על יהודה ועל ירושלם והיה ראוי שיזכור גם כן מלכי ישראל אשר נבא בימיהם כמ"ש בהושע דבר ה' אשר היה אל הושע בן בארי בימי עוזיהו יותם אחז יחזקיהו מלכי יהודה ובימי ירבעם בן יואש מלך ישראל, ויקשה גם כן למה לא זכר בתוך מלכי יהודה שנבא ישעיהו בימיהם את מנשה כיון שנבא בימיו גם כן, גם מצינו שנבא ישעיהו על שאר האומות, משא מצרים משא בבל משא מואב, ולמה אם כן אמר על יהודה וירושלם בלבד:

השאלה החמשית באמרו חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי היו עלי לטורח, כי הנה המועדים וראשי חדשים צותה התורה עליהם, ואמר אלה מועדי ה' מקראי קדש, ואיך יאמר ששנאה נפשו אותם, ואם תאמר שהיה זה לרוב חטאתם הנה לא היה ראוי לומר ששנאה נפשו המועדים וראשי חדשים כי אם את רוע מעלליהם, ויקשה ג"כ למה אמר חדשיכם ומועדיכם ולא אמר גם כן שבתותיכם:

השאלה הששית במה שבאו כאן הדברים מעורבים מרע אל טוב ומטוב אל רע, כי אמרו הוי אנחם מצרי ואנקמה מאויבי הוא ייעוד רע, ואמרו מיד ואשיבה שופטיך כבראשונה וגו' ציון במשפט תפדה הוא ייעוד טוב ונחמה, וחזר מיד ליעד רע באמרו ושבר פושעים וגו' כי יבשו מאילים וגו' והיה החסון לנעורת וגו', ובאו אם כן הדברים מבולבלים רע בטוב וטוב ברע אשר לא כדת:

והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות כלם:

הכונה הכוללת בנבואה הזאת היא להוכיח את בני יהודה ויושבי ירושלם על רשעת מעשיהם והיותם כפויי טובה לפניו יתברך ולהתרות בהם שיקבלו תוכחתו וישובו אל ה' כדי שלא יבא עליהם הגלות והחרבן אשר בא על עשרת השבטים, וייעדם עם זה

בצרות שיהיו בימי אחז והנחמות והטובות שיהיו בימי חזקיהו בנו וכמו שיתבאר בפי' הפסוקים:

חזון ישעיהו בן אמוץ וגו'. ראוי שתדע שלא אמר הכתוב חזון ישעיהו בן אמוץ אשר חזה על יהודה וירושלם כדרך הקדמה כוללת לכל נבואותיו, כי אם היה הדבר כן לא היה צריך לומר בנבואה השנית הדבר אשר חזה ישעיהו בן אמוץ על יהודה וירושלם אחרי שהנבואות כלם נכללו בפסוק הראשון בתחלת הספר, אבל אמר חזון ישעיהו בן אמוץ על הנבואה הראשונה הזאת בלבד, והוא כמו משא מצרים, משא דמשק, כלומר הנבואה אשר באתהו על זה ולכן אמר פה חזון בלשון יחיד לפי שהיא נבואה אחת בלבד, וכן כתב רש"י, ולא יהיה לפי זה אמרו אשר חזה על יהודה וירושלם בימי עזיהו יותם וגומר סמוך עם החזון אשר זכר שראה החזון ההוא בימי אותם המלכים, אבל פירושו שאחרי שאמר חזון ישעיהו בן אמוץ על הנבואה הזאת שהזכיר ביאר באיזה זמן ניבא ישעיהו נבואותיו, והוא אומרו אשר חזה על יהודה וירושלם בימי עוזיהו יותם וגומר, והודיע בזה גם כן שהיתה נבואתו זאת במדרגה זכה וברורה מהמראה שנקראת חזון כמו שביארתי בהקדמת הספר בבחינה הג'. וזכר הכתוב שהיה ישעיהו בנו של אמוץ להגיד שתי המעלות העליונות שהיו בו האחת מייחוסו וכבוד משפחתו שהיה מזרע המלוכה לפי שאמוץ ואמציה מלך יהודה אחי הוו כמו שנזכר בהקדמה. והמעלה הב' שהיתה הנבואה ירושה אצלו נחלת אבות ומיי', וכמו שאמרו במדרש (ויק"ר פ"ו ו) שהיה נביא בן נביא ושלכן נתיחס לאביו, ובא הכתוב ללמדנו שלהיות ישעיהו מזרע המלוכה וירש נבואותו מלידה ומבטן ומהריון לכך עצר כח להוכיח את עמו לחרפם ולגדפם כ"כ על דבר כבוד השם. והראב"ע כתב שלא יתחייב מאמרו ישעיהו בן אמוץ שהיה אביו נביא, כי הנה כתוב דוד בן ישי ויהוא בן נמשי. ואין דבריו נכונים, כי הם מלכים היו לא נביאים, והכתוב אומר בחזון ישעיהו בן אמוץ הנביא, ומלת הנביא חוזר לאמוץ, והגיד הכתוב שניבא ישעיהו בימי ד' מלכי יהודה אלה שהם עוזיהו ויותם ואחז וחזקיהו לרמוז למשז"ל במסכת פסחים (פ"ז ב') אוי לה לרבנות שמקברת בעליה שאין לך כל נביא ונביא שלא קפח ד' מלכים. והנה לא זכר מנשה לפי שמיד כשמלך חדל ישעיהו מהנבא והוא הרגו כמ"ש חז"ל, ולכן לא זכר הכתוב שנתנבא בימיו, והנבואה הזאת כתב רש"י שנאמרה בימי חזקיהו אחר חרבן שמרון ולכן אמר ארצכם שממה עריכם שרופות אש ונותרה בת ציון ואפשר לומר ג"כ שנאמרה קודם חרבן שמרון בימי עוזיהו בתחלת נבואתו מנבא ומיעד מה שיהיה על השבטים, ולפי שלא היתה כוונתו בעצם וראשונה להוכיח וליסר עשרת השבטים כי אם לבני יהודה בלבד, לכן אמר אשר

חזה על יהודה וירושלם, ולא זכר דבר ממלכי ישראל וגם לא יחס נבואתו אליהם, לפי שכל מה שזכר מענינ' היה להתרות עמו את בני יהודה שלא יקדם מה שעתיד להיות על בני ישראל, ואולי הודיע הכתוב בזה דבר עליון אלהי, והוא שישעיהו בימי עוזיהו המלך חזה הנבואה הזאת ואחר כך בימי יותם חזר לראות זאת הנבואה בעצמה ובימי אחז באה לו פעם שלישית וכן בימי חזקיהו ראה אותם פעם רביעית, ועל זה אמר חזון ישעיהו בן אמוץ אשר חזה על יהודה וירושלם, רוצה לומר שחזר החזון הנזכר בימי ד' המלכים האלה, וכאילו היה ישעיהו קול קורא פנו דרך ה' בזמן ד' המלכים האלה כי תמיד היה מודיעם חרבן שמרון וגלות השבטים מעל אדמתם העתיד להיות, והיה מגיד הרעה קודם בואה להוכיח את ישראל ולתקן את עותתם, כי כבר היו הנביאים מתייאשים מתשובתם, וישעיהו לא היה ביניהם, כי הוא היה מגדולי יושבי ירושלם, אבל היה מוכיח את יהודה וירושלם ואמר אליהם הלא תדעו מה שייעד הקב"ה על אחיכם בית ישראל מהחרבן והגלות ותשאר בת ציון שהיא ארץ יהודה כסוכה בכרם, ולכן אתם בני יהודה הזהרו במעשיכם פן יבא עליכם החרבן שיבא על עשרת השבטים, הנה אם כן היתה הנבואה הזאת אחת בעצמה, ולכן נקראת חזון בלשון יחיד, והיתה על יהודה וירושלם, לפי שעם היות שזכר בה ענין מלכות ישראל הנה עיקר ההזהרה והתראה היתה על יהודה וירושלם, ולא נזכרו בני ישראל כי אם לעשות מהם טענה על התוכחה והחזון הפרטי הזה חזה ישעיהו ד' פעמים בימי ד' המלכים האלה כמתרה בהם פעמים שלש וארבע, והיה מפני זה מודיעם גלות שמרון ושבטי ישראל קודם היותו, ועם מה שפירשתי בזה תדע למה הושם הנבואה הזאת בתחלת הספר, שהסבה בזה היתה להיותה שנייה ומשולש' ומרובעת ד' פעמים לנביא הזה והדבר הכולל והנאמר פעמים רבות יותר ידוע וראשונה מהפרטי: ואולי היתה זאת הנבואה הראשונה אשר נבא ישעיהו בימי עוזיהו ואחר כך בשנת מותו, או שנצטרע כדברי המתרגם, ראה הנביא אותה מראה שזכר שמה, וא"ל יתברך את מי אשלח, לא להיותה התחלת נבאותו כי אם מפני כובד השליחות ההוא שלא היה אדם ראוי אליו וכמו שיבא בפי' אותה הפרשה, והיתה גם כן הנבואה הזאת רבת התוכחה בתחלת הספר אם מפני שהיתה ראשונה בזמן ואם לפי מעלת השנותה כל כך פעמים בימי המלכים האלה וכפי מה שפירשתי בפסוקים האלה הותרו השאלות א' וב' וג' וד' אשר העירותי כמו שתראה מענינם:

פסוק ב

שמעו שמים והאזיני ארץ וגומר. התוכחה הזאת היתה לבני יהודה וירושלם להוכיחם על עונותיהם, וייעד בה חרבן וגלות השבטים, והיה מתרה לבני יהודה שלא יהיו כמוהם

ויבאו לגלות בבל, או שהיה זה אחרי חרבן שמרון, ועשה ממנה טענה לתוכחתו, ואתה תראה שרבן של נביאים מרע"ה הוכיח את ישראל בשירת האזינו בדברים דומים לאלו, ויאחז צדיק ישעיהו הנביא דרכו להוכיחם באותו דרך, כי כמו שמשה אמר האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ, כך אמר ישעיהו שמעו שמים והאזיני ארץ, משה ביאר אליהם שהיו בני אל חי, ושהיו מקלים ומקללים אביהם שבשמים, הלא הוא אביך קנך הוא עשך ויכוננך, גם ישעיהו מורה על זה אמר בנים משחיתים, משה קראם דור עקש ופתלתול, גם ישעיהו אמר קרוב לזה, הוי גוי חוטא עם כבד עון, משה הגיד להם כל טובות שקבלו מהאל ית' ושגמלוהו רעה, גם ישעיהו אמר על זה, ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו ישראל לא ידע וגומר, משה קראם שוטרים וחסרי הדעת באמרו יזבחו לשדים לא אלוה אלקים לא ידעום וגומר, גם ישעיהו אמר ישראל לא ידע עמי לא התבונן, משה אמר צור ילדך תשי ותשכח אל מחוללך, גם ישעיהו אמר עזבו את ה' נאצו את קדוש ישראל נזורו אחור, משה אמר אספה עלימו רעות וגומר מזי רעב וגומר, גם ישעיהו אמר על מה תכו עוד תוסיפו סרה וגומר מכף רגל ועד ראש וגומר, משה אמר אמרתי אפאיהם אשביתה מאנוש זכרם, גם ישעיהו אמר ארצכם שממה עריכם שרופות אש וגומר ושממה כמהפכת זרים, משה קראם גפן סדום ושדמות עמורה, גם ישעיהו אמר שמעו דבר ה' קציני סדום האזינו תורת אלקינו עם עמורה, משה אמר שלא עמד להם כי אם רחמי שמים, שנאמר כי ידין ה' עמו ועל עבדיו יתנחם, גם ישעיהו אמר לולי ה' צבאות הותיר לנו שריד, הנה התבאר שישעיהו ע"ה לישנא דמשה רבו נקט, ושהתחיל ספרו זה מאותו מקום שסיים מרע"ה את ספר התורה: האמנם התעוררו חז"ל בספרי למה אמר משה האזינו השמים ותשמע הארץ, וישעיהו אמר בהפך שמעו שמים והאזיני ארץ, ששינה את הלשון ויחס השמיעה לשמים והאזנה לארץ בחלוף מה שעשה משה, ונתנו טעמים הרבה בדבר ונחלקו חכמים עליהם, והמובחר שבהם ונמשכו המפרשים אחריו הוא, שהיה משה קרוב לשמים כפי מדרגת רוחניותו ורחוק מן הארץ וישעיהו היה בחלוף זה קרוב לארץ ורחוק מן השמים, הנה סברו שהאזנה תאמר בדבר הקרוב והשמיע' ברחוק, אבל יקשה לי על הדעת הזה שהרי ישעיהו לא אמר דבר מעצמו כי אם בשם האל וכמ"ש כי ה' דבר, ומזה הצד היה ראוי שיאמר האזינו השמים כיון שהוא אלקינו היושבי בשמים היה המדבר והוא היותר קרוב אליהם, אמנם משה דבר מעצמו כמ"ש האזינו השמים ואדברה ואמר לקחי אמרתי, ובערכו ית' היה הוא רחוק מן השמים וקרוב אל הארץ לאין שיעור, ולזה יראה שהיה הענין בהפך שהאזנה תאמר על דבר הרחוק והשמיעה על הקרוב, ולכן עשה משה עצמו רחוק מן השמים

ואמר האזינו השמים, וקרוב לארץ ואמר ותשמע הארץ, לפי שהיה הוא המדבר, אמנם ישעיהו שהיו דבריו בשם ה' אל עולם אמר בהפך שמעו שמים והאזיני ארץ, ובספרי אמרו שהיתה תוכחת ישעיהו בזה, הסתכלו בשמים הסתכלו בארץ, שמא שנו את תפקידם, ולפי זה יהיה פי' הכתוב כן, שמעו שמים והאזיני ארץ הישרים והתמימים בפעולותיהם ומקיימים מצות הבורא אתכם, שלא עשו ישראל כמעשיכם אבל הם פשעו בי ואחרי שהביא התוכחה מהשמים והארץ הביאה מפאת הב"ח הבלתי מדברים באמרו ידע שור קונהו: אמנם כפי הפשט אין צריך לדבר מזה, לפי שכבר כתבתי בפירושי לפרשת האזינו שהאזנה ושמיעה הם שמות נרדפים יאמרו על ענין א', כמאמר המשורר (תהלים יז, א) שמעה ה' צדק הקשיבה רנתי האזינה תפלתי, שלקח שמיעה והקשבה והאזנה לענין אחד. והשמים והארץ שזכר כאן הנביא איפשר לפרשם על כתות בני אדם, שקרא שמים לאנשי המעלה, והארץ להמון העם, והיה מצוה את כלם שיאזינו וישמעו דברי תוכחתו. גם איפשר לפרשם על השמים אשר ממעל ועל הארץ אשר מתחת, לומר אליהם שיהיו עדים בתוכחתו, כדי שכאשר בני ישראל יתחייבו עונש יד העדים תהיה בם בראשונה להענישם, בשהשמים לא יתנו טלם והארץ לא תתן את יבולה, ולכן אמר כי ה' דבר, ר"ל כי כן גזרה חכמתו ית', כמו שאמר (דברים יא, יז) ועצר את השמים ולא יהיה מטר וגו'. והראב"ע כתב שהתחיל לקרא את העדים שלקח משה בייעוד כי אבוד תאבדון, ואיפשר לפרש כי ה' דבר שישמעו מה שדבר עתה השם על עמו, וביאר מה שדבר והוא, בנים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי, ר"ל גדלתי אותם בכבוד ומעלה עושר ורוממות השכל כמו שמגדל האב לבנים והם מעצמם פשעו בי, ואחשוב שאמר בנים בלשון רבים על שתי המלכיות מלכות ישראל ומלכות יהודה, שלכלם גדל ברוממות ומעלה והם פשעו בו, וידוע שפשע הוא המרד והוא הקשה מכל סוגי העונות, (ג) וספר מחטאתם שידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו, ר"ל שהשור והחמור עם היותם בלתי משכילים הנה מפאת ההרגל ידע השור מי שמגדל אותו, והוא אמרו קונהו, מלשון אביך קנך, והחמור ידע ויכיר אבוס בעליו, והאבוס הוא המקום המיוחד להאכיל ולהשמין הבהמות המפוטמות, ומזה הלשון ברבורים אבוסים, ושור אבוס, ומפני שהבהמה בו ימצא אוכל לנפשו ילך השור אחרי בעליו בקראו אותו לשם וילך החמור מעצמו לבית אדוניו לבקש האבוס אשר ימצא שם מזונו, וזה היה משל למלכות יהודה ולמלכות ישראל, כי הנה השור היה רמז למלכות אפרים ובית ישראל שתאר אותו הכתוב בשם שור, כמ"ש (שם לג, יז) בכור שורו הדר לו, שהיה להם לדעת את קונם, והחמור הוא רמז למלכות יהודה שהיה להם להכיר האבוס המיוחס אליהם שהוא בית המקדש, כי

שם יקנו מזונם ומעמדם, ועכ"ז ישראל לא ידע קונו כשור, ועמי שהוא מלכות יהודה שהם היו בייחוד עם ה' לא התבונן בבית המקדש שהוא האבוס אשר בתוכם, והנה תאר בית יהודה בפרט בשם עמי, להיותם דבקים באלהיהם כמאמר הנביא הושע (יב, ב) אפרים רועה רוח ורודף קדים וגו' ויהודה עוד רד עם אל ועם קדושים נאמן: ואיפשר עוד לפרש ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו, שהוא משל לאומות העולם שהיו בדורו, שעם היותם בלא דת ותורה נעדרי השכל ובלי נבואה כשור וחמור, הנה היתה כל אחת מהנה דבקה באלהיה ובעבודת הכוכב אשר יעבדו אותו, וישראל לא עשו כן, והוא על דרך (ירמי' ב, י) כי עברו איי כתיים וראו וקדר שלחו והתבוננו וגו' ההמיר גוי אלקים והמה לא אלקים ועמי המיר כבודו בלא יועיל, וכפי חז"ל (מכות כ"ג א) היה המשל הזה שהשור ידע מי שקנאו ומתקנו, שכיון שהרגילו בכך יודע בו, אבל החמור אבוס הוא אינו מבין בבעליו עד שיאכילנו, וישראל לא התפקדו כשור כשקראתיו ישראל יהיה שמך והודעתי לו חקותי ועזבוני, ואף לאחר שהאכלתים את המן וקראתים עמי ישראל לא התבוננו כחמור, וכן הביאו רש"י בפירושיו, ולפי שעונות האדם ופשעיו הם, אם במושכליו ואמונותיו המשובשות ואם במדותיו ומעשיו המגונים, לכן גנה ענינם ראשונה בענין חוסר ידיעה והעדר ההשכלה באמרו ישראל לא ידע עמי לא התבונן, (ד) ואחר כך גנה ענינם במעשים המדותים, וזהו שאמר הוי גוי חוטא עם כבד עון, והוי הוא כמו אוי, כי הה"א במקום אל"ף, כמו הדור' אדורם, איך והיך, וקרא אותם גוי חוטא ועם כבד עון, לפי שכל העם מקצה היו רעים וחטאים, ולא בחטאות קלות ושגגות אבל היו עם כבד עון שעונותיהם היו כבדים מחול ימים, וכמו שאמר בנים גדלתי ורוממתי על שתי המלכיות ישראל ויהודה. וכינה אותם בשור ובחמור כמו שזכרתי, כך אמר על שניהם הוי גוי חוטא שהוא מלכות יהודה, עם כבד עון שהוא מלכות ישראל, ואמר זרע מרעים בנים משחיתים, להעיר שבהיותם שורק כלה זרע אמת נהפכו סורי הגפן נכריה, כי הם היו בימי קדם עם קדוש לה' ועתה הם עם כבד עון, הם היו בראשונה גוי אחד בארץ ועתה נעשו גוי חוטא, הם היו בראשונה זרע ברך ה' ועתה הם זרע מרעים, הם היו בראשונה בנים לה' אלהיהם בני אל חי ועתה בנים משחיתים, וכל זה למה, לפי שעזבו את ה' נאצו את קדוש ישראל אביהם שהוא הקב"ה, ולכן נזורו אחור, ר"ל נבדלו מהמדרגה אשר היו בה בראשונה ושבו מן ההפך אל ההפך, כי הפכו פניהם לצד אחור, ומלת נזורו הוא לשון הבדל והפרש, מגזרת וינזרו מקדשי בני ישראל, ויונתן תרגם נזורו אחור על העונש אשר מצאם על עונותיהם, ויהיה נזורו כמו אחור, והוא על דרך (ירמי' ז, כד) ויהיה לאחור ולא לפנים, וכפי מה שפירשתי ראוי לפרש עזבו את ה' על

מלכות ישראל שלא היו הולכים ברגלים לבית המקדש ועזבו את ה' אלהיהם ויעשו להם עגלי זהב, ונאצו את קדוש ישראל לאמר על בית יהודה, שעם היות המקדש ביניהם היו מזלזלים בכבודו ומנאצים אותו, ועל אלו ואלו נזורו אחור: והאלהי רבי שמעון בן יוחאי פירש זרע מרעים מלשון שבח, ועניינו שהיו אבותיהם מפני שלמותם וחסידותם מרעים ומענישים את בניהם בהיותם משחיתים, ואלה לא עשו כן אבל עזבו את ה' וגומר ולא היו מיסרים את בניהם אל חטאתיהם, ונ"ל לפרש נזורו אחור, שחזרו להדמות לתרח אבי אברהם אביהם שהיו עובד ע"ז:

פסוק ה

על מה תכו וגו'. דרכי המפרשים בפירוש הפסוקים האלה מתחלפים, כי מהם פירשו על מה תכו, שאלת הסבה התכליתית, כלומר מה תועלת יש בהכות ובהעניש אתכם, כיון שאחרי ההכאה מיד תוסיפו סרה ופשע, וכפי הפירוש הזה לא יהיה ענין למה שהמשיך כל ראש לחלי וגומר מכף רגל ועד ראש וגו', ומהם פירשו על מה תכו שאלת הנושא המקבל ההכאה, כלומר כל כך לקיתם כבר בעונותיכם והייתם לאחור עד כי כאשר עוד תוסיפו סרה לחטוא נגד ה' לא ימצא בכם אבר בריא שתלקו בו, וז"ש על מה תכו, על איזה אבר תלקו כאשר עוד תוסיפו סרה, וביאר האיברים בפרט להגיד שכבר לקו והוכו בכלם ואין בהם אבר לקבל ההכאה מחדש, כי כל ראש שהוא האבר הראשיי בסבת המות כבר הוא חולה, וכל לבב שהוא ראש האיברים כלם הוא דוי. וכבר אחז"ל (שבת י"א א) כל כאב ולא כאב לב כל מיחוש ולא מיחוש ראש ואולי זכר הראש והלב בלבד להאשימם שלא היו זהירין בתפילין של ראש ובתפלין של יד שהם כנגד הלב. ויש מי שפי' על מה תכו, שהוא ייעוד עונשם, כלומר כמה וכמה תכו כאשר עוד תוסיפו סרה, כי הנה ההכאה תהיה אם באיברים הראשיים שכל ראש יחלה וכל לבב יהי דוי, (ח) מכף רגל ועד ראש לא יהיה בו מתום, שהוא הבריאות, כמו (תהלים לח, ד) אין מתום בבשרי, לפי שבכל מקום יהיה פצע וחבורה, ופצע היא המכה המוציא דם וחבורה היא המכה אשר לא תוציא דם, שהדם או הליחה צרורים בה, ומכה טריה היא המכה הלחה שבכל יום תוציא ליחה אשר לא תוכל להרפא כי אם בקושי. וזכר מקושים לא זורו ולא חובשו, ר"ל שלא סחטו אותן המכות כדי שיצא מהן הדם והליחה המעופשת ולא שמו להם תחבשת לקרום עליהם העור, ואמר בלשון רבים לא זורו ולא חובשו, על הפצע והחבורה והמכה טריה שהם הצרכים לזרייה ולתחבושת, ואמר ולא רוככה בשמן, בלשון נקבה יחידה, לרמוז לחבורה, כי היא קשה בלתי מוציאה הדם והדרך ברפואתה לרככה בשמן, והיה הפצע והחבורה ומכה טריה משל לרשעים, כי היו מהם

רשעים גלויים ומפורסמים ברשעתם כפצע, ומהם צבועים כחבורה שהדם נצרר בה, ומהם מופלגים ברשעתם כמכה טריה, או הוא משל לשלשת מיני הקלקול חטאת ועון ופשע, ויהיה גם כן אמרו לא זורו ולא חובשו ולא רוככה בשמן, משל אל מניעת התשובה שלא שבו מחטאתם, וידוע שהתשובה היא כוללת ג' מעשים, שהם וידוי חרטה עזיבת החטא, וכנגדן אמר לא זורו ולא חובשו ולא רוככה בשמן.

פסוק ז

ומה שאמרו חז"ל ארצכם שממה וגו', הוא גם כן ספור העונשים שיקרו אליהם, וזכרם בלשון עבר כי ראה הנביא בנבואתו כל הדברים ההם כאלו הם כבר נעשים, ואמר ארצכם שממה על הארץ הנעבדת, ועריכם שרופות אש על הערים הבצורות ששורפים אותם האויבים כדי לכובשן, ואמרו אדמתכם לנגדכם זרים אוכלים אותה הוא קודם היותה שממה שהיו האויבים אוכלים התבואות ועינם רואות ואין לאל ידם להנצל מהם, וכדי להפליג בחרבן הארץ אמר ושממה כמהפכת זרים, כלומר כמהפכת סדום ועמורה שהיו זרים לאנשים ולאל ית', וכמ"ש (בראשית יג, יג) ואנשי סדום רעים, או יאמר כמהפכת האנשים הזרים אכזרי לב שמשחיתים כל עץ מאכל ולא יחוסו על דבר מבלי חמלה.

פסוק ח

ולפי שכיוון בזה על חרבן שמרון וגלו' השבטי', אמר ונותרה בת ציון כסוכה בכרם, ר"ל שאחרי גלות השבטים וחרבנם תשאר בת ציון ועיר ירושלם ושאר ערי יהודה כמו שתשאר הסוכה הנעשית בכרם, וכמלון שעושין במקשה, והוא גן הקישואים שעושין בו מלון לשומרם, שאין שם כי אם איש אחד לחורב ביום ולקרח בלילה, וכעיר נצורה, כלומר כעיר שצרו אויבים עליה שישחיתו את עצה לנדוח עליה גרזן, וכאשר יקום האויב מעליה תשאר חרבה ושממ', (ט) ואמרו לולי ה' צבאות הותיר לנו שריד, יהיה פירושו, כל כך היו עונותיהם רבים ועצומים עד שמן הדין היה להיותנו כלנו כלים ברגע אחד, וזהו כסדום היינו לעמורה דמינו, לולי שיי' צבאות בעל הרחמים לא כלו רחמיו ולא רצה לכלותינו במשפט. ות"י כל הפסוקים האלה על לכלוך העונות, ויהיה על מה תוכו להגיד שלא נתנו את לבם לפשפש במעשיהם, ולכן אמר כשואל הלא תדעו על מה תוכו ולמה היה כל ראש לחולי ושאר הרעות אשר זכר, אמר ולא מסתכלין למימר על מה לקינא עוד מוסיפין למחטא ולא אמרין מה דין כל ריש מרע וכל לבב דוי, ותרגם עוד כל ראש לחולי על גדולי הדור שהם בערך הראש והלב בגוף, ומכף רגל ועד ראש אין בו מתום פי' על ההמון שכל' היו חולי' חולי הנפש מעונות, אמר משאר עמא ועד רישיא לית בהון דשלים, כלומר מקטון ועד גדול אין בו שלימות כי אין בכלם מי שיעבוד את הש"י,

לא זורו ולא חובשו שלא נתרפאו לשוב בתשובה שלימה, ולא רוככה בשמן שאפילו צד הרהור התשובה אין בלבם. והנוצרים פירשו ולא רוככה בשמן על הצדקה שלא עשו לכפר על עונותיהם, כמו שאמר דניאל לנבוכדנצר (דניאל ד, כד) וחטאיך בצדקה פרוק, וכן תרגם כסוכה בכרם וכמלונה במקשה, לאחר שנקטפו ענביו והקישואים. ותרגם כסדום היינו לעמורה דמינו, כאנשי סדום אבדנא וכיתבי עמורה אשתצינא, עשה היינו מגזרת (שם ח, כז) נהייתי ונחליתי, ודמינו מגזרת (צפני' א, יא) נדמה עם כנען, אלה הם דרכי המפרשים בפי' הפסוקים האלה וכלם נכחים למבין וישרים למוצאי דעת: אבל כפי דעתי בנבואה הזאת ראוי להלוך בפירושה בדרך אחר, והוא כי למה שהיתה כוונת הנביא להוכיח את בני יהודה וירושלם ולהודיעם גלות שמרון כדי שיזהרו במעשיהם פן יהיו כמותם בחרבן ובגלות, לכן אמר אליהם למה תהיו מוסיפים כל היום וכל הלילה על חטאתכם פשע, האם תרצו שכמו שתחרב מלכות ישראל תחרב גם כן מלכות יהודה ולא ישאר משניכם ישראל ויהודה שם ושארית, וזהו אמרו על מה תוכו עוד תוסיפו סרה, ר"ל על מה ועל מה היה שבהיות שתוכו בחרבן ישראל אחיכם עוד תוסיפו סרה ופשע, האם תרצו ותחפצו שיהיה כל ראש לחולי, ורמז בזה למלכות ישראל, וכל לבבי דוי שהוא רמז למלכות יהודה שהיה דומה ללב, להיות בית המקדש ביניהם, כי ממנו תוצאות חיים, כאילו אמר לא די שיהיה הראש לחלי שהוא גלות מלכות ישראל אבל גם תחפצו שיהיה הלבב דוי שהוא בית יהודה, מה התועלת שכל האיברים יהיו חולים ומכף רגל ועד ראש אין בו מתום ובריאות, שמתום ענינו כמו שכתב הראב"ע מקום תום, והכוונה שבכל מקום תחול פצע וחבורה ומכה טריה מבלתי תרופה, שלא זורו ולא חובשו, למה א"כ אחרי ההכאה העצומה הזאת וחרבן בית ישראל עוד תוסיפו סרה לספות עוד חרון אף ה', ולפי שהפצע והחבורה והמכה טריה שזכר היו משל, ביאר הנמשל בהם באמרו ארצכם שממה עריכם שרופות אש אדמתכם לנגדכם והם אוכלים אותה, כי שלשה אלה הרעות הם כנגד הג' נגעים שזכר, הפצע והחבורה והמכה טריה, ואמר זה כלו על שמרון ובנותיה שיהיו נחרבים מהרה, ועליה אמר ארצכם ואדמתכם, לפי שהיתה ארץ אחיהם וארצם שנתנה הקב"ה לאבות' שתנתן ביד מלך אשור, ואם נאמר שהנבואה הזאת נאמרה אחרי חרבן שמרון יהיה הכל כפשוטו, ארצכם שממה עריכם שרופות אש, ששמם ושרף אותם סנחריב, ואמר ושממה כמהפכת זרים על הכותיים שבאו להיתשב בשמרון ובנותיה, והענין שלקח כל ארצם, ויש מהם שממה שאין אדם שם ויש מהם שרופות אש ויש שזרים אוכלים אותה ויושבים עליה, והיה סוף התוכחה והתלונה ונותרה בת ציון כסוכה בכרם, כלומר דיה לצרה הבאה על בית ישראל

לא תקום עוד על בית יהודה, ותשאר בת ציון כסוכה בכרם שהיא יחידה, כי ככה תשאר מלכות יהודה יחידה בתוך השבטים כלם, ולמה תחפצו שאפילו אותה סוכה יחידה לא תשאר וגם היא תעקר ממקומה, ומה טוב המשילו מלכות יהודה לסוכה ומלונה ולא לבית, לפי שהיה יודע שמהרה תגלה יהודה גם כן ולכן אמר תנו לבכם לדברי כדי שלא תפשר הכל ברגע אחד אבל ישאר בת ציון ומלכות יהודה ימים או עשור כסוכה בכרם, שאחרי שאין ענבים בגפן מיד תחרב הסוכה שהיתה שמה לשמור את הכרם, ככה ציון ובית המקדש היתה הסוכה השומרת כל הכרם שהוא בית ישראל, כמ"ש כי כרם ה' צבאות בית ישראל, ועל ציון אמר (תהלים עו, ג) ויהי בשלם סוכה ומעונתו בציון, שהיתה שם בית המקדש שהוא מעון שומר הכרם, ובעת יבצר הכרם השומר מניח את סוכו והולך, וכל זה משל לבית יהודה שלא תתקיים ימים רבים אחרי חרבן אחיה' בני ישראל, ולכן אמר גם כן כעיר נצורה, רמז להם שעוד יהיה עיר ירושלם נצורה במצור ובמצוק נבוכדנצר מלך בבל, כי הנה שורת הדין היה נותן שמלכות יהודה תפסד ותחרב עם מלכות ישראל יחד, כי אלו ואלו היו עובדים עבודה זרה, לולי ה' צבאות כי לא כלו רחמיו והשאיר להם שארית ארץ יהודה וירושלם שלא כבשה סנחריב, שאם לא היה כן כולנו ישראל ויהודה כסדום היינו לעמורה דמינו, ששניהם סדום ועמורה היו הפוכות כמו רגע ולא חלו בהם ידים. והראב"ע כתב שכמעט הוא דבק עם שריד בעבור טעם המפסיק. ויאמר לפי דרכו, לולי ה' צבאות הותיר לנו שריד, כמעט שהיה שריד מעט, לולי זה כסדום היינו: וחכמי הנוצרים פירשו הפרשה הזאת כלה על חרבן נבוכדנצר, ופירשו לולי ה' צבאות הותיר לנו שריד על בנין בית שני, ומה שכתבתי אני הוא הנכון. הנה התבארה הפרשה הראשונה מהנבואה הזאת, והכלל היוצא ממנה שבא להוכיח יהודה וירושלם שיזהרו ויקחו מוסר ויפחדו אל ה' ואל טובו כדי שלא יקדם החרבן והגלות כמו שיקרה מהרה או שקרה למלכות ישראל ולא ימקו עמהם בעונם:

פסוק י

שמעו דבר ה' קציני סדום וגו'. לפי שהיה עיקר הכוונ' בנבואה הראשונה הזאת כמו שזכרתי, להוכיח לאיש יהודה ויושבי ירושלם, לכן בפרשה השנית הזאת ממנ' דבר כנגד' ואמר, אולי תחשבו שבעבור היות בית המקדש ביניכם ועולותיכם וזבחיכם נקרבים כל היום על גבי המזבח תהיו לרצון לפני השם, וכמאמר האנשים הפושעים שהיו בוטחים בבית המקדש והיו אומרים היכל ה' היכל ה' המה, אינו כן, כי הנה שמוע תורת השם מזבח טוב וקיום דברו ית' הוא יותר נבחר מכל קרבן, וכמאמר (שמואל - א טו, כב) החפץ ליי' בעולות וזבחים כשמוע בקול ה', ואמר ירמיהו (ז, כד) כי לא דברתי את אבותיכם

ולא צויתים ביום הוציאי אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח כי אם הדבר הזה צויתי אותם לאמר שמעו בקולי והייתי לכם לאלקים ואתם תהיו לי לעם. לפי שהדבקות בו ית' הוא הנכסף אצלו, לא שיחטא אדם ויביא קרבן על חטאו, כי זבח רשעים תועבה, ר"ל דבר נתעב הוא אצל הש"י, וזהו שאמר בגדפו אותם ובקראו את הראשים שבהם קציני סדום ואת ההמון עם עמורה, באותו תואר שהם תארו עצמם באמרם כסדום היינו לעמורה דמינו, וגם מפני קלקול מעשיהם ודמותם לאנשי סדום ועמורה אמר שמעו דבר ה' האזינו תורת אלקינו, ר"ל שמעו דברי השם הכתובים בתורתו האזינו התורה ויעודיה ומצותיה כי זהו העיקר, ר"ל השמיעה לא הזבחים, (יא) והוא אמרו למה לי רוב זבחיכם יאמר יי', כלומר אל תדמו בנפשכם להתרצות לפני השם עם רוב הזבחים, כי הוא אלקינו לא יחפוץ בזה כי אם שישמעו דבריו ויאזינו בתורתו. ואילים הם הגדולים ומריאים הם מיני שור גדולים, ופרים וכבשים הם הקטנים, ועתודים הם התישים הגדולי' העולי' על הצאן.

פסוק יב

ואם תאמרו שהבאי' לרגל מקיימים מצות הראייה, אני אשיבכם מילין שגם באותה ראייה איני חפץ, לפי שאין בכם כוונה טובה ולא דבקות במצות הראייה ההיא, ומי בקש אם כן זאת מידכם רמוס חצרי, טוב לי שלא תבאו ולא תקריבו קרבנות משתבאו לרמוס חצרי אשר בבית המקדש ולטנפ' ברגליכם, וכמאמר הנביא מלאכי (א, יא) מי גם בכם ויסגור דלתים ולא תאירו מזבחי חנם אין לי חפץ בכם אמר ה' ומנחה לא ארצה מידכם. וכבר זכרו חז"ל שאסור לאדם שילך בהר הבית כי אם לשם מצוה.

פסוק יג

ולפי שזכר הזבחים והעולות זכר גם כן המנחות, ואמר כמתרה בהם לא תוסיפו הביא מנחת שוא, כי לפי שלא היה ית' רוצה בה היתה מנחת שוא ומנחה בטלה, כיון שלא יגיע ממנה התכלית המכוון בה, ולכן היה מצוה אותם שלא יביאו אותה לפניו. ולפי שמהעבודות היותר נבחרות שבבית האלקים היה הקטרת, כי לכן היה הנחתו ועשייתו בהיכל ובמזבח הזהב ושאר הקרבנות היו נעשים בחוץ במזבח העולה, ונאמר בקטרת ריח ניחח ליי', לכן אמר עליו קטרת תועבה היא לי, וקטרת הוא מוכרת כמו ושים קטרת, יאמר שהקטרת שאתם מביאים הוא לפני תועבה ודבר שנאוי. ולפי שלא יאמרו שביום השבת שבו שבת מכל מלאכתו וביום החדש מפני חידוש הלבנה יתרצה אליהם, אמר שאין הדבר כן, כי הנה החדש והשבת אינו אצל' כראוי כי אם בקריאת השם בלבד ולא בענין ובגדר, והוא אמרו חדש ושבת קרוא מקרא, ולכן לא אוכל און ועצרה, ר"ל לא

אוכל לסבול שני דברים הפכיים שהם און המעשים והעונות מצד אחד, ועצרה ועיכוב וישיבה רבה בבית המקדש שאתם נעצרים ויושבים שם כגוי אשר צדקה עשה.

פסוק יד

ואמר חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי. לפי שהיו מתקבצים בימי החגים שהיו עושים מעצמם לעבודות האלהות הזרים שהיו עובדים, לכן אמר החדשים והמועדים אשר אתם עושים מעצמכם, כמו שאמרו בעגל (שמות לב, ה) חג לה' מחר, אותם שנאה נפשי והיו עלי לטורח ונלאתי נשוא אותם כאשר נשאתי עד הנה. ולא זכר השבת, לפי שעובדי ע"ז לא היו עושים שבת מעצמם כי אם מועדים וחדשים, ומזה תדע שלא אמר חדשיכם ומועדיכם על מועדי ה' מקראי קדש אבל על החדשים והמועדים שהם היו עושים להתקבץ בהם לאכול ולשתות ולעבוד ע"ז. וכן אמרו במדרש תנחומא (פנחס יז, א) שאל גוי אחד את ר' עקיבא למה אתם עושים מועדים לא כן כתיב חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי, אמר לו ר' עקיבא אלו נאמר חדשי ומועדי שנאה נפשי הייתי אומר, אלא חדשיכם ומועדיכם אותם מועדות שעשה ירבעם שנאמר (מלכים - א יב, לב) ויעש ירבעם חג בחדש השמיני, אבל המועדים האלו אינם בטלים לעולם שנאמר (ויקרא כג, ב) אלה הם מועדי. ואפשר לפרש גם כן ששנא המועדים והחדשים שזכרה התורה שהם היו עושים, לפי שהם היו כלם לאכול לשבעה ולמכסה עתיק ולא היו בהם מזכירים את השם ועובדים אותו כלל, כי גם בהיותם בטלים באותם הימים ואוכלין ושותין יין היו מכים אלו לאלו באבן או באגרוף, וכאלו היו אותם הימים המקודשים בעצמם יהיו בבחינת מעשיהם סבות העונות והפשעים והיו עליהם סרסורי עבירה, ולכן אמר ששנא נפשו אותם, והותרה עם זה השאלה הה': ויונתן תרגם נשוא מלשון סליחה וכפרה, כאלו אמר נלאיתי מלכפר בעדכם שכל היום אתם פושעים בי ואני סולח. ואחר שגדף וחרף קרבנותיהם, (טו) דבר כנגד תפלותיה', שהיו מתפללי' בבית המקדש וחושבי' שבהם יתרצו לפני האל ועל זה אמר ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם, ר"ל כשתתפללו וכפיכם פרושות השמים לא אשגיח בכם ולא אשמע תפלתכם, והוא אמרו גם כי תרבו תפלה אינני שומע, לפי שידיכם דמים מלאו, כלומר מדם ההרוגים והעשוקים, כי הנה הכופר ועושק יקרא גם כן דם, כמו שנאמר ויקר דמו בעיניו. ואם פירשנו בפרשכם כפיהם וגם כי תרבו תפלה על הכהנים בתפלתם ונשיאות כפיהם, יהיה אמרו ידיכם דמים מלאו, שהיו הכהנים לוקחים שחד ולוקחים נפשות בני אדם, ואין קטיגור נעשה סניגור, והיה כלל הדברים שאין הקרבנות והמנחה והקטרת ולא תפלה ונשיאות כפי הכהנים הוא הדבר אשר יבחר ה' אם לא יצטרף לזה תיקון המעשים ועשיית המצות, (טז)

ולכן אמר מיד רחצו הזכו, ר"ל צריך שתרחצו עצמיכם ותזכו אתכם מלכלוך המעשים ומעשה העבירות ותחדלו מהרע לשום אדם, כי זהו כולו זכוך הנפש וטהרתה, ולכן אמר רחצו הזכו בלשון צווי, (יז) ואחרי הטהרה תלבשו בגדי ישע ותעדו עדי המדות המשובחות, והוא אמרו למדו היטב דרשו משפט, ר"ל למדו להטיב לאחרים שהוא הפך חדלו הרע, ודרשו תמיד הדברים הישרים והמשפט בעצמו מצד שהוא היושר, ותאשרו החמוץ והעשוק. וכתב הראב"ע שבמלת אשרו האלף במקום יו"ד. ויותר נכון לומר שהוא מלשון (בראשית ל, יג) כי אשרוני בנות, יאמר שהחמוץ הגזול יאשרוהו ויתקנוהו. ולפי שהיתום והאלמנה אין בשער מי שידבר בעדם, אמר שפטו יתום ריבו אלמנה. ואיפשר לפרש למדו היטב על עיון התורה, שהוא הטוב האמיתי כמו שנאמר (משלי ד, ב) כי לקח טוב נתתי לכם, ודרשו היטב על המדות הישרות והמשובחות, ולא די שתעשו זה לבד בעצמיכם אבל גם כן שתישרו ותאשרו החמוץ, וכל עושק שיעשה אדם אחר תאשרוהו, ותשפטו היתום ותריבו בעד האשה האלמנה אשר אין לא גואל. וחז"ל דרשו בפסיקתא (רבתי מ, ו) עשרה אזהרות הללו של לשון תשובה כנגד עשרת ימי תשובה וכנגד עשרה מלכיות זכרונות ושופרות וכנגד עשרה מאמרות שבהם נברא העולם וכנגד עשרת הדברות. הנה א"כ הודיע הנביא בפרשה השנית הזאת ששלימות האדם אינו בקרבנות ובתפלות כי אם בשלימות הדעות והמדות, ושאר הדברים הם על הכוונה השנית מכוונים לכוונה הזאת ולתכלית האמיתי הזה הראשון:

פסוק יח

לכו נא ונוכחה וגו'. פירשו המפרשי' לכו נא ונוכחה שנתוכח עם האל עד שנדע מי סרח על מי, וכן דרשוהו בפ' ר' עקיבא (שבת פ"ט ב) דרש רבא לכו נא בואו נא מיבעי ליה, יאמר ה' אמר ה' מיבעי ליה, לעתיד לבוא אומר הקב"ה לישראל לכו נא ונוכחה, יאמרו לפניו רבונו של עולם אצל מי נלך, אצל אברהם שאמרת לו ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ולא בקש רחמים, אצל יצחק שבירך את עשו והיה כאשר תריד, אצל יעקב שאמרת לו אנכי ארד עמך מצרימ' ולא בקש רחמים, אצל מי יאמר ה' אין אנו רוצים כי אם אצלך, אמר הקב"ה הואיל ותליתם בי עצמיכם אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו ע"כ. וכפי זה הדרך ראוי לפרש שאם ימצאו חייבים מתוך הויכוח יתן להם מקום לשוב בתשובה ואם יהיו חטאיהם כשנים שהוא כתם אדום חזק האדום וקשה ללבנו, כשלג ילבינו ולא ישאר בהם מכתם החטא רושם כלל, ודמה החטא במראה האדומה, לפי שסבתו החמר ורתיחת הדם האדום, ותולעת ושני הם שמות נרדפים נאמרים על האודם החז', והצמר והשלג הם משלים לטהרה וללובן החזק, והביא שני משלים בדבר א' זה

אחר זה, כי כן דרך הנביאים, כמאמר (עמוס ג, ד) הישאג אריה ביער היתן כפיר קולו, וכן רבים זהו פי' הכתובים האלה לדעת חז"ל. אבל לא מצאתי אני שיזכור בכתוב ענין הויכוח, ר"ל אם ינצח השם יהיה כך ואם אנחנו ננצח יהיה באופן כך, ולכן לא נחה דעתי לפרש הכתובים האלה על ענין הויכוח. והנכון אצלי שבעבור שהנביא הרבה להוכיח את בני יהודה וירושלם וקראם קציני סדום ועם עמורה זרע מרעים בנים משחיתים, חשש אולי יתייאשו מהתשובה, ולכן דבר על לבם לכו נא ונוכחה, כאלו אמר אחי ורעי נלך עתה ונקבל התוכחה בשובנו אל הש', כי זהו ענין קבול התוכחה באמת, וכלל עצמו עמהם דרך מוסר, כי גם הנביא אמר על עצמו בחזקת היד ויסרני מלכת בדרך העם, והודיעם שאעפ"י שיהיו חטאים כשנים כלומר אדומים מדם ההרוגים והעשוקים, מיד בקבלם התוכחת ילבינו כשלג וכצמר ולא ישאר להם רושם כלל כי מראת הלובן מורה על הטהרה. וגם נוכל לפרש כשנים על שנים ממש, וכן דרשו חז"ל (שבת שם) א"ר יצחק אמר הקב"ה לישראל אם יהיו חטאיכם כשנים ההלו שבאות מסודרות ששת ימי בראשית ועד עכשיו כשלג ילבינו. וכפי זה הדרך נראה לי לפרש הכתוב כן, אם יהיו חטאיכם כשנים, ר"ל שאעפ"י שיהיו זקנים בחטאתם שגדלו עליהם והורגלו בהם שנים רבות, הנה בשובם אל ה' ובקבלם התוכחת מיד כשלג ילבינו, ואמר זה על התמדת העונות וזמנם. עוד אמר על איכותם, ואם יאדימו כתולע כצמר יהיו, ולא די שלא ימצאום הצרות והרעות אשר יעד עליהם, (יט) אבל אם יאבו וישמעו דברי תוכחתו, טוב הארץ תאכלו, ולא יאכלו אותו הזרים כאשר אמר למעלה: ואמר הארץ בה"א הידיעה לרמוז לארץ ישראל, (כ) אבל אם לא יקבלו אותו, וזהו ואם תמאנו ומריתם, יתקיים הייעוד הרע עליהם שחרב יאכלם, כי ה' דבר ויתקיימו דבריו על כל פנים, הנה אם כן בצדקתם יאכלו טוב הארץ וברשעתם חרב יאכלם, וכן דרש רבי שמעון בן לקיש אם זכיתם תאכלו אתם ואם לא יאכלו אתכם המלכיות:

פסוק כא

איכה היתה לזונה קריה נאמנה וכו'. ענין הפרשה הזאת שהנה העבירה וכן המצוה תבחן בשתי בחינות, האחת מצד המצוה אותה יתברך שמפני מעלתו ראוי שתתקיים מצותו, והבחינה הב' מצד המצוה או העבירה עצמה, רוצה לומר היות המצוה דבר ראוי והגון לעשותו והעבירה דבר נמאס ונתעב ונאלח שראוי להתרחק ממנו, ואחרי שבפרשיות הראשונות הוכיח הנביא לבני יהודה על עונותיהם מצד המצוה יתברך והיותם עוברי רצונו, עוד ראה להוכיחם מפאת הדבר בעצמו ובבחינת הדרך המדותיי שראוי שיבחר בו האיש ואחריו כל אדם ימשוך, ולזה אמר איכה היתה לזונה קריה נאמנה, רוצה

לומר איכה ואיככה ירושלם עיר הקדש שהיתה בימי קדם קריה נאמנה באמונותיה תמיד, איכה יצאה מן ההפך אל ההפך, שזינתה תחת אלהיה והשתחוה לאל נכר כדרך האשה הזונה מתחת בעלה, ולא די בענין האמונות אבל גם בסדר המדיני, שמדינה ומדינה ככתב' תשמור הנהגת' וגם האפקורוסים המינים ואומות העולם שאין להם דת ישמרו הסדר המדיני, הנה גם זה לא נמצא בירושלם, כי יצאה מן ההפך אל ההפך, שבמקום שצדק ילין בה והיתה מלאתי משפט בימי דוד ושלמ' ויהושפט ושאר מלכי ישראל החסידים הנה עתה אנשי ירושלם הם כלם מרצחים. והראב"ע פירש מרצחים על הדיינים, ופירש כספך היה לסיגים על השופטים והשרים שהם עושר העם וכספו, ולכן אחריו שריך סוררים. אמנם בעלי הצחות וההלצה פירשו הפסוק הזה באופן אחר, והוא שכאשר שאל הנביא איכה היתה לזונה קריה נאמנה כמתמיה על עונשה, השיב עליו מלאתי משפט, רוצה לומר במשפט וביושר חלה עליה כל הרעה הזאת, לפי שהצדק ילין בה, כלומר שלא יעשו אותה כל היום ולא יוציאו אותה אל הפעל והצדק בתוכם הוא כאדם הישן ולן על מטתו שלא יתנועע, כן הצדק לא יעשו אותה כי אם בעיכוב רב, ואמנם הרציחה וההריגה יעשו במהירות גדול בעתה אחת, וזהו אמרו ועתה מרצחים, רוצה לומר ובעתה אחת הם מרצחים את בני אדם. ובתנחומ' דרשו (פנחס יג, א) צדק ילין בה מימיו לא לן אדם בירושלם ובידו עון, כיצד תמיד של שחר היה מכפר על עונות הלילה ותמיד של בין הערבים היה מכפר על עונות היום, ועתה מרצחים שהרגו את אוריה ואת זכריהו, ועוד אמרו שהיו מלינין דיני נפשות כשלא היו מוצאים להם זכות ליום אחר למצוא לו זכות, ולא היו מיד גומרין את הדין משו' לא תרצח, ועתה נעשו כלם רוצחים. ובפסיקתא (דרב כהנא פסקא ט"ו) אמרו תפ"א בתי כנסיות היו בירושלם כמנין מלאתי ובכל אחד מהם היה בית ספר לתלמוד ובית ספר למשנה ובית ספר למקרא וכולן עלה אפסיי"נוס קיסר והחריבן.

פסוק כב

ולפי שדבר המטבע הוא כולל אל המדינה ולכל אנשיה בטובתן וברעתן, לכן האשימם שהיו משקרי' המטבע הרגיל ביניהם ומערבים עם הכסף נחשת ועפרות, וגם הכסף אשר היו עושים הצורפים בכלים לא היה כסף נקי כי אם מעורב ומשוקר, וזהו כספך היה לסיגים, ובמדבר רבה (ז, א) אמרו עין הרע שלט בכסף שהוציאו ממצרים שנעשה סיגים, גם זכר שבענין המזונות היה נמצא ביניהם שקרות רב, והוא אומרו סבאך מהול במים, וחז"ל דרשו כספך היה לסיגים על מחצית השקל שהיו נודרים בכל שנה ושנה, שלא היה כסף נקי כראוי, וסבאך מהול במים על היין שהיו מנסכין ע"ג המזבח, (כג)

והאשים ג"כ את השרים והמנהיגים שהיו סוררים וחברי גנבים, רוצה לומר סוררים נגד ה' וסרים מדרך הישרה, וכלם היו חברת גנבים, וכל כללותם היה אוהב שחד ורודף שלמוני', שהוא השוחד שיקחו משני בעלי הדין. וכבר אחז"ל מעשה באדם אחד שנגנב טליתו והלך לקבול עלה לדיין ומצאו מוצע על גבי מטתו, והוא המורה שכל מאויים והשתדלותם היה לגזול, ולהיות זה מנהגם לא ישפטו היתום, כי לא היה דעתם להטיב לשום אדם, ובעבור זה ריב אלמנה לא יבוא אליהם, כמו שדרשו חז"ל בפסיקתא שהיתה האלמנה הולכת לפני הדיין למשפט ופגעה ביתום שהיה בא וצועק מהם על אשר לא עשו לו משפט וכאשר הגיד זה היתום לאלמנה חזרה היא מדרכה ולא רצתה לבוא לפני השופט בחשבה שלא יעשו לה משפט כמו שלא עשו ליתום, לכן אמר וריב אלמנה לא יבא אליהם:

פסוק כד

לכן נאם האדון ה' צבאות וגו'. יאמר שמפני הרעו' האלה אשר זכר שהיו עושים בית ישראל ובית יהודה, אמר האדון אשר זלזלו בכבודו ושהכל עבדיו, שהוא ה' אדון צבאות מעלה ומטה, והוא עמוד ישראל וגבורתו, כי לא בחרבם ירשו ארץ וזרועם לא הושיעה למו, כי אם ימין ה' ותקפו אשר שהוא בראותו רשעתם יקום להענישם על מעשיהם, וז"ש הוי אנח' מצרי, ואמר זה כנגד מלכות ישראל, ואנקמה מאויבי שהם בני יהודה, וקראם צרים ואויבים להיותם עובדי ע"ז, וכמו שכתב הרב המורה שלא יקרא אויב ולא שונא השם כי אם בע"ז, ובמקונן אמר הוי אנחם מצרי, ובפסיקתא דרשו הוי אנחם מצרי על בבל ופרס, ואנקמה מאויבי על יון ורומי, שהם ד' המלכיות, וייעד הנביא על צרות האומה כפי סדר זמנם וקדימת' זו על זו כי ראשונה אמר (כה) ואשיבה ידי עליך כבראשונה, רוצה לומר אל תחשוב שלא אעניש אותך על מעשיך, כי בלא ספק אשיבה ידי עליך לצרוף הסיגים ולהסיר הבדלים והם הרשעים, וענין ואשיבה ידי הוא מכה אחר מכה עד כלותו את הפושעים שהם במדרג' הסיג והבדיל המעורב בכסף כן הם הרשעי' המתערבים עם הצדיקים. וחכמי הנוצרים פירשו כספך היה לסיגים שהוא משל לאומה שהיתה נקיה ככסף ובסבת הרשעים נעשה כסיגים, ושכנגד זה אמר ואצרוף כבור סיגיך, כי לפי שאמר למעלה כספך היה לסיגים על רשעי האומה אמר כנגדם ואצרוף כבור סיגיך. ופירשו ואסירה כל בדיליך על גלות בבל, ואשיבה שופטיך על זמן בית שני, ופירשו ושבר פושעים על חרבן בית שני בימי טיטוס וגלות ירושלם האחרון, ולכן אמר והיה החסון לנעורת ופועלו לניצוץ, לפי שטיטוס שרף בית ה' וכל בתי שרי ירושלם. ופירש הראב"ע ואשיבה שופטיך שילכו ישראל ושופטיהם בגלות. ואמנם המפרשים

פירשו הכתובים האלה על קבוץ גלויות והוא מדברי חז"ל, ובפסיקתא דרשוהו על תחיית המתים, אמרו ואשיבה שופטיך זה משה ואהרן, ויועציך זה דוד ושלמה, וכבר זכרתי הספק הששי שיתחייב עליה, ולכן אחשוב שאמר זה על זמן אחז מלך יהודה שהרשיע לעשות בימי הנביא ישעיהו ע"ה ורבו צרותיו הפלא ופלא וכמו שנאמר עליו בדברי הימים (ב, כח, ב) וגם מסכות עשה לבעלים והוא הקטיר בגיא בן הנם ויבער את בניו באש כתועבות הגוים אשר הוריש ה' מפני בני ישראל ויזבח ויקטר בבמות ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן ויתנהו ה' אלקיו ביד מלך ארם ויכו בו וישבו ממנו שביה גדולה ויביאו דרמשק וגם ביד מלך ישראל ניתן ויך בו מכה גדולה ויהרוג פקח בן רמליהו ביהודה מאה ועשרים אלף ביום אחד הכל בני חיל בעזבם ה' אלקי אבותם ויהרגו זכרי גבור אפרים את מעשיהו בן המלך ואת עזריקם נגיד הבית ואת אלקנה משנה המלך וישבו בני ישראל מאחיהם מאתים אלף נשים בנים ובנות וגם שלל רב בזזו להם ויביאו את השלל לשמרון וגומר, הנה על כל הצרות האלה אמר ישעיהו ואשיבה ידי עליך ואצרוף כבור סיגיך ואסירה כל בדיליך, שהיה כל זה נאמר על פושעי ישראל בימי אחז.

פסוק כו

עוד יעדם שלא יגלו בעת ההיא כי עוד מעט בימי חזקיהו ובנו ישוב כבודם לאיתנו, ועליו אמר ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועציך כבתחלה, וזה יהיה אחרי שתקרא ירושלם עיר הצדק קריה נאמנה, ר"ל שישובו בני יהודה ויושבי ירושלם מדרכיהם הרעי' ויתדבקו באלקיה', (כז) שאז ציון במשפט תפדה, והפדיון היה מידי סנחריב כשבא עליהם בימי חזקיהו כמו שיזכור אח"ז, ושביה שהם בני ירושלם ששבו אל ה', יפדו מתחת ידו בצדקה אשר תמצא ביניהם, ואחרי הזכר מה שיקרה לבני יהודה, (כח) זכר עונש בני ישראל עובדי העגלים, ועליהם אמר ושבר פושעים וחטאים יחדו ועוזבי ה' יכלו, רוצה לומר שבר הפושעים והחטאים שהם מלכות ישראל, לא יהיה לשעורין, אבל יחדו יהיה, וביאר מה יהיה השבר ההוא באמרו ועוזבי ה' יכלו, רוצה לומר שיגלו מעל אדמתם בימי הושע בן אלה, (כט) ונתן הסבה למה תבא כ"כ מהרעה על בני ישראל, וג"כ מהצרות לבני יהודה בימי אחז, באמרו כי יבושו מאילים אשר חמדתם וגומר, הפסוק הזה זר מאד כי הוא מדבר פעם נסתר במלת יבושו ופעם נכח במלת חמדתם, וכתב הרד"ק שכן דרך הכתוב לדבר פעם לנוכח ופעם לנסתר, ואמת הוא אבל אין המלט מהיותו זרות עצום, וכמו שכתב האפוד בספר הדקדוק ראוי שנשתדל תמיד לישב הזריות האלה אם אפשר, ומה שלא נוכל לישבו ולתת בו טעם מספיק שנדע שהוא מפאת חסרוננו, לא שיהיה הזרות הזה בכתבי הקדש מבלי סבה חלילה. ומה שראוי בפסוק הזה שנאמר

הוא, שאמר הנביא בדברו עם בני יהודה בעד בני ישראל כי יבשו, רוצה לומר שבבואו כשואה פחדם של מלכות ישראל אשר זכר יבשו ויכלמו מהאלים אשר עבדו בהם ע"ז, וכמו שאמר תחת אלון ולבנה ואלה כי טוב צלה, ואמר אשר חמדתם כנגד בני יהודה שהיה עמהם הדבור והתוכחה, רוצה לומר כי יבשו בני ישראל מהאלים אשר אתם בני יהודה גם כן חמדתם אותם, וכן תחפרו גם אתם מהגנות אשר בחרתם להתקדש בם, וכמ"ש המתקדשי' והמטהרים אל הגנות, (ל) ולכן היה משורת הדין שיהיו אלו ואלו כאלה נובלת עליה וכגנה אשר מים אין בה, ר"ל שיענשו מדה כנגד מדה, כי תחת שעבדתם האליל תחת האלה, תהיו כאלה הנובלת העלין אשר לה שתשאר ערומה מבלי בניה, ותחת הגנות אשר בחרתם לעבוד בהם ע"ז, תהיו כגנה אשר מים אין לה שלהעדר המים יבשו ירקותיה וזרועיה, והוא משל לאבוד השרים והעם להעדר התורה, (לא) ואמר והיה החסון לנעורת ופועלו לניצוץ, כפי דעת המפרשים על הפסל שקורין אליל, להיותו לדעתם חזק ותקיף במעשיו, ופועלו שהוא פועל הפסל, והנעורת הוא הפשתה החלושה שינערו אותה מהפשתה החזקה, שישרפו אות' בעבור שלא הועילו להם. ויותר נכון הוא כפי מה שפירש יונתן, החסון על המלך או החזק שברשעים ההם, ויאמר שהוא ישרף מהרה כפשתה, ופועלו רוצה לומר פעולתו ורשעתו, יהיה לניצוץ שהוא שלהבת האש, ועם היות שאינו חטף קמץ כי אם מלא פועלו בחולם, כבר מצאנו במקרא רבים כן ואומרו ובערו שניהם יחדו ואין מכבה, רוצה לומר שלא יהיה אדם שירחם עליהם: הנה התבאר מזה שהנביא ייעד ברעות כפי מה שקרו, אם מה שהיה בימי אחז ואם מה שהיה בימי חזקיהו מהטוב בהצלתו מידי סנחריב וגם מחרבן שומרון שהיה בימיו: והותרה עם זה השאלה הששית אשר העירותי ונשלם פירוש הנבואה:

פרק ב

פסוק א

הנבואה השנית תחלתה הדבר אשר חזה ישעיהו בן אמוץ וגומר עד כי הנה האדון ה' צבאות מסיר מירושלם ומיהודה, ויש בה ג' פרשיות. הא' הדבר אשר חזה. הב' בית יעקב לכו ונלכה. הג' כי יום לה' צבאות על כל גאה. וראיתי להעיר בנבואה הזאת על ששת השאלות:

השאלה הראשונה באמרו הדבר אשר חזה ישעיהו בן אמוץ על יהודה וירושלם, שיורה שהנבואה הזאת יוחדה על יהודה וירושלם בלבד, ואינו כן שהיא תועד על האומות גם כן

שבאחרית הימים ירוצו ויעלו להר בית ה', והזהיר גם כן למלכות ישראל הנקראים בית יעקב שילכו באור ה', ואיך אם כן אמר שהנבואה הזאת חזה על יהודה וירושלם בלבד:
השאלה השנית באמרו ושפט בין הגוים והוכיח לעמים רבים, ולא זכר מי הוא השופט והמוכיח, והרד"ק כתב שהשופט והמוכיח יהיה מלך המשיח, אבל לא נזכר בכתוב הזה שמו וענינו ואיך יהיה רמז הנסתר עליו, ואם אמרנו שהש"י יהיה אז השופט והמוכיח, הנה גם היום הוא תמיד שופט כל הארץ וכל הגוים, כמו שאמר (עמוס א, יא) על שלשה פשעי אדום ועל שלשה פשעי מואב וזולתם, וענין נינוה יוכיח:
השאלה השלישית במה שמצינו הפרשה הראשונ' מהנבואה הזאת שנויה בדברי מיכה המורשתי, ושם אמר בענינה (ד, ה) כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו ואנחנו נלך בשם ה' אלוקינו עולם ועד, והוא המורה שלא ילכו העמים לבקש את דבר ה' ולא יקבלו אלוהותו כמו שנזכר כאן, אבל שילך כל אחד מהם בשם אלהיו, ויקשה א"כ אם הם ילכו בשם אלהיהם מה יהיה התועלת בייעוד הזה:
השאלה הרביעית באמרו כי נטשת עמך בית ישראל ושאר הכתובים שאחריו, וזה שאתה תמצא בפסוקים האלה פעם ידבר לנכח, כי נטשת עמך בית יעקב, ופעם לנסתר, כי מלאו מקדם, פעם ידבר ליחיד כי נטשת, ופעם לרבים כי מלאו מקדם וגומר:
השאלה החמישית במה ששנה ושלש בנבואה הזאת דבר א' בעצמו, כי הוא אמר וישח אדם וישפל איש, ואמר בסמוך שנית עיני גבהות האדם שפל ושח רום אנשים ונשגב ה' לבדו ביום ההוא, ושלש לומר בסמוך אליו ושח גבהות אדם ושפל רום אנשים ונשגב ה' לבדו ביום ההוא, והמפרשים לא התעוררו לתת הסבה בהכפל הזה:
השאלה הששית באמרו בסוף הנבואה חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא, ולא ידענו ענין לזה הפסוק אם אמרו על אותם האנשים והעמים אשר יבטחו בגבורת בני אדם וישימו בשר זרועם ומיי' יסור לבם, ואין זה דרוש הנבואה הזאת, או אם אמרו על אדם הראשון, שיזהרו מעשות כמעשיו כמו שראיתי מפרשים בזה, והוא פירוש תפל מבלי מלח, ואם שהזהירם מעושי מלאכת הפסילים כמו שכתבו קצת מהמפרשים, מה שאין ענין לו כפי סדר הפרשה, או שהזהירם שלא יעבדו המלכים שהיו עושים עצמם אלוהות, כנבוכדנצר וסנחריב וחירם וזולתם שזכרו חז"ל, כי הנה כל זה אינו מתישב כפי סגנון הפרשה ועניינה: והנני מפרש הכתובים באופן שיותרו השאלות כלם:
והכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא ליעד לבני יהודה וירושלם מה שיהיה באחרית הימים מהסכמת האומות כלם לעבוד את השם הנכבד ולשמור תורתו, והעברת הגלולים

מן הארץ, כדי להוכיח מזה שיותר ראוי היה לבני יהודה לעשות זה מפאת התורה ומקדש השם אשר בתוכם, והם היו עושים בהפך כמו שיתבאר בפירוש הכתובים:

הדבר אשר חזה ישעיהו בן אמוץ וגו'. כבר חשבו אנשים מחכמינו האחרונים, שדבר בספרי הנביא' לא יאמר כי אם על החלום הנבואיי ובמין ממיניו, והוא כשיראה הנביא בחלום משלים וצורות, והביאם לזה מה שכתב המורה בפרק מ"ה ח"ב במדרגות הנבואה וז"ל, המדרגה הג' והיא התחלת המדרגות משיאמר ויהי דבר ה' אלי לאמר ומה שנוטה מן הלשונות אל זה הענין, והוא שיראה הנביא משל בחלום ובתנאים ההם כלם אשר כתבו באמתת הנבואה ובגוף החלום ההוא של נבואה יתבאר לו ענין המשל ההוא איזה דבר רצה בו כרוב משלי זכריה עכ"ל: ואם היה זה כן ראוי שיפורש הפסוק הזה שאנחנו בפירושו, שראה בחלום נבואתו הר הבית ובית המקדש ירום ונשא וגבה, ושראה הגוים והעמים כלם רצים והולכים אצלו, ועל הצורות המדומות ועל המשלים ההם אשר ראה בחלומו אמר הדברים אשר חזה ישעיהו בן אמוץ על יהודה וירושלם, רוצה לומר שראה בנבואתו ארץ יהודה ועיר וירושלם במעלה ורוממות והכנעת העמים כלם אליו, אבל השרש הזה אינו אמתי לדעתי, כי אם היות שיאמר ויהי דבר ה' אלי לאמר על החלום הנבואיי שראה הנביא בו משלים וצורות, שהיא המדרגה הג' ממדרגות הנבואה שזכר הרב בפרק הנזכר, הנה לא יתחייב מזה שלא יאמר גם כן דבר על הדברים אשר ישמע במראה הנבואה מפורשים ומבוארים לא בחלום, והרב המורה עצמו למדנו זה גם כן באותו פרק אשר זכרתי במדרגה הט' וז"ל, המדרגה הט' שישמע דברים מפורשים במראה כמו שבא באברהם (בראשית ט"ו ד) והנה דבר ה' אליו לאמר לא יירשך זה ע"כ, הנך רואה שיכנה הכתוב בלשון דבר הנבואה אשר תבוא במראה או במחזה בשמיעת דברים מבלי שיראה משלים ולא צורות, כל שכן אם יתחבר אל מלת דבר לשון מראה או מחזה, שזה יוכיח שהוא מראה ולא חלום, וכן הענין בכאן שאמר הדבר אשר חזה ישעיהו בן אמוץ, כי בזה הגיד שבמחזה הגיע לו הדבור האלהי והדברים אשר שמע, והגיע אליו במחזה, והם אשר ספר והיה באחרית הימים וגומר ולפי שהיה כלל הדברים האלה ליעד על מעלת ירושלם ובית המקדש כמו שאמר לכו ונעלה אל הר ה' ואל בית אלקי יעקב ואמר כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם, לכן מהבחינה הזאת אמר אשר חזה על יהודה וירושלם, כי מה שזכר משאר העמים הוא כמגיד מעלת ציון ובית המקדש, והותרה השאלה הא':

פסוק ב

והיה באחרית הימים וגו'. ראוי שתדע שהנבואה הזאת באה גם כן בדברי מיכה המורשתי, שנאמר שם (ד, א) והיה באחרית הימים יהיה הר בית ה' נכון בראש ההרים ונשא הוא מגבעות ונהרו אליו עמים והלכו גוים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' ואל בית אלקי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו כי מציון תורה ודבר ה' מירושלם ושפט בין עמים רבים והוכיח לגוים עצומים עד רחוק וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות ולא ישא גוי אל גוי ולא ילמדו עוד מלחמה וישבו איש תחת גפנו ותחת תאנתו ואין מחריד כי פי ה' צבאות דבר כי כל העמים ילכו איש בשם אלקיו ואנחנו נלך בשם ה' אלקינו לעולם ועד ביום ההוא נאם ה' אספה הצולעה והנדחה אקבצה וגומר, הנה התבאר ששתי הנבואות אחת ושאין ביניהם הפרש כי אם בשינוי המלות ותוספת ביאור. והנה חז"ל קבלו שסגנון אחד עולה לכמה נביאים ואין שני נביאים מנבאים בסגנון אחד, רוצה לומר שאיפשר שיהיה הענין המושג שוה בהם אבל שלא יהיו הדברים שוים כ"א מתחלפים, וכאשר ראיתי שישעיהו ומיכה שניהם נבאו בסגנון אחד, אמרתי שהנבואה הזאת ישעיהו נבא אותה בראשונה, וזהו מה שנאמר כאן הדבר אשר חזה ישעיהו בן אמוץ, כי הוא היה באמת החוזה אותה, ואמנם מיכה כשראה ענינה וכללותה בנבואתו מאת השם, ספרה באותם הדברים עצמם שספרה אותה ישעיהו, ולפי זה ענין הנבואה השיג מיכה מהשם יתברך וסגנון הדברים לקח מדברי ישעיהו, ולכן לא נאמר בה במיכה כה אמר ה' ולא דבר ה', אשר היה אל מיכה, כמו שנאמר בשאר נבואותיו, לפי שהדבור הזה בראשונה בא אל ישעיהו מאת השם ולא למיכה, כי הוא לקח אותו מדברי ישעיהו, ולכן עשה בה בלבד תוספ' ביאור, ובזה עצמו תמצ' שאמ' משה אדוננו עצמו בשירת האזינו (דברים ל"ב לו) כי ידין ה' עמו ועל עבדיו יתנחם כי ראה כי אזלת יד וגומר, ודוד במזמור קל"ה אמר זה הפסוק עצמו כי ידין ה' עמו ועל עבדיו יתנחם עצבי הגוים וגומר, ואין ספק שלא היה דוד מנבא אעפ"י שנודה שהיה נביא, באותו סגנון שהיה מנבא אדון הנבאים ע"ה, אבל לקח הפסו' ההוא מדברי רבו, וכזה נמצא פעמים רבות בדברי הנביאים שיאמר אחד מהם דברים שכבר אמרם נביא אחר באותם המלות כמו שכתבתי, ואמנם אמרו והיה באחרית הימים, פרש"י לאחר שיכלו הפושעים בגלות, כמ"ש למעלה ועוזבי ה' יכלו, אז ייטב להם, ואין ספק שיכוין לימו' המשיח, כי הם אחרית ימי הצער והגלות לישראל, כי לא יצטערו עוד בגלות אחר אבל יהיו נושעים תשועת עולמים, וכן כתב הרמב"ן ז"ל בפרשת ויחי יעקב שכל מקום שנאמר בו אחרית הימים הוא לימות המשיח, וכבר גלה זה הנביא מיכה במ"ש אחרי זכרון הנבואה הזאת

(א, ז) ביום ההוא נאם ה' אספה הצולע' והנדח' אקבצ' ואשר הרעותי ושמתי את הצולעה לשארית והנהלאה לגוי עצום ומלך ה' עליהם בהר ציון מעתה ועד עולם, והוא המורה שאחרית הימים אשר זכר הוא בקבוץ הגליות, ואמר שיהיה נכון הר בית ה' בראש ההרים, לפי שהאומות היו עובדים לאלוהיהם על ההרים הרמים ועל הגבעות הנשאות, ולכן ייעד שבזמן ההוא יהיה הר בית ה' והוא הר המוריה והר הבית, נכון וקיים עדי עד, ויהיה ראש ההרים כלם ונשא מכל הגבעות, ואין זה בלבד ברוממות מקומי ולא לבד בגובה בנין בית המקדש העתיד להיות, כי אם בענין הקדושה והאלהות שיכירו וידעו כל יושבי תבל ושוכני ארץ כי ה' הוא האלקים ושבהר ה' יראה הכבוד האלקי וששקר נחלו אבותם הבל ואין בם מועיל, וזהו מה שפי' מיד ונהרו אליו כל הגוים, ר"ל שירוצו נגדו, ולא איש אחד בלבד ילך, (ג) אבל שילכו עמים רבים בקבוץ אחד ויאמרו לכו ונעלה אל הר ה', שהוא הר הבית, לא מפאת ההר ההוא בלבד כי אם בעבור בית אלקי יעקב אשר שמה, כי לא ירצו עוד ללכת לעבוד אלהים אחרים תחת ההרים כאשר היו עושים בראשונה כי אם בלבד אל הר ה' ואל בית אלקי יעקב, והוא אמרו ויורנו מדרכיו, רוצה לומר שילמדו אותם לעבוד את השם הנכבד, ושלא יהיו כבני ישראל שהיו יודעים דרך ה' ולא היו הולכים באורחותיו, אבל המה לא יעשו כן, כי ילכו בדרך השם וזהו ונלכה בארחותיו. והתבונן אמרו לכו ונעלה אל הר ה', שייעד הנביא בזה שבימים ההם האומות כלם יקראו בשם ה' ויכנו אותו בשם הנכבד, וכמו שאמר כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד מעבר לנהרי כוש וגומר, ועל כן אמר כאן שיאמרו העמים לכו ונעלה אל הר ה' ואל בית אלקי יעקב, שיתן ה' בפיהם לקרא כלם בשם ה' ולדעת שמו הנכבד והנורא בכנויו, וזכר שיתנו הגוים והעמים ההם סבה בהליכתם אל בית ה', באמרם כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם, ר"ל הנה נעשה זה לפי שידענו שמציון תצא תורה לכל באי עולם, ודבר ה' שהיא הנבואה תצא מירושלם, כי בימים ההם ירבו הנביאים שמה, כמו שייעד הנביא באמרו אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם וגו', ואחרים פי' בראש ההרים, על ההרים הנכבדים והקדושים כהר סיני והר הכרמל וזולתם, ומפסיקתא הוא, ופי' ונשא מגבעות, הגבעות שעבדו שם את ה' כגבעת הערלו' שנמולו בזמן יהושע וזולת', ואמרו כי מציון תצא תורה, הם דברי הנביא שנתן טעם למה יאמרו העמים לעלות אל בית ה', ואין ראוי שנשעה בדברי שקר בתת הסבה למה אמר על הגוים ונהרו אליו ועל העמים אמר לכו ונעלה, כי הנה מיכה אמר ונהרו אליו עמים והלכו גוים רבים, והוא המורה שגוים ועמים הם שמות נרדפים, ויאמרו על כלל האומות, וכן נהרו והלכו ענינם אחד, והנה תלה התורה בציון, לפי שהי'

המקום ההוא מכוון לשער השמים לרדת שמה השפע העליון, עד שהמקום ההוא חייב השלימות לעם היושב עליו והעם לא היה משלים אותו, וכבר הפליגו ז"ל בביאור הדבר הזה, אמרו בויקרא רבה (כ"ד ד) כל פעולות טובות ונחמות שעתיד הקב"ה ליתן לישראל אינן אלא מציון, עוז מציון שנא' (תהלים קי, ב) מטה עוזך ישלח ה' מציון, ישועה מציון שנא' (שם יד, ז) מי יתן מציון ישוע' ישרא', שופר מציון שנא' (יואל ב, א) תקעו שופר בציון, ברכה מציון שנא' (תהלים קכח, ה) יברכך ה' מציון, טל וחיים מציון שנא' (שם קלג, ג) כטל חרמון שיורד על הררי ציון, סיוע מציון שנא' (שם כ, ג) ומציון יסעדך, תורה מציון שנא' כי מציון תצא תור', העירו בזה ששלימות המקום ההוא יהיה מביא כל הטובות והנחמות האלה על האומה והוא יהיה מקור התורה, ולכן נהרו אליו כל הגוים, (ד) ואמרו ושפט בין הגוים, חשבו המפ' שהשופט והמוכיח יהיה מלך המשיח, אבל מאשר לא נזכר בנבואה הזאת מלך המשיח, ראוי שנאמר, שלא אמר ושפט בין הגוים והוכיח לעמים רבים כ"א על הר בית ה' אשר זכר, וכן כתב רש"י ושפט אותו ההר, והכוונ' בזה היא שהבית הזה יהיה עליון למלכי ארץ ושמה ישבו כסאות למשפט, והבית ההוא ר"ל בקדושתו ונבואתו ישפוט בין הגוים ויוכיח לעמי' רבים על עניני מלחמותם אלו עם אלו, או יהיה כנוי ושפט בין הגוים והוכיח, לדבר ה' מירושלם אשר זכר, כי דברו ונבואתו ישפוט ויוכיח בין הגוים וישים שלום בארץ, לפי שהנבואה אשר תתחדש אז בעולם תעשה זה מה שלא היה קודם לכן, והותרה עם זה השאלה השנית: וספר שיהיה השלום מתווך ביניהם באופן שיכתתו חרבותם לעשות מהם אתים, והם הכלים שחופרין בהן את האדמה, נקרא בלשון רז"ל מרא, וכמוהו (שמואל - א יג, כא) את מחרשתו ואת אתו, ויונתן תרגם סכים ר"ל סכינין, וכן יעשו מחניתותיהם מזמרות, והם כלי הברזל שכורתין בהם הגפנים, כמו (ויקרא כ"ה ד) וכרמך לא תזמור, וכל כך שלום יהי' בארץ שלא יצטרכו עוד לכלי מלחמה, וזהו לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה, ומיכה הוסיף עוד ביאור באמרו (מיכה ד, ד) וישבו איש תחת גפנו ותחת תאנתו ואין מחריד כי פי ה' דבר, וענינו שנתן הסבה למה יתבטלו המלחמות מבין העמים, ואמר שהסיבה הגדולה במלחמות הוא שינוי הדתות בין העמים, כמלחמת אדום וישמעאל, ובהיותם כלם קוראים בשם ה' ונכנעים למצותו בהסכמה אחת, ישבו בטח בדד מבלי גזל וחמס ואין מחריד, כי פי ה' דבר, ר"ל שבמצותו אשר יקבלו בעלותם לבית המקדש יהיו כלם מתאחדים ומסכימים ולא ישמע עוד חמס בארצם שוד ושבר בגבולם, אבל כלם ישמחו ויעלצו איש איש עם אשר לו גפנו ותאנתו, ולא יבקש להחריד אחר ולקחת את כל אשר לו, וכל זה בעברו שצוה עליו השם יתברך, והנה רש"י ז"ל

בפרושיו עשה הייעוד הזה דבר קטן בעניינו, כי הוא כתב שכאשר יתאמצו הגוים בדברי ריבות יאמרו זה לזה לכו לחכמי ירושלם ונביאיו ויגידו לנו דבר המשפט, ואם כך יהיה מה להם עוד לכלי מלחמה, ותמהתי מכבוד תורתו איך חשב בזה, שהרי הכתוב אומר בשם העמים שכולם בערבוביא יאמרו לכו ונעלה אל הר ה' ואל בית אלקי יעקב ויורנו מדכיו ונלכה בארחותיו, ולא אמר זה על דיני ממונות כי אם על ההתגיירות וקבלת האלהות על עצמם, ולכן אמר אח"ז שישליכו אלקי כספם ואלקי זהבם שתסור הגאוה והמלכות מקרב הארץ, וכל זה מורה שבאחרית הימים העולם כלו בארצותם לגויהם ישובו להדבק בש"י ולקבל עליהם תורתו, והיא בלא ספק הגדולה שבפליאות. ואמנם איך יהיה זה שהאומות והעמים כלם יתעוררו מעצמם לבקש את דבר ה' ולעזוב דתיהם שונות מכל עם ומשפטי אלהיהם ולהעביר גלולי המלחמות מן הארץ, עם כל חילופי המזגים וטבעי האנשים המשתנים והמתגברים זה על זה, הנה יבא ביאורו בסוף הנבואה הזאת, וחז"ל אמרו בפסיקתא אל בית אלקי יעקב, משל למלך שהיו לו ג' אוהבים ובקש לבנות פלטין, הביא לראשון, אמר זכור אני אותו הר מתחילה, הביא לשני אמר זכור אני אותו שדה מתחלה, הביא לשלישי אמר לו זכור אני אותו בית, אמר לו חייך שאני בונה אותו פלטין וקורא אותו על שמך, כך אברהם אמר בהר ה' יראה, יצחק אמר לשוח בשדה, יעקב אמר אין זה כי אם בית אלקים, לכך נאמר אל בית אלקי יעקב, וכן הוא אומר הנני שב את שבות אהלי יעקב ע"כ, כוונו לדעתי במאמר הזה לבאר ענין אלקי, והוא ששלשת הבתים בית ראשון ובית שני והבית העתידה להבנות, היו כנגד שלשת האבות אברהם יצחק ויעקב, כי כמו שנמצא באברהם הגדולה והגבורה והעושר והכבוד והקדושה האלקית ככה נמצא כל זה בבית ראשון, וכמו שנמרוד מלך בבל הצר לאברהם ככה נבוכדנצר מלך בבל הצר לבית ראשון, ולפי שמזרע אברהם מבני קטורה יצאו האשורים שהחרי' בית המקדש, לכן אמרו שאברהם ראה בית המקדש הר, כלומר שנמשך מזרעו מי שעשה אותו הר חרב, ושעליו התפלל אברהם באמרו ה' יראה אשר יאמר היום בהר ה' יראה, כלומר השם יראה וישגיח בייעודים אשר הוא מיעד אותי היום הזה, שהמה יהיו נזכרים לפניו ית' בהיות בית המקדש הר חרב, וישראל בגלות בבל, כי אז יצטרכו לזכור הייעודים ההם, וזהו אמרו בהר ה' יראה, והיה יצחק כנגד בית שני, ולכן כהו עיניו מראות, כי בבית שני לא היה ליהודי' אור הנבוא', לא ארון ולא כרובים ולא רוח הקדש, ולפי שמזר' עשו בן יצחק באו הרומיי' בני אדום שהחריבו בית שני, לכן אמרו שראה יצחק את הבית שדה, כי כן אמר הנביא על חרבנה (ירמי' כו, יח) ציון שדה תחרש, ושעליו נאמר (בראשית כד, סג) ויצא יצחק לשוח בשדה, רוצה לומר

שיצא להתפלל על בית המקדש כשתהיה שדה נחרב, והיה יעקב מורה על השלישית העתידה, ולכן היה מטתו שלימה ולא נמצא ממנו פסול, לא כישמעאל ולא כעשו, כי כל בניו היו זרע ברך ה', ויעקב נלחם עם שרו של עשו, וישר על מלאך, ובאו לרמוז שבזמן הגאולה והישועה יעלו מושיעים מהר ציון לשפוט את הר עשו ויהיה נקמה ליי' באדום, ולפי שהיו ליעקב י"ב בנים שבטי יה, היה שבבנין הבית השלישית העתידה יתקבצו שמה כל הי"ב שבטים, ולהיות הדבר קונה השם מהחלק היותר נבחר ומפאת התכלית, לכן היה שלא נקראו עם ה' בשם אברהם ולא בשם יצחק כי אם בשם יעקב ובשם ישראל יכנה, ולפי שהבית הג' לא יחרב עוד כל ימי הארץ, וכמו שאמר מיכה (ד, ז) ומלך ה' עליהם בהר ציון מעתה ועד עולם, לכן אמרו שיעקב לא ראה הבית הר ולא שדה כי אם בית מיושב ודבק באלהיו, ושזהו אמרו (בראשית כח, י) אין זה כי אם בית אלקים, זה נקרא הבית עתידה בית אלקי יעקב להיותו מורה עליו:

פסוק ה

בית יעקב לכו ונלכה באור ה'. כפי דעת המתרגם יהיה גם זה מאמר העמים, כי אחרי שזכר מה שיאמרו זה לזה לכו ונעלה אל הר ה' וגומר, זכר שהם יאמרו גם כן לבית יעקב לכו ונלכה באור ה', רוצה לומר לכו אתם ונלכה אנחנו אחריכם באור ה', שהוא התורה, כמ"ש (משלי ו, כו) ותורה אור, ויהיה לפי הפירוש הזה, והלכו עמים רבים ואמרו, מושך עצמו ואחר עמו, כאלו אמר שנית ואמרו העמים עוד בית יעקב לכו ונלכה באור ה', ולפי שיש הפסק בפרשה בפסוק בית יעקב, ראוי לפרש אותו דבר בפני עצמו, ויהיה בדרך תוכחת הנביא לעם, שהוכיחם באמרו אליהם, הלא תדעו שהנה ימים באים שהעמים כלם יאמרו לכו ונעלה אל ה' ה' ואל בית אלקי יעקב ויורנו מדרכיו וגומר ויתבטלו המלחמות מן הארץ, ואחרי שהעמים לא ראו אור התורה והמצוה יתעוררו מעצמם לבקש את דבר ה' ועל פי ה' ישבו בשלום, אתם בית יעקב, ר"ל בית המרי והעקבה, קח לך דוגמא מזה, ולכו ונלכה באור ה' ללכת בתורת ה' ולשבת בטח בדד, ואל תתגרה ברעה אתה ויהודה עמך, שהיו בני ישראל תמיד במלחמה עם בני יהודה, ואמר ונלכה באור ה', שנתטפל הנביא עמהם מפני המוסר, וכן אמר מרע"ה (שמות ל"ד ט) וסלחת לעוננו ולחטאתינו, וכפי הדעת הזה ראוי שנאמר שלא זכר הנביא הייעוד הזה אשר יהיה באחרית הימים מפאת עצמו, כי לא היה ראוי לזה המקום, כי אם להוליד ממנו המוסר הזה לבני דורו, אמנם מיכה אמר במקום זה (ד, ה) כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו ואנחנו נלך בשם ה' אלקינו לעולם ועד, ולא באה שם בזה פרשה לא פתוחה ולא סתומה, והוא המורה על טוב פירוש המתרגם, ר"ל שפסוק בית יעקב שנאמר כאן

הוא תשלום הנבואה הקודמת, ואינו תחלת הדברים הנמשכים אליו, כי על כן לא אמר מיכה יותר מזה, ובו חתם אותה נבואה, והוא המוכיח באמת שהיו הכל דברי העמים, רוצה לומר שכל אומה ואומה בבואה אל בית ה' יאמרו כן, ואין הכוונה בדברי מיכה שילכו כל איש בשם אלהיו מכאן ואילך, אבל שיאמרו כל אחד מהם בבואו שמה, כי כל העמים שעד עתה היו הולכים בשם אלהיו, ואנחנו המדברים גם כן, כלנו כמות זה כן כן מות זה, נלך בשם ה' אלקינו מכאן ולהבא לעולם ועד, כי אחרי קבלתם עול התורה האלקית לא יזוזו ממנה עוד. הנה התבאר מזה שאין חילוף מדברי ישעיהו לדברי מיכה בנבואה הזאת, והותרה במה שפירשתי השאלה השלישית:

פסוק ו

ואמנם אמרו כי נטשת עמך בית יעקב, כבר זכרתי בשאלות שיש בפסוקים האלה דברים זרים מאד, כי פעם ידבר לנוכח ופעם לנסתר, פעם ליחיד ופעם בלשון רבים, ולא השתדלו המפרשים לישבם על פשוטם, וכפי דעת המתרגם כי נטשת עמך בית יעקב נאמר על מלכות ישראל, ולפי דרכו ראוי שיפורש הכתוב כן, כי אתה בית יעקב שכנגדם היה מדבר, נטשת עמך שהם בני יהודה, שנפרדת מהם בחילוק המלכיות ותלך אחרי העגלים אשר בדן ובבית אל, וזהו אמרו כי מלאו מקדם, רוצה לומר כל כך עזבת מעשה עם ה' הקדוש עד שמלאו בני ביתך מכשפים וקסמים ואלילים יותר מבני קדם אנשי המזרח, וגם נמצאו בהם מעוננים כפלשתים שהם מחשבי השעות ועונות, ואמר על הכישוף מקדם, על דרך מה שאמרו חז"ל (סנהדרין צא, א) בפסוק (בראשית כ"ה ו) ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות וישלחם מעל יצחק בנו בעודנו חי קדמה אל ארץ קדם, מה מסר להם שמות הטומאה מסר להם, ואפשר לפ' כי מלאו ע"ז וטומאות יותר מהזמן הקדמון כשהיו הכנעניים בארץ, ובילדי נכרים ישפיקו, שהולכים בחקות הגוים ונמוסיהם ואינן מתנהגים על פי התורה, או שלא נסתפקו להוליד בנים מנשותיהם כי אם מנשים נכריות, וזהו ילדי נכרים, והראב"ע כתב שמלאו חכמות מקדם, רוצה לומר שלמדום מבני אדם, (ז) ושגם כן אמר שמלאו כסף וזהב וסוסים, והיה אם כן חכמים ועשירים וגבורים כאשר יזכרם ירמיהו, ולפי שנתנאו בהם לכן באו לידי שפלו', וזהו וישח אדם וישפל איש וכו'. וי"מ כי נטשת, כנגד הש"י שזכר, יאמר אתה אלקינו נטשת עמך בית יעקב ועזבת אותם, בדין ובמשפט עשית זה, לפי שמלאו מקדם ועוננים כפלשתים, והיה מרשעתם שהש"י מלא את ארצם כסף וזהב עד כי אין קץ וסוף לאוצרותיו, ומלא ארצו סוסים עד אין קץ למרכבותיו וישמן ישורון ויבעט.

פסוק ח

ותמלא ארצו אלילים. על דרך מה שאמר הנביא (הושע ב, י) וכסף הרבתי לה וזהב עשו לבעל, עד שהגיע מסכלותם שלמעשה ידיהם ישתחוו. וידוע שבימי שלמה ואחרי מותו נתקיים כל זה, כמ"ש ויתן שלמה את הכסף בירושלם כאבנים, וכן זהב לרוב שהיו מביאים לו מאופיר ומשבא ומכל העמים, והסוסים גם כן כמו שנאמר (מלכים - א ה, ו) ויהי לו ארבעים אלף אורות סוסים, ובמותו עשה ירבעם את העגלים ונתרבו האלילים בכל הארץ.

פסוק ט

וזכר עוד מרשעתם, שהקטנים עם הגדולים היו שחים ומשתחוים לפי האלילים, ועל זה אמר וישח אדם וישפל איש. ואמרו ואל תשא להם, היא תפלה לשם שלא ימחול להם זה העון, ואמר דרך גוזמא או דרך לעג בוא בצור והטמן בעפר, רוצה לומר כי לא יועיל לך ולא תוכל לברוח מתחת ידי, ואמנם למה כפל עיני גבהות אדם ושפל רום אנשים, לא אמרו המפרשים דבר מענינו, אלה הם דרכי המפרשים בפירוש הפסוקים האלה. אבל אני אחשוב בפירושם דבר אחר והוא, שאחרי שגלה להם מה שיהיה באחרית הימים, מלכת העמים באור תורת האלקים, התחיל הנביא להוכיח את בני דורו, ואמר אליהם כמו שפירשתי, אחרי שהגוים והעמים הנכרים עתידים ללכת באור ה' ותורתו לכו גם אתם בני יעקב באורו יתברך, ועשו גם אתם כזה כמעשיהם, אחרי שבחרתם ללכת בחקות הגוים ולא בדרכי דוד ושאר האבות הקדושים, כאילו אמר לכו ונלכה באור ה' כמו שילכו אותם העמים, כיון שאתה בית יעקב נטשת עמך, רוצה לומר עם יהודה ותורתם ומצותיהם, ולמדת דרכי הגוים, לכן גם אתה תלמד מהם בתשובתם אל השם, וזכר איך ישראל נמשכו אחרי האומות ונתדמו אליהם, אם בהצלחותיהם ואם ברשעתם ועונותיהם, כדי להוליד ולהוכיח מזה שראוי שימשכו גם כן בתשובתם אל השם, וזהו אמרו כי מלאו מקדם, רוצה לומר אותם העמים אשר זכר מלאו בזמן הקדמון, והמילו' הוא מהעושר והכבוד בארצותם לגויהם מזמנים קדומים, ובזה נתדמו ישראל אליהם בימי שלמה כמו שזכרתי, ועוד נדמו אליהם ברשעתם כי הם מעוננים כפלשתים, והיתה התולדה היוצאת מזה כלו, ובילדי נכרים ישפיקו, רצה לומר והלואי שישראל בחקות הנכרים ומעשה העמים ההם ישפיקו ויעשו כמו הם, ולכן ביאר איך ידמו ישראל לעמים בכל הדברים אשר זכר, וכנגד מ"ש בעמים כי מלאו מקדם, שרוצה לומר מהעושר והכבוד, אמר כנגד בית יעקב ותמלא ארצו כסף וזהב ותמלא ארצו סוסים ובענין העוננות והע"ז שהיה לעמים כמו שנאמר ועוננים כפלשתים, אמר כנגד ישראל ותמלא ארצו

אלילים למעשה ידיו ישתחוו, וכנגד מה שאמר ובילדי נכרים ישפיקו אמר וישח אדם וישפל איש, ע"ד (משלי ח, ד) אליכם אישים אקרא וקולי אל בני אדם, הנה כלם ישפילו עצמם ויכרעו לפני השם, וזהו וישח אדם וישפל איש, וההכנעה היא מה שאמרו ויורנו מדרכיו ונלכה בארחותיו, ושלא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה, ולכן הוציא מדבריו כלם ואל תשא להם, שהיא תולדת המאמר כלו, כאלו אמר כנגד בית יעקב שהוא מלכות ישראל אשר זכר בדרך תמיהה, כיון שאתה ישראל דמית לעמים בהצלחותיהם ועונותיהם ורשעתם, הלא תדמה ג"כ אליהם בתשובתם ולא תשא משאם ג"כ בענין ההכנענה ופחד הש"י, אין זה מן הראוי, אבל שאתה בית יעקב ג"כ תעשה כמעשיהם בהכנעה ובשפלות, (י) וזהו אמרו בוא בצור והטמן בעפר, והוא משל לרוב ההכנעה מפני פחד ה' ומהדר גאונו, ואף על פי שהיה בך גאה וגאון ודרך רע, הסירם ממך, אם מהממון ואם מהשרים, (יא) וזה עיני גבהות אדם שפל, שנאמר כנגד ההמון, כי הגובה יוחס לעינים כמו שנאמר גבה עינים, ושח רום אנשים, שהוא רוממות השרים וגאותם, באופן שהגבהות והרוממות ישאר לשם יתברך בלבד, כי גאות לבש לא בזולתו, וזהו ונשגב ה' צבאות ביום ההוא, כי ביום אשר תעשה זה יהיה נשגב ה' לבדו ומהולל בפי כל בשר, והמפרשים אמרו כי ונשגב ה' לבדו ביום ההוא הוא יעוד על זמן ביאת המשיח, כמו שאמר ירמיהו כי יום לה' צבאות וגומר, ואפשר לפרש ואל תשא להם, שהוא מאמר הלצייי, רוצה לומר שיהיו כ"כ נכנעים ושפלים לפני הש"י ושומרים משמרתו, כאלו דבור לא תשא שם ה' אלקיך לשוא נאמר אליהם באזהרה שלא ינהגו עצמם בנשיאות וגאוה, וזהו ואל תשא להם, כלומר ומאמר אל תשא אליהם נאמר, וכן נפרש בוא בצור והטמן בעפר, שהזהיר אותם שיתדבקו בשם הנכבד שהוא צור העולמים, וזהו בעזיבת הע"ז ולכת בדרכי ה', ולעניין הסרת הגאוה אמר והטמן בעפר, רוצה לומר שים נגד עיניך יום המות, וכי עפר אתה ואל עפר תשוב, ואז לא תתגאה, הנה התבאר ממה שפירשתי למה אמר כי נטשת עמך בית יעקב בלשון יחיד לנכח שאמרו על בית יעקב, וכי מלאו מקדם ועוננים כפלשתים ובילדי נכרים ישפיקו בלשון רבים ונסתרים, לפי שאמר מלאו ועוננים על העמים, ולמה אמר ותמלא ארצו כסף זהב ותמלא ארצו סוסים ותמלא ארצו אלילים בלשון יחיד לנסתר, לפי שאמרו על בית יעקב, ולמה אמר וישח אדם וישפל איש בלשון יחיד נסתר, שהוא כנגד כל אומה מן האומות, ואמר ואל תשא להם ובא בצור והטמן בעפר בלשון יחיד לנוכח, שהו' מוסר לבית יעקב, והתבאר גם כן למה חזר לומר עיני גבהות אדם ושפל ושח רום אנשים, אחרי שכבר אמר וישח אדם וישפל איש, כי היה הראשון נאמר על דרך סיפור מן האומות והשני צווי לבית יעקב שיעשו כן:

פסוק יב

כי יום ליי' צבאות על כל גאה ורם. לפי שאמר למעל' ונשגב ה' לבדו ביום ההוא, סמך אליו הפרש' הזאת, להודיע שהקב"ה יביא יום, רוצה לומר זמן אשר בו ידין עמים להשפיל כל גאה ורם וכל נשא ושפל, ובאו אם כן כאן ג' פרשיות זו אחר זו, שהם, והיה באחרי' הימי', בית יעקב, כי יום לה'. והראשונ' היא יעוד מה שיהיה, והשניה הוא תוכחה ולמוד יוצא מהראשונ', והג' היא יעוד גם כן ממה שיהיה, מסכי' למה שהוכיחם, וענין אמרו כל נשא ורם וכל נשא ושפל, שהם סותרים הנשא לשפל, הוא לפי שהגאים הם על שני פנים, כי יש מהם שתוכם כברם והם הגאים בלבותם ומראים גאותם מבחוץ לעין כל ועל אלה אמר כל גאה ורם, ויש מהם שהם גאים בלבם ומראים עצמן שפלים מחוץ כמנהג הפרושים הצבועים, וע"א אמר ועל כל נשא ושפל, נשא מבפנים ושפל מבחוץ, וזכר שתהיה ההשפלה כוללת, כי באמרו על כל גאה ורם ועל כל נשא ושפל, כיון על כלל המון האנשי', (יג) ובאמרו ועל כל ארזי הלבנון הרמים והנשאים ועל כל אלוני הבשן, ירמוז בדרך המשל על השרים ועל הסגנים, וכן ת"י ועל כל מלכי עממי תקיפיא וחסיניא ועל כל טורני מדינתא, (יד) ולפי שהמלכים והשרים, מהם שישימו גאותם וכבודם בהרים הרמים ובגבעות הנשאות שימצאו בארצותם, לפי שיעשו עליהם מגדלות גבוהות (טו) וחומות גדולות ובצורות בשמים, להשגב שם ביום רעה, ומהם שישימו יכלתם ומעלתם באניות שמביאים על הים, ומהם שישימו גאותם וכבודם בענין בתיהם, שיבנו גדולות ויפות ושכיות חמדה, זכר הנביא שביום ההוא כל הגאו' והכבודו' האל' יחרבו והיו כלא היו, וזהו אמרו ועל כל ההרים הרמים ועל כל הגבעו' הנשאות ועל כל מגדל גבוה ועל כל חומה בצורה, כי כל זה יחרב ויפול באופן שלא יוכל אדם להשגב שם מפני אויביו, כי יהרסו המגדלים ויותצו החומות, ובאמרו ונפלו המדרגות וכל חומה לארץ תפל, (טז) וכן זכר שתבוא צרה והשחתה על כל אניות תרשיש, באופן שלא יוכל אדם להמלט לא ביבשה ולא בים, וכן הבירות הגדולות נאות ומצויירות ישבו לארץ, והוא אמרו ועל כל שכיות החמדה, כי יחרבו גם הם, וכ"ש ונשסו הבתים, (יז) והנה אמר אח"ז ושח גבהות אדם ושפל רום אנשים ונשגב ה' לבדו ביום ההוא, בהיות שכבר נאמר זה למעלה, כדי להודיע שלא יגזור הש"י להרוס ההרים הרמים והגבעות הנשאות ולהחריב כל מגדל גבוה וכל חומה בצורה ולהטביע בים כל אניות תרשיש ולהפיל ארצה כל שכיות החמדה כמו שזכר מפאת עצמם, כי הדברים ההם אינם בעלי בחירה ורצון ולא ימצא להם עון לשיתחייבו עליו עונש בזה, אבל יהיה כל זה להעניש בני אדם אשר שמו בטחונם וגאותם בזה, ועל כן אמר ושח גבהות האדם ושפל רום אנשים,

רוצה לומר כי בחרבן הבנינים והדברים הגדולים אשר זכר, יוסר ויושפל גבהות האדם ורוממות האנשים אשר שמו בזה כסלם, ונשגב ה' לבדו ביום ההוא, כי יכירו וידעו כל יושבי תבל שהוא יתברך המושל על הכל ואין רוממותו נתלה בדבר מזה, וממ"ש למעלה שפלות וגבהות האדם ושחית ברום האנשים וזכרו כאן בהפך, ידענו ששפל ושח הם שמות הנרדפים, וכן (תהלים מט, ג) גם בני אדם גם בני איש, והתבאר ממה שפי' שאין כאן כפל דברים, כי למעלה אמר וישח אדם וישפל איש, בספרו מה שיעשו האומות, ואמרו אחר כך עיני גבהות אדם שפל הוא צווי ואזהרה לישראל שיעשו כן כמו שזכרתי, ואומרו שלישית ושח גבהו' אדם ושפל רום אנשים, הוא בתת הסב' בחרבן הערים והגבעות הבתים והמגדלים והאניות אשר זכר, והותרה עם זה השאלה הד', ואמר ונשגב ה' לבדו ביום ההוא, להגיד שלא יהיה זה מתוך קרב ומלחמה, כי הנה במלחמות זה קם וזה נופל, אבל ביום ההוא כל האומות יחד ישפל גאותם ורוממותם המדומה ונשגב ה' לבדו, לפי שיהיה הדבר הזה כלו בדרך הפליאה ומעשה ה' כי נורא הוא, לא בחיל ולא בכח בני אדם, (יח) ולפי שהאומות היו בוטחים באלהיהם שמושיעם מכל צרה, ייעד הנביא שבזמן ההוא כל האומות יעזבו את אלהיהם ולא יאמינו עוד בהם, והוא אמרו והאלילים כליל יחלוף רוצה לומר שכללותם יחלוף ויכרת מלבב בני אדם, לפי שכלם ירגישו באלהותו י"ת, (יט) ויבאו ויכנסו במערות הצורים ובמחלות עפר, והם החפירות אשר בקרקע, וכל זה מפחד השם, לפי שיקום אז להרוס ולהכניע הארץ, ואיפשר שכיון בזה שבזמן ההוא יבא בארץ רעש גדול, ולכן יפלו החומות וההרים והבתים כמו שזכר, וגם בים יטבעו האניות, ומפני זה יבאו ויכנסו בני אדם במערות הצורים ובמחלות עפר, להשגב שם מאותו רעש, כדי שלא יפלו עליהם הבתים והחומות וימותו שמה, כמו שיקרה בהרעיש הארץ, ועל זה אמר בקומו לערוץ הארץ, (כ) וזכר מהפלגת פחד בני אדם, עד שמאותו פחד ישליך האדם בזמן ההוא ויעזוב את אלילי כספו ואת אלילי זהבו, שגם על הכסף והזהב לא יחושו לרוב התרחקם מהע"ז, ואמרו לחפור פרות ולעטלפים, הם מיני הצלמים אשר היו עושים, והוא פי' מה שזכר אשר עשו לו להשתחוות, והוא לחפור פרות להשתחוות לצלם הנקרא חפור פרות, והוא מין ממיני עכברים הנקרא בלשון לעז טופ"ירה, וגם לעטלפים שהם הצלמים שהיו עושים להשתחוות להם, כך פירשו רש"י. ואיפשר לפרש שישליכו האלילים ההם ויטמנו אותם בחפירות השרצים ובחפירות העטלפים, שהם מקומות חשובים כדי להחביאם שמה שלא יראום עוד, לפי שבזמן ההוא יהרגו כל עובדי האלילים, וזהו אמרו ביום ההוא ישליך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו אשר עשו לו לשתחוות לו, ומלת לו יחזור לאדם העובד אותו,

וענינו שישליכו אותם בחפירות הפרות ובמקומות העטלפים, (כא) ויעשו כל זה לבוא בנקרת הצורים, ר"ל בקיעי הצורים ובסעיפי הסלעים, מפני פחד ה' כשיקום באותו זמן לערוץ ולהכניע יושבי הארץ, והסתכל במה שאמר הנביא פעמים רבות מפני פחד ה' ומהדר גאונו, כי הנה העיר בזה על ענין אמתי, והוא שהיראה מהש"י שני מינים, אם יראת עונשיו ומוסריו שיפחד האדם ממנו, ואם יראת המעלה שיכיר האדם מעלת השם ורוממותו וירא מלפניו, וכמ"ש איוב (לא, כה) רומז על שני מיני היראה האלה, כי פחד אלי אד אל ומשאתו לא אוכל, כי הפחד הוא העונש ושאתו הוא הרוממות והמעלה, ולכן אמר הנביא כאן מפני פחד ה' כנגד העונש, ומהדר גאונו כנגד המעלה, עוד תתבונן ביופי מליצתו, שאמר בקומו לערוץ הארץ, והוא דבור המשלייי, ומורה על גודל הנס לפי שענין המבול כינה הכתוב שעשה הקב"ה אותה נקמה, כמו שנאמר (תהלים כט, יב) ה' למבול ישב, ונקמת מצרים במכת בכורות כינה אותם הכתוב בלשון עברה, כמו שנאמר (שמות יב, יב) ועברתי בארץ מצרים, ועבר ה' לנגוף את מצרים, אמנם הנקמה הזאת כינה הנביא מעשה אותה השם בקימה, כאדם אשר יקום על רגליו להלחם יותר באומץ, ועליה אמר איוב (לא, יד) מה אעשה כי יקום אל, ואמר דוד (תהלים יב, ו) משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ה', קומה ה' הושיעני אלקי, ועל זה נאמר כאן שיקומו לערוץ הארץ, (כב) וחתם הנביא דבריו בזה באמרו חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא, והמובחר מדברי המפרשים בפירושו הוא, שכל אחד מן העמים יאמר לחבירו חדלו לכם מן האדם, רוצה לומר לא יהיה עוד מורא בשר ודם עליכם אלא מורא הש"י לבדו, כי האדם נשמתו באפו קרובה לצאת, קצר ימים ושבע רוגז ובמה נחשב הוא, ואיך יתכן לבטוח עליו או לירוא ממנו. גם אמרו שיש בזה הפסוק רמז לאמונת העמים שהיו עובדים את המלכים שעשו עצמם אלוהות, כמו שאמרו חז"ל, ולכן אמר נגדם, חדלו לכם מלעבוד אותו מלך שאתם מיחסים אליו האלהות, כי אדם היה כאחד ממנו, והענין שבזמן ההוא יכחישו אותה אמונה ויכפרו בה, ויאמרו איש אל אחיו חדלו לכם מן האדם אשר עבדתם וקבלתם אלוהותו עד הנה, כי אדם היה ולא אלוה כאשר חשבתם, ונשמה היתה באפו כשאר בני אדם, ואם כן במה נחשב הוא, תצא רוחו ישוב לאדמתו:

האמנם מהו היום הזה אשר זכר כי יום לה' צבאות על כל גאה ורם, אשר קראו אחרית הימים, הנה המפרשים לא אמרו כי אם שהוא לימות המשיח, ושהוא ע"ד (ישעי' ד, ב) יהיה צמח ה' לצבי ולכבוד, אבל אין ספק שכבר מצאנו שאמר ביום ההוא על זמן חזקיהו, כמו שאמר (שם ז, יט) ביום ההוא ישרוק ה' לזבוב וגומר, ביום ההוא יגלח ה'

וגומר, והיה ביום ההוא יחיה איש עגלת בקר וגומר, והיה ביום ההוא והיה כל מקום אשר יהיה שם אלף גפן וגומר, שכל זה נתקיים בימי חזקיהו, וכן תמצא שאמרו הנביאים ביום ההוא פעם על חרבן בית ראשון ופעם על פקידת בית שני ופעם על קבוץ הגליות העתיד להיות, כמו שנאמר (שם כז, יד) והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול וגומר, עד שמפני זה חשבו קצת המפרשים שהנבואה הזאת מתחלת באחרית הימים ושאר הפרשיו' נאמרו על בית שני שאז נעזבה עבודת האלילים, ואומר אני שעם היות שיפורש ביום ההוא על כל אחד מהזמנים אשר זכרתי, הנה יום ה' לא נאמר בדברי הנביאים כי אם על היום המיוחד אשר בו ידין אפסי ארץ ויחיו המתים ויקבל העולם כלו עול מלכותו, ועליו אמר עמוס הנביא (ה, יח) הוי המתאוים את יום ה' למה זה לכם יום ה' הוא חשך ולא אור, וצפניה אמר עליו (א, יד) קרוב יום ה' קרוב ומהיר מאד מר צורח שם גבור, יום עברה היום ההוא וגומר, ואמר עוד לכן חכו לי נאם ה' ליום קומי לעד כי משפטי לאסוף גוים לקבצי ממלכות לשפוך עליהם זעמי וגומר כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד, וזכריה אמר (יד, א), הנה יום בא לה' וחולק שללך בקרבך, והיה יום אחד הוא יודע לה' לא וגו' והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, והנביא מלאכי הוסיף ביאור בזה לומר שהיום הזה יהיה יום הדין לתת שכר לצדיקים ועונש לרשעים, ואמר על יראי ה' וחושבי שמו (מלאכי ג, יח) והיו לי אמר ה' צבאות ליום אשר אני עושה סגולה וחמלתי עליהם כאשר יחמול איש על בנו העובד אותו, וזה לענין השכר, ואמנם לענין עונש הרשעים אמר, כי היום בא בוער כתנור והיו כל זדים וכל עושי רשעה קש ולהט אותם היום הבא, ועל היום האלהי ההוא אמר הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא, וגומר, הנך רואה בעיניך שהנביאים האלה פה אחד יעידו על היום האלהי הגדול והנורא ולכן קראוהו ביחוד יום ה', לפי שלא יהיה בו דבר מהמנהג הטבעי ולא מהסדור השמימיי, כי אם מנפלאות השם שיעשה בעצמו מבלי אמצעי, וקבלו הנביאים והחכמים ז"ל שיהיה זה עם תחיית המתים ושיהיה קרוב לקבוץ הגליות אחריו, ולפי שהם קבלו שהעולם המיושב הזה יפס' ויחרב אחר זה זמן מה, לכן הנביא ישעיהו קרא לזמן ההוא אחרית הימים, לפי שיבא בסוף החלד, וכן אמר רב קטינא בפרק חלק (סנהדרין צז, א) שיתא אלפי שני הוי עלמא וחד חריב, שנאמר ונשגב ה' לבדו ביום ההוא, ובזה ביארו שיום ה' שזכר הנביא כאן יהיה בזמן התחייה ואחרית החלד: וגלה אם כן הנביא בזה המקום שבאחרית הגלות וקץ הימים אומות העולם בארצותם לגוייהם יאמינו באלהות השי"ת ותורתו בהסכמה נפלאה, שיאמרו כולם לכו ונעלה אל הר ה' ואל בית אלהי יעקב ויורנו

מדרכיו ונלכה בארחותיו, ושיסירו מלבם גאה וגאון ודרך רע, כמה שנאמר וישח אדם וישפל איש, ושיסירו מן הארץ ממשלת המלכים ורוממות השרים ולא יעבדו עוד לשום שר מלך ושלטון כי אם לה' לבדו, כמה שנאמר ושח גבהות האדם ושפל רום אנשים ונשגב ה' לבדו ביום ההוא, ושיעזבו האלילים וכל מיני הע"ז מפני פחד ה' ומהדר גאונו, ואין ספק שלא יבאו בני אדם לקבלת מלכות שמים ולהעביר הגלולים מן הארץ ולהסיר המלכים והשרים איש ממקומו מפאת סברתם, כי איך יסכימו בני אדם בדבר זר בחקם אשר כזה, וגם לא יבאו אליו מכובד מלחמות שיעשה מלך המשיח, כי איך ילחם בהיותו במזרח או בארץ ישראל עם האנשים אשר בקצה המערב על דרך משל, וגם לא יהיה זר באמצעות בני ישראל שילמדו את הגוים אשר המה בתוכם ושמרו דרך ה', כי הנה ברוב חלקי היישוב כבר היום הזה לא ימצאו בני ישראל, ואין לנו שנאמר שהש"י יכריח בני אדם לעבדו, כי הוא ית' לא יכריח הבחירה האנושית, ולא יחפוץ שילינו כל יושבי תבל בחסרון אמונתו וישכימו בבקר בדעת ותבונה ואמונה שלא היה להם, אבל אמתת זה הוא אשר דברתי אליכם בהקדמת זה הספר, שהנה יעשה ה' הדבר הגדול הזה באמצעות המתים שיחיה אז, כי כאשר יקומו גם בני אדם גם בני איש, בכל מחוז ומחוז מדינה ומדינה ועם ועם, מהרשומים שבהם בקדושתם וחכמתם ונבואתם, ומהקרובים אליהם בזמן, כאשר יראו אותם קמים בקבריהם ויגידו אליהם כי שקר נחלו אבות' הבל ואין בם מועיל ושה' ה' האלקים ותורתו אמת, ויספרו להם השכר הרוחני ליראי ה' ולחושבי שמו, והעונש המופלג העתיד לעובדי עבודה זרה, ויצוו אותם לעזוב אליליהם מלכיהם ושריהם וללכת אחרי ה', כי הוא לבדו אמת וכל בני בשר כאין ותוהו נחשבו לו, כי לה' המלוכה ומושל בגוים, אין ספק שלבות בני אדם יתפעלו מזה ויכנעו לאמונת הש"י וימשכו אחריו וידברו שפה ברורה בשם ה', כמו שאמר צפניה (ג, ט) לקרא כלם בשם ה', כי יקבלו קריאת שם הנכבד הזה מפי הקמים בתחייה, כי בראות הבן את אביו או האב את בנו הנקבר זה ימים, או יראו את משה ואת אהרן ושמואל ואליהו ושאר הנביאים קמים בתחייה, וחכמיהם הפלוסופים המפורסמים שיקומו ויגידו לפני בני אדם אמתת האמונה, אין ספק שכולם ימשכו אחריה ויסורו מדרכם הרעה ולא יתנו עוד לבם אל דבר מדומה ונשמי כי אם אל האמת והאמונה האלהית, ועל זה אמר הנביא והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם: וזה ענין הנבואה הזאת שכל העמים יאמרו לכו ונעלה אל הר ה', ויסירו מקרבם כל מיני גאוה, והאלילים כליל יחלוף, כי ילכו בני אדם אחרי האמת ולא אחרי הדמיונות והכזבים, ובזה יזכה המין האנושי לתכלית בריאתו שהוא התכלית האמתי באמצעות תחיית המתים, ואולי שלזה רמז באמרו ובאו במערות

צורים ובמחלות עפר, שהם המקומות אשר המתים נקברים שמה, שיבאו שם האנשים לראות איך יתדבקו עצמות המתים עצם אל עצמו ויחיו ויקומו, כי היא העצומה מכל הפליאות, ולפי שבסבת זה יחדלו האנשים מעבודת האלילים, ומהמשך אחרי המלכים ושרי הארץ שהן גם כן אלילים בצד מה, לכן חתם דבריו באמרו חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו, רוצה לומר חדלו לכם מעבודת האלילים והמלכים והגאוה, בראותכם את האדם אשר נשמה באפו, שהם המתים הקמים מקבריהם וחזרה הנשמה באפם, כי במה נחשב הוא אצל הבורא בעולם הרוחני, כלומר במה האדם נחשב, אם באמונה האמתית ואם בדברים המדומים הכוזבים, והתבארה בזה הנבואה הזאת ועומקה והותרו שתי השאלות האחרונות אשר נפלו עליה:

פרק ג

פסוק א

הנבואה השלישית תחלתה כי הנה האדון ה' צבאות מסיר מירושלם ומיהודה משען ומשענה וגומר, עד אשירה נא לידידי, ויש בה חמשה פרשיות. האחת כי הנה האדון ה' צבאות וגומר. השנית נצב לריב ה'. השלישית ויאמר ה' יען כי גבהו בנות ציון. הרביעית ביום ההוא יסיר ה' את תפארת העכסים. החמשית ביום ההוא יהיה צמח ה' לצבי ולכבוד וגומר: והנה שאלתי בנבואה הזאת ששת השאלות:

השאלה הראשונה למה ייעד בעונש יהודה וירושל' שהקדוש ברוך הוא יסיר משם כל משען לחם וכל משען מים גבור ואיש מלחמה וגו', ושיתן נערים שריהם וגומר, ולא זכר למה יעשה ה' ככה לארץ ההיא, מה חרי האף הגדול הזה, כי הנה לא זכר הנביא כאן חטאת יהודה וירושלם שבעבורו נתחייבו לכל העונש הזה, וזכר העונש ולא זכר החטא, כל שכן שיאמר כי הנה האדון, ומלת כי היא נתינת טעם והוא מאמר נקשר ונסמך אל המאמר הקודם:

השאלה השנית באמרו ישא ביום ההוא לאמר לא אהיה חובש, והוא שהתשובה הזאת לא תסכים עם מה ששאלו ממנו, לפי שהשאלה היתה לך קצין תהיה לנו, והיה אם כן ראוי להשיבם לא אהיה קצין, באותו לשון שדברו לו אבל לא אהיה חובש הוא זולת הקצין, כי הקצין הוא השופט וחובש הוא הממונה על האסורים בבית הסוהר:

השאלה השלישית באמרו אמרו צדיק כי טוב כי פרי וגומר, כי הנה אמרו צדיק כי טוב ואוי לרשע רע לא היה ראוי למקום הזה, כי הוא מדבר בעונשם, ומה לו עם הצדיק שטוב

לו, כל שכן שאמר אמרו צדיק כי טוב בלשון יחיד, ואמר ופרי מעלליהם יאכלו בלשון רבים ולא אמר כן ברשע אלא כי גמול ידיו יעשה לו בלשון יחיד:

השאלה הרביעית באמרו נצב לריב ה' ועומד לדין עמים, כי אם העמים שזכר כאן הם האומות, יקשה הפסוק כלו, שיהיה בזולת מקומו, וכבר נזכר למעלה שהאל ידין אפסי ארץ ומה לו להודיע שנית במקום הזה, ואם אמר עמים על ישראל, יהיה אם כן כפל ומותר אמרו ה' במשפט יבוא עם זקני עמו ושריו, אחרי שכבר אמר ועומד לדין עמים:

השאלה החמישית באמרו יען כי גבהו בנות ציון וגו', כי סגנון הפרשה מורה שבעבור שגבהו בנות ציון תבואו עליהן כל הצרות אשר זכר, וגם מה שאמר מיד מתיך בחרב יפולו ואנו ואבלו פתחיה, ויקשה זה מאד, לפי שאין העונש העצום הזה מתיחס עם החטא, כי היה החטא קל מאד שבנות ציון גבהו בסכלותן והיו הולכות לאט וברגלים תעכסנה, ואיך נאמר שבעבור זה תשומם ירושלם ויהודה ויפלו אנשיה בחרב עד אשר יחזיק שבע נשים בכנף איש אחד, גם שהיה ראוי שיחול העונש על הנשים שחטאו לא על האנשים שלא חטאו:

השאלה הששית באמרו וברא ה' על כל מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ועשן ונוגה אש להבה וגומר וסוכה תהיה לצל יומם וגומר, ובין שיהיה הייעוד הזה לחרש ולמסגר ולדניאל וחביריו שהלכו לבבל, או לזרובבל ואנשי בית שני, או לימי חזקיהו כדעות המפרשים, הנה לא מצינו עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה, ולא סכות ממש ולא ענני כבוד שחפפו עליהם, ואף שנפרשהו על ימות המשיח כפי' יונתן, הנה לא זכרו חכמים ז"ל שכן יהיה בימים ההם, ומתי ואנה אם כן נתקיים או יתקיים הייעוד הזה, אף כי פעמים קורא אותו ענן ופעמים סוכה: והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות האלה כלם:

כי הנה האדון ה' צבאות מסיר מירושלם וגו' עד נצב לריב ה'. הכונה הכוללת בנבוא' הזאת, הוא ליעד בעונשי בני יהודה וירושלם על שתי אשמות שנאשמו בהם, האחת מרשעת המנהיגים והשנית מגבהות הנשים השאננות וסכלותן, וייעד אחר זה בטובות והשמירות שיהיו להם בימי חזקיהו וכמו שיתבאר בפירוש הפסוקים, וכפי דעת המפרשים הנה היתה התחלת הנבואה הזאת בזה הלשון כי הנה, לפי שהיא מדובק' וסמוכ' עם מה שלמעל', שזכר עונות מלכות ישראל וחרבנן על חטא העבודה זרה ועל הגאה וגאון ודרך רע שהיה ביניהם, וחתם הדברים באמרו חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו, שפירשו בו שלא ישימו בטחונם בבשר ודם כי הם קצרי ימים ושבעי רוגז, לכן באה הנבואה הזאת להוכיח בה גם כן את בני יהודה, וידמה שהיתה בימי

עוזיהו ויותם בנו, ולכן לא הוכיחם על עניני העבודה זרה כי אם על רוע ההנהגה ורשעת המושלים, לפי שהם היו בוטחים בשריהם והיו נסמכים הקטנים על הגדולים, ולכן אמר כי הנה האדון ה' צבאות מסיר מירושלם ומיהודה משען ומשענה, כלומר בעבור שלא תשימו בטחוניכם באדוני הארץ ושריה, לכן האדון ה' צבאות שהוא בעצם ואמת האדון ולא השרים אשר אתם בוטחים בהם, הוא יסיר מירושלם משען ומשענה מאותם השרים כמו שיזכור, והראב"ע כתב שהפרשה הזאת הי' פירוש נפילת הארזים וההרים שזכר למעלה. והנכון אצלי שבנבואות תבוא פעמים רבות הסבה קודם זכרון המסובב ממנה, כאלו תאמר ספור רשעת העם ופשעיהם ראשונה ואחר כך ספור עונשו, ופעמים תבוא בהפך זה שיספר ראשונה העונש ואחר כך יבאר סבתו, וכמו שאמר שלמה (משלי א, כז) בבוא כשואה פחדכם ואידכם כסופה יאתה בבוא עליכם צרה וצוקה, ואחר שספר העונש ביאר הסבה, באמרו תחת כי שנאו דעת ויראת ה' לא בחרו, ובזה הדרך עשה הנביא ישעיהו כאן, שהתחיל לספר פורענותם ועונשם באומרו כי הנה האדון ה' צבאות מסיר מירושלם וגו', ואחר זה ביאר סבתו באומרו ה' במשפט יבוא עם זקני עמו ושריו וביאר פשעיהם באומרו ואתם בערתם הכרם גזלת העני בבתיכם שהוא הסבה למה שייעד שיסור מהם כל מיני המנהיגים, והותרה בזה השאלה הראשונה. והנה אמר משען ומשענה בלשון זכר ולשון נקבה, להגיד שיסיר מהם כל משען אמתי חזק, ולכן כנה אותו בלשון זכר משען, וגם יסיר מהם המשענה שהוא המשען הרפה החלוש שתשש כחו כנקבה, וכן המשיל המשען החזק ללחם באמרו כל משען לחם, שהרצון בו מאכל, כמו (דניאל ה, א) לחם רב, מפני שהמאכל כחו גדול בהזנת האדם, והמשיל המשען הרפה במים, לפי שכחן חלוש ובטל ההזנה, וכן ת"י כל סמך מיכל וכל סעיד משתי, שקרא סמך למאכל להיותו מזון, ולמים קרא סעד ועוזר, לפי שאינן מזינים אבל עוזרים בהזנה, בהיותם מדקדקים המאכל ומעבירים אותו במעברים הצרים, והיה כל זה משל למנהיגים החזקים והרפים, ולפי שהאנשים אשר יבטחו בהם העם במדינה, הם אם מפני שלימותם בטבעם, וזה אם בגבורה ואם בתורה והקדושה ואם בשלימות השכלי וטוב הסברא, כי אלו כלם מפני שלימותם הטבעי אף על פי שלא יהיה להם מנוי ולא שררה הם נכבדים בעיני העם, והמין השני מהם הוא שכבודם ומעלתם בהנחה מפני המנוי שמנו אותם במדינה, אף על פי שלא ימצא להם שלימות ומעלה בטבע, כי אם במלאכה מפאת המנוי, לכן קרא הפן הראשון משען לחם, שהוא משען אמתי כפי הטב', והפן השני קרא משען מים מפני חולשתו בטבעו, (ב) ועל אותו הפן הראשון אמר גבור ואיש מלחמה שופט ונביא קוסם וזקן, כי גבור ואיש מלחמה נאמר על שלימות הגבורה, ויוחד שם

גבור על האיש שאמיץ לבו בגבורים, אף על פי שלא נסה ללכת באלה אלא שהוא גבור מפאת עצמו, ועל המלומד להלחם בפעל אמר ואיש מלחמה, ובאמרו שופט ונביא רמז לשלמות השם שהוא ידיעת התורה, כי השופט הוא החכם בעל תורה יוכל לשפוט בין דם לדם ובין דין לדין, ונביא הוא אשר רוח השם דבר בו או הוא ספר כדברי המתרגם, כי רחוק הוא שנאמר שכיוון בו על נביא השקר, כי איך ימנה בכלל הרעות שיסיר מירושלם הנביא מורה שקר, ואמנם אמרו קוסם וזקן הוא על השלימות השלישי מיושר השכל וטוב הסברא, כי זהו ענין הקוסם שיהיה שלם בכחו המשע', ואפשר שיפורש קוסם על חכם בחכמת המזלות, ואין זקן אלא שקנה חכמה, ואחר שזכר המעלות האמתיות האלה שהם בעצם ומה שבטבע, והם משען אמתי במדינה כלחם, זכר אחריהם משענת המים, שהם האנשים שישענו עליהם במדינה מפני המינוי וההסכמה ולא מפני שלימותם בטבע, (ג) ועליהם אמר שר חמשים, שהוא הממונה על חמשים איש, ונשוא פנים, שהוא הממונה לכבוד העיר, כמו שאמרו חכמים ז"ל שבעה טובי העיר, ויועץ, לפי שבכל מדינה ימנו יועצים שיתיעץ השלטון עמהם בדבר ההנהגה, וחכם חרשים, הוא הממונה על כל בעלי אומניות, להבחין אותם אם הם ראויים לשיתעמלו בפני עצמן ולהיות להם חנות מפרסם איש איש במלאכתו, כמו שעוד היום הוא המנהג בספרד בצרפת ובאיטליא של יון, ונבון לחש, הוא המדבר לפני השופט בעד כל אחד מבעלי הדינין ויהיה מליץ בעדו, אשר קראוהו חכמים ז"ל עורכי הדיינין, שאלה כולם אין מעלתם במדינה שלימות טבעי כי אם מלאכותיי, כפי המנוי הניתן להם, וחכמים ז"ל אמרו במס' חגיגה (יד, א) י"ח קללות קלל ישעיהו את ישראל ולא נתקררה דעתו עד שאמר להם ירהבו הנער בזמן והנקלה בנכבד, מאי היא, דכתיב משען אלו בעלי מקרא, ומשענה אלו בעלי משנה, כל משען לחם אלו בעלי תלמוד, דכתיב (משלי ט, ה) לכו לחמו בלחמי, וכל משען מים אלו בעלי אגדה שמושכים לבו של אדם כמים, גבור זה בעל שמועות, ואיש מלחמה זה שיודע לישא וליתן במלחמתה של תורה, שופט זה דיין שדן דין אמת לאמתו, נביא כמשמעו, וקוסם זה המלך שנאמר (משלי טז, י) קסם על שפתי מלך, זקן זה שראוי לישב בישיבה, שר חמשים זה שראוי לישא וליתן בחמשה חומשי תורה, דבר אחר שר חמשים אמר רבי אבהו מכאן שאין מעמידין תורגמן על הצבור פחות מבן חמשים שנה, ונשוא פנים זה שנושאין פנים לדורו בעבורו למעלה כגון רבי חנינא בן דוסא למטה כגון רבי אבהו, יועץ זהו שיודע לעבר השנים ולקבוע החדשים, חכם זה תלמיד המחכם את רבותיו, חרשים שבשעה שפותח פיו נעשו הכל חרשים, ונבון זה המבין דבר מתוך דבר, לחש זה מי שראוי למסור לו דברים של תורה שניתנו בלחש

כגון מעשה בראשית ומעשה מרכבה. וחכמי הנוצרים פירשו, מסיר מירושלם ומיהודה כל משען לחם, על הרעב שהיה בירושלם כשהחריבה נבוכדנצר, שלחם הוא משען כל אדם, וכמו שאמר הלוחמים, ופירשו נביא על הנביא שקר שהיו בירושלם רבים מהם, וייעד הנביא שילכו בגולה, וכן יגלה כל זקן ושר חמשים ונשוא פנים לפי שהכשדים לא יהדרו פני זקן, ושאמר זה כולו על אותם אשר הלכו בגולה בימי יהויקים, ושעל הנשארים בירושלם אמר ונתתי נערים שריהם, שבימי יהויכין וצדקיהו שמלכו אחר כך בירושלם היה רוע ההנהגה להפקד מהם השרים והנכבדים שהלכו בגלות יהויקים, וגם יהויכין וצדקיהו קרא נערים כפי מדותיהם עם היותם גדולים בשנים, וירהבו הנער בזקן מפני זה שלא יהיה להם יראת השופטים, ופירשו אמרו צדיק כי טוב על ירמיהו וברוך ושאר הצדיקים והטובים, שבגלות בבל יקבלו חסד ורחמים מהכשדיים, והרשע רע גמול ידיו יעשה לו, ושזכר כאן הנשים לפי שהמה היו יסוד העבודה זרה כולה בקרב העם כמו שנזכר בספר יחזקאל, זה דרכם בפירוש הכתובים האלה ומה שפירשתי אני הוא היותר נכון כפי הפשט:

פסוק ד

ואחרי שזכר הנביא שיסיר השם מירושלם הנכבדים והזקנים הוסיף וקללם עוד קללה נמרצת, באמרו ונתתי נערים שריהם, רוצה לומר שימשלו עליהם הנערים, וכבר זכר הפלוסוף באחד מהמדות שאין הפרש בין הנער כפי השנים ובין הנער כפי מדות השכל, ומסכים לזה חכמים ז"ל (חגיגה יד, א) נערים אלו בני אדם המנוערים מן המצות, ועל זה אמר שלמה (קהלת י, טז) אי לך ארץ שמלכך נער, ואמר ותעלולים ימשלו בם, ותי"ו תעלולים נוספת מגזרת עולל, או ירצה בתעלולים האנשים הלוצצים, כי כן פירש רש"י (שמות י, ב) את אשר התעללתי במצרים שחקתי, (ה) וספר הנביא שלהעדר המנהיגים הטובים בירושלם איש כל הישר בעיניו יעשה, ויגוש וידחוק איש באיש ואפילו ברעהו, עד שירהבו הנער בזקן, רוצה לומר שיתגאה ויתגדל על הזקן, והנקלה על הנכבד, וזו היא הגדולה שברעות שישתנה טבע האמת ויגבר החלש ויתכבד הנקלה על הגבור ועל הנכבד ממנו, (ו) וספר שיגיע חסרון ההנהגה ביניהם עד שהם בעצמם ישתדלו להקים עליהם שוטר ומושל שיטיל מוראו עליהם כדי שיפחדו מלפניו, וכמעט מהיתרון שיכירו באחד מהם, כאלו תאמר שיהיה לו לבוש יתפשו בו קרוביו ויאמרו לו אחרי ששמלה לך ואתה לבוש בגדים חמודים, קצין תהיה לנו, והמכשלה הזאת תחת ידך, רוצה לומר העדה הרעה הזאת הנכשלת בכמה מכשולות, כמו שאמר כי כשלה יהודה, תהיה תחת ידך והנהגתך, כי כלם יכנעו למצותך, וזכר שתהיה חרפת ישראל כל כך שאפילו אדם

רש ונקלה לא ירצה להיות עליהם קצין, (ז) אבל ישא וישבע ביום ההוא לאמר, שלא לבד הקצין שהוא מנוי גדול, אבל אפילו חובש בבית הסוהר לא יהיה, כי הנה אף על פי שהוא לבוש בשמלה הוא עני ודל ובביתו אין לחם ואין שמלה, וחכמת המסכן בזויה ודבריו אינם נשמעים, ולכן יהיה סוף דבריו לא תשימוני קצין עם: והנכון בעיני שהוא משיב לדבריהם שאמרו לו והמכשלה הזאת תחת ידך, והיה תשובתו לא אהיה חובש, רוצה לומר אם תהיה העדה הנכשלת הזאת תחת ידי, הנה כפי רשעתה ראוי לדון אנשיה כלם לבית האסורים, ואני איני רוצה להיות חובש שלהם, ועוד אודיעך שאם בעניני ההנהגה תכניסני הנה אמות ברעב, כי בביתי אין לחם ואין שמלה, ואם אטריד את עצמי כל היום וכל הלילה בעסקי צבור לא יהיה לי לחם לאכול ובגד ללבוש, וגם לא יהיה תפארתכם ותועלתכם שאהיה אני קצין, לפי שאתן גמולכם בראשיכם כפי רשעתכם, ולכן אומר אליכם בדרך עצה שלא תשימוני קצין עם, כי לא יהיה לטובתכם, והודיע הנביא בזה גם כן שבזמן חרבן ירושלם ירבה הדלות והעניות בעם עד אשר לא יאבה אדם שיאמרו לו שהוא עשיר ושיש לו דבר מה, יכחיש ויאמר שבביתו אין לחם ואין שמלה, וכמו שהיה במצור ירושלם בחרבן בית שני, וחכמים ז"ל דרשו (שבת קכ, א) לא אהיה חובש מחובשי בית המדר', ובביתי אין לחם ואין שמלה אין בידי לא טעם ולא משנה ולא דבר אגדה, הנה התבארו הכתובים בכל אחד מהדרכים האלה והותרה השאלה השנית:

פסוק ח

ואמר כי כשלה יהודה, כפי המפרשים לפי שהנביא קרא לעדת ישראל מכשלה, יאמר הכתוב שהשם הזה ראוי לה, לפי שכשלה יהודה וירושלם, ויותר נכון לפרש שהוא גם כן מתשובת הקצין שזכר, יאמר והנה הסבה אשר בעבורה איני רוצה להיות קצין על יהודה וירושלם, היא לפי שכשלה יהודה במעשיה, ומלכות יהודה כולו נפל מכבודו ובדין ובמשפט יהיה כל צרתם, לפי שהיו לשונם ומעלליהם אל ה' למרוד עיני כבודו, כלומר שהיו יודעים רבונם ומכוונין למרוד בו, (ט) וכ"כ השתקעו ברשעתם, עד שהכר' פניהם למיעוט בשתם, ענתה בהם על רוע מעלליהם, וחטאתם כסדום הגידו, כי מפני שלא יתביישו ממעשיהם לא כחדו חטאתם, אבל יודו ברוב עזות מצח, אוי לנפשם כי גמלו רעה לעצמם, ונפשותם תענש מפני זה בגהינם, (י) ולכן סמך לזה אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו, והוא נמשך עם המאמר הקודם, ועניו שידיעת ההפכים אחת, כי בעבור שאמר ברשעים אוי לנפשם כי גמלו להם רעה, הוציא מזה כלל אחד והוא אמרו צדיק כי טוב, רוצה לומר אמרו אם כן והאמינו ומה רב הטוב הצפון לצדיק

והמיועד לנפשו בגן עדן, כיון שהרשעים אשר זכרתי פרי מעלליהם יאכלו, ולכן אמר אמרו צדיק כי טוב בלשון יחיד ופרי מעלליהם בלשון רבים, לפי שחוזר אל הרשעים שזכר למעלה, ועל דרך זה אמר המשורר (תהלים יח, יג) ויאמר אדם אך פרי לצדיק אך יש אלקים שופטים בארץ, ואפשר לפרש אמרו צדיק כי טוב, מלשון גדולה ורוממות, כמו (דברים כו, יז) את ה' האמרת, וקרא צדיק לאותו האיש שאמרו לו קצין תהיה לנו, והוא בצדקתו לא רצה לקחת הקצינות, ועליו אמר הנביא האיש אשר אלה לו שיאמרו לו קצין תהיה לנו, והוא ישיב דברים נכוחים כמו שזכר ויבעט בשררה, השליטו והגדילו את הצדיק הזה כי הוא באמת איש טוב, כיון שאמר שאם תהיה ההנהגה בידו פרי מעלליהם יאכלו רשעי הדור, (יא) ויהיה אוי ואבוי לרשע רע, לפי שגמול ידו יעשה לו אם היה הוא הקצין, וכפי כל אחד מהדרכים האלה בפירוש הכתובים הותרה השאלה השלישית. ובפרק קמא דקדושין אמרו (מ, א) וכי יש צדיק שאינו טוב ויש רשע שאינו רע, אלא טוב לשמים וטוב לבריות, וכפי דרכם הצדיק הזה יאכל בעולם הזה פרי מעשיו הטובים והקרן קיימת לעולם הבא, והרשע שהוא רע לשמים ורע לבריות לא אמר בו פרי מעלליו לפי שהעבירה היא עקרה ואינה עושה פירות, וכן אמרו חכמים ז"ל שם, הזכות יש לה קרן ויש לה פירות עבירה יש לה קרן ואין לה פירות, ובבראשית רבה אמרו (ויק"ר כז, א) צדקתך כהררי אל, מה ההרים האלה נזרעים ועושים פירות כן מעשיהן של צדיקים נזרעין ועושים פירות שנאמר אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו, משפטיך תהום רבה, מה התהום הזה אינו נזרע ולא עושה פירות כך אין הרשעים עושין פירות שאם היו עושין פירות היו מחייבין את העולם.

פסוק יב

ואחרי שזכר כל זה אמר עמי נוגשיו מעולל ונשים משלו בו, רוצה לומר שנמצאו בהם שתים רעות, האחת שהנוגשים שלהם וכל אחד מהם הוא מעולל, רוצה לומר נער כפי השנים או כפי השכל או מתלוצץ, ואפשר שאמר מעולל על גוזל וחומס, והוא מלשון (ויקרא יט, י) וכרמך לא תעולל, שהוא כריתת העוללות, והרעה השנית היא שנשים משלו בו, רוצה לומר שהם זונים וימשלו בהם הנשים, הפך מה שאמר יתברך והוא ימשול בך, והנביאים והזקנים והחכמים שהיה ראוי שיהיו מישרים אותם, הם היו מתעים אותם בדברי חנופה באמרם לכל אחד מהם אשריך שכך עשית, ובזה האופן דרך אורחותיך בלעו והשחיתו הדרך הטוב שהיה ראוי ללכת בו:

פסוק יג

נצב לריב ה' וכו' עד מתיך בחרב יפולו. חכמים ז"ל דרשו נצב לריב ה' עם ישראל, שדן אותם מעומד, כדי שלא ידקדק בדינם, ועומד לדין עמים, לאומות העולם שמתעכב בדינם, ולענין דין ישראל אמר מיד, השם במשפט יבוא עם זקני עמו ושריו, ולענין דין האומות אמר, מה לכם תדכאו עמי ואתם בערתם הכרם שהוא ישראל, כי אני קצפתי מעט ואתם עזרתם לרעה, ואני אחשוב שלא בא הכתוב להודיע שהשם יתברך ידין אפסי ארץ וישפוט את העמים, כי כבר נזכר זה למעלה ואין כאן מקומו, אבל נצב לריב ה' הוא במדרגת הקדמה אל מה שיאמר אחר כן, וכאילו אמר כיון שנצב לריב ה' ועומד לדין עמים, כי הוא שופט כל הארץ לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו, כל שכן וכל שכן שה' במשפט יבא עם זקני עמו ושריו, כי יותר וקודם ראוי לשופט הטוב שישפוט ויתקן את אנשי ביתו משישפוט ויתקן את אחרים, ויותר ראוי לשפוט את הזקנים והשרים שהגנאי והדופי יותר מעויין ומגונה בהם מלשפוט את ההמון, וזהו נצב לריב ה', (יד) ואומרו אחר כן ה' במשפט יבא עם זקני עמו ושריו, רוצה לומר להענישם באותם העונשים שזכר, כי אין ראוי שיהיה מנהיג ומושל מי שיפשע במינויו וימצא גזלן מפורסם, ולכן יאמר אליהם ואתם בערתם הכרם גזלת העני בבתיכם, רוצה לומר אתם הזקנים והשרים שהיה מוטל עליכם להציל עני מחזק ממנו ואביון מגוזלו, אתם גוזלים אותם, והמשיל ישראל לכרם כמו שיאמר אחר זה, ובערתם הוא לשון ביעור, כמו (דברים כו, יג) בערתי הקדש מן הבית, או הוא לשון אכילה, כמו (שמות כב, ד) ובער בשדה אחר, והענין שאותם שהיו ממונים להציל את העשוקים הם עצמם היו אוכלים אותם, והנה לא יוכלו להכחישו, כי גזלת העני תמצא בבתיהם בפרסום, (טו) ולכן היה טוען כנגדם מה לכם תדכאו עמי ופני עניים תטחנו, רוצה לומר הנה העם הזה הוא שלי, כי לי בני ישראל עבדים ואינם עבדים לכם, ומדוע תתנשאו עליהם לשתדכאו אותם, כי המנוי שלכם להצילם היתה לא לדכאם, ומלכם מלה מורכבת, כמו מה לכם, וכמוהו מזה בידך, ואמר ופני עניים תטחנו, לפי שהיו מכים את העניים על הלחי, כי תטחנו הוא כמו תדכאו. ואפשר לפרש תטחנו כפשוטו, מכריחים את העניים שיעבדו אותם בגופיהם, והוא מלשון טוחן בבית האסורים. הנה בזה כולו השיב על מה שאמר עמי נוגשיו מעולל, והותרה השאלה הרביעית, ואחר זה שב להוכיח את הנשים שהיו מושלות בהם מפני זנותם, כמו שאמר ונשים משלו בו, (טז) ועל זה אמר יען כי גבהו בנות ציון, שהיו בעלות גאוה, או שהיו מגביהות גופן למעלה ע"י נעלים גדולים, וכן היו נטויות גרון להגביה ראשן, ומשקרות עינים, רוצה לומר שהיו כוחלות עיניהן בסקרא ובכחול, או יהיה ומשקרות

עינים שהיו קורצות בעיניהן כנגד הבחורים, וכן אמרו חכמים ז"ל (בראשית רבה יח, ב) בבריאת האשה, אם אברא אותה מן העין תהיה סקרנית, וספר מגנותן באומרו הלוך וטפוף תלכנה, רוצה לומר שהיו הולכות פסיעות דקות, קצרות כפסיעות הטף, וברגליהם תעכסנה, שהיו מביאות ברגליהן עכסים כדי שבתנועתן יהיו נשמעות, או שהיו נושאות תכשיטין ברגליהן ובתנועתן יגיעו רגל ברגל וישמע קול נגינות התכשיטין ההן, והוא מלשון וכעכס אל מוסר אויל, ובפרק במה אשה יוצאה (שבת סב, ב) אמר רבי יצחק מלמד שהיו מטילות מור ואפרסמון במנעליהן ובועטות בקרקע, (יז) וזכר שיהיה מפני זה עונשן, אם כנגד מה שהגביהו עצמן וגרונן למעלה, ושפח ה' קדקד בנות ציון, והוא לשון ספחת ונגע, כי השי"ן והסמ"ך מתחלפות, כמו בשורי מהם, רוצה לומר שינגע קדקדן כדי שלא יוכלו להתגאות בראשן ולא בשעריהן, וכנגד מה שאמר וברגליהן תעכסנה, אמר וה' פתהן יערה, שפתיהן הוא פתח הערוה. והרב רבי אברהם בן עזרא פירש, פתהן, פאת ראשיהן, או פאת רחמן, והענין שתזוב דם מהן תמיד על הברכים ועל השוקים, באופן שימאסו אותן בני אדם ולא יביטו לתכשיטיהן וריחן, (יח) ובאומרו ביום ההוא יסיר ה' את תפארת הכעסים וגומר, הגיד הנביא שכאשר יהיו בנות ציון מנוגעות וזבות, הן עצמן יסירו מעליהן כל הקישוטין אשר יזכיר, או שהאויבים בעת החרבן יסירום מעליהן, ועכסים הם תכשיטי הרגלי', אם פעמוני' שמקשקשים בהם אם דבר אחר דומה אליו, ושבסים הם בתי הראש מעשה שבכה של משי או של פתיל זהב שהנשים חובשות בהן את ראשיהן, והם מלאכת תשבץ, והשהרונים, הם עדי זהב או כסף נעשים בדמות ירח, (יט) והנטיפות, הם ענקים ורבידים שמשימות על הצואר, כן תרגם יונתן. ואחרים פירשו, שהם כלים קטנים שממלאין אותן נטף שריחו טוב ותולין אותו בצואר, והשרות, תרגם יונתן צמידי הזרוע, והרעלות, לשון עיטוף, והוא המסוה שמעטפים בו הפנים, (כ) והפארים, הם מגבעות שמשימות הנשים על ראשיהן, וצעדים, הם מלשון אצעדה, שהוא תכשיט השוקים שהם כלי המצעד, והקשורים, הם חבלים דקים של משי ופתיל זהב שהנשים קושרות בהם שערותיהן, ובתי הנפש, הם תכשיטי זהב וכסף שהנשים תולות בין דדיהן שהוא מקום החשק, כי נפש בכאן הוא לשון תאוה, ויהיה בתי הנפש כמו מקומות התאוה, והלחשים, הם נזמי האזן שהוא מקום השמעת הדבור בלחש, (כא) והטבעות, הם תכשיטי אצבעות הידים, ונזמי האף, הם הנזמים שהיו מביאות על אפיהן, או היו תלויין במגבעות הראש בחבל ויורדים משם על האף, (כב) והמחלצות, הם כתנות, והם שם כולל לכל בגדי חמודות, כמו והלבש אותך מחלצות, והמעטפות, תרגם יונתן ושושיפיא, ואנקלוס תרגם ופתילך ושושיפך, ומזה

יראה שהוא בגד של פשתן דק שמביאים לקנח בו את הפנים, והמטפחות, הם מעילים קטנים שהיו מתכסות בהם, כמו שאמר הביא המטפחת אשר עליך, וחכמים ז"ל קראוהו סודר, והחריטים, הם הכומז, שהם כיסים יפים מציירים שמביאות הנשים, וכן הוא בלשון ערב, (כג) וגליונים, הם כפי יונתן המראות שרואים בהם צורות הפנים, והסדינים, הם בגדי פשתן דק שמשימים אותו בחזה וסביב הצואר על הכתנות כדי שלא תקבל זוהמת הזיעה, והצניפות, תרגם יונתן כיתריא, שהם דמו' עטרות וכתרים שהיו שמים על הראש ועליהם הסעיפים, והרדידים, הם רשתות של משי שהיו הנשים משימות אותן אחורי ראשן ויורדים בעורף עד הכתפים, (כד) ולפי שמלבד כל התכשיטין האלה היו הנשי' עוד מביאות בשמים ראש מר דרור, להיות ריחן נודף, ע"ד מה שאמר (אסתר ב, יג) וששה חדשים בשמן המור וששה חדשים בבשמים, והבושם כמו שזכרו הרופאים מחזק הבשר, לכן ייעד הנביא בעונשן, שתחת בושם, ר"ל במקומו או חלופו, מק יהיה, רוצה לומר שימק הבשר וימס במקום שהיה מתחזק עם הבושם, וזה על ידי צרעת ושחין, ותחת חגורה נקפה, רוצה לומר במקום וחלף שהיה שם חגורת המשי או הזהב, יהיה נקפה, רוצה לומר חבורה, שלא יוכלו לחגור שם, על דרך (איוב יט, כו) ואחר עורי נקפו זאת ונקף סבכי היער, שהוא לשון כריתה, ותחת מעשה מקשה קרחה, רוצה לומר שבמקום וחלף מעשה המקשה והשווי, והוא הראש שהשער מתוקן בו בשוה על ידי סלסול, יהיה אותו מקום קרחה, כי יקרח השער מחמת הנתק, ומקשה הוא מוכרת, רוצה לומר מעשה שוה, ולכן נקוד סגול, ותחת פתיגיל מחגורת שק, ופתיגיל מלה מורכבת, פתי גיל, והפתי הוא לשון ריוח, כי כן תרגום כי ירחיב יפתי, להיות החגורה ההיא רחבה, וגיל על שם שמחה, והיא חגורה רחבה היו חוגרין אותה בחופות חתנים בעת הרקוד, ואמר שיהיה במקום הזה חגורת שק, ונתן בו הסב' באמרו כי תחת יופי, רוצה לומר כי כל המק והנקפ' והקרחה ומחגורת שק יהיה להן בעבור היופי שהיו מיפות עצמן לזנות לזרים, ולזה נטה יונתן, ורבינו סעדיה סמכו עם הפסוק שאחריו, יאמר כי תחת יופי מתיך בחרב יפולו, רוצה לומר כי במקום היופי שהיה לך יהיה נפילת הגבורים, ולדעת חכמים ז"ל (שבת סב, ב) כי לשון כויה, אמרו חלופי שופרא כוואה, כי יכוה בשרן. ויש מפרשים שלא אמר הנביא שיסיר העכסים משאר התכשיטין, אבל אמר יסיר ה' את תפארת העכסים וגומר ועתה יבאר שיסיר תפארתם, לפי שמדרך התכשיטין האלו שיהיו על היופי לא על הנגע ועל הצרעת, ולכן בהיות הנשים מנוגעות ומצורעות יוסר תפארת התכשיטין האלו, וזה אמרו כי תחת יופי, רוצה לומר כי התכשיטין האלו היה מדרכם שיהיה תחת היופי הטבעי לא במקום הנגע והצרעת:

פסוק כה

מתיך בחרב יפלו וכולי עד ביום ההוא יהיה צמח ה'. הפסוקים האלה יעידון יגידון שכל מה שנזכר למעלה ושפח ה' קדקד בנות ציון וגומר, ביום ההוא יסיר ה' את תפארת העכסים וגומר, והיה תחת בשם מק יהיה וגומר, שאין הדברים ההם כפשוטן שיביא הקדוש ברוך הוא על נשי ציון נגע וצרעת ממארת כמו שחשבו כל המפרשים, אבל שכלו היה ייעוד החרבן והגלות אשר יבוא על יהודה וירושלם, באופן שיסיר ה' את תפארת העכסים, ותחת בשם הנשים המתגאות מק יהיה ונקפה וכריתה וקרחה ומחגורת שק, לפי שעם הגלות והחרבה אשר תבוא עליהם הנשים ילבשו בשת וכלימה, ויקרחו קרחה בראשן שק ואפר על מות בעליהן והתהפכות ארצן, ולפי שכל מה שזכר היה בדרך משל ומליצה, לכך ביאר כאן הנמשל והמכוון במשל ההוא והוא אמרו, מתיך בחרב יפולו וגבורתך במלחמה, כאילו היה מדבר לנשים אשר זכר, הלא תדעי היפה בנשים למה תלבשי שק ותקרחי קרחה, הנה הוא לפי שמתיך בחרב יפולו, וגבורותיך והם גבורי עמך יפלו במלחמה, (כו) ואנו ואבלו פתחיה, רוצה לומר פתחי ציון וירושלם יהיו באנינות ואבלות: ובאיכה רבתי דרשו (פתיחתא פ"ח) ואנו ואבלו פתחיה אנינה מבפנים ואבלה מבחוץ, פתחיה שני פתחים חרבן בית ראשון וחרבן בית שני, ונקתה לארץ תשב, נקייה מדברי תורה נקייה מנבואה נקייה מצדיקי' וממצו' ומעשים טובים, אבל כפי הפשט יהיה אמרו ונקתה לארץ תשב, רוצה לומר ותהיה ירושלם נכרתת מאנשיה ותשב לארץ כאשה מתאבלת על בניה כי אינם:

פרק ד

פסוק א

ותהיה מפלת האנשים במלחמה כל כך שישארו רוב הנשים אלמנות מבלי בעליהם עד שיחזיקו שבע נשים רוצה לומר נשים רבות כי מספר השבע מורה על הרבוי, ויחזיקו באיש אחד לאמר לחמנו נאכל ושמלתינו נלבש רק יקרא שמך עלינו אסוף חרפתינו רוצה לומר אין אנחנו מבקשות ממך לא שאר, ולא כסות, ולא עונה, כמו שחייבה תורה לבעל לתת לאשתו, כי אנחנו מוחלות אותך מהם ואין אנו צריכות אלא שיקרא שמך עלינו אסוף חרפתינו לפי שהאשה שאינה בעולת בעל יושבת בחרפה והפקר ואין עוזר אותה: ובמדרש אגדה נבוכדנצר צוה שלא יבעלו אשת איש כדי שלא יענשו ושעל זה אמר אסוף חרפתנו, אבל כפי הפשט אין ספק שכל זה נתקיים בימי אחז כאשר נלחם עליו מלך ארם והרג בעמו מכה רבה וגם פקח בן רמליהו מלך ישראל הרג ביהודה

מאה ועשרים אלף איש בחור ביום אחד הכל בני חיל, ועל החרבן והגלות ההוא אמר מתיך בחרב יפולו, ומפני אבילות הנשים על מות בעליהן ייעד למעלה, ושפח ה' קדקד בנות ציון ביום ההוא יסיר ה' את תפארת העכסים וגומר והיה תחת בשם מק יהיה וגומר, ותחת פתיגיל מחגורת שק כי תחת יופי, כמו שפירשתי. ומזה התבאר שלא היתה כוונת הנביא לומר שכל הרעה הזאת תהיה בעבור חטא הגאוה שנמצאת בבנות ציון, כי הנה כל הרעה אשר מצא את בני יהודה בימי אחז היה על עון העבודה זרה, ושאר העבירות שנמצאו באותו דור במלך ובעם, אבל אמר שכאשר ימותו כל כך מהם במלחמות תוסר מן הנשים גאותן ותכשיטיהן ותורידו עדיין מעליהן ולא יהיה אומרו יען כי גבהו בנות ציון, פירושו בעבור אותו עון, אלא במקום שגבהו בסכלותן ובקשוטיהן הנה במות בעליהן יבואו לקרחה ולמחגורת שק, ועם זה הותרה השאלה החמישית, ומפרשי הנצרים פירשו שהנשים יחזיקו באיש אחד כדי להוליד ממנו בנים ושעל זה אמר אסוף חרפתנו כי חרפת האשה היא היותה עקרה:

פסוק ב

ביום ההוא יהיה צמח ה' וכו' עד סוף הפרשה, הרב ר' אברהם אבן עזרא בשם ר' משה הכהן צמח פירש כמשמעו שיתן השם ברכה בפירות הארץ, אמנם שאר המפרשים פירשו הפסוקים האלה על הצדיקים והחכמים שהלכו בגלות בבל החרש והמסגר ודניאל וחבריו שיהיו לצבי ולכבוד ומעשיהם יהיה לפרי לגאון ולתפארת, ואחרים פירשו אותם על זרובבל ובנין בית שני, ואחרים פירשו אותם על משיח צדקנו במהרה יגלה, וכן תרגמו יונתן. ויותר נכון על חזקיהו מלך יהודה כי מאחר שהתבאר שהפרשה שעברה היתה על ענין אחז תהיה הנבואה הזאת שנאמר בה ביום ההוא יהיה צמח ה' לצבי נאמרת על חזקיהו בנו שהיה בזמן ההוא ומלך אחרי אחז אביו, וקראו הנביא צמח ה', לפי שחזקיהו היה צדיק בן רשע וכאלו לא היה אותו צמח מאותו עץ שיצא ממנו אבל היה צמח ה' שהצמיחו להושיע עדת יהודה, ולכן אמר שיהיה אותו צמח לצבי ולכבוד כי אחרי מפלת סנחריב ואחרי שחלה חזקיהו ונעשה לו נס בכל המעלות היו מכבדים אותו כל המלכים, ומלך בבל עם כל תוקפו וגבורתו שלח לו ספרים ומנחה כמו שיבא אחר זה, ואומרו ופרי הארץ לגאון ולתפארת לא נאמר על חזקיהו כי אם על אנשי דורו, ולכן המשיל אותו בצמח ה' כי הוא היה פרי העץ הנבחר שבמינו ואנשי דורו המשיל לפרי האדמה, וזהו אמרו ופרי הארץ לגאון ולתפארת לפי שבימיו זכו ישראל לכל המעלות ובפרט למעלת התורה והחכמה וכמו שאמרו חכמים ז"ל (סנהדרין צ"ד, עב) שבזמן חזקיהו לא היה אדם מדן ועד באר שבע שלא היה בקי בטומאה וטהרה,

ואמר לפליטת ישראל כי הם היו פליטה מאותם שהרג מלך ארם ופקח בן רמליהו וגם היה בהם פליטה מן הגולה אשר הגלה מלך אשור בשומרון, וזהו אמרו אחר זה (ג) והיה הנשאר בציון והנותר בירושלם קדוש יאמר לו, רוצה לומר שאותה פליטה אשר תשאר בירושלם בימי חזקיהו לא יהיו רשעים ואויבי ה' כאשר היו בימי אחז אביו אבל יהיו צדיקים וטובים עד שלכל אחד מהם יאמר קדוש כי כמו שבהיות מושל מקשיב על שפת שקר כל משרתיו רשעים ככה כמו שאמר במסכת חולין (דף ד ע"ב) בהיות מושל מקשיב על שפת אמת כל משרתיו צדיקים וכן היה ענין חזקיהו עם אנשי דורו, ואמרו עוד כל הכתוב לחיים בירושלם קדוש יאמר לו, פירושו כל אותם אשר תגזור החכמה האלהית שישארו חיים בירושלם כי ספר החיים יאמר על הרצון האלהי וכמאמר אדוננו משה (שמות ל"ב, לג) מספרך אשר כתבת, וכן נאמר בדניאל (י"ב, א), ובעת ההיא ימלט עמך כל הנמצא כתוב בספר שענינו כל אשר ימצא בימים ההם חי, והנה אמר כאן ציון וירושלם על כל מלכות יהודה שהוא היה העיקר ואמרו אחר זה (ד) אם רחץ ה' את צואת בנות ציון ואת דמי ירושלם ידיח מקרבה, יש אומרים כי הוא נקשר עם הקודם. כלומר, והנה זה יהיה כאשר ירחץ ה' את צואת בנות ציון, ולשון אם במקום הזה אינו לשון ספק כי אם ודאי, כמו אם כסף תלוה את עמי ואם תקריב מנחת בכורים, כך פירשו המפרשים. ולפי דעתי הפסוק הזה אם רחץ ה' אינו דבק עם הקודם אליו כמו שאמרו, אבל הוא דבק עם מה שאחריו, וענינו שלפי שלמעלה האשים הנביא את אנשי דורו בשני אשמות אחת בענין ההנהגה ושנית בענין הנשים כמה שאמר עמי נוגשיו מעולל ונשים משלו בו וזכר עונשם, אמר עתה כי אם ירצה הקדוש ברוך הוא ברחמיו וברב חסדיו לרחוץ את צואת בנות ציון שהיא אשמת הנשים אשר זכר ואת דמי ירושלם בענין ההנהגה, ידיח מקרבה שהוא גם כן לשון רחיצה לפי שהרוחץ הכלי יכלה ויסור משם הלכלוך והטנוף, ותהיה השטיפה וההדחה ההיא ברוח משפט וברוח בער, רוצה לומר שישים בלבב המנהיגים רוח משפט ובלבות הנשים רוח בער שיבערו מקרביהם הגאוה והזנות הנה אז כשיהיה זה יביא ה' (ה) על כל מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם וגומר, והנה שם הדבר מסופק באומרו אם רחץ ה' לפי שכפי רשעת הדור בימי אחז לא היה אפשר שישובו אל ה' האנשים והנשים אם לא יערה עליהם רוח ממרום, על דרך מה שאמר הנביא השיבנו ה' אליך ונשובה, ואל תתמה במה שבא גזרת המאמר הזה בוא"ו, וברא ה', כי כן מנהג הלשון כמו שאמר תחלת דבר ה' בהושע ויאמר ה' ליהושע, נאמר מכון הר ציון על ירושלם והר הבית ובית המקדש, כי כולו מכון אחד, ועל מקראיה נאמר על כל ערי יהודה שהם תחת ממשלת ירושלם, והנה מה שאמר כאן שיברא השם עליהם

ענן ביום ועשן ונוגה אש להבה בלילה, הוא לדעת המפרשים כמו מה שאמר ביציאת מצרים (שמות י"ג, כב) לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה לפני העם, כי היה חופף אז הקדוש ברוך הוא עליהם, ובמה שאמר כי על כל כבוד חופה, רוצה לומר על כל דבר שיש לו כבוד נוהגים לעשות למעל' ממנו חופה וכסוי, ואמר שאותו ענן אשר יהיה חופף עליהם תהיה אליהם (ו) סוכה לצל יומם מחורב רוצה לומר להצילם מחורב חום השמש וגם כן יהיה למחסה ולמסתור ביום זרם ומטר, וכן אמרו במדרש שבעה חופות יש כאן ענן ועשן נוגה אש להבה חופת שכינה וסוכה, ואמנם מה יהיה הענן הזה ועשן ונוגה אש להבה, ומה יהיה ענין הסוכה ההיא האם יהיו ענני כבוד או סוכות ממש, הנה נדחקו המפרש' ובדו דברים מלבם כדי לישב כל זה על פי פשוטו ולא עלה בידיהם, לפי שבין שתהיה הנבואה כמו שזכרתי בשאלות על ימי חזקיהו, או על החרש והמסגר ודניאל וחבריו שהלכו לבבל, או על זרובבל שהוא בבית שני, אין ספק שלא מצינו שהיה שם לא עמוד ענן ולא עמוד אש ולא סוכות וחכמים זכרונם לברכה לא זכרו שיהיה דבר מזה לימות המשיח עם היות שבמסכת חגיגה אמרו שסוכה של ענן עב יברא הקדוש ברוך הוא ביום הדין על ישראל להצילם מהחום אשר תלהט הרשעים כמו שאמר (מלאכי ג', כ) ולהט אותם היום הבא, ולמחסה מזרם האש שיורד על הרשעים וממטר הגפרית והפחים שירד גם כן עליהם כמו שאמר ימטר על רשעים פחים אש וגפרית וגומר, אבל זה כלו הוא דרך דרש ועל יום הדין דרשוהו ואין זה דרושנו פה, ולכן אומר אני שהדבור הזה כולו המשלי ואינו כפשוטו, יאמר שבימי חזקיהו יהיה הש"י שומר את ירושלם ואת יושביה בהשגחה נפלאה ובשמירה מעליא כיום עלותם מארץ מצרים, ולכן אמר בדרך משל, וברא ה' על מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ועשן ונוגה אש להבה לילה שהוא משל לשמירה האלהית ולהנהגה העליונה ולכן המשיל אותה גם כן לסוכה שתהיה לצל יומם מחורב למחסה ולמסתור מזרם וממטר, והחורב והזרם והמטר הוא משל לאויבים ובפרט לסנחריב וכל חילו אשר באו על ירושלם לשחתה ושומר נפשות חסידיו הגין על העיר למענו ולמען דור עבדו כמו שיגיד אחר זה: ועם זה הותרה השאלה הששית:

פרק ה

פסוק א

הנבואה הרביעית תחילתה אשירה נא לידידי וגו', עד בשנת מות המלך עוזיהו, ויש בה שבע פרשיות האחת אשירה נא לידידי, השנית הוי מגיעי בית בבית, השלישית הוי

משכימי בבקר, הרביעית הוי מושכי העון, החמשית הוי האומרים לרע טוב, הששית הוי חכמים בעיניהם, השביעית לכן כאכול קש: וראיתי לשאול בנבואה הזאת ששת השאלות:

השאלה הראשונה במה שקרא הנבואה הזאת שירה, וזה כי אין בצורתה וענינה דבר שירי, ולא נכתבה אריח על גבי לבנה, ואם נאמר שנקראת שירה בעבור שהיא משל מהכרם, הלא מצאנו בדברי זה הנביא עצמו משלים הרבה על ישראל ועל האומות ולא נקרא אחד מהם שירה, כמו שאמר והיה ביום ההוא ישרוק ה' לזבוב אשר בקצה יאורי מצרים ולדבורה אשר בארץ אשור, שהוא משל לפרעה ולסנחריב, וכן המשיל חזקיהו במי השילוח ההולכים לאט, והמשיל את מלך אשור במי הנהר העצומים, ופעם ימשילהו בשבט אפו שנאמר הוי אשור שבט אפי וכן המשיל למלך המשיח לחוטר מגזע ישי, ולא נקרא דבר מאלו המשלים שירה, וכן בדברי שאר הנביאים משלים הרבה הנשר הגדול על נבוכדנצר, והתאנה על ישראל, ורבים אחרים, ולא נקראו שירה, ולכן ראוי שנדע מה ענין השירה הזאת שהוא יסוד גדול בדברי הנביאים והמפרשים לא דברו בו:

השאלה השנית שירת דודי לכרמו, וזה כי לא ימלט אם שנאמר שהנביא סדר וחבר השירה הזאת מעצמו או שנאמר שבנבואה נאמרה לו מהאל יתברך כיתר הנבואות ואם הנביא חברו יקשה אמרו שירת דודי לכרמו, כי שירת הנביא היא לא שירת דודו, ואם השם יתברך עשה השירה ונתנה לנביא, יקשה אמרו אשירה נא לידידי שיורה שהוא שר וחבר אותה מעצמו, והיה ראוי לומר השירה אשר חזה ישעיהו בן אמוץ וגומר כמו שאמר בשאר הנבואות, ורש"י פירש לידידי, בעבור ידידי, כמו ה' ילחם לכם בשבילכם, שירת דודי כי הוא שר אותה בשביל עמו על עסקי כרמו, ולדעתי היתה השירה הזאת כנגד הנבואות שהשם סדר אותם וישם את הדברים בפי הנביאים, אבל לא מצאנו באחד מהן שיאמר הנביא אדברה הנבואה הזאת כנגד ידידי, כי בידוע שהנביא אשר יראה יגיד ואשר ישמע ידבר, והנה למשה אדוננו אמר יתברך על שירת האזינו (דברים ל"א, יט) ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל וגומר, אבל לא אמר הוא עליה אשירה נא לידידי כמו שאמר ישעיהו:

השאלה השלישית שאתה תראה בשירה הזאת חלקים חלק מהם יגיד שלמות הכרם כפי טבע מקומו, כמו שאמר כרם היה לידידי בקרן בן שמן, וחלק מהם יגיד שלמות כפי המלאכה והוא אמרו ויעזקהו ויסקלהו ויטעהו שורק ויבן מגדל בתוכו וגם יקב חצב בו, וחלק מספור הפשעי' כמו שאמר ויקו לעשות ענבים ויעש באושים, וחלק בספור העונש כמו שאמר הסר משוכתו והיה לבער וגומר ואשיתהו בתה, ומאלה החלקים שנזכרו

במשל לא תמצא בנמשל כי אם שנים בלבד, כי הנה אמר כי כרם ה' צבאות בית ישראל ואיש יהודה נטע שעשועיו שהוא נמשל החלק הראשון מהמשל, ואמר ויקו למשפט והנה מספח לצדקה והנה צעקה כנגד החלק השלישי מהמשל, ויקשה א"כ למה לא זכר בנמשל שאר החלקים מהטובות אשר עשה עמהם ומהעונשים אשר ישפוך עליהם:

השאלה הרביעית מה היא שהביא הנביא בכאן ה' פרשיות כל אחד מהן תחילתה בהוי, הא' הוי מגיעי בית בבית, הב' הוי משכימי בבקר, הג' הוי מושכי העון בחבלי השוא, הד' הוי האומרים לרע טוב, הה' הוי חכמים בעיניהם, ונסתפק בקינתו על אלה החמשה העונות שזכר בלבד ולא זכר מן שאר העונות אשר האשימם עליהם למעלה אם מהגזל כמו שאמר גזלת העני בבתיכם ואם מרוע ההנהגה והגאוה:

השאלה החמישית באומרו בהוי השני ויגבה ה' צבאות במשפט וגומר, ורעו כבשים כדברם, ויראה שזהו ענין נחמה ואיך אם כן הביאו בתוך הקינה, ואם רצה לנחמם ולדבר על לבם ממה שיהיה אחרי גאולתם היה ראוי שיזכיר זה אחרי הרעות שזכרם חמשת הפעמים אשר אמר הוי ולא באמצעותן:

השאלה הששית במה שאמר הוי חכמים בעיניהם וגו' הוי גבורים לשתות יין, וראה שכח זה המאמר הוא עצמו מה שאמר למעלה הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע כי לסכלותן לא היו נותנין המשפט האמתי בדברים, ואם היו שתי הקינות האלה לכוונה אחת תהיה אם כן אחת מהן ללא צורך, וכן אמרו הוי גבורים לשתות יין בכלל כמו שאמר הוי משכימי בבקר שכר ירדופו, ויהיה הדבור אם כן מוכפל, גם יקשה למה לא אמר גם כן הוי בפסוק מצדיקי רשע עקב שוחד וצדקת צדיקים יסורו ממנו, כי הוא בפני עצמו וקשה ומר ויותר חמור משאר המאמרים שזכר בהם הוי: והנני מפרש הפסוקים באופן שיותרו השאלות כולם:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת כפי פרשיותיה היא לסדר בדרך שירה חרבן עשרת השבטים וגלות שומרון, ולהודיע סבתו ולקח שופטים בדבר את יושבי ירושלם ואיש יהודה, ועשה חלוקים בשירה מענין משל הכרם, וביאר אותם אחד לאחד בנמשל, ואמר על אחד מהם אוי וקינה כמקונן על רעת מלכות ישראל וחרבנו וכמו שיתבאר בפסוקים:

אשירה נא לידידי וגו', הנה בענין השירה הנמצאת בדברי הנביאים ראיתי להודיעך בה שתי הודעות: ההודעה הראשונה שנמצא אצלנו מן השיר שלשה מינים, המין האחד הוא בדברים הנעשים במדה במשקל ובמשורה, אף על פי שיהיו נקראים בלי ניגון, לפי שענין השיר בהם אינו, כי אם בהסכמת הדברים דמויים ושורים בסוף המאמרים, רוצה לומר בקצוות בתי השירים הדומים זה לזה בשלש אותיות אחרונות או בשתים כפי נקודם

ואופן קריאתם, ונקראו חרוזים לפי שהם שבילים מסודרים מלשון צוארך בחרוזים שהם אבנים טובות ומרגליות נקובות מחוברות בסדר מוגבל שמור, וכן בדבריהם ז"ל (ב"מ כ"ג, ע"ב) מחרוזות של דגים, שהם שורות של דגים מחוברים זה לזה בחוטמם בגמי, ומפני הדמוי הזה נקראו השירים האלה חרוזים, להיותם שורות שוות ומתיחסות כי היו הדברים בזה המין מהשיר שקולים בענין המלכים והעבדים אשר בנקוד: והמלאכה הזאת מהמין הזה בשירים היא מלאכת ה' מתוקים מדבש ונופת צופים ונעשו בלשוננו הקדוש בשלמות גדול מה שלא נעשה כמוהו בלשון אחר, הן אמת שלא מצאנו דבר מזה המין מהשיר בדברי הנביאים, וגם לא מחכמי התלמוד, כי היתה לדעתי התחלתו בגלות בין חכמי ישראל אשר היו בארצות הישמעאלים שלמדו ממעשיהם במלאכת השיר הזה ויעשו גם המה בחכמה בלשוננו הקדוש ביתר שאת ויתר עז ממה שהיו עושים הישמעאלים עצמן בלשונם, וגם בחכמי אדום בלשון הלטי"ן ובלשון לועז גוי גוי בלשונו נמצאו גם כן מאלו השירים השקולים, אבל לא באותו שלמות שנעשו בלשון הקדש בארץ הישמעאלים, ואחר כך נעתק הענין אל חכמי אומתנו אשר היו בפררווינצי"א וקטאלוני"א וארא"גון, וידברו באלהים ובכל מלאכת מחשבת כפלים לתושיה מה מתוק מדבש ומה עז מארי, ובכל מקום אשר היו בו חכמי ישראל בגלותם נתפשט השיר הזה אם מעט ואם הרבה סוף הדבר שהיה זה המין הראשון מהשיר כפי מספר המלות וסדר הנקודות ושוויים במספרם כמשפט: והמין השני מהשיר הוא מהדברים שיזמרו וינגנו אותם בני אדם אף על פי שלא יהיו הדברים במספר במשקל הדברים ובשווי חלקיהם ולא ימצא להם חרוז, לפי שהם מפאת הניגון והזמר בלבד נקראו שיר, ומזה המין היתה שירת הים מפני שהיו משוררים ומזמרים אותה מרע"ה והעם, כמ"ש (שמות ט"ו, א) אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה' ויאמרו לאמר, ר"ל שאמרו והסכימו לאמר כלם בקול גדול, אשירה לה' כי גאה גאה, עד שהנשים למדו גם כן לומר ככה שנאמר (שם) ותען להם מרים שירו לה' כי גאה גאה וגומר, ולכן היה אריח על גבי לבנה להורות על סדר הזמר והניגון, וכן שירת דבורה היתה מזה המין, וכן וידבר דוד לה' את דברי השירה הזאת שהיה מנגן אותה בתוך המזמורים, וגם שירת האזינו מזה המין היה לנגן אותה, וכמו שאמר ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם, ושני המינים האלה אשר זכרתי מהשיר אין הפרש בין שיהיו הדברים ההם במשל או בפשוטם כי לא נקראו שיר כי אם בבחינת צורת כתיבתם או נגונם כמו שזכרתי: והמין השלישי מהשיר הם הדברים הנאמרים ע"ד הגוזמא וההפלגה ודמוי וערך לשבח ענין אח' או לגנותו אם לשמחה ואם לקינה, כי כלם נקראו בזאת הבחינה שיר ועניינו לעורר הלבבות

ולהפך המדות והתכונות ולחזק הענין הנרצה ולאמתו ברוב דברים וספורים ותוארים רבים והמשלים ודמויים לא שיהיה לפשוטי הדברים ההם ממש במציאות, והמין הזה הוא הנקרא שיר בעצם וראשונה, וממנו עשה ארסטו ספר השיר בתוך ספרי ההגיון וכתב שמה שמסגולת השיר ותוארו הוא שיהיה בשבח דבר או גנותו וכולי עד שמפני זה כל אשר יפליג האדם למשול משלים בנמנעו' והפלגות היה שירו יותר טוב ומשובח, וכמו שאמר החכם מיטב השיר כוזבו רוצה לומר כזב פשוטי הדברים ולא יתעסק בו שום חכם כי אם לרפאת חולי הלבבות וחולשי הדעות ולהפך המדות הרעות ולשמח הנעצבים ולחזק לב החלשים ולהקיץ הלבבות הנרדמות ולמשכם, כי הטבע ימשך אחרי השיר המופלג ומתפעל מזרותו והוא כסמים החדי' שממיתים לבריאים ומבריאים את החולים מהחליים הנשנים, ומזה המין מהשיר הוא מה שנאמר בתורה (במדבר כ"א, יח) אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה באר חפרוה שרים כרוה נדיבי עם במחוקק במשענותם: כי בידוע שלא חפרו הבאר בקולמוסי הסופרים אבל נאמרה בדרך שיר: ומזה המין נאמר בשלמה (מלכים א ה', יב) וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף, כי השיר ההוא היה מין ממיני המשלים אשר עשה, וזה היה גם כן ענין שיר השירים שהמשיל הקדוש ברוך הוא בחושק והנשמה בחשוקתו כי התארי' אשר זכר בידיד ובכלה מבואר נגלה הוא שלא יאמרו בו יתברך ולא בכנסת ישראל ובנשמה השכלית כפשוטו אלא בדרך השיר, וענין השיר הנמצא בדברי ישעיהו הוא כולו מזה המין, כמו שאמר (ישעיה כ"ו, א) ביום ההוא יושר השיר הזה בארץ יהודה עיר עז לנו וגומר, שהמשיל ההשגחה האלהית בעיר ומגדל עוז, וזה עצמו היה ענין אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו שהשיר הזה היה אותו המשל שעשה מהכרם ואמנם למה לא קרא שאר המשלים גם כן שירה הנה אבאר סבתו אחר זה וזו היא ההודעה הראשונה: וההודעה השנית היא שהנבואה כמו שזכר הרב המורה פרק מ"ה ח"ב, תמצא בנביאים במדרגות מתחלפות, כי יש ממנה נבואה גמורה כשיראה הנביא משלים או ישמע דברים ויראה איש מדבר עמו או מלאך או השם יתברך, שכל זה בין שיהיה בחלום או במראה הוא נבואה גמורה, ויש מהנבואה שאינה גמורה אבל היא במדרגת רוח הקדש, וההפרש ביניהם, רוצה לומר בין הנבואה הגמורה ורוח הקדש, ביארו הרב באותו פ', וענינו שהנבואה הוא שפע שופע מהשם יתברך באמצעות השכל הפועל על הכח הדברי והמדמה יחד, והנביא יגיד מה שיראה בנבואתו מבלי שיהיה לרצונו ובחירתו מבוא במה שיראה וינבא, כי הוא בעת נבואתו נרדם ובטל החושים מתעסק במה שישיג, וכמו שאמר (כ"א י') אשר שמעתי מאת ה' צבאות הגדתי לכם. אמנם רוח הקדש אינו כן כי אין

בו ראיית צורות ומשלים ואין בהגעתו תרדמה וביטול החושים, אבל הנביא רוצה ובוחר לדבר מה שירצה ודרכו להפליג לדבר דברים בחכמות או בתושבחות או בדברי אזהרה וזה כלו בעת היקיצה והשתמש החושים על מנהגיהם, ומפני שילוה אליו רוח ועזר אלהי לדבר דבריו נקרא מדרגתו רוח הקדש, והיא הכנה לנבואה ומדרגה שפלה ממנה, וכבר כתב הרב באותו פרק, שפעמים רבות תבוא נבואת הנביא במדרגה אחת ממדרגות הנבואה, ופעם אחרת תבואהו הנבואה במדרגה אחרת למטה ממנה, כי כמו שהנביא לא ינבא כל ימיו בהדבקות, אבל ינבא עת, ותפרד ממנו הנבואה עתים, כן ינבא עת אחד בצורת מדרגה עליונה מהנבואה, וינבא עת אחרת במדרגה למטה ממנה או ברוח הקדש בלבד: ואחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת, דע נא וראה שכל שירה שתמצא בדברי הנביאים הוא דבר שהם מעצמם היו מסדרים אותה ברוח הקדש, ושלא ראו אותה בנבואה כשאר המראות, לפי שהמראות כולם הם נבואות גמורות ואינם ממדרגת רוח הקדש כפי דרך הרב המורה.

אמנם השירה אי זו שתהיה היא ברוח הקדש, ולכן אינה מפעל השם כי אם מפעל הנביא עצמו שסידר אותה, כי כמו שזכרתי אינו מהבטל שהנביאים עם היותם רואים פעמים רבות מראות נבואיו' אמתיות הנה בהיותם יקצים ומבלתי נבואה ידברו דברים ברוח הקדש ביופי המליצה והפלגת המשל, כמו שמצינו בשמואל שהיה נביא נאמן לה' וכתב ספרו וספר שופטים בנבואה, ולא נמנע מלכתוב מגלת רות ברוח הקדש, וכן ירמיהו כתב ספרו וספר מלכים וראה כמה נבואות גמורות, ולא נמנע מלכתוב מגלת קינות ברוח הקדש, כי לא היה סיפור מגלת רות והקינות שבמגילת איכה נבואה גמורה כי אם רוח הקדש, ולכן הושמו בכלל הכתובים ולא בתוך ספרי הנביאים, וכמו שבארתי בהקדמה כוללת אשר בתחילת ספר יהושע. ולהיות ענין השירה הנזכרת בדברי הנביאים דבר מסודר מהם עצמם ברוח הקדש, ואינו דבר מושג אצלם במדרגת הנבואה הגמורה, לכן יחסה הכתוב תמיד אליהם לא לשם יתברך, כי הנה אמר בשירת הים (שמות טו, א), אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה', ויאמרו לאמר אשירה לה' כי גאה גאה, כי משה ובני ישראל עצמם סדרו אותה שירה והמשילו הקדוש ברוך הוא בגבור ואיש מלחמה, ולכן בסופה התפללו על ענייניהם, כמו שאמר תפול עליהם אימתה, תביאמו ותטעמו, ובשירת הבאר נאמר גם כן אז ישיר ישראל את השירה הזאת, וכן שירת האזינו עם היות שהקדוש ברוך הוא נתנה אל משה ואל יהושע, הנה הוא יתברך רצה שמשה יאמר אותה כאילו הוא מעצמו סדרה ושמפיו היו הדברים לא מפי השם, וזהו אמרו ועתה כתבו לכם את השירה, והתבונן אופן דבריה, האזינו השמים ואדברה, יערוף כמטר

לקחי, ושאר הדברים כולם שהם בלשון משה המדבר, ובסופה אמר שימו לבבכם לכל הדברים אשר אנכי מעיד בכם היום, שכל זה ממה שיורה שמשה דבר השירה כאלו הוא סדרה מעצמו, וכן ותשר דבורה וברק בן אבינועם כי שניהם סדרו אותה השירה, ומזאת הבחינה נקראו תהלות דוד שיר ושירה, לפי שהוא סדרם ברוח הקדש. ובזה האופן עצמו תבין מה שאמר כאן ישעיהו, אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו, שהשיר והמשל אשר עשה מהכרם, הוא מעצמו סדרו וחברו ברוח הקדש, להמשיל חסדי השם על ישראל לבעל הכרם שעובד אדמתו באופן משובח והיא לא תצלח, ולכן לא נאמר בתחילת השירה הזאת הדבר אשר חזה ישעיהו, או מאמר אחר משאר לשונות הנבואה, לפי שלא באה אליו השירה הזאת בנבואה אבל הוא סדרה מעצמו כמו שזכרתי, וזהו אמרו אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו, כי הנביא היה משורר ומסדר השיר ההוא המתיחס והנערך אל ידידו שהוא השם יתברך, ואל כרמו שהיה ישראל, וכבר ידעת שעם היות הדברים האלה נאמרים ברוח הקדש, אינו מהבטל שיבאו בתוך הנבואות בענין הספורים והשירים הנעשים בזה האופן שנזכרו בתוכם, אמנם שאר המשלים שבאו במראות הנביאים לא נקראו שירה, לפי שהם היו נבואה גמורה מגעת אליהם מהשם יתברך, ואינו כן ענין השירה שהנביא היה מסדר ברוח הקדש. והדרוש הזה אשר הודעתיך, הנה קחנו ועיניך שים עליו כי הוא אמיתי בלא ספק ולא קדמני בו אדם, והותרו בזה השאלות א' וב':

כרם היה לידידי בקרן בן שמן וגומר, עד ועתה יושב ירושלם: הנביאים כולם המשילו האומה ישראלית בגפן, כי משה אדונינו אמר בשירת האזינו (דברים ל"ב, לב) כי מגפן סדום גפנם ומשדמות עמורה ענבימו וגומר, יהושע אמר (הושע ט', י) כענבים במדבר מצאתי ישראל, וירמיהו אמר (ירמיה ו', י) כה אמר ה' צבאות עולל יעולל בגפן שארית ישראל השב ידך כבוצר על צלצלות, ואסף אמר (תהלים פ', ט) גפן ממצרים תסיע וגומר, הבט משמים וראה ופקוד גפן זאת. והנביא ישעיהו נמשך אחריהם בהמשילו האומה לכרם. וראוי שנדע תוארי הכרם ותנאיו העצמיים, ובאיזה אופן תדמה האומה בהם, ואיך נזכרו כולם בדברי הנביא הנה, ואומר שהתנאי הראשון אשר ימצא לכרם להשגת שלימותו הוא בטבע האדמה אשר יטעו הכרם בה, כי אין כל הארצות שוות בענין הכרמלים ושלמותם, כי הנה מצאנו ארצות שיטעו שמה כרמים לא יעשו פרי תבואה, כארץ צרפת ואי"נגלטירה וקצת ארצות אשכנז, וגם בארץ אחת ימצא אחוז שמן וטוב שיוציא ענבים ערבים ומתוקים ויעשה היין משובח, ומקומות שיהיו בחלוף זה, ולכן התנאי הראשון שיבקשו בנטיעת הכרמים הוא איכות האדמה ושלמות המקום

אשר ינטעוהו שמה, וזה התנאי אינו כל כך צריך והכרחי בשאר האילנות לפי שאין ענינם כל כך מתחלף בחילוף הארצות כגפן: והתנאי השני הוא ששלמות הגפן והצלחת הכרמים תצטרך לרבוי מיני העבודות ומעשים ממעשים שונים ומלאכות מתחלפות זו מזו כפי מה שיאות לגפן בזמן מן הזמנים, וגם התנאי הזה אינו כל כך הכרחי וצריך בשאר האילנות לפי שאין אחד מהם שיצטרך אל רבוי העבודות כגפן:

והתנאי השלישי הוא בטבע הזמורה והנטע עצמו, כי אין כל הזמורות שוות בהולדת הענבים הטובים ושלמותם, כי יש מהם מטבע אחד משובח שיולידו הענבים מתוקים וטובים וחזקי היין שמדה ממנו לא יערכנו זהב וזכוכית, ויש זמורה שמולידה ענבים חלושי הכח שאינם שוים כלום, לפי שעם היותם כולם זמורות הם בעצמם ממינים מתחלפים, וגם החילוף המופלג הזה לא תמצא אותו כל כך במטע שום אילן אחר. ומלבד שלש התנאים העצמיים האלה, נמצא עוד בגפן סגולה נפלאה מבין שאר האילנות, והיא שאנחנו נמצא כל אילן ואילן הגביל לו הטבע בחכמת בוראו גודל וגובה מוגבל וידוע, עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, רוצה לומר שבגודלו וגובהו לא ימצא יותר קטן מקצרי החסרון אשר לו בטבע, ולא יותר גדול מגבול התוספת אשר לו, כאלו תאמר התאנה, והרמון, או התפוח, שלא נמצא אחד מהם שפל כל כך שלא יעלה גובהו זרת אחד, ולא ימצא כל כך גדול שיעלה בגובהו כמו מגדל אחד לפי שיש לכל אחד מהאילנות גבול ידוע מוגבל, לא יעבור ממנו לא בגבול התוספת, ולא בגבול החסרון, מלבד הגפן שאין לה מעצמה ומטבעה גבול ידוע, אבל כפי הדבר אשר אליו ייסמך הגפן וידבק עמו כך תעלה בגובה, כי אם ישימו סמוך לגפן קנה או עץ אחד יעלה הקנה או המטה ההוא, ואם תסמוך הגפן אל בית המושב תעלה במעלה עד גגו, ואם תסמך הגפן אל מגדל וראשו בשמים לא תחדל מעלות עד ראשו, ואם לא תסמך אל שום דבר תשב מושלכת על פני האדמה ואל תעלה במעלות.

והנה התנאים הארבעה האלה נמצאו באומה ובאו בדברי השירה הזאת, אם הראשון שהוא שלמות האדמה אשר בה יהיה הכרם ודשנותה, הוא מבואר כי שלמות האומה הישראלית אי אפשר שיושג, כי אם בארץ נבחרת ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה תמיד עיניו בה, ולכן צוה השם יתברך לאברהם שיצא מארצו ולישב בה, והנביאים לא נבאו אלא בה ובשבילה, והחכמים היו תמיד מתאוים לשבת בה כל ימי חיותם, לפי שהיא היתה סגולת הארצות ארץ זבת חלב ודבש, בדברים הגשמיים והנפשיים אוירה מחכים, וכמו שזכר החבר למלך כוזר: ועל התנאי הזה אמר הנביא בשירה הזאת, כרם היה לידידי בקרן בן שמן קרא לשם יתברך ידיד, כי הוא האוהב האמתי לישראל, כמו שאמר אהבתי

אתכם אמר ה', והוא אשר ראוי שנאהב תכלית האהבה כמו שצותה תורה ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך וגומר, וכמאמר המשורר (תהלים צ"א, טו) כי בי חשק ואפלטהו, ושבח מקום הכרם באמרו בקרן בן שמן ותרגם יונתן, בטור רם בארע שמניא, רוצה לומר שהיה הכרם ההוא בהר לא בשפלה ובמקום שמן ודשן, ואמר זה לפי שהכרם אשר בהר יינה משובח מן הכרם אשר בעמק, בעבור שיש שם כל כך לחות מימיי, שיחליש חוזק לחות הענבים, ובהר אינו כן, גם הרוח נושב מכל עבריו וינגב הענבים ויתיך מהם המותר והפסולת וישאר היין המשומר. קרא מקום הגבהות קרן, לפי שהקרן הוא האבר הגבוה מהבעל חי, וידוע שארץ ישראל היא גבוה מכל הארצות, והיא מקום שמן ודשן, כמו שאמר ארץ זבת חלב ודבש, ומפרשי הנוצרים פירשו בקרן בן שמן, מלשון שמן זית זך שהיו זתים עושים שמן סביב הכרם, רמז להר הזתים שהיה קרוב לירושלם, הלא זה ענין התנאי הראשון.

ואמנם התנאי השני הוא מרבוי העבודות אשר לכרם, נמשל גם כן באומה, והוא צורך העבודות האלהיות והמצות התוריות ההכרחיות לקנין השלמות להיותם בארץ הנבחרת ההיא, וכמה מצות תלויות בארץ והשאר עיקר' הוא בה, ועל התנאי השני הזה אמר בשירה (ב) ויעזקהו ויסקלהו, ר"ל שחפרו, כי החפירה בדברי חכמים ז"ל באה בלשון הזה, אמרו מצאו יושב ועוזק תחת הזתים, או יהיה פירושו מלשון הקף וגדר, כי כן תרגום טבעת, עזקתא שהיא עגלה מסובבת, והענין שעשה גדר סביב הכרם כדי שלא תכנס בה חיה ותשחית הגפנים, וכל זה הוא משל לתורה שהיא העבודה האלהית וצור מבצר להגין על לומדיה, ואמר ויעזקהו על מצות עשה, ואמר ויסקלהו על מצות לא תעשה, שענינו שהסיר מביניהם האבנים, שהם משל לעבירות, כי כמו שהאבנים הם רעים לגפנים, כן העבירות לנשמות. וכיוון עוד באומרו ויעזקהו ויסקלהו, שהקדוש ברוך הוא בעצמו תקן והגין עניני כרמו ולא הפקיד תיקונו על ידי אחר, ועל דרך זה נאמר בסוף שיר השירים (ח', יא) כרם היה לשלמה בבעל המון נתן את הכרם לנוטרים וגומר, כרמי שלי לפני וגומר, רוצה לומר שהיה לו כרם במקום משובח, והפקיד עבודתו לנוטרים ולא עשאו בעצמו, והם היו נותנים לו בכל שנה בעבור פריו אלף כסף, ואמר בעל השיר שהוא לא יעשה כן לכרמו, כי לא יפקוד עבודתו לנוטרים, וזהו אומרו כרמי שלי לפני, והכלל שכל זה עשה הקדוש ברוך הוא בעצמו, כי הוא נתן להם התורה והמצות בסיני לא על ידי שליח, והוא למדם דרכי העבודות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם:

ואמנם התנאי השלישי מהכרם, שהוא בשלימות הזמורה ושבחה, הנה ענינו הוא מבואר גם כן באומה ששלמותם תלוי בהיותם זרע אברהם יצחק וישראל זרע ברך ה', ולא עבר

זר בתוכם ולא נתערבו בגוים, וכמו ששבחם בלעם על זה באומרו, (במדבר כ"ג, ט) כי מראש צורים אראנו ומגבעות אשורנו, שכיון בזה על האבות הקדושים ועל האמהות הטהורות, על דרך מ"ש הנביא (ישעיה נ"א, א) הביטו אל צור חוצבתם ואל מקבת בור נוקרתם, וכאלו אמר שהיה רואה ומביט האבות שנמשכו מהם ושהוא עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב, רוצה לומר שלא נתערבו בגוים, אבל הם כולם זרע ברך ה' ועם היות הסתעפותם מהאבות ההם בקו ישר מבלי עירוב כלל, שמפני זה היה ראוי שיהיו מעטים בכמותם ומניינם הנה הם נתרבו בדרך נפלא, וזהו אמרו מיד מי מנה עפר יעקב, וכנגד התנאי השלישי אמר הנביא בשירה הזאת, ויטעהו שורק והשורק הוא הנטע המשובח שמוציא ענבים טובים, על דרך משל ואנכי נטעתיך שורק כלה זרע אמת, וחכמים ז"ל דרשו, שורק על התורה והמצות שהיו תר"ו כמנין שורק שנתוספו על שבע מצות שנצטוו בני נח.

ואמנם התנאי הרביעי מסגולת הגפן בענין הגובה שתהיה כפי הדבר אשר יסמך אליו, כזה היה בעצמו ענין האומה, שאם תלך אחרי הפסילים תרד מטה מטה לפי שאין לה על מה שיסמך, וכמו שאמר (תהלים קט"ו, ח) כמוהם יהיו עושיהם כל אשר בוטח בהם, אמנם אם תסמך אל תורת השם ואחרי ה' תלך ובו תדבק, תעלה מעלה מעלה עד שתהיה נפשו צרורה בצרור החיים את ה', וכפי מדרגת מה שתדבק ותפנה לצד מעלה תהיה גבהותה ומעלתה, אמנם כשלא תדבק אל העליונים כלל תרד מטה מטה, ותשב לארץ שוממה מבלי מעלה ושלמות, ולסגולה הזאת כוון הנביא בשירה גם כן באומרו, ויבן מגדל בתוכו שמלבד מה שיש בו תועלת לשמור את הכרם ואת פריו, ולכן היה המגדל באמצע הכרם כמו ששם הטבע את הלב באמצע הגוף, הנה יש בו עוד נושא נסמך לגפן שיסמך אליו וידבק בו, ויעלה בעבורו מעלה מעלה, והמגדל הזה הוא מגדל עוז שם ה' ותורתו ובית מקדשו שהיה באמצע הכרם ובתוך ירושלים.

והנה אחרי אשר זכר כל ארבעת השלמיות האלה אמר עוד, וגם יקב חצב בו, רוצה לומר שבתוך המגדל ההוא עשה עוד יקב, לדרוך בו הענבים ולהוציא היין בה, להקל הטורח מהולכת הענבים עד היקב שבמדינה, והשלמות הזה עם היות שאינו מן ההכרח הוא על צד היותר טוב ולכן אמר בו לשון וגם שהוא ענין תוספת, כאלו אמר וגם היקב, שאינו כל כך הכרחי עשה בו, ומה מתקו לי דברי ה"ר דוד קמחי שכתב שהיקב שחצב בו הוא משל לנביאים, כמו שאמר בזה הלשון עצמו חצבתי בנביאים כי כמו שהיקב הוא להוציא פרי הענבים למעשה, כן הנביאים מורים לישראל כדי שיהיו מעשיהם טובים ונאים עם אלקים ועם אנשים, ויונתן תרגם המגדל בית מקדשא ויקב מדבחא, והוא דרך

אחר ומדברי חכמים זכרונם לברכה הוא בפרק לולב וערבה (סוכה מ"ט, עא) והוא נאה גם כן, כי כמו שביקב נוזל היין, כך המזבח היה נוזל הדם, והרב רבי אברהם בן עזרא פירש, ויעזקהו, שהיתה ארץ ישראל בנויה בבתים נחמדים וחומות, ויסקלהו, שגרש משם את הכנעניים, והמגדל, הוא בית המקדש, והיקב, הוא מזבח העולה, והיה סוף המאמר, ויקו לעשות ענבים ויעש באושים רוצה לומר שהיה מקוה הידיד אחרי כל מה שהשתדל בדברים אשר זכר להשלים את כרמו שלפחות יעשה ענבים מאיזה מין שיהיו, ולזה לא אמר ויקו לעשות ענבים טובים, אבל אמר בלבד ויקו לעשות ענבים, שיספיקו לשיצא מהם יין, מה ולא היה כן, אבל ויעש באושים רוצה לומר שהכרם ההוא הוליד דברים רעים מוסרחים, שלא היו ענבים ולא ידמו להם, ורבנו סעדיה פירש באושים רעים, כי תרגום וירע ובאש:

פסוק ג

ועתה יושב ירושלם וגומר, עד הוי מגיעי בית: חכמים ז"ל דרשו הפרשה הזאת ומשל הכרם על אדם הראשון וענינו, וכמו שהביאו רש"י בפירושיו, אבל דעתי הוא כמו שזכרתי, שהשירה הזאת סדרה וחברה הנביא על מלכות ישראל וגלות שומרון, כי בימיו היה, וסוף הנבואה הזאת מורה עליו כמו שאזכור, ומפני זה לקח שופטים בדבר יושב ירושלם ואיש יהודה שפטו נא ביני ובין כרמי, שהכרם היה בית ישראל, והשופט בית יהודה, וכפי הדרך הזה לא נצטרך לומר שהוא היה השופט הוא הבעל דין, רוצה לומר שיושב ירושלם מינה הקדוש ברוך הוא לשופט בדבר הזה, והוא היה הבעל דין שעליו היה המשל והגזרה, ושהכריחם שיחתכו הם המשפט על עצמם כדברי המפרשים. כי הנה המשל היה בלבד על מלכות ישראל ולא על מלכות יהודה, ולכן מנה השם יתברך אותם לשפוט, ואמר בה לשון עתה לומר אף על פי שאני שופט כל הארץ, ואין מי שישפוט אותי כי אלהים שופט הוא סלה, אני רוצה שתשפטוני עתה בזה הנדון. והיתה התביעה ממנו יתברך, (ד) מה לעשות עוד לכרמי ולא עשיתי בו, מדוע קויתי לעשות ענבים ויעש באושים ופירושו אצלי, ששאל לשופטים שיבארו במשפטה שני דברים, האחד מה לעשות עוד לכרמי, ר"ל האם חסרתי דבר בשלמות הכרם ולא עשיתי בו, ונכלל עוד בשאלה הזאת ענין העתיד, רוצה לומר מהו העונש הראוי לעשות לכרמי שלא נעשה בו עד עתה, והשאלה השנית מדוע קויתי לעשות ענבים ויעש באושים, ומדוע דבק עם ויעש, כלומר, אחרי אשר עשיתי לי כל התיקונים אשר זכרתי, עד שמפני זה קויתי לעשות ענבים, ולכן הוצרכתי לבנות המגדל והיקב בתוכו, מדוע אם כן עשה באושים:

והנה השופטים עמדו לא ענו עוד, כי ראו שהם גם כן נתפשים באותו עון אם מעט ואם הרבה. ולכן דבר הידיד ואמר, (ה) ועתה אודיעה נא אתכם את אשר אני עושה לכרמי, ר"ל ועתה אשר אינכם רוצים לדון זה הדין, אני אדון אותו ואודיע אתכם המשפט אשר אני עוש' לכרמי, וכיון בזה להשיב לשאלה הראשונה אשר שאל, מה לעשות עוד לכרמי ולא עשיתי בו, ואמר שמה שהיה ראוי לעשות עוד לכרמו הוא, הסר משוכתו, והיה לבער, פרוץ גדרו, והיה למרמס, והגדר, הוא שעושים מעפר ואבנים, שעושים סביב הכרם כדי שלא יכנסו שם הבעלי חיים, והמשוכה, היא משוכת חדק, אשר ישימו על הגדר כדי שיצמחו בו קוצים, וימנעו בני אדם להכנס לשם, ולכן אמר הסר משוכתו, והיה לבער רוצה לומר שהקוצים אשר במשוכה יהיו לבער באש בבתים, או יהיה לבער לאכול שיכנסו בו בני אדם לאכול ולקחת הענבים כרצונם, על דרך אמרו (ישעיה ג', יד) ואתם בערתם הכרם, ולפי שעדיין לא יוכלו הבעלי חיים ליכנס שמה מפני הגדר, אמר עוד פרוץ גדרו, והיה למרמס רוצה לומר למרמס הבעלי חיים, כי המשוכה היא מניעה לבני אדם, והגדר לבעלי חיים, ואסף אמר מסכים לזה (תהלים פ', יג - יד) למה פרצת גדריה וארוה כל עוברי דרך יכרסמנה חזיר מיער. אבל כלל המשוכה בשם גדר, כי גדר הוא כפי האמת, לכן אמר בלשון רבים גדריה.

פסוק 1

וזכר עוד הנביא, שלא יוסיף עוד הידיד לעבוד את הכרם שנה אחרת, אבל ישיתיה בתה רוצה לומר שוממה כמו בנחלי הבתות, לא יזמר ולא יעדר, רוצה לומר, לא יזמר, כריתת הזמורה להרבות הפירות, ולא יעדר, שלא יחפור את הכרם עוד, והוא כמו אשר במעדר יעדרון באופן שהכרם לא יעלה כי אם שמיר ושית, ואפילו מטר השמים שיורד בכל מקום על פני האדמה, יצוה שלא ימטיר על כרמו, וזהו אמרו ועל העבים אצוה, והיה הנמשל בזה שיסיר השגחתו, ויסלק שמירתו האלהית מכל עשרת השבטים, כי זהו היה הגדר אשר היה שומר אותם מאויביהם באופן שיבא עליהם מלך אשור, ויהיה מרמס לרגליו. והארץ, רוצה לומר שומרון ובנותיה תשאר שממה, ובתה לא יזמר ולא יעדר ר"ל שלא ישבו עוד ישראל, בהנהגותם ותורותם, ועלה שמיר ושית, והם גרי אריות אשר הביא מלך אשור, ויושב אותם בערי שומרון תחת בני ישראל, ועל העבים אצוה מהמטיר עליהם מטר, הוא משל, כמו שתרגם יונתן על הנביאים, שתסתלק הנבואה עם הגלות, אמר ועל נביאיא אפקד דלא אתנבון עליהון נבואה, ואפשר לפרש ועל העבים אצוה, משל למניעת התוכחת. הנה אם כן באו במשל הזה שמונה דברים צריכים משפט, האחד כרם היה לידידי, השני בקרן בן שמן, השלישי ויעזקהו ויסקלהו, הרביעי ויטעהו שורק,

החמשי ויבן מגדל בתוכו, הששי וגם יקב חצב בו, השביעי ויקו לעשות ענבים ויעש באושים, השמיני הסר משוכתו והיה לבער וגומר, ואשיתהו בתה וגומר. והנה ביאר פתרונם ומשפטם בפסוקים הנמשכים:

פסוק ז

כי כרם ה' צבאות בית ישראל וגו', עתה יבאר המשל והפתרון ממה שאמר בראשון כרם היה לידידי, וגלה הנביא שהכרם ההוא נאמר על בית ישראל שהם עשרת השבטים, ושאיש יהודה לא נכלל במשל הכרם, אבל הוא נטע אחר שהשם יתברך משתעשע בו, הנה א"כ באמרו איש יהודה נטע שעשועיו הוא להבדילו מן הכרם, כאלו אמר שמלכות ישראל הוא כרם ה' צבאות, כולל זמורות הרבה, ואמנם איש יהודה אינו כרם, אבל הוא גפן אחת יחידה יקרה בעיניו, שנושבה לבדה והוא משתעשע בה, ובזה פירש הענין הראשון, רוצה לומר מהו הנמשל בכרם, ועוד אמר מהו הנמשל בדבור השביעי, שהוא ויקו לעשות ענבים ויעש באושים, ואמר שהענין הוא שהיה מקוה הקדוש ברוך הוא שיעשו ישראל משפט העניים והעשוקים, והיה בהפך שהם היו להם למשפט, רוצה לומר לנגע צרעת, וכן היה מקוה שיעשו צדקה, והוא היה בהפך, שהנה צעקת העניים מן העושק, שהם היו עושקים אותם. והנה ראה הנביא להשיב למאמר הז' סמוך לראשון, לפי שהם היו שני קצוות משל הכרם ובנינו, ר"ל התחלתו וסופו, כי מה שבא אחריו הוא ספור העונש, ונשאר אם כן להשיב אל הששה הנשארים במשל כמו שזכרתי, וכנגדן באו ששה פרשיות זו אחר זו:

פסוק ח

הוי מגיעי בית בבית וגומר, עד הוי משכימי בבקר, והפרשה הזאת היא כנגד המאמר השני שזכר מן המשל, באומרו כרם היה לידידי בקרן בן שמן, שכיוון בו כמו שפירשתי על מעלת ארץ ישראל, וכנגדו אמר הנביא הנה היתה ארץ ישראל כל כך משובחת, שהיו האנשים משתדלים מאד לקנות הקרקעות בה, והיה, מגיעי בית בבית ושדה בשדה יקריבו עד אפס מקום, רוצה לומר עד שלא היה מקום פנוי, ואמר זה להודיע, שהיו משיגים גבול העניים בבית ובשדה, והיו גם כן מכריחים אותם שימכרו בתיהם ושדותיהם להם להיותם שכנים אליהם, ובאיכה רבתי אמרו (פתיח' כ"ב) שהיה העשיר מלוה לעני על ביתו ועל שדהו כדי לנוטלה ממנו, אמנם ריש לקיש דרש הוי מגיעי בית בבית שדה בשדה יקריבו, הגעתם חרבן ראשון לחרבן שני, מה חרבן ראשון ציון שדה תחרש, אף חרבן שני עד אפס מקום, מי גרם כל זה, שלא הניחו מקום שלא עבדו בו עבודה זרה, וכלל הדבר שאמר הוי ואויה יהיה להם, שלא ישבו בארץ ה' והארץ תעזב

מהם, וזהו אומרו והושבתם לבדכם בקרב הארץ והוא נאמר בתמיהה התחשבו שתשבו לבדכם בקרב הארץ שנים רבות:

פסוק ט

באזני ה' צבאות והוא לשון שבועה, על דרך נשבע ה' בימינו ובזרוע עוזו, וכן נשבע ה' בנפשו, והשבועה היא אם לא בתים רבים לשמה יהיו, גדולים וטובים מאין יושב, וזה בענין הבתים.

פסוק י

אמנם בענין השדות, אמר שגורן ויקב לא ירעם, ותירוש יכחש בם, וזהו, כי עשרת צמדי כרם יעשו בת אחת, וזרע חומר יעשה איפה, רוצה לומר כי הכרם שהוא גדול מאד שיצטרך עשרה צמדי בקר, לחרשו ביום אחד לא יתן עתה אלא מעט יין תכילהו בת אחת והיא מידה קטנה ביין, וכן בענין השדה זרע חמר, והוא הארץ שיזרעו בה חמר חטים, והוא כור של חטים לא יעשה אלא איפה אחת של חטים, והאיפה היא שלש סאים, והחמר היא שלושים סאים: ואמרו באזני ה' צבאות נוכל לפרש שהוא חסר הנסמך, כאלו אמר הנביא באזני שמעתי מאת ה' צבאות שהוא אומר, אם לא בתים רבים לשמה יהיו, וכן תרגם יונתן: והרב ר' דוד קמחי פירש שהוא מאמר הקב"ה, שהיה אומר, מה שאתם מדברים ביניכם לגזול את העני, באזני עלה, כי אני אדון הצבאות של מעלה ומטה, ואני אומר כי בתים רבים לשמה יהיו. ומדברי הרב ר' אברהם בן עזרא הוא, וכתב ג"כ, שהבת והאפה שוות הן, והחמר הוא עשרה בתים או עשרה איפות, וחכמי' ז"ל אמרו כי דוד עליו השלום אמר בתהלים עשרים ושתים אשרי על מקיימי המצות, וישעיהו אמר כ"ב אוי על המבטלים אותם:

פסוק יא

הוי משכימי בבקר שכר ירדופו וגו', עד הוי מושכי העון בחבלי השוא: עתה ידבר הנביא נגד הדבור והמאמר השלישי אשר הביא במשל, והוא ויעזקהו ויסלקהו, אשר הכוונה כפי מה שפירשתי שלמד' דרכי העבודות האלקיות, והמצות התוריות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם: ועל זה אמר הנביא, שהמה ברשעתם תחת ההשכמה שהיה להם לעשות לבית המקדש בבקר, להתפלל תפלת השחר, וכאומרו (הושע ו, ג) ונדעה נרדפה לדעת את ה' כשחר נכון מוצאו, ובמקום שהיה להם בנשף להתפלל תפלת ערבית, שהיא היא העבודה הראויה לכרם היו עושין בהפך, כי הם היו משכימים בבקר לשתות, וכן היו מאחרים בנשף לשתות ולהשתכר עד שיין ידליקם, ולכן אמר עליהם הוי, רוצה לומר אוי עליהם שהם משכימים ומעריבים לחנויות היין, תחת היותם משיכימים ומעריבים לבית

המקדש, והתבונן אמרו בבקר שכר ירדופו ובנשף יין ידליקם כי היה המנהג אצלם, כמו שהוא עוד היום אצל הישמעאלים הטמאים, שמפני עסקי היום היו שותים בבקר מעט, ובלילה מפני השינה היו משתכרים הרבה, ולכן אמר בבקר שכר ירדופו, ובנשף, אמר על דרך הפלגה, יין ידליקם, ומשכימי ומאחרי הם מוכרחים ולא סמוכים, כאלו אמר משכימים בבקר, ומאחרים בנשף, וכמו שהבקר הוא התחלת היום, כן הנשף התחלת הלילה, כמו בנשף בערב יום.

וספר מגנותם, כי אותה שתייה ושכרות היו עושים בשמחות וגיל, כאלו היו משיגים בזה שלמות גדול. וזה אמרו, (יב) והיה כנור ונבל תוף וחליל ויין משתיהם רוצה לומר שיחד היו נסמכים הכנור והנבל והחליל והתוף והיין שהם שותים, כי לא היה זה מבלי זה, וכבר התלונן הנביא במקום אחר על זה, במה שאמר (ירמיה יא, טו) כי רעתכי אז תעלוזי וזכר שהיו מכלים בהבל ימיהם במאכל ובמשתה ובנגונים, ואת פעל ה' לא יביטו, שהיא התורה האלהית אשר צוה לעזק ולסקל את הכרם, ומעשה ידיו לא ראו, לא נתנו לב אל עשרת הדברות הכתובים באצבע אלהים חרות על הלוחות, והוא אמרו ואל פעל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו ובעבור זה היה עונשם מדה כנגד מדה, כי כיון שרדפו אחר המאכל והמשתה, ולא אחרי הדעת לכן יבואו לידי גלות. וזהו, (יג) לכן גלה עמי מבלי דעת ר"ל שבגלות תאבד חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר, שזהו מבלי דעת, גם אמר שנמשך להם הגלות מפני חסרון הדעת וההשכל בתורת השם, וזכר שהנכבדים שבהם ימותו ברעב, והוא אמרו וכבודו מתי רעב, וההמון שהוא היותר משתכר, אותו ההמון יהיה צחה צמא, רוצה לומר שתדבק לשונו לחכו מרוב הצמא, והוא מלשון והשביע בצחצחות נפשך, ואחרי שזכר עונשם על המאכל והמשתה, זכר גם כן עונשם על הניגונים שהיו שומעים תמיד, ועל זה אמר פעם שנית (יד) לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חק והוא רמז למות ולהריגה שתבוא בהם, שהשאול הרחיבה נפשה ופערה פיה לקבל אותם, והמשיל המות בהרחיבה שאול נפשה ופערה פיה, כדרך המשוררים והמנגנים שפוערים פיהם לבלי חק, כאלו אמר זה יהיה נגונם, ולזה אמר בסוף הדברים וירד הדרה והמונה ושאונה ועלז בה רוצה לומר זה תהיה אז שמחתם וניגונם, שירד שמה הדרה שהם השרים והנכבדים שזכר, וגם כן המונה שהוא כלל העם, ואז כלם ישמחו ויעלזו באותו ניגון הממית שינתן אליהם, ובמדרש תנחומא (ל"ג, כ) דרשו לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חק, על הבלתי נימולים שאין בהם חק המצוה, ומה שפירשתי הוא כפי הפשט, וכינה אותם בלשון נקבה הדרה והמונה לפי שהדבור היה על בית ישראל כמו שאמרתי, וחכמינו זכרונם לברכה אמרו (סוטה מ"ח

ע"א) כל השותה בארבעה מיני זמר כאלו מביא רעה בעולם, שנאמר והיה כנור ונבל, וכתיב בתריה לכן גלה עמי מבלי דעת, אלא בסעודת מצוה ובסעודת חתנים, וסימן לדבר שוש אשיש בה' וגומר, כחתן יכהן פאר, כי אז נשמח בארבעה מיני זמר, והסימן "כחתן" כ'נור ח'ליל ת'וף נ'בל, וכן דרשו כל מי שאינו מחשיב בתקופות ומזלות עליו הכתוב אומר ואת פעל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו, דקדקו בזה מלת יביטו, וראו, ולכן דרשוהו בידיעת הדברים השמימיים, שנאמר בהם כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך, וכתיב ומעשה ידיו מגיד הרקיע, וחכמים ז"ל דרשו גם כן ואת פעל ה' לא הביטו ואת מעשה ידיו לא ראו שלא קלסוהו שחרית יוצר אור, ולא ערבית המעריב ערבים, רצו לומר שהאדם חייב לקרוא קריאת שמע שחרית וערבית שנאמר בשכבך ובקומך, וזמן קריאת שמע כוותיקין שהיו גומרין אותה עם הנץ החמה, ובערבית מעת יציאת הככבים, ולכן תקנו קודם קריאת שמע של שחרית יוצר אור ובורא חשך, וקודם קריאת שמע של ערבית מעריב ערבים, והם לא הביטו אל פעל ה', ביצירת האור ומעשה ידיו לא ראו, בהערבת השמש ויציאת הכוכבים, כי לא השכימו ולא העריבו לזה, אלא לשתות יין ולהשתכר, וכן אמרו בפרק כל כתבי (שבת קי"ט, ב), אמר רבי אבהו, לא חרבה ירושלם אלא בשביל שבטלו בה קריאת שמע שחרית וערבית, שנאמר הוי משכימי בבקר שכר ירדופו, וכתיב בתריה לכן גלה עמי מבלי דעת.

פסוק טו

אמר עוד וישח אדם וישפל איש להגיד שיהיה מעונשם מה שזכר באופן, שישח אדם וישפל איש, והם ישראל שישפלו וירדו ממעלתם, כי אדם נאמר על ההמון ואיש על השרים, כמו גם בני אדם גם בני איש, וכן תרגם יונתן, ויחלש תקיף גברין, וזכר שזה יהיה סבה שעיני גבוהים תשפלנה בראותם עונש ישראל ושפלותם. ולפי שלא יאמרו שגם כן ישפל הקב"ה ממעלתו במפלת ישראל, לפי שברוב עם הדרת מלך ובאפס לאום מחתת רזון, לכן אמר שלא יהיה כן, אבל (טז) ויגבה ה' צבאות במשפט והאל הקדוש נקדש בצדקה, רוצה לומר שהשם הנכבד להיותו אדון צבאות מעלה ומטה, יגבה ויתגדל בעשותו משפט, לפי שנודע ה' משפט עשה, ואז יכירו כל יושבי תבל כי הוא אדון הצבאות ושליט עליהם, וכן האל שהוא קדוש מפאת עצמו, יהיה נקדש בפי כל האנשים, בעבור הצדק והיושר אשר יעשה ברשעים, כמו שאמר בקרובי אקדש, ואמר ונקדשתי בם והתגדלתי והתקדשתי, ועינינו שיאמרו כל האנשים ה' הצדיק.

פסוק יז

ומה שאמר הנביא עוד ורעו כבשי' כדברם וחרבות מחים גרים יאכלו, הוא לפי דעתי מאמר הלציי, יאמר שתשאר האדמה שממה מבלי עובד ואין פונה דרך כרמים, עד שמפני זה ירעו הכבשים בשדות ובכרמים כדברם, רוצה לומר כרצונם, כי לא יהיה שם איש, ואדם אין להוציאם מהכרמים ומהשדות, ומלת כדברם, היא כמו דברתי אני בלבי, שפירושו ראיתי וחשבתי, וכן חרבות מחים, והם הבתים החרבות שנשארו בהם המחים שהוא משל לנכסי הרשעים ומטמוניהם, כי הם בתוך הבית כמוח אשר בתוך העצם, יאכלו אותם הגרים, והם גרי אריות, אשר באו בשמרון ובבנותיה וזכו ליהנות מבתי בני ישראל הגולים ומנכסיהם, ורבי אברהם בן עזרא פירש כדברם, מלשון דוברות בים, רוצה לומר שירעו שם הכבשים כאלו נהוגים היו להיות שם, ופירש מחים, על הכבשים השמנים שיש בהם מוח והם מישראל, ויאכלו אותם הגרים, שהם הנכרים אשר יבאו לארץ, וכפי דרך חכמים ז"ל יש מהמפרשים שפירשו הכבשים על העניים והצדיקים, וכן גרים, פירשו על הצדיקים הנשארים בארץ, כי אחרי כלות הרשעים, יאכלו ויתפרנסו הצדיקים מנכסיהם כרצונם, ושקרא הצדיקים גרים לפי שבצדקתם יחזיקו עצמם בעולם הזה, כגרים בארץ נכריה ומפרשי הנוצרים פירשו, ורעו כבשים, שהאויבים יאכלו את כבשי ישראל, או שישראל בשובם מגלות בבל יאכלו כבשים כדברם, והם כולם פירושים בלתי מתישבים בכתובים:

פסוק יח

הוי מושכי העון בחבלי השוא וגו' עד הוי חכמים בעיניהם, עתה ידבר הנביא כנגד הדבור הרביעי שזכר בשירה שהוא ויטעהו שורק אשר הכוונה בו כמו שפירשתי שלימות הזמורה בטבעה, ותרמוז לאומת ישראל שהם זרע בירך ה' זרע אברהם, והנביא במקום אחר אמר ואנכי נטעתיך שורק כולו זרע אמת לפי שבהיותם זרע אברהם יהיו תמיד מבקשים האמת ורצים אחריו כמו שעשה אברהם אביהם והיה ה' להם לאלהים שהוא אלהי אמת והם עם אמת וכמו שייעד בעבור זה שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית, ולכן אמר עליהם כאן הוי מושכי העון בחבלי השוא, רוצה לומר שעם היותם שורק זרע אמת ומוכנים מצד טבעם לרדיפת האמת הנה הם במלאכה, וכנגד ייחוסם הטבעי מושכים העון בחבלי השוא רוצה לומר בדרכי הכזב ואף על פי שיהיה כזב חמור ובלתי ראוי להאמינו הם על כל פנים אף על פי שתהיה החטאה כעבותות העגלה מושכים אותה, והמשיל המשל הזה להגיד כי הוא בחקם דבר זר ולכן לא יבא אליהם אלא בטורח ועמל ובהמשכה גדולה כדבר המתנועע

להפך מקומו הטבעי כמו שהוא באבן המתנועעת למעלה, ויהיה אומרו מושכי מושך עצמו ואחר עמו ובדברי חכמים ז"ל עון וחטאה כינוי ליצר הרע בתחילה דומה לחוט השערה ולבסוף נעשה כעבותות העגלה בפרק קמא דסוכה: וספר מגנותם שהם מושכי העון בחבלי השוא להאמין מה שאין ראוי להאמינו בהיותו דבר זר מחוקם ומצד אחר היו בלתי מאמינים דברי השם אשר ראוי שיאמינו והיו משיבים לנביאים המיעדים את ענשם ומגבילים זמן ביאתו (יט) ימהר יחישה מעשהו, ר"ל אם הדבר כאשר יעדת ימהר ויחיש הקדוש ברוך הוא אותו מעשה והעונש, למען נראה ותקרב ותבואה עצת קדוש ישראל ועונשו אשר אמרת ונדעה שהוא דבר מסודר ממנו כאלו בקשו מהירת ביאת הרע והעונש לנסות השגחתו, וזה על דרך פרעה שאמר לו אדון הנביאים על דבר הצפרדעים למתי אעתיר לך ולא אמר לו מיד אבל אמר למחר לחושבו שהיה חיוב שמימיי שיוסרו אז הצפרדעים לכליון העיפוש המחייב אותם, ולכן היה רוצה לסבול המכה עד מחרתו, לנסות ולדעת האמת אם הוא דבר שמימיי מסודר ומוגבל או אם הוא השגחיי נמשך לרצונו הפשוט יתברך, ואפשר לפרש ותקרב ותבואה עצת קדוש ישראל שהוא מאמר הנביא יחלה פני השם שימלא מבוקשם ושאלתם באופן שתקרב ותמהר לבוא עצת השם היעוצה להם בעונשם קודם זמנם:

פסוק כ

הוי האומרים לרע טוב וגו' זהו כנגד הדבור החמשי שהוא ויבן מגדל בתוכו שהוא כמו שפירשתי, מגדל עוז שם ה' ותורתו, או כפי תרגום יונתן נאמר על בית המקדש ולפי שמלכות ישראל עזבו את ה' ויטשו עבודתו וילכו לעבודת העגלים ולא היו עולים לבית המקדש והיו הולכים לדן ולבית אל והיו אומרים אלה אלהיך ישראל, כמו שנזכר בספר מלכים, לכן אמר הנביא עליהם הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע שהיו אומרים שהיתה עבודת העגלים טוב ועבודת השם יתברך רע, ושהיתה חגיגתם בדן ובבית אל טוב וחגיגת הרגל בבית המקדש רע, והיו שמים חשך העבודה זרה במקום האור האלהי והאור האלהי ההוא היה בעיניהם חשך, כי כן ביאר הנביא העבודה זרה בשם חשך באמרו העם ההולכים בחשך, והאור כינוי לשם כמו שאמר והיה אור ישראל לאש, וכן אמר בית יעקב לכו ונלכה באור ה', והענין כולו שעזיבת הקדוש ברוך הוא ותורתו ומקדשו שהוא באמת מרה כלענה, כמו שאמר הנביא ודעי וראי כי רע ומר עזבך את ה' אלהיך, אותו המרירות היה מתוק אליהם ומתק העבודה האלהית היא אצלם למר: הנה אם כן אמר כל זה כנגד העבודה ודבקות האלהי ועליית בית המקדש והביא שלשה משלים רע וטוב שהם מהמפורסמות ואור וחשך שהם מחוש הראות ומר ומתוק שהם מחוש

הטעם כי אלה מבין שאר החושים ימצא בהם קצוות ההפכיות יותר מבוארים, ובפרק עגלה ערופה אמרו כל אדם שיש בו חנופה נופל בגיהנם שנאמר הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע מה כתיב אחריו לכן כאכול קש לשון אש:

פסוק כא

הוי חכמים בעיניהם וגו' עד לכן כאכון קש וגו', עתה ידבר הנביא כנגד המאמר הששי אשר במשל והוא, גם יקב חצב בו אשר נאמר על הנביאים שיקים השם בכל דור, וכמו שאמר חצבתי בנביאים והמשילם ביקב כי כמו שביקב יתברר היין ויבדל מהחרצנים ומהזג, ככה בדברי הנביאים היו הדברים מפורשים והאנשים נבדלים זה מזה הצדיק מן הרשע, ולפי שזכרו חכמים ז"ל אין הנבואה שורה אלא על חכם גבור ועשיר אמר הנביא בדברו על זה כנגד החכמה הוי חכמים בעיניהם, רוצה לומר אם תחשוב שחכמתם של אלו היה הכנה לנבואה, אל תחשוב כן כי אין להם חכמה אמתית אבל הם חכמים בעיניהם ולא כפי האמת, ואמר ונגד פניהם נבונים הוא כפל הענין במלות שונות, או יהיה פירושו שהנבון באמת הוא המבין דבר מתוך דבר, והחכם הוא הרואה את הנולד ולא יגזור על הדבר כפי מה שיראה ממנו בתחילה, כי אם כפי הנמשך ממנו באחרונה, כי כבר ישתה אדם המשקה המר לתקות התועלת שימשך ממנו בבריאותו וימאס הדבר המתוק שיזיקהו, וע"ז אמר דוד (תהלי' לב, ט) אל תהיו כסוס כפרד אין הבין, ואמר שלמ' בנו (משלי יד, יב) יש דרך ישר לפני איש ואחרית' דרכי מות, ולכן הי' הגנות ונגד פניה' נבונים ר"ל שלא יבינו אלא מה שהוא נגד פניהם בהווה לא מה שיהי' לעתיד, ובז' נמשלו לבהמות וזה הי' בהפך ענין הנביאים שהיו רואים העתידות ומה שיהי' באחרית הימי'.

פסוק כב

ואמנם בענין הגבורה הצריכה לנביאים אמר הוי גבורים לשתות יין ואנשי חיל למסוך שכר, ר"ל שלא היתה גבורתם לעבודת הש"י כמו שצוה החכם וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים אבל כל ענין גבורתם היה בשתיית היין, רוצה לומר שמי שהיה שותה כמות גדול מן היין היה נחשב ביותר גבור אצלם, ואמרו ואנשי חיל למסוך שכר אפשר לפרש שהוא כפל ענין במלות שונות כפי דעת המפרשים, כי פירוש חיל כח, כמו המאזרני חיל למלחמה, ויותר נכון לפרשו על העשירים מלשון עשה לי את החיל הזה, וכן תרגם יונתן וגוברין מרי נכסין, יאמר שגם עושרם לא היה כעושר המוכן לנבואה ולמעשה הצדקה כי אם לקנות ממנו יין הרבה ולמסוך שכר, רוצה לומר למוזגו ולשתותו ואחרי שאמר הוי על חכמתם וגבורתם ועשרם אמר על כולם.

פסוק כג

מצדיקי רשע עקב שוחד רוצה לומר שהחכמה הגבורה והעושר אשר זכר אינן בהם הכנות לנבואה אבל הם הכנות לרשעות ולפשע, כי אלה החכמים והגבורים והעשירים הם מצדיקים לרשע בדינו בעבור השוחד אשר יתן אליהם ומרשיעים הצדיק, וזהו וצדקת צדיקים יסורו ממנו, והנה אמר ממנו בלשון יחיד בהיות שאמר וצדקת צדיקים בלשון רבים לרמוז לכל אחד מהצדיקים הבאים למשפט, או יהיה ממנו כנוי לשוחד אשר זכר, רוצה לומר כי מסבת השוחד יסירו צדקת הצדיקים ואפשר גם כן לפרשו בדרך אחר והוא שממנו יחזור לרשע אשר זכר יאמר כי בעבור היותם מצדיקי רשע עקב שוחד, יהיה זה סבה שיסירו מהרשע צדקת הצדיקים, כי לא יעשה עוד הרשע צדקה לצדיקים בראותו שהשופטים הצדיקו את רשעו ולרשעתו שמן חלקו, ולהיות הפרשה הזאת בשלשת הפסוקים האלה הוי חכמים הוי גבורים הוי מצדיקי רשע וגומר, מקושרת ומתאחדת בכוונה אחת כמו שפירשתי, לכן לא בא בהפסקה בפני עצמה כל אחת משלשת הפסוקים האלה כמו שבאו האחרים שנזכרו למעלה, ולכן לא נאמר גם כן הוי במצדיקי רשע לפי שהוא גזרת הפסוקים אשר קדמו, רוצה לומר שהחכמים בעיניהם והגבורים והעשירים שזכר הוי מצדיקי רשע וגומר, וכל זה כנגד ענין הנביאים כמו שפירשתי, ועם מה שפירשתי בפרשיות יותרו השאלות שלישית ורביעית החמישית וששית:

פסוק כד

לכן כאכול קש וגו', עד סוף הנבואה: עתה ידבר הנביא כנגד המאמר האחרון אשר זכר באמרו, ועתה אודיעה נא אתכם את אשר אני עושה לכרמי הסר משוכתו וגומר, ואשיתהו בתה וגומר, שהוא ייעוד העונש העתיד לבוא עליהם, וביאר כאן ואמר, שכמו שהקש יאכלהו לשון האש, וכמו שמרפה ומחליש ומפסיד הלהבה, את החשש שהוא התבן הדק, שסובב גרעיני החטה בשבולת, כן יהיה שרש של הרשעים האלה בני ישראל כי יהיה כמק, והוא הדבר הנמס ונמוח, והנה אמר להבה בלשון זכר, באמרו ירפה, לפי שהזכרות חוזר אל החשש, או יהי' לשון מושך עצמו ואחר עמו, כאלו אמר ולשון להבה, כי מצאנו ג"כ לשון שהוא זכר, כמו (תהלי' כב, טז) ולשוני מודבק מלקוחי ושרשם כנוי לאבות, ופרחם שאמר כאבק יעלה, ר"ל שיהי' כאפר הנשרף, ויעלה ויתפזר בנשיבת הרוח, הוא כנוי לבנים, וביאר ואמר, שאע"פ שעשו בני ישראל עבירות רבות, חתימת גזר דינם הי' לפי שמאסו את תורת ה' צבאות, והיא תורה שבכתב, ואת אמרת קדוש ישראל נאצו, שהיא תורה שבע"פ, והיה זה בעזבם בהמ"ק ועבדם העגלים, האובות והידעונים, וכל שאר מיני הע"ז, שנמשך זה אחרי עזיבת התורה, וחז"ל אמרו בפסיקתא, לכן כאכול

קש, וכי יש לך קש שהוא אוכל, אלא כל עוד שישראל מרפין ידיהן מן המצות שהם אש, שולט בו עשו שהוא קש, שנאמר (עובדי' א) והיה בית יעקב אש, ובית יוסף להבה, ובית עשו לקש.
וזכר שבעבור שמאסו את תורת ה', והוא בית המקדש, וילכו אחר העגלים.

פסוק כה

על כן חרה אף ה' בעמו ויט ידו עליו ויכהו באופן, שירגזו ההרים, שהוא רמז למלכים מבית ישראל, שמתו על ידי חרב, כמו שנזכר בספר מלכים, ותהי נבלתם כסוחה בקרב חוצות, ואמר זה על אחאב ועל בניו ועל זכריהו בן ירבעם ועל שלום בן יבש ועל פקחיה בן מנחם ועל פקח בן רמליהו, שכולם היו מלכי ישראל הרים גבוהים, וכולם מתו על ידי חרב, ותהי נבלתם כסוחה, רוצה לומר כסותה בקרב חוצות כי לא זכו לקבורה, ובכל זאת הצרה והרעה אשר באה למלכים ההם, לא שב אף ה' ועוד ידו נטויה להעניש את השבטים כולם לא לבד המלכים.

פסוק כו

ולכן נשא נס לגוים מרחוק ושרק לו מקצה הארץ ואמר זה על מלך אשור שהקדוש ברוך הוא העיר את רוחו לבוא על שומרון כאילו נשא להם נס ושרק להם שיבואו אל ארץ ישראל להחריבה, שהוא כולו משל להעיר רצונו, וגם הוא, רוצה לומר מלך אשור היה רוצה וחפץ בדבר, והוא אמרו והנה מהרה קל יבוא.

פסוק כז

אין עיף ואין כושל בו, ולרוב חפצו בביאה לא ינום ולא יישן, כי גם בלילה היו הולכים בדרך לבוא על ישראל, ולא נפתח אזור חלציו ולא נתק שרוך נעליו, רוצה לומר שגם בלילה לא יישן אחד מהם דרך קבע שיצטרך להתיר אזורו ולהסיר שרוך נעליו, אבל מלובש בבגדיו ונעליו ברגליו יישן מה שיישן בלילה, וכל זה דרך הפלגה לרוב חריצותו ותשוקתו ללכת להלחם בישראל. וזכר שהיו כלי מלחמתו בידו. וזהו אמרו:

פסוק כח

אשר חציו שנונים רוצה לומר מחודדים כראוי להלחם, וכל קשתותיו דרוכות, ר"ל שהקשת של כל אחד מהם היה קשת דרוכה כבר, כדי שלא יצטרך לדרוך אותה בעת המלחמה, ושפרסות סוסיו תהיינה כ"כ חזקות שכמו צר נחשבו, וצר, כמו צור שהוא אבן חזקה, רוצה לומר שלא תחלשנה מטורח מהירות הדרך. ויש מפרשים צר מאויב, רוצה לומר שפרסות סוסיהם היו באים בזדון ובקשת המלחמה כצרים וכאויבים עצמם, וגלגליו כסופה, רוצה לומר וכן גלגלי המרכבות שלהם ירוצו במהירות כסופה, והוא רוח

סערה. וחכמי הנוצרים פירשו, על כן חרה אף ה' בעמו על חרבן שמרון ותהי נבלתם כסוחה וגומר, על מפלת מחנה סנחריב כשהכם מלאך ה' על ירושלם, ושאמר אחר זה בכל זאת לא שב אפו, לרמוז על ביאת נבוכדנצר להחריב את ירושלם, ושעליו אמר ונשא נס לגוים וגו', ומה שפירשתי הוא היותר נכון:

פסוק כט

וסיפר מגבורת האויב באומרו שאגה לו כלביא ישאג ככפירים וינהום, רוצה לומר שכל אחד מהם ישאג ככפירים הרבה, וכל זה לאיים את ישראל בשאגתו. ולא תהיה נהמתו ושאגתו לחנם, אבל יאחז טרף על דרך הישאג אריה ביער וטרף אין לו. ואמרו ויפליט ענינו שישאר ממנו פליטה על כל פנים והיא ארץ יהודה (ל) וינהם עליו ביום ההוא כנהמת ים, רוצה לומר שהאויב בזמן ההוא ינהם וירים קולו על ישראל בזמן הצרה כנהמת גלי הים, שהיא נהמה חזקה ובני ישראל בראותם צרת האויב לא ידלו עיניהם למרום ולא יפרשו כנפיהם לשמים ולא יקראו בשם ה' אלהיהם להושיעם, אבל יביטו לארץ, רוצה לומר יבקשו עזר ממצרים ומשאר המלכים וזהו אמרו, ונבט לארץ והנה חשך, לפי שלא יבא להם עזר מבני אדם ולא מהאל יתברך כי סר מהם. והוא אמרו, צר ואור חשך בעריפיה. והצר הוא האויב והאור הוא אור ה', ויהיה שיעור הכתוב ונבט לארץ והנה חשך צר שלא יבוא להם עזר ממצרים, אבל תמיד יהיה עליהם חשך הצר והאויב ואמנם האור שהוא השם יתברך חשך בעריפיה, חשך ארץ ישראל אשר זכר, ועריפיה הם השמים כי יעריפו המטר בתנועתם, כמו שאמר אף שמיו יערפו טל, רוצה לומר, כבר חשך בשמיה' האור האלהי וסר צלם מעליהם. זהו הנראה לי בפירוש הפסוק הזה עם שאינו מסכים לבעל הטעמי' שסמך צר לאור לפי שדרכי המפרשים בביאורו לא ישרו בעיני: הנה התבאר מכל זה שהנבואה הזאת לא נאמרה כי אם על מלכות ישראל, ושהנביא כפי מה שראה בנבואתו שהיה עתיד לבוא על מלכות ישראל עשה וסידר השירה הזאת מעצמו בכל חלקיה, שאחרי זכרונה הביא פרשה אחת בביאור הנמשל של כל חלק וחלק ממנה, ואין להפלא מאשר באו בנבואה הזאת מהדברים בלשון עבר והיה הדבר עדיין עתיד להיות, כי כן דרך הנביאים לזכור עתיד במקום עבר, בעבור שיראו הדברים ההם בנבואה כאילו כבר יצאו למציאות:

פרק ו

פסוק א

הנבואה החמשית תחלתה בשנת מות המלך עוזיהו עד ויהי בימי אחז וגומר והיא פרשה אחת בלבד: וראיתי להעיר בה ששת השאלות:

השאלה הראשונה מה ראה הנביא לתלות הנבואה הזאת בשנה שמת המלך עוזיהו, והיא תלייה זרה, כי לא מצינו חשבון למיתת המלכים, גם שבנבואה הזאת לא מצינו בה דבר מיוחד לעוזיהו, לא למיתתו ולא לצרעתו, ואף שנאמר שהיתה זאת הנבואה הראשונה אשר נבא ישעיהו, עדיין יקשה למה ייחסה לשנת מות המלך עוזיהו בהיותה בלתי מתיחסת למיתתו, והנה אחר זה נאמר בשנת מות המלך אחז היה המשא הזה, אבל שם היתה הנבואה מתיחסת למיתת אחז לפי שהיו הפלשתים שמחים במותו והודיעם הנביא שיקום תחתיו בנו חזקיהו שיהיו נכנעים תחת ידו, וז"ש אל תשמחי פלשת כולך כי משורש נחש יצא צפע ופריו שרף מעופף ורעו בכורי דלים ואביונים לבטח ירבצו, ומפני זה היה ראוי שיאמר באותה נבואה בשנת מות המלך אחז, לא במראה הזאת שלא בא בה דבר מתיחס לעוזיהו:

השאלה השנית מה היה שראה ישעיהו המראה הזאת העליונה מהש"י וכסאו והשרפים והקדושה המשולשת ושאר הדברים, בהיות ענין המראה ותכליתה להוכיח את העם שמעו שמוע ואל תבינו השמן לב העם הזה, ומה ענין לתוכחת העם עם מעשה מרכבה, ופעמים רבות ניבא ישעיהו על תוכחת ישראל ויהודה ושאר הנביאים ג"כ, ולא ראו המראה הגדולה הזאת בתחילת התוכחה, ואין לנו שנאמר שהיתה הנבואה הזאת תחלה נבואת ישעיהו, ושלכן הראהו הב"ה להשלמתו סדר המציאות, כמ"ש ליחזקאל בתחילת נבואותו, כי הנה שאר הנביאים בתחילת נבואותיהם לא נזכר שראו דבר מזה, וגם יחזקאל ראה פעם אחרת מעשה מרכבה אחר שהיה מנבא ימים רבים כמו שבא במראה השנית לו, כ"ש שהנבואה הזאת לישעיהו אינה הנבואה הראשונה כמו שזכרתי בפי' הנבואה הא', וכמו שאוכיח עוד אחר זה:

השאלה השלישית בענין המראה הזאת שהתחיל בסבה הראשונה הנבדלת באומרו וארא את ה', וזכר אחריו ענין הגלגל העליון באמרו ושוליו מלאים את ההיכל, וחזר לדבר מהנבדל באמרו שרפי' עומדים ממעל לו, ודבר אחר זה מהגלג' וינועו אמות הספים וגומר, והיה ראוי שיזכור כל המאמר בנבדלים יחד, ואחריו יביא ענין הגלגלים יחד, ואחריו ענין העולם השפל. לא שיזכרם בערבוביא:

השאלה הרביעית באומרו שש כנפים שש כנפים לאחד וגומר, כי הנה יחזקאל לא ראה להם כי אם ד' כנפים, וזכר הרב המורה בפר"ה ח"ב שהארבעה כנפיה רומזות לארבעת סבות תנועת הגלגל שהם כדוריותו ונפשו ושכלו וחשוקו, ואם היה זה כך איך ראה ישעיהו שש כנפים, גם לא יסכים אומרו בשתים יכסה פניו ובשתים יכסה רגליו ובשתים יעופף עם אותם שזכר הרב:

השאלה החמישית באומרו אוי לי כי נדמתי כי איש טמא שפתים אנכי וגומר, ולמה היה מקונן הנביא על עצמו כי הנה במה שראה לא היה לו עון אשר חטא לשיאמר ככה, וגם יחזקאל כאשר ראה כדמות המראה הזאת לא אמר כזה, והמלאך שהשיבו וסר עונך וחטאתך תכופר לא ביאר מה פשעו ומה חטאתו שכפר בעדו:

השאלה הששית במה שצוהו האל שיאמר לעם שמעו שמוע ואל תבינו, וראו ראה ואל תדעו, השמן לב העם הזה ואזניו הכבד ועיניו הזעו, הנה זה היה סבת חטאתם שלא הבינו דברי הנביא ולא דעת ולא תבונה בתוכחותיו, ואל פעל ה' לא הביטו ואל מעשה ידיו לא ראו, ואיך א"כ צוה עליהם שיעשה בהפך מה שהיה מוטל עליהם כפי דרכי התורה והאמת, כ"ש שביאר הסבה באומרו פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע ולבבו יבין ושב ורפא לו, כאילו זה היה בלתי ראוי שיהיה כן ואדרבה שזה היה ראוי לעשות, וכולי האי ואולי שיראו בעיניהם וישמעו באזניהם ולבבם יבינו וישובו בתשובה כדי שירפא להם הקב"ה: והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות כולם: ואקדים לפירושם הקדמה אחת נצטרך אליה בפירוש המראה הזאת וכה אומר:

הנה הנבואה הזאת אין ספק שהיא נבואה עליונה והשגה נפלאה זכה אליה הנביא במקום הזה, וכבר חשבו אנשים שהיא אחת ושוה עם המראה אשר ראה יחזקאל בתחילת נבואתו, אם לא שבאה בדברי ישעיהו בקצור ובדברי יחזקאל בהרחבת הביאור, והביאם לזה מ"ש חז"ל במסכת חגיגה (יג, ב) כל מה שראה יחזקאל ראה ישעיהו, והמשילו ביניהם שהא' היה דומה לבן כרך והוא ישעיהו, והאחר לבן כפר שהוא יחזקאל ולכן הרבה הוא לדקדק התוארים והמשרתים אשר ראה למלך, וישעיהו אמר דרך כלל וארא את ה', וכמו שהביא הרב המורה בפ"ו ח"ג ולא ביאר הרב כוונתו ודעתו בפרק ההוא, וגם אני אשמרה לפי מחסום בו כי אנכי לא נקראתי בזה המקום לבאר דברי הרב המורה כי אם לפרש הכתובים על אמתתם, האמנם כפי מה שיורו עליו הכתובי' ההקדמה ההיא לא תתהפך כי היא מחייבת כוללת ולא תתהפך כי אם חלקית, ולכן בהיות שכל מה שראה יחזקאל ראה ישעיהו לא יתחייב שכל מה שראה ישעיהו ראה

יחזקאל כי הנה הכתובים יעידו שיש ביניהם בענין השגתם במראות ההמה ששה הבדלים חזקים:
ההבדל הראשון שיחזקאל קשר השגתו בשנה ובחדש וביום ובמקום שהשיג בו השגתו, וישעיהו לא זכר מזה כי אם השנה, וכתב הרב המורה בפר"ז ח"ג וז"ל מכלל מה שצריך לחקו' עליו קשר והשגת המרכבה בשנה ובחדש וביום וקשרה במקום שזה כולו מה שצריך לבקש לו ענין ולא יחשב שהוא דבר אין ענין לו ע"כ: ואמנם מה הנרצה בזה אצל הרב ולמה לא פירשו אחרי שהעיר עליו אין זה גם כן יאות ממה שיאות במקום הזה, ודי לנו שנדע שיחזקאל כדי לאמת הנבואה שבאה עליו פרט הפרטים ההם כולם, אמנם ישעיהו להיותו מוחזק בנבואתו לא הוצרך לומר כי אם שהיה בשנת מות המלך עוזיהו שאמרו לצורך כמו שיבא עליו הביאור אחר זה:
וההבדל השני הוא שיחזקאל אמר נפתחו השמים וארא מראות אלהים וכבר כתב הרב המורה שענין זה המאמר הוא על דרך פתחו לי שערי צדק, ודלתי שמים פתח, יורה שלא היה זה כפי פשוטו כי אם שבהשגתו נפתחו לו שערים מאותה ידיעה אמתית, על דרך מה שאמר גאלינוס בדברו בענין הדפק שאמר נפתחו אלי שערים מהדפק וכל זה מורה על חולשת ההשגה ההי' אצלו כיון שהיה מגזם כמה שהשיג מענין העליונים שנפתחו אליו השמים בהשגתם, אמנם ישעיהו אמר וארא את ה' שהוא מאמר יורה על מדרגת הנבואה יותר עליונה שבאה בנביאים, וגם ביעקב נאמר (בראשית כח, יב) ויחלום והנה סולם להורות שהיתה נבואתו בחלום, והשגת ישעיהו במראה:
וההבדל השלישי שיעקב התחיל מלמטה למעלה כמו שאמר והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו, ויחזקאל התחיל מהעול' האמצעי שהוא מהחיות שלדעת הרב המור' הם הגלגלים ואחריהם ראה האופנים שנאמרו על היסודות לדעתו ואחריהם זכר החשמל שהוא מדרגת השכלים הנבדלים, ולא היתה השגתו אם כן לא מלמעלה למטה ולא מלמטה למעלה כי אם מהאמצע אל הקצה התחתון, ואחר כך אל הקצה העליון אשר כנגדו, אמנם ישעיה התחיל מלמעלה באמרו וארא את ה' וגומר. וכבר התבאר בזולת זה המקום שגם בדרך העיון והחקירה היה המופת המוחלט והידיעה השלמה המיוחסת לטבע מלמעלה למטה, רוצה לומר מהסבות אל המסובבים:
וההבדל הרביעי הוא שיחזקאל ראה ארבעה כנפים, וישעיהו ראה שש כנפים לפי דעת הרב המורה אין הנושא בשתי המראות אחד, כי הכנפים שזכר יחזקאל היו ארבעה לפי שהם כנפות החיות שהם הגלגלים ויש להם ארבעה סבות התנועה כמו שזכרתי בשאלה

הד', אמנם הכנפים שזכר ישעיהו הם לשרפים ולא יורו על סבות התנועה כי אם על ההסתר, וכמו שאבאר אחר זה, ולפי זה הדרך קצרה השגת יחזקאל בשלא ראה כנפי השרפים כמו שראה אותם ישעיהו, והאריך בגלגלים ובאופנים וקצר בהשגת הנבדלים לקוצר השגתו, וישעיהו קצר בעולם ההויה ובעולם הגלגלים והאריך בענין הנבדלים שהיה בו יותר עמוק ההשגה, וזה יורה ג"כ על שלמותו בה:

וההבדל החמשי שיחזקאל אמר לשון דמות ברוב עניני השגתו אם בענין החיות אמר ודמות על ראשי החיה רקיע וכן דמות ארבע חיות וכן דמות כסא וכן דמות כמראה אדם עליו מלמעלה דמות מראה כבוד ה', כי בכולם אמר לשון דמות שהוא הלשון הנופל על ההשגה המסופקת כאלו אמר כמדומה לי שהוא היה כך וכך ולא תמצא שאמר באופנים לשון דמות לפי שהיו דברים חומרים שהם לדעת הרב היסודות ולכן השיגם הנביא ההוא בשלימות, וכמו שהעיד כל זה הרב באותו פרק הנזכר, אמנם ישעיהו לא אמר לשון דמות לא בעליונים ולא בתחתונים לפי שהיתה נבואתו בכול' זכה ובהירה ולא מסופקת בדמיונות:

וההבדל הששי הוא שיחזקאל לא ראה את השם מדבר עמו ולא אמר ששמע דבריו, אבל אמר בסוף המראה ואשמע קול מדבר ששמע קול שהיה מדבר מבלתי שידע אם היה קול נברא או איזה קול היה ולכן אמר (יחזקאל ב, א - ב) ויאמר אלי בן אדם עמוד על רגליך ואדבר אותך, ותבא בי רוח כאשר דבר אלי תעמידני על רגלי ואשמע את מדבר אלי, רוצה לומר ששמע אותו שהיה מדבר אליו כי לא היה יודע הנביא יחזקאל מי הוא, אמנם ישעיהו לא היה כן כי הוא אמר בפירוש, ואשמע את קול ה' אומר, ואמנם אם הדבר הזה הוא אפשרי ואם היה בחלום או במראה הנה אחקור עליו בפירוש הכתוב:

הנה התבאר משמת ההבדלים האלה שמראת ישעיהו בנבואתו זאת היתה יותר עליונה בהירה וזכה ממראת יחזקאל, ולכן אמרו שהיה ישעיהו כבן כרך, רוצה לומר שהיה מלומד בבתי המלכים בחצריהם ובטירותם והיה יודע ענייניהם בשלימות גדול, ויחזקאל היה כבן כפר שראה את המלך והשיג ממנו הדברים החיצוניים והשיג מעט מהדברים הפנימיים וסודות המלך.

ואחרי ההקדמה הזאת נעתיק אל פירוש הפסוקים כפי מה שיאות במקום הזה ולא בדרך חקירת הדרושים בעמקם כפי עצמם:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא להגיד מראה עליונים שראה הנביא מסדר המציאות וחלקיו והיה זה כדי להודיעו רוממות הש"י ומעלתו ושפלות ופרטיות השגחתו בעניני

בני אדם כי בזה היה טעות עוזיהו כשזרחה הצרעת במצחו, ולפי שגם בני דורו היו נכשלים באותו מינות ייעד הקדוש ברוך הוא על עונשם וכמו שיתבאר בפסוקים:

בשנת מות המלך עוזיהו ואראה את ה' וגו', הנה פשט הכתובים מורה שלא היתה זאת הנבואה הראשו' אשר ראה ישעיהו כיון שלא נכתבה בתחילת הספר, ומה שאמר בכאן את מי אשלח, הנני שלחני, אינם ראיות הכרחיות לשתהיה זאת הנבואה הראשונה שנבא, כמו שכתבו החכמים, כי הנה היה ענין השליחות לפי שהיו בזמן ההוא נביאים אחרים מזולת ישעיהו, כגון עמוס שנבא בימי עוזיהו, והושע שנבא בימי עוזיהו ויותם ואחז וחזקיהו כמו שזכר הכתוב, ומיכה שנבא בימי אחז ויותם וחזקיהו, והיה הקדוש ברוך הוא חפץ להודיע את ישראל שיתיאשו מהתשועה ולא תשאר להם עוד תקוה ותוחלת כי אין רפואה למכתם, ולכן היה אומר כאדם המתיעץ עם פמליא שלו את מי אשלח לעשות זה השליחות, וישעיהו השיבו הנני שלחני, רוצה לומר לי יאות לעשות השליחות הזה יותר מנביא אחר לפי שאני התריתי בהם פעמים רבות ולא שמעו בקולי ומפני זה צוהו הש"י שילך לאותו שליחות, וזהו לך ואמרת לעם הזה לא שתהיה זאת הנבואה הראשונה שנבא ולפי זה ראוי שנפרש בשנת מות כפשוטו, בשנה שמת ונפטר מן העולם, לא כשנצטרע כדברי המתרגם, וכבר ביאר הכתוב שישעיהו ניבא בימי עוזיהו, והנבואה הזאת היתה אחרי מותו בשנה ההיא, והוא ממה שיוכיח שאין הנבואה הזאת אליו הראשונה ושבאו הפרשיות כסדרן.

והנה ייחס הכתוב זאת המראה למיתת עוזיהו או לצרעתו כדעת יונתן, לפי שבספר מלכים נזכר שבזקנותו נטה לבו מאחרי ה' דכתיב (דברי הימים ב' כו, טז) ובחזקתו גבה לבו למעול עד להשחית, וימעול מעל בה' אלקיו, ולמה היה עונשו שהצרעת זרחה במצחו, ויותר היה ראוי שיבש ידו בהקרי' להקטיר כמו שקרה לירבעם, או שימות כאשר מתו נדב ואביהו, וקרח ועדתו מקריבי הקטרת, אבל היה הענין בלי ספק שנכנסו בלבו דעות זרות, והאמין אמונה רעה בחק הש"י והיא שלרוממות מעלתו לא היה משגיח בפרטות, ולכן בא להקטיר קטורת בחושבו שהיה זה לו כבוד ומעלה בעיני העם ואין ה' רואה, וזו היה מעל גדול בה' אלקיו, לזה היה עונשו שהצרעת זרחה במצח מקום הרשע, והוא הראש אשר חשב מחשבה כוזבת כזאת שמה המשפט, וישעיה כשראה שנצטרע התאבל על זה מאד בראותו המלך משיח ה' מצורע בבית החפשית, ולפי שתמיד עוזיהו עשה הישר בעיני ה' חרה אף הנביא על צערו, לפי שלא היה יודע מצפוני לבו והפסד אמונתו, ולכן באה אליו הנבואה הזאת בשנה שנצטרע כדעת המתרגם, להוציאו מאותה מחשבה, ואם אמרנו שבשנת מות היא מיתה ממש, נאמר שנפקד' מישעיהו ימים רבים

הנבואה מתוך העצבות, וכמו שקרה למשה אדוננו כל ימי גזרת המרגלים שנסתלקה ממנו הנבואה, והראהו הש"י עתה המראה הגדולה הזאת כדי להודיעו גודל רוממותו, ושעם כל זה היה משגיח על דברת בני האדם כדי שהנביא יתן אל לבו חטאת עוזיהו מה היה, רוצה לומר שלא היה מאמין בהשגחה האלהית הפרטית, וזהו אמרו, ואראה את ה' יושב על כסא רם ונשא ועם כל רוממותו ונשאותו היו שוליו מלאים את ההיכל ומלוא כל הארץ כבודו, וכמו שאמר במקום אחר (ישעי' נז, טו) כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח להחיות רוח שפלים וגומר, ולפי שהיתה זאת כונת המראה ותכליתה באה אליו בשנת מותו או בשנה שנצטרע, כי היה אותו זמן ראוי והגון להודיע לו יתברך חטאת עוזיהו ושבעבורו נצטרע, ומפני כבודו לא פירש הכתוב יותר מזה, ולהיות זה כן הוצרך הנביא להתנצל ממה שיתלונן על ענין עוזיהו, וזהו אמרו בסוף המראה אוי לי כי נדמתי כי איש טמא שפתים אנכי וגו' וכמו שאבאר:

הנה התבאר מזה למה תלה הנביא זאת המראה במיתת המלך עוזיהו, שהיה זה לפי שבאה אליו על ענינו, וכמו שאמרו חכמים ז"ל (רש"י כאן וראה תנחומא צו, יג) שהיה הקדוש ברוך הוא יושב על הכסא לדון את עוזיהו כאשר שלח ידו להקטיר את הקטרת (דברי הימים ב' כו, טז), והתבאר גם כן מהו היחס אשר יש למראה הזאת עם התוכחה אשר יזכור, שהוא לפי שהיו אנשי דורו נכשלים באותו עון ואמונה כוזבת באמרם: עזב ה' את הארץ (יחזקאל ח, יב). והותרו בזה השאלות הראשונה והשנייה.

ורבי חנוך אלקוסטנטיני כתב שבהיות עוזיהו בתוקפו וגבורתו, לא היה ישעיהו מוכן להשיג המדרגה הנפלאה הזאת מהנבואה, כי במשול רשע יאנח עם (משלי כט, ב), ואין הנבואה שורה לא מתוך עצבות (רמב"ם הל' יסודי התורה פ"ז ה"ד וראה שבת ל, ב), וכאשר יאנח עם במשול הרשע, כן בנפול הרשע ישמח עם, והשמחה אל השכל מההכנות הגדולות המכינות לקבול הנבואה, ולכך בשנת מות המלך עוזיהו שמח הנביא וירא מיד המראה הזאת. ואין דבריו נכונים, כי הנה עוזיהו עשה הישר בעיני ה' (דברי הימים שם, ד), וכל יגיעיו לא ימצאו לו עון אשר חטא כי אם בעלותו להקטיר, וקודם זה לא היה רשע, ולמה בעבורו תסתלק הנבואה מישעיהו. אבל האמת הוא מה שכתבתי בזה ולא חששתי לעשות צורה בכתובים כמו שעשה החכם הנזכר שהיה המלך עוזיהו רמז ליצר הרע, כי הם דברים בטלים דקות ושדופות קדים ואין לי חפץ בהם.

והנה מה שאמר:

וארא את ה' יושב על כסא וגומר, כבר אמרו חכמים ז"ל ביבמות פרק החולץ (מט, ב) שנתקשה מאד על מנשה הרשע ושאמר עליו אל ישעיהו משה רבך אמר שמות לג, כ) כי לא יראני האדם וחי ואתה אמרת, וארא את ה', ושעל זה הרגו עם קושיות אחרות שנעשו עליו. אמנם חכמים ז"ל באותו פרק וגם המפרשים בפירוש הכתוב הזה באו להתיר קושיות מנשה ואמרו בגמרא, כאן באספקלריא המאירה וכאן באספקלריא שאינה מאירה, ורצו לומר כפי דעת המפרשים שהחלוף וההבדל אשר היה בין מאמר משה אדונינו עליו השלום למאמר ישעיהו עליו השלום הוא, שמשה דבר מהרואים באספקלריא המאירה, ובאותו אופן יצדק אמרו, לא יראני האדם וחי, לפי שהיה בלתי אפשר שיושג השי"ת באותה אספקלריא המאירה, וישעיהו דבר באספקלריא שאינה מאירה ובה צדק מאמרו, וארא את ה' כי היה זה אפשרי בה. וענין זה שמשה היה שאלתו הראני נא את כבודך (שמות לג, יח), שישיג בשכלו אמיתת מהותו יתברך, כי השכל לא יקבל כי אם המושכל העצמי האמתי, וזהו מה שנמנע ממנו באומרו, לא תוכל לראות את פני כי לא יראני האדם וחי, וכמו שכתב הרב המורה בפרק ארבעה וחמשים מחלק הראשון. אמנם ישעיהו היה מנבא כשאר הנביאים על ידי הכח המדמה, ולכן היה אפשר שיראה את השם בדמיונו בצורה מוגשמת מיוחדת כגבור מלחמה או כזקן מלא רחמים וכמו שאמרו חכמים זכרם לברכה (מכילתא יתרו פרשה אנכי ה'; פסיקתא רבתי כא, ו) שראוהו ישראל על על הים ובמתן תורה ומזה הדרך גם כן אמר מכיהו בן ימלא (מלכים א' כב, יט), ראיתי את ה' יושב על כסאו וגומר, וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו שהיתה המראה ההיא על ידי הכח הדמיוני שהיה מדמה לו יתברך צורה מה, והכח ההוא הדמיוני נקרא בלשונם ז"ל אספקלריא שאינה מאירה.

זהו הדרך היותר מתישב שראיתי למעיינים בדבר הזה, וכולם כתבו בביאור שזה היה דעת המורה. אבל כפי דרכי הרב המורה בהשבת פרקיו הוא לא כן יחשוב ולבבו לא כן ידמה, אבל היתר הספק שהקשה מנשה הרשע לדעת הרב הוא באופן אחר, ועניינו שיש הפרש גדול לדעתו בין מה שראה הנביא בחלום של נבואה למה שיראה במראה הנבואה שהם שני המינים שזכרה התורה, שנאמר (במדבר יב, ו) במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו, וקבל הרב מפשט הכתובים שמשה רבינו ע"ה לא היה מנבא בחלום כיון שכחו המדמה לא היה גובר בנבואתו, וכן אמרו חכמים ז"ל (ראה ויק"ר א, יג) שמשה לא היה מנבא בלילה כי אם ביום שנאמר (שמות ו, כח) ביום דבר ה' וגומר, ולפי שמשה היה נבואתו תמיד במראה, לכן נאמר, לא תוכל לראות את פני, מפני שבמדרגת המראה אי אפשר לדעת הרב - שיראה הנביא כאלו השם מדבר עמו, מצורף לזה שהשגת המהות

האלהי בשכלו היה דבר נמנע מפאת עצמו וכמו שאמר, ופני לא יראו אבל ישעיה - הרב יחשוב - שהיתה נבואתו זאת בחלום לא במראה, ולכן לא היה מהבטל שיראה כאלו השם מדבר עמו, כי כבר יתיר זה הרב בחלום של נבואה לא במראה הנבואה.

והנני מודיעך מאין לקטתי זה מדבריו, שא נא עיניך וראה בפרק מ"ה חלק שני שסדר הרב שם מדרגות הנבואה, ועשה חלוק מהחלום אל המראה, ועשה בחלום הנבואה חמשה מדרגות, אם שיראה צורות ומשלים בלי שישמע דברים כלל באותו חלום נבואיי, ואם שישמע בחלום דברים ולא יראה מי הוא האומר אותם, ואם שישמע בחלום דברים ויראה כאלו איש מדבר אותם אליו, ואם שישמע דברים בחלום ויראה מלאך מדבר אותם אליו, ואם שישמע דברים בחלום הנבואה ויראה כאלו הש"י מדבר אותם אליו, ובזאת המדרגה הה' שהיא האחרונה ממדרגות החלום הנבואיי, הביא הרב פסוק, בשנת מות המלך עוזיהו ואראה את ה', וכן מה שאמר מיכיהו בן ימלא (מלכים א' כב, יט) ראיתי את ה' יושב על כסאו וגומר, הנה אם כן גלה שם הרב דעתו שהנבואה הזאת שנבא ישעיהו היתה בחלום של נבואה, ולכן לא הרחיק שיאמר בה, ואראה את ה', ואשמע את קול ה' (להלן נג, ח) ואחר כך עשה הרב בענין מראה הנבואה חלוקות אחרות כראשונות שעשה בחלום, אם שיראה משלים וצורות במראה הנבואה, ואם שישמע דברים במראה הנבואה ולא יראה האומר אותם, ואם שישמע דברים במראה ויראה כאלו איש מדבר אותם אליו, ואם שישמע דברים במראה ויראה כאלו מלאך מדבר אותם אליו, ולא עשה במראה הנבואה כי אם ארבע המדרגות האלה כארבעת מדרגות החלום הראשונות, אמנם המדרגה החמשית שזכר בחלום לא זכר הרב דוגמתה במראה, וכתב שמה זה לשונו, אבל שיראה הנביא כאלו השם מדבר עמו, הוא רחוק אצלי ולא יגיע פעל הכח המדמה לזה, ולא מצאנו כן בשאר הנביאים, ולזה נאמר בתורה (במדבר יב, ו) במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו - ששם דבור השם לנביא בחלום בלבד, אמנם במראה לא תהיה כי אם התודעות השכל וכו'.

וכמה מהעומק יש בדברי הרב אלה, וכונתו הוא שהכח המדמה בהיות האדם בהקיץ הוא מסודר ונכנע תחת הכח השכלי, ולכן לא יכזב מאד בהרכבותיו וציוריו, ולא יגשם כי אם הדבר שימצא לו צורה מה מתיחסת אליו כפי ענינו, כאלו תאמר שידמה השכל בצורת איש בדמותו וצלמו, ויצייר את המלאך בכנפים ובאש כפי מה שתארוהו האלקיים כן בבחינותיהם, אבל הסבה הראשונה לא ימצא לה בכח הדמיוני בהיותו משועבד לשכל ומסודר כראוי, דמוי ויחס יביאהו לצורה מן הצורות המוגשמות, וכמו שאמר הנביא (להלן מ, יח) ואל מי תדמיון אל ומה דמות תערכו לו, אמנם בחלום ימצא

המדמה בלתי מסודר, לפי שאינו נכבש ונכנע לכח השכלי ומסודר תחתיו, ולכן הוא מבולבל וחושב מחשבות בלתי מסודרות בנבואתו, שמפני זה היתה מראת הנבואה יותר זכה ובהירה ומפורשת מן החלום הנבואיי, ובעבור זה לא הרחיק הרב, שבחלום הנבואיי בהיות המדמה מבולבל ובלתי מסודר כפי השכל, יראה הנביא כאלו השם מדבר עמו ויציירהו בצורה מן הצורות כפי פעולותיו אם בגבורה ואם ברחמים כדבריהם ז"ל (מכילתא יתרו שם; פסיקתא רבתי שם), אבל במראה הנבואה שהמדמה אז משועבד ונכנע לכח השכלי ומסודר תחתיו, חשב הרב שהיה רחוק שיצייר הנביא את הש"י הנבדל בתכלית ההבדל לשום בריה מבריותיו, כי השכל המושל שם ימאן זה, והמדמה לא ישתגע כל כך בהיות רסן השכל על לחיו שיבוא לעשות דבר שאין מקום אליו. ולכן פירש הרב השגת ישעיהו ומיכיהו בן ימלא שהיו בחלום הנבואיי, עם היות שלא זכרו הכתוב לא במראה הנבואה, ושלכן ראו את השם, מה שלא היה כן משה אדוננו, מפני שהיה נבואתו במראה ולא בחלום.

ואחשוב אני שבזה הדרך עצמו יפרש הרב מה שאמרו חכמים זכרונם לברכה (יבמות מט, ב) כאן באספקלריא המאירה וכאן באספקלריא שאינה מאירה, שקראו את המראה הנבואיית אספקלריא מאירה - מפני זכותה, וקראו את החלום הנבואיי אספקלריא שאינה מאירה - מפני ערבוב הדמיון ובלבולו. ועם כל מה שהלצתי בעד הרב בדעת הזה, אתה תראה באותו פרק אשר זכרתי, שהוא עצמו הרגיש בחולשת דעתו ורפיון טענותיו ונעתק ממנו אל דרכים אחרים. והרב רבי דוד קמחי כתב שענין וראה את ה' הוא, שראה במראה הנבואה כבוד ה', כי פירוש, ה' במקום הזה הוא כבוד ה', ושזה היה דעת יונתן שתרגם, יקרא דה', ושכן תרגם אנקלוס (שמות יט, כ), וירד ה' על הר סיני, ואיתגלי יקרא דה', ושהמאמר הזה שאמר ישעיהו הוא עצמו מה שאמר יחזקאל (יחזקאל א, כח) הוא מראה דמות כבוד ה'. יראה מדבריו שהיה דעתו שראה ישעיהו בתחילת זאת הנבואה כבוד ה', והוא הכבוד הנברא שהוא האש הנראה חוץ לנפש, שראו אותו ישראל במעמד הנבחר, וכמו שאמר (שמות כד, יז) ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני ישראל. וכן הבינו הרב המורה מדברי אנקלוס. ודברי ה"ר דוד קמחי בלתי נכונים הם, כי יחזקאל לא קרא כבוד ה' את האור הנברא בדרך נס חוץ לנפש נראה לעינים, כי איך יאמר עליו שהוא היה על הכסא, אבל רצה בכבוד ענין השכלים הנבדלים מניעי השמים, ולכן ראה אותו דמות כבוד ה' על הכסא שהוא הגלגל העליון, גם לדעת הר' דוד קמחי, ואולי שיונתן אליהם כיון באומרו, ית יקרא דה', כי יקרא דה'

בדברי שני המתרגמים השלמים האלה, יאמר פעמים רבות על המניעים הנבדלים, וכמו שאבאר אחר זה:

וכאשר הרגשתי בחולשת הדעות האלה כולם, אמרתי אני אל לבי בהיתר הספק הזה דרך אחר כפי פשט הכתובים, והוא שהנבואה הזאת כלל ופרט יגיד, ראשונה שראה את השם יושב על כסא שאותו כסא היה רם ונשא, רומז לגלגל העליון המקיף בכל, שהוא רם ונשא על כל השמים ומקיף בהם, והוא מתדמה החלקים ותנועתו אחת פשוטה, והוא הנקרא ערבות וכסא ה', להיות מורה על גדולת היושב עליו, ולפי שנאמר בו כסא על צד המשל, אמר הנביא יחזקאל (יחזקאל א, כו) שראה דמות כסא, ובאומרו כאן, יושב על כסא, גלה הנביא שהוא יתברך מניע אותו גלגל עליון, ולכן אמר שהיה יושב עליו, ולא אמר בו, להודיע שהוא מניע בלתי מתנועע וכבר אמתה התורה האלהית הדעת הזה, רוצה לומר היותו יתברך המניע הראשון לגלגל העליון, ולכן נאמר ביעקב (בראשית כח, יג) והנה ה' נצב עליו, ואמר משה (דברים לג, כו) רוכב שמים בעזרך, ודוד אמר (תהלים סח, ה) סולו לרוכב בערבות ביה שמו, שכל זה מורה שהסבה הראשונה יתברך הוא המניע הראשון, ולכן אמר הנביא ישעיהו, וארא את ה' יושב על כסא רם ונשא, ואפשר לפרש רם ונשא מתואריו יתברך לא תוארי הכסא, ושהוא על דרך (להלן נז, טו) כי כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו, יאמר שראה שהאל יתברך שהיה יושב על הכסא, היה רם ונשא בתכלית הרוממות ונבדל ממדרגת הכסא תכלית ההבדל, ולפי שהכסא הוא גשמי לכן כדי להבדילו ממנו אמר שהיה הוא יתברך רם ונשא בערך אותו כסא אשר זכר. ואמר בו לשון ישיבה, לפי שהוא החזק שבכל מיני המצב, וגם שהישיבה תורה על האדנות, ולכן המושל יושב על כסאו והמשרתים עבדיו עושי רצונו עומדים לפניו, ומזאת הבחינה אמר בו יושב. וכבר זכרו הנביאים בש"י לשון ישיבה בכל אחד מהעולמות אם בנבדלים אמר (להלן יז, טז) יושב הכרובים, ובגרמים השמימיים אמר (תהלים ב, ד) יושב בשמים, ובשפלים אמר (להלן מ, כב) היושב על חוג הארץ, ובאומה הישראלית בפרט אמר (תהלים כב, ד) יושב תהלות ישראל, וזה כולו ממה שיורה ששם ישיבה יאמר עליו מאותם הבחינות שזכרתי.

וזכר עוד הנביא כאן, שעם כל מה שראה מרוממותו יתברך שלא תכיל הספור, הנה ראה גם כן משפלות ופרטיות השגחתו, ועל זה אמר ושוליו מלאים את ההיכל, רוצה לומר ששולי מעילו שהוא רמז לפעולותיו והשגחתו, הם מלאים את ההיכל שהוא העולם השפל, או כיון את היכל בית המקדש בהשפעתו שמה. ואחרי שזכר המראה הזאת בכלל ביאר איך ראה אותה, האם ראה והשיג הסבה הראשונה בעצמה, או איך

היה זה, ואמר (להלן ו, ב) שרפים עומדים ממעל לו וגומר, וינועו אמות הספים וגומר, (להלן ו, ד) רוצה לומר שמה שזכר שראה את ה', לא היה כי אם שהשיג את מלאכיו השכלים הנבדלים היושבים ראשונה במלכות, ושהיו לו רוצה לומר עלולים ומושפעים ממנו יתברך, ושראה אותם משלשים קדושה כמו שאפרש. ובזה ביאר מאמר וארא את ה', וכן ביאר מה שאמר, ושוליו מלאים את ההיכל, ואמר שלא כיון בזה שהיה הש"י מניע העולם השפל מבלי אמצע אלא שהנבדלים שראה שהיו עלולים ממנו יתברך, הם היו מניעי הגרמים השמימיים, וזהו וינועו אמות הספים מקול הקורא, ומתנועת השמים יתחדש מה שיתחדש בעולם השפל, וזהו והבית ימלא עשן, הנה אם כן זכר ראשונה המראה בכלל, ואחר כך זכרה בפרט ובביאור, ואין להפליא ממה שאמר, וארא את ה', אם היה שלא ראה אותו בעצמו כי אם הנבדלים העלולים ממנו, כי הנה הנביאים היו נבואותיהם על ידי מלאך והיו מיחסים אותם אליו יתברך, באומרם (ירמי' ב, א; יחזקאל ג, טז) ויהי דבר ה' אלי, ויאמר ה' אלי (ירמי' כד, ג), לפי שהזכירו את השליח במקום שולחו. וכדומה לזה כתב הרב המורה בפרק שנים וארבעים חלק שני שהיה מראת אברהם באלוני ממרא כלל ופרט, שזכר בכלל שראה את השם, וביאר ואמר אופן ראייתו באומרו (בראשית יח, ב) והנה שלשה אנשים, כי זאת היתה הראייה שייחס לשם יתברך לא השגת עצמותו.

הנה התבאר מזה שאין סתירה ממאמר ישעיה למאמר משה, כי הוא אמר (שמות לג, כ) לא יראני האדם וחי על השגת עצמו יתברך, וישעיה אמר, וארא את השם על השגת העלולים, ואין ספק שלזה כיון יונתן במה שתרגם וארא את ה', ית יקרא דה', כי היקרא בדבריו ובדברי אנקלוס גם כן תאמר פעמים רבות על השכלים הנבדלים המניעים, וזאת עצמה היתה השגת יחזקאל בכבוד אשר זכר שראה. והתבאר מזה הכוונה הכוללת במראה הזאת, ושלא באו בה הדברים בערבוביא מהשכלים הנבדלים ומהשמימיים, והותרה עם זה השאלה השלישית. ועתה אשוב לפרש הפסוקים כל אחד בעצמו:

פסוק ב

שרפים עומדים ממעל לו וגומר, זה עצמות מה שהשיג הנביא והוא שהשיג מציאות השכלים הנבדלים מחמר, וקראם שרפים להורות על פשיטותם במשל היסודות, כי כמו שיסוד האש הוא הפשוט והעליון שבכולם, ככה הנמצאים הנבדלים ההם ענינם כן, ולזה נמשלו בדברי הנביאים לאש, כי הנה דוד עליו השלום אמר (תהלים קד, ד) משרתיו אש לוהט, ודניאל אמר עליהם (דניאל ז, י) נהר די נור נגיד ונפיק מן קדמוהי, ולכן במראה הנבואה היו נראים בצורת אש לוהט ושורף, כי כן יראה כבוד ה', כמו

שאמר הכתוב (שמות כד, יז) ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר, וכן נראה המלאך למשה אדוננו בתחילת נבואותו (שמות ג, ב) בלבת אש, וכן ראה אותו מנוח (שופטים יג, כ) עולה בלהב המזבח, וה"ר אברהם אבן עזרא כתב שקראם שרפים, לפי ששרפו את פיו כמו שיזכור, ושעומדים ממעל לו, הוא על דרך (מלכים א' כב, יט) עומדים עליו מימינו ומשמאלו. ונראה לי שזכר שהיו עומדים, להגיד שראה אותם כדרך משרתי המלך עושי דברו העומדים על רגליהם והוא יושב כל הכסא, ואל זה נטה יונתן במה שתרגם שרפים עומדים, שמשין קדישין, ואמנם אומרו: ממעל לו, אפשר גם כן שיחזור לכסא או להיכל אשר זכר, רוצה לומר שלא היו עומדים בתוכו כי אם ממעל לו, והענין שאינם נפשות הגלגלים אבל הם מניעים אותם על צד החשק והציור והתכלית, והם בעצמם נבדלים מהם ועליונים עליהם, ואפשר שיהיה כנוי לו חוזר לשם הנכבד אשר זכר, יגיד שראה אותם ממעל הגרמים השמימיים עליונות מדרגה ומציאות, ושלא היה להם הקיום והעמידה כי אם מפאת סבתם יתברך, שלכן אמר בו יושב על כסא, להעיד שהוא מחוייב המציאות, אבל המה היו עומדים וקיימים מפאת השפעתו עליהם, וזה ענין לו, רוצה לומר שהיו מושפעים ממנו.

וכפי מה שכתב בעל הכוזר, נוכל לפרש שישעיהו ראה את המלך קבוע בכסא ממלכתו בעיר המלוכה, ולכך אמרו (חגיגה יג, ב) שדומה לבן כרך ויחזקאל ראה את המלך נוסע ממקום למקום ולכן קראוהו בן כפר, והוא הסבה בשנוי מראותיהם, כי לפי שתחילת נבואותו של ישעיה היתה להוכיח את ישראל שישובו בתשובה, ושיקדשו את עצמם כדי שתעמוד קדושת השכינה ביניהם, ראה כבוד ה' כאלו הוא בהיכל, והוא אומרו:

וארא את ה' יושב על כסא, ואף על פי שהוא רם ונשא במעלתו, הנה היו שוליו מלאים את ההיכל, כלומר שהיה כבוד השכינה על הכרובים בהיכל, וראהו יושב לא רוכב כדמות נוסע, על כן לא ראה מרכבה ולא חיות ואופנים נושאים אותם, אבל אמר שראה מלאכי שמים עומדים ממעל לו, רוצה לומר מוכנים ללכת למה שיצוה אותם, וראה שהיו בתכונת שרפים, כי הם ישרפו לאויבי ה', ולהורות על קלות תנועתם ושליחותם ראה להם שש כנפים בשתים יכסה פניו ובשתים יכסה רגליו, וגם זה להורות על הקביעות הזה, כי הנוסע ממקום למקום מגלה פניו ורגליו והקבוע במקומו מכסה אותם, ובשתים יעופף ללכת בקלות בשליחותם. ולכן לא ספר ישעיהו דמות פניהם ורגליהם כיחזקאל, לפי שהיו אז בעת הנסיעה מגולים כהולכי דרכים, אבל ישעיהו לפי שראה אותם בקביעות היו פניהם ורגליהם מכוסים וגם זה פירוש נאה ומתקבל.

והנה באומרו:

שש כנפים שש כנפים לאחד, נמצא בין חז"ל מחלוקת במס' חגיגה (יג, ב) אמרו: כתוב אחד אומר: שש כנפים שש כנפים לאחד וכתוב אחד אומר (יחזקאל א, ו) וארבעה כנפים לאחת מהם, לא קשיא כאן בזמן שבית המקדש קיים וכאן בזמן שאין בית המקדש קיים כביכול, נתמעטו כנפי החיות, הי מנייהו אמעיטו רב חננאל אמר אותן שאומרות שירה כתיב הכא ובשתים יעופף וכתיב (משלי כג, כה) התעיף עיניך בו ואיננו, ורבנן אמרי אותן שמכסות רגליהן שנאמר (יחזקאל א, ז) ורגליהם רגל ישרה. ומהסוגיא הזאת יראה שהיה הנושא לשתי אלו ההשגות, אחד בעצמו שאם היו הנושאים שתים לא היה מקשה מהתחלפות המנין, כי אין סתירה בחלוף המנין כשהוא בשתי נושאים, ומאשר השיב התלמוד להתיר הקושיא בהתחלפות הזמנים באומרו: כאן בזמן שבית המקדש קיים וכאן בזמן שאין בית המקדש קיים, ולא השיב מהתחלפות הנושאים, יראה כי הנושא לשתי ההשגות אחד.

אבל הרב המורה לא כן ידמה ולבבו לא כן יחשוב, כי אם ששני הנושאים מתחלפים, תראה זה מדבריו בפרק שלשה וארבעים בחלק ראשון בשתוף כנף, זה לשונו: וכן כל כנף שיבא במלאכים ענינו הסתר, הלא תתבונן אומרו:

בשתים יכסה פניו ובשתים יכסה רגליו ובשתים יעופף, כלומר שסבת מציאות המלאך ועלתו נעלמת ונסתרת מאד והוא פניו, וכן הדברים אשר סבתם המלאך שהם רגליו - רוצה לומר - עילוליו, כמו שביארתי בשתוף רגל, הם ג"כ נעלמים מאד, כי פעולות השכלים נעלמים לא יתבאר ענינם אלא אחרי למוד, וזה לב' סבות מצדם ומצידנו, רוצה לומר חולשת השגתינו וקושי השגת הנפרד מצד אמיתתו. ואמנם אמרו: ובשתים יעופף, הנני עתיד לבאר בפרק בפני עצמו למה ייחס תנועת העופפות למלאכים, עד כאן. והפרק ההוא אשר ייעד הוא פרק תשעה וארבעים מאותו חלק, ושם כתב שיוחס העופפות והכנפים למלאכים, לערב בצורתם אבר מצורת בעל חי, כדי להקטין בזה מעלתם ממעלת הסבה הראשונה ית', כמו שמעלת הבעל חי למטה ממעלת האדם, וגם לפי שכמו שהעוף כשיעוף פעם יראה ופעם יעלה, ככה השכלים הנבדלים אצל בני אדם כי פעם יציץ ופעם יעלם מהם השגתם. הנה בפרקים האלה גלה הרב שהכנפים הששה שבאו בנבואת ישעיהו, נאמרו על השכלים הנבדלים, ואמנם הכנפים הארבעה שראה יחזקאל בחיות, מבואר נגלה הוא מדברי הרב בפרק עשירי בחלק שני, שנאמרו על ארבע סבות שיש לתנועת הגלגל שהם צורתו רוצה לומר כדוריותו, ונפשו ושכלו אשר בו יצייר והשכל הנבדל אשר הוא חשוקו, וכן זכרו בפרק ע"ב מחלק ראשון, וכל

זה ממה שיורה שכפי דעתו שני הנושאים מתחלפים, שישעיהו דבר מהשרפים שהם השכלים הנבדלים, ויחזקאל מהחיות שהם הגלגלים, והוא בחלוף דעת התלמוד.
והנה רבי חנוך ז"ל במראות אלקים אשר לו אמר להאיר נר דלוק כדי שיאורו מחשכי המשל ותמצא המרגלית הנמשל הטמון בדבריהם ז"ל, והשתדל להסכים הדעת התלמודיי עם דברי הרב, ולפי דעתי שבחשך בא ובחשך הלך, כי הוא לא יצא בדבריו מן הספק, ולא אמר בזה דבר ראוי לשום עליו לב, והאמת ברור שאי אפשר להסכים דעת הרב המורה בדרוש הזה עם דעת התלמוד, לפי שחכמים ז"ל קיימו וקבלו שהחיות והאופנים שזכר יחזקאל, הם כולם מדרגות מהשכלים הנבדלים, וכמו שאמרו (חגיגה יג, א) מאי חשמל חיות אש פעם חשות ופעם ממללות, ולא עלה על לבם שהיו החיות גלגלים ולא האופנים יסודות כדעת הרב המורה, כי אם שהיו כולם שכלים נבדלים, ולכן ראה אותם בארבע מחנות, וקראם הנביא ארבע חיות וארבע אופנים, ואמרו בדרש (תנחומא צו יג) על ובשתים יכסה רגליו, שהיו השרפים מכסים את רגליהם להיותם ככף רגל עגל כדי שלא יזכר עון העגל שעשה ישראל, הנה אמרו בביאור שמה שנאמר בשרפים, ובשתים יכסה רגליו, הוא עצמו מה שראה יחזקאל (יחזקאל א, ז), רגליהם ככף רגל עגל, והוא מה שיוכיח שהשרפים והחיות שניהם דבר אחד לדעתם, ולהיות אצלם בזה מתאחדת השגת ישעיהו להשגת יחזקאל, גזרו ואמרו שהיה הנושא אחד רוצה לומר השכלים הנבדלים במדרגותם, ולכן הקשו ממה שראה ישעיהו בהם שש כנפים ויחזקאל ד' כנפים, ועל זה היה המחלוקת הי מינייהו אמעיטו, רוצה לומר אם נתמעטו אותם הכנפים השתים אשר היה מכסה בהם פניו, או השתים אשר היה מכסה בהם רגליו, או השתים שהיה מעופף בהם, והיה דעת רב חננאל שנתמעטו אותם שאמרו שירה, והם מה שאמר, ובשתים יעופף, ורבנן אמרי שנתמעטו אותן שמכסות בהן רגליהם, ואפלא למה לא היה בזה דעת שלישי והוא שנתמעטו שתים הראשונות שאמר, ובשתים יכסה פניו. ויש גם כן לעיין במה שהוכיח רב חננאל שנתמעטו אותם שאומרות שירה מפסוק (משלי כג, ב), התעיף עיניך בו ואיננו, כי הפסוק ידבר בעשיר כמו שאמר (שם, ד) אל תיגע להעשיר מבינתך חדל, התעיף עיניך בו וגומר, ואינו מדבר לא במלאכים ולא בכנפים, וגם רבנן שאמרו שנתמעטו אותן שמכסות בהן רגליהם, איך הוכיחו זה מהפסוק שהביאו, ורגליהם רגל ישרה, כי עם היות שידבר בחיות אין שם מיעוט כנפים, ומפני זה ראיתי אני לפרש הכתוב על בוריו כפי דעתי, ומשם יצא לנו ביאור המאמר על פי אמיתתו:

ואומר שהשכלים הנבדלים ימצאו להם אצלנו שלש בחינות מהעיון, הבחינה הראשונה היא מצד עצמם ומהותם, והבחינה השנית כפי הדברים המסובבים והנמשכים מהם בטבע ובסדור מוגבל בחכמת בוראם בהנעת הגרמים השמימיים, והבחינה השלישית במה שיראו לנביאים בנבואתם במצות השם וידברו עמהם ויודיעום מה שיהיה. וכנגד שלשה הבחינות האלה אמר ישעיהו שראה לשרפים ההם שש כנפים, וכבר ידעת מדברי הרב המורה שכנפים יאמרו על הסתר וההעלם וההמנע מההשגה.

ואמר שבשתים יכסה פניו ואין פירוש פניו - סבתו, כמו שחשב הרב אבל פניו יאמר על מציאותו ועצמותו כמו (איוב א, יא) אם לא על פניך יברכך, וכן פירש הרב עצמו ופני לא יראו (שמות לג, כג) אמיתת מציאותי כמות שהיא לא תושג, ואם כן זכר שהיו שתי סבות ההסתר וההעלם לשלא יושג עצמות הנבדל ומהותו, והמה עומק המושג וקוצר המשיג, ושבשתים יכסה רגליו, והם הדברים המסובבים מהנבדל בסדר מתמיד, וכמו שפירש הרב שהרגל יאמר על המסובב, לפי שמשתי סבות ההסתר אשר זכר, יתחייב שלא נדע ולא נשיג איך יתחייב מהנבדל, נבדל אחר עלולו ולא הגלגל המתנועע ממנו, ובשתים יעופף, רצו שגם כן מאותם השתי סיבות ההסתר שהם עומק המושג וקוצר המשיג כמו שזכרתי, לא יוכל האדם להשיג בשלמות איך יתייחד שפע הנבדל ודבורו עם הנביא ויודיעהו הדברים הכוללים והפרטים, ולפי זה יהיה אמרו יכסה, מושך עצמו ואחר עמו, כאלו אמר בשתים יכסה פניו ובשתים יכסה רגליו ובשתים יכסה מה שיעופף, או לא נצטרך להמשך יכסה אבל יאמר ובשתים הסתרים והעלמיות יעופף ויגיע השפע מהנבדל לנביא. ואולי שלזה כיון המתרגם שאמר, ובתרין משמש, כי השמוש הוא הורדת השפע על הנביא, ואמנם שיאמר עופפות על הנבואה ועל ירידת השפע הנבדל בנפש הנביא הוא מבואר בנבואה הזאת מאומרו (להלן ו, ו) ועיף אלי אחד מן השרפים וגומר, ויאמר הנה נגע זה על שפתיך וגומר (שם, ז), הנה שהעופפות הוא חול השפע מהנבדל על נפש הנביא.

וכאשר תדע זה יתבאר לך ענין המאמר אשר זכרתי שהיה דעתם ז"ל שישעיהו ויחזקאל בזכרון הכנפים על השכלים הנבדלים כוונו, ולכן מצאו הספירה במנינם, והשיבו שמפאת הזמן נתמעטו כנפי החיות, והיתה השאלה הי מינייהו אמעיטו, ולא היה אחד מן החכמים שיאמר שנתמעטו אותם השתים המכסות הפנים, לפי שהשגת מהות הנבדל ועצמותו בין בזמן שבית המקדש קיים ובין בזמן שאין בית המקדש קיים תמיד היתה נמנעת, עד שמפני זה תרגם אנקלוס, ופני לא יראו: ודקדמי לא יתחזון, להגיד שהשכלים הנבדלים שהם לפני האל יתברך ובין ידיו לחוזק ההשגחה בהם, תמיד אי אפשר שיושגו

כפי מה שהם, וכמו שהביאו הרב בפרק ל"ז בחלק ראשון בשתוף פנים, ואמנם היו הדעות בהמעטת הנשארות שרב חננאל אמר שנתמעטו אותן שאומרות שירה, והם אשר עליהם אמר ובשתים יעופף, כי השירה תרמוז השפע המתחייב מהם בפי הנביאים. והנה הביא סמך לדבריו מאומרו (משלי כג, ה) התעיף עיניך בו ואיננו, שהוא דרך גזרה שוה להגיד כי העופפות הוא אשר איננו והוא אשר נתמעט, ועם היות ששלמה מהעושר ידבר, הנה מפאת הלשון עשה האסמכתא הזאת נאמר כאן עופפות, ונאמר שם עופפות וסמך איננו מורה שהם נתמעטו. ורבנן אמרי שנתמעטו שתי הכנפים האחרים שהיו מכסים בהם רגליהם, והמאמר זה נמשך לדעתם שאמרו בדרש (תנחומא צו, יג) שהיו מכסים רגליהם להיותם ככף רגל עגל כדי שלא יזכר עון העגל אשו עשו ישראל, כאלו אמרו שבזמן שהיה בית המקדש קיים היו מסתירים רגליהם כדי שלא יזכר עון העגל שעשו ישראל אמנם בזמן שאין בית המקדש קיים נתמעט אותו ההסתר, ונשארו ישראל מגולים בחטאתם כמטרה לחץ כמו שיעד על מעשה העגל (שמות לב, לד) והיה ביום פקדי ופקדתי. הנך רואה שהראיה שהביאו רבנן לדעתם היה כפי דעת הדרש הזה.

ועוד אומר לך שהם כוונו בזה גם כן כוונה שנית, והיא מה שפירשתי, כי אמרו בזמן שבית המקדש קיים היה נסתר הסדר המסובב מהשכל הנבדל לגלגלו ומהנהגת הגרמים השמימיים לעולם השפל, וזה בענין ישראל בלבד לפי שהם היו מושגחים כפי הרצון האלהי הפשוט ולא כפי המסודר מהעליונים. אמנם אחר שנחרב בית המקדש, באו ישראל להסתרת פנים ונעזבו למקרה ולהנהגת המשרתים, ובזה האופן נתמעטו אותם הכנפים המסתירות הנהגת הגלגל לדעת רבנן, האמנם רב חננאל ראה שעם היותם בגלות ובית המקדש חרב לא הוסרה מהם ההשגחה האלהית, ולא נעזבו להנהגת המשרתים בהחלט, וכמו שאמר (תהלים צא, טו) עמו אנכי בצרה, ואמר (ויקרא כו, מד) ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם, ולכן לא הודה רב חננאל לדעת רבנן, אבל אמר שנתמעטו כנפי העופפות אשר כינה באומרות שירה.

ונראה לי שבחרבן בית המקדש נסתלקה נבואה מישראל (בבא בתרא יב, ב), וזהו התמעטות הכנפים ההם שהם כנפי העופפות והשפע המגיע לנביאים, ואולי שלזה כוונו בפרקי רבי אליעזר (סוף פרק ד) שאמרו ובשתים יכסה פניו שלא יביטו פני שכינה ובשתים יכסה רגליו הא כתיב (יחזקאל א, ז) וכף רגליהם ככף רגל עגל ובשתים מעופפים ומעריצים ומקדישים את שמו הגדול, הנה רמזו בהבטת פני שכינה הבחינה הראשונה שזכרתי, וברגלים הנעת השמים ובהתעופפות השפע המגיע מהם לנביאים

שבו מקדשים את השם יתברך, וזהו הנראה לי בפירוש המאמר מסכים עם הכתובים, והוא האמת בעצמו כפי השרשים התוריים, והותרה השאלה הרביעית:

פסוק ג

וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש ה' צבאות וגומר, ראיתי המפרשים מנבאים בפירוש הפסוק הזה, מהם יאמרו שאחד מהשרפים קורא לחברו בשם קדוש וחברו חוזר וקורא אותו קדוש ואז יאמרו שניהם בהסכמה שהקדוש האמתי הוא ה' צבאות, ומדברי חכמים ז"ל שאמרו באגדת שמואל וקרא זה אל זה מלמד שהמלאכים מדברים זה אל זה זה אומר לחברו פתח אתה שאתה גדול ממני, ויש אומרים כתות כתות הם אחת אומרת לחברתה פתח את שאת גדולה ממני שנאמר וקרא זה אל זה ואמר. ואחרים פירשו שהשרף האחד יאמר לחברו - רוצה לומר - עלולו קדוש ושכל נבדל, תדע שקדוש קדוש ה' צבאות וכפל בו מלת קדוש, כי כן דרך הלשון באמות הדברים, פעם בשניות פעם בשלישיות, כמו (בראשית כב, יא) אברהם אברהם, יעקב יעקב (שם מו, ב), משה משה (שמות ג, ד), אבי אבי (מלכים ב' ב, יב), ישפילנה ישפילנה עד ארץ (להלן כו, ה), נפלה נפלה בבל (להלן כא, ט), ה' הוא האלקים ה' הוא האלקים (מלכים א' יח, לט), ופעם בשלש עוה עוה עוה אשימנה (יחזקאל כא, לב), ארץ ארץ ארץ שמעי דבר ה' (ירמי' כב, כט), היכל ה' היכל ה' היכל ה' המה (שם ז, ד), ואלה הדברים כולם עוה עוה, כי הנה פירוש הכתוב הוא מבואר, ואין ספק בו שמלת "קדוש" כמו שזכר בעל הכוזר הוא ענין הפרשה ורוממות, משנתאר לו מדה ממדות הברואים, והוא על דרך (ויקרא יא, מד) והתקדשתם והייתם קדושים, רוצה לומר נבדלים ונפרשים מטומאות העמים וממעשיהם.

והנה בפסוק הזה באו שתי גזרות, הא' הוא אומרו, וקרא זה אל זה, וענינה שהשכלים הנבדלים היו משפיעים זה על זה, וכינה ההשפעה ההיא בשם קריאה כאלו היו קוראים זה לזה להשפיע עליו, ולכן תרגם יונתן בו, ומקבלין דין מן דין, והדעת הזה הוא דעת ההשתלשלות, שהשכלים ישתלשלו זה מזה בדרך עלה ועלול, וכן בתקנת אנשי כנסת הגדולה (בתפלת יוצר אור לשחרית) ומקבלין רשות זה מזה להקדיש ליוצרם בנחת רוח, והרשות הזה הוא ההשתלשלות. והגזרה השניה היא אומרו, קדוש קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו, רוצה לומר שכל אחד מהם היה אומר שהאל יתברך הוא קדוש קדוש קדוש, וענין המאמר הזה שהוא נבדל בעצם ומציאות מטבע העולם השפל, ושהוא גם כן נבדל מטבע הגרמים השמימיים, ונבדל גם כן מטבע שאר השכלים, ועם היות שהוא נבדל ברוממות ומעלה מכל העולמות השלשה וטבעי הנמצאות כולם, אל

יחשבו שמפני רוממות מעלתו לא ישגיח בעניני השפלים, אינו כן כי מלא כל הארץ כבודו, והוא על דרך אומרו (תהלים נז, ו) רומה על השמים אלקים על כל הארץ כבודך, הנה אם כן אמר ג' פעמים קדוש כנגד ג' עולמות ונמצאיהם שהוא נבדל ונפרש מהם, ולזה הסכימו מתקני התפלות באומרם: המשלשים לך קדושה, וכפירוש יונתן יהיה זה הלול שהשם יתברך ישתבח ויתפאר בכל אחד מהעולמות הג' אשר ברא.

האמנם ראוי שנעיין במה שתרגם ה'קדוש' הראשון על עולם הגלגלים באומרו קדיש בשמי מרומא בית שכינתיה, וה'קדוש' השני על העולם השפל באומרו קדיש על ארעא עובד גבורתיה, וה'קדוש' הג' קדיש לעלם לעלמי עלמיא, ואם נאמר זה האחרון על הנצחיות בלבד, תחסר כאן הקדושה המתיחסת לשכלים הנבדלים, וגם שנודה שאל זה כיוון באומרו קדיש לעלם ולעלמי עלמיא, יקשה מאד למה לא זכרם מלמעלה למטה או מלמטה למעלה ובחר דרך זר להתחיל מהשמים ואחריהם מהארץ וחזר באחרונה לדבר מהנבדלים. ויקשה עוד למה אמר בית שכינתיה על השמים, ובענין הארץ אמר קדיש על ארעא עובד גבורתיה, ולא זכר לשמים ולארץ יחד בית שכינתיה ולא לשניהם יחד עובד גבורתיה, ואין ספק שלא יפלו הדברים ההמה על צד הקרי וההזדמן.

וכבר חשבתי לומר בתשובת זה, שיונתן התחיל מלמעלה למטה, באומרו: קדיש בשמי מרומא בית שכינתיה הוא על העולם הרוחני, שלפי שהשכלים הנבדלים מניעים לגלגלים אמר שיתקדש וישתבח שמו של הקב"ה בבית שכינתיה שהוא השמים, ועליהם אמר בשמי מרומא, שלא אמרו על השמים הגשמיים המתנועעים, כי אם על העליונים הרוחניים המניעים אותם שהם בית שכינתיה. ואחר כך אמר שישתבח גם כן בין אותם הנמצאים שהם מקיפים את הארץ ומנהיגים אותה והם הגרמים השמימיים, ואליהם כיוון באומרו: קדיש על ארעא עובד גבורתיה, שלא אמר זה על העולם השפל כי אם על העולם שהוא על הארץ ועושה גבורותיו בארץ שהם השמים. ובאחרונה אמר: קדיש לעלם ולעלמי עלמיא כנגד העולם השפל הנפסד בחלקיו, וכנגדו אמר שהשם יתברך הוא קדוש, לא לזמן קצוב כדבריהם השפלים מפני הפסדם, כי אם לעלם ולעלמי עלמיא, כלומר לנצח נצחים, ולכן אמר בחלק האחרון לשון עולמות בלשון רבים, להורות על ההעדר וההפסד האישיי אשר בהם. וכפי זה לקח יונתן הסדר אשר זכר בזה וכמו שאזכור.

ולפי שהדעת הזה בלתי מתישב על הלשון לא נמשכתי אחריו, אבל חשבתי שיונתן תרגם הקדושה, כמו שכבר הודעתיך על ההלול והשבח אשר יתנו לאל יתברך כל בריותיו, ומפני זה רשם בפעולותיו היותר עצומות שבעבורם תהיה השבח וההלול יותר,

ואמר שהקדושה הראשונה תאות אליו להיותו מגיע הגלגל העליון ומקיף בכל, ועל זה אמר: בשמי מרומא, וקרא אותו הגלגל הסובב בכל בית שכינתיה, להיותו מתנועע ממנו בלי אמצעי, שכן תרגם אנקלוס (שמות יז, טז) כי יד על כס יה: אמירה מן קדם ה' דחילא תקיפא דשכינתיה על כורסיה יקרא, שהנה ייחס השכינה על כסא הכבוד שהיא ההנעה לאותו גלגל עליון ומקיף, וכן תרגם פסוק (דברים לג, כו) רוכב שמים בעזרך: דשכינתיה בשמיא מלעילא, כי היה דעתם בלי ספק שהסבה הראשונה יתברך הוא מניע ההגלגל העליון וכמו שזכרתי. ואמנם הקדושה השנית זכר יונתן בענין הארץ, לא בלבד בסדור הדברים הטבעיים, כי אם גם בנסים ובנפלאות שהקדוש ברוך הוא עושה בתוכה, שבעבורם ראוי שישובח בפי כל בשר, ולזה אמר: קדיש על ארעא עובד גבורתיה, רוצה לומר שלהיותו עשה בארץ גבורותיו היה ראוי שיהיה מקודש בה. וכן תראה שאנקלוס בפסוק (דברים ג, כד) אשר מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך וכגבורותיך, לא תרגם הדברים בשוה על השמים ועל הארץ, אבל אמר: דאת הוא אלהא דשכינתך בשמיא מלעילא ושליט בארעא, ראה גם ראה שלא ייחס השכינה לארץ כי אם לשמים העליונים, לפי שהשכינה תאמר שמה על ההנעה העצומה העליונה כמו שזכרתי, ולא תמצא כי אם בגלגל העליון המקיף. ואמנם בארץ אמר לשון שלטון או גבורה, כפי הנסים שיעשה בה, וכפי הסדור הטבעי אשר בחכמתו וגבורתו העליונה. ובאחרונה אמר: קדיש לעלם עלמיא, וזו היא הנוסחא האמתית לא לעלם ועלמיא בויי"ו, והרצון בעלם עלמיא העולם המובחר מהעולמות, או המנהיג והמניע אותם שהוא עולם הנבדלים שהם מניעים לגלגלים, ובהנהגתם תהיה הנהגת העולם השפל בעניניו, והוא על דרך שיר השירים - רוצה לומר - המובחר שבכל השירים.

והנה נזכרו בסדר הזה השמים ראשונה ואחריהם הארץ ואחריהם הנבדלים, וכמו שזכרם יחזקאל לפי דעת הרב המורה, וגם לפי שהמקדישים היו השכלים הנבדלים שקרא זה אל זה. והנה מדרך המוסר בהיות הם המדברים שיזכרו ענינם באחרונה, וגם לפי שהדבר היותר נגלה וידוע לכל אדם היא התנועה הכוללת אשר לשמים, וכמו שאמר דוד (תהלים ח, ד) כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך, שעל זה עצמו אמרו, ולכן דבר ראשונה הנביא מהיכולת האלהי הנראה בתנועת השמים, ואחרי שזכר ענין המקיף זכר ענין המרכז שהוא הארץ, ובאחרונה זכר הסבה המניעה לתנועת השמים ולהנהגת הארץ שהיא הנבדלים, ולהיותה סבה מניעה ותכלית זכרה באחרונה, וגם להיותם קודמים בידיעה, רוצה לומר לפי שמתנועות הגלגלים והנהגתם לעולם השפל הזה, נעמוד על מציאות השכלים הנבדלים והתחלפותם, ועל כן אמר בה: לעלם עלמיא, רוצה לומר

בעולם שהוא מניע ותכלית שאר העולמות, וכבר העיד הרב המורה על הטעם הזה בדברי יחזקאל בפרק חמישי בחלק שלישי. אמנם דוד סדרם מלמעלה למטה כפי הסדר הטבעי, ואמר על עולם הנבדלים (תהלים קג, כ) ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו וגומר, והסתכל שזכר בהם שלשה הבחינות אשר זכרתי, שיש לנבדלים אצלנו, האחד מעצמותם ועל זה אמר: גבורי כח, והשני על ענין ההנעה ועל זה אמר: עושי דברו, והג' במה שישפיעו על הנביאים ועליה אמר: בקול דברו, רוצה לומר שהם שומעים דברי ה' ומשמיעים אותם לנביא, ועל עולם הגלגלים אמר: ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי רצונו, כי הצבאות הם צבאות השמים והם משרתי הש"י במה שישפיעו על העולם השפל, והם עושי רצונו וכלי השגחתו. ועל העולם השפל אמר (שם, כב) ברכו השם כל מעשיו, וחתם דבריו באומרו: בכל מקומות ממשלתו. זהו מהו שראוי שיאמר בפירוש הקדושה המשולשת הזאת כפי פשט הכתובים ותרגום יונתן.

אמנם חכמים ז"ל בפרק גיד הנשה (צא, ב) אמרו אמר רב חננאל שלש כתות של מלאכי השרת אומרות שירה בכל יום ויום אחת אומרת קדוש ואחת אומרת קדוש קדוש ואחת אומרת קדוש קדוש קדוש ה' צבאות. ואין ספק שכוונו במאמר הזה לבאר ענין אמתי, והוא שההבדל והקדושה אשר יוחסה אליו ית' מכחותיו, אינה במדרגה שוה עם כל אחד מהם, אבל ימצאו בג' מדרגות, כי הנה מעולם השכלים הנבדלים שהיא הכת הראשונה, תהיה קדושתו והבדלתו בדבר אחד, והוא בשהוא יתברך הבורא והם כולם נבראים, ומזה הצד - כת הנבדלים ההם יאמרו פעם אחת קדוש ונבדל בלבד, לרמוז אל ההבדל האחד אשר יובחן ממנו ית' אליהם. אמנם מעולם הגלגלים שהיא הכת השנית יבדל ויתקדש בשני ההבדלים, והם - בשהוא בורא והמה נבראים, ובשהוא יתברך נבדל מהגשמות והמה גשמיים, ולכן אלה יאמרו ב' פעמים קדוש קדוש כנגד ב' ההבדלים ההם. אמנם מהעולם השפל שהוא הכת השלישית אין ספק שיבדל ויתקדש בשלשה ההבדלים, והם - כשהוא יתברך בורא והמה נבראים, וכשהוא יתברך נבדל והמה חומריים, ובשהוא יתברך נצחי והמה נפסדים באישיהם, ולכן אלה השפלים יאמרו שלשה פעמים: קדוש קדוש קדוש ה' צבאות וגומר, כנגד שלשת הנבדלים ההם. גם שכבר ידעת שהתחלת הדברים שלשה: הצורה והחומר וההעדר הקודם בחומר להויה, והנה בעולם הרוחני תמצא אחת מהן בלבד שהיא הצורה, ולכן יאמרו פעם אחת קדוש כי אין בהם חמר ולא העדר, והעולם השמימיי ימצא בהם הצורה והחומר, כי לנצחיותם לא יפול ההעדר בענינם, ולכן יאמרו שני פעמים קדוש קדוש, והעולם השפל יכלול שלשת ההתחלות ולכן יקדשו שלש קדושות.

ואמנם אמרו:
מלא כל הארץ כבודו, פירש בו ה"ר דוד קמחי: מלא כל הארץ - כל מה שהארץ מלאה ממנו, רוצה לומר מהחי וצומח ודומם, הכל הוא כבודו כי הוא בורא הכל ועל הכל יכבדוהו הבעלי שכל, על דרך מאמר הנביא (להלן מג, ז) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו וגומר, וה"ר אברהם אבן עזרא בפירוש לתורה בפסוק (במדבר כד, יג) אם יתן לי בלק מלוא ביתו כסף וזהב, כתב שענינו ביתו מלא, ושזה פירוש: מלוא כל הארץ כבודו - כל הארץ מלא כבודו, והוא כטעם (תהלים כד, א) לה' הארץ ומלואה, כי המילוי אינו רק היחס שבין המקום והגוף הממלא אותו, ויהיה לפי זה פירוש הכתוב שהארץ כולה מלאה מכבודו כי הוא יתברך משגיח בה בכבודו, לא כמאמר הכופרים (יחזקאל ח, יב) עזב ה' את הארץ. והרב המורה בפרק ס"ד בחלק ראשון, פירש כבוד ה' הנאמר בכתוב הזה, על השבח וההלול שיהללו אותו בכל הארץ, ושהוא על דרך (חבקוק ג, ג) ותהלתו מלאה הארץ, כי השבח יקרא כבוד, כמו שאמר (ירמיה יג, טז) תנו לה' אלקיכם כבוד, ואמר (תהלים כט, ט) ובהיכלו כולו אומר כבוד, וכפי דעתי יהיה פירוש הכתוב, שאחרי שהוא יתברך קדוש בעליונים וקדוש בשמים וקדוש בארץ, מן הראוי שכל הארץ ההיא מלאה מכבודו והלולו ושבחיו כפי עוצם קדושתו, ואלה ואלה בפירוש הכתוב הזה דברי אלקים חיים.
ולהיות הקדושה המשולשת הזאת הלול ושבח עצום לפניו יתברך, תקנו אנשי כנסת הגדולה אותה בתפלתינו פעמים רבות בכל יום, ואמרו בברכת יוצר בספור ענין השכלים הנבדלים, שהם כולם אהובים כולם ברורים כולם עושים באימה וביראה רצון קוניהם, וכולם מקבלים עליהם עול מלכות שמים זה מזה ונותנים רשות זה לזה להקדיש ליוצרם בנחת רוח. ועול המלכות והרשות אשר זכר, הוא שפע ההשתלשלות כמו שזכרתי, וההלול ההוא זכר שיאמרו אותו כולם כאחד בשפה ברורה, רוצה לומר שלא יקדים זה לזה בהלולו, ואולי שזהו הנראה גם כן באומרו: וקרא זה אל זה, רוצה לומר שיהיה כל אחד קורא לחברו כדי שיסכימו כולם פה אחד בהלול הקדושה שיאמרו. והנה התירו לישראל שיקדשו את ה' במהלל המיוחד לשרפים, לפי שהמשורר אמר (תהלים כב, ד) ואתה קדוש יושב תהלות ישראל, ומזה למדו שהקדושה תאות בתהלות שיעשו ישראל, ומפני זה תקנו לומר אחרי הקדושה רבה (בתפלת העמידה) אתה קדוש ושמך קדוש וקדושים בכל יום יהללוך סלה, רוצה לומר אתה הוא הקדוש האמתי וכן שמך בפי השרפים וגם כן בפי עמך, כי מפני היותם קדושים יקדשו אותך, והוא על דרך אומרו (ויקרא יא, מד) והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני ה':

פסוק ד

וינועו אמות הספים וכו', עד:

ויעף אלי אחד מן השרפים, חכמים ז"ל דרשו בילמדנו (ראה תנחומא צו, יג) הפסוקים האלו על אותו יום שנקרב עוזיהו להקטיר קטרת, ואומרו: שרפים עומדים ממעל לו, שעמדה האש לשרוף את עוזיהו כשם ששרפה את קרח ועדתו, ממעל לו - מן המעל שמעל לומר לו צא מן המקום שמעלת, והארץ פתחה את פיה לבולעו שנאמר (זכריה יד, ה) ונסתם גיא, הרי כאשר נסתם מפני הרעש, ומנין שהראה לו הקב"ה זה למשה שנאמר (במדבר יז, ה) זכרון לבני ישראל למען אשר לא יקרב איש זר אשר לא מזרע אהרן הוא, אמר לו משה כקרח ועדתו אתה עושה לו אמר לו ולא יהיה כקרח ועדתו (שם), ומה אתה עושה לו כאשר דבר ה' ביד משה לו דכתיב (שמות ד, ו) ויוציאה והנה ידו מצורעת כשלג, וכפי זה יפרשו:

וינועו אמות הספים על הרעש שהיה ביום הקטיר עזיהו את הקטורת, ולפי דבריהם ז"ל נוכל לפרש הכתוב כן:

וינועו אמות הספים מקול הקורא, ר"ל מקול זעף עוזיהו על הכהנים, וכמו שנאמר בדברי הימים (ב' כ, יט) ויזעף עוזיהו ובידו קטרת להקטיר, ושבזעפו עם הכהנים היה שהבית נמלא עשן, רוצה לומר עשן אף ה' וקנאתו על עוזיהו שהכהו בצרעת, והוא פירוש נאה כפי דרך חכמים ז"ל מתיחס כולו לענין עוזיהו ועונשו.

אבל כפי ענין המראה יהיה: וינועו אמות הספים משל גלגלים, שיתנועעו מקול הקורא שהוא המניע, וכינה הגלגלים באמות הספים, לפי שעם עוצם גדלם לא יתנועעו כי אם מהנעת הנבדלים, כמו אמות הספים אשר בבית שעם כל כובד הבנין אשר עליהם לא יתנועעו ממקומם אם לא יהיה שמה מניע מחוץ. ולהיות הגלגלים עמודי העולם אשר הבית - רוצה לומר - העולם נכון עליהם, והם זרועות עולם, לכן המשילם באמות הספים, ואמר שהתנועעו מקול הקורא, לפי שיתנועעו ממה שיגיע אליהם בהתחלתם ומחשוקם להדמות לעלתם:

והבית ימלא עשן, הוא רמז לצורות ההווים המגיעות משפע הגלגל אשר יקדם אליהם ההעדר בהכרח כי הוא קודם להויות, או אומרו על התהוות האידים, כי מתנועת הגלגלים ובפרט מתנועת השמש יעלו אידים וקיטורים מן הארץ שהם המזגות ההויות והתחלתם. גם כי היסוד הראשון המתהוה מתנועת הגלגל הוא האש, ומתנועתו ירדו חלקים בארץ ושם יתערבו, ויחזקאל זכר האיד הלח שקרא עשן, אך ישעיהו לא זכר כי אם האויר העשני המתילד בארץ בתנועת הניצוץ ופעולתו בארץ, הנה אם כן אומרו:

והבית ימלא עשן הוא משל על העולם השפל בהווייתו והפסדו ומפאת תנועת הגלגלים, וכבר כתב ה"ר אברהם אבן עזרא שאין מלת ימלא עתיד, כי הוא אמר וינועו שהוא פעל עבר, אלא שנאמר כן בעבור שאין בלשון הקדש סימן על זמן עומד, ומשפט העברים לערב הדברים, וכמו שזכרתי.

הנה כלל המראה לא היתה כי אם להודיע לנביא רוממות הש"י ומעלתו, ושפלות ופרטי השגחתו בעניני בני האדם, וזהו מה שבא בכלל (להלן ו, א) ואראה את ה' יושב על כסא רם ונשא ושוליו מלאים את ההיכל, ומה שבא בפרט, מענין השרפים וקריאתם ושלוש קדושתם, והיה סוף הדברים מלא כל הארץ כבודו. ולכן נראה לי עוד לפרש וינועו אמות הספים והבית ימלא עשן, שחוזר לענין עוזיהו שזכר כאלו אמר בדרך כלל היוצא מן המראה, אם היה שינועו אמות הספים מקול הקורא, כלומר שהגלגלים יתנועעו מסבת המניע שלהם ועושים מצותו באימה וביראה, האם היה אם כן ראוי שבית ה' ימלא עשן מקטרת עוזיהו אשר חשב להקטיר, ולמה לא היה נכנע למצוה האלהית כמו המשרתים העליונים לקול הקורא, ויהיה אם כן אומרו:

והבית ימלא עשן בתמיהה, עד שמפני זה הוצרך הנביא להתודות חטאתו במה שהטיח דברים ולמד סניגוריא על צרעת עוזיהו וירע בעיניו והוא אומרו (ה) אוי לי כי נדמתי, ומלת ואומר מורה שנתחרט מדבריו ומחשבותיו, כאלו אמר עתה אומר אוי לי כי נדמתי, רוצה לומר שנמשכתי בענין עוזיהו אחרי הדמיון והעולה על רוחי ולא כפי האמת, כי לא הייתי יודע מחשבותיו ומצפוני לבבו, ולכן הייתי אני בענין עונשו איש טמא שפתים, ולא אני בלבד כי גם כל העם היו מגמגמים על זה, וזהו אומרו:

ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב, ונתן הסבה למה אמר על עצמו אוי ולא אמרו על שאר העם עם היותם טמא שפתים כמוהו, ואמר שעליו היה ראוי לקונן להיותו טמא שפתים יותר מכל שאר העם, לפי שאת המלך ה' צבאות ראו עיניו, כלומר שהיה נביא וראה גדולת המלך, ולכן האשמה והחטא היה בו יותר מגונה מבכל שאר האנשים, עד שמפני זה הוצרך המלאך הדובר בו לצרף וללבן ולזכך דבריו, והיה תכלית המאמר (שם, ז) וסר עונך וחטאתך תכופר, זהו הנראה לי כפי הפשט והמשך הנבואה, והותרה בזה השאלה החמשית.

ואחרים פירשו אוי לי כי נדמתי באופן אחר שני, והוא אוי לי שנבואתי היתה באמצעות הכח המדמה ואינה כנבואת משה רבינו עליו השלום, הסבה בזה חסרוני וחסרון הדור, כי איש טמא שפתים אנכי ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב, והראיה שנבואתי היתה באמצעות הכח המדמה היא, שראו עיני השם צבאות וזה אי אפשר להיות אלא בדמיון

לבד, שהרי כפי השכל אמר יתברך (שמות לג, כ) לא יראני האדם וחי, ולהסיר זה הטעות ממני עף אלי אחד מן השרפים ואמר וסר עונך וחטאתך תכופר, כי האמת היה שאשמע את קול ה' אומר, וקול ה' הוא המלאך הדובר בי. והרב רבי דוד קמחי פירש נדמתי לשון בהתה, כמו (הושע י, טו) נדמה מלך ישראל, יאמר כי הרי אני כמת ובטל מן העולם, כיון שאת המלך ה' צבאות ראו עיני, ומי שיראה מראה כזאת בהכרח ימות, שעל כן אמר יעקב (בראשית לב, לב) כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי, ומנוח אמר (שופטים יג, כב) מות נמות כי אלקים ראינו. וענין זה שהחו' כשישיג מוחש בלתי מתייחס אליו ויעבור גבול יחלה או ימות, או שאמר זה שהיה לו להסתיר פניו כמשה, ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלקים, (שמות ג, ו) ומי שלא יעשה כזה ימות, ועליו נאמר (שמות לג, ב) כי לא יראני האדם וחי, ואמרו חכמים ז"ל (במדבר רבה יד, כא) בחייהם אינם רואים במיתתם רואים, ואמר שעונו ועון דורו עורו עיני שכלו שלא נזהר בזה, ולזה פחד שימות.

ואביו של ה"ר דוד קמחי כפי מה שזכר הוא בשמו פירש נדמתי באופן רביעי בלשון שתיקה, כמו (ויקרא י, ג) וידם אהרן, שאמר אוי לי כי שתקתי ולא קדשתי את השם כאשר שמעתי שמקדשים אותו המלאכים, והוא אומרו:

כי את המלך ה' צבאות ראו עיני, ומלת כי משמשת בלשון כאשר, רוצה לומר אוי לי ששתקתי כאשר את המלך ה' צבאות ראו עיני, שאז היו מקדשים אותו השרפים, אבל זכר שהיה זה בעונו ובעון הדור, שאין ראוי להעלות על שפתיו דברים קדושים כאלו, וזהו אומרו:

כי איש טמא שפתים אנכי ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב. ואתה דע לך שהפירוש הזה מדברי חכמים ז"ל לקחו בפסיקתא רבתי (לג, ג) אמרו כיון שראה מלאכי השרת מקלסין להקדוש ברוך הוא ולא שתף קלוסו עמהם התחיל מצר על הדבר כי איש טמא שפתים אנכי שאלולי שתפתי קלוסי עמהם הייתי חי וקיים לעולם כמותם היאך היה לי שדממתי, כשהיה עומד ומשתומם הוציא דבר יתר מפיו: ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב וגומר:

פסוק ו

ויעף אלי אחד מן השרפים וגומר, עד:

ואשמע את קול ה' אומר וגומר. כבר כתב ה"ר אברהם אבן עזרא שכאשר העין קמוץ ויקרא בחטף הוא מגזרת עוף, וכאשר הוא פתוח הוא מגזרת עיף, וענין הכתובים אמר שראה במראה הנבואה כאלו אחד מן השרפים עף בכנפיו, ובא אליו והיה מביא בידו

רצפה והיא גחלת אש והיתה בוערת מאד כי אותה שעה לקחה מעל המזבח הטהור במלקחים שהוא הצבת והגיע הרצפה על פיו והלקהו בה, ואחרי שהענישו בזה אמר שיוסר עונו ותכופר חטאתו, וזה כלו ענין המשלי כאלו אחד מן השרפים ההם שהוא המלאך הדובר בו עף ביעף, ולקח מעל המזבח רצפה שהיא גחלת אש ושם אותה על פיו, וזה היה אליו מלקות ועונש רב על אשר הליץ בעד עזיהו בענין עונשו, ולכן זכר שלקח הרצפה מעל המזבח, להעיד שהדברים הקדושים אי אפשר שיקבל אותם ההדיוט מבלתי שילקה ויענש בהם. וכן היה עוזיהו בהגיעו אל המזבח להקטיר שנלקה ונענש עליו, וכאלו במדע ההוא גלה אותו שרף להודיעו שאין ראוי להתרעם על צרעת עוזיהו, כי הוא יתברך אל אמונה ואין עול (דברים לב, ד) והכתוב אומר והזר הקרב יומת, והדברים האלהיים מהמקדש והמזבח, זה דרכם וענינם שילקה כל הנוגע בם, כמו שהיה ענין הנביא שאותה הרצפה שנלקחה מעל המזבח כשנגעה בו קבל עונש ולקות, אבל יהיה זה אליו מירוק עונות ממה שדבר בעד עוזיהו, כי אין ראוי לנביא כי אם להוכיח את החטאים לא שיתלונן כאשר יקבלו עונשם, כמו שהנביא עצמו הרגיש חטאו במה שאמר: אוי לי כי נדמתי, ולכן בשרו השרף שסר עונו וחטאתו תכופר.

וכפי הפירוש השני שהיתה תלונתו ותרעומתו על שהיתה נבואתו באמצעות הכח המדמה ולא במדרגת נבואת משה רבינו עליו השלום, יפורש הכתוב הזה באופן אחר, והוא שנחשב לו עון במה שדמה עצמו או חשב להדמות במדרגת אדון הנביאים, ולכן נלקה באותה רצפה, ונאמר לו:

הנה נגע זה על שפתיך, לפי שחטאת בדבריך זה בפיך ובשפתיך, וסר עונך וחטאתך תכופר, רוצה לומר מכאן והלאה לא תדבר כן ויסור זה העון כלומר הדבור המוטעה מפיך, ואם תעשה זה חטאתך מאשר דברת תכופר, כי עיקר התשובה היא עזיבת החטא ושלא ישוב לכסלה החוטא עוד. וכפי הפירוש השלישי שנדמתי לשון כריתה, היה החטא על שהביט הכבוד ולא הסתיר פניו ממנו, או על שלא קידש את השם ולא הללו בראותו כבוד שכינתו, ואמרו חכמים ז"ל (שה"ש רבה א, לח) כי לכך אמר רצפה ולא רשפה, רוצה לומר רצון פה על שאמר דילטוריא על בני והוא שחירף אותם במה שקראם עם טמא שפתים. ולדעת יונתן הענין הזה משל באופן אחר, שהוא תרגם: ואשתדר לותי חד מן שמשיא ופומיה ממלל דקביל מן קדם ה' דשכינתיה יקרא בשמיא מרומא עול ממדבחא. וכן תרגם הנה נגע זה על שפתיך: הא שויתי פתגמי נבואתי בפומך, וכונתו בזה שלפי שישעיהו האשים את עצמו על שלא הוכיח את ישראל, והוא הנרצה אצלו באומרו: אוי לי כי נדמתי, אמר כי אחד מן המלאכים בא אליו ובידו רצפה, רוצה לומר

מאמר ונבואה מאת השם שלקחה מלפני שכינתו שהיא למעלה כנגד מזבחו, ויגע על פיו ויאמר לו הנה נגע זה על שפתיך, רוצה לומר הנה שמתי דברי נבואתי בפיך לדבר אל ישראל, ובזה יחסר עונך ותוסר חטאתך במה שלא הוכחת אותם עד כה:

פסוק ח

ואשמע את קול ה' אומר וגומר, אמר שקודם זה אם בעון שלא הוכיח את בני דורו כראוי ואם מפני שלמד סניגוריא על עוזיהו או לשאר הדברים כפי כל אחד מהפירושים שזכרתי על אוי לי כי נדמתי, נסתלקה הנבואה מישעיהו ימים אחדים כמו שזכרתי למעלה. אמנם אחרי שהמלאך שם הרצפה, או הנבואה הנמשלת בה לפי דעת יונתן בפיו, ושאמר לו וסר עונך וחטאתך תכופר, מיד שמע הדבור וחל עליו השפע האלהי, וזהו אומרו:

ואשמע את קול ה' אומר: וראיתי אני להעירך פה על כלל אחד יהיה לנגד עיניך תמיד, והוא שלפי דעת הרב המורה וגם כפי האמת, כל הנביאים היתה נבואתם מהשם יתברך באמצעות המלאך, יהיה השכל הפועל או מלאך אחר, בין שיפרש הכתוב זה בנבואות או לא יפרשהו, כמו שהביאו בפרק אחד וארבעים חלק שני. האמנם ראינו קצת הנביאים היו מיחסים נבואתם למלאך שהוא הסבה הקרובה הפועלת נבואתו, כמו שאמר וישב המלאך הדובר בי ויקרא אליו מלאך ה', ומהם ייחסו אותה לשם יתברך שהוא הסבה הראשונה, ואין ספק שהתיחסותה אל השם יתברך מורה על מעלת הנבואה וזכותה ועל שלימות הנביא ומדרגת נבואתו, ומפני זה באה הנבואה הראשונה למשה אדוננו עליו השלום בזכרון המלאך מה שלא נמצא בענינו אחר כך, וזה הענין מה שנאמר כאן שבהיות ישעיהו בנזיפה מה מלפני השם, ייחס נבואתו לשרף, והוא אשר אמר לו: הנה נגע זה על שפתיך וסר עונך וחטאתך תכפר, ואחרי שנתרצה לפני ה' וכפר בעדו, מיד אמר:

ואשמע את קול ה' אומר, רוצה לומר שנזדככה נבואתו כל כך שלא ראה ליחס אותה אל השרף הדובר בו, כי אם אל השם הנכבד, וזכר ששמע כאלו היה השם מדבר כמלך המתיעץ בפמליא שלו את מי אשלח ומי ילך לנו, וכבר זכרתי למעלה שהיה אומר זה בעבור שהיה עמוס והושע וישעיהו ומיכה מנבאים באותו הזמן, לכן אמר איזה מאלה ראוי שאשלח בשליחות הזה, ואמנם אמרו:

ומי ילך לנו ענינו אצלי שלא יעשה כמו שעשה ישעיהו שהיה מלמד סניגוריא בעד עוזיהו והיה מטיח דברים נגד השם בעדו, ולכן אמר ומי ילך לנו, רוצה לומר מי הוא אשר ילך שיהיה נאמן לנו בשליחותינו, ולכן השיב ישעיהו:

הנני שלחני, רוצה לומר אני אעשה השליחות באמונה רבה ולא אסביר פנים לישראל כמו שעשיתי לעוזיהו.

ואפשר לפרש, שהיה מאמר השם: את מי אשלח, מי הוא האדם ההגון והראוי לשליחות שתשרה עליו נבואתי, כי ראה בני עלייה והנם מועטים, ומי ילך לנו, רוצה לומר אף כי אמצא איש הגון לשלוח מי הוא האיש שירצה ללכת בעבורינו בשליחות הזה, ואמר זה לפי שהיו ישראל מכים הנביאים המנבאים עליהם רעה והמוכיחים אותם, וכאמרו בשב' (מיכה ד, יד) יכו על הלחי את שופט ישראל, וכן אמרו בפסיקתא (רבתי לג, ג) את מי אשלח, שלחתי את מיכה והיו מכים אותו על הלחי שלחתי את עמוס והיו קורין אותו פסילותא, אמרו לא היה לו להקדוש ברוך הוא לאשרויי שכינתיה אלא על הדין קטיע לישנא, אמר רבי פנחס למה נקרא שמו עמוס על שם שהיה עמוס בלשונו, מעתה את מי אשלח ומי ילך לנו, מיד ואומר הנני שלחני, אמר לו הקדוש ברוך הוא בני טרחנין הם בני סרבנין הם אם את מתקבל להתבזות אין ואי לא לא, אמר לו על מנת כן אני הולך בשליחותי, הדא הוא דכתיב (להלן נ, ו) גוי נתתי למכים ולחיי למורטים, ואיני כדאי שאלך בשליחותך אצל בניך, אמר לו הקדוש ברוך הוא לישעיהו אהבת צדק (תהלים מה, ט) אהבת לצדק את בני, ותשנא רשע ששנאת מלחייבן, על כן משחך אלקים אלהיך שמן ששון מחביריך, אמר לו הקדוש ברוך הוא חייך שכל הנביאים מנבאים נביא מפי נביא שנאמר (מלכים ב' ב, טו) נחה רוח אליהו על אלישע, ורוח משה על שבעים איש הזקנים ותנח עליהם הרוח, (במדבר יא, כז) אבל אתה אינך מנבא אלא מפי הגבורה הדא הוא דכתיב רוח ה' דבר בי ומלתו על לשוני, ולא עוד אלא שכל הנביאים מנבאים נבואות פשוטות ואתה מנבא נבואות כפולות עורי עורי, (להלן כא, נב) התעוררי התעוררי שוש אשיש (שם סא, י) נחמו נחמו עמי (שם מ,):

פסוק ט

ויאמר לך ואמרת לעם הזה וגו', עד ואומר עד מתי ה'. זהו עצם השליחות, ודעתי הוא שהיה כנגד מלכות ישראל שהיה עתיד ליחרב וללכת בגלות מהרה, וכמו שאוכיח אחר זה מן הפסוקים, וכוונת הדברים האלה שמכלל החושים הגשמיים שברא הקדוש ברוך הוא באדם, הוא הראות והשמע, הם הם היותר מיוחסים ועוזרים בהשגה השכלית, לפי שהם כלים ואמצעיים לקנין ההקדמות אשר מהם תושלם הידיעה, וכמו שאמר משה אדוננו (דברים ד, לו) אתה הראית לדעת כי ה' הוא האלקים אין עוד מלבדו מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך וגומר, רוצה לומר שבשני החושים הדקים

ההם - רוצה לומר - השמע והראות, קבלו מה שקבלו להשלמת שכלם, ועל ידיהם נשתלמו בהשגת מציאות השם ואחדותו ויכולתו.

ולהיות שני אלה החושים היותר נכבדים שבגוף, כתב הפילוסוף ששם האל התשוקה בהם יותר מבשאר החושים, ועליהם אמר שלמה (משלי כ, יב) אזן שומעת ועין רואה ה' עשה גם שניהם, ולכן צוה הש"י אל הנביא שיוכיח את ישראל שמעו שמוע ואל תבינו וראו ראה ואל תדעו, והוא מאמר בתמיהה, רוצה לומר האם היה ראוי והגון שתהיו שלמים בחוש השמע ולא תבינו הדברים הנשמעים, ותשתלמו בענינים הנראים ולא תקבלו מהם ידיעה הנה אם כן נבראו שני החושים האלה הנכבדים לבטלה. וזהו אומרו: שמעו שמוע וראו ראה, רוצה לומר שמיעה אחד שמיעה וראייה אחר ראייה, ועם כל זה לא תבינו כאלו הכחות ההם נמצאו לריק, ועל זה אמר שלמה (שם יז, טז) למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין, ואמר שהסבה בזה החסרון הוא עובי שכלם ולבם הערל שממנו תוצאות חיים, והיא התחלת החושים כולם, ולכן בהיותו אטום וערל נמשכו אחריו חסרונות הידיעה וההכנה אשר יקבל האדם באמצעות חושיו. וזהו אומרו (י) השמן לב העם הזה ומלת השמן מקור כאלו אמר לבם שמן ואטום וערל, ובעבור זה אזניו הכבד ועיניו השע רוצה לומר בחוש השמיעה ימצא בהם הכבדות והעדר ההבנה ממושגיו, ובחוש הראות ימשך גם כן העורון, כי כל זה נמשך אחר ערלת הלב, ויהיה אומרו אזניו הכבד ועיניו השע, כלם מקור - או יחזור מלת 'הכבד והשע' ללב - אשר זכר כי הוא בערלתו יכביד האזנים וישע העינים. ואמנם אומרו:

פן יראה בעיניו הוא כאומר האם נחשוב שיש עוד תקוה שישובו לראות בעיניהם ולשמוע באזניהם ויבין לבם באמצעות מושגיהם, עד שישובו אליו ויתרפאו מזה החולי הרע, הנה זה אי אפשר בלי ספק, כי הם כל כך מוטבעים בזה החולי, עד שאין להם עוד תקוה. והותרה בזה השאלה הששית:

והרמב"ם ז"ל בספר המדע פירש הכתובים באופן אחר, רוצה לומר כיון שמה שהם שומעים אינם רוצים להבין, ומה שהם רואים אינם משתדלים לדעתו, לכן אמר השם לנביא וצוה לו: השמן לב העם הזה, שיסוב את לבם אחורנית, ויכבד אזנם וישע עיניהם באופן שלא ישובו בתשובה ולא יתרפאו עוד, כי לולי זה אולי ישובו בתשובה ויראה בעיניו ולבבו יבין ורפא לו וזה דרך השם לעור עיני הרשעים שלא ישובו בתשובה, לפי שאין תשובתם שלמה וימנע מרשעים אורם וכן נאמר בפרעה (שמות י,) ויחזק ה' את לב פרעה, ובסיחון (דברים ב, ל) כי הקשה ה' אלהיך את רוחו ואמץ לבבו, וכן בבני עלי (שמואל א' ב, כה) ולא שמעו בקול אביהם כי חפץ השם להמיתם. ולפירוש הזה נטה

הרב רבי דוד קמחי, ויהיה לפי זה השמן והכבד והשע, צווי לא מקור, ויש סמך לדעת הזה בפרק ארבעה ראשים, אבל הוא בכללו רחוק אצלי שינעל השם דרכי התשובה משום אדם, ובענין פרעה אבאר הדרוש הזה על פי שרשיו בעזר הצור:

ויש מפרשים שלהיות דרך הרשע המכעיס את השם לעבור על מצות השם ולמרות מאמרו, אמר השם יתברך לנביא, אחר שזה דרכם כסל למו, אמור אליהם שיעשו הפך הנרצה אלי, ואולי יעשו מה שתאמר הפך כפי דרכם ויקבלו בו תועלת רב. וזהו אומרו: לך ואמרת לעם הזה, שבהיותם שומעים את הדברים האלהיים לא יבינו אותם, ובראותם נפלאות השם ומעשיו לא ידעו ולא יבינו ענינם, והשמן לבם, רוצה לומר שיצוה אותם להיותם ערלי לב ואטומי שכל וזהו גם כן ואזניו הכבד ועיניו השע, ואין זה מפני שאני חפץ בזה, אלא מפני שאולי כפי דרכם יעשו ההפך ממה שתאמר, ובזה האופן מהתחבולה יקבלו רפואה. וזהו אמרו: פן יראה בעיניו, רוצה לומר אולי כאשר תזהירם בזה האופן הם יעשו בהפך, ויראו בעיניהם ובאזניהם ישמעו ולבבם יבין, וימשך אליהם תועלת עצום, זהו אמרו ושב ורפה לו, אבל הפירוש הזה עם היותו מתישב על הלשון, הנה הוא כנגד האמת כי לא יקבל האדם רפואה בעשותו הדברים הרצוים, אם לא יעשה אותם לשם מצות הש"י ומפני קיום דברו:

פסוק יא

ואמר עד מתי ה' וגו' עד סוף הנבואה. שאל הנביא מהשם יתברך עד מתי יתמיד לישראל זה הקושי העצום מכבדות אזניהם ועורון עיניהם וערלת לבותם ומאנם לשוב בתשובה, והשיבו הש"י כי יתמיד חטאתם עד שיקבלו עונשם, שיהיו עריהם שוממות מבלי יושב בשווקים וברחובות, והבתים יהיו מאין אדם שידור בהם, וגם האדמה הנעבדת, רוצה לומר שדות וכרמים וגנות ופרדסים תשאה שממה וזה כולו אמר על מלכות ישראל כשתגלם שמלנאצר מלך אשור, ולפי שנזכר שם שגלו ישראל מעל אדמתם אל ארץ רחוקה ויושב אותם בחלח ובחבור נהר גוזן וערי מדי, לכן אמר כאן (יב) ורחק ה' את האדם, וישראל קרואים אדם, לפי שריחוק גדול הרחיקם מעל ארצם, וזו ראיה מבוארת שהנבואה הזאת נאמרה על מלכות ישראל שגלו למרחוק. וראיה שנית ממה שאמר ורבה העזובה בקרב הארץ, רוצה לומר שהארץ תעזב מהם עזיבה רבה, וזה היה בעשרת השבטים שלא חזרו מגלותם עד היום הזה. ואמנם אמרו (יג) ועוד בה עשיריה, אפשר לפרשו גם כן על עשרת השבטים עצמם שברחו קצת מהם ונכנסו עם בני יהודה ונאחזו בתוכם כמו עשיריתם, גם שהחזירם ירמיה מן עמון ומואב ושאר הארצות ההם שהלכו מהם שם, לא אותם שגלו ללחלח וחבור נהר גוזן וערי מדי, כי אם אותם אשר הלכו

וברחו לשאר הארצות סביבות ארץ ישראל, והם כלם היו עשיריה מן השבטים, אבל היותר נכון אצלי שנאמר על מלכות יהודה וירושלם, שלא הלך באותו גלות כי נשארו בני יהודה בארצם זמן מה עד אשר נתמלא סאתם שנאמר (איכה א, ג) גלתה יהודה מעוני אחר כך, וזהו אמרו: ועוד בה עשיריה, רוצה לומר ועוד ישאר בה רוצה לומר מכל י"ב שבטי ישראל בירושלם וערי יהודה ומלכות זרע דוד - כחלק עשירי מהם, וזכר שאחרי היותם נשארים בה זמן מה, יבאו הם גם כן לגלות רוצה לומר בני יהודה, ועליהם אמר: ושבה והיתה לבער ויהיו כאלה וכאלון שהם אילנות, שכשירצו בני אדם לתקנם כדי שיעשו פרי רב, יזמרו אותם ויכרתו ענפיהם הרעים וישליכם לחוצה, ובאמצעות אותה השלכה תשאר טובה המצבת ועמידת הענפים הנשארים, וזהו אמרו:

אשר בשלכת מצבת בם, רוצה לומר אשר בהשלכת ענפים רבים תשאר מצבת מה שמה, וכן יהיה זרע קדש שהם בני יהודה מצבתה, כי יהיה להם שארית בארץ אחר גלות עשרת השבטים. וקרא לבני יהודה זרע קדש, להיות מלכיהם מזרע בית דוד שהם זרע קדש באמת.

ויש מפרשים ועוד בה עשיריה, שהיתה נבואה על גלות ירושלם וניבא שלא יהיה חרבן ירושלם עד עבור בה עוד עשרה מלכים, והם עזיהו יותם אחז יחזקיהו מנשה אמון יהואחז יהויקים יכניה צדקיהו, שבימיו היה החרבן, ושאומרו כאלה וכאלון הוא נחמה ינחמם, כי גלותם ובעורם לא יהיה עולמי, אבל יהיה כאלה וכאלון, אשר בהשליכו עליהן בזמן החורף יש בם מצבת וקיום, כי בזמן הקיץ יפרחו עליהן כבראשונה, כן ישוב להיות זרע קדש מצבת הארץ ההיא כבראשונה, והרב רבי אברהם בן עזרא פי' כאלה וכאלון אשר בשלכת, שהם שני האילנות שהיו נטועים בשער ירושלם והיו חזקים מושרשים שמה לא ימוטו ממקומן, ויש להם מצבת במקום ההוא, כן זרע קדש הנשאר ושישוב מגלות בבל, יהיה מצבת הארץ ההיא וקיום בה:

פרק ז

פסוק א

הנבואה הששית תחילתה ויהי בימי אחז עד דבר שלח ה' ביעקב וכולי, ויש בה י"ב פרשיות: הפרשה הא' ויהי בימי אחז, השנית ויאמר ה' אל ישעיהו, הג' כה אמר ה', הד' ויוסף, הה' והיה ביום ההוא ישרק ה', הו' והיה ביום ההוא יחיה איש, הז' ויאמר ה' אלי קח לך גליון, הח' ויוסף ה' דבר אלי עוד, הט' רעו עמים, הי' כי כה אמר ה', ה"א צר תעודה, הי"ב וכי יאמרו אליכם: וראיתי להעיר בפרש' הזאת ששת השאלות:

השאלה הראשונה באומרו עלה רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל ירושלם ויצר עליה ולא יכול להלחם עליה, כי הנה מצאנו בדברי הימים בספור אחז הפך זה, דכתיב ויתנהו ה' אלהיו ביד מלך ארם ויכו בו וישבו ממנו שביה גדולה ויביאו דרמשק, וגם ביד מלך בבל ויך בו מכה גדולה ויהרוג פקח בן רמליהו ביהודה מאה ועשרים אלף ביום אחד הכל בני חיל בעזבם את ה' אלהי אבותם, ויהרוג זכרי גבור אפרים את מעשיה ובן המלך ואת עזריקם נגיד הבית ואת אלקנה משנה למלך וישבו בני ישראל מאחיהם מאתים אלף נשים בנים ובנות וגם שלל רב בזזו להם ויביאו את השלל לשומרון וגומר, וזה סותר למה שאמר כאן, ולא יכול להלחם עליה:

השאלה השנית באמרו כי ראש ארם דמשק וראש דמשק רצין, וכן אמר וראש אפרים שמרון וראש שמרון בן רמליהו וגומר, ומה לנו בראשיות האלה כי אם היה הספק מביאתם להלחם בירושלם ויעדו הנביא שלא תהיה, מה היתה הטענה שראש ארם דמשק וראש דמשק רצין, ולא זכר אם יהיה זה סבה לשלא ילחם ארם בירושלם או להפכו, והנה באפרים אמר ובעוד חמש וששים שנה יחת אפרים מעם אבל לא אמר בארם דבר, גם כי הנבואה ההיא שבעוד ס"ה שנה יחת אפרים מעם אינה הבטחה לשלא ילחמו לירושלם ולא יבקעוה, אף על פי שתהיה אחרית אפרים להכרית אחרי ס"ה שנה:

השאלה השלישית במה שגנה הנביא תשובת אחז שאמר, לא אשאל ולא אנסה את ה' ואמר לו המעט מכם הלאות אנשים כי תלאו גם את אלהי, והנה לא היה לאות בזה כי הוא דבר כהוגן באומרו לא אשאל ולא אנסה, לפי שבא בתורה (דברים ו, יז) לא תנסו את ה' אלהיכם וגו', ונאמר במצות הנביא והיה האיש אשר לא ישמע אל דברי הנביא אשר ידבר בשמי, כ"ש אחרי שאמר הנביא, אם לא תאמינו, כי לא תאמנו, ומי ישמע הדבר הזה ויאמר אחריו אינני מאמין, תנו לכם מופת:

השאלה הרביעית באמרו לכן יתן ה' הוא לכם אות הנה העלמה הרה ויולדת בן וקרת שמו עמנו אל, ולא ידענו במה היה האות הזה, אם במה שהגיד שהיתה העלמה הרה, אבל זה אינו אות ולא מופת, כי האשה ההרה משלשה חדשים והלאה כל אדם יכיר בה כי הנה היא הרה, ואם באמרו שתלד בן, וגם זה לא היה מופת שרבים מהאנשים יכירו בפרצוף הנשים ההרות אם תלדנה בנים או בנות וקרוב הדבר לדעתו:

השאלה החמשית באמרו חמאה ודבש יאכל לדעתו מאוס ברע ובחור בטוב כי בטרם ידע הנער מאוס ברע ובחור בטוב תעזב האדמה וגומר, והמאמר הזה קשה מפני', מהם אמרו לדעתו מאוס ברע ובחור בטוב, כי אם באכילת הדבש והחמאה יורה על היותו בוחר בטוב, במה ידענו שהיה מואס ברע כי לא זכר שיעשה הילד מעשה בו יודע היותו

מואס ברע. ומהם כי אם יעד שמיד כשנולד יאכל חמאה ודבש וידע מאוס ברע ובחור בטוב, איך אמר אחריו כי בטרם ידע הנער מאוס ברע ובחור בטוב, הנה יהיה אם כן הדבר קודם לעצמו, ומהם כי מה תועלת היה לאחז שמה ביעוד הזה, כי קודם שידע הנער מאוס ברע ובחור בטוב תעזב האדמה מהמלכים, כי הנה זה אי אפשר שיהיה כי אם אחר שלש או ארבע שנים, ובתוך זה הזמן מי המונע שילחמו המלכים בירושלם ויבקיענה אליה, ולא היה אם כן באות הזה ייעוד מתיחס לאיכות הצרה:

השאלה הששית באמרו קח לך גליון גדול וכתוב עליו בחרט אנוש וגומר, ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריהו בן יברכיהו, כי הנה ענין הגליון היה מיד ולשעתו, וענין אלה העדים היה אחר כך שנים רבות, כי הנה אוריה בן שמעיהו מקרית יערים הוא הנזכר בספר ירמיהו שהרגו יהויקים, וזה היה קל"ג שנה אחרי אחז, וגם זכריהו בן יברכיהו נתנבא בשנת שתים לדריוש אחרי עבור שבעים שנה לגלות בבל, והיה זה קרוב למאתים שנה אחרי אחז, ואיך אם כן לקחם לעדים בדבר הגליון, ובביאור הכתובים ארחיב עוד המאמר בספיקות שיפלו בזה והנני מפרש הכתובים באפן יותרו השאלות כלם:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא להודיע הייעודים שייעד ישעיהו הנביא על עלות רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו להלחם בירושלם אל אחז מלך יהודה, ומה שייעדו גם כן מביאת סנחריב על ירושלם ומפלתו ביד חזקיהו בנו והצלחת דור חזקיהו וחרבן דמשק ושמרון וכמו שיתבאר בכתובים:

ויהי בימי אחז בן יותם בן עזיהו וגו', עד ויוסף ה' דבר אל אחז: הנה זכר הכתוב שהנבואה הזאת אשר יזכור היתה בימי אחז, וראה ליחסו לאביו יותם ולאבי אביו עוזיהו לפי שהיו צדיקים וטובים, וצדקתם הגין על אחז בעונה הזאת, כי מפני רשעו היו רבים קמים עליו ובוזזים את ארצו, ובזכות אבותיו הגין הקדוש ברוך הוא על ירושלם ועל מלכותו, וכן אמרו חז"ל בבראשית רבה (סג, א) שאמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה ווי שמלך אחז, שמלך רשע הוא, ושהשיבם השם בן יותם בן עזיהו הוא אבותיו צדיקים היו לפיכך אי אפשר לפשוט יד בו, הדא הוא דכתיב ולא יכול להלחם עליה. וענין הספור הזה הוא, שאחז ברשעתו מצאוהו צרות ורעות, לפי שבימים הראשונים מלך ארם בפני עצמו עלה על ארצו וישב ממנו שביה רבה ויביאה דמשק, כמו שנזכר בדברי הימים (ב' כח, ו) וגם פקח בן רמליהו מלך ישראל בפני עצמו עלה על ערי יהודה ויך בהם מכה רבה ושביה עצומה, כמו שנזכר בדברי הימים גם כן אבל המלחמות האלה היתה כל אחת בפני עצמה, ועתה נועצו לב יחדו שני המלכים, רוצה לומר מלך ארם ומלך ישראל

שילכו בחברה להלחם עם בני יהודה, ולא על הערים בלבד כמו שעשו בראשונה כי אם שיעלו על ירושלם בחשבם שבהיותם מחוברים יהיה כחם כפול ומכופל ולא יעצר כח מלך יהודה לעמוד בפניהם, ולכן בהכרח ילכדו ירושלם והיה ממפלאות תמים דעים כי כאשר הלך מלך ארם לבדו או מלך ישראל הצליחו במלחמה על בני יהודה, לפי שהיה כל אחד מהם שליח השגחתו יתברך, אמנם כאשר נתחברו יחד ובני ישראל התערבו בגוים כנגד אחיהם בני יהודה, וגם לפי ששלחו ידם ומחשבתם בירושלם ובמקדש ה' שהיה בתוכו, היה מחמלת השם שלא הצליחו במלחמה ההיא, וזהו מה שנכתב בכאן דרך כלל שבימי אחז עלה רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל רוצה לומר, שניהם באגודה ואחוה אחת אל ירושלם להלחם עליה ולתפשה, ושלא יכול אחד מהם או רצין שהיה העיקר לא לבד ללכדה, כי אם אפילו להלחם עליה, ואין בזה סתירה ממה שכתוב בדברי הימים, לפי שמה שנזכר שמה היו בפעמים אחרים שכל אחד מהמלכים ההם הלך להלחם בבני יהודה והצליחו במלחמותיהם, לפי שהיה כל אחד בפני עצמו, ושלא עלו על ירושלם ומה שנזכר כאן היה בפעם אחרת כאשר התחברו שניהם לעלות יחד והותרה עם זה השאלה הראשונה: וחכמי הנוצרים פירשו, ולא יכול להלחם עליה שחוזר לאחז, שלא יכול להלחם עם רצין ובן רמליהו בעד ירושלם למלטה מידם, כלומר שלא היה יכולת בידו להלחם בם ונכון הוא.

פסוק ב

וזכר הכתוב כאן שבפעמים הראשונים שעלו למלחמה כל אחד מהמלכים האלה, לא היתה עת צרה ופחד ורעדה כל כך לבני יהודה ולבית דוד שהוא המלך אחז ואנשי ביתו, אבל עתה בהתחברות שני המלכים, כאשר הוגד לבית דוד נחה ארם על אפרים, רוצה לומר שהתחברו שניהם בהסכמה, מרוב פחדם התנועע לבבם כנוע עצי יער מפני רוח כי ביער יעשה תנועה חזקה הרוח, לפי שאין שם מחיצה שתגין לפניו כמו שהוא בפרדס ובגן, והענין שאמרו בני יהודה הנה בהיות כל אחד מהמלכים אלה בפני עצמו עשו מה שעשו ומה גם עתה בהיותם מחוברים יחד שתהיה הצרה כפולה ומכופלת, וזכר הכתוב כל זה להודיע שהיו מתיאשים מהתשועה בבוא דבר הנביא ובשורתו וכנוי עמו חוזר לבית דוד שזכר.

פסוק ג

וספר שצוה השם לנביא צא נא לקראת אחז אתה ושאר ישוב בנך, וכבר ידעת שהיו בני ישעיהו לאותות ומופתים, ולפי שהיה רוצה לבשר טובה ותשועה לאחז צוהו יתברך שיצא הוא לקראתו, ולא יחכה שיבא המלך לפניו כמו שהיו עושים המלכים יראי

ה' וחושבי שמו בבוא עליהם צרה וצוקה שהיו הם הולכים לבתי הנביאים ומתחננים לפניהם, אבל אחז שהיה רשע וגס רוח לא יעשה כן, ולכן צוה השם לנביא שיצא אליו מחוץ לירושלם, והענין שאחז שמע השמועה הרעה הזאת בהיותו באחת מערי יהודה, ולכן מהר לבוא ולהכנס בירושלם כדי להשגב שם מפני האויבים, ונצטרך הנביא לצאת לקראתו בבואו לירושלם, וצוהו ית' שיוליך עמו בנו הנקרא שאר ישוב, להיותו סימן טוב לאחז שאחרי גלות השבטים שאר ישוב שאר יעקב, אל אל גבור ויתישבו בארץ וישובו בתשובה ויתדבקו בה' אלהיהם, וגם צוהו שיצא אל קצה תעלת הברכה העליונה, ואין ספק שהברכה היא חפירה גדולה קרובה לירושלם שמתקבצים שמה הגשמים, והתעלה היא כמין אמת המים נמשכת מהברכה העשויה בידי אדם, ונקראת הברכה העליונה לפי שהיתה שם אחרת תחתונה, ומסלת שדה כובס הוא היה מקום שאותם הבגדים שהיו מכבסים בתעלה היו שוטחים אותם באותה מסילה שהיתה מסוקלת מאד כדי שלא יהיה שם רפש וטיט בזמן הגשמים ולא עפר בימות הקיץ ויזיק לבגדים, אבל אין ספק שלא הגביל הקדוש ברוך הוא בצויו המקום הזה כי אם להעיר על שתוף השמות לענין הבשורה, כי כמו שצוהו שיצא עמו שאר ישוב בנו לתת למלך אחז סימן טוב בבשורתו רק צוה אותו שיצא לדבר לו הבשורה המתוקה הזאת בהקצה תעלת הברכה העליונה, רוצה לומר שהיה אז אחז בקצה החולי והצרה ואז יבואהו רפואות תעלה לצרתו לא בעזר אדם, כי אם מהברכה העליונה שהיא ההשגחה האלהית, וצוה אותו עוד שיהיה זה במסלת שדה כובס, כדי להעיר את אחז שירבה לכבס מעונותיו וחטאתיו יטהר ויסקל מסלת מעשיו מאבן נגף וכל פשע וחטאה, כל זה העיר הקב"ה במקומות אשר הגביל לנביא כדי שאחז יתן כל זה אל לבו. אמנם יונתן תרגם שאר ישוב בנך, על שאר ישראל השבים בתשובה שהם תלמידיו ובני הנביאים, והוא דרך דרש.

פסוק ד

וצוהו שיאמר לאחז השמר והשקט וגו', והמפרשים פירשו, השמר לשון שמרים שיהיה שקט על שמריו, ויותר נכון מה שתרגם יונתן שהוא כפשוטו מלשון שמירה, יאמר אל תשים עצמך והשתדלותך לצאת להלחם עם המלכים האלה פנים בפנים מחוץ לעיר כדרך המלכים אנשי חיל כשיבאו עליהם אויבים שלא ירצו להסגר בעיר כי אם לצאת להלחם בשדה, וכמו שאמר (שופטים ה, יח) זבולון עם חרף נפשו למות ונפתלי על מרומי שדה, אבל אתה לא תעשה כן, אלא שתשים תכלית השתדלותך בשמירה ולשבת שקט ובוטח בירושלם, כי לא בחרבך תושע כי לה' התשועה, וצוהו שלא יפחד ולא ירך לבבו, משני זנבות האודים העשנים האלה שהם רצין וארם עמו אוד אחד, ופקח בן

רמליהו אוד שני, הבאים בחרי אף, שעלה עשן באפם בגובה לבם, והנה לא קרא אותם מלכים לפי שכל אחד מהן לקח מלכותו בחזקה ולא באה לו מירושת אביו, ולכן קראו רצין ובן רמליהו, כי רמליהו לא היה מלך ופקח בנו הרג מלך ישראל ויקח המלכות בחזקה, והמשילם בזנבות האודים העשנים ההם, שהם העצים המוקדים בהם את האש, לפי שכמו שזנב האוד אין בו כח להבעיר ולשרוף דבר, אבל הוא מעלה עשן ומצער בני הבית מעט עד שיכלה העשן ההוא, כך אלה המלכים אין בהם כח להבעיר, אבל יצערו בעשנם ועוד מעט יכלה העשן ההוא ולא ישאר מהם אש כלל.

פסוק ה

ולפי שהיה זה כלו משל, ביאר הנמשל בו באומרו יען כי יעץ עליך ארם רעה ובן רמליהו שהוא פקח באמרם באותו חבור שעשו שניהם, (ו) נעלה ביהודה ונקיצנה רוצה לומר, נעלה בראש מלכות יהודה שהוא ירושלם, ונעשה עצמנו קצינים בתוכה או נשימנה במצוקה ומצור, ונבקיענה אלינו רוצה לומר שיפילו חומותיה לארץ כאשר יכנסו בתוכה כדרך המלכים המנצחים שיבקעו חומות העיר אשר יכבשו להכנס בה ולא יכנסו בפתח העיר ובשעריה, ולפי שהיתה ביניהם קטטה מי משניהם ימלוך עליה היתה הסכמתם שאז אחרי שיכבושה ימליכו מלך בתוכה מי שיהיה טוב ונאות אצלם, וזהו אמרו ונמליך מלך בתוכה את בן טבאל כי הוא שם מורכב, ויש מפרשים אשר ירצה השם ויהיה טוב בעיני האל, והראב"ע כתב שהיה טבאל שם מורגל וידוע אצלם לאדם נכבד ורשום במעלה כאלו אמרו שימליכו בתוכה אדם נכבד ורשום.

והיתה גזרת המאמר והנבואה כולה, (ז) לא תקום ולא תהיה רוצה לומר, העצה ההיא שנתיעצו בה אינה עצת ה', ולכן כה אמר ה' וכה גזרה חכמתו שלא תצא לפעל ולא תהיה כן, ואולי רצה באמרו לא תקום ולא תהיה, לא תקום בפעם הזאת, ולא תהיה גם כן בימי בנך חזקיהו כשיבוא סנחריב על ירושלם. ואמנם אמרו אחר זה, (ח) כי ראש ארם דמשק וראש דמשק רצין פירוש בו המפרשים כי ראש ארם תהיה דמשק ולא תהיה ראש לירושלם, ובן רצין יהיה ראש לדמשק אבל לא לירושלם, ובזה הדרך עצמו (ט) ראש אפרים יהיה שמרון, אבל לא תקום ולא תהיה, שיהיה שומרון ראש לירושלם, וראש שמרון יהיה בן רמליהו אבל לא יהיה הוא ראש ומלך בירושלם. והפירוש הזה בלתי נכון אצלי, לפי שמצינו שמלך אשור עלה על דמשק ולכדה והמית את רצין, ולא היה אם כן רצין עוד ראש דמשק, גם מצינו שבתוך הראשיות האלה שזכר הביא חרבן שמרון באמרו ובעוד חמש וששים שנה יחת אפרים מעם, ואיך יזכור עונש שמרון וישמיט עונש דמשק.

ולכן ראוי לפרש כי ראש ארם פירושו מלשון אלא, שהוא אחד מארבע שמושים שזכרו חכמים ז"ל שמשמש מלת כי, יאמר שמה שנועצו לב יחדו המלכים ההם לומר, נעלה ביהודה ונקיצנה ונבקיענה לא תקום ולא תהיה, אבל תהיה זה ראש ארם שהוא דמשק וראש דמשק שהוא רצין, ר"ל שיעלה עליהם מלך אשור וילכוד את דמשק וימית את רצין, וכמו שיעץ ארם על ירושלם לא יתקיים בה, אבל יתקיים בדמשק וברצין, ואחר שזכר בקוצר מפלת דמשק ורצין, זכר גם כן מפלת שמרון ובן רמליהו, ועליו אמר ובעוד חמש וששים שנה יחת אפרים מעם, וכבר ידעת שמלכות ישראל יכנה הכתוב בשם אפרים, לפי שירבעם שמלך ראשונה בישראל היה משבט אפרים, יאמר וגם כן תתקיים הגזרה הנזכרת על ראש אפרים שהוא שמרון ועל ראש שמרון שהיה פקח בן רמליהו, שיהרגהו הושע בן אלה, כמו שנזכר בספר מלכים (ב', טו, לא), הנה אם כן כלל הנבואה הזאת להבטיח את אחז שלא יזיקוהו ולא ילחמו בירושלם שני המלכים האלה כי עצתם לא תתקיים בירושלם, אבל ישוב עמלם בראשם ותתקיים עצתם בדמשק ובשמרון וברצין ובן רמליהו, והס"ה שנה אין ראוי שימנו מזמן הנבואה הזאת, אבל היתה התחלתם מעת שניבא עמוס על גלות ישראל, שנאמר (עמוס ז, יא - יז) וישראל גלה יגלה מעל אדמתו, וכן ניבא על ארם (שם א, ה) ושברתי את ברית דמשק וגומר, וגלו עם ארם קירה וגומר, וידמה שהיתה הנבואה ההיא מפורסמת מאד בישראל וביהודה, עד שישעיהו שהיה כבר נביא כמו שזכרתי בהקדמת זה הפירוש עשה חשבון ייעודו עליה, ונבואת עמוס היתה קודם שנתנגע עזיהו, כמו שכתוב (שם א, א) שנתים לפני הרעש, ועוזיהו נתנגע כ"ה שנים, הרי כ"ז, ויותם מלך י"ו שנים, וי"ו של אחז, ובשנת שש לחזקיהו נחרב שמרון, הרי לך שבעוד ס"ה שנה יחת אפרים מעם, והרצון בעוד שיעבור זה המספר מהשנים, ולא יעברו עוד.

והרד"ק הביא החשבון באופן אחר, ושניהם לתכלית אחד נתכוונו, ולפי שאחז היה עובד ע"ז ובלתי מאמין בדברי הנביא, עד שמפני זה לא בטח לבו ביעודיו, ושלח למלך אשור מלכים לאמר, (מלכים ב' טז, ז) עלה והושיעני מכף מלך ארם ומכף מלך ישראל הקמים עלי, ושלח לו עליה מנחה לכן אמר לו הנביא אם לא תאמינו כי לא תאמנו רוצה לומר אם לא תאמינו אתה ועמך בנבואתי, הוא לפי שאתם מטבעיכם כזבנים, והכזבן זה דרכו שיחשוב שכלם כזבנים כמוהן, או יהיה פי' כי לא תאמינו, שאינם קיימים ונאמנים באמונתו יתברך, ויש מפרשים כי ראש ארם דמשק, מלשון "דלמא" שהוא גם כן אחד מארבע שמושיו, יאמר לא די שלא תקום עצתם אבל מה שיש להם עתה יבוזו אותם, כאלו אמר וכי ראש ארם יהיה דמשק וראש דמשק יהיה רצין, וכן ראש אפרים האם יהיה

שמרון וראש שמרון האם יהיה תמיד בן רמליהו, והיתה גזרת המאמר בכח הדברים שגם זה לא יקום ולא יהיה, כי עוד מעט יחתו ארם ואפרים מעם. הנה התבארו הפסוקים והותרה השאלה השנית:

פסוק י

ויוסף ה' דבר אל אחז וגו', עד והיה ביום ההוא ישרוק ה' לזבוב וגומר. יען וביען המפרשים נבוכו בפירוש הפרשה הזאת, ברצותם להגדיל ענין הנס הזה מהם שמוהו בהודעת הריון העלמה, לפי שלא היה עדיין נודע לשום אדם, ומהם שמוהו בהגדת שתלד בן שהיה בלתי נודע בעצמי בבטן המלאה, ומהם אמרו שהיה הנס שהנער תכף שנולד חמאה ודבש יאכל מעצמו, וכאלה הדעות עד שבאו הנוצרים להעיר שהיה הנס בהריון הבתולה בהיותה בתולה, ולפי שהם כלם דרכים זרים אצלי ראיתי לנטות מהם, אם השמאל ואימינה ואם הימין ואשמאילה ולבאר ענין האות הנזכר בכאן בשלמות:

אומר שהדברים אשר יעשו הנביאים בכח האל ית' כנגד הטבע, נמצא להם בכתבי הקדש שמות מתחלפים, כי פעמים יקראום אותות, כמו שאמר במשה (שמות ד, ח - ט) והיה אם לא יאמינו לקול האות הראשון והאמינו לקול האות האחרון והיה אם לא יאמינו גם לשני האותות וגומר, ופעמים יקראום מופתים, כמו שאמר (שם ד, כא) ראה כל המופתים אשר שמתי בידך ועשיתם לפני פרעה, ופעמים נסים או מסות שכלו לשון אחד, כמ"ש (דברים כט, ב) המסות הגדולות אשר ראו עיניך, ופעם יקראום פלאים, כמ"ש (דניאל יב, ו) קץ הפלאות, פלאות עדותיך (תהלים קיט, קכט), ויבא השם הזה פעם בסמיכות נו"ן כמו (שם קלט, יד) נפלאים מעשיך, שיחו בכל נפלאותיו (שם קה, ב), ופעמים בסמיכות מ"ם כמו (איוב טז, יז) מפלאות תמים דעים, כי הנה מוראים גדולים ענינו ענין הפלא שהוא המטיל אימה ויראה בלבות בני אדם, כמו שאמר (יואל ב, כו) אשר עשה עמכם להפליא, והפלא ה' את מכותך (דברים כח, נט), וכבר חשבו מפני זה אנשים שלא יאמרו בעצם וראשונה אלה השמות, רוצה לומר אות ומופת נס ופלא, כי אם על הפלאות, והם הדברים היוצאים מהמנהג הטבעי והוא דעת נפסד, לפי שכבר יאמר האות על הסימן אי זה שיהיה, אף על פי שיהיה בדרך טבע או בדרך הנחת ורצון, ולכן נאמר במאורות (בראשית א, יד) והיו לאותות ולמועדים, ועל הקשת ועל המילה והיו לאות, ועל התפלין (שמות יג, ט) והיו לך לאות על ידיך ולזכרון בין עיניך, ועל סימני הדגלים, שהיו צורות נעשות ברצון כמו צורות אריה ושור אמר, (במדבר ב, ב) איש על דגלו באותות, עד שמפני זה נקראו אותיות הכתב אותות ונאמר אות אל"ף אות בי"ת, ומה לנו להביא עוד ראיה בזה. והנה בישיעהו עצמו כתיב (להלן ח, יח) הנה אנכי והילדים

אשר נתן ה' לי לאותות ולמופתים בישראל, ולא היתה מולדתם בנס כנגד הטבע, אבל שמותם בלבד היה סימן ואות לבני ישראל. ואמנם המופת גם כן מבואר מענינו, שענינו הראיה הטובה והיפה והחזקה שיביא בדבר, ומזה הצד נקראו הראיות העיוניות החזקות וההקשים הישרים מופתים, לפי שיש בהם מיופי האמו', ומזאת הבחינה היו גם כן בני ישעיהו מופתים בישראל, ונאמר (יחזקאל כד, כה) והיה יחזקאל לכם למופת, והוא אמר על עצמו אני מופתכם, לפי שהיה ראיה חזקה וסימן מוכרח על מה שיקרא אות, הנה אם כן האות והמופת הם מיני ראיה וסימן, אם לא שהמופת הוא סימן יותר חזק מהאות, ואולי שלזה אמר ונתן אליך אות או מופת, ואולם הנס כבר יאמר על הבחינה והנסיון, כמו שאמר (תהלים כו, ב) בחנני ה' ונסני, לא תנסו את ה' אלהיכם, ויאמר על ההרגל, כמו (דברים י, יז) לא נסיתי ללכת באלה, ויאמר על הדבר הנרשם שיביטו הכל בו, והוא הנס כמו שאמר ונשא נס לגוים, ומזה הצד נאמר (להלן יא, י) שורש ישי אשר עומד לנס עמים אליו גוים ידרושו, האמנם הפלא נאמר על כל דבר שיפלאו ממנו בני אדם, ומזה נאמר (להלן ט, ה) פלא יועץ ותרד פלאים וגומר, ועל כל דבר נסתר יאמר כן כמו (דברים יז, ח) כי יפלא ממך דבר לא נפלאת היא ממך וביחס היו"ד פלוני אלמוני. (רות ד' א) נפלאתה אהבתך לי. לפלא נדר או לנדבה. (ויקרא כ"ב כא) כי יפליא לנדור נדר (במדבר ו' א) שהם כולם ענין פלא, ואין בזה דבר יוצא מהמנהג הטבעי. וזה כלו מה שיורה שהשמות האלה אות ומופת נס ופלא, אין הנחתם הראשונה על הדברים הנעשים כנגד הטבע, כי גם כן יאמרו באופנים אחרים כמו שזכרתי, ואין ספק שיאמרו גם כן על דברי הנפלאות אשר יעשו הנביאים בזולת המנהג הטבעי, וגם בהם יאמרו השמות האלו בבחינות מתחלפות. כי על הנסים שיש בהם זרות מעט כפי שרשי הטבע יאמר שם אות להיותם סימן בלתי חזק האמור עד הדבר הנרצה בנבואה ההיא, ולכן נקראו פלאות המטה והדם אותות כמו שנאמר (שמות ד' ט) והיה אם לא יאמינו גם לשני האותות האלה, ואמר (שם ד', ל) ויעש האותות לעיני העם, לפי שלא היו נסים חזקים מאד כי לכן עשו כמותו החרטומים בלטיהם, אבל להיותם סימן מה בדבר נקראו אותות. והמופתים, הם הנסים החזקים היותר זרים אצל הטבע כמו שאמר (יואל ג' ג) ונתתי מופתים בשמים ובארץ, ולכן היה מאמר פרעה אליהם תנו לכם מופת (שמות ז' ט) לפי שהוא היה מבקש שיעשו נסים ונפלאות חזקים. והנסים, הם היותר חזקים ונרשמים מהם, ולכן נקראו נסים, לפי שהם כנס העומד למעלה ואליו גוים ידרושו, ולכן אמר המסות הגדולות אשר ראו עיניך (דברים ז' יט) שקראם גדולות כפי איכותם. ואמנם הפלא הוא היותר חזק, והיותר זר שבכולם, ויותר יוצא מהמנהג הטבעי ולכן יפלאו ממנו בני אדם מאד ויהיה

ענינם וסבתם נעלמת ונסתרת, ועל זה נאמר (תהלים קי"ט קנט) פלאות עדותיך. (דניאל ו' יג) קץ הפלאות. ובתוספת מ"ם (איוב ל"ז טז) מפלאות תמים דעים. ובתוספת נו"ן (תהלים קל"ט יד) נפלאים מעשיך. (שם ק"ה ב) שיחו בכל נפלאותיו. ומזה גם כן (דברים כ"ח נט) והפלה ה' את מכותך. (יואל ב' כ"ו) אשר עשה עמכם להפליא.

והיוצא מזה כולו, שהשמות האלה ארבעתם עם היות שפעמים יאמרו על הדברים היוצאין מהמנהג הטבעי, הנה ברוב הפעמים יאמרו גם כן על הסימנים והראיות שיעשו בני אדם על ענייניהם והיא ההנחה הראשונה שלהם, וכאשר יאמרו על הדברים אשר הם בזולת המנהג הטבעי, תהיה קריאתם כן על דרך השאלה, ובבחינת היותם ראיות וסמנים, ולפי זה שם האות בפרט שהוא המכוון במקום הזה, אינו מן המחוייב שנפרש אותו על הדבר היוצא מהמנהג הטבעי, כי אם על הסימן שהיא ההנחה הראשונה בשם אות, כי הוא יאמר כמו שזכרתי על האות והסימן הרצוני הבחיריי הנעשה במלאכה ועל הטבעי ועל הנסיי אשר יעשה כנגד הטבע. ואחרי שתדע זה תבין ענין הפרשה הזאת, והוא, שאחז כששמע נבואת הנביא, אשר הבטיחו שלא תקום ולא תהיה עצת רצין ובן רמליהו שתק ולא השיבו דבר, לפי שהיה בלתי מאמין בדבריו, עד שמפני זה שלח למלך אשור ספרים ומנחה כדי שיבא להושיעו. ומפני זה באה מאת השם נבואה אחרת לישעיהו על ענין אחז וזהו אומרו ויוסף ה' דבר אל אחז שדבר אל ישעיהו על ענין אחז. ויונתן תרגם ואוסף נביאייא דה', ויחסר אם כן בכתוב מלת נביא, או שתרגם הנביא בשם שולחו ה', ורחוק הוא. ואמר לו, (יא) שאל לך אות מעם ה' אלהיך, רוצה לומר שלא ילך לדרוש בבעל עקרון ולא בשאר אלהי העמים, וגם לא יבקש עזרה ממלך אשור, אבל ישאל מעם ה' אלהיו, רוצה לומר מהוה העולם ומשגיח בעם ישראל שהוא יכול על כל הדברים. ואמר לו, שאל לך אות, רוצה לומר שאחז מעצמו ישאל מאת האלהים, שיתן לו אות וסימן שיכיר בו אמתת דבר הנביא ושיהיה האות הזה מיוחד לא ידע ממנו אדם, וזהו אמרו שאל לך אות כלומר, שיהיה האות אליו בייחוד מאת השם יתברך. וביאר לו עוד זה באמרו העמק שאלה או הגבה למעלה, רוצה לומר שיעמק השאלה בלבו שלא ידע ממנה אדם, או ישאל אותה בקול רם לפני הכל. והוא אמרו או הגבה למעלה, ואפשר לפרש העמק שאלה או הגבה למעלה על האות שיהיה, אם בדברים העליונים ואם בדברים התחתונים, וכן דרשו חז"ל בתנחומא (ילקו"ש ת"ט) העמק שאלה להחיות את המת, או הגבה למעלה לשאול אות בשמים.

פסוק יב

ואחז השיבו לא אשאל ולא אנסה את ה' והמאמר הזה אין תוכו כברו, כי הנגלה ממנו הוא חסידות ויראת שמים שהיה מאמין בדברי הנביא כראוי ולא היה צריך לנס אשר לא ישאל אותו השואל כי אם להבחין הנביא או לנסות את השם, ומאחר שהיה ישעיהו נביא מוחזק ישאר שתהיה השאלה לנסות את השם, אבל תוך המאמר הזה תעמוד הבהרת לפי שהנביא אמר לו שאל לך אות והוא השיבו לא אשאל ולא אנסה ר"ל לא אשאל האות כמו שאמרת שהוא סימן וראיה קטנה, וגם לא אנסה, כלומר לא שאצטרך לנס שהוא יותר גדול מאד, לפי שכל זה בלתי ראוי בשם יתברך, כי היה דעתו בהסתלקות ההשגחה מפרטים, ולכן לא היה מהראוי שיטריד זמנו, לא בשאלת האות ולא בשאלת הנס, כי אין בחקו יתברך להשגיח בדבר מזה. או היתה כוונתו בדבריו הרעים עם היות הנגלה מהם טוב, שהוא היה מוסר המאמין ביכולת האלהי, ולכן לא יבא לנסותו. וכבר זכרו אחרוני החכמים שמצות לא תנסו היא כאשר ינסה האדם להיותו בלתי מאמין ביכולת האל יתברך, כמו שאמר (דברים ו' טז) כאשר נסיתם במסה שאמרו שם (שמות י"ז ז) היש ה' בקרבנו אם אין, וכן היה הנסיון כמו שנאמר (תהלים ע"ב ב') הגם לחם יוכל תת. אבל כאשר ינסה האדם לדעת רצונו יתברך כנסיון גדעון אין בנסיון ההוא דופי כלל כשהוא מנסה לדעת הירצה ה' לעשות זה. ולכן השבו הנביא (יג) שמעו נא בית דוד, כנגד אחז וקרוביו ואנשיו שהם היו כולם בית דוד, והוא על דרך מה שאמר משה רבנו ע"ה (במדבר ט"ז ח) שמעו נא בני לוי, כי הנה ישעיהו לקח בדבריו תמיד דרך אדוננו משה ודבריו כמו שנראה בנבואתו הראשונה. ואמר עתה המעט מכם הלאות אנשים. כי תלאו גם את אלהי, רוצה לומר כל זה אשר אמר אחז אונאת דברים הוא, והנגלה הוא טוב והנסתר הוא כפירה עצומה, המעט מכם שתונו בני אדם בדבריכם, באמרכם בפה בהפך מה שיש בלבבכם, כי זהו לאות טורח גדול לדבר עמו דברים חנפים כאלה לבני אדם שיסמכו על דבריכם, וימצאו עצמם באונאה ושקר וכזב:

כי תלאו גם את אלהי, הכהתל באנוש תהתלו בו, שתאמרו אליו מה שאינו בלבבכם. והמפרשים פירשו המעט מכם הלאות אנשים, שבדבריכם תחלישו כח האנשים שתקראו הנביאים חסרי השכל ומשוגעים, כי תלאו גם את אלהי בשתיחסו לו העדר היכולת, והוא על דרך אחר, ומה שפירשתי הוא היותר נכון והותרה בזה השאלה הג':

פסוק יד

לכן יתן ה' לכם אות, רוצה לומר מפני שאין אתם רוצים לשאול ממנו אות, הוא אלהינו ואין עוד אחר מעצמו מבלתי שתשאלוהו ממנו יתן לכם האות, והתבונן אמרו אות לא

אמר נס ולא פלא וגם לא אמר מופת, לפי שלא היה עתיד לחדש הקדוש ברוך הוא על זה דבר נסיי יוצא מאד מהמנהג הטבעי, כיון שאחז ואנשיו לא שאלו אותו, ומבלי שאלה לא היה אחז ראוי והגון לשיעשה לו נס מופלג, ואם נמלט ממלך ארם וממלך ישראל, היה בזכות חזקיהו בנו ובזכות אבותיו ובזכות העיר ירושלם, והיה די בהצלתו, לא שיעשה לו השם יתברך עוד אותות ומופתים ונפלאות עצומות, ולכן אמר יתן ה' לכם אות, כלומר, סימן כדי שלא תשכח מפיכם הנבואה הזאת. ואמנם מה היה האות הזה אחשוב אני בו אחד משני דרכים, האחד הוא, שהאות הזה הוא אמרו הנה העלמה הרה ויולדת בן וקראת שמו עמנו אל, רוצה לומר, שאשת אחז או בתו אשר אהבה היתה הרה בתחלת הריונה, ואולי לא ידע עדיין זה אחז והודיעו שהיא הרה ויולדת בן, ושהיא מעצמה תקרא שמו עמנואל, וזה יהיה לו אות וסימן שיהיה השם יתברך עמו ובעזרתו ויצילהו מיד המלכים האלה. ורש"י פירש הנה העלמה הרה על אשת הנביא עצמה, והיה הסימן שתלד בן ושהיא תקרא שמו עמנו אל לסימן שיעזרם ה' ויפלטם. וקשה לפירוש הזה שקראה עלמה, והיה ראוי שיקראה נביאה כמו שאמר עליה (להלן ח' ג) ואקרב אל הנביאה כמו שאמר אחר כך, ולכן ראוי לפרשו על אשת אחז או בתו.

והנה קראה העלמה לפי שהיתה מועטת השנים כי הנער הקטן יקרא עלם, והנערה הקטנה תקרא עלמה, בין שתהיה בתולה או בעולה נשואה או פנויה, כי הנה השם הזה אינו אליה, כי אם כפי השנים. ועם זה אין ראוי שנחשוב שהבן הזה שקראו עמנו אל היה חזקיהו, כי הנה חזקיהו נולד קודם מלוך אביו תשע שנים, כי הנה אחז מלך י"ו שנה, וחזקיהו כשמלך היה בן כ"ה שנה, וידמה שהיתה הנבואה הזאת אחר עבור שנתים שנים למלכות אחז, אבל העלמה היתה אשה שנית שלקח לו אחז אחרי אמו של חזקיהו, והילד הזה יהיה בנה, או שתהיה עלמה כמו שאמרתי בתו של אחז שתהיה נשואה זה ימים מעטים, והיתה עלמה קטנה בת המלך אהובה לפניו, ועליה ניבא שהיתה הרה שלא היה יודע עדיין ושתלד בן, ושהיא תקרא שמו עמנו אל, בהתעוררות אלהי להיותו אות וסימן למה שיהיה בקרב הארץ, ואפשר שיהיה וקראת שמו שב אל אחז, ויהיה התי"ו, תי"ו הנכח לא תי"ו הנקבה, להגיד שעם כל רשעתו יקראהו כן, וכבר נמצא אות כזה בנשיא אשר בא מארץ יהודה שניבא על לידת יאשיהו, באמרו (מל"א י"ג ב) הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו, והוא משלמות הנבואה שיבא בה פרטיות חזק כזה להגיד מה שיהיה, וגם שינבא וייעד בקריאת השם שהוא דבר בחיריי ורצוני:

פסוק טו
ואמר חמאה ודבש יאכל לדעתו מאוס ברע ובחור בטוב וגומר, להגיד שהילד הזה תרגילהו האומנת המינקת אותו לאכול חמאה ודבש, כדי שמצד ההרגל והמנהג ידע מהרה למאוס ברע ובחור בטוב, רוצה לומר כי בהיותו מורגל לאכול דברים מתוקים וערבים כחמאה וכדבש, יתישב טבעו באותו מאכל המתוק המורגל אצלו ולמאוס ברע שהוא הפכו.

פסוק טז
וזכר שעם היות שמפאת ההרגל הזה ימהר הנער ההוא לדעת זה, הנה אותו הזמן הקרוב וממהר לבוא בטרם ידע הנער מאוס ברע ובחור בטוב עם כל תוקף ההרגל ההוא אשר הרגילוהו בו, תעזב האדמה רצונו לומר ארץ ישראל אשר היה קץ אחז בעבורה מפני שני מלכיה, רוצה לומר מלך ארם ומלך ישראל הבאים עליה, ואין ספק שאף על פי שנאמר שהיתה הנבואה הזאת בתחלת הריון המלכה או בת המלך יהיה שהות בזמן מאותו עת שתלד ועד שהילד מתוך ההרגל יבחר ויכסף לאכול הדברים הטובים המתוקים והערבים, ולמאוס הפכם בכמו שנתים ימים, והנבואה הזאת היתה קודם ביאת המלכים על ירושלם, בכמו אותו זמן בין רב למעט, והיה אם כן נבואתו מיעדת על הצלתו. והיותר נכון אצלי שאמרו תעזב האדמה, לא אמרו על ארץ יהודה, כי אם על מלכות ארם ומלכות ישראל שהיה אחז קץ מפני שני מלכיה, והודיעו הנביא שבטרם ידע הנער מאוס ברע ובחור בטוב, תעזב אדמת ארם מרצין, כי יבא עליו מלך אשור ויהרגהו ויקח את ארצו מידו, ותעזב גם כן שומרון ואדמת ישראל מפקח בן רמליהו, לפי שיהרג על ידי הושע בן אלה, ותעזב האדמה מהם אשר הם מולכים עליה. ואחרי שזכר התשועה הזאת, זכר תשועה אחרת שתהיה בימי חזקיהו בנו, שיבא סנחריב מלך אשור על ירושלם לשחתה, והשם ית' יגן על העיר. וזהו אמרו:

פסוק יז
יביא ה' עליך ועל עמך ועל בית אביך ימים אשר לא באו למיום סור אפרים מעל יהודה, רוצה לומר משנחלקו המלכיות, וביאר מהו הדבר אשר יביא, ואמר שהוא מלך אשור שיבוא על ירושלם, ולזה סמך הפרשה אחרת, והיה ביום ההוא ישרוק ה' לזבוב וגומר, וזכר בו מפלת סנחריב באמרו ביום ההוא יגלח ה' בתער השכירה וגומר, והנה לא אמר הנביא שיהיה זה בימי חזקיהו בנו, לפי שלא רצה לייחס את חזקיהו הצדיק בשם בנו של אחז הרשע. כך כתב רש"י זהו הדרך הראשון:

והדרך השני הוא שהאות הזה היה תשועת העם מיד צריהם, ושירחיב השם להם ויאכלו וישבעו ויתענגו על רוב שלום, וכבר נמצא בספרי הקדש שיאמר שם אות על זה, אם בדברי דוד שאמר (תהלים פ"ו טו - טז) פנה אלי וחנני תנה עוזך לעבדך והושיעה לבן אמתך. עשה עמי אות לטובה ויראו שונאי ויבושו כי אתה ה' עזרתני ונחמתני. הנה קרא התשועה והנחמה אות. וכן תמצא בדברי ישעיהו עצמו אמר לחזקיהו על הצלתו מיד סנחריב (ישעיה ל"ז ל) וזה לך האות אכול השנה ספיח ובשנה השנית שחיס, ובשנה השלישית זרעו וקצרו ונטעו כרמים ואכלו פרים. ויספה פליטת בת יהודה הנשארה שרש למטה ועשה פרי למעלה שיקרא אות לאותה תשועה והצלה ואחריה ירחיב להם בארץ.

ובזה הדרך עצמו ראוי לפרש כאן, לכן יתן ה' הוא לכם אות, ושאין האות ההוא הריון העלמה ולדתה, כי אם שיתן להם אות לטובה בהצלתם מאויביהם, לא לבד בפעם הזאת מידי רצין ובן רמליהו, אבל גם כן מידי סנחריב שיבא על ירושלם בימי חזקיהו, ואחר כך טוב הארץ יאכלו. ולכן אמר כדי לבאר האות שזכר ומתי יהיה הנה העלמה הרה ויולדת בן כלומר, ידוע תדע שהעלמה שהיא היתה אשתו של אחז או בתו כמו שזכרתי, הנה עם היותה עלמה מעטת השנים, הנה היא כבר הרה ותלד בן, והיא תקרא את שמו עמנואל, לפי שבימיו יהיה השם יתברך עם ישראל ויושיעם מצרותיהם, ולכן אמר חמאה ודבש יאכל להגיד ששתי הצלחות ושתי הצלות יהיו בימיו, וכאלו הוא שליח השם בארץ מבשר טוב להודיע את אשר הוא עושה לעם, כי החמאה הוא מתיקות וערבות אחד, והדבש הוא מתיקות וערבות אחר, והם כנגד שתי ההצלחות וההצלות האחת משני המלכים הקמים עליהם רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל, שימחו מספר חיים ויעקרו ממלכותם בעוד ימים מועטים, והשנית מידי סנחריב שיבא אחר כך על ירושלם וימלא את כל ארץ יהודה מעמיו וחייליו, ויכריתהו השם מהרה מעל פני האדמה וישבה ירושלם לבטח ולמה שאמר לדעת מאוס ברע ובחור בטוב הוא למד הזמן כמו (בראשית ז' ד) לימים עוד שבעה למיום סור אפרים מעל יהודה, יאמר שבאותו הזמן הנער הזה ילמד לדעת מאוס ברע ובחור בטוב, יאכל חמאה ודבש, רוצה לומר האוכל כמו להלן היחרוש בבקרים. (להלן ח' ד) ישא את חיל דמשק, שהכתוב יחסר פעמים שם הפועל, ועניני בכאן שיאכל חמאה ודבש כל אדם בארץ, כי יהיה שובע גדול ושלום ובטחה, ותרבה החמאה והדבש ושאר ההצלחות הנמשלות בזה. או יאמר שהנער עצמו בילדותו יאכל חמאה ודבש לסימן ובשורה, שכן יאכלו אותו בני יהודה בשלום ובמישור כל

ימי הנער הזה, ולפירוש הזה נטה רש"י שכתב חמאה ודבש יאכל הנער, שתהיה ארצנו מלאה כל טוב עד כאן:

והנה ביאר הנביא מיד מה הם שתי ההצלחות אשר יורו עליהם החמאה והדבש, ועל הראשונה מהם אמר בטרם ידע הנער מאוס ברע ובחור בטוב תעזב האדמה, רוצה לומר שבהיות הנער נער בילדותו קודם שידע בחור בטוב ומאוס ברע, תהיה הריגת רצין ופקח בן רמליהו, ותעזב האדמה שהיא מלכותם מאותם המלכים המושלים עליו שהיה אחז קץ מפניהם, וזו היא ההצלחה הראשונה אשר תבא מהרה בילדות הנער, עוד זכר ההצלחה השנית שתהא אחר כך ועליה אמר יביא ה' עליך ועל עמך ועל בית אביך וגומר, כלומר, שתבא עליהם צרה ומצוקה רבה אחרת, ויהיה זה בימי חזקיהו בבוא עליו סנחריב, ועליו אמר והיה ביום ההוא ישרוק ה' לזבוב וגומר, וזכר עוד מפלתו באומרו ביום ההוא יגלח ה' בתער השכירה וגו', וזכר אחר זה שמחת ישראל והצלחתו ודשנותו בארץ שנאמר והיה ביום ההוא יחיה איש עגלת בקר ושתי צאן, והיה מרוב עשות חלב יאכל חמאה, כי חמאה ודבש יאכל כל הנותר בקרב הארץ וזה היה האות לטובה שיתן להם השם, ואשר כוון באמרו חמאה ודבש יאכל כמו שזכרתי, ועם מה שפירשתי בכל אחד משני הדרכים האלה הותרו השאלות הרביעית והחמשית:

וכבר התאמצו חכמי הנוצרים לסתור, שתהיה העלמה הזאת אשת אחז או אשת ישעיהו, והקשו עליו קושיות, וראיתי לזוכרם פה ולהשיב עליהם להרים מכשול מדרך עמי:

הספק הראשון שאם היתה העלמה אשת אחז, יהיה הבן הנולד חזקיהו בנו, והוכיח שכבר היה נולד קודם זאת הנבואה, וזה חלוף לא יתכן, ואם היתה העלמה אשת ישעיהו איך אמר אחר זה (להלן ח' ח) והיה מוטות כנפיו מלא רחב ארצך עמנואל, ויורה שיהיה עמנואל אדוני הארץ, וישעיהו ובנו לא היו כן, ואני משיב על זה שכבר פירשתי שלא היה עמנואל חזקיהו, כי כבר היה נולד תשע שנים קודם מלוך אחז אביו, אבל היה בן אחר שנולד לאחז מאשה אחרת, או היתה העלמה בתו של אחז, והכתוב שהביא מלא רחב ארצך עמנואל לא יורה שיהיה עמנואל אדוני הארץ כמו שאמרו, כי פשט הכתוב הוא שחיל סנחריב יחלוף ביהודה, ושטף עבר עד צואר יגיע, והיה מוטות כנפיו מלא רחב ארצך, כלומר שכנפות חיילי סנחריב ימלאו כל רוחב ארץ יהודה בבואם עליה, שעל זה לא יפחדו מהם, מפני שאל עמהם, וכמו שיתבאר בפירושו, לא שיאמר שמוטות כנפיו של עמנואל ימלא רוחב הארץ, כי זהו טעות מבואר בפשט הכתוב.

והספק הב' הוא שאם הנביא אמר העמק שאלה או הגבה למעלה, להיות האות גדול ועצום, מה היה העוצם והגדולה באות הנה העלמה הרה ויולדת בן כי הנה חכמי

הרופאים יכירו בפרצוף האשה ובשתן שלה, אם היא הרה ואם לבן או לבת. ואני משיב לזה שכפי כל אחד משני הדרכים אשר פירשתי בכתוב, הנה לא ישאר מקום לזה הספק כפי הוראת שם אות וענינו וכוונת הנביא במאמרו.

והספק הג' הוא שהושע בן אלה מלך בשנת י"ב לאחז כמו שנזכר בספר מלכים (ב י"ז א) וכבר היה מת פקח בן רמליהו, והתבאר מזה שכאשר נולד עמנואל כבר מת רצין ופקח בן רמליהו, ותהיה מיתתם בשנה הד' או הה' למלכות אחז. ואני משיב על זה שלא יתחייב מהיות המלכת הושע בן אלה בשנת י"ב לאחז מלך יהודה, שהיו רצין ובן רמליהו כבר מתים בעת זאת הנבואה. כי הנה בספר מלכים (ב ט"ו כ"ז) כתוב שפקח בן רמליהו מלך עשרים שנה, וכתוב שם (שם פסוק טז) גם כן שבימי יותם מלך יהודה אביו של אחז, החל ה' להשליח ביהודה רצין מלך ארם ואת פקח בן רמליהו ובימים ההם מת יותם ובשנת י"ז למלכות פקח מלך אחז על יהודה (שם ט"ז א). ונשארו א"כ ג' שנים משנות מלכות פקח בן רמליהו בימי מלכות אחז ובן רמליהו, ובהן נועצו לב יחדו רצין ובן רמליהו לעלות על ירושלם, ולפי שבתוך ג' שנים ספו תמו רצין ובן רמליהו, לכן יעד הנביא לאחז כי בטרם ידע הנער מאוס ברע ובחור בטוב תעזב האדמה, שיהיה זה בתוך אותם הג' שנים שנהרגו אותם המלכים ונעקרו ממלכותם. הנה א"כ אין סתירה בזה כלל, ולא היתה הנבואה הזאת בשנת ד' או ה' למלכות אחז כמו שאמרו, כי אם בשנה הראשונה למולכו, כי אז נוסדו יחדו רצין ופקח בן רמליהו לעלות עליו מפני המלחמה, שכבר היה להם עם אביו קודם מותו.

הספק הד' הוא שהנה כתב אחר זה על זה הילד, כי בטרם ידע הנער קרוא אבי ואמי ישא את חיל דמשק ואת שלל שמרון לפני מלך אשור ולא נמצא שמלך אשור שלל את שמרון, אלא כאשר החריבה שהיא בשנת תשע להושע בן אלה, שכבר היה מת אחז, ומלך חזקיהו בנו שש' שנים ואני משיב על זה, שאילו הבינו האנשים הנוצרים האלה פשט הנבואות ואמתתם לא היה מתחייב אליהם הספק הזה, כי הנער שנאמר עליו בטרם ידע הנער מאוס ברע ובחור בטוב, חשבו שזה היה עצמו, לדעתינו שעליו יאמר אחר זה בפרשה (להלן ח' א) ויאמר ה' אלי קח לך גליון וגומר. כי בטרם ידע הנער קרוא אבי ואמי וגומר ואינו כן אצלנו, כי הם היו נערים מתחלפים זה מזה, ולא שתי הנבואות האלה בזמן אחד כי הראשונה שהתחיל ויהי בימי אחז וגומר, ופרשת ויוסף ה' דבר אל אחז והפרשיות אשר אחריהם היו כלם בימי אחז בהתחלת מלכותו כמו שזכרתי, והעלמה ההרה היתה אשה נערה שלקחה אחז או בתו כמו שפירשתי, והילד שחמאה ודבש יאכל יהיה בנה, וענין זה הילד יהיה בימי אחז אמנם פרשת ויאמר ה' אלי קח לך גליון וגומר,

ומאמר ואקרב אל הנביאה ותהר ותלד בן וגומר, היתה אח"כ ימים, ולא ניבא בה הנביא דבר מהצלת מלך אחז משני המלכים כמו שניבא בנבואה הראשונה, אבל ניבא לבד על חרבן דמשק, וחרבן שמרון שהיו אח"כ. והנביאה היתה אשת הנביא, והנולד היה בנה, ולכן נקרא הנער הראשון עמנו אל להיות מבשר הצלות העם והצלחותיו, והנער השני בן הנביא נקרא מהר שלל חש בז כי היה ענינו לבשר על חרבן דמשק וחרבן שמרון, ולא ראי זה כראי זה, ועם היות חרבן דמשק בימי אחז שעלה עליו פלאסר מלך אשור והרג את רצין וגלה את דמשק קירה כמו שנזכר בספר מלכים (ב ט"ז ט) וחרבן שמרון היה אחרי מות אחז בשנת שש למלכות חזקיהו בנו אינו מהבטל שבן הנביא הנולד לו יבשר ויורה על חרבן שניהם דמשק ושמרון, בהיות זה אחר זה ימים, כי לכן נקראו לו שני שמות מהר שלל, חש בזה להורות על שני החרבנות כמו שאבאר.

אמנם מתוך דברי רש"י יראה שהרגיש בספק הזה, והתירו באופן אחר באמרו שנקרא בן הנביא מהר שלל חש בז, על שם הפורענות העתידה לבוא על רצין ועל בן רמליהו, שהיו באים ליטול המלוכה מבני דוד, וישא את חיל דמשק, כמו שאמר (מל"ב ט' כט) ויעל דמשק ויתפשה ואת שלל שמרון. זהו לאחר שנהרג פקח בן רמליהו, ומלך הושע בן אלה במקומו שעלה עליו שלמנאסר ויהי לו הושע עבד ונתן לו מנחה (שם י"ז ג) וזהו שאמר שלל שמרון, שכל זה היה בימי אחז, ולא זכר הכתוב א"כ כאן מחרבן וגלות שמרון, כי על כן לא נזכר לשון גלות ולא חרבן, כי אם שלל שמרון, שהוא המנחה והשחד אשר נתן הושע בן אלה למלך אשור, בהיותו לו עבד, שהיה זה גם כן בימי אחז וכבר הסכים בפירוש הזה החכם טומאש אשר להם. הנה אם הותרו ספקותיהם כולם ונשאר האמת במקומו מסכים מכל צד. ואמנם הנוצרים לקחו מדברי מאטיאו שלוחם שמאמר:

יתן ה' לכם אות, הנה העלמה הרה ויולדת בן, וקראת שמו עמנואל, נאמר על מרים שנתעבר' בבתולי' ושהוליד' ישו"ע אלהיהם, ושעל כן נקרא עמנו אל. וכבר התחייבו אליהם בטולים שבעה:

האחד: שמאמר הנה מורה על הדבר הנעשה מיד בהווה, כמו (בראשית טו, ד) והנה דבר ה' אליו לאמר לא יירשך זה. (שה"ש ב, ח) הנה זה בא. (ישעיה יב, ב) הנה אל ישועתי אבטח וגו', לפי שלשון הנה הוא מגזרת הנני, ואיך יאמר הכתוב:

הנה העלמה וגומר, על מה שיהיה לאחרית הימים, והיה ראוי שיאמר והיה באחרית הימים וכיוצא מהלשונות האלה שהם לעתות רחוקות.

הב' ממה שאמר:

הנה העלמה, וחשבו מפרשי הנוצרים שלא נמצא בכתוב שם עלמה כי אם בבתולה, כמו שהוכיחו ממה שאמר ברבקה עלמה (בראשית כו, מג). והיתה היא בתולה ואיש לא ידעה (שם פסוק טז). וגם במרים אחות אהרן נאמר (שמות ב, ח): עלמה בהיותה בילדותה ובבתוליה ולכן גזרו אומר ששם עלמה הוא נרדף לבתולה, ואינו כן כי מבואר הוא לכל עברי, שזה השם בלשון הקדש אינו נופל על הבתולה, כי גם כן יאמר על הנבעלה, והמורה עליו אומרו (משלי ל, יח - כ): שלשה המה נפלאו ממני וגומר, דרך הנשר בשמים, דרך נחש עלי צור, דרך אניה בלב ים ודרך גבר בעלמה, וסמיך ליה כן דרך אשה מנאפת אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און. והוא המורה הראות מבואר: שלא אמר עלמה כי אם על הבעולה, שלא יודע אם שכב איש אותה ואם נטמאת אם לא, וכדי להנצל מהספק הזה קצתם העתיקו ופירשו: דרך גבר בעלמה רוצה לומר בעלמותו ונערותו ועולמו, כאלו היתה מלת בעלמה אלף בסופה, ואינו כן כי אם הא, וקצתם הכניסו עצמם לעשות פירושים וצורות בדברי שלמה, מהנשר והנחש והאניה, שהם דברים המשליים נאמרו על ישו"ע באלהותו, כדי לישב דרך גבר בעלמה, על שנכנס בבטן הבתולה, אבל לא יכלו לישב סופיה דקרא כן דרך אשה מנאפת.

הג' מאומרו הנה העלמה הרה, ומלת הרה היא מההווה. שהיתה אז כבר הרה, לא שתהר אחר כן שש מאות שנה, ואם היה הנביא מדבר על העתיד, היה ראוי שיאמר: הנה העלמה תהר על דרך (להלן ח, י) ותהר ותלד בן, לא שיאמר הרה, שמורה על היותה הרה בהווה, מלשון והנה היא הרה.

הד' מאומרו:

וקראת שמו עמנואל, וידוע שלא קרא אדם לישוע הנוצרי שם עמנו אל, לא שיקראהו אמו כן, ולא שיהיה נקרא בזה השם מפי אחרים. וכבר התאמצו גם כן להשיב לזה, באמרם: שיש לדבר שם טבעי ושם הסכמיי, כמו שם אדם לאדם שהוא טבעי אליו, ושם סקראט שהוא הסכמיי לפרטיותו, ושישוע היה לו שם הסכמיי, ואמנם עמנואל היה לו שם טבעי מפאת אלהותו, ואלה דברי רוח הם, כי על השם הטבעי, לא יאמר הכתוב: וקראת שמו עמנואל, כי אם על ההסכמיי, שיסכימו לקוראו כן, ועל השם הטבעי נאמר (בראשית ב, יט): הוא שמו, והיה לו לומר: והיה שמו עמנואל, לא וקראת שמו, שתלה הדבר בקריאה שיקראו אותו כן, כי לא נאמר בנער אחר הנולד, שאמו תקראהו אדם, לפי שהשם הזה אליו אינו מהקריאה, אבל הוא מהטבעי.

הה' באמרו:

כי בטרם ידע הנער מאוס ברע ובחור בטוב, כי זהו הפך מה שקבלו הנוצרים, שישוע מעת שנולד היה חכם בתכלית השלמות. וגם לזה השיבו, שעם היות ישוע בבחינת אלהותו חכם מתחילת בריאתו, הנה בבחינת גופו וחומרו נעלמה החכמה ממנו ימים אחדים, וגם זה אין ענין לו, שאם הוא היה אלוה, הנה האלהות כחו בלתי בעל תכלית בהשכלה, ואיך ימנעהו כח החומר הבעל תכלית. ואיך יהיה האלהות בו מבלי השכלה, שהוא הפעל העצמי באלוה.

הו' באמרו:

תעזב האדמה אשר אתה קץ מפני שני מלכיה, והוא ספק עצום מבואר בעצמו, כי אם היה אחז ירא ומפחד מרצין ובן רמליהו, ועל זה היה הנביא נותן לו אות, להבטיחו שלא ירך לבבו ולא יפחד, איך יהיה האות בענין מרים ובתוליה והגשמת האל, והיה הצרה קרובה, והאות שנתן לו היה על דבר עתיק לשש מאות שנה וכבר חתרו להנצל מהספק הזה, באמרם: שלא היה הנס הזה לאמת הנבואה שאמר לאחז, כי אם להודיע נס שיעשה השם גדול ממנו בעולם, ושלכן אמר זה כנגד בית דוד, להודיעם שממשפחתם תבוא מרים שתלד את האל, ושהוא ייעוד לא מופת על הצלת אחז. וגם זה אין לו מקום, לפי שבתחלה אמר הנביא לאחז: שאל לך אות מעם ה' אלהיך העמק שאלה או הגבה למעלה, ואין ספק שהיה האות על בטחונו מאותם המלכים, וכאשר אחז השיבו לא אשאל ולא אנסה את ה', אמר לו הנביא: לכן יתן ה' לכם אות, וזה מורה שהאות הזה, היה אותו אשר אמר לו שישאל בראשונה ולא היה אם כן ייעוד מה שיהיה, ולא הודעת נס אחר גדול ממנו, כי אם אות על אותה נבואה ובטחון שאמר לו, ומפני זה יחוייב שיהיה האות מגיע קודם זמן הבטחון שהבטיחו, כיון שהוא היה כדי להאמין בו, ואיך יאמר אדם בעל שכל מאמר: בטרם ידע הנער מאוס ברע ובחור בטוב תעזב האדמה וגומר, נאמר על ישוע מאחר ששני המלכים ההם עזבו האדמה שש מאות שנה קודם לדתו. והנה מצאנו ראינו הנביא ייעד לחזקיהו על הצלתו מיד סנחריב, וגם כן יעדו על המלטתו מן המות וחיותו מחליו, ונתן לו על כל זה אותות ומופתים בשמים ובארץ, ולא זכר דבר מהגשמת האלוה, כי מה ענין זה אצל זה.

גם ראיתי מחכמיהם שכתבו, שפעמים בכתוב תבוא האות אחרי הדבר אשר הוא אות אליו, והביאו לזה (שמות ג, יב) וזה לך האות כי אנכי שלחתיך בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה, שהיה האות על היציאה, ענין מתן תורה שהיה אח"כ, וכן מה שנאמר בחזקיהו (מלכים ב יט, כט) וזה לך האות אכול השנה ספיח וגו', וידוע שהיה מתן תורה אחרי יציאת מצרים, והאות שזכר בחזקיהו אחרי מפלת

סנחריב. אבל גם אלה כולם הבל המה מעשה תעתועים, כי לא אמר במשה וזה לך האות, כי אם על נס הסנה שראה אז בוער באש, או שהיה האות על היציאה אותה הנבואה המגעת אליו, והוא אמרו: וזה לך האות כי אנכי שלחתיך, וכן פירשו ניקולו המפרש הגדול שלהם, ומה שאמר אחריו בהוציאך את העם ממצרים וגומר, הוא להודיעו תכלית השליחות, לא שיהיה זה האות. ומה שאמר בחזקיהו: וזה לך האות אכול תשנה ספיח, יתבאר במקומו שלא היה כי אם אות לטובה, וכמו שפירשתי למעלה, לא שיהיה זה ראיה על הצלתם מכף מלך אשור.

והספק הז' מהמשך הפרשה שאמר אחר זה:

יביא ה' עליך ועל עמך ועל בית אביך ימים אשר לא באו למיום סור אפרים מעל יהודה את מלך אשור, כי זה מורה שלא זז הנביא מדבר בענין אחז עם אותם המלכים הבאים על ירושלם, ולכן נזכר אחריו ביאת סנחריב עליה בימי בנו חזקיהו, ואיך יסבול השכל האנושי, שיכניס בין שני הייעודים האלה המתיחסים בענינם ובזמנם, ייעוד אחר שאינו מענינא דיומא לעתות רחוקות, ומה אוסיף לדבר בביטול הדעת הזר הזה, אחר שאין לו מדר' הסברה ולא מדרך הכתוב על מה שיסמך:

פסוק יח

והיה ביום ההוא ישרוק ה' לזבוב וגומר עד ויאמר ה' אלי קח לך גליון: לפי שהנביא אמר לאחז יביא ה' עליך ועל עמך ועל בית אביך ימים אשר לא באו וגומר, בא עתה לבאר מהו הדבר אשר יביא באותם הימים, אם טוב ואם רע, ואיך תהיה ביאתו, אם בדרך השגחה או על צד המקרה, ולכן אמר שישרוק ה' לזבוב, רוצה לומר, שהוא יתברך בהשגחתו יעיר את רוח המצריים, והמשיל אותם בזבוב לקלות מרוצתם ולרוב האספם, וזהו אשר בקצה יאורי מצרים ושגם כן ישרוק ויקרא לדבורה אשר בארץ אשור, והמשיל את האשורים לדבורה לחזקם ותקפם, והכותם בעקיצות מכאיב את לוחמיהם, כי כמו שהדבורה תקיפה מהזבוב, כן היה אשור תקיף ממצרים, והיה ענין זה הייעוד, שמלך אשור בא למצרים, והביא את המצריים משם להלחם בעזרתו על בני יהודה, גם שבעלותו על ארץ מצרים, הביא משם שביה רבה ואז עלה על ירושלים, וכמו שאמר (ישעיה כ, ד) כן ינהג מלך אשור את גלות מצרים ואת גלות כוש.

פסוק יט

ואמר הנביא כאן שיבואו כלם הזבובים המצריים והדבורים האשוריים ויחנו בערי יהודה וקרא אותם נחלי הבתות לפי שיהיו נחרבים ומשוממים מפחדם, ובאמרו ובנקיקי הסלעים רמז על הערים הבצורות, ובכל הנעצוצים שהם העצים הפחותים רמז לכפרים,

ובאמרו ובכל הנהלולים שהם העצים המשובחים שיהללו אותם, רמז למגדלים היפים שהיו סביבות ירושלם, והכלל שיחנו האויבים בכל ערי יהודה במישור ובהר ובמקומות המשובחים וגם כן בפחותים, כי לא ישאר דבר שלא יכבשו קודם בואם על ירושלם.

פסוק כ

אבל ספר מיד שתשועת ה' תהיה כהרף עין, לפי שיגלח ה' בתער השכירה, והוא משל להריגה העצומה אשר יעשה במחנה אשור בשרים ובהמון, והוא אמרו:

במלך אשור שהוא הראש, ושער הרגלים שהם אנשי המלחמה, וגם את הזקן תספה שהם השרים שמתו שמה, כמו שאמר (מלכים ב יט, לה): ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור קפ"ה אלף, ועם היות שלא מת מלך אשור, הנה בניו הכוהו בחרב בשוב מן המלחמה, ואולי שלזה כיוון באמרו:

וגם את הזקן תספה. והרב רבי אברהם בן עזרא כתב: שתער השכירה נאמר על מלאך ה' שהכה במחנה אשור, והכל חוזר לענין אחד, ואמר בעברי נהר לפי שהיה מחנה מלך אשור חונה על הנהר:

פסוק כא

ואחרי שזכר הנביא מפלת סנחריב, זכר אחריו שיהיה שבע גדול בכל ארץ יהודה, עד שכל אדם במעט מהנכסים שיהיה לו ירויח ויצליח מאד ולא יאכל רק דברים נבחרים, באופן:

שאיש אחד שיחיה עגלת בקר ושתי צאן בלבד יעשה כל כך חלב שיספיקו לו לאכול לשבעה ולעשות חמאה לאכול ובזה הדרך (כב) חמאה ודבש יאכל כל הנשאר בארץ, כי יתן השם ברכה גדולה והמעט יחזיק את המרובה.

פסוק כג

וזכר גם כן שבזמן ההוא כל מקום אשר היה שם בראשונה אלף גפן שהיו שוים אלף כסף, ואחר כך בבוא האשורים על הארץ לשמיר ולשית יהיה, לפי שיעלה כולו קמשונים מהעדר עבודת האדמה.

פסוק כד

עד שבחצים ובקשת יבוא שמה, רוצה לומר שהרוצה להכנס שם, יבוא בקשת ובחצים להנצל מהחיות רעות שיהיו שם בתוך השמיר והשית וגם כן מיראת הלסטים הנחבאים שמה.

פסוק כה

הנה עתה יהיה בהפך, שאף כל ההרים, רצונו לומר הרמים שהם ברוב המקומות ללסטים יעדרו ויעבדו אותם, ולא תבוא עליהם יראת שמיר ושית, והיה הכל: למשלח שור ולמרמס שה, מרוב שלום, ויהיה אמרו אשר יהיה, שם עתיד או הווה במקום עבר, כמו (שמות טו, א) אז ישיר משה, (תהלים קו, יט) יעשו עגל בחורב, (איוב א, ה) ככה יעשה איוב כל הימים. וי"מ שאחרי מפלת סנחריב לא ישתדלו בני אדם לנטוע גפנים וכרמים ולשתות יין, כאשר היו עושים עשרת השבטים, כמו שאמר עליהם (ישעיה כח, ז) וגם אלה ביין שגו, שלא יעבדו עוד את הכרמים ולא יתקיימו, עד שכל מקום שהיה שם אלף גפן, שהיה שוה אלף כסף, יעלה כלו שמיר ושית, ומי שירצה ללכת בו ילך בקשת ובחצים, מפחד החיות רעות אמנם כל ההרים שדרכם להעבד במעדר, ולזרוע בהם שאר התבואות, הנה אלו לא תבא שמה יראת שמיר ושית, כי יזרעו אותם בני יהודה לאכול את תבואתם ומקצת הארצות יהיו למרעה צאן ושה, כדי שיאכלו וישמחו כל דשני ארץ, ולא ילכו אחרי היין, אבל יהיה עסקם תמיד בתורה וכבר נתקיים כל זה בימי חזקיהו שנתחכמו בני דורו כמו שאמרו בפרק חלק (סנהדרין צד, ב) שבדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו אדם עם הארץ, לפי שהיו כלם למודי ה', ולכן נאמר (משלי כה, א) גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיהו מלך יהודה.

פרק ח

פסוק א

ויאמר אלי קח לך גליון וגומר עד ויוסף ה' דבר אלי עוד וגומר. לפי שייעד הנביא על שני הדברים אשר קדמו, האחד: שתעזב האדמה, רוצה לומר אדמת רצין ואדמת פקח בן רמליהו מהרה מפני שני מלכיה. והשני שיבא מלך אשור על ירושלם בימי חזקיהו. ויגן הקדוש ברוך הוא על העיר למענו ולמען דור עבדו, לכן הביא הנביא שתי נבואות אחרות שבאו לו על אלה הייעודים, כדי לבאר ולהודיע מתי יבא כל זה, וכנגד הראשון זכר שאמר לו הש"י שיקח לו גליון, והיא אגרת מקלף, או הוא לוח כדברי יונתן, והזהירו שיהיה גדול, ושיכתוב עליו בחרט אדם, רוצה לומר בעט סופר הדברים אשר יזכור, והנה אמר לו שיכתוב בחרט אדם, להודיעו שיעשה זה בפועל ובהקיץ, ושאין זה דבר מדומה נבואיי, כי אם שיעשה אותו במעשה מוגשם, כי לא יהיה זה כיתר הדברים שהיה מצוה השם לנביאים בנבואתם, שלא היה כוונתו יתברך שיעשו אותם בפועל, כמו (הושע א, ב) קח לך אשת זנונים, וכמו (יחזקאל ה, א) והעברת תער על כל בשרך, וכמו שכתב

כל זה הרב המורה, וכדי להודיע הש"י לישעיהו שאין זה כן, אבל שיעשה אותו מעשה בפעל אמר לו וכתוב עליו בחרט אנוש ומה שיכתוב הוא למהר שלל חש בז, והם כפל ענין במלות שונות, והענין שמהרה יהיה שלל רב, וחש מהרה תהיה ביזה רבה ואמרו המפרשים שצוה היות הגליון גדול בהיות הדברים מועטים, למשל ארץ ישראל שהיתה רחבת ידים והיושבים עליה יהיו מעטים, לפי שיגלה אותם מלך אשור, ובהיות כן יהיה המשל מתיחס אל הנמשל.

ואמנם באומרו אחר זה (ב) ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריהו בן יברכיהו יש לספק מאד ראשונה שהנה אוריה הכהן היה בימי אחז אותו שעשה דמות המזבח שהיה בדמשק, (מלכים ב טז, י - יא) והיה חוטא לאלקים ואיך קראו עבד נאמן, ושנית שזכריה לא נולד עדיין, כי הוא היה בימי דריוש מלך פרס, (עין זכריה א, א) ומבואר שמזאת הנבואה עד אותו זמן היו יותר מר"ס שנה, ואיך היה אם כן עד בדבר עם ישעיהו, ואין לומר שהיה זה זכריהו בן יהוידע הכהן הגדול, כי כבר היה מת קודם ישעיהו מאה ואחד שנה, ושלישית כי איך יהיו אוריה וזכריה עדים בעת קרבת הנביא לאשתו, ורביעית שאיך אמר כי בטרם ידע הנער קרא אבי ואמי וגומר, כי הנה שלל שומרון וחרבנו, היה בשנת שש לחזקיהו, והיה אם כן הנער שנולד בתחילת מלכות אחז בן שבע עשרה או שמנה עשרה שנה כשנחרב שומרון, ואיך יצדק על זה בטרם ידע הנער קרא אבי ואמי, ועוד הקשו על זה חכמים זכרם לברכה בפרק אלו הן הלוקין (מכות כד, ב) מה ענין אוריה אצל זכריה שהיה אוריה בבית ראשון בימי יהויקים, וזכריהו בבית שני בשנת שתים לדריוש, והיתה תשובתם שאוריה נבא על החרבן, והוא שכתבו עליו בספר ירמיה (כו, כ) וגם איש היה מתנבא בשם השם אוריה בן שמעיהו מקרית יערים, וינבא על העיר הזאת ועל הארץ הזאת ככל דברי ירמיהו שהיה מנבא (שם פסוק יח, מיכה ג, יב) לכן בגללכם ציון שדה תחרש ושזכריהו נבא בנחמת ציון, שאמר (זכריה ח, ד) עוד ישובו זקנים וזקנות ברחובות ירושלם ואיש משענתו בידו מרוב ימים, תהיה נבואת אוריהו עדות לנבואת זכריהו כשם שנתקיימה עדות אוריה כך עתיד להתקיים עדות זכריהו, והם היו דברי רבי עקיבא לרבן גמליאל ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ונסתפקו בזה עד שאמרו עקיבא נחמתנו עקיבא נחמתנו, ולדעת הזה נמשך יונתן גם כן. אבל הדעת הזה אינו מתישב אצלי, אם לפי שאוריה נבא על מלך יהודה, וכאן לא היתה הנבואה על חרבן ירושלם, כי אם על חרבן שומרון ומה לנו אם כן בעדותו שלא היה מנבא דבר משומרון ולא מרצין, ואיך אם כן ייעד על נבואת ישעיהו, ועוד שנבואת זכריהו ואמתתה היה על בית שני, לא על השבטים שהגלה מלך אשור שלא שבו עוד, ואיך היתה

אם כן עדותו מתיחס לנבואת ישעיהו, כל שכן שהעדים כפי הדין צריך שימצאו יחד בדבר, ואלו כפי הסברא הישרה לא היו בימי ישעיהו, אם לא שנאמר שחיה אוריה מאה וחמשים ושלש שנה, וחיה זכריה מאתים שנה, והוא זר מאד עד שמפני זה כולו חשבו אנשים שאוריה הנזכר בכאן אינו אותו אשר מקרית יערים כי כאן אמר אוריה הכהן ושם לא נאמר שהיה כהן, ושגם כן זכריהו בן יברכיהו הנזכר כאן לא היה הנזכר בתרי עשר נביאים, ושהיו אנשים אחרים נמצאים בירושלם בימי ישעיהו, ואם היה כדבריהם לא ידענו מי אלה העדים, ולא נמצא תועלת בעדותם זה, גם כי זכריהו נזכר כאן ובתרי עשר שמו ושם אביו, ואיך נוכל להכחיש ענינו, וכן יהיה ענין אוריה, ולדעת המפרשים היה מאמר: ואעידה לי עדים נאמנים, דברי הנביא ישעיהו שהיו מעידים בזה עמו שני העדים ההמה, ולכן כתבו שהיו שניהם בימיו עם היותם נערים ושחיו חיים ארוכים מאד, ואם לא נודע מי המה אלה ולא ענינם מה צורך שמותם. והנראה לי בדבר הזה הוא שאמרו: ואעידה לי עדים נאמנים, הם דברי השם יתברך שצוה לישעיהו, שיקח גליון גדול ושהוא יכתוב עליו בלבד: למהר שלל חש בז, כי זהו היה מורה על גלות שומרון ועל חרבן דמשק שיהיה מהרה כמו שיזכור, ונתן לו טעם למה יהיה הגליון גדול, ואמר שהיה זה מפני שהיה רוצה שיעידו גם כן שמה שני נביאים אחרים שיבאו אחריו ימים רבים, והם אוריה הכהן, והוא אשר זכר שהיה מקרית יערים כי כהן היה, והודיעו שהוא היה עתיד להיות ולהנבא על חרבן ירושלם וארץ ישראל גם כן, ויצטרך עוד להיות הגליון גדול, לפי שגם כן יכתוב שם עדותו זכריהו בן יברכיהו שהיה עתיד להיות בזמן בית שני שהוא זכר הגלויות כולם, ובנין הבית העתיד להיותו כמו שתראה כל זה מדבריו שמה, ומפני זה היה צריך בגודל הגליון, לפי שכל נביא ונביא מהם יכתוב עדותו ממה שיראה, אם ישעיהו מחרבן שומרון ודמשק שיהיה בימיו על ידי מלך אשור, ואם אוריה מחרבן יהודה וירושלם, שיהיה ע"י נבוכדנצר מלך בבל ואם זכריה מבנין הבתים השנית כנגד גלות יהודה והעתידה כנגד גלות ישראל כאלו יהיה באותו הגליון כתוב וחתום, מה דלהוי באחרית יומיא, ולא יחסר בו דבר מהרעות ומהטובות.

הנה התבאר מזה שלא היו העדים האלה עדים בנבואת ישעיהו זאת כמחשבת המפרשים, ולא שהיו עמו בעת שישכב עם הנביאה, ולא היו בזמנו ולא דברו בענינו, אבל כל אחד היה בזמנו, והגיד מה שראה וכאלו יכתב כל זה באותו גליון, ומפני זה היה ראוי שיהיה גדול, והיתה נבואת ישעיהו כל כך שלמה שהודיעו השם יתברך בה שמות הנביאים ההם שיבואו אחריו, והנה לא פירש לו ענין עדותם אם בחרבן ירושלם ואם בבנינו, לפי שלא היה זה מענין נבואתו זאת ומענין אחז ובשורתו הטובה, אבל רמז לו

האל יתברך בדברים האלה שאם הוא ראה חרבן שומרון, גם כן יבא נביא אחר שיראה חרבן אחר ונביא אחר שיראה נחמתו ולא גלה לו עוד בזה.

פסוק ג

וזכר הנביא מה שהיה מיוחד אליו באומרו ואקרב אל הנביאה, רוצה לומר שבא אל אשתו ותהר ותלד בן, ושאמר לו השם שיקרא שמו מהר שלל חש בז, רוצה לומר כל אחד מהשמות ההם, אם מהר שלל, ואם חש בז, כי ענין שניהם אחד, כענין יעקב וישראל, או יהיה השם כולל שני המאמרים, ויהיה מהר שלל על שלל דמשק, וחש בז על חרבן שומרון והוא היותר נכון.

פסוק ד

ונתן לו יתברך הסבה בכתיבת הגליון ובקריאת שם הבן באומרו:
כי בטרם ידע הנער קרא אבי ואמי, שהוא הדבר הראשון שילמדו אותו לדבר בילדותו ישא, רוצה לומר הנושא את חיל דמשק כלומר, שללו ונכסיו ואת שלל שומרון לפני מלך אשור, וכן היה שבא מלך אשור כמו שנזכר בספר מלכים (ב טז, ט) על דמשק בראשונה וילכדה ויקח שללה והרג את רצין וגם כן הלך על שומרון ויקח את העיר ובנותיה ויגל ישראל מעל אדמתו, (שם יז, ו) וכאלו היו שם שני סימנים בדבר, האחד כתיבת הגליון, והשני קריאת שם הבן, ושניהם היו מסכימים בדבר אחד, ועם זה נתיר הספקות אשר העירותי כולם, אם הראשונה במה שאמרתי שאוריה הנזכר כאן לא היה הכהן הגדול שהיה בימי אחז, כי אם אותו נביא שנזכר בספר ירמיהו שהיה כהן גם כן, ולשנית אמרתי שעם היות זכריה וגם אוריה בלתי נולדים עדיין, הנה היו עדים על מה שיהיה מן החרבן והגאולה בדורות העתידים, כפי מה שראה כל אחד נבואתו בזמנו, וקראם עדים לפי ששניהם יחתמו על הגליון כדרך העדים, ולשלישית אמרתי שלא היה עדותם על קרבת הנביא אל הנביאה, כי אם על מה שיהיה באחרית הימים, ולרביעית כבר בארתי במה שקדם, שהיתה הנבואה הזאת בימי אחז, ובן הנביא נקרא מהר שלל חש בז להורות ולהעיד על שני החורבנות, האחד מדמשק שיהיה בילדותו, ועל זה אמר:
כי בטרם ידע הנער קרא אבי ואמי ישא את חיל דמשק, ואמנם חרבן שומרון היה אחר כך בימי חזקיהו, ועליו גם כן ניבא בקריאת מהר שלל חש בז, אבל לא היה זה בילדות הנער, כי כמו שעמנואל היה מבשר טוב לשתי הצלות, אחת בקרוב בימי אחז מרצין ובן רמליהו, והשנית אחר כך בימי חזקיהו מיד סנחריב, ככה מהר שלל היה מבשר ומיעד שתים רעות, אחת בילדותו קודם קרא אבי ואמי על דמשק, ואחת אחר כך בימי חזקיהו על שומרון ואמנם כפי דרך חכמים זכרם לברכה ואחריו נמשך החכם טומאש

מהנוצרים היה שלל שומרון כשעלה שלמנאסר על הושע בן אלה, ויהי לו עבד נושא מנחה, (שם פסוק ד) כי אז נשא את שלל שומרון עם היות שלא נחרב שומרון עדין, ובזה נשלם הבאור על הענין הראשון אשר ייעד הנביא בענין עמנואל כמו שזכרתי.

ויש מפרשים שזה הנער היה הראשון שקרא עמנואל בנבואתו למעלה, שהוא עצמו קרא אחר כך מהר שלל או חש בז ושניהם אחד, ובן הנביא היה ונקרא שני שמות כי אביו קרא לו מהר שלל חש בז, ואמו קראתו עמנו אל כדרך בן אוני ובנימן (בראשית לב, יח) ואולי, כי כששמעה האם שקרא לו אביו מהר שלל חש בז, נתחלחלה ואמרה עמנואל רוצה לומר האל יצילנו מכל צרה, לפי שבבחינת הצלת ישראל ניבא בראשונה שיקראו לו עמנו אל, ובבחינת שלל דמשק וחרבן שומרון ושללו, נקרא אחר כך בשעת לידתו מהר שלל חש בז, והוא בלתי מתישב כפי הכתובים, אמנם דעת הרב רבי אברהם אבן עזרא הוא, שכולם היו בני ישעיהו, מהר שלל רומז על גלות השבטים, ושאר ישוב רומז שישובו אל ה' שארית ישראל שבמלכות יהודה, וגם כן עמנו אל רומז שיהיה השם עמהם להצילם מידי המלכים ומיד סנחריב, ואין הכתוב יוצא מידי פשוטו גם מפרשי הנוצרים פירשו פירושים זרים כוזבים, ואין צורך להשיב עליהם כי הם עדים לעצמם הלה תראה שפירשו ואקרב אל הנביאה, שהוא מאמר האל שנזדווג למרים והולידה ישוע הנוצרי, והיה ראוי אם כן שיהיה שמו מהר שלל חש בז, אבל הדברים האלה כולם אין בהם ממש ולכן אין ראוי להשיב עליהם:

פסוק ה

ויוסף ה' דבר אלי עוד לאמר וגו' עד כי כה אמר ה' בחזקת היד, אחרי שנתן הביאור בתשועה הראשונה, שיושיע השם את בני יהודה מיד רצין ובן רמליהו, ויקח נקמתן מהם וממלכות ארם וממלכות ישראל הביא גם כן הביאור מהתשועה השנית שיושיעם זה, מיד סנחריב מלך אשור ונקמתם ממנו, וראה הנביא להתיר ספק ראשון, והיא: כי אם היתה ביאת סנחריב על ירושלם בהשגחת השם, וכי הוא העיר את רוחו על זה, כמו שאמר: ישרוק השם לזבוב ולדבורה, למה היה אם כן הדבר הזה שהעיר השם את רוחו לבא שמה, אם לא היה רצונו לתת את ירושלם בידו, כל שכן בהיות חזקיהו צדיק מושל ביראת אלקים, ועמו אנשי חיל יראי אלקים, וכמו שאמרו חכמים ז"ל (סנהדרין צד, ב) כי בדורו לא נמצא אדם שלא יהיה בקי בהלכות טומאה וטהרה, ואחר שזה כן למה באה עליהם הצרה הזאת, ויותר טוב היה שלא יבואו לידי חולי משיהיו חולים ואח"כ מתרפאים. וכדי להתיר הספק הזה, (ו) אמר יתברך לנביא יען כי מאס העם הזה את מי השילוח, רוצה לומר שעם יהודה היו מואסים את מי השילוח, והוא נהר גיחון

הסמוך לירושלם, ונקרא שילוח לפי שממנו היו משתלחים המים לגנות ולפרדסים, והיו מי הנהר ההוא הולכים לאט וזה היה משל לחזקיהו שהיה ענו ושפל, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה, ועם יהודה היו מואסים אותו על זה והיו חפצים שימלוך עליהם רצין או פקח בן רמליהו, וכמו שאמרו חכמים זכרם לברכה (סנהדרין כו, א) על שבנא וסיעתו, שהיו בוחרים למרוד בחזקיהו, והיו מואסים אותו (שם צד, ב) על שלא היה אוכל כדרך המלכים בגאוה וגאון, אלא ליטרא אחת של ירק ועוסק בתורה, לקיים מה שנאמר (משלי יג, כה) צדיק אוכל לשובע נפשו. ופקח בן רמליהו היה אוכל ארבעים גוזלות בקינוח סעודה. וזהו אומרו:

יען כי מאס העם הזה את מי השילוח ההולכים לאט, שהוא משל לחזקיהו הענו ומשוש את רצין ובן רמליהו, רוצה לומר שהיה ששים וחפצים שימלכו עליהם אותם הרשעים, הנה בעבור זה גזר יתברך (ז) ואמר הנני מביא עליהם את מי הנהר העצומים והרבים את מלך אשור, רוצה לומר שימדדם מדה כנגד מדה, הם מאסו המים ההולכים לאט וחפצים במים עצומים לכן אביא עליהם מי הנהר העצומים ההולכים במרוצה חזקה וזהו כנגד תקפם, והרבים כנגד כמותם, וביאר הנמשל בזה, והוא אומרו:

את מלך אשור ואת כל כבודו, וזכר שהמים ההם לא ישקו בם מעט הנה הגנות והפרדסים כמו השילוח, אבל יעלה על כל אפיקיו וילך על כל גדותיו, והוא משל לערי הפרזות ולערים הבצורות.

פסוק ח

וחלף ביהודה, רוצה לומר שיעבור מלך אשור ועמו בכל ערי יהודה, ושטף ועבר, רוצה לומר שיגזול הכל כמי הנהר הגדול השוטף עד צואר יגיע, רוצה לומר עד שערי ירושלם וסביבה שהם הצואר הסמוך לראש שהיא ירושלם וכן תרגמו יונתן, והיה מטות כנפיו מלא רוחב ארצך עמנו אל, ר"ל שצדדי הנהר מפה ומפה, יהיו נטויים אנה ואנה עד שיתפשטו לרוחב ארץ יהודה וימלאו אותה כולה. ובתנחומא אמרו (ילקו"ש תי"א) כמה הם מוטות התרנגול אחד מששים בכנפיו, אחד מששים באכלוסי סנחריב היה ממלא רוחב ארץ יהודה. והבטיחם שלא יהיו אז בני יהודה כעשרת השבטים כי הנה השם יתברך יהיה עמהם להצילם וזהו שאמר אחריו עמנו אל, רוצה לומר אבל עם כל זה עמנו אל, כי הוא יהיה עמהם בצרה ההיא ויצילנו ויהרוג סנחריב ועמו, כי אל זה גם כן היה הסימן בקריאת שמו עמנו אל. ואפשר לפרש: מלא רחב ארצך שהוא מאמר השם לנביא, והנביא כששמע זה אמר: עמנו אל רוצה לומר לישועתך קויתי ה'.

הנה אם כן על אותו עון שהיו מואסים את מלכות חזקיהו וענותנותו, נתחייבו לבוא עליהם צר ואויב למלוך עליהם, אם לא בחמלת ה' על העיר למענו ולמען דוד עבדו, ולכן אמר הנביא כנגד אותם האומות והעמים שבאו על ירושלם (ט) רעו עמים וחתו וגומר, ורעו הוא מגזרת (משלי כז, י) רעך ורע אביך, וכן תרגמו יונתן, יאמר התחברו כולכם כמו חברים ורעים להלחם עם ישראל, כי לא תצליחו כי תהיו חתים ונשברים, או יהיה רעו לשון שבר כמו (תהלים ב, ט) תרועם בשבט ברזל, רוצה לומר שברו את ישראל והכניעו אותו, כי אחר כך תהיו חתים לפניו, וזהו אמרו: וחתו, ואמרו:
והאזינו כל מרחקי ארץ, היא אזהרה שישמעו ויאזינו נבואתו זאת, או שהוא מלשון (דברים כג, יד, ובתרגום שם) ויתד תהיה לך על אזנך, ר"ל לבשו כלי זיין, התאזרו חגוריכם להלחם, כי בסוף תהיו חתים, ואמר זה שני פעמים התאזרו וחתו לחיזוק הענין.
וזכר שתהיה סבת מחתתם לפי שאין הקדוש ברוך הוא מסכים בעצתם ודבריהם, כי אין להם יכולת אלא במה שירצה השם ואם היה שהחריבו שמרון ובנותיה היה בעצת השם ומצותו על חטאתם, אבל בירושלם לא יהיה כן, כי השם יתברך יהיה בעזרתם, והוא אומרו:

פסוק י

עוצו עצה ותופר וגומר, כנגד בני יהודה דברו דבר ולא יקום כנגד ירושלם כי עמנו אל ולו היכולת האמתי:

פסוק יא

כי כה אמר ה' אלי בחזקת יד וגו', עד צור תעודה, כפי דרך המפרשים עתה ידבר הנביא כנגד אותם יושבי ירושלם שזכר שהיו מואסים מלכות חזקיהו, ואמר שהאל יתברך אמר אליו בחזקת היד וגומר, רוצה לומר בכח ותוספת נבואתו כמו שתרגם יונתן והוא יסרהו שלא ילך בדרך העם הזה, והם אותם שהיו מואסים לחזקיהו ומדברים כנגדו, (יב) ולזה צוה לא תאמרון קשר לכל אשר יאמר העם קשר, רוצה לומר שעם היות שאמרה תורה (שמות כג, ב) אחרי רבים להטות, לא יתקשר ולא יסכים ולא יתחבר לכל אשר יאמרו העם ההוא בקשר ובמורד כנגד חזקיהו, ואת מוראו לא תיראו, רוצה לומר אותו פחד ומורא שהיה לאותו עם וליושבי ירושלם מרצין ובן רמליהו, עד שמפני זה היו חפצים בהם, וכן מסנחריב כאשר בא עליהם, לא יירא דבר ולא יפחד ממנו כמו הם, והוא אומרו: ואת מוראו לא תיראו ולא תעריצו, שהוא הפחד שהיה להם מהאויבים כפי תרגום יונתן, ורש"י פירש ולא תעריצו: לא תאמרו חזק הוא, וענין זה המאמר כי אין ראוי שיעשו קשר

ודבקות ולא קדושה והלול כי אם לש"י, ואין ראוי ליירא כי אם מלפניו אשר בידו נפש כל חי, והוא אומרו:

פסוק יג

ואת ה' צבאות אותו תקדישו ולא למלכים האויבים, והוא מוראכם והוא מעריצכם ולא רצין ובן רמליהו וסנחריב כי הוא ה' צבאות, רוצה לומר אדון צבאות המלחמה, ויונתן תרגם והוא מעריצכם הוא התוקף שלכם.

פסוק יד

ואמנם אמרו והיה למקדש ולאבן נגף ולצור מכשול לשני בתי ישראל לפח ולמוקש ליושב ירושלם, חשבו מהמפרשים שנאמר על הש"י, כי הוא יהיה למקדש ארמון נשגב ומגדל עוז לבוטחים בו ורוצים במלכות בית דוד, ולאחרים המואסים בו יהיה לאבן נגף ולצור מכשול, וכאלו יעשה פעולות הפכיות, המחסה והמסתור במקדש לטובים ולישרים בלבותם, והנגף והמכשול למואסים מלכות בית דוד, ושזהו אומרו: לשני בתי ישראל שהם הטובים והרעים שהיו יושבים שמה כשעלה רצין ובן רמליהו, ושכן יהיה לפח ולמוקש ליושב ירושלם רוצה לומר מאחד מהבתים היושבים בירושלם והוא שבנא וסיעתו שקשר עליו כשעלה סנחריב, ושעל אלה ואלה אמר:

פסוק טו

וכשלו בם רבים ונפלו ונשברו ונוקשו ונלכדו, כי כן דרשו חכמים ז"ל הפסוק הזה עליו, ומהם פירשו לשני בתי ישראל שהם בית ה' ובית המלך והשרים, ושעליהם אמר: והיה למקדש כנגד בית הבחירה, ושעל האחרים אמר: ולאבן נגף ולצור מכשול, והוא אשר פירש אחר כך באומרו לפח ולמוקש ליושב ירושלם, ויונתן תרגם הכל ייעוד רע והיה למקדש מענין זימון רע כמו (במדבר יא, יח) התקדשו למחר, ושני בתי ישראל הם פקח מלך ישראל ועמו בזמן אחד, ושבנא וסיעתו בזמן אחר, לפי שפקח הרגו הושע ושבנא וסיעתו יצאו מירושלם והלכו לסנחריב והרגם שם, ושזהו אומרו: וכשלו בם רבים ונפלו בימי אחז ונשברו ונוקשו ונלכדו בימי חזקיהו, וה"ר אברהם אבן עזרא פירש הכתוב על מלך אשור שהוא יהיה למקדש מקום שילך האדם להשגב בו, והוא יהיה למקדש ולאבן נגף לשני בתי ישראל שהם מלכות אפרים ומלכות יהודה, וזה טעם לפח ולמוקש כי אמר לפח כנגד מלכות השבטים, ולמוקש כנגד מלכות יהודה. זה העולה מדבריהם בפירוש זה הפסוק.

וגם הלצתי בעדם ולא נחה דעתי בפירושים האלו כולם אם מהם, לפי שהפרשה הזאת תדבר מענין סנחריב, לא מענין פקח בן רמליהו, ואם לקצתם לפי שחלקי הכתוב אינם

מסכימים בכל אחד מהפירושים האלה, ולכן ראיתי לפרש הכתובים האלה באופן אחר והוא שאמרו: כי כה אמר ה' אלי, חוזר למעלה שאמר עוצו עצה ותופר דברו דבר ולא יקום וגומר, כי כה אמר ה' אלי שיופר עצתכם ולא יקום דבורכם, ואמר לו כל זה בחזקת היד, רוצה לומר ביד חזקה ובזרוע נטויה כגבור ואיש מלחמה, ועוד אמר אלי ויסרני מלכת בדרך העם הזה, רוצה לומר דעות יושבי ירושלם וכתותם בבוא עליהם סנחריב, כי הנה היו מהם שלש כתות:

הרעה שבכולם היה שבנא וסיעתו, שהיו חושבים למרוד במלך חזקיהו, וכנגדם אמר: לא תאמרון קשר לכל אשר יאמר העם הזה קשר, רוצה לומר למרוד ולהתקשר כנגד מלככם וכת שנית היתה שלא היו כקושרים, אבל על כל פנים היו יראים מאד מסנחריב וחילו וכנגדם אמר ואת מוראו לא תיראו:

וכת שלישית היתה גבורי החיל שהיו אומרים נצא ונלחם בו, כי כמה פעמים המעטים יגברו על הרבים, וכנגדם אמר: ולא תעריצו, רוצה לומר לא תעשו עצמיכם עריצים ותקיפים להלחם בו, כי הוא הסתכנות ותמהון לבב לא גבורה, ולכן אמר: את השם צבאות אותו תקדישו כנגד המרד שתהיו קדושים לאלקיכם ומקדישים שמו, לא במרד ולא במעל, וכנגד פחד הכת השנייה אמר: והוא מוראכם, רוצה לומר ממנו תיראו ולא מסנחריב, בשגם הוא בשר יצא רוח ישוב לאדמתו, וכנגד הכת השלישית אמר: והוא מעריצכם, רוצה לומר הוא בעל התוקף והעריצות ובגבורתו תושעון, כי ה' ילחם לכם, לא בכחכם וזרועכם.

והוא יתברך יהיה למקדש ולאבן נגף לשני בתי ישראל, רוצה לומר שהש"י ינקום מהשבטים נקמת מקדשו, כי בעבור שעזבו את ה' ולא באו אל מקדשו נזורו אחור, וכאלו חטאת המקדש לוחם בהם, והוא האבן הראשה המגין לעם יהודה, והוא אבן נגף לבני ישראל, ולכן זכר: מקדש וצור ואבן, שהם כולם שמות רומזים לש"י ולבית מקדשו, ואמר: לשני בתי ישראל כנגד שני החרבנות שיעשה מלך אשור אחרי הנבואה הזאת בשבטים, האחת בימי פקח בן רמליהו שבא תגלת פלאסר מלך אשור ויקח את עיון ואת אבל בית מעכה כל ארץ נפתלי ויגלם אשורה, (מלכים ב טו, כט) והשני בימי הושע בן אלה שעלה שלמנאסר ולכד שומרון ויגל ישראל אשורה, (שם יז, ו) הרי לך שתי גליות בשני בתי ישראל, שהם פקח והושע, ושניהם על ידי מלך אשור, בחטא מקדש השם אשר עזבו, ואמונת אלקיהם מדה כנגד מדה, הם לא רצו ללכת בית ה' וילכו אשורה. ואחרי שזכר מה שיעשה הש"י בבני ישראל, זכר מה שיעשה בבני יהודה וירושלם, וע"ז אמר: לפח ולמוקש ליושב ירושלם, כלומר שלא תחרב ירושלם כמו שנחרבה שומרון,

אבל הש"י יפרוש פח ומוקש לפניהם וילכד בו שבנא אשר על הבית, שנמשך אחרי סנחריב ולא בטח באלקיו ויצא אל מלך אשור, וכשל עוזר ונפל עזור, כי הוא וסיעתו כשלו באותו פח ומוקש ונשברו ונלכדו, אבל לא תחרב בית יהודה. ולזה אמר: ליושב ירושלם בלשון יחיד, רומז לשבנא וסיעתו כי אליו היה פח ומוקש לא לעזר, ואם על כל פנים יפורש יושב ירושלם על כל בני יהודה, יאמר הכתוב שיהיה פח ומוקש ליושבי ירושלם, כי יהיה הרשת והפח מזורה לפניהם, האמנם לא נלכדו בה כולם, כי אם אותם המורדים, ועליהם אמר וכשלו בם רבים ונפלו ונשברו ונוקשו ונלכדו, גם אפשר לפרש: והיה למקדש, על סנחריב שזכר, כי הוא יהיה מזומן, מלשון (ירמיה ו, ד) קדשו עליה מלחמה, (מלכים ב י, כ) קדשו עצרה, ואבן נגף וצור מכשול לשני בתי ישראל, שהם פקח והושע בן אלה, ויהיה גם כן פח ומוקש ליושבי ירושלם, אבל לא שילכד העיר, כי אם שיכשלו בה שבנא וסיעתו, והפירוש הראשון הוא יותר נכון.

פסוק טז

צור תעודה חתום תורה בלמודי עד סוף הנבואה, כפי הפשט גם המאמר הזה מקושר עם הנבואה של מעלה, כי כה אמר ה' אלי, ועוד אמר לו: צור תעודה, ואל דרך הגוים אל תלמודו, שפירשו כל זה על ישו, אם מה שנאמר למעלה והיה למקדש ולאבן נגף לשני בתי ישראל שנחרבו בעונו, ושהוא צור התעודה שחתם התורה בלמודיו שהם שלוחיו, וכאלה פירושים שאין ראוי לשום לב אליהם, כי איך יצדק עליו כי את מוראו לא תיראו ולא תעריצו, וגם לשני בתי ישראל שפירשו על מלכות יהודה ומלכות ישראל, יקשה כי בימיו כבר היו גולים השבטים, ואיך יאמר זה עליהם, ועוד כי איך יאמר אחריו לפח ולמוקש ליושב ירושלם, והנה יושב ירושלם הוא עצמו מלכות יהודה. אבל ענין הפרשה הוא כפי חכמים ז"ל (ויק"ר יא, ז) שפירשו מלת צור מלשון סגירה ואמרו: שאחז ברשעתו סגר מפתחות הבתי מדרשות שלא ילמדו שם תינוקות של בית רבן תורה, ושזה נכלל במה שאמר בדברי הימים (דה"ב כח, כד) ויסגור את דלתות בית ה', והמפרשים פירשו בו לשון קישור כמו (דברים יד, כה) וצרת הכסף בידך ששרשו צרר, וכן חתום תורה בלמודי, ששניהם צווי, ושאמר הנביא זה אם כנגד אחז שיקשור נבואה זו שקראה תעודה להיותה עדות נאמנה, ויחתום אותה בלמודיו שהם התלמידים למודי ה' ותהיה בהם לעד, עד שתצא לפעל, ואם שתהיה ההתראה לבית ישראל שלא יתקשרו כנגד בית דוד. ויותר נכון לפרש צור מלשון שמירה, אמר הנביא לבני דורו או כנגד אחז, אחרי שראיתם או שהגדתי לכם העתיד לבוא על בית ישראל והוא חרבן שומרון, על אשר עזבו את השם נאצו את קדוש ישראל ולא שמרו תורתו, הזהרו בעצמיכם כדי שלא יקרה לכם כזאת,

וזהו צור תעודה חתום תורה, בין שיפורש בדרך צווי, או לכל אחד מבני הדור ולמלך, או שיהיה מקור הענין אחד שפירושו, שמרו וחתמו התורה והתעודה שאני מלמד אתכם, כי בזה תנצלו מכף מלך אשור, ולא יגלה אתכם כמו שהגלה לבני ישראל. והוא אמרו:

פסוק יז

וחכתי לה' המסתיר פניו מבית יעקב, ר"ל ואם תעשו כן, בה' בטחתי שאף על פי שהוא מסתיר פניו מבית יעקב שהוא מלכות ישראל יושיע אתכם כמו שהראני בנבואתו, והנה יש לכם להאמינו, אם מפני הנבואה שבאה אלי שהם דברי אלקים חיים, וממעשה הגליון שצוני לעשות, שהכל היה מעם ה' צבאות ולא מלבי, ואם מפני הסימנים והאותות אשר נתן לי ה' בזה, שהם שני ילדי, מהר שלל המורה על גלות ישראל, ושאר ישוב המורה על שמלכות יהודה הנשאר ישוב אל אלוקיו וירחמהו, ושבשובה ונחת תושע יהודה, כמו שאמר אחר (להלן י, כא) זה שאר ישוב שאר יעקב אל אל גבור. וזהו אמרו כאן (יח) הנה אנכי והילדים אשר נתן לי ה' לאותות ולמופתים בישראל, רוצה לומר הנה אנכי בנבואתי, וגם כן בני, כפי מה שיורו שמותיהם כולנו אותות ראיות ומופתים בישראל על מה שיהיה בהם, לפי ששם האחד היה מורה על חרבן מלכות ישראל, ושם השני על השארות וקיום מלכי יהודה כמו שפירשתי ואמר הנביא שלא היה אומר זה מעצמו להיותו יושב בירושלם וחפץ לבשרם בשורה טובה, אבל שהוא קבל אותו מעם ה' צבאות השוכן בהר ציון, כי להיות שכינתו בהר ציון שהוא בית המקדש יחמול על העיר על ביתו ועל היכלו. ויש מפרשים הנה אנכי והילדים על בני הנביאים שהיו עמו יאמר הנביא שהוא ותלמידיו היו מספיקים בכח הנבואה לעשות אותות ומופתים להציל את ירושלם מידי אויביה, או שתלמידיו החביבים עליו כבניו יהיו לאותו ומופתים בדבר הזה. ולפי שהיו רשעי דורו משתדלים לדעת העתידות על ידי האובות והידעונים לכן אמר:

פסוק יט

וכי יאמרו אליכם דרשו אל האובות ואל הידעונים, וכבר פירשתי במרכבת המשנה אשר לי פרשת שופטים ושוטרים, על מה יורו שלשת השמות האלה: אוב וידעוני ודורש אל המתים, ושהאוב הוא העלות המת ושמוע דבריו, כענין (שמ"א ב"ח ז - יא) הבעלת אוב שהעלה שמואל במצות שאול, ועל זה נאמר (להלן כט, ד): והיה כאוב בארץ קולך וכל זה כפי דרכי אותו האומנות ותחבולותיו, והידעוני הוא כמו שאמרו חכמים ז"ל (תו"כ יט, עט) עצם חיה ששמה ידוע ומכניסו אדם בפיו ומדבר אותו העצם על ידי כישוף, ודורש אל המתים הוא ההולך אל בית הקברות לדרוש אל המתים שיבואו אליו בחלום

ויודיעוהו מה שיהיה. וה"ר אברהם אבן עזרא פירש זה באופן אחר, ולא ישר בעיני כמו שזכרתי שם. ואמנם אמרו:
המצפצפים והמהגים, אחשוב אני שלא אמרו על האובות והידעונים, כי הם באמת אינם מצפצפים ולא מהגים, ועם היות שאמר הכתוב והיה כאוב מארץ קולך, הנה הוא מפעל הדמיון ותחבולות האומנים, אבל הכתוב הזה מסורס הוא בפירושו, וענינו וכי יאמרו אליכם האנשים הדברנים המצפצפים והמהגים ומה שיאמרו הוא, דרשו אל האובות ואל הידעונים, ואין בזה חטא עבודה זרה, כי אף על פי שכל עם אל אלקיו ידרוש, היה גם כן שיתפלל האדם בעד החיים באמצעות המתים, רוצה לומר שאין בזה צד עבודה זרה ולא איסור, כאומר ששאר העמים השואלים באובות ובידעונים, לא יסורו בטחונם מאלקיהם, כי כל עם ועם אל אלקיו ידרוש בעד החיים, ויעשה זה באמצעות המתים, לפי שהמתים הם אמצעיים בדבר, לא אלקות, ועם היות שבעל הטעמים ימאנהו, נכון לפרש בפירוש הפסוק הזה, שאין מלת ידרוש קשורה עם אלקיו, אבל יאמר הכתוב: הלא עם אל אלקיו, רוצה לומר כל עם הוא מיוחד ודבק עם אלקיו, ואף על פי ידרוש בעד החיים אל המתים, ובתנחומא דרשו: בעד החיים אל המתים, למה זה לכם להניח חי העולמים, שנאמר (ירמיה י, י) וה' אלקים אמת הוא אלקים חיים, ועליהם הכתוב אומר: (דברים ד, ד) ואתם הדבקים בה' אלקיכם חיים כולכם היום לפיכך נדרוש באלקים חיים אבל אומות העולם מתים כמוהם יהיו עושיהם. ובויקרא רבה (ויק"ר טו, ב) אמרו שהפסוק הזה בארי אביו של הושע ניבא אותו, וזה לשונו אמר ר' סימון שני דברים ניבא בארי אביו של הושע ולא היה בהם כדי ספר, ונכפלו בישעיהו, ואלו הן והיה כי יאמרו אליכם וחבירו, וכן הוא אומר (איוב כח, כב) לעשות לרוח משקל, אמר רבי אחא אפילו רוח הקדש ששורה על הנביאים, אינה שורה אלא במשקל, יש מנבאים ספר אחד, ויש מנבאים שני ספרים, ויש שני פסוקים, ומים תכן במדה, אמר ר' יודן אפילו דברי תורה שניתנו מלמעלה לא ניתנו אלא במדה, יש שזוכה למקרא ויש שזוכה למשנה ויש שזוכה לתלמוד ויש שזוכה לאגדה ויש שזוכה לכולם, אלה הם דבריהם, אבל כפי פשט הכתובים הנביא ישעיהו הביאם אם מעצם נבואתו או מדברי נביא אחר לצורך מאמרו כפי ענין נבואתו. ולכן היתה תשובתו על ענין האובות והידעונים (כ) לתורה ולתעודה אם לא יאמרו אליכם כדבר הזה, אשר אין לו שחר, ר"ל לא תדרשו אל האובות ואל הידעונים, אבל דרשו לתורה ולתעודה שלא יחסר כל בה, ואם תשמעו אל המצפצפים והמהגים והמסיתים המדיחים ההם האם לא יאמרו לכם כדבר הזה אשר זכרתי שאין לו שחר ולא אור, כי הוא דבור אפל וחשוך, ירמוז למה שהיו אומרים דרשו אל האובות

ואל הידעונים. ואפשר לפרש לתורה ולתעודה בדרך שבועה, נשבע הנביא שלא יאמרו להם האובות והידעונים שזכר, כי אם דבר שאין לו שחר ולא אור, לפי שהקוסמים לא יאמרו דבר ברור, כי אם צלמות ולא סדרים ומאמרים מסופקים, ומאמר: אם לא הוא מענין השבועה כמו (תהלים קלא, ב) אם לא שויתי ודוממתי, (ישעיה יד, כה) אם לא כאשר דמיתי כן היתה.

ואמנם אומרו עוד (כא) ועבר בה מקשה ורעב, הוא כאומר וכי תאמר בלבבך, שעמים רבים ילכו בדרך הזה משאלת האובות והידעונים, דע כי אין זה אלא מחסרונם מהנבואה והתורה האמתית, וכמאמר אדוננו משה (דברים יח, יד - טו) כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו, ואתה לא כן נתן לך ה' אלקיך, נביא מקרבך וגומר, ועל זה אמר כאן: ועבר בה מקשה ורעב, רוצה לומר באותה מלאכה מהאוב והידעוני, לא יעבר בה כי אם קשה יום ורעב מהשפע הנבואיי, וכאשר לא ישיג מה שירצה, ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלקיו, רוצה לומר שיקלל במלך, לפי שלא ביער האוב והידעוני מן הארץ, ויקלל באלקיו כי לא אלקים המה, ויעזוב המלאכות הכוזבות ההם, ופנה למעלה, רוצה לומר שיחזור לבקש את דבר השם שהוא אלקי האלקים, וישא עיניו למרום שיושיעהו מצרתו. או יהיה ופנה למעלה, שיקלל במלכו ובאלקיו גם כן שהוא למעלה מהמלך, ויפנה ויבקש מה יש למעלה מהאלוה, גבוה אחר כדי לקללו גם כן, וזהו ופנה למעלה, כאומר היש עוד גבוה מעל גבוה לקללו, וזכר שבזה הדרך לא ימצא מנוח לכף רגלו להיות נושע מצרתו, ואז ישתדל בדרכים אנושיים ולא יצליח.

וזה שאמר:

פסוק כב

ואל ארץ יביט והנה צרה וחשכה מעוף צוקה, ר"ל שיביט לארץ לבקש צד אם להנצל ולא ימצא, כי אם צרה וחשכה מחשך המצוקה, כי עוף הוא מגזרת ארץ עיפתה, ולכן בכל מקום אשר ילך ימצא, אפלה מנודה, רוצה לומר חשך מוכן לפניו, וזה כולו מה שיקרה אל הדורשים באובות ובידעונים, וכן דרשו במכילתא (י, א) לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב (שמות כ, כ) אמר הקדוש ברוך הוא לישראל לא תעשון כמו שאומות העולם נוהגין באלוקיהם, כשהטובה בא אליהם הם מכבדים אותם שנאמר (חבקוק א, טז) על כן יזבח לחרמו ויקטר למחמרתו, וכשהפורענות באה עליהם הם מקללים את אלוקיהם, שנאמר והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלקיו, אבל אתם אם הבאתי עליכם טובה, תנו הודאה הבאתי ייסורין, תנו גם כן הודאה, וכן בדוד הוא אומר (תהלים קטז, יג) כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא, (שם פ, ג - ד) צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא.

וה"ר אברהם אבן עזרא כתב, יש אומרים, כי הנה ימים באים שהעובר בארץ יהודה יהיה נקשה ורעב מפני חיל סנחריב, וכאשר יראה שלא ירשיענו מלכו ולא העבודה זרה שלו, אז יפנה למעלה להתפלל לאלקי השמים, ולפי דעתי שהוא על חיל סנחריב שיעבור בארץ יהודה, וידוע שמחנה גדול בהכרח ירעב, ולכן יקלל במלכו מלך אשור ובאלהיו כדרך הכעסנים, וכאשר יפנה למעלה ואל ארץ יביט, ימצא הכל חשך עד כאן לשונו, וכפי מלות הכתובים יותר נכון מה שפירשתי אני.

והביא הנביא משל על זה ממלכות ישראל שהיו עובדי עבודה זרה, ולכן קרה להם מה שקרה, וזהו אומרו, (כג) כי לא מועף לאשר מוצק לה כעת הראשון הקל ארצה זבולון, ולדעתי מלת כי ישמש במקום הזה לשון דלמא שהוא אחד משמושיו, כאלו אמר דלמא לא מועף, רוצה לומר שלא היו בחושך ועיפתה לאשר מוצק לה כלומר לבית ישראל שבא עליהם צרה וצוקה, או יהיה מועף מלשון (דניאל ט, כא) מועף ביעף, (ישעיה יא, יד) ועפו בכתף פלשתים, והענין רמז לגלותם מארצם, יאמרו וכי לא מועף לא עפו ולא הלכו מארצם המלכות ההוא אשר מוצק בצרה וצוקה, באמת יעופו ויסחו רשעים ממנה, וזכר אותם שגלו בפעם הראשונה בימי פקח בן רמליהו, וזהו כעת הראשון הקל ארצה זבולון וארצה נפתלי, ואחר כך זכר הגלות שהיה בימי הושע בן אלה, ועליו אמר, והאחרון הכביד, דרך ים עבר הירדן גליל הגוים רוצה לומר, שמגלות שומרון שהוא היה האחרון למלכות ישראל, מהם הלכו דרך ים שברחו למערבה של ארץ ישראל, ומהם הלכו עבר הירדן אל גלילות הגוים לנהרי גוזן ללחלח וחבור ושאר המקומות שבארץ אשור, ורבינו שלמה פירש, דרך הים על גלות זבולון ונפתלי. שנאמר (בראשית מט, יג) זבולון לחוף ימים ישכון, ועבר הירדן על גלות ראובן וגד וחצי שבט המנשי, שגלו משם כמו שנזכר בדברי הימים, וגליל הגוים פירש על גלות שומרון. ומפרשי הנוצרים פירשו גליל הגוים על הארץ שנתן שלמה לחירם עשרים עיר בארץ הגליל, (מלכים א' ט, יא) שלפי שאנשי חירם ישבו בה נקראו גליל הגוים. ובאיכה רבתי (פתיחתא ה) אמרו כיצד גלו רבי אליעזר אומר שבט ראובן וגד גלו תחילה, רבי שמואל בר נחמני אומר שבט זבולון ונפתלי גלו תחילה דכתיב כעת הראשון הקל ארצה זבולון, ומה מקיים רבי אליעזר קרי דרבי שמואל בעת לא נאמר אלא כעת, כעת שגלו ראובן וגד כך גלו זבולון ונפתלי סוף דבר היה כוונת הנביא לומר, שהנה קרה למלכות ישראל כל הגלות והצרה הזאת, לפי שנתרחקו מהתורה האלקית והלכו אחרי הבעלים, ובשאלת האובות והידעונים, ולא שבו אל ה' אלקיהם.

פרק ט

פסוק א

אמנם בני יהודה, אף על פי שבימי אחז ובימי מלכים אחרים היו הולכים בחושך העבודה זרה, ראו אור גדול בימי חזקיהו, שרדפו אחרי התורה והתעודה, ואפשר גם כן לפרש שהיו הולכים בחשך בבוא סנחריב עליהם, ושהם שהיו יושבים ארץ צלמות מפחד ואור נגה עליהם במפלתו. וזכר עוד מענין בני יהודה ומעלתם בזמן חזקיהו באומרו (ב) הרבית הגוי על דרך מה שאמר ומי כעמך כישראל גוי אחד בארץ, כאלו אמר במפלת סנחריב נתת מעלה רבה לגוי הזה בני יהודה, לו הגדלת השמחה, כלומר אם למלכות ישראל היה חושך אפלה ויגון ואנחה, הנה לבני יהודה הגדלת השמחה, כי שמחו לפניך כשמחה בקציר, והיא שמחת עובד האדמה כשיקצור תבואותיו, וכן היה להם כאשר יגילו בחלקם שלל, רוצה לומר שללו של סנחריב וחילו וכוש ומצרים שבאו עמו, ושיעור הכתוב כאשר היה ראוי להם, שיגילו בחלקם השלל מבלי מלחמה, כי אדם מבני יהודה לא נגעה במחנה סנחריב להלחם בהם, אבל יצאו לחלק שללם ולקחתו להם, ויהיה כפי זה הפירוש, לו הגדלת השמחה, לו בוי"ו כפי הקרי, ולדעת יונתן כשמחה בקציר הוא משל לנצחון המלחמה, כי ההרג בבני אדם כקציר בשבלים, וחכמים ז"ל דרשו לא הגדלת השמחה באלף כפי הכתב, שנבא בזה ישעיהו שלא תהיה שמחת יהודה במפלת סנחריב שלימה, מפני מה שקרה לחזקיהו בהראותו את בית נכותה לשלוחי מלך בבל, שנאמר לו עליו (ישעי' לט, ו) הנה ימים באים ונשא כל אשר בביתך, וכן דרשו כשמחה בקציר על ליל י"ו בניסן שהוא ליל קיצור העומר, כאשר יגילו בחלקם שלל של מצרים בימי משה, כי אז היתה מפלת סנחריב, והוא אומרו (שם ל, כט) השיר יהיה לכם כליל התקדש חג.

פסוק ג

וזכר הנביא שהיה ראוי שישמחו בני יהודה באותה תשועה, ובאותו נס שנעשה להם, לפי שאת עול סבלו, רוצה לומר עול המשא שהיה סנחריב מענה את ישראל, גם בהיותם בשלום עמו, מסבת המסים והארנוניות ומנחות שהיה לוקח מהם תמיד, וכמו (מלכים ב' טז, ח) שאמר ויקח אחז את הכסף ואת הזהב הנמצא בית ה' ובאוצרות בית המלך וישלח למלך אשור שוחד, ועל זה אמר כאן כי את עול סובלו ואת מטה שכמו, שהיה משתעבד בהם כמו שישתעבד האדם בעבדו על שכמו, וגם שריו ועבדיו כל אחד מהם היה שבט נוגש עליהם, והיה גזרת הכתוב, החתות כיום מדין, רוצה לומר אותו עול

סבלו ומטהו ושבט הנוגש שלו כל זה בעת אחד החתות ושבר. לתשועת מדין, אם להיות תשועת גדעון באותה מלחמה במתי מעט בשלש מאות איש, והיו אנשי מדין וגמליהם כחול אשר על פני האדמה, לפי שהיתה בהם יד השם ורוחו הוא הפיצם, וכן תשועת חזקיהו היה, לא בחיל ולא בכח כי אם ברוח ה', ואם לפי שמפלת מדין על ידי גדעון, ומפלתו של סנחריב שתיהם היו בלילה, וכן המשיל המשורר המלחמה העתידה כמו שאמר עשה להם כמדין.

ולפי שהמשיל מפלת סנחריב ליום מדין, ביאר הנביא שלא היתה דומה בעצם ואמת לשום מלחמה בעולם, לפי שכל (ד) סאון סואן ברעש, רוצה לומר כל נצחון המלחמה והמייתה לא יעשה אלא ברעש גדול ובעמל רב מהמנצחים, וכמו שאמר (איוב לט, כד) ברעש ורוגז יגמא ארץ, וכן אמר לרעש כידון, ועל זה אמר הנביא כל סאון סואן ברעש, כל מלחמה תעשה בעמל ורעש גדול, ושמלה מגוללה בדמים רוצה לומר וגם במלחמות המנצחים תמיד מלבושיהם מגוללים בדמים, אם בדמי הרוגיהם ואם בדמי האויבים, אבל במפלת סנחריב לא היה כן, כי לא היה שם לא רעש ולא דמים, לפי שהיתה לשרפה מאכולת אש, כלומר שיצא מלאך ה', והוא אש שורף שלוח השגחתו ונכנס בהם ושרף אותם, והנה כולם פגרים מתים, כשרפת נדב ואביהוא בני אהרן, והוא פירוש הכתובים האלה לדעתי. וה"ר אברהם אבן עזרא פירש סאון מלשון סאה, שהיא מדה שה' מדד לאשור כפי מעשיו ברעש גדול, אמנם רבינו שלמה פירש אותם הכתובים על גלות שומרון ומצור מלך אשור עליו, שבני ישראל מפני הרעב שהיה ביניהם וקצף המלחמה, קללו ונתחרטו מחלוק המלכיות וקללו בעגלים ובבעלים שהיו עובדים, ופנו למעלה לבקש עזרה מהקדוש ברוך הוא, ולא שמע אליהם לפי שנחתם גזר דינם, ושעל זה אמר והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלקיו ופנה למעלה, ופירוש ואל ארץ יביט ששלחו אל סוא מלך מצרים שיעזור להם, והנה צרה לפי שלא יעזור אותם, כי לא מועף לאשר מוצק לה, הוא מלך אשור שניתן למצוק אותם, לא עיף ולא כושל מלבוא עליהם פעמים שלש, זהו דרכו בפירוש הכתובים האלה, ומה שפירשתי אני הוא היותר נכון.

ואמרו אחר זה (ה) כי ילד יולד לנו, נאמר על חזקיהו וכאלו אמר הנה התשועה הגדולה הזאת ממפלתו של סנחריב, לא תהיה בזכות אחז המולך עתה, כי אם בזכות חזקיהו בנו שימלוך אחריו, ועל זה אמר כי ילד יולד לנו רוצה לומר כי הילד שכבר נולד, והוא חזקיהו שהיה הבכור לאביו, לא נולד בצדקתו של אחז ולא לתועלתו, אבל נולד לנו לתועלתנו, ואותו הבן השם יתברך נתנו לעמו בני יהודה, ותהי המשרה על שכמו כלומר שלא יטה שכמו לסבול עול מלך אשור, כמו שעשה אחז אביו שהיה משועבד אליו,

ושלח אליו מנחה, וחזקיהו לא יהיה כן, אבל תהיה על שכמו המשרה שהוא המלכות בלי השתעבדות. ואפשר גם כן במשרה התורה והתעודה, כמו שתרגמו יונתן שיהיה דבק באלקיו ובתורתו, ולא יהיה עליו שררת האלילים ועבודתם, וביאר עוד השמות שיקראו לו כפי פעולותיו, פלא עם מפני הנס והפלא שנעשה עמו באריכות ימיו, ויועץ כפי חכמתו, וכמו שאמר ויועץ המלך וגו', אל, לפי שיהיה שופט ישראל, והוא מלשון (שמות כב, ח) עד האלקים יבא דבר שניהם, גבור בתורה ולעשות רצון אביו שבשמים, אבי שיהיה מרחם על עמו כרחם אב על בנים, עד לפי שיזכה בשלל סנחריב ומחנהו ובשלל כוש ומצרים שהביא עמו, שהוא מלשון (בראשית מט, כז) בבקר יאכל עד, ונכון לפרשו בסמיכות אבי עד, כלומר אב השלל והביזה, כי באה לידו ולפניו מה שלא היה ולא יהיה כן. וה"ר אברהם אבן עזרא פירש אבי עד שנמשכה מלכות בית דוד בעבורו, ועד הוא מלשון התמדה כמו שוכן עד, שר לפי שיהיה שר וגדול בישראל, שלום כי שלום ואמת יהיה בימיו.

ולפי זה יהיו התארים האלה כולם שמות לחזקיהו, וכן אמרו בפרק חלק (סנהדרין צד, א) אמר הקדוש ברוך הוא יבא חזקיהו בעל שמנה שמות, ויפרע מסנחריב בעל שמנה שמות, ואלו הן בחזקיהו פלא אחד, יועץ שנים, אל שלשה, גבור ארבעה, אבי חמשה, עד ששה, שר שבעה, שלום שמונה, והא איכא חזקיהו, שחזקו יה, דבר אחר שחזק את ישראל לאביהם שבשמים, סנחריב דכתיב ביה תגלת פלאסר אחד, פלמנאסר שנים, שלמנאסר שלשה, פול ארבעה, סרגון חמשה, אסנפר ששה, רבה שבעה, ויקרא שמנה, והא איכא סנחריב, ששיחתו ריב, דבר אחר ששח דברים כלפי מעלה. אמנם כפי דעת יונתן ורש"י ושאר המפרשים, כל אלה הם תוארים להקדוש ברוך הוא, מלבד שר שלום שהוא היה התאר המיוחד לחזקיהו, יהיה שיעור הכתוב כן, ויקרא שמו האל הגדול שהוא פלא יועץ אבי עד, הנה הוא יתברך יקרא שמו של חזקיהו שר שלום, כי שלום ואמת יהיה בימיו, ויש ראיה לדבריהם ממה שנכתב מלת ויקרא היו"ד בחי"רק והר"ש בקמ"ץ, והנוצרים העתיקו ויקרא הקו"ף בקמ"ץ והרי"ש בצר"י שיקרא כן בפי הבריות, ואמרו שכן העתיקוהו שבעים המעתיקים, והנה אמרו ניתן לנו, מורה שכבר היה נולד, וניתן באותו הזמן, ואיך יפורש על ישו, שהיה אח"כ יותר מת"ק שנה, עד שלזה פירשו שהוא עבר במקום עתיד, גם יקשה שאם קראו בן, איך קראו אבי עד, ומה לי להשיב על דבריהם, כי המה מעשה תעתועים.

ונחזור לפרש הפרשה ואומר, שהנה ראה הנביא, כפי דעת יונתן והמפרשים, לתאר את השם יתברך בתארים האלה בזה המקום, לפי שהם מתיחסים כפי הפעולות אשר

עשה בזמן חזקיהו, אם פלא על שם הפלאות שעשה במפלת סנחריב, וברפואת חזקיהו, ובהשבת צל השמש אחורנית, ואם יועץ לפי שעצתו נתקיימה, ולא עצת סנחריב, וכמו שאמר עוצו עצה ותופר, והמשורר אמר (משלי יט, כא) ועצת ה' היא תקום, ואם אל לפי שהוא האל האמתי, ולא כמאמר סנחריב מי בכל אלקי הארצות אשר הצילו את ארצם מידי, ואם גבור לפי שהראה גבורתו במפלתו של סנחריב, ואבי עד כלומר אבי הזמן והנצחיות, ולכן היה בידו להוסיף על ימי חזקיהו ט"ו שנה, וכפי הדרך הזה גם שר שלום נוכל לפרשו על השם יתברך שהוא שר ואדון השלום, ויהיה אומרו, ויקרא שמו לא קריאת שם ממש, אלא לשון גדולה ושררה כמו (רות ד, יא) וקרא שם בבית לחם (שמואל ב' ז, ט) ועשיתי לך שם, אף כאן ויקרא שמו וטבעו בעולם, מלשון (בראשית יב, ג) ואגדלה שמך. סוף דבר, אם תרצה לפרש כל השמות האלה על חזקיהו, תוכל עשותו, כי מדרך הלשון לצרף שמות השם יתברך עם יראיו וחושבי שמו, כי חזקיהו הרצון בו חוזק האל, וישעיהו תשועת האל, וצפניה צפונות האל, וכן מצאנו צורי שדי שהוא שם האל לגמרי, וגם שם האל מצאנו לבני אדם, כמו אלי מואב:

ואבי עד ירמוז לחיים הנצחיים, או שנמשך המלכות בעבורו, או שהרביץ תורה בישראל כמו שאמר (משלי כה, א) אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה, או שיפורש מלת עד לשון שלל ירמוז לשלל סנחריב שבא לידו כמו שפירשתי, ואם תרצה לפרש כל התוארים האלה על השם יתברך הרשות בידך, ויהיה ענינם כפי יחס הפעולות אשר עשה בזמן ההוא.

ואמנם מאמר הנביא עוד למרבה המשרה ולשלום אין קץ, הוא כאומר למי יקרא זה השם שר שלום, או כל השמות שנזכרו, או מי הוא אשר יתגדל שמו, הנה הוא למלך המרבה המשרה ושאין קץ לשלומו שהוא חזקיהו, ואמר זה, לפי שהמלכים יש מהם שיתוסף מלכותם ושררתם בכובשם ארצות שלא כבשו אבותיהם, ומהם שיהיה הדבר בהפך שתקטן מלכותם בידם, מפני שיאבדו חלק או חלקים ממנה, ולכן אמר שחזקיהו תהיה כל כך הצלחתו במלכות, שהוא יהיה מרבה המשרה בידו ועם היות שרבוי המשרה יעשו המלכים מתוך המלחמות הנה זה לא יהיה כן, כי יהיה לו שלום לאין קץ, וזכר משלמותו, שעם כל תוספת מלכותו ורבוי שררתו, לא יתגאה על אבותיו הראשונים, אבל יהיה בעיניו יושב על כסא דוד ועל ממלכתו להכין אותה ולסעדה כאלו הוא אינו המלך, כי אם אדם עומד במקום דוד, להכין כסאו וממלכתו ולסעדה, לא בתוקף מלחמות כי אם במשפט וצדקה, ואמרו, מעתה ועד עולם, אין פירושו שכן יהיה תמיד עד נצח, כי הנה מנשה בנו הרשיע לעשות, והמפרשים פירשו מעתה ועד עולם, שחזקיה חיה בעולמו

כמו שנאמר בשמואל (שמ"א א, כב) וישב שם עד עולם, שפירושו עולמו של שמואל, ומפני שחזקיה חיה חמשים ושתים שנה כמו שנזכר בספורו, לכן אמר מעתה ועד עולם, כי עולם נאמר על היובל, וכאלו אמר מעתה ועד החמשים שנה, לפי שעד אותו גבול היה כסא דוד במשפט ובצדקה לא יותר מזה. ומסכים לזה אמרו חכמים ז"ל פרק במה בהמה יוצאה (שבת נה, א) אימתי תמו זכות אבות בימי חזקיהו. ויותר נכון אצלי לפרש מעתה ועד עולם, שהוא נסמך ומקושר עם מה שיאמר אחריו, קנאת ה' צבאות תעשה זאת, וענינו שמה שקראו בזה למלכות ישראל מהחרבן והגלות, ולסנחריב מהמפלה והקלון הנמרץ, ולחזקיהו מההצלה והכבוד העצום, שהסבה היותר עצמית והיותר גדולה לכל הדברים האלה, היתה קנאת ה' צבאות, שקנא על שמרדו בו בני ישראל וקנא גם כן על מה שחרפו וגדפו סנחריב, ויאמר הנביא כי כן דרכו של הקדוש ברוך הוא, להשפיל גאים עדי ארץ ולהגביה שפלים, ולהעביר גלולים מן הארץ, לפי שאל קנא הוא ובכל דור ודור, אם יתנו בני אדם אל לבם יבואו דברים כאלה מפאת השגחתו, ועל זה אמר, מעתה ועד עולם קנאת ה' צבאות תעשה זאת, ולכן אמר תעשה בלשון עתיד, כלומר שכן תעשה הקנאה האלקית תמיד.

ומ"ם למרבה היא סתומה, ולא נמצא במקרא באמצע המלה מ"ם סתומה כזאת, ובספר עזרא (נחמיה ב, יג) מצינו בהפך, מ"ם פתוחה בסוף המלה המ פרוצים, וכתב ה"ר אברהם אבן עזרא שהיה מ"ם למרבה המשרה סתומה, לאות השמש שישוב לאחור אליו, וחכמים ז"ל נתנו טעם לדבר כי המשרה של המשיח היא סתומה עתה, וחומות בית המקדש הם עתה פרוצים, וכאשר תפתח המשרה ותגלה בימות המשיח אז יסתמו חומות בית המקדש הפרוצים, ועוד אמרו על זה בפרק חלק (סנהדרין צד, א) למרבה המשרה אמר רבי תנחום מפני מה כל מ"ם שבאמצע התיבה פתוחה וזו סתומה, בקש הקדוש ברוך הוא לעשות לחזקיהו משיח ולסנחריב גוג ומגוג, אמרה מדת הדין לפני הקדוש ברוך הוא, ומה דוד מלך ישראל שאמר לפניך כמה שירות ותושבחות, לא עשיתו משיח חזקיהו שעשית לו כל הנסים הללו, ולא אמר לפניך שירה על אחת כמה וכמה שלא תעשהו משיח וכו'. והמאמר ההוא עמוק בהבנתו, ואני אפרשהו במאמר ישועות משיחו אשר אעשה, כי הנה יש בו עיון רב, והכלל במה שראוי שידובר בו, שהוא שרבו חסדי הקדוש ברוך הוא עם חזקיהו במה שעשה עמו, מהנפלאות המיוחדות למלך המשיח, ללחום מלחמותיו והוא במנוחה ומחריב את אויביו בלא חרב וחנית, שהיא הסגולה שתתיחד למלך המשיח, כמו שאמר (ישעיה יא, ד) והכה ארץ בשבט פיו וברוח שפתיו ימית רשע, (שם פסוק י) ואמר אליו גוים ידרושו והיתה מנוחתו כבוד, ולפי שכן היה

ענין חזקיהו עם סנחריב, לכן אמרו שבקש הקדוש ברוך הוא לעשות לחזקיהו משיח, רוצה לומר שהיה רצונו יתברך שיהיה ענין חזקיהו עם אויביו, כמו שיהיה ענין משיח עם גוג ומגוג, ולפי שחזקיהו נדמה למשיח ברוח חכמה ובינה במשפט וצדקה, היה רצונו יתברך לעשותו כמשיח בכיבוש מלכיות וירד מים עד ים, כי מאחר שסנחריב היה מולך בכיפה ונשבר באפס יד לפניו, כבר היה לחזקיהו בזה הכנה רבה לכבוש את כל מלכותו, וישתחוו לו כל מלכים ויתמידו הוא וזרעו במלכות, כמו שעתיד להיות כל זה למלך המשיח, אלא שנמנע הקדוש ברוך הוא מזה, להיות חזקיהו בלתי ראוי אליו לפי שורת הדין, כיון שלא נתן שבח והודאה לאל יתברך על כל הטובה אשר גמלו, וכמו שאמר בדברי הימים (דה"ב לב, כה) ולא כגמול עליו השיב חזקיהו, ויהי עליו קצף ועל יהודה וירושלם, ולהיותו כפוי טובה לשם יתברך לא נעשה משיח בכיבוש ממלכות, לא בחיל ולא בכח ולא היה זרעו מתמיד במלכות ישראל, ולזה כיוונו באומרם, אמרה מדת הדין לפני הקדוש ברוך הוא וכו', רוצה לומר שהיה דוד מיחס כל תשועותיו לכח האלקי, ועם כל זה לא נעשה משיח, כלומר שיהיה לוחם מלחמותיו בדרך נס, ומבלי מלחמה ימלוך על כל העולם, וגם לא התמידה מלכותו, כי נקרעה מיד בן בנו, ואיך אם כן תעשה כל זה לחזקיהו כפוי טובה, לכך נסתמה מ"ם למרבה המשרה כלומר שפתח ה' את אוצר השפעתו הטוב להשפיע על חזקיהו, וסתמו אחר כך להיותו כפוי טובה, והיתה הסתימה מהיותו מרבה המשרה ולהיות שלומו עד אין קץ מעתה ועד עולם לנצח נצחים, כי חזקיהו עם היותו מלך שר וגדול, ואמת היה בימיו, הנה עם כל זה לא זכה להיות מרבה המשרה, ולהיות שלומו מתמיד ונצחי לאין קץ על כסא דוד ועל ממלכתו, שהיתה על כל ישראל שנים עשר שבטים יחד, להכין אותה ממלכה ולסעדה במשפט וצדקה מבלי הפסק מעתה ועד עולם, הנה כל זה נסתם ונעדר מחזקיהו, לפי שקנאת ה' צבאות תעשה זאת, כלומר שקנא השם על היות חזקיהו כפוי טובה, ולכן סתם לו ההשפעה העליונה ולא נתנו השלמיות האלה, שהם עתידות להיות במלך המשיח, וזהו באמת דרך נפלא בפירוש הכתובים האלה.

פסוק ז

הנבואה השביעית תחילתה (ט, ז) דבר שלח ה' ביעקב וגומר, עד (י, לג) הנה האדון ה' צבאות וגו', ויש בה שבע פרשיות, הראשונה (ט, ז) דבר שלח ה' ביעקב, השנייה (פ' יג) ויכרת ה' מישראל, השלישית (י, יא) הוי החוקקים חקקי און, הרביעית (פי"ב) והיה כי יבצע ה', החמשית (פ' טז) לכן ישלח האדון, הששית (פ' כ) והיה ביום ההוא לא

יוסיף עוד, השביעית (פכ"ד) לכן כה אמר ה' צבאות אל תירא עמי. והנה ראיתי להעיר בנבואה הזאת ששת השאלות:

השאלה הראשונה באומרו, דבר שלח ה' ביעקב ונפל בישראל, והנה יעקב וישראל שניהם אחד, ואיך אמר ששלחו בזה ונפל בזה, בהיות שני המקבלים אחד, עד שמפני זה פירש ה"ר דוד קמחי דבר שלח ה' ביעקב על הרעה אשר גזר עליהם, ושכמו שגזר אותה כך נתקיימה ויצא לפעל, והוא אומרו ונפל בישראל, ויקשה אם כן למה אמר בראשונה שלח, ובאחרונה נפל בהיותם דבר אחד, ויש שפירש יעקב על הרשעים שבישראל כפי גזרת ה', וישראל על הצדיקים, ושאמר הנביא שהרעה והגלות הוא הדבר אשר שלח ה' ראשון בעצם, וראשונה על יעקב שהם הרשעים, אמנם משניתנה רשות למשחית לחבל אינו מבחין בין צדיק לרשע, והוא אמרו ונפל בישראל, אבל לשון הכתוב מורה שלא נפל ביעקב כי אם בישראל, ובפרק גיד הנשה אמרו (חולין צא, א) ונפל בישראל שפשט איסוריה בכל ישראל ודרש הוא.

השאלה השנית בפסוק וידעו העם כולו אפרים ויושב שומרון וגומר ולא זכר מהו הדבר אשר ידעו, עד שמפני זה פירש בו ה"ר דוד קמחי, אז ידעו העם ויושב שומרון שאמת הייתי אני אומר אליהם, והעיקר חסר מן הספר, גם מה שכתוב אחריו בגאוה ובגודל לבב וגומר, יראה שאין ענין לו, ופירש בו לפי שהם אומרים בגאוה ובגודל לבב לבנים נפלו וגומר, וכשיפול בהם דבר ה' ויגלו מארצם, יכירו וידעו כי דברי אמת, ואין דבריהם אמת, ואתה רואה שאין הכתוב מה שיסבול הפירוש הזה, ויש מפרשים וידעו העם מלשון שבר והכנעה על דרך וידוע חולי (שופטים ח, טז) ויודע בהם את אנשי סוכות, ויפרשו העם על עמו של סנחריב, שהכניעו ושברו את אפרים ויושב שומרון, וכבר כתב ה"ר קמחי בשרש ידע שאין השמוש הזה אמתי, ושהוא תמידי מלשון ידיעה והבנה, וכפי זה הפירוש יחסר גם כן מלה הקושרת שהיה ראוי שיאמר וידעו העם כולו את אפרים.

השאלה השלישית באומרו וישגב ה' את צרי רצין עליו ואת אויביו יסכסך והנה הנבואה הזאת היתה על מלכות ישראל ולא על רצין וארם, ומה לנו עתה לדעת שצרי רצין יחזקו עליו ואויביו יסכסך ה' עמו, ואם אמר זה להודיע שהיה רצין ועמו בעלי ברית ואוהבים לישראל, והודיע שתהיה להם כל כך צרה וצוקה, שלא יוכלו לעזור אותו כמו שכתבו המפרשים, הנה יקשה אומרו ארם מקדם ופלשתים מאחור ויאכלו את ישראל וגומר ויורה שארם ילחם בישראל, לא שאויביו של ארם ילחמו בו, עד שמפני זה הוצרך לפרש ה"ר דוד קמחי שאומרו מקדם, הוא ספור מה שהיה בראשונה לפני מלוך פקח בן רמליהו שהיה נלחם בישראל, כמו שאמר (מל"ב יג, ז) וישימם כעפר לדוש, ואז בימים ההם היה

ארם מצד המזרח ופלשתים מצד המערב, ויאכלו את ישראל בכל פה, והוא זרות גדול כפי סדר הכתובים.

השאלה הרביעית במה שהביא בנבואה הזאת פסוק אחד ארבעה פעמים והוא, בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה ולא מצאתי טעם למה הוכפל אותו פסוק כל כך, ואחרי זה יזכור ייעודים רעים הרבה ולא יאמר עליהם כן.

השאלה החמישית כי אם היה בכאן זכר גלות שומרון, אם במה שאמר ארם מקדם ופלשתים מאחור ויאכלו את ישראל בכל פה, ואם במה שאמר אחר זה ויכרת ה' מישראל ראש וזנב כפה ואגמון וגומר, או בכל שאר הייעודים שזכר, איך אמר אחריו, בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה, האם היה יד ה' נטויה אחרי גלות השבטים להביאם בגלות אחר, או איך יצדק עליהם בהליכם בגלות ועוד ידו נטויה.

השאלה הששית באומרו שאר ישוב שאר יעקב אל אל גבור, כי אם יהיה עמך ישראל כחול הים שאר ישוב וגומר כליון חרוץ שוטף צדקה, והפסוקים האלה קשיא רישא אסיפא, כי הוא מיעד ראשונה בנחמה, ששאר יעקב הנשארים מהגלות ישובו אל ה' אלקיהם, וכמו שאמר קודם לזה והיה ביום ההוא לא יוסיף עוד שאר ישראל ופליטת בית יעקב להשען על מכהו, ונשען על ה' קדוש ישראל באמת, והוא המורה שהיתה התשובה אמתית, ועליה אמר שאר ישוב שאר יעקב אל אל גבור, וקשיא סיפא, לפי שמיד אחריו יאמר, כי אם יהיה עמך כחול הים שאר ישוב וגומר כליון חרוץ. וזה ייעוד רע הוא וקשה ומר, גם אומרו שוטף צדקה יראה דבר והפכו והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות כולם.

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא להודיע הנביא דברים, הראשונה, מה היה העון העצמי אשר הביא הגלות על ישראל ושומרון, ואמר, שהיה ביטול תורה לפי שעזבו את ה', ונפלה תורתו ביניהם עד שאול הגיעה, ובמקום העבודה האלקית בחרו בעבודת העגלים ואלקי נכר הארץ, וגם היו בעיניהם יותר יקרים מהענינים האלקים, והשנייה, בהגידו ההתראות אשר עשה בהם הקב"ה, כי לא באו צרותיהם כולם בבת אחת, כי אם זו אחרי זו כדי שיקחו מוסר למען יוסרו, ולא היה כן, כי לא שבו אליו מתוך אותם הצרות וההתראות שהיה מתרה בהם עד שהביא עליהם את הגלות, והשלישית זכר שאחרי שהשלים הקדוש ברוך הוא להענישם בגלות על ידי מלך אשור, ראה להעניש גם כן אותו לפי שהתגאה בלבו על מעשיו וכמו שיתבאר בכתובים.

דבר שלח ה' ביעקב וגומר עד ויכרת ה' מישראל, הנה אמר דבר על התורה האלקית ועל הנבואה העליונה, ששלח ביעקב העם הנבחר אליו, וכמאמר משה אדוננו (דברים

לג, ד) תורה צוה לנו משה וגומר, האמנם אחרי שנחלקו המלכיות מבית יהודה ובית ישראל, אותו הדבר האלקי והתורה אשר שלח ה' בקרבם נפלה, ולא תוסיף קום בישראל ומלכותו ויושבי שומרון, כי עזבו אותה והשליכוה אחרי גום, ויעבדו אלהים אחרים, וזהו אומרו, דבר שלח ה' ביעקב שהוא כללות ישראל, אשר נתן להם את התורה, והשפיע נבואתו ודברו ביניהם, ואותו הדבר נפל בישראל, כי נפלה ארצה התורה, ונסתלקה מביניהם כבוד הנבואה והשמיעה אליה, וזו היא הנפילה שזכר והותרה במה שפירשתי בזה השאלה הראשונה.

פסוק ח

ואמרו וידעו העם כולו אפרים ויושב שומרון בגאוה ובגודל לבב, רוצה לומר שידעו שנפלה התורה מביניהם, ולא ידעו ולא יבינו ממנה דבר, אבל היתה ידיעתם כולה בגאוה ובגודל לבב, כלומר בענין הכבודות והגאוות ובמה שראוי לגדולי הלב, והם אשר קרא הפלוסוף בספר המדות מאגנא ני"מו בזה היתה כל ידיעתם כי נשתלמו בידיעה המדותיית מצד הסברה, ושמו כל מגמת פניהם לענין הכבוד בגאוה וגאון ודרך רע לא בתורה האלקית, והוא אומרו וידעו, שהוא לשון ידיעה כפשוטו, העם כולו, רוצה לומר עם ישראל והם הדרים בכל מקומות השבטים שנקראים בשם אפרים, ואם בפרט יושב שומרון, היתה ידיעתם כולה בגאוה ובגודל לבב, כי בזה היה עיונם תמיד, לא בתורה האלקית עד שמפני היות כל מחשבתם בענין הכבוד היו אומרים תמיד, (ט) לבנים נפלו וגזית נבנה, שקמים גודעו וארזים נחליף רוצה לומר שהיה כל מגמתם לעשות בתים יקרים ועליות מרווחים, יותר מכל אשר היו לפניהם, ולכן היו אומרים, אם נפלו הבתים אשר בתוכנו שהיו נעשות מלבנים, עתה מפני הכבוד והגאוה נעשה אותם לא מלבנים כראשונה, כי אם מאבן גזית שהוא בנין יותר נכבד ומעולה, ואם שקמים והם העצים הפחותים שבבתים גודעו, הנה לא נשים אחרים במקומם כמוהם, אבל נחליף אותם בארזים, וכל זה היה בגאותם ובגודל לבם, ומצורף לגאותם ולגודל לבם היה הסכלות, כי לא היו חושבים שיבא צר ואויב בשערי שומרון, ולכן היו עושים בנינים חזקים מאבני גזית במקום שהיה שם בראשונה לבנים, ומארזים במקום שקמים, לחשבם שתמיד ירשו ארץ ולא יסחו ממנה, כי היתה גאותם וגודל לבבם כל כך שלא היה עולה על לבם חמת ה' ועונשו על מעשיהם, ושיביא עליהם צרה וצוקה, ואת מלך אשור לכבשם, ולכן היו מתעסקים תמיד בבנין בתיהם ובאופן חזק למען יעמדו ימים רבים, ואפשר עוד לפרשו על מלכות בית דוד שהיה בעיניהם כלבנים וכשקמים שהם דברים חלושים, והיו אומרים שמלכות ישראל יתחזק ממנו ויהיה גזית וארזים בערכם כי גם זה היה אליהם בגאוה

ובגודל לבב, ואם היו נמשכים אחר התורה האלקית, לא היו אומרים כל זה, והיו פוחדים אל ה' ואל עונשו, ועם מה שפירשתי בזה הותרה השאלה השנית.
וזכר הנביא שלא יהיה כמו שחשבו בגאותם וגודל לבבם, כי הנה הקדוש ברוך הוא כדי להענישם בראותו שהם כרתו ברית עם רצין מלך ארם, ישגב, רוצה לומר יחזיק את צרי רצין עליו ואין פירוש עליו על רצין, כי אם על ישראל, ששרי רצין והם הסגנים אשר במלכותו, יחזקם הקדוש ברוך הוא כנגד ישראל, ואת אויביו ר"ל של ישראל יסכסך באופן שכולם יבואו עליו, (יא) ארם מקדם, ולא יועיל הברית אשר כרתו עם רצין, ואין ראוי שיובן זה על הגלות הכללי אשר גלו שמרון ובנותיה, כי אם שהיו באים האויבים מכל ארץ ישראל, והיו אוכלים תבואות הארץ, באופן שנשארה האדמה רעבה, והעם היושב בה נקשה ורעב, ועל זה אמר, ויאכלו את ישראל בכל פה שהוא מאכל התבואות, וזו היתה ההתראה הראשונה שהתרה הקדוש ברוך הוא בהם, ולא הרגישו בה לגאותם וגודל לבבם וזהו אמרו בכל זאת לא שב אפו של הקדוש ברוך הוא, כי לא היה זה העונש האחרון התכליתיי העתיד לבוא עליו, אבל היא התראה בלבד, ומפני זה ידו נטויה, ר"ל שהקב"ה גם אחר שעשה להם זה לקבץ אויביהם לבוא לאכול את ארצו, היה ידו נטויה להענישם ביותר מזה, והמאמר הזה הוא המשליי, כי האדם כאשר יכה לאדם אחר אם כבר נשלם חום לבבו ונקמתו ממנו, לא היה עוד ידו נטויה ללחום אבל ישפיל אותה, אמנם כאשר לא נתקררה דעתו והוא עדיין חושב להנקם עוד תהיה ידו נטויה, כאומר חכו לי שעוד אשיבה ידי עליכם ועל דרך זו אמר אדונינו משה (דברים כו, ח) ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה ובזרוע נטויה, ר"ל שהיתה היציאה ממצרים באותם המכות ביד חזקה, ושעוד היתה ידו של הקב"ה נטויה להנקם מהם על הים, וכן אמר בכאן ועוד ידו נטויה להנקם עוד מהם.
וזכר שכן היה מן הראוי לעשות לפי (יב) שהעם לא שב עד המכהו, שהוא הקדוש ברוך הוא, לפי שהיו מיחסים כל זה אל המקרה, ולא היו אומרים שהיה עונש מהשם יתברך, וזהו אומרו עד המכהו, ולכן, ואת ה' צבאות לא דרשו, כי בהיותם בלתי מאמינים שהיו עונשיהם בדרך השגחה, לא היו דורשים ומתפללים לאל יתברך על תשובתו. והבן סגנון דברי הנביא שכיוון בזה, שהשב בתשובה אם שישוב מפחד העונשים, וזאת תקרא שלא לשמה, ואם שישוב מפני שיתבונן ויכיר במעלת השם יתברך וגדולתו והיא לשמה, ואמר שהעם הזה לא שבו בתשובה באחד מהפנים האלה, לא מפחד העונש והוא אומרו, עד המכהו ולא מפני מעלת השם וזהו, ואת ה' צבאות לא דרשו, רוצה לומר אדון צבאות מעלה ומטה והותרה עם מה שפירשתי בזה השאלה השלישית.

פסוק יג

ויכרת ה' מישראל ראש וזנב וגומר עד והוא לא כן ידמה, כבר הודעתיך במה שעבר, שהיה מנהג הנביאים לדבר נבואותיהם, פעמים בלשונם בעצמם, ופעם בלשון ודברי נביא אחר מאשר קדמום שראו דבריו, ובבוא השפע אליהם בכמו אותו ענין שבא לנביא האחר, יגידו אותו באותו לשון ודברים, או במקצתו ממה שדבר הנביא האחר, וכן תמצא בעמוס שהיה בימי ישעיהו, שהביא בנבואתו דברים דומים לדברי ישעיהו אלה, באותה פרשה שהתחיל (עמוס ד, א) שמעו הדבר הזה פרות הבשן וגומר, שזכר שמה הרעות והעונשים שבאו על שמרון זה אחר זה, כדי להתרות בהם הקדוש ברוך הוא שישובו בתשובה, ולכן אמר שם (פסוק ו) וגם אני נתתי להם נקיון שינים בכל עריכם, וחוסר לחם בכל מקומותיכם ולא שבתם עדי נאם ה', מסכים למה שאמר כאן, והעם לא שב עד המכהו, עוד אמר שנית (פ' ז) וגם אנכי מנעתי מכם את הגשם וגומר ולא שבתם עדי נאם ה', עוד אמר שלישית (פ' י) שלחתי בכם דבר וגומר ולא שבתם עדי נאם ה', עוד אמר (פ' יא) הפכתי בכם כמהפכת אלקים את סדום ואת עמורה ותהיו כאוד מוצל משרפה ולא שבתם עדי נאם ה'. הנך רואה שאמר שם ארבע פעמים ולא שבתם עדי נאם ה' על ארבעה מיני התראות שהיה מתרה בהם בעונשים זה אחר זה, והיה סוף הדברים (פ' יב) לכן כה אעשה לך ישראל עקב כי זאת אעשה לך הכון לקראת אלקיך ישראל וגו', וחתם הדברים באומרו (ה, א - ב) שמעו את הדבר הזה אשר אנכי נושא עליכם קינה בית ישראל, נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל, נתשה על אדמתה ואין מקימה.

ובדרך הזה היה ענין ישעיהו כאן, שזכר ההתראות שהתרה הקדוש ברוך הוא לישראל, בעונשים שהביא עליהם זה אחר זה, כדי שישובו אליו ולא שבו, ולכן זכר גם כן במספר ארבעה ההתראות ההם, ובכל אחת מהן אמר, בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה. כי הנה בראשונה זכר, שהאויבים היו באים לאכול תבואותיהם מדי שנה בשנה, והיא ההתראה הראשונה, ועליה אמר ראשונה, בכל זאת לא שב אפו וגו' והיא דומה לאותה שאמר עמוס, וגם אנכי נתתי לכם נקיון שינים בכל עריכם וחוסר לחם, שהיה זה כלו מסיבת האויבים שהיו באים לאכול את תבואותיהם, אחר כך זכר ישעיהו ההתראה השנית והוא אומרו ויכרת ה' מישראל ראש וזנב כפה ואגמון ביום אחד, וכפה הוא הענף החזק, כמו שאמר (איוב טו, יב) וכפתו לא רעננה, והוא בכאן משל לגבורים מלכים ושלטונים, החופפים על העם ככפת העץ החופף בצלו, ואגמון הוא הגמי הגדל במים שזהו משל לחלושים, וביאר מה הרצון בראש אשר זכר, באומרו (יד):

שזקן ונשוא פנים הוא הראש, ופירש הזנב ואמר שזה היה הנביא המורה שקר שהיה מחניף את העם, ומבטיחם בשקר וכזב, ואמר שיכרות השם אותם, אם בדבר שבא בהם, ואם במלחמה על ידי האויבים, כי כל זה נכלל בזה המאמר.

וזכר למה היה העונש לזקנים ולנביאים, לפי שהיה ראוי להיות (טו) מאשרי העם הזה היו מתעים אותם, כלומר שבמקום שהיה ראוי לזקנים ונשואי הפנים ולנביאים להוכיח את העם, הם היו בהפך, שהיו מוליכים אותם בדרך לא טוב ומתעים אותם מהמעשים הטובים, ומפני זה היו מאושריו, שהם ההמון הלומדים מהם מבולעים, רוצה לומר נשחתים בכל מעשיהם, ולהיות כולם מבולעים ומושחתים מבלי למוד טוב, (טז) על כן, הש"י לא ישמח על הבחורים לתת להם הצלחה וטובה, והיו הולכים בשבי המלחמה לפי שלא יצליחו בה, וגם כן זכר, שלא ירחם על האלמנות ועל היתומים, כי היו מתים רבים מהם במגפה, לפי שכולם כקטון כגדול, היה חנף ומרע וכל פה מהם היה דובר נבלה, ועם כל העונש הזה, לא שב חרון אף ה' ועוד ידו נטויה להוסיף בעונשם, וההתראה השנית הזאת, ככה נוכל להסכים אותה עם ההתראה השלישית, שזכר עמוס באומרו שלחתי בכם דבר בדרך מצרים הרגתי בחרב בחוריכם עם שבי סוסיכם ואעלה באש מחניכם ובאפכם ולא שבתם עדי נאם ה' רוצה לומר שבא עליהם דבר ושבי בבחוריהם, ובהיותם הולכים בדרך מצרים האויבים היו שורפים מחניהם מסכים לדברי ישעיהו.

אחרי זה זכר ישעיהו בכאן ההתראה השלישית באומרו (יז) כי בערה כאש רשעה וגומר והיא כובד הרעב אשר בא על הארץ, אם מהעצר המטר ואם מסבה אחרת, ולזה אמר שהרשע והפשע בערה בהם, כאש המתלהב מהעצים הדקים אל העצים הגסים, והוא אומרו שמיר ושית תאכל, רוצה לומר שבראשונה תאכל השמיר והשית שהם הקוצים הדקים, ואחר כך ותצת, כלומר, ותבער בסבכי היער שהם העצים הגסים שהם התאבכו ונאחזו הסתבכות כל כך חזק ישרוף, שאף בגובה העצים העליונים היה העשן, והוא אומרו ויתאבכו גאות עשן. הנה בעבור היות הרשע כל כך מתפשט והולך וחולי מתדבק מזה לזה.

פסוק יח

לכן בעברת ה' צבאות נעתם ארץ, ואמנם הנמשל בהתאחזות האש בעצים יפרש הנביא אחר זה, והוא שאיש את רעהו לא יחמולו, אבל יגזלו זה לזה עד שישובו לגזול בניהם ובנותיהם, ואפרים למנשה שהיו אחים, וכולם לבני יהודה קרובים, וזהו הסתבכות הענפים והעצים שזכר, ומלת נעתם זרה אין כמוה במקרא, והענין חרבה כי כן תרגמו יונתן, ורש"י פירש כי בערה כאש רשעה רשעתם תבער בהם, ותאכל שמיר ושית שהם

המורדים והפושעים, יבער האש ותצת בסבכי היער רוצה לומר בדלת העם, ויתאבכו גאות עשן שגאות העם העולה כעשן, כולו יסתבך באש, ופירוש נעתם ארץ, כאלו אמר נגזר, או נתך והגיע לארץ, וכלל הענין שידונו כלם בחום שורף מן השמים, ובהעדר המטר המקרר והמלחלח לארץ, על דרך מה שאמר בקללות אחרונות (דברים כח, כד) יתן ה' את מטר ארצך אבק ועפר, מן השמים ירד עליך עד השמדך, ולכן אמר כאן הנביא: ויהי העם כמאכולת אש, רוצה לומר שיהיה העם ההוא כמאכולת אש, כי בהעצר המטר היה השמש שורף כל הארץ, ולכן איש אל אחיו לא יחמולו, כי בצרת הרעב לא היו חומלים איש לאחיו. (יט) ויגזור על ימין ורעב ויאכל על שמאל ולא שבעו, רוצה לומר ויגזור האדם לצאת מארצו ולנסות אנה ואנה, אם לצד ימין ולא ימצא מנוח כי אם רעב, ואם לצד שמאל וגם שם לא ישבעו, עד שאיש בשר זרועו יאכלו וכמו שאמר מיעד רע, (ויקרא כו, כט) ואכלתם בשר בניכם ובשר בנותיכם תאכלו, ושמפני זה יתעוררו אלו על אלו לגזול כדי לאכול.

פסוק כ

והוא אומרו (כ) מנשה את אפרים ואפרים את מנשה, וכן המה שניהם על יהודה, כי היו לוחמים אלה באלה, וזאת היתה התראה שלישית, ולפי שלא שבו עד המכהו, לכן בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה להענישם יותר מזה, וזאת ההתראה שהיא השלישית בדברי ישעיהו, היא ההתראה השנית שזכר עמוס באומרו, וגם אנכי מנעתי מכם את הגשם בעוד שלשה חדשים בקציר, והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר, חלקה אחת תמטר וגו'. ונעו שתים שלש ערים על עיר אחת לשתות מים, ולא ישבעו ולא שבתם עדי נאם ה', מסכים לדברי ישעיהו:

פרק י

פסוק א

ואחר זה, זכר בכאן ההתראה הרביעית שהתרה הקדוש ברוך הוא בבני ישראל באומרו (א) הוי החוקקים חקקי און ומכתבים עמל כתבו, והתרעומת הזה היה כנגד הסופרים והדיינים, אם הסופרים שבשטרותיהם היו כותבים זיופים ושקרניות, ועל זה אמר, הוי החוקקים חקקי און, כי החוקק יאמר על הסופר, וכאומרו (בראשית מט, י) ומחוקק מבין רגליו, ולפי שגם כן יאות לסופרים לכתוב טענות הבעלי דינין, אמר עליהם, ומכתבים עמל כתבו, שהם היו מרבים בכתיבה כדי לתת הוצאה לבעלי דינין. וכנגד השופטים אמר (ב) להטות מדין דלים ולגזול משפט עניי עמי, רוצה לומר שהיו מטים

הדין כנגד הדלים, וגוזלים המשפט מהעניים, והיו עושים זה כדי לשלול ולגזול האלמנות והיתומים, והוא אמרו להיות אלמנות שללם והוא מקרא מסורס להיות שללם מאלמנות, ואת היתומים יבוזו, ויהיה אוי הנזכר בכתוב מושך עצמו ואחר עמו, הוי החוקקים חקקי און וגומר, הוי להטות מדין דלים, אחרי שכל כך הגיעה רשעתכם, (ג) מה תעשו ליום פקודה, והוא היום שיפקוד ה' עליכם הרעה והגלות, ולשואה ממרחק תבוא, והוא מלך אשור כשיבוא עליכם, על מי תנוסו לעזרה, ר"ל למלט מן הצרה ההיא, על מי תנוסו אם על השם יתברך, כמו שאמר המשורר שמ"ב כב, ג) משגבי ומנוסי מושיעי מחמס תוציאני, ואם על תורתו שתגן בעדכם, אמר שכבר נפלה ביניכם, וזהו ואנה תעזבו כבודכם, ואמר זה כנגד הגאוה וגודל הלבב שהיה להם, כלומר ואנה תעזבו כבודכם המדומה וגאותכם המהוללה.

פסוק ד

בלתי כרע תחת אסיר ותחת הרוגיה יפולו, רוצה לומר אנה תעזבו כבודכם, אם לא שתכרעו תחת אסיר, כלומר שתהיו לעבדים שבויים לאסורים ותכרעו במקום האסיר והעבד הנאסר ידיו לפני אדוניו, כי מלת תחת תאמר על מקום, כמו (שמות טז, כט) שבו איש תחתיו, ואם לא יהיו ידיכם אסורות בהכרח, תחת הרוגים יפולו, רוצה לומר במקום ההרוגים יהיה, שלא ימלט אדם מהיותו או עבד או הרוג חרב, ולא אמר זה על גלות שומרון, כי אם על גלות עיון ואבל ובית מעכה וינוח והקדש וחצור והגלעד והגלילים וכל ארץ נפתלי, שתגלת פלאסר מלך אשור בא עליהם בימי פקח מלך ישראל, ויגלם אשורה, (מל"ב טו, כט) ולפי שמהם נהרגו רבים והשאר הלכו בשביה, לכן אמר עליהם ומה תעשו ליום פקודה ולשואה ממרחק תבוא וגומר, בלתי כרע תחת אסיר ותחת הרוגים יפולו, ולפי שלא היה זה הגלות האחרון אשר היה אח"כ בימי הושע בן אלה, לכן אמר על זה בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה, ועל ההתראה הרביעית הזאת, אמר עמוס ברביעית מהתראותיו, הפכתי בכם כמהפכת אלהים את סדום ואת עמורה, ותהיו כאוד מוצל משרפה ולא שבתם עדי נאם ה', והתבונן מאמרו שלא אמר הפכתי אתכם, כי אם הפכתי בכם, לפי שבמקצתם היתה המהפכה כמהפכת סדום ועמורה, ועל הנשארים בשומרון ובבנותיה אמר, ותהיו כאוד מוצל משרפה שהיו הם כן, משנצולו בעת ההיא מידי הכשדים, דומה אל התראות ישעיהו בכאן, ואמר שההתראה הרביעית הזאת, עשה הקדוש ברוך לישראל, כדי שישובו אליו, ולפי שהעם לא שב עד המכהו, לכן לא שב אפו ועוד ידו נטויה, עד שהביא עליהם החרבן והגלות.

והוא אומרו אחר זה (ה) הוי אשור שבט אפי, רוצה לומר הוי על ישראל שאשור יהיה שבט אפי, ובידם של האשורים יהיה מטה זעמי, ובזה הגיד וגלה שכל מעשה מלך אשור היה מפאת השם כי הוא אשר העיר את רוחו, והחליש כח בני ישראל וחזק את כחו כנגדם, והוא היה כלי השם להעניש בו את ישראל.

פסוק ו

ולכן אמר בגוי חנף אשלחנו, שהוא ישראל, וקראו חנף לפי שהזקנים ונביאי השקר היו מחניפים את ישראל, כמו שאמר למעלה ויהיו מאשרי העם הזה מתעים, ועל עברתי אצונו שהוא ישראל עצמו, כי עברת השם בערה בם, ויונתן תרגם עם עברתי, מפני שעברו תורתו והיה שליחותו לשלול שלל ולבוז בז של ישראל, ולשומו מרמס כחומר חוצות, והוא משל לחרבן ולגלות ישראל בשמרון אשר יעשה בהם. הנה התבאר מזה, שכמו שעמוס זכר ד' התראות שעשה הקב"ה לישראל, באותם העונשים שהענישם זה אחר זה, ובכל אחת ואחת אמר, ולא שבתם עדי נאום ה', ואחר כך אמר הכון לקראת אלהיך ישראל שיכין עצמו לגלות, ונשא עליהם הקינה באומרו, נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל, ככה ישעיהו הביא וזכר כאן ד' התראות ההם עצמן, ועל כל אחת ואחת מהן אמר, בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה, ואחרי ד' ההתראות ההם זכר הגלות והחרבן הבא עליהם באומרו, הוי אשור שבט אפי וגומר, בגוי חנף אשלחנו וגו' כמו שפירש, כי בזה המאמר האחרון זכר הגלות והחרבן משמרון, לא כמאמרים הקודמים, ולכן אחרי אמרו הוי אשור שבט אפי לשלול שלל ולבוז בז וגומר, לא אמר עוד בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה, לפי שלא היה זה כבר מכלל ההתראות, כי אם העונש האחרון התכליתיי, והותרו בזה שתי השאלות הרביעית והחמשית.

פסוק ז

והוא לא כן ידמה ולבבו לא כן יחשוב וגו' עד לכן ישלח האדון. עתה יבאר הנביא, שמלך אשור עם היותו כלי הקדוש ברוך הוא, שבט אפו ומטה זעמו, התגאה רוחו ומחשבתו הכוזבת וייחס ההצלחה לעצמו, והוא אמרו והוא לא כן ידמה ולבבו לא כן יחשוב רוצה לומר שאשור הנזכר לא ידמה בכחו המדמה כן, ושכלו ולבבו לא יחשוב, שהוא שליח וכלי השם, אבל יחשוב ההפך, ויאמר בלבו כי בכחו ובעוצם ידו היה די, להכרית ולהשמיד גוים בלתי מעטים אבל רבים, (ח) כי יאמר בלבו הלא שרי יחדו מלכים, רוצה לומר שעבדיו ושריו היו מלכי ארץ, ואחרי שהמלכים היו משועבדים אליו, הנה היה כחו עצום, ויביא משל ודוגמא מארצות אחרות אשר כבש בתקפו וגבורתו, והוא אמרו (ט) הלא ככרכמיש כלנה ר"ל הלא כמו שהיה ארץ כרכמיש, כן היה ארץ כלנה, לפי

שכבש אותם, אם לא כארפד חמת, והוא נאמר בתמיהה כלומר אם לא עשיתי לחמת מה שעשיתי לארפד, וכן אם לא עשיתי לדמשק מה שעשיתי לשמרון.

פסוק י

כאשר מצאה ידי לממלכות האליל ופסיליהם, רוצה לומר מירושלם ומשמרון, רוצה לומר כאשר מצאה ידי וכחי לעשות לממלכות האליל ופסיליהם, והם הארצות אשר כבשתי שלא הצילו אותם הפסילים שלהם, כן אעשה לירושלם ולשמרון, לפי שכחם וגבורתם יגבר על כח אלהיהם, כאשר גבר על פסילי שאר הארצות, ולפי זה ישמש מ"ם מירושלם ומשמרון במקום למ"ד, כאלו אמר כאשר מצאה ידי לממלכות האליל ופסיליהם, תמצא לירושלם ולשמרון, ויש מפרשים שהרשעים שהיו בירושלם ובשמרון, היו עושים ומוכרים פסילים לשאר המלכיות, ושלכן היה אומר מלך אשור, כאשר מצאה ידי לממלכות האליל עם היות שפסיליהם היו מירושלם ומשמרון, וכאשר עשיתי לשמרון, ותהיה גזרת הכתוב כן אעשה לירושלם ולעצביה, והיותר נכון אצלי שהמ"ם הזה מ"ם היתרון, כמו (שופטים ה, כד) תבורך מנשים (תהלים מה, ח) שמן ששון מחבריך, יאמר כאשר מצאה ידי לממלכות האליל ופסיליהם שהם יותר מירושלם ומשמרון, רוצה לומר שפסיליהם הם יותר מפסילי ירושלם ושמרון, (יא) וכאשר עשיתי לשמרון ולאליליה, כן אעשה לירושלם ולעצביה, וזה היה גזרת המאמר, כי היתה מחשבתו כי כמו שגברה ידו על שאר הממלכות ועל שמרון, יגבר על ירושלם בהכרח. ואמר הנביא שלא תקום ולא תהיה עצתו, כי הנה השם יתברך (יב) כאשר יבצע את כל מעשהו, רוצה לומר כאשר ישלים להחריב שמרון, וכל הפושעים אשר במלכות ישראל שהוא מעשהו הנכסף אצלו לעשות בהר ציון ובירשלם, מיד יפקוד על גודל פרי לבב מלך אשור ועל תפארת רום עיניו, והפקידה תהיה שיחריב גם אותו ואת כל חילו כמו שיבאר, והנה אמר אפקוד בלשון מדבר בעדו, והיה ראוי שיאמר יפקוד ה' אשר זכר, לפי שהנביא מדבר בלשון האל כשליח המדבר בעד שולחו, ואולי שהנביא עצמו אמר ובהר ציון ובירושלם אפקוד על פרי גודל לבב מלך אשור, כי באותם המקומות המקודשות ירבה התפלה והתחנה לפני השם שינקום נקמתו, מגודל לבב מלך אשור ורום עיניו שהיה מתהלל ומתפאר שהכל היה מאתו ובידו. והוא אמרו (יג) כי אמר בכח ידי עשיתי ובחכמתי כי נבונותי, ר"ל שהמלחמה תצטרך שני דברים הכרחיים, וכמו שאמר (מל"ב יח, כ) רבשקה עצה וגבורה למלחמה, ושניהם היו בידו אם לכח כמה שאמר, בכח ידי עשיתי, ואם לענין העצה אמר, ובחכמתי כי נבונותי וכמאמר שלמה (משלי כד, ו) כי בתחבולות תעשה לך מלחמה, ולהגיד שממלכתו היתה כוללת לכל הכפה אמר,

ואסיר גבולות עמים, רוצה לומר שעם היות שיש לכל עם ועם בארצותם לגויהם גבולים ידועים, הנה הוא לפי שכבש כל הממלכות יסיר גבולם המיוחדים, ויעשה מכולם גבול אחד, ולדעת יונתן אמר זה, לפי שסנחריב בלבל את העולם, והעביר העם בערים ממלכות למלכות אחר כדי שלא ימרדו בו, וכמו שעשה יוסף במצרים, וזהו ואסיר גבולות עמים ואמרו, ועתודותיהם שושתי, ר"ל הזמנותיהם שכל מה שהיה מזומן להם לצרכיהם לעתיד, שסה ושלל, ואומרו ואוריד כביר יושבים, רוצה לומר שיוריד וישפיל לארץ היושבים כביר, כלומר בחוזק ובבטחון, ואפשר לפרש ועתודותיהם שוסתי על נבואותיהם שהיו בוטחים העמים בהם, שהוא עם רב כחו יכחישם וישסה אותם בכובשו הארצות ההם, ומי שמצאה ידו כל העולם נוח לו לכבש הקן שהוא מופקר לכל, כי כן היו חיל העמים לפניו, וכמו האדם העוזב בצים עזובות בקן, כן היה לפניו כל הארץ. והוא אומרו (יד) ותמצא כקן ידי לחיל העמים, כי מצא אותם בבטיחה כמו הקן, וכאסף ביצים עזובות, רוצה לומר כמאסף הבצים העזובות בקן אשר זכר, כן כל הארץ אני אאסוף, וכאלו לא היה שם עוף נודד כנפיו להציל הקן, ופוצה פה ומצפצף לצעוק עליו, כי העניינים האלו יעכבו הלוקח מקחת את הקן, אבל הוא לא היה כן, כי לא מצא מי שילחם כנגדו, ואף לא מי שיטיח דברים כנגד כבודו, כי לפי שדמה הגולים לקן הצפרים ולבצים העזובות אמר לשון זה.

ועל זה התרעם הנביא באומרו (טו) היתפאר הגזרן על החוצב בו, ר"ל הנה אשור לא היה הפועל האמתי בחרבן מלכות ישראל, אבל היה כלו כמדרגת הגרזן, והשי"ת הוא היה החוצב האמיתי באותו פעל, וכמו שהגרזן אינו ראוי שיתפאר על החוצב בו, לומר שהוא הפועל האמתי בכריתה, ולא גם כן יתפאר המשור, והוא המגרה על מניפו, שהוא האדם, ככה לא היה ראוי שיתפאר מלך אשור שהוא הכלי, על הש"י שהוא החוצב האמתי והפועל והמניע אותו, ולפי שהביא בזה הנביא שני משלים מהגרזן ומהמשור, ביאר הענין באמרו, כהניף שבט את מרימיו, רוצה לומר כי בהרים השבט לא תרים הוא את עצמו, רק מרימיו יניפוהו, ויהיה אומרו את מרימיו כמו עם מרימיו, וכן (שמות א, א) את יעקב איש וביתו באו, כהרים המטה שאין פעל ההרמה לעץ, כי אם לאדם כן היה סנחריב שקראו השם שבט אפי ומטה זעמי, שאין השבט ולא המטה פועל מעצמו, כי ההכאה וההרמת יד האדם עושה אותה לא העץ, וזהו אמרו כהרים מטה לא עץ, ויש מפרשים אם יתגדל המשור על מניפו בקלות כהרים שבט, ולא שיתגדל על מרימיו שמרימים אותו בקלות כהרים מטה קל, לא כהרים עץ כבד. ואפשר עוד לפרש שהכלי ביד הפועל בו ישנו על שני פנים, או הוא כלי מת יניעהו הפועל כגרזן וזולתו מכלי

האומנים, או הוא כלי חי יניע עצמו את מניעו, כשבט עבד המלך ומשרתו, ששבט העבד ההוא ושררתו הוא כלי, אבל הוא כלי חי, וזהו שאמר, היתפאר האיש אשר הוא כגרזן ביד החוצב בו או כמשור ביד מניפו שהם כלים, כשיאמר שהוא מניף עצמו כהניף שבט שהוא הכלי החי, שלא לבד הוא מניף את עצמו כי גם את מרימיו ולהשלים הביאור אמר כהרים מטה לא עץ כי המטה מצד שהוא מטה ומרים את מרימיו לא מצד שהוא עץ, והיה לו לסנחריב לדעת כי הוא בידי כעץ, והיכולת אשר בידו הוא המטה, ואין לו להתפאר על המטה הזה, אבל המטה יתפאר עליו, והוא מאמר קצר והכוונה בו ידועה.

פסוק טז

לכן ישלח ה' צבאות במשמניו רזון וגו' עד והיה ביום ההוא לא יוסיף עוד וגומר. לפי שאשור התפאר ויחס הכח והכבוד לעצמו, לא לשם יתברך שהוא האדון עליו והנותן אליו כח לעשות חיל, לכן הוא ית' שהוא האדון האמתי ולא סנחריב ישלח במשמניו, רוצה לומר בגבוריו השרים השמנים והחזקים, ישלח בם חרון אפו והעדר הכח, ויהיה זה בשימותו כולם, והוא על דרך (תהלים עח, לא) ויהרוג במשמניהם, ותחת כבודו, רוצה לומר תחת שהיה מתכבד ומתגאה בעצמו, יהיה עונשו שיקד יקוד כיקוד אש, רוצה לומר ששרף אותם מלאך האלהים, כמו שישרוף האש העצים הדקים, ובפרק אלו קשרים (שבת קיג, ב) אמר ר' יוחנן תחת כבודו ולא כבודו ממש, רוצה לומר שנשרפו גופם ונפשם כל אשר תחת כבודו, הוא תחת הלבוש של כל שמן ושמן מאותם אשר זכר, ונקרא המלבוש כבוד לפי שהוא מכבד את האדם, יגיד הכתוב שאש ה' יכנס בהם וישרוף אותם, וכל זה יהיה תחת מלבושיהם, כי היו נשארים בגדיהם קיימים מבלי שיזיקם מוקד האש, ויש מחלוקת לחכמים ז"ל בפרק חלק (סנהדרין צד, א) כי מהם אמרו שגופותיהם ונפשותיהם נשרפו, ויורה על אמתת הדעת הזה, אומרו ותחת כבודו יקד יקוד, ויש מי שאמר שהיו נפשותיהם נשרפות וגופותיהם קיימים, והכתוב מורה גם כן על הדעת הזה שאמר (מל"ב יט, לה) וישכימו בבקר והנה כולם פגרים מתים, ואף על פי שבגמרא לא הוכיחו הדעות מהפסוקים האלה, הנה הם מוכיחים עליהם, והרב רבי קמחי רצה לפרש בין שני הדעות באומרו כי נשרף קצת גופם, ולא מצאתי פשר דבר בדעת הזה, כי כבר יתחייבו לו הספיקות שיפלו בדעות עצמם, ולכן נראה שנשרפו איבריהם הפנימיים ורוחם עם הקדחת השורפת ששלטה בהם המתלהבת בלב, ולפי שהאיברים החיצוניים נשארו אמר, והנה כולם פגרים מתים, כי הפגר הוא חיצוניות הגוף הנראה לעינים, וצדק גם כן דעת האומר שנשרף הגוף והנפש, במה שנשרפו האיברים הגופנים הפנימיים שבהם, ועליהם אמר ותחת כבודו יקד יקוד, ועל אותם

האיברים הפנימיים אמר מנפש ועד בשר יכלה, וכלל המאמר שבזה יודיע הקדוש ברוך הוא אל סנחריב ועמו, שהוא האדון והפועל האמתי ולא אחר.
וזכר שעם זה לכל בני ישראל אשר בירושלם יהיה אור במושבותם חיים ברכה וכבוד והוא אומרו (יז) והיה אור ישראל לאש וקדושו ללהבה, רוצה לומר שהשם יתברך שהוא אור בערך ישראל, כמו שאמר (לעיל ט, א) העם ההולכים בחשך ראו אור גדול, בערך סנחריב יהיה לאש, ובמדרש שוחר טוב דרשו אור ישראל על חזקיהו וקדושו על ישעיהו ושאר הצדיקים אשר היו עמו, לפי שבזכותם באש ה' יבא ובלהב, ואכלה שיתו ושמירו של מלך אשור ביום אחד, והוא משל לאנשי החיל וגבוריו שהכאיבו את ישראל והשחיתום, כשמיר וכשית וכקוצים המכאיבים, ורש"י פירש אור ישראל על התורה, וקדושו הקדוש ברוך הוא, רוצה לומר שבזכות תורת אנשי חזקיהו ואנשי דורו, ורחמי השם יתברך הגינו על ירושלם ולכן יצא הקצף מלפני השם והנגף השורף במחנה אשור.

פסוק יח

ואמר וכבוד יערו וכרמלו מנפש ועד בשר יכלה והיה כמסוס נוסס, רוצה לומר שמלבד המון העם אשר זכר שישרפו שמה, הנה הנכבדים גם כן ושרי אשור שהם כבוד יערו וכרמלו, כי למעלתם המשילם בעצים הצומחים ביער ובהר הכרמל, כמו שדמה הפחותים לשמיר ושית, הנה אותם הנכבדים והשרים שבמחנהו, מנפש ועד בשר יכלה אותם האש השורף ההוא וביאר ואמר אופן השרפה באומרו, והיה כמסוס נוסס רוצה לומר שמתוך השרפה ימסו נפשם ורוחם ואיבריהם הפנימיים, כי כלו יהיה נמס ומסוי מבפנים, ורש"י פירש כמסוס נוסס על מין מהתולעת, כי לפי שדמה אותם לעצי יער, דמה פורענותם אל התולעת הנוסר בפיו וטוחן העץ.

פסוק יט

ואמר ושאר עץ יערו מספר יהיו ונער יכתבם להגיד שהשרים שישארו יהיו מעט, עד שנער קטן יכתבם אחד לאחד ולא ילאה לכותבם למיעוטם, ודרך דרש שיהיו עשרה, וזהו ונער יכתבם לפי שהנער המתחיל ללמוד כתיבת האותיות, הדבר הראשון שידע לכתוב היא היו"ד לפי שהיא ראשית האל"ף, והיו"ד עולה למנין עשרה.

פסוק כ

והיה ביום ההוא לא יוסיף עוד וגומר עד סוף הפרשה. לפי שזכר הנביא בזה פעולות הפכיות שיעשה הקדוש ברוך הוא, אם בישראל והחרבן והגלות וההצלחה למלך אשור כנגדם, ואם לבני יהודה וליושב ירושלם גנון והציל פסוח והמליט ומפלת סנחריב בעבורם, מפני זה ביאר מה היתה הסבה בזה ואמר, שזה יהיה לפי שבזמן ההוא

שאר ישראל ופליטת בית יעקב, שהם מלכות יהודה ויושבי ירושלם אשר נשארו מכל השבטים, לא יוסיפו עוד להשען על מכהו, ואמר זה על האויב מלך אשור, שאחז היה בוטח בו ושולח אליו מנחה, ועם היותו עוזר אליו היה מכהו, ומכה כל עם ה' בני ישראל, ולכן אמר שבימי חזקיהו לא יעשו כן, כי לא ישענו על משענת קנה רצוץ שהוא מלך אשור, שיום אחד היה מושיע אותם מיד רצין, ויום אחר היה עולה עליהם, ומפני זה לא ישענו עליו עוד, כי הוא מכה ואויב לא מושיע, אבל ישען על ה' קדוש ישראל באמת, כי עם היות שנשארו מעט מהרבה, הנה בראותם מפלת סנחריב אותו השאר (כא) שאר יעקב שישאר מיד מלך אשור במלכות יהודה, ישוב אל אל גבור לשם ית' אשר לו הגבורה והתפארת להצילם מידי סנחריב ושהפיל מחנהו במגפה. ואמנם אומרו (כב) כי אם יהיה עמך ישראל כחול הים, רש"י פירשו שאמר הנביא כנגד חזקיהו, שאפילו שהיו ישראל כחול הים קודם גליותיהם, אותו השאר הנשאר מהגלות הכולל שבשמרון ישוב בהכרח, כי הנשארים מהם בירושלם ישובו אל ה', והכליון החרוץ שהיה מעותד לבוא עליהם יהיה שוטף ומונע אותו הצדקה שהם יעשו בתשובתם, כי היא תעכב הרעה מלבוא, ויראו (כג) כי כלה ונחרצה השם יעשה בקרב כל הארץ, ר"ל בסנחריב ומחנהו, ולכן ישובו ויכנעו לפניו, ויותר נכון לפרש כי לפי שאמר שאר ישוב שאר יעקב אל אל גבור, פירש מהו השארית שישוב, ואמר כנגד ישראל, כי אם יהיה עמך כחול הים קודם גלויות מלך אשור, שאר ישוב, רוצה לומר הנה יתמעטו כל כך שלא ישאר, כי אם אותו אשר ישוב בתשובה כמו שאמרתי, לפי שבו כליון חרוץ יהיה שוטף אותם בצדקה ומשפט על חטאתיהם, ואמנם אמרתי זה, לפי שכלה ונחרצה השם עושה בקרב כל הארץ, והוא בגלות השבטים על ידי מלך אשור, ולכן יתמעט העם ולא ישובו בתשובה, כי אם אותו השאר יהודה ובנימין יושבי ירושלם, וקרא ארץ ישראל קרב הארץ מפני שארץ ישראל היא באמצע הישוב כולו.

ואמר הנביא כנגד בני יהודה שעליהם היה מדבר, אף על פי שתראה הכליון ההוא הנעשה למלכות ישראל, חרבן שמרון וגלות השבטים, ושמאימת סנחריב שתפש את כל ערי יהודה, ונסע לבוא על ירושלם אתה עמי יושב ציון שהוא ראש מלכות יהודה, אל תירא ואל תחת ממנו, והוא אומרו (כד) אל תירא עמי יושב ציון מאשור בשבט יככה, רוצה לומר כיון שאתה תשוב אל ה', אל תירא מסנחריב שלא יכה אותך בשבטו ובחרבו כאשר עשה לשמרון, ואל תירא שמכאן והלאה מטהו ישא עליך בדרך מצרים, רוצה לומר בבואו עליך בדרך מצרים כי משם עבר לבוא על ירושלם, או יהיה פירושו כדרך

שעשו המצריים לאבותיך במצרים שנאמר (שמות א, יא) וישימו עליו שרי מסים או כדרך שעשה סנחריב למצרים.

פסוק כה

כי עוד מעט מזער וכלה זעם ואפו עד תכליתם, ר"ל שמיד תכף אחר זה יכלה הזעם והאף, שהיה אשור כלי ושליח לאפי וזעמי, כמו שאמר הוי אשור שבט אפי, ויכלה הזעם והאף ההוא עד תכליתם, ואפשר לפרש הכתובים האלה באופן אחר, והוא שהבטיח את העם היושב בציון, שאף על פי שישמעו דברי סנחריב וחרופיו וזדונותיו, שלא ייראו ממנו וזהו אל תירא מאשור בשבט יככה שהוא שבט פיו, על דרך (להלן יא, י) והכה ארץ בשבט פיו, וכן ומטהו ישא עליך, רוצה לומר כלי זיינו חרבו וקשתו שישא לבוא בדרך מצרים, כלומר כמו שבא מצרים בהיותך חונה על הים אל תירא מזה, כי עוד מעט מזער יכלה זעמי ואפי על תכליתם, ויהיה זה בשימותו כולם במגפה בלילה אחת שאז יכלו עד התכלית, ויש ספרים שכתוב בהם תבליתם בבי"ת, והוא מלשון (ויקרא כ, יב) תבל עשו, רוצה לומר שיעשה זה בסבת נבלותם וזדונם והתבל אשר עשו בשמרון, ודבריו כנגד האל שאמרו, (כו) ולכן יעורר עליו ה' צבאות שוט כמכת מדין בצור עורב ומטהו על הים ונשאו בדרך מצרים, רוצה לומר אם סנחריב הכה אותך בשבט והקב"ה יכה אותו בשוט שהוא יותר קשה משבטו, ועניני שיעיר הקדוש ברוך הוא שוט להכות את אשור, כמכת מדין שהרגו עורב כמו שמפורש בספר שופטים (שופטים ז, כה) שגדעון נצח מלחמת מדין ועורב ומלך מדין ברח ורדף אחריו גדעון והרגו בצור עורב, וכן יקרה אל מחנה מלך אשור ולסנחריב כי ימות, ויכלה מחנהו במגפה, ויברח סנחריב ויהרגוהו בניו בארצו, ויקרה לו גם כן מהכליה והאבדון מה שקרה למצרים, כשרדפו אחרי בני ישראל בתוך הים, והוא אומרו ומטהו על הים ונשאו בדרך מצרים, ויהיה ועורר מושך עצמו ואחר עמו, אמר ועורר עליו ה' צבאות שוט כמכת מדין בצור עורב, ויעורר עליו גם כן מטהו אשר היה על הים, רוצה לומר על ים סוף, והמטה ההוא ישא אשור וינהיגהו, באותו דרך שהנהיג מצרים בים ששטפם כולם יחד בלילה אחת, כן יכלו גם הם בלילה אחת. ועם הכלה ונחרצה אשר יבא על מלך אשור ועל מחנהו (כז) יסור סבלו מעל שכמך ועולו מעל צוארך והוא משל לשני שעבודים שהיה לסנחריב עליהם בגופם ובממונם, כי אותו עול שהיה להם על ישראל יחובל מפני שמן, שהוא כנוי לחזקיהו משוח בשמן, וחכמים ז"ל דרשו (סנהדרין צד, ב) וחובל עול סנחריב מפני שמן שהיה מדליק חזקיהו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, והכוונה שהגדיל תורה, שהוא אור העולם כשמן המאיר מפני אור הנר הדולק בו והיותר נכון אצלי בפירוש וחובל עול מפני שמן שיושחת ויתחבל עול

סנחריב מפני כבדות ושמנינות אותו עול, כי כמו שהשוורים יעבדו עם העול, וכשישמן ויכבד העול יהיה סבה שלא יוכלו שאתו, כן היה בעבדות סנחריב שהיה עולו כל כך קשה, שמפני כבדותו והיותו שמן ועב מאד, יושחת ויבטל העול ההוא, כי יפרקוהו בני אדם מעליהם בהכרח, זהו קשור הכתובים האלה ופירושם על דרך הפשט.

ועלה על לבי לומר עוד בהם שהנביא כן היה דרכו, שבהיותו זוכר ומיעד דבר מן הדברים ההווים בזמן ההוא, היה מיעד גם כן דברים דומים אליהם אשר יהיו באחרית הימים, ושאמרו בכאן שאר ישוב שאר יעקב אל אל גבור, הוא ייעוד לענין ההוא מגלות השבטים, ושיהודה ובנימן הנשארים ישובו אל ה' ויצילם מידי סנחריב, האמנם מה שיהיה אחר כך כי אם יהיה עמך ישראל וגומר כי כלה ונחרצה וגומר הוא ייעוד לעתיד לבוא, כאלו אמר שמה שיקרה לבני יהודה וליושבי ירושלם עם סנחריב, ר"ל מהפסד האומה בראשונה והשאר הנשארים ישובו אל השם, ובזכותם יתמו חטאים מן הארץ כל מחנה אשור יהיה דוגמת מה שיקרה בעתיד לבני הגלות, כי אף שיהיו רבים בגלות כחול הים, שאריתם ישובו אל השם באחרית הימים, לפי שבתוך הגלות יהיה כליון חרוץ שוטף בהם, וזהו בצדק ובמשפט, או יאמר שאף על פי שיהיו בני הגלות בעלי צדק הכליון חרוץ שיהיה בהם ישטוף הצדק שיעשה, וכמו שעתה אחרי תשובת שארית בני יהודה תבוא מפלת סנחריב, כך בסוף הגלות אחרי תשובת המעטים הנשארים, כי יעשה הקב"ה כלה ונחרצה באומות בקרב כל הארץ, ולכן חתם בזה הפרשה וחזר לענין הראשון מבני יהוד' ויושבי ירושלם, ועליהם אמר לכן כה אמר ה' צבאות אל תירא עמי יושב ציון, ועוד אפרש זה בפרשה הנמשכת לזו.

והתחיל הנביא להלעיג מסנחריב שהיה בא במהירות גדול לכבוש את ירושלם במהרה, עד שהלך מסעות רבות ביום אחד, כמו שאמרו בפרק חלק (סנהדרין צד, ב) עשר מסעות נסע אותו רשע באותו יום, כי לא יוכל לבבו לחנות יום אחר יום עד בואו שמה, והוא אמרו (כח) בא על עית, עבר במגרון למכמש יפקיד כליו, רוצה לומר שעית שהיתה עיר בצורה לא רצתה לינתן בידו עד שבא והצר עליה, אמנם מגרון לא הוצרך לבוא עליה, כי אם בדרך העברה, כי מיד לקחה, וזהו עבר במגרון, ומכמש לפי שהיתה עיר יותר חזקה ולא יכול ללוכדה מיד גם לא רצה להתעכב שמה מרוב חשקו לבוא על ירושלם, לכן הפקיד שמה כליו, רוצה לומר כלי מלחמתו הסוללות ודומיהן לצור אותה, ואפשר לפרש למכמש יפקיד כליו שרוב כלי מלחמתו הפקיד שמה, כי חשב שאיננו צריך לכלי זיין כל כך לכבוש את ירושלם, וכן זכר (כט) שעברו מעברה, רוצה לומר שעברו מעבר הירדן ועיר גבע שהיא אחר הירדן היה מקום לינתו, כי שם לן אותה לילה והיא עיר

אחת לבנימן, ואז חרדה הרמה, רוצה לומר שיושביה פחד קראם ורעדה, וכן בני גבעת שאול נסו כי היתה מערי הפרזות בלתי מוקפת חומה ולכן שלחו לבני בת גלים לומר אליהם, (ל) צהלי קולך בת גלים, שיצעקו ויתקעו שופר להבריח העם, ושיקשיבו בני לישה לקולם ויברחו עמהם, וכן העדה העניה אשר בענתות, והיתה קול הצואה הזאת לבת גלים, לפי שהיתה עיר גבוה ולכן צוה לה שתרים קולה קול בהר, להשמיע אל כל שכניו כדי שלא יפלו ביד הכשדים (לא) וכן נדדה מדמנה, רוצה לומר שברחו ונדדו ממקומם, שהיתה עיר פרוצה אין חומה, ויושבי גבים והיא עיר שמה גבים להיותה עיר בצורה לא ברחו, אבל העיזו והכניסו מקניהם לתוך העיר, והוא מלשון (שמות ט, יט) שלח העז את מקנך.

ובאלו המסעות אשר הלך סנחריב באותו יום הגיע לנוב, ועוד היה היום גדול שעמד לו בנוב, ומשם ראה ירושלם ובראותו אותה היה מנופף ידו, כאדם המבזה את הדבר בחשבו שיכבשה לשעתו, והוא אמרו (לב) עוד היום בנוב לעמוד, כלומר עדיין היה היום גדול כשהגיע סנחריב לנוב, והסכים לעמוד שם כל היום ההוא, לפי שהיתה נראית משם ירושלם ונתקרר בזה, כי נראה בעיניו עיר קטנה ושבנקל יוכל לכובשה, ולכן היה מנופף ידו כנגד הר בת ציון וכנגד גבעת ירושלם, ואפשר לפרש שלא יחסר הכתוב מלת כנגד, לומר כנגד הר בת ציון וכנגד גבעת ירושלם, ושלא היה סנחריב המנופף היד כנגדה, אבל יאמר הנביא שעם היות שהיה סנחריב מפחיד ומאיים כל יושבי הארץ, עד שמכל המקומות היו בורחים מפחדו, הנה לא היה כן ציון וגבעת ירושלם באותו יום שבא סנחריב לנוב, כי כבר היו מובטחים מהנביא על זה, וכן הר בת ציון וגבעת ירושלם, המקום ההוא היה כאילו ינופף ידו כנגד סנחריב, כגבור עריץ האומר לאויבו אין לי פחד ממך, גשה נא סורה שבה פה ותקבל גמולך בראשך, ולדעת חכמים זכרם לברכה בפרק חלק ביום אחד הלך כל המסעות הנזכרות סנחריב כדי שיגיע לנוב בעוד היום גדול באופן שיוכל באותו יום ללכת לירושלם להלחם בה ביום ההוא, כי אמרו אצטגניניו שאם ילחם בה אותו יום יכבשנה מיד, לפי שבכמו אותו היום נהרגו כהני ה' בנוב במצות שאול המלך, (שמ"א כב, טז - יט) וכאשר הגיע לנוב וראה את ירושלם מרחוק, בזה אותה להיותה קטנה בערך שאר המקומות שכבש, והיה מניף ידו נגדה בדרך לעג ובזיון, לומר כי בנקל יכבשנה, ולכן לא רצה ליסע מנוב, עם היות היום גדול, ואמר וכי על עיר קטנה כזאת הרגזתי כל חיילותי לינו פה הלילה, ולמחר ישליך איש איש אבנו עליה.

וזכר הנביא שרבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום, כי הנה סנחריב חשב שלא היה אדון אחר עליו גבור ממנו להשפילו, ולכן דבר מה שדבר, אבל הקדוש ברוך הוא שהוא האדון האמתי, והוא אלהי הצבאות העליונים והתחתונים גזר לסעף פארה במערצה ורמי הקומה גדועים והגבוהים ישפלו, ומסעף הוא מלשון בסעיפיה פוריה, שהם ענפי האילן, והכוונה במסעף שהסיר הענפים והכרית הפארות שהוא גם כן לשון ענף, כמו ותרבינה פארותיו, ואמר שעשה זה במערצה, רוצה לומר בחזקה רבה, או יהיה במערצה במשור המקצץ הענפים כדברי רש"י, באופן שהעצים שהם רמי הקומה יהיו גדועים ונכרתות והגבוהים ישפלו, והיה זה משל למלכים ולשרים הבאים במחנה אשור שימותו במגפה, ואחר שנבא על המלכים והשרים ניבא על העם באמרו, ונקף סבכי היער בברזל, ר"ל שיכרתו אותם הענפים הנאחזים זה בזה והוא רמז למגפת העם, ואולי אמר בברזל על המלאך המשחית, ועל סנחריב שהוא המלך הגדול עליהם אמר והלבנון באדיר יפול, שיפול מפלה רבה בזכות חזקיהו שנקרא אדיר, וכמו שאמר (ירמיה ל, כא) והיה אדירו ממנו, או יהיה פירוש והלבנון באדיר יפול שהלבנון רמז למחנה אשור בכלל אשר שם גדולים וקטנים, יפול על ידי האדיר שהוא המלאך שיצא והכה בהם כמו שיזכור אחר זה, ולפי זה הפירוש יהיו הכתובים האלה הנה האדון ה' צבאות וגומר, ונקף סבכי היער וגומר, תשלום הנבואה הזאת שדברה מענין סנחריב, והוא דעת המפרשים כולם, ועל דעתם נמשכתי בפירוש הזה, עם שאין כן דעתי כמו שאפרש בנבואה הנמשכת.

פסוק לג

הנבואה השמינית תחילתה הנה האדון ה' צבאות מסעף פארה במערצה וגומר עד (יג, א) משא בבל אשר חזה ישעיהו בן אמוץ, ויש בה ד' פרשיות:

הראשונה (י, לג) הנה האדון ה' צבאות מסעף, השנית (יא, א) ויצא חוטר מגזע ישי, השלישית (יא, י) והיה ביום ההוא שורש ישי, הרביעית (יא, י) והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו וגומר, וראיתי להעיר בנבואה הזאת ששת השאלות.

השאלה הראשונה מה ענין הנבואה הזאת במקום הזה, כי אם עדיין ישעיהו לא נתנבא על חרבן בית ה' וגלות ירושלם לא הראשון ולא הב', איך בא לנבואת על גאולתו ועל נחמתו, וכפי סדר הלמוד היה ראוי להודיע החורבן ואח"כ הגאולה.

השאלה השנית באמרו ויצא חוטר מגזע ישי, והוא למה ייחס מלך המשיח לישי, והיה ראוי ליחסו אל דוד, כי הוא היה אב בהתחלת המלכים, וכן אמר בענין מלך המשיח

(יחזקאל לז, כה) ודוד עבדי נשיא להם לעולם ולא אמר ישי, ולמה קראו פעם חוטר ופעם נצר, ואחר זה יקראהו שרש ישי אשר עומד לנס עמים.
השאלה השלישית בפסוק ונחה עליו רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה וגו', והוא למה זכר ששת השלמיות האלה, רוצה לומר חכמה ובינה עצה וגבורה דעת ויראת ה', ולא זכר מדות אחרות כענוה ושפלות וצדק וירא חטא ושאר המדות המשובחות, ולמה כלל כל ששת השלמיות האלה בשלשה רוחות ולא אמר רוח אחד לכל שלמות מהם.
השאלה הרביעית באמרו ושפט בצדק דלים והוכיח במישור לענוי ארץ, ומיד אחר זה אמר והיה צדק אזור מתניו והאמונה אזור חלציו וייעד א"כ שני פעמים סמוכים זה לזה על דבר שהוא הצדק, בהיות די באחד מהם והוא כפל מבואר.
השאלה החמשית באמרו ואריה כבקר יאכל תבן, והוא שאם היה ענין הנבואה להודיע השלום אשר יהיה גם בין הבעלי חיים הטורפים והביתים האלה, וכמו שזכרם אחד לאחד בין שיהיה הדבר משל או כפשוטו, מה לנו לדעת שהאריה יאכל תבן כבקר, והנה אין זה מן השלום.
השאלה הששית באמרו יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו, והוא למה קרא הגאולה הזאת שנית, כי אם נאמרה על ימי חזקיהו הנה הוא קנין ראשון לא שני, ואם נאמרה על בית שני הנה לא נתקיים אשר ישאר מאשור, כי לא באו לבית שני עשרת השבטים, וגם לא שבו בימי חזקיהו, ואם נאמרה על הגאולה העתידה, הנה יהיה קנין שלישי בערך יציאת מצרים ופקידת בית שני ואיך אם כן קראה שנית. והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות כולם.
הכוונה הכוללת בנבואה הזאת נתחלפו בה המעיינים חלוף רב, כי מהם חשבו שנאמרה על חזקיהו שהיה חוטר מגזע ישי, והיה שופט בצדק דלים ולא למשמע אזניו ולא למראה עיניו, כי אם בחקירה ודרישה רבה, ושענין גר זאב עם כבש, היה משל לרב השלום שהיה בימיו, ושמפני פלא כל המעלות שנעשה לו, אמר שורש ישי אשר עומד לנס עמים, ובעבור השלום שהיה לו עם כל סביביו עם כבוד גדול, אמר והיתה מנוחתו כבוד, ושענין כי מלאה הארץ דעה נאמר על החכמה והדעת שהיה בדורו. ומהם אמרו שנתקיימה בבית שני, ושעל זרובבל נאמר חוטר מגזע ישי, ושאר הכתובים דרשו עליו באותו אופן שדרשוהו הראשונים על חזקיהו, ומפרשי הנוצרים פירשו הנבואה הזאת על ישו שהיה מגזע ישי והיה בו כל הרוחות הטובות האלה ולא היה שופט למשמע אזניו כי אם בצדק אלהי, והעתיקו והיתה מנוחתו כבוד והיתה קבורתו כבוד, ושגר זאב עם כבש הוא משל לחלוף האומות שנכנסו לדתו בהסכמה אחת, ושעליה נאמר כי מלאה הארץ דעה.

והדעות האלה שלשתם, אחד המרבה ואחד הממעיט הם מרוחקים מאמתת הכתוב ופשוטו, אם הראשון, לפי שחזקיהו כשנאמרה זאת הנבואה כבר היה בן עשרה שנים, ואיך יאמר עליו ויצא חוטר שמורה שיולד ויצא לעולם אח"כ ימים רבים, ועוד כי לא מצאנו לו גבורות, ואיך אם כן יאמר עליו רוח עצה וגבורה, וגם לא מצאנו שעשה נסים ונפלאות, ואיך אם כן יאמר עליו והכה ארץ בשבט פיו וברוח שפתיו ימית רשע, ואין לפרשו על מפלת סנחריב כי לא נעשתה בשבט פיו ולא ברוח שפתיו, והכתוב מבאר (ישעיה לז, לה) וגנותי על העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי, גם אומרו ושעשע יונק על חור פתן וגומר, אם הכתובים כפשוטם מבואר הוא שלא נתקיימו בימיו, ואם הם משל להפלגת השלום אז לא נתקיימה כי הנה בימיו נגזר הגלות והחרבן, ועל גאותו יצא הקצף מלפני ה' כמו שיתבאר אחר זה, ומלבד כל זה הנה ישאר כנגד זאת ספק עצום נמנע ההתרה, ממה שאמר מיד והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית וגו', ובה התבארה חזרת השבטים שהלכו בגלות אשור, וגאולת גלות יהודה כמו שאמר ואסף נדחי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ, וידוע שבימי חזקיהו לא שבו השבטים מארץ אשור, ולא גלתה יהודה עדין, ואיך יקבץ נפוצותיו ואם מלכות אפרים לא שב בימיו, איך יאמר וסרה קנאת אפרים וצוררי יהודה יכרתו, אפרים לא יקנא את יהודה, ויהודה לא יצור את אפרים, גם אומרו יחדו יבוזו את בני קדם אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם, ידוע שבימי חזקיהו לא לקחו ישראל את ארצות העמים האלה והיא עתידה להם. גם אמרו והחרים ה' את לשון ים מצרים שביאר שבאותה גאולה יעשה השם נס בקריעת הים דומה לקריעת ים סוף, מבואר וידוע שלא נעשה בימי חזקיהו, ואי אפשר לחלק בין הפרשיות האלה ולומר שפרשת ויצא חוטר נאמרה על חזקיהו, ופרשת והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית היא לעתיד לבוא, לפי שמאמר והיה ביום ההוא לא יסבלהו, אלא שבאותו זמן עצמו שיהיה ענין הפרשה הראשונה, יהיה גם כן ענין הפרשה השנית, וכל זה ממה שיורה שלא נאמרה הנבואה הזאת על חזקיהו ודורו.

ואמנם הדעת השני שנאמרה על זרובבל הנה הוא גם כן נפסד מפאת הביטולים האלה אשר זכרתי כולם, כי הנה לא נחה עליו רוח ה', ולא עשה נסים ונפלאות ולא היתה מנוחתו כבוד, כי הוא שב לבבל ושם מת בעבדותו, ובדור בית שני לא היה רוב שלום בעולם וגם לא ביניהם, אבל היה בהפך, כי אז נתרבו מלחמות הפריצים והכופרים ואויבי השם בארץ, ובזמן בית שני לא שבה מלכות אפרים וגלות עשרת השבטים מאשור, וגם גלות יהודה ובנימן לא שבו כולם מבבל, כי רובם נשארו שמה ובמצרים ובעמון ובמואב ובארצות יונים, כמו שתראה בספורי יוסף בן גוריון, וגם בצרפת ובספרד ובארצות

אחרות נתפזרו מהם, ולא שבו ירושלם בזמן בית שני, ולא נעשתה אז קריעה בים מצרים, כיום עלותם מארץ מצרים, גם לא ירשו ארץ אדום ועמון ומואב וכל זה ממה שיורה שהנבואה הזאת בפרשיותיו אי אפשר לפרשה על זמן בית שני.

ואמנם הדעת הג' ממפרשי הנוצרים, הנה בהיות עיקרו ויסודו מכת הנמנעות שלהם טבע קיים, מבואר הוא שלא יכוין אליו הנביא בנבואתו, כי ישו לא היה מגזע ישי אם הוא לא היה בן יוסף בעל מרים אמו, לפי שהשתעפות המשפחה אשר אתם מישי מאיש אל איש אינן נוגעה אל מרים, כי אם אל יוסף בעלה, כמו שביאר מאטיאו השליח באבין גיליו שלו, ואם הוא לא היה אבי ישו אם כן לא היה ישו גזע ישי וכבר נתקשו חכמיהם בדבר הזה, ונדחקו לומר שהנשים בישראל לא היו נשואות, כי אם לבני שבטם כמו שצוה משה בבנות צלפחד, (במדבר לו, ו) וחייבו מזה שבהיות יוסף איש מרים מזרע דוד, שתהיה אשתו מרים גם כן ממנו, ושלכן היה בנה בן דוד ומזרעו, והטענה הזאת אין לה על מה שתסמך, לפי שמה שצוה משה לא היה, כי אם בבת יורשת נחלה כבנות צלפחד, כדי שלא תסוב נחלה משבט אל שבט, וכן ביארה תורה, ומי הגיד להם שהיתה למרים נחלה לשתיפול בה הדין ההוא, ועוד כי אף שתהיה יורשת נחלה, היה אפשר שתנשא לאחר משבט יהודה, ולא היה מחוייב שיהיה מזרע דוד, כי כמה אוכלוסין וכמה משפחות היו בשבט יהודה, כל שכן שהדין ההוא לא נהג אלא באותו דור, מפני חלוקת הארץ שהיתה עתידה להיות, כמו שקבלו חכמים ז"ל ובא מבואר בסוף מסכת תעניות (ל, ב), הלא תראה שאחרי מלחמת פלגש בגבעה נתנו ישראל בנותיהם לבני בנימן, וגם דוד שהיה משבט יהודה, הלא לקח לו לאשה את מיכל בת שאול שהיתה משבט בנימן, ויהושפט מלך יהודה הלא נשא את בת אחאב שהיה משבט אפרים, וכאלה בזמן בית ראשון רבו מספור, כל שכן וכל שכן בבית שני שלקחו נשים מצריות אדומיות, והורקנוס המלך כהן לה' מבני חשמונאי נשא בת תלמי מלך מצרים, ואנטיפטר אביו של הורדוס נשא אשה אדומית, ואם בזה היו פרוצים, כל שכן לשישא איש משבט אחד אשה משבט אחר, אף שבבית שני לא נעשתה חלוקת הארץ, שלא נתחלקה לשבטים, ולא היה אם כן ביניהם חשש ולא תסוב נחלה משבט אל שבט, ולכן גם בת היורשת נחלה לא תתחייב להנשא לאיש משבטה, ומלבד כל הדברים והאמת האלה, יש לשואל לשאול אם היא היתה מזרע דוד, ויוסף לא שכב עמה וישוע לא היה בנו, למה מאטיאו השליח כשבא לספר יחוסו של ישוע, מה לו לזכור יחוס איש אמו אם לא היה אביו, ויותר טוב היה לזכר זכרון היחס באמו אלא שאין להם טענה בזה. גם ישו לא הי' שופט ישראל, לשיאמר עליו ושפט בצדק דלים לא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אזניו

יוכיח, גם לא נתקיים בימיו ולא אחרי מותו, וגר זאב עם כבש אם הי' הדבר כפשוטו, וגם שיפרשוהו משל לרוב השלום, הנה לא נתקיים בימיו, כי אז רבו הקטטות והמלחמות בירושלם עד חרבנה, ואחרי מותו הי' בכל העולם חרב איש באחיו, וגם שזייפו הכתובים האלה, מה יעשו לפרשת יוסיף ה' שנית, שנזכר בה גאולת השבטים וקבוץ בני יהודה ושאר הדברים, וכבר נלחצו בפירושה מאד ובאו במהמורות בל יקומו, שפי' יוסף ה' שנית לקנות את שאר עמו, שהי' זה בדרשות השלוחים, ושקבוץ הגליות הי' התאספות הגוים לקבל דתם, ופי' ונשא נס לגוים על השתי וערב, ופירשו ועפו בכתף פלשתים על דורשיהם שהלכו לארצות המזרח לדרוש דתם, ומפני שלא נתעכבו מפאת בני מצרים, שלכן אמר והחרים ה' את לשון ים מצרים, הנך רואה שדבריהם ופירושיהם הבל וריק, על כן אמרתי לא אזכר ולא אדבר עוד בשמם, כי הם דברים בטלים מפאת עצמם, והנה הודעתיך אותם פה, כדי שיעמוד לבך תחזקנה ידיך עם אמתת דרכי מפרשינו בפירוש הכתובים, ואחרי שהנבואה הזאת א"א לפרשה כפי אחד מהדעות האלה, מבואר הוא שלא נאמרה, כי אם על קבוץ הגליות ועל משיח צדקנו מהרה יגלה, וזו היא הכוונה הכוללת בנבואה הזאת, ועוד אוכיח אותה בפרטי הפסוקים.

הנה האדון ה' צבאות וגו' עד ונחה עליו רוח ה'. קצת מהמפרשים עם היות שקבלו אמתת כוונת הנבואה הזאת, מן ויצא חוטר וגומר, הנה הם פירשו שני הפסוקים הראשונים, שהם הנה האדון ה' צבאות וגומר, ונקף סבכי היער וגומר, בשהם תשלום הפרשה הקודמת מענין מפלת סנחריב, וכן פירשתי אני אותם למעלה בסוף הפרשה השביעית, אבל אין דעתי נחה בזה, לפי שמפלת סנחריב כבר נזכרה קודם לזה בסמוך, באמרו לכן ישלח האדון ה' צבאות במשמניו רזון וגומר, ולמה יתחיל עתה מחדש להודיע ולומר זה עצמו, ועוד שהפסוק הזה הנה האדון ה' צבאות מסעף פארה וגומר תמצאהו פרשה בפני עצמה, ואם היה מענין סנחריב בתשלום הנבואה הקודמת לא היה ראוי להיות בו פרשה, אלא בפסוק ויצא חוטר מגזע ישי שהיה על הגאולה העתידה, ואין הדבר כן בספרים המדוייקים אשר לנו, כי התחלת הפרשה היא הנה האדון ה' צבאות, ובפסוק ויצא חוטר אין פרשה לא פתוחה ולא סתומה, לפי שהוא נסמך על הכתובים הקודמים, על כן אמרתי שתחילת הנבואה היא מתחילת הפרשה בפסוק הנה האדון וגומר, ויהיה פירוש הכתובים באחד משני דרכים, הראשון שמפני שזכר למעלה גלות עשרת השבטים, ומפלת סנחריב ועמו, ראה יתברך להודיע לישעיהו העתיד להיות עליהם בסוף גלותם, האם ישובו על ארצותם בזמן מן הזמנים או לא, ולכן אחרי שהשלים להודיע גלותם וחרבנם, ומפלת סנחריב הגולה אותם, התחיל בנבואה אחרת להודיעו,

מה שעתיד להיות עליהם באחרית הימים, ועל זה אמר הנה האדון ה' צבאות מסעף פארה במערצה רוצה לומר יותר ממה שראית שעושה הקדוש ברוך הוא בסנחריב ועמו, יעשה בקץ הימים בשאר האומות שיכרות אותם בידו החזקה, והמלכים והשרים שהם רמי הקומה יהיו גדועים ונכרתים, ואשר המה עתה גבוהים בארצותם לגויהם ישפלו, ואז יצא חוטר מגזע ישי שהוא משיח בן דוד שיהיו בו כל השלמיות שיזכור, וישובו השבטים כולם ונפוצות יהודה גם כן כמו שמפורש בפרשיות, ומסכים לזה כתב רש"י ז"ל ואם תאמרו זה תנחומין לחזקיהו ועמו, שלא יפלו ביד סנחריב ולא תהא על הגולה שהגלה בחלח וחבור שמא אבד זכרם, לא כי לסוף יבא משיח ויגאלם עד כאן. והדרך השני הוא יותר נכון בעיני שנאמרו הפסוקים האלה על בני יהודה שהיו אז בימי חזקיהו שלמים וכן רבים בתקפם וגבורתם, ועליהם אמר הנה האדון ה' צבאות מסעף פארה במערצה שהפארה במערצה היא ירושלם, ורמי הקומה שהם בני יהודה, יהיו גדועים וגולים בידי האויביהם, וניבא הנביא בפרט על שני החרבנות, כי על החרבן הראשון אמר (לד) ונקף סבכי היער בברזל, שהיער הוא משל לירושלם, והברזל הוא רמז לנבוכדנאצר שהחריב את ירושלם חרבן ראשון, ועל חרבן בית שני אמר, והלבנון באדיר יפול כי הלבנון הוא רמז לבית המקדש, כמו שאמר (זכריה יא, א) פתח לבנון דלתיך והאדיר היה מלכות רומי המושל על כל מלכיות האדמה, וכן אמרו בפרק הניזקין (גיטין נו, א - ב) אמר ליה רבן יוחנן בן זכאי לאספסיינוס שלם עלך מלכא אמר ליה מחייבת תרי קטלי, חדא דקריית לי מלכא ולאו מלכא אנא, ועוד אי מלכא אנא אמאי עד האידנא לא אתית לגבאי, אמר ליה דקאמרת לאו מלכא את, לא הוה מימסרא ירושלם בידך, שנאמר והלבנון באדיר יפול, ואין אדיר אלא מלך שנאמר (ירמיה ל, כא) והיה אדירו ממנו וגומר, הנה התבאר שרבן יוחנן פירש הכתוב בזה הדרך על חרבן ירושלם השני, והותרה בזה השאלה הראשונה.

פרק יא

פסוק א

ואחרי שנבא על החרבן נבא על הגאולה והנחמה והוא אומרו (א) ויצא חוטר מגזע ישי ונצר משרשיו יפרה, שזכר ראשונה ענין מלך המשיח, ואחר כך יזכור גאולת האומה, ואמר מלת יצא בחוטר כאלו הוא יוצא מתחת לארץ, והוא הדבר הנשאר מהעץ הנכרת, ואחר זמן רב מאותו שורש שנשאר תחת הארץ יצא חוטר אחד, כן ישראל אף על פי שיהיו בגלות נכרתים ונלקים בכמה צרות, יש לעץ תקוה כי נשאר הגזע והשורש, ומשם

יצמח חוטר וענף אחד מיוחד, ישובו יושבי בצלו שהוא מלך המשיח והנה ייחס אותו אל ישי, אם לפי שישי היה צדיק גמור ולא חטא מימיו, עד שאחז"ל (ב"ב יז, א) שהוא מת מעוטיו של נחש, רוצה לומר בגזרת אדם הראשון לא בעבור חטאו, ולכן ייחס מלך המשיח אליו, לפי שינוח בו דעת ויראת ה' כמו שיזכור, גם אפשר לומר שבעבור שמלך המשיח יקרא דוד, כמו שאמר (יחזקאל לז, כה) ודוד עבדי נשיא להם לעולם, לכן לא אמר חוטר מגזע דוד, אבל אמר מגזע ישי כאלו הוא יהיה דוד עצמו, שיצא ממתני ישי ומשרשיו, ואמר שרשיו בלשון רבים רומז לדוד ולשלמה בנו, כי הנה ימצאו במשיח שלמות הדעות ושלמות המדות שהיו בדוד ושלמה והותרה בזה השאלה הב'. אמנם באיכה רבתי דרשו והלבנון באדיר יפול על מלך המשיח שיפול בידו ירושלם בזמן הגאולה כשירבו המלחמות בעולם, וכפי זה הדעת יהיה פירוש הכתובים האלה שאחרי שזכר גלות השבטים, זכר אחריו נבואת קיבוצם וגאולתם, באמרו שבזמן הגאולה תהיה ותחזק מלחמה עצומה בין אומות העולם אלו עם אלו על אדמת הקדש, ויפלו בה גוים עצומים חרב איש באחיו, ועל זה אמר הנה האדון ה' צבאות, רוצה לומר אדון כל הארץ ואדון צבאות ישראל, מסעף פארה במערצה רוצה לומר שיחריב סעיפי העולם וגדולי האומות בכחו ובגבורתו האלהית, באופן שהרמים והגבוהים מהם ישפלו, ונקף סבכי היער שהם האומות בברזל, רוצה לומר שימיתו אלו לאלו בחרב, ואז הלבנון שהוא ירושלם או בית המקדש, באדיר יפול שהוא הקדוש ברוך הוא אדיר האדירים, או מלך המשיח, שתפול העיר בידו, ולא תהיה עוד בידי אויבים, לפי שאז מתוך אותה המלחמה יתגלה מלך המשיח, כמו שאמרו בפרקי ר' אליעזר, ולכן סמך הכתוב אליו ויצא חוטר מגזע ישי, וגם זה פירוש נכון הוא, ואמנם ענין המלחמה הזאת יתבאר אחרי זה בפרשת קרבו גוים לשמוע (ישעיה לד, א):

פסוק ב

ונחה עליו רוח ה' וכולי עד סוף הנבואה. זכר הנביא בנבואה הזאת עשרה תוארים שימצאו במלך המשיח, והם תנאים הכרחיים במלכותו ובגאולה העתידה, שמבלתם אי אפשר שיהיה הוא משיח, ולא שתקרא גאולתו גאולה אמתית.

האחד בייחוסו ומשפחתו, שיהיה מזרע דוד מגזע ישי החסיד, ונצר משרשיו השלמים דוד ושלמה והיה זה לפי שיעקב אבינו נתן המלכות והממשלה באומה אל שבט יהודה, כמו שאמר (בראשית מט, י) לא יסור שבט מיהודה, ומכל משפחות בית יהודה בחר בדוד עבדו, ויעדו שכסאו יהיה נצחי לעד ומפני זה יחוייב שיהיה המושיע מזרעו של דוד ולא מזרעו אחר, וישב במקומו ובכסאו ויקרא בשמו, ומזה יראה שלא נתקיימה הנבואה

הזאת בזמן בית שני, כיון שלא היו מלכים אז מזרע דוד, כי אם פעמים מזרע אהרן הכהן, ופעמים משאר השבטים, וגם מן הגרים כהורדוס וזרעו שהיתה אמו אדומית.

התואר והתנאי הב' הוא במדרגת נבואתו שתהיה בעליונה שבמדרגות הנבואה, וכמו שדרשו חכמים ז"ל (ילקו"ש תע"ו בשם תנחומא) על (ישעיה נב, יג) הנה ישכיל עבדי ירום ונשא וגבה (עד) מאד, ירום מאברהם ונשא ממשה וגבה ממלאכי השרת, וכמאמר זה הנביא עליו, (שם מב, א) הן עבדי אתמך בו בחירי רצתה נפשי נתתי רוחי עליו, עד שמפני נבואתו יהיה יודע סתרי לבות בני אדם, כמו שנאמר לא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אזניו יוכיח ושפט בצדק דלים, רוצה לומר שיהיה שופט כפי האמת ולא כפי המפורסם, וכל זה מורה על מעלת נבואתו, ועליה אמר כאן ונחה עליו רוח ה', ומזה התבאר שלא נתקיימה הנבואה הזאת, לא בחזקיהו כי הוא לא היה נביא, ולא בדור בית שני, כי לא היתה בהם נבואה ולא רוח הקדש כמו שקבלו חכמים ז"ל (יומא כא, ב).

התואר והתנאי הג', בחכמתו כמו שאמר רוח חכמה ובינה וגו', שמאמר ונחה עליו מושך עצמו ואחר עמו, כאלו אמר ונחה עליו רוח ה', ונחה עליו רוח חכמה ובינה וגומר, והנה אמר רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה', שהם ג' רוחות, וששה שלמיות, שנים מהם בכל רוח, והיה ראוי שיאמר רוח בכל אחד מהם להעיד על ענין אמתי, והוא שאנחנו כאשר נתבונן היטב, נמצא במעלות השכליות עם כל שלמותם ג' חסרונות, האחד שהשלם בעיוניות יבין מועט במדותיה, כי בהיותו טרוד בשכל העיוני, ימעט התבונה במעשי, והחסרון השני הוא שנמצא תמיד המשתלם בשכל המעשי בעצותיו ותחבולותיו, לא יהיה בעל גבורה וחוזק האיברים כי על המעט השליט הטבע, אדם אחד בכחות הגופניות והשכליות יחד, והחסרון השלישי הוא שהמשתלם בחכמה ובעיון ומפליג בו ימצא על הרוב נוטה מדרך האמונה התוריית עד שלזה צוה שלמה (קהלת ז, טז) ואל תתחכם יותר למה תשומם. האמנם הגיד הנביא כאן, שמלך המשיח בשלמות חכמתו להיותו בדרך נס, לא ימצאו בו אחת מהחסרונות האלה, כי הוא בהשתלם בשכל העיוני, ישתלם גם כן בתבונה המעשית, והוא אומרו רוח חכמה ובינה, רוצה לומר שיהיה כולל בחכמת העיונית ובמעשית יחד, גם לא ימצא בו החסרון השני כי יהיה רוחו רוח עצה וגבורה, כלומר שבהיותו שלם בכחות הנפשיות ישתלם גם כן בגבורה גופנית, גם לא ימצא בו החסרון השלישי, והוא אומרו רוח דעת ויראת ה', רוצה לומר שעם רוב ידיעתו ועיונו, לא יתערב בו דבר מאמונה כוזבת, אבל כל עיוניו יהיו ביראת ה', הנה אמר כל זה כנגד החכמה שלא ימצא בחכמתו דבר מנגד וחסר כלל מכל החסרונות המורגלים בין האנשים, ולהיות נכללים בשלשת הסוגים האלה, זכר

אלה שלשה מיני הרוח בלבד, ולא זכר רוח משפט ולא שלמות אחר, לפי שהיה כאן הדבור בחכמתו לא זולת זה, והותרה במה שפירשתי בזה השאלה הג', וגם התואר הזה המופלג לא נמצא בימי חזקיהו, ולא בשוטר ומושל ומלך מבית שני, אבל הוא עתיד להמצא במלך המשיח.

התואר והתנאי הרביעי שימצא במלך המשיח הוא, היותו כובש את יצרו, ונבדל ונפרש מכל תאוות הגשמיות, ולכן רוב כלל השתמשותו בכחותיו הנפשיות, לפי שלא יטה אל ההנאות הגשמיות, וידוע שמחמשת החושים היותר גס וחוטא שבהם, הוא חוש המשוש אשר הוא חרפה לנו, ולכן נפלו בו אזהרות העריות כולם, ואחריו חוש הטעם שהוא גם כן משוש מה, אבל מיוחד בדברים הנטעמים, וזה גם כן עב וגס מאד ובו נפלו אזהרות המאכלות האסורות ויין נסך ושאר הדברים, ושני החושים האלה אין ספק, שהיו כלל הנביאים וגם החכמים השלמים מרוחקים מהם, לגסותם וחרפתם כי רבה היא, ולכן לא יוחסו דבר מאלה בספרי הקדש לאלוה יתברך חלילה כמו שזכר הרב המורה, אמנם החוש השלישי שהוא הריח הוא יותר רוחני, ולכן ישיג מוחשיו, אף על פי שלא ימששם, כי אם בהתרחקו מהם וכבר יוחש לשם יתברך כמו שאמר (בראשית ח, כא) וירח ה' את ריח הניחוח, והנאת החוש הזה הוא נאות למלכים ויועצי ארץ, וכמאמר הממשל (שה"ש ד, א) באתי לגני אחותי כלה אריתי מורי עם בשמי, ואמנם שאר החושים שהם הראות והשמע הם יותר רוחניים, ולכן ישיגו מוחשיהם ממרחק יותר רחוק, והיו שני החושים האלה מיוחדים ומיוחסים להשלמת הכח השכלי, כמו שפירשתי במה שעבר, ולפי שכל נמצא ישתוקק יותר אל הדבר שהוא יותר נכבד, לכן היה האדם כוסף יותר שני החושים האלה מזולתם, ושלמה על זה אמר (משלי כ, יב) אזן שומעת ועין רואה ה' עשה גם שניהם, ולהיות השמע יותר הכרחי בקנין החכמה, אמר (שם טו, לא) אזן שומעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין, ובספר שיר השירים אמר מסכים לזה לענין הנפש (ב, יד) יונתי בחגוי הסלע בסתר המדרגה הראיני את מראיך השמיעיני את קולך וגומר, הנה התבאר מכל זה מעלת שני החושים הדקים האלה, ובזה האופן היו שני החושים הגסים בתכלית החמריות והגסות, רוצה לומר המשוש והטעם, והשנים היותר דקים בתכלית הדקות וההפשט החושיי, והם הראות והשמע והיה אם כן חוש הריח כממוצע ביניהם.

וזכר הנביא כאן, שמלך המשיח לא די שלא תהיה נטייתו לחושים הגסים השנים כשאר בני אדם, אבל אף בענין הריח שהוא יותר דק מהם לא ישמש בו, כי אם ביראת ה', לא כיתר המלכים והשרים שיתבשמו ויהנו מדברים המורחים והמבושמים מאד, וזהו

אמרו (ג) והריחו ביראת ה', וזכר שאף משני החושים הנשארים, שהם נאותים להשגת התכלית, הנה לא ישתמש מהם כל כך, וזהו לא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אזניו יוכיח וכמו שאפרש. ואפשר לפרש והריחו מלשון ריוח והצלה, כי שרשו רוח והיו"ד והוא"ו מתחלפות, כי הם מאותיות אהו"י, יאמר שעם היות דרך המלכים ומנהגם, להרויח עצמם ולהתעדן בענינם המורגשים ובהנאות הגשמיות, כמאכל והמשתה והמשגל והגנות והפרדסים וצידת החיות והעופות, הנה מלך המשיח לא יהיה כן, אבל כל הרוחתו ועידונו יהיה ביראת ה' בקיום התורה והמצות ולא בהבלי העולם, ויש מפרשים והריחו מלשון דבור כמו (איכה ג, נו) לרוחתי לשועתי וכן (איוב יט, יז) רוחי זרה לאשתי (יגיד), כי כל דבריו ומאמריו יהיו ביראת ה', ומה שכתבתי ראשונה הוא היותר נכון, וגם התנאי הזה כי לא נמצא שמה החסידות באותו גבול מופלג.

התואר והתנאי החמשי הוא בענין המשפט, שיהיה מלך המשיח רודף צדקה ומשפט, וכבר ביאר הנביא בפרשה השנית, (לעיל ב, ד) ושפט בין הגוים והוכיח לעמים רבים, ואחר זה אמר גם כן (לקמן מב, א) נתתי רוחי עליו ומשפט לגוים יוציא וגומר, ואמר (שם פסוק ד) עד ישים בארץ משפט ולתורתו איים ייחלו מורה, שיהיה בעל משפט לא לבד בקרב עמו כי אם גם בכל האומות, וביאר בכאן שעם היות שאין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות, ושהאדם יאמין לדברי חברו, ופעמים ישמעו האנשים הצדיקים הטובים שמועה לא טובה מאדם מה, ויטה לבבם ויוכיחום עליו קודם שידעו האמת, אם נעשתה התועבה ההיא אם לא, ואולי שכפי האמת אינם אשמים בדבר, הנה מלך המשיח לא יהיה כן, כי הוא לא למראה עיניו ישפוט, וגם לא למשמע אזניו יוכיח בני אדם, אבל ידע הדברים בנבואתו כיד אלהיו הטובה עליו.

פסוק ד

ושפט בצדק דלים בענין המשפט, ובענין התוכחה והלמוד יוכיח במישור לענוי ארץ, רוצה לומר כי אם היה שופט, כפי מה שיראה בטענות הבעלי דינין ודברי העדים, אולי יחטא בשפתיו, ואם יוכיח האדם כפי מה שישמע ממעשיו, אולי ינקש באמרי פיו, אבל בהיות משפטו ותוכחתו כפי נבואתו, ישפוט בצדק דלים ולא יחטא במשפטו, ויוכיח במישור לענוי ארץ, ולא ישגה בתוכחתו, וזכר העניים והדלים, וכל שכן העשירים והשרים. ויש מפרשים ושפט בצדק דלים שמלך המשיח דל לא יהדר בריבו, אבל עם כל דלותו ישפוט אותו בצדק, ושיוכיח את העשירים לענוי ארץ, רוצה לומר בעבור ענוי הארץ כשיגזלו אותם העניים יוכיחם על זה, וגם התנאי הזה לא נמצא בבית שני, כי שמה רבו הפריצים ותהי האמת נעדרת, ואין חסד ואין משפט בארץ.

התואר והתנאי הששי הוא בענין הנסים והנפלאות שיעשה מלך המשיח כנגד הטבע, כי מפני דבקותו בשם יתברך, יעשה אותות ומופתים בשמים ובארץ, וכבר נבא הנביא יואל שבזמן הגאולה, תתרבה הנבואה והנסים בקרב הארץ, שנאמר (יואל ג, א - ב) והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם, זקניכם חלומות יחלומון ובחוריכם חזיונות יראו, וגם על העבדים ועל השפחות בימים ההמה אשפוך את רוחי ונתתי מופתים בשמים ובארץ וגומר וראוי היה להיות כן לפי ששני החסדים האלה עשה השם יתברך עם עמו להפליא, והם, האחד בתתו להם נבואתו, לא עשה כן לכל גוי, וכמו שדרשו (ברכות ז, א) על (שמות לג, טז) ונפלינו אני ועמך בקש משה שלא ישרה הקדוש ברוך הוא נבואתו אלא על ישראל, והב' במעשה הנפלאות, וכמו שיעדו (שמות לד, י) כנגד כל עמך אעשה נפלאות, וכאשר בית קדשנו ותפארתנו היה לשרפת אש נעדרו ממנו שניהם, וכמו שאמר המתרעם על זה (תהלים עד, ט) אותותינו לא ראינו אין עוד נביא וגומר, ולכן היה משורת הדין, שבשוב ה' את שיבת ציון ישובו שני הדברים ההמה לקדמותם, רוצה לומר הנבואה והנפלאות, ולכן אחרי שיעד הנביא בכאן על נבואת מלך המשיח, ייעד שיעשו נסים ונפלאות, והוא אמרו והכה ארץ בשבט פיו וברוח שפתיו ימית רשע, רוצה לומר שכאשר תמרוד ארץ מה במצות מלך המשיח, לא יצטרך לאסוף חיל ללכת להלחם בה, כי הוא בשבט פיו יכה אותה מכה רבה מבלי חרב וחנית, ואם איש אחד יחטא ויצטרך כפי הדין להמיתו באחת ממיתות בית דין, לא יצטרכו אנשים וכלים לעשותו, כי הוא עצמו ברוח שפתיו ימית הרשע ההוא ויענישהו, כי בהיותו גוזר על גוי ועל ממלכה או על איש מיוחד שימות, תרד אש מן השמים וישרפהו, או תבקע האדמה ותבלע אותו, או ימיתהו האריה והנחש ושאר הדברים משלוחי ההשגחה כמו שהיה ענין אליהו שאמר (מל"ב א, י) תרד אש מן השמים ותאכל אותך ואת חמישיך, וכן באלישע (שם ב, כד) ויקללם בשם ה' ותצאנה שתים דובים מן היער, וכן אמרו במדרש אומרים למשיח מדינה פלונית מרדה בך, והוא אומר יבא גובאי ויחריב אותה, והתנאי הזה גם כן מבואר שלא היה בזמן בית שני, כי לא נעשו שמה נסים ונפלאות ולא מתו הפריצים ברוח פי המלך אשר שם.

התואר והתנאי השביעי הוא ברוב השלום שיהיה בימיו בכל הארץ, וכמו שיעד עליו בפרשה השנית (לעיל ב, ד) ולא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה, ולפי שהמלחמות בין האנשים לא יהיו כי אם לאחת משתי סבות, אם כדי לגזול אלו לאלו, ומפני החמס אשר ביניהם יבאו למלחמה, ואם בסבת הדתות והאמונות כרוב מלחמות אדום וישמעאלים, שהם בסבת חלוף האמונות אשר ביניהם, לכן אמר כדמות הקדמה

למה שיאמר אחר כך, (ה) והיה צדק אזור מתניו והאמונה אזור חלציו, רוצה לומר שבימות המשיח ישובו הדברים לאיתנם הראשון, (ו) שלא יטרפו הבעלי חיים הטורפים, ולא יהיו נטרפים הבעלי חיים הבייתיים, אבל ישבו כולם בשובה ונחת, ושיהיה זה בלבד בארץ ישראל, כמו שאמר לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי, כי שם יהיה פעל הנס ההוא, והיה הנס הזה מורה על רוב השלום, לא בלבד בין האנשים, כי אם גם בין הבעלי חיים הבלתי מדברים, וגם לפי שהבעלי חיים הטורפים עשאם האלקים כלי השגחתו להעניש בהם את הרשעים, ולכן בהיות שמלך המשיח ימית הרשעים ברוח שפתיו, ויתבטלו המלחמות והחמס והרשע מן הארץ, לכן לא יצטרכו אותם האריות והדובים והצפעונים ושאר הבעלי חיים הממיתים, וזהו אמרו לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי בעבור ששם יהיה משפט המשיח והנהגתו, ולמה יקשה על הרב המורה לפרש הייעוד הזה כפשוטו, והנה התורה יעדה (דברים ז, כ) וגם את הצרעה וגומר, וכתיב (ויקרא כו, כב) והשלחתי בכם את חית השדה וגומר (דברים כח, מב) כל עצך ופרי אדמתך יירש הצלצל, ובהפך אמר בברכות (ויקרא כו, ו) והשבתי חיה רעה מן הארץ, ואמר (הושע ב, כ) וכרתי להם ברית ביום ההוא עם חית השדה ועם עוף השמים ורמש האדמה, ונאמר (איוב ה, כג) וחית השדה השלמה לך, וזה כולו מוכיח שברצות ה' דרכי איש, גם הבעלי חיים הטורפים המזיקים לא יזיקוהו, לפי שהם כלי השגחתו, וחטא ממית ואין ערוד ממית, כמו שאמר השלם רבי חנינא בן דוסא, (ברכות לג, א) ומי שיכחיש הנס הזה, מה יאמר לענין דניאל בגובא די אריותא (דניאל ו, יז - כג) האם יפרשהו גם כן בענין המשל, זה אי אפשר אלא שהדבר כפשוטו, וכן אמרו בתורת כהנים (בחוקתי ח) וגר זאב עם כבש, זהו שאמר הכתוב (תהלים צב, א) מזמור שיר ליום השבת, למשבית מזיקין מן העולם, משביתן שלא יזיקו, ובאו שם על זה שתי דעות, האחד משביתן מן העולם, והאחר משביתן שלא יזיקו, ובין למר ובין למר הבינו הנס הזה כפשוטו, וכבר אמרו במשנה דאבות (פ"ה מ"ז) שלא הזיקו מעולם נחש ועקרב בירושלם, ומה המונע שלא יהיה כזה, ויותר מזה לימות המשיח שתמלא הארץ דעה את ה', והנה הידיעה בהפכים אחת, ואם במצרים לרשעת פרעה וסכלותו בדברי השם, בא הערוב על ארצו להשחית, לימות המשיח שתמלא הארץ דעה את ה', למה לא יסור רוע הבעלי חיים המשחיתים, ופירוש ומריא הוא מין ממיני השור וחלבו אסור.

פסוק ח

וחור פתן הוא הפה או האף, ומאורת הוא העין שהיא בעלת האור, והענין שהיונק ישעשע עם הפתנים הממיתים, ויכניסו ידיהם בפיהם ובאפיהם ובעיניהם ולא יזיקו

להם, והסתכל אמרו ואריה כבקר יאכל תבן, ועינינו אצלי שאכילת הבשר לבעלי חיים, מוליד בו אכזריות חמה ותכונה רעה, עד שמפני זה היו הבקר והצאן וכל הבעלי חיים האוכלים עשב הארץ, אם לח ואם יבש כתבן, הם שלמים וכן רבים לא ירעו ולא ישחיתו, וכן בעופות כצפור והתור ובן היונה והתרנגולים הזנים מהעשבים והחטה, אינן דורסים ולא טורפים, אמנם הבעלי חיים הדורסים והעופות הטורפים, הם כלם ניזונים מהבשר, ולכן היה בהם מהאף והזדון והאכזריות הנמרץ, ולהיות הדבר הזה אמתי בעצמו, כשנתן הקדוש ברוך הוא רשות לנח ולבניו לאכול בשר אמר (בראשית ט, ה) אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש, מפני שחשש שמפאת האכזריות והזדון אשר יתילד בהם מאכילת הבשר יהרגו איש לאחיו, ולכן אמרו חכמים ז"ל (חולין פ"ד א) שלא יאכל אדם בשר אלא לתאבון, ובעבור זה ייעד הנביא שבימות המשיח האריה כבקר יאכל תבן ר"ל, שמזה יזון לא מאכילת הבשר. ולכן לא יהיה בו אכזריות חמה ושטף אף, (ט) ולא ירעו ולא ישחיתו, והותרה בזה השאלה הה'. ומבואר הוא שאם היה התנאי הזה משל לרוב השלום, לא נמצא בבית שני, כי שם נתוספו הקטטות והמלחמות, ואם היה כפשט הכתובים, כל שכן וכל שכן שלא נמצא זה הנס המופלא בזמן ההוא.

התואר והתנאי השמיני שימצא במלך המשיח הוא (י) שאליו גוים ידרושו והיתה מנוחתו כבוד, רוצה לומר שלא בלבד יכנעו אליו בני ישראל, אבל גם שאר האומות יהיו נכנעים תחתיו, וכמו שאמר הזקן (בראשית מט, י) ולו יקהת עמים ואמר הנביא (לעיל ב, ד) ושפט בין הגוים והוכיח לעמים רבים וגומר, ואמר (לקמן מב, ד) ולתורתו איים ייחלו, וכמאמר הנביא צפניה (ג, ט - י) כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד, מעבר לנהרי כוש עתרי בת פוצי יובילון מנחתי, ולזה יעד בכאן במלך המשיח, שהוא הנצר היוצא משרש ישי, הוא יעמוד לנס עמים כי כל יושבי תבל ושוכני ארץ יביטו בו, וילכו אחריו ויתמהו ממעשיו, כמו שיביטו האנשים בנס, שאחריו ילכו במלחמה כל אנשי המחנה, וזהו אליו גוים ידרושו כי ידרשו אותו, והוא לא ילך לדרוש אותם, וזהו אמרו והיתה מנוחתו כבוד רוצה לומר שלא יקנה הכבוד והשם הטוב מתוך המלחמות אשר יעשה, כי הם ידרשו אותו ויהיה הכל בשלוה לפניו, ועם כל זה מנוחתו מהמלחמות תהיה אליו כבוד גדול, יותר מהכבוד שקונים שאר המלכים במלחמות ובהליכתם הנה והנה. והנה קרא למלך המשיח שרש ישי, עם היות שקראו למעלה חוטר ונצר, לפי שלמעלה ביאר משפחתו ויחוסו, והוא היותו כבן ישי עצמו שהוא דוד, ולכן קראו חוטר היוצא מהגזע, ונצר שהוא הענף הגדול הפורה משרשיו, אמנם כאן יעדו שיאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל, ובערך הבנים אשר

יצאו ממנו ויעמדו במקומו ותחת אבותיו יהיו בניו קראו שרש ישי, רוצה לומר שיהיה הוא שורש לבניו שיצאו מחלציו מלכים, כמו שהיה ישי שרש לכל מלכי בית יהודה, ואפשר שכיוון בזה עוד שבתחילת מלכותו יעלה כיונק וכענף, ולכן קראו חוטר ונצר, ואחר כך יתרבה ויתחזק ויתגדל במלכותו עד שיהיה כשורש הגדול והחזק, וגם התואר והתנאי הזה לא נתקיים בבית שני, כי לא באו מלכים וגויי האדמה לדרוש אותם אם לא להחריבם.

התואר והתנאי הט' שימצא במלך המשיח ובימיו, הוא שיקבץ הקב"ה נפוצותיו ויביא נדחי ישראל, והם עשרת השבטים שהגלה מלך אשור ולא שבו עד הנה, וג"כ נפוצות יהודה שנפוצו בחרבן בית ראשון ובחרבן בית שני יקבצם, וימלוך עליהם יחד, וכמו שניבא על זה הנביא יחזקאל (טז, טז - יז) קח לך עץ אחד וגומר, וקרב אותם אחד אל אחד והיו לאחדים בידך, וביאר הנמשל שיתקבצו מלכות ישראל ומלכות יהודה ויתאחדו כלם, כאשר היו בימי דוד, ויהיה מלך המשיח מולך עליהם יחד, כמו שאמר (שם פסוק כה) ודוד עבדי נשיא להם לעולם, והנה קרא ישעיהו זאת הנבואה העתידה שנית בערך יציאת מצרים, לפי שגאולת בבל לא היתה גאולה, כי אם פקידה חלושה, וכמו שאמר (ירמיה כט, י) למלאת לחרבות ירושלם שבעים שנה אפקוד אתכם, וגם זו תשובה למינים שפירשו הנבואה הזאת רוחנית לנפש ולא גשמית כפשוטה, כי הנה הנביא אמר, (יא) יוסף ה' שנית והוא המורה שתהיה הגאולה העתידה דוגמת יציאת מצרים ומתדמה אליה בהיותה יציאה גשמית מעבדות לחרות, ואמנם פקידת בבל ידוע היא שלא נתדמה לגאולת מצרים בדברים רבים:

האחד, כי בגאולת מצרים נגאלו כל ישראל ולא נשאר שמה מהם אחד, אמנם בפקידת בבל לא שבו מכל השבטים, כי אם מעט מזער, וזה מבני יהודה ומבני בנימן, מאותם שהיו בבבל וגם לא כלם:

הב', כי בגאולת מצרים יצאו מעבדות לחרות בהחלט, אמנם בבואם מבבל היו תמיד בבית שני משועבדים, אם למדי ופרס ואם ליון ואם לרומי:

הג', שבגאולת מצרים כשיצאו משם, היה ביניהם ארון ושכינה נבואה ורוח הקדש אורים ותומים ואש מן השמים, אמנם בבית שני בפקידת בבל חסרו הדברים האלה כלם:

הד', שבגאולת מצרים נעשו להם נסים רבים ונפלאות עצומות שהיו נעשים כנגד כל ישראל, אמנם בפקידת בבל לא נעשו הפלאות ההמה כלל:

הה', שבגאולת מצרים היה המלכות והשולטנות לשבט יהודה קודם מלוך המלכים, ולבית דוד אחרי שמלכו ולא סר משבט יהודה, אמנם בפקידת בבל לא היה שם מלך מבית דוד ולא משבט יהודה, ומפני זה כלו לא היתה גאולה שלמה גאולת בבל.
והיתה גאולת מצרים גאולה ראשונה, ששם קנה הקדוש ברוך הוא את עמו קנין שלם, והגאולה העתידה תקרא גאולה שנית, לפי שתתדמה לגאולת מצרים בכל הצדדים, כי הנה יתקבצו שמה השבטים כלם, ויצאו לחירות מוחלט, ותחול בהם הנבואה ושאר הקדושות, ויתרבו האותות והמופתים, וימלוך עליהם מלך מבית דוד, ולכן נקראה הגאולה העתידה גאולה שנית וכמו שביאר, ואמר לקנות את שאר עמו, כלומר שאז יקנה השם את עמו, אשר ישאר מהגלות שהלך לאשור ולמצרים ולפתרוס ולכוש ולעילם ולשנער וחמת ולאיי הים, ואיי הים, הם ארצות המערב שבאו אליהם היהודים מחרבן בית ראשון, ומחרבן בית שני גם כן דרך הים באניות, וכן כתב רש"י ומאיי הים איי כתיים בני עשו, שיאסוף כלם ויקבצם ויגאלם, כמו שגאלם וקבצם והוציאם ממצרים והותרה בזה השאלה הו'. והממי"ם האלה מאשור וממצרים וגומר אינם דבקים עם מלת ישאר, שאם היה כן היה ראוי שיאמר אשר ישאר באשור ובמצרים בבי"ת, לא כמו שאמר מאשור וממצרים, אבל הם דבקים עם לקנות את שאר עמו, כי יקנה אותם מאשור וממצרים ומשאר הארצות אשר זכר, וידוע הוא שגם התנאי הזה לא נתקיים בבית שני, לפי שלא נתקבצו שם השבטים ולא באו שמה מהארצות אשר זכר כאן, כי אם מבבל בלבד, וגם לא כל אותם אשר היו בבבל כי אם מקצתם, כי העיקר מהם נשארו שמה, כמו שבא בספר עזרא ובספר יוסף בן גוריון.

פסוק יב

וזכר הנביא שמלך המשיח ישא נס לגוים ויאסוף נדחי ישראל שהם אשר גלו ראשונה ונפוצות יהודה יקבץ שהם אשר גלו באחרונה בחרבן שני הבתים, והסתכל אמרו בישראל נדחי ישראל בלבד, וביהודה אמר לשון נפוצות שנאמר ונפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ, כי הנה אמר זה לפי שישראל גלו כלם יחד אל פאה אחת, לחלח וחבור ושאר הערים מארץ מדי, אמנם מבני יהודה אמר בהם נפוצות לפי שגלו שני פעמים בזמן בית ראשון, ובזמן בית שני, ולא הלכו בגולה אל פאה אחת בלבד, כי אם לארבע כנפות הארץ, והנס הזה שזכר הנביא שישא מלך המשיח לכל הגוים, מה הוא ומה יהיה ענינו, הוא דבר מסופק מאד והמפרשים כתבו שהוא יהיה עמוד הענן, שיחדש הקדש ברוך לישראל כיום עלותו מארץ מצרים שנאמר (במדבר יד, יד) ובעמוד ענן אתה הולך לפניהם, ושהגוים הנזכרים כאן הם ישראל שנקראו (דה"א יז, כא) גוי

אחד בארץ, ושאם אמרו על האומות, יהיה ענינו שתראה הנס ההוא לעם ועם כלשונו, כדי שיצאו משם בני ישראל, והדברים האלה כלם אין להם סמך, לא בכתוב ולא בדברי חכמים ז"ל, כי הנה הכתוב אשר סמכו עליו הדעת הזה שהוא, (ישעיה ד, ה) וברא ה' על כל מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם וגומר, כבר פירשתי אותו, והוכחתי שלא כיון לדבר מזה, ויותר ראוי לומר שהנס ההוא אשר זכר בכאן, הוא משל לפרסום התשועה האלהית שתפרסם בעולם, כאלו הוא נס מונח בהר גבוה ותלול שאליו גוים ידרושו, אבל אמונתו ומחשבתו היא, שהנס הזה הוא הפלא הגדול והעצום אשר יעשה השם נגד כל הגוים בזמן קבוץ גליות, כמו שהוכחתי בפירוש הפסוק ההוא, והנה ייחס אותו למלך המשיח לפי שבזמנו יהיה, כאלו הגיד שיתחברו שני הדברים יחד, הנס אשר ישא לגוים והוא תחיית המתים וקבוץ נדחי ישראל ונפוצות יהודה, והנה לא זכר בנימן לפי שהיו אלו השנים ראשי הממלכות, וכמו שבנדחי ישראל יוכללו י' השבטים, ככה בנפוצות יהודה יוכללו בנימן ושאר העם שהלכו בגלות ירושלם. ואפשר עוד אצלי לומר שיעד הנביא בכאן שעם היות שבמדבר צוה הש"י בד' דגלים, והיו להם ד' נסים איש על דגלו באותות, והיו יהודה, רצונו לומר דגלו קדמה מצד הפנים, ודגל אפרים ימה מצד האחורים, והיה בזה קנאה ביניהם, יען היו בדגל יהודה בני האמהות, ובדגל אפרים היו כולם מבני הגבירות, עד שאולי מזה נמשך מה שנמשך מחילוק המלכיות, מלבד הסבה שזכר הכתוב, הנה בימות המשיח יהיו כולם לעם אחד וגוי אחד ולא יהיה ביניהם חלוק כלל, ולזה אמר שישא נס לגוים כי לא ישאו נסים הרבה ולא דגלים מתחלפים, כי אם נס אחד בלבד לכלם, ודגל אחד מורה על התאחדות האומה ועל אלוה אחד להם וגוי אחד בארץ.

פסוק יג

ועם זה תסור קנאת אפרים בענין הדגלים שהיה דגלו לאחורי המשכן, ודגל יהודה וישכר וזבולון מצד הפנים, ויהודה לא יצור את אפרים שלא ידחוק אותו, ולא יבא עליו לצרור כבודו בפניו, ולפי שלא יחשוב אדם, שבהקבץ עמים יחדיו בני ישראל ובני יהודה, ישובו לסכלותם להלחם איש באחיו, להיות כל אחד מהם מתנשא לאמר אני אמלוך, בקנאת שאר השבטים בשבט יהודה על דבר המלוכה המיוחדת בזרעו, לכן אמר שבזמן המשיח תסור אותה קנאה, והוא אומרו וסרה קנאת אפרים וצוררי יהודה יכרתו, רוצה לומר בני ישראל העומדים לפניו לצוררי יהודה יכרתו. ואין הכריתה שימותו, אלא שיכרתו מהיות צוררים, לפי שלא יהיו עוד באותה האיבה והשנאה, כיון שיהיו שתי הממלכות לעם אחד ולגוי אחד, וזהו מה שפירש אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא

יצור את אפרים שהוא ביאור אמרו וצוררי יהודה יכרתו. וביאר הנביא איך יבאו לארץ ישראל הנדחים והרחוקים ואותם אשר באיי הים וארצות המערב, ועליהם אמר (יד) ועפו בכתף פלשתים והם אניות הפלשתים גינוביש"י ווינסיאנ"י, שהם יביאו לישראל ממערב למזרח, ויעבירו אותם באניות דרך ים, ואחר בואם יחדו יבוזו את בני קדם, ואפשר לפרשו שאפרים ויהודה אשר זכר ילכו בתנועה קלה ומהירה כתנועת העופות לארץ פלשתים שהיא ימה, רוצה לומר למערב ארץ ישראל וכן יחדו אפרים ויהודה יבוזו את בני קדם, שהם האומות היושבים במזרחו של ארץ, וכן יהיה משלוח ידם אדום ומואב העומדים מפאת אחרת, כי ישלחו בם ידם אפרים ויהודה לבוז אותם ולקחת ארצם, וכן בני עמון העומדים מפאה אחרת יהיה גם כן משמעתם, רוצה לומר נשמעים לישראל לכל מה שיצוום, והנה אלו האומות רוצה לומר אדום ומואב ועמון נאסרו ארצותם מלפנים לישראל כי כן צוה השם, אם על מואב דכתיב (דברים ב, ט) אל תצר את מואב, ואם בני עמון דכתיב (שם פסוק יז) וקרבת מול בני עמון אל תצורם וגומר, ואם אדום דכתיב (שם פסוק ה) כי ירושה לעשו נתתי את הר שעיר, ומפני שהם הרעו לישראל, הותרו להם ארצותם לימות המשיח, ועל שלשת העממים האלה אמר משה אדוננו בפרשת שופטים ושוטרים, (שם יט, ח) ואם ירחיב ה' אלקיך את גבולך וגומר, והם הקני והקניזי והקדמוני, וזו גם כן ראיה גמורה על שהנבואה הזאת עתידה, ולא נתקיימה לא בימי חזקיהו ולא בימי בית שני, לפי שישראל לא כבשו הארצות ההם, ולא משלו עליהם בשום זמן מן הזמנים, אבל הם עתידות להכבש מהם.

התואר והתנאי העשירי שימצא למלך המשיח ויהיה בזמן הגאולה, הוא שיעשה הקב"ה על ידו נס דומה לקריעת ים סוף שעשה על ידי משה ביציאת מצרים, ועל זה נאמר כאן, (טו) והחרים ה' את לשון ים מצרים, שהוא נילוס הנכנס בארץ מצרים בים, וקראו לשון לפי שהוא קצת מהים כשיכנס בנהר, ויהיה כדמות לשון עד מקום המים המלוחים, ועל הנהר ההוא אמר והניף ידו על הנהר שהוא המקום שמימיו מתוקים, ויהיה והניף ידו כנוי לגבורת השם יתברך כדעת יונתן, או הוא כנוי למלך המשיח שיטה ידו על הנהר ויבקעהו, כמו שעשה משה, ומלת בעים אין לו חבר, ופירשו בו לשון חוזק, ואמר והכהו לשבעה נחלים, רוצה לומר שיכהו ויגזרהו לשבעה נחלים, ובין כל נחל ונחל דרך, והיו שבעה כדי לעבור בו שבעת הגליות אשר זכר למעלה מאשור וממצרים וגומר, ואומרו והכהו אינו חוזר לים, כי אם לנהר שזכר, כי הנה הים אינו באותו צד, וזכר שיעשה זה באופן שידריך העם העובר שמה בנעלים, רוצה לומר שיעברו ביבשה, ולא יצטרכו לחלוץ מנעליהם, כמנהג העוברים במים ברגליהם, ויונתן תרגם שהנהר ההוא הוא נהר

פרת הסמוך לארץ ישראל, ושבעה נחלים אפשר שיפרש מלשון רבוי, ויהיה א"כ הנחל כלשון יד מצרים שהוא נילוס, ובנהר פרת גם כן, שכל אחד מהם יחרב ויבש ברוח חזק כמו שאמר בעים רוחו או ברצון הש"י ודבריו, כמו שתרגם יונתן במימר נביאוהי, והיותר נכון שייעד הנביא בכאן על שני דברים, האחד שיחרים ה' לשון ים מצרים, רוצה לומר שנילוס יחרב ויבש מימיו, ומלבד זה עוד יניף ידו על הנהר שהוא פרת בחוזק רוחו, ויכה אותו לשבעה נחלים כדי שישראל ידריך ויעבור בו ביבשה בנעלים.

פסוק טז

והנהר ההוא אשר יבקע תהיה מסלה לשאר עמו, ר"ל שיהיה דרך מסלה וסלולה מבוארת, ללכת בה שאר עמו אשר ישאר מאשור, כאשר היתה ים סוף מסלה לעבור בו בעלותם ממצרים, ואמנם למה אמר אשור בלבד, אשר ישאר מאשור ולא זכר שאר האומות והמלכיות, חשבו המפרשים שהדין שוה בכלם, ושזכר אשור כי הוא המלכות הראשון והוא הדין בשאר, ואין כן דעתי אלא שאלה הם עשרת השבטים אשר הגלה מלך אשור לחלח וחבור, כי הם אחרי נהר פרת, ולפי שהנחל מונע אותם מלעבור, ייעד שיקרע הנהר כמו שיקרע ים סוף מפני בני ישראל בעלותם ממצרים, וכבר אמרו אנשים שמלך ההודיים הנקרא פרישטי גואן שלח להגיד אפפיור אשר ברומי, ענין הנהר הזה המונע את היהודים מלעבור בארצו.

פרק יב

פסוק א

וזכר הנביא שבימי מלך המשיח, יהיו כל בני ישראל אשר ישובו צדיקים וישרים בלבותם, וימול השם ערלת לבבם לעבדו שכם אחד, עד שביום ההוא יאמרו כלם פה אחד (א) אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני, רוצה לומר אודך על שאני מכיר שכל מה שעשית היא דרך כעס לרוע מעשי, ולא על דרך מיאוס, והעד לזה כי ישוב אפך ותנחמני, ועם היות שהנושע מידי אדונים קשים, ישוב פעמים להשתעבד בידו, ולכן אף על פי שיצא משעבודו תמיד יפחד לבבו ממנו, כמו שהיה ענין ישראל כאשר יצאו ממצרים (שמות יד, י) וישאו את עיניהם ויראו והנה מצרים נוסע אחריהם, לכן אמר כאן שלא יהיה כן בזמן ההוא, כי כל אחד יודה לאלהיו ויבטח בישועתו שלא ישוב עוד לגלות.

פסוק ב

והנה אמרו הנה אל ישועתי אבטח ולא אפחד כי עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה, והענין כי להיות הגאולה הזאת שנית לגאולת מצרים, ראוי שישוררו הנושעים כמו ששר משה ובני ישראל על הים שאמרו (שם טו, ב) עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה ולכן צוה אותם שישוררו זה המאמר עצמו, באמרו כי עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה. וספר שלא ישובו לכסלה ולא ילכדו עוד בעונם, אבל יקחו לעצמם הנהגה מיושרת לעבוד את ה' תמיד והוא אמרו (ג) ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה שהמים משל לחכמת התורה כמו שאמר (ישעיה נה, א) הוי כל צמא לכו למים, והשאיבה משל ללמוד והמעינות לחכמים כמו שתרגם יונתן מבחירי צדיקיא.

ואחר שייעד הנביא שישוררו כולם השיר שהיו משוררים על הים (ד) ייעד גם כן שישוררו עוד ביום ההוא אותו מזמור, הודו לה' קראו בשמו הודיעו בעמים עלילותיו, אשר תקן דוד לשורר הלוים בעלותם הארון, כי הנה ישוררו גם כן זה השיר בזמן הגאולה, ונתן הטעם למה ישוררו אותו, באומרו הזכירו כי נשגב שמו, רוצה לומר הזכירו אותו מזמור, לפי שנשגב בו שמו של הקב"ה.

פסוק ה

ולזה ביאר ואמר זמרו ה' כי גאות עשה מודעת זאת בכל הארץ, רוצה לומר שאותה שירה ואותו שיר שזכר, יאמרו ישראל בכלי זמר, כי כלי הזמר משמחי הלבבות ומגדילים ההודאה וההלל, והגאולה ההיא תהיה מודעת בכל הארץ, ולפי שהיה הייעוד הזה כולל השבטים כלם שיזכו לגאולה, לכן אמר הנביא כנגד ירושלם בפרט, (ו) צהלי ורני יושבת ציון כי גדול בקרבך קדוש ישראל, ר"ל את בת ציון תהיי צהלה ושמחה יותר מכל שאר ערי ישראל, לפי שיבנה בית המקדש בקרבך, ולא יהיה כבית שני אשר חסרו שם הדברים היותר קדושים, כי הנה יהיה גדול בקרבך קדוש ישראל שהוא רמז להשרות שכינתו שם, ועל כן גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון. הנה התבארו עשרת התנאים ההכרחיים שימצאו במשיח צדקנו, ויהיו בזמן הגאולה, והם כולם מורים בהכרח שהנבואה הזאת היא עתידה להתקיים.

פרק יג

פסוק א

הנבואה התשיעית תחילתה משא בכל, אשר חזה ישעיהו בן אמוץ וגו' (להלן יד, כח) עד בשנת מות המלך אחז וגומר, ויש בה שלשה פרשיות, האחת משא בבל, השנית (להלן

יד, ג) והיה ביום הניח ה' לך, השלישית (שם פסוק כד) נשבע ה' צבאות: וראיתי להעיר בפרשה הזאת ששת השאלות:

השאלה האחת באומרו (פסוק י) כי כוכבי השמים וכסיליהם לא יהלו אורם, חשך השמש בצאתו וירח לא יגיה אורו, ואם המאמר הזה כפשוטו תהיה רחוקה מצד האמנתו, כי איך נאמר שנשתנו הסדרים השממיים ומהלכי השמים וטבעיהם, בעבור ענין הבבליים וחורבנם, גם כי לא נמצא שהיה כן ולא העידו עליו ספרי הקודמים. ואם אמרנו שאין הדבר כפשוטו, אבל שהוא משל למלכי בבל ושחו גבוריו ורוזניו, כמו שכתב הרב המורה פרק כ"ט חלק שני שהביא שם הכתובים האלה, עדיין יקשה מאד למה נמשלו בכוכבי השמים ובשמש ובירח, והנה יוסף בחלומו ראה שמש וירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לו, לפי שהיו הדברים מגיעים לאביו ולבלהה שגדלתו כאמו ולאחיו להיותם אלקיים דבקים בו יתברך בשמים ויהיה ענין המשל דומה לנמשל, אבל בענין בבל מה יהיה השמש, ועל מה יורה משל הירח והכוכבים.

השאלה השנית באומרו (פסוק יב - יג) אוקיר אנוש מפז ואדם מכתם אופיר על כן שמים ארגיז וגומר, ואם אמר זה על אנשי בבל שיתן בלב המדיים שהם יקרים מזהב ומפז, כדי שלא יקחו בפדיונם ממון רב באופן שיצאו חפשים כל ימיהם, כמו שפירשו המפרשים יקשה מאד הסמיכות, והסבה אשר נתן בזה באמרו על כן שמים ארגיז ותרעש ארץ ממקומה, כי אין הסבה הזאת מתיחסת למסובב, ואף שנפרש אוקיר אנוש מפז על היהודים אשר בבבל, או על דניאל וחברוהי, מה ענין המאמר בזה המקום, ומהו היחס אשר לו עם מה שאמר על כן שמים ארגיז וגומר.

השאלה השלישית באומרו (יד, א) כי נחם ה' את יעקב ובחר עוד בישראל וכו', ושאר הפסוקים ולא ימלט אם שנאמר שזאת הנבואה היא על בנין בית שני, ויקשה אם כן אמרו בה ונלוה הגר עליהם וגומר, ולקחום עמים והביאום אל מקומם, כי הדברים האלה לא נמצאו בבית שני, והם מכלל הייעודים שייעדו עליהם הנביאים על הגאולה העתידה, וכמו שכתב על זה הרד"ק בפירוש לזה המקום, ואם שנאמר שהנבואה לעתיד לבוא כדברי החכם הנזכר, ויקשה אם כן מה ענינה בזה המקום, האם היתה חרבן בבל וזרע נבוכדנצר מתיחס אל הגאולה העתידה שהיו ביניהם עד כה קרוב לאלפים שנה, ועוד איך יתקיים עליה והיו שובים לשוביהם ורדו בנוגשיהם, כי הנה בזמן הגאולה העתידה לא יהיה אדם מבבל ולא מזרע נבוכדנצר.

השאלה הרביעית היא מה ענין הדברים אשר יחס הנביא אל נבוכדנצר, שהיה אומר (יד, יג - יד) השמים אעלה ממעל לכוכבי אל ארים כסאי ואשב וגומר, אעלה על במותי

עב אדמה לעליון, ואיך היה עולה השגעון הזה בלב נבוכדנצר שהיה חכם חרשים ונבון לחש, הלא ידע אם לא שמע שהאדם החומרי לא יעלה לשמים ולא ישים שם כסאו, ושאי אפשר להיותו נצחי באישו, ואיך יאמר הדבר הזה, והמפרשים חשבו שהיה זה כולו מאמר המשלייי לגדולת מלכותו ומעלת כבודו, אבל סגנון הכתובים ימאנהו, וכן חכמים ז"ל בפרק הרואה (עין פסחים צד, א) קבלוהו כפי פשוטו, שכן היה דעתו של אותו רשע ואין ספק שיש ענין מה בדברים האלה.

השאלה החמישית באומרו (יד, כד) נשבע ה' צבאות אם לא כאשר דמיתי כן היתה, וכבר ידענו שלא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם, ומה צורך שאחרי היעוד ישבע השם בזרוע קדשו לקיימו, הנה לאחז שהיה בלתי מאמין, כמו שאמר לו הנביא, אם לא תאמינו, כי לא תאמנו, היתה ראויה השבועה להחזיק הדבר בלבו, אבל לנביא מה יהיה הצורך בשבועה הזאת, ואין לנו שנאמר שהיתה השבועה הזאת, שאף על פי שבבל ישוב בתשובה לא ינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לו, כי הנה מצאנו כזה בפרעה, ולא בסנחריב ובשאר האומות אשר ניבא ישעיהו על חרבנם ולא בא עליו שבועה.

השאלה הששית באמרו (יד, כה) לשבור אשור בארצי ועל הרי אבוסנו וגומר, ולא היתה הנבואה כולה על בבל ועל זרע נבוכדנצר למה חזר לדבר באשור, ואם היתה הכוונה להגיד מעלת סנחריב כמו שחשבו המפרשים, הנה בלא ספק תבוא הנבואה בזולת מקומה, ולא היתה השבועה אם כן על עצם הנבואה כי אם על דבר, אחר והנה כבר ניבא על סנחריב ומפלתו פעמים, ומה צורך בזה ההכפל, ועוד כי בענין סנחריב לא היתה העצה היעוצה, ואיך יאמר עליו זאת העצה היעוצה כי ה' צבאות יעץ ומי יפר וגומר. והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות כולם.

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא ליעד בחרבן בבל על ידי פרס ומדי, ומהפכת בבל כמהפכת סדום ועמורה, ושהיה להם עונש על מה שהרעו לישראל בחרבן ירושלם, וביאר הנביא מעלת נבוכדנצר והפלגת מפלתו, וכמו שיתבאר כל זה בכתובים.

משא בבל אשר חזה ישעיהו בן אמוץ, כבר ביארתי שהנביא ישעיהו עליו השלום, התנבא פעמים רבות בפורענות האומות מצד הרעתם לישראל, ולפי שכבר זכר למעלה מפלת בני אשור, ראה כי נבוכדנצר אשר השחית מלכות אשור לא יתקיים עוד אחריו זמן רב, כי יבאו עליו פרס ומדי ויחריבו את מלכות בבל, כמו שהוא החריב ירושלם הבנויה ובית קדשנו ותפארתנו, ולכן אחרי שייעד על חרבן שומרון וגלות ישראל, ויעד גם כן על מפלת סנחריב שהחריב אותו, וזכר אחריו חרבן ירושלם על ידי נבוכדנצר, כמו שביארתי בפסוק ונקף סבכי היער בברזל, והלבנון באדיר יפול, והביא אחריו נחמת

ישראל ויהודה וקיבוץ הגליות, לפי שלא יחשבו שנבוכדנצר אשר החריבם לא יקבל עונשו ולא ירד תגמולו בראשו, הביא הנבואה הזאת לבאר בה מפלת בבל ונבוכדנצר מלכו ואבוד זרעו, והנה קרא הנבואה הזאת משא, לפי שהוא שם נאמר על החזון ומראה הנבואה, כי הנה פעמים תקרא הנבואה יד ה' או דבר ה', כשנייחס אותה אל הפועל נותן השפע אשר הוא מאתו ומידו, ופעמים תקרא משא בערך המקבל שהוא הנביא, שישא מלפני האל יתברך אותה הודעה, או בערך האומה או האיש אשר ישאה ויקבל אותה, והנה היא משאת המלך ומתנת ידו, ופעמים תקרא מראה או חזון שכולו דבר אחד בבחינת האופן אשר תגיע לנביא, כי כאשר תגיע אליו בהיותו בהקיץ תקרא כן, ואם תגיע אליו בהיותו ישן תקרא חלום, כמו שזכרתי בפירוש הפרשה הראשונה מזה הספר, ופעמים תקרא נבואה מפני שידבר אותה הנביא ויפרסמנה אל בני אדם, כי היא מגזרת ניב שפתים, או שתקרא כן לפי שתבא אליו מחוץ ותהיה מגזרת (תהלים צ, יב) ונביא לבב חכמה, שהוא לשון ביאה, הנה אם כן השמות האלה כלם יוחלטו על הנבואה אבל בבחינות מתחלפות, ואמנם יוחסו השמות האלה במקום זולת מקום כפי הכנת הנביאים, ועניין הנבואה וצורכה אם לעצם הנביא, או לשאר בני אדם והבן זה מאד כי הוא מדע נכבד.

פסוק ב

על הר נשפה שאו נס וגו' עד אוקיר אנוש מפז, יאמר על דרך המשל, שעל הר גבוה ותלול, שנשפה הוא מלשון על שפאים, שם ישימו נס עליון, וירימו קול להם ויניפו יד כדי להעיר ולעורר לבות הבבליים, ולהודיעם שמהרה יבאו פרס ומדי לפתחי הנדיבים, רוצה לומר בארצותם ובבתיהם, והנה זכר בזה שלשה הסימנים שיעשו בני אדם להזהיר את הרחוקים, ולהודיעם הדבר מחדש, אם הנס שישימו על הר גבוה כדי שיראו אותו משם, ואם בקולות גדולות שיכריזו ויגידו הדבר להם, ואם בהנפת יד או בסודר כדי להודיעם שבאים אנשים זרים עליהם, ויהיה פתחי הנדיבים חסר בי"ת כאלו אמר בפתחי הנדיבים, והוא כמו (בראשית לח, יא) שבי אלמנה בית אביך, ואפשר לפרש שהבאים עצמם יהיו פתחי הנדיבים, והוא תואר למדי ופרס, כמו שאמר עליהם אשר כסף לא יחשובו שהוא דרך הנדיב, והנה היה מצוה הקדוש ברוך הוא שיעשה ההכרזה וההודעה הזאת, כדי שלא יאמרו שבאו עליהם האויבים פתאום, ושלכן לא עצמו כח נגדם, הנה מפני זה צוה שיודיעו הדבר להם בכל הדרכים האלה.

פסוק ג
וביאר הענין שיודיע הדבר להם והוא, אני צויתי למקדשי גם קראתי גבורי לאפי עליזי גאותי, שהקדיש הש"י קרואיו מלכי מדי ופרס, גם קרא גבוריו לעשות חרון אפו בבבל, והגיבורים היו שריהם ורוזניהם, ועליזי הגאוה היו המון העם, והוא כולו משל שהקדוש ברוך הוא העיר את רוחם כקטון כגדול לבוא להלחם על בבל, כאלו היו מקודשי השם, או גבורים שבאו על שכרם לנקום נקמתו אוהבי השם שהיו עליזים בגאותו וגאונו, ולכן היו באים לעוזרו ובפ"ק דברכות (ח, ב) דרשו אני צויתי למקודשי תני רב יוסף אלו פרסיים שהם מקודשים לגיהנם, תניא אמר רבן גמליאל בג' דברים אני אוהב את הפרסיים, צנועים באכילתם, וצנועים בבית הכסא, וצנועים בתשמיש המטה, הנה פירש רבן גמליאל מקודשי מלשון קדושה ופרישות.

פסוק ד
וזכר שיודיעום עוד שקול מלחמה במחנה, כי קודם הגיעם לבבל ישמעו המייתם, וקול המונם בהרים, שהקול ההוא והמייתו מורה שהוא עם רב ולא מאנשים נבזים, כי אם קול שאון ממלכות גוים נאספים, והודיעם עוד שהיה שר הצבא עליהם כולם השי"ת, והוא אמרו ה' צבאות מפקד צבא מלחמה, רוצה לומר שהשם יתברך צוה לספור אותם, כמו שיעשה שר צבא המלחמה, שמונה את עמו במספרם כמשפט קודם הכנס בה.

פסוק ה
והודיעם עוד שהגוים האלה באים מארץ מרחק ובדרך הפלגה אמר, מקצה השמים, ושלא יבואו לשלול שלל ולבוז בז, ולא מפני בצע וחמדה כי אם בגזירת עירין ובמימר קדישין, והוא אמרו ה' וכלי זעמו לחבל כל הארץ, רוצה לומר כל ארץ בבל.

פסוק ו
ולכן אמר כנגד הבבליים הלילו כי קרוב היום ה', רוצה לומר הנקמה האלהית, כשוד משדי יבוא מהש"י שהוא די לעצמו והוא שודד המערכות, ושבעבור זה לא תהיה להם תקנה להנצל מרעתו, כי מי יוכל להמלט מאשר תגזור יכולתו, (ז) וזהו על כן כל ידים תרפינה וכל לבב אנוש ימס (ח) ואמרו ונבהלו צירים וחבלים, אין ראוי שיפורש שהצירים יהיו נבהלים, אבל מלת ונבהלו חוזר למעלה, כאלו אמר על כן כל ידים תרפינה, וכל לבב אנוש ימס ונבהלו, רוצה לומר שלבבות האנשים הבבליים יהיו מבוהלים, ומצד אחר צירים וחבלין יאחזון, וכמו היולדה היושבת על האבנים, כן יחילון, וכל אחד מהם איש אל רעהו יתמהו ויתלהבו פניהם מרוב האימה וההפעלות הנפשיי, ורש"י פירש יתמהו ויתלהבו פניהם איש את רעהו מהבבליים יתמהו על הצובאים

עליהם, לפי שהם משונים בצורתם, כאלו פני הצובאים מפרס ומדי הם פני להבים, כלומר שפניהם צהובים ודומים ללהב ומאיימים אותם מאד.

פסוק ט

ואמר הנה יום ה' בא, לפי שהוא יהיה המניע והפועל החרבן וההשחתה באותו יום, ואמר בא להגיד שלא יתמהמה ולא יתאחר, כי מיד יבא ויהיה היום ההוא אכזרי ועברה וחרון אף, והם משלחת מלאכי רעים ממנו יתברך, כדי לשום את ארץ בבל לשמה באופן שהאדמה לא תכסה עוד על חטאיה, והוא אמרו, וחטאיה ישמיד ממנה.

פסוק י

ואמנם אמרו כי כוכבי השמים וכסיליהם לא יהלו אורם, חשך השמש בצאתו וירח לא יגיה אורו כתב הראב"ע יש אומרים כי כסיל הוא הכוכב שהוא קרוב מהסדן הדרומי שימותו הגמלים כשיראו אותו, ולפי דעתי שהוא לב עקרב, ואמר רבי יונה שכסיל הוא אחד וחבור כוכבים אחרים אליו, וכמוהו בתי השן עד כאן. ועניין הייעוד הזה ואמתתו פירש הרב המורה שהוא משל לחרבן המלך והשרים, כי הנביאים ימשילו מלכי האדמה לגדלם ומעלתם לכוכבי השמים, וכאשר תבוא השפלתם יהיו כאלו לא יהלו ולא יגיה אורם, ובדרך הזה נמשכו כל המפרשים כלם, וגם מפרשי הנוצרים פירשו, חשך השמש בצאתו על בלשאצר שמת בתחילת שנת מלכותו, והירח על המלכה, והכוכבים על שריו וסגניו, ורש"י כתב מתוך צרתם יראה להם כאלו השמש חשך, ואני אומר שהכוכבים אשר זכר כאן הם כפשוטם, יאמר שמפלת בבל תהיה בהשגחתו יתברך ומרצונו הפשוט, ומפני זה עם היות שהכוכבים במבטיהם יחייבו לבבל הצלחה וכבוד, הנה השם ית' ישדד כחם, וכמו שאמר על כיוצא בזה (ישעיה כד, כא) יפקוד ה' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה באדמה לפי שיש לכל מלכות, גם לכל ארץ וארץ כוכב בשמים משפיע עליו, וכמו שנאמר בדניאל (י, יג) שר מלכות יון שר מלכות פרס, ולכן אמר שבבוא על בבל צרה וצוקה בהשגחת האל יתברך, הנה כוכבי השמים וכסיליהם לא יהלו אורם, רוצה לומר לא ישפיעו על בבל האור והשפע המסודר, וגם השמש שהוא הפועל הגדול והירח לעומתו לא יועילו לבבל, ולא ישפיעו עליו כפי טבעם והוא אמרו חשך השמש בצאתו וגומר.

פסוק יא

וביאר זה באמרו ופקדתי על תבל רעה ועל רשעים עונם, רוצה לומר הסבה אשר בעבורה אפקוד על צבא המרום במרום והשבתי השפעותיהם הוא, לפי שבהשגחתי הפרטית אפקוד הרעה ההיא על תבל שהוא בבל ועל הרשעים שבה אפקוד עונם, באופן שאשבית

גאון זרים וגאות עריצים אשפיל, וכן אחר זה (לקמן יד, יב) איך נפלת משמים הלל בן שחר, אתה מוצא שאין הקדוש ברוך הוא נפרע מן המלכיות, עד שיפרע משריהם תחילה, שנאמר יפקוד ה' על צבא המרום במרום וגומר, וכן אמר איך נפלת משמים הילל בן שחר, ואחר כך נגדעת לארץ חולש על גוים, ואמר (ישעיה לד, ה) כי רותה בשמים חרבי, ואחר כך הנה על אדום תרד, רמזו בזה לבטול השפעת השרים העליונים על אומותיהם בעת חרבנם, ולכן ראוי לפרש כי כוכבי השמים וכסיליהם לא יהלו אורם, שאמר זה להודיע שלא ירד שפע העליונים על נבוכדנצר וזרעו, שבזדון וגאוה החריבו בית המקדש, והותרה בזה השאלה הראשונה, וכתב גירונימ"ו חכם מגדולי חכמי הנוצרים, שקרא הנביא את בבל תבל מפני גודלה שהיא מרובעת, והיה בבל רביעי ממנה י"ו מילין שהם שמונה פרסאות, והנכון הוא שממלכות רבות כבש כורש, ומפני שמלך בכיפה לכן בענינו ופקדתי על תבל רעה.

פסוק יב

אוקיר אנוש מפז וגומר עד כי ירחם ה' את יעקב. המפרשים פירשו אוקיר אנוש מפז על אנשי בבל, ואוקיר מלשון יוקר לומר שיוקיר אותם השם, כדי שלא יקחו בפדיונם שום ממון בעולם, ואם תאמר שיברחו בהחבא, לא כן כי השמים ירגזו והארץ תרעש שלא יוכל האדם לברוח, ורש"י פירש אוקיר אנוש מפז על דניאל שיתגדל מאד בעיני דריוש מלך מדי כשלכד את בבל, וכפי מה שפירשתי למעלה אחשוב שיהיה פירוש הכתוב כן, אל תתמה בעיניך על אשר אמרתי שיתבטלו כחות הככבים כדי להעניש את הבבליים, ואל תאמר בלבבך איך ישתעבד היקר שהוא הגרם השמימיי לזולל שהוא האדם, עד שבעבורו יתבטל הטבע השמימיי, תדע לך שכן ראוי לעשותו, כי אני אוקיר אנוש מפז ואדם מכתם אופיר (יג) ומפני זה אינו מן התימה ששמים ארגיז ותרעש הארץ ממקומה, וגם לפי שאין זה בעבור האדם, כי אם להיות הדבר הזה נוגע לכבודו ית', הוא אמרו בעברת ה' צבאות וביום חרון אפו, שהנמצאים כלם עליונים ותחתונים הם כלי רצונו, והותרה בזה השאלה השנית.

פסוק יד

וספר הנביא שמפני זה יהיה בבל, כצבי מודח שיברחו אנשיה מפה אל פה כאדם הבורח מפני הארי או הדוב שרודף אחריו, וכצאן הנדחה מקבוץ הצאן, שאין מי שיחזור עליה, ואין מי שיקבצנה, ואפשר שאמר זה על הנכרים שיהיו בבבל שיברחו לארצם, בראות האויבים באים להחריבה, וזכר ענין ההמשל באמרו איש אל עמו יפנו וגו', רוצה לומר שהצבי מטבעו שיחפוץ וישתדל לשוב לארצו, וכן הצאן אל מקובצו אחרי היותם

נרדפים, כן הנכרים ההם ינוסו מצרת האויבים ויפנו איש אל עמו, רוצה לומר לשוב לארצו. ובזה האופן (טו) כל הנמצא, רוצה לומר כל יושבי בבל הנמצאים בתוכה יהיו מדוקרים על ידי האויבים, וכל הנספה רוצה לומר הנכרים שניתוספו עמהם מחוץ יפיל גם כן בחרב, ונספה הוא כמו נוסף, ומלבד מה שיקרה להם (טז) הנה עולליהם ובניהם ירוטשו לעיניהם ר"ל שהאויבים ימיתו אותם, וכן ישסו בתיהם, רוצה לומר שישללו אותם, וישכבו עם נשיהם לעיניהם, כי מלת לעיניהם מושך עצמו ואחר עמו, כאלו אמר ולעיניהם ישסו בתיהם ונשיהם תשגלנה. ולפי שלא זכר עדיין מי יהיו כל האויבים שיעשו כל הרעה הזאת, לכן ביארו עתה באומרו, (יז) הנני מעיר עליהם את מדי אשר כסף לא יחשובו וזהב לא יחפצו בו, לפי שלא יעשו המלחמה כדי לשלול שלל ולבוז בז, כי אם למלאות רצונם ולנקום נקמתם מבבל, שהיה כובש ומכניע אותם, והנה לא זכר פרס ואמר בלבד את מדי, לפי שהוא היה הראש, וכן נאמר (דניאל ו, א) ודריוש מדאה קביל מלכותא, ובמותו מלך כורש בבבל, וה"ר אברהם אבן עזרא כתב, שהיו אנשי מדי יותר אכזרים, שלא יחפצו עושר ושלל, כי אם להרוג.

פסוק יח

ואומרו וקשתות נערים תרטשנה הוא קשור עם מה שאמר למעלה, וענינו שהאנשים פעמים יחדלו מהמלחמה אם מפני הבצע והחמדה, כי יתעסקו יותר בשלל ממה שיתעסקו בהריגה, ופעמים כי יכמרו רחמיהם על הנערים והקטנים ויחמלו עליהם ולא יהרגום, וזכר שהמדיים לא יחדלו מהמלחמות, לא מחמדת השלל, כי הם כסף לא יחשובו וזהב לא יחפצו בו, וגם כן לא יחדלו מזה מפני הרחמים, לפי שהם כל כך אכזרים בטבעם, שעם קשתותיהם ירטשו הנערים, וכמו שאמרו שהיו משימים הנערים בקשתות במקום חצים ומורים אותם אל הקרקע ואל הקירות, וכן אל פרי בטן לא ירחמו, רוצה לומר הילדים שהם סמוכים ליציאת הבטן לא ירחמו גם כן עליהם, ובזה זכר שני הקצוות בנערים, הקצה האחד מהגודל וקראם נערים, והקצה האחר מהקוטן וקראם פרי בטן, ואחר כך זכר האמצעי שביניהם, והוא אומרו על בנים לא תחוס עינם, כך פירשו זה המפרשים, וזה מעיד על שכתב רבי אברהם. ונראה לי שעם היות שעל בני הבבליים אמר, וקשתות נערים תרטשנה ופרי בטן לא ירחמו, לומר שהמדיים הם כל כך אכזרים, שאף הנערים והילדים יהרוגו בבבל, לא אמר על בנים לא תחוס עינם, כי אם על בני המדיים עצמם, והענין שנתן הנביא ראיה על אכזריותם כפי טבעם, באומרו על בנים לא תחוס עינם, כלומר המדיים על בניהם עצמם לא תחוס עינם, כל שכן שלא ירחמו על בני הבבליים.

פסוק יט
וזכר שכל כך תהיה הרעה אשר תבוא על בבל, עד שבמקום שהיתה קודם זה בבל צבי ממלכות תפארת גאון כשדים, הנה עתה תהיה כמהפכת אלקים את סדום ואת עמורה, לפי שתחרב ולא יהיה בה עוד יישוב כלל, ובסדר עולם אמרו, כי כשכבש דריוש את בבל מלך עליהם שנה אחת ובשנה השניה הפכה אלקים כמהפכת סדום ועמורה, ואותה עיר בבל שיש בזמן הזה, אינה בבל הקדומה כי אם עיר אחרת חדשה רחוקה ממנה מרחק קטן, וכמבשה בנו של כורש שמלך אחריו בנאה ויקראה בבל כבראשונה.

פסוק כ
וזהו אומרו לא תשב לנצח ולא תשכון עד דור ודור, רוצה לומר לא תשב בשובה ונחת כבראשונה, וגם לא תשכון עד דור ודור בשכונת אנשים בה, ואפילו יישוב אהלים לא יהיה שמה, וזהו לא יהל שם ערבי, שהוא כמו לא יאהל, רוצה לומר שלא יטה שם אהל, ואמר ערבי כי זה דרכם לשבת באהלים, ולא די הערביים הנכבדים שלא יטו שם אהליהם, אבל גם הרועים הפחותים שאין להם אהלים, אבל הם שוכבים בארץ לקרח ביום ולשלג בלילה, בעבור מרעה צאנם לא ירביצו שם צאנם, והיה זה לפי שלא יעלה בה כל עשב, ולא יהיה גם למרעה צאן, אבל במקום רועים (כא) ירבצו שרצים, והם הקוף אשר צורתם כבני אדם, ולפי שהם שוכנים במקום ציה נקראו ציים, והבתים אשר היו הבבליים שוכנים בהם, ימלאו מאחים שהם בעלי חיים אחרים שקורין בלעז פורונ"יש, ושכנו שם בנות יענה והם השרצים ארסיים והרעים מאד, ואמרו ושעירים ירקדו שם, אפשר לפרשו על השדים כמו שתרגם יונתן, ונקראו כן לפי שיראו אותם המשוגעים כדמותם, ועליהם אמרה תורה (ויקרא יז, ז) ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים, ואפשר לפרש שעירים על הדובים והאריות שהם שעירים בשערותיהם, ולהיות המקום הוא מבלי יושב משכן ומעון לחיות ולשרצים הארסיים, אמר (כב) וענה איים באלמנותיו ותנים בהיכלי עונג, ומלת וענה הוא מלשון צעקה, כמו (דברים כו, ה) וענית ואמרת, (שם כז, יד) וענו הלוים, יאמר שיצעקו האיים שהם החתולים המדבריים כמו שתרגמו יונתן, באלמנותיו שהוא כמו בארמנותיו וכן תרגם יונתן, או הוא כמו באולמותיו מלשון אולם השער, וכן יצעקו התנים בהיכלי עונג אשר היו לבבליים, ואין להפלא ממה שאמר וענה בלשון יחיד, ואיים ותנים בלשון רבים, כי הוא תואר לקבוץ האיים ולקבוץ התנים, וכאומרו (מיכה א, ח) אעשה מספד כתנים, ואמר שכל זה הייעוד יתקיים מהרה, והוא אומרו וקרוב לבא עתה וימיה לא ימשכו, רוצה לומר עת חרבן בבל קרוב לבוא, וימי שלותה לא ימשכו עוד.

פרק יד

פסוק א

כי ירחם ה' את יעקב וגומר עד והיה ביום הניח ה' וגומר, עתה יבאר הנביא הסבה על חרבן בבל וקרבת עתה, והיא שכל הימים אשר מלך בבל היה על האדמה, לא היה נותן רשות לישראל לשוב ולבנות ירושלם, וכי עמקו מחשבותיו יתברך, ועצתו היא תקום, החריב את בבל ואת מלכיה, והמליך עליה את דריוש שנה אחת, ומלך אחריו כורש חתנו, והוא נתן רשות לישראל לעלות לירושלם ולבנות בית שני, וכמו שאמר (עזרא א, ג) מי בכל עמו יהי אלקיו עמו ויעל, וזהו אומרו כי ירחם ה' את יעקב ובחר עוד בישראל, והרחמים והבחירה היה שיבנו בית שני, וזהו והניחם על אדמתם, רוצה לומר שיתן להם מנוחה מה שמה, והסתכל כי לא נאמר בכל זה לשון גאולה, כי לא היה ענין בית שני ומנוחתה, כי אם פקידה, לא גאולה שלמה, ואמר שבזמן ההוא ילוה הגר עליהם ונספחו על בית יעקב, וכן היה שנלוו גוים רבים ונתגיירו בזמן בית שני, ובפרט בזמן החשמונים, ומלת ונספחו הוא ענין חבור, וכן (שמ"א כו, יט) מהסתפח בנחלת ה', (שמ"א ב, לו) ספחני נא ורבותינו ז"ל (יבמות מז, ב) פירשוהו מענין ספחת, אמרו קשים גרים לישראל כספחת, אבל זה על הגרים הבלתי אמתיים באמונתם אמרוהו.

פסוק ב

וזכר מהצלחתם וכבודם בזמן בית שני באומרו ולקחום עמים והביאום אל מקומם, ונתקיים זה בו כשעלו לירושלם, היו מנהיגים אותם העמים בדרכים במצות כורש, ומביאים אותם למקומם, ולא היו גובים מהם מס וגלגלת, וכאומרו (עזרא ז, כד) מנדה בלו והלך לא שליט למרמא עליהון, ואומרו והתנחלום בית ישראל על אדמת ה' לעבדים ולשפחות ראוי שיפורש על הבבליים אשר זכר כי עליהם היתה הנבואה כולה, שבזמן בית שני יהיו הבבליים לבני ישראל לעבדים, והם יתנחלו אותם לבניהם לעבדים ולשפחות, וירדו בהם על אדמת השם, באופן שיהיו בני ישראל שובים לשוביהם ורודים בנוגשיהם, כי במקום שהבבלים רדו בהם בחרבן ירושלם ולקחו אותם לעבדים ולשפחות, יהיה עתה מדה כנגד מדה, שהם ירדו בהם וישתעבדו בהם בהיותם על אדמת השם מקום הרשע שמה המשפט, ואפשר לפרש גם כן שאר הפסוקים על זה האופן, רוצה לומר ונלוה הגר עליהם ונספחו על בית יעקב, שנאמר כל זה על הבבליים, שיהיו נעים ונדים בארץ אחר חורבן בבל, שילוו לישראל ויתחברו עמהם, וגם שעמים אחרים יקחו מהם, רוצה לומר מהבבליים והביאום אל מקומם, רוצה לומר אל מקום ישראל

למוכרם שמה לעבדים ולשפחות, ואז ינחלו בני ישראל אותם לבניהם אחריהם, כדי שיהיו שובים לשוביהם ורודים בנוגשיהם.
וה"ר דוד קמחי כתב שלא ראה בכתוב שנתגיירו גרים עם ישראל בעלותם מבבל, ולא שלקחו עמים את ישראל להביאם לארצם, אבל מצאנו הדבר בהפך שהיו להם שוטנים רבים בבנין ירושלם, ושמפני זה היה הנכון בעיניו, שהפסוק יתפרש בשני פנים, כי ירחם השם את יעקב, ידבר בגלות בבל שירחם עליהם ויוציאם משם ויביאם אל ירושלם, ומה שאשר אחריו ובחר עוד בישראל היא נבואה אחרת לימות המשיח במהרה יגלה, ואז יתקיים ונלוה הגר עליהם וגומר כמו שאמר (זכריה ב, טו) ונלוו גוים רבים אל השם ביום ההוא, וכן ולקחום עמים כמו שכתב (ישעיה סו, ב) והביאו את כל אחיכם וגומר, והדעת הזה שמצא החכם נכון בעיניו היא רחוק אצלי מאד, כי הנה הפסוק התחיל בנחמת בבל כי ירחם ה' את יעקב, והוא מודה בפיו שעליה נאמר, ואיך יעזוב זה ויעתק מיד בגאולה אחרת, באומרו ובחר עוד בישראל וגומר, גם שיתנחלו בית ישראל על אדמת ה' לעבדים ולשפחות, איך יתישב זה בגאולה העתידה בהיות שפירש הכתוב זה באומרו והיו שובים לשוביהם ורדו ונוגשיהם, שאי אפשר שיפורש כי אם על בית שני ועל הבבליים כמו שפירשתי, כי בזמן הגאולה העתידה מי הם הבבליים ושובים והנוגשים שיהיו לנו לעבדים ולשפחות, אבל אמתת הענין שהנבואה כולה היא על בבל ועל זרעו שהחריבו ירושלם וגלו את ישראל, ואחרי שייעד הנביא על חרבנם, ייעד על פקידת בית שני, ומהם היו עבדים ושפחות הרבה בזמן בית שני, ואמנם ענין הגרים ידוע מדברי יוסי"פון שהורקנוס מלך יהודה הכניס את כל בני אדום בברית מילה, ומי המונע שכן יהיו משאר האומות והותרה עם זה השאלה השלישית.

פסוק ג

והיה ביום הניח ה' לך וגומר עד סוף הפרשה, אמר הנביא כנגד בני יהודה, עד עתה בהיותך תחת ידי הבבליים, לא היה לך מצח להרים ראש ולא פוצה פה ומצפצף כנגד נבוכדנצר אשר החריבך, אבל ביום ההוא, רוצה לומר כשישובו לירושלם, שאז יניח ה' להם מהעצב ומרוגז הגלות ומהעבודה הקשה אשר העבידו אותם הבבליים.

פסוק ד

אז ירחיבו פה ולשון, וישאו המשל הזה על מלך בבל, והמשל הוא שפעם ידמו אותו לארז גדול בלבנון, ופעם להלל בן שחר ושאר הדברים שזכר, ולפי שראש המלכות הוא המלך, היה ראוי שיאמרו עליו, איך שבת נוגש שהוא נבוכדנצר, וכנגד המלכות יאמר, שבתה מדהבה, רוצה לומר המוזהבת כנוי למדינת בבל מעולפת זהב ואבן יקרה ורש"י פירש

מדהבה לשון מרבית גאוה ומשא כבד, אבל מפרשי הנוצרים פירשו שבתה מדהבה על מס הזהב שהיו נותנין ומביאים העמים כולם בכל שנה אל נבוכדנצר לבבל, ומדברי ה"ר אברהם אבן עזרא לקחוהו וגם נכון הוא, ודבר הכתוב ראשונה כנגד השרים והסגנים באומרו (ה) שבר ה' מטה רשעים שבט מושלים, וכנגד המון העם יאמרו, (ו) מכה עמים בעברה מכת בלתי סרה, רוצה לומר שהשם יתברך הכה הבבליים בעברתו, כמו שאמר למעלה בעברת ה' צבאות, והיתה הכאתו להם מכה בלתי סרה, רוצה לומר מכה שתהיה מתמדת לא תסור מהם לעולם, ותי"ו מכת אינה תי"ו הסמיכות, כי אם תי"ו הנקבה כמו (תהלים קלב, ד) שנת לעיני, ואמר שהיה כל זה ממנו יתברך, לפי שהיה בבל רודה באף גוים, ולכן היה עתה מפרס ומדי ומהקדוש ברוך הוא ראשונה, מורדף בלי חשך, רוצה לומר שהקדוש ברוך הוא רדף באפו ובחמתו אל גוי הבבליים, ולא חשך ולא מנע בבל מהיותו מרודף ממנו יתברך, והמפרשים פירשו הפסוק כולו מכה עמים וגו' על נבוכדנצר שהיה מכה עמים וכובש אותם בעברה רבה מכה בלתי סרה מבלי חטא ומרד שיעשו כנגדו, והיה רודה באף גדול לכל הגוים, ומי שהיה מרודף ממנו לא חשך ונמנע מהיותו נרדף תמיד כפי גודל אכזריותו, (ז) ועתה במותו נחה שקטה כל הארץ.

פסוק ח

ואומרו גם ברושים כתב ה"ר אברהם אבן עזרא שהוא כפשוטו, שהיו אומרים המשוררים שאף הברושים ישישו במפלתו, לפי שהיה מצוה לכרות הברושים והארזים לבנות מצור וסוללה, ויותר נכון לומר שהוא משל, שהאנשים כולם פצחו רנה, וגם השרים הנמשלים לברושים מפחדים אותו שמחו במותו, בדעתם שמאז ששכב ומת לא יעלה הכורת עליהם, עוד רוצה לומר שלא יהרגם ולא יחריבם באכזריותו, ובפרק השואל (שבת קמט, ב) אמרו רבותינו זכרם לברכה כל ימיו של אותו רשע לא נמצא שחוק בפי כל בריה, שנאמר נחה שקטה כל הארץ פצחו רנה, מכלל דעד האידנא לא הוה, ואחר שזכר שבמותו כל אנשי הארץ פצחו רנה הקטנים והגדולים, אמר שלא היו ככה המתים, (ט) כי בהליכתו לשאול ירגזו כולם לקראת בואו, כאלו גם במותו יפחדו ממנו עד שיתעוררו לו הרפאים וההרוגים, לא לבד אנשי ההמון, אבל גם כל עתודי ארץ, משל למלכים ולשרים שבגיהנם, לפי שבהיותו בחיים חייתו היו מפחדים ממנו, פן יסורם מגדולתם, ועתה גם בשאול ירגזו לו ויתמהו מאד על מפלתו.

פסוק י
ולכן כקטן כגדול יענו ויאמרו גם אתה חולית כמונו אלינו נמשלת, רוצה לומר אתה נבוכדנצר שהיית מולך בכיפה מכה עמים ורודה באף גוים, חולית כמונו וקרה לך מקרה החולי, ואלינו נמשלת בענין המות בהיותך חזק לב ואמיץ כח.

פסוק יא
הורד שאול גאונך, רוצה לומר יצאת מן ההפך אל ההפך, כי קודם זה היה לך גאה וגאון עד לשמים, ועתה הורד לשאול תחתית גאונך, וכן הורד שמה המית נבלך, מהניגון שהיו מנגנים לפניך תמיד, האם אפשר שתחתך יוצע רמה במקום המטה מוצעת בבהט ושש ודר וסוחרת שהיה לך, ובמקום המכסה שהיה עליך יקר מזהב ומכתם אופיר, תכסך עתה רמה ותולעה.

פסוק יב
איך נפלת משמים הילל בן שחר דמהו במעלתו, כאילו היה כוכב נוגה כמו שתרגם יונתן, שהוא הולך ואור עד נכון היום, כי כן היה נבוכדנצר במעלתו תמיד הולך וגדל תמיד, אמר ובהיותך בן שחר, רוצה לומר המאיר לארץ ולדרים עליה, איך נגדעת לארץ עם היותך מלפנים חולש על גוים רוצה לומר מחליש כח הגוים או מלכי הגוים, ולדעת חכמים ז"ל במכילתא (פ' השירה ב) אמרו איך נפלת משמים הלל בן שחר על השר המושל בבבל כמו שזכרתי למעלה, ועל נבוכדנצר אמר נגדעת לארץ חולש על גוים, ופירוש חולש כפי המפרשים משליך גורלות, כי היה מטיל גורלות על איזה גוי ילחם, וכאומרו (יחזקאל כא, כו) כי עמד מלך בבל על אם הדרכים קלקל בחצים שאל בתרפים וגומר, וגורלות בלשון תלמוד חלשין.

פסוק יג
ואמרו עוד ואתה אמרת בלבבך אפרשהו ראשונה כפי פשוטו הנגלה, ואחר כך אגיד לך דעתי בזה, ואומר שכפי פשוטי הכתובים, יראה שהיה מוכיחו שחשב להדמות לאלוה יתברך, ולכן אמר נגדו, הלא כפי חמדתך בגדולה ובמעלה, אמרת בלבבך השמים אעלה ממעל לכוכבי אל ארים כסאי, שאהיה במקום הגלגל העליון המקיף בכל, ובאמרו השמים כסאי וכמו שהשם יתברך עם היות כסאו השמים, ישב בהר ציון שהוא בירכתי צפון, כאומרו (תהלים מח, ג) הר ציון ירכתי צפון, כי נקרא כן להיותו צפוני לירושלם, ככה חשב שיעשה גם הוא שיעלה לירושלם וישב שם בדמיון האל יתברך, והוא אומרו ואשב בהר מועד בירכתי צפון, ולמעלתו קראו מועד על דרך (שם עד, ח) שרפו כל מועדי אל בארץ.

פסוק יד

עוד היית אומר אעלה על במותי עם אדמה לעליון, רוצה לומר כי כמו שהשם יתברך היה נראה למשה בעב הענן, ככה תעלה על במותי עב להדמות לו, וכל זה מעוצם המליצה על גאות מלך בבל ותפארת רום עיניו.

ואמנם מה היה הענין הזה שייחס לגאות נבוכדנצר, האם היה כפשוטו שחשב לעלות מעל לשמים ולהיות אלוה העולם ומנהיגו, כמו שיורה פשט הכתובים, או מהו הנרצה בזה, אגיד לך דעתי בו כפי מה שפירשתיו על ספר דניאל במאמר מעייני הישועה אשר עשיתי, והוא שאתה תמצא כשתעיין בספר ההוא, ששם נזכר ראשונה החלום שחלם נבוכדנצר מהצלם שפתר לו דניאל (פרק ב), ואחרי אותו ספור נזכר ספור אחר מצלם הזהב אשר עשה ויקימהו בבקעת דורא, ויצו להשתחוות לו כל אחשדרפנים סגניא ופחוותא אדרגזריא גדבריא דתבריא תפתייא וכל שלטוני מדינתא (שם ג, ג), ואחרי הספור השני הזה נזכר שם (שם ד, ח - לד) ספור אחר מחלום האילן אשר ראה ואיך נטרד וגורש מבין האנשים שבעה עידנין, ולא נזכרו מכל ספורי נבוכדנצר זולת שלשת אלה, ושאלתי אני שם מדוע נזכרו שלשה אלה בלבד, האם לא קרו דברים אחרים רשומים בכל ימי מלכותו עם דניאל, ומה הצורך והקשור אשר יש לכל אחד מהספורים האלה עם האחרים, ואמרתי בסבת זה כולו, שנבוכדנצר ראה בחלומו הראשון, צלם חד סגי וראשו זהב, ושאר חלקי גופו מכסף ונחשת וברזל, ופתר לו דניאל שהראה לו הקדוש ברוך הוא ענין הארבעה מלכיות, ושראש הזהב היה מורה על מלכות ביתו, והכסף היה מורה על מדי ופרס שיקומו אחריו, והנחשת על יון, והברזל על מלכות רומי, והודיעו דניאל שבגזרת העליונים היה כל זה גזור מן השמים.

והנה נבוכדנצר בגאוותו וזדון לבו, חשב לבטל הגזרה השמימיית העליונה, מענין ממשלת המלכיות אחריו, ולעשות ביתו ומלכותו נכונה לעולם, ושזרעו ימלוך תמיד בכפה ומלכותו לא יסוף מזרעו, ומפני זה עשה הצלם הנזכר בספור השני, לא לשם עבודה זרה, כי אם לעשות צורת ממשלת מלכותו באותו צלם, ולכן עשה אותו כולה מזהב כי היה הצלם ההוא כנגד אותו הצלם שחלם בראשונה, ומפני שבו היה ראש הזהב מורה על מלכות ביתו, לכן התחכם לעשות כל הצלם מראשו ועד רגליו של זהב, להורות שכל המלכיות אשר ימלכו אחריו בכיפה, הנמשלים בזרועות ובמתנים ובשוקים והרגלים, שכולם יהיו מזהב המורה עליו, רוצה לומר שכולם יהיו תמיד מזרעו, לא לבד הראש כמו שפתר לו דניאל, כי אם גם משוקים ועד ירכים, ולכן צוה לקבץ כל האומות וכל השרים אשר בכל מלכיות ממשלתו, ושכולם יפלון ויסגדון לאותו צלם, והיה זה

כדמות שבועה והשתעבדות שיהיו נכנעים ונכבשים לממשלתו וממשלת זרעו עוד כל ימי הארץ, ולכן היה זה מתוך הניגונים כענין המלכת מלך, כי חשב אותו רשע שהיו כל החלומות הולכים אחר הפה, ושבזה האופן מהתחבולה תבטל הגזרה האלקית מארבע המלכיות ומהמלכות החמשית, או שיהיה זה כענין טלסם נעשה בחכמה רבה להתמיד מלכותו וזרעו, ועם היות שקצת המדרשות אומרים שהיה הצלם הזה לעבודה זרה, אני לפרש הכתוב על פשוטו באתי ובתוספתא של מסכת פסחים (מג, ב, תד"ה מהראו) כתבו בשם רבינו תם שצלם זה שעשה נבוכדנצר לאו עבודה זרה הוה אלא אנדרטי הוה שעשה לכבוד עצמו מסכים למה שזכרתי, אבל חנניה מישאל ועזריה לפי שהיו מאמינים בסדור הארבעה מלכיות, והיו מקוים המלכות החמשית, לא רצו להשתחוות לצלם, ולא להודות בתמידות מלכותו, וכבר פירשתי שם בזה הדרך הכתובים בספר, ומפני שנבוכדנצר התגאה בעצמו לחשוב לבטל הגזרה השמימיית, כדי להתמיד המלכות בזרעו, היה בעונשו שגם בחייו נגרש ונטרד ממלכותו, וגם שלא ישאר כשאר בני אדם, כי אם כבהמות השדה כחיתו יער, ועל זה ראה חלום האילן כמו שפתר לו דניאל, וזהו צורך שלשת הספורים ההם וקשורם והתיחסותם זה לזה, שהחלום הראשון היה מורה על ממשלת ארבע מלכיות, והמלכות החמישי העתיד דלא תתחבל, ושהוא עשה הצלם שבספור השני כדי לבטל החלום הראשון ההוא, ומפני כן ראה חלום האילן המורה על עונשו וטרדו מבין אינשא, מפני שחשב לבטל גזרת השם. ואין ספק אצלי שעל זה ניבא ישעיהו כאן, ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה ממעל לכוכבי אל ארים כסאי, רוצה לומר שהוא בהשתדלותו והתחכמותו, חשב לבטל המערכה העליונה והגזרה החרותה, לא שיחשוב לעלות לשמים, ולא להדמות לעליון יתברך, כי הוא רשע היה לא שוטה, אבל בעבור שחשב לבטל הגזרה השמימיית, שהוא פעל מיוחד לאל שדי סודר המערכות, ואדם אין לעשות כמעשיו, לכן אמר שהיתה מחשבתו השמיים אעלה ממעל לכוכבי אל ארים כסאי, ואשב בהר מועד בירכתי צפון רוצה לומר שדמה לעשות כסאו נצחי, בהפך גזרת הכוכבים, והוא אומרו בירכתי צפון כי שם היה מלכותו, ובזאת הבחינה אמר אעלה על במותי עב אדמה לעליון, ואולי שלכן היה עונשו בהיותו נטרד מבין אנשים שבעה עידנין, כנגד שבעה כוכבי לכת שחשב להתגבר עליהם בביטול גזרתם, ולכן הראוהו בחלומו האילן להודיעו, שהאדם עץ השדה ולא יהיה כסאו נצחי ומתמיד כזהב, כי אם הווה נפסד כאילן וכקיקיון, שבין לילה היה ובין לילה אבד, ולכן היה סוף ספור חלומו, בגזרת עירין פתגמא ובמימר קדישין שאילתא, על דברת דינדעון חייא דשליט עילאה במלכות אינשא, ולמאן די יצבי יתנינה, ושפל אנשים יקום עלה

(דניאל ד, יד), ועל זה היה הנביא מוכיחו באומרו (טו) אך אל שאול תורד, ר"ל תחת אומרך השמים אעלה ממעל לכוכבי אל, תורד שאול בהשפלת ביתך וזרעך ואיבודו בהחלט, ותחת שאמרת שתשב בירכתי צפון לעולם אם שאמרו על בבל, או על ציון שהיה גם כן מולך בירושלם, תורד אל ירכתי בור שהוא תכלית השפלות וההפסד, (טז) עד שמפני זה רואיך אליך ישגיחו אליך יתבוננו, שיתמהו בני אדם ויאמרו, הזה האיש מרעיש הארץ מרגיז ממלכות (יז) שם תבל כמדבר, כלומר הזה האיש אשר שם תבל שהיא הארץ המיושבת כמדבר החרב והשמם, ולא די שהרג את האנשים, אבל גם ועריו הרס, ואסיריו לא פתח ביתה, שהם המלכים והשרים שהיה נותן בבית הסהר, כל ימיו לא התיר אדם מן המאסר, ולא פתח להם פתח מאסרם להוציאם משם.

ולא אחשוב אני שהיתה התמיהה הזאת על מותו, כי סוף אדם למות, אבל הגיד הנביא בענין נבוכדנצר ארבעה השפלות רשומות, האחת, שבחייו נטרד ממלכותו ומכבודו, והלך בשדה כעיר פרא, תחת גאותו ועצתו הנבערה שיעץ כמו שזכרתי, ועל זה אמר, ואתה אמרת בלבבך וגו' אעלה על במותי עבו גומר, אך אל שאול וגומר רואיך אליך ישגיחו וגומר, לפי שהיו בני אדם רואים אותו הולך בשדה כעיר פרא בהמיי והיו מתבהלים ממנו, ואולי שעל זה עצמו אמר (יח) כל מלכי גוים כלם שכבו בכבוד איש בביתו, ואין פירוש בביתו בקברו כמו שחשבו המפרשים, כי לא אמר זה על המות ועל הקבר, אבל נאמר על אותם שבעה עידנין שחלה חולי שחוריי, והיה מואס כל בני אדם וכל עידוני המלכות ודבר הממשלה, כי זה היה ענינו באמת כמו שהוכחתי במקום הנזכר, ועל זה אמר הנביא כל מלכי גוים בבוא עליהם חולי צרה וצוקה, שכבו בכבוד איש בביתו על מטתו ורפוא ירפא כפי גדולתו, ואתה גורשת מבני אדם ושכנת בשדה ועשבא כתורין לך יטעמון וכדי בזיון וקצף.

וההשפלה הב' היא מה שקרה לנבכודנצר אחרי מותו ועל זה אמר (יט) ואתה השלכת מקרבך כנצר נתעב לבוש הרוגים שהוא זכרון השפלתו אחרי מותו, ואפשר לומר שהתחלת זאת ההשפלה, היא מאמרו כל מלכי גוים כלם שכבו בכבוד איש בביתו, אבל אין פירוש ביתו קברו, אלא שהיה מנהגם לקבור המלכים והשרים כל אחד בביתו, וגם היום כן המנהג בארץ כוש, ולכן על הקבורה אמר, שכל מלכי הגוים שכבו בכבוד אחרי מותם איש בביתו ששם קוברים אותם, אבל אתה לא זכית לכך, כי השלכת מקברך, ועניין ההשפלה הזאת לא יהיה משל כי אם כפשוטה, אולי שבבוא הפרסיים להחריב את בבל, ראו קבורת נבוכדנצר במעלה וכבוד, והשליכוה מקברו כפגר מובס, וידקרו גופו ככברה בחרבותם כדי לחרפו ולגדפו, ובכלל אותם ההרוגים שהרגו בבבל היה גופו

מושלך, ועליו נאמר לבוש הרוגים מטועני חרב כי מלת מטועני היא מלשון רבוי, כמו (בראשית מה, יז) טענו את בעירכם, וזכר שלא בלבד נדמה אל שאר ההרוגים בדקירותיו, אבל גם להנקם עוד הפרסים ממנו מפני הרעות אשר עשה בארצם, צוו לקבור את כל ההרוגים לטהר את הארץ, ואותו רשע לא נתנו לקבורה כי היו כולם רומסים אותו ברגליהם, ועל זה אמר (כ) לא תחד אתם בקבורה, רוצה לומר לא היית עם שאר ההרוגים אשר נזכרו יחד בקבורה, כי אתה לא זכית לכך, לפי שארצך שחת עמך הרגת, רוצה לומר אותם הארצות אשר כבשת, היית משחית אותם והורג בני אדם הנכבשים אליך בני עמך מבלי חמלה, ולכן התאכזרו האויבים עליך יותר מעל שאר ההרוגים לחרפך ולגדפך אחרי מותך. אבל המתרגם, ורז"ל (סדר עולם) גם כן פירשו הכתובים האלה על מה שעשה אויל מרודך לנבוכדנצר אביו, כי כאשר הלך נבוכדנצר בחייו נטרד מבני אדם, ישב אויל מרודך בנו על כסאו, ואביו כשחזר נתנו בבית הסוהר וישב שם כל ימיו, וכאשר מת נבוכדנצר יצא אויל מרודך מבית הסוהר, והיה מפחד למלוך, כי לא היה מאמין שמת אביו, אבל חשב שחלף הלך לו לשוח בשדה כפעם בפעם, ולאמת הדבר צוה להוציאו מקברו, ואפשר שדקרוהו בחרבות וברמחים לראות אם היה מת בהחלט, ושעל זה אמר הנביא כאן ואתה השלכת מקברך כנצר נתעב לבוש וגו'.

וההשפלה השלישית שניבא ישעיהו על נבוכדנצר היא, בכליון זרעו והפסד מלכותו שנפסק במיתת בלשאצר בן בנו, ועל זה אמר לא יקרא לעולם זרע מרעים, (כא) הכינו לבניו מטבח בעון אבותם וגו', ר"ל אתה חשבת לעשות ביתך וכסאך וזרעך נכון עד עולם, לא יהיה כן, כי לא יקרא לעולם, רוצה לומר זמן ארוך, לא יקרא בפי בני אדם זרעך, שהוא זרע מרעים לפי שמהרה יכלה, ולכן אמר כנגד פרס ומדי, הכינו לבניו מטבח בעון אבותם, רוצה לומר שיכינו המלחמה ויהרגו ויטבחו את בניו בעון נבוכדנצר אבותם ומפני רשעתו, באופן שלא יקומו עוד במעלה ומלכות, וירשו ארץ ומלואו פני תבל ערים, כלומר שלא ירשו ארצות ולא תתמלא הארץ והעולם כולו מבניו, שהם צרים ואויבים לכל בני אדם, ומלת ערים מלשון אויבים וצרים כמו ויהי עריך. ואמר הנביא בשם האל, שחרבן זרע נבוכדנצר לא יהיה בכח אנושי, אם לא ישפיע האל ממרומו רוח נקמה וכריתה, ועל זה אמר (כב) וקמתי עליהם נאם ה' צבאות והכרתי וגומר, כי הוא אשר יעיר את רוח הפרסיים והמדיים לבוא על בבל לנקום דם עבדיו השפוך.

עוד זכר הנביא השפלה רביעית למלכות בבל, כי לא די מה שבא לנובכדנצר בימיו וחייו, ולא די גם כן מה שבא עליו במותו וקבורתו, ולא די גם כן מה שבא על זרעו, אבל גם על מדינת בבל ראש מלכותו תבא נקמת ה' ישפילנה ישפילה עד ארץ, ועל זה אמר

והכרתי לבבל שם ושאר נין ונכד ורמז בזה למה שנאמר למעלה והיתה בבל צבי ממלכות תפארת גאון כשדים, כמהפכת אלקים את סדום ואת עמורה, שמלבד חרבן האויבים יחרב הקב"ה אותה מן השמים, כמו שהחריב את סדום ואת עמורה באש וגפרית ורוח זלעפות, ולכן אמר שיכרית ממנה שם, והוא שלא תקרא עוד בבל צבי ממלכות וראש גאון כשדים, ושאר שהוא כנוי למגרשים שהיו לה סביב שיתבטלו מאין יושב, ונין ונכד שהוא כנוי לארמונים ולבתי המלכים, שהיו חוץ למדינה שכולם חרוב יחרבו, וחכמים ז"ל בפרק קמא דמגילה (י, ב) דרשו שם זהו הכתב, ושאר זהו הלשון, ונין זהו המטבע, ונכד זו ושתי שהיא היתה בת בלשאצר, והענין שיהיה החרבן כל כך גדול שלא ישאר בה דבר לכבוד ולתפארת.

פסוק כג

וזהו ושמתיה למורש קפוד ואגמי מים, רוצה לומר שתהיה בבל ירושה ומדור לחית השדה שנקרא קפוד שהוא אריז"ו בלעז, ולפי שהיתה בבל עמוקה, יהיו שם אגמי מים, ובפרק הרואה (ברכות נח, א) אמר רבי חייא נתקללה בבל נתקללו שכנתיה, שנאמר ושמתיה למורש קפוד ואגמי מים, נתקללה שומרון נתברכו שכניה, שנאמר (מיכה א, ו) ושמתי שומרון לעי השדה ולמטעי כרם. כיוון בזה המאמר לענין בבל שתהיה השמד שלה כללי מוחלט, הוא אומרו וטאטתיה במטאטי השמד, והמלה הזאת נוכל לפרשה כמלת טיש ורפש, עד אשר יוכלו לזורעה ולא ללכת בה, וחכמים ז"ל (מגילה יח, א) פירשו מענין מכבדות שמכבדות בהן את הבית, כאלו אמר שיבער את בבל ביעור השמדיי, ולפי שכל מה שדבר הנביא בזה היה בדרך המשל והמאמרים ההמשליים הם רחוקים מן המופת לכן הוצרך לומר אחריו (כד) נשבע ה' צבאות אם לא כאשר דמיתי כן היתה, כלומר שהיתה שבועתו יתברך שהוא רמז אל גזרתו, שכמו שהיה הדמוי וההמשל, כן יהיה בפעל, וביאר עצמות השבועה איך יובן והוא אומרו, (כה) לשבור אשור בארצי ועל הרי אבוסנו, והמפרשים פירשו זה על מפלת סנחריב ועמו, והוא דרך רחוק וקשה וזר בעיני, כי הנבואה כולה על נבוכדנאצר ועל בבל נאמרה, ואיך יחזור עתה לסנחריב, אבל האמת הברור הוא שבי"ת בארצי היא בי"ת הסבה, כמו (יונה א, יב) בשלי הסער הגדול הזה יאמר שהיתה השבועה לשבור אשור בעבור פקידת ארצו, וענינו שהיתה מפלת בבל וזרע נבוכדנצר שהוא מלך אשור ומלך בבל, כדי שימלוך שם דריוש וכורש, ויבנו את העיר ואת המקדש, לכן היתה העצה היעוצה להחריב בבל כמו שזכרתי למעלה, או יהיה לשבור אשור בארצי בעבור ארצי שהחריב, לכן אשבור אותו ואחריבהו, ועל הרי אבוסנו, רוצה לומר על דבר הרי שהחריב ירושלם הרים סביב לה,

לכן אבוסנו באופן שיסור מעליהם, רוצה לומר מעל הרי ישראל עולו של נבוכדנצר וזרעו וסובלו מעל שכמו של ארץ ישראל יסור.

ולפי שהיתה זאת עצה עמוקה ממנו יתברך, לכן אמר אחריו (כו) זאת העצה היעוצה על כל הארץ וזאת היד הנטויה על כל הגוים רוצה לומר שיתחברו בזה שני סבות, הראשונה העצה היעוצה בעבור ארץ ישראל כדי שתתישב ותפקד, וזהו אומרו העצה היעוצה על כל הארץ, והשנית להנקם מהגוים על אשר עשו במה שעבר, והוא אמרו וזאת היד הנטויה על כל הגוים ר"ל להענישם, וכנגד שני הסבות האלה אמר, (כז) כי ה' צבאות יעץ ומי יפר כנגד הראשונה, וידו הנטויה ומי ישיבנה כנגד השנית, ואין להפלא מאשר אמר לשבור אשור, ולא אמר בבל, כי מלך אשור היה מלך בבל, כמו שאמר בספר מלכים (מל"ב יז, כד) ויבא מלך אשור מבבל, ונבוכדנצר היה מלך אשור ומלך בבל, וכן היה בנו ובן בנו עד שבעים שנה, כמו שפירשתי והוכחתי בראיות ברורות בפרשה י"ו מספר מלכים, והותרה בזה השאלות החמישית והששית. ורש"י פירש כאשר דמיתי, רוצה לומר באשור כן היתה, ולכן כאשר יעצתי על בבל ונבוכדנצר היא תקום, ופירש שניהם, אם מה שאמר כאשר דמיתי כן היתה, פירשו באומרו לשבור אשור בארצי ועל הרי אבוסנו שהוא רמז למפלת סנחריב, וכנגד בבל אמר וסר מעליהם עולו וסובלו מעל שכמו יסור, ולפי שהשווה שניהם אשור ובבל בחרבן, לכן אמר אחר זה זאת העצה היעוצה על כל הארץ וזאת היד הנטויה על כל הגוים, רוצה לומר על אשור רשעתו ועל בבל רשעתו. זהו מה שראוי שיפורש בכתובים האלה כפי דעת רש"י, והלצתי בעדו וגם נכון הוא. והרב רבי אברהם אבן עזרא פירש, אם לא כאשר דמיתי וכאשר חשבתי, שהם לשונות נרדפים, וכולם לשבור אשור בארצי, אפילו מפלת סנחריב שהיה בירושלם, ואז סר סובלו וגומר, כן תהיה קיימת זאת העצה היעוצה על בבל.

פסוק כח

הנבואה העשירית תחילתה (יד, כח) בשנת מות המלך אחז וגומר, עד (יז, א) משא דמשק, ויש בה ארבעה פרשיות. האחת, (יד, כח) בשנת מות המלך אחז, השנית, (טו, א) משא מואב, השלישית, (טז, ה) והוכן בחסד כסא, הרביעית, (טז, יג) זה הדבר אשר דבר ה' אל מואב מאז, והנה שאלתי בנבואה הזאת ששת השאלות:

השאלה הראשונה באומרו בשנת מות המלך אחז היה המשא הזה, כי הנה הפרשה הזאת, היתה ראויה להכתב קודם הנבואות אשר נבא על חזקיהו מלך אחז, כי הנה מפלת סנחריב וכל אותם הדברים אשר ייעד על חזקיהו היו אחרי שמלך בישראל, והמשא

אשר ניבא הנביא על מות המלך אחז, היה קודם קדימה זמנית לכל עניני חזקיהו, ולכן יקשה מאד למה נזכרה אחריהם.

השאלה השנית באומרו (יד, כט) אל תשמחי פלשת כולך כי נשבר שבט מכך, וזה מורה שהיה אחז מכה בפלשתים ורודה בהם, ולכן היו שמחים במותו, ושנבא עליהם שלא ישמחו, כי הנה יקום במקומו בנו חזקיהו שיוסיף להכותם יותר ממנו, כמו שאמר כי משורש נחש יצא צפע וגומר, ואינו כן כי הפלשתים הכו באחז ובעמו מכה רבה פעמים רבות בימיו, והוא לא עצר כח כנגדם, ולמה א"כ ישמחו במותו, ואיך נאמר עליו שבט מכך, ואיך יצדק כי משורש נחש יצא צפע.

השאלה השלישית באומרו (יד, לב) ומה יענה מלאכי גוי כי ה' יסד ציון, והכתוב הזה יראה שאין ענין לו בפרשה, ולא זכר המלאכים ההם מי היו, ומי הוא הגוי אשר שלחם, ואל מי שלחם ועל ענין מה שלחם.

השאלה הרביעית בנבואות שבאו הנה על מואב ועל דמשק ושאר האומות, כי רע ומר עלי המעשה שינבא הנביא על האומות אשר לא מבני ישראל המה נבואות אמתיות, כמו שניבא על בני ישראל ועל בני יהודה, כי האומות ההם אינם משוגחים ממנו יתברך, בהשגחה פרטית נפלאה בעמו אשר בחר לשישפוט על ענינהם ויביאם במדה במשקל ובמשורה כמו שעושה בישראל, ואם היה שרצה הקדוש ברוך הוא לעשותו, מה היה הצורך לשיודיעהו לנביא ושיכתבו על הספר עניני האומות ההם, והנה מפלת סנחריב וחרבן בבל היה ראוי שיגיד השם לנביא, והוא יגיד אותם לישראל, להיות ענינם מתיחס לישראל, ובמפלתם יפדו נפשם כמו שביארתי, מה שאין כן במואב ובשאר האומות אשר זכר.

השאלה החמשית בפסוק (טז, ה) והוכן בחסד כסא וישב עליו באמת באהל דוד שופט ודורש משפט ומהיר צדק, כי הנה הפרשה כולה מדבר על מפלת מואב וחרבנו, ולמה נכנס אותו פסוק באמצעיתה בהיותה מדברת על ענינו, וחזר הנביא מיד לדבר בענין מואב, באומרו שמענו גאון מואב וגו', לכן ייליל מואב וגומר, והיתה א"כ הפרשה כולה על מואב בראשונה וסופה ונכנס הפסוק ההוא, שידבר על חזקיהו באמצע הדברים ללא צורך כלל.

השאלה הששית באומרו (טז, יג) זה הדבר אשר דבר ה' אל מואב מאז, והכתוב הזה יראה שאין ענין לו, כי אחר שבתחילת הדברים אמר משא מואב, מה צורך היה לומר בסופו, זה הדבר אשר דבר ה' אל מואב, והנה משא ודבר ה' שניהם דבר אחד, והנה בדמשק נאמר משא דמשק, ובמצרים משא מצרים, ולא נאמר בסוף הנבואות ההם, ולא

בשאר נבואות האומות אשר זכר, זה הדבר אשר דבר ה', והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות כולם.

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא להודיע החרבן וההשחתה שיעשה חזקיהו מלך יהודה בפלשתים, וגם כן ליעד חרבן אחר שיעשה סנחריב במואב, ולבאר סבתו שהיא מה שהרעו עם בני ישראל כשהחריב סנחריב את שמרון וכמו שיתבאר בכתובים.

בשנת מות המלך אחז וגו' עד משא מואב. הנה עם היות שזכר הכתוב בכאן, שבאה הנבואה הזאת בשנה שמת אחז, אין ראוי שנחשוב שאומרו, תשמחי פלשת כולך כי נשבר שבט מכך, אמרו על אחז, אבל היה הענין שעוזיהו כמו שכתבו בדברי הימים רדף את הפלשתים והכה בהם מכה רבה פעמים רבות, כמו שנאמר שם עליו (דה"ב כו, ו) ויצא וילחם בפלשתים, ויפרץ את חומות גת ואת חומת יבנה ואת חומת אשדוד, ויבנה ערים באשדוד ופלשתים נגש ולהיות עוזיהו שבט נוגש עליהם, וכן היה שבימי אחז בנו גברו הפלשתים על ישראל והרעו אליו מאד, וכמו שנאמר שם אחרי שמלך אחז, (דה"ב כח, יח) ופלשתים פשטו בערי השפלה וגו', ועתה כשמת אחז אמר הנביא כנגדם, (כט) אל תשמחי פלשת כולך כי נשבר שבט מכך, שהיה עוזיהו, כלומר השמחה שהיתה לך על מותו בעוד שהיה חי אחז בנו ראוי שתתבטל עתה, ולא תשמח בה עוד, כי כבר מלך חזקיהו וישוב הדבר לאיתנו, והוא יצר לך יותר ממה שהצר לך עוזיהו אבי אביו, והוא אמרו כי משרש נחש יצא צפע רוצה לומר כי משרש עוזיהו יצא הצפע שהיה אחז, ופריו של אותו צפע, הוא השרף מעופף, שהוא חזקיהו, וקראו שרף לפי שהוא כמלאך האלקים, ומכלל השרפים העומדים ממעל לו, וקראו מעופף לענין הכבוד והמעלה שיעופף ויעלה מעלה מעלה על כל המלכים, וכמו שהצפעוני שהוא השרף המעופף ימית האדם בהבטה שלו, כן יהרוג חזקיהו את הפלשתים בלא עמל ובלי מלחמה, וכמו שאמר בספר מלכים (מל"ב יח, ח) הוא הכה את הפלשתי עד עזה.

וזכר שבימיו של חזקיהו (ל) ירעו בכורי דלים ואביונים, שהוא רמז לצדיקים מישראל, שעתה הם הבכורים והגדולים שבדלים ירעו אז מרעה טוב, ואביוני ישראל לבטח ירבצו בארצם, מה שלא יהיו כן שהגדולים שבהם ימותו ברעב, ושאר בני אדם מהם יהרגום בחרב, והוא אומרו והמתי ברעב שרשך שהוא רמז לגדולים ולשרים או לאבות, ושאריתך שהם הבנים יהרוג ר"ל החרב. הנה התבאר מזה שהנבואה הזאת היא מיוחסת לעניני חזקיהו והצלחותיו, ולכן באה במקומה בתוך ספורי חזקיהו, והתבאר גם כן שלא אמר אל תשמחי פלשת כולך כי נשבר שבט מכך, בעבור מיתת אחז, כי אם בעבור מיתת עוזיהו כמו שפירשתי, והותרו בזה שני השאלות הראשונות.

פסוק לא

ואמר הלילי שער צעקי עיר נמוג פלשת, להגיד שראוי שיעשו האבל והיללה בכלל ופרט שער כל עיר ועיר שהוא כנוי אל שריה ומנהיגיה, כמו שאמר והזקנים אשר בשער, ואמר (איכה ה, יד) זקנים משער שבתו לפי שהם יושבים בשער העיר על עניני ההנהגה, ותייליל העיר בכללה. רוצה לומר ההמון וכל יושביה, ולפי שפעמים במלחמות תבוא הצרה והחורבן על עיר אחת ועל עיר אחת לא תבוא, לפי שישלימו עם האויב לכך אמר הנביא שלא יהיה כן, כי כולם יהיו בצרה, והוא אומרו נמוג פלשת כולך, וביאר ואמר שרעתם וצרתם תבוא מפאת ישראל שיבוא עליהם חזקיהו, והוא אומרו כי מצפון עשן בא רוצה לומר שמארץ ישראל הצפונית לפלשת יבוא המציק שהוא חזקיהו, ושיהיה כעשן לכלות עיניהם ולהאדיב את נפשם, ואומרו ואין בודד במועדיו פירשו המפרשים שבכל הזמנים שיהיה מיעד חזקיהו לבא להלחם, לא ימצא בכל אנשיו איש בודד, רוצה לומר שיפרוש עצמו ויתפרד וימנע מלכת אל המלחמה, כי כולם יבואו יחד, ויש מפרשים הפסוק הזה על נבוכדנצר, שבזמנים שהיה נותן לחיילותיו לבא להלחם יבואו כולם יחד, ושלכן אמר כי מצפון עשן בא, כי צפון אמר על בבל כמו שאמר (ירמיה א, יד) מצפון תפתח הרעה, ומה שכתבתי ראשונה הוא הנכון שזה נאמר על חזקיהו, ולי נראה כי בודד הוא בודה, כאלו אמר שחזקיהו כיון שעלה עשן באפו ופצה פה לה' לעלות להלחם עם פלשתים, מוצא שפתיו לא ישנה, כי לא איש הוא להנחם כיתר האנשים, וזהו אומרו ואין בודד במועדיו ר"ל שלא ישקר במועדיו כאותם המועדות שהוא מיעד לבא עליהם, והוא מלשון (איוב יא, ג) בדיך מתים יחרישו, (ישעיה טז, ו) לא כן בדיו.

ואמנם אומרו (לב) ומה יענה מלאכי גוי, פירשו בו מה ישיבו לכם דבר, כל אחד משלוחיכם הבאים לרגל את ארץ ישראל מה יעשה חזקיהו, כי אין בשורה מוצאת בפיהם, כי הם ישיבו אותם, כי ה' יסד ציון ובה יחסו עניי עמו הלוחמים על הפלשתים וינצחו אותם, ואפשר לפרשו על מלאכי סנחריב כמו רבשקה והשאר שעלו להפחיד את ירושלם בדבריהם, מה יענו אל אדוניהם, אלא שה' יסד ציון ובה יחסו עניי עמו ורש"י מדברי רבינו ז"ל פירש, ומה יענו מלאכי גוי על מלאכי ישראל ההולכים לבשר בשורות שמלך חזקיהו כך יאמרו, ה' יסד ציון ובה יחסו עניי עמו שאף מעשרת השבטים היו באים שם, כמו שמפורש בדברי הימים (דה"ב ל, א - ו) ששלח חזקיהו מלאכים בכל גבול ישראל לשוב אל השם יתברך. והנכון בעיני שאמר זה על שרי מעלה כי יש לכל עם ועם שר בשמים, כמו שאמר (דניאל י, יג) שר מלכות יון שר מלכות פרס והם מליצים טובה על ארצותם לגויהם, ואמר הנביא עליהם שאף על פי שיענו טוב על פלשת, לא

יועיל להם כי יפקוד ה' אל צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה באדמה, והוא אומרו ומה יענה מלאכי גוי, רוצה לומר המלאך והשר של זה הגוי פלשת אשר בשמים, מה יענה ומה ישפיע עליהם, כיון שהשם יסד ציון, ובאשר דבר מלך שלטון מי יאמר לו מה תעשה, הנה התבאר שהפרשה כולה נאמרה על חזקיהו ושבא הפסוק הזה רוצה לומר, ומה יענה מלאכי גוי במקומו, והותרה בזה השאלה השלישית.

פרק טו

פסוק א

משא מואב וגומר עד לכן ייליל מואב למואב כולו וגומר. הנבואה הזאת ניבא הנביא על חרבן מואב שנחרבה על ידי סנחריב, ולפי שהיתה חרבנה פתע פתאום, לכן אמר כי בליל שודד ער מואב נדמה, וער וקיר היו שני ערים גדולות במואב, ולפי ששניהם שודדו ונחרבו בפתע, אמר שמואב בליל שודד על דרך מה שאמר (יונה ד, י) שבין לילה אבד והמפרשים כתבו ששניהם שודדו בלילה אחד כפי פשט הכתוב, ולפי שהיו שני הערים האלה גדולות ובצורות. והיה מואב כולו נשען עליהן, לכן אמר כי בליל שודד ער מואב נדמה רוצה לומר באותה לילה או באותה שעה ששודד, נדמה מואב רוצה לומר נכרת וימות לבו בקרבו ויהי לאבן, וכן בליל שודד קיר מואב נדמה כי בלילה ששודד העיר ששמה קיר, באותה שעה או באותה לילה מואב נדמה ונכרת, והרב רבי אברהם אבן עזרא פירש שליל הוא סמוך, והטעם בליל כך מהשבוע ואינו נכון. וזכר הנביא שהיתה כל כך יגון מואב ואנקתו על אבדת שני הערים הגדולות האלה, (ב) שעלה הבית, רוצה לומר בית עבודה זרה שלו, ואל דיבון שהוא היה מקום גבוה באותו בית, ששם היו הבמות, וספר שעלה שם לבכות על נבו ועל מידבא שהם ערים למואב שהחריבם סנחריב, אחרי לוקחו ער וקיר, ויייליל מואב עליהם ויקרחו בני מואב ראשיהם וימרטו זקנם, והוא אומרו בכל ראשיו קרחה וכל זקן גרועה, רוצה לומר חסרה מהשער על ידי מריטה, כי זה היה להם גרעון גדול, לפי שהיה אצלם הדרת פנים הזקן, ואפשר לפרש שהנביא רצה להאשים את מואב שלא היו גבורי חיל, על שלא התחזקו להלחם למלט את נפשם ואת ארצם, והוא אומרו כי בליל שודד ער מואב נדמה, כלומר נשתתק שלא נשאר בו כח, ולא יצאו להלחם עם אויביהם על חומות עריהם, אבל כל אחד מהם עלה הבית, רוצה לומר שהיה עולה לביתו להטמן שם ולבכות, וכן היו עולים לדיבון שהוא מקום הבמות לבכות על נבו ועל מידבא ולקרוע ראשם וזקנם לא להלחם, והוא על דרך

מה שנאמר במשא גיא חזיון (ישעיה כא, יז) כי עלית כולך לגגות כמו שאפרש שמה בעזר הצור.

וזכר שהיה עושה מואב כאשה מתאבלת על מת, (ג) כי הם בחוצותיו חגרו שק ועל גגותיה שהיא הבית אשר זכר למעלה, וברחובותיה כולו ייליל יורד בבכי, כי לא עצרו כח להלחם כי אם לצעוק ולבכות (ד) ותצעק חשבון ואלעלה שהם ערי מואב, כל אחת מהן תצעק צעקה כל כך גדולה עד שנשמע קולם עד יהץ שהיא עיר אחרת רחוקה משם, והגיעה הזעקה עד שמה לגדלה, ולא לבד ההמון והאנשים החלושים רכי הלב והנשים היו צועקים, אבל גם חלוצי מואב והם אנשי המלחמה יריעו, רוצה לומר היו מרימים קולם בתרועה, וכל אחד מהם נפשו ירעה לו, כלומר שנפשו של מואב וקירות לבו יעשה תרועה וזעקה על עצמו, (ה) באמרו לבי למואב יזעק בריחיה עד צוער עגלה שלישיה, רוצה לומר שמואב היה צועק לשני דברים, האחת בעבור מעלתו ששודד ונהפך כמו רגע, והענין שהעם המואבי יאמר כן, והשני לפי שהבורחים אשר ברחו בבורחם ממואב לא נמלטו בעיר גדולה להשגב בה כי אם בעיר קטנה, וזהו אומרו בריחיה עד צוער, כלומר הברוחים של מואב לא ברחו, כי אם עד צוער שהיא עיר קטנה כדרך שעשה אביהם לוט שברח לשם בהפכת סדום ועמורה, כמו שאמר (בראשית יט, כ) הלא מצער היא ותחי נפשי. וה"ר אברהם אבן עזרא פירש בריחיה מלשון בריח ודלתים, יאמר שבריחי המדינה הובאו עד צוער של מצרים, או עד צוער של סדום בידי האויבים, ומה שפירשתי הוא הנכון. וחזר לדבר כנגד השני דברים אשר זכר, אם כנגד שלימות ארץ מואב ומעלתה אשר אמר לבי למואב יצעק, ואמר עוד עליה עגלת שלישיה והתי"ו תשמש במקום ה"א, כמו (תהלים קלב, ד) אם אתן שנת לעיני, יאמר שמואב היא כעגלה שלישיה בת ג' שנים כי היא הטובה והשמנה, וכן היתה מואב מלאה כל טוב כשבא עליה הרעה, ואמר כנגד הדבר השני שזעק עליו מאשר בריחיה ברחו עד צוער, שהסבה שלא ברחו יותר מזה ונמלטו שם בעיר קטנה היה הוא, לפי שמעלה הלוחית בבכי יעלה בו, ומעלה הלוחית הוא מקום גבוה כשילכו לצוער, וכאלו הגיד שהיו הבריחים עולים ובוכים, וכן בדרך חורונים, רוצה לומר מעלה בית חורון התחתון והעליון גם כן באותו הדרך אותם הבורחים, זעקת שבר יעערו, רוצה לומר יריעו או יהיה ירועעו מענין תרועה, ויש מפרשים עגלה שלישיה על צוער שהיתה חזקה ונכבדת כעגלה בת שלש שנים להמלט שמה, ושמעלה הלוחית הוא דרך אחד וכן דרך חורונים הוא דרך אחר, כי בשני הדרכים האלו הלכו הבורחים הלוך ובכה, ואולי לוחית וחורונים הם שמות מקומות והם בדרך צוער.

ואמרו (ו) כי מי נמרים משמות יהיו כי יבש חציר וגומר, להגיד שהיה זה כאשר מי נמרים והוא נהר גדול הנקרא כן העובר בארץ מואב, והיו מימיו מתברכים ועולה ומשקה את כל הארץ אותם המימות היו משמות ונהר יחרב ויבש, ונמשך מזה כי יבש חציר כלה דשא ירק לא היה, רוצה לומר כי בסבת חסרון מי הנהר נעדרו התבואות כולם, וזה היה גם כן עזר גדול לרעתם. ואמנם אומרו (ז) על כן יתרה עשה ופקודתם על נחל הערבים ישאום פירשו בו בעבור בריחתם ועזיבתם כל אשר להם, על כן היתרון אשר עשה כל אחד מהם, רוצה לומר הממון אשר כנס ואסף ופקודתם שהוא הטמון, הכל ישאום אויביהם על נחל הערבים, ושם יחלקו שלל, ולפי שהעיקר חסר מן הספר כפי זה הפירוש, כי הנה יחסר מלת אשר ומלת האויבים, ומאמר ושם יחלקו שלל, לכן אחשוב בפירושו שמלת עשה הוא מגזרת (יחזקאל כג, ג) ושם עשו דדי בתוליה, (תהלים קלט, טו) אשר עושתי בסתר, שענינם כפי מה שפירשו המדקדקים סחיטה וכתישה, יאמר הכתוב על כן יתרה של מואב, והוא כנוי לשרים ולשרידים שבהם, עשה רוצה לומר רמס וכתש האויב, ופקודתם שהם הפקודים והסגנים שבהם על נחל הערבים ישאום, רוצה לומר שיהרגו אותם וישפכו דמם בנחל, וכמו שאמר מיד כי מי דימון מלאו דם, וכאלו אמר שמפני שמי נמרים נשמו כמו שזכר, היו באים המואביים על נחל הערבים לבקש מים, ושם היו הורגים אותם ומשליכים אותם בנחל, וזהו ופקודתם על נחל הערבים ישאום, וה"ר אברהם אבן עזרא פירש הכתוב הזה על נכון, שהוא אמר שיתרם הוא ממונם וכן ופקודתם הוא הדבר הטמון, ועשה הוא כמו עשה לי את החיל הזה, יאמר שהמואבים יתרם ופקודתם שהוא ממונם שכל אחד מהם עשה על נחל הערבים ישאום, שהיו מוליכים אותו שם מפחד האויבים כדי שלא יגזלו אותו, ורש"י פירש פקודתם כמו שתרגם יונתן תחומיהון, כלומר ארצם שפקודתם עליה תלקח מהם עד נחל הערבים, ופירש ישאום שיקחו האויבים עד אותם הגבולים, ועוד פירש עד נחל הערבים ישאום שהאויבים יגלו אותם, וישאום על נהרות בבל שנאמר עליהם (תהלים קלז, ב) על ערבים בתוכה תלינו כנורותינו ודרך דרש הוא.

פסוק ח

וזכר הנביא שמפני זה הגיעה והקיפה הזעקה את גבול מואב עד אגלים, רוצה לומר שהיתה הזעקה בכל הגבול עד אגלים יללתה שהיה סוף הגבול שמה, וגם כן עד באר אלים יללתה שמצד אחד היה סוף הגבול אגלים, ומצד אחר היה סוף הגבול באר אלים, והיללה והזעקה הגיעה עד אותם המקומות, וכמו שביאר שעד נחל הערבים ישאום את המואבים כפי הפירוש האחד.

פסוק ט
כך ביאר שבנחל אחר שנקרא דימון היה גם כן מלא דם לפי שהיו שמה גם כן האויבים, וכאשר היו באים המואבים על הנחל היו הורגים אותם שמה, וזהו אומרו כי מי דימון מלאו דם, רצונו לומר מן הרוגי מואב, ואמרו כי אשית על דימון נוספות פירשו בו שיהיה הדם נוסף על מי הנהר, ויהיו נוספות כמו גולות דם נוספות על הנהר שילכו מזה ומזה פלגים לנהרים, ושכן ישים לפלטת מואב ולשארית אדמתו אריה ושאר חיות רעות שיאכלם, והנכון אשר זכר הנביא בשם האל, שישית על דימון צרות נוספות לפלטת מואב ולשארית אדמתו, והתוספת שישית על פליטתו הוא אריה שרוצה לומר שאשר ינצל מחרב סנחריב יבוא נבוכדנצר אחריו שנקרא אריה, כמו שנאמר (ירמיה ד, ז) עלה אריה מסבכו, ויכלה אותם כי כן היה, ולפי שהנביאים היו מליצים מאמריהם עם שתוף השמות, אפשר לפרש שהנהר הזה שהיה שמו דימון מגזרת דם ישית עליו נוספות, רוצה לומר דם הרבה שיתוסף עליו באופן שיתוסף שמו כראוי, וכן יעשה שישית אריה לפלטת מואב ולשארית אדמתו.

פרק טז

פסוק א
ואומרו שלחו כר מושל ארץ, פירש הרב רבי אברהם אבן עזרא כר מלשון ואת הכרי ואת הרצים שהוא מין ממיני הגמל, ויותר נכון לפרש שאמר למואב, למה תתגאו המואבים הלא ידעתם שמושל הארץ שלכם הוא נוקד, והשיב למלך ישראל מאה אלף כרים בכל שנה, ומפני שהתגברתם והתגאתם בעצמיכם מרדתם במלך ישראל ולא נתתם לו המס, ועתה שבאה עליכם השפלות תחזרו לשעבודכם, ואף שאין עוד מלך ישראל שלחו אותו כר למושל ארץ יהודה שהוא חזקיהו, מסלע מדברה שהוא ראש מלכות ארם, אל הר ציון שהוא ראש מלכות יהודה ותהיו נכנעים אליו, וקרוב לזה פירשו רש"י, וראוי לכם לעשותו כי כבר אין להם העמדה.

פסוק ב
וזהו והיה כעוף נודד, רוצה לומר שתהיה מואב כעוף נודד וכקן המשולח תהיינה בנות מואב, והוא תואר לאפרוחים המשולחים מקנם, שהאם יורדת לצד אחד והבנים לצד אחר, כן תהיינה בנות מואב משולחות מפה אל פה, כי יעברו אותם השבאים לארנון שהוא גבול מואב לחלקם שמה ביניהם, וכמו שאמר (במדבר כא, יג) כי ארנון גבול מואב, ומשם יעברו בגולה, ואמר שיקרה כל זה למואב בעבור שלא רחמו על בית ישראל

כשהוליכם מלך אשור בגולה שהיו הרבה מהם בורחים אל ארץ מואב, והמואבים היו מגלים ומוסרים אותם לאויב.

פסוק ג

ועל זה אמר הביאי עצה, כלומר היה לך ראוי להקדים רפואה למכה, בעצת טובה ובפלילה ומשפט ישר, והוא להיות צלך צל גדול נשרפים מחום הדרך, ההוא ושתהיה הצל שלך צנוע ונסתר בלילה בתוך צהרים בתוך השמש השורף בצהרים, ולפי שאמר זה במשל ביאר הנמשל והוא סתרי נדחים נודד אל תגלי, היה לך להיות סתר לנדחים לבני ישראל שבאו לארצך בורחים ממלך אשור, והאיש הנודד והבורח שבא בצלך אל תגלי, רוצה לומר לא היה לך לגלות ולהסגיר עבד אל אדוניו.

פסוק ד

אבל היה ראוי שיגורו בך נדחי, והם נדחי ישראל שיגורו בתוך ארץ מואב, וזהו אומרו עוד מואב הוי סתר למו, רוצה לומר אתה מואב, היה ראוי שתהיה סתר לאותם הנדחים מפני השודד, שבבוא האויב תסתירם בסתר כנפיך, כי אפס המץ כלה שוד תמו רומס מן הארץ, רוצה לומר היה לך לעשות כל זה, כי המעשה הטוב יתמיד עד עולם, והרשעה כולה כעשן תכלה, ולכן הביא ראיה מסנחריב ועמו, שספו תמו מן בלהות, על אשר החריבו את ישראל, ונשאר המלך חזקיהו בשלימות גדול, וזה אומרו כי אפס המץ, רוצה לומר מי שהיה מוצץ כל העולם, וכלה השוד שהיה שודד כל העמים, ותמו רומס מן הארץ, שהוא סנחריב ולא היה כן מלכות יהודה, כי הנה במפלתו של סנחריב יובן, (ה) והוכן בחסד כסא וישב עליו באמת באהל דוד חזקיהו המלך שהוא שופט ודורש משפט ומהיר לעשות הצדק, וכאלו אמר שהיה כל זה בחסד השם יתברך על עמו, ובעבור החסד שהבטיח לדוד עבדו, כמו שאמר (תהלים פט, לד) וחסדי לא אפיר מעמו, ולכן אמר והוכן בחסד כסא וישב עליו באמת באהל דוד וגומר, ורש"י פירש יגורו בך נדחי, כשיבא גלות ישראל על ידי נבוכדנצר, תביא לך עצה ועשי פלילה להסתיר נדחי, כיון שעתה ידעת צרת הנדודים שסבלת מידי סנחריב ועמו, ולפי שכל עושר המואבים היה במרעה הצאן, לכן אמר אפס המיץ שאתה מוציא החלב והחמאה מצאנך, ובקרך כלה שוד שהוא מגזרת שדים המפסיקים חלב, כמו (ישעיה ס, טז) ושוד מלכים תינקי, תמו רומס הם הבהמות הרומסות בארצך, וכשיבא עליך כל זה מיד סנחריב, אז והוכן בחסד כסא שהוא כסא דוד במלכות חזקיהו, שבאותו פרק יפול סנחריב על ידי חזקיהו, ויהיה כסאו נכון בחסד שיעשה. וזכר הנביא שאותם השלמיות שזכר בחזקיהו, לא היו כן במואב, כי כל מה שנשמע ממנו הוא גאוות, שלא כדרך ראוי וכזבים, וזהו שאמר (ו) שמענו גאון מואב

שהיו מתנהגים בגאוות רמות חוץ מן הגבול, והוא אומרו גאה מאד גאותו, וכן שמענו מעברתו שהיה מואב מתכעס מהרה ועברתו שמרה נצח ועוד שאין בהם אמת כי אם כזבים, וזהו לא כן בדיו ויהיה אומרו לא כן מלשון אמת, כמו (במדבר כז, ז) כן בנות צלפחד דוברות, ובדיו מלשון (איוב יא, ג) בדיך מתים יחרישו, כלומר הדברים אשר מואב בודה מלבו אינם אמת. הנה התבאר מזה שהנבואה הזאת אשר באה על מואב, היתה מיוחסת לישראל, אם לספר הצלחת חזקיהו, ואם להגיד שמדד להם הקדוש ברוך הוא מדה כנגד מדה, על מה שעשו ישראל כאשר באו לארצם בורחים ונודדים ממלך אשור. והותרה עם זה השאלה הרביעית, ושבא פסוק והוכן בחסד כסא, מדובק ומקושר עם ענין מואב כמו שפירשתי, והותרה עם זה השאלה החמשית.

פסוק ז

לכן ייליל מואב למואב וכו' עד סוף הנבואה, יאמר כי אם היו המואביים מרחמים על ישראל, כאשר באו בורחים לארצם מפני מלך אשור, היו גם כן בני יהודה מרחמים עליהם, כי מאן דרחים מרחמין ליה, אבל לפי שלא ריחמו על בני ישראל, על כן רחק מהם מרחם, ולא ימצא מי שיקונן ויייליל עליהם, אלא הם עצמן, והוא אומרו לכן ייליל מואב למואב, כי הם יילילו על עצמם וכולם יצעקו ויילילו לאשישי קיר חרשת, שהיא עיר גדולה למואב, והיו בה אנשים גבורים ואנשים נכבדים, ולכן קראם אשישים מלשון איש, ונכפלה השי"ן לחזק כמו ירקרק אדמדם, ולהיותם אנשים רשומים אמר תהגי אך נכאים, רוצה לומר ראוי הוא שתעשו עליהם יללה, והגה שהוא לשון קינה כמו שאמר (ישעיה לח, יד) אהגה כיונה, ותהיה היללה ואהגה באמרם אך נכאים, ר"ל איך היו אותם הגבורים מעונים ונכאים מלשון רוח נכאה, ויש מפרשים שאשישי קיר חרשת הם אשישי ענבים שהם הכלים היפים של זכוכית שמשימין בהן היין החשוב, וכאומרו (שה"ש ב, ה) סמכוני באשישות, יאמר שמואב כולו מלבד מה שייליל ויצעק על הרוגיו ושבוייו, הנה עוד ייליל מפני זלעפות רעב וצמא, ויזכור תענוגיו ועידוניו אשר היו בימי קדם ועליהם ייליל, ולכן אמר שייליל לאשישי קיר חרשת, והם אשישים יפים מאד מוזהבים, שהיו עושים שמה לשום בהם היין, ויייליל עליהן לפי שיהיו נכאים כלומר נשברים.

וביאר הסבה למה יהיו נשברים באמרו (ח) כי שדמות חשבון אמלל גפן שבמה בעלי גוים הלמו שרוקיה, רוצה לומר כי אומללו ונכרתו שדמות הכרמים אשר היו בעיר חשבון, וכן אמלל גפן שבמה שהיא עיר אחרת שהיו מביאין משם יין משובח, ושדמות הם זמורות הכרם, ואמר בעלי גוים הלמו שרוקיה רוצה לומר ששרי הצבא שיבאו עליהם

שהם הנקראים בעלי גוים ושרים עליהם כרתו והחריבו שרוקי הענבים שהם הזמורות המשובחות, כמו שאמר (ירמיה ב, כא) ואנכי נטעתיך שורק, כי הנה אותם האויבים עד יעזר נגעו, רוצה לומר עד העיר הנקראת יעזר הגיעו להשחיתה עם היותה רחוק משם, והסבה שהגיעו עד יעזר היא שטעו במדבר, רוצה לומר כי האויבים בצאתם משבמה ללכת במדבר תעו הדרך בו, ובלכתם תועים במדבר הגיעה ליעזר, ואפשר לפרש שהיה מספר החרבן שעשו האויבים בכרמים, באומרו כי שדמות חשבון אומלל גפן שבמה בעלי גוים הלמו שרוקיה כמו שפירשתי, ושעד יעזר נגעו, רוצה לומר שעד יעזר עשו נגע ומכה רבה, מלשון (בראשית יב, יז) וינגע ה' את פרעה, ולפי שהזכיר חרבן הגפנים ההם, ספר בשבחם באומרו כי שלוחותיה של שבמה והם פארות הגפן היו כל כך גדולות, כי נטשו והתפשטו עד המדבר ועד הים, ויש מפרשים תעו במדבר שלוחותיה נטשו עברו ים על אותם הבורחים המשולחים ממואב ובורחים מארצם, שהם בברחם תעו במדבר והתפשטו עד שעברו הים וכן תרגם יונתן.

פסוק ט

על כן אבכה בבכי יעזר גפן שבמה, רוצה לומר כי על כן אבכה בכי יעזר שהחריב, ככה גם כן על גפן שבמה אריוך דמעתי רוצה לומר ארוה ואשביע דמעתי על חשבון ואלעלה שהם שתי מדינות גדולות שנחרבו גם כן, לפי שעל קיצם ועל קצירם של כל אחת מהערים האלה, הידד נפל רוצה לומר בוזז ושודד נפל, והיה אם כן שיעור הכתוב על כן אבכה בבכי את יעזר ואת גפן שבמה ואריוך דמעתי, כאלו היא מטר המשקה את הארץ על חשבון ואלעלה, ויהיה כל זה בעבור כי על קיצך ועל קצירך שהוא הקץ שבא עליך והקציר שעשו בך, הידד נפל שההידד הוא השודד כמו שתרגם יונתן, ותהיה יו"ד ארויך נוספת, ובעבור החרבן הגדול אשר יהיה על הערים ועל הכרמים ועל הגפנים, ועל העדר היין המשמח אלקים ואנשים. אמר (י) ונאסף שמחה וגיל מן הכרמל שהוא היה מקום תבואה הככר שזורעין בו, ובכרמים גם כן לא ירונו ולא ירועעו, רוצה לומר שלא יהיה שם לא תרועה ולא רנה, כמו שהוא מנהג האנשים לשמוח על טוב הקציר והבציר וכאמרו כשמחה בקציר, והסבה למה מן הכרמל והכרמים יאסף השמחה והרנה והתרועה, הוא לפי שיין ביקבים לא ידרוך הדורך כי נעדר תבואת היין, ולכן לא יכתשו ולא ידרכו אותו ביקבים, ואומרו הידד השבתי, רוצה לומר קול המיית הדורכים השבתי מאחר שנעדר היין, ואם תאמר אלה המקומות שזכר כאן למואב שהם חשבון ואלעלה מעבר לירדן היו, וישראל לקחום מסיחון ועוג ואימתי חזרו לידי מואב, כבר ביארו חכמים ז"ל אמתת זה והוא שכאשר הגלה מלך אשור לראובני ולגדי ולחצי שבט המנשי

מעבר לירדן, באו מואביים שהיו סמוכים להם ולקחו את עריהם. ולגודל הרעה הזאת הבאה על מואב אמר הנביא בשם הממשל והמקונן (יא) על כן מעי למואב ככנור יהמו כי הכנור מצד תנועת המיתרים יכנס הקול בקרבו ומשמיע קולו, כך יקרה לי כי מצד תנועת מואב וטלטולו ממהומותיו יכנס בקרבי קול המייתו ויהמה מעי, ובפרט יהמה לבי לקיר חרשת כי היא היתה עיר גדולה ויפה, וחרבוה חורבן גדול יותר משאר הערים, ולפי שכל זה שספר הנביא עד כאן היה קינה ויללה בשם מואב גבוריה ועריה, לכן אמר (יב) והיה כי נראה כי נלאה מואב על הבמה, רוצה לומר כאשר נראה מואב שכבר נלאה, בהיותו קונן ובוכה על הבמה כל הדברים האלה שקדמו, כמו שאמר למעלה עלה הבית ודיבון הבמות לבכי וגומר, אז יחדל מהבכי והקינה ויבא על מקדשו שהוא בית העבודה זרה שלו, להתפלל לאלהיו לתקן את אשר עותו, ולא יוכל רוצה לומר שלא תועילהו תפלתו. ואמנם אמרו אחר זה (יג) זה הדבר אשר דבר ה' אל מואב מאז לא בא להודיע שהנבואה הזאת אשר זכרה היה דבר השם, כי זה כבר ביארו בתחילת הנבואה משא מואב, אבל פירושו שהגזרה הזאת והקינה אשר קנן על מואב, הוא הדבר אשר דבר ה' על מואב מאז, רוצה לומר מלפנים כי זמן רב יש שגזר עליו גזרה זאת, וחכמים ז"ל פירשו מאז מעת ששכר בלק מלך מואב את בלעם בן בעור לקלל ישראל מאז נגזרה גזרה זו על מואב, אבל לא קבעה לה הקדוש ברוך הוא אז זמן ידוע שתתקיים בו (יד) ועתה דבר ה' לאמר כשלש שנים כשני שכיר ונקלה כבוד מואב וגו' רוצה לומר כי עתה דבר ה' לנביא ישעיהו וביאר לו, שכאשר ישלמו מהעת הזאת שלשה שנים מצומצמים, לא פחות ולא יותר כשני השכיר ששנותיו מצומצמים, אז יהיה כבוד מואב נקלה רוצה לומר שיקבל קלונו בכל ההמון הרב והוא המון האויב אשר יבא עליו, ואומרו ושאר מעט מזער לא כביר, רוצה לומר שהשאר אשר ישאר לו יהיה מעט מזער, לא כביר, שלא יהיה כענין גלות ישראל שנשארו מלכי יהודה, אבל המואבים לא יהיו כן, כי השאר שישאר מהם יהיה מעט מזער לא כביר, וחכמים ז"ל אמרו, כי כשצר סנחריב על שמרון ויצר עליה שלש שנים, בא מואב לעזור לסנחריב כל אותן הג' שנים, בזולת בצע וממון שיתן לו סנחריב, ושעליו נאמר זה הדבר אשר דבר ה' אל מואב מאז, כי בעבור השלש שנים שסייע לסנחריב להלחם על ישראל בשמרון בלא ממון, כשני שכיר רוצה לומר כאלו היה שכירו בממון רב, גזר השם על מואב עתה שחרבנו יהיה בכל ההמון הרב של סנחריב אשר חשב מואב להתכבד על עזרו אותו, והוא אמרו ונקלה כבוד מואב, והנה זהו החדוש שחידש השם על מואב להיות מפלתו ביד סנחריב, ועוד חידש עליו רעה

אחרת, כי עד הנה עם עוצם הגזרה היה נשאר ממנו מזער, ועתה גזר עליו שלא ישאר כי אם מעט מן המזער שנגזר מלפנים, והותרה בזה השאלה הששית.

פרק יז

פסוק א

הנבואה האחד עשר תחילתה משא דמשק עד משא מצרים ויש בה ששה פרשיות, האחת (יז, א) משא דמשק, השנית, (יז, ד) והיה ביום ההוא ידל וגומר, השלישית, (יז, ז) ביום ההוא ישעה האדם אל עושהו, הרביעית, (יז, יב) הוי המון עמים רבים, החמשית, (יח, א) הוי ארץ צלצל כנפים, הששית, (יח, ד) כי כה אמר ה' אלי אשקטה ואביטה וגומר, והנה ראיתי להעיר בנבואה הזאת ששת השאלות.

השאלה הראשונה בכללות הנבואה הזאת שאמר עליה משא דמשק, והוא לא דבר מדמשק כי אם הפסוק הראשון ומיד אחריו אמר (יז, ג) ונשבת מבצר מאפרים וגומר, שידבר מחרבן מלכות ישראל ואחריו פרשת (פסוק ד) והיה ביום ההוא ידל כבוד יעקב וגומר ושאר הפרשיות כלם, מהם ידברו על חרבן וגלות מלכות ישראל, ומהם על מפלת סנחריב כמו (פסוק יב) הוי המון עמים רבים ולא דבר בדמשק עוד דבר מבלתי הפסוק ההוא הראשון, ואם היה החלק המעט שבנבואה הזאת על דמשק למה כללה כולה על דמשק.

השאלה השנית ונשבת מבצר מאפרים וממלכה מדמשק ושאר ארם ככבוד בני ישראל יהיו וכו', ויקשה למה עירב ענין ישראל עם ארם, ולמה אמר שישאר ארם ככבוד ישראל, ולא ידענו אם לטובה אם לרעה, והנה במשא מואב ומשא בבל ובכל שאר הנבואות שזכר על האומות, לא אמר כזה דבר מישראל ויקשה אם כן למה בארם אמרו.

השאלה השלישית במה שאמר (פסוק ז) ביום ההוא ישעה האדם על עושהו וגומר, ולא ישעה אל המזבחות, ואם נאמר ביום ההוא בזמן שיחרב דמשק על ידי סנחריב, לא מצינו שנתקיים זה בישראל ולא שבו בתשובה בזמן ההוא, ואם אמר שבזמן גלות ישראל יהיה זה, יקשה הענין גם כן, כי כשגלו השבטים לא שבו אל ה' והעם לא שב עד מכהו, ואיך אמר שלא ישעה אל המזבחות ואשר עשו אצבעותיו לא יראה והאשרים והחמנים, והנה גם כן כשהלכו בגולה לא עזבו אליליהם.

השאלה הרביעית במה שאמר אחר זה (פסוק ט) ביום ההוא יהיו ערי מעוזו כעזובת החורש והאמיר אשר עזבו מפני בני ישראל והיתה שממה וכו', וזהו ייעוד רע וקשה ואם היה שישראל כבר עשו תשובה כמו שנזכר בפרשה הקודמת לזאת, ולא ישעו

אל המזבחות ואל אשר עשו אצבעותיו כי אם אל קדוש ישראל, איך לא קבלו תרופה ממכתם, אבל היה בהפך שאחרי זכרון התשובה זכר החורבן והגלות הכללי.

השאלה החמישית במה שבא בפרשה הזאת בכתובים סותרים זה את זה תוך כדי דבור, כי באמרו (פסוק י) על כן תטעי נטעי נעמנים, יראה שהוא ייעוד טוב, ואמרו מיד אחריו וזמורת זר תזרענו, הנה הוא סותר אליו שהוא ייעוד רע, גם אומרו מיד (פסוק יא) ביום נטעך תשגשגי ובבקר זרעך תפריחי, יראה שהוא ייעוד טוב והצלחה, ובאמרו מיד נד קציר ביום נחלה וכאב אנוש הוא ייעוד רע וקללה נמרצת, אם כן הדברים מעורבים הטוב והרע יחד.

השאלה הששית בפרשת (יח, א) הוי ארץ צלצל כנפים וגומר, אם נאמרה הפרשה הזאת על גוג ומגוג כמו שפירשו עליו המפרשים, הנה לא ידענו מי הכניסו לכאן, ולמה נסמך ענינו למשא דמשק ולענין ישראל, ולמה נכלל זה המאמר במשא דמשק, והיה ראוי שיאמר עליו משא גוג ומגוג, או כמו שאמר יחזקאל (לח, א - ב) ויהי דבר ה' אלי לאמר בן אדם שים פניך אל גוג ארץ המגוג נשיא וגומר, והנבא עליו וגומר, וכן היה ראוי שיאמר ישעיהו בכאן, ואם אמרנו שהיה נבואה לעתיד לבוא לשאר עמים, יקשה גם כן זה הענין עצמו, כי איך יבוא ייעוד שיתקיים מהרה בארם ואם באשור או בגלות ישראל שיהיה מתקיים בימי ישעיהו, ויסמך אליו ייעוד אחר מתחלף ממנו מבלי יחס ולא ערך שיתקיים אחרי אלפים מן השנים. והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות כלם.

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת יתבאר לך, אחרי שתדע שזאת הנבואה באה אל ישעיהו, כאשר רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל עלו שניהם באהבה ואחוה על ירושלם להלחם עליה, והודיעו הקדוש ברוך הוא, כי כמו ששניהם נשתתפו באותה עצה נבערה לעלות להלחם בירושלם ולמלוך בתוכה, ככה ישתתפו ויתדמו זה לזה בענין החרבן והרעה אשר תבא עליהם, כי הנה מלך אשור בוא יבוא ולא יאחר ויחרב את דמשק ואת שמרון, והיה כאשר נתחברו שניהם על ירושלם, כן יתחברו וישתוו בהיותם לשלל ולבזה למלך אשור, ויען וביען הבוטח בה' ישוגב, והיה שבני יהודה שבו אל ה' אלקיהם דלו עיניהם למרום, לכן בזכותם ובזכות חזקיהו אשר ימלוך עליהם אחרי אחז, ימלטו מידיהם, ולפי שיאמרו ארם ודמשק והנה סנחריב גם כן עלה על כל ערי יהודה הבצורות ויתפשם, ואיך לא הגין עליהם אלקיהם, הנה מפני זה הוצרך להודיע מיד, שגם כן סנחריב מלך אשור יחרב מהרה, כי יבא מפלתו מאת ה' מן השמים בעבור מה שעשה כנגד ערי יהודה וירושלם, ויהיה דבר זה נרשם בתוך הכשדיים, ונזכר הפלא המופלא ההוא מעתה ועד עולם בכל קצות הארץ, עד שבאחרית הימים אותם האומות

אשר מעבר לנהרי כוש שהיו ממלכות סנחריב, כשישמעו גאולת ישראל העתידה יובילו שי למורא וישלחו מלאכים אל ישראל, כי ייראו מפניהם מזכרון מה שעשה לסנחריב מלכם עליהם, זו היא כונת הנבואה מזאת, וכללות ענינה כמו שיתבאר בכתובים.
משא דמשק וגומר עד ביום ההוא ישעה האדם על עושהו וגומר. הנה אמר משא דמשק לפי שהיה רצין מלך ארם העיקר במלחמת ירושלם ומלך ישראל נמשך אחריו, כמו שאמר (מל"ב טז, ה) עלה רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו ולכן יוחסה עיקר הנבואה לדמשק, ואמר שתהיה מוסר מעיר רוצה לומר שתהיה חרבנה כל כך שלא יקרא עוד עליה שם עיר, והענין שלא תמנה בכלל הערים הגדולות, אשר תהיה מעי מפלה רוצה לומר גל מפלה, ומעי הוא מלשון (תהלים עט, א) וירושלם לעיים.

פסוק ב

תהיה עזובות ערי ערוער, רוצה לומר שאר הערים אשר במלכות דמשק, תהיינה עזובות מבלי יושב, ולעדרים תהיינה כי ירעו שם והצאן והבקר ושאר הבהמות מבני אדם, ואותם העדרים ירבצו שם ואין מחריד, כלומר שלא יהיה אדם בארץ להחריד את העדרים ההם, שיצאו מקרב המיושב או מתוך הכרמים והארצות הנעבדות, אבל תהיינה הערים ההם עזובות מבלי יושב, ולכן העדרים ירבצו שמה ואין מחריד אותם. האמנם הוקשה למפרשים מה ענין ערוער אצל דמשק, כי הנה ערוער היה בארץ גד קודם הירדן, כמו שאמר (במדבר לב, לד) ויבנו את דיבון ואת עטרות ואת ערוער, ומפני זה כתב רש"י שלא הזכיר הכתוב מחרבן מלך ארם כי אם דמשק, כי היא ראש המלכות, ושזכר מיד חרבן ארץ ישראל כי שתיהן החריב מלך אשור, רוצה לומר מלכות ארם ומלכות ישראל כמסופר בספר מלכים, ושלכן זכר ראשונה דמשק, כי כן היה חרבנה בראשונה, ואחר כך זכר גלות הראובני והגדי וחצי שבט המנשי, והם אשר היו מעבר הירדן, ועליהם אמר כאן עזובות ערי ערוער, ואחר כך ארץ ישראל ששם שאר השבטים, וראשם אפרים, ועליו אמר כאן ונשבת מבצר מאפרים וגומר.
וכל זה איננו שוה לי, כי ערוער אשר מעבר לירדן היה עיר אחת מבני גד, ואיך יכנה כל שבטי הראובני והגדי וחצי שבט המנשי בשם ערוער, לבד שהיתה העיר הקטנה שבערי גד ולכן נזכרה בכתוב באחרונה, ואם היתה עיר אחת איך יאמר הכתוב ערי ערוער, ולכן יהיה יותר נכון שנאמר שהיתה ערוער עיר גדולה לארם כוללת עיירות רבות, ואין זה ערוער של מואב, כי אם אחרת, שגם בבני עמון היתה עיר אחרת ששמה ערוער כדכתיב (יהושע יג, כה) עד ערוער אשר על פני רבה, ויונתן תרגם ערי ערוער על ערי ארם, אבל פירש שם ערוער מלשון חרבן כמו (ירמיה נא, נח) ערער תתערער, וכפי

פירושו ופירושי יהיו שני הפסוקים האלה רוצה לומר, משא דמשק וגומר, ואמרו עזובות ערי ערוער שניהם מדברים בחרבן מלכות ארם, ואחרי שזכר חרבן ארם זכר גם כן גלות ישראל באמרו (ג) ונשבת מבצר מאפרים, שהוא גלות ישראל הכולל אותם השבטים שהיו מעבר לירדן ואותם שהיו בארץ ישראל, ואמרו ונשבת מבצר פירשוהו המפרשים על שמרון שהיה ראש מלכות ישראל כמבצר לעיר. ויותר נכון לפרש שבכל ישראל לא תמצא עוד עיר מבצר, כי כלם החריב מלך אשור וזהו ונשבת מבצר מאפרים, ונשבת הממלכה מדמשק, כי סנחריב המית את רצין, ושאר ארם ככבוד בני ישראל יהיו, רוצה לומר ששאר ערי ארם יהיו חרבות, כשאר ארצות ישראל וכבודם שיחרב.

ובזמן ההוא כאשר יגלו עשרת השבטים לחלח וחבור, (ד) ידל כבוד ישראל ומשמן בשרו ירזה, רוצה לומר שהכבוד אשר היה במלכות ישראל, והשומן והעידון שהיה להם בארצם ידל וירזה, עד שיהיה האויב עליהם שהוא אשור, (ה) כאדם הקוצר הקמה, שבידו הימנית קוצר וחותך את השבלים ובידו השמאלית יקבצם, כן יהרוג אשור אנשים רבים בפעם אחת, וכמו שאחרי שיקצר האדם את הקמה, יבא העני ללקט מעט שבלים שנשארו בשדות אחת הנה ואחת הנה, וזהו נקרא לקט והראשון נקרא קציר, כן סנחריב יבא פעם אחר פעם על ארץ השבטים להרוג ולא לשבות שבי, ולכן עשה הנביא כאן שני משלים, האחד שאמר והיה כאסוף קציר קמה וזרועו שבלים יקצור, רוצה לומר כמו שהאוסף הקמה בקציר בזרועו יקצור השבלים וכו', והשני היה כמלקט שבלים, רוצה לומר שלקט אותו המעט שנשאר, כן יהיה מלך אשור כי יקבץ את ישראל יחד כקציר, ואחר כך יחזור ללקוט המעט הנשאר בכל עיר ועיר, ואמר בעמק רפאים לפי שהוא עמק שקצירו רע מועט ורזה. וזכר שעם כל הגלות ההוא שיבער מלך אשור הקמה והלקט, הנה לא יבערם לגמרי, (ו) כי ישארו בישראל עדין עוללות כנוקף זית, רוצה לומר ככריתת הזתים, שאחר שכורתים אותם מהאילן, ישארו שנים שלשה גרגרים בראש אמיר שהוא הענף התחתון, וכן ישארו ארבעה וחמשה בסעיפיה, רוצה לומר בסעיפים העליונים, וכנוי בסעיפיה הוא לזית הפוריה. ויש לפרש שהנה יהיה זה כדי שמצד אלו הגרגרים שישארו בזית ההוא תהיה אחר כך פוריה, רוצה לומר בעלת פרי, ויונתן פירש שזה נאמר על חסידי הדור הצדיקים שישארו בישראל, ויותר נכון לפרשו על מלכות יהודה חזקיהו ועמו שהם ישארו בירושלם, או על הפלטים מהשבטים אשר נמלטו מיד סנחריב ובאו אל מלכות יהודה, ונמלטו שמה אחרי גלות שומרון, והותרו עם זה שנים השאלות הראשונות.

פסוק ז

ביום ההוא ישעה האדם על עושהו וגומר עד הוי המון עמים רבים וגומר. יאמר שאותם הגרגרים אשר ישארו בראש אמיר, שהם שבט יהודה ובנימן הנשארים בירושלם שהיה ראש האמיר, כאשר יראו גלות השבטים וחרבנם וידעו שנענשו על ענין העבודה זרה שהיה ביניהם, ישובו אל הש"י, והיה זה בימי חזקיהו שביער הע"ז מירושלם ומכל ערי יהודה, ושבו אל ה' בכל לבבם ובבל נפשם ובטחו בו, ועל זה אמר ביום ההוא ישעה האדם על עושהו, שהאדם הוא רמז למלוכת יהודה והנלוים אליו, ועושהו הוא רמז על הקדוש ברוך הוא, ומלת ישעה פירושו יפנה, כמו (בראשית ד, ד) וישע ה' אל הבל, או יהיה פירושו יבטח, כמו (ישעיה לא, א) ולא שעו על קדוש ישראל, וכן אמרו ועיניו אל קדוש ישראל תראינה, שהוא סותר למה שאמר ואת פעל ה' לא הביטו ואת מעשה ידיו לא ראו, רוצה לומר שיתדבקו בו ויתבוננו במעשיו.

פסוק ח

ולא ישעו אל המזבחות ולא יבטחו עליהם, כי הם מעשי ידי אדם וכן האשרים והחמנים, אבל לבד תהיה מגמתם ועבודתם בשם המיוחד ובו יבטחו ובו יתהללו, ועם זה הותרה השאלה השלישית, לפי שלא נאמרו הכתוב האלה על בית ישראל, כי אם על בית יהודה היושב בירושלם, שבימי חזקיהו שבו אל השם וסרו מדרכי ישראל.

ולזה אמר אחר זה (ט) ביום ההוא יהיו ערי מעוזו כעזובת החורש, רוצה לומר שהנה ישובו בני יהודה אל השם יתברך, כמו שזכר בראותם שהיו ערי מעוזו של ישראל, רוצה לומר הערים הבצורות שלהם, וכל שכן ערי הפרזות כעזובת החורש והאמיר, ורש"י פירש חורש זה היער כדמתרגמינן ביער בחורשא, ואמיר אף הוא יער מקום אילנות, ופירשו שאר המפרשים שחורש ואמיר הם סעיפי האילן הגבוהים שעזב אותם מלקט הפירות, ולא ילקט הפירות ההם לגודל גובהם, והיה ענין המשל הזה שהערים הבצורות שהיו לישראל יעזבו אותם, ויברחו להם כעזיבת החורש והאמיר, שהם הסעיפים העליונים, ותהיה גם כן העזיבה ההיא אשר מהערים הבצורות ההם, כמו עזיבת הכנעניים אשר עזבו את הארץ מפני בני ישראל, ואחרי אותה העזיבה לא יתישבו עוד אבל תהיה הארץ שממה. ויותר נכון אצלי לפרש שלא יוכלו בני ישראל למלט את עריהם, ויעזבו את ערי מעוזם, כמו שלא יוכלו להציל החורש והאמיר אשר בשדה ויעזבו אותם, וזהו כעזיבת החורש והאמיר, ואמנם אומרו מפני בני ישראל, יראה לי שהוא מסורס עם מה שאמרו אחר כך והיתה שממה, כאלו יאמר והיתה הארץ שממה מפני בני ישראל וזה פירוש נאה ומתישב. ועם על כל פנים תאמר, שאומרו מפני בני ישראל

הוא כנגד הכנענים יהיה פירושו כן, שעשה בדבר שני משלים, האחד בעזיבת החורש רוצה לומר שיהיו עריהם המעוזות של ישראל נעזבות, כארץ אשר יחרש החורש ויעזוב פאה שלא יחרוש אותה ולא יפנה אליה, והמשל השני הוא אמרו והאמיר אשר עזבו מפני בני ישראל והוא מלשון (דברים כו, יז) את ה' האמרת שהוא מענין מעלה ורוממות, יאמר שערי ישראל יהיו נעזבות כעזיבת החורש, וגם כן כעזיבת האמיר, כנוי לכנעני יושב הארץ במעלה, במה שעזב אותה מפני בני ישראל. ושלא קרה להם זה, כי אם לפי ששכחו אלהי ישעם וצור מעוזם לא זכרו כי היה זה מדה כנגד מדה, הם (י) שכחו ועזבו צור מעוזם ומגדל עוז שם ה', גם עתה עריהם הבצורות יעזבו מהם, על כן תלקה בנטיעה, והוא שתטעי נטעי נעמנים וזמורת זר תזרענו, רוצה לומר על כן היותך מקדם נוטעת נטעי נעמנים, וגדלת בנים לעבודת השם יתברך כמו י"ב השבטים שהיו נטעי נעמנים במטען, עתה זמורת זר תזרענו רוצה לומר שתזרע הבנים לעבודה זרה ותלמד אותם בכך, והיא זריעת זר. ויותר נכון לפרש על כן תטעי נטעי נעמנים בתמיהה, כאלו אמר אחרי ששכחת שם אלקיך, התחשוב שיהיו בניך למודי ה' נטעי נעמנים, באמת לא יהיה כן כי זמורת זר תזרענו בענין הדתות והתורה, והוא כענין (ישעיה ב, ו) ובילדי נכרים יספיקו. ויש מפרשים על כן תטעי נטעי נעמנים וזמורת זר תזרענו, שיהיה מתחתן בגויי הארץ, ולוקח מבנותיו לבניו, הפך מה שצותה תורה, כי בעבור ששכחו אלקי ישעם וצור מעוזם, יהיו מערבים נטעיהם הנעמנים עם זמורת הזר שהם גויי הארץ, ומפני זה באה כל הרעה הזאת שיצאו מן ההפך אל ההפך, כי מתחילה שהיו מצליחים מאד בעניניהם, בהיותם עושים רצון בוראם, היתה כ"כ הצלחתם (יא) שביום שהיו נוטעים בו ביום היה משגשג, רוצה לומר מגדל, והוא מלשון ישגא אחו, ונכפלה השי"ן והגימ"ל לחזק הענין, כמו ירקרק אדמדם, וענינו שהיה גדל ביום ההוא גדול מופלא, וכן הזרע שהיו זורעים מיד בבקר זרעם יפריח ויציץ ציץ, כי היה ברכה בכל מעשה ידיהם, וזהו אמרו ביום נטעך תשגשגי ובבקר זרעך תפריחי מהרה, אבל עתה הוא בהפך, כי נד קציר רוצה לומר הלך ונעדר הקציר והנטע ונשחת כולו ביום נחלה וכאב אנוש, שהוא זמן החרבן והגלות, כי משם ואילך נתקללה מעשה ידיהם, ואמר תטעי בלשון נקבה, ותזרענו בלשון זכר כי כן דרך הכתוב לדבר לעם, פעם בלשון זכר ופעם בלשון נקבה, כי כנגד הכנסיה יתארהו בלשון נקבה וכנגד העם יכנה אותו בלשון זכר, ומפרשי הנוצרים פירשו ביום נטעך על מעמד הר סיני שכאשר ניתנה תורה לישראל היתה נטיעתם, ואמרו שמיד חטאו בעגל. והוא אמרו תשגשגי שהוא כמו (ישעיה ה, ב) ויעש באושים, ובאותו בקר שהיה ראוי שזרעך תפריחי אז נד קציר, כלומר הלך הפרי ולא בא לידי קציר, ולכן במקום שהיה

ראוי להיות להם נחלה וקיום, נהפך לכאב אנוש וכפי כל אחד מהפירושים אלו הותרו השאלות ארבע וחמשה.

פסוק יב

הוי המון עמים רבים וגומר עד הוי ארץ צלצל כנפים. חז"ל דרשו בילמדנו הוי המון עמים רבים כהמות ימים יהמיון נמשלו ישראל לחול זה שאמר הכתוב (הושע ב, א) והיה מספר בני ישראל כחול הים, ונמשלו אומות העולם לים שנאמר הוי המון עמים רבים, והם מתיעצים על ישראל, והקדוש ברוך הוא מתיש גבורתם, שנאמר (ישעיה נז, כ) והרשעים כים נגרש, מה הים גל האחד אומר עכשו אעלה ואכסה את היבשה, וכשבא אצל החול נכנע, כן אומות העולם הדא הוא דכתיב ויגרשו מימיו רפש וטיט. ועל דרך הפשט אחר שזכר הנביא, הרעה אשר באה על מלכות ישראל על ידי מלך אשור, אמר שגם על סנחריב ועמו יבא כוס, כי הנה שם יתברך יעיר את רוחו כדי להנקם ממנו, לעלות על ערי יהודה וירושלם בהמון עמים רבים ושם ינקם מהם, וזהו אומרו הוי המון עמים רבים שלרבויים כהמון מים רבים יהמיון, ולהיותם לאומים מתחלפים, יעשו שאון גדול, והוא אומרו ושאון לאומים כשאון מים כבירים ישאון שהם עושים המיה רבה, ודמה אותו חיל סנחריב למי הים העצומים ששוטפים הארץ, כן מחנה מלך אשור שטף כל ישראל עד ירושלם, ואמנם בבואם על ירושלם גער באותו מחנה השם יתברך ונס מפניו, גם לשון גער הוא נופל על המים מלשון (תהלים קו, ו) ויגער בים סוף ויחרב, וכן אמר (שם קיד, ה) מה לך הים כי תנוס שכולו מורה על המים.

והנה אמרו אחר זה פעם אחרת (יג) לאומים כשאון מים רבים ישאון יראה שהוא מאמר כפול ואינו כן, אבל ענינו שאחרי שזכר המייתם ושאונם אמר, שבהיותם בהמייתם כקול מים רבים כקול שדי, פתע פתאום גער בהם הקדוש ברוך הוא ונסו, ואמרו ממרחק שב לגערה שהשם יתברך גער בו ממרחק, כלומר שלא הוכה ע"י אדם ולא בשאר דבר מורגש, רק בגבורתו יתברך, ואמר ורודף כמוץ הרים, רוצה לומר שבתנועה קלה יעשה זה, כמו הרוח המנשב בהרים בחוזק והמוץ העומד שם מודח בנקל, וזהו גם כן אומרו וכגלגל לפני סופה כי הגלגל הוא הפרח הנעשה סביב הגמא, והסופה הוא הרוח החזק שיבא מתגלגל וישא כל אשר ימצא בגלגולו, ויהיה אם כן אומרו שנית לאומים כשאון מים רבים ישאון, להורות על הזמן, כאלו אמר ובהיות הלאומים הומים כשאון מים רבים כמו שנזכר, גער בו הקדוש ברוך הוא ממרחק ונס, ויהיה אמרו בלשון יחיד וגער ונס על סנחריב, או יהיה חוזר להמון עמים רבים שהוא תחילת המאמר, שעם היות שאונם והמייתם עצום ורב, הנה בפתע פתאום נסו מן העולם, והיו כמוץ לפני רוח ומלאך ה'

רודפם, ולפי שאמר זה בדרך משל ביאר הנמשל, (יד) באומרו לעת ערב והנה בלהה בטרם בקר איננו, רוצה לומר שלעת ערב באותו לילה, היה בהם בלהה גדולה, והיא הלילה אשר יצא בה מלאך ה' והכה במחנה אשור קפ"ה אלף, ובטרם בקר איננו רוצה לומר כל ההמון הרב ההוא בטרם בקר לא היה מהם איש חי, וכאומרו שם (מל"ב יט, לה) וישכימו בבקר והנה כלם פגרים מתים, ולפי שהיה דעתם בבואם על ירושלם לשלול שלל ולבוז בז אמר זה חלק שוסינו וגורל לבוזזינו, רוצה לומר זה החלק שהגיע לשוסינו שהוא מלך אשור, והגורל שנפל בחלקו של בוזזינו שהוא עם אשור, והר"א בן עזרא פירש לעת ערב והנה בלהה לישראל שהיו בבהלה ופחד גדול מן סנחריב, ובאותו לילה מתו האשורים וזהו בטרם בקר איננו וגומר, שלא היו בעולם.

פרק יח

פסוק א

הוי ארץ צלצל כנפים וגומר עד סוף הנבואה. הפרשה הזאת פירשוה הנוצרים על מלך מצרים שהיה שולח מלאכים למלך ישראל, להבטיחו שיהיה בעזרתו כנגד מלך אשור ולא היה כן. אמנם אחרוני חכמיהם הודו ולא בושו שהכתובים לא יסבלו הפירוש ההוא, ופירשו אותם על עשרת השבטים שהגלה סנחריב לחלח וחבור נהר גוזן וערי מדי, שהם שלחו מלאכים בזמן בית שני לדעת מה נעשה מבני יהודה, וגם על זה אין אומרים שיתישבו הכתובים. אמנם מפרשי עמינו פירשו אותם לעתיד לבוא על גוג ומגוג, וכן הוא בדברי חז"ל, ושקרא ארצם צלצל כנפים לפי שהיא מסותרת בצל ההרים הנמצאים בגבולה ולא יכול אדם ללכת שם, ולא לצאת משם לחוץ אחרי נהרי כוש, כי כן נאמר ביחזקאל (לח, ה) כי כשיבא גוג ומגוג על ירושלם יבא כוש עמו, ושאמר בהם (ב) השולח בים צירים, רוצה לומר שלוחים, לפי שגוג שהוא המלך ישלח שלוחים בזמן קבוץ גליות, לדעת אם אמת הוא ששבו ישראל לארצם, וישלח אותם בכלי גומא שהם ספינות של גומא מפני שהם קלות, ואף על פי שיפגשו בחזקה בסלע בים לא ישתברו, ושיצוה אותן לכו מלאכים קלים אל גוי ממושך ומורט, רוצה לומר שילכו במהירות וקלות אל גוי ישראל, שהיה עד הנה משוך מן האומות, כי משכוהו מארצו להיות ביניהם בגלות, ומורט שהיו ממרטים אותו תמיד בממונו, אל עם נורא כי לא היה לו תאר כשאר בני אדם, אבל היה משונה בצורתו, מן הוא והלאה רוצה לומר כי מיום היותו תמיד היה נורא משונה בצורתו, גוי קו קו ומבוסה רוצה לומר גוי שכל אחד מבוססיו, היו אומרים קוה קוה מעט ונלך לבוזו ולחומסו עוד, אשר בזאו נהרים ארצו משל לבוזזים שחוטפים

ממונו כנהר השוטף. ושלפי שגוג ומגוג הם מסוגרים וכלואים בתוך הרים גדולים, ואין מי שילך לשם ולא יהיה מי שיגיד להם תשועת ישראל, עד שישלחו צירים ומלאכים, (ג) לכן אמר כל יושבי תבל ושוכני ארץ כנשוא נס הרים תראו וכתקוע שופר תשמעו, וכן גוג ומגוג יראו הנס ההוא, וישמעו קול השופר, ואז יבקשו לדעת הדבר וישלחו עליו המלאכים, ושהנס והשופר הנזכר בכאן הם כמשמעם, או הם משל לאותות שיעשו בגאולה, ושהקדוש ברוך הוא בימים ההם יאמר, (ד) אשקטה ואביטה במכוני כביכול שבזמן הגלות אין לו מנוחה והשקט, ואותה הבטה והשקט יהיה כחום צח עלי אור כעב טל ביום קציר, ופירשו (ה) כי לפני קציר כתם פרח על ענין גוג ומגוג, שקודם שתגמר מחשבתו להחריב את ישראל יבוא חרבנו, ויהרגו את אנשיו וחילו, ויעזבו לעט הרים ולבהמת הארץ, ויעמדו ההרוגים שם קיץ וחורף כמו שאמר וקץ עליהם העיט, שהוא מלשון קיץ, ויחרף הוא מלשון חורף, ומכאן אחז"ל (עריות ב, י) שמשפט גוג ומגוג י"ב חדש, ושכאשר יראו שאר אומות העולם מפלת גוג ומגוג יפחדו מאד, ויביאו מנחה לה' לבית מקדשו, והמנחה היא שיביאו בני ישראל הגולים בארצם לאדמת הקדש, וזהו אמרו בעת ההיא יובל שי לה' צבאות, שהשי והמנחה היא בני ישראל אשר יביאו שהיה עם ממושך ומורט ויביאו אותם אל מקום שם ה' צבאות הר ציון, וכמו שאמר ישעיהו עצמו (ישעיה סו, כ) והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה' וגומר על הר קדשי, זהו דעת המפרשים בפירוש הפרשה הזאת.

ואין דעתי מסכים עמהם לפי שכל שהפרשה הזאת לא נאמרה על גוג ומגוג, ושאין ענין השלוחים שישלחו מארץ צלצל כנפים, לדעת אם שבו ישראל לאדמתם כדי לעלות להלחם בם כי אם לבקש אהבתם ולקבל אלהות השם יתברך, כמו שאמר (ישעיה ס, ג) והלכו עמים רבים, ואמרו (שם ב, ג) לכו ונעלה אל הר ה' ואל בית אלהי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו, ואין פירוש קו לקו מלשון (איכה ב, ח) נטה קו לא השיב ידו מבלע, וגם לא מלשון קיא כמו שפרש"י, ולכן נאמר בסוף זאת הנבואה, בעת ההיא יובל שי לה' צבאות, כי אין ראוי לפרש הוי ארץ צלצל כנפים על אומה אחרת, אבל שניהם על אומה אחת נאמרו, ויש לנו על זה עד נאמן צפניה הנביא שאמר (ג, ט - י) כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד, מעבר לנהרי כוש עתרי בת פוצי יובילון מנחתי, וזה יורה שמה שזכר כאן צלצל כנפים מעבר לנהרי כוש, מה שזכר שם צפניה שמעבר לנהרי כוש, עתרי ובת פוצי יובילו שי למורא, ומפני זה אחשוב שכוש ואותם האומות שמעבר לנהרי כוש היו כלם ממשלת סנחריב, והמה והם בקצוות היישוב לפאה צפונית, ולפי שנזכר למעלה מפלת סנחריב וכל לאומיו שמתו בדרך פלא

על אשר שלחו ידם בישראל, כמו שאמר לעת ערב והנה בלהה בטרם בקר איננו זה חלק שוסינו וגורל לבוזזינו, לכן סמך אליו הוי ארץ צלצל כנפים להודיע שיהיה הפלא ההוא ממפלת סנחריב שגור כפי כל האדם מהאבות אל הבנים עוד כל ימי הארץ, כשישמעו בני אדם תשועת ישראל ישלחו שלוחיהם בספינות דרך ים לבשר את ישראל, ולהכנס באהבתם ולקבל עליהם אמונת הש"י ואלהותו, כי יפחדו אם לא יעשו כן שיצא מלאך ה' ויהרגם, כמו שהרג לחיל סנחריב, ולכן ימהרו אלה לשלוח מלאכים לפניהם, והנה קרא לארץ ההיא צלצל כנפים בעבור רוב הצל אשר בה, מפאת האילנות הגדולים אשר על הנהרות, כמו שהיום הזה מעידים אנשי מלכות פורטוגאל"ו ההולכים שמה, שכל דרכם היא בנהרות, ואמרו שיש משני עברי הנהרות אילנות גבוהים עד לשמים, והם רבי הענפים והעלים על הנהרות צל מרובה גדול מאד, וספינות הנוצרים עוברים בנהרות תחת אותם צללים שחופפים את הנהרות כמו כנפים. ומפני זה נקרא אותו מחוז ארץ צלצל כנפים, ונתיחסה לנהרים כמו שאמר אשר מעבר לנהרי כוש, לפי שעל הנהרות חופפים הצללים ההם, ואמר הנביא כקורא אליהם מרחוק הוי ארץ צלצל כנפים, שבזמן ההוא יהיה שולח בים צירים שרוצה לומר שלוחים מלשון ציר נאמן לשולחיו, וישלחום בכלי גומא שהם הספינות שלהם על פני המים.

והסתכל אומרו בכלי גומא, שגם זה מפי השמועה למדנו, שבשפת אותם הנהרות צומחים קנין גדולים ועבים מאד מאד, ואנשי הארץ יקחו קנה אחד מהם ויחקקוהו ויפסלוהו, ויעשו ממנו ספינה קטנה שיכנסו בה ארבעה אנשים ויותר, וקורין אותן בלשונם אל מאדיאש, ועל זה באמת נאמר כאן ובכלי גומא על פני מים, כי הקנים הם מין ממיני הגומא הגדלים על שפת הנהר, וזכר שיאמרו לאותם השלוחים לכו מלאכים קלים רוצה לומר שילכו בקלות ובמרוצה אל ישראל, שהוא הגוי שהיה עד עתה ממושך ומורט מן העמים, ואתה יהיה עם נורא מכאן והלאה עד עולם, ואמרו מן הוא כמו מי הוא, וכן כשנזכר זה עצמו אחר כך נאמר ומעם נורא מן הוא והלאה, והנה יקראו ישראל עם נורא מפני הנוראות שיעשה השם עמהם, וכמאמר מרע"ה (דברים כח, י) וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך, ויגידו עוד משבחי ישראל דבר רשום וגדול מאד, באמרם גוי קו קו ומבוסה, והוא באמת מלשון תקוה ובטחון גדול באלהיו, אף על פי שהיה במבוסה ושלל והכנעה אשר בזאו נהרים ארצו, שהוא משל למלכים שמשלו בישראל ובארצו, פעם מאדום פעם מישמעאל, כי על כל זה היו ישראל מקוים תמיד לתשועת ה', כמו שנקראו על זה אסירי התקוה, ואפשר גם כן שישלחו המלאכים הקלים להביא מארצם את ישראל אשר נפוצו שמה ולהשיבם על אדמתם, ויהיה פירוש הכתוב

לכו מלאכים קלים, רוצה לומר לכו להביא הגוי הממושך והממורט והגולה בינינו, והוליכו אותם אל עם נורא מן הוא והלאה שהוא ישראל היושבים על אדמתם.
ואמר כל יושבי תבל ושוכני ארץ כנשוא נס הרים תראו, להגיד כי לא לבד מעבר לנהרי כוש יהיה זה, אבל גם בכל קצוות הארץ ובכל פנותיה כאשר הקדוש ברוך הוא ישא את נסו וישמיע קול שופרו יראו וישמעו אותו לרוב פרסומו. האמנם מהו זה הנס וקול השופר אשר זכר כאן, אין ראוי שיעלה על לב אדם שהוא כפשוטו, כי מכת הנמנעות הוא שירימו נס או יתקעו שופר במקום מן המקומות, שיראו וישמעו אותו בכל כדוריות מקומות הארץ הרחוקים והקרובים, אבל ראוי שיפורש באחד מב' אופנים, האחד שהוא רמז לקיבוץ הגליות ותשועת ישראל, שידמה בענינו לנשיאות הנס בהרים ולתקיעת שופר כשיעשו אותם לקבוץ האנשים ולקרוא אותם, וכפי זה הפירוש יהיה מאמר הנביא אחר זה, כי כה אמר ה' אלי אשקטה ואביטה במכוני, כביכול שבזמן הגלות אין לו יתברך מנוחה והשקט, כמו שאמר (ישעיה סב, א) למען ציון לא אחשה ולמען ירושלם לא אשקוט, אמנם כנשוא נס לקבוצם וכתקוע שופר לתשועתם, יאמר יתברך אשקטה ואנוח ואביט במכוני, רוצה לומר אשגיח בירושלם ובית המקדש שהוא מכוני, כמו שאמר (שמות טו, יז) בהר נחלתך מכון לשבתך פעלת ה' מקדש ה' וגומר, ואמר (מל"א ח, יג) בנה בניתי בית זבול לך וגומר, וההבטה ההיא תהיה כחום צח עלי אור רוצה לומר כשמש הבהיר שהוא יקרא חום להיותו מחמם, ולכן נקרא גלגל חמה, ואור הוא המטר כמו (איוב לז, יא) יפיץ ענן אורו, ונקרא אור לפי שיתחדש המטר מניצוץ השמש המכה במים ומעלה האד הלח, והיה ענין זה המשל שכמו שלפעמים יבא גשם שוטף יחריב הדשאים והצמחים, וכשיפסק ויבא אחריו שמש צח אז טוב להם, ככה השם יתברך יביט על עמו ועל ארצו ומכונו, אחרי היותם שטופים חרבים ומתמעטים בגלות, וכן דמה השגחתו כעב טל ביום קציר, רוצה לומר שכאשר יעשה חום גדול ששורף העולם בזמן קציר, וירד הטל ביום ההוא יפסק החום וינוחו בני אדם, ככה תבוא לישראל מנוחה גדולה בזמן הגאולה, אחרי היותם שרופים באש כסוחים בצרות הגלות.
ואמר כי לפני קציר כתום פרח על האומות, שקודם שתגמר מחשבתם הרעה להחריב את ישראל ולכלותם מעל פני האדמה, ילקו הם ויחרבו, ודמה מחשבתם לזריעה באמרו כי לפני קציר, רוצה לומר קודם שיקצרו המלילות שהם ישראל ויכרתו אותם כשיתום הפרח ועדין הבוסר מתחיל לגמול שהם היונקות הרכות יכרות אותם במזמרות, וכן הנטישות שהם הענפים או הפארות החזקות שהם נטושות ומתפשטות לכאן ולכאן,

שהוא כולו משל למלכים הגדולים והקטנים, לכולם הסיר התז רוצה לומר כרות יכרות אותם הש"י.

פסוק ו

ואותם הרשעים יהיו נעזבים יחד לעיט ולבהמת הארץ כי לרוב רשעתם לא יהיו ניתנים לקבורה, ותהיה קללתם כ"כ שאפילו הבהמות ימאסום ולא ירצו לאוכלם, ועל זה אמר וקץ עליו העיט וכל בהמת השדה עליו תחרף, כי תחרף הוא מלשון יחרף לבבי כל ימי, וסמך לזה (ז) בעת ההיא יובל שי לה' צבאות עם ממושך ומורט, להגיד שבעת ההיא כשהאומות חרוב יחרבו תהיה תשועת ישראל וגאולתו השלימה, והשי והמנחה שיביאו לפניו יתברך הוא, עמו הממושך והמורט שיביאו אותם אל ארצו, וכמו שאמר דניאל אחרי שזכר חרבן האומות (יב, א) ובעת ההיא ימלט עמך כמו שפירשתי במעין י"א ממעיני הישועה, וכן אמר יחזקאל אחרי שספר מלחמות גוג ומגוג שנאמרה באמת על חרבן האומות כולם כמו שביארתי במקום הנזכר, אמר עתה (לט, כה) אשיב את שבות יעקב וגומר, זהו האופן האחד מהפירוש בכתובים האלה.

והאופן השני מהפירוש הוא שרצה בזה הנס הפליאה העצומה אשר יעשה השם יתברך באחרית הימים בזמן קיבוץ הגליות, והוא נס תחיית המתים שבאמצעותו יכירו וידעו כל יושבי תבל אמתת אלהות השם יתברך ויקראו בשמו, וכמו שביארתי ביאור רחב במאמר צדק עולמים, ועל אותה הפליאה אמר כל יושבי תבל ושוכני ארץ כנשוא נס הרים תראו, שהוא נס תחיית המתים, וכתקוע שופר תשמעו שהוא פרסום הפליאה ההיא והתבהלות בני אדם עליה, ולפי שתהיה התחייה בכל פאות היישוב, לכן בכל גלילות הארץ וגם בארץ צלצל כנפים מעבר לנהרי כוש יחרדו מאד מזה, וישלחו בים צירים לארץ בני ישראל, כי ידעו כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם, ולזה יקראו בשם ה', כי בראותם מתיהם קמים מקברותיהם קוראים בשם ה' ומפרסמים אמתת אמונתו, ילמדו הם ג"כ לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד, ואמנם אם יקומו כל המתים שכבר מתו או קצתם או בלבד צדיקי ישראל ומהו חומר התחייה וצורתה ותכליתה, אין ביאורו ממה שיאות בזה המקום ואנכי מלאתי ידי ה' בו בחבור הנזכר, וגם בהקדמת זה הספר זכרתי מזה ראשי פרקים, ועל כן אמר הנביא כאן כי כה אמר ה' אלי אשקטה ואביטה במכוני וגומר, כי מלת אלי בפסוק הזה מורה שהנביא על עצמו אמרו שאמר לו הש"י על עצמו, והוא על דרך מה שאמר המלאך לדניאל (דניאל יב, יג) ואתה לך לקץ ותנוח ותעמוד לגורלך לקץ הימין, כן אמר השם לישעיהו שימות וישקוט מהמיית העולם, כי ההשקט האמתי הוא עם המות, וכמו שאמר כי עתה שכבתי ואשקוט ואחרי

המות אביטה במכוני, ר"ל שאעמוד לגורלי לקץ הימים, ואשוב להביט במכוני שהוא הגוף שהוא משכן הנפש, ואמר שהנפש אשר תחול על הגוף בזמן התחייה, לא תחול בו כמו שתחול בילדים בלתי נשלמת ותצטרך אל הגידול והלימוד, אבל יהיה זה כחום צח עלי אור, ר"ל שהמקבל יהיה מוכן כאור הבהיר, והיורד עליו שהיא הנפש יהיה כחום צח, ר"ל כשמש הצח בגבורתו, ולפי שישעיהו אחרי זה דמה ענין התחייה לטל באומרו, (ישעיה כו, יט) כי טל אורות טלך וארץ רפאים תפיל, וכן אמרו חז"ל (שבת פח, ב) טל שעתיד הקב"ה להחיות בו את המתים, לכן אמר כאן הנביא כעב טל בחום קציר, והסתכל המשילו יום התחייה לחום צח ולחום קציר שהוא השמש, כי כן אמר הנביא מלאכי מדבר על זה, (ג, יט - כ) כי הנה יום בא בוער כתנור וגומר, וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה, שיהיה שם החום והשמש האלהי ללהט את הרשעים, ולהצמיח ישועה לצדיקים.

ואפשר לפרש כחום צח עלי אור, כעב טל ביום קציר, שביאר בזה הנביא צורת התחייה ואופנה, ויאמר שתהיה תולדת גופי הקמים בתחייה מן הארץ שלמה כמו התולדה הטבעית, כי כמו שתולדת האדם והוויתו הוא בחום השמימיי שיחול בלחות השרשי, כן יהיה שם החום הניסיי היורק על אותו טל, במקום החום והלחות הטבעי שהם יסודות ההויה, וזהו כחום צח שהוא השמימיי, עלי אור שהוא הגשם הנקרא אור, ובזה העיר על החום, עוד אמר כנגד הלחות וכעב טל ביום קציר שהוא ערב מאוד, לכן אמר אחר זה להגיד עונש הרשעים ביום ההוא, ומתי תהיה הפליאה העצומה הזאת, כי לפני קציר כתם פרח רוצה לומר קודם שיהיה תכלית העולם וחרבנו, ובהיות ישראל בגלות שהוא הפרח קרוב לכליה המוחלטת, וזהו כתם פרח יראה השכר לצדיקים, ועל זה אמר ובוסר גומל יהיה נצה, וגומל מלשון גמול רוצה לומר יצא נץ השכר והגמול וזה כנגד הצדיקים, וכנגד הרשעים אמר וכרת הזלזלים במזמרות וגומר, יעזבו יחדו לעיט הרים ולבהמת הארץ שהאומות המרשיעות הגדולים עם הקטנים יכרתו ממשלתם וחרוב יחרבו מן העולם, ויהיו נעזבים ולמאכל העופות עיט הרים ולבהמת הארץ, וגם המה ימאסו אותם, וזהו וקץ עליו העיט וכל בהמת הארץ עליו תחרף כמו שפירשתי, כי לא אמר וקץ על זמן הקיץ, ותחרף על זמן החורף כמו שפירשו המפרשים, אבל הדבר כולו כפשוטו, רוצה לומר שפגרי הרשעים המתים במלחמותם אלו עם אלו יהיו מושלכים על פני תבל ארצה, וכמאמר זה הנביא עצמו (ישעיה סו, כד) ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה, והיו דראון לכל בשר וכי מפני אותו דראון וסרחון מופלג אשר יהיה בהם ימאסו אותם ויברחו מהם כל העופות והבהמות, ומפני

שתהיה תחיית המתים סמוכה לזמן קיבוץ גליות, לכן אמר הנביא אחר זה, בעת ההיא יובל שי לה' צבאות כי הוא חוזר למעלה אל ארץ צלצל כנפים שיובילו שי לה' צבאות, והשי הוא שיביאו את בני ישראל הגרים ביניהם שהוא עם ממושך ומורט כמו שתאר אותם למעלה, וזכר שיביאו אותם אל מקום שם ה' צבאות הר ציון, רוצה לומר אל מקום הר ציון אשר שם נגלה שם ה' צבאות, כי יבאו שמה עמהם כמו שאמר (ישעיה ב, ה) בית יעקב לכו ונלכה באור ה', והוא על דרך מה שאמר זה הנביא עצמו, (שם סו, כ) והביאו את אחיכם מכל הגוים מנחה לה' והותרה השאלה הששית.

פרק יט

פסוק א

הנבואה השנים עשר תחילתה משא מצרים עד (כ, א) בשנת בוא תרתן אשדודה וגומר, ויש בה ארבע פרשיות. (יט, א) הראשונה, משא מצרים, השנית (פסוק יח) ביום ההיא יהיו חמש ערים, השלישית, (פסוק יט) ביום ההוא יהיה מזבח, הרביעית, (פסוק כד) ביום ההוא יהיה ישראל, והנה ראיתי בנבואה הזאת ששת השאלות:

השאלה הראשונה חרבן הזה שנזכר בכאן במצרים על ידי מי היה, כי הנה הכתוב לא פירשו, ואמר בלבד (יט, ד) וסכרתי את מצרים ביד אדונים קשה ומלך עז ימשול בם, ולא ידענו מי היה המלך הזה אם סנחריב או נבוכדנצר או אלכסנדרוס מוקדון או אנטיוכוס הגדול או רומי, כי כל אחד מאלה כבש את מצרים, או אם יהיה החרבן הזה עתיד להיות, ואם היה המחריב והמלך העז הזה סנחריב, שהלך לכבוש את מצרים ואת כוש וישלול שללם, ומשם בא לירושלם כשהיתה מגפת השם במחנהו, כמו שחשבו המפרשים ומסדר עולם הוא, או שהיה המחריב אחד משאר המלכים אשר זכרתי שהחריבו גם כן את מצרים, יקשה אומרו (פסוק ה) ונשתו מים מהים ונהר יחרב ויבש, וכל מה שייעד על היאור ועל הדייגים ועובדי פשתים שריקות, כי לא נזכר מזה בספור חורבנה, אם לא שיאמרו שהוא כולו משל לגודל החרבן, והוא בלתי מתישב, לפי שרוב הפרשה מדבר בזה, ולא זכר דבר מהנמשל בו, גם אמרו (פסוק טז) ביום ההוא יהיה מצרים כנשים יקשה מאד, כי אף על פי שסנחריב ומלך אחר ילך על מצרים, וישב ממנו שבי כדרך כל הארץ, מאן דאלים גבר, לא מפני זה יהיה מצרים כנשים, ומה היא תנופת יד ה', והנה לא זכר כזה בחרבנות שאר האומות אשר זכר הנביא בספר הזה.

השאלה השנית באמרו (פסוקים יא - יד) שהשם יתברך יבלע עצת חכמיו והרבה על זה הדברים (פסוק יא) אך אוילים שרי צוען חכמי יועצי פרעה וגומר, (פסוק יב) אים איפא

חכמיך וגומר ומה היתה העצה הנבערה שנתנו יועצי פרעה שעליה האשימם ויהתל בהם, והנה ירמיהו ניבא על חרבן מצרים על ידי נבוכדנצר אבל לא אמר דבר כזה.
השאלה השלישית באמרו (פסוק יז) והיתה אדמת יהודה למצרים לחגה, ואף שיהיה חרבן מצרים זה מה שעשה סנחריב, למה תהיה אדמת יהודה לחגה בעבור מפלתו, כל שכן שמפלתו לא נזכרה בפרשה זו, ואם היה זה החרבן על ידי אחד משאר המלכים אשר זכרתי, לא יהיה ענין לפסוק הזה, גם כי מלת חגה אינה מלשון פחד כמו שחשבו המפרשים, כי אם מלשון חג ומועד, ומאמר (תהלים קז, כז) יחוגו וינועו כשכור, הוא גם כן מזה השמוש, לפי שבחג יתנועעו האנשים וירקדו בשמחתם, או יהיה חג מלשון סבוב כמו (ישעיה מ, כב) היושב על חוג הארץ, (שם מד, יג) ובמחוגה יתארהו, ולכן נקראו מועדי ה' חגים, לפי שהם חוזרים חלילה משנה לשנה, אבל לא שיהיה מלשון פחד, ומה יהיה אם כן פירוש לחגה.
השאלה הרביעית באומרו (פסוק יח) ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען ונשבעות לה' צבאות וגומר, (פסוק יט) ביום ההוא יהיה מזבח לה' בתוך ארץ מצרים וגומר, כי איך יתכן שנחשוב שהמצריים אשר מארץ מצרים ידברו שפת כנען שלא נסו לדבר בה, וישבעו לה' צבאות ויהיה להם מזבח וידעו את ה', ועבדו זבח ומנחה וידרו נדר לה' ושלמו, והנה הדברים האלה כולם הם הם גופי תורה, ולא מצינו בחרבן סנחריב ולא בחרבן נבוכדנצר ולא בשאר החורבנות שנתגיירו המצריים, ויהיו כישראל ממש לכל הדברים, כי עם היות שסנחריב הוליך עמו ממצרים ומכוש אוכלסים רבים אסורים בזיקים, ואת כל שללם, וכאשר באה מפלתו לקח חזקיהו את השלל ופטר את האסורים, והם שמחו ותמהו מהפלא ההוא והשתחוו לחזקיהו, וכמו שאמר (ישעיה מה, יד) יגיע מצרים וסחר כוש וסבאים אנשי מדה עליך יעבורו ולך יהיו אחריך ילכו בזיקים יעבורו, ולך ישתחוו אליך יתפללו אך בך אל ואין עוד אפס אלקים, הנה על כל זה לא נודה שנתגיירו, וכל שכן שלמדו לשונם לדבר שפת כנען, ושהיו נשבעים לה' וענין המזבח והזבחים נדר ונדבה, כי זה כולו לא נזכר בכתובים ולא יסבלהו הסברא הנכונה, אבל אמר כנגד חזקיהו אליך ישתחוו אליך יתפללו שהיו משתחווים לפניו, לפי שפטרם ויהיו אומרים אך בך אל ואין עוד, כמו שאמר נעמן שר צבא מלך ארם לאלישע, ולא יתחייב מזה שילמדו הלשון ויזבחו לה', ויעשו להם מזבח ועולות ושאר הדברים אשר זכר, ועוד כי עם היה כל זה על ענין סנחריב שהביא יגיע מצרים וסחר כוש וסבאים כדברי סדר עולם והמפרשים, למה לא אמר על כוש כמו שאמר על מצרים מאחר שכולם ראו אותו נס ופטרם חזקיהו, והיה ראוי שיהיו גם כן חמש ערים בארץ

כוש מדברות שפת כנען ונשבעות לה' ועושות מזבח ועולות כמו שזכר במצרים, אבל כל זה הוא דבר שאין לו שחר בפשט הכתובים, ובמסכת מנחות (קט, ב) פרק הרי עלי עשרון דרשו מזבח לה' בארץ מצרים על המזבח שבנה חוניו בן שמעון הצדיק במצרים כשברח שם מירושלם, ויש דעות לחכמינו זכרונם לברכה בזה מהם אמרו שהעלה שם עולות לעבודה זרה, ומהם אמרו שלגבוה היה מקריב, אבל כפי הפשט לא יתכן לפרשו כן, לפי שאם הקריב לעבודה זרה אין ספק שלא כיוון אליו הנביא, אבל גם שנאמר שהיה מקריב לגבוה, אין ספק שהיה מעלה בחוץ, ומה אם כן הצלחת הייעוד הזה וטובו ולכן נתרחק ממנו בעל סדר עולם.

השאלה החמישית מה יהיה ענין (פסוק כג) ביום ההוא תהיה מסלה ממצרים אשורה ובא אשור במצרים ומצרים באשור ועבדו מצרים את אשור, ואם היו הייעודים האלה אשר זכר נמשכים ממפלת סנחריב כדעת המפרשים, יקשה למה אחרי מפלתו תהיה האהבה והאחוה בין מצרים ואשור עד שיבאו זה בזה, ויותר ראוי להיות ביניהם שנאה וקטטה בעבור מה שעשה אשור להם, כמו שאמר שיעבדו מצרים את אשור אחרי שמת גבורם וכל מחנהו, שיותר היה ראוי שיתעוררו מצרים לנקום נקמתם מאשור.

השאלה הששית באמרו (פסוק כד) ביום ההוא יהיה ישראל שלשיה ברכה בקרב הארץ, והנה מלכות יהודה אחרי שהגין הקדוש ברוך הוא עליה, והציל אותה מיד סנחריב, היה ראוי שתהיה ברכה בקרב הארץ, אבל מצרים שכבשה ושלל שללה למה תהיה ברכה בקרב הארץ, כי אף שחזקיהו יתיר האסורים וישלחם לא תמחה חרפתם, ומתיהם בל יחיו, רפאיהם שהרג סנחריב בל יקומו, וכל שכן אשור שאף ה' חרה בהם ויהרוג במשמניהם קפ"ה אלף בלילה אחד, על מה ועל מה תהיה ברכה בקרב הארץ, אדרבה שקללה תחשב לו אף שקרא את מצרים עמו ברוך עמי מצרים ומעשה ידי אשור ונחלתי ישראל, ולמה יקרא מצרים עם ה', ואשור ראש אויביו מעשה ידיו ויבורך מפיו, ואם יתעקש המתעקש שהיה זה למצרים בעבור שנתגיירו ובשמו ישבעו, ותחת היות להם מזבח, מה נעשה לאשור שלא נזכר בו דבר מזה, ולמה יתברך האויב המקולל ההוא, הנה מפני זה הפרשיות האלה צעקו שאין חרבן מצרים אחד מהנזכרים אשר עברו עליה, ואין המזבח ההיא בסכת מפלת סנחריב, ולא גם כן מחוניו הכהן, כי יהיה אם כן מזבח עבודה זרה, או לכל הפחות שוחט ומעלה בחוץ והוא עון פלילי, ואיך ינבא ויעיד עליו כמבשר טובה וכבוד, ואיך יאמר עליו (פסוק כ) והיה לאות ולעד לה' צבאות בארץ מצרים, כי יצעקו אל ה' מפני לוחצים וישלח להם מושיע ורב והצילם, גם אמר בענין הנגף (פסוק

כב) ושבו אל ה' ונעתר להם ורפאם, שמורה שהיו נענים בזכות המזבח ועולותיו. והנני מפרש הפסוקים האלה באופן יותרו השאלות כולם.
הכוונה הכוללת בנבואה הזאת לדעתי היא להודיע וליעד על חרבן מצרים שיהיה לעתיד לבוא בזמן הגאולה, לפי שאז יעלו הנוצרים בני אדום על אדמת הקדש לכובשה, ומפני שהיא עתה ממלכות מצרים, לכן ילכו הגוים ראשונה להחריב את מצרים ויעשו בה מכה רבה, וגם נהרי מצרים תהיה בו יד ה' ויחרב ויבש והדגה אשר ביאור תמות, כי יעשה אז הקדוש ברוך הוא במצרים, דוגמת הנסים שעשה ביציאת עמו משם, ושאחרי חרבנה מפני שהקדוש ברוך הוא יחריב וישמיד בני אדום המחריבים אותה להיותם צובאים על ירושלם, לכן תכנע מצרים לעבוד את השם הנכבד, גם כי תקבל מצרים האמונה האלהית כיתר העמים בימים ההם ולכן תחוג מצרים את חג הסכות, ויהיה להם גם כן אהבה רבה עם בני אשור, לפי שהאשורים יבואו אז לנקום נקמתם מן המצריים וכמו שיתבאר בכתובים.
משא מצרים וגומר כבר בארתי ענין חרבן מצרים זה על ידי הנוצרים מספר מעיני הישועה והוכחתי אמתתו אם מדברי דניאל בסוף מראותיו, במלחמת מלך הנגב ומלך הצפון, ששם נאמר (דניאל יא, מב) וארץ מצרים לא תהיה לפלטה, ואם מדבר יחזקאל בפרשה (לב) שא קינה על פרעה מלך מצרים, ששם נזכר חרבן היאור ויובשו ומיתת הדגה, שנאמר (פסוקים יב - יד) בחרבות גבורים אפיל המוניך עריצי גוים כולם ושדדו את גאון מצרים ונשמד כל כל המונה והאבדתי את כל בהמתה מעל מים רבים וגומר, אז אשקיע מימיהם, וכמו שאבאר בהגיעי שם בעזר הצור, וגם ישעיהו על זה עצמו אמר (יא, טו) והחרים ה' את לשון יד מצרים שהענין כולו אחד, וסגנון אחד עלה לנביאים האלה בייעוד הזה, והנה קשור הפרשה הזאת עם מה שלפניה מבואר, כי אחרי שזכר למעלה הוי ארץ צלצל כנפים, והודיע בה שמעבר לנהרי כוש בכל ארץ האשורים, יכירו וידעו לעתיד לבוא יכולת השם יתברך וישובו אליו, סמך לזה משא מצרים להגיד שבאותו זמן גם כן יבוא חרבן עצום על מצרים, ומתוך כך ישובו גם הם לה' ויכנעו לתורתו ואמונתו, ואמר הנה ה' רוכב על עב קל ובא מצרים, לומר שבהגיע זמן הגאולה במהירות רב יתפשטו הגזרות האלהיות בכל הארץ.
ולפי שנקמת האומות תהיה התחלתה בחרבן מצרים, לכן אמר שהאל יתברך ירכב על עב קל ובא מצרים והוא רמז ומשל למהירות החרבן ההוא, ושפתאום תבוא גזרתו אל היכלי מצרים ולפי שהגאולה העתידה תתדמה לגאולת מצרים בהרבה מן הדברים, וכמו שאמר (מיכה ז, טו) כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, ולכן ספר כאן הנביא

המכות שיהיו במצרים לעתיד לבא, דוגמת מה שנעשו שם ביציאת מצרים, וזהו אומרו ונעו אלילי מצרים מפניו, רוצה לומר שכמו שביציאת מצרים עשה הקדוש ברוך הוא באלהיהם שפטים, ככה לעתיד לבוא בחרבנה וענין משפט האלוהות הוא שיתבטלו השפעותיהם מעל מצרים, כי על כן אמר הנביא כאן, ונעו אלילי מצרים מפניו רוצה לומר שיוסרו ויתבטלו מהשפיע על מצרים מפני השגחת השם יתברך וגזרתו, וכמו שבזמן משה פחדו המצריים ממכות השם, כן בזמן ההוא לבב מצרים ימס בקרבו רוצה לומר שיפחדו ויראו מפני אדון כל הארץ, והכתוב הזה מסורס ולבב מצרים אשר בקרבו ימס.

פסוק ב

ולפי שהיו במלכות מצרים מחוזות מתחלפות ושרים שונים, זכר הנביא שיתחדש ביניהם איבה ושנאה באופן שילחמו איש באחיו ואיש ברעהו עיר בעיר ממלכה בממלכה, כי אף על פי שהמלכות הכולל הוא אחד, יש אדון מולך במדינה או מחוז אחד, ויש מולך במדינה או מחוז אחר, וכן נאמר מלכי כנען, וכאלו יהיו למצרים שתי מלחמות אחת עם האויבים הנכרים הבאים עליהם מחוץ, ואחת בינם לבין עצמם, כי זהו מה שיעזור למהירות חרבנה, ועל שתי המלחמות והקטטות האלה אמר (ג) ונבקה רוח מצרים בקרבה שהוא מלשון רקות כמו (נחום ב, יא) בוקה ומבוקה ומבולקה, והענין שלא יעצרו כח להלחם באויביהם, וכנגד הקטטה שבינם לבין עצמם אמר, ועצתו אבלע שלא יסכימו אלו עם אלו, באופן שלא יוכלו לעמוד על נפשם ולהמלט מאויביהם, ועם היות שצריכה למלחמה עצה וגבורה, הנה יחסרו שניהם ממצרים, ולפי שישתנו עליהם סדרי בראשית ועולם הפוך יראו, ידרשו אל האלילים ואל האטים שהם המכשפים כמו שתרגם יונתן, ובזה ישימו תכלית השתדלותם, לא להשגב ולהלחם על נפשם, ובזה האופן יפלו בידי אויביהם.

וזהו (ד) וסכרתי את מצרים ביד אדונים קשה ומלך עז ימשול בם, ופירוש וסכרתי הוא כמו והסגרתי, מלשון (תהלים סג, יב) כי יסכר פי דוברי שקר, (בראשית ח, ב) ויסכרו מעינות תהום. והנה אמר בלשון רבים וקשה בלשון יחיד לפי שכן הוא דרך הכתוב לתאר את היחיד בלשון רבים לכבוד ולתפארת, וכן (שמות כא, ד) אם אדוניו יתן לו אשה ואפשר לומר שהכתוב מסורס יאמר וסכרתי את מצרים ביד אדונים קשה ומלך עז ימשל בם ירמוז באדונים למלכי הנוצרים, ולראש צבאם שהוא הגדול שבכולם אמר מלך קשה עז, להגיד שהם ימשלו במצרים, ויהיה זה למצרים, אם עונשם על כל אשר הרעו לישראל בגלותו, וכן אמר יחזקאל (לב, יב) בחרבות גבוריך אפיל המוניך עריצי גוים, שהם כולם תוארים לבני אדום הגבורים והעריצים עזים וקשים, וגם לפי שיהיה זה

כולו סבות מאתו יתברך בחרבן שיעשו בני אדום במצרים, לשיבאו כל בני מזרח וצפון לנקון נקמתם, וכשל עזור ונפל עוזר, וגם המחריבים חרוב יחרבו ואויבי ה' יכלו, ובזה ינחם מצריו וינקם מאויביו.

וכמו שבגאולת מצרים הוכה היאור והדגה אשר ביאור מתה ככה בזמן ההוא זכר הנביא שיחרב נילוס וכל היאורות ואגמי המים ועל זה אמר (ה) ונשתו מים מהים, רוצה לומר שיכרתו המים, ונהר יחרב ויבש, ואפשר לפרש ונשתו מלשון שתייה כלומר שהנהר נילוס יחרב, ובעבור זה לא יהיה למצרים מים לשתות, כי אם מי הים המלוחים, והם יהיו נשתים ושתויית מבני אדם מפאת ההכרח ויובש הנהר, ולפי שמנהר נילוס הגדול ימלאו יאורים רבים בכל הארץ, לכן אמר (ו) והאזניחו נהרות דללו רוצה לומר ישתכחו הנהרות הקטנים, ויגרמו להם שיהיו נזנחים ונפסדים, מפני שדללו המים מן הנהר כי דללו הוא מלשון יובש, כמו (שמ"ב יג, ד) מדוע אתה ככה דל בן המלך, ומפני שבערי המבצר ובמגדלות הבצורות יעשו בורות עמוקות לשמור שם המים לעת צר ומלחמה, לכן אמר שגם הם יהיו חרבים ויבשים, והוא אומרו וחרבו יאורי מצור, וכל כך יהיה היובש שאפילו הקנה והסוף הגדלים על שפת הנהרות והיאורים קמלו, רוצה לומר תמו נכרתו, וגם העשבים שהיו גדלים סמוך ליאור על פני האדמה שאינם גדולים כקנה וכסוף, הכל יבש והיה כלא היה, והוא אומרו (ז) ערות על יאור על פי יאור וכל מזרע יאור ייבש נדף ואיננו, שהערות הם העשבים והירקות כמו (תהלים לז, לה) ומתערה כאזרח רענן, והם הצומחות מעצמן, וכן כל מזרע יאור שהם העשבים והירקות הנזרעים על שפת היאור, זה וזה הכל ייבש לחסרון המים, ויהיה הכל נדף ואיננו.

ומפני חסרון הנהר והיאורות תמות הדגה בהכרח, (ח) ואנו הדייגים רוצה לומר יתאבלו ויתעצבו לחסרון הדגה, ומפני שהדייגים שני מינים כי מהם צודים בחכה, ומהם פורשי מכמורת שהוא הרשת, דבר כנגד שניהם, ועל המין הראשון אמר ואבלו כל משליכי ביאור חכה, וכנגד המין האחר אמר, ופורשי מכמורת על פני מים אומללו, כי בהיות הנהר נחרב ויבש והדגה אשר ביאור מתה, הנה לא יהיו שם דייגים כלל, ולפי שיש מלאכות ראשיות ומלאכות משרתות להם, ובהתבטל המלאכה הראשיית תתבטל גם כן המלאכה המשרתת, לכן לא לבד זכר אבלות הדייגים שהיא המלאכה הראשיית, כי אם גם המלאכות המשרתות אליה, מהאנשים שעושים מעשה הפשתים ברשתות, לצורך צידת הדייגים, שסורקים הפשתים סריקות כדי לדקדקו לעשות רשתות מן החשוב שבו, ואחר כך יארגוהו ויעשוהו נקבים נקבים מעשה רשת, והוא אומרו (ט) ובשו עובדי פשתים רוצה לומר עושה מלאכת הפשתים שיעשו אותם סריקות, וכן יבושו אורגים

חורי רוצה לומר העושים השבכה נקבים נקבים, וחורי כמו חורים, וכן (מל"א ו, ד) חלוני שקופים אטומים שהוא מקום חלונים, והענין כי הכל יתבטל בהיות שאין שם דגים לצוד, ואומרו (י) והיו שתותיה מדוכאים פירשו בו יסודותיה של מצרים, מלשון (תהלים יא, ב) כי השתות יהרסון, ועניני מנהיגי מצרים ושוטריה, ויותר נכון לפרשו מענין יובש המים, גם כן רוצה לומר שהמקומות אשר משקים שם הבהמות שהם נקראים שתותיה, בעבור השותים שם יהיו מדוכאים, כי יהרסו אותם הבנינים, אחרי שאין שם מים, וכן כל עושה שכר אגמי נפש, רוצה לומר האנשים העושים סתימות למים כדי שיקוו במקום אחד, כדי שיאספו הדגים מצד שם עיכוב מרוצתם, כי שכר הוא מגזירת (בראשית ח, א) ויסכרו מעינות תהום, ויהיו אגמי נפש רוצה לומר עגומי נפש בחילוף אל"ף לעי"ן, ויש מפרשים שכן יהיו מדוכאים כל עושי שכר ומסגר מאגמי של נפש, רוצה לומר מאגמים של דגים שהם בעלי נפש.

ואחר שזכר הנביא חרבן מצרים נהרותם וכל יאוריהם התחיל להלעיג על חכמי מצרים והחרטומים והוא אומרו (יא) אך אוילים שרי צוען כי צוען היה מושב השרים כאמרו (ישעיה ל, ד) כי היו בצוען שריו, וכן חכמי יועצי פרעה לפי שיועציו היו חכמים, והענין כולו להגיד שיראו חכמי מצרים ושריה דברים כל כך מופלאים בזמן ההוא, ויוצאים מדרך המושכל שישבו משתוממים כאוילים, וכל עצתם תהיה עצה נבערה לפי שלא יהיו הדברים בסידור שכל אנושי, לשתועיל בהם העצה והתחכמות ולא הגבורה, ולכן הלעיג מהחכמים בפני עצמם על עניני עצתם, ועל הגבורים בפני עצמם לביטול גבורתם, וכנגד חכמים יועצי פרעה אמר, איך תאמרו אל פרעה בן חכמים אני רוצה לומר שכל אחד מחכמיו ויועציו היה אומר שירש החכמה מאביו, ושידיעתו היתה מלדה ובטן ומהריון להגדילה, ואחרי שהוכיח את החכמים הוכיח גם כן את שרי צוען, וכנגדם אמר בן מלכי קדם כלומר שכל אחד מאותם השרים היה אומר שהוא מזרע המלוכה ומן הפרתמים, ודבר עוד עם כל כת וכת מהם, כי על כת החכמים היועצים אמר, (יב) אים איפה חכמיך ויגידו אליך וידעו מה יעץ ה' צבאות על מצרים כי כל חכמתם הוא בדרך הכישוף והקסם, אבל לא ידע יסוד ה' ועצתו, וכנגד השרים אמר, (יג) נואלו שרי צוען, ונואלו הוא מלשון אולת, והכלל שלא היה בחכמים עצה, ולא בשרים גבורה, אבל בהפך שכולם התעו את מצרים שהיתה פנת שבטיה רוצה לומר ראש המלכות, והסבה בכל זה היה לפי שהוא יתברך (יד) מסך בקרבה רוח עועים רוצה לומר שבוש וטרוף הדעת, ובזה התעו את מצרים אותם החכמים והשרים בכל מעשיהם ועצותיהם, כהתעות שכור בקיאו, שהשכור וכל שכן בעת ההיא הוא מבולבל בדעתו מאד, ולכן (טו) לא יהיה

למצרים מעשה אשר יעשה, רוצה לומר שלא יהיה תועלת למצרים בשום מעשה שיעשה אחד מהם, לא ראש הצבא ולא זנב הלוחמים, לא כפה שהוא הגיבור, ולא אגמון שהוא החלש, ואפשר לפרש ולא יהיה למצרים מעשה אשר יעשה ראש וזנב כי לפי שדמה את מצרים לשכור בקיאו, לכן אמר שכמו שהשכור לא יעשה דבר מסודר, כן מצרים בזמן ההוא יהיה כל כך מבולבל ומוטעה בעצתו, שלא יהיה ולא ימצא במעשה אשר יעשה לא ראש ולא זנב, רוצה לומר התחלה וסוף ולא חוזק ולא חולשה, וזהו שאמר כפה ואגמון, ומפני שיכירו וידעו מצרים שלא יהיה חרבנם בכח אנושי כשאר הפעמים שנחרבו, אבל שהוא עצת ה' אשר יעץ, לכן יפול לבם (טז) ויהיה מצרים כנשים מפני פחד ה' אשר הוא מניף עליו כי יודו ויאמינו שהיה חרבנם דבר אלהי מסודר ממנו יתברך להיותו התחלה למעשהו.

ואמנם אומרו אחר זה (יז) והיתה אדמת יהודה למצרים לחגא הוא מלשון חג לה' מידי שנה בשנה, והוא בלי ספק מה שאמר זכריה הנביא (יד, טז) והיה כל הנותר מכל הגוים הבאים על ירושלם ועלו מידי שנה בשנה להשתחות למלך ה' צבאות ולחוג את חג הסוכות, וכבר אמר הנביא הנזכר (פ' יח) ואם משפחת מצרים לא תעלה ולא באה, ולא עליהם תהיה המגפה אשר יגוף ה' את כל הגוים אשר לא יעלו לחוג את חג הסוכות, שפירושו כפי הפשט בתמיהה כלומר, האם יחשבו שלא עליהם תהיה המגפה אשר יגוף ה' את כל העמים שבאו לצבוא על ירושלם, והמגפה הזאת תהיה למצרים על אשר לא יעלו לחוג את חג הסוכות, הנה על זה באמת אמר כאן, והיתה אדמת יהודה למצרים לחגה, כל אשר יזכיר אותה אליו יפחד מפני עצת ה' צבאות וגומר, כי יפחדו מעונש הגזרה ההיא ואותה קרא עצת ה', ולכן יעלו לירושלם לחוג את חג ה' בפחדם מהמגפה. אמנם רבי אברהם בן עזרא פירש לחגה מגזרת (תהלים קז, כז) יחוגו וינועו כשכור, ומפני שאז תמלא הארץ דעה את ה' ובכל מקום יהיה מוקטר מוגש לשמו כמו שאמר צפניה (ג, ט) כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה וגומר, לכן אמר כאן שבזמן ההוא (יח) יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען, כי בעבור שמצרים וכנען היו אחים, כמו שכתוב (בראשית י, ו) כוש ומצרים ופוט וכנען, לכן כדי להודיע שתהיה בין מצרים וארץ יהודה אהבה ואחוה, יאמר שעתה ארץ מצרים ידברו שפת כנען, לפי שיהיו להם שפה אחת ודברים אחדים מפני אהבתם, וגם בענין האמונה. וכתב ה"ר אברהם אבן עזרא שזה עדות שהכנענים היו מדברים בלשון הקודש, וזה עדות שקר הוא כי לא אמר שפת כנען על לשון הכנעניים, כי אם על שפת בני יהודה שהיו יושבים בארץ כנען, ואין הכונה בחמש ערים שיהיה זה בחמש ערים בלבד ולא בשאר הערים, אבל ענין הכתוב

שבכל ארץ מצרים כל חמש ערים יתאחדו זו עם זו, כמו שיתאחדו חמש אצבעות שביד, ותהיה התאחדותם לדבר שפת כנען, כמו שבתחילה היו מצרים וכנען בני אב אחד ובעלי שפה אחת, ויהיו נשבעות לה' צבאות רוצה לומר שיהיו כולם נשבעות לעבוד לה' צבאות ולהאמין בו, ואם אחת מהן תכפור באמונתו שיחריבוה ותהיה תל עולם לא יבנה, וזהו אומרו עיר ההרס יאמר לאחת, רוצה לומר שתהיה עיר הרוסה ונחרבת העיר שתוציא את עצמה מן הכלל הזה להיותה נקראת אחת, רוצה לומר לבדה נפרדת מהשאר.

וכדי לפרסם אמונתם (יט) יעשו מזבח לה' בתוך ארץ מצרים ומצבה אצל גבולה, וזה (כ) לאות ולעד שהם מאמינים בה' ומאמינים באלהותו, וזה לפי שהם יזעקו אליו יתברך בעת מלחמת האויבים הנוצרים הלוחצים אותם וישלח הקדוש ברוך הוא להם מושיע ורב והצילם, שהוא מלך המשיח שישמיד ויחריב את הנוצרים ההם. ולכן (כא) יהיה נודע ה' למצרים ונדרו ושלמו זבח ומנחה לעשותו בירושלם או במזבח שלהם, ואמנם אומרו (כב) ונגף ה' את מצרים נגוף ורפוא, אולי תהיה המגפה לאותם אשר לא יעלו לחוג את חג הסוכות, וישובו אל ה' ויעתר להם וירפאם, ומי יודע אם יהיו במצרים חמש ערים בלבד שיקבלו ראשונה האמונה האלהית, ושאחת מהן היה שמה מקדם עיר ההרס כדברי המתרגם שהוא השמש, לפי שהיו עובדים אותו שם, ואותם החמש ערים יעשו המזבח וידעו את השם ויעבדוהו, אמנם שאר הערים שלא יעשו כן ינגפם ה', והם ישובו אל ה' ויעתר להם ויעשו גם הם כחמש הערים, ובזה האופן יהיו כולם נכנסין תחת כנפי השכינה.

ולפי שבני אשור יבאו הנוצרים לנקום את נקמת המצריים מידם, לכן הודיע הנביא (כג) שעם היות מצרים ואשור בראשונה אויבים ולוחמים זה בזה, הנה אז תהיה ביניהם אהבה ושלום, ולכן יהיו השיירות מצויות ממצרים לאשור ומאשור למצרים, ואומרו ועבדו מצרים את אשור אין הכוונה שיעבדו זה את זה, אלא שמצרים עם אשור יעבדו את השם הנכבד, כי מפני שזכר למעלה במצרים ועבדו זבח ומנחה ונדרו נדר לה', לכן כנגד אותה עבודה אמר ועבדו מצרים את אשור ומלת את תשמש במקום עם והרבה בכתוב כן, והכוונה ששניהם יעבדו השם יתברך, ובא הכתוב קצר לפי שנסמך על מה שנזכר למעלה, גם אפשר לפרשו כפי מה שבארתי שלפי שעתידה מלכות אדום להחריב את מצרים, ושבני אשור יתעוררו ויבאו לנקום נקמתם, ומפני שבימים הראשונים המצריים העבידו את ישראל בפרך, והאשורים הגלו אותם מעל אדמתם, ועתה אחרי נקמת ה' בכולם ישובו ויכנעו ויאמינו באלהים כולם, ויהיה ישראל מורה בתורתו צדק אליהם ומלמדם להועיל, לכן אמר הנביא (כד) ביום ההוא יהיה ישראל שלישיה למצרים

ולאשור ברכה בקרב הארץ כי יתחברו מצרים ואשור לישראל באמונתם מזה אחד ומזה אחד, עד שלהשתתפם עמו באמתת אמנותו (כה) יברכם ה' צבאות ברוך עמי מצרים לפי שהם כבר עם ה' באמונתם, ומעשה ידי אשור לפי שהם מעשה ידי יוצר, אבל לא יקרא נחלה כי אם ישראל בלבד, כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו, ויונתן תירגם ברוך עמי אשר במצרים ומעשה ידי אשר באשור ונחלתי ישראל, רוצה לומר ישראל שבנחלתי ובארצי, ואם כן כל הברכה לישראל היתה.

ומזה תדע דבר אמתי יורו עליו הכתובים האלה, והוא שמצרים ואשור וכל ארץ מזרח, אחר נקמת ה' מהם ישובו אל ה' ויכירו באמתת אמונתו ויהיה להם שם ושארית בארץ, אמנם אדום להיותו ראש האויבים בגלות ישראל והמפקר האמתי באמונתו, לא יזכה לדבר מזה כמצרים ואשור וכבר ראה זה דניאל במראה הראשונה בדברו על החיה הרביעית והיא רומי שנאמר (דניאל ז, יא - יב) חזה הוית באדין מן קל מליא רברבתא די קרנא ממללא חזה הוית עד די קטילת חיותא וגומר, העדיו שולטנהון וארכה בחיין יהיבת להון עד זמן ועדן, הנה התבארה הנבואה הזאת מסכמת לדברי שאר הנביאים ולאמת בעצמו, והותרו במה שפירשתי השאלות כולם, אם לראשונה במה שאמרתי שלא נתקיימה הנבואה הזאת, לא בימי סנחריב ולא בימי נבוכדנצר, אבל היא עתידה להתקיים לימות המשיח, ואם לשנית שזכר במצרים ענין החכמים והיועצים, שמפני שהחרטומים ואנשי החכמה היו שמה מכל הארצות, וכמו שאמר בגמ' (מנחות פה, א) יוחני וממרא חרטומי מצרים אמרו למשה, וכי תבן אתה מביא לעפריים עיר שכולה תבן, עד שהשיבו משה ע"ה למתא ירקא ירקא שקול, ולפי שהיתה חרבן מצרים לעיניהם דבר אלקי ועצת השם, לכך יבערו ויכסלו החכמים והיועצים, ואם לשלישית שלא אמר הנביא והיתה אדמת יהודה למצרים לחגא וגו', על מה שיתחדש אצלם ממפלת סנחריב, כ"א בעבור הפליאות שיראו בביאת המשיח וקבוץ הגליות, שלכן יחוגו את חג השם, כמו שייעד את זכריה הנביא שהנשאר מכל הגוים יעלו מידי שנה בשנה לירושלם לחוג את חג הסוכות, ואם לרביעית שאומרו ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען ונשבעות וגו', וכן ענין המזבח והצעקות לא נתקיימו בימי חזקיהו ולא בימי בית שני, אבל יתקיימו לעתיד לבוא כאשר הקב"ה יהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כולם בשם ה', ואם לחמישית כי הוא מה שאמר ביום ההוא תהיה מסילה ממצרים לאשור, לא היה בימי חזקיהו בעבור מפלת סנחריב, אבל יהיה לעתיד לבא בעבור מה שיסייע ויעזור אשור למצרים ויבוא לנקום נקמתו מהנוצרים המחריבים אותו, ואם לשאלה הששית אמרתי שקרא מצרים עם ה' ואשור מעשה ידיו, ויהיו כולם

ברכה בימים ההם, לפי שישתתפו כולם עם ישראל באמונת השי"ת ועבודתו ולכן יהיו שלשתם ברכה בקרב הארץ.

פרק כא

פסוק א

הנבואה הארבעה עשר (א) משא מדבר ים וכו' עד משא דומה ויש בה שני פרשיות. הראשונה משא מדבר ים, השניה כה אמר ה'. הכוונה הכוללת בנבואה הזאת כפי דעת המפרשים היא, ליעד על חרבן בבל על ידי פרס ומדי, ואמרו שאין לתמוה מאשר כבר נבא ישעיהו עליה למעלה, כי כן ניבא על אשור פעמים רבות, ודרך הנביאים לנבאות על דבר אחד פעמים רבות בסגנונות מתחלפים, ושיורה על שזאת הנבואה אמרה על בבל, מה שאמרה בסופה נפלה נפלה בבל, ושקראה מדבר ים לפי שהיא בארץ בבל מדבר גדול ונורא, והיתה לצד המערב לארץ פרס ומדי שהיו לפאה הצפונית, וכמו שאמר (ישעיה מא, כה) העירותי מצפון ויאת ממזרח שמש וגומר, ושעל פרס ומדי אמר כסופות בנגב לחלוף, רוצה לומר ברוחות החזקות הנמשכות בנגב ובמדבר היבש שיאבדו אותו, כי זהו אומרו לחלוף ולהכרית, ופירשו (ב) חזות קשה הוגד לי נבואה קשה על בבל, והיא השודד שודד והבוגד בוגד, רוצה לומר שהשודד שהוא בבל, יבוא שודד אחר לשודדו, והבוגד שהוא בית נבוכדנצר, יבא בוגד אחר כמוהו לבגוד בו, ושאמר כל אנחתה השבתי, רוצה לומר כל האנחה אשר היה לאומות מנבוכדנצר, השבתי אותה אחרי שתחרב ותשומם בבל, ושעל כן אמר הנביא בשם בבל או בשם עמה או מלכה (ג) שמלאו מתניו חלחלה ולגודל החרבן נעוה משמוע שמועתו ונבהל מראות רעתו, או אמר זה הנביא על עצמו שהתפעל מאד מגודל החרבן ההוא, עד שאחזוהו צירים, ויש מפרשים על בלשצר מלכה כשראה במשתה היין פס ידא כתבא בכותל היכלו שנתבהל מאד, כמו שאמר (דניאל ה, ו) באדין מלכא זיווהי שנו ורעיונוהי יבהלוניה וגומר, וכן נעויתי משמוע הפתרון שפתר דניאל הכתב, ונבהלתי מראות הפס ידא דכתבא, והוא אומרו עוד (ד) תעה לבבי פלצות בעתתני את נשף חשקי שם לי לחרדה, רוצה לומר שבאותו ליל שהיה נשף חשקו, שהיה מתעדן בכלי בית השם, ושותה חמרא לקבל אלפא, אותה לילה החזירו הקדוש ברוך הוא אליו לחרדה לפי שהרגוהו שם אנשיו.

פסוק ה

כי הנה בהיות השלחן ערוך, רוצה לומר שהיו עורכים השלחן לאכול וצפה הצפית שהוא הדלקת המנורה בהיכלו, ביה בליליא קטיל בלשצר מלכא כשדאה, עד שאמרו אנשי

בבל קומו השרים משחו מגן, רוצה לומר משחו והמליכו מלך, שהמלך יקרא מגן לפי שהוא מגין על עמו. וה"ר אברהם אבן עזרא פירשו על דריוש שמשחו למלך.
ויש מפרשים הכתובים האלה כולם על הבבליים, שמפני פרס ומדי תעה לבבם פלצות, ושבהיותם אוכלים ושותים, ישימו הצופים לראות אם באים האויבים, ובתוך שעת המאכל יאמרו זה לזה או יאמר המצפה משחו מגן, רוצה לומר הכינו כלי זיין להלחם, ושאמר הנביא כאלו הוא בבבל, והקדוש ברוך הוא אומר לו (ו) שיעמוד המצפה, או שהיה מלך בבל אומר לכל אחד משחו העמד המצפה אשר יראה יגיד, (ז) וזכר כי המצפה יראה רכב הרבה מחמורים ומגמלים, כי כל רכב הוא מארבע בהמות וכן המצפה יקשיב וישמע קשב רב קשב לשמוע קול המחנה, (ח) ושהמצפה יקרא בקול גדול אריה על מצפה, רוצה לומר האריה שהוא פרס ומדי הוא על מצפה מביט אנה ואנה ילך לטרוף, ולפי זה לא יהיה מלת מצפה סמוכה אל ה', אבל תהיה מוכרת שהאריה היה עומד על המצפה, ושאחרי זה דבר הנביא מעצמו ה' אנכי עומד תמיד, רוצה לומר השם אלקים הלא ידעת שאנכי תמיד כל היום וכל הלילה עומד ומתפלל, מתי תבא הרעה על בבל בעבור מה שהרעו לישראל, ובהיותי מפיל תחינתי על זה, (ט) והנה ראיתי זה בא רכב איש צמד פרשים שהיו באים לבשר, ואומרים נפלה נפלה בבל וכל פסיליה שבר השובר אותם לארץ, וכדי לאמת נבואתו אמר בסופה (י) מדושתי ובן גרני והוא תואר לישראל, אתם מדושתי רמוסים ממני כערמת חטים הרמוסה ברגלי השוורים להוציא ממנה התבן ולברר את הכר, שכן אותם מדושים ממני ומתוכחותי, דעו שמה שראיתי מאת ה' צבאות בחרבן בבל הגדתי לכם.
וחכמים ז"ל דרשו בכתובים האלה שאמר הקדוש ברוך הוא לישעיהו, עתיד אחד מתלמידיך לקרוא תגר על מדותי, על אורך שלותה של בבל, והוא חבקוק שעג עוגה ועמד בתוכה, ואמר (ב, א) על משמרתי אעמודה ואתיצבה על מצור ואצפה לראות מה ידבר בי, אמר הקדוש ברוך הוא לישעיהו העמד המצפה והבטיחהו מאתי שיעמוד על מצפהו, ואשר יראה במפלתה של בבל, יגיד וראה רכב, אני אראה לו שם כמין רכב צמד פרשים, אחד רוכב חמור ואחד רוכב גמל, שהם סימן לפרס ומדי, והקשיב קשב ושם ישמע בנבואתו, רוב המיות ושאונות מתשואות וחיילות, ויקרא אריה הוא חבקוק שאריה בגמטריא חבקוק, ונבא אם כן ישעיהו שעתיד חבקוק להתפלל על זה, ולומר על מצפה השם אנכי נצב ועומד יומם ולילה, וסמכו זה למלת אריה שעולה בגמטריא חבקוק, הלא אלה הם דברי המפרשים בכוונת הנבואה הזאת וזהו דרך דרש. ואתה רואה כמה מהדוחקים יסבלו הכתובים, בשנאמר שהיתה כוונת הנבואה הזאת להגיד חרבן

בבל, אם באומרו משא מדבר ים כסופות בנגב לחלוף, שכפי פירושם יחזור למדי ופרס, וכן ממדבר בא מארץ נוראה ולא נזכרו בכתוב, ואם באומרו חזות קשה הוגד לי ולמה יהיה חרבן בבל קשה על הנביא, שהיה מתפלל עליו כל היום, ואם באומרו על כן מלאו מתני חלחלה, כי אם יאמר זה בשם מלך בבל, והוא דבר שלא נזכר בכתוב, ואם נאמר שהנביא היה אומר זה על עצמו, יקשה למה יאחזוהו צירים על חרבן בבל ראש אויביו, ואם באומרו כי כה אמר ה' אלי העמד המצפה, ופירשו זה על מלך בבל שיאמר לכל אחד משריו, או שהיה הנביא ממשל כאלו הוא בבבל ואומר ככה, וכל זה הוא בדוחק רב, ואם באומרו ויקרא אריה על מצפה והנה פרס ומדי לא נקראו אריה בשום מקום, גם שמצפה סמוך לה' והם פירשוהו מוכרת, ואם באומרו אנכי נצב כל היום שיפרשו אותו על הנביא, ונתנו אם כן הכתוב לשיעורין, ובכלל אומר לך שהכתובים כולם יצעקו חוצה שאי אפשר לפרשם על חורבן בבל.

ומפני זה אחשוב אני שלא באה הנבואה הזאת, כי אם לספר חרבן ירושלם על ידי נבוכדנצר מלך בבל, ולכן אמר משא מדבר ים רוצה לומר שמדבר ים שהוא בבל, יבוא על ירושלם במהירות גדול כסופות בנגב, וזהו לחלוף, רוצה לומר לחלוף וללכת בדרכים, ומפרשי הנוצרים כתבו שנקרא בבל מדבר ים, לפי שהיה נהר פרת עובר בתוכה שהוא נהר גדול כים ונכון הוא, וקראו מדבר לפי שבבוא מבבל לירושלם יעבור האדם בארץ מדבר שמם, ולזה אמר גם כן ממדבר בא מארץ נוראה, שהוא ביאתו דרך המדבר על ירושלם, ולפי שהיתה הנבואה הזאת קשה ורעה על ישראל אמר, חזות קשה הוגד לי רוצה לומר נבואה רעה הגיד לי הקדוש ברוך הוא על ישראל והוא, שהשודד והוא נבוכדנצר ישודדם והבוגד יבוא לבגוד בם, וכן קראו חבקוק בוגד (ב, ה) ואף כי היין בוגד גבר יהיר ולא ינום, ואמר עלי עילם צורי מדי לפי שעילם ומדי באו עם נבוכד נצר על ירושלם, כי הוא היה מושל עליהם, וכמו שאמר על זה ישעיהו עצמו (כב, ו) ועילם נשא אשפה, ואומרו כל אנחתה השבתי, חוזר לחזות קשה שזכר, יאמר שכל אנחתה של אותה חזות קשה השבתי אותה, וענין זה שהאדם כאשר תהיה צרותו תכופה מאד מאד, לא יאנח אבל יצעק בקול מר, ולכן אמר שהיה החזות כל כך קשה, שכל אנחתה שבת, לפי שמלאו מתניו חלחלה צירים אחזוהו כצירי היולדה, כי נעוה משמוע דברי נבואתו בזה, ונבהל מראות במראה הנבואה חרבן ירושלם העתיד להיות, והוא אומרו עוד תעה לבבי פלצות שכולם הם דברי הנביא על צרת נבואתו אשר ראה, ולפי שהנבואה ההיא באה לו בלילה בחלום נבואיי, לכן אמר את נשף חשקי שם לי לחרדה, רוצה לומר הלילה שהייתי חושק בה, כמאמר איוב (ז, יג) כי אמרתי תנחמני ערסי, נהפכה לי לחרדה בצרת

הנבואה הזאת שראיתי בה, וכפי הפירוש הזה לא יהיה תי"ו אנחתה נוספת אבל היא כינויית לחזות הקשה שזכר.

וספר הנביא שהיו ישראל שומעים השמועה הרעה הזאת מביאת נבוכדנאצר עליהם, והיו אוכלים ושותים וכמו שאמר אחר זה (כב, יג) אכול ושתה כי מחר נמות, וזהו אומרו ערוך השלחן צפה הצפית, כלומר שמצד אחד היו אוכלים ושותים בשלחן ערוך כאילו היו בשובה ונחת, בהיות הצופה מצפה בביאת נבוכדנאצר וחילו, ומצד אחד היו אומרים קומו השרים משחו מגן, ר"ל משחו המגינים להלחם באויבים, ולפי שאמר צפה הצפית זכר שהקדוש ברוך הוא צוה לו שיעמוד המצפה בהר גבוה ותלול, כדי שאשר יראה יגיד וייעדו השם יתברך שיראה מחנה נבוכדנאצר ופרשיו כי רבו מארבה, והוא אומרו וראה רכב צמד פרשים ר"ל פרשים צומדים הרבה לא בלבד בסוסים, כי אם בחמורים ובגמלים כאלו היו באים לבתיהם וזכר הנביא כאלו הקשיב המצפה לקול המיית האויבים, ואז קרא בקול גדול אריה על מצפה ה', וכבר ידעת שאריה נקרא נבוכדנאצר, וכמו שאמר (ירמיה ד, ז) עלה אריה מסבכו, ולכן יאמר הצופה לאנשי ירושלם, דעו כי האריה הוא על מצפה ה', כלומר נבוכדנאצר וחילו הנה הוא בא על ירושלם שהוא מצפה ה', אשר הוא צופה שמה ועיניו ולבו שם כל הימים וה"ר אברהם אבן עזרא כתב בפירוש ויקרא אריה על מצפה שיחסר בו כ"ף, כמו אש אוכלה הוא, יאמר ויקרא הצופה כאריה בקול גדול על מצפה ה' אנכי עומד היום הזה, וגם נכון הוא, ויגיד הצופה איך ידע זה באומרו, אנכי עומד תמיד כל היום וגם כן אנכי נצב על משמרתי כל הלילות, כדרך הצופה הטוב הכוסף לדעת אמתת העניינים, ושראה שבאה רכב איש צמד פרשים, והיה אומר נפלה נפלה בבל, ואין הנפילה שתפול בבל מכבודה, אלא שנפלה בבל על ירושלם ללכדה, ושהיה זה בסבת הע"ז שהיה בירושלם. וזהו אומרו וכל פסיליה שבר לארץ ירמוז לנבוכדנאצר הנזכר ויהיה נפלה נפלה בבל מלשון מלחמה, שכן יאמר בצובאים והלוחמים לשון נפילה, כמו (שופטים ז, יב) ומדין ועמלק וכל בני קדם נופלים בעמק, וכן (איוב א, טו) ותפול שבא ותקחם, גם אפשר לפרש שאחרי שזכר ביאת נבוכדנאצר על ירושלם באומרו ויקרא אריה על מצפה ה' כמו שפירשתי, אמר הנביא על זה אנכי עומד תמיד ועל משמרתי אנכי נצב כל הלילות, כמו שאמר חבקוק על משמרתי אעמודה ואתיצבה על מצור וגומר, והענין שהתלונן והתרעם לפני האלהים על הרעות אשר עשה נבוכדנאצר בארצו ובביתו ובעמו, והודיעו הנביא שהראהו השם יתברך בנבואתו את נבוכדנאצר המחריב את ירושלם שגם הוא עדי אובד, וזה שאמר אנכי נצב וגומר, והנה זה בא רכב איש צמד פרשים, והוא המבשר שנראה לו כאלו בא ובישר שנפלה נפלה

בבל וכל פסיליה שבר לארץ, שזהו חרבן בבל שהיה שבעים שנה אחרי חרבן ירושלם. וכתב הרב רבי אברהם אבן עזרא בפירוש מדושתי שאותו רכב איש וצמד פרשים שהיה מגיד חרבן בבל, היה אומר מדושתי ובן גרני כלומר אני דשתי את בבל והיא לפני כבן גורן, ואמר בו שתי פעמים נפלה נפלה כנגד שתי נפילות שיהיו לה, אחת על ידי פרס ומדי, והשנית מן השמים שאחרי חרבנה שנה אחת נהפכה כמהפכת סדום ועמורה. וכמו שנזכר למעלה, ולפי שהיתה זאת חזות קשה לישראל מחרבן ירושלם, לכן אמר הנביא מדושתי ובן גרני והוא לדעתי תואר לישראל כאלו אמר תבואת קדש שלי ערמת חטים שאתם כבר הנקי ושאר האומות כתבן, דעו נא וראו כי אשר ראיתי מאת ה' צבאות הגדתי לכם והוא יעץ ומי יפר, ועם מה שפירשתי בפרשה הזאת נתיישבו הכתובים מבלי דוחק, והותרו השאלות שלישית ורביעית וחמישית.

פסוק יא

הנבואה החמשה עשר (יא) משא דומה אלי קורא משעיר וגומר עד משא בערב והיא פרשה אחת. וכוונתו לדעת המפרשים היא ליעד על חרבן ארץ אדום, אבל כפי דעתי הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא, להודיע זירוז אומת אדום והשתדלותו בענין המלחמה, לצאת לשדה לשלול שלל ולבוז בז כל הלילה, וספר זה כדי להוכיח עמו את ישראל שלא היו כן, וכמו שיתבאר אחר זה בנבואות האלה, והנה הנבואה הזאת אפשר לפרשה כפי דרך חז"ל על זה הגלות שאנחנו בו שהוא גלות אדום, וקראו דומה לפי שאנחנו בו דוממים ושותקים, כי לא נדע מתי קץ הפלאות כמו שהיו יודעים בגלות מצרים שהגביל הקב"ה זמנו ד' מאות שנה, וכן גלות בבל שהבטיחה ירמיהו למלאת לחרבות ירושלם ע' שנה אפקוד אתכם, וגלותנו לא נתבאר קצו או יהיה דומה מלשון תקוה ותוחלת, כמו (תהלים לז, ז) דום לה' והתחולל לו, להגיד שאפילו יתמהמה הגלות נחכה לו, וכפי זה הדרך ראוי שיפורש הכתוב כן, שהיה אומר השם, שומר מה מלילה, שומר מה מליל, רוצה לומר שומר ישראל כמה וכמה זמן עבר מהגלות הנמשל ללילה, והיה אומרו מה מלילה, כמו (תהלים לא, כ) מה רב טובך, להפלגת הרבוי, והיתה בקשתם ושאלתם שומר מה מליל, רוצה לומר הגידה לנו שומר ישראל כמה זמן יעבור עוד מזה הגלות שהוא חשוך כליל.

פסוק יב

ומשיב השומר יתברך אין אני מודיע לכם קץ הפלאות, אבל אודיע אתכם כי אתא בקר, רוצה לומר כי תבא עכ"פ הגאולה הנמשלת לבקר, אבל וגם לילה רוצה לומר עדיין יש זמן מהגלות לעבור, ואם תבקשו לצאת מן הגלות קודם זמנו המוגבל בעיו שובו אתיו"

רוצה לומר חפשו דרכיכם ועונותיכם ושובו אל ה'" ובפרק קמא דתענית (ירושלמי א, א) אמר רבי יהושע בן לוי אם יאמר אדם איכן אלהיך אמור לו בכרך הגדול של רומי ומה טעם אלי קורא משעיר שומר מה מלילה, אמרו לו ישראל לישעיהו, רבינו מי יוציא לנו מן הלילה הזה, אמר להם המתינו לי עד שאשאל, כיון שנשאל חזר אצלם, אמר להם שומר מה מלילה שומר מה מליל שומר חי העולמים מה מליל, אמר להן אמר שומר אתא בקר, אמרו לו וגם לילה, אמר להם לא כמו שאתם סבורים, אלא בקר לצדיקים וגם לילה לרשעים, בקר לישראל ולילה לאומות העולם, אמרו לו ואימתי, אמר להם אימתי דאתון בעיין הוא בעי, דכתיב אם תבעיון בעיו, אמרו לו ומי מעכב, אמר להם תשובה שנאמר שובו אתיו, שומר מה מלילה מי הוא שומר, הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל, ה' שומרך וגו', ה' ישמר צאתך ובואך, הוי משמר שלא תכנס אומה באומה ומלכות במלכות כחוט השערה, אלא הגיע זמנה לנפול ביום נופלת ביום, בלילה נופלת בלילה, וכן הוא אומר (יחזקאל ט, י) ובתחפנחס חשך היום, וכתיב (דניאל ה, ל) ביה בלילא קטיל בלשצר מלכא כשדאה עד כאן.

הנה העירו בזה לשני גבולי זמני ביאת המשיח, האחד גבול האפשרות אם ישובו בתשובה, והב' גבול החיוב כשיתום ממשלת המלכיות, ואפשר גם כן לפרש שומר מה מלילה על גלות בבל, ושומר מה מליל על גלות אדום, ושאמר השומר אתא בקר, רוצה לומר מהרה תבוא הבקר מגלות בבל, אבל וגם לילה שעדיין יתמיד מלכות אדום אחריו שנים רבות, ולפי שהגלות ארוך, אם תבעיון בעיו רוצה לומר אם תחפצו שום דבר בקשו פני ושובו אלי בכל לב, כי זהו היא העצה הנכונה להנצל מצרות הגלות ולמהר את הגאולה, ואם תתפרש הנבואה הזאת בדרך הזה אומר אני שנסמכה לפרשה הקודמת אליה, לפי שהנבואה הקודמת תודיע חרבן ירושלם ע"י נבוכדנצר כמו שפירשתי, והנבואה הזאת תדבר מצרת הגלות הזה וארכו, ואם נפרש הנבואה הזאת על פי פשוטה כדרך שאר המפרשים יהיה דומה מבני ישמעאל כמו שאמר בתולדותיו (בראשית כה, יד) ומשמע ודומה ומשא ונקראת המלכות על שמו. יאמר הנביא שעתידין בני שעיר להחריב דומה, ואמנם יישוב הכתובים כפי זה הדעת לא ראיתי אותו בדברי הרב ר' דוד קמחי, וגם לא בדברי אביו שהוא הביא בשמו, ונראה לי כפי דרכו לפרשם כמו שאומר והוא, שמפני מלחמת שעיר על דומה, היו יוצאים תמיד משעיר גבורים ומתפשטים על דומה לשלול שלל ולבוז בז, וזהו אומרו משא דומה אלי כלומר הנבואה שבאה אלי על דומה, היה קורא משעיר שומר מה מלילה, כלומר שומר הגידה נא לי כמה זמן עבר מן הלילה, וכמה זמן יש עדיין לעבור ממנה, וראה אם יש פנאי ללכת על דומה לשלול

שלל ולשוב, ואז משיב השומר ואמר אתא בקר רוצה לומר מעותדה הבקר לבא מהרה, אבל וגם לילה רוצה לומר עדיין יש שהות מה בלילה ויש לכם זמן ללכת, וצריכים אתם ללכת במהירות ולשוב מיד, והוא אומרו אם תבעיון בעיו, רוצה לומר אם תבקשו דבר לשלול בקשו אותו מיד, ולא תתאחרו ושובו למקומכם מהרה ואתא ואתיו לשון ביאה, כמו (ישעיה נו, יב) אתיו אקחה יין, ותבעיון בעיו לשון בקשה וחפוש, כמו (עובדיה א, ו) איך נחפשו עשו נבעו מצפוניו, ואם יהיה זה פירוש הנבואה לא ידענו ענינה וצרכה בזה המקום, כי מה לנו לדעת מה שישאלו גדודי שעיר לשומר שלהם, ומה ישיב על תוכחתם, אלא אם היה הענין בזה שרצה הנביא לספר בשבחי גדודי שעיר ואנשיו, וטוב שכלם וחריצותם במלחמה כדרך הגבורים, ולא כדרך המסתכנים, בדרך הקדמה למה שיקונן ישראל אחר כך, (לקמן כב, א - ב) מה לך איפה כי עלית כולך לגגות שהפליג לספר בחולשתם ומורך לבבם, וכמו שאמר חלליך לא חללי חרב ולא מתי מלחמה, לפי שלא היו אנשי זרוע ולא אנשי מלחמה כאנשי שעיר וכמו שיתבאר. והרב ר' אברהם אבן עזרא פירש שהשומר היה מדומה, והיו אנשי דומה שואלים ממנו, כמה שעות היו מהלילה כדי ללכת לעשות צרכיהם, או שהיו שואלים אותו כן לראות אם היה ישן, וגם לפי דעתו לא יהיה הענין לנבואה הזאת.

פסוק יג

הנבואה הששה עשר (יג) **משא בערב וגו'**, עד משא גיא חזיון, ויש בה ב' פרשיות, האחת משא בערב השנית כי כה אמר ה' אלי. וכתבו המפרשים שהכוונה במראה הזאת היא ליעד על חרבן בני ישמעאל, אבל אני אחשוב שהכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא, לשבח את בני הערב שהיו נדיבי לב להולכי דרכים חזקים ואמצים וחרוצים בעניניהם, וספר זה כדי לעשות ממנו לישראל תוכחת מגולה וכמו שיתבאר, ודע כי בערב הוא מלכות קדר בני ישמעאל וביי"ת בערב תשמש במקום על כאלו יאמר משא על בני ערב, ופירשו המפרשים שפירוש הכתוב כן הוא, כי בעבור ששיירות הדרכים שהם בני דדן ההולכים לדרכם בסחורות, היו עוברים דרך ערב ולנים בעיירות בפונדקאות, עתה לא יהיה כן כי לא ילינו בארץ ערב אלא ביער, לפי שיחרבו הערים, ויהיה אם כן שיעור הכתוב ארחות הדדנים מכאן והלאה ביער בערב תלינו רוצה לומר ביער ארץ ערב, לא בערים תלינו. ואומרו (יד) לקראת צמא התיו מים יושבי ארץ תימא יפרשוהו מלשון צווי, יצוה ויאמר ליושבי ארץ תימא, כי כאשר יעבור ערב בארצו בגולה ברעב ובצמא שיביאו מים לשתות, ויהיה התיו כמו אתיו באלף. והרד"ק פירש שאמר דרך המשל למים שיביאו לקראת הצמא, כי בני קדר יהיו גולים ויורדים במדבר ולא ימצאו מים

לשתות, וכן יושבי ארץ תימא כשימצאום יורדים וגולים צריך שיקדמם בלחמה, ויותר נכון לפרש בלחמו קדמו נודד על בערב עצמו, שלפי שאמר שבהיותם גולים יתנו להם מים לשתות, אמר שראוי היה לעשות להם ככה, לפי שבערב הנזכר כשהיה יושב בארצו, והיה רואה איש נודד עובר בגבולו, היו מקדימין אותו בלחם, ולכן היה ראוי שלא ימנעו מהם לפחות המים, ופירש איך יהיה גלות וחרבן בני ערב באומרו.

פסוק טו

כי מפני חרבות נדדו רוצה לומר שיבואו עליהם כמה שמדות מחרבות האויבים, והזכיר מיני המלחמות אחרי שהזכירם בלשון רבים באמרו, כי מפני חרבות נדדו שהוא לשון כולל לחורבן המלחמה, ופרט בכמה מינים מהמלחמות נחרבו באומרו, מפני חרב נטושה ומפני קשת דרוכה, כי יש מהאנשים שהם לוחמים על ידי חרב וחנית, ומהם מושכים בקשת, ואומרו מפני כובד מלחמה הוא להגיד, שגם כן נחרבו מאורך המצוק והמצור והרעב ושאר הדברים המתחייבים מהמלחמה, ולכן קראו כובד המלחמה, ובאר הזמן אשר בו יהיה החורבן והגלות הזה לערב באומרו, (טז) כי כה אמר ה' אלי בעוד שנה כשני שכיר, שהיא שנה מצומצמת לא פחות ולא יותר, יגלה כל כבוד קדר, כי קדר הוא ערב אשר זכר, ואמר כל כבוד הנכבדים שבהם, ועל השאר אמר, (יז) ושאר מספר קשת גבורי בני קדר ימעטו, רוצה לומר ימעטו מאליהם, כי בראותם שמתו גבוריהם ימעטו ויפלו מעצמם, ולא זכר הנביא ביד אי זה עם יהיה חרבן קדר, וידמה שיהיה על ידי מלך אשור, כי היה כובש הארצות ומחריבן בזמן ישעיהו.

ורבותינו ז"ל פירשו הנבואה הזאת בפרק קמא דבבא קמא (עין ירושלמי תענית ד, ה) אמר רבי יוחנן שמונים אלף פרחי כהונה, ובידם שמונים אלף מגיני זהב, בקעו חיילותיו של נבוכדנאצר, והלכו להם לישמעאלים, אמרו להם השקונו מים, השיבום אכלו תחילה ואחר כך תשתו, מה עשו הוציאו להם מיני מלוחים, וכיון שאכלו, הוציאו להם נאדות נפוחים, ונתנו לתוך פיהם, והיה הרוח נכנס לתוך מעיהם, והם מפרפרים ומתים, ובאיכה רבתי זכרו שקרה זה לגולים משומרון שהגלה סנחריב, ובקשו משוביהם שיוליכום בדרך ערב, כי הם בני אברהם, שישמעאל אחי יצחק, ושלכן ירחמו עליהם, ושאז עשו כל המרמה והרשע שנזכר, ואיך שיהיה יאמר הכתוב שמפני זה נגזרה עליהם הגזרה הזאת, וכפי הדעת הזה יתפרשו הכתובים כן, ביער בערב תלינו ארחות דדנים רוצה לומר ביער אשר בארץ ערב תלינו ארחות של דדנים, רמז לישראל שהם בני דודים יצחק, והאנשים שהם בני שני אחים יקראו דדנים, וישראל וקדר היו בני יצחק וישמעאל, ושהיו אומרים הדודנים ההם לבני קדר לקראת צמא כמונו היו' אתיו מים, רוצה לומר

הביאו מים, והם עשו בהפך שאותם הקדרים בני ערב שהם יושבי תימא, כל אחד מהם בלחמו רוצה לומר במאכלו המלוח, קדמו נודד שהוא ישראל כדי להמיתו, ועשו בזה אכזריות גדולה, כי בימים ההם היו בני ישראל נודדים מפני חרבות, ומפני כובד מלחמת בבל או אשור, ולכן היתה הגזרה האלקית, כי בעוד שנה אחת אחרי פעל האכזריות הזה, יגלה כל כבוד קדר וגבוריו וילכו בשבי ובגולה כמו שהלכו בני ישראל.

ואם היתה כוונת הנבואה הזאת על דרך הדרש הזה, ידענו צרכה ותכליתה, שהיא להגיד שמלך בבל או אשור יחריב בני קדר הנקרא בערב, בעבור שכאשר הגלה לישראל עברו בארצם, ולא הסבירו להם פנים להאכילם ולהשקותם כראוי, כי אם במרמה, כדי להוסיף יגון על יגונם ורעה על רעתם, אבל כפי דרך המפרשים לא ידענו התכלית והצורך בנבואה הזאת, ומה לנו לדעת חרבן בערב וקדר, אם אינו דבר מתיחס לישראל, ומה צורך שיזהיר הנביא ליושבי תימא שיקדמו אותם בלחם ובמים, ושאר הדברים אשר זכר, ולא תמצא שזכר כזה בשאר האומות, סוף דבר כבר ידעת מדברי, שאין דעתי נוחה לחשוב ולהאמין, שיגיד הקדוש ברוך הוא לנביאים בנבואותיהם, דברים מהאומות ועניניהם אלו עם אלו, מבלתי שיהיו מתיחסים ונערכים עם ישראל בשום צד, ולכן אחשוב אני שלא בא המשא הזאת, כי אם להודיע מה שעשו לישראל כדברי חכמים ז"ל, או שבאה לספר שלימות המדות שהיה בבני ערב, כדי שמשם יצא תוכחת מגולה לישראל, שלא נשלמו באותו שלימות כמוהם, וכמו שלמעלה זכר מבני שעיר גבורתם וחריצותם במלחמה כל היום וכל הלילה ללכת בדרכים, ולבוא בערים בטח לשלול שלל ולבוז בז, כדרך גבורי כח חזקי הלב ורבי החריצות והשתדלות, ככה זכר בערב שלא היו עצלנים ויושבים בבתיהם שקטים ושאננים על שמריהם לאכול לשבעה ולמכסה עתיק, אבל היו תמיד הולכים בדרכים, אם בדרך סחורה, ואם באופן אחר להרויח בתועלתם, וזהו אמרו ביער בערב תלינו, כי אומת ערב פעמים יקרא אותה בערב והכל ענין אחד, ואמר עליהם שהיו לנים תמיד ביער או בהליכתם מפה אל פה לעניני הסחורה, ואם לענין המלחמה לדלג על אויביהם בלילה כמו אנשי דומה ושעיר, ואמר ארחות דדנים לפי שהיו מתחברים עמהם בהליכת הדרכים, ואחרי שזכר מחריצותם והשתדלותם, עד שהיה לינתם תמיד ביער ובדרכים, זכר עוד מנדיבותם וצדקתם, כי היו מקדמים בלחם ובמים לכל העוברים ושבים בארצותם, והוא אמרו לקראת צמא התיו מים, ואין התיו צווי כי אם הפעל שהיו עושים תמיד, ולכן נכתב בה"י ולא באל"ף, וכן אמר ליושבי ארץ תימן אותו ערב הנזכר בלחמו קדמו נודד, רוצה לומר שהיו מקדמים לכל איש נודד העובר בארצם בלחם ובמים, לא שיצוה על המים בלבד ולא על הלחם, וזכר הסבה למה

היו נדיבי לב להקדים לכל נודד בלחם ובמים, באומרו כי מפני חרבות נדדו, רוצה לומר שבני ערב פעמים אחרות נדדו מארצם מפני המלחמות שהיו להם עם אויביהם, וראו צער הדרכים ורעת הצמא והרעב, ולכן קנו התכונה הטובה ההיא להקדים לכל צמא בלחם ובמים, ואמנם אמרו כי כה אמר ה' בעוד שנה כשני שכיר וכלה כל כבוד קדר, נוכל לומר שבני קדר אינם ערב, כי עם היותם כלם מזרע ישמעאל בתחילת התולדות, הנה עתה היו מלכיות חלוקות ואולי היו לוחמים זה בזה, ולכן ייעד הנביא לבשר טוב אל ערב, שבעוד שנה אחת תכלה כל כבוד קדר אויבו שהם השרים, ושאר מספר קשת רוצה לומר מספר רובי קשת וגבורי בני קדר ימעטו, כי ה' אלהי ישראל דבר רוצה לומר שיעבור עליהם כוס התרעלה כמו שעבר בישראל, והוא אמרו אלהי ישראל, ובפרקי רבי אליעזר אמרו רבי ישמעאל אומר שלשה מלחמות של מהומה עתידין בני ישמעאל לעשות באחרית הימים עם בני אדום שנאמר כי מפני חרבות נדדו, אחת בים שנאמר מפני חרב נטושה, ואחת בשדה שנאמר ומפני קשת דרוכה, ואחת בכרך גדול שברומי שנאמר ומפני כובד מלחמה, ומשם בן דוד יצמח ויראה באובדן של אלו ואלו, ומשם יבא לארץ ישראל שנאמר (ישעיה סג, א) מי זה בא מאדום, ובמעין האחד עשר מספר מעיני הישועה פירשתי כמה מהעתידות נכללו בזה המאמר.

פרק כב

פסוק א

הנבואה השבעה עשר (א) משא גיא חזיון וגומר עד סוף הנבואה, והיא פרשה אחת, ומלבד מה שניבא בו על חרבן ירושלם, עוד אחשוב שהיה מהכוונה הכוללת בנבואה הזאת, להוכיח את בני ירושלם על חולשת לבבם, והיותם בלתי לוחמים בבוא נבוכדנצר על ירושלם, כדי למלט את העיר או להנקם מאויביהם כראוי, ושלא היו גם כן בהם מדת הנדיבות, כי כל מאוייהם היה לאכול לשבעה ולמכסה עתיק, ויקונן הנביא על חסרון יושבי ירושלם ופחיתותם וכמו שיתבאר בכתובים. וקרא גיא חזיון לירושלם לפי שהיה שם מקור הנבואה נמשך ויוצא משפע השכינה אשר בבית המקדש, לכן נקראת גיא חזיון, וכן אמרו באיכה רבתי (פתיחתא כד) משא גיא חזיון, גיא שכל החוזים מתנבאים עליה, גיא שכל החוזים עומדים ממנה, אמר רבי יוחנן כל נביא שלא נתפרש שם עירו ירושלמי הוא, וניבא הנביא כאן על חרבן ירושלם בידי נבוכדנצר מלך בבל, והיתה תלונתו וצעקתו, שבני ירושלם בבוא עליהם צרה וצוקה, הלכו בלא כח לפני רודף, ולא עצרו כח להלחם באויביהם, ולא נמצא בהם החריצות וההשתדלות, אשר יעשה אותם

האדם וחי בהם לתשועת המלחמה והוא אומרו מה לך איפה והמדקדקים אמרו שמלת איפה פעמים יורה על הזמן כמו (בראשית כז, לז) ולך איפה מה אעשה בני (שם מג, יא) אם כן איפה קחו מזמרת הארץ, (משלי ו, ג) עשה זאת איפה בני והנצל, ופעמים תבא על המקום כמו (איוב לח, ד) איפה היית ביסדי ארץ, (רות ב, יט) איפה לקטת היום, וכתב הרד"ק שאמרו כאן מה לך איפה הוא מורה על הזמן, כאלו אמר מה לך עתה.

ואני אחשוב שאין הענין כדבריו, לא בשמוש המלה בכלל, כי לא נמצא איפה שיורה על הזמן, כי כלם מורים על המקום או הענין אשר ידברו בו והוא מדרגת מקום, וכן הוא ולך איפה מה אעשה בני, כאלו אמר אין לי בכאן דבר אחר כי אם מה שכבר עשיתי, וכן אם כן איפה יורה על המקום, שבמקום ההוא יקחו מזמרת הארץ, וכן עשה זאת איפה בני והנצל, כאלו יאמר עשה בענין זה מה שאומר לך, כי הנה מלת איפה היא מורכבת אי פה שהיא הוראה מקומית בעצם, ולכן יהיה פירוש הכתוב בכאן בזה הדרך, כי לפי שזכר למעלה נבואת מדבר ים שהם בסופות בנגב לחלוף ממדבר בא מארץ נוראה, ומשא דומה שביאר בה חריצות גדודי שעיר, וכן משא בערב שספר בה גבורות הערביים ונדיבותם וצדקתם, אמר בנבואת גיא חזיון, מה לך איפה רוצה לומר מה לך מהגבורה והחריצות והנדבה והצדקה שנעלה זכרונך במקום הזה בתוך האומות האלה אשר זכרתי, כי אינך ראוי להיות נזכר במקומם ובמעמדם, אחרי שאין לך גבורת אנשים ולא ממדותיהם הטובים, והוא אמרו מה לך איפה, רוצה לומר במקום הזה ובתוך הגבורים האלה, מאחר שעלית כולך לגגות כדרך הנשים שתעלו לגגות לראות את החיילות הבאים. וחכמים ז"ל (תענית כט, א) אמרו כי כשנלכדה ירושלם, עלו פרחי כהונה לגגות העזרות ולקחו המפתחות בידם, ואמרו לשם יתברך הואיל ולא זכינו להיות שוערין טול מפתחותיך, ויצא כמין פס יד ויקח אותם, ושעליהם קונן הנביא מה לך איפה, וכפי הפשט על הדרך שזכרתי. אמר תשואות מלאה עיר הומיה חלליך לא חללי חרב ולא מתי מלחמה, רוצה לומר שירושלם לענין השמחות וגילות ורקודים והמיות והמוניות לאכול ולשתות ולשמוח היתה מלאה, מזה והוא אומרו תשואות מלאה עיר הומיה קריה עליזה, שהיתה קריה מלאה שמחות כפי טבע אנשיה, ולא היה כן לענין המלחמה, והוא אומרו חלליך לא חללי חרב ולא מתי מלחמה, וחכמים ז"ל (איכה פתי' כד) דרשו לא מתי מלחמה ולא חללי חרב אבל מתי רעב ולחומי רשף.

וספר מגנות השרים והקצינים באומרו (ג) כל קציניך נדדו יחדו מקשת הוסרו, רוצה לומר שהקצינים שבהם שהיה מוטל עליהם יותר להחזיק המלחמה, המה נדדו וברחו בראשונה לא אחד מהם בלבד אבל כולם, וזהו אמרו נדדו יחדו, וכן היה כי צדקיהו

המלך ואנשיו שהיה מוטל עליהם אומץ המלחמה והיה כבודם למות בתוכה, הם ברחו ראשונה מירושלם, ורדפו אחריהם האויבים והשיגום ויביאום אל נבוכדנצר בבלה, ואת עיני צדקיהו עור ושחט את בניו לעיניו, ולא הועיל לו הבריחה, כי נלכדו בחצי קשתות האויבים, והוא אמרו מקשת אוסרו רוצה לומר מסבת הקשת, ויהיה קשת שם כולל, ואפשר לפרש מקשת אוסרו שנפל פחד הכשדיים עליהם כל כך, שמקשת אחת שהיה מורה אדם אחד כנגדם, אוסרו כלם אלו את אלו להיותם כלם אליו לעבדים, כדי שלא יהרגם בקשתו, ולפי שהקצינים שבעם היו כל כך חלושי הלב, בהכרח שאר העם הנמצא בירושלם יעשו כמותם, המורם מהם כיוצא בהם, והוא אמרו כל נמצאיך אוסרו יחדיו מרחוק ברחו, רוצה לומר כל הנמצאים בירושלם אוסרו על ידי האויבים יחדיו כצאן, אם לא אותם שברחו המרחוק ולא קוו את יום המלחמה, וחכמים ז"ל דרשו באיכה רבתי (פתי' כד) מרחוק ברחו מפני שהרחיקו עצמם מלשמוע דברי תורה לכן ברחו, והיא סבה אמתית, והפירוש דרך דרש. ועל חולשתם ומורך לבבם אמר (ד) על כן אמרתי שעו מני אמרר בבכי רוצה לומר על כן אמרתי לאוהבי ורעי אלה פה שעו הרפו ממני ואמרר חיי בבכי, אל תאיצו לנחמני, רוצה לומר אל תמהרו לנחם אותי על שבר בת עמי, (ה) כי יום מהומה ומבוסה ומבוכה לה' אלהים צבאות בגיא חזיון רוצה לומר שגזרה חכמתו שתהיה בירושלם מהומה רבה, והוא שיבא ויגיע האויב לשער העיר ולפני החומה, ויקרקר קיר רוצה לומר שישחית הקיר ויפילהו ארצה וקרקר נגזר מקיר, והוא על דרך תשרש, ועניינו עקירת הקיר, ושוע לשון הבטה כמו (בראשית ד, ד) וישע ה' אל הבל, רוצה לומר שהאויבים יביטו אל ההר, והוא הר ציון אשר בתוך ירושלם לכובשה, או יהיה ושוע מלשון צעקה כמו (תהלים קיט, קיז) ואשעה בחקיך תמיד, רוצה לומר שכאשר תבקע העיר ותפול החומה, יזעקו זה לזה לאמר, עלו ההרה להשגב במבצר ציון, או תהיה הצעקה מהאויבים שיאמרו לעלות לכבוש הר ציון, (ו) וזכר שאומות רבות מלבד הכשדיים יבואו עליהם נבוכדנצר לעזרתו, עד שעילם נשא אשפה והיא תיק החצים, ונשא גם כן רכב ופרשים כי בכל זה בא עילם להלחם על ירושלם ויהיה בי"ת ברכב במקום עם, כאלו חיל עילם נשא אשפה עם רכב אדם ופרשים, וקיר רוצה לומר אנשי עיר קיר שהוא ממלך אשור ערה מגן, רוצה לומר גלה מגן, וענינו שהוציאו המגנים מן המקום שנסתרו שם, והביאום על ירושלם, ויהיה ערה מלשון גלוי כמו (ויקרא כ, יח) מקורה הערה, ויונתן תרגם וקיר ערה מגן ועל שור דבקו תוריסין, פירש קיר כמו קיר חומה, ולפי דרכו יפורש הכתוב כן שדבקו המגינים אל הקיר, כדי שתחתיהם יעמדו אנשים לחתור החומה, ועל זה היה גודל בבית הנביא, שלא היה ענין ישראל כענין שאר

האומות שהיו יוצאים להלחם עם אויביהם ביום ובלילה מחוץ לעריהם, וישראל לא היו כן, כי באו האויבים להפיל החומה ולהרוס אותה בידיהם, (ז) וזכר שהיה הסבה בזה, לפי שעמקי ירושלם וגבוליו, כולם היו מלאים רכב האויבים, ולכן הפרשים מהם היו מגיעים לשערי העיר לשבור אותם בכשיל וכלפות, וזה היה להם גבורה גדולה, שלא היו יראים מהאנשים שהיו על החומה ועל המגדלים שיכו אותם, ויהי מבחר עמקיך מלאו רכב, רוצה לומר מהאויבים, ומפני כן הפרשים מהם שות שתו השערה, ששות הוא לשון מלחמה, ואם יפורש מענין שימה יהיה ענינו, כי הפרשים מהאויבים היו כל כך גבורים ששמו ושתו עצמם לשער העיר ולא יראו מהחומה, ולפי שירושלם היה העיקר והראש ממלכות יהודה, והוא היה מסך הסוכך על כל שאר הערים, (ח) הנה בחרבן ירושלם גלה הקדוש ברוך הוא את האויב את מסך יהודה, ומחסהו שהוא שהעיר או בית המקדש אשר הוא בתוכו, כי הוא היה המגין עליהם כמסך, ודבר הנביא כנגד ירושלם כמו שאמר מה לך איפה חלליך לא חללי חרב וגומר, וכנגדה אמר ותבט ביום ההוא אל נשק בית היער, רוצה לומר כי בראותם האויב בא עליהם, הביטו אל בית יער לבנון שעשה שלמה, וישם בם שלש מאות מגנים ומאתים צנה, והלכו שם ללוקחם להשגב בהם מפני האויב, וזהו דרך גידוף ולעג עליהם שלזה הביטו, ולא לשם יתברך להתחנן אליו בתפלה ותשובה, ונשק שם כולל לכל כלי זיין.

פסוק ט

ועוד יוכיחם באמרו:

ואת בקיעי עיר דוד ראיתם כי רבו ותקבצו את מי הברכה התחתונה, רוצה לומר שראו פרצות החומה והבקעים שיעשו הכשדים בה על ידי אבני הסוללות, וקבצו מי הברכה התחתונה לקחת ממנה מים, לגבל את העפר לסתום הבקעים, ובריכה הוא מקוה מים, או שהביאו מים בחפירה סביב העיר להיות לה חומה, ואמר תחתונה לפי שהיה שם ברכה עליונה.

פסוק י

וכן היו עושים השתדלות אחר, והוא שהיו מונים הבתים מירושלם לראות אותם שלא היה בהם צורך הכרחי, כדי להרוס אותם לקחת משם האבנים להחזיק ולבצר החומה, רוצה לומר להגביה אותה מלשון (דברים א, כה) גדולות ובצורות בשמים, והרב רבי אברהם אבן עזרא פירש שהוצרכו לספור הבתים לדעת מספר אנשי המלחמה, ושהיו נותצים הבתים הסמוכים לחומה מחוץ כדי שלא ישבו בם האויבים.

פסוק יא

עוד זכר השתדלות אחר שעשו והוא, מקוה וחריץ להקוות שם מים רבים ממימי הגשמים ואותו מקוה עשו בין החומות, כי היו לירושלם שתי חומות, וכמו שנאמר בדברי הימים (דה"ב לב, ה) בחזקיהו ויבן כל החומה הפרוצה ויעל על המגדלות ולחוצה החומה האחרת, והמקוה הזאת היתה בין אותם החומות, כדי שאם יבקעו האויבים החומה החיצונה לא יוכלו לבקע החומה הפנימית, מחמת עומק מי הברכה ההיא, ומימי המקוה ההוא היו מגיעים למי הברכה הישנה, והיא הברכה העליונה וזהו אמרו ומקוה עשיתם בין החומותים למי הברכה הישנה, והיה סוף הדברים האלה כאומר כל אלה ההשתדליות עשיתם להשגב בתוך העיר, והעיקר לא עשיתם, והוא ההבטה אל השם יתברך שהוא עשה את העיר, והוא השומר אותה מצרה מרחוק לא ראיתם, רוצה לומר לא הבטתם אל היות יתברך מרחוק קודם הגזרה, או שהיה יוצר ישראל ושומר אותו מזמן רחוק.

ובאיכה רבתי (פתי' כד) אמרו חכמים ז"ל ואת בתי ירושלם ספרתם, ואם תאמרו כבר עשה חזקיהו כן דכתיב ויחזק ויבן את החומה האחרת ויחזק את המלא, אלא חזקיהו בה' אלקי ישראל בטח, אבל אתם לא הבטחתם אל עושהו, רצו לומר בזה שלא היה הנביא מגנה השתדלותם בתחבולות המלחמה כדי להתגבר על האויבים, אם היו עם זה קוראים אל השם ויענם בכל צרתם, ועם היות שהקדוש ברוך הוא התרה בהם כבר קודם המעשה ובשעת המעשה, (יב) והוא אומרו ויקרא ה' אלקים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד רוצה לומר שיעשו בכי ומספד על עונותיהם, ויקרחו ראשם וילבשו שקים, ויעשו אלה ההפעליות המעוררים את התשובה כדי שיכנעו לפניו, זכר שהם לא חששו לדבר מזה, אבל היו עושים בהפך לאכול ולשתות, (יג) והוא אמרו והנה ששון ושמחה הרוג בקר ושחוט צאן אכול בשר ושתות יין, רוצה לומר כי גבורתם היתה בהרוג הבקר והצאן, לא בהרוג האויבים, ואחרי אותה הגבורה מהריגת הבקר והצאן, היו אוכלים בשר ושותים יין לרוב, באמרם ראוי שנשתדל לאכול ולשתות לפי שמחר נמות, רוצה לומר שיבא נבוכדנצר וימית אותנו כדברי הנביא, וכל זה מין ליצנות ומפני זה עלה עשן באפו יתברך, וגזר שכאשר חרצו משפטם כן יהיה, (יד) והוא באמרו ונגלה באזני ה' צבאות אם יכופר העון הזה לכם רוצה לומר שנגלה באזני ולפני כל אשר עשיתם ודברתם, ולכן נשבעתי אם יכופר העון הזה עד שתמותו, כמו שאמרתם כי מחר נמות, והמיתה רמז לביאת נבוכדנצר שנהרגו על ידו, ויונתן תרגם עד תמותון מותא תניינא

ירצה שהעון הזה לא יכופר להם גם כן בעונשי העולם הזה, כי אם עד שימותו מיתת הנפש והוא בעולם הבא בגיהנם.

פסוק טו

הנבואה השמונה עשר תחלתה (כב, טו) כה אמר ה' צבאות לך בוא אל הסוכן הזה וגומר (כג, א) עד משא צר וגומר והיא פרשה אחת. וראיתי לשאול בה ששת השאלות.

השאלה הראשונה ממה שקרא במקום הזה אל שבנא סוכן, באמרו לך בוא אל הסוכן הזה ועל שבנא אמרו, והנה בספר מלכים (מל"ב יח, יח), ובזה הספר (לקמן לז, ב) גם כן בספור חזקיהו נאמר, ושבנא הסופר, והוא המורה שהיה סופר המלך לא סוכן, כי סוכן הוא השומר האוצרות ואין כן הסופר.

השאלה השנית באומרו אשר על הבית, והנה שבנא לא היה ממונה על הבית, כי אם אליקים, וכן נאמר בספר מלכים (שם) ובזה הספר גם כן, (שם) וישלח את אליקים אשר על הבית ושבנא הסופר וגומר, והוא המורה שאליקים היה על הבית, ושבנא היה הסופר לא הממונה על הבית.

השאלה השלישית איך אמר כאן שהיה שבנא בוגד בחזקיהו ושנתקשר עם סנחריב, והנה בספור אחר זה (לקמן לו, כב) וגם בספר מלכים (מל"ב יח, לז) נאמר, כי כששלח סנחריב את רבשקה על ירושלם וחרף וגידף מערכות אלקים חיים, הלכו אליקים אשר על הבית ושבנא הסופר קרועי בגדים אל ישעי', ואם הוא היה בקשר, איך היה מצטער על דברי רבשקה והולך צועק אל המלך ואל הנביא ג"כ.

השאלה הרביעית באמרו (כב, טז) מה לך פה ומי לך פה כי חצבת לך פה קבר, ואם היתה התוכחה הזאת לשבנא, למה יוכיחהו על ענין הקבר שחצב בירושלם או בתוך קברי מלכי יהודה, ולא הוכיחו על הבגידה אשר עשה להתקשר עם סנחריב נגד חזקיהו אדוניו, כל שכן שמיד אמר הנה ה' מטלטלך טלטלה גבר ולא נשאר קברו בירושלם.

השאלה החמישית באומרו (כב, יח) צנוף יצנפך צנפה כדור אל ארץ רחבת ידים, והנה המצנפת הוא אשר ישים האדם על ראשו לכבוד ותפארת, ויהיה אם כן אומרו צנוף יצנפך ייעוד טוב, ואיך הביאו בתוך הייעודים הרעים, גם כי לא ימצא דמיון לענין המצנפת ולענין הכבוד, ואם כן איך אמר צנוף יצנפך צנפה כדור.

השאלה הששית באמרו (כב, כה) ביום ההוא נאם ה' צבאות תמיש היתד התקועה למקום נאמן ונגדעה ונפלה ונכרת המשא אשר עליה, ויראה שאמר זה על אליקים שקדם בפסוק ותקעתיו במקום נאמן, ויהיה זה אם כן הייעוד רע עליו שתמוש היתד ההוא

ונגדעה ונפלה, והוא סותר למה שאמר. והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות כולם.

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא להודיע שקודם מפלת סנחריב, שבנא שהיה שר וגדול בבית המלך חזקיהו, חשב לבגוד בו ולהסגיר את העיר ביד מלך אשור, וקשר עם קצת אנשי העיר שישלימו עם סנחריב, וכמו שאמרו חכמים ז"ל בסנהדרין (כו, א) כתב פיתקא ושדא בגירא, שבנא וסיעתו השלימו, חזקיהו וסיעתו לא השלימו, ובעבור שהיה הקשר ההוא בסתר ובסוד גדול ביניהם, לכן ראה הקדוש ברוך הוא לגלות עמיקתו ומסתרתו ובגידתו, וצוה את הנביא שיפרסם רשעתו לעיני הכל, ויורה עליו עונשו ומפלתו, וליעד על מעלת אליקים והצלחתו ושלמותו אשר יעמוד במקום שבנא ובאמונתו אחריו כמו שיתבאר בפסוקים.

לך בוא אל הסוכן הזה וגומר עד סוף הנבואה, קרא את שבנא סוכן לפי שהיה פקיד וממונה על אוצרות המלך, וקראו גם כן אשר על הבית, לפי שהוא היה גם כן ממונה על בית המלך, ויהיה שיעור הכתוב כן כה אמר ה' אלקים על שבנא אשר על הבית לך בוא אל הסוכן הזה, כי היתה הנבואה הזאת לנביא על ענין שבנא הממונה על בית המלך, וצוהו שילך ויבוא אל הסוכן ההוא שבנא, ויאמר לו הדברים שיזכור אחר זה, והנה בספר מלכים ובזה הספר גם כן נאמר שהיה שבנא הסופר, לפי שהיה אומנותו בייחוד סוכן רוצה לומר שומר האוצרות, ומלבד זה היה ממונה בכלל על הבית, ורואה כל אדם באומנותו ומזה הצד היה סופר, שהיה כותב מעשה כל איש ואיש על עבודתו ועל משאו, וחכמים ז"ל אמרו בויקרא רבה (ה, ה) שהיה ממונה על בית המקדש, ויש אומרים שהיה כהן גדול, ואיך שיהיה לא ימנע מזה היותו סופר המלך, והותרה עם זה השאלה הראשונה, ועם היות ששם בספר מלכים נקרא אליקים אשר על הבית, הנה נקרא כן, אם בעבור שלקח אומנות שבנא ונכנס תחתיו, ולכן תארו הכתוב כן, ואם שהיה שבנא ממונה על בית ה', ואליקים היה ממונה על בית המלך, ואין אם כן סתירה בדברים, והותרה עם זה השאלה השנית. ואפשר לפרש עוד בזה שלא היה שבנא הסוכן ולא הממונה על הבית שזכר כאן, אלא שצוה השם אל הנביא שידבר את הדברים האלה לשבנא, ושלא ידבר אותם בינו לבין עצמו, כי אם בפני אנשים נכבדים צדיקים וטובים ממנו והם הסוכן, רוצה לומר שומר אוצרות המלך והממונה על הבית שהיה אליקים כמו שנזכר, כי שבנא לא היה כי אם סופר בלבד, ויהיה פירוש הכתוב כן, לך בוא אל הסוכן הזה שהיה אדם רשום ונכבד בירושלם, ובא אליו על ענין שבנא, וגם כן בא לאשר על הבית שהוא היה אליקים, כדי ששניהם הסוכן ואשר על הבית יהיו עדים במה שתדבר

לשבנא, ויהיה אשר על הבית כמו ואשר על הבית, וכמוהו (שמות א, ב) ראובן שמעון לוי ויהודה, (חבקוק ג, יא) שמש ירח עמד זבולה ורבים זולתם. ויונתן תרגם סוכן כלשון מנהיג ופרנס, וחכמים ז"ל (ויק"ר ה, ה) אמרו שהיה מעיר אחת ששמה סכנין ולכן נקרא סוכן על שם עירו.

והנה בספר מלכים (ב' יט, ב) כתיב שכאשר בא רבשקה על ירושלם וחרף וגדף אלהים חיים, שלח המלך את אליקים אשר על הבית ושבנא הסופר וזקני הכהנים מתכסים בשקים אל ישעיה הנביא, ויורה שבימים ההם היה שבנא מתחסד, והענין הוא שמעת בוא מלך אשור על ערי יהודה, נתקשר שבנא עמו בסתר להסגיר את העיר בידו כשיבוא המלך עליה, ולא היה תוכו כברו, כי הוא היה בלבו עם סנחריב, ובנגלה היה עם המלך חזקיהו, ולכן הלך עם שאר החסידים מתכסים בשקים לדבר לנביא על דברי רבשקה, ונראה מהנבואה הזאת שהנביא גלה דעתו קשרו ובגידתו למלך חזקיהו, וידמה שאז הסירו המלך מהיותו ממונה על הבית ונתן המנוי לאליקים, ונשאר הוא סופר המלך בלבד, ואחר זה בראות שבנא שהיו מרגישים בקשרו יצא מירושלם וברח אל מלך אשור, וזה יישוב הכתובים איש על מקומו, והותרה בזה השאלה השלישית. ואפשר לפרש שהיו שני אנשים נקראים שבנא, האחד מהם היה שבנא אשר על הבית, והוא אשר נתקשר על חזקיהו ובגד בו, והשני היה שבנא הסופר והוא היה בלבד סופר המלך ועבד נאמן לו, והוא היה אשר הלך עם אליקים קרועי בגדים על ענין רבשקה וגם נכון הוא.

פסוק טז

וצוה השם יתברך שיאמר הנביא לשבנא מה לך פה ומי לך פה, לפי שהוא לא היה מתושבי ירושלם, אלא היה גר שבא ונתגייר שמה, ולפי שהיה רוצה עתה לתתה ביד מלך אשור, אמר אליו בתוכחתו מי לך פה ומה לך פה, רוצה לומר מנכסים וקרקעות וירושות קדמוניות, ומי לך פה כלומר מאחים או קרובים, שבעבור זה חצבת לך פה קבר, רוצה לומר חקקת בדמיונך שתמיד תשב בארץ הזאת עד יום מותך, כאלו אתה אדם חצב מרום כסאו, רוצה לומר במקום מבצר שאינו מתירא שיורידוהו משם, והוא אומרו גם כן חוקקי בסלע משכן לו, כלומר האם תדמה שתקעת אהלך ומשכנך במקום נאמן כסלע שאינך חושש ומתירא משום סבה, ולכן לא פחדת מקשור במלכך ומלבגוד באדונך, ולא מחשבות השם מחשבותיך, (יז) כי הוא יטלטלך טלטלה גבר, רוצה לומר שלא תשב בעיר הזאת, אבל יניעך וישליכך מכאן, כטלטול הגבר שהולך מקצה העולם ועד סופו, וכמו שאמרו חכמים ז"ל (כתובות כח, א) טלטול האיש גדול מטלטול האשה, ורש"י פרש חוצבי מרום קברו שחצב לו שבנא קבר בקברי בית דוד להקבר בין המלכים, לכן

אמר לו מה ירושה יש לך בקברות האלה, ומי לך פה ממשפחתך קבור כאן, ובזה רמז לו שלא יקבר בארץ ישראל, והרב רבי דוד קמחי פירש מטלטלך גבר על שבנא, כלומר אתה הגבר המתגבר ומתגאה, הנה ה' מטלטלך טלטלה ועוטך עטה, והוא לשון עופפות ותנועה, מגזרת (בראשית טו, יא) וירד העיט, וכן (שמו"א כ"ה יד) ויעט בהם, ירצה כי יהיה טלטולו מירושלם לארץ מרחוק כעוף המעופף אל מרחקי ארץ, ורבותינו (סנהדרין כו, א) אמרו צרעת פרחה בו כמו דאת אמר (ויקרא יג, מה) ועל שפם יעטה, והנה אם כן הוכיחו על גאותו ורוע לבבו בהיותו גר, והותרה בזה השאלה הרביעית.

פסוק יח

והנה אמר עוד צנוף יצנפך צנפה לא לכבוד ותפארת, כי אם להגיד שהוא וכל ביתו הנקשרים ומדובקים זה בזה כמצנפת, ילכו בטלטול מבלי מעמד ומבלי עיכוב כמו הכדור, וכשיפול ארצה מתגלגל ולא ישקוט ולא ינוח, כן שבנא נע ונד יהיה בארץ, והיה כל מוצאו יהרגהו כקללת קין, וזהו אומרו שמה תמות לא כמו שחשבת למות ולהקבר בירושלם, וכן דרשו בויקרא רבה (ה, ה) מה כדור זה מתלקט מיד אל יד ואינו נופל לארץ כך הוא, ואמרו ושמה מרכבות כבודך קלון בית אדונך, רוצה לומר שמה באותה ארץ אשר תלך יהיו מרכבות כבודך, הקלון עצמו אשר יהיה בבית אדונך סנחריב, וכן היה כי יצא מלאך השם והכה במחנה אשור, והיה בית סנחריב לקלון, ובית שבנא יהיו מרכבות כבודו אותו הקלון עצמו שקרה לאדוניו, וחכמים ז"ל אמרו במסכת סנהדרין (כו, א - ב) שכאשר הלך סנחריב אל תרהקה מלך כוש שטף שבנא והלך לו, וכאשר ראה אותו סנחריב, אמר לו אנה העם שקשרת עמהם, אמר לו חזרו להם לירושלם, ומיד צוה ונקבוהו בעקביו וקשרוהו בזנבות סוסיהם וגררוהו על הקוצים ועל הברקונים, ולפי זה יפורש הכתוב שמה מרכבות כבודך קלון בית אדונך רוצה לומר מרכבות הכבוד אשר תקוה שם, הוא הקלון אשר יעשה לך סנחריב אדונך, וזכר שהכבוד והמנוי שהיה לו בבית המלך חזקיהו או בבית המקדש ירפנו השם ממנו, (יט) ויהרסהו ממעמד כבודו ויבוא במקומו איש תם וישר ירא אלקים.

פסוק כ

והוא אומרו והיה ביום ההוא וקראתי לעבדי לאליקים בן חלקיהו, רוצה לומר שאליקים לא יבקש המינוי ולא ירדוף אחר השררה כמוהו, (כא) אבל הקדוש ברוך הוא יקרא אותו ולבישהו כותנתו של שבנא, רוצה לומר מינויו ומעלתו, ולהורות שתהיה מעלתו מתמדת וקיימת ולא יקרא לו כאשר קרה לשבנא, ואמר ואבנטך אחזקנו שיהיה בחוזק וקיום, והיה לאב ליושבי ירושלם ולבית יהודה כי לא יבקש רעתם כמו שהיה מבקש

שבנא, כי אליקים היה מרחם עליהם כאב את בן ירצה, וכל כך היו בטוחים באמונתו עד שיהיו נשענין עליו כולם ועל פיו יהיה כל דבר, (כב) והוא אמרו ונתתי מפתח בית דוד על שכמו ופתח ואין סוגר וסגר ואין פותח, כלומר שהכל יהיה על ידו, ובלעדו לא ירים איש את ידו ואת ואת רגלו בירושלם, ורמז בזה גם כן שיטה שכמו לסבול עול הנהגת המלכות, ומפני שלמותו תהיה ההנהגה כולה על ידו שהוא יהיה הסוגר והפותח, (כג) עד שיהיה כיתד תקוע במקום נאמן, שהיתד רמז לאליקים, והמקום הנאמן הוא חזקיהו שיהיה אליקים נאמן לעבודתו וחזקיהו לאהבתו, וביאר ענין משל היתד באומרו והיה לכסא כבוד לבית אביו ותלו עליו כל כבוד בית אביו, רוצה לומר שהוא יהיה סבה פועלת לכסא כבוד בית אביו, כי יתכבדו ויעלו קרוביו בסבתו, ועוד יהיה להם סבה שומרת לכבודם שלא ירדו ממנה, ועל תואר הסבה פועלת הכבוד אמר והיה לכסא כבוד לבית אביו, ועל היותו סבה שומרת ומתמדת בכבודם, (כד) אמר עוד ותלו עליו כל כבוד בית אביו הצאצאים והצפיעות, כי התלייה היא השמירה שלא יפול הדבר התלוי הצאצאים והצפיעות כל כלי הקטן מכלי האגנות עד כלי הנבלים, הוא משל אל קרוביו ואחיו שיתיחסו אליו כל בני משפחתו הקטנים והגדולים, והרב רבי אברהם בן עזרא פירש הצאצאים על הבנים שיוצאים מחלצי האדם, והצפיעות על הבנות, ובכלל זכר שהוא יהיה שומר טוב ומטיב לכולם, כמו היתד הגדולה והחזקה התקועה במקום נאמן וחזק בכותל שלא תתנדנד ותפול משם, שביתד זה תולין בו דברים הרבה בעלי משא, ולא יפחדו שתפול היתד מכובד המשא לחזקה ולחוזק הכותל שהיא תקועה בו, כך יהיה אליקים תקוע במקום חזק שהוא ירושלם והמלך חזקיהו, ולא ימוט משם כשבנא, ולא יפול ממעלתו כמוהו, ויתכבדו בו בית אביו והגדולים והקטנים והכלים כולם, ויעמדו במעלתם וכבודם מסבתו מבלי נפילה, לפי שכל משפחתו יסמכו עליו והוא יעזרם ויפלטם כאשר עשה יוסף עם אחיו ועם בית אביו, מה שלא יהיה כן ענין שבנא, כי יפול ממעלתו וימוש כבוד להיותו יתד רעוע, עם היות שהיה תקועה במקום נאמן בירושלם, ועם חזקיהו מלך יהודה (כה) זהו אומרו עליו ביום ההוא נאם ה' תמוש היתד התקועה במקום נאמן, רוצה לומר שבנא שכאשר יגדל מעלת אליקים תשפל מעלתו, והוא היה היתד שהיה תקוע במקום נאמן ותמוש מהקיר, לפי שמרד מבית דוד ולכן יעתק ממקומו, ולא יהיה בלבד ענין היתד הזה שתמוש בשלמותה אבל שתכרת באמצעותה, והוא אומרו ונגדעה ונפלה רוצה לומר שתכרת בעצמה ותפול לארץ, ואז ונכרת המשא אשר עליה, רוצה לומר הכלים שהיו תלויים בה, ירמוז לסיעתו הנקשרים עמו שיפלו עמו וכל קרוביו יאבדו במפלתו, בהפך מה שקרא לשבנא עם כל קרוביו, שיהיה הוא יתד במקום נאמן

והתלויים עליו היו תלוים וחזקים מבלי פגע. הנה התבארו הכתובים והותרו השאלות. החמישית והששית.

פרק כג

פסוק א

הנבואה התשעה עשר תחילתה (כג, א) משא צור הלילו אניות תרשיש, עד (כד, א) הנה ה' בוקק הארץ ובולקה וגומר, ויש בה שתי פרשיות, האחת, משא צור, השנית, (כג, טו) והיה ביום ההוא ונשכחת צור. והנה ראיתי לשאול בה ששת השאלות:

השאלה הראשונה באומרו משא צור הלילו אניות תרשיש וגומר מארץ כתים נגלה למו, כי הנה אמר שהיתה המשא על צור, ואיך אם כן עשה הקינה והיללה על אניות תרשיש, כי הנה תרשיש אינו צור, גם אמר מארץ כתים נגלה למו, והנה הם ארצות מתחלפות צור ותרשיש וארץ כתים, ואם כן איך עשה מכולם דבר אחד, וכמו שאמר אחר כך (כג, י) עברי ארצך כיאור בת תרשיש, והנה המשא לא היה על תרשיש כי אם על צור.

השאלה השנית במה שמצאנו בתוך קינת צור ענין צידון וקינתה, כמו שאמר (כג, ב, ד) דומו יושבי אי סוחר צידון וגו', וכן אמר אחר כך בושי צידון כי אמר ים, ואמר עוד (כג, יב) לא תוסיפי עוד לעלוז המעושקה בתולת בת צידון, והנה ידענו שצור וצידון היו גלילות מתחלפות עם היותם קרובות זו לזו, ואם היו שתיהן נכללות בזאת הנבואה, איך אמר אם כן משא צור והיה ראוי שיאמר משא צור וצידון.

השאלה השלישית באומרו (כג, יא) ה' צוה אל כנען לשמיד מעזניה, ויקשה מאד מה ענין כנען במקום הזה, כי הנה צור לא היתה מארץ כנען, וגם המחריבים צור לא יצאו מכנען, כי היו נבוכדנצר ומחנהו ומה לו עם כנען.

השאלה הרביעית באומרו (כג, יג) הן עם כשדים זה העם לא היה אשור יסדה לציים הקימו בחוניו עוררו ארמנותיה שמה למפלה, וזה אי אפשר שיפורש על צור כי היא לא היתה מארץ כשדים, ואם אמר זה על המחריבים את צור, איך יפורש עליהם אשור יסדה לציים, ואומרו הקימו בחוניו עוררו ארמנותיה, כי הנה אשור לא מצינו שיסד לצור.

השאלה החמישית באומרו (כג, טו) והיה ביום ההוא ונשכחת צור שבעים שנה וגו', (כג, יז) והיה מקץ שבעים שנה יפקוד ה' את צור ושבה לאתננה וגומר, והנה המפרשים כולם הסכימו שחרבן צור הנזכר בכאן, הוא עצמו מה שנבא יחזקאל שהחריב נבוכדנצר מלך בבל כמו שנאמר שם (כו, ז) הנני מביא את נבוכדנצר מלך בבל מצפון וגומר, ויש בין שתי הנבואות האלה חלוף גדול מופלג, והוא שכאן נזכר שתשכח צור שבעים שנה

ואחר כך יפקוד השם אותה ושבה לסחרה ואתננה, ובנבואת יחזקאל לא נזכר דבר מזה לא מהשבעים שנה ולא מהפקידה, אבל נזכר שיהיה חרבנה והתהפכותה בהחלט מבלי ישוב עוד, וכמו שנאמר שם (יחזקאל כז, לד) עת נשברת מימים במעמקי מים מערבך וכל קהלך בתוכך נפלו, ואמר (שם כו, ד - ה) ושחתו חומות צור והרסו מגדליה וסחיתי עפרה ממנה ונתתי אותה לצחיח סלע, משטח חרמים יהיה בתוך הים וגומר, וכן הוא האמת שצור נטבעה בים והיא קרובה לצידון וסמוכות היו לארץ ישראל, ואחר חרבנה נפלה ולא תוסיף קום ולא נתישבה עוד, ואיך צדק אם כן מאמר הנביא ישעיהו כאן והיה מקץ שבעים שנה יפקוד השם את צור ושבה לאתננה, ואם היה זה כן איך לא זכרו יחזקאל.

השאלה הששית באומרו בסוף זאת הנבואה (ישעיה כג, יח) והיה סחרה ואתננה קדש לה' לא יאצר ולא יחסן כי ליושבים לפני השם יהיה סחרה לאכול לשבעה ולמכסה עתיק, וגם דבר מזה לא זכר יחזקאל במה שניבא על צור, ואם צור היתה מארצות העמים, איך יתכן שיהיה והיה סחרה ואתננה קודש לה' ושיהיה ליושבים לפני ה' לאכול לשבעה, כל שכן בהיותה נטבעת בים ושממה כמהפכת זרים כמהפכת סדום ועמורה, כי היה בלתי אפשר שיהיה לה עוד סחרה ואתננה. והמפרשים פירשו לפני השם שהם הצדיקים לאכול לשבעה, וכבר אמרתי שאחרי שקיעת צור בים וטביעתה שם לא יתכן זה, ואם היום הזה ראינו שאין צור בעולם, רוצה לומר אותו צור שנבאו עליה ישעיה ויחזקאל עליהם השלום, איך נקוה שנתעשר בסחרה ואתננה באחרית הימים, והנה לא מצינו שאמר זה על מצרים ועל בבל ועל שאר הארצות שהם עתידים להיות כבושות לארץ ישראל, והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו הספקות האלה כולם.

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא ליעד על חרבן צור ופקידתה וחזרתה ליישובה אחר שבעים שנה, האמנם מהו הצור הזה, ראוי שתדע שצור הנזכר בדברי הנביאים, חשבו אנשים מבני עמינו שהיא המדינה ההוללה הנקראת ויני"סיאה, והביאם אל זה מה שזכרו ישעיהו ויחזקאל גם כן מתוארי צור והיותה בנויה על הים, אבל זהו טעות מבואר לפי שישעיהו וגם יחזקאל נבאו על צור, וזה לנו אלפים שנה כפי הזמן אשר בו נבאו כל אחד בדורו, והנה ויני"סיאה כפי עדות דברי הימים, אשר לה היתה התחלתה ובנינה לדייגים בכמו אלף שנים היום לא עוד, והוא ממה שיורה שצור שנבאו הנביאים על חרבנה היתה אחרת קדומה לויני"סיאה יותר מאלף שנים, אמנם בבראשית רבה (פרשת ס"א, ז) ובילמדנו על ויהי חשך אפלה, ופסיקתא על ויהיה בחצי הלילה, אמרו חכמים ז"ל אמר ר' אלעזר כל צור שכתוב בתורה שלם, בצור המדינה הכתוב מדבר, צר

חסר ברו"מי הכתוב מדבר, ואין דעתי נוחה בזה לפי שבנבואת יחזקאל עצמה בהיותה אחת ומתדבקת, פעמים יאמר בה צור מלא ופעמים צר חסר, ולכן אם קבלה היא נקבל, אבל כפי פשט הכתובים אין לנו לזוז ממה שיורה עליהם אמתת הנבואה וייעודיה, והוא שכפי עדות הכתובים צור וצידון היו שני גלילות קרובות זו לזו שכנים וקרובים לארץ ישראל, והיה מושל עליהם חירם בימי שלמה מלך עליו השלום, ולפי שצר היה עיקר המלכות היה נקרא מלך צור והיה צידון תחת ידו, וכמו שבדברי הימים נאמר (דה"א יד, א) וישלח חירם מלך צר מלאכים אל דור ועצי ארזים וחרשי קיר וחרשי עצים לבנות לו בית, ובספר מלכים (א' ה, טו) נאמר וישלח חירם מלך צור את עבדיו אל שלמה, וגם שלמה שלח לאמר לו (שם פסוק כ) כי אתה ידעת כי אין בנו איש יודע לכרות עצים כצידונים, ויואל הנביא אמר (ד, ד - ו) וגם מה אתם לי צר וצידון וכל גלילות פלשת להגמול אתם משלמים עלי ואם גומלים אתם עלי קל מהרה אשיב גמולכם בראשכם, אשר כספי וזהבי לקחתם ומחמדי הטובים הבאתם להיכלכם, ובני יהודה ובני ירושלם מכרתם לבני היוונים וגומר, הנה התבאר שהיה צור סמוך לצידון, ושניהם היו סמוכים לארץ ישראל, עד שהיו גונבים הנערים הקטנים משם, והיו מוכרים אותם ליונים להרחיקם מעל גבולם או ששבו אותם בגולה, וצור זה נטבע בים ונראים יסודיה ובניניה מרחוק, והיא נקראת אצל הגוים טירו.

האמנם מה שכתבו המפרשים שהחרבן אשר זכר ישעיהו ממנה בנבואה הזאת, הוא עצמו מה שזכר יחזקאל, הוא בעיני גם כן טעות מבואר, לפי שישעיהו לא זכר שיבוא נבוכדנאצר עליה כמו שזכר יחזקאל, ולא שישחיתו חומותיה ויהרסו מגדליה, ולא שתהיה משטח חרמים בתוך הים, כמו שאמר יחזקאל (כו, יב) ושללו חילך ובזזו רכולתך והרסו חומותיך ובתי חמדתך יתוצו ואבניך ועציך ועפרך בתוך מים ישימו, עד שאמר עליה (שם פסוקים יט כא) נתתי אותך עיר נחרבת כערים אשר לא נושבו בהעלות עליך וכסוך המים הרבים וגומר, בלהות אתנך ואינך ותבקשי ולא תמצאי לעולם נאם ה' אלהים, והמאמרים כולם מורים על שקיעת צור ואיבודה בהחלט עד עולם. ולא זכר מזה ישעיהו דבר, גם ביאר יחזקאל שהיה חרבן צור ומפלתה בעבור מה ששמחו על חרבן ירושלם, כמו שכתוב (כו, ב - ג) בן אדם יען אשר אמר צור על ירושלם האח נשברה דלתות העמים נסבה אלי אמלאה החרבה, לכן כה אמר ה' הנני עליך צור וגומר, ולא זכר דבר מזה ישעיהו, גם יחזקאל הנביא מיד כשהשלים נבואת צור, ניבא על צידון פרשה בפני עצמה, וישעיהו לא ניבא על חרבן צידון מחרב ודם ושאר הדברים שנזכרו שמה, ובעבור זה כלו אמרתי שלא עלה סגנון אחד לשני הנביאים האלה בדבר הזה, ושהיו

נבואותיהם מתחלפות עם היות ששניהם על צור נבאו, אבל ישעיהו זכר שתבא עליה השפלה כי יעלו עליה שודדים על ידי סנחריב, כמו שכתוב הן ארץ כשדים זה העם לא היה, אבל לא שתחרב ויפלו חומותיה, ולא שיעלה הים עליה, כי אם שיבאו שודדים עליה ותחדל מלעשות סחורותיה בכמו ע' שנה בימי סנחריב שבלבל כל האומות, וידמה שלהיות צור שכנה לירושלם, זכר הנביא שיקרה לה מה שקרה לירושלם מהגלות והטלטול בבבל ע' שנה, ושאחר כך תפקד צור ותשוב לקדמותה ובכבודה ובסחורותיה ותהיה באהבה עם ירושלם, ואין ספק אצלי שהיה זה בימי חזקיהו, ומזה בלבד דברה הנבואה הזאת על מה שיקרה לה מההשפלה והקלון בימי סנחריב אותם ע' שנה, ושתשוב לקדמותה וסחורותיה ושיהיו קדש לה', כי כן היה צור בימי חזקיהו אוהבים את ישראל, והיו סחורותיהם הולכים שמה ושולחים מתנות לבית המקדש, וכמו שכתוב ליושבים לפני ה' יהיה סחרה לאכול לשבעה ולמכסה עתיק, ולהיות הנבואה הזאת מתיחסת לימי חזקיהו. על כן באה בזה המקום אחרי ספור שבנא לאליקים, ואחר כך תבוא נבואה הנה ה' בוקק הארץ ובולקה ושאר הנבואות אשר יבאו, ולפי שבחרבן ירושלם הראשון שמחה ונתעלסה צור בחרבן בני יהודה, ולא זכר ברית אחים לא אהבת השכנות, לכן נגזרה על צור ועל צידון באותו עון החרבן והממפלה המוחלטת, ועל אותה המפלה הב' הגדולה המוחלטת, אשר באה עליהם על ידי נבוכדנצר מלך בבל נתנבא יחזקאל, הנה אם כן החרבן הראשון הקטן שזכר ישעיהו היה בימי סנחריב ועל ידו נעשה, והחרבן השני הכולל שנהפכה צור כמהפכת סדום ועמורה, היתה ע"י נבוכדנאצר מלך בבל, ובזה נתישבו שתי הנבואות יחד והייעודים כולם, וזו היא הכוונה הכוללת בנבואה הזאת, ומפרשי הנוצרים כתבו ששתי פעמים נחרבה צור אחת על ידי נבוכדנצר חרבן בלתי כולל, ואחת חרבן החלטי על ידי אלכסנדרוס מוקדון, ושעל שני החרבנות באו שתי הנבואות האלה, והוא דרך אחד וגם נכון הוא.

משא צור הלילו אניות תרשיש וגומר, עד והיה ביום ההוא ונשכחת צור וגומר, לפי שהיה צר מדינה גדולה יושבת על חוף הים והיו באים אליה אניות רבות לסחורה, אם מתרשיש שהיתה עיר גדולה כמו שאמר ביונה (יונה א, ג) וימצא אניה באה תרשיש, וגם מארץ הכתיים שהם הרומיים שהיו באים שמה לסחורה גם כן, ועם זה יושבי האיים וסוחרי צידון היו ממלאים את צור בסחורותיהם, לכן אמר בנבואת צור הלילו אניות תרשיש, והנה היתה אליהם היללה לפי שלא ילכו עוד שמה להצליח בסחורתם, וזהו אומרו כי שודד מבית מבוא שאמר זה על תרשיש שלא יבואו אניותיו של תרשיש לבתי צור עוד, וכן אמרו מארץ כתים נגלה למו אין ראוי שנפרש שמארץ הכתים שהם הרומיים בא

השודד עליהם, כמו שפי' המפרשים באומרם שמארץ כתים נעזר נבוכדנצר לחורבנה, כי לא נמצא שם בשום ספור מהספורים, אבל זכר הנה כתים כמו שזכר תרשיש, ר"ל הלילו אניות תרשיש, וכן יילילו אותם הספינות הבאות והנגלות מארץ כתים, כענין (במדבר כד, כד) וציים מיד כתים, כי מארצות הרומיים היו באים ציים אדירים בסחורה לצור, ורש"י פי' מארץ כתים נגלה לאנשי תרשיש שוד של צור, שברחו בני צור אל הכתיים ומשם הלכה השמועה (ב) וכן אמר דומו יושבי אי והוא ל' שתיקה דרך אבלות, כמו (איכה ג, כח) ישב בדד וידום כי נטל עליו, יאמר שיושבי כל אי ואי ידומו ויתאבלו, וכן סוחרי צידון וכל עוברים שמה ידמו ויתאבלו, לפי שקודם לזה אלה כולם היו באים למכור סחורותיהם לצור, והיו מרויחים בזה הרבה, ועל כן יילילו הם ויקוננו אע"פ שאינם מארץ צור, והותרו בזה השאלות הראשונה והשנית.

פסוק ג

וכן ובמים רבים זרע שיחור אמר זה על מצרים, וכמאמר הנביא (ירמיה ב, יח) מה לך לדרך מצרים לשתות מי שיחור, וכתיב (יהושע יג, ג) השיחור אשר על פני מצרים, וכן קציר יאור מצרים אמר על נילוס, וכאלו אמר שבמים רבים בדרך הים היה בא לצור זרע שיחור, רוצה לומר זרע מצרים וקצירה, כי משם היו מביאים רוב התבואות שמה, ולפי שלא היו גשמים יורדים למצרים, אלא נילוס עולה ומשקה את הארץ נתיחסה התבואה ליאור, ונקרא זרע שיחור וקציר יאור, ופירוש הכתוב זרע הבא על ידי שיחור שהוא נהר גדול והוא שקרא מים רבים, וקציר הבא על ידי יאור היא תבואתה של צור, לפי שמשם היו מביאים מזונותיה, כי להיותה בנויה על הים לא היה לה מקום לזרוע, ועל כן היו מביאים לה התבואה ממצרים, ובכלל אמר ותהי סחר גוים, רוצה לומר שהיתה צור מקום סחורה לכל הגוים, ולפי שצידון היתה עיר גדולה קרובה לצור מהלך יום אחד, והיו סוחרי צידון תמיד בצור, (ד) על כן אמר בושי צידון כי אמר ים, רוצה לומר בושי והתאבלי צידון כי אמר ים, כלומר שהים בעצמו שצור בנויה עליו היה מקונן על חרבן צור, וקינתו היה מעוז הים לאמר לא חלתי ולא ילדתי, רוצה לומר מעוז הים שהיה צור, יאמר עתה הרי אני כאלו לא חלתי ולא ילדתי בחורים ולא רוממתי בתולות, כיון שאני עתה שוממה וחרבה מכולם. ורש"י פירש כי אמר ים כי אמרה צור היושבת במעוז הים, הרי אני כמו שלא חלתי ולא ילדתי בחורים, וזכר חלתי וילדתי וגדלתי לפי שהם שלשת התארים שתעשה האשה בבניה, רוצה לומר הריון ולידה וגידול ולדעת יונתן פירושו, ומי יתן והיה שלא חלתי ולא ילדתי, כי זה היה טוב לי, על דרך (איוב ג, יא) למה לא מרחם אמות, אמנם בספרי דרשו בזה, אמר הים מה אני שאיני מתירא, שמא אוחיל,

שמא אוליד בנים ובנות, שמא אקבור חתנים וכלות, נאמר בי (ירמיה ה, כב) האותי לא תיראו אשר שמתי חול גבול לים, ואני עושה רצון קוני, אף על פי שלא חלתי ולא ילדתי, על אחת כמה וכמה בושי צידון והיא הלצה יפה מאד.

פסוק ה

ואמנם אמרו כאשר שמע למצרים יחילו כשמע צור, פירשו המפרשים שכמו שחלו כל העמים כאשר שמעו החרבן שעשה השם במצרים שנאמר (שמות טו, יד) שמעו עמים ירגזון חיל וגומר, כך יחילו כל האומות כאשר ישמעו שמע חורבן צור, ויותר נכון לפרש שכאשר שמועה זו של חרבן צור תגיע למצרים, יחילו המצריים כבני צור עצמם, כי יחשבו שסנחריב יחריב אותם גם כן כמו שהחריב לצור וכן היה, וחכמים ז"ל אמרו בתנחומא (בא, ד) שהיו בצור דוגמת המכות שנפלו על מצרים, והיה זה לדעת רבי אלעזר בן פדת שצור שנזכר בנבואה הזאת הוא רומי, ושכל המכות שהביא הקדוש ברוך הוא על המצריים במצרים, עתיד להביא על רומי הרשעה, וכבר זכרתי שאין לנו סמך חזק בכתוב לשיהיה צור רומי לפי שהוא מלא בוא"ו. ודבר הנביא כנגד אנשי צור (ו) עברו תרשישה הלילו יושבי אי, רוצה לומר שיעברו בים ויברחו לתרשיש, כי היא עיר חזקה ולא ילך שם סנחריב לכובשה, וכאשר יעברו וילכו מצר לתרשיש יילילו, כמו שעושין הגרושים מבית תענוגיהם, והנה קרא לצור אי להיותה בנויה על הים, והים היה מקיף אותה מרוב עבריה, (ז) ואמר בדרך קינה הזאת לכם עליזה מימי קדם קדמתה, רוצה לומר שהיתה הקריה ההיא עליזה ושמחה משוש לכל הארץ להיותה מלאה כל טוב, עד שמקדם קדמתה כל אומה ואומה יובילוה רגליה מרחוק לגור בתוך צור, או יאמר ועתה יובלוה רגליה וגומר, שבמקום שהיתה צור קריה עליזה מימי קדם קדמתה, עתה יובילוה רגליה ללכת אנשיה למרחקי ארץ לגור שם מפני חורבנה, והוא יותר נכון כי זו היא קינה מיוחדת על מה שאמר עברו תרשישה, (ח) ולכן תמה הנביא באומרו מי יעץ זאת על צור המעטירה, רוצה לומר אל תחשבו שסנחריב בכחו ועצם ידו, עשה זה לצור המעטירה אשר היו סוחריה שרים וכנעניה רוצה לומר סוחריה נכבדי ארץ, (ט) בודאי לא עצת אדם היתה, לולי שהשם יתברך יעצה לחלל גאון כל צבי שהיה צור צבי לכל הארץ, ולהקל כל נכבדי ארץ שהם הסוחרים שבה מפני רוב גאותם, וזה יורה שהחרבן הזה אשר זכר הנביא כאן לצור, לא היה בחטאת ישראל כי אם בעבור גאותם.

פסוק י

ואמר כנגד סוחרי תרשיש אשר היו בתוכה, עברי ארצך בת תרשיש, רוצה לומר מהר עבור ביאור העובר במרוצה ולך מכאן בת תרשיש ועבור לארצך, פן תספה בעון העיר

צור, כי אין מזח עוד רוצה לומר שאין כח בצור להמלט לפי שעונשם מאת האלהים, (יא) והוא אמרו ידו נטה על הים חוזר לה' צבאות אשר זכר, כי הוא נטה ידו על הים והחריבו, רמז לים סוף ולהטביע פרעה וחילו בים, והוא הרגיז ממלכות ורמז בזה למלכי האמורי אשר כגובה ארזים גבהו, וכן הוא יתברך אשר עשה כל זה, הוא צוה את כנען לשמיד מעזניה, ורמז בזה לצור, וקראה כנען על שהיה מקום סחורה, מלשון (הושע יב, ח) כנען בידו מאזני מרמה לעשוק אהב, וכן אמר למעלה כנעניה נכבדי ארץ, וזהו אמרו ה' צוה את כנען רוצה לומר על שם כנען בעלת הסחורה שהיא צור, לשמיד מעזניה כלומר גאותה, ואמר כנגד צידון שתתאבל על זה החרבן מאד, (יב) וזהו אמרו לא תוסיפו עוד לעלוץ המעושקה בתולת בת צידון, רוצה לומר שלא תוסיף לשמוח ולעלוז אותה המעושקה והגזולה בתולת בת צידון, וקראה מעושקה לפי שהיו סחורותיה בצור, ובבוא השודד על צור יעשקו אותה בהכרח, וקראה בתולה לפי שלא ראתה עדיין רעה, והיתה יושבת בת צידון ביופיה ושלמותה, ולפי שלא תוכל צידון ללכת לסחורה לצור, יען הנביא אותה כתיים קומי עבורי רוצה לומר שתלך לסחורה לארץ הכתיים שהם הרומיים, אבל אמר גם שם לא ינוח לך רוצה לומר גם בארץ הכתיים לא תמצא מנוח כמו בצור.

ולפי שעד כאן לא זכר הנביא ביד מי תהיה השפלת צור, ביאר עתה שתהיה על ידי סנחריב מלך אשר, (יג) וזהו אמרו הן ארץ כשדים זה העם לא היה, רוצה לומר מי יתן שלא היה בעולם גוי הכשדים הגוי המר והנמהר או ירצה באמרו הן ארץ כשדים זה העם לא היה, שהיה עם פחות מלפנים, כי הנה אשור שהוא האב הראשון יסדה לציים, רוצה לומר יסד את ארץ כשדים לא ליישוב אנשים נכבדים כי אם לציים, והם אניות שיט ההולכים לשלול שלל ולבוז בז מפה אל פה, וכן היה ארץ כשדים בתחלה נבנית מערת פריצים וחברי גנבים ואחר כך באורך הזמן הקימו בחוניו, רוצה לומר הקימו אנשים בהם מגדלים מלשון (ישעיה לב, יד) עופל ובוחן, וכן עוררו אליו ארמנותיה של ארץ כשדים, שעשו מגדלות וארמנות בתוכה, ועתה שמה, רוצה לומר שם תבל למפלה, כי משם יוצאין להחריב את כל העולם, או יהיה אמרו שם יהיה למפלה, חוזר להקדוש ברוך הוא אשר זכר שהוא שם את ארץ כשדים למפלת העולם ולחרבן האומות, וכמו שאמר (ישעיה י, ה) הוי אשור שבט אפי, וכאלו אמר ולכן אל תתמהו בני צור על מה שעשו הכשדיים לכם, כי בתחילתם היו שודדים וגזלנים תמיד, והרד"ק פירש הן ארץ כשדים זה העם לא היה שהכשדיים לא היו בראשונה בארץ הזאת, כי הכשדים היו בני כשד בן נחור וכבשו הארץ הזאת שלא היה להם, כי הנה אשור יסדה מקדם לציים,

רוצה לומר לשוכנים במדבר בארץ ציה, ועתה הכשדים אשר זכר הקימו בחוניו עוררו ארמונותיה שמה למפלה, רוצה לומר שמלך הכשדים שם את ארץ אשור למפלה וכבש אותה, וזו נחמה לצור שקרה לה כזה עצמו שבאו עליה הכשדיים וכבשוה כאשר עשו לארץ אשור עצמה.

והנה חתם המשא במה שהתחיל בה באומרו (יד) הלילו אניות תרשיש כי שודד מעוזכם שהוא צור ששם היו עושים סחורותיהם, לפי שזה דרכו של אשור להחריב את כל הארץ, ורש"י פירש אשור יסדה לציים הקימו בחוניו עוררו ארמנותיה שמה למפלה כולו על צור, שבראשונה האשורים יסדו את צור והם הקימו בחוניו של צור שהם המבצרים החזקים שבה, והם עתה היו לה לצרים שהרסו והחריבו את ארמנותיה של צור ושמוה למפלה, ויהיה עוררו ארמנותיה מלשון (תהלים קלז, ז) ערו ערו עד היסוד בה, ובא אם כן הכתוב על צור פעם בלשון נקבה פעם בלשון זכר, והענין כולו שהכשדים והאשורים הם אומה רעה ומשחתת, ערי של צור אשר הם עצמם בנו והם החריבום, וסוף הדברים שכמו ששאר האומות מקוננים על צרתם, כך ראוי שאתם גם כן תייללו על צרתכם, וכל זה ממה שיורה אמתת מה שזכרתי שהיה החרבן הזה בימי סנחריב, ושלא היה לצור בעון ישראל, כי אם לרשעת הכשדים ולגאות צור, הנה התבארו הכתובים והותרו השאלות השלישית והרביעית. ובפרק החליל (סוכה נב, ב) אמר רב אדא אמרי בי רב ארבעה מתחרט עליהם הקדוש ברוך הוא בכל יום שבראן, אלו הם כשדיים וישמעאלים גלות ויצר הרע, כשדים דכתיב זה העם לא היה, ישמעאלים דכתיב (איוב יב, ו) ישליו אהלים לשודדים ובטוחות למרגיזי אל, גלות דכתיב (ישעיה נב, ה) ועתה מה לי פה נאם ה' כי לוקח עמי חנם וגומר, יצר הרע דכתיב (מיכה ד, ו) אספה הצולעה והנדחה אקבצה ואשר הרעותי, וכבר ביארתי המאמר הזה בסוף החלק האחד ממאמר ישועות משיחו אשר עשיתי.

פסוק טו

והיה ביום ההוא ונשכחת צור ע' שנה וגומר עד סוף הפרשה, יאמר שבזמן ההוא שתבוא ההשפלה על צור תהיה נשכחת, רוצה לומר שלא ילכו שמה הסוחרים כבראשונה, ויתמיד זה שבעים שנה כימי מלך אחד ופירשו המפרשים במאמר הזה פירושים מתחלפים, מהם שקרא מלך אחד לדוד, כי הוא היה המיוחד על המלכים וראש לכולם. והראשון שמלך בשבט יהודה שבחר השם לנגיד, ועם היות שכתב רש"י על זה איני יודע מה טיבו של סימן זה לתלות הדבר בדוד, כבר אמרו המפרשים בו טעם מה, והוא שדוד החריב אדום על ידי יואב, וכאומרו בשמואל כי שבעה חדשים ישב יואב עד אשר הכרית

כל זכר באדום, ולכך אמר שיעמוד חרבנה בימי סנחריב כימי דוד שהתחיל להחריבה. והרב רבי דוד קמחי נתן טעם אחר, והוא שדוד ושלמה כרתו ברית עם חירם מלך צור, ואחרי מות שלמה היצר צור לישראל ולא זכר הברית, ולכן אמר שתהיה נשכחת שבעים שנה כימי דוד, כדי שידעו שלאותו עון שבטלו הברית והאהבה נגזרה עליהם גזרה זו, והרב רבי אברהם בן עזרא כתב כימי מלך אחד הוא נבוכדנצר שניתנה אליו הממשלה שבעים שנה, ואתה רואה הפירושים האלה כמה יסבלו מהדוחקים, ולכן אמרתי שלפי שלא היה חרבן צור הנזכר כאן מפלה מוחלטת כי אם השפלה וקלון, לכן אמר שתשכח ע' שנה כימי מלך אחד שימלוך עליה, והוא המלך שימלוך עליה בימי השפלתה, כי יהיו כל ימיו מכאובים ולא יאכל מטובה, ולמזלו הרעה תהיה מדינתו חרבה מבלי סוחר יוצא ובא, אמנם אחרי מותו מקץ אותם השבעים שנה, רוצה לומר בסופם יהיה לצור כשירת הזונה, ודימה אותה לזונה שבאים אליה רבים ולפעמים תשכח ימים אחדים שלא יבא עליה אדם, וכשהיא רואה שהזונים אינם באים אצלה תרים קולה בשיר ערב לעורר הלבבות, כן יקרה לצור שהיו רבים באים אליה ונשכחה במפלתה שבעים שנה, ואחר כך תצטרך להעיר הסוחרים ולהכריז ולשלוח ספרים הנה והנה כדי שתשוב למתכונתה, (טז) ועל זה הדמיון אמר כנגדה קחי כנור סבי עיר זונה נשכחה הטיבי נגן הרבי שיר למען תזכרי רוצה לומר אתה העיר הזונה שהיית נשכחה שבעים שנה, קחי הכנור ותלך ותסוב בעיר בניגון טוב ושיר ערב למען תזכרי אל מאהביך.

פסוק יז

וזכר הנביא שלא תועיל לה רוב ההשתדלות ושירת הזונה, אם לא היה הש"י פוקד את צור שיתן את רוחו עליה והשפעתו כדי שתשוב לאתננה, והוא דמיון לשוב הסוחרים, ואמרו וזנתה את כל ממלכות הארץ על כל פני האדמה, רוצה לומר שישובו ויבאו אליה מפה ומפה להסתחר שמה, ואמר כאשר תשוב לכבודה תדבק באהבה עם ארץ ישראל (יח) והוא אמרו והיה סחרה ואתננה קדש לה', רוצה לומר שיוליכו משם הסחורות לירושלם, וגם היא תשלח מתנות לבית המקדש, ואמרו לא יאצר ולא יחסן, דע כי כל זה נאמר על בית המקדש שבימי המלך חזקיהו אחרי מפלת סנחריב, שאז תדבק צור באהבה רבה עם ירושלם להיות שתיהן אויבי סנחריב, ותשלח צור מתנות לבית המקדש, אבל שם רוצה לומר בבית ה' לא ישימו מתנותיה באוצר בית ה' ולא בבית החוסן שהוא בית המקדש, אבל ליושבים לפני ה' והם הכהנים יהיה סחרה לאכול לשבעה ולמכסה עתיק, רוצה לומר לאכול ולעשות כסות נכבד מלשון הון עתק, והראב"ע כתב שנתקיים זה בגולה שעלה מבבל, והיה זה לפי שלדעתו החרבן הזה שזכר הכתוב יהיה על ידי

נבוכדנצר ולכן יתמיד כל ימי ממשלתו, ומה שכתבתי אני הוא הנכון. הנה התבאר מכל זה שהשפלת צור לא תהיה מוחלטת ולא עולמית כי אם לע' שנה, ושיהיה זה בימי סנחריב וששבה לכבודה בימי חזקיהו, ושלהיות צור בימי סנחריב ושלהיות צור וירושלם מאויבי סנחריב, היו אוהבים זה לזה, והיתה שולחת סחורה ומתנות אל בית ה', והותרו בזה השאלות החמישית וששית.

פרק כד

פסוק א

הנבואה העשרים תחילתה (כד, א) הנה ה' בוקק הארץ וגומר, עד (כח, א) הוי עטרת גאות שכורי אפרים, ויש בה חמשה עשר פרשיות. האחת, (כד, א) הנה ה' בוקק הארץ, השנית, (כד, טז) מכנף הארץ זמירות שמענו, השלישית, (כד, כא) והיה ביום ההוא יפקוד ה' וגומר, הרביעית, (כה, א) ה' אלהי אתה ארוממך, החמישית, (כה, ו) ועשה ה' צבאות לכל העמים, השישית, (כה, ט) ואמר ביום ההוא, השביעית, (כו, א) ביום ההוא יושר השיר הזה, השמינית, (כו, יא) ה' רמה ידך, התשיעית, (כו, טז) ה' בצר פקדוך, העשירית, (כו, כ) לך עמי בוא בחדריך, האחת עשר, (כז, א) ביום ההוא יפקוד ה' בחרבו הקשה, השנים עשר, (כז, ב) ביום ההוא כרם חמד ענו לה, השלשה עשר, (כז, ז) הכמכת מכהו הכהו, הי"ד, (כז, יב) היה ביום ההוא יחבוט ה', הט"ו (כז, יג) והיה ביום יתקע בשופר גדול, והנה ראיתי להעיר בנבואה הזאת ששת השאלות:

השאלה הראשונה אם היתה פרשת הנה ה' בוקק הארץ וגומר על גלות עשרת השבטים כדברי המפרשים או לא, ואם נאמר שהוא כן שעליו נאמרה, יקשה אומרו (כד, ד) אבלה נבלה הארץ אומללה נבלה תבל, ואיך יקרא תבל וכללות הארץ את שמרון ובנותיה, ויקשה עוד אומרו בסוף הפרשה (כד, יג) כי כה יהיה בקרב הארץ בתוך העמים והנה ישראל הוא עם אחד ואיך יאמר עליו עמים, גם כן מה שאמר (כד, טו) על כן באורים כבדו ה' באיי הים אי אפשר לנו לפרשו על השבטים, כי הם לא היו באיי הים, וזה כולו מה שיורה שהפרשה ההיא אי אפשר שתפורש על השבטים, ומשבח אני את מפרשי הנוצרים שפירשו הפרשה הזאת לעתיד לבא.

השאלה השנית באומרו בפרשה השנית (כד, כג) וחפרה הלבנה ובושה החמה כי מלך ה' צבאות בהר ציון וגומר, כי הנה הבושה והכלמה אי אפשר שתפול על החמה והלבנה כי הם בלתי בעלי חומר, ולכן לא יאמר בהם הגנות והחטא, ולא יפול עליהם בושה וכלימה, כי הם מהללים לקונם בשפה ברורה ובנעימה קדושה.

השאלה השלישית באומרו (כה, ו) ועשה ה' צבאות לכל העמים בהר הזה משתה שמנים משתה שמרים, כי הנה משתה שמנים הוא משתה טוב ומשתה שמרים הוא משתה רע, ואיך יקבץ הטוב והרע יחד, ולא תחוש לדברי מי שפירש שמשתה שמנים הוא ג"כ רע, למה שהדברים השמנים הם נמאסים ורעים לשתיה, כי הנה משתה נאמר על המאכל כמו שאמר באחשורוש (אסתר א, ג) עשה משתה לכל שריו ועבדיו, גם מה שפירשו אחרים שיתן השם לפניהם בראשונה משתה שמנים שהוא דבר טוב, ואחר כך מרה תהיה באחרונה כי ישתו בסוף משתה שמרים שהוא הסם הממית, הוא דבר שאין לו שחר.

השאלה הרביעית באומרו (כה, ח) בלע המות לנצח ומחה ה' אלקים דמעה מעל כל פנים, ואיך יהיה זה שבזמן הגאולה יבלע המות ולא ימותו עוד, כי הנה הכתוב אומר (ישעיה סה, כ) כי הנער בן מאה שנה ימות והמות אין להמלט ממנה בשום זמן, ומה שפירשו זה על ההריגה והמות המקרית הנה פשט הכתוב לא יסבלהו.

השאלה החמשית באמרו (כו, יד) מתים בל יחיו רפאים בל יקומו, ומיד אמר סותר אליו (כו, יט) יחיו מתיך נבלתי יקומון וגומר, ואין ראוי שנפרש אחד מהם על האומות, והאחר על ישראל מאחר שלא נזכר בכתוב התנאי או הנושא.

השאלה הששית (כז, א) ביום ההוא יפקוד ה' בחרבו הקשה והגדולה והחזקה על לויתן נחש בריח ועל לויתן נחש עקלתון והרג את התנין אשר בים, שלא ימלט אם שנאמר שהלויתן הזה הוא אחד או שנים, ואם הוא אחד כמו שיתואר תמיד בכתוב בשם אחד, איך אמר על לויתן נחש בריח ועל לויתן נחש עקלתון ויורה שהם שנים, ואם שנים הם, איך אמר והרג את התנין אשר בים, והיה לו לומר את התנינים, והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות כולם.

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת לדעתי היא לבאר ולהודיע חרבן האומות שיהיה לעתיד לבוא, וגאולת ישראל העתידה להיות בימות המשיח, וגם פליאת תחיית המתים אשר יעשה השם יתברך, אך אמנם ראוי שתדע שהסכימו המפרשים כולם, שהפרשה הראשונה הזאת עד מכנף הארץ תדבר בגלות עשרת השבטים, ושאר הפרשיות הם לעתיד לבוא, וכן נראה מדברי חכמים ז"ל, והוא דעת יונתן גם כן שפירש מכנף הארץ על ביאת משיח צדקנו במהרה יגלה, וחרבן האומות על ידו, ולא ידעתי מי הביאם לפרש הנבואה הזאת לשיעורין, רוצה לומר הנה ה' בוקק הארץ, ואם מפני שאמר הבוק תבוק הארץ וגו', אבלה נבלה הארץ, והארץ חנפה תחת יושביה, על כן אלה אבלה הארץ, הנה הפסוקים האלה כולם אפשר שיפורשו ג"כ על חרבן האומות, כל שכן באומרו בסוף

הפרשה המה ישאו קולם ירונו בגאון ה' צהלו מים על כן באורים כבדו ה' באיי הים וגו', ולא יוכל לפרש זה על השבטים, כי אינם באיי הים, והנה מצינו פסוקים אחרים דומים לאלו בפרשת מכנף הארץ באומרו פחד ופחת ופח עליך יושב הארץ וגומר, רועה התרועע' ארץ פור התפורר' ארץ מוט התמוטטה הארץ, נוע תנוע ארץ כשכור והתנודדה כמלונה וכבד עליה פשעה ונפלה ולא תוסיף קום, וכמו שהמפרשים עצמם לא פירשו הפסוקים האלה על עשרת השבטים, כי אם על האומות בכלל, כן ראוי שתפורש הנבואה כולה בהם גם כן, וכמו שיתבאר בפסוקים.

הנה ה' בוקק הארץ ובולקה וכו' אחרי אשר זכר הנביא השפלת צור, ושתשכח ע' שנה ואחריהם תפקד ותשוב לאתננה כמו שזכר בנבואה הקודמת, באה אחריה הנבואה הזאת, הנה ה' בוקק הארץ, רוצה לומר מה שזכרתי מהשפלת צור בנבואה הנזכר, הנה הוא דבר מועט בערך מה שיהיה אחר כך, כי הנה יבאו עליה ועל כל שאר הארץ צרות רבות ורעות ומפלה וחרבן מוחלט, ואמר זה כנגד ארץ ישראל ויהודה ועמון ומואב וצידון ומצרים ושאר האומות אשר ניבא עליהם ירמיהו שנחרבו על ידי נבוכדנצר וכמו שיבאו ביאורו בהגיעי לשם בעזרת הצור, ועליהם אמר כאן הנה ה' בוקק הארץ ובולקה, ועניין בוקק מלשון רקות, כמו (הושע י, א) גפן בוקק ישראל, רוצה לומר שיריק הארץ מיושביה ויחריבה, וכן פירוש בולקה פותח אותה שיצאו אנשיה ממנה, ואמר ועוה פניה רוצה לומר יהפוך בני הארץ שהם העשירים והנכבדים, כי יהיו מעותים ומבוהלים לא ידעו מה יעשו מפחד האויב, והפיץ יושביה הם כלל המון העם שיתפזרו, (ב) וזכר שתהיה רעתה כל כך שלא תהיה מעלה לנכבד על הפחות כי ישא אותם האויב יחד, והוא אומרו והיה כעם ככהן כעבד כאדוניו כשפחה כגברתה כקונה כמוכר, שהקונה נכבד מהמוכר והוא בענין הקרקעות, וכן יהיה המלוה כלוה בענין הממונות והמטלטלים, לפי שהאויב לא יחלוק כבוד לזה על זה כי ישחית הכל יחד.

פסוק ג

וזהו אומרו הבוק תבוק הארץ והבוז תבוז רוצה לומר תדע לך למה יהיו שוין הנכבד והפחות, ולא יהיה שום יתרון לאדם על אדם, הנה הוא לפי שהארץ תעזב מהם, ותהיה בוקה וריקה והאנשים ילכו בבזה, כי ה' דבר ומי יפר.

ואמר שלא תהיה זה פרטי בעיר אחת בלבד, כי אם כולל בכל מחוזות הארץ, (ד) והוא אומרו אבלה נבלה הארץ אומללה נבלה תבל אומללו מרום עם הארץ, רוצה לומר שתבל בכללה תבוא לכריתה וחרבן, וגדולי הארץ שהם מרום עם הארץ כלם יכרתו, ונתן הסבה למה יבא העונש כללי בכל הארץ, (ה) באומרו והארץ חנפה תחת יושביה כי עברו תורות

חלפי חק הפרו ברית עולם, רוצה לומר שלשלש סבות נתחייבו בני העולם בעונש הזה, האחת לפי שלא היתה אחת מהם שומרת את תורתה ונמוסיה בענין המשפט והיושר כראוי, וזה עברו תורות, והסבה השנית היא שחלפו חוק שהוא חק שבע מצות בני נח הכוללים לכל אדם, והסבה השלישית לפי שהפרו ברית עולם והוא שהעולם כולו נברא כדי שהמין האנושי יכיר את בוראו ויעבדהו, וכמו שאמר (ישעיה מג, ז) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו, והנביא אמר (ירמיה לג, כה) אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי, ומפני שכלל האומות נפסדו באמונותיהם, ודתיהם מדומות כוזבות ואת דתי המלך השם צבאות אינם עושים, לכן אמר על זה הפרו ברית עולם, ורמז גם כן בזה שרוב האומות היו אחים לישראל, כגון עמון ומואב ישמעאל ואדום, וכולם הרעו עמו ונשתעבדו בו עבודת פרך, ולא זכרו ברית אחים ובעון זה ג"כ יתמו חטאים מן הארץ.

פסוק ו

והוא אומרו על כן אלה אבלה הארץ ויאשמו יושבי בה על כן חרו יושבי הארץ, וחרו הוא כמו נשרפו מלשון עצמי חרה, רוצה לומר על כן נשרפו יושבי הארץ, ובמקום שהיו בראשונה עמים רבים ישארו עתה מהמלחמות והדבר אנשים מעטים, והוא אומרו ונשאר אנוש מזער, וזכר שתהיה הצרה כל כך שתענוגי בני האדם יבדלו מקרב הארץ, (ז) והוא אומרו אבל תירוש אומלל גפן נאנחו כל שמחי לב, (ח) שבת משוש תופים, וגם (ט) בשיר לא ישתו יין, כלומר שלא ישתו היין בשירים ורננות כמו שהיה מנהגם, כמו שאמר (ישעיה ה, יב) והיה כנור ונבל תוף וחליל ויין משתיהם, כי תהיה הצרה כל כך גדולה בין העמים, עד שימר השכר לשותיו, כלומר שהיין עם כל מתיקותו ימר להם, וזכר שלא לבד יהיה זה החרבן בכפרים, אבל גם כן בכל מדינה חזקה שהיא יותר נשגבה ובטוחה מהאויבים לרוב המונה ושבה ימצאו יותר התבואות, תשבר ותחרב ג"כ ויתבטלו התענוגים כולם, (י) וזהו נשברה קרית תוהו שקראה כן על שם סופה שתהיה לתוהו ולשמה, סוגר כל בית מבוא רוצה לומר שיסוגרו הבתים מבוא בהם שום אדם כי איננו, ובמקום שהיו קודם לכן בזמן משושם על היין משוררים בחוצות עתה לא יהיה כן, (יא) כי תהיה צוחה על היין בחוצות מרוב צרתם, ובכלל אמר ערבה כל שמחה גלה משוש הארץ, ובמקום השמחה שהיה בעיר, (יב) נשאר בה שמה ושאייה יוכת שער, רוצה לומר שתשאר אחד מעיר ושנים ממשפחה ולכן יהיה בעיר שמה ושאייה לפי ששער העיר יוכה בכשיל וכלפות שהוא המביא לחרבנה, ויהיה נשאר בלשון זכר במקום נשארה, שהדברים אשר כאלה פעמים יאמרו בלשון זכר ופעם בלשון נקבה.

פסוק יג

ונתן הסבה למה העיר תשאה שממה, באומרו כי זה יהיה בקרב הארץ בתוך כל עם ועם מהעמים, כאדם הנוקף וחובט הזית לראות אם נשארו בו הזתים מועטים ובענפים ובעוללות הכרם אשר יכלה הבציר שישארו שנים שלשה גרגרים בראש אמיר, ככה ישארו מהעמים בכל עיר ועיר אחד מעיר ושנים ממשפחה, וזה הפסוק מורה שלא נאמרה על השבטים זאת הנבואה, כי אם על הגוים, וזכר שאותם המעטים שישארו מהאומות יקבלו אמונת הש"י ויכירו אלהותו, (יד) והוא אומרו המה ישאו קולם ירונו בגאון ה' צהלו מים כי קרא הגאולה העתידה, גאון ה' על דרך (תהלים צג, א) ה' מלך גאות לבש, ואמר צהלו מים, אפשר לפרש מ"ם מים שהוא מ"ם היתרון, שיצהלו וירונו קולם יותר מהמית הים, ויותר נכון לומר שלא בלבד אנשי המזרח ירונו בגאון ה', כמו שנזכר למעלה בפרשת (ישעיה יח, א) הוי ארץ צלצל כנפים אשר מעבר לנהרי כוש, אבל גם אנשי מערב ישאו קולם בגאון השם, וזהו צהלו מים כלומר מצד המערב, לפי שכבר זכרו למעלה כמו שאמרתי, ואמרו (טו) על כן באורים כבדו ה' הוא אצלי מלשון אש, כי היה המנהג בימים הקדמונים, וגם בימים האלה בהתחדש בארץ חדוש גדול יעשו כל הלילה אורים גדולים להודיעו למרחוק מעיר לעיר וממלכה אל עם אחר, וכן אמרו במסכת ראש השנה פרק שני (כב, ב) שבראשונה היו משיאין משואות להודיע לכל ישראל יום קביעות ראש חדש, ועל זה אמר כאן על כן באורים כבדו ה', וגם באיי הים יכבדו שם אלקי ישראל לפי שבזמן הגאולה תתפשט האמונה האלקית בכל מרחקי ארץ, ואפשר לפרש צהלו מים מלשון ים ממש, יאמר המה ישאו קולם ירונו בגאון ה', ותהיה רנתם בהמיית קול כדי שישמע קולם אל יושבי הים ויצהלו משם וירונו גם כן, ולפי שהקול אינו כל כך נשמע למרחוק, לכן ראוי שבאורים שהם משואות של אש יכבדו ה', באופן שמתוך אותו אש שיראו אותם למרחוק, גם באיי הים יכבדו שם ה' אלקי ישראל, והותרה בזה השאלה הראשונה.

פסוק טז

ואמנם פרשת מכנף הארץ ראוי לפרשה באחד משני אופנים, האופן הראשון שנאמרה על קבוץ גליות כאלו אמר הנביא (במדבר כד, יז) אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב מכנף הארץ ותכליתה באחרית הימים, זמירות שמענו שיהיה צבי לצדיק שהוא ישראל או מלך המשיח, ואמנם מתי יהיה זה לא אוכל לאומרו, כי רזי לי רזי לי סוד מיוחד הוא לעצמי, ופירש רש"י מכנף הארץ זמירות שמענו מאחרי הפרגוד שמענו שעתידין להעלות זמירות לארץ ישראל מכנפות הארץ, ומה הם הזמירות צבי לצדיק שעתיד

להיות צבי לצדיק שהוא ישראל רזי לי רזי לי ב' רזים רז פורענות ורז תשועה, והרי תרחק הישועה עד שיבאו בוזזים אחר בוזזים, והענין כולו שהיה מועד הגאולה סתום, אבל הודיע בזה ה' דברים, האחת שקודם הצבי והתשועה ההיא יעברו עלינו צרות רבות ועצומות בגלות, והוא אומרו אוי לי בוגדים בגדו והם המחריבים את ארץ ישראל, ובגד בוגדים שהם אשר החריבו את המחריבים, כאלו תאמר פרס שהחריבה לבבל, ויון שהחריבה לפרס, ורומי שהחריבה ליון, גם הם בגדו בישראל, עוד אודיעך שנית שגם אותם ששלחו יד בעם ה' להחריבו ולהצר לו בגלותו רעה תבוא אליהם, (יז) וזהו אומרו פחד ופחת ופח עליך יושב הארץ, ואמר זה כנגד בבל ופרס ויון שלשת המלכיות שבאו זה אחר זה, שזה החריב את זה.

פסוק יח

וזהו שאמר והיה הנס מקול הפחד יפול אל הפחת והעולה מתוך הפחת ילכד בפח, ושזה כולו יהיה בהשגחה אלקית, כי ארובות ממרום נפתחו וגומר, וזכר שבהתחדש כל אחת מהמלכויות האלה תחרב המלכות הקודמת לה (יט) וזהו אומרו רועה התרועעה הארץ, וזה כנגד בבל, ורוע הוא מענין שבר כמו (תהלים ב, ט) תרועם בשבט ברזל, ואמר פור התפוררה ארץ על פרס ומדי כשלכדו אות' היונים, ולפי שמלכות אלכסנדרוס נחלקה לכמה חלקים אחרי מותו, לכן אמר פור התפוררה ארץ אשר כבר נעשית פירורים, ואמר מוט התמוטטה ארץ על היונים כשכבשה מלכות רומי והשפילה מעלתם מטה מטה.

פסוק כ

ואמנם על חרבן מלכות רומי העתיד אמר נוע תנוע ארץ כשכור, רוצה לומר שהארץ עם היותה מרכז העולם יסוד נח בלתי מתנועע ממקומו שהוא משל לחוזק מלכות אדום וקיומה, תתנועע כשכור המתנועע מזן אל זן, והתנודדה כמלונה וכבד עליה פשעה ונפלה ולא תוסיף קום שלא אמר כן על הנשארות.

פסוק כא

עוד הודיע שלישית שבזמן הגאולה העתידה יפקוד ה' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה באדמה ופירש ה"ר אברהם אבן עזרא זה על המלאכים שרי האומות שלא ישפיעו עליהם, כי הש"י ישדד כחם והשפעתם, וכתב שיש אומרים שנאמר זה על קדרות המאורות ודבוקי הכוכבים אשר יתחדשו בימים ההם, ולפי דעתי הודיע הנביא בזה שיהיה ה' למלך על כל הארץ אלהי כל הארץ יקרא, וכל העמים אליו יעבודו לא לשר ומזל בשמים, וגם מלכי האדמה יחדלו ממלכותם, וכמו שניבא זה הנביא עצמו (לעיל ב, יז - יח) ושח גבהות האדם וגו', והאלילים כליל יחלוף, ונשגב ה' לבדו ביום ההוא, הנה

על זה עצמו נאמר כאן יפקוד ה' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה, ולפי שהיה כל זה מהנביא ייעוד התשועה העתידה שאמר עליה זמירות שמענו צבי לצדיק, (כב) לכן השלים הנביא לספר ענין הגאולה באומרו ואוספו אסיפת אסיר על בור וגו', ר"ל שיאספו אסיפה ויתקבצו אותו עם, שהוא עתה אסיר אל בור הגלות, שסוגרו על מסגר הם יתקבצו בזמן הגאולה, ובהיותם מרוב ימים בגלות יפקדו לתשועה, ולפי שכלל אנשי העולם נכללים עתה בבני ישמעאל שמושלת הלבנה עליהם ובבני אדום שמושלת עליהם החמה, לכן אמר (כג) וחפרה הלבנה ובושה החמה לפי שיתבטל הוראותיהם והשפעתם על אותם האומות, או הוא על דרך (איוב ג, ט) יחשכו כוכבי נשפו, משל על מפלתם, לפי שהקדוש ברוך הוא בהשגחתו הפרטית ימלוך בהר ציון ובירושלם ונגד זקניו יהיה הכבוד, ולא נגד זקני שאר האומות, ורש"י פירש ואוספו אסיפת אסיר על האומות הצובאים על ירושלם שיאספו שמה לרעתם להכשל בסיר המהומה, ואחר כך וסוגרו על מסגר בגיהנם, ומרוב ימים יפקדו בעונותיהם שלימים רבים יפקדו עליהם וגם נכון הוא, והצד השוה בפירושים האלה שנאמרו הכתובים על קבוץ הגליות.

והאופן השני הוא היותר נכון ויותר אמתי אצלי בפירושה, הוא שנאמרה על תחיית המתים העתידה כי מפני שאמר למעלה על האומות, המה ישאו קולם ירונו בגאון ה' וגומר, על כן באורים כבדו ה' באיי הים שם ה' אלקי ישראל, ביאר הנביא הנבואה הזאת איכה ואיככה יהיה הדבר הגדול הזה, שהאומות בכל קצוות הארץ ואיי הים יבואו אל השגת הש"י, ואמר שיהיה זה מפאת תחיית המתים שתהיה בימים ההם, ויקומו בכל מחוז ומחוז מארצות האדמה רבים מישני אדמת עפר, ומהם יתבהלו בני אדם, והמה יגידו וילמדו דרך ה', ובאופן הזה העולם כולו יחד ידעו אותו למקטנם ועד גדולם, והנה מכנף הארץ זמירות שמענו הוא מאמר האומות שזכר למעלה, וכבר ידעת ששם כנף יאמר על הסתר, מלשון (דברים כג, א) ולא יגלה כנף אביו, כמו שפירש הרב המורה, ויהיה אם כן מאמרם מסתר הארץ ומתחת הקרקע, רוצה לומר מאותם המתים שיקומו בתחייה זמירות שמענו שהם אומרים צבי, כי אותם אשר יקומו יגידו לבני אדם אך פרי לצדיק ישראל, ואמונתו ותורתו אמת, ולכן תאמר כל אומה אחרי שהדבר כן, וכי שקר נחלו אבותינו, ושעליו נידונים בעונשים נמרצים בעולם הנשמות כדברי המתים, אם כן רזי לי רזי לי אוי לי, ורזי הוא מענין כחישות ודלות, ויתנו הסבה על האוי והרזון שלהם, באומרם בוגדים בגדו, והוא כנגד הנביאים שהיו להם שהטעו אותם באמונתם הכוזבת וחכמיהם הבאים אחריהם שבפיהם ירצו סלה, וזהו ובגד בוגדים בגדו.

ומפני זה יהיה להם פחת ופחד ופח, כי יפחדו מעונשי הקדוש ברוך הוא שיבואו עליהם, אם בעולם הזה שהוא עולם הפחד, והנס מקול אותו פחד, רוצה לומר מי שינצל מעונשי העולם הזה, יפול אל הפחת שהוא עונש גיהנם אחר המות בהכנס האדם בקבר ומי שלא יקבל שם כל עונשו יפול בפח שהוא העונש שיקבלו בתחיית המתים, כמו שאמר (ישעיה סו, כד) ויצאו וראו בפגרי האנשים וגומר, ולכן אמר והעולה מתוך הפחת, כי זכר לשון עלייה מהפחת לפי שהוא הקבר, והקמים בתחייה יהיו עולים מקבריהם על דרך (שמו"א כח, יג) אלקים ראיתי עולים מן הארץ, ולפי שבתחייה תשוב הנפש מהעולם העליון לחול בגוף, ויתהוה הגוף מהיסודות כמו שהיה, לכן יאמרו כי ארובות ממרום נפתחו להוריד הנשמות מהסדור העליון, וירעשו מוסדי ארץ שהם ארבע יסודות לשיתהוה מהם הגוף כאשר היה בתחילה, ולכן יהיו אותם האומות תמהים בעצמם צועקים ישאו קולם, איך נשתנו עליהם סדרי בראשית שהארץ תפתח בעצמה ויתנועעו חלקיה זה לזה בהתהוות והעדר הגופות לתחיה, והוא אומרו רועה התרועעה הארץ, לפי שתשבר ותפתח האדמה את פיה להוציא את המתים מתוכה, פור התפוררה ארץ שיתפרדו חלקיה ויעשו חלקים קטנים פירורים, כדי שידבק כל אחד מהם באותו גוף שהיה בראשונה, מוט התמוטטה ארץ, רוצה לומר שאם היה על דרך משל הזרוע במקום אחד, והזרוע במקום אחר תמוט ותטה מצד אל צד להדבק כל חלק בחלקי גופו, ובכלל אמר נוע תנוע ארץ כשכור כי היו התנועות ההם לארץ כדי להדבק חלקי הגופות המתיחסים זה לזה, עוד יספרו מתכלית התחייה ויאמרו שחלקי מאותה הארץ שהם הרשעים והפושעים שיקומו בתחיה, לא יתענגו בשכר התחייה, כי הם אחרי שיחיו ויספרו גדולת ה' ואמתתו, יכבד עליהם פשעם יפלו ולא יוסיפו קום, לפי שיהיו נדונים בעונש נמרץ לדור דורים, כמו שאמר (דניאל יב, ב) ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון, ואמר ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי כי תולעתם לא תמות וגומר, והנה המשיל הרשעים בארץ הכבדה, באומרו וכבד עליה פשעה ונפלה ולא תוסיף קום, להגיד שהם כולם חומר ירד מטה מטה, ולא יעלו במעלות השלמות השכל הנפשיי מעלה מעלה, ומפני שתחיית המתים לא תהיה בדרך טבע מפאת הסדור השמימיי, גם שבזמנה יתבטלו מלכיות המלכים והשרים בכל הארץ כמו שביארתי, לכן אמר והיה ביום ההוא יפקוד ה' על צבא המרום במרום וגומר.

והמשיל ענין המתים בתחייה בשובם בגופותיהם ובמומיהם כאשר היו לאסירים שהיו בכור ובמסגר כאלו לא היו מתים, כי אם אסורים ומסוגרים תחת הארץ במסגר, ושיצאו משם במצות השופט שצוה לאוסרם, והוא אומרו ואוספו אספה אסיר על בור וסוגרו

על מסגר שהוא כולו רמז לקבר, ומרוב ימים יפקדו לחיות ולקום מקברם, ולפי שכמו שזכרתי מפני תחיית המתים תוסר עבודת אלקים אחרים מבני אדם, לכן אמר וחפרה הלבנה ובושה החמה, רוצה לומר שלא יעבוד אדם עוד ללבנה ולחמה, או רמז בלבנה אומת הישמעאלים הנמשכים אחריה, והחמה רמז לאומת הנוצרים שמונין לה והחמה מושלת עליהם, והענין ששני האומות האלה הכוללים היום רוב ישוב בני אדם, כולם יבושו ויחפרו כי מלך ה' צבאות בהר ציון ובירושלם, והוא יהיה למלך על כל הארץ לא אלוה אחר, ובעבור שזכר למעלה מן הרשעים שיקומו בתחייה, באומרו וכבד עליה פשעה וגומר, זכר כאן גם כן שכר הצדיקים אשר יקומו בה, והוא אומרו ונגד זקניו כבוד וכמו שאמר לדניאל (דניאל יב, ג) והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד, הנה התבארה הפרשה בזה האופן השני מהפירוש, שיהיו הדברים כולם כפשוטם, רועה התרועעה הארץ פור התפוררה ארץ וגומר, ואינו רחוק שיעיין בה הנביא לשני הפירושים יחד, כי הדברים האלקיים זה דרכם לרמוז בדברים אחרים על כוונות שונות, כמו שהדברים הטבעיים בחכמת בוראם יש לכל אחת מהן סגולות רבות מתחלפות זו מזו, וחכמים ז"ל בפרק שמיני (סנהדרין צד, א) דרשו מכנף הארץ זמירות שמענו צבי לצדיק על חזקיהו, שפתחה הארץ את פיה ואמרה לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם אני אומרת שירה תחת צדיק זה, עשהו משיח שנאמר מכנף הארץ זמירות שמענו צבי לצדיק, ואומר רזי לי רזי לי אוי לי, אמר שר העולם לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם עשה צביונו לצדיק, יצתה בת קול ואמרה רזי לי רזי לי עד מתי יצתה בת קול ואמרה בוגדים בגדו וגומר, ובמאמר ישועות משיחו אשר עשיתי, בחלק השני עיון ראשון פרק שלישי בארתי המאמר הזה כי יש בו עומק רב, וכפי דרכו פירשתי שם הפרשה הזאת באופן אחר יפה מאד יעויין משם, וכפי מה שפירשתי וחפרה הלבנה ובושה החמה הותרה השאלה השנית אשר העירותי בנבואה הזאת.

פרק כה

פסוק א

יהוה אלקי אתה ארוממך וגומר עד אורח לצדיק משרים (כו, ז), כתב הרב אברהם אבן עזרא שהשם אלקי אתה וגומר הם דבר כל אחד מהזקנים שזכר למעלה, ולפי דרכי אחרי שזכר הנביא מה שהראהו הקדוש ברוך הוא מן הגאולה והתחיה אשר זכר, נתן לו יתברך שבח והודאה עליו, באומרו ה' אלקי אתה ארוממך אודה שמך, ורצה בזה שהנפלאות בכלל הנה יסודם הוא האמונה בחדוש בעולם, כי בה אמות החדוש הכולל

ברצון מוחלט יהיה מקום למעשה הנסים והנפלאות, ולכן אמר ה' אלקי אתה כי מימים קדמונים היית לי לאלקים והייתי חייב להודות את שמך, אבל עתה בפרט ארוממך אודה שמך, כי עשית המסות הגדולות והנפלאות ההם, כי בהם יודעו ויתאמתו שהעצות שהיו מרחוק, שהוא חדוש העולם ובריאתו שנזכרו בתחילת התורה הם אמונה אומן, רוצה לומר אמונה אמתית קיימת. ורש"י פירש עצות מרחוק על מראת בין הבתרים שהראה הקדוש ברוך הוא לאברהם, ממשלת הארבעה מלכיות וגלות ישראל וגאולתו באחרונה, ושזה היה אמונה אומן, רוצה לומר אמונה קיימת כי אומן אינו פועל אלא לשון נפעל, ושאר המפרשים פירשו עצות מרחוק על נבואות הנביאים שייעדו על הגאולה, והתחיל הנביא לבאר הדברים שעליהם היה נותן רוממות והודאה לש"י, ראשונה על חרבן האומות שזכר למעלה בפרשה הנה ה' בוקק הארץ ובולקה, (ב) ועל זה אמר כאן כי שמת מעיר לגל קריה בצורה למפלה, רוצה לומר שהעיר שהיתה רבתי עם, שמת למפלה ולגל אבנים, וכן הקריה בצורה וארמון האומות הזרים נשבת מעיר עד שלעולם לא יבנה עוד, וזכר עיר וקריה בצורה וארמון, לפי שהערים יש מהם עיר גדולה מבלי מבצר, ומהם קריה גדולה עם מבצר, ומהם ארמון ומבצר מבלי עיר, לכן דבר על שלשתם, ואמר כי שמת מעיר לגל, שהעיר שלא היה לה מבצר אלא שהיתה רבתי בגוים בשוממותיה וחרבנה שמה לגל אבנים מאין יושב, קריה בצורה למפלה היא העיר שיש לה מבצר שהיתה למפלה, ארמון זרים מעיר, רוצה לומר הארמון שהוא זר ונפרד מעיר, כי הוא ארמון ומגדל לבדו מבלי עיר, שמת אותו שלעולם לא יבנה, ויהיה ארמון שם כולל, כאלו אמר ארמונים זרים מעיר, וראיתי נוסחא בתרגום יונתן שתרגם כי שמת מעיר לגל על קונסטנטי"נא, קריה בצורה למפלה על עיר רו"דאש, וארמון זרים על רומי, ששלשתם הם עמודי מלכות אדום בדתו, וראוי היה להקרא רומי ארמון זרים, לפי שארמון האפיפיור אשר שם החשמנים הנקראים קארדי"נאליש וההגמונים, רובם הם משאר המלכיות ועל המעט ימצא בתוכם איש אחד מהם מרומי, וגם האפיפיור עצמו הוא מן הזרים שימשחו אותם, פעם מצרפת, פעם מספרד ופעם מאשכנז ומיתר הארצות, ואולי שעל כן נקרא ארמון זרים, והענין כולו שהאומות חרוב יחרבו בזמן ההוא, וזכר הדברים העתידים בלשון עבר, כי כן דרך הנביאים להגיד הדברים אשר ראו כאלו הם כבר יצאו לפועל.

ובעבור שאותם שישארו מהאומות יבאו באחרונה להאמין בשם יתברך ולכבדו, כמו שאמר למעלה המה ישאו קולם ירונו בגאון ה', (ג) לכן אמר כאן על כן יכבדוך עם עז, רוצה לומר מעם שהיה עד עתה עז פנים, יכבדוך ויודו שמך בזמן ההוא, וכן כל קרית גוים עריצים ייראוך, ואחרי שנתן ההודאה הזאת על חרבן האומות אשר ראה בנבואתו,

נתן גם כן הודאה על קבוץ הגליות ותשועת ישראל שראה גם כן, (ד) ועל זה אמר כאן מכלל ההודאה, כי היית מעוז לדל ומעוז לאביון בצר לו, שהדל הוא ישראל הנואש מן הגאולה, וכאלו אמר כי כל עיר בצורה וחזקה נלכדה, ומקום הדלים שהוא ירושלם נמלט, ואתה היית לו מעוז ומחסה בצרתו, והמשיל המחסה והמעוז באומרו מחסה מזרם צל מחורב, רוצה לומר מחסה מזרם המטר וצל מחורב השמש שלא ישרפו ולא יכהו, וזה כולו משל לרוב הצרות שעברו עליו בהיותו בגלות ויצילם ה' מהכלייה, ולפי שדמה תוקף הצרות לזרם ולחורב השמש, נתן הטעם על שני הדמויים ההם, ועל ענין הזרם אמר כי רוח עריצים כזרם קיר, רוצה לומר שעצת העריצים שהם האומות המרשיעות ורוחם הקשה על ישראל, היה כזרם החזק המפיל את הקיר והורס את הבנין. ועל הדמוי השני שהמשיל רשעי האומות לחורב שחפת השמש אמר, (ה) כחורב בציון שאון זרים תכניע חורב בצל עב זמיר עריצים יענה רוצה לומר כמו החורב והחום השורף במקום ציה, שמיבש ומפסיד הכל, כן היה שאון הזרים והגוים הנכרים על ישראל, כי אתה אלהינו תכניע חורב בצל עב כלומר תכניע שריפתם בצל חסדיך וכעב רחמיך הרבים, עד שמפני זה זמיר עריצים יענה, רוצה לומר שיר הגוים והעריצים יענה לפניך ויורה את שמך, כי יענה הוא מגזרת (דברים כו, ה) ועניתי ואמרת, והענין כולו על דרך מה שאמר ירונו בגאון ה'.

ואחרי שנתן ההודאה על קיבוץ הגליות זכר תחיית המתים שיהיה בימים ההם, (ו) ועל זה אמר ועשה ה' צבאות בהר הזה משתה שמנים משתה שמרים ואין משתה שמנים כמו משתה שמרים כולו דבר עב וגס ונמאס, ולא אמר גם כן ובלע בהר הזה פני הלוט על גוג ומגוג, וגם לא אמר בלע המות שתסור המיתה מקרית והריגת האויבים מישראל כמו שפירשו המפרשים, אבל אמתת הענין הוא שבזמן התחייה כל הקמים בה לא יקבלו שכר ושלמות, כי מהם יקבלו שכר גדול, ומהם יקבלו עונש נמרץ, וכמו שאמר המלאך לדניאל (יב, ב) אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם, ועל זה אמר הנביא כאן במשל, שיעשה הקדוש ברוך הוא לכל העמים בהר ההוא שהוא ירושלם משתה, שרוצה לומר מאכל כמו שאמר באחשורוש (אסתר א, ג) עשה משתה לכל שריו ועבדיו, אבל לא יהיה אותו משתה שוה לכולם, כי ממנו יהיה משתה שמנים, רוצה לומר סעודת דברים שמנים וטובים, וממנו יהיו משתה שמרים, שהם הפסולת הרע הסמיי, וספר בהפלגת טובת השמנים ורעת השמרים, באומרו שמנים ממוחיים שמרים מזוקקים, כלומר שמשתה וסעודת השמנים יהיו הדברים טובים מאד כמוחות בשר, והשמרים

יהיו מזוקקים ברעתם ובפסולתם מבלי שיתערב בהם דבר טוב כלל, כי יהיו הטובים טובים מאד והרעים רעים מאד, והותרה הזה השאלה השלישית.

ולפי שעיקר התחייה כפי מה שקבלנו תהיה בעמק יהושפט, לכן אמר בהר הזה, ועל אותם הקמים בתחייה שיבאו לסעודת ה', אמר (ז) ובלע בהר הזה פני הלוט הלוט על כל העמים, ומלת ובלע אפשר לפרשה מלשון גלוי וממנו אצלי (במדבר ד, כ) כבלע את הקדש ומתו, יאמר שיגלו בהר ההוא פני הלוט הלוט שהם המתים הנסתרים בבטן הארץ בקבריהם והמעוטפים באדרותיהם, ויגלה אותם השם בהר ההוא, ואם יקשה עליך לפרש מלת בלע על גלוי, תפרשהו מלשון השחתה כפשוטו, יאמר שהפנים הנסתרים מהמתים תחת הארץ שהוא הלוט הלוט, ישחית ויבלע הקדוש ברוך הוא אותו כסוי כשיביאם לידי גלוי ויקימם מקבריהם, ויהיה זה על כל העמים, רוצה לומר בעבור כל העמים, כדי שילמדו האמת מפיהם והאמונה האלקית שהיתה מכוסה ומסותרת מהם תהיה גלויה לעיני הכל, והוא אומרו והמסכה הנסוכה על כל הגוים שהיא האמונה הכוזבת המשותפת להם בפסל ובמסכה, וזכר שכאשר יראו בני אדם תחיית המתים, לא יתלוננו עוד על מיתת קרוביהם, לא יבכו ולא ינודו עליהם, והוא אומרו (ח) בלע המות לנצח ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים, וכיוון עוד במאמר הזה לומר שהדעה השגור בפי בני אדם, שאיש שכב ולא יקום לא ישוב עוד לביתו ולא יכירנו עוד מקומו, אותו הדעת רוצה לומר שהיה המות נצחית על המתים יבולע ותבטל מלבות בני אדם, כי בראותם המתים שכבר מתו קמים מקבריהם חיים יאמרו שאין המות לנצח, וימשך עוד מהתחייה שחרפת עמו ישראל יסיר מעל כל הארץ, לפי שהיו האומות אומרים שהיה ישראל עם נבל ולא חכם בנים לא אמון ואמונה אמתית בם, ועתה מפי הקמים בתחייה יתגלה ויתפרסם שמשה אמת ותורתו אמת ובזה תוסר אותה חרפה, (ט) עד שאז יאמר ישראל הנזכר הנה אלקינו זה קוינו לו ויושיענו, רוצה לומר הלא אמרתם שלא היה לנו תורה ולא אלקי אמת, אינו כן כי אלקינו זה אשר קוינו לו בגלות הארוך הזה הוא יושיענו ולכן נגילה ונשמחה בישועתו ורש"י פירש קוינו לו שיושיענו, וחכמים ז"ל (פסחים סח, א) הקשו מהסתירה שיראה מאומרו בלע המות לנצח, למאמר (ישעיה סה, כ) כי הנער בן מאה שנה ימות נאמר על אומות העולם שישרתו את ישראל בכרמים ומרעה הצאן והוא דרך דרש, ומה שכתבתי הוא הנכון כפי הפשט והותרה בזה השאלה הרביעית.

ואם לא תרצה לפרש פרשה ועשה ה' צבאות לכל העמים משתה שמנים משתה שמרים על תחיית המתים כמו שפירשתי אותה, הנה תפרשנה בהכרח על חרבן האומות שיהיה בארץ ישראל, בבואם אלו על אלו באחרית הגלות שאז יהיה יום נקם לה' ועליו אמר

הנביא (עובדיה א, טז) כי כאשר שתיתם בהר קדשי ישתו כל הגוים וגומר, ואמר גם כן (זכריה יב, ב) הנני נותן את ירושלם סף רעל לכל העמים, לפי שבבוא מלכי הנוצרים באחרית הימים לכבוש את ירושלם ולהחריב את יושבי הארץ, יעלו עליהם הישמעאלים בני ערב מפאת המזרח והצפון, כמו שיתבאר אחר זה, והיתה עת צרה לאלה ולאלה, ולכן הנביא בתתו ההודאה והרוממות לשם יתברך על גאולת עמו, באומרו שאון זרים תכניע וגומר, ביאר באיזה מקום ואיזה אופן יהיה זה החרבן, ועליו אמר ועשה ה' צבאות בהר הזה משתה שמנים משתה שמרים, שיעיר השם יתברך רוח האומות ההם לעלות שמה, ויקדיש קרואיו לזבוח באותו הר הקודש ולפי שהנוצרים ההם יצליחו בתחילתם שמה ומרה תהיה להם באחריתם, לכן אמר שיעשה להם הקדוש ברוך הוא משתה, ושבראשונה יהיה משתה שמנים, ובאחרונה יהיה להם משתה שמרים, וקרוב לזה פירשו רש"י, אמר כשיבואו העמים לצבוא על ירושלם הם סבורים לאכול משתה שמנים ויהפך להם למשתה שמרים, ואמר הנביא שיבלע הקדוש ברוך הוא גם כן בהר ההוא פני הלוט הלוט, והוא משל לעמים שיבואו על הנוצרים מפאות המזרח והצפון שהיו מכוסים שמה, ועשו עצתם ויועדו יחדו לבא גם כן לרשת משכנות לא להם, ועל זה אמר והמסכה הנסוכה על כל הגוים, וכראות ישראל נקמתם בכל צריהם אשר ירדפום, לא יזכרו עוד הרוגיהם בגלות ולא יבכו ולא ינודו עוד על צרותיהם אשר סבלו שמה. וזהו בלע המות לנצח, רוצה לומר המות וההריגה אשר קבלו בגלותם תשכח מפיהם לנצח, ומחה ה' אלקים דמעה מעל כל פנים כי לא יבכו עוד על צרותיהם, ואפשר לומר שהפסוק מדובק וקשור עם מה שלמעלה, כי לפי שאמר והמסכה הנסוכה על כל הגוים אמר עליה בלע המות לנצח, רוצה לומר שאותה המסכה הנסוכה על כל הגוים, והיא הסברה אשר נועצו לב יחדו ויתיעצו לבוא לכבוש את ירושלם, אותה החברה והמסכה הנסוכה שהיתה על כל הגוים, יבלענה המות לנצח, רוצה לומר המות שיבא עליהם במלחמה ההיא, יבלע וישחית חרבתם ועצתם שלא ישובו עוד אליה לנצח, ותהיה כל כך צרתם וחרבנם שלא ישאר מי שיבכה עליהם, וזהו ומחה ה' אלקים דמעה מעל כל פנים, ומתוך אותה נקמה חרפת עמו יסיר מעל כל הארץ, ויאמר ישראל ביום ההוא הנה אלקינו זה קוינו לו ויושיענו וגומר, כי לגודל תשועתם ונקמתם מאויביהם ישמחו ויגילו.

פסוק י

והוא אומרו מיד כי תנוח יד השם בהר הזה, רוצה לומר שיד ה' גבורתו ומגפותיו ינוחו באותו ההר על אויביהם, ויחריב את מואב תחתיו במקומו כמו שיודש התבן בהיותו באשפה שהוא מדמנה, כי באשפה התבן מעצמו ישבר וידוקדק וזכר למואב בפרט מפני

שיעזור לאויבים במצור ירושלם, ולרוב גאותו גם כן כמו שאמר (ישעיה טז, ו) שמענו גאון מואב גיא מאד, ואפשר לפרש גם כן מדמנה על עיר גדולה מארץ מואב.

פסוק יא

וזכר שתהיה צרת מואב כל כך שיפרש ידיו בקרבו כאשר יפרש השוחה לשחות, והוא על דרך (איכה א, יז) פרשה ציון בידיה, רוצה לומר שיפרש וישבר ידיו בקרבו, ויכה בהם על פניו כדרך המקוננים, ויפוצו זרועי ידיו בצרתו מצד אל צד, כמו שיפרש השוחה שמכה בידיו המים בכח גדול ובזה ישפיל גאותו, והרב ר' אברהם אבן עזרא פירש ופרש ידיו על השם יתברך שיפרוש ידיו בקרבו של מואב השוחה והשפיל גאות מואב עם ארובות ידיו וגם נכון הוא.

פסוק יב

ודבר עוד הנביא כנגד האויב או כנגד מואב באומרו, ומבצר משגב חומותיך השח, רוצה לומר המבצר והחומות שהיו משגב אליך, הקדוש ברוך הוא ישח וישפיל לארץ עד שיעשה אותם כעפר האדמה, וכבר ידעת שהנביאים פעמים ידברו לנכח ופעמים שלא לנכח. והנה אמר ומבצר משגב חומותיך שהוא סמוך על סמוך, כמו (שמואל - ב כד, ט) מספר מפקד העם, ויתכן שעל החומה היה המשגב, שהוא המגדל ועל המגדל מבצר חזק אחר, ולהיותם שלשה רוצה לומר מבצר משגב חומותיך, אמר כנגדם שלשה מיני השפלה והוא אומרו השח השפיל הגיע לארץ עד עפר:

פרק כו

פסוק א

אבל ירושלם לא תהיה כן כי אם בהפך, שביום ההוא יושר השיר הזה בארץ יהודה ויאמרו עיר עוז לנו ישועות ישית חומות וחיל, ומפני שעיר לשון נקבה ועז לשון זכר, נראה לפרשו שעיר סמוך לעז, שהוא שם להקדוש ברוך הוא שהוא עזוז וגבור, יאמר עיר הכח והיכולת היא שלנו, וישועות ישית היא בחילה ובחומותיה, ואם בזמן גלותה הגוים באו מקדשה, עתה לא יהיה כן כי לא יוסיף עבור בה עוד ערל וטמא.

פסוק ב

אבל פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים, שהוא ישראל צדיק במעשיו וצדיק באמונתו באמת עם כל אורך גלותו גם היה שומר אמונים מקוה וממתין נחמות הנביאים שנבאו על הגאולה, והוא מלשון (בראשית לז, יא) ואביו שמר את הדבר, ואולי רמז באומרו גוי צדיק שומר אמונים שבני הגולה יקומו ויתקבצו לעלות לירושלם, ובאותו

טלטול וקבוץ גליות וצרות הזמן ההוא שיקראו חבלי משיח, ימותו הרשעים והפושעים שבהם, ולא יזכו לעלות אל הר ה', כי אם גוי צדיק שומר אמונים, והגוי הצדיק ההוא יבא שמה.

וביאר הנביא שבני ישראל בבואם בירושלם יתפללו לאל על שני דברים, ראשונה שימול לבבם הערל ויטה יצרם הרע להיות תמיד סמוך ונכנע לשכלם באופן שלא יחטאו עוד, ועל זה אמר (ג) יצר סמוך תצור, והשני שישים שלום ביניהם ומשאר האומות, וזהו שלום שלום כי בך בטוח, וה"ר אברהם אבן עזרא פירש מי שיצרו סמוך עליך, אתה ה' תנצרנו בשלום, (ד) על כן יאמרו אבות לבנים בטחו בה' עדי עד, וכפי מה שכבר פירשתי, היה הנביא אומר להם ומבטיח אותם שכן יהיה כמו שיתפללו, והוא אומרו בטחו בה' עדי עד, רוצה לומר אל תבטחו בחומות ירושלם, ולא במלכי האומות ואהבתם, כמו הייתם עושים בשבת אבותיכם בארץ, שזהו מה שהביאם לכל גלות, ואל תבטחו בדבר מזה, כי אם בה' כי ביה ה' חוזק עולמים, לא בדבר אחר.

פסוק ה

והראיה על שבו החוזק האמתי, כי השח יושבי מרום בגבהותם וכל קריה נשגבה, הקדוש ברוך הוא ישפילנה ישפילה עד ארץ ויגיענה עד עפר, ולא עוד אלא שאותה הקריה יירשוה בני ישראל וירמסוה רגלי עניי עמו, והוא אומרו (ו) תרמסנה רגל רגלי עני פעמי דלים ואולי אמר רגלי עני על המשיח שנאמר בו (זכריה ט, טו) עני ורוכב על חמור, ופעמי דלים על כלל בני ישראל, ועוד אחשוב שאמר כי השח יושבי מרום יורה על אדום, כי מרום יורה על רומי כי הם שוים בלשון, ושאמר קריה נשגבה עליה, כי הנה קריה נשגבה ועיר בצורה ובצרה כולם לשונות מענין אחד נאמרו על רומי, ואין להפלא אם באו כל הדברים האלה בלשון עבר, בהיות כולם עתידות שכבר זכרתי פעמים, כי כן דרך הנביאים לספר מה שראו כאלו כבר יצא כולו לפעל.

פסוק ז

אורח לצדיק משרים עד ביום ההוא יפקוד ה' בחרבו הקשה, (כז, א) כתב רבינו שלמה ראיתי מדרשי ההגדה רבים למקראות של פרשה זו, ואינן מיושבים לא על דקדוק הלשון, ולא על סדר המקראות, ובאמת צדקו דברי הרב כפי דרך מדרש ההגדה, וכבר התעצם כבודו לחלוק עליהם בזה המקום, כי כן ראוי לעשות למפרש הטוב והישר, לפי שדבריהם ז"ל היו על דרך הסכמה, והיו סומכים ספורי דעותיהם לכתובים, אבל על דרך אסמכתא, ולכן השרישנו הרב הקדוש הזה, שהדרש ידרש והמקרא תתישב על פשוטה, וגם אני ראיתי בדבריו ובדברי שאר המפרשים דרך לא סלולה בפירוש הכתובים האלה,

לפי שכולם פירשו אותם מבלי קשור נאות בענינם, ופירשו אורח לצדיק מישרים וגומר, דרך תפלה, אתה האל הישר פלס מעגל צדיק להוליכו לקבול שכרו, ופירשו (ח) אף ארח משפטיך כאשר צפינו לקבל הטובה ממך, כן קוינו לראות אורח משפטיך ונקמותיך בעשו הרשע כך פירש רש"י, וה"ר דוד קמחי פירש אפילו באורח משפטיך ודיניך שתיסר אותנו בגלות, ה' קוינוך ולא מאסנוך ולא היינו מתיאשים מן הגאולה אבל לשמך הגדול תאות נפשינו תמיד:

ופירש רש"י (ט) נפשי אויתיך בלילה בגלות הזה הדומה ללילה, אף רוחי בקרבי אשחרך אתחנן לך, וכל זאת למה כי כאשר משפטיך באים לארץ יושבי תבל מצדיקים דיניך, וה"ר דוד קמחי פירש גם כן נפשי אויתיך בלילה שהוא מדבר בשם ישראל, כי כאשר משפטיו יתברך יהיו בארץ ילמדו לעשות צדק כל יושבי תבל. אבל לא יעשה כן זה הרשע שלא ילמד לעשות צדק, והוא אומרו (י) יוחן רשע בל למד צדק, ולכן התפלל שלא יראה בגאות ה'. ובבראשית רבה (ס"ז ה,) יוחן רשע בל למד צדק, ר' שמלאי ואמרי לה בשם רבי אבהו, בשעה שאמר יצחק לעשו (בראשית כז, לז) ולך איפה מה אעשה בני, אמר יצחק לפני הקדוש ברוך הוא ריבונו של עולם יוחן, אמר רשע הוא, אמר ליה בל למד צדק, לא כבד את הוריו, אמר ליה בארץ נכחות יעול, עתיד הוא לפשוט ידיו בבית המקדש אמר ליה אם כן השפע עליו טובה בעולם הזה, ובל יראה גאות ה' לעתיד לבוא, הוי (שם לט) ומשמני הארץ יהיה מושביך, וכן דרשו בתנחומא (יא) ה' רמה ידך בל יחזיון, היה הנביא מבקש שלא יראו האומות בהטיב הקב"ה את ישראל, אמר לו הקדוש ברוך הוא מוטב שיחזו ויבושו, והקשה הרב על הדרש הזה מדרך דקדוק, ופירש בו ה' נסתלקה גבורתך, מעל צריך בל ראו גבורתך כי ראו דרכם צלחה בבקשה יחזו ויבשו קנאת עם בטובה שתטיב לעמך, ואף הם בעצמם יראו משפט נקמתך שתאכלם אש, ויש מפרשים רמה ידך בל יחזיון שלא יראו עונג העולם הבא, אבל יחזו ויבשו ויקנאו על שכר ישראל הרוחני (יב) לפי שאתה ה' תשפות שלום לנו ואמנם אומרו, (יד) מתים בל יחיו, פירשו רש"י כדרך חכמים ז"ל (עיין כתובות קיא, ב.) על אומות העולם, ושקראם רפאים לפי שרפו ידיהם של ישראל מתורתך, ופירש (טו) יספת לגוי לישראל יספת תורה וכבוד, ורחקת מלפניך כל שאר קצוי ארץ, והרד"ק פירש מתים בל יחיו על אלהי העמים, שהם מתים שאין בהם ממש, והם רפאים לא יקומו ממקומם, ולכן פקדת הרעה עליהם ועל עבדיהם מעת הגאולה כמו שכתוב ותשמידם ותאבד כל זכר למו, ופירשו כולם יספת לגוי ה', (טז) וה' בצר פקדוך, על ישראל שבעת צרתם יבקשו פני השם ולא אחר, ולפניו עשו צקון לחש, רוצה לומר תפלה נשפכת, והיו מודים שמוסרך למו ואינו במקרה, והם

כמו (יז) הרה שתקריב ללדת שיגדלו חבליה, כן היו מפני השם בעת צרתם לפי שלא נעשתה שאלתם לגאלם, ושזהו (יח) הרינו חלנו כמו ילדנו רוח, ופירש רש"י (יט) יחיו מתוך על ישראל שיקומו לתחיית המתים הפך הרשעים שלא יקומו, כי טל אורות טליך, כי נאה לך לעשות כך, שיהא טל תורתיך ומצותיך להם טל של אור, ופירש וארץ רפאים תפיל על הרשעים שרפו ידיהם מתורתך, (כ) לך עמי בוא בחדריך לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, או התבונן בלבך על מעשיך כמו שדרשו בתנחומא, וגם דרשו שם סגור פתחי פיך שלא תהרהר אחר מדת הדין, והרב רבי דוד קמחי פירש יחיו מתיך על ישראל ששוכנים בגלות ונשכחים בו כמתים, ושעליהם אמר הקיצו ורננו שוכני עפר, ושאמר כנגד השם כי טל אורות טליך שהיא הגאולה, הן אלה קצות דרכיהם, והם רחוקים ממני כפי סדר הנבואה ועניניה, ומה שנראה לי לפרש בה כפי פשוטה אגיד לך פה.

הנה הנביא אחרי שזכר ענין הגאולה, וגם רמז בה על תחיית המתים מהאומות, כמו שפירשתי למעלה, עשה בנבואתו זאת תלונה כנגד האל, וערך עמו משפט על מתי ישראל שמתו בגלות, וגם אותם שנהרגו על קדושת שמו, לפי שלא נאמר לו עליהם בפרט דבר בנבואתו, ולכן התחיל בתלונתו (ז) אורח לצדיק מישרים, רוצה לומר הדרך הראוי לצדיק הוא שיעשה הדבר ביושר, ואתה אלקינו תפלס ותשקול במאזני צדק מעגל הצדיק אם הוא ישר אם לא, כי פלס ומאזני משפט לה' לשקול ולפלס המעגל הישר של הצדיק, ואחרי שכן דרכך לעשות וישר יחזו פניך, ראוי הוא גם כן שיהיה (ח) אורח משפטיך ישר כמו שאתה רוצה שיהיה דרך הצדיקים לדעת ישרם בארחותם, ככה אנחנו קוינו לראות אורח משפטיך וישרם ולשמך ולזכרך תאות נפש, כלומר נפשנו נכספה וגם כלתה לראות יושר משפטיך, בעבור שמך וזכרך שהוא צדיק וישר ה' כי כן שמך וזכרך, ואומרו עוד נפשי אויתיך בלילה הוא גם כן מאמר הנביא על עצמו, שהיה מעיין ומתבודד בדבר הזה כל הלילה וגם באשמורת הבקר, שהוא הזמן היותר מוכן לעיין, מפני התכת האידים העולים אל המוח, וזהו אף רוחי בקרבי אשחריך, וביאר התועלת שימשך מהחקירה הזאת, באומרו כי כאשר משפטיך לארץ צדק למדו יושבי תבל רוצה לומר כי כשיראה בקרב הארץ יושר משפטיך, ילמדו ממנו לעשות צדק כל יושבי תבל, ויעשו בני אדם כמעשיך בצדק ומשפט ומישרים, ואחרי שהקדים כל זה, ביאר עצם התלונה והתרעומת, באומרו (י) יוחן רשע בל למד צדק בארץ נכחות יעול ובל יראה גאות ה', רוצה לומר וכי דבר ראוי והגון הוא שירוחם ויוחן הרשע, שלא למד הצדק מימיו, ובארץ נכחות שהיא ארץ ישראל יעול, ויעשה חמס ולא יהלל גבורתך, ולא יודה יכולתך, אבל יאמר בכח ידי עשיתי, שאינו מיחס הצלחותיו ליכולת האלקי, כי אם לכחו, והוא אומרו ובל יראה

גאות ה', וכיוון שהדבר ברשעתו, (יא) כן ה' רמה ידך בל יחזיון, רוצה לומר הרימה ידך ויכולתך עליהם, כיון שהם בלתי רואים, ומבלתי מבטים ביכולתך ולא יחזון אותו עוד כל ימי הארץ, אבל תכביד עליהם עונשך, וזהו בל יחזיון, ויהיה הרמת ידך עליהם באופן שיחזו ויבושו קנאת עם, רוצה לומר שיכירו ויראו הקנאה שאתה מקנא על עמך, ויענשו צוררי ישראל באש חרונך, והוא אומרו אף אש צריך תאכלם ולפי שהנביאים כולם היו מתנבאים על ביאת הגאולה, אמר ישעיהו שבזה לא נחה דעתו, וזהו (יב) ה' תשפות שלום לנו, רוצה לומר אמת הוא ה' אלקים, ידעתי ה' ידעתי שיבא זמן שתשפות, רוצה לומר תערוך שלום לנו, והוא עם מלך המשיח והגאולה, כי כל מעשינו מהגלות והצרות הבאות עלינו, אתה פעלת אותם לנו ואינם במקרה, וכמו שנתקיימו הרעות בהבטחתך, כן נאמין שיתקיימו ייעודי הגאולה ותשפות שלום לנו, אבל עם כל זה ישאר לנו ספק גדול, והוא (יג) שבעלונו אדונים זולתך והם מלכי האומות בגלות, ועם כל תוקף צרותינו לא עזבנו שם אלקינו, ולא פירשנו כפינו לאל זר, וזהו אומרו לבד בך נזכיר שמך, ומה תעשה אם כן לאותם הצדיקים והחסידים שמתו בגלות ונהרגו על ייחוד קדושת שמך הם וצאצאיהם לעיניהם ומה יועילום קבוץ הגליות, אחרי שהם מתו ולא אכלו בטובה, וזהו אומרו בדרך תמיהה (יד) מתים בל יחיו רפאים בל יקומו, רוצה לומר בקבוץ הגליות ולא יראו בתשועת ה', כיוון שאתה פקדת ובהשגחתך השמדת אותם וכל זרעם, וזהו אומרו פקדת ותשמידם ותאבד כל זכר למו, ולגוים המרשיעים עשית בהפך, כי (טו) יספת לגוי נכבדת רחקת כל קצוי ארץ, רוצה לומר לבני ישראל עשית שמד ואבוד כל זכר, ולגויי האומות עשית תוספת עצומה, והרחקת את גבולם עד מרחוק, וזהו רחקת כל קצוי ארץ, ואמר נכבדת שהוא מהנפעל, כאומר כנגד השם, האם נכבדת וקבלת כבוד ורוממות לפי שיספת לגוי ורחקת כל קצוות ארצותם, באמת לא קבלת כבוד מזה, כמו שתקבל בתשועת ישראל, וכמו שיאמר הנביא אחר זה עתה ארומם עתה אנשא, וכן דרשו הפסוק הזה בפסיקתא יספת לגוי נכבדת, אמר לו הנביא רבון העולם נתת לגוי שלוה, שמא קילסוך עליה, תתן לו בן אינו מוהל וכו'.

ולפי שהיתה תלונתו זאת כל כך זרה וקשה נגד השם, התנצל הנביא ממנה באומרו (טז) ה' בצר פקדוך צקון לחש מוסרך למו, רוצה לומר ה' אלקינו עמך בית ישראל בצרה גדולה פקדוך, ולכן לחשם ודבריהם הם ממצוקה רבה, לפי שמוסרך למו רוצה לומר הצרות והעונשים הם כולם עליהם, אבל אין זה תרעומת מהעדר אמונה ולא מחוסר האהבה ודבקות באלהותך, כי הם באמת (יז) כמו הרה תקריב ללדת שתחיל ותזעק בחבליה, ועם כל צעקתה אינה אויבת לבעלה שסבב לה כל זה, כן היינו מפניך ה', שעם

כל הייסורין שתביא עלינו לא נזוז מאהבתך, ועל דרך זה אמר המליץ הבדרשי בתחילת הממים, מתדמה מבכירה מצרה מתחלחלת מחבליה, מקללת מאבנים משכבי מזדוג, מהרתה מתנחמת מעמלה, מאהבה מנשקת, וזכר הנביא שעם היות שתתדמה האומה לענין ההרה שנתקרב ללדת, במה שתחיל תזעק בחבליה, הנה יש הפרש גדול ביניהם, לפי שההרה היולדת תתנחם עם הבן אשר תלד, ותשכח חבליה עם שמחת הבן הזכר, ואנחנו לא כן (יח) כי הרינו חלנו כמו ילדנו רוח והסבה בכל הצער הזה היא, ישועות בל נעשה ארץ ובל יפלו יושבי תבל, רוצה לומר לפי שלא נעשתה התשועה בארץ ישראל הנבחרת לעמך, ואמר נעשה להגיד שהכל היה על עונותיהם, וגם היה צערם לפי שלא בא מפלת האומות ועונשם, וזהו בל יפלו יושבי תבל, וה"ר אברהם אבן עזרא פירש ה' בצר פקדוך, סמוך עם מה שלמעלה, שעם היות שיספת לגוי ה' וישראל בגלות ברוב צרה הם, עם כל זה בצר פקדוך וגומר, אף על פי שמוסרך למו והוא כובד הגלות והצרות.

עד כאן היתה תלונת הנביא ותרעומתו, ועליה השיבו השם (יט) יחיו מתיך נבלתי יקומון, רוצה לומר ראה ראיתי עיקר תלונתך, שהיא על מתי עמך שמתו בגלות ולא ראו בטובה, וחשבת שבל יראו בתשועת השם, אך אין הדבר כמו שאמרת מתים בל יחיו רפאים בל יקומו, אבל הוא ההפך שבזמן ההוא יחיו מתיך, רוצה לומר מתי עמך שמתו בגלות בידי שמים, ונבלתי שהם הנהרגים על קדושת שמי, שעל כן קראם נבלתי בכנוי, אלו ואלו יקומו כולם מקבריהם בזמן הגאולה, ולכן אמר כנגדם הקיצו ורננו שוכני עפר, כי יקיצו משנתם שהוא משל לתחייה, וירננו על הגאולה ועל התשועה שיראו בעיניהם, ולפי שהיה זה קשה לציירו, מפאת הגוף שנפסד ושב לעפריותו, לכן אמר עוד כי טל אורות טליך וארץ רפאים תפיל, רוצה לומר שיבא טל מאת השם יתברך על הארץ, יהיה כח הטל ההוא ככח טפת זרע הזכר להתהוות העובר, והעפר ההוא בסבת ההכנה שישים הקדוש ברוך הוא בו בדרך נס, יהיה כזרע הנקבה באופן שתתרכב האדמה ויעשו בה הגופות באותו אופן שנעשה אדם הראשון מן האדמה, ולפי שהיה לזמן רחוק לקץ הימין, לכן אמר אחר זה (כ) לך עמי בוא בחדריך וסגור דלתך בעדך כלומר סתום פיך וסבול הגלות, וסגור הדלת הוא קיום המצות שיגינו עליהם, אמנם אומרו חבי כמעט רגע עד יעבר זעם, בא להודיע כמה מהזמן יהיה תחיית המתים שזכר למעלה אחרי קבוץ גליות, ועל זה אמר אחרי יחיו ממתיך, שראשונה תהיה נקמת השם באומות, ואחר כך תהיה תחיית המתים, והוא אומרו לך עמי בוא בחדריך וסגור דלתך בעדך, רוצה לומר בזמן מלחמות האומות אל תצא לריב מהר, חבי כמעט רגע, כי במעט מהזמן תהיה המלחמה והנקמה ההיא, ויעבור זעם השם הנשפך על האומות באותה נקמה ומיד תהיה התחייה.

פסוק כא

וביאר עוד הענין באומרו כי הנה השם יוצא ממקומו לפקוד עון יושב הארץ, וזה יהיה באותה מלחמה והנקמה ואחרי אותה ההריגה המופלגת תגלה הארץ את דמיה ולא תכסה עוד על הרוגיה שהוא בתחיית המתים, וכיוון באומרו וגלתה הארץ את דמיה על המתים בגלות בידי שמים, ולא תכסה עוד על הרוגיה על הנהרגים על קדושת השם, שאלו ואלו יקומון כולם בתחייה, ותגלה אותם האדמה ולא יכסה עוד עליהם עפר. ומזה התבאר לך אמתת מה שכבר הודעתיך פעמים, שיש שתי תכליות בפליאת תחיית המתים, האחת פרטי באומה שיקומו הצדיקים מהם שמתו ונהרגו בגלות לראות בישועת השם, וכמו שאמר על זה ישעיהו עצמו (לקמן סו, י) שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה, והנה יתבאר עוד התכלית הזה בדברי זה הנביא וכמו שאזכור, והתכלית השני הוא כולל לכל האומות, כדי שיכירו וידעו כל יושבי תבל, כי להשם המלוכה ומושל בגוים וכמו שזכרתי. ולמה יקשה על אחרוני חכמי אומתינו הדעת הזה, רוצה לומר שיקומו בתחייה צדיקי ישראל וגם כן מאומות העולם ומרשעיהם, כי כבר הסכימו על זה מגדולי חכמי ישראל, כמו שאמר בפירקי רבי אליעזר (פ' לד) מתים בל יחיו רבי יוחנן אומר כל המתים עולים לתחיית המתים חוץ מדור המבול שנאמר רפאים בל יקומו, מתים בל יחיו אלו הגוים שהם כנבלת בהמה יקומו ליום הדין אבל לא יחיו, אנשי דור המבול אינם עומדים כלל שנאמר בל יקומו, וכל נפשותם נעשו רוחות מזיקים לבני אדם, ולעתיד לבוא הקדוש ברוך הוא מאבד אותם מן העולם הזה, כדי שלא יהא אחד מהם מזיק לבני אדם מישראל עוד שנאמר לכן פקדת ותשמידם ותאבד כל זכר למו, הרי לך מבואר מדברי השלם הזה אמתת מה שזכרתי, ומה מתקו לי דבריו בחלוף אשר עשה בין ההקמה לדין ובין התחייה, שההקמה היא שוב הנפש אל הגוף ובנאו לקבל שכרו או עונשו, והחיות הוא השכר והנצחיות בהשגה האלקית, ואחשוב שלכן אמר המלאך לדניאל (יב, ב) ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם, שהנה לא אמר ורבים מישני אדמת עפר יחיו, אלא יקיצו שהוא כמו יקומו, ולענין השכר אמר אלה לחיי עולם, כי הוא הנקרא באמת חיים, ולא אמר חיים בענין העונש, כי אם לחרפות ולדראון עולם, ויצא לנו מזה שדרשו מתים בל יחיו לענין תחיית המתים כמו שפירשתיו וכן דרשו בפרק שני דייני (כתובות קיא, א) יחיו מתיך, אלו מתים שבחוצה לארץ על ידי מחילות עושין מחילות בקרקע, ובתנחומא דרשו נבלתי יקומון, אותם שהיו מתנבלים בשבילי, זה נצלב למה שמל את בנו, זה נשרף למה ששמר את השבת, זה

נהרג שקרא בתורה, הנך רואה בעינך שכאשר תקבץ דברי השלמים האלה כולם, והיו לאחדים בידך באמת כל מה שפירשו בכתובים האלה והותרה השאלה החמשית.

פרק כז

פסוק א

ביום ההוא יפקוד ה' וגומר עד סוף הנבואה, עתה יבאר הנביא מה שהשיבו האל יתברך על חרבן האומות, וענין כל מה שהרעו לישראל, ולפי שהם ברשעתם כבעלי חיים הטורפים, והשרצים הגדולים הממיתים, לכן קראם נחש בריח ונחש עקלתון, ואין ספק אצלי שלאדום וישמעאל קרא כן, שאחד מהם הוא נחש מתפשט מן הקצה אל הקצה, שהוא ישמעאל המושל ברוב יישוב בני אדם, ולכן קראו בריח, רוצה לומר מבריח מן הקצה אל הקצה, ואת אדום קרא נחש עקלתון להיות מעוקל במעשיו, כאלו אמר שעם היות שעתה הקדוש ברוך הוא יסביר פנים אל אדום וישמעאל בחטאת ישראל, ועל כן רבו כמו רבו עד היותם כמו לויתן הנחש הגדול, הנה בזמן ההוא יפקוד השם עליהם בחרבו הקשה להחריבם, וגם שאר מלכי האדמה שאינם מאמונתם ולא מהמונם, אשר בקצות היישוב יחריב וימס, ולכן אמר והרג את התנין אשר בים, ורש"י פירש שלשת התנינים שנזכרו בפסוק הזה על אשור ומצרים ואדום, יהיה מה שיהיה יאמר הנביא שהשם יתברך ינקום נקמתו מהאומות ויחריבם, ואמנם לישראל יפקוד ברחמים, והוא אומרו (ב) ביום ההוא כרם חמר ענו לה, כי מפני שדמה אותה ישעיה עצמו בראש הספר הזה (לעיל ה, ד) לכרם שעשתה באושים, אמר שבאותו זמן יעשה ענבים טובים עד שתהיה הכרם כולה יין, כי חמר הוא היין החזק הטוב, כלומר שיקראו אותו כן, וענו הוא מלשון (דברים כו, ה) וענית ואמרת, והם היות שבזמן רשעת הכרם, אמר עליה (שם ה, ה) הסר מסוכתו והיה לבער הנה עתה לא יהיה כן, אבל הוא יתברך יצרנהו כאישון עינו, וזהו (ג) אני ה' נוצרה או שהוא היה נוצר אותה בגלות, וכן תחת אמרו בזמן רשעתה (שם ה, ו) ועל העבים אצוה מהמטיר עליו מטר, אמר עתה בהפך לרגעים אשקנה, רוצה לומר לרגעים הראוים אשקנה כדי שלא ישטפה גשם שוטף, ויפלו העבים מכובד המטר, וזהו פן יפקוד עליה לילה ויום אצרנה, רוצה לומר תדע לך למה אמר לרגעים אשקנה הוא, פן יפקדו עליה בבת אחת ויחסרו העלין שבה, אם לחסרון המטר ואם לשטיפת רבויו, ולכן לילה ויום אצרנה מכל הפגעים, והראב"ע פירש אני ה' נוצרה על השכינה שהיה בציון, ופירש לרגעים אשקנה על הנבואה, ושמלת פן הוא במקום לא שלא יפקוד עליה האויב.

ועוד זכר שאף בגלות לא נהג עמהם הקב"ה כפי מעשיהם, והוא אומרו (ד) חמה אין לי, כלומר לא הייתי מענישם באף ובחמה, כי אם הייתי מענישם בחמה, היו מתרבים עליהם כל כך מהצרות שיבאו לידי כליה, וזהו אמרו מי יתנני שמיר ושית שהוא משל לחוזק הצרות אלחם עמהם אין ספק שבפשיעה אחת אציתנה ואשר פנה באש עד כלה כי מלת אפשעה הוא מלשון (שמ"א כ, ג) כפשע ביני ובין המות, (ה) או יחזק במעוזי רוצה לומר אציתנה ואשרפנה יחד, או יחזק כל אחד מהם במעוזי שהיא תורתי, ואז יעשה שלום לי כלומר יעמדו עמי בשלום, ואני אברכהו בשלום, וזהו שלום יעשה לי, אמנם הבאים מהגלות ישמחו בשלמותה ולא יחטאו עוד באופן שלא יבואו לידי עונש, (ו) והוא אומרו הבאים ישרש יעקב יציץ ופרח ישראל, כלומר יתן שורש למטה ויציץ ופרח למעלה, ומלאו פני תבל תנובה והוא שרבו ויעצמו במאד מאד, וכפל הענין במלות שונות, (ז) באומרו הכמכת מכהו הכהו אם כהרג הרוגיו הורג, רוצה לומר האם היתה המכה שהוכה בה העם הזה, נערכת אל יד המכה שהוא יכולת הקב"ה הבלתי בעל תכלית, באמת לא היתה כן מכתו כיון שניצולו ממנה, כי בהיות המכה בלתי בעל תכלית, הנה אם היתה ההכאה לפי ערכו תכלם, וזהו אומרו הכמכת מכהו שהוא הקדוש ברוך הוא הכהו את העם הזה, ועוד עשה טענה אחרת אם כהרג הרוגיו הורג רוצה לומר אם הורג ישראל בעונשו כמו שנהרגו שאר הרוגי הקדוש ברוך הוא, ורמז בזה לשאר האומות שבחרות אפו יתברך עליהם, נמחה שמם מיני ארץ כסנחריב ועמו ובבל ועמה, שנהפכו כמהפכת סדום ועמורה ושאר האומות הרוגי השם, שלא נשא להם שם ושארית, אין ספק שישראל לא היה כן כי לא באו לידי כליה, (ח) אבל בסאסאה בשלחה תריבנה, כלומר כאשר נלחם הקב"ה באומה זו, ונתמלאה סאתם ברשעתם בשלחה כלומר בשלח אותה מן הארץ והליכתה בגלות רב ודן אותה לא בעונש וכליה, ואומרו הגה ברוחו הקשה ביום קדים הוא דבק עם למעלה, והגה הוא מלשון דבור, כמו (תהלים קמג, ה) והגיתי בכל פעליך, ושיעורו בשלחה תריבנה כלומר בעבור שנתמלאת סאתה שילוח וגלות תהיה מכתה, והוא על דרך מה שאמר הנביא מלאכי (ב, טז) כי שנא שלח אמר ה' צבאות.

וזכר עוד שגם אותו גלות ושילוח לא היה לתכלית הנקמה, אלא לתועלת ישראל למרק עוונותיו, והוא אומרו (ט) לכן בזאת יכופר עוון יעקב וזה כל פרי הסר חטאתו, רוצה לומר וזה כל פרי היוצא מאותה מכה וגלות, הסר חטאתו של ישראל כדי שמזבחות עבודה זרה שהיו זובחים בהם, והאשרים והחמנים שהיו עובדים יהיו מנופצות ונעזבות מהם, והוא אומרו בשומו כל אבני מזבח כאבני גיר מנופצות לא יקומו אשרים וחמנים, רוצה

לומר שלא יקומו עוד בניהם בארץ המה ועבודתם, ורש"י פירש הפסוקים האלה על גלות מצרים, יאמר הנביא הבאים למצרים אשר השריש יעקב צצו ופרחו שם עד שמלאו פני תבל תנובה, הראיתם בגבורתי, שכמו מכת האויב ליעקב הכתי אותו, הם טבעו בניהם במים, ואני טבעתי אותם בים, אם כהרג ישראל שהרג פרעה ועמו הורג, באמת כן היה שבסאסאה בשלחה תריבנה, רוצה לומר באותה מדה וסאה ששלח מצרים את ישראל תריבנה, הגה ברוחו הקשה ביום קדים, דבר וצוה השם בדברו הקשה ביום קדים, ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה, לכן עתה בזאת היה מתכפר עון יעקב לזכות להגאל כמאז, וזה כל פרי הטוב לו להסיר חטאתו, ולשום כל אבני מזבחותיו כאבני גיר המנופצות, באופן שלא יקומו עוד ביניהם אשרים וחמנים וגם נכון הוא, וה"ר אברהם אבן עזרא פירש הכמכת מכהו הכהו, האם הכה השם את ישראל, כמו שהכה את מכהו סנחריב שלא נשאר ממנו פלטה, אם כהרג הרוגיו הורג שהם הכנענים, שישראל החריבו, האם היתה הריגת ישראל כהריגתם, והטעם שלא נענשו ישראל כמו שנענשו האומות ההם וגם זה פירוש מתישב הוא.

פסוק י

ואומרו עוד כי עיר בצורה בדד וגומר, אחשוב בלי ספק שזה נאמר על רומ"י, כי לפי שזכר הגלות והצרות שבאו לישראל, בעבור הע"ז שעבדו, אמר אחריו שעל זה עצמו עיר בצורה שהיא רומ"י, באש מזבחותם ועבודתם הזרה תהיה לבדד, על דרך מה שאמר בירושלם, (איכה א, א) איכה ישבה בדד, ועל הארמון אשר בתוכה שהוא מקום קדושתם, אמר שיהיה נוה משולח ונעזב כמדבר, עד שמפני חרבנו ושוממותו שם ירעה עגל ושם ירבץ וכלה סעיפיה, רוצה לומר ואז יאבדו מחשבת אמונותים של אומה זו וכל עולה קפצה פיה, כי סעיפיה הוא מלשון (תהלים קיט, קיג) סעפים שנאתי, שנאמר על המחשבות הכוזבות.

פסוק יא

ואמר ביבוש קצירה תשברנה, להגיד שבבוא הזמן הגזור עליה, שהוא דומה לזמן הקציר ביבשו, תשברנה ותאבדנה אותם האמונות והסעיפים שזכר, עד שלא ישאר איש שימשך אחריהם כי אם הנשים חלושות השכל, או העם הסכל כנשים שבאות מאירות אותה בנרות, ולפי שאמונתם הוא דבר יוצא מן המושכל, על כן אמר על אדום כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עושהו רוצה לומר כי אעפ"י שמדרך הפועל לרחם על פעולתו, הנה הקב"ה לא ירחם עליהם, כמו שלא ירחם אדם על בנו כשיהיה חסר הדעת והתבונה, ואמר עושהו על הכנת החומר, ויוצרו על השפעת הצורה עליו, ורש"י פירש שכאשר

ישראל ירחקו מהעבודה זרה, מיד בצורה של עשו בדד והנוה שהיה משולח מיושביו ונעזב כמדבר שהוא ארץ ישראל שם ירעה עגל שהוא אפרים והוא יירשנו, וישראל נקרא עגל שנאמר (ירמיה לא, טז) כעגל לא לומד, וכלה סעיפיה רוצה לומר ענביה. והרב רבי אברהם אבן עזרא פירש כל זה על שומרון, ופירש נשים באות מאירות אותם, מגזרת אריתי, והטעם לוקטות שאפילו הנשים שאין בהן כח ילקטו ויבזו אותם, או יהיה מאירות כמו מבעירות מלשון (מלאכי א, י) ולא תאירו מזבחי חנם, כלומר שגם הנשים החלושות יעצרו כח להבעיר בהם את האש, ומה שפירשתי הוא היותר נכון.

פסוק יב

וחתם הנביא דבריו בגאולת ישראל ובישועתו, באמרו והיה ביום ההוא יחבוט ה' משבולת הנהר עד נחל מצרים ואתם תלוקטו לאחד אחד בני ישראל, רוצה לומר שיחבוט השבולים להוציא החטים מבין התבן, והוא משל להוציא את ישראל מקרב אותם האומות, והנהר הנזכר כאן, הוא נהר שמבטיון שגלו שם עשרת השבטים, ויש אומרים שהוא נהר פרת שבארץ אשור, ואמר משבולת הנהר, כי שבולת הוא שם נאמר על חוזק המים, כמו שאמר (תהלים סט, ג) ושבולת שטפני, והנמשל הוא אומרו ואתם תלקטו לאחד אחד בני ישראל, וכמו שאמר ירמיהו (ג, יד) ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה, ומאשר אמר ואתם תלוקטו לאחד אחד רמז באמת אורך זמן הגלות וקשיו, עד שישארו מעט מהרבה ושלא ישאר מהם בגלות, כי אם אחד, וע"ז אמר ואתם תלוקטו לאחד אחד בני ישראל, וכמו שאמר ירמיהו ולא אותיר מהם איש, וזה ממה שיוכיח שלא נתקיימה הנבואה הזאת בבית שני.

פסוק יג

ואמר עוד שבזמן ההוא יתק' בשופר גדול והוא משל על התעוררות קבוץ הגליות ובאו האבדים שהיו בארץ אשור והנדחים שהיו בארץ מצרים והשתחוו לה' בהר הקדש בירושלם, והנה לא זכר שאר הנדחים שבשאר הארצות, לפי שכמו שזכרתי כל ישראל הם אם בגלות אדום ואם בגלות ישמעאל, והנביא סיפר ראשונה חרבן אדום ועליו אמר הבאים ישרש יעקב, ואח"כ ספר מאשר יבואו מארץ אשור ומצרים והתורה בזה השאלה הששית.

פרק כח

פסוק א

הנבואה העשרים ואחת תחילתה (כח, א) הוי עטרת גאות שכורי אפרים וכו' עד (ל, א) הוי בנים סוררים, ויש בה י"א פרשיות, האחת (כח, א) הוי עטרת גאות שכורי אפרים, השנית (כח, ה) ביום ההוא יהיה ה' צבאות לעטרת צבי, השלישית (כח, ט) את מי יורה דעה, הרביעית (כח, יד) לכן שמעו דבר ה' אנשי לצון, החמישית (כח, טז) לכן כה אמר ה' צבאות כה אמר הנני יסד בציון, הששית (כח, כג) האזינו ושמעו קולי, השביעית (כט, א) הוי אריאל אריאל, השמינית (כט, ט) התמהמהו ותמהו, התשיעית (כט, יג) ויאמר ה' יען כי נגש, העשירית (כט, טו) הוי המעמיקים מה', האחת עשר (כט, כב) לכן כה אמר ה' אל בית יעקב, והנה ראיתי לשאול בנבואה הזאת ששת השאלות.

השאלה הראשונה בפסוק אחד נכפל שבא בפרשה הראשונה והוא אומרו הוי עטרת גאות שכורי אפרים וציץ נובל צבי תפארתו אשר על ראש גיא שמנים, וסמיך אליו אמר זה הפסוק שנית ברגלים תרמסנה עטרת גאות שכורי אפרים, והיתה ציצת נובל צבי תפארתו אשר על ראש גיא שמנים.

השאלה השנית בפרשה השנית (כח, ה) והיא כי אומרו ביום ההוא יהיה ה' צבאות לעטרת צבי ולצפירת תפארה וגומר, לרוח משפט וגומר, הוא כולו ייעוד טוב, ואומרו מיד (פס' ז - ח) וגם אלה ביין שגו גו', כי כל שלחנות מלאו קיא הוא ספור גנותם, ואם הם שגו ביין פקו פליליה וכל שלחנם מלאו קיא, איך יהיה הקב"ה לעטרת צבי ולצפירת תפארה להם.

השאלה השלישית בפסוק (כח, י) כי צו לצו קו לקו וגומר, והיא שלא תמצא בכתוב הזה גזרה, ולא נודע אם הוא לגנאי או לשבח, גם שמלת כי חוזר למעלה בדרך נתינת טעם למה שזכר וכפי ענין הכתוב אין דרך לו.

השאלה הרביעית באומרו (כח, יג) והיה להם דבר ה' צו לצו, והוא כי אם הקדוש ברוך הוא לא היה משפיע עליהם חזון נפרץ, כי אם צו לצו קו לקו מה פשעם ומה חטאתם, ואם הוא לפי שלא ירצו לשמוע כי אם מעט, איך אמר למען ילכו וכשלו אחור ונוקשו ונלכדו, כי הם לא היו מכוונים להלוך אחור, ולא חפצים להלכד ולהכשל כמו שיורו עליו הכתובים.

השאלה החמישית באומרו (כח, טז) הנני יסד בציון אבן בוחן, והיא שאם אמר זה על חזקיהו, והוא ייעוד טוב איך סמך אליו תוך כדי דבור, (פס' יז - יח) ושמתי משפט לקו

וכופר בריתכם את מות וגומר, והייתם לו למרמס, ושאר הכתובים כולם שהם ייעודים רעים, ואיך אמרם על זמן חזקיהו שרבו בו ההצלחות.

השאלה הששית בפרשת (כח, כג) האזינו ושמעו קולי, שהוא כולו בספור מה שיעשה עובד האדמה בזריעה ובקצירה וחילוף המלאכות והמעשים אשר יעשה, ואין בזה ייעוד טוב ולא ייעוד רע, ולא עשה ממנו תוכחה ולמוד למה שיעשו בני ישראל בעבודת השם, ומה היה א"כ ענין הפרשה הזאת וצורכה. והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות האלה כולם.

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא להודיע וליעד בחרבן עשרת השבטים שיהיה על רוב פשעיהם, ושבזמן חורבנם תהיה צפירת תפארה לבני יהודה ויושבי ירושלם, אבל עוד מעט יתעו גם כן בני יהודה וישחיתו את דרכם כבני ישראל, ברודפם אחרי תאוותיהם הגשמיות, ומאסם את תורת ה' ומצותיה, ובטחונם בע"ז שהיו עובדים, ושהש"י יתן להם כדרכם וכפרי מעללם, אם בזמן צדקתם שיתן להם מלך משכיל עושה משפט וצדקה לכל עמו והוא חזקיהו, ויהיה השם מחסה ומעוז לארצו ועירו, ואמנם אחר כך בזמן חטאם יבוא עליהם צרה וצוקה וחרבן בידי נבוכדנצר, ולפי שלא יאמרו שהיה זה שינוי בחקו יתברך, פעם בהטיבו אותם, ופעם בהפך, הביא עליהם משל מעובד אדמה, שבהיותו מכוין תמיד לתכלית אחד, והוא להגיע התבואה לתכלית שלמותה, יעשה מלאכות מתחלפות כפי הזמנים והכנת המקבלים, ושכן תהיה הצלת ירושלם מידי סנחריב כפי זכות הדור וצדקתו, והחרבן שיבא אחריו כפי רשעתם, והכל בהשגחה מסודרת לא במקרה וכמו שיתבאר כל זה בפסוקים.

הוי עטרת גאות וכו', הנה כוון הנביא בפרשה זאת להוכיח אל בני אפרים שהם עשרת השבטים כמו שאמרתי, על גאותם שהיה להם גאה וגאון ודרך רע, ועל היותם רודפים אחרי התאוות חמריות ביין ובשכר ובשאר הדברים הנמשכים אליו, ועל שניהם אמר הוי ואויה על עטרת גאות שכורי אפרים שהיו מעטירים עצמם ומתפארים בגאוה, והיו רודפים אחר היין בתענוגיהם יותר מדאי, כי היו מתכבדים בעניני התענוגים, וכמו שאמר עליהם (עמוס ו, ו) השותים במזרקי יין, ואמר עליהם הוי כאלו היה מקונן על עטרת גאותם שתפול מהרה, ועל שכרותם ותענוגיהם שעוד מעט יבצר מהם בהיותם בגלות אשור, והוא אומרו וציץ נובל שיהיה צבי תפארתו, כציץ שהוא נובל בצאתו ונופל לארץ בנשיבת רוח מעט, כי נובל הוא מגזרת (ישעיה לד, ד) כנבול עלה מגפן שהוא לשון נפילה, ואמר אשר על ראש גיא שמנים הלומי יין, להגיד שהיתה גאותם בסבת רוב הטובה והשפעת התבואות שהיו בארצם, וכאלו אמר אשר אותה עטרה וגאוה היא

בסבת גיא שמנים שלהם, והיותם הלומי יין שבעים ממנו, והוא על דרך אומרו (משלי כג, כט - ל) למי פצעים חנם למי חכלילות עינים למאחרים על היין וגומר, ויהיה מלת גיא כמו עמק, או יהיה מלשון גאוה, רוצה לומר אשר אותה עטרה על ראש גאותם, היא מסבת השמן והיין אשר להם.

פסוק ב

וזכר למה היה מקונן עליהם באומרו הנה חזק ואמיץ לה' כזרם ברד וגומר, ופירשו המפרשים שענינו הנה חזק ואמיץ לה', שיהיה שטיפתו כזרם המים שיבואו עם הברד שהוא עם רוח חזק, ובסבת הרוח ירדו האבנים ויכריתו כל מה שימצאו באילנות, ושבשער קטוב, רוצה לומר ברוח הסערה שקוטב וכורת הכל, ותהיה כ"ף כזרם נמשכת גם למלת שער שאלו אמר וכן יהיה כזרם מים כבירים, רוצה לומר רבים באים בחוזק ששוטפים הכל, ולפי שבכתוב הנה חזק ואמיץ יחסר מילת יום בא כפי הפירוש הזה, נראה לי שלא אמרו כי אם על מלך אשור שיבוא להחרימם מהרה, כאלו אמר הנה בני אפרים ענינם בגאוה ובתענוגים, לא בחוזק ובגבורה, כי הם ראשית שמנים ימשחו ויין ושכר יקח לבם, והאנשים אשר כאלה לא תמצא בהם הגבורה והחוזק, כי אם הרכות והרפיון, אמנם הש"י יניח עליהם את אשור שבט אפו שהוא חזק ואמיץ, ורשם בו שני דברים האחד חזקו ואכזריותו שיהיה כזרם ברד ובסערה, שבחזקו יכרות ויקטוב האילנות, ולהיות שני הרמזים האלה כזרם ברד שער קטב ענינם אחד, לא אמר וכשער קטב, כי אם כזרם ברד ושער שהוא סערה, ואומרו קטב חוזר על שניהם על הזרם והשער שהוא קוטב האילנות, והשני ברבויו והוא כזרם מים כבירים שוטפים, והיה גזרת המאמר הניח לארץ ביד, שהש"י בידו יניח את האויב החזק ההוא על ארץ השבטים.

פסוק ג

ואחר זה זכר מה יעשה האויב להם באומרו ברגלים תרמסנה עטרת גאות שכורי אפרים, רוצה לומר שאשור לא יבחר באותם הגאוות ולא באותם התענוגים, כי הם ירמסו ברגליהם שני הדברים ההם רוצה לומר עטרת גאות ומדות השכרות, (ד) ואמנם אומרו עוד והיה ציצת נובל צבי תפארתו אחרי שכבר זכרו, הנה הוא להגיד שהגאוה והשכרות לא יבחר בה מלך אשור וירמסנה ברגליו, אבל צבי תפארתו של ישראל והוא ארצם, אשר היא על ראש גיא שמנים, כלומר המובחר שבכל העמקים השמנים שבעולם, אותו יהיה ציצת נובל ובמהירות גדול יהיה זה, כבכורה בטרם קיץ, שהוא הבכורה היוצאת תחילה קודם שיצאו ויבואו פירות הקיץ, שתכף שיראה אותה הרואה יקחנה ויבלענה מיד, כן יבלע האויב את השבטים ואת ארצם בפתע, וכפי הפירוש הזה יהיה הכתוב מסורס,

ושיעורו והיתה צבי תפארתו אשר על ראש גיא שמנים ציצת נובל כבכורה בטרם קיץ, ואמר ציצת בלשון נקבה ונובל בלשון זכר, לפי שהתי"ו היא תי"ו הסמיכות, רוצה לומר ציצת של הנובל שהוא אפרים, והותרה בזה השאלה הא'.

פסוק ה

ביום ההוא יהיה ה' צבאות לעטרת צבי וכו' עד (כח, יד) לכן שמעו דבר ה' אנשי לצון, יאמר שבאותו זמן שיגלו י' השבטים אשר היה עטרת תפארתם הגאוה והשכרות, יהיה מלכות יהודה בשלמות המדות והדעות, כי הנה ה' צבאות יהיה עטרת צבי והיופי, ויהיה צפירת תפארה רוצה לומר מצנפת מפוארת לשאר עמו, שהם שבט יהודה ובנימן שנשארו במלכות יהודה, ואולי אמר עטרת צבי כנגד מלכות בית דוד שהיה בידי חזקיהו, וצפירת תפארה אמר על הכהונה הגדולה, כי הכהן הגדול היה משים המצנפת על ראשו, ועל שניהם אמר הנביא בהפך זה הסר המצנפת והרם העטרה, (ו) ושיהיה עוד לרוח משפט ליושב על המשפט רוצה לומר שיתן הש"י רוח לדעת משפט וצדקה לאותו המלך שיהיה יושב אז על כסא המשפט שהוא חזקיהו, וענינו שיעזרהו האל לשפוט ולדין את עמו בצדק וענייו במשפט, וכן יהיה הש"י לגבורה למשיבי מלחמה שערה רוצה לומר שיהיה השם יתברך לגבורה לבני יהודה, שבבוא סנחריב על ירושלם שבו מהמלחמה ונכנסו בעיר מפחדו, וענין משיבי מלחמה שלא הלכו להלחם עם הכשדים על מרומי שדה אבל שבו מן המלחמה עד שער ירושלם, וענין הייעוד כולו שבימי חזקיהו תגדל התורה בכל הארץ וירבה המשפט, ובבוא סנחריב עד שערי ירושלם יגן ה' על העיר וינצלו מידו.

פסוק ז

אבל הודיע הנביא מיד שגם אלה רוצה לומר יהודה ובנימן שאר עמו אשר זכר שינצלו ממלך אשור, אחר כך גם המה יהיו רעים וחטאים לה' כבני ישראל, והוא אומרו וגם אלה ביין שגו ובשכר תעו, לפי שגם הם היו רודפי התאוות כמו הם גם המנהיגים אותם, כהן ונביא שגו בשכר ונבלעו מן היין, רוצה לומר שחתו הדרך הישרה בסבת היין, וזכר שהיו כל כך מושחתים מהיין עד ששגו ברואה רוצה לומר בכח הראות, כי היו רואים צורות משובשות וכוזבים, מפני האדים העולים אל המוח מרוב היין, וגם כן היו תועים במשפטי השכל והוא אומרו פקו פליליה ואין ספק שהנביא אשר זכר בכאן, הוא נביא על זה כמו שאמר (ירמיה ב, ח) הכהנים לא אמרו איה ה' וגומר, והנביאים נבאו בבעל, ואולי שכנגד הנביאים אשר שגו ברואה, רוצה לומר במראות הנבואה שלהם, וכנגד

הכהנים אמר פקו פליליה לפי (מלאכי ב, ז) ששפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו.

פסוק ח

וזכר עוד מגנות מאכלם באומרו כי כל שלחנות מלאו קיא צואה בלי מקום, רוצה לומר שהיו כל כך מתמלאים מהמאכל, עד שבהיותם אוכלים על שלחנם יקיאו מצד מעלה דרך הפה, או יצטרכו להריקם מלמטה כצואה ושתן, ונתן הסבה בזה באומרו בלי מקום, רוצה לומר שלא היה להם מקום באצטומכתא שיכיל כל המאכלים ההם, ולדעת חכמים ז"ל (אבות ג, ד) היו שלחנותם מלאות קיא וצואה, לפי שלא היה בהם דברי תורה, שהם זכר הש"י הנקרא מקום, כמו שאמר הוא מקומו של עולם, פירש שלא היו מברכין על המאכל לא בתחילתו ולא בסופו, ואפשר לפרש זה כולו על עוונותיהם, ויהיה קיא וצואה משל על רוב העוונות שהם מדומים לדברים הנמאסים, ואומרו בלי מקום רוצה לומר שאין מקום נקי מפשעיהם והותרה השאלה השנית.

פסוק ט

ולכן היה השם יתברך מתרעם כנגדם באומרו את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה, כלומר אחרי שכולם רודפים אחרי התאוות הגופניות, ויהודה נטמא בטומאת בני ישראל, ואין בהם מבקש את השם, למי יורה הנביא דעת ולמי יבין שמועות הנבואה, ואפשר לפרש את מי יורה החכם דעה, שאין אדם שירצה ללמוד ממנו דעת ותבונה, ואל מי יבין שמועה הנביא, כי לא ימצא אדם שירצה לשמוע השמועה ששמע הנביא מפי השם, והנה לא זכר בכאן חכם ונביא לפי שכבר זכרו למעלה, באומרו כהן ונביא שגו בשכר, כאלו אמר הכהן שהוא החכם והנביא שגו ברואה פקו פליליה בסבת היין כי כל שלחנותם מלאו קיא וגומר, ומלבד החסרון הגדול הזה אשר מפאת המלמדים ההם, הנה יש חסרון עוד אחר מפאת התלמידים בעצמם, כי אין מי שיהיה ראוי להורות אליו דעה, ואין אדם הגון להבין שמועת הנביא, כי הם כולם ביינם חסרים ונעדרים, במדרגת התינוקות שהם גמולי מחלב ונעתקים מן השדים שענינם לאכול ולשתות ולא ירגישו לדבר אחר, ויש מפרשים גמולי מחלב עתיקי משדים בלשון תימה, כאלו יאמר אל מי יורה דעה החכם הכהן, ואל מי יבין שמועה הנביא, כיון שהאנשים הגדולים כולם רודפי מאכלות ועוזבים את דבר השם, הילמד ויורה לנערים ולקטנים, שבהשלמת יניקתם נעתקים משדי אמם ויתחילו לדבר, הילמד אותם (י) צו לצו רוצה לומר מצוה קטנה היום ומצוה קטנה למחר, ויהיה גם כן כמו הבונה שישים קו לקו בבנינו זעיר שם, זעיר שם וכפי הפירוש הראשון יהיה אומרו קו לקו צו לצו, כאומר אין להם להתנצל עוד

באומרם שהחכם והכהן או הנביא ילמד אותם חכמה ונבואה הרבה, ושהם אינם יכולים לקבל כל כך, כי הנה הנביא לא היה משמיע להם כי אם צו לצו, רוצה לומר מצוה אחת היום ומצוה אחרת למחר, וכן החכם לא ילמדם כי אם קו לקו, רוצה לומר חוט חוט, כי מי שרוצה לעשות חבל עב יכפול החוטין, והוא אומרו זעיר שם זעיר שם בלמוד הכהן החכם זעיר שם בנביא, ויש מפרשים צו לצו שכאשר הנביא היה מלמדם מצוה אחת, היו אומרים מצוה אחרת יש לנו בעבודה זרה טובה מזו, וכאשר החכם ילמד אותם קו היושר בדרכיהם היו אומרים קו אחרת יותר ישרה יש לנו בע"ז, והוא על דרך מה שאמר הנביא הושע (ה, יא) כי הואיל הלך אחרי צו, והותרה השאלה השלישית.

וזכר שיותר רע מזאת היו עושים, שאם היה הנביא או החכם מדבר אליהם דבר חכמה ונבואה, נדמה להם כאלו היה הנביא עילג הלשון, או שהיה מדבר אליהם בשלון בלתי נהוגה אצלם, שהם שתי הסבות אשר בעבורם לא יבין האדם דברי המדבר אותו אם להיותו עילג, ואם להיותו מדבר בלשון אחר, והוא אומרו (יא) כי בלעגי שפה ובלשון אחרת ידבר לעם הזה, ומלת לעגי הפוך והוא כמו בעלגי, כענין כשב כבש, והיותר נכון אצלי בפירוש הפסוקים האלה הוא, שהיה הנביא מספר בגנות הכהנים והנביאים שהיו בזמנו, כי הם היו מכלל השכורים, וגם היו חסרי הדעת, ולכן אמר את מי יורה דעה הכהן השכור הזה, ואת מי יבין שמועה הנביא השקר הזה, אין ספק כי אינם ראויים ללמד כי אם לתינוקות, וזה שאמר גמולי מחלב עתיקי משדים, כי אין בהם חכמה ללמד אנשים גדולים, והם לחסרונם דומים לאותם התלמידים הילדים, והוא אומרו כי צו לצו צו לצו וגו', ר"ל כי אם הילד אינו מקבל כי אם צו לצו מצוה אחר מצוה, ג"כ הכהן והנביא ההוא לא ידע כי אם צו לצו והם מעתיקי משמוע יצטרכו בלמודם קו לקו, ככה הלומדים ההם יצטרכו לדעת קו לקו זעיר שם זעיר שם, ר"ל אם דבר מועט ימצא בילדים, ג"כ דבר מועט ימצא באותם הכהן ונביא המלמדים אותם, ומלבד חסרון הידיעה אשר בהם, תדע שבסבת שכרותם בלעגי שפה ובלשון אחרת יזכר ר"ל הכהן והנביא שזכר לעם הזה, כי הם בשכרותם חסרי הידיעה וחסרי הלשון.

פסוק יב

וזכר שהיה הנביא מתרה בהם ואומר אליהם, זאת המנוחה הניחו לעיף, רוצה לומר אחרי שעשרת השבטים כבר גלו זאת המנוחה הקטנה והיא ארץ יהודה ובנימן שנשארה, הניחו לעיף, רוצה לומר הניחו לישראל שהוא עיף ויגע מגלות שומרון וממלחמת סנחריב ושעבודו, ולא תפשעו בשם עד שתסבבו שישמיד ויחריב ה' גם המנוחה הקטנה הזאת, ולא אבו לשמוע לרשעתם ואולי אמר זאת המנוחה על ארץ יהודה, וזאת המרגעה

על ארץ בנימן, ואפשר לומר שעל זה המאמר קדם אומרו כי בלעגי שפה ובלשון אחרת והדבור, והאמירה ההיא היא שאמר אליהם זאת המנוחה וזאת המרגעה הניחו לעיף ולא אבו לשמוע, לפי שהיה הדבור ההוא אצלם בלתי מובן כאלו היה בלעגי שפה ובלשון אחרת, (יג) ואם יאמר אליהם דבר ה' צריך שיהיה צו לצו קו לקו רוצה לומר מעט מזער, והיא היתה הסבה שהלכו לאחור ונקשו ונשברו ונלכדו בפחת אויביהם, כי כמו שהם הלכו אחורנית מאחרי השם, ככה תלכו אחורנית בעניניהם, וכמו ששכחו התורה ושכחו מצותיה, כן נשברו ונוקשו ונלכדו מדה כנגד מדה, והותרה השאלה הרביעית. וחז"ל בפר"ק דסוטה (יב, ב) דרשו את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה גמולי מחלב עתיקי משדים על משה שהחזירוהו על כל המצריות ולא ינק, אמר פה שעתידה לדבר עם השכינה יינק דבר טמא.

פסוק יד

לכן שמעו דבר ה' וכו' עד (כח, כג) האזינו ושמעו קולי. רוצה לומר לכן אחרי שאין אתם רוצים לשמוע דברי המורה אתכם את דרך השם, שמעו עתה דבר ה' והוא הייעוד הרע אשר אמר עליכם, וקראם אנשי לצון לפי שהיו מתלוצצים על דבר ה', ואמר כנגד המושלים לפי שלהם משפט הגאולה לתקן את העם ולהחזירם למוטב, (טו) הנה אתם אמרתם כרתנו ברית את מות, כלומר שלא יבוא עלינו ועם שאול עשינו חוזה, כלומר ראיית פנים בפנים כאדם ההולך לראות חברו לאהבתו אותו, כי בעבור שהנביא היה אומר אליהם שיעלה מות בחלונם, ושאחר המות ירדו שאול חיים, היו משיבים אליו כבר כרתנו ברית עם מות שלא יבוא, ועם שאול שהוא גיהנם עשינו חזה, באופן ששוט שוטף כי יעבור לא יבואנו לפי ששמנו מחסנו בעצת נביאי השקר המבטיחים אותנו, ואותו קרא הנביא כזב ושקר, ואמרו זה גם כן על הע"ז שלהם שהיו בוטחים בה, ועליו אמר הנביא כי שמנו כזב מחסנו ובשקר נסתרנו, (טז) ואמנם אמרו אחר זה לכן כה אמר ה' אלוקים הנני יסד בציון אבן בוחן וגו', פירשוהו המפרשים על חזקיהו, וקשה אצלם אומרו לכן כה אמר ה', שהוא גזרת המאמר הקודם, ואיך יהיה ענין חזקיהו, גזרת אומרם, כי שמנו כזב מחסנו ובשקר נסתרנו, והוקשה עליהם עוד אומרו מיד וכופר בריתכם את מות וכל שאר הדברים, עד אומרו כי כלה ונחרצה שמעתי מאת ה' וגומר, ומפני זה יש מפרשים הנני יסד בציון אבן בוחן פנת יקרת מוסד המאמין על נבוכדנצר שיהיה אבן חזק ושאר התארים, ושעליו אמר ושמתי משפט לקו וגומר, והוא באמת פירוש זר בלתי מתישב בכתובים.

ולכן אומר אני שהכתובים בחזקיהו ידברו, ושענין הפרשה הזאת היא גזרה על הפרשיות אשר קדמו, כי לפי שזכר למעלה שבזמן גלות עשרת שבטים יהיה יהודה ובנימן לעטרת צבי ולרוח משפט, וזכר אחריו שגם השבטים ההם יהודה ובנימן ישובו אחר כך לחטוא, וירשיעו כאחיהם בני ישראל ושיבטחו בע"ז שלהם, שלכן היה מהמשפט האלקי, שבעבור צדקתם בראשונה יקים להם מלך נאמן בלבבו שהוא חזקיהו, ועליו אמר הנני יסד בציון אבן שיהיה אבן בוחן, רוצה לומר אבן חזק ופנת יקרת והוא יהיה מוסד מוסד, רוצה לומר שיהיה יסוד האומה והמלכות, ואמר שתי פעמים מוסד מוסד, כנגד שני שבטים יהודה ובנימין. והראב"ע כתב שמוסד הראשון הוא שם כמו יסוד והשני פעול, ושאמר המאמין לא יחיש כי יעד לימים רבים זאת הנבואה. ולפי דעתי שאומרו המאמין לא יחיש הוא מגזרת (ישעיה סב, א) למען ציון לא אחשה, פן תחשה ממני, החשתי מעולם, ויחשו גליו, והוא מענין שתיקה יאמר המאמין בשלמות חזקיהו, לא יחיש ולא ישתוק מלספר אותו, ואז בימיו (יז) יושם המשפט לקו וצדקה למשקלת, כי כל הדברים יעשה על קו היושר במדה במשקל ובמשורה, וזכר עוד שאותו המלך יסיר ויבטל עליו האויב הנמשל, לזרם ברד ויסור מחסה הכזב, רמז בזה לסנחריב שבא על ירושלם בימי חזקיהו, ובזכותו ניצל העיר ונחרב סנחריב ועמו. ועל זה אמר ויעה ברד, רוצה לומר יסיר אותו האויב הנמשל לברד, וגם כן יעה ויסיר מחסה הכזב והיא גדולת סנחריב שהיה מחסהו ונהפך לכזב וסתר מים ישטופו רוצה לומר רבוי עמו שהיו מכסים כל פני האדמה ושוטפים הכל, הנה חזקיהו בצדקתו יסיר ויבטל כל זה, ומלת ויעה מגזרת יעים שהם המנקיות שמנקה אדם בהם הנרות, כן חזקיה ינקה ארץ יהודה מסנחריב ומעמו, הנה בזה השיב הנביא וייעד שכר טוב לבני יהודה על אותו זמן שיהיו דבקים בש"י, אמנם כנגד הזמן האחר שגם הם ביין שגו, ושהיו אומרים כרתנו ברית את מות שוט שוטף כי יעבור לא יבואנו, כנגד זה אמר שג"כ יבא גמולם עליו.

פסוק יח

ועל זה אמר וכופר בריתכם את מות רוצה לומר יבוטל הברית אשר אמרתם שהיה לכם עם המות שלא תבוא, והחזות שהיה לכם עם השאול לא תקום, באופן ששוט שוטף כי יעבור, רוצה לומר צרה וצוקת האויב כשתבוא תהיו לו למרמס.

פסוק יט

ואמר זה על ביאת נבוכדנצר ולוכדו את ירושלם ולא ינצלו מידו כאשר ניצולו מידי סנחרב, ועל זה אמר מידי עברו יקח אתכם רוצה לומר כל עת ועת שיעבור השוט השוטף עליכם יקח אתכם ויתמידו הצרות כ"כ, עד שבכל בקר ובקר וכן ביום ובלילה והיה

רק זועה עליכם, ואז תבינו השמועה הנבואיית שהייתי אני משמיע אתכם והוא אומרו הבין שמועה, ורש"י פירש הנני יסד בציון אבן בוחן לעתיד לבוא על מלך המשיח, ואמר יסד שהוא לשון עבר כמו כי כן יסד המלך, לפי שכבר עלה במחשבה להביאו בזמנו, הוא יהיה בציון אבן בחן חזק, מוסד מוסד הראשון פתח לפי שהוא דבוק מוסד המוסד ויסוד היסודות המאמין לא יחיש, המאמין לא יחשוב שימהר יחיש בואו, ושמתי משפט לקו, ולפני בוא אותו מלך אביא עליכם גזרות לאותם הפושעים שבכם, ויהיו היסורין בקו ובמדה ובמשקולת הצדקה כדי שתוכלו לסובלן, כי הקוים והמשקלות הם מישרים את הבנין כדרך בוני החומות, וכן פירש והנה רק זועה הבין שמועה שיהיה זועה לכל השומעים יזועו זהו דרכו ונוטה הוא לדרך הדרש.

פסוק כ

ואומרו כי קצר המצע מהשתרע והמסכה צרה מהתכנס פירש אותו מצע שהייתם שוכבים עליו ובוטחים בו, ואותה המכסה שאתם מתכנסים תחתיו ומתכסים בו, והוא כולו משל אל האלוהות שלהם יהיה קצר המצע והמסכה צרה, באופן שלא תוכלו לשכוב על המצע ולא להתכנס תחת המכסה ההוא, וזה כולו משל על מכסה הכזב וסתר הסתר שהיו בוטחים בו, כמו שאמר למעלה כי שמנו כזב מחסנו ובשקר נסתרנו, ורש"י פירש שאביא עליכם שונא דוחק אתכם אשר לא תוכלו להספיק עבודתו, כשיציע מצעו עליכם יקצר לו להיותו גדול, והנסיך ימשול בכם יהיה מקומכם דחוק לו בהתכנסו לתוכו, ויהיה הנמשל בזה על ארץ ישראל שיבואו שמה כל כך מהאויבים שרוחב ארצם תשוב צר וקצר, ולדעת חכמים ז"ל (יומא ט, ב) קצר המצע מהשתרע, על שני רעים ירמוז לפסל שהעמיד מנשה בהיכל אשר שם השכינה. ורש"י פירש הכתוב כפי זה הדעת, ואמר כי קצר המצע מהשתרע עליו אני לבדי שנאמר (מל"א ח, כז) הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך, כל שכן בהכנסם מסכה עמי שצר לנו המקום מלהתכנס שם, ומה שכתבתי אני ראשונה הוא היותר נכון בפשט הכתוב.

פסוק כא

כי בהר פרצים יקום ה' כעמק בגבעון, רוצה לומר כמו אותה המלחמה אשר נלחם דוד עם הפלשתים בהר פרצים, שנאמר שם (שמ"ב ה, כ) פרץ ה' את אויבי לפני כפרץ מים, ובעמק בגבעון רוצה לומר וכמלחמה שעשה על גבעון בימי יהושע, כן יקום עתה להלחם לכם וירגז להחריב אתכם, אבל לא יהיה זה כאותו מעשה שעשה בהר פרצים ושעשה בגבעון, כי שם היה מעשהו בעזרת ישראל להנקם מאויביהם, אבל עתה יהיה בהפך כי מישראל ינקם עתה, והוא אומרו לעשות מעשהו זר מעשהו ולעבוד עבודתו נכריה

עבודתו ולפי שהיו אנשי הדור לועגים ומתלוצצים מדברי הנביא, עד שמפני זה קראם אנשי לצון, (כב) לכן אמר כנגדם ועתה אל תתלוצצו, רוצה לומר כאשר הייתם לוצצים עד הנה, פן יחזקו מוסריכם, כלומר שיתוספו עליכם ויתחזקו הייסורין והעונשים, שלכן בעבור הליצנות שלכם כי כלה ונחרצה שמעתי מאת ה' אלהים צבאות על כל הארץ, ואם לא תתלוצצו לא תהיה כליה גמורה אבל יהיה מוסר ה' בגלות, ובפ"ק דע"ז (יח, ב) אמר א"ר הושעיה כל המתלוצץ ייסורין באים עליו שנאמר פן יחזקו מוסריכם, אמר רבי תנחום בר חנילאי כל המתלוצץ גורם כליה לעולם שנאמר כי כלה ונחרצה שמעתי, אמר לו ר' אלעזר קשה הוא הליצנות שתחילתה ייסורין וסופה כליה, והותרה השאלה החמשית.

פסוק כג

האזינו ושמעו קולי וכו' עד (כט, א) הוי אריאל אריאל. הפרשה הזאת ענינה שהדברים והמלאכות ישתנו ויתחלפו בעצמם כפי התכליות אשר יסודרו אליהם, ואמנם למה אמר זה, הנה אבאר אותו בזאת הפרשה בסופה, והנה הביא הנביא בכאן משל מעובד האדמה שיש לו שני זמנים בעבודתה, אם זמן הזריעה ואם זמן הקצירה, ובכל אחד מהזמנים האלה לא יעשה העובד פעולה אחת בלבד, כי אם פעולות מתחלפות, והמלאכות ההם המתחלפות בעצמם לא נוכל לומר שיפול האדם עליהם בשכלו המעשי בלבד, כי אם מפאת ההשגחה האלהית שילמדהו וינהיגהו בסדור אותם המלאכות, כדי שיתיחסו ויגיעו אל התכלית הנכסף אז בזריעה ובקצירה ולכן אמר האזינו ושמעו קולי כנגד ענין הקצירה, שזכר והקשיבו ושמעו אמרתי כנגד ענין הקצירה, והתחיל מיד בזריעה שהיא הראשונה בזמן לעבודת האדמה, (כד) ואמר הכל היום יחרוש החורש לזרוע יפתח וישדד אדמתו רוצה לומר האם נאמר שהחורש בזמן החרישה כאשר יעשה מלאכה אחת והיא החרישה, או לפתח הארץ ולשדד אותה, וענין פתיחת הארץ הוא בכלי המחרישה, וישדד הוא פעל נגזר משדה, כמו ישדד עמקים אחריך, וענינו הכל היום יחרוש בלבד או יפתח הארץ לעשותה שדה עובד, מבלי שיגיע אל התכלית שהיא הזריעה אינו כן, (כה) הלא אם שוה פניה רוצה לומר שיש לו לחורש גם כן להשוות פני האדמה, ואחר כך להשליך הזרע בארץ, וגם זה אינו בכל התבואות באופן שוה, ומתדמה כי הנה הקצח יזרע בדרך פזור, והוא אומרו והפיץ קצח מלשון והפיץ ה' אתכם, הכמון שהוא זרע אחר יזרע אותו דרך זריקה, ואמנם החטה לא יזרקנה בזריקה והפיצה, אבל ישימנה לסימנים ושורות בשיעור מסמו, והוא אומרו ושעורה נסמן, והכוסמת שהוא מתאחר בתולדתו לא יערבנו בתוך החטה ולא בתוך השעורה, אבל ישימהו בגבול ידוע, והוא אומרו וכוסמת

גבולתו, וכל זה להורות שכפי טבע הדברים הנזרעים תהיינה המלאכות, ושלא בלבד תספיק מלאכה אחת, כי אם מלאכות רבות, ראשונה לחרוש, ואחר כך לפתח, ואחר כך לשדד האדמה, ואחר כך לשוות פניה, ואחר כך לזריעה, וגם זאת באופנים מתחלפים ובגבולים מסומנים, ורש"י פירש חטה שורה לשון שורה שכך היה מנהגם לזרוע החטה באמצע מפני מעלתה ושררותה, והשעורה זורעין סביב לה לסימן, והכוסמת זורעין על גבול השדה ומצריו.

פסוק כו

ויסרו למשפט רוצה לומר והנהגת החורש כל זה במשפט וצדק מוגבל ידוע, אין ספק כי אלהיו יורנו שהוא אשר נתן לו השכל לסדר הסדר ההוא, ובהשגחתו עליו נתן לו דעת ותבונה להגיע לכל המלאכות האלה, והרד"ק פירש בשם אביו ויסרו למשפט שהזרוע יכה האגרופים הקשים להשוות פני האדמה כמשפטה, ואחר כך אלהיו יורנו רוצה לומר ימטירנו מענין יורה ומלקוש, כלומר יקוה לשם שישביע האדמה מהמטר, ואחר שדבר מהזריעה דבר מהקצירה באומרו (כז) כי לא בחרוץ יודש קצח רוצה לומר כי אין ענין דישת התבואות אחד בשורה, כי הקצח לא יודש בחרוץ והוא כלי מעץ רחב, ויש בו נקבים רבים, ובתוכם רגבים חדים וטוענים על הכלי משא כבד של אבנים ומביאים אותו על התבואה, ועל ידי זה תצא ותבדל הקש מהגרעינין, ומלת יודש מגזרת (דברים כה, ד) לא תחסום שור בדישו, ויאמר שאין ראוי שיודש הקצח בחרוץ, כי לדקותו ולרכותו ישבר וישוב דק כעפר, וכן לא יוסב אופן העגלה על כמון, כי לפעמים ידושו החטה באופני העגלה הטעונה ומוליכים אותה השוורים על התבואה, ותהיה מדושה היטב מרגלי השוורים ומאופני העגלה, ואין ראוי זה לכמון כי הוא רך וישוב לעפר, אבל יש להם מלאכה אחרת לדישה, והיא אומרו כי במטה יחבט קצח וכמון בשבט, כי הדישה אשר להם צריך שתהיה בדברים קלים כמטה, (כח) מה שאין כן הלחם כי צריך דבר קשה וכבד לדקותו, וזה אומרו לחם יודק התבואות שמהם יצא לחם בין חטה בין שעורה בין כוסמת, צריך שיודק הרבה ושבלת שועל ושיפון, כי אלה לבדם יקראו לחם, והפת הנעשה מהם מברכין עליו המוציא וברכת מזון וחייב בחלה ולא בזולתם, והוא הלחם שראוי שיודש עם החרוץ ואופן העגלה, ועם כל זה תהיה הדישה הזאת יותר מדאי, והוא אומרו כי לא לנצח אדוש ידושנו אבל ידוש אותו כהלכתו ובזמנו המוגבל, כי אם לא יעשה כן אבל שידוש וידוק אותו יותר מדאי, אופן העגלה ופרשיו יכתת הגרגיר וישחיתהו, והבהמות הנושאים העגלה נקראים פרשיו, ושיעור הכתוב וגם הלחם לא לנצח הדוש ידושנו, כדי שגלגל העגלה ופרשיו במהומתה לא ידושנו ולא ישיבנו עפר,

ועל ענין הקצירה והדישה אמר שנית (כט) גם זאת מעם ה' צבאות יצאה הפליא עצה הגדיל תושיה, רוצה לומר כמו שעניני הזריעה והמלאכות הנכללות בה נשלמה מיד האלהים והשגחתו, ככה ענין הקצירה הזאת יצאה מעם ה', כי הוא הפליא העצה בענין הזריעה, הגדיל תושיה בענין הקצירה והדישה.

ואמנם על מה ועל מה הביא הנביא המשל הזה לא מצאתי למפרשים בו דבר יתישב על הלב, מהם אמרו שאמר זה להזהיר בענין הלימוד שישתדל להגיע לתכלית, ולא יסתפק בידיעת ההתחלות הדומות לחרישה, ומהם אמרו שאמר זה להעירם שהיה להם ללמוד מחורש האדמה, שתמיד יעשה עבודתו להגיע אל התכלית המכוון, והם לא היו עושים כן כי עזבו את ה' צבאות ואת עבודתו, וכל זה איננו שוה לי מאחר שלא בא ענינו בכתובים, ולכן אחשוב שהנבואה הזאת מדובקת בכל פרשיותיה, כי הנה בראשונה זכר הנביא בה גלות השבטים על ידי מלך אשור, ושישארו יהודה ובנימין בשלוה ובהשקט בעטרת צבי בארצם וינצלו מכף מלך אשור, ואחר כך זכר שגם אלה ביין שגו כמו בני אפרים וימאסו את דבר ה', ולכן נתן גזרה כוללת בענינם בפרשת הנני יסד בציון, רוצה לומר שבזכות צדקתם באותו זמן שהיו בו צדיקים וטובים, יתן ה' עליהם מלך ישר פינת יקרת מוסד המאמין שהוא חזקיהו, וישם משפט וצדקה בארץ ויסר מעליה ממשלת האויבים, ואמנם תחת אשר בני יהודה שבו מאחרי השם וילכו אחרי ההבל ויהבלו, זכר גם כן ענשם ומה שקרה להם אחר כך על ידי נבוכדנצר כמו שפירשתי, ולפי שהם היו אומרים שהיה הקב"ה משתנה במעשיו פעם היה מטיב עמהם, ופעם היה מטיב ליהודה בהיותו מעניש לישראל, ואחר כך יהפך להם לאויב והוא נלחם בם, או היה כל זה מפעל המקרה, לכן ראה הנביא להשיב להם שאין זה שנוי בחקו יתברך חלילה. אבל זה כולו יבא מפאת המקבלים, ושענין זה כעובד את האדמה שיעשה פעולות מתחלפות כפי חילוף הזמנים והכנת המקבלים, וכמו שהוא בזריעה יפיץ הקצח וכמון יזרוק, וישים החטה שורה ושעורה בסימן וכוסמת גבולתו, ככה בחרבן שומרון הפיץ את השבטים וזרק אותם לארץ אשור, ואת יהודה ובנימן שהיו אז חביבים לפניו לא הפיץ ולא זרק, אבל הניח אותם בארצותם ובגבולם, הדומה לחטה שורה ולשעורה נסמן ולכוסמת בגבולתו, ולא היה זה במקרה ולא ממשוא פנים כי אם במשפט, וכמו שאמר ויסרו למשפט אלהיו יורנו, וכן בחרבן ירושלם אם קבלו עונש מופלג בחרבן בית קדשנו ותפארתנו, שמזה הצד לקחו מיד ה' כפלים משאר השבטים כפי מעלת מה שאבדו, הנה זה גם כן לא היה במקרה ולא בשינוי רצון, כי אם מפאת רשעת בני יהודה וקושי ערפם, ולזה המשיל ענין הקצירה והמשיל עונש השבטים לדישת הקצח והכמון שיחבוט בשבט, וכן הם

נענשו ביד אשור שהיה שבט אפו יתברך, ואמנם הדבר היותר עצמי שהוא הלחם הנמשל בארץ יהודה, זה הודק בחרוץ ובאופן העגלה, רוצה לומר בצרה רבה מאת ה' מן השמים, ועליו אמר כי לא לנצח הדוש ידושנו, רוצה לומר שלא יהיה חרבנם לנצח, וכל זה היה בהשגחה נפלאה, כמו שאמר מעם ה' צבאות יצאה הפליא עצה הגדיל תושיה, ולפי שזה אשר זכר מענין החורש, היה כולו משל למה זכר ביאר הנמשל והמכוון בו בפרשיות הנשארות מזאת הנבואה, כי הנה ביאר למה היטב הקב"ה בזמן חזקיהו בפרשת הוי אריאל אריאל, וביאר חרבן ירושלים ויהודה אחר כך בחטאותיה בשאר הפרשיות וכמו שיזכור והותרה בזה השאלה הששית.

פרק כט

פסוק א

הוי אריאל אריאל וכו' (כט, ט) עד התמהמהו ותמהו. יספר הנביא ענין הנמשל ראשונה משלות ירושלם והנצלו מכף סנחריב מלך אשור, וקרא את ישראל אריאל שהוא שם המזבח, וכן קראהו יחזקאל (מג, טו) ומהאריאל ומעלה, לפי שהיה ירושלם בקדושתו במזבח השם, והיה ארי בתקפו וגבורתו בהיותו עם אלהיו, ולכן אמר כנגדה קרית חנה דוד כי הוא עבד את ה' בכל לבבו ובכל נפשו, ואיכה רבתי (פתי' כו) דרשו קרית חנה דוד קריה שעשה דוד לקיסר, ואמר ספו שנה על שנה, לפי שהיה מקונן על אנשי ירושלם באמרו, למה תסבבו החרבן והגלות, הלא טוב לכם שתעמדו שנים רבות בארץ ותזכו להקפות חגים ומועדים בארצכם, וזהו אומרו ספו שנה על שנה שהוא מלשון תוספת, כמו (במדבר לב, יד) לספות עוד חרון אף ה' וחגים ינקופו שיקיפו חגים ומועדים רבים, וענינו שיתמידו בארץ ולא יסחו ממנה, על דרך מה שאמר למעלה (כח, יב) זאת המנוחה הניחו לעיף.

פסוק ב

וזכר שאמר זה לפי שיבא זמן שיהיה אריאל במצוקה ובמצור, והיה זה בביאת סנחריב עליה, וזהו והציקותי לאריאל והיתה תאניה ואניה, רוצה לומר שיהיה להם מצוקה רבה ויללה נמרצת בבוא סנחריב, וזכר שתהיה התאניה ואניה גדולה וכוללת במדינה עצמה, והוא אומרו והיתה כאריאל, (ג) וזכר שיחנה סנחריב ומחנהו סביבות ירושלם סביב סביב, וזהו וחניתי כדור עליך והראב"ע פירש והיתה לי כאריאל שתהיה ירושלם בערך האשורים, כאריאל שהוא המזבח אשר שם יזבחו הצאן והבקר, כן ימותו על ירושלם כל מחנה מלך אשור, וזכר שגם יעשה סנחריב המצור על ירושלם כמוצב, והוא מגדל עץ

שעושים סביב העיר ללכדה, וכן והקמותי עליו מצודות הם כלים מעץ יקימום לשפוך בהם אבנים וסוללות כנגד החומה להפילה, כי עם היות שאמר הכתוב (מל"ב יט, לד) ולא יקדמנה מגן ולא ישפוך עליה סוללה, מכל מקום סנחריב הכין אותה לשפוך עליה למחרתו ובלילה הכה בהם מלאך ה'.

פסוק ד

וזכר הנביא שהיה ירושלם אז כל כך בצרה ובמורך לב, עד שלא היו יכולים לדבר ולהשמיע קולם, ואולי שרמז בזה אל שלוחי חזקיהו אשר שלח לדבר עם רבשקה שלא היה בהם כח לדבר, והוא אומרו ושפלת מארץ תדברי ומעפר תשח אמרתך עד שיהיה כאוב מארץ קולך ומתחת העפר אמרתך תצפצף, וכינוי הנקבה היא כנגד קרית חנה דוד אשר זכר.

פסוק ה

וביאר סיבת הפחד באומרו והיה באבק דק המון זריך רוצה לומר שיהיו האויבים והזרים הבאים עליה, כאבק דק אשר יעוף ויפוזר אנה ואנה, ואמר זה כנגד המון העם אשר במחנה אשור, וכנגד השרים הבאים שמה אמר וכמוץ עובר המון עריצים יהיה לפתע פתאום רוצה לומר שיבואו על ירושלם ועל ארץ יהודה פתאום, ואולי שאמר והיה כאבק דק המון זריך שיכלו מהרה כאבק וכמוץ והיה לפתע פתאום, רוצה לומר שמפלתם תהיה פתאומית, (ו) וזהו אומרו עוד מעם ה' צבאות תפקד ואמר זה כנגד קרית ירושלם, שהשם יתברך יפקוד אותה ברעם וברעש וקול סופה וסערה ולהב אש אוכלה שיבוא במחנה מלך אשור, והוא משל למות ולכליה אשר בא עליהם פתאום, (ז) באופן שהיה בחזיון לילה שהוא דבר מדומה ובבוקר חלף הלך לו ולא ישאר ממנו כלום כן יהיה המון כל הגוים הצובאים על אריאל, וצוביה כמו וצובאיה, כי האלף נבלעת כמו (ישעיה יג, כ) לא יהל שם ערבי שהוא כמו לא יאהל, ויותר נכון לומר שיהיה צוביה אותם שישימו המוצב שזכר למעלה עליה, וכן ומצודתה והמציקים לה שהוא על מה שאמר והקימותי עליך מצורות, ולפי שהמון סנחריב וחייליו היו באים לירושלם לשלול שלל ולבוז בז, ונחשבו בעיניהם כאילו כבר לקחו שללה, וכן היו מחלקים ביניהם הבתים והשדות והכרמים, (ח) ולכן אמר שיקרה להם כמו שיקרה לרעב החולם שהוא אוכל וכאשר הקיץ וריקה נפשו וכן הצמא החולם שהוא שותה וכאשר יקיץ ימצא צמא ונפשו שוקקה כן יהיה המון כל הגוים הצובאים על הר ציון שמחשבתם יהיה לכך ולילה יומותו ולא בחכמה.

פסוק ט

התמהמהו ותמהו וגומר עד הוי המעמיקים מה', אחרי שזכר הנביא הצלחת בני יהודה במפלת סנחריב, שהיה זה בעבור זכותם כפי הזמן ההוא, זכר אחריו ענשם ורעתם אשר בא עליהם אחר כך בחרבן ירושלם, שלא היה ללא סבה כי באמת הם היו הסבה בזה, לפי שכבדה אזנם משמוע דברי הנביאים, והשליכו אחרי גוום התורה האלהית, ולכן אמר להם התמהמהו ותמהו רוצה לומר אל תהיו מהירים בהבנתכם, הוו מתונין בדין התמהמהו והתבוננו במתינות בדבר הזה ואז תהיו תמהים ממנו, וזהו אומרו ותמהו, וכן אמר השתעשעו ושועו רוצה לומר הסתכלו בענין הזה ועסקו בו, מגזרת (תהלים קיט, צב) לולי תורתך שעשועי, ושועו רוצה לומר דברו בו, שהוא מלשון (שמות ה, ט) ואל ישעו בדברי שקר, ונתן הסבה למה יצוה אותם על זה, באומרו שכרו בלא יין נעו בלא שכר, לפי שהם היו מבולבלים ומטורפים בדעותיהם כשכור, ולכן היו נעים מפה לפה בלתי מתישבים בדבר, וזכר שהיה כל זה מפני בטול התורה והנבואה מביניהם, וזהו אומרו (י) כי נסך ה' עליכם רוח תרדמה שהוא הפך רוח דעת, ושגם עיניהם היו עצומים וסתומים, ואמנם למה ייחס זה לשם יתברך, באומרו כי נסך עליכם ה' חשבו המפרשים שהוא על דרך (ישעיה ו, י) השמן לב העם הזה, כי לרוע מעללם יחשוך עיניהם למנוע מהם דרכי התשובה, ופירשו הנביאים ואת ראשיכם החוזים על נביאי השקר, ושהחוזים שהם החולמים חלומות בחלום חזיון לילה, שגם כן עצם השם את עיניהם, ויפרשו אומרו אחריו והיה לכם חזות הכל על דברי הנביאים האמתיים, ונתנו אם כן הדברים לשיעורים, ולדעתי מילת כי הנאמר בכתוב כי נסך ה' עליכם תשמש בלשון דלמא, שהוא אחת מארבע לשונות שמושיו כמו שאמרו חכמים ז"ל (ר"ה ג, א) שתשמש המלה הזאת, יאמר הנביא דלמא אולי תאמרו שנסך עליכם ה' רוח תרדמה, שבעבורו אתם שכורים מבלי יין נעים מבלי שכר, ושהוא עצם וסתם את עיניכם שהם הנביאים שהיו לכם לעינים, ואת ראשיכם החוזים כסה וביטל וסילק מכם הנבואה והחזון כי זה על הנביאים והחוזים האמתיים אמרו שהיו עיני העם וראשיהם, דלמא שתאמרו זה אינו כן שהדבר מאתכם הוא ולא מהשם, כי אתם השלכתם התורה והנבואה אחרי גויכם, (יא) וזהו אומרו ותהי לכם חזות הכל כדברי הספר החתום, רוצה לומר לא היה מאת השם יתברך, אבל אתם מעצמיכם מאסתם בתורת השם ובדברי הנביאים, עד שהיו לפניכם חזות הכל כלומר נבואת כל הנביאים כדברי הספר החתום, שכאשר יתנו אותו אל יודע ספר לאמר קרא נא זה, ואמר לא אוכל כי חתום הוא, וימנע מלקוראו בסבת החתימה.

פסוק יב

וכאשר יתנו הספר ביד האיש אשר לא ידע לקרות והוא אמרו על אשר לא ידע ספר ויאמר קרא נא זה הספר, ישיב ויאמר לא ידעתי ספר, ואם כן שניהם ימנעו מקריאת הספר, אם החכמים שהיו יודעים לקרות באמרם כי חתום הוא, רוצה לומר שדברי נבואה חתומים בטבעת המלך, ולהיותם דברי אלהים חיים חתומים בטבעתו לא היו רוצים לקרותו, וענין זה שהיו במשל וחידה, ואם הבלתי יודעים שהם ההמון באומרם לא ידענו ספר.

ולפי שהיה זה כולו למאסם את תורת ה' ולבעטם בדברי הנביאים, (יג) לכן אמר ויאמר ה' יען כי נגש העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני ונגש בשבלת הוא מלשון קריבה, רוצה לומר כיון שהעם הזה נגש אלי בדברי חנופה, שבפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני, ואמר זה כנגד דבריהם שאמרו לו לא אוכל כי חתום לא ידעתי ספר, שהיו דברי התנצלות מקריאת התורה, ולבם היה רחוק ממנו יתברך, ולא היו מתרחקים מקריאת הספר, כי אם למאסם את תורתו, לכן אחרי שהיתה יראתם אותו מצות אנשים מלומדה, רוצה לומר מצוה מפאת ההרגל לא מכוונת הלב, לכן יהיה מענשם שיביא עליהם השם יתברך רעה גדולה ומופלגת מכל הרעות, והיא אבוד החכמה והעדר הבינה מהם.

פסוק יד

והוא אומרו הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא, כי מלבד מה שהם חסרו הידיעה, יתוסף עוד חסרון על חסרונם, ואבדה חכמת חכמיו אותם שאמרו לא אוכל כי חתום הוא, ואמר ובינת נבוניו תסתתר כנגד מה שאמר לא ידעתי ספר, וזה להם מדה כנגד מדה, והם נתרחקו מהחכמה והידיעה, לכן תתרחק היא מהם, ועם היות מקדם אומתינו משאר האומות עם חכם ונבון, היה מעונשם שישוב עם שכל ואין לב, ולזה אמר על העונש הזה הפלא ופלא, ואמרו רבותינו ז"ל (איכ"ר א, לז) קשה סילוקם של חכמים מחרבן הבית וממאה קללות חסר שתים שבמשנה תורה, הגדולה מהם (דברים כח, נט) והפלא ה' את מכותך וכנגדה אמר הנני יוסיף להפליא את העם הזא הפלא ופלא, ועליו אמר ירמיהו (איכה א, ט) ותרד פלאים, ויש ספרים שכתוב בהם נגש העם הזה בסבולת, ופירשו בדוחק ובצרה ויבוא ויתפלל לפני, הנה גם אז בפיו ובשפתיו כבדוני, ועם כל צרתם הנה לבם רחוק ממני, ויונתן תרגם חלף דאתרברב.

פסוק טו

הוי המעמיקים מה' וכו' עד לכן כה אמר ה', זכר הנביא שכבר היו בישראל רבים שלא היו מאמינים באמתת הידיעה האלקית בעניני בני אדם ופרטיותם, ומפני זה

היו מתרחקים עצמם מהנבואה והתורה, להיותם בלתי מאמינים בספוריה מצותיה ואזהרותיה, ועליו אמר הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה, רוצה לומר שהיו מסלקים עצת השם וידיעתו מהפרטים, וזהו והיה במחשך מעשיהם ויאמרו מי רואנו ומי יודעינו, רוצה לומר שמעשיהם היו לפניו יתברך בחשך בלתי מושגים אליו, בהפך מה שאמר דוד (תהלים קלט, יב) גם חשך לא יחשיך ממך וגומר, ולפי שהיו מעמיקים עיונם בסתירת דעת עליון וביטול הידיעה האלקית לכן אמר הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה ואולי שלזה אמר והיה במחשך מעשיהם רוצה לומר ואלה הסכלים אינן יודעין את מעשיהם עצמם כמחשך לפניהם, ואיך ידעו אופן הידיעה האלקית, והנה יעשו בזה טענה, והיא שהפרטים לא יושגו כי אם בחוש הגשמי, כי השכל לא ישיג כי אם הדברים הכוללים, והחוש הוא אשר ישיג הפרטי, ולכן היו אומרים אם היה שאין להשם יתברך חוש גשמי לראות הפרטים, יתחייב שלא יהיה לו ידיעה בהם, כי הידיעה תהיה קנויה באמצעות החושים ומהקדמותיהם, והוא אומרם מי רואנו ומי יודענו (טז) ועל זה השיבם הנביא הפככם אם כחומר היוצר יחשב כי יאמר מעשה לעושהו לא עשני ויצר אמר ליוצרו לא הבין, וכבר הוקשה פירוש הכתוב הזה על המפרשים, וכל דרכיהם לא יתכנו בעיני.

ואני אחשוב שכיוון הנביא בזה להשיב על טענת הבלתי מאמינים האלה, באומרו דומה למה שכתב הרב המורה חלק שלישי פרק י"ט ועשרים, באומרו שסבת כל מה שנכשלו בו הוא שומם בידיעתו יתברך ובידיעתינו יחס, ויחשבו מפני זה שהדברים שהם נמנעים בידיעתינו, יהיו נמנעים בידיעתו יתברך גם כן, והטעה אותם שתוף שם ידיעה, והוא טעות מבואר לפי שאין ידיעתו כידיעתינו, כי ידיעתינו נקנית ומסובבת מהמציאות ומן החושים החומריים, ויכולתו יתברך הוא בהפך, כי היא מקנה לדברים המציאות ואינה נקנית מהם ולכן לא תתדמה ידיעתו לידיעתנו כי אם בקריאת השם בלבד, וכמו שאמר הנביא (ישעיה נה, ח - ט) כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי, כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי מדרכיכם ומחשבותי ממחשבותיכם, וכלל הענין כי כמו שלא נשיג אמתת עצמו, ועכ"ז ידענו שעצמותו שלם מכל שלמות, כן עם היותנו בלתי יודעים אמתת ידיעתו מפני שהיא עצמו, נדע על כל פנים שהוא יתברך ידע וישיג הדברים הפרטיים בשלמותם, ואחר ההקדמה זאת תבין דברי הנביא שאמר הפככם רוצה לומר אתם חשבתם שידיעתו ית' היא כידיעתכם, ובאמת ידיעתו היא בהפך ידיעתכם, לפי שידיעתכם היא מן המציאות החומרי קנויה בדרך החושים אל השכל, והידיעה האלקית היא בהפך זה שמידיעתו וציורו בעצמו יקנו הדברים המציאות ואינה נקנית מהם, והוא אומרו אם כחומר היוצר יחשב רוצה לומר אם היוצר יתברך יחשב כחומר, והוא האדם

החומרי שידע הדברים בכח גשמי, אינו כן אבל הוא בהפך, כי ידיעתו יתברך מקנה מציאות לדברים, ואינה נקנית ולא לקוחה מהם, ולכן היוצר יתברך לא יחשב כחמר, וכבר יראה שרז"ל יפרשו הכתוב הזה כן במה שדרשו בבראשית רבה (כד, א) הפככם אם כחומר היוצר יחשב מדמים צורה ליוצרה נטיעה לנוטעה כוונו באמרם למה שפרשתי. והנה עשה הנביא על זה טענה כנגדם באומרם כי יאמר מעשה לעושהו לא עשני, רוצה לומר האם תוכלו אתם להכחיש שהשם יתברך פועל העולם, הנה באמת לא תוכלו להכחישו, כי איך יאמר מעשה לעושהו לא עשני, הנה זה אי אפשר, ואחר שהניח ההקדמה הזאת הוציא ממנה תולדה, באומרו ויצר אמר ליוצרו לא הבין, רוצה לומר ואחר שזה כן, שכל אדם מעשה ידי היוצר יתברך, האם ראוי שיאמר שמי שיצר ופעל אותו לא יבין ולא ידע ענינו, הנה זה אי אפשר בלי ספק, כי יצירת האדם תורה על שלמות ידיעת היוצר אותו, וכבר עשה דוד (תהלים צד, ז - ט) זאת הטענה בעצמה כנגד אותם שהיו אומרים, לא יראה יה ולא יבין אלקי יעקב, אמר כנגדם בינו בוערים בעם וגומר, הנוטע אזן הלא ישמע, אם יוצר עין הלא יביט, וכבר פירש הכתובים האלה הרב המורה באותו הפרק תשעה עשר הנזכר באופן נאה ומופלא, באומרו שהפועל כלי מהכלים, לולי שהיה מצוייר אצלו פעל אותו הכלי, לא היה יכול לעשותו, כי אם לא היה הנפח מצייר ענין התפירה ומבין אותה, לא היה עושה המחט בתכונה שתגיע בה התפירה, וכן השם יתברך אם היה ענין השגת הפרטי' נעלם ממנו ולא ידעהו, איך המציא זה הכלי שהוא העין המוכן להשגת הראות, כי אין ספק שהתחדש ליחה זכה אחת, ותחתיה ליחה אחרת, ותחתיה מחיצה ונקב בה כנגד המחיצה, ושאר הדברים המסודרים בתכלית השלמות בעין לא נפלו במקרה, ואין הטבע בעל שכל והנהגה שיספיק לסדר כל זה, אם לא היה מאת האלקים אשר הטביע וסדר הכחות האלו כולם, ואם היה שהוא לא ידע ולא יבין, איך יעשה החושים האלה לענין השגה, ולכן קראם דוד בוערים וכסילים, ובאר שזה כולו חסרון בהשגתינו, באומרו (שם י - יא) המלמד אדם דעת, ה' יודע מחשבות אדם כי המה הבל, וזאת הטענה עצמה עשה הנביא כאן באומרו בדרך תימה, ויצר אמר ליוצרו לא הבין, והודיעם שבסבת האמונות הרעות האלה שהיו בהם, ובסבת מה שכבר זכר ממאסם את תורת ה' תחרב ירושלם במהרה, (יז) באומרו הלא עוד מעט מזער ושב לבנון לכרמל, וידוע שירושלם נקרא לבנון ובית המקדש בפרט נקרא כן שנאמר (זכריה יא, א) פתח לבנון דלתיך, וייעד שיהיה ככרמל שהם שאר ארצות הבלתי נעבדות, וכן זכר שהכרמל והם הערים שלא היו כל כך במעלה כמו ירושלם הנקרא לבנון, גם הם יחשבו ליער ומדבר שמם, והוא אומרו והכרמל ליער יחשב, ורש"י פירש ושב לבנון שהוא יער

עצים להיות כרמל מיושב משדות וכרמים, והכרמל הנכבד ליער יחשב שיהיו תחתונים למעלה ועליונים למטה, ומדברי רבותינו ז"ל הוא שאמרו בבראשית רבה (כד, א) ושב לבנון לכרמל לבית מלכות והכרמל ליער יחשב לחורשין.

פסוק יח

ושמעו החרשים ביום ההוא דברי הספר זה ספר תולדות אדם, ועל דרך הפשט יאמר, שאז באותו זמן החרבן ישמעו החרשים דברי ספר, רוצה לומר אותם שהיו אומרים לא אוכל כי חתום הוא, אז ישמעו אותו ויאמינו בו בראותם צרתם שתבוא עליהם, וכן אותם שהיו עושים עצמם עורים כדי שלא יראו ספר התורה, והיו אומרים לא ידעתי ספר, הנה הם מאופל ומחושך הצרות שיבאו עליהם יראו דברי ספר ה', כי ידעו ויבינו שבהשגחת ה' מצאום צרות רבות ורעות, ולפי שאין המלט מהיות בירושלם בזמן החרבן צדיקים מה, ויוכללו בצרה ובגלות בהכרח, (יט) לכן אמר עליהם ויספו ענוים בה' שמחה ואביוני אדם בקדוש ישראל יגילו, רוצה לומר כי עם היות שיקבלו צרה ועצבון גדול בראותם חורבן ירושלם, הנה יקבלו שמחה מצד ענוותנותם, בראותם שמשפטי השם אמת צדקו יחדיו, ולכן יגילו בקדוש ישראל כי ישמח צדיק כי חזה נקם, (כ) והוא אומרו כי אפס עריץ כלה לץ ונכרתו כל שוקדי און, וזכר בזה חמשה מינים מהרשעים, האחד הוא העריץ וכמו שאמר המשורר (תהלים לז, לה) ראיתי רשע עריץ, והוא המתכוין להרע בכל מה שיוכל, והשנית הלץ שהוא המתלוצץ והמלעיג מהחכמים, והג' שוקדי און והם המפתים המסיתים ומדיחים האנשים לחטא, (כא) והרביעית מחטיאי אדם בדבר ר"ל המחטיאים את הרבים בעבור דבר מה שיתנו אליהם, שמראים עצמם אוהבים אותם ונותנין להם שום מתנה להחטיאם, מה שאין כן שוקדי און אשר זכר, כי הם המפתים האנשים בדברים, והמין האחר הוא המחטיא אותם בדבר, וה"ר אברהם אבן עזרא פירש מחטיאי אדם בדבר שישמרו דבורי האדם ויחטיאוהו כדי להענישו, והמין החמישי הוא ולמוכיח בשער יקושון רוצה לומר שיגיע מגבול רשעתם כל כך, עד שלנביא שהיה מוכיח בשער וברחוב העיר את העם יכשילוהו, רוצה לומר ישימו סביבו פח כדי שיכשל בו ויפול, והוא אומרו יקושון או יעשו גומא כדי שיפול בו המוכיח הזה הצדיק, והוא אומרו ויטו בתוהו צדיק שיטו אותו על תוהו כדי שיפול, או יהיה פירוש ולמוכיח בשער יקושון, כי יוציאו עליו דבה רעה לאמר, הלא אתה עשית כך וכך מהעונות, ואיך תוכיח אותנו, ויכריזו עליו שגם הוא נכשל באותו עון שיוכיחם עליו, וכל זה בשוא ודבר כזב, והוא אומרו ויטו בתהו צדיק הנה מפני זה בזמן החורבן, הצדיקים שבתוך ירושלם ישמח לבם אף יגל כבודם, בראותם עונש הרשעים ושנתאמתו דברי הנביאים, עם היות שיצר

להם החרבן, וכן היה בבית שני כמו שנזכר בספר יוסף בן גוריו"ן, שהצדיקים שבירושלם שמחו ויגילו בבוא החרבן בראותם מפלת הפריצים, והכלל היוצא מכל זה, שכמו שבזמן חזקיהו ניצולו מפאת זכותם וצדקתם, ככה אחר כך נחרבו מפני רשעתם, ולא היה הדבר במקרה כי אם בהשגחה עליונה מסודרת כפי הזמנים וכפי מעשיהם, והוא אשר רצה הנביא לבאר בפרשיות האלו.

פסוק כב

לכן כה אמר ה' אל בית יעקב וכו' עד סוף הנבואה, אחרי שזכר הנביא מה שיקרה לעם ירושלם מהחרבן על רוע מעשיהם, אמר שלא ימשך החרבן והגלות עד אין סוף, כי כבר יבא זמן באחרית הימים שיגאלו, וישובו לארצותם בשובה ונחת, ויהיו דבקים באלקיהם וחפצים בתורתו, לכן אמר כה אמר אל בית יעקב שהוא על האומה בכללה, שכמו שהוא יתברך פדה את אברהם מאור כשדים, ככה יפדה אותם באחרית הימים, ושבזמן גאולתם לא יבוש יעקב, ואין הכוונה שיהיה עז פנים ובלתי מקבל בושה חס ושלום, כי אם שלא יעשו מעשים שיקבלו עליהם בושה, וכבר כתב הפלוסוף בזה בענין הזקנים שאין הבושה מעלה בהם, לפי שאין ראוי שיעשו דבר יקבלו עליו בושה, ולכן אמר הנביא על ישראל לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יחורו רוצה לומר לא יתלבנו פניו מתוך הכלימה, לפי שלא יעשו בזמן הגאולה חטא ועון שיבושו ויכלמו ממנו, והנה ייחס זה ליעקב על דרך מליצה, כלומר שאברהם יבוש ויכלם, לפי שיצא ממנו ישמעאל ובני קטורה רעים וחטאים לה' מאד, ויצחק גם הוא יבוש לפי שיצא ממנו עשו וזרעו, האמנם יעקב בזמן ההוא לא יבוש ולא יכלם, לפי שכל זרעו יהיה זרע ברך ה' ולא ימצא בו פגול, והוא אומרו (כג) כי בראותו ילדיו מעשה ידיו בקרבו יקדישו שמי והקדישו את קדוש יעקב ואת אלקי ישראל יעריצו, רוצה לומר שבזה ישמח ויגיל, בראות בניו מקדישים את האל ודבקים בו.

פסוק כד

ואפילו התועים והרשעים שהיו באומה, המה יהיו בזמן הגאולה יודעי דעת ומביני מדע, ולא ישלחו התורה אחרי גוום, והוא אומרו וידעו תועי רוח בינה ורוגנים ילמדו לקח שהוא דבוק עם מה שלמעלה כאומר לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יחורו, בעבור שיראה ילדיו יקדישו את קדוש יעקב, ואף התועי רוח יראה שהם ידעו בינה, והרוגנים שהם הנרגנים והרכילים בעלי לשון הרע ילמדו לקח, כי ישובו מן הקצה אל הקצה, מהיותם תועי רוח להיות יודעי רוח בינה ומהיותם למדים הרכילות והנרגנות ילמדו לקח, ורבותינו ז"ל דרשו בפרק כהן גדול (סנהדרין יט, ב) לכן כה אמר ה' אל בית

יעקב אשר פדה את אברהם, היכן מצינו שפדאו יעקב לאברהם, אמר רב יהודה אמר רב שפדאו מצער גידול בנים, לפיכך לא עתה יבוש יעקב מאביו, ולא עתה פניו יחורו מאבי אביו, וענין מאמרם זה שהשבטים היו ראויים לצאת מאברהם ויצאו מיעקב, זהו פירוש הנבואה הזאת לדעתי, והנה נטיתי בה מדרכי המפרשים נטיה רבה כי לא ישרו בעיני דרכיהם.

פרק ל

פסוק א

הנבואה השנים ועשרים תחילתה (ל, א) הוי בנים סוררים וגומר עד (לב, ט) נשים שאננות ויש בה עשר פרשיות, הראשונה (ל, א) הוי בנים סוררים, השניה (ל, ו) משא בהמות נגב, השלישית (ל, טו) כי כה אמר ה' אלקים, הרביעית (ל, יח) לכן יחכה השם לחננכם, החמישית (ל, יט) כי עם בציון ישב, הששית (ל, כו) והיה אור הלבנה, השביעית (ל, כז) הנה שם ה' בא ממרחק, השמינית (לא, א) הוי היורדים מצרים לעזרה, התשיעית (לא, ד) כי כה אמר ה' אלי, העשירית (לב, א) הן לצדק ימלוך מלך וראיתי לשאול בפרשה הזאת ששת השאלות.

השאלה הראשונה בפרשה הראשונה בפסוק (ל, ד) כי היו בצוען שריו ומלאכיו חנם יגיעו, כי אם היה קינת הנביא ותוכחתו לבני ישראל על שהלכו מצרים לעזרה, מה לו לומר כי היו בצוען שריו, הלא ידענו ששרי פרעה היו בצוען שהיא מארץ מצרים, ומה זה לענין התוכחת ולענין הקינה.

השאלה השנית (ל, ו) משא בהמות נגב בארץ צרה וצוקה לביא וליש וגומר, והיא כי לא ידענו ענין המשא הזה, אם היה הנבואה כשאר המשאות והנבואות, ולא נתבאר ענינה, אם היא לטובה ואם לרעה, גם לא ידענו על איזו אומה אמר בהמות נגב.

השאלה השלישית בפרשה הד' שאמר (ל, יח) ולכן יחכה ה' לחננכם, וזה כי אם היו הדברים קללות נמרצות על עשרת השבטים שבטחו במצרים ולא בטחו על ה' אלהיהם, איך מיד תוך כדי דבור אמר עליהם, ולכן יחכה ה' לחננכם, ולכן ירום לרחמכם והוא הטוב שבייעודים.

השאלה הרביעית בפרשה הה' (ל, יט) והיא שאם היה הנביא מיעד טוב, באומרו כי עם בציון ישב ובירושלם בכה לא תבכי חנון יחנך לקול זעקך כשמעתו ענך שהוא הטוב שבייעודים, איך אמר אחריו (פ', כ) ונתן לכם ה' לחם צר ומים לחץ שהוא ייעוד רע.

השאלה החמישית בפרשה הששית באומרו (ל, כו) והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים, כי זה באמת דבר אין ראוי להאמינו שישתנו סדרי בראשית, ושני המאורות הגדולים שיקבלו תוספת או גרעון מהאור שחלק להם הקדוש ברוך הוא בבריאתם.

השאלה הששית בפרש' התשיעי' בפ' (לא, ט) נאם ה' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלם, והוא שאם נא' זה על השכינה שהוא אור עליון איך קראה תנור והנה לא מצאנו זה התאר לשכינה בכל דברי הנביאים, ואם אומרו כדברי רז"ל (עירובין יט, א) על א' מהפתחים שיש לגהינם בירושלם, יקשה ג"כ מאד איך יוחס הגיהנם עצמו לירושלם ולציון, כי בידוע שאינו שם אף כי אין הגיהנם דבר גשמי כתנור השורף, ומה יהי' ג"כ ענין אומרו אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלם: והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות כולם.

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא להוכיח אל השבטים אשר בשומרון ובנותיה, על אשר הלכו מצרים לבקש עזרה כנגד סנחריב, והורידו שם מנחה רבה ולא היה להועיל, כי לא יעזרו אותם מצרים, ושהיה מרשעתם כל כך, שלא היו שואלים עזרה מהאל יתברך, אבל בהפך שלא אבו לשמוע תורתו, והיו אומרים לנביאים שלא ינבאו להם בשם ה', ושלכן יבוא פתאום שברם, ושזה יהיה מהדין בעבור שלא בקשו את קדוש ישראל, כי אם היו מבקשים אותו היו נושעים בשובה ונחת, והמה לא רצו כי אם סוסי מצרים, ולכן יפלו לפני אויביהם כי אלקי משפט ה', ויתן לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו, והביא להם ראיה מיושבי ירושלם שיבוא עליהם סנחריב, ובעבור שיצעקו אל ה' יחנם, ועם היות שיהיו בצרה ולחץ המצור, הנה השם יתברך ימלט אותם, והם גם הם ישמעו דבריו ויסירו את אלקי הנכר אשר בקרבם, וכן יבורכו להם התבואות, וליהודים אשר בירושלם יהיה אורה ושמחה וששון ויקר, ולסנחריב אשר בא להחריבם יבא השם יתברך כאש אוכלת ומקולו יחת את אשור, כי כבר הוא מוכן ומסודר אליהם מאתו יתברך, ויהיה כל זה לישראל שיר ושמחה רבה, ומזאת ההודעה העתידה הוליד כנגד שומרון, שאוי ואויה להם שירדו מצרים לעזרה, ולא דרשו את ה' כמו שעשו יושבי ירושלם, ולכן יביא על השבטים ועל מצרים מפלה בידי סנחריב, מה שלא יביא על ירושלם, כי יהגה השם יתברך על סנחריב כאשר יהגה האריה על טרפו, ופתאום בפתע יגן על ירושלם גנון והציל לפי שנתרחקו מהע"ז, ולכן יפול אשור בחרב לא איש בעבור ירושלם, ושכל זה יהיה לירושלם לצדקת המלך חזקיהו, כי הוא יהיה מחסה לעמו ובימיו יגדיל תורה ויאדיר, ויוסר החנפות מקרב הארץ, וביאור זה כולו בפרשיות האלו.

הוי בנים סוררים וגומר עד (ל, יב) לכן כה אמר קדוש ישראל, לפי שבזמן הושע בן אלה עלה מלך אשור על ערי ישראל, ויהי לו הושע עבד ואחר שנים מועטות קשר בו, ושלח מלאכים אל מלך מצרים כמסופר בספר מלכים (מל"ב יז, א - ד), וזה כבר היה בימי חזקיהו, כי הוא מלך בשנת שלש להושע, (שם יח, א) לכן באה הנבואה הזאת לנביא ישעיהו על בני ישראל ששלחו מצרים לעזרה ואת השם לא דרשו, ועליהם אמר הוי בנים סוררים, רוצה לומר בנים אתם להשם אלקיכם, אבל אתם סוררים, ולכן יהיה עליכם אוי, והוכיחם למה לא שאלו פי הנביא בעצתם הנבערה הזאת, והוא אומרו לעשות עצה ולא מני, רוצה לומר ולא ממני ברשותי ובמאמרי, ואמר לעשות עצה ולא אמר לקחת עצה או להתיעץ, לפי שיש בעצה שני דברים האחת בקשת הדרכים הנאותים להגיע אל המבוקש, והשנית לבחור הדרך היותר טוב מהם ולעשותו בפעל, ואמר הנביא שהוא לא יאשימם על היותם מתיעצים ביניהם לבקש הדרכים היותר טובים להצלתם, אבל היה האשם שאותו הדרך לרדת למצרים לבקש עזרה בחרו בו והוציאוהו לפעל מבלתי רשות השם יתברך ודבר הנביא, ולכן אמר לעשות עצה, וכן הוא ולנסוך מסכה ולא רוחי, כי המסכה גם היא העצה הנעשית בהסתר והעלמה רבה מענין כסוי, והיא חטאתם שעשו אותה בפעל מבלי שאלת ה' רוח מן הנביא, כי זה היה חטאת על חטאת בסלקם בטחונם ממנו יתברך, ולבקש עזרת מצרים אשר צום עליו לא תוסיפו לשוב בדרך הזה עוד.

פסוק ב

ובאר הענין באומרו ההולכים לרדת מצרים ופי לא שאלו לעוז במעוז פרעה ולחסות בצל מצרים, רוצה לומר שבקשו זה מפאת פרעה שהיה מלך גבור, ומפאת עמו שהיה עם רב, כמו האילן הסוכך תחתיו יושבי בצלו.

פסוק ג

והודיעם הנביא שלא יועילם עזרת מצרים באומרו והיה לכם מעוז פרעה לבשת והחסות בצל מצרים לכלימה, רוצה לומר שלא יועילם גבורת המלך ולא מחסה עמו, וכן היה שעלה מלך אשור על שומרון והחריבה, ושרי פרעה שהיו עתידים לבוא בעזרתה של ישראל יצאו מארץ מצרים ולא הלכו שמה, (ד) והוא אומרו כי היו בצוען שריו וצוען היה מארץ מצרים, כאלו אמר שרי פרעה תמיד היו בצוען, ולא הלכו לעזור את שומרון, וכן אמרו ומלאכיו חנס יגיעו, רוצה לומר מלאכיו של פרעה אשר שלחם לעזור לישראל עד חנס הגיעו לבד, והוא מקום בארץ מצרים, ותרגם יונתן שהוא תחפנחס והענין שלא עברו משם. ורש"י פירש כי היו בצוען שריו של ישראל בשליחות שהיו הולכים למלך מצרים, (ה) כל הוביש כולם ביישו את עצמם לקנות להם אדונים חנם. ויותר נכון לפרש ששאר

העמים כולם היו מביישים על זה לישראל, על שבקשו עזר רעים שלא הועילם כלל, והוא אומרו כל הבאיש על עם לא הועילו למו רוצה לומר הכל היו מבאישים לישראל לפי שבטחו על עם לא הועילו למו, והיו להם לא לעזר ולא להועיל כי אם לבושת וגם לחרפה, והותרה השאלה הראשונה.

פסוק ו

ולפי ששלח מלך ישראל בהמות טעונות זהב וכסף ומנחה ושוחד למלך מצרים כדי שיעזור אותו כנגד מלך אשור, לכן אמר משא בהמות נגב ואינו מלשון נבואה אלא משא ממש, שטענו להם בהמות חמורים וגמלים להביא זהב למלך מצרים, וקראם בהמות נגב על שהיו הולכים למצרים שהיא בדרומה של ארץ ישראל, ואמר שהיו הולכים בארץ צרה וצוקה, ומסכנים עצמם לעבור במקום גדודי חיות רעות לביא וליש מהם אפעה שרף מעופף והיו נושאים חיליהם על כתף עיירים ועל דבשת גמלים אוצרותם, ודבשת הוא חטוטרת הגמל, ואומרים שנקרא דבשת לפי שלרוב המשא יש לגמל שם מכה וחבורה, ומשימים לו דבש לרפואה, והוא שאמרו חכמים ז"ל (ב"מ, לח, ב) דבש והדביש למאי חזי לכתיתא דגמלא, והותרה השאלה השנית. והיה סוף המאמר וגזרתו על עם לא יועילו, רוצה לומר שהיו נושאים משא בהמות אל ארץ הנגב בדרך צרה וצוקה בקרב לביא וליש אפעה ושרף, ישאו חיליהם על כתף עיירים ואוצרותם על דבשת גמלים, וכל זה על עם לא יועילו שהוא מצרים.

פסוק ז

והוא אומרו עוד ומצרים הבל וריק יעזורו ואומרו לכן קראתי לזאת רהב הם שבת, רוצה לומר על כן קראתי למצרים רהב וגאוה, לפי שכל עניניהם הם גאוה ולא גבורה, ועניינם הוא לשבת בעירם, ולא ללכת ולעזור ולהועיל לאחרים, ואפשר שאמר לכן קראתי לזאת רהב, רוצה לומר לשומרון כי היה ענינם גאה וגאון ודרך רע, כמו שאמר (ישעיה כח, א) הוי עטרת גאות שכורי אפרים, ואין ענינם להלחם עם האויבים כי אם לשבת בביתם, וישלחו אל מצרים לעזרה שיבאו להלחם בעדם, והמפרשים פירשו לזאת יקרא רהב לירושלם. ומה שכתבתי ראשונה הוא היותר נכון אצלי.

פסוק ח

וצוה השם לנביא שיכתוב הנבואה הזאת בפניהם כדי שיהא זכרון ליום אחרון, והוא אומרו עתה בוא כתבה על לוח אתם, רוצה לומר כתוב אותה על לוח במעמדם, ועל ספר חוקה, שיחקנה על ספר, ותהי ליום אחרון לעד עד עולם, רוצה לומר הנבואה הזאת

תהיה לעד בהם, והיום האחרון הוא יום החרבן, ומה שיכתוב על ספר הוא הנבואה אשר ניבא בענין פרעה.

פסוק ט

ונתן הסבה למה ייעד בהם כל זה, באומרו כי עם מרי הוא בנים כחשים בנים לא אבו שמוע תורת השם, רוצה לומר שהיו בני ישראל עם מרי כנגד השם יתברך ועוברים על תורתו, והיו עוד בנים כחשים שלא יודו בחטאתם אבל יכחישו תמיד, ואפילו שיבא הנביא להוכיחם וללמדם תורת השם לא יאבו לשמוע אליו, אבל מבלי בושה וכלימה בפרסום היו אומרים לנביאים שלא יגידו להם האמת האלהי המושג אצלם, אבל שידברו להם כזבים וחלקות, רוצה לומר דברי חנפות וכפי רצונם, (י) והוא אומרו אשר אמרו לרואים לא תראו, והם הנביאים שלא ידברו להם כלל, ואם ירצו לנבאות יאמרו לאותם החוזים לא תחזו לנו נכוחות ונבואות אמתיות, אבל דברו לנו חלקות חזו מהתלות, (יא) ועוד יאמרו לנביאים עם היות מנהגיכם לנבאות דבר השם אמת, הנה עתה לא תעשו כן, וזהו סורו מני דרך הטו מני אורח, והוא הדרך ואורח הנביאים לנבאות דברי השם באמת ובתמים, ויותר טוב מזה שלא תדברו דבר בשם השם, והוא אומרו השביתו מפנינו את קדוש ישראל, רוצה לומר הס כי לא להזכיר בשם השם.

פסוק יב

לכן כה אמר קדוש ישראל וגומר עד (ל, יט) כי עם בציון ישב. רוצה לומר בעבור שמאסתם בדבר השם, ואמרתם לנביאים שלא ינבאו בשם קדוש ישראל, לכן אותו קדוש השם אשר מאסתם בו אומר, כי בגלל הדבר הזה שמאסתם בדבריו ותבטחו בעושק ונלוז, רוצה לומר לעשוק העשירים, כדי לתת שחד ומתן לנלוז שהוא מלך מצרים, כי נלוז הוא תואר, כמו (משלי ג, לב) כי תועבת ה' נלוז, שפרושו מעוקל, ותשענו עליו ועל עמו.

פסוק יג

לכן יהיה לכם העון הזה שהוא הבטחון במצרים, כפרץ נופל נבעה כחומה נשגבה, אשר פתאום לפתע יבוא שברה רוצה לומר בעבור העון הזה תהיו כפרץ, שהוא כבר נופל על דרך הר נופל יפול, נבעה רוצה לומר מבוקש וגזול מהאויבים, מלשון (ישעיה כא, יב) אם תבעיון בעיו, והרב אברהם בן עזרא פירשו מלשון אבעבועות, ותהיו גם כן כמו החומה הנשגבה אשר בפתע פתאום יבא שברה ותפול, וזה דמיון לעזר מצרים שהיו חושבים אותו לחומה נשגבה שתפול ולא תגין על אנשיה, (יד) וזכר שגם לא תהיה מפלת החומה ושברונה לחלקים גדולים שיוכלו במהרה להקימה, כי ישברה ה' כשבר נבל יוצרים,

רוצה לומר כמו שישבור נבל של חרס שיעשו היוצרים שהוא מכותת ומדוכה לחלקים קטנים, והוא אומרו שברה רוצה לומר החומה ההיא אשר זכר, כשבר נבל יוצרים כתות רוצה לומר כמו שישבר נבל כלי חרס מהיוצרים כתית לא יחמול, כלומר הדק היטב עד שלא ימצא במכתתו בשבריו וחלקיו חרס לחתות אש מיקוד ולחשוף מים מגבא, רוצה לומר שלא ימצא בחלקיו ושבריו חלק מאותו חרס הנשבר שיועיל אם להביא בו מעט אש מהיקוד, ואם להביא מים מגבא שהוא מגבא המים, ופירש מיקוד הוא המקום שהאש מוקד בו, ולחשוף הוא ענין גלוי כמו (בראשית ל, לז) מחשוף הלבן, שבמקום שנקוו מעט מים, אין אדם יכול לדלות בו כי אם בשבר כלי חרס קטן, וכל זה משל אם לחרבן מצרים אשר בקשוהו לעזרה שיחריבהו סנחריב, ואם לחורבן ישראל ושומרון שיגלו ויהיו נשברים שבר על פני שבר, והוא היותר נכון.

והאשימם הנביא למה בחרו לבקש עזרה ממצרים, בהיותו לא לעזר ולא להועיל, ואת קדוש ישראל לא דרשו, שאם היו דורשים אותו לא היו צריכים למצרים, ולא לעשות מלחמה בחרב ובחנית, אבל בהיותם בשקט ובשלוה היו נושעים מאויביהם, (טו) והוא אומרו כי כה אמר ה' אלקים קדוש ישראל רוצה לומר הקדוש שלכם, בשובה ונחת תושעון, רוצה לומר אם הייתם מבקשים פניו בהשקט ובבטחה תהיה גבורתכם, בהיותכם דבקים בו ולא אביתם.

פסוק טז

אבל אמרתם לא כי על סוס ננוס, רוצה לומר נתרומם ונתגדל כמו הנס בעזרת סוסי מצרים, ומפני כן יענישכם השם שתנוסו מאויביכם, ולא תהיו לנס ולדגל כי אם לנוס ולברוח. ולפי שאמרתם על קל נרכב רוצה לומר על סוס קל שיבא ממצרים נרכב, על כן יקלו רודפיהם וישיגו אתכם, (יז) עד שאלף מכם תנוסו מפני גערת איש אחד מהאויבים ומפני גערת חמישה מהאויבים תנוסו כולכם, באופן שתשארו מעט מזער כתורן על ראש ההר, שהוא עץ גבוה ותקעוהו בארץ כמו תורן הספינה, והוא עומד על ראש ההר יחידי, וכנס על הגבעה שיראה אותה האדם לבדה. והרב ר' אברהם בן עזרא פירש עד אם נותרתם כתורן על ראש ההר וכנס על הגבעה, שנאמר זה על ירושלם ומלכות יהודה שהיא תשאר כן.

פסוק יח

ולפי שהיתה הנבואה הזאת קודם חרבן שמרון, לכן אמר הנביא כנגד בני ישראל, הנה כל זה אשר יעדתי עליכם הוא, כדי שתשובו בתשובה ושתדרשו את ה' אלהים, כי לא יחפוץ במות המת, אבל יחכה לחננכם, רוצה לומר יקוה שתשובו אליו כדי שיחון עליכם, ולכן

ירום לרחמכם, כי הנה רוממות השם יתברך הוא לרחם את השבים אליו, כי אלהי משפט ה' וכמו שמפאת המשפט יעניש את הרשעים כדי רשעתם, ככה מפאת אותו משפט ירחם על השבים, אחרי שיעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו, ולכן אשרי כל חוכי לו, ואוי לו ולרוע מזלו מאשר יתיאש מרחמיו, ורש"י פירש ולכך יחכה ה' לחננכם, לכך שלא אביתם לשמוע יחכה ה' לחננכם שאינו מדלג לכם על הגזרה שנגזרה עליכם, כדי למהר להביא הטובה עליכם אלא יחכה וימתין עד בוא קיצה, ולכן ירום לרחמכם רוצה לומר יתרחק מלרחמכם, לפי שאלהי משפט ה' ויפרע תחילה מן המורדים בו, אשרי כל חוכי לו לנחמות שהבטיח כי לא יפול דבר והותרה השאלה השלישית.

פסוק יט

כי עם בציון וגומר עד הנה שם ה' בא ממרחק. לפי שהיה הנביא מתרה בבני ישראל אשר בשמרון שישובו אל ה' וירחם עליהם, ואם לא ישובו ילכו בגלות, הביא להם ראיה מציון ויושב ירושלם שיעמדו בצרה גדולה, כשיעלה עליהם סנחריב, וינצלו ממנה בחמלת ה' עליהם בעבור היותם דבקים בו, וזהו אומרו כי עם בציון ישב בירושלם, רוצה לומר אין אני אומר בציון לבד, כי אם על מלכות ירושלם, שלא יקרה אליהם כמו שיקרה לבני ישראל אשר בשומרון, ולכן אמר כנגדם בכה לא תבכה חנון יחנך לקול זעקיך כשמעתו ענך, ונתן ה' לכם לחם צר ומים לחץ לא יכנף עוד מוריך וגומר, וענין זה שהשם יתברך ינהג את ציון ואת ירושלם, כמו שתנהג האשה המינקת את הילד האהוב אצלה, אם בשלא תניחנו לבכות, לפי שתמיד תשב אצלו, ומיד כשתשמע קולו תניקהו, באופן שלא יצטרך לבכות עוד, לפי שהבכי מזיק מאד לנערים ומקנה אותם מזג רעוע וכמו שזכר בן סירא, ועל זה אמר בכה לא תבכה לפי שחנון יחנך לקול זעקך, ומיד כשומעו את קולך יענה אותך כמינקת, באופן שלא תבכה עוד. עוד יעשה לך דבר אחר כמינקת, (כ) והוא שיתן לכם לחם צר ומים לחץ, כי כן ראוי לילודים שינהגו אותם בהנהגה דקה, וכל זה משל לירושלם כשבא סנחריב עליהם נתן להם השם לחם צר ומים לחץ, במצור ובמצוק האויבים על ירושלם ורש"י פירש לחם צר ומים לחץ שלא תהיו כרוכים אחרי התענוגים כאשר אתם עתה, כמו שאמר (עמוס ו, ו) השותים במזרקי יין, (ישעיה כב, יג) והנה ששון ושמחה, ומה שפירשתי יותר נכון כי לא אמר כאן יין כי אם מים, והותרה השאלה הרביעית.

והענין כולו שיהיה יהודה במצור מפני סנחריב וחילו, ויצילם השם ולא יניחם לבכות בכי הגלות כי יחון עליהם, אבל יהיה זה כאשר ישמע זעקתם, והוא אומרו כשמעתו ענך, והיה הסבה בכל זה לפי שלא היה הקדוש ברוך הוא מסתיר פנים מהם, אבל היו

עיניו ולבו שם כל הימים להצילם, והוא אומרו ולא יכנף עוד מוריך, רוצה לומר לא יסתיר ממך הקדוש ברוך הוא שהוא מוריך פניו, והראב"ע פירש ולא יכנף עוד מוריך מגזרת (ישעיה כד, טז) מכנף הארץ שמלכם ומורם לא יתרחק, והטעם שלא ילך בגלות כמלך ישראל, וזכר שהיה סבת זה לפי שהיו עיניך רואות את מוריך, שהם הנביאים, שהיו יושבי ירושלם מכבדים אותם ושומעים תורתו מפיהם, לא כאנשי שמרון שהיו אומרים לרואים לא תראו, ובפרק עגלה ערופה דרשו (סוטה מט, א) א"ר חייא כל ת"ח העוסק בתורה מתוך הדחק תפלתו נשמעת, שנאמר בכה לא תבכה חנון יחנך לקול זעקיך, וכתיב בתריה ונתן ה' לכם לחם צר ומים לחץ, רבי אבהו אומר אף משביעין אותו מזיו השכינה, שנאמר והיו עיניך רואות את מוריך, רבי אחא בר חנניה אומר אין הפרגוד ננעל לפניו שנאמר ולא יכנף עוד מוריך.

פסוק כא

וזכר מתועלת הנביאים והמורים ההם בירושלם, שתמיד יוכיחום וילמדום איזה דרך ישכון אור, והוא אומרו ואזניך תשמענה דבר מאחריך לאמר זה הדרך לכו בו כי תאמינו וכי תשמאילו שכל זה היה מפעל הנביאים, (כב) ועוד היה מתועלתם בירושלם, שיעזבו הרשעים דרכי הע"ז אשר בידם מפני תוכחת הנביאים ולמודם, והוא אומרו וטמאתם את צפוי פסילי כספך ואת אפודת מסכת זהבך, תזרם כמו דוה, צא תאמר לו, רוצה לומר שהפסילים והמסכות יזרו לרוח כמו הדבר הנתעב, ויאמרו לו צא מכאן, ושכאשר יעשו זה, יבאו בירושלם וארץ יהודה התבואות כיד אלוהיהם הטובה, שהיו חסרים מהם מפני הע"ז שהיה בתוכם, (כג) וזהו אומרו ונתן מטר ארצך אשר תזרע את האדמה, רוצה לומר שיבא המטר בזמן הזריעה כראוי, ולחם תבואת האדמה תהיה דשן ושמן, ואמנם בענין המקנה אמר ורעה מקנך ביום ההוא כר נרחב, כי לרוב העשבים בארץ ירעה המקנה עמק רחב, מלשון (תהלים סה, יד) לבשו כרים הצאן, או יהיה כר נאמר על הצאן עצמו, כמו (ישעיה טז, א) שלחו כר מושל ארץ אמר ירעה מקנך ביום ההוא, באופן שיהיה הכר והשה נרחב ושמן, וכן שנו רבותינו (מנחות פז, א) אילים ממואב, כבשים מחברון, עגלים משרון, גוזלות מהר המלך, ר' יהודה אומר מביאים כבשים מחברון שגובהן כרוחבן.

פסוק כד

והאלפים והעירים עובדי האדמה רוצה לומר השוורים שהם הנקראים אלפים כמו (תהלים קמד, יד) אלופנו מסובלים, והעירים שהם החמורים הגדולים שבהם יעבדו האדמה, מפני רבוי התבואה יאכלו בליל חמיץ ובליל שם לכל התבואה הבלולה והמעורבת ממינים רבים חטה ושעורה וכוסמת וזולתם, מלשון (איוב ו, ה) אם יגעה

שור על בלילו, וחמיץ פירש בו רבי יונה נקי כפי לשון הערב, כי אין לו חבר בלשון הקדש, ויותר נכון לפרש שלרוב התבואה יהיו מעורבים התבואה החטה והשעורה עם מים, ומרתיחים הכל באור ומחמיצים אותו מעט ומאכילין אותו לבהמות, כי הוא מפטם ומשמין אותם מאד, והוא אומרו בליל חמיץ, ולזה נטה יונתן בשתרגם בליל מפטם, ואמר שתהיה התבואה כל כך, עד שהבליל ההוא שיתנו לבהמות לא יהיה מעורב עם התבן אבל יהיה נקי, והוא אומרו אשר זורה ברחת ובמזרה, והרחת הוא הכלי שמזרין בו התבואה בגורן ונקרא בלע"ז פאל"א, ולפי שזה נעשה על ידי הרוח שיזורה הקש והתבן נקרא רחת מלשון רוח, והמזרה אומרים שהוא כברה גדולה שמנקין בה אחר כך התבואה מהעפר, וזורה אותו למטה דרך חוריו, והענין כולו כי תהיה כל כך רבוי התבואה, עד שהמאכל שיתנו לבהמות יהיה בכל כך מהנקיות, כאלו יאכילוהו לבני אדם, ואחר שזכר כל זה בענין הלחם, זכר ברכת המים שהיו נעצרים בסבת פשעם כמו שזכר עמוס (ד, ו - ח) (כה) ועל זה אמר והיה על כל גבוה ועל כל גבעה נשאה פלגים יבלי מים, רוצה לומר שאף באותם מקומות הגבוהים שאין מדרכם להמצא שם מים, כי אם על המעין ימצאו שם בארץ ירושלם פלגים יבלי מים, ביום הרג רב בנפול מגדלים, רוצה לומר בזמן מפלת סנחריב שהיה הרג רב בעמו, ובנפול השרים והמלכים שהיו במחנהו, שלאותם קרא מגדלים לפי שבלילה אחת נהרגו על ידי מלאך השם, וכן תרגם יונתן מגדלים רברבין, ושבזמן ההוא שתהיה מפלת סנחריב.

פסוק כו

יהיה אור הלבנה המאור הקטן כאור החמה שהוא המאור הגדול ואור החמה יהיה שבעתים ממה שהוא עתה, ושבעתים שם שתי שביעיות, כי הוא על משקל ידים ורגלים, וביאר הענין שהוא כאור שבעת הימים רוצה לומר כל כך אור, כאלו הוא יותר שבע פעמים ממה שהוא עתה, וכפי דעת חכמים ז"ל (ב"ר ג, ו) הוא אור שבעת ימי בראשית, כי אז היה האור האלקי היותר בהיר מזה האור השמימיי, ואמר כל זה דרך משל לרבוי ההצלחה והשפע, שלאותם יושבי ירושלם תהיה אורה ושמחה וששון ויקר, כי כמו שהצרה היו ממשילים הנביאים בחשך, כמו שאמר (ישעיה ס, ב) כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים, כן הגאולה היו ממשילים באור, כמו שאמר (שם) ועליך יזרח ה' שפירשו מיד, באומרו (שם) וכבודו עליך יראה, ובדרך ההוא אמר כאן והיה אור הלבנה כאור החמה וגומר והותר בזה השאלה החמשית:

ביום חבוש ה' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא רוצה לומר ששבר עם ישראל, והוא חורבן שמרון ומכת השבטים שקבלו על ידי סנחריב, יחבוש ה' אותה ורפא אותה במפלה אשר

הפיל את סנחריב ואת עמו על ירושלם, כי כל הכבוד והנצחון והשלל אשר קנה בגלות שמרון, כולו אבד במפלתו בירושלם, ולכן אמר ביום חבוש ה' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא. ויש מפרשים אור שבעת הימים על שבעת ימי חנוכת הבית אשר עשה שלמה, וכולו משל לרוב ההצלחה החכמה והשלוה והממשלה אשר קנו באותו זמן, כי כמו שאמר ממשל על החרבן (ישעיה יג, י) חשך השמש בצאתו וירח לא יגיה אורו, כן אמר על התשועה והפורקן, ואור החמה יהיה שבעתים, ואמנם דעת חכמים ז"ל כי הפרשה הזאת מאמרו לכן יחכה ה' לחננכם עד כאן, היא נבואה לעתיד לבוא בביאת משיחנו מהרה יגלה, ואמנם כפי פשט הפרשיות וקשורם מה שכתבתי בו הוא הנכון והמתישב, ועוד יורו על הפרשיות הנמשכות אחריה.

פסוק כז

הנה שם יהוה בא ממרחק וגומר עד (לא, א) הוי היורדים מצרים לעזרה. לפי שזכר הנביא שירחם השם יתברך על עם ציון ויושבי ירושלם, בבוא עליהם סנחריב ושירבה אורם ושמחתם, זכר איך יהיה זה, ואמר שיהיה כל זה במפלת סנחריב ועמו, ועל זה אמר הנה שם ה' בא ממרחק רוצה לומר הנה שם ה' ושמועת יכולתו כבר באה מזמן רחוק, כי כבר נראה גבורתו מצרים ועל הים, כמאמר הנביא (שמות טו, ג) ה' איש מלחמה ה' שמו, ודוד אמר (שמ"א יז, מה) אתה בא אלי בחרב ובחנית ואני בא אליך בשם ה' צבאות, לפי ששמו הוא כלי מלחמתו, וכאלו אמר הנה שם ה' אשר בא ממרחק בוער אפו, רוצה לומר כאש לשרוף מחנה אשור, והרב רבי אברהם בן עזרא פירש בא ממרחק על המלאך המשחית שירד משמים והביאה והרחוק הוא כלשון בא ואמר וכובד משאה רוצה לומר במשא הנהגה, כלומר שינהג מחנה אשור בכובד, על דרך (שמות יד, כה) וינהגהו בכבדות, בענין שיהיה עונשו אליו משא כבד לא יוכל לסובלה, וזהו שפתיו מלאו זעם, רוצה לומר שברוח שפתיו יהרגם בתוקף זעמו, והוא על דרך (ישעיה יא, ד) וברוח שפתיו ימית רשע, כאילו אמר שהשפתים אשר מהם יצא הדבור יהיו מלאים זעם, ולשונו המדבר תהיה כאש אוכלת שורפת הכל, ואולי אמר הנה שם ה' בא ממרחק לפי שסנחריב חרף מערכות אלקים חיים, והיו חושבים הוא וכל עמו, שהיה השם יתברך בלתי משגיח בתחתונים כאלו עומד מרוחק מהם, על דרך (תהלים י, א) למה ה' תעמוד ברחוק, לכן אמר שעם היותו ממרחק לדעתם, יבא בפתע פתאום ובקפיצה עצומה לתבוע קלונו ולהנקם מצריו, ויהיה בוער אפו ומשאה של אפו יהיה כבדה מלסובלה, כי שפתיו מלאו זעם והוא משל על רוב הכעס ולשונו כאש אוכלת משל על גודל הנקמה.

פסוק כח

ורוחו כנחל שוטף רמז בזה אל המלאך אשר המית את מחנה מלך אשור, כמו שאמר (מל"ב יט, לה) ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור, כי הוא יבוא כנחל שהוא שוטף כל מה שימצא ולא ישאיר דבר, ודמה גודל הנחל באומרו עד צואר יגיע, כלומר שיגיע הנחל עד הצואר, כאלו היה כל הגוף תחת המים, ומהצואר ולמעלה עתיד להטבע, ואפשר שאמר ורוחו כנחל שוטף מלשון דבור, כי לפי שזכר למעלה במשל שפתיו ולשונו זכר גם כן רוחו, ואמר עד צואר יחצה כמו שאמר במקום אחר על סנחריב, (ישעיה ח, ח) ועבר ביהודה ושטף ועבר עד צואר יגיע, ואמנם אומרו להנפה גוים בנפת שוא, הנה מלת נפה יהיה כברה, ודרך הכברה להשליך בנקביה הפסולת המעט, וישאר בה הסולת החטה הנקיה, והנה אמר שיניף את הגוים אשר במחנה סנחריב בנפת שוא, באופן שיצא ממנה הכל ולא ישאר בה דבר, באופן שיהיה מפלת סנחריב רסן מתעה על לחיי עמים, רוצה לומר רסן הסוס שיעכבהו מלהלוך דרך ישרה, וכמו שהרסן יוליך הבהמה לאשר שמה רוח הרוכב עליה, ככה השם יתברך יוליך מחנה סנחריב לירושלם למות שם, וכאשר יהיה זה ישוררו יושבי ירושלם שירה גדולה כמו שהיו משוררים בלילה הראשונה של חג, כי אז היתה השמחה יותר גדולה, והוא אומרו (כט) השיר יהיה לכם כליל התקדש חג וגומר, וכן אמרו חז"ל (איכ"ר א, כג) כי בליל פסח נכחד מחנה מלך אשור, או אומרו על ליל מכת הבכורות שיצאו בני ישראל ממצרים, כך תהיה הלילה ההיא שבו היתה המגפה במחנה אשור ליל שמחה גדולה בישראל, כמו שמחת ההולך בחליל שהוא המחול והריקוד והשמחה, יהיה ביניהם לבוא אל בית ה' אל צור ישראל, רוצה לומר שיבאו אל בית המקדש לתת כבוד והודאה לצור ישראל מגינם בעת צרה.

פסוק ל

לפי שישמיע ה' את הוד קולו על מחנה אשור, כי ירד המלאך עליהם בקול שאון, ונחת זרועו יראה בזעף אף, רוצה לומר הורדת כחו עליהם יראה בזעף אף ויראה להם אש אוכלת שינפץ עליהם זרם ואבן ברד, וכל זה משל למגפה ולאש שורף שנכנס בגופותיהם, ונשרף הלחות השרשי ומתו באופן, (לא) שמקול ה' יחת אשור בשבט יכה, רוצה לומר מקול פחדיו יחת עם אשור, ובשבט יכהו השם, ורש"י פירש ונחת זרועו מגזרת הנחת גבור שהוא לשון שברון.

פסוק לב

ובכל מקום שיעבור מטה מוסדה של הגזרה אשר יניח ה' על אשור יהיו שם תופים וכנורות, לפי שכל העמים ישמחו במפלתו להיותו כובש אותם, וכאילו הודיע שלא

תהיה שם מלחמה בחרב ובחנית, כי אם נגונים ושמחה, והוא אומרו והיה כל מעבר מטה מוסדה אשר יניח ה' עליו יהיה בתופים ובמחולות ובמלחמות תנופה ילחם בה, רוצה לומר שהמלחמה שילחם בהם יהיה התנופה שאמר למעלה להנפה גוים בנפת שוא.

פסוק לג

ואמר שזה היה מסודר מהשם יתברך לעם אשור, והוא אומרו כי ערוך מאתמול תפתה, רוצה לומר מימים רבים היה ערוך המות והרעה הזאת על אשור, וגם היא למלך הוכן, רוצה לומר לסנחריב שאחרי שברח מעל ירושלם הרגוהו בניו, והתפתה ההוא העמיק הרחיב מדורתה אש ועצים הרבה, רוצה לומר לקבל שמה סנחריב ועמו לשורפם בעבור כל מה שהרעו בעולם, וכתב הראב"ע שתפתה הוא שם מקום מטונף סביב ירושלם, שהיו משליכים שם כל דומן ועולה ממנו עשן, ואותו זימן הב"ה למחנה אשור, ולפי שהמשיל המגפה הזאת במדורת אש ועצים, אמר נשמת ה' כנחל גפרית בוערה בה, רוצה לומר כי נשמת ה' ורצונו יהיה מנפח אותה מדורה, כאלו ירדה שם נחל גפרית שתבער בו האש, וכל זה משל למגפה ולמיתה שנדונו בה, ואפשר לפרש על העונש שיענש סנחריב ועמו בגיהנם, כי שם נפשותיהם יקבלו עונש מופלג לרוב האנשים שיהרגו והארצות שהחריב, וכן פירשו חז"ל (עירובין יט, א) תפתה על גהינם והוא מלשון (ירמיה ז, לא) ובנו את במות התופת אשר בגיא בן הנום לשרוף את בניהם ובנותיהם, ואמרו (ב"ר ד, ו) מכאן שגיהנם נברא ביום ב' מימי בראשית, איזהו יום שיש לו תמול ולא שלשום זה יום הב', וכן הוא אומר כי ערוך מאתמול תפתה, ואין להפלא מאשר יכנה הכתוב אותו פעם בלשון זכר, ופעם בלשון נקבה כי כן דרך הכתוב בדבר שאין בו רוח חיים.

פרק לא

פסוק א

הוי היורדים מצרים לעזרה וגומר עד (לב, א) הן לצדק ימלוך מלך. אמר כנגד ישראל אשר בשמרון, אם הייתם אתם דורשים את ה' אלהיכם, כמו שיעשו יושבי ירושלם, היה מציל אתכם מידי סנחריב, אבל בעבור ששמתם בטחונכם על מצרים לעזרה כשל עוזר ונפל עזור, וזהו אומרו הוי היורדים מצרים לעזרה שהם השבטים על סוסים ישענו ויבטחו על רכב כי רב ועל פרשים כי עצמו מאד, כי היה למצרים רכב רב ופרשים עצומים, ולא שעו על קדוש רוצה לומר לא בקשו ולא התפללו אל הקדוש יתברך, שהיה משגיח בהם ובאבותיהם מימי קדם, ואת ה' שהוא היכול האמתי לא דרשו, והתוכחה

הזאת היא מקושרת עם הקודמת למעלה, כי הנה זכרון הצלת ירושלם לא באה, כי אם לעשות לבני ישראל טענה על פשעם ועל חטאתם כמו שזכרתי, ולכן אמר (ב) וגם הוא חכם ויבא רע, רוצה לומר שמבני ישראל, מהם היו חושבים שהשם יתברך לא היה יודע ומשיג הדברים התחתונים, ומהם היו אומרים שאף על פי שידעם, הנה לא יביא את הרע לפי שאין רע יורד מן השמים. ואין דרכו להרע לשום אדם, ואמר הנביא שטענותיהם משלי אפר, כי הנה השם יתברך חכם ויודע הדברים כולם עליונים ותחתונים, וגם הוא פועל הרעות והטובות מהצ' שהם כולם משפט וזה ויבא רע, והנה הביא ראיה על שהוא חכם, מאשר היה מיעד על הדברים שיקרו ויבאו, ומהם איש לא נעדר, וזהו אומרו ואת דבריו לא הסיר, ואמנם מה שאמר ויבא רע ביאר שאין זה עול בחוקו, לפי שהוא כפי הכנת המקבל, וזהו אומרו וקם על בית מרעים שהיא ארץ השבטים שיתנם ביד מלך אשור, והוא על דרך מה שאמר הנביא נחום (א, ב) אל קנוא ונוקם ה' נוקם ה' לצריו ונוטר הוא לאויביו, ורש"י פירש על מלך ישראל ואת דבריו לא הסיר, אשר אמר (דברים כח, סח) והשיבך ה' מצרים באניות מדה כנגד מדה שאמרתי לך לא תשוב בדרך הזה עוד, ואתה הלכת מדעתך, סופך ללכת בגלות על כרחך, וזכר מסכלותכם שדרשו עזר מצרים ולא דרשו עזר השם, (ג) בהיות מצרים אדם ולא אל נגזר מאדמה ומוכן למקרים, והראב"ע פירש ולא אל שלא היה במצרים כח להחריב את מחנה אשור, כאשר היה למלאך שהכם, כי המלאך יקרא אל ואלקים, כמו (שופטים יג, כב) מות נמות כי אלקים ראינו ונכון הוא:

וסוסיהם בשר ולא רוח ויחלוש כחם, וה' יטה ידו עליהם וכשל עוזר שהוא מצרים, ונפל עזור שהוא שמרון, ויחדיו כולם יכליון, וכן היה שסנחריב החריב את שמרון ואת מצרים, ולא היה כן לירושלם, כי עם היות סנחריב ומחנהו בא בזדון גדול, הנה כאשר בא עליהם חרון ה' לא עצרו כח, (ד) וזהו אומרו כי כה אמר ה' אלי כאשר יהגה האריה והכפיר על טרפו אשר יקרא עליו מלא רועים וגומר, רוצה לומר כמו שהאריה והכפיר כאשר יצעק על הטרף אשר יטרוף, עם היות שאספו עליו קבוץ רועים ויתנו עליו מקולם, הנה הוא מקולם לא יחת, ומהמונם לא יענה. כן יהיה השם יתברך שירד לצבוא על הר ציון ועל גבעתה של ירושלם לטרוף טרף מלך אשור ועמו, ואין מי שימחה בידו, ומלת יקרא לשון זמון כמו כי הקרה ה' אלקיך לפני.

פסוק ה
ועוד זכר המשל ודמוי להצלת ירושלם, באומרו שכמו הצפרים המעופפות שילכו מהלך גדול בזמן מועט וימלטו מן הפח, כן יגן ה' צבאות על ירושלם בעת אחת, גנון והציל שיציל אותם מיד סנחריב, פסוח והמליט, רוצה לומר שירחם עליהם וימלט אותם.

פסוק ו
ולכן אמר הנביא כנגד בני יהודה שובו לאשר העמיקו סרה למרוד בו בני ישראל אחיכם, ואתם לא תעשו כן.

פסוק ז
אבל ביום ההוא ימאסון איש אל אלילי כספו ואת אלהי זהבו, רוצה לומר שיעזבו הע"ז שהיה ביניהם, אשר עשו להם ידיכם חטא, רוצה לומר עצמיכם עשו לכם חטא גדול במעשה הפסילים, כי במקום אשר הושמו הידים באדם לעוזרו, הם עשו לכם חטא ורעה גדולה כזאת, וזכר שראוי היה שימאסו בני יהודה כל האלילים ויבטחו בה', (ח) לפי שיפול אשור בחרב לא איש הוא המלאך שהרג אותם, וחרב לא אדם כי אם חרב אלהי תאכלנו, וגם המלך סנחריב ינוס משם, ועליו אמר ונס לו מפני חרב ובחוריו למס יהיו, (ט) וסלעו ממגור יעבור רוצה לומר סנחריב שהוא סלע אשור ותוקפו, יעבור וינוס מקרב מחנהו מפחד חרב המלאך, וכן וחתו מנס שריו, רוצה לומר כי קצת שריו הנמלטים מהמגפה, יחתו מחמת הנס והפלא ההוא אשר יעשה בלילה אחת על ידי מלאך השם, והנה היה כל זה במצות השם יתברך וגזרתו, והוא אומרו נאם ה' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלם, רוצה לומר שאורו בירושלם כאדם היושב במקום אחד בדירת קבע ששם תנורו ואשו, כן היה השם יתברך דירתו בירושלם ותנורו ואשו לו שם, ולכן בבא עליו סנחריב התעורר להוציאו משם ולגרשו מדירתו, ולדעת יונתן אשר אור לו בציון אורה ושכינה להאיר לישראל ותנור לו בירושלם להרוג ולשרוף באש את מחנה אשור, ואפשר לפרש שובו לאשר העמיקו כנגד בני ישראל, וענינו שובו בני ישראל לאשר העמיקתם מחשבות לסור ממנו, וסרתם מעליו עתה שובו אליו מאשר עשו ידיכם את חטא האלילים, כי אם תשובו אליו יפול אשור בחרב לא איש, וחרב לא אדם תאכלנו, והיה נס סנחריב מפני חרב, והיו בחוריו למס, וסלעו ממגור יעבור, וחתו מנס שריו, לפי שהקדוש ברוך הוא אור לו בציון ותנור לו, בירושלם לשרוף אותו ומחנהו והותרה השאלה הששית.

פרק לב

פסוק א

הן לצדק ימלוך מלך וגומר עד סוף הנבואה. יש מפרשים הכתובים האלה על מלך המשיח מהרה יגלה, שימלוך לצדק לעשות משפט וצדקה לכל עמו, שבימיו השרים למשפט ישורו, ויהיה למ"ד ולשרים נוספת, כמו הרגו לאבנר, ושיהיה מלך המשיח מגן לישראל ומחסה ומסתור לעמו כמחבא רוח, רוצה לומר במקום שמחבאין בו מפני הרוח, וכן יהיה כפלגי מים בציון, שהוא דבר נכסף לאדם, לא תשעינה עיני רואים, כמו שאמר על דור הרשעים (ישעיה ו, י) ועיניו השע, אבל אזני שומעים תקשבנה, ולב נמהרים יבין לדעת, וענין זה כולו שתמלא הארץ דעה את ה', אבל כפי האמת והקשור הפרשיות, לא נאמר כל זה כי אם על חזקיהו מלך יהודה, כי בעבור שזכר למעלה שיושבי ירושלם ימלטו מיד סנחריב, ושומרון ובנותיה יפלו בידו, זכר שתשועת ירושלם תהיה בזכות מלכה, להיותו איש תם וישר ירא אלקים וסר מרע, כמו שחרבן שמרון יהיה גם ברשעת הושע בן אלה מלך עריץ ורשע, ועל זה אמר הן לצדק ימלוך מלך, רוצה לומר הנה חזקיהו ימלוך לצדק, ולא לבד לעשות משפט וצדקה בהמון העם, אבל גם לעשותו בשרים שלהם זרוע עם גבורה, ומפני זה לא ירצו להתישר במשפט עם שאר העם, ויבא המלך ההוא ויבריח אותם, באופן שבענין המשפט יהיו ישרים, ולא יעשו עול וחמס לשום אדם, ולא תבא למ"ד ולשרים אם כן נוספת, אבל היא למ"ד התכלית, יאמר הן לצדק ימלך מלך וימלוך גם כן לשהשרים בענין המשפט ישורו כלומר יהיו השרים, וכפי הפירוש הזה יהיה ישורו כמו ישורו בסבולת, ואם תרצה לפרש ישורו מלשון שררה להיותו בסבולת יאמר הן לצדק ימלוך מלך, וכדי שהשרים במשפט ישורו, רוצה לומר יהיו שרים ששררתם תהיה במשפט ולא בעול.

פסוק ב

והיה האיש הזה, רוצה לומר חזקיהו לעמו, כמחבא רוח וסתר זרם, רוצה לומר כמחבא סלע שנחבאים האנשים בו מן הרוח ונסתרים שם מפני הזרם, כן יבטחו בני יהודה על חזקיהו, והתבונן כי המשילו בג' משלים, הא' שיהיה לעמו מחסה ומסתור מזרם וממטר, כמו המקום שיתחבא בו האדם מפני הרוח ושיסתר בו מפני הזרם, ואמר זה על הצרות שימלטו מהן בזכותו, כמו שראינו שנמלטו מסנחריב, שהוא היה כרוח סועה מסער וכזרם המטר השוטף, ונתחבאו בני יהודה בזכות חזקיהו, כי הוא הגין עליהם, והדמוי השני הוא כפלגי מים בציון, רוצה לומר שבארץ ציה גם חום, כשימצא אדם

פלגי מים יערבו לחכו, כן יהיה ענין חזקיהו לעמו, והיה הדמוי הזה כנגד התורה שלמד בישראל שבמקום בארץ ציה וצלמות נעדרים מהתורה ומהידיעה, היה הוא להם פלגי מים מתוקים שהיא התורה אשר למדם, והדמוי הג' הוא אומרו כצל סלע כבד בארץ עיפה, רוצה לומר בארץ יבשה שאין שם צל אילן, וההולך בה במי החום יכהו השמש וישאל את נפשו למות, וכאשר ימצא סלע כבד, רוצה לומר גדול עד שיעשה צל גדול ימלט משרפת החום ההוא, ומה טוב המשילו בצל סלע, כי הוא הצל האמתי שלא יתערב בו ניצוצות השמש, מה שאין כן צל האילן, והיה דמיון הצל כנגד המשפט שהיה עושה חזקיהו בכל הארץ, הנה אם כן המחבא הוא דמיון אל ההצלה מהאויבים, ופלגי מים הוא דמיון לתורה, והצל הוא דמיון למשפט, ואפשר שרמז בשלשתן שיצילם השם מרעב וחרב ושבי, כי בכולם נפלו עשרת השבטים.

פסוק ג

וזכר שבימי חזקיהו לא יעשו בני אדם עצמם עורים וחרשים מלקרות ספר ומלשמוע דבר השם כמו שהיו עושים בני ישראל וכמו שאמר (ישעיה ו, י) השמן לב העם הזה וגומר, אבל יהיה עתה בהפך, שאזני שומעים תקשבנה (ד) ולבב נמהרים רוצה לומר, האנשים שהיו עד הנה פתאים יבינו לדעת התורה וסודותיה, ולשון עלגים שהם חסרי הדבור הנחשבים נעלגים, אז ימהר לדבר צחות רוצה לומר, אמרות צחות ונקיות מכל סיג, על דרך (משלי י, כ) כסף נבחר לשון צדיק, ולא כמו שעכשיו כי בלעגי שפה וגומר.

פסוק ה

עוד זכר שבימי אותו מלך חסיד וישר לא יהיו בני אדם מחניפים זה אל זה, כי כבר אמרו רז"ל (מדרש תהלים קא, פג) שאחד מארבעה כתות שאינן מקבלות פני שכינה היא כת החנפים, שנאמר (איוב יג, טז) כי לא לפניו חנף יבוא, ולפי שבני ישראל היו מחניפין את הרשעים, אמר שלא יהיה כן בימי חזקיהו, כי לא יקרא עוד לנבל נדב, ולכילי שהוא יותר מופלג בקצת מהנבל, לא יאמר שהוא שוע, שהוא יותר מנדיב, כי שוע גדרו המפזר ממונו, והנה באומרו לא יקרא עוד, אין ראוי שיובן שעוד כל ימי הארץ לא יהיה זה כי אם כל אותו דור של חזקיהו, והוא על דרך מה שאמר (משלי לא, ח) ישתה וישכח רישו ועמלו לא יזכר עוד, שאין הכוונה לא יזכר רישו ועמלו עוד כל ימי הארץ, כי אם בעוד היין בו, והכוונה שלא יחניפו שום אדם להחריש לו זדונותיו עד שמפני זה ירגיל עצמו בתועבותיו, אבל יפרסמו אותם באופן שיקבל תוכחת, והוא אומרו (ו) כי נבל נבלה ידבר, ופירש הכתוב הזה אצלי אינו לבאר גנות הנבל והכילי, אבל הוא להגיד רוע המחניפים באומרם לנבל נדיב ולכילי שוע, כי היו מסבבים מהחנפת הזה רעות רבות,

אם היות האדם מדבר בשפתיו בהפך ממה שהוא חושב בלבו, ועל זה אמר כי נבל נבלה ידבר ולבו יעשה און לעשות חנף רוצה לומר, כי המחניף הזה הוא נבל, ונבלה ידבר שאין תוכו כברו שהוא בפיו מדבר נבלה וכזב ולבו יעשה און שהוא מכוין לעשות חונף לא לדבר האמת, ורעה שנית שיעשה המחניף והיא בהמרותו את פי ה' שצוה מדבר שקר תרחק, ועל זה אמר ולדבר על ה' תועה, ורעה שלישית שיעשה היא שבזה יהיה סבה שהכילי לא יעשה צדקה לשום אדם, וזה אומרו להריק נפש רעב ומשקה צמא יחסיר רוצה לומר, שזה יהיה סבה שנפש הרעב תשאר ריקה ובוקה ומבולקה, והצמא יחסר משקהו ולא יתן לו אדם כלל.

פסוק ז

לפי שהכילי כליו רעים הוא מעצמו וכל שכן כשיחניפו אותו בני אדם ולא יוכיחוהו, אז בלי ספק הוא זמות יעץ רוצה לומר, נבלות לחבל עניים ולהסיר מהם הצדקה אף על פי שהאביון ידבר משפט ויבקש צדקה, והוא אומרו ובדבר אביון משפט רוצה לומר, בצעקו אל ה' שיעשה לו משפט וצדקה.

פסוק ח

ואמנם הנדיב לא יהיה כן כי הוא לא יחוש לדברי המחנפים, אבל הוא נדיבות יעץ רוצה לומר, תמיד יחשוב בלבו לעשות נדיבות, והוא על נדיבות יקום רוצה לומר שיוציאם בפעל, ורש"י פירש והוא על נדיבות יקום, שע"י נדיבותיו יהיה לו קוממיות ומעלה, על דרך (משלי יח, טז) מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו, ויש אומרים שהנבל הוא יותר מגונה מהכילי כי גם לעצמו לא יהנה מממונו, ושוע הוא יותר יתרון מהנדיב כי הוא העושה הוצאה גדולה בדברים הגדולים ושהמחניפים לא היה מגיע חנפותם אל גבול כל כך עד שיאמרו לנבל שהוא שוע שהוא ההפך מן הקצה אל הקצה, אבל היו קורין לנבל שהוא בתכלית הכילות, נדיב שאינו בתכלית הנדיבות, וכן לכילי בזה ההיקש היה אומר שוע, האמנם בימי חזקיה לא יחניפו הנבל והכילי עד שיעלו כל אחד מהם לשתי המדרגות אלא לכל הרוב למדרגה אחת, וזהו לא יקרא עוד לנבל נדיב אלא כילי, ולכילי לא יאמר שוע אלא נדיב, כי החנפות מעט או הרבה לא תפסק מן העולם, ושאמרו כי נבל נבלה ידבר, הוא לספר גנות הנבל כי הוא נבל בדברו ונבל בלבו, ואם יאמרו אליו שהשם יתברך צוה לעשות צדקה ידבר על ה' תועה, ויגיע מרשעתו עד שיגזול העניים ויעשוק מה שהיה להם לאכול ולשתות, וזהו להריק נפש רעב ומשקה צמא יחסיר, ושכן זכר גנות הכילי באומרו וכלי כליו רעים, ומלת כילי הוא בצר"י והוא נגזר מן וכל בשליש עפר הארץ, לפי שכל עניניו והוצאותיו בצמצום גדול במדה במשקל ובמשורה,

ואמר שהכילי אינו כל כך מגונה כנבל, אבל מדותיו וכליו שימדוד בהן סחורותיו הם רעים ומקולקלים, רוצה לומר שהם גדולים לקבל וחסרים לתת, או אמר זה כנגד כלי תשמישו שהם רעים ופחותים ולא יגיע גנותו לעשות הגנות בלבד, כי גם ליעץ את אחרים שיעשוהו, וזה אומרו הוא זמות יעץ לחבל ענוים באמרי שקר, רוצה לומר לקחת ממונם באונאות ובפתויים ובמרמות, ואמנם הנדיב הוא בהפך כילי כי הוא נדיבות יעץ, רוצה לומר שיעץ לאחרים שיעשו נדיבות והוא עצמו יעשה אותם בפעל, ועל זה אמר והוא על נדיבות יקום, וה"ר אברהם אבן עזרא פירש וכילי על משרתי אחז, והנדיב על חזקיהו:

פסוק ט

הנבואה השלשה ועשרים תחילתה נשים שאננות וכו', עד ויהי בארבע עשרה שנה למלך חזקיהו והנה באו בנבואה הזאת ח' פרשיות, הראשונה נשים שאננות, השנייה הוי שודד, השלישית ה' חננו לך קוינו, הרביעית הן אראלם צעקו חוצה, החמשית שמעו רחוקים אשר עשיתי, הששית קרבו גוים לשמוע, השביעית ישושום מדבר, השמינית חזקו ידים רפות, והנה ראיתי לשאול בנבואה הזאת ששת השאלות:

השאלה הראשונה בפרשה הראשונה באומרו וברד ברדת היער ובשפל' תשפל העיר, כי לא זכר מה יהיה ענין הברד הזה אם תרד על הארץ או אם לא תרד, ומה ענין לו עם ברדת היער כי הוא מקביל הברד ואין היער יורד, גם יראה שאין קשר למה שאמר אחריו ובשפלה תשפל העיר:

השאלה השנית בפרשה הג' באמרו והיה אמונת עתך חוסן ישועות חכמה ודעת יראת ה' היא אוצרו, כי הנה האמונה היא שלמות בנפש, ואיך אמר שהיא תהיה חוסן ישועות שהן הצלות מהצרות הגשמיות, גם אומרו חכמה ודעת אי אפשר לפרש שהאמונה תהיה חוסן ישועות ושגם כן תהיה חכמה ודעת יראת ה' כי הם דברים נפשיים, וחוסן ישועות היא גשמית:

השאלה השלישית בפרשה ה' באומרו הן אראלם צעקו חוצה וגו', וזה כי אם למעלה היה מיעד על הגאולה, נשגב ה' כי שוכן מרום מלא ציון משפט וצדקה והיה אמונת עתך וגומר, איך יאמר שעל זה האראלים והמלאכים העליונים הם צועקים ובוכים:

השאלה הרביעית בפרשה החמשית שמעו רחוקים אשר עשיתי וגו', וזה כי לא ימלט אם שנפרש הפרשה הזאת על ישראל או על האומות, ואם על ישראל נאמרה ונפרש פחדו בציון חטאים על פושעי ישראל, איך אמר אם כן הולך צדקות ודובר מישרים והוא מרומים ישכון וגומר, שמורה שהיו צדיקים ויזכו לטובות, ואם על הצדיקים אמר כן מלך ביופיו תחזינה עיניך שיזכו לראות פני מלך המשיח, איך אמר אחריו תראינה ארץ

מרחקים, שהיה רעה שילכו בגלות, וכן כתובי הפרשה כולם מהם מורים שיהיה מדבר בשכר הצדיקים ומהם יורו שענינם עונש הרשעים:

השאלה החמשית בפרשה הששית קרבו גוים לשמוע, באומרו ונמקו כל צבא השמים ונגולו כספר השמים וכל צבאם יבול כנבול עלה מגפן וכנובלת מתאנה, ואמר כי רותה בשמים חרבי, ואיך ישוער שימקו השמים ויפסדו, ואיך תבוא בהם חרב נוקמת בהיותם נצחיים ומבלי חומר ולא עון:

השאלה הששית היא בידיעת מי הוא האדום הנזכר בזאת הפרש' הששי', ומי הוא בצרה שנזכרו בה, האם הוא אדום הקרוב לארץ ישראל, ובצרה האם היא מארץ מואב, או מארץ אותו אדום, כי יש בזה עיון רב וספק עצום, ואבאר ענינו בפי' הפר', והנני מפ' הכתובים באופן יותרו השאלות האלה כולם:

הכונה הכוללת בנבואה הזאת היא להגיד גלות ירושלם וחרבן בית המקדש על ידי נבוכדנצר והגלות הארוך אשר נמשך אחריו עד היום הזה, ושבאחרית הזעם יבא אלקינו ואל יחרש ויערה עלינו רוח גאולה ממרום ויזכור עמו לטובה, והארץ יזכור להשיבה כימי קדם, והשודדים והבוגדים ינקם מהם, והתפלל הנביא על זה שיחנם ה', וייעד על האומה על פדיונה וגאולתה עם רוב השלל שיעשו באויביהם, ושיעשה הקדוש ברוך הוא זה מפני צעקת מלאכי עליון שיבכו מר על צרת ישראל ומפני עלבון עמו ומפני שוממות ארצו, ולכן יקום להושיעם והביא עליהם משל ממה שעשה לישראל בהיותם חטאים, ושיותר מזה העונש והרע יעשה לאומו' שאש תאכלם ואמנם ישראל ומלך המשיח יהיה הולך צדקות ומרומים ישכון, לא יראה עוד מצוקת אויבים אבל יראה נוה שאנן, וכאשר האויבים יבואו עליהם במלחמת גוג ומגוג, ה' מלכם הוא יושיעם והם יישללו שללם, וזכר אחר זה שבאותו זמן יקצוף השם על כל הגוים ויחרימם, ובפרט אדמת אדום אשר הרבה להרשיע את ישראל יעשה בהם מכת חרב והרג ואבדן, ותהיה בצרה מהפכה כמהפכת סדום ועמורה לעולם תחרב וישכנו בה חיות ועופות דורסות, והבטיח הנביא שכל הייעודים האלה יתקיימו איש לא יעדר, ושאז עם מפלת בצרה ישיש ישראל ותגל ארץ יהודה, וצוה הנביא למנהיגי הדורות שיחזקו הידים הרפות שהם בני ישראל המתיאשים מאורך הגלות, כי הנה אלקינו בנקם יבוא ואז יהיו כלל הטובות ופדויי ה' ישובון לירושלם ולארץ הקדושה, ונסו יגון ואנחה, וביאור זה כולו יבוא בפרשיות האלו:

נשים שאננות קומנה שמענה קולי, עד ה' חננו לך קוינו, ראיתי מהפרשים שפירשו הפרשה הזאת, על חרבן ערי יהודה שהחריב סנחריב מלך אשור בבואו על ירושלם, ושאחר כך היתה מפלתו בהיותו צר על העיר הקדושה, ומהם פירשוה על חרבן בית שני

ואורך הגלות הזה והגאולה ממנו, ויותר נכון אצלי שטוב משניהם שנפרשה על חרבן ירושלם והבית הראשון, כי לפי שזכר למעלה חרבן שומרון ובנותיהם על ידי סנחריב ושתמלט ירושלם בחמלת ה', באה על זה הנבואה שגם שלות יהודה לא תתמיד שנים רבות, כי הנה יביא הקדוש ברוך הוא אחר כך בחטא' העם היושב עליה, את נבוכדנצר מלך בבל שיחריב אותה, אבל אחרי חרבן ישראל וחרבן יהודה בהיות כולם בגלות נמשך וארוך, ישוב ה' לשוש עליהם לטוב ושבו בנים לגבולם, ועל זה אמר נשים שאננות קומנה שמענה קולי, כנגד המדינות והערים היושבות לבטח בארץ יהודה אחרי מפלת סנחריב, וכן ת"י, או אמר זה על הנשים ממש דרך הספד וקינה.

פסוק י

ואמר ימים על שנה תרגזנה בוטחות, פרש"י ספו שנה על שנה ותמיד עונותיהם מתגברין, ולסוף תרגזנה אלו שהם עתה לבטח כי יכלה מהם כל תבואה, ויותר נכון לפרשו על הגלות, רוצה לומר זמן על זמן תסבלו רוגז גדול, רומז על אורך הגלות שיבא עליהם בידי האויבים, והוא אומרו כי כלה בציר אסף בלי יבא רוצה לומר, שהאויבים ישחיתו הכרמים ואין ענבים בגפן וכלה כל טוב, וכל מה שאדם ראוי לאסוף מן התבואה לא יבוא.

פסוק יא

ולרוב ההספד אמר חרדו שאננות רגזה בוטחות, והוא כולו כפל ענין במלות שונות, והחרדה והרוגז יהיה לפי שילכו בשבי ערום ויחף, והוא אומרו פשוטה ועורה וחגורה על חלצים רוצה לומר, שהאויבים יפשיטו לבושיהם וילכו ישראל ערום ועריה עד שיחגרו על מתניהם חגורה לכסות ערותם.

פסוק יב

ומפ"ז ראוי שתהיה מספד על שדים סופדים כלומר, שיטפחו על שדיהן ועל לבן כדרך המקוננות, ואומרו על שדי חמד על גפן פוריה, רוצה לומר על השדות הנחמדות והכרמים הטובים גפן פוריה שהיו בא"י שנחרבו ע"י האויב, כמו שאמר כי כלה בציר אסף בלי יבוא, ורז"ל (איכה רבה פתיחתא פ' כה) דרשו על שדים סופדים שהוא משל לסנהדרין כי מהם יינקו ישראל התורה, ועל שדי חמד בית המקדש, באומרו (מיכה ג, יב) ציון שדה תחרש שהוא היה חמדת השם, ועל גפן פוריה משל לישראל דכתיב (תהלים פ, ט) גפן ממצרים תסיע, וכל זה יורה שהנבואה תיעד על חרבן בית המקדש שהיה בימי צדקיהו, ויורה על טוב פירושם אומרו מיד (יג) על אדמת עמי קוץ שמיר תעלה, והוא נאמר על כל ארץ יהודה, וכנגד קרית ירושלם אמר, כי על כל בתי משוש קריה עליזה כי

בתי ירושלם היו מקדם בתי משוש ליושבים בהם, והעיר היתה קריה עליזה, וכנגד בית המקדש אשר היה בתוכה אמר (יד) אמר כי ארמון נוטש ומגדלי ירושלם היו נחרבות לחיות השדה, ועל זה אמר עופל ובחן היה בעד מערות, ר"ל שהמגדלות שהיו חוזק העיר היו נחרבים ישים למערות עד עולם ר"ל לזמן ארוך, וכן ת"י עד זמן להיותם משוש פראים מרעה עדרים, ורש"י פירש ובוחן על בית המקדש שהיה למבצר לישראל, ולפי שאמר עד עולם כדי שלא יחשוב אדם שהכונה בו שיהיה זה לנצח נצחים על כן אמר אחריו (טו) עד יערה עלינו רוח ממרום, רוצה לומר עד עת קץ להביא מלך המשיח כי אז יהיה המדבר לכרמל רוצה לומר המקום השמם ישוב להיות מקום זרע, ואמרו והכרמל ליער יחשב כפל ענין במלות שונות, יאמר והיה המדבר השמם עתה לכרמל שיהיה ויתחדש אז יחשב ליער, רוצה לומר שהיה מקודם לכן יער שהענין כולו שהיער ישוב כרמל, ואפשר לפרש והיה המדבר לכרמל והכרמל ליער יחשב שהוא דבור המשליי על דרך (ישעיה מ, ד) כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו, ר"ל שהאומות שהיו ככרמל דשנים וערננים ישובו ליער, וישראל שהיו כמדבר שמם ישובו ככרמל.

פסוק טז

ועוד ניבא שבאותו המדבר שהיה מקדם מקום עול וחמס, ישכון המשפט והצדקה לפי שכמו הכרמל תשב בשלמות הצדק, וזהו אומרו ושכן במדבר משפט וצדקה ככרמל תשב, כי שם בכרמל יעשו צדקה לעניים ויתנו להם לקט שכחה ופאה ושאר מתנות העניים, (יז) והיה מעשה הצדקה שלום, רוצה לומר שבזכות אותה הצדקה יהיה שלום לישראל, ובעבור עבודתה יהיה להם השקט ובטח עד עולם. ויש מפרשים שמעשה הצדקה שהיא המשפט וגם כן ההענקה לעניים יגרום שלום בקבוץ המדיני, אבל עבודת הצדקה והיא שיעשה אותם האדם לשם מצוה ולפי שצוה בה הקדוש ברוך הוא, זה יקנה השקט ובטח עד עולם שהוא השם הרוחני הקיים אחר המות, והוא על דרך (ב"ק לח, א) גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה ובפרק קמא דבתרא (ב"ב ט, א) א"ר אלעזר גדול המעשה יותר מן העושה שנאמר והיה מעשה הצדקה שלום ועבודת הצדקה השקט ובטח עד עולם, והשלום וההשקט שזכר כפי הביאור הראשון הוא מה שפירש מיד (יח) וישב עמי בנוה שלום ובמשכנות מבטחים ובמנוחות שאננות רוצה לומר בנוה שלום ירושלם עיר הקדש ובמשכנות מבטחים הם הערים המוקפות חומה, שבכולם ישבו לבטח ואין מחריד, ואמנם אומרו אחר זה (יט) וברד ברדת היער ובשפלה תשפל העיר וגומר, פרש"י על דרך יונתן וימט' הקדוש ברוך הוא את מטר פחי הרשעים בני

שעיר בגוים ומלאו ערים ביער, וכשפלה שנשפלו ישראל עד עכשו תשפל עיר מטרופולין של אדום.

פסוק כ

אשריכם ישראל שהצליחה זריעת צדקתכם כזורעים על מים, מעתה תקצרו ותאספו תבואת שכרכם הטובה, ותהיו משלחים רגל השור לדוש את התבואה והחמור להביא אל הבית, וגם פירשו בו שאר המפרשים שאפילו כשיפול ברד בארצם של ישראל, לא יפול ביישוב ובמקום שיוכל להזיק אבל יפול ביער, וכן שלא יצטרכו לבנות מבצרים להשגב שם אבל בשפלה תשפל העיר, רוצה לומר ביותר שפלה שבעיר תוכל לדור ביותר שפל מבלי פחד אויב, ולי נראה לפרשו על ישראל, כי לפי שזכר למעלה וישב עמי בנוה שלום, אמר שישבו בנוה שלום ובמשכנות מבטחים במקום, ותחת אשר ירד ברדת היער ובשפלה שתשפל העיר, רוצה לומר שקרה לעם מה שקרה לארצו, שברדת היער שהוא ארץ ישראל ממעלתה, ירד גם כן העם באותה ירידה, ושפל באותו שפלות שתשפל העיר, ואמנם בזמן הגאולה לא יהיה כן כי תהיה ההצלחה כל כך מרובה שיהיו מאושרים הזרעים ולא יהיה להם שנת בצורת ולא זורעים ואינם קולטים כי יהיו מאושרים הזורעים בעבור המים וזהו אשריכם זורעי על כל מים, ובזמן הקציר תהיה כ"כ התבואה עד שישלחו רגל השור והחמור כי לא יספיקו לדוש השוורים ברגליהם ויצטרכו לדוש ג"כ התבואה בחמורים, וכפי הפירוש הזה יהיה וברד, ברדת, שניהם מלשון ירידה והבי"ת שמושי' בשניהם ומוסב על וישב עמי בנוה שלום, והנה אמר שישב העם ברד כלומר, בירידה ברדת היער, ואל תתמה על חסרון יו"ד ירד במלת וברד, כי הנה מצאנו (הושע יב, א) ויהודה עוד רד עם אל, והיום רד מאד (שופטים יט, יא), והענין שיהיה העם בירידה ברדת היער, כמו שיעלה במעלת שלום והשקט כאשר היער יחשב לכרמל, והותרה בזה השאלה הראשונה:

פרק לג

פסוק א

וכנגד האויבים אשר העבידו אותם בגלות אמר הוי שודד ואתה לא שדוד וגומר, אוי לך האויב שאתה תמיד שודד ואינך שדוד, אבל דע לך כי כאשר תכלה להיות שודד את האחרים והם בני ישראל אשר בגלות תושד גם אתה ויבגדו בך, רמז אל העונש אשר ישיגם בזמן הגאולה:

פסוק ב

יהוה חננו לך קוינו וכו', עד שמעו רחוקים אשר עשיתי, לפי שזכר הנביא אורך הגלות והגאולה העתידה בפרשה הקודמת, התפלל לשם שיחון וירחם עליהם בגלות, והוא אומרו ה' חננו לך קוינו, ושבכל שם יום יעיר בבקר בבקר להיות זרועם וחזקם של ישראל בענין שלא יתמו בגלות, והוא אומרו אף ישועתנו בעת צרה, רוצה לומר שיחזקם בגלות וכשתקים עליהם צרה יושיעם ממנה (ג) כי מקול המון הגאולה, ינדדו עמים והם אומות האויבים, ונדדו הוא עבר במקום עתיד, ומרוממותך יפיצו אז הגוים המצרים לישראל ואמר מדבר כנגד האומות ההם, (ד) ואוסף שללכם אוסף החסיל, רוצה לומר שיאוסף שללם על ידי ישראל כאוסף החסיל והוא הארבה הבא לאכול את הזרעים שיוצאים בני אדם ומאספים אותם לאוכלם, ויהיה גם כן כמשק גבים רוצה לומר, כנהמת המקוואות הגדולות של מים שמעלים נהמה והמיה כאשר יאספו בם המים, כך ינהום וישוקק ישראל על השלל ההוא, כי יעלה העם קול המיה גדולה באספו אותו שלל, וגבים, הם מקוואות כמו על גבים ולא מצאו מים (ירמיה יד, ג), ואפשר לפרש כמשק גבים שוקק בו, כהליכה על הארבע ילכו בו, רוצה לומר כשלל כי גבים הוא מלשון ארבה וכן הוא בלשון התרגום ארבה גובה, ומשק ושוקק לשון הלוך ופסיעה כמו בן משק ביתי.

פסוק ה

ואמר נשגב ה' כי שוכן מרום וגומר, להגיד כי במפלת האויבים יתגדל ויתקדש השם יתברך ויהיה שמו נשגב, ותמלא ציון משפט וצדקה.

פסוק ו

וכנגד ישראל אמר והיה אמונת עתך וגומר, רוצה לומר שאז יהיה אמונת קיום זמן הצלחתם וחוסן ישועתם לא בחרב ובחנית, רק בחכמה ודעת ויראת ה' היא אוצרו, וכאלו אמר הנה בהיותך בגלות לא יהיה לך רגע מבלי פגע ושעה מבלי צרה, אבל בזמן הישועה תהיה אמונת עתך חוסן ישועות, גם בהיותך בגלות היו אנשיך רודפים אחרי התאוות ואחרי קבוץ הממונות, אבל אז יהיה כל זמנם בקנין החכמה והדעת, גם בזמן הגלות מפני צרותיהם היו בועטים באלהיהם, אבל בזמן הגאולה יראת ה' תהיה אוצרו של ישראל ואפשר לפרש והיה אמונת עתך, כנוי לשי"ת יאמר שעת הגאולה וזמנה לא יהיה בעת הגלות וזמנו שהיה עת צרה ליעקב, אמנם בזמן הגאולה יהיה להם יראת השם יתברך עת חוסן ישועות וחכמה ודעת ויראת ה', שיערה עליהם ממרום כי היא אוצרו של הקב"ה, כמו שאמר (ישעיה יא, ב) ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה', ובדברי רז"ל (ברכות לג, א) אמר רבי יוחנן בשם רבי אלעזר בר שמעון אין

לו להקדוש ברוך הוא בתוך גנזיו אלא יראת שמים בלבד, שנאמר יראת ה' היא אוצרו והענין כולו שהשלמיות האלה באים מאתו יתברך, ולכן אמר היא אוצרו והותרה בזה השאלה השנית. וחז"ל דרשו והיה אמונת עתך, על האמונה שהאמנת בהקב"ה בעתים שעברו עליך צרות בגלות וצפית לישועה (ז) ודרשו הן אראלם צעקו חוצה, על המזבח שנקרא אריאל שצעקו על חורבנו, ויותר נכון אצלי לפרש שזכר הנביא שראוי היה לש"י שירחם על ישראל ויגאלם מאורך גלותם אם מפני שמלאכי עליון היו צועקים על גלותם לפי שהיו ישראל חוצה מארץ אחוזתם ומלאכי שלום והם השכלים הנבדלים היושבים ראשונה במלכות מר יבכיון על גלות ישראל וצרתם וע"כ הי' ראוי שהשי"ת למלאות שאלתם ובקשתם יגאל את ישראל.

פסוק ח

עוד זכר סבה שנית מחייבת הגאולה, והוא אומרו נשמו מסלות שבת עובר אורח הפר ברית, רוצה לומר שנשמו הדרכים ושבתו האנשים העוברים ארחות בארץ ישראל, וכמאמר ירמיהו בקינות (איכה א, ד) דרכי ציון אבלות מבלי באי מועד, עד שמפני זה מפר ברית, רוצה לומר שהפר השם יתברך בריתו עם ישראל, או יהיה אומרו הפר ברית על האויב שהפר בריתו שהיה לו עם ישראל, וכן פירשו רש"י, מאס ערים כלומר, מאס את ערי יהודה וישראל, לא חשב אנוש כלומר, אינו משגיח באדם מהם, ואם כן מפני ישראל שקבלו עלבון גדול כזה היה ראוי שיתעורר השם יתברך לגאלם.

פסוק ט

עוד זכר סבה שלישית, והיא מפאת הארץ אשר דורש אותה תמיד עיני הקב"ה, ועתה אומללה ארץ, ואמר אבל אומללה ארץ כמו דרכי ציון אבלות, החפיר לבנון קמל, רוצה לומר הוביש והחפיר ולבש כלימה הלבנון שהוא ירושלם, קמל רוצה לומר נכרת, מגזרת קנה וסוף קמלו (ישעיה יט, ו) והיה השרון בערבה, רוצה לומר ארץ ישראל שהיא שרון ומישור דשן ושמן היה בערבה ציץ יבשה, וכמו שאמר (ירמיה יז, ו) והיה כערער בערבה, ונוער בשן וכרמל, רוצה לומר כי הבשן והכרמל שהוא משל לארץ ישראל היה משיר ומנער פירותיו ותבואותיו ונופלים ממנו, מלשון וינער ה' את מצרים (שמות יד, כז), ואמר זה לפי שאחר הגלות ידוע ומבואר שארץ ישראל לא היתה נותנת פירותיה כימי קדם, הנה א"כ רשם בזה שלשה סבות מעוררות הגאולה, האחת מפאת מלאכי עליון המליצים טוב על ישראל וצועקים על צרתם, והשנית מפאת העם ועלבונם, והג' מפאת הארץ עצמה וכמ"ש (ויקרא כו, מב) והארץ אזכור.

פסוק י

ולכן אמר כנגדם עתה אקום יאמר ה' עתה ארומם עתה אנשא, כי הוא אמר עתה אקום יאמר ה' כנגד הסבה הראשונה, ועתה ארומם כנגד השנית, ועתה אנשא כנגד השלישית, רוצה לומר עתה אקום מכסאי מפני צעקת העליונים, ואתה ארומם לנקום את נקמת עמי, ועתה אנשא לחמול על ארצי ועל נחלתי, והותרה בזה השאלה השלישית. ואפשר לפרש נשמו מסלות אבל אומללה ארץ שהיא הצעקה והקינה שהיו אומרים מלאכי עליון לפניו יתברך, והיתה התשובה עתה אקום יאמר ה'.

פסוק יא

ואמר כנגד האויבים תהרו חשש תלדו קש, רוצה לומר בעולם הזה האמנתם אמונות כוזבות ודבר שאין בו ממש, ולכן בהכרח תלדו קש והוא שיהיה הסוף שלכם אבדון והפסד כקש, כי בעולם הנשמות רוחכם אש תאכלכם, ואפשר לפרש רוחכם על המחשבות והאמונות, ולפי שנאמר בדניאל (ז, יא) על החיה הד' ואתיהיבת ליקידת אשא, שהוא רמז על החורבן והכליה הכוללת אשר יקרו אותם, (יב) אמר בכאן והיו עמים משרפות סיד, רוצה לומר שכמו שהאבנים אשר הם בתכלית החוזק כשישרפו אותם לסיד, וכן הקוצים הכסוחים, רוצה לומר כרותים ויבשים, אלו ואלו באש יצתו רוצה לומר ישרפו במהרה ויהיו נעשים כקש, כן יהיו העמים והאומות אויבי ישראל בזמן הגאולה, והנה הכתובים כולם ברעה הזאת על האומות נאמרו:

פסוק יג

שמעו רחוקים אשר עשיתי וכו', עד קרבו גוים לשמוע, רש"י פירש הפסוקים האלה על צדיקי ישראל שקראם הנביא רחוקים שהיו מאמינים בני מאמינים והיה שלמות אמונתם מן הדורות הרחוקים, וקראם קרובים שהתקרבו לש"י בתשובה ובמעשים טובים, (יד) ושעליהם אמר פחדו בציון חטאים וגומר, מי יגור לנו אש אוכלה השם, אמנם ה"ר אברהם בן עזרא פירש הנבואה הזאת כולה על בני יהודה וירושלם עם מלך חזקיהו אחרי מפלת סנחריב, ולי נראה כי הפרשה הזאת אמרה הנביא כנגד האומות והעמים שהיה מדבר עמהם למעלה באומרו תהרו חשש תלדו קש וגומר, וכנגדם אמר שמעו רחוקים רוצה לומר שמעו והתבוננו בדברים הרחוקים אשר עשיתי בזמנים הראשונים, ואז תדעו גבורתי בדברים העתידים אשר אעשה בקרוב, והדברים הרחוקים אשר תתבוננו הוא מה שקרה לעם ישראל, ומזה תולידו ותלמדו מה שיקרה אליכם שהיא גבורתי אשר אעשה, והוא אומרו מדבר בלשון האומות פחדו בציון חטאים אחזה רעדה חנפים מי יגור לנו וגומר, רוצה לומר אם בהיות ציון בשלותה פחדו החטאים מעונשי השם ואחזה

אותם רעדה ועונש גדול, אם כן קל וחומר אלינו גויי הארצות כי מי יגור לנו רוצה לומר, מהו הדבר אשר ישכון ויתחבר עמנו כי אם אש אוכלה ומה יתחבר לנו כי אם מוקדי עולם, והם עונשי השם יתברך אשר זכר רוחכם אש תאכלכם והיו עמים משרפות סיד, ויהיה יגור מלשון דירה כמו (תהלים טו, א) מי יגור באהליך, או מלשון חבור וקיבוץ כמו יגורו עליו אימים, או יהיה מגזרת פחת כמו (במדבר כב, ג) ויגר מואב יאמר אם היה שפחדו בציון חטאים אם כן איפה מי יגור לנו מה הפחד אשר יהיה לנו כי אם אש אוכלה ומוקדי עולם שהם עונשי השם יתברך.

פסוק טו

ואמנם מי שישובו יהיה הולך צדקות ודובר מישרים מואס בבצע מעשקות, הנה הוא לא ייירא ולא יפחד נכון לבו בטוח בה' וזה יהיה שכרו שהוא מרומים ישכון וגומר, וה"ר אברהם בן עזרא פירש, שיפחדו בני יהודה בראותם גברותו במחנה אשור ויאמרו מי יגור לנו עם השם שהוא אש אוכלה והנביא משיב הולך צדקות וגומר, כי מי שיעשה כן אין לו ליירא, (טז) לפי שהוא מרומים ישכון, והתבונן מאמרו כי בעבור שהיו פעולות המעלה בשלשה מינים, אם בפעולות המעשיות ואם בדבר שפתים ואם במחשבות הלב, וכמו שאמר אדונינו משה עליו השלום בפיך ובלבבך לעשותו (דברים ל, יד), לכן אמר כנגד שלשתם הולך צדקות שהוא כנגד המעשים, ודובר משרים שהוא דבר שפתים, ומואס בבצע מעשקות שהוא כנגד המחשבות הטהורות, וקרוב הוא שאמר כל זה על המלך המשיח שהוא יהיה כלול בכל השלמיות האלה, וספר היותו מרוחק מכל שוחד ועושק אדם באומרו נוער כפיו מתמוך בשוחד וגומר. וענין זה אצלי אפשר לפרשו כולל על מדות המלכים כי מהם שכל רשעתם הוא בעושק ונלוז לשלול שלל ולבוז בז ועליו אמר נוער כפיו מתמוך בשחד, ומהם שרשעתם היתה בקבלם לשון הרע ועליו אמר אוטם אזנו משוע דמים, ומהם שרשעתם בהיותם בעלי כעס משחיתים ועליו אמר ועוצם עיניו מראות ברע.

ואפשר לפרש הפסוק כלו על השוחד בפרט, וענינו שהאדם כשיתן השוחד לשופט או לשר, פעמים שיתחבר אליו ויגש ידו אל ידו וישים הממון בידו בהחבא מבלתי שיאמר לו דברים, ופעמים שידבר אליו הענין בדבור וידור לו נדר השחד לאמר אם תעשה לי זה אני אתן לך דמים ומעות כך וכך, ופעמים שלא יוכל הבעל דין לגשת אל השופט לתת בידו השוחד, וגם לא יהיה לו מקום לדבר באוזנו את נדרו להיותו בפרסום במקום המשפט מרוחק במצבו ממנו, אבל יעשה לו סימן והוראה מהמקום אשר הוא יושב בו שיראה אותו השופט ויבין כוונתו בשחד שיתן לו ויהיה לו זה מקום נדר כאלו אמרו

באזנו, וכנגד השלשה המינים האלה אמר כאן נוער כפיו מתמוך בשחד, רוצה לומר שמלך המשיח או האיש הצדיק לא יקח שחד אפילו שיתנוהו בידו כי לא יחזיק בו וינער כפיו ממנו וזהו כנגד המין הראשון אשר זכרתי, ואמנם כנגד המין השני אמר אוטם אזניו משמוע דמים, רוצה לומר שאם ירצו לדבר לאזנו לנדור לו השחד יסתום אזניו ולא ישמעהו, וכנגד המין השלישי אמר ועוצם עיניו מראות ברע, ר"ל שלא יראה ולא יביט בדבר רע לא בשחד ולא בדבר אחר מקולקל, וזכר שהאיש אשר כזה מוכתר בשלמיות כולם לא ייראו ולא יפחד מפני אויב, כי הוא מרומים ישכון, רוצה לומר כאלו הוא במגדל עוז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב, וכמו שאמר מצדות סלעים משגבו לחמו נתן מימיו נאמנים, כי לא יכזבו ולא תפסק הצלחתו, והנה דמה הענין הזה לשומרי המגדלים, כי המלך לא יתן הארמון והמגדל החזק והגבוה לשום אדם כי אם לצדיק תמים שימאס בבצע מעשקות והבט אל עמל לא יוכל, והאיש אשר כזה הוא מרומים ישכון רוצה לומר שיתנו בידו המגדל המרומם ומצדות הסלעים ולא יראו ממנו שיפשע ויעשה בעצמו דבר שקר ומפני זה יהיה לחמו נתן מימיו נאמנים כי יתנו לו הנוה העליון עם לחם רב ומים אשר לא יכזבו בבטחון ובנאמנות גדולה שלא יפשע במלכו אבל שתמיד תהיה יראתו על פניו לבלתי יחטא, (יז) והוא אומרו מלך ביופיו תחזנה עיניך, רוצה לומר האיש השלם אשר כזה תמיד יהיה לנגד עיניו המלך אשר נתן בידו הארמון וזה ביופיו ושלמותו, ואפילו שיהיה המלך בארץ מרחקים תמיד יראה אותו לעיני שכלו כאלו נגדו לעבוד עבודתו כעבד נאמן להקים את כל דבריו. וי"מ הוא מרומים ישכון על השכר הרוחני שהוא מרומים תחת כסא הכבוד, ועליו אמר לחמו ניתן מימיו נאמנים, שהוא רמז אל העונג הנפשיי ולפי שעקר אותו תענוג הוא ליהנות מזיו השכינה לכן אמר מלך ביופיו תחזינה עיניך וגו'.

ואפשר לפרש עוד, והוא מרומים ישכון שמלך המשיח ישכון בירושלם כי היא העליונה שבארצות ברוממות ובמעלה מצדות סלעים שהיא מצודת ציון תהיה משגבו ולא יוכל אדם להלחם בו, ולפי שהמקום גם בהיותו חזק ומבצר גבוה אפשר שיכבש מצד רעב ומצד חוסר מים לזה אמר שהוא לא יהיה כן, כי לחמו יהיה נתן, ר"ל מאכלו יהיה שם לשובע ומימיו יהיו נאמנים וקיימים שלא יפסקו, ולפי שהיה הייעוד הטוב הזה לישראל אמר כנגדם מלך ביופיו תחזינה עיניך, ר"ל מלך משיח ביופיו ובשלמותו, זה תחזנה עיניך עם היות שעתה יראו עיניך ארץ מרחקים בגלות (יח) ולכך שהיה מתירא והוגה אימה תמיד מכובד המסים שהיית פורע בגלות לאמר איה סופר והוא הכותב גולגלותם, ואיה שוקל הכסף מידינו, ולפי שבעלי המגדלים הם הממונים על זה באומות לכן אמר

איה סופר את המגדלים או שקרא מגדלים העשירים להכבדם במס, עתה לא יהיה כן (יט) כי את עם נועז לא תראה, ויש מפרשים שהיו ישראל בגלות מקוננים על חכמי ישראל גדולי הדור שספו תמו חכמיהם, ועליהם היו אומרים איה סופר וחכם בספר התורה איה שוקל הדברים בדעת ותבונה איה סופר גם כן את המגדלים ר"ל כותב על ספר הדברים הגדולים והרשומים כעזרא ושאר גדולי ישראל, וקרוב לזה פירשוהו בפרק ב' דמגילה והענין שיאמר הנביא הנה כל זה מהעצבון שהיה לך בגלות לא תוסיף לראותו עוד, והוא אומרו את עם נועז והוא כמו לועז ויגיד עליו רעו, עם עמקי שפה משמוע נלעג לשון אין בינה, שמהם לשונות הגוים הלועזים שאינם מדברים לשון הקדש, או קראם עם נועז להיותם עזים ואכזרים ואמר שלא יראה אותם עוד, (כ) אבל יראה את ציון וירושלם והוא אומרו, חזה ציון קרית מועדינו ר"ל הקריה שיאספו אליה כל ישראל שלש רגלים בשנה, ועיניך תראינה את ירושלם שיהיה נוה שאנן ושקט אהל בל יצען, ר"ל כמו האהל הקיים שלא יתנועע כמו שאמר המתרגם ודלא מתפרק, וזהו בל יסע יתדותיו לנצח ר"ל שיתדות האהל האלקי יהיו קיימים לנצח נצחים, וחבלי האהל ההוא אשר הוא מתקיים בהם בל ינתקו, הנה אם כן האהל מצד עצמו והיתדות והחבלים יהיו כולם קיימים, ורמז באהל אל עם ירושלם וביתדותיו הכהנים והלויים וחבליו הם הנביאים שיהיו כולם קיימים ולא יהיו אחר זה עוד בגלות.

והרב אברהם אבן עזרא פירש איה סופר איה שוקל, אל מלאכי מלך אשור שהיו באים לגבות את המס שהיה נותן אליו אחז וגם חזקיהו בתחלת מלכותו, ועליהם אמר את עם נועז לא תראה שהם האסורים אבל תחזה ציון קרית וגו', שיהיה אהל בל יצען ובהיות שם אדיר ה' והשגחתו לא יעבור שם אני שיט ולא יבוא שם שוד מלך אשור, אבל מלך ביפיו תחזינה עיניך שהוא חזקיהו ומלך מלכי המלכים, והוא אומרו כי ה' מלכנו ה' מחוקקינו וגו', וגם נכון הוא.

פסוק כא

ולפי דרכי יאמר כי אם שם אדיר ה' לנו רוצה לומר, כי כיון שיהיה שם בירושלם אדיר ה', רוצה לומר שכינת ודבקות השפעתו, מקום נהרים יאורים רחבי ידים בל תלך בו אני שיט, רוצה לומר במקום הנהרים והיאורים גדולים רחבי ידים הסובבים את ארץ ישראל לא ילך באותו מקום אני שיט, רוצה לומר הדוגיאות הנקראות גאליאש, וצי אדיר והם הספינות הגדולות, לא יעבור באותם הנהרים ולא ילחמו האויבים עם ישראל מצד הים, (כב) לפי שה' שופטנו ה' מחוקקינו ה' מלכנו הוא יושיענו, ורש"י פירש מקום נהרים יאורים שירושלם תהיה לעתיד לבוא מקום נהרים יאורים שיולדו בה, וכמו שאמר

(זכריה יד, ח) יצאו מים חיים מירושלם, והנה תאר השם יתברך בשלשת התארים האלה שופטנו מחוקקנו מלכנו לומר, שבדרך דין ומשפט ה' יהיה שופטנו, ובדרך הידיעה והחכמה הוא יהיה מחוקקנו וחונן לאדם בינה ומחוקק אותה בלבו, ואם בדרך מלחמה הוא יהיה מלכנו והוא יושיענו, ובסבתו ומיראתו (כג) נטשו חבליך בל יחזקו, רוצה לומר אוהל ירושלם בל יסע יתדותיו וכל חבליו בל ינתקו, אבל אני שיט וצי אדיר כי יבוא ויעבור בנהרים וביאורים להלחם עם ישראל חבליהם יהיו נפסקים ונטושים באופן שלא יהיה להם חוזק כלל, כן תרגם בל פרשו נס, והוא העץ הגדול אשר בתוך האניה הנקרא תורן, ואמר שהתורן בעבור שהחבלים אשר הוא נאחז הם נטושים לא יוכל לפרוש הנס, והיא היריעה הגדולה אשר בסבת הרוח הנושבת בם תתנועע האניה, ואז כשהאניה לא תוכל להתנועע חולק עד שלל מרבה, רוצה לומר יבואו אנשי הארץ לחלק העד שהוא הבזה והשלל הרב אשר יהיה באני שיט וצי אדיר, ואפילו הפסחים שבישראל ילכו לשלול שלל ולבוז, והוא אומרו פסחים בזזו בז, ואמרו עד שלל הוא כמו עד ושלל ויחסר וי"ו, והוא כמו ראובן שמעון לוי (שמות א, ב), שמש ירח (חבקוק ג, יא).

פסוק כד

וזכר שכל כך יהיה השלל אשר יקחו שמה שלא יאמר שכן חליתי, רוצה לומר לא יאמר שכן אחד מכל ארץ ישראל לא אוכל ללכת שם לשלול ולבוז, כי כולם ילכו והחלש יאמר גבור אני ובעוש' ובשלל הזה לא יהיה להם עון ואשמה כי הוא שלל אויביהם, ועל זה אמר העם היושב בה נשוא עון כי אחרי שהאויבים היו באים עליהם היו יושבים על אדמתם הנה בשללם אותם לא יחשב להם לעון. ונכון לומר שאני שיט וצי אדיר הוא משל לאויבים אשר יבאו ובפרט למלחמת גוג ומגוג, ורש"י פירש ובל יאמר שכן חליתי לא יאמר שכן של ישראל חליתי בשביל האומה הזאת באתני רעה, כי עם ישראל היושב בה יהיה נשוא עון ובפ' שני דייני אמרו (כתובות קיא, א) היה ר' מאיר אומר כל היושב בארץ ישראל א"י מכפרת לו שנאמר ובל יאמר שכן חליתי העם היושב בה נשוא עון ורמז בזה שלמות הארץ לעתיד, והותרה בזה השאלה הד': ואין לתמוה מאשר באו לדברי' בפרשיות האלה פעם בלשון נכח ופעם בלשון נסתר כי כן דרך הנביאים בנבואותיהם, ואמנם המפרשים פירשו הפרשה הזאת כולה על חזקיהו ועל סנחריב בבואו על ירושלם ואין המשך הדברים מורה כן:

פרק לד

פסוק א
קרבו גוים לשמוע וכו', עד סוף הנבואה, הפרשה הזאת תחילתה והקדמת דבריה תורה על מעלתה ועל עוצם העתידות שנזכרו בה, כי תחילת הדברים קרבו גוים לשמוע ולאומים הקשיבו, להודיע שלא נאמרה הנבואה הזאת על בית ישראל ולא על יהודה וירושלם כיתר הנבואות אשר קדמו, אבל שנאמרה על כל הגוים המצרים את ישראל בגלותם, ולכן קראם כולם שישמעו הגזרה העליונה אשר גזר השם יתברך עליהם, ולפי שאינה מיוחדת למלכות אחת כי אם לכל ממלכות האדמה לכן אמר, תשמע הארץ ומלואה תבל וכל צאצאיה רוצה לומר למען ידעו ויכירו שבגזרת עירין פתגמא.

פסוק ב
והוא אומרו כי קצף ה' על כל הגוים וחמה על כל צבאם, והיה זה אם לפי מה שנפסדו באמונותיהם, ואם מפני שהחריבו את ישראל ברוב חלל ושביה, ולכן בגזרתו העליונה החרימם נתנם לטבח.

פסוק ג
ושתהיה הפלגת הריגתם כל כך עד שחלליהם יושלכו רוצה לומר על פני האדמה מבלי קבורה, ומפגריהם יעלה באשם וסרחון רב כפי רבוי החללים שיהיו אלו על אלו, עד שנמסו ההרים מדמם והוא דרך גוזמא של רוב הדם היוצא מן החללים על ההרים כאלו ימסו ההרים.

פסוק ד
אומרו ונמקו כל צבא השמים הוא להגיד שאף על פי שההוראות העליונות יורו טוב והצלחה על אומה מהאומות ההם, השם יתברך ישדד משפטם וכחותם בענין שהשרים העליונים לא יועילו לאומותיהם ולא ישפיעו עליהם, וע"ד זה נאמר (במדבר לג, ד) ובאלקיהם עשה ה' שפטים, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (תנחומא יג, א) אין הקדוש ברוך הוא נפרע מן האומה עד שנפרע מאלהיה, לא שתבוא השחתה ומפלה בגרמים העליונים ושריהם בעצמם אלא שיתבטלו הוראותיהם מפאת ההשגחה הפרטית, ועל זה אמר כאן ונמקו כל צבא השמים ונגולו כספר השמים וגומר, רוצה לומר שיתבטלו הוראות המערכות העליונות המורות טובה על האומות, או שיעביר אותם השם יתברך לעם אחר מאוהביו כמו שיעשה אדם בספר אחד שיגלול אותו מפרשה לפרשה כמו שירצה, אמנם אומרו וכל צבאם יבול כנבול עלה מגפן וכנובלת מתאנה, אפשר לפרשו

על הגוים שזכר למעלה וחמה על כל צבאם, שאותם צבאות הגוים יפלו מעצמם בבוא העת הנגזר עליהם, ואם תפרשו על צבא השמים יהיה הענין שיפלו ויתבטלו הוראותיהם לא הם בעצמם כמו שזכרתי.

האמנם מה יהיה החרבן הזה אשר יבוא על כל הגוים, כבר הודעתי אותו נאמנה שבאחרית הגלות יתעוררו בני אדום ללכת לכבוש את ירושלם להיותו מקום קדושתם וכן יכבשו כל ארץ מצרים וגלילותיהם, ויבאו בני אשור וכל ארץ המזרח עליהם למלחמה, אם לנקום נקמת ההרוגים שיהרגו בני אדום מן המצריים ושאר בני ערב שבארץ ישראל, ואם מפני שגם אצל הישמעאלים ירושלם ובית המקדש הוא מקום קדושה רבה והוא שער השמים, ולכן כולם יתקבצו ללוקחו מיד הנצרים, ואז תהיה מפלה גדולה בבני אדום וגם בלוחמים בהם כי מפני שהאשורים החריבו את ארץ ישראל ראשונה והרומיים בני אדום החריבוה בשנית, היה מהגזרה האלקית שבאותה הארץ אשר באו פעמים אחרות להתעולל עלילות ברשע, שמה יקבלו עונשם ותהיה נקמת ה' בהם ולארץ לא יכופר לדם אשר שופך בה מישראל כי אם בדם שופכו, מקום הרשע שמה המשפט, ולכן זכר הנביא בכאן נקמת האויבים בכלל ואחר כך זכר בפרט חרבן אדום אשר יהיה בנקמה ההיא, ואתה תראה שיחזקאל זכר המלחמה הזאת גם כן בכלל ובפרט הרג האשורים ונקמת ה' מהם כי כל אחד מהנביאים האלה ראה כללות העניין וליחזקאל נתגלה יותר פרטיות נקמת אשור, ולישעיהו נתגלה בכאן בפרט יותר ענין אדום ונקמתה, (ה) והוא אומרו כי רותה בשמים חרבי הנה על אדום תרד, ופירשו המפרשים כי רותה חרבי אשר בשמים שהוא רמז לגזרתו והרווי והשובע ההוא ירד על אדום, ויותר נכון לפרש שחוזר למה שאמר למעלה ונמקו כל צבא השמים, וכאשר רותה בשמים חרבי רוצה לומר לשדד את המערכות המצליחות לאומות, הנה אז על אדום תרד אותו חרב, והותרה השאלה החמישית.

וקרא אדום עם חרמי שרוצה לומר רשתי לפי שילכדהו ברשתו, וחרמו לעשות בהם משפט ועל אותה נקמה אמר (ו) חרב לה' מלאה דם הודשנה מחלב מדם כרים, רוצה לומר שתהיה חרבו מלאה דם ומחלב הכרים והעתודים שהוא משל לעמים ולשריהם ולמלכיהם, וזכר שזה לא יהיה משל לעמים ולשריהם ולמלכיהם, וזכר שזה לא יהיה בלבד במקום המלחמה אבל גם בבצרה שהיא הכרך הגדול שברומי יהיה כן, וזהו כי זבח לה' בבצרה וטבח גדול בארץ אדום, שהנה אחרי אותה המלחמה העצומה והנקמה הגדולה שתהיה באומות על ירושלם יתפשטו אם מאותם הישמעאלים שימלטו משם, ואם מפני התורגמים היושבים בארץ יון ויתר בני ערב אשר מעבר לים בחלק האפריקא

ויבואו על רומי ויחריבו אותה, והנה המשיל מלכי אדום לכרים ועתודים להיותם דשנים ושמנים מרוב הטובה שבאה עליהם שנים רבות שלא הורקו מכלי אל כלי וריחם לא נמר.

פסוק ז

ואומרו עוד וירדו ראמים עמם ופרים עם אבירים הוא להגיד שהרבה מלכים משאר האומות יתחברו עם אדום לעזרם, וכשל עוזר ונפל עזור שגם כן תהיה ארצם רוה ושבעה מדם החללים שיפלו מהם, ועפרם מחלב ידושן רוצה לומר שעפר ארצם ידושן מן החלב והדשן והשומן הניתך מגופי חלליהם כחום השמש, (ח) ונתן הסבה בכל זה באומרו כי יום נקם לה' שנת שלומים לריב ציון, רוצה לומר שנתחברו בזה נקמת השם על היות שמו מחולל בגוים, וזהו יום נקם לה' וגם כן שנת שלומים על מה שהחריבו ירושלם ומקדש ה' אשר בציון, והסתכל באומרו יום נקם לה' ושנת שלומים כי באותם המלות אמר משה רבינו עליו השלום לי נקם ושלם לעת תמוט רגלם כי קרוב יום אידם וגומר, כי ידין ה' עמו (דברים לב, לה - לו) וגו'.

פסוק ט

וזכר שמלבד חרב המלחמה אשר תבוא בהם עוד יצא ה' וילחם בגוים ההם מן השמים, ובצרה הנזכרת גפרית ומלח תשרף כל ארצה כמהפכת סדום ועמורה, על זה אמר כאן ונהפכו נחליה לזפת ועפרה לגפרית וגומר, וכן דרשו בילמדנו ונהפכו נחליה לזפת זו תיבר"וס וטארס"ינוס הנתונים על שפת רומי, וכן תרגם יונתן ונהפכו נחליה נחלתה דרומי, והוא המוכיח בביאור שבצרה היא רומי כמו שפירשתי, כי עם היות שמצאנו בצרה אחרת במלכות מואב שנקראת כן להיותה קריה בצורה מי המונע שתקרא גם כן רומי כן להיותה ככה, ומי יודע אם כיוונו הנביאים עליהם השלום לקרוא לרומי בצרה, מפני שהמלה הזאת עולה בגימטריא בי"ת צד"י ורי"ש שנת רצ"ב, ה"א היא במקום ה' אלפים לרמוז שלשנת חמשת אלפים רצ"ב לבריאת העולם ישלם חרבן רומי, כי כבר הודעתיך במעיני הישועה ובישועות משיחו מה שזכרו ז"ל מהמגלה שנמצאת בגנזי רומי, והיה כתוב בה שיהיה חרבנה בשנת ה' אלפים ורצ"א לבריאת העולם, ולהיות זה מקובל אצלם קראו אותה בצרה שעולה אותו מנין.

פסוק י

ועליה אמר כאן לילה ויומם לא תכבה לעולם יעלה עשנה, לפי שיהיה ענינה כמהפכת סדום ועמורה וכמהפכת בבל שנהפכה גם כן, ובעבור שהיתה הקריה הבצורה הגדולה הזאת מטעה את העולם באמונותיה, והיא היתה בית מושב לחשמנים ולהגמונים ראשי אמונתם, לכן היה משורת הדין שתחרב לנצח נצחים אין עובר בה, ובמקום הגמוניה

וחשמניה (יא) יירשוה קאת וקפוד וינשוף ועורב ישכנו בה שהם הבעלי חיים והעופות המקולקלים והארורים, ונטה עליה הקדוש ברוך הוא קו תהו ואבני בהו, רצה לומר לסתור ולהשחית ולבלע ולא לבנות, ואומרו חוריה ואין שם מלוכה, יקראו חוזר גם כן לבצרה הנזכרת, וגם זה יוכיח שהיא רומי לפי שיש בה חורים שהם שרים כמו חורי יהודה והם החשמנים וההגמונים אשר בקרבה עם האפיפיור שלהם, אבל לא נקרא עליהם שם מלך ולא מלכות (יב) והוא אומרו חוריה ואין שם מלוכה רוצה לומר חורי בצרה, וביאר הכתוב למה אמר חוריה ולא אמר מלכיה, לפי שאין שם בבצרה ר"ל רומי קוראים לשון ושם מלוכה וזהו מלוכה יקראו כי אין מלך מושל עליהם שהנה אותם חורים וכל שריה יהיו אפס, ובמקום שהיו בבצרה ארמנות גדולים לאותם החורים והשרים, (יג) עתה תעלה בארמנותיה סירים קמוש וחוח במבצריה והיתה נוה תנים חציר לבנות יענה, ר"ל שבאותם הארמנות להיותם שוממים מבלי יושב יעלו סירים וקמוש וחוח כמו שעולים במדבר השמם, ולא ירעה שם צאן ובקר אבל יהיו נוה תנים ובנות יענה.

פסוק יד

ופגשו ציים את איים ר"ל מיני חיות רעות שונות זו מזו, ושעיר אל רעהו יקרא והוא כינוי לשדים מל' (ויקרא יז, ז) ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים, וכן אך שם הרגיעה לילית ומצאה לה מנוח שהיא השדה הנקראת בדברי חז"ל לילית, וכ"ת יונתן שעירים ולילית על שדה ושדות, וג"ז היה מדה כנגד מדה כי במקום שבצרה היא רומי היתה קדושת אלהי אדום ועצביהם, תהיה עתה מקום שדים ורוחות. ויש מפר' ושעיר על רעהו יקרא שהם השעירים הבהמיים הנולדים במדברות והלילית היא עוף צועק בלילה.

פסוק טו

וכן אמר שמה קננה קפוז ותמלט ובקעה ודגרה בצלה, שהקפוז והוא הקפוד האמור למעלה ישב וידור בבצרה לחרבנה, ושם תמלט ר"ל מלשון (לק' סו, ז) והמליטה זכר ומליטתה היא הולדת הבצים, ובקעה הבצים ההם לצאת האפרוחים כמנהג העופות ודגרה הוא מלשון קורא דגר ולא ילד ר"ל ששם תוציא הבצים ותשב עליהם ותאסוף אותם ותוציא האפרוחים מבלי שיעבור אדם שימנענה מזה להיותו מקום חרב, וכן שם נקבצו דיות, שהוא מלשון (דברים יד, יג) ואת הדיה למינה. ולפי שהנבואה הזאת היתה לזמן ארוך מאד, לכן אמר הנביא אל תתיאשו מזה ואל תחישו אותו בחשביכם שהוא דבר בלתי אפשר, כפי יישוב העמים והצלחותיהם ומעלת בצרה, (טז) אבל דרשו מעל ספר ה', ר"ל ספרי הנבואות שכולם נתנו מרועה אחד, ולכן קראם ספר ה', וקראו ר"ל

הייעודים והנבואות לא יגרע ולא יעדר מלבא, וכן אשה רעותה לא פקדו מאותן הנבואות ולא יחסרו, לפי שפיו של הקב"ה צוה אותם הנבואות, ורוחו האלקי הוא קבצן, (יז) והוא ית' הפיל להן גורל, ר"ל הוא הפיל לחיות ולעופות הנזכרות גורל שידורו בבצרה וידו של הקב"ה חלקתה את בצרה לאותן החיות בקו, והוא דבור המשליי כמו המחלק השדות לעובדי האדמה או הבתים לאנשים שידורו בהם, ולכן עד עולם יירשוה לדור ודור ישכנו בה.
ואז כשתהיה החורבן והמפלה הזה על בצרה ועל כל ארץ אדום.

פרק לה

פסוק א

ישושום מדבר וציה ר"ל ישישו ערי ארץ ישראל שהיו כמדבר וכציה, כי ישושום מלשון ששון, וכן תגל אותה הארץ שהיתה ערבה ותפרח כחבצלת ולפי שזכר בארץ ישראל ב' דברים השמחה והפרח ביאר שתיהן באומרו (ב) פרוח תפרח ותגל אף גילת ורנן ויהי' זה אם מפני השלמות הגשמי אשר ישיגו ויקנו בזמן ההוא, והוא אומרו כבוד הלבנון נתן לה הדר הכרמל והשרון שיהי' לא"י כבוד והדר, והענין שתבנה א"י לתלפיות מעצי הלבנון, וכמו שהי' בימי שלמה ויותר הרבה, ואם מפני השלמות הנפשיי אשר יקנו ג"כ שהוא יותר עליון, ועז"א המה יראו כבוד ה' הדר אלקינו, כי כנגד כבוד הלבנון שזכר בגשמי אמר ברוחני המה יראו כבוד ה', וכנגד הדר הכרמל והשרון שזכר בגשמי אמר הדר אלקינו ברחני, להגיד שהטובות הגשמיות אשר ישיגו יהיו מכוונות כנגד הטובות הרוחניות שיגיעו אליהם ואחרי שהנביא נבא הנבואה העצומה הזאת אמר (ג) חזקו ידים רפות וברכים כושלות אמצו, והוא צווי לחכמי ישראל ולגדוליהם בכל דור ודור שבהתארך זמן הגלות ובבוא עליהם צרה וצוקה יחזקו הידים הרפות מהאמונה והברכים הכושלות מרוב הצרות יאמצו אותם שהם ההמון בני הגלות, ואם יהיו ביניהם אנשים חסרי השכל כדי שלא יתיאשו, (ד) יאמרו לנמהרי לב ההם, חזקו ואל תיראו הנה אלהיכם נקם יבא רוצה לומר עתיד אלהיכם לבא בנקם גדול וגמול אלקים על אשר סבלתם עול הגלות הוא יבוא ויושיעכם, (ה) ואז בתשועתו תפקחנה עיני ישראל שהם עורים מתוקף צרותיהם ואזני חרשים תפקחנה ואותם הברכים שהם כושלות בגלות ידלגו, (ו) וז"ש אז ידלג כאיל פסח, ואם מפני עבודתו נאלם דומיא החשה מטוב עתה תרון לשון אלם, לפי שיבקעו במדבר מים נחלים בערבה (ז) והיה השרב לאגם ר"ל שהרעב והצמא שהי' להם בגלות תבא לשבעה, ועשה משל הטובות לשפע מים רבי'

כשבאי' על נפש צמא' במדבר בערב', עד שמרוב המים בנוה תנים שמדרכו הי' להיות צמא ויבש, ירבץ החציר ויצמח שם עשב.

פסוק ח

וזכר שבאותם המקומות המדבריים שלא עבר אדם שם יהי' שם מסלול ודרך, ויהי' הדרך ההוא כ"כ טוב שדרך הקדש יקרא לו, וגם לפי שיעבור בו קדש ישראל לה' ולא יעברנו טמא ר"ל, לא יעבור באותו הדרך א' מן הגויים שהוא טמא ואיך יעבור בדרך הקדש, והנכון שאמר זה על רשעי ישראל שימותו בזמן חבלי המשיח ולא יזכו לעלות לארץ ה' כ"א הצדיקים, כמ"ש (לעיל כו, ב) ויבא גוי צדיק שומר אמונים, ועל הרשעים אמר לא יעברנו טמא, והמאמר הזה כולו רמז על יציאת ישראל מגלותם ושישמעו בקול ה' וידבקו בתורתו והוא דרך הקדש אשר לא יעבור בו טמא כמו שזכר, ואמנם אומרו והוא למו הולך דרך, פי' המפ' על ישראל שדרך הקדש יהי' להם בלבד ותהי' סלולה עד שאפילו האוילים והפתאים לא יתעו באותו דרך שילכו בו ויהיה אוילים כמו פתאים מל' (משלי יז, כח) גם אויל מחריש חכם יחשב, ואפשר לפ' והוא למו הולך דרך, על הקב"ה שהוא ינהגם בא"י וילך לפניהם יומם לנחותם הדרך, עד שמפ"ז ישראל שהם אוילים שלא ידעו דרכיו לא יתעו כי הוא יישר דרכם לפניהם ע"ד ויעבור לפניהם מלכם וה' בראשם, (ט) ואמנם אומרו לא יהיה שם אריה ופריץ חיות בל יעלנה, הוא משל למלכי האומות אויבי ישראל שלא יעכבו את דרכם ביציאתם מהגלות ובזה הדרך ילכו גאולים.

פסוק י

ואומרו ופדויי ה' ישובון, ר"ל שישובו מהגלות אשר הלכו בו, או יהיה פירושו שישובו להיות פדויי ה', כי כמו שבראשונה פדה אותם ממצרים, כן יפדה אותם עתה מהגליות, וכיוון עוד בזה שלא תהא עלייתם לירושלם כעולי בבל שעלו ברשיון כורש מלך פרס, כי אלה פדויי ה' יהיו לא פדויי בשר ודם, והנה אמר ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגו, שהם שלשה מאמרים של שמחה, להגיד שיתחברו בביאת הגואל הרנה שהיה בבית שלמה, וכמו שאמר (מלכים א' ח, כח) לשמוע אל הרנה ואל התפלה, ויתחבר לה גם כן השמחה שהיתה להם בבית שני שהיתה שמחה עולמית רוצה לומר, גשמית מהכבוד והמעלה ואין עוד, ועל שמחה זאת אמר ושמחת עולם על ראשכם, ועוד ימצא בה מה שלא נמצא בשני הבתים והוא שבבתים ההם עם היות שהיתה שם שמחה היו גם כן אליהם תוגות רבות במלחמותם וצרותם, אבל הגאולה העתידה לא יהיה כן, כי אם ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה. הנה התבארה הפרשה הזאת ועניניה

מוכיחים מחורבן האומות ומפלת אדום ושוממות בצרה היא רומי שלא נתקיימה לא בבית ראשון ולא בבית שני ושהיא עתידה להקיים לימות המשיח:

האמנם שורש הטענה הזאת ויסוד הבנת זאת הנבואה ונבואות אחרות שבאו בדברי הנביאים הוא היות רומי וכל בני איטליא וכלל הנצרים מבני אדום, והדבר הזה שגור בדברי חז"ל ומוסכם מהם בתלמוד ובמדרשות כולם מבלי מערער וחולק עליו עד שאמרו שהרומיים באים מאלוף מגדיאל שהוא מאלופי עשו הוא אדום, וכן דרשו (ב"ר סז, ו) על הברכה שבירך יצחק את עשו הנה (בראשית כז, לט) משמני הארץ יהיה מושבך זו איטליא של יון, ובפ"ק דמגלה (מגילה ו, ב) אמר רבא איטליא של יון זה כרך שברומי, ובפ' אלו הן הגולין דרשו כי זבח לה' בבצרה וטבח גדול בארץ אדום, על רומי אמר, ר"ל שלשה טעיות עתיד שרה של רומי לטעות וכו', וכן דרשו בילמדנו אותה פרשה כולה על רומי, ופי' ונהפכו נחליה לזפת זו תיברו' וטארסינוש שנתונים על שפת רומי כמו שכתבתי למעלה, ובויק"ר (ו, ו) דרשו ונטה עליה קו תוהו ואבני בהו על כרך הגדול שברומי, ובפרקי רבי אליעזר דרשו מי זה בא מאדום ושאר הפסוקים שבאותה פרשה על רומי, וכאלה רבים בדבריהם לאין מספר לפי שהיה מקובל וברור אצלם שרומי וכל ארץ אטליא נתישבה מבני אדום, וגם מפרשי כתבי הקדש אשר לנוצרים כך קבלו אותו, וכמו שכתב ניקולאו המפרש הגדול שלהם בענין מגדיאל אלוף אדום שיצאו ממנו הרומיים, ובפירושו לנבואת עובדיה כתב על פסוק (עובדיה א, כ) ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו, שהר עשו הוא רומי ושעל השלוחים שבאו שם מציון לשפוט וללמד דתם לרומיים נאמר הכתוב ההוא, ושעל ממשלתם ברומי נאמר והיתה לה' המלוכה.

אך אמנם זה מקרוב חכם מבני עמנו שיצא מכלל הדת במלכיות ספרד, שמו לפנים בישראל שלמה הלוי ונעשה אחר כך שר וגדול בין הנוצרים אגמון בורגינגשש, הוא כדי להחזיק עצמו באמונתו לנגד עמו מלאו לבו לחלוק על זה והתעצם להכחישו, כדי לברוח מנבואות ישעיה ועובדיה וירמיה שנבאו על חרבן אדום, וכתב שחכמי ישראל בשנאתם לנוצרים בדו זה מלבם ושאין להם על מה שיסמוכו בדעת הזה, ועשה טענות לבאר שאין רומי מבני אדום, ואחרי ההתבוננות הטוב נראה לי שיוכל האויב לעשות טענתו חזקה מאד בזה האופן שאזכור לבאר שאין עם רומי מבני אדום לפי שאם היה מהם הנה יהיה זה אם מפאת ארץ רומי אם יאמרו שהיא היתה ארץ אדום, או מפאת העם היושב עליה שיהיה מן האדומים, או מפאת הדת והאמונה שהיה לאדומיים ונמשכו אחריה, וביאור ביטול שלשת הבחינות האלה הוא כן, אם מפאת הארץ לפי שארץ אדום הקדומה היא ארץ שעיר שנתישב בה עשו וזרעו והיא ידועה היום הזה סמוכה לארץ

ישראל, ועל כן נאמר בתורה (בראשית לו, ו) ויקח עשו את נשיו ואת בניו ואת בנותיו ואת כל נפשות ביתו ואת מקנהו ואת כל בהמתו ואת כל קנינו אשר רכש בארץ כנען וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו כי היה רכושם רב משבת יחדו ולא יכלה ארץ מגוריהם לשאת אותם מפני מקניהם וישב עשו בהר שעיר עשו הוא אדום, וכן תמצא שכאשר יצאו ישראל ממצרים והלכו לארץ ישראל סבבו את ארץ אדום, וכמו שכתוב (דברים ב, ד) אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו היושבים בשעיר, ודוד המלך עליו השלום לפי שהיו בני אדום שכניו הרעים הוא נלחם בם והכניעם והציב בארצם נציבים, וכל ימי דוד ושלמה ורחבעם אביה ואסא ויהושפט לא מלך באדום מלך, עד ימי יהורם בן יהושפט שלפשעו פשע אדום מתחת ידו וימליכו עליהם מלך, ובזמן בית שני מלכי החשמונים גם הם כפי שכתב יוסף בן גוריון משלו על בני אדום והכניסום בברית מילה, וכאשר עלה בספסייאנוס וטיטוס להלחם על ארץ יהודה באו בני אדום לירושלם ונתחברו עם בני יהודה להלחם ברומיים, וכל זה ממה שיורה שארץ אדום היא סמוכה וקרובה לארץ ישראל והיא בחלק האשיי"א.

ואמנם רומי היא בחלק האיאורופא רחוקה משם מרחק עצום ואינה אם כן ארץ אדום, ואמנם מצד יחס העם ומשפחתו מבואר הוא שאדום הוא עשו היה מזרע אברהם ומבני עבר ומתולדות שם בן נח כמו שבא בכתובים, אבל הרומיים וכל ארץ איטליה מיון מבני יפת, שנאמר (בראשית י, ב) ובני יון גמר ומגוג ומדי ויון ותובל ומשך ותירס, ובני יון אלישה ותרשיש כתים ודדנים וידוע שהכתים הם הרומיים וכל אנשי איטליא, וכמו שתרגם אונקלוס וסיען יצטחרן מן רומאי, ואם היו הרומיים מבני יפת והאדומיים מבני שם מבואר הוא שאינם עם אחד, ואמנם מפאת הדת אי אפשר גם כן לפי שהאדומיים הם כנעניים בתועבות אמונותיהם, והרומיים והנוצרים לא נמשכו לאמונתם ולא השתתפו עמהם בדתם ומעשיהם וכל זה ממה שיוכיח שהרומיים והנוצרים אינם מבני אדום ולא מבני עשו, לא מפאת ארצם ולא מפאת משפחתם ולא מפאת דתם, וזהו הכלל היוצא מכל טענתו והלצתו בעדו כי הוא לא סדר טענתו בזה האופן אשר סדרתיה אני פה, ועל זה חרף וגדף המשומד הזה אויב חרף ה' את חכמי ישראל וקבלתם ופער פיו לבלי חק כנגד תורתנו המקובלת עד שהעיז פניו לאמר שאדום הנזכר בדברי הנביאים בייעודים הרעים כיעודי ישעיהו וירמיהו ועובדיה וזולתם נאמר על ישראל, שכאשר הרעו והוסיפו לחטוא נעשו בני עשו אבי אדום, עד שאמר שאחד ממיסדי פירוש התורה המקובלת במשניות היה רבי מאיר שהיה גר אדומי, ולפי שאנחנו נמשכנו אחר קבלתו ופירושיו כנו הנביאים את ישראל בשם אדום, וכן אמר שבצרה הוא כנוי לכנסת ישראל כי בעבור

שהמשילה הנביא בזמן הצלחתה לעם השם צבאות כרם חמר, לכן אחרי חרבנה, ושעלה הכרת עליה ובוצרים באו בה נקראת בצרה, וכאלה הרשעיות הסכליות הפליג לדבר הרבה מאד כדי להוכיח שחרבן אדום המיועד פה ובשאר הנבואות וחרבן בצרה על ישראל נאמר, הפך מה שדמו חכמינו לפרשו על הנוצרים ומחזיקים דת הנוצרי ישו והיה סוף דבריו בדברו על חכמי ישראל חרבם תבא בלבם:

והנה מי האיש החכם אשר נתן לו האלקים לב לדעת ועינים לראות שלא יראה בתעתועים האלה שאין בהם ממש, כי הנה הנבואות המיעדות רעות על אדום, הלא הם יורוך יאמרו לך שיהיה זה עונשו על שהרע לישראל, ושבחרבן אדום יצא ישראל מגלותו ויהיה נושע בה' תשועת עולמים, תבנה ותכונן עיר ציון, ולהיות כל זה דבר נגלה בנבואות לאשר עינים לו, מה לנו להשיב על חלומותיו ועל דבריו של המשומד הזה, והוא הבל יפצה פיהו, והתימה ע"ז הרשע אחרי שבא לבקש תואנה להכחיש קבלת רז"ל בענין אדום, איך לא אמר שאדום הנזכר בנבואות הוא אדום הסמוך לארץ ישראל, ולמה זה הלך אחרי ההבל ויהבל לומר דברים שאין בהן ממש ושכל רואיהם ילעיגו לו, אלא שטבע האמת הכריחו להאמין שהנבואות ההם לא נאמרו על אותו אדום הסמוך לארץ ישראל, אך אמנם מה היא אומת אדום אשר נבאו הנביאים עליה, ראוי ומחוייב הוא לדעת אמתתו, ויען וביען היתה אמונה הזאת, רוצה לומר היות רומי וכל בני הנצרים המחזיקים בדת ישו מבני אדום, היא מקובלת בין חכמי ישראל מקדם קדמתה מבלי חולק עליה, חל עלינו קהל המאמינים להשיב על הטענה החזקה אשר זכרתי בראשונה, ואני דרשתי מדברי חז"ל חדשים גם ישנים ולא מצאתי בפיהם דבר תשובת הספק העצום הזה, כי עם היות שהרמב"ן כתב וכן הר"ן והרב דוד קמחי שהרומיים הם בני אדום, ושקבלו דת ישו הנוצרי מפי כומר אדומי לפי שהאדומים החזיקו בדתו ראשונה וכמו שאזכור אחר זה, הנה לא נתנו טענה ולא ראיה לדבריהם. ולכן קמתי אני להשיב על דברי הצר הצורר הזה כפי הסברה הגוברת, וממה שראיתי בדברי המספרים, ואמרתי שעם היות שמפני אורך הזמן לא נמצא בספר דברי הימים אשר לרומיים באי זה אופן מההשתלשלות נתישבו בני אדום ברומי ובארץ האיטלי', לא מפני זה ראוי להכחיש דברי חכמינו הקדושים בקבלתם, כי כבר כתב אישידר"ו חכם קדמון וגדול מגדולי הנוצרים, במאמ' החמישי מספר הטימולוגיאש אשר לו מאמר ראוי לזוכרו, והוא אומרו אין לגנות ולהכחיש דברי המספרים הקדמונים במה שימצא בפיהם מהתחלת האומות וגויי הארצות ותמורתם אלו באלו, כי הנה רומי העיר רבתי עם לא ידענו באמת משפחת עמה, האם בנו הטרוייא"ני והתישבו בה כדברי שאלושטי"ו, או היו אנשי איבאנדר"ו

שבנאוה כדברי בירגילי"ו, או מאנשי רומול"ו כדברי אחרים, ואם במדינ' הרשומה ההיא שרתי במדינות לא נודע עד היום הזה באמת יחוס עמה ומשפחתה, בשאר מדינות מה יהיה, כי הנה אריכות הימים וקדמוניות הזמן יוליד הטעות, והסכלו' בדברי' אלה הם דבריו, וכן נאמר אנחנו הנה גויי הארצות הם תמיד בתנועה נעתקים מפה אל פה, ואם היות איטליא ארץ הכתים ומבני יון בראשונה ובתחלת הבריאה וימי המבול, מי המונע שאחר כך באורך הימים באו עמים מבני אדום ונתישבו בה, כ"ש שכבר מצאנו לזה סמך גדול בדברי יוסף בן גוריון, שכתב שכאשר עלו יוסף ואחיו ממצרים לקבור את יעקב אביהם וחיל גדול מהמצריי' עמהם, יצאו אליהם בדרך אלופי עשו וילחמו עמהם ותכבד יד יוסף עליהם, וילכוד את צפו בן אליפז בן עשו ואת בחוריו ויביאם אסורים מצרימה, ויברח צפו ואנשיו ממצרים ויבאו אל אפריק"א, אל אגניא"ס מלך קארטאגינ"ה ואפריק"א וקבל את צפו בכבוד גדול וישימהו שר צבאו, והיה צפו לוחם מלחמות המלך כנגד הכתים הם אנשי איטליא, שהיו אויבים לאנשי אפריק"א וקארטאגינ"ה, ואחר כך ברח צפו משם ויבא בארץ הכתים היא אטליא, הוא וכל אנשיו, ויקבלו אותו בשמחה רבה וישימהו לשר צבאם וילחם בגדודי אפריק"א וקארטאגינ"ה וינוסו מפניו, וכן כבש את בני תובל היושבים בפיש"א, והנה הכתי' בראותם הצלחותיו במלחמות וכל מעשה תקפו וגבורתו המליכוהו עליהם ויקראו את שמו צפו גאנו"ס, כי צפו היה שמו והם קראוהו גאנו"ס שר"ל שטורנ"ו, כי כנוהו בשם כוכב שבתאי שהיו עובדים בימים ההם, בחשבם שהיה בו כחו ורוחניותו, וימלוך על הכתים חמשים שנה בבקעת קנפאני"א, והוא היה המלך הראשון אשר מלך באיטליא, וכפי דעת רבים מהמספרים הוא אשר בנה גינוב"א וקראה על שמו, ונקבר שמה היא קבורת גאנו"ס הידועה עד היום הזה, וגם פאל"ירמו העיר ראש אי שיציליא כתוב שהוא בנאה, כי היה מולך בכל ארץ איטליא שהאי מכללה היתה, ואחריו מלך בנו וכן נמשכו מלכים אחרים מזרעו, וכפי קבלת חכמים זכרונם לברכה היה אחד מהם אלוף מגדיאל שהתחיל ראשונה ביישוב רומי המדינה, קודם בא רומול"ו אשר בנה אח"כ חומותיה והציב דלתיה, הרי לך עדות ברורה מדברי יוסיפון שהיה ראש המספרים גם אצלם, שבארץ הכתים מלכו מבני אדום, ואין ספק שבמלוך שמה מלכים אדומיים יבאו עמים רבים מארץ אדום להתישב באיטליא בסבת המלכים המולכים בה, וירבו וישרצו במאד מאד ותמלא ארץ איטליא אותם ומהם נבנית רומי, ואתה תדע שבספרי דברי הימים אשר לרומיים נמצא זכרון זה גאנו"ס, וכתבו שהוא היה המלך הראשון באיטליא, ושהיו קוראים לו אב האלוהות אלהי האלהים ושער השמים, ושעל שמו עשו התחלת השנה בחדש מיוחד וקראוהו גיניר"ו על שמו,

וענין זה כלו שהיה הוא המלך הראשון בכל הארץ ההיא וגדול למלכים ולמושלים, ולפי שהיו קוראים אלוהות לאנשים שהיו להם כחות עצומים בדבר מן הדברים, והוא היה בארץ ההיא ראשון להם לכן היו קוראים אותו אב האלוהות ואלהי האלקים, ולהורות על הורדת שפע כוכב שבתאי שהיה נקרא בלשונם גאנו"ס, עליו קראוהו כן וכנוהו בשער השמים, ובכל ספרי דברי הימים שלהם כתוב שבא שטורנ"ו הוא יאנוס לאיטלי"א והוא היה המלך הראשון בה, אבל לא זכרו דבר ממשפחתו ועמו ולא מארץ מולדתו כמו שזכרו בשאר מלכי איטליא, ולבד זה אמרו שבא גאנו"ס מאר' המזר', וגם זה מור' על אמתת דברי יוסיפון כי הוא בא ממצרים ומארץ אדום ראשונה, גם אתן לך ראיה אחרת על אמתת זה מאשר הם כתבו שכאשר בא גאנו"ס מארץ המזרח לאיטליא היו אלף ות"ק שנה קודם לידת ישו הנוצרי, צא וחשוב ותמצא שהיה זה שש שנים אחרי מות יעקב וקבורתו ומלחמתו עם יוסף, ונמצא האמת מסכים מכל צד שאותם השנים היה במאסר במצרים ובארץ אפריק"א כדברי יוסיפון, וכן אחשוב אני שלאטינו"ס שהיה גם כן ממלכי איטליא, ואמרו שהוא אשר התחיל לשון הלטי"ן ומכתבו היה מהאדומיים, כי ביניהם היה מורגל זה השם כמו שאמר אלוף לוטן.

הנה הצנתי לפניך הדברים האלה כולם, למען תדע כי אבותינו הקדושים אמת יהגה חכם, אין בהם נפתל ועקש, ושעל זה ניבא יצחק לעשו הנה משמני הארץ יהיה מושבך, שהיא איטליא של יון, שבאו בניך להתישב שמה, והמתרג' בשישי ושמחי בת אדום (איכה ד, כא) שתרגמו על קוסטאנטי"נ' דמתבני' בארמיני"א', ועל רומי דאתבניא באיטלי', אמר על שתיהן דאתמליאו אוכלוסין מבני אדום, גלה בזה שעם היות הארץ ההיא מארץ יון, הנה באו עליה מחוץ אוכלוסין ועמים רבים מבני אדום ונתמלאה מהם, ומאיטליא הלכו לקוסטנטינ"ה בימי הקיסר קוסטאנטינ"ו, שהלך לשם מרומי עם כל חילו ובנה את עיר קוסטנטינ"ה, וכמו שהתבאר במאמ' מעיני הישוע', ולמה יתמהו מביאת אוכלוסי האדומיים מארץ המזרח, כי הנה בני תובל כתב ג"כ יוסיפון שבאו משם ונתישבו בפיש"א, ושמבני תירס יצאו האנגלאטיר"ה שהיא בקצה המערב, ושמבני תרשיש באו להתישב בטושקאנה, ונראה שכן באו האדומיים להתישב בארץ איטליא ומזרעם בנו את רומי, ועדות ביוסף בן גוריון שמו, וכמו שבא סנחריב ובלבל את העולם כך נתבלבלו העמים באורך הזמן בסבות אחרות.

הנה התבאר מזה שהאיטליא עם היותה בראשונה מבני יון כבר נעשית ארץ אדום מפאת המלכים שמלכו בה ונאחזו בתוכה, והעם היושב בה אם היה בימים ההם מהכתים, הנה אחר כך האדומיים נתישבו בה והם ג"כ מבני אדום, כמו שארץ יון עצמה בשנים

קדמוניות היתה ליונים ועמה כולם היו בני יון, הלא עתה היא ארץ פרס או ארץ תוגרמה, לפי שהפרסיים הנקראים היום טורקו"ש מלכו בה ותמלא הארץ אותם, ולזה כיוונו חכמים ז"ל, כמו שאמר בפרק ל"ח מפרקי רבי אליעזר, אמר יעקב לעשו לך מארץ אחוזתי מארץ כנען, ולקח עשו את נשיו ואת בניו ואת בנותיו ואת כל אשר לו וילך אל ארץ וכו', ובשכר שפינה את כליו מפני יעקב אחיו נתן לו מאה מדינות משעיר ועד מגדיאל שהוא רומי, שנאמר אלוף מגדיאל אלופי עירם, ע"כ: רצו בזה, שניתן לזרע עשו ממשלת הארצות ההם עד רומי וקרא אותם עירם, לפי שהיא העיר הגדולה לבני עשו, הרי לך הדבר מבואר כפי שרשיהם ז"ל מסכימים אל האמת מכל צד, שרומי היא ארץ אדום מפאת ירושת הארץ ההיא לזרע עשו אשר מלכו בה.

ואמנם מפאת הדת והאמונה אומר אני, שראוי היה לקרוא הנוצרים בני אדום וזרע עשו, לפי שהאומות יכנו אותם הנביאים כפי מעשיה', הלא תראה שהנביא ישעיה קרא לבני דורו קציני סדום עם עמורה (ישעיה א, י), ויחזקאל אמר, כנגד ישראל זאת חטאת סדום אחותך, ולא היה ישראל אח סדום במשפחתם כי אם במעשיהם, וכבר נמצאו דמויים מתייחס' בין הרומיים וישראל כמו שהיה בין עשו ויעקב.

הראשון, שכמו שהשתתפו עשו ויעקב מפאת אביהם ואמונתם, ככה אמונת הנוצרים והישראלים משתתפים בשאב אחד לכלם באמונתם הוא אלהי האלקים, כי כלם היו משערים במציאות הסבה הראשונה ופונים אליה, בלתי עובדים לכוכבים ולשרים העליונים, וגם תורה אחת להם לפי שאלו ואלו קיימו וקבלו תורת משה לאמתית.

והדמוי השני, שכמו שעשו היה עובד את אביו במרמה כמו שאמר (בראשית כה, כח) כי ציד בפיו ויעקב איש תם יושב אוהלים, ככה אומות העולם באמונתם ודתם עובדים לאלהיהם במרמה ודעות בלתי אמתיות אשר לא כדת, ובני ישראל דבקו באלהיהם דבוק אמתי באמונה ישרה.

והדמוי השלישי, שכמו שעשו לקח לו נשי' מבנו' כנען מהחתי והחוי ובת ישמעאל ותהיין מורת רוח ליצחק ולרבקה (בראשית כו, לו), ככה בממשל' הרומיים נתקבצו אומות מתחלפו', עמוניו', מואביו', חתיו', ומבני ישמעאל ושאר העמים, והיו מכעיסים את הקב"ה ומגדפים תורתו, אמנם יעקב לקח לו נשים ממשפחתו ומבית אביו והיה השתלשלות עמו ויחוסו נקי וזך ולא עבר זר בתוכו.

והדמוי הרביעי, שכמו שבהיות עשו ויעקב בני יצחק הנה הבכורה והברכה זכה בה יעקב, ולא זכה עשו כי אם לברכת הטובות הגשמיות, ככה בני ישראל זכו אל הדבוק

וההשגחה האלקית והברכה העליונה, ואמנם הנוצרים לא קבלו ממנה כי אם הטובות הגשמיות בלבד לא הנפשיות.

והדמוי החמישי, שכמו שעשו היה שונא ליעקב ומתנח' ומבקשו להורגו, ככה היו הרומיים עם בני יהודה צרים ואויבים להם, והם החריבו את ארצם והגלו אותם, הנה אם כן נתישבה רומי וכל איטליא מבני אדום ומלכו בה מלכיהם והתנהגו כמנהגיה', ואת דתי עשו תורותיו וחוקותיו עשו כמוהו, וכבר כתב ניקולאו המפר' הגדול ספרי הקודש לנוצרים, בפירו' נבואת עובדיה, שבעבור שהיה עשו שונא תמיד ליעקב נקראו כל שונאי ישראל בשם עשו ואדום, והוא האמת שגם מזה הצד היה אומת רומי אדום, ומה אוסיף עוד לדבר, והנה חכמי האמת קבלו שנפש עשו נתגלגלה בנפש ישו הנוצרי, ולכן היה במדברות איש שדה, והיה איש ריב ומדון לחכמי הפרושים, ואולי שעל זה נקרא ישוע, שאותיותיו הם אותיות שם עשיו במילואו, ומפני זה כל המחזיקים בדתו ואמונתו ועובדי' אותו היה ראוי שיקראו בני אדום, כיון שישו הוא עשו ועשו הוא אדום, והנה ברומי היתה התחלת הדת הזאת ושרשה, וקיסרי רומי ומלכי הנוצרים קבלו אותה ראשונה, ולכן כל הנוצרים המאמינים בדת ישו הם בלי ספק בני אדום בני עשו, אמרו בבראשית רבה (בראשית כה, כה), ויצא הראשון אדמוני כתיב מדוע אדום ללבושך, הוא אדום, ותבשילו אדום, וארצו אדומה, וגבוריו אדומים, לבושיהם אדומים, ופורע ממנו אדום, בלבוש אדום הוא אדום, שנאמר ויצא הראשון אדמוני. תבשילו אדום, שנאמר הלעיטני נא מן האדום. ארצו אדומה, ארצ' שעיר שדה אדום. גבוריו אדומים, מגן גבורהו מאדם. לבושיהם אדומים, שנאמר אנשי חיל מתולעים. ופורע ממנו אדום, שנאמר דודי צח ואדום. בלבוש אדום, מדוע אדום ללבוש'. העירו בזה הבחינות אשר בעבורם נקרא עשו, וכל עמו וכל הנקראים בשמו אדום והוא לפי שהיה מושל עליו מאדי', ולכן נולד אדמוני ונפשו מאכל אדום תאוה, כי המזון ראוי שידמה לניזון, והארץ אשר גר בה היתה תחת מאדים, וגם אחר כך הגבורים אשר יצאו ממנו ומלכו באיטליא כלם היו מממשלת מאדים, כל הורג נפש וכל נוגע בחלל, והם מלכי איטליא וקיסרי רומי לבושי תולעת שני, כי כן היה מנהגם ברומי עד היום הזה, ולהיות ישו הנוצרי תחת מאדים היה דמו בראשו, ונהרג הוא ותלמידיו ושלוחיו ועמים רבים מהנמשכים אחריו, ומכל הצדדים והבחינות האלה היתה רומי וכל ארצות האיטליא וכללות הנצרים בארצותם לגויהם, אשר החזיקו בדת ישו ואמונת רומי מבני אדום.

וכבר כתב הרמב"ן כמו שזכרתי בזה בחינה אחרת, והיא שהאדומיים שהיו שכנים לא"י, המה קבלו ראשונה על עצמם אמונת ישו הנוצרי, כי בהיותם נמולים מימי הורקנוס היו

תמיד מתחברים לאנשי ירושלם, ולכן שלוחי ישו הנוצרי ותלמידיו בברחם מירושלם הלכו לארץ אדום, ופתו האדומיים והכניסו אותם בדתם ואחריהם נמשכו הרומיי', ולכן נקרא כלם אדום בשם האומה שקבלה ראשונה האמונה ההיא, ואין ספק שלא בדה זה הרמב"ן מלבו אבל היה הדבר הזה מקובל אצלו, ואולי ראה אותו בספר ד"ה ההם, סוף דבר המפורסם אצל הכל כמו שזכר הפלוסוף, א"א שיכזבו, לכן בהיות שזה לנו אלף חמש מאות שנה ויותר מזה שהיה שגור בפי חכמי ישראל בזמן בית שני ואחריו תמיד, שרומי היתה מבני אדום מבלי חולק ולא מערער עליו, מבואר הוא שהיה הדבר פשוט וברור אצלם שאדומיים נתיישבו ונתפשטו ומלכו על רומי ועל כל ארצות האיטליא, ושאר הארצות הנקראות היום ארצות הנוצרים, ולכן קראום כלם בני אדום ובאו ויבאו עליהם ייעודי נבואות אדום בהכרח, והוא מה שרציתי פה לבאר והארכתי בו להיות הדרוש הזה הכרחי בידיעת אמתת הנבואות, ולהסיר מעלינו תלונות המזייפים אותם, והותרה בזה השאלה הששית:

פרק לו

פסוק א

הנבואה העשרים וארבעה תחילתה ויהי בארבע עשרה שנה למלך חזיקיה וכו' עד נחמו נחמו עמי, ויש בה שנים עשר פרשיות. הראשונה, ויהי בארבע עשרה שנה. השנית, ויאמר אליקים. השלישית, ויהי כשמוע המלך. הרביעית, ויתפלל חזקיהו. החמישית, וישלח ישעיהו. הששית, לכן כה אמר ה' אל מלך אשור. השביעית, ויצא מלאך ה'. השמינית, בימים ההם חלה חזקיהו. התשיעית, ויהי דבר ה' אל ישעיהו. העשירית, מכתב לחזקיהו. האחד עשר, בעת ההיא שלח מרודך. השנים עשר, ויבא ישעיהו הנביא:

והנה ראיתי להעיר בנבואה הזאת ששה שאלות:

השאלה הראשונה כי אם היה שבארבע ספרי הנביאים הראשונים, רצה לומר יהושע ושופטים ושמואל ומלכים, יוחדו לספורים ולהגדו' אשר קרו בזמן השופטים והמלכים, וספרי שאר הנביאים, רוצה לומר ישעיהו ירמיהו יחזקאל תרי עשר, יוחדו לספור הנבואות שבאו והגדת העתידות אשר יעדו עליה', איך אם כן בתוך הספר הזה, רוצה לומר ישעיהו, בא באורך רב הספו' הגדול איך עלה סנחריב מלך אשור, ושחלה חזקיהו אחר זה ותפלתו ותוספת ימיו, וששלח לו מלך בבל ספרים ומנחה ומה שנמשך אחריו, והספור הזה כולו בא בספר מלכים מלה במלה, ומה התועלת בהשנות והכפלת הדברים

ההם בהיות שלא סופרו בספר הזה ספורים אחרים זולת זה, ואיך בא בתוך נבואות ספור המאורע שאינו נאות לאותו מקום:

השאלה השנית בדברי רב שקה, כי נמצאו בדבריו דברים יראה בהם כדמות סתירה, כי פעמים היה מכבד בדבריו שם שמים ומור' שהיה חס על כבודו, במה שאמר וכי תאמרו אלי אל ה' אלקינו בטחנו הלא הוא אשר הסיר חזקיהו את במותיו ואת מזבחותיו וגומר, ואמר עוד המבלעדי ה' עליתי על הארץ הזאת להשחיתה ה' אמר אלי עלה אל הארץ הזאת והשחיתה וכאלו היה בדבריו אלה משים כבוד לגבוה, ומצד אחד היה מגדף אותו באמרו פן יסית אתכם חזקיהו לאמר ה' יצילנו ההצילו אלהי הגוים איש את ארצו וכי הצילו את שמרון מידי ובזה היה הרבה מהחירוף והגידוף לכבוד אלהינו הש"י בהשוות אותו לאלהי הגוים:

השאלה השלישית בדברי אליקים ושבנא ויואח אל רב שקה דבר נא אל עבדיך ארמית כי שומעים אנחנו, אל תדבר אלינו יהודית באזני העם אשר על החומה ויקשה מאד, איך לא ראו חכמים ונבונים כאלה שהיה רוצה רב שקה שהעם ישמעו את דבריו כדי שירפו את ידיהם מהמלחמה, ואיך א"כ היו מבקשים שלא ידבר יהודית בעבור העם אשר על החומה כדי שלא יחלש לבם, כי אותה היה מבקש, ואיך הם לא ירדו לסוף כוונתו הגלויה והמפורסמת בזה:

השאלה הרביעית במחלת חזקיהו, ובמה שצוהו הנביא צו לביתך שלא מצינו שהקדוש ב"ה יצוה לצדיקים שיצוו לביתם, כי הם מעצמם יעשו זה בבא עליהם צרה וצוקה, והנה אברהם בהיותו זקן בא בימים צוה על נשואי יצחק, ויעקב צוה ליוסף על קבורתו, ודוד צוה לשלמה בנו על ענייניו, והשם יתברך לא צוה לאחד מהם שיצוה את ביתו, כל שכן שמצינו שהאבות שלא נצטוו עליה עשו הצוואה, חזקיהו שנצטוה עליה לא עשאה:

השאלה החמישית במה שהוסיף על ימי חזקיהו חמשה עשר שנה, והיא למה היתה תוספת ימי חייו בזה המספר לא פחות ולא יותר, והיה די במה שיעדו שירפא ה' לו, ושביום השלישי יעלה בית ה', כל שכן שעם כל החמשה עשר שנה אשר הוסיפו לו לא הגיעו ימיו כי אם לחמשים וארבע' שנה, וכמו שהוכחתי בפירושי לספר מלכים, ונשאר אם כן קרוב לכרת, ויותר טוב היה שיבשרהו בתרופה ולא במספר שני חייו:

השאלה השישית בענין הנס, כ"א היה בתנועת הגרם השמימיים, יקשה מאד למה עשה הקדוש ברוך הוא נס גדול כזה מבלי הכרח גדול, והיה די בשיהיה דוגמת נסי מצרים בדברים השפלים, גם כי ביהושע כתוב ולא היה ביום ההוא לפניו ולאחריו ואיך נאמר

אם כן שנעשה כמוהו לחזקיהו, ועוד שאם היה הנס בגרם השמימיי לא היה הכתוב מיחס אותו לצל, ולא למעלות אחז, בפרט כי היה כולל כל העולם:

והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות האלה כלם. וראוי שתדע שהספור הזה וענינו כבר פירשתי אותו בשלמות גדול לפי דעתי בספר מלכים, האמנם מפני שלמות המלאכה ראיתי לפרשו עוד במקום הזה, כי אולי יעיין בו אדם בזה הספ' ולא יהיה אצלו מה שפירשתי אני שמה בספר מלכים, אבל אקצר פה בדברים ואסמוך ואשען על מה שפירשתי שמה:

ויהי בארבע עשרה שנה למלך חזקיהו: הכוונה הכוללת בנבואה הזאת, להודיע העתידות אשר נבא ישעיהו הנביא למלך חזקיהו, אם בענין סנחרי' כאשר צר על ירושל' ושלח את רבשקה לחרף מערכות אלקים חיים, ונבא עליו הנביא שלא יבא לירושלם, ושיגן השם על העיר, וכן היה שיצא מלאך השם והכה במחנה אשור מאה ושמונים וה' אלף בלילה אחד, ואמנם למה באה הצרה הזאת בימי חזקיהו בהיותו טוב עם ה' ועם אנשיו, כבר ביארו הנביא במה שקדם, כי לא היה זה בעונו כי אם בעון עמו, לפי שבני יהודה היו מואסים במלכות חזקיהו, בעבור שהיה שקט ושאנן ובעל תורה, והיו מיחסים זה אליו לעצל' והתרשלות ומורך לב, עד ששבנא וסיעתו רצו למרוד בו. והיו אומרים שלא היה הגון למלכות, לפי שלא היה לו שלחן מלכים, כי היה אוכל ליטרא של ירק ועוסק בתורה, והיה אצלם לשלמות גדול ענין פקח בן רמליהו, שהיה אוכל ארבעים גוזלות בקינוח סעודה, כדברי חכמי' ז"ל, ועל זה אמר הנביא יען כי מאס העם הזה את מי השלוח ההולכים לאט ומשוש את רצין ובן רמליהו, לכן היה מענישם אחרי שהיו מואסים את חזקיהו, הנמשל למי השלוח ההולכים לאט, שיעלה עליהם מי הנהר העצומ' והרבים שהוא מלך אשור, וחלף ביהודה ושטף ועבר עד צואר יגיע כי הצואר הוא ירושלם, כי עד שם בא מלך אשור, ושם היתה מפלתו כמו שייעד עליו הנביא, עוד יספר ייעוד שני, ונבואה חזקה שנבא ישעיהו על מחלת חזקיה, אם ראשונה, בהגידו לו שיצוה לביתו כי מות ימות ולא יחיה, ואם שנית, אחרי תפלתו כמה שבשרהו ברפואה ותוספת ימי חייו, והאות שנתן לו על זה עד שבעבור זה עשה חזקיהו בכתב תפלה גדולה ועליונה לאל עליון, ואם שלישית, בששלח מרודך בלאדן מלך בבל ספרים ומנחה אל חזקיהו, ושהראה את מלאכיו את בית נכאתו ואת כל אשר לו, יעדו ישעיהו בחרבן ירושלם ושלל ביתו ושבי בניו, הנה אם כן באו שלשה נבואות והגדת עתידות מהנביא, ראשונה, בענין סנחריב, ושנית, במחלת חזקיהו, ושלישית, במלאכי מלך בבל, והטעם למה באו הספורים האלה בזה הספר אחרי שכבר באו בספר מלכים, כבר בארתי

בהקדמה הכוללת אשר עשיתי בתחיל' ספר יהושע, שספורי חזקיהו באו בשני הספרים האלה בבחינות שונות ולתכליות מתחלפים, כי הנה בספר מלכים נכתבו להודיע עניני המלך חזקיהו וקורותיו, יען היה הספר ההוא מיוחד לספורי המלכים והגדת ענייניהם, אמנם בזה הספר נכתבו מפאת ישעיהו להודיע הנבואות אשר נבא ואיך נתקיימו, ומפני זה להיות הנבואו' האלה עצומות כדי להודיע שלא נפל מכל דבריו ארצה, הביא הצורך להכת' כאן הספורים ההם לא מפאת עצמם, כי אם להגיד הנבואות אשר ניבא הנביא עליהם, שלא יתכן הגדתם כי אם אחרי הצעת הספורים שהיו נושאים אליהם, והותרה בזה השאלה הראשונה, רוצה לומר כי באו הספורים האלה בספר מלכים מפאת חזקיהו לספר עניניו וקורותיו, ובאו בספר הזה מפאת ישעיהו לספר נבואותיו וקורותיו:

ואמנם למה בזה הספר באו הנבואות והספורים האלה בזה המקום המיוחד, כבר נוכל לתת בו סבה ולומר, כי לפי שזכר למעלה בפרשת נשים שאננות חרבן ירושלם, ואחריו בשאר הפרשיות הגאולה העתידה ראה לספר אחר זה, שכבר נבא ישעיהו נבואה אחרת על זה גם כן בימי חזקיהו, כי כאשר בא סנחריב על ירושלם וחלה חזקיהו נבא הנביא על מפלת סנחריב ועל רפואת חזקיהו, ולפי שמלך בבל שלח ספרים ומנחה לחזקיהו כי שמע שנתרפא, ספר הנבואה שנבא ישעיהו על זה מייעוד החרבן אשר יהיה בבית ה', ובבית המלך, ושבניו ילכו בגלות, כי זהו תכלית כל זה הספור והנבואות האלה להיותם מקושרות זו בזו, רוצה לומר במה שנבא וייעד על החרבן מסכים לפרשת נשים שאננות, ומיד הביא נחמו נחמו עמי שידבר מהגאולה העתידה מסכים לפרשה הקודמת, הרי לך קשור הפרשיות האלה כלם, וביאור הכוונה הכוללת בהם, ואמנם ביאור הדברים בפרט הנה יבא בפרשיות האלו:

עלה סנחריב מלך אשור על כל ערי יהודה וגומר, עד ויאמר אליקים ושבנא: כבר התבאר בספר מלכים שבשנה הרביעית לחזקיהו, שהיא השנה השביעית להושע בן אלה מלך ישראל, עלה שלמנאסר מלך אשור על שמרון, ושלמנאסר הוא סנחריב עצמו, כי כמו שאמרו חכמי' ז"ל (סנהדרין צד ע"א) שמות רבות היו לו, ויש ראיה לדבריהם, ממה שסנחריב עצמו אמר וכי הצילו את שמרון מידי מורה, שהוא היה שלמנאסר עצמו שלכד את שמרון, והגלה את ישראל בשנת שש לחזקיהו, שהיתה שנה תשיעית למלכות הושע, והוליך אותם השבט' ללחלח וחבור נהרי גוזן וערי מדי, ולשמונה שנים עוד שהיא שנת ארבעה עשר לחזקיהו, עלה סנחריב מלך אשור על כל ערי יהודה הבצורות ויתפשם, כי שאר הערים שלא היו בצורות לא הוצרך סנחריב לעלות עליהם, כי הם מעצמם נתנו אליו, ובסדר עולם אמרו, שמונה שנים שהה מגלות ראשונה, ועוד שמונה

שנים שהה מגלות שניה לשלישית, ושהה עוד שמנה שנים ועלה אל המלך חזקיהו, לקיים מה שנאמר כעת הראשון הקל ארצה זבולון וארצה נפתלי וגומר, עד כאן. והנה עשה זה סנחריב, לפי שאחז אביו של חזקיהו היה עובד למלך אשור, ובמותו מרד בו חזקיהו, ולכן בא סנחריב על כל ערי יהודה בזדון לבו, בחושבו כי כמו שעשה בשמרון ובנותיה כן יעשה לירושלם ועריה, ובספר מלכים כתוב, שכאשר ראה חזקיהו זה שלח אל מלך אשור לכישה לאמר (מלכים ב' יח, טו) חטאתי שוב מעלי את אשר תתן עלי אשא, וישם מלך אשור על חזקיהו שלש מאות ככר כסף ושלשים ככר זהב, ויתן חזקיהו את כל הכסף הנמצא בית ה' ובאוצרות בית המלך, ולפי שלא היה לו כל כך כסף וזהב בעת ההיא קצץ חזקיה את האומנות אשר צפה חזקיה מלך יהודה ויתנם למלך אשור, והנה סנחריב מרוע לבו וזדונו אחרי שלקח את הכל מיד חזקיהו, שלח מיד את רב שקה על ירושלם בחיל כבד, זהו מה שנראה מפשט הכתובים אשר בספר מלכים, האמנם חכמי ז"ל אמרו, שאחרי שקבל המנחה מחזקיהו שב לארצו בחשבו שמדי שנה בשנה ישלח אליו חזקיהו ככה, ושחזקיהו לא עשה כן ולא שלח לו עוד מנחה, ולכן לאחר זמן שב סנחריב להלחם בארץ יהודה, וכל המסעות האלה לא נזכרו בפסוקים, לא בספר מלכים ולא בדברי הימים, וגם בכאן לא נזכר כן, ולבד סמכו דעתם על מ"ש רבשקה בשם סנחריב, על מי בטחת כי מרדת בי, וכבר כתבתי מה שנראה לי כפי הפשט נכון ומתישב בכתובים, שאמר זה על המרד אשר מרד בו אחרי מות אחז אביו.

פסוק ב

והנה זכר הכתוב בכאן, ששלח סנחריב את רב שקה לירושלם, ואמנם בספר מלכים כתוב, ששלח שמה את תרתן ואת רבסריס ואת רב שקה, אולי שבעבו' שרב שקה בלבד דבר הדברים לכן נזכר הוא לבדו בכאן, האמנם בסדר עולם אמרו, שרב שקה בא לבדו בשליחות ראשונה כנזכר בכאן, ותרתן ורבסריס באו אחר כך בשליחות השני, כשהיה נלחם על לבנה, ואמרו ויעמוד בקצה תעלת הברכה העליונה במסלת שדה כובס כבר פירשתי בפרשת אחז, שהברכה היא חריץ בנוי באבנים, וסיד שמכנסין שם מי הגשמים, והיה באחד מצדדיה נקב שממנו יוצאין המים לתעלה, בזמן שירבו להשקות או לכבס בגדים והיא היתה במסילת שדה כובס, רוצה לומר, בדרך הבא אל השדה שרוחצין וכובסין הבגדים בתעלה, וישטחו אותם בשדה, ולפי שהם היו ג' שרים שבאו מסנחריב כמו שזכרתי (ג) יצאו אליהם ג' שרים מירושל', והם אליקים בן חלקיהו שהיה ממונה על הבית ושבנא סופר המלך, ויואח בן אסף המזכיר רוצה לומר, שהיה מזכיר לפני המלך כל הדברים הצריכים לתועלת המלך ולממונו, והלכו שמה אלה השלושה, לפי שהיו

יודעים לדבר ארמית בחשבם שהם ידברו דברי פשרה ומיצוע לעשות שלום עמהם, (ד) והנה רב שקה להיותו ראש המדברים דבר, וכבר קבלו חכמי' ז"ל, שרב שקה ישראל משומד היה, ואולי שבעבור זה דבר הוא ולא דברו האחרים, בעבור שהיה יודע לדבר יהודית, מה שהם לא היו יודעים, וכדי לחרף למלך חזקיהו לא קראו מלך, אבל אמר, אמרו נא אל חזקיהו, רוצה לומר, שאינו מלך ולא יהיה עוד מלך, כי יקח סנחריב כל הארץ מידו, והיה המאמר כה אמר המלך הגדול מלך אשור רצה לומר, אינו כמלך יהודה או כמלך ישראל המולך על ארצות מועטות, אבל הוא מלך גדול על כל מלכים מה הבטחון הזה אשר בטחת (ה) אמרתי אך דבר שפתים עצה וגבורה למלחמה רוצה לומר, מה הבטחון הזה אשר בטחת באשר מרדת בי אחרי מות אביך, באמת חשבת ואמרת שהתפלה שאתה מרבה להתפלל בכל יום היא העצה והגבורה למלחמה, וכן כתוב בספר מלכים אמרת אך דבר שפתים אמנם בכאן כתוב אמרתי ביו"ד, והענין כלו אחד, רוצה לומר, אני חושב שאין לך בטחון רק בתפלתך ותחשוב שהתפלה היא העצה והגבורה למלחמ', ואפשר לפר' אמרתי אך דבר שפתים כששלחת להתחנן אלי לאמר, חטאתי שוב מעלי מיד, אמרתי אני בלבי שהיו אלה דבר שפתים משפה ולחוץ, ובעבור זה עתה בקש לך עצה וגבורה למלחמה, עתה על מי בטחת כי לא ימלט מהיות בטחונך אם בכח אנושי, ואם בכח אלהי שבטחת באלהיך, ואם היה הבטחון בכח אנושי ידמה שיהיה על מצרים, שאין מלך אחר יחשוב לעזור אותך כנגד מלך אשור, כי אם מלך מצרים שהוא אויבו, ואם על זה בטחת (ו) הנה הוא משענת הקנה הרצוץ שלא יועיל אבל יזיק, וזהו אומרו אשר יסמך איש עליו ובא בכפו ונקבה כי ענין פרעה מלך מצרים לכל הבוטחים עליו שתהיה עזרתו לרעתכם, (ז) וכי תאמר אלי אל ה' אלהינו בטחנו שהוא החלק השני מהחלוק', גם זה בלתי ראוי לפי שהוא לא ירצה לעזור אתכם, יען וביען הסיר חזקיהו את במותיו ואת מזבחותיו ואמר ליהודה ולירושל' לפני המזבח הזה תשתחוו, רוצה לומר, שלא ישתחוו כ"א לפני מזבח א' בלבד, ואמר זה רב שקה, בחושבו שזה אשר עשה חזקיהו מהסרת המזבחות והבמות היה חלול השם, כי יותר טוב היה שיהיה בכל מקום מוקטר מוגש לשמו, ושהוא היה בזה כנותץ אבן מן המזבח, וחשב שעשה זה חזקיהו לכבודו ולתועלתו כדי שיבאו כלם לירושלם, וזה היה טענה ממנו שהשם יתברך לא יעזור אותם, ואיך א"כ יבטחו בו והם מחללים אותו, ולפי שרב שקה עשה כנגד בטחון חזקיהו חלוקה הכרחית, אם שהיה בטחונם באוהבים ועוזרים כמו מצרים, או בכח אלהי, וראה כי כבר ישיגהו ספק על כל אחד מצדדי החלוקה אשר עשה, השתדל להסיר הספק הנופל על דבריו, וזה כי יאמר חזקיהו, שהיה בוטח בכח

אנושי אבל אינו מצרים, כי אם בגבורת עמו וארצו בני יהודה עצמם, לכן השיב לספק הזה במה שאמר, (ח) ועתה התערב נא את אדוני את מלך אשור רוצה לומר, הכנס עמו בערבות בדבר הזה אשר אומר לך, והוא שאתנה לך אלפים סוסים, אם תוכל לתת לך רוכבים עליהם רוצה לומר, כי הנה לא ימצאו בכל ארץ יהודה אלפים אנשים ראויים לרכוב על סוסים, וכדי בזיון וקצף, ובהיות זה כן (ט) איך תוכל אתה חזקיהו להשיב את פני פחת אחד רוצה לומר, שר אחד מעבדי מלך אשור, ולא מהגדולים כי אם מהקטנים, כי הנה הקטן שבהם הוא גדול ממך. וזה ממה שיורה שאין הבטחון בגבורתך, אבל שהאמת הוא מה שאמרתי שבטחת לך על מצרים, בעבור שהיו לו רכב, ותהיה אם כן אמרו, ותבטח לך על מצרים לרכב ולפרשים היא תולדה היוצאת מדבריו.

עוד הרגיש רב שקה, שיוכל חזקיהו להשיבו על הצד השני מהחלוקה אשר זכר, באמרו שהיה בוטח באלהיו, ושמה שהסיר את במותיו ואת מזבחותיו היה במצות השם יתברך, והנה להשיב לזה אמר רב שקה, (י) המבלעדי ה' עליתי על הארץ הזאת להשחיתה, רוצה לומר, אם אתה חזקיהו אומר שבמצות השם הרסת ונתצת את הבמות ואת המזבחות, גם אני אומר שבמצותו באתי אני על העיר הזאת להשחיתה, ואיך אם כן תבטח על ה' להצילך, והוא אמר אלי להשחיתך, ובאמת סגנון הדברים האלה מורה שהיה רב שקה ישראל משומד, ולכן היה יודע ענין הבמות שהסיר חזקיהו, ומה שהיה אפשר להשיבו על זה כפי המצוה האלהית, ושהי' יודע מה שנבא ישעיהו הנה ה' מעלה עליכם את מי הנהר העצומים והרבים את מלך אשור, ועליו אמר, ה' אמר אלי עלה אל הארץ הזאת והשחיתה:

פסוק יא

ויאמר אליקים ושבנא ויואח וגומר, עד ויהי כשמוע המלך חזקיהו. דעתי הוא, שעם היות שאליקים ושבנא ויואח היתה כוונתם ורצונם שלא ידבר רב שקה יהודית, כדי שלא ירפו ידי העם הלוחמים אשר על החומה, הנה לא היו דבריהם מסודרים לרב שקה לאותו טעם, אבל אמרו לו כאלו היו חוששין לכבודו, דבר נא אל עבדיך ארמית כי שומעים אנחנו ואתה ארמי, ומה לך לדבר יהודית, כ"ש באזני העם אשר על החומה, כי אין ראוי להם שידעו עניני המלכים ודבריהם, וגם אינו טוב שישמעו אותך מדבר לשון יהודית כי תהיה בעיניהם כיהודי ממש, כל שכן בהיותך מדבר כדברים האלה כאילו אתה חס על כבוד השם, ובהיותך אומר שעלית על הארץ הזאת להשחיתה בדבר ה', וכל זה מורה שאף על פי שאתה משומד אתה יהודי באמונתך, ואין זה ראוי לאדם שיצא מכלל הדת שידבר בזה האופן לפני הגוים, אבל ראוי שישמור עצמו מן החשד פן יאמרו לו היום או

למחר אעיקר' קאי, ואל זה כולו רמזו באומרם, ואל תדבר אלינו יהודית באזני העם אשר על החומה כאילו היו חוששין לזה מפני כבודו להיותו משומד יהודי.

פסוק יב

והוא השיבם האל אדוניך ואליך שלחני אדוני לדבר את הדברים האלה, רוצה לומר, אין הענינים אשר אני מדבר סודיים בין אדוני ובין חזקיהו, כי אני לא באתי לכבוד אדוניך חזקיהו, כי אם לגלות האמת לאנשים היושבים על החומה, ולכן דברתי יהודית כדי שיבינו כלם וידעו שתכליתם הוא לאכול את צואתם, ולשתות את מימי רגליהם כי בהכרח לזה יבאו אם יעמדו במצור ובמצוק הזה עם חזקיהו, לפי שמלך אשור יבנה מצור על העיר ויבאו למות ברעב ובצמא, עד שהאנשים יאכלו את צואתם וישתו מימי רגליהם שהוא השתן, ואמר בלשון יחיד האל אדוניך ואליך כנגד אליקים שהוא היה מדבר עמו, לפי שהם אמרו לו שישמור עצמו מן החשד ולא ידבר יהודית בפני העם אשר על החומה, פן יאמרו אליו שהיה יהודי בלבו, (יג) לכן עמד רבשקה וקרא, בקול גדול יהודית שמעו את דברי המלך הגדול מלך אשור, לפרסם שהיו דבריו לעבודת מלכו מלך אשור, ולא לתכלית ההתיהדות והחסידות, ושהיו דבריו בלשון יהודית כדי שיבינו אותו כל העם, והיו דבריו (יד) אל ישיא לכם חזקיהו אל יבטח אתכם חזקיהו אל תשמעו אל חזקיהו וגומר, ופירושו, שלא יבטיחם חזקיהו לא בכח האנושי ולא בכח אלהי, ולכן אמר כנגד הכח האנושי, אל ישיא לכם חזקיהו כי לא יוכל להציל אתכם בגבורתו, כי אין לו כח ויכולת להציל אתכם, (טו) ואמנם בענין הבטחון האלהי אמר, ואל יבטח אתכם חזקיהו וגו', לאמר הצל יצילנו ה' ולא תנתן העיר הזאת ביד מלך אשור, ואחרי שזכר שני מיני הבטחון האנושי והאלהי, חזר לפרט אותם ולבאר עוד ענינם אם לענין הכח האנושי, באומרו (טז) אל תשמעו אל חזקיהו לשבת בצלו ותחת מלכותו ולהנצל בגבורתו, כי כה אמר מלך אשור עשו אתי ברכה, רוצה לומר, אם תבאו להשלים עמי ולצאת אלי לקבל מלכותי תעשו ברכה אל בתיכם ותאכלו איש גפנו ואיש תאנתו ותשתו איש מי בורו ואמר זה, מפני שבעבור המצור לא היו יכולין לצאת מן העיר לכרמים ולפרדסים, וגם לא לשאוב מים מהבורות שהיו בגנות, (יז) והודיעם שלא ישבו תמיד בירושלם, כי אחר כך יבא ויקח אותם ויוליכם אל ארץ טובה, כמו ארץ ירושלם אשר בה דגן ותירוש לחם וכרמים, כי כן היה עושה תמיד מלך אשור להעביר את העם אשר היה כובש מעריהם לערים אחרות, ומביא מגויי ארצו להתישב בארץ תחתיהם, כמו שעשה בשמרון ובנותיה, ובזה היה מבלבל את העולם ומרחיק אותם מעוזריהם כדי שלא יוכלו למרוד בו עוד, ובפרק חלק אמרו, שהיה רצונו להגלותם לאפריק"א.

ואחר שהזכיר כל זה כנגד הכח האנושי אמר עוד, כנגד הבטחון האלהי, (יח) פן יסית אתכם חזקיהו לאמר, רוצה לומר, אולי יפתה אתכם חזקיהו באמרו, ה' יצילנו אל תאמינו בזה, ההצילו אלהי הגוים איש את ארצו מיד מלך אשור (יט) איה אלהי חמת וארפ' איה אלהי ספרוים רוצה לומר, הנה לכם עדים מאלהי הגוים שלא יכלו להציל את ארצם מיד מלך אשור, וגם את שמרון (כ) ההציל אותו אלהי ישראל, והוליד מזה, כי יציל ה' את ירושלם מידי רוצה לומר, אם שאר האלוהות לא יוכלו על זה, איך יוכל השם יתברך שהוא כאחד מהם, וכיון שלא היה לו יכולת להציל את שמרון, איך יהיה לו יכולת להציל את ירושלם, והנה הקיש ודמה רב שקה את השם יתברך לאלו האלילים, לומר שכולם הבל ואין בם מועיל חס ושלום, ומזה הבין שרב שקה בדברים הראשונים שדבר אל אליקים וחבריו לא דבר דבר כנגד השם יתברך, אבל חס על כבוד קונו להיותו מזרע היהודים, אבל אחרי שהפחידו אליקים באמרו ואל תדבר אלינו יהודית באזני העם, כמו שפירשתי כדי להסיר החשד ההוא, חרף וגדף שם כבוד מלכותו, (כא) והותרו עם מה שפירשתי בזה השאלות השנית והשלישית, האמנם החרישו אליקים וחבריו ולא ענו להם דבר, כי כן צוה להם המלך אל תענו כסיל כאולתו אבל קרעו בגדיהם, לפי ששמעו מפי רב שקה שהיה מברך את השם ובאו והגידו למלך את דבריו:

פרק לז

פסוק א

ויהי כשמוע המלך חזקיהו וכו' עד ויתפלל חזקיהו: כאשר שמע המלך חזקיהו את דברי רב שקה קרע את בגדיו, בשמעו מה שחרף מערכות אלהים חיים, כי כמו שהשומע ברכת השם מפי המברך חייב לקרוע, כך חייב לקרוע גם כן השומע מפי השומע, ועם היות שאין השומע חייב לקרוע על גדוף השם היוצא מפי הגוי, הנה רב שקה היה משומד, ולכן קרע המלך על דבריו, כך אמרו חכמים ז"ל במסכת סנהדרין (ב) וישלח את אליקים ואת שבנא ואת זקני הכהנים מתכסים בשקים אל ישעיה הנביא, לאמר לו (ג) יום צרה ותוכחה ונאצה היום הזה כי באו בנים עד משבר וכח אין ללדה רוצה לומר, שהיום ההוא היה יום צרה חזקה בבא מלך אשור והשחית את ירושלם, והיה עם זה יום תוכחה ונאצה מפני התוכחות והנאצות אשר אמר רב שקה כנגד השם, מלשון והוכח בדברים, והודיעו עוד, כי רפו ידיהם כל כך ונחלש כחם בשמעם דברי רב שקה, עד שלא היה בהם עוד כח להלחם, וזהו כי באו בנים עד משבר, כי המשיל הצרה ההיא לאשה הרה אשר יאחזוה חבליה, ובא הבן עד המשבר, שהוא פי הרחם מקום יציאת הוולד,

שאז חבליה יותר קשים כשהוולד קרוב לצאת ואין כח ליולדה לחזק עצמה להוציא הוולד, כאלו אמר, כן אנחנו בצרה הגדולה הזאת שאין לנו כח לצאת ממנה אם לא יעזרנו השם ית', ורש"י פירש, כי באו בנים עד משבר, ישראל שהם בניו של הקדוש ברוך הוא, באו עד צרה הדומה לאשה היושבת על המשבר ואין כח לוולד לצאת, והנה חזקיהו להקטין עצמו לא נקרא בשם מלך, אבל אמר כה אמר חזקיהו מפני ענותנותו, ואמר כמהתל, (ד) אולי ישמע ה' אלקיך את דברי רב שקה, רוצה לומר, מחוייב הוא שישמע חרופיו וגדופיו, ומה שהוכיח מאותם הדברים אשר שמע ה' ולכן יאות לנביא שיעזרם בתפלתו, וזהו אמר, ונשאת תפלה בעד השארית הנמצא רוצה לומר, בעד בני יהודה וישראל אשר נשארו מעט מהרבה מחרבן השבטים, (ו) והנביא ישעיהו השיבם, כה תאמרון אל אדניכם כה אמר ה' אל תירא מפני הדברים אשר שמעת, רוצה לומר, אל תירא מסנחריב עם כל חוזק החירופים והגידופים שאמרו נעריו ומשרתיו, (ז) כי הנני נותן בו רוח ושמע שמועה ושב לארצו והפלתיו בחרב בארצו, והנה כללה התשובה הזאת הקצרה ארבעה גזרות.

א' הנני נותן בו רוח ולא אמר זה על העתיד כי אם על מה שעבר, רוצה לומר, מה שראית מחוזק סנחריב וגבורתו בשאר המלחמו', וגם עתה חפצו ורצונו לבא על ירושלם, הנה מאתי היה זה כלו, כי אני נתתי בו אותו הרצון והגבורה ורוח המושל.

הגזרה השניה היא, ושמע שמועה, והשמועה ההיא היתה שתרהקה מלך כוש יצא להלחם אתו, והצטרך סנחריב ללכת מלכיש שהיה יושב בה אל לבנה, להלחם עם מלך כוש שמה, והיה זה מהשם יתברך, כדי שיסור מהמצור בזמן ההוא ויוכלו בני ישראל להביא ולהכניס בעיר מה שיצטרך אליהם מהמזון ושאר הדברים מחוץ, וכל זה הנכלל באומרו, ושמע שמועה.

והגזרה השלישית היא, באומרו ושב לארצו רוצה לומר, שישוב הוא לבדו, כי לכן אמר ושב בלשון יחיד, רומז אל המגפה. אשר יגוף ה' את מחנהו כמו שיזכור אחר זה, באופן שימותו אנשיו וישוב הוא יחידי לארצו.

והגזרה הרביעית היא, אמרו והפלתיו בחרב בארצו רוצה לומר, שאחרי שובו אל מלכותו יפול בחרב שמה, כי בניו יהרגוהו, הנה אם כן נתן הנביא, בזה המאמר הקצר ארבע הודעות, הראשונה כבר נתקיימה בהצלחת מלך אשור ובבואו על ערי יהודה, בגזרת עירין ובמימר קדישין, והג' הנשארות היו עתידות להתקיים, (ח) וזכר הכתוב שמיד נתקיימה ההודעה השנית, כי הנה רב שקה שב למלך סנחריב להגיד לו מה שעשה על ירושלם, וימצא כי נסע סנחריב מלכיש וילך על לבנה, רוצה לומר, אצלה שהיתה עיר

מבני יהודה להלחם שמה על תרהקה מלך כוש ששמע שיצא להלחם עמו, וסנחריב כאשר שמע אותה השמועה הלך לקראתו ונלחם עמו על לבנה, וחכמים ז"ל פירשו, שבאותו פרק השלימו שבנא וסיעתו עם סנחריב, ואין ספק כי כבר היה נשלם עמו בסתר בבואו על ערי יהודה, אבל לא יצא מן העיר ללכת אל סנחריב כי אם אחרי דברי רב שקה, ושקרע את בגדיו והלך לפני ישעיהו כמתחסד, ולפי שלא האמין דברי הנביא יצא להתחבר לסנחריב, וזכר הכתוב וישמע וישלח מלאכים אל חזקיהו לאמר, שמיד כשהלך רב שקה לדבר לסנחריב, עם היותו טרוד במלחמת תרהקה מיד שמע לדברי רב שקה, (ט) ושלח מלאכים אחרים אל חזקיהו וספרים בידם, ועליהם ככל הדברים אשר דבר רב שקה, כדי שידעו בירושלם שדברי רב שקה היו מפי סנחריב, אם לא שרב שקה האריך בדבריו כנגד הבטחון, אשר היה חזקיהו בוטח בחוזק אנושי, אם בגבורת עמו ואם במלך מצרים, וגם הרחיב פה והאריך לשון בספרו אל היהודים הטובות שיעשה עמהם סנחריב, אם יצאו אליו ויכנעו לפניו, אבל סנחריב לגודל מעלתו לא דבר מזה כלל לא מבטחון מצרים. כי מה יעשה אדם לו, ולא לדבר על לב העם טובות, כי לא רצה לכבשם כי אם בהכנעה ובבזיון, (י) ולכן היו דבריו בלבד מכוונים אל חזקיהו שהיה מלך יהודה לא לעם, כאשר עשה רב שקה, כי חרפה היא לו, וכוונת דבריו לחרף ולגדף יכולת השם יתברך כמו שאמר (יא) הנה אתה שמעת את אשר עשו מלכי אשור (יב) ההצילו אותם אלוהי הגוים וגו', ולפי שהיו הדברים האלה כנגד השם (יד) לקח חזקיהו הספרים מיד המלאכים, ואחרי שקרא אותם עלה בית ה' ויפרשם שמה, והנה אמר הכתוב ספרים בלשון רבים, ואמר ויקראהו ויפרשהו בלשון יחיד, לפי שעם היותם ספרים רבים בספר אחד היו כתובים החירופים והגדופים ההם, או אמר, שפירש כל אחד מהם לפני השם:

פסוק טו

ויתפלל חזקיהו אל ה' וכו' עד בימים ההם חלה. הנה תפלת חזקיהו כללה ה' טענות, לשהקדוש ברוך הוא יציל את ישראל.

הראשונה (טז) אומרו, ה' צבאות, רוצה לומר, אדון ושליט על כל צבא השמים, ואם המערכה שמימיי' תחייב נצחון סנחר' אתה הוא ה' צבאות שתוכל לשדד מערכות צבאות השמים ההם.

והטענה השנית העיר, באמרו, אלהי ישראל, רוצה לומר כי מאחר שאתה הוא אלהי העם הזה ראוי שתצילהו מיד אויבו ושתחמול עליהם.

והטענה השלישית העיר באומרו, יושב הכרובים, רוצה, כי מאחר שאתה הוא יושב הכרובים, שהוא בית המקדש, והשגחתך שמה, איך יבא סנחריב להשחית מקום מקדשך.
והטענה הרביעית, מפני שם כבוד מלכותו, והוא אמרו, אתה הוא האלהים לבדך לכל ממלכות הארץ, רוצה לומר, הנה סנחריב קרא שמו המלך הגדול, ואינו כן כי אתה אלקים לבדך גדול ועליון למלכי ארץ, ולך הארץ ומלואה ולא לו, והראיה על זה, כי אתה עשית את השמים ואת הארץ וזהו המלך הגדול והאלוה האמתי אשר ברא ויצר הדברים כלם אחרי האפס המוחלט.
והטענה החמישית, מפאת הקנאה שראוי שיקנא השם יתברך על דברי סנחריב, (יז) ועל זה אמר, הטה ה' אזנך ושמע פקח ה' עיניך וראה את כל דברי סנחריב אשר שלח לחרף אלקים חי, רוצה לומר, אשר שלח רב שקה ושאר מלאכיו לחרף את השם הנכבד והנורא, כי הוא אלקים חי ולא אלקים מת כמלכי הגוים, (יח) כי, אמנם החריבו מלכי אשור כל הארצות, רוצה לומר, הנה סנחריב עשה גזרה שוה משאר האלוהות להשם יתברך, אבל יש לה פירכה רבה, כי הנה אמת שהחריבו מלכי אשור את כל הארצות אשר כבשו להם ואת ארצם רוצה לומר, ואת ארצות אשור עצמם, (יט) ואמת גם כן שנתנו את אלהיהם באש, לפי שלא אלהים המה כי אם מעשה ידי אדם עץ ואבן, ולכן היה יכולת למלכי אשור לאבד אותם האלוהות ואין כאל ישורון (דברים לג, כו), (כ) ולכן, ועתה ה' אלקינו הושיענו מידו, כדי שידעו כל ממלכות הארץ כי אתה ה' לבדך רוצה לומר, אתה מהוה העולם ואתה לבדך אלהים אמת, ושאר האלוהות הבל המה מעשה תעתועים, ורש"י כתב, את הארצות ואת ארצם, את המדינות ואת ארץ הסמוכה להם, ארץ הממלכה אשר היא ראש למדינה קורא ארצות, ואת המחוזות שסביבותיהם קורא ארצם, ובספר מלכים (ב' יט, יז) כתוב את הגוים ואת ארצם, לשון אחד הוא, ולמודים הכתובים לקרוא לגוים ארצות, וכל הארץ באו מצרימה (בראשית מא, נז) ותרעב כל ארץ מצרים (בראשית מא, נה) וכן הרבה עד כאן.
והנה התפלה הזאת התפלל חזקיהו בבית ה' בינו לבין עצמו, וישעיהו הנביא שהיה בביתו ידע מיד בנבואתו כל אשר התפלל חזקיהו, (כא) ולכן שלח לאמר אליו מביתו, כה אמר ה' אלהי ישראל אשר התפללת אלי אל סנחריב מלך אשור, רוצה לומר, אשר התפללת אלי על ענין סנחריב מלך אשור (כב) כה אמר ה' עליו רוצה לומר, על סנחריב, בזה לך לעגה לך בתולת בת ציון, רצה לומר, אתה סנחריב חשבת להפחיד ולהבהיל את ישראל בזדון דבריך, ידוע תדע שבתולת בת ציון עשתה לעג ובזיון ממך, ובת ירושלם

הניעה ראש אחריך, כאדם הרואה את חבירו עושה גוזמות גדולות ומיעד בגבורות אשר יעשה, והוא יודע שביום ההוא יומת, שהנה הוא בלא ספק ישחק וילעג על חלומותיו ועל דבריו, ואמר זה להגיד כי כן יהיה ענין ישראל עם סנחריב, וקרא מלכת יהודה בתולה, לפי שכמו שהבתולה לא ידעה איש, כן ירושלם לא בעלה שום מלך נכרי ולא החריבה, כאלו אמר, אין לי להשיבך דברים על מה שדברת על בת ירושלם, כי היא מבזה ולועגת לך ולא תשיב אמריה לך, ואמנם אצטרך להשיב על מה שדברת כנגדי, (כג) וזהו, את מי חרפת וגדפת וגומר, רוצה, שהמחרף יעשה ג' דברים בחירופיו, הראשונה, רוע הדברים בעצמם שהם דברי חירופים וגידופים, ועל זה אמר, את מי חרפת וגדפת.

והב', שיאמר אותם הדברים בקולות וברקים, כי הנה הקול ההוא הוא יותר מרעיש מהדברים, ועל זה אמר ועל מי הרימות קול.

והג', בצורות והתנועות שיעשה המחרף בפניו וידיו, וכמו שאמר (ישעיה ח, כא) וקלל במלכו ובאלהיו, ופנה למעלה, כי בזה יורה יותר רשעת לבבו, ועל זה אמר, ותשא מרום עיניך אל קדוש ישראל, רצה לומר, שפנית למעלה למרום כדי לחרפו, ולא די שעשית זה בעצמך, (כד) אבל גם ביד עבדיך ומלאכיך חרפת ה', וחכמים זכרונם לברכה, אמרו בפרק חלק (סנהדרין צד ע"א), תאנא משום רבי יהושע בן קרחה, פרעה שחרף על ידי עצמו להקדוש ברוך הוא, שנאמר, מי ה' אשר אשמע בקולו, נפרע ממנו הקדוש ברוך הוא על ידי עצמו, שנאמר, וינער ה' את מצרים בתוך הים, וכתיב, דרכ' בים סוסיך, סנחריב שחירף ע"י שליח, שנאמר, ביד מלאכיך חרפת ה', נפרע ממנו ע"י שליח, שנאמר, ויצא מלאך ה', ומלבד החירופים הנה עוד דברת שגעונות וכזבים הרבה, במה שאמרת, ברב רכבי אני עליתי מרום הרים ירכתי לבנון, רוצה לומר, שברוב רכבו ופרשיו יעלה אל מרום הרים, שהיא ארץ ישראל הגבוהה מכל הארצות, ויכנס לירכתי הלבנון ויכרות קומת ארזיו מבחר ברושיו, שהם השרים והנכבדים שהיו בירושלם שנמשלו ללבנון, ושיבא מרום קצו יער כרמלו, שהוא בית המקדש, כי הוא בית ה' קץ וסוף הרוממות אשר בארץ, ובספר מלכים (ב' יט, כג) נאמר, מלון קצו להיות משכן האלקים ומלונו שמה.

פסוק כה

ועוד אמרת, אני קרתי ושתיתי מים ואחריב בכף פעמי כל יאורי מצור, רוצה לומר, שכרה ושתה מים, והוא משל למקומות ולארצות שכבש ושהחריב בלי השתדלות כל יאורי מצור, והם הערים החזקות שלא יתכן לכבשם כי אם בבנין המצור עליהם, וי"מ יאורי מצור על מצרים, לפי שנילוס הוא הנהר הגדול, וסנחריב החריב את מצרים קודם בואו

לירושלם, ובספר מלכים כתוב קרתי ושתיתי מים זרים, רמז לנכסי העמים, ורש"י פירש, אני קרתי ושתיתי מים, כלומר, התחלתי בכל מעשה וגמרתי והצלחתי, כזה הכורה בור ומוצא בו מים ומצליח.

ואחריב בכף פעמי אם באתי לצור על עיר הבטוחה בנהרותיה, הבאתי עליה גייסות רבים, וכלו מימי נהרותם בשתייתם, ובהמתם ומדרך כף רגליהם, יאורי מצור, יאורי עיר הבאה במצור ע"י, ובספר מלכים שכתוב מים זרים פירש רש"י, מים נובעים קורא זרים, לפי שעד הנה לא הכירו בהם, ועל זה זכרון הדברים שהיה אומר סנחריב בזדון לבו ובגאותו ועתה ידבר הנביא בשם האל כנגד סנחריב, (כו) הלא שמעת למרחוק אותה עשיתי, כלומר, למה תתפאר על הצלחותיך במלחמות, הלא שמעת שאני עשיתי את כל זה וברצוני היתה הצלחתך, ולכן למרחוק הודעתיה ע"י עבדי הנביאים, וזה לאות כי אני עשיתיה, וכמאמר הנביא (ישעיה מא, ד) מי פעל ועשה קורא הדורות מראש וזהו אומרו, הלא שמעת למרחוק אותה עשיתי, רוצה לומר, הלא שמעת קודם נצחון מלחמותיך שאותה עשיתי אני, מימי קדם ויצרתיה, רוצה לומר, כי קודם כל דבר היתה המלחמה נוצרת בחכמתי העליונה ועתה הבאתיה והוצאתיה לפועל, מפני זה, ותהי להשאות גלים נצים ערים בצורות, רוצה לומר, ולכן היתה הארץ שואה ומשואה והערים הבצורות היו גלים נצים, ר"ל, גלי אבנים חרבים כי נצים הוא מגזרת ציה, ורש"י פירש, ותהי להשאות גלים נצים, הביאותיה לאותה גזירה כדי שתהא להשאות גלים נצים ערים בצרות עשה כנוי ת"יו, ותהי שב אל הגזרה (כז) ושיהיו יושבי הערים ההם קצרי יד, רצה לומר עניים וחלושים, וחתו ובשוממך יהיו לפניך ולפני אנשיך כעשב השדה וירק דשא וכחציר הגגות שיאכלו הפירות, ושדמה לפני קמה רצה לומר בתבואה קודם שתגיע להתבשל ולהתקשות ולבוא לידי קמה והוא חלוש ורך ושדמה, והכונה כולה שמלך אשור היה כלי זעמו של הקדוש ברוך הוא, וכמאמר הנביא הוי אשור שבט אפי ולכן היתה הצלחתו להיותה גזורה מאת השם יתברך ואיך אם כן יתפאר הגרזן על החוצב בו, ויש מפרשים שני הפסוקים האלה הלא שמעת למרחוק אותה עשיתי רצה לומר את ירושלם, ומימי קדם יצרתיה רצה לומר שהכינה למקום שכינתו, וכמו שאמר ויוצרה מרחוק לא ראיתם והנה היא פעל ידי, ואם כן עתה הבאתיה ותהי להשאות גלים והוא נאמר בתימה, רצה לומר וכי יעלה בדעתך שאשחית פעל ידי עד שאביאנה שתשאה שממה כשממון הערים הבצורות שהחרבת ושהיו יושביהן קצרי יד חתו ובשו וגומר, לא יהיה הדבר ולא יקום כי עיני ולבי שם כל הימים להכין אותה ולסעדה, (כח) ושבתך וצאתך ובואך ידעתי ואת התרגזך אלי רוצה לומר כשהיית יושב בארצך וכשיצאת לבא

לירושלם ובבואך כאן לא נעלם ממני כי הכל ידעתי, והתרגזך אלי רצה לומר אבל גם כן שמעתי התרגזך אלי בחרופים ובגדופים אשר חרפת וגדפת אותי, ועתה אני מעניש אותך על הארצות אשר החרבת ולא על בואך על ערי יהודה ועל שערי ירושלם כי ממני היה כל זה, (כט) אבל יען התרגזך עלה באזני רצה לומר מה שגדפת אותי בעבור זה אני אשים חחי באפך שהוא הכלי של ברזל הכפוף שצדין בו הדגים ומוציאים אותם על ידי החבל הקשור בראשו חוץ המים, ומתגי בשפתיך המתג שהוא הרסן שישימו לבהמות להדריכם אל אשר יהיה רוח הרוכב ללכת, כן אעשה לך ואשים מתגי בשפתיך, כי בעבור שהחרופים דברת בפיך ובשפתיך לכן אשים בפיך החוח והמתג באופן שלא תדבר עוד כדברים האלה, ותדע ותשכיל כי אני האדון והמנהיג ואתה העובד והבהמה, והיה משל החח והמתג למגפה אשר יגוף השם את מחנהו וישוב לארצו בפחי נפש, והוא אומרו והשיבותיך בדרך אשר באת בה.

פסוק ל

ואמנם אמרו וזה לך האות אכול השנה ספיח כתב רש"י שאמר הנביא לחזקיהו מפלת סנחריב תהיה לך לאות על הבטחה זו שאני מבטיחך מפי השם, כי לפי שחיילות סנחריב החריבו התבואות וגדעו האילנות בכל ארץ יהודה, שהנה בשנה הזאת יתברכו הספיחים ותסתפקו בהם ובשנה השנית תסתפקו בשחיס, ובשנה השלישית זרעו וקצרו, ויותר נכון לפרש שאמר לחזקיהו זה הדבר אשר תראה ממפלת סנחריב ושישוב בדרך אשר בא בה יהיה לך האות על ייעוד אחר שמיעד אותך השם יתברך, והוא שבשנה הזאת תאכלו הספיחים אשר בשדות ולא יהיה אויב מחוץ שימנע אתכם מזה, ונצטרך לומר זה לפי שעדיין היו בני יהודה בפחד אולי ישוב עליהם סנחריב עם חיל אחר, ובשנה השנית לא תצטרכו לזרוע כי תאכלו השחיס והוא היוצא באדמה מהנופל מהספיח הראשון, וידמה שאותה שנה היתה שנת שמטה ולכן לא יזרעו ולא יקצורו, או השנה הראשונה עברה בעסק המלחמה והשנית פתחו האדמה ונרו להם ניר ולכן בשנה השלישית כתוב זרעו וקצרו וגומר, ואמר ואכלו פרים להגיד שישבו בהשקט ובבטחה ויאכלו פרי אדמתם, (לא) לפי שאותה הפליטה הנשארת מכל ישראל והיא בית יהודה תוסיף שרש למטה ותעשה פרי למעלה כדרך העצים השתולים על יבלי מים, והשרש הוא מעשה הצדקה ולמוד התורה האלהית ומזה יצא הפרי למעלה והוא ברכת התבואות, ואפשר שאמר פליטת בת יהודה לפי שסנחריב הרג והגלה רבים מהם בכבשו כל ערי יהודה הבצורות והודיע שעם היות שסנחריב כבש והגלה רבים מערי יהודה (לב) הנה ירושלם תמלט ומשם תצא שארית ופליטה וקיום לבית יהודה, והיה זה מפאת הכבוד החונה בירושלם

והשכינה אשר בהר ציון, ושעם היות יושבי ירושלם בלתי ראויים לשיעשה להם נס גדול כזה הנה קנאת ה' צבאות על החרופים שחרף אותה מלך אשור תעשה זאת הפליאה העצומה.

ולפי שהיו כל דברי הנביא במשלים וחידות הוציא מדבריו הייעוד המבואר והוא (לג) כה אמר ה' אל אשור לא יבא אל העיר הזאת רצה לומר שלא יכנס לירושלם עם היות שבא סמוך אליה עם מחנהו ושם נגף ולא נלחם בה, והוא אומרו ולא יורה שם חץ ולא יקדמנה מגן ולא ישפוך עליה סוללה רצה לומר שלא ילחמו עליה בחצים ולא גם כן שיקדמו מגינים לגשת אל החומה להפילה, וגם כן שלא ישפכו עליה סוללה שהם כולם דרכים מתחלפים מהמלחמה (לד) וישוב בדרך אשר בא בה והנה אמר ואל העיר הזאת לא יבא אחרי שכבר זכרו למעלה, לפי ששם ייעד שלא יכנס בירושלם וכאן אמר שאל העיר הזאת לא יבא שרצה לומר פעם אחרת עם מחנה אחר כי ימיתוהו בחרב אחרי לכתו ולכן לא ישוב עוד, (לה) ואמר שיהיה השם יתברך מגן ומחסה להושיעה לא בזכות העם היושב בה כי אם למען כבוד שמו יתברך, ובעבור הברית אשר כרת את דוד עבדו שאם ישמרו בניו את בריתו ומצותיו לא תסור המלכות, ולכן בהיות חזקיהו ירא את ה' במצותיו חפץ מאד הנה היה משורת הדין שהשם צבאות יגן עליהם, ואם כן במאמר הזה העיד הנביא על זכות חזקיהו וצדקתו שתגין על העיר, (לו) והעיד הכתוב שכמו שניבא הנביא כן היה שיצא מלאך ה' והכה במחנה אשור מאה ושמנים וחמשה אלף וישכימו בבקר והנה כולם פגרים מתים, כבר זכרו חכמים זכרונם לברכה (תנחומא וארא ט, א) שאותם מאה ושמנים וחמשה אלף שהכה המלאך היו קשורי כתרים בראשיהם, וכן נראה בדברי הימים (ב' לב, כא) ויכחד כל גבור חיל ונגיד ושר במחנה מלך אשור ולכן אמר ישעיהו בנבואות שעשה על סנחריב ישלח ה' במשמניו רזון שקראם משמניו להיותם שרים, ובמכילתא (ישעיה י, טז) אמרו הגדול שבהם היה ממונה על מאה ושמנים וחמשה אלף והקטן שבהם אינו פחות משני אלפים שנאמר ואתנה לך אלפים סוסים אם תוכל לתת לך רוכבים עליהם ואיך תשיב את פני פחת אחד עבדי אדוני הקטנים, ואמרו עוד שמכתם היתה שרפת נשמתם והגוף קיים וכמו שאמר על זה ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש.

אמנם בספר מלכים כתוב (מלכים ב' יט, לה) ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' וגומר וזה מורה שסנחריב בהיותו בלכישה ידע שתרהקה מלך כוש היה בא נגדו ויצא לקראתו עד לבנה ושם נלחם עמו ויתפשהו ויקח את כל חילו ומשם שלח המלאכים השניים עם הספרים שנזכרו למעלה אל חזקיהו, ובא מיד סנחריב על ירושלם עם כל השבי ממצרים

ומכוש שהחריב אותם באותו פעם, ואותו היום שבא עם מחנהו על ירושלם נבא ישעיהו הנבואה הזאת ומיד בלילה הסמוכה לאותו יום יצא המלאך והכה במחנה אשור, ומפני זה לא היה לו זמן לירות שם חץ ולקדם מגן ולא לשפוך עליה סוללה, וחכמינו זכרונם לברכה אמרו (ישעיה ל, כט) כי ליל פסח היה ושאותו הלילה אמרו ישראל שירה שנאמר השיר יהיה לכם כליל התקדש חג, ועוד אמרו כי לפני מפלתו של סנחריב חלה חזקיהו וביום השלישי לחוליו שעלה בית ה' היתה מפלת סנחריב, וכדי שישוב סנחריב לארצו בפחי נפש גזרה חכמתו העליונה שלא ימיתהו המלאך בקרב המחנה כדי שיבוא לארצו בקלון וחרפה ושם יהרג על ידי בניו, (לז) והוא אומרו כאן ויסע וילך וישב סנחריב מלך אשור וישב בננוה שהוא היה ראש מלכות אשור כמו שאמר (מלכים ב' יט, לו) ומן הארץ ההיא יצא אשור ויבן את נינוה (לח) ויהי הוא משתחוה בית נסרוך אלוהיו, והנה אדרמלך ושראצר בניו הכוהו בחרב ואמרו חכמים זכרונם לברכה שסנחריב שאל מה זכות אומה זו שאלהיהם נלחם להם ושהשיבוהו חכמיו אברהם אביהם העלה את בנו עולה ושהוא אמר אף אני אעלה את שני בני אלה, וכאשר שמעו זה בניו הרגו אותו בעוד שהיה משתחווה בית אלהיו וברחו אל ארץ אררט כי לא הרגו אותו כדי למלוך אחריו כי הנה לא מלך אחריו כי אם אסרחדון בנו:

מה גדלו מעשיך ה' ומה עמקו מחשבותיו, הנה סנחריב חרף וגדף שם כבוד מלכותו ולכן הוא ירב לו ושלח מלאכו והכה במחנהו אשר היה בוטח בו ולא רצה השם יתברך שתהיה מפלתו בידי בני אדם כי אם ביד האלים, כמו שהוא חרף וגדף לאלקים זימן שכדי שמלכי מצרים וכוש יראו מפלתו וישמחו בה, שקודם המפלה הזה יהיה נצחון סנחריב עם מצרים וכוש, ואם לפי שישראל יזכו בשללם שהביא עמו כאשר בא על ירושלם, ועל זה אמר ישעיה עליו השלום (ישעיה מה, י) נתתי כפרך מצרים כוש וסבא תחתך ואומר (ישעיה מג, ג) יגיע מצרים וסחר כוש וסבאים אנשי מדה עליך יעבורו ולך יהיו עד שגם המה יעידון יגידון אך בך אל ואין עוד אפס אלקים:

פרק לח

פסוק א

בימים ההם חלה חזקיהו וכולי עד ויהי דבר ה' אל ישעיה, כתב הרד"ק שחלה חזקיהו קודם מפלתו של סנחריב ושלכן נאמר ברפואתו ומכף מלך אשור אצילך, והרב רבי לוי בן גרשם בפירושו לספר מלכים כתב שהיה חוליו אחרי הספור הקודמת ומפלת סנחריב כסדר הפרשיות, ושמה שאמר ומכף מלך אשור אצילך היה לפי שאסרחדון בנו

היה רצונו לבוא על ירושלם, ושני הדעות האלה לא יתכנו אם הראשון כי מלבד שיבאו הפרשיות שלא כסדרן הנה יהיה אומרו בימים ההם חלה חזקיהו בלתי צודק כי לא היה בימים ההם כי אם קודם לכן, ואם לדעת השני יקשה אומרו בימים ההם, ולכן אחשוב שהיו שני הדברים בזמן אחד רוצה לומר ביאת סנחריב על ירושלם ומחלת חזקיהו, ולכן אמר בימים ההם חלה וכן אמרו בסדר עולם (פרק כג פרשה א) לפני מפלתו של סנחריב חלה חזקיהו שלשה ימים רבי יוסי אומר יום שלישי של חזקיהו הוא יום מפלתו של סנחריב, וידמה שלהיות חזקיהו חולה כאשר בא רב שקה היתה צרתו מכופלת ולכן לא הלך הוא בעצמו אל ישעיהו מפני חוליו ושלח את אליקים ושבנא וזקני הכהנים לפניו, ובבא ספר סנחריב אליו התחזק והלך בית ה' להתפלל ושב אל המטה, ואמנם חוליו לא היה טבעי אבל מהשגחת השם יתברך לפי שלא היה נשוי אשה וכדי שלא יפסק זרע בית דוד שלא ישאר ממנו יושב על כסאו הוכח במכאוב על משכבו כדי שישוב בתשובה וישוב וישא אשה, וכבר הסכימו חכמים זכרונם לברכה בפרק קמא ממסכת ברכות (ברכות י, א) אמרו שם אמר רב הונא מאי דכתיב (קהלת ח, א) מי כהחכם ומי יודע פשר דבר מי כהקדוש ברוך הוא שיודע לעשות פשרה בין שני צדיקים, חזקיהו אמר ליתי ישעיהו גבאי דהכי אשכחן באליהו דאזל לגבי דאחאב וישעיהו אמר ליתי חזקיהו גבאי דהכי אשכחן ביהורם דאזל לגבי אלישע, מה עשה הקדוש ברוך הוא הביא יסורין על חזקיהו ואמר לישעיהו לך ובקר את החולה שנאמר בימים ההם חלה חזקיהו למות ויבא אליו ישעיהו בן אמוץ הנביא ויאמר אליו כה אמר ה' צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה מת אתה בעולם הזה ולא תחיה לע"ה, אמר ליה ומאי כולי האי אמר ליה משום דלא עסקת בפריה ורביה, אמר ליה דאמרו לי כלדאי דנפקו מנאי בני דלא מעלו, אמר ליה את גבי כבשי דרחמנא למה לך, רצה לומר סתרי דרחמנ' אבעי לך לאעסוקי ומאי דניחא לקמיה דהקב"ה ליעביד, הנה בארו שהיה חליו השגחיי על צד העונש בעבור שלא נשא אשה ושכוונת חזקיהו בזה היתה לשם שמים לדעתו שעתיד לעמוד ממנו מנשה הרשע, אבל הקב"ה לא בחר בזה ולא הסכים עליו מפני שלא יפסק זרע הממלכה ממשפחת בית דוד כמו שיעדו לא יכרת לך איש מעל שבטי ישראל ואמר (תהלים פט, לא) ושמתי לעד זרעו וכסאו כימי שמים, ומפני זה בא אל חזקיהו החולי הכבד ההוא שהגיע עד שערי מות יצוה השם אל ישעיהו שיבקרהו ויאמר לו צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה, ובמאמ' הזה היה אליו הערה גדולה לשער בסבת חוליו כאלו אמר חזקיהו אין לך לצוות על דרך המלכות לפי שאין לך בנים, ואנחנו נצטרך להקים מלך ממשפחה אחרת וכבר נפסקה מלכותך אחרי שאין לך יורש עצר ולא לך זרע אשר יירש ארץ, וגם

אין לך לצוות לאשתך ולא לבניך כי אין לך אשה ולא בנים, ומפני זה צו לביתך רוצה לומר עבדיך ומשרתיך לבד ומטלטלי ביתך כי אין לך עוד מזה כי מת אתה ולא תחיה רוצה לומר שתמות מיתה מוחלטת אחרי שאין לך יורש.

והנה ראה יתברך לצוותו על זה עם היות שלא עשה כן לאבות הראשונים לא לצורך הצואה בעצמ' כי אם לעוררו על התשובה והחרטה והתפל' אשר יעשה כי לא יחפץ במות המת כי אם בשובו מדרכיו וחיה (יחזקאל לג, יג), וחזקיהו הבין הכוונה האלקית ולכן לא חשש לצוות ביתו כי אם להתנצל מהחטא ולהתפלל על העונש הנגזר עליו, (ב) והוא אומרו ויסב חזקיהו פניו אל הקיר רוצה לומר שלא היה לו אשה ובנים לדבר עמהם אבל כאדם יחידי מבלי חברה החזיר פניו אל הקיר והתפלל אל ה', וחכמים ז"ל דרשו במס' ברכות פ"ק (ברכות י, ב) אל הקיר רבי יוחנן אמר שהתפלל מקירות לבו רוצה לומר בכוונה כי הוא העיקר, ריש לקיש אמר על עסקי קיר אמר לפניו רבש"ע ומה שונמית שלא עשתה אלא קיר אחת קטנה החיית את בנה אבי אבא שחפה כל ההיכל זהב על אחת כמה וכמה, ובירושלמי דברכות (פ"ד ה"ד) לאיזה קיר נשא עיניו אמרי ר' יהושע בן לוי בקירה של רחב אמר לפניו רבש"ע רחב הזונה שתי נפשות הצילה לך ראה כמה נפשות הצלת לה, תאני רבי שמעון בן יוחאי אפילו היו במשפחתה מאתים אנשים וכל' נדבקו במאתי' משפחו' כלם ניצלו בזכות' אבותי שקרבו לך כל הגרים הללו על אחת כמה וכמה, רבנין אמרין על קירות לבי אמר חזרתי על רמ"ח איברים שבי ולא הכעסתיך באחד מהם על אחת כמה שתתן לי נפשי עד כאן, ולדעת יונתן הקיר הוא כותל בית המקדש רצה לומר כותל מערבי כי שם פניו נכח הכותל ההוא להתפלל, (ג) והיתה תפלתו אנא ה' זכר נא את אשר התהלכתי לפניך באמת ובלב שלם והטוב בעיניך עשיתי וחכמים ז"ל אמרו בפ"ק דברכות (ברכות י, ב) אמר ר' יוחנן משום ר' יוסי בן זמרא כל התולה בזכות עצמו תולין לו בזכות אחרים וכל התולה בזכות אחרים תולין לו בזכות עצמו משה תלה בזכות אחרים שנאמר זכור לאבר' ליצחק ולישראל עבדיך תלו לו בזכות עצמו שנאמר ויאמר להשמידם לולי משה בחירו חזקיהו תלה בזכות עצמו שנאמר זכר נא את אשר התהלכתי לפניך באמת לפיכך תלו לו בזכות אחרים שנאמר וגנותי על העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי, והיינו דריב"ל דאמר ריב"ל מאי דכתיב הנה לשלום מר לי מר אפילו בשעה ששגר לי הקב"ה שלום מר הוא לי, ובמאמר הזה ראיתי אני ספק גדול כי הנה בענין משה נראין הדברים כדבריהם ז"ל אבל בענין חזקיהו לא נוכל לומר כן, כי מה שאמר וגנותי על העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד

עבדי על הצלת ירושלם מיד סנחריב וזה נזכר בפרשה הראשונה, ואמנם מה שחזקיהו תלה בזכות עצמו היה אחר כך לא בענין סנחריב כ"א בענין מחלתו ומה לתבן את הבר. והנראה אלי בזה הוא שכבר זכרתי שהיה דעת חז"ל שבזמן אחד היה חולי חזקיהו וביאת סנחריב שניהם יחד ושמה שנאמר לחזקיהו ביום השלישי תעלה בית ה' באותו יום היתה מפלת סנחריב, וכיון ששתי הצרות ההן היו כאחת וחכמים ז"ל הוכיחו הענין מפסוק וגנותי על העיר הזאת מורה שהיתה תפלתו של חזקיהו על שני דברים על סנחריב ועל רפואתו, ועל שניהם אמר זכר נא את אשר התהלכתי לפניך באמת ושעל שניה' השיב הנביא וגנותי על העיר הזאת להושיע' למעני זהו כנגד ענין סנחריב, ולמען דוד עבדי כנגד רפואת חזקיהו שלא ימות ויפסק זרע דוד וכסא מלכותו, אבל כל זה הוא דרך דרש, וכפי הפשט אחשוב שלא אמר חזקיהו זכר נא את אשר התהלכתי לפניך באמת ובלב שלם לזכור זכותו ולשבח עצמו ולא לטעון שלא היה ראוי שימות להיותו איש תם וישר ירא אלקים, אבל שאמר זה להתנצל מהחטא המיוחס אליו שלא התעסק בפריה רביה ואמר שלא עשה זה מפאת גאה וגאון ודרך רע כ"א לתכלית טוב וכוונה ישרה לבל יצא ממנו מנשה מושל מקשיב על שפת שקר אויב חרף ה', וע"ז אמר זכר נא את אשר התהלכתי לפניך באמת רוצה לומר שהעדרו מלקחת אשה היה באמת ובלב שלם, והטוב בעיניך עשיתי רוצה לומר שטוב יהיה העדר מנשה ממציאותו, ולכן לא היה ראוי שיהיה נדון חזקיהו כפי מעשיו כי אם כפי כוונתו ובזה נתחרט ובכה בכי גדול כדרך המתחרטים, וחכמים ז"ל דרשו (ברכות י, ב) והטוב בעיניך עשיתי שגנז ספר רפואות שעשה שלמה כי היו ישראל בוטחים בו ולא היו דורשים את ה' בחליים ולכן בקש ממנו שישלם שכרו מדה כנגד מדה שירפאהו מחוליו, הנה התבאר מזה מה ראה השם יתברך לצוות לחזקיה שיצוה לביתו ותכלית דבריו בתפלתו, והותרה הזה השאלה הרביעית:

פסוק ד

ויהי דבר ה' אל ישעיהו וכולי עד מכת' לחזקי' ספר הכתוב שמיד שראה הקדוש ברוך הוא את חזקיהו מתחרט ובוכה למשפחותיו היה דברו נחוץ אל ישעיהו (ה) הלוך ואמרת אל חזקיהו כה אמר ה' אלהי דוד אביך וכן נאמר בספר מלכים (ב' כ, ה) ויהי ישעיהו לא יצא חצר התיכונה ודבר ה' היה אליו לאמר ונאמר שם שוב ואמרת אל חזקיהו נגיד עמי רוצה לומר אמור אל חזקיהו שהחולי שהבאתי עליו בעבור עצלותו מקנין הבנים הנה היה זה להיותו מלך ונגיד עמי, ולמלך אין ראוי שיתעצל מקנין הבנים מפני ירושת מלכותו, וגם כן היה זה להיותי אלהי דוד אביו והייתי חס על כבודי ועל השבועה שנשבעתי לו שזרעו לעולם יהיה וכסאו כשמשו נגדי, אבל עתה ששמעתי את תפלתו

וראיתי את דמעתו אעל' לו רפואו' תעלה ואוסיף על ימיו חמשה עשר שנה, והנה עשה הקדוש ברוך הוא כל זה להיותו קורא הדורות מראש וראה בחכמתו העליונה שאע"פ שיהיה מנשה רשע נחש שרף ועקרב ואמון בנו כמוהו, הנה יצא ממנו יאשיהו שכמוהו לא היה לפניו מלך יקר בעיני ה' והולך בכל דרך דוד אביו, וזה הפרי הטוב אשר היה עתיד לצאת מהעצים הרעים ההם.

ואמנם אמרו הנני יוסיף על ימיך פירשו חכמים ז"ל במסכת יבמות פרק החולץ (יבמות מט, ב) והוא האמת בעצמו שמשלו הוסיפו לו לפי שהקדוש ברוך הוא היה רוצה לפחות משניו הטבעיים על חטאו והיה זה אליו מדה כנגד מדה, הוא היה רוצה לאבד מלכותו אחר ימיו יאבד אותו מיד ולדורות, וכמו שלא היה חפץ שימלוך זרעו ככה לא ימלוך הוא עצמו, אמנם כאשר התפלל בטלה הגזרה ההיא ונתוספו אותם השנים על הימים שהיו אז לחזקיהו, והוא אמרו והוספתי על ימיך רוצה לומר אשר לך עתה עוד חמשה עשר שנה והיה המספר הזה מהתוספת מתיחס עם ההכרח, כדי שבהם חזקיהו ישא אשה ותהר ותלד את מנשה וישאר בן שנים עשר שנה אחריו כדי שיוכל למלוך במקומו, כי כן נשאר שלמה בן שנים עשר שנה במות אביו וידוע שחזקיה מלך בן עשרים וחמשה שנה כמו שנזכר בספר מלכים (ב' יח, ב) ובארבעה עשר למולכו בא סנחריב ונתוספו לו חמשה עשר שנה והיה אם כן במותו בן חמשים וארבעה שנה.

ובבראשית רבה הנני יוסף על ימיך חמשה עשר שנה ריש לקיש בשם בר קפרא תוספתו של הקב"ה מרובה על העיקר, קין עיקר והבל על ידי שהוא תוספת נולד הוא ושתי תאומותיו, יוסף עיקר ובנימין על ידי שהוא תוספת הוא מעמיד עשרה בתי דינים הה"ד בני שלה בן יהודה ער אבי לכה וגומר, עיקר שנותיו של איוב לא היו אלא מאה ועשר' ונתוספו לו מאה וארבעי' שנה, עיק' מלכותו של חזקיהו לא היו אלא ארבעה עשר שנה ונתוספו לו חמשה עשר שנה, והוא דרך אחר גם כן נאות ומתישב שהוסיף לו הקב"ה חמשה עשר שנה במלכותו שהיא שנה אחת יתירה על הארבעה עשר שנה שכבר מלך, והותרה בזה השאלה הא'. ואמנם אומרו לו עוד ומכף מלך אשור אצילך מורה שהיו שני חליים, חולי המלך וחולי המלכות מפאת סנחריב ולכן יעדו על רפואת שניהם כי שניהם היו כאחד, ובשרהו השם שירפא שני החליים המלך ממחלתו והעיר מהאויבים, וזהו וגנותי על העיר הזאת.

פסוק ו

וזכר הנביא האות אשר יעשה ה' לאמת הייעוד הזה באמרו (ח) הנני משיב את צל המעלות אשר ירדה במעלות אחז בשמש אחורנית עשר מעלות ובפעל אמר ותשב

השמש עשר מעלות במעלות אשר ירדה וכפי דעת המפרשים הי' הנס הזה בתנועת גלגל השמש שחזר לאחור, ואמרו שאחז אביו של חזקיהו עשה בהיכלו מעלות ומדרגות מספר שנים עשר כמספר שעות כל יום ויום קטן או גדול ר"ל שעות מעוותי' לא שעות ישרות כי הם יוסיפו על שנים עשר או יחסרו כפי גודל היום וקטנותו, והיו אותם המעלות עשויות בחכמה והי' שם עץ גבוה עושה צל והי' צל השמש מתנועע במעלות ההם מתמיד בראשונה שעה אחד ובשנית שתים וכן בשלישית וכן בכלם, ואמר הנבי' שאחרי שיעבור הצל עד תשלום עשר מעלות שכבר עברו מהיום ישוב השמש אחורנית עד שהצל הנמשך אחר תנועתו ישוב אחורנית אותם העשר מעלות, באופן שישוב להיות בתחילת המעלה הראשונה עד שישוב היום שהי' כבר סמוך לסוף היום ישוב לעת בקר ואז יתנועע השמש והצל עמו לפנים שנים עשר מעלות ובזה הדרך נתארך היום עשרים שעות, והענין שהיתה שם עגולה גדולה נחלקת לשנים עשר חלקים שוים ע"י ששה קוים חותכים אותה מהיקף עוברים כלם בתוך מרכזה, ובמרכז הי' עץ גבוה ועל ידו הי' הצל ומצד תנועת השמש בשמים יתנועע הצל סביב העגולה שעה אחת וחלק אחד, אבל הוקשה אצלי מאד שיעשה הקב"ה נס כ"כ גדול מבלי הכרח והי' די בשיעשה נס בדברים השפלים כענין נסי מצרים, גם כי חזקיהו לא שאל כ"א אות והוא הקטן שבמופתים כמו שאמר מה אות כי אעלה בית ה' ואיך יתן לו השי"ת נס היותר גדול שאפשר בתנועת הגרם השמימיי, וכמו שכבר כתבתי בשאלה הששית, ובד"ה יאמר שבאו שרי מליצי מלך בבל לדרוש המופתים אשר הי' בארץ ואין פירושו על המופ' שנעש' במגפת מחנה אשור כמו שחשב הרב ר' לוי בן גרשם, כי הנה שם אמר בימים ההם חלה חזקיהו עד למות ויתפלל אל ה' ויאמר לו ומופת נתן לו וגו', ועליו אמר לדרוש המופת אשר הי' בארץ וזה מורה שלא הי' המופת בגרם השמימיי ולא בתנועתו כי אם הי' כן הי' דבר כללי בכל העולם, ולמה יבאו מליצי מלך בבל לדרוש אותו בירושלם.

ומכח זה כלו ראוי שנאמר שלא היה הנס הזה שנוי כלל בגרם השמימיי ולא בתנועתו ושגם כן לא עשה שנוי ולא החזרה בכללות ניצוצות השמש, כי הם באמות היו תמיד בכל הארצות כפי המנהג הטבעי, אבל היה הנס בנצוצות השמש הפרטיים היורדים שמה בירושלם באותן המעלות אשר עם אחז כי שמה היה מפעל הנס האלקי שהחזירו לאחור אותם עשר מעלות שאמר הנביא באותה הדרגה אשר ירדה שמה, ומפני זה תלה הכתוב הנס הזה בצל באמרו הנני משיב את צל המעלות וביאור שלא יהיה כללי בכל הארץ כי אם במעלות אחז שהיו בירושלם, ואמנם אומרו ותשב השמש עשר מעלות להגיד שהיה הפלא בניצוץ השמימיי הפרטי ההוא ששב לאחור, כי אומרו ותשב השמש עשר מעלות

במעלות אשר ירדה אין ראוי שיובן על גוף השמש באשר הוא שם כי אם על הניצוץ כי הוא היה אשר ירד במעלות אחז לא גוף השמש העליון, והוא על דרך (יונה ד, ח) ותך השמש על ראש יונה שנאמר על הניצוץ, ואין לספק על זה מאשר הניצוץ והצל הוא דבר נמשך ומתחייב מהשמש כי הן לא קצרה יד ה' מעשות אותות ומופתים פעמים בעצמים ופעמים במקרי' הנמשכים מהם ומה שהוא בלתי אפשר בדרך הטבע הוא אפשרי בדרך נס כפי יכלתו הש"י הבלתי בעל תכלית, ויהיה זה בשיחדש הקב"ה על דרך המופת פתאום מבלתי הכנה קודמת אידי' ורוחות מתנועעים אל הצד ההוא וגירש בהם ניצוץ השמש והביאהו במהירות נפלא אל המקום ההוא, ובאותה הדרגה באופן שהיו רואים כולם חזרת הצל לאחור במעלות אחז עשר מעלות, ומה טוב היות הנביא מיחס הנבואה לצל ובמעלות אחז לפי שכצל ימינו עלי ארץ ועל חיי האדם נאמר (במדבר יד, ט) סר צלם מעליהם, וכאלו העיר בזה לחזקיהו כי ימיו כצל כלם ושנטו צללי חייו ולכן יהיה הפלא שישוב הצל ההוא המתיחס אל ימי חייו במעלות אחז, לפי שהוא היה בנו של אחז וירש מלכותו ומעלתו ואם היו שמה חמשה עשר מעלות בלי ספק היה הנס בכולם כנגד חמשה עשר שנה שנתוספו לו, אבל היו שמה שנים עשר מעלות בלבד לשנים עשר שעות והיה היום לפנות ערב, ולכן היה הנס שאותם עשר שעות שעברו ישוב הצל לאחור וגם זה לא פתאומי כי אם במעלות אשר ירדה להעיר גם כן שמשלו הוסיפו לו ושחזרו מחמשה עשר שנה למעלות אשר ירדו מהם, זהו היותר מתישב בענין הנס הזה והותרה בו השאלה השישית ואמנם בספר מלכים נזכר הספור הזה יותר בשלמות כי בייעוד הנביא שאמר (מלכים ב' כ, ו) הנני רופא לך ביום השלישי תעלה בית ה' והוספתי על ימיך, ואם כדברי חזקיהו שאמר מה אות כי ירפא ה' לי ועליתי ביום השלישי בית ה' כמו שאמר גם כן על ענין האות נקל לצל לנטות עשר מעלות לא כי ישוב הצל אחורנית עשר מעלות, ובפירושי לאותו המקום בארתי הענין הזה כלו בשלמותו יעויין משם כי אין לנו צורך במקום הזה כי אם בלבד למה שזכרתי:

פסוק ט

מכתב לחזקיהו וכו' עד בעת ההיא שלח מראדך וגומר, אמרו חכמים ז"ל כי קודם חזקיהו לא חלה אדם חולי שנתרפא ממנו ושלכן אמר כאן בחלותו ויחי מחליו, ואין צורך כי חייב אדם לתת הודאה לשם יתברך בקומו מחליו אף שיחלה פעמים, והנה חזקיהו עשה ההודאה הזאת בכתב להראות העמים והשרים את יפיה ואם לשלוח אותה בכל ערי מלכותו להודיע צערו ושרפא אותו האלקים כי היה כבר בגדר המת לפי כובד חוליו, ולזה אמר ויחי מחליו כי החיות יאמר גם כן על הרפואה על דרך (יהושע ה, ח) במחנה

עד חיותם (י) אני אמרתי בדמי ימי אלכה בשערי שאול פוקדתי יתר שנותי ובדמי הוא מענין כריתה כמו (הושע ד, ה) ודמיתי אמך, ופוקדתי לשון חסרון כמו (שמואל א' כ, כה) ויפקד מקום דוד, יאמר אני אמרתי בחליי בדמי ימי בכריתת ימי אלך מזה העולם, ולפי שהנכרתים מן העולם הזה הנה הוא בחטאתיהם לכן אמר בשערי שאול פוקדתי יתר שנותי רוצה לומר ששאר שנותיו שחסרו הנה יהיו בשערי שאול וגיהנם, ויותר נכון לפרש אני אמרתי בדמי וכריתת ימי אלכה מזה העולם וכאשר הגעתי לשערי שאול שהוא העת היותר קרוב למות ולקבר אז פוקדתי יתר שנותי מהשם יתברך שפקד אותי בתוספת ט"ו שנה יתר שנותי, ויהיה פוקדתי מלשון וה' פקד את שרה (בראשית כא, א) וכן ת"י על דוכרני לטב ואתוספו על שני וכל זה להגיד שהיה חליו כל כך כבד שהגיע אל שערי מות.

פסוק יא

והוא אומרו עוד אמרתי לא אראה יה יה בארץ החיים לא אביט אדם עוד עם יושבי חדל רצה לומר הנה חשבתי בלבי שהאבות הקדושים כלם האריכו ימים ימי שנותינו בהם שבעים שנה ויותר מזה, ולכן היתה מחשבתי שהמת בקצרות שנים לא בלבד יאבד העולם הזה כי אם גם כן העולם הבא, כי הנה כריתת ימיו מורה על עונש נפשו כמו שאורך הימים לצדיקים יורה על צדקתם עד שאמרו ז"ל בפרק קמא דברכות (ברכות ח, א) אמרו ליה לרבי יוחנן איכא סבי בבבל תמה אמר כי כתיב למען ירבו ימיכם בארץ ישראל כתיב, וכן הוא אומר (ישעיה לג, כד) ובל יאמר שכן חליתי מורה שרוב הימים הגופיים אות על שלמות הנפש והחיים הנפשיים, ולכן אמר חזקיהו מאחר שאני מת בקצרות שנים גזרתי אומר שאני מאבד שני עולמות העולם הזה והעולם הבא, והוא אמרו לא אראה יה וביאר זה באמרו יה בארץ החיים כנגד עולם הנשמות והראייה שזכר היא רמז להנאת זיו השכינה בצרור החיים בעולם הנשמות, ואמר לא אביט אדם עוד עם יושבי חדל כנגד העולם הזה.

פסוק יב

ולפי שלא היו לו בנים היה מקונן על חייו באמרו דודי נסע ונגלה מני כאהל רועי כמו אהל הרועה שיסיעהו ויגלהו ממקום אחר ולא ישאר סימן שם ממנו ולא זכרון כן היה דודי, קפדתי כאורג חיי רצה לומר חיי היו כרותים כאורג שכורת היריעה אחר שנשלמה, ואמר קפדתי בלשון מדבר בעדו לפי שהוא סבב זה במה שהוא לא לקח אשה ולא הוליד בנים, והיה זה לפי שמדלה יבצעני מיום עד לילה תשלימני רצה לומר שמהחולי הזה אשר אני בו דל ישלימני השם ויכרות אותי כמו שהאורג בשלמותו היריעה יכרתה, ודלה

הוא לשון חולי כמו (שמואל ב' יג, ד) מדוע אתה דל ככה בן המלך, אשרי משכיל אל דל (תהלים מא, ב), ויבצעני כמו יתר ידו ויבצעני (איוב ו, ט), ממחשבתי שמיום עד לילה תשלימני רוצה לומר שאמות באותו לילה, ורש"י פירש מדלה לשון גובה כמו (שיר השירים ז, ו) ודלת ראשך מכל כבודי, תבצעני מיום עד לילה תשלימני כמו מזכר עד נקבה כלומר מימים ומלילות תכלנו, והראב"ע פירש שהיה חליו כבד בלילה ולא ביום ולכן אמר מיום עד לילה תשלימני שהיה לו שלום והשקט עד הלילה כאלו היה עושה עמו שלום ביום ומלחמה בלילה.

פסוק יג

ולכן שויתי עד בקר כארי רצה לומר שויתי עצמי בתנועותי וצעקתי כל הלילה עד הבקר כארי, כי כן ישבר כל עצמותי וישבר הוא כנוי לדלה אשר זכר שהוא החולי כפי מה שפירשתי, או לש"י שהיה משבר כל עצמותיו כמו שישבר הארי עצמות הבקר והשה כשיטרוף אותו, ורש"י פירש שויתי עד בקר כארי כן ישבר כל עצמותי כל מה שהייתי משים בעצמי תוקף וגבורה לסבול ייסורי חליי והייתי מתגבר כארי לסבול כן היה מתגבר החולי לשבר כל עצמותי, והוא על דרך וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ (שמות א, יב) ואמר מיום עד לילה תשלימני כלומר שהייתי חושב לעת הבקר לנוח מעצבוני ולא שלותי ולא שקטתי כי בכל יום ויום ובכל לילה ולילה היה לי הצער הזה, (יד) ומפני צעקתו וקולו בכאביו וחבליו אמר כסוס עגור כן אצפצף מאין מבין את דבריו עם הכאב כמו העוף ההוגה והנוה' וכן אהגה כיונה, והיתה צעקתי מכוונת לאל יתברך והוא אומרו דלו עיני למרום ה' עשקה לי ערבני רצה לומר ה' אלהי אתה הגוזל והעושק אותי מאלו החיים אליך אבקש שתקחני בערבון כלומר בבטחון שאשוב מחטאתי ואשא אשה להוליד בנים, והוא אומרו ערבני, (טו) מה אדבר ואמר לי והוא עשה אדדה כל שנותי במר נפשי רוצה לומר מה אדבר לשם יתברך ומה אוכל להודות ולשבח לפניו על רפואתי כי הוא אמר לי כל הענין ע"י הנביא להחיותני והוא עשה רפואתי, ולכן אדדה כל שנותי רוצה לומר אתנועע על דרך אדדם עד בית אלקים (תהלים מב, ו), וזה על מר נפשי על המרירות והצרה שהיה לנפשי שהוציאני ממנה, ויש מפר' שנותי מלשון שינה כמו ותדד שנתי מעיני (בראשית לא, מ) כלומר לא אתן שנת לעיני כי אם להללו וכן פרש"י, והפירוש ראשון הוא היותר נכון וכן ת"י, ולפי שהנביא ייעד לו בתוספת חמשה עשר שנה (טז) אמר ה' עליהם יחיו והוא תפלה כאומר יהי רצון מלפניך שיחיו שנותי החמשה עשר הנוספים אשר אמרת לי, עליהם רוצה לומר על ימותי כלומר שאחיה כלם ותוסיף עוד עליהם, ושאל עוד שאותם השנים יהיו לו בבריאות והוא אמרו ולכל בהן

חיי רוחי ובריאותי באופן שתחלימני והוא ענין הבריאות, והחייני והוא תוספת הט"ו שנה שהם שני הדברים אשר שאל תוספת השנים ובריאותם.

פסוק יז

ואמנם אומרו הנה לשלום מר לי מר הוא להגיד שגם בהיותו חולה היה מרגיש בצרה גדולה להעדר השלום בעבור ביאת סנחריב על ירושלם, והוא אומרו הנה לשלום רוצה לומר בעבור השלום, וזכר שבהיות לו שתי הצרות צרת החולי וצרת המלחמה באה לו מהשם יתברך רפואה על שתיהן אם לענין החולי בשהוצאתני מן הקבר, והוא אומרו ואתה חשקת נפשי משחת בלי, רוצה לומר חשקת ואהבת נפשי מבלי רדת שחת במה שהשלכת אחרי גוך כל חטאי, (יח) וראוי היה להיות כך כי לא שאול תודך מות יהללך ולא ישברו יורדי בור אל אמתך (יט) אבל חי חי כמוני היום הוא יודך. ולפי שהיה חוליו בחטא שנתבטל מפריה ורביה מלהוליד בנים לכן אמר אב לבנים יודיע אל אמתך ובזה גלה שישא אשה ויוליד בנים שישבחוהו ויהללוהו, והנה אמר כל זה כנגד רפואת הגוף אשר זכר, (כ) ואמנם כנגד השלוה ותשועת המלחמה אמר ה' להושיעני ונגינותי ננגן כל ימי חיינו על בית ה' רוצה לומר ה' אמר להושיעני ולכן אני וכל עמי ננגן בבית מקדשו כל ימי חיינו על זה, עד כאן מכתב ההודאה שעשה חזקיהו.

פסוק כא

ואמנם אומרו אחר זה ויאמר ישעיהו ישאו דבלת תאנים וימרחו על השחין ויחי (כב) ויאמר חזקיהו מה אות כי אעלה בית ה' הם באמת פסוקים זרים והם בזולת מקומם והיה ראוי שיכתבו למעלה קודם פסוק וזה לך האות מאת ה', וכן נזכרו בספר מלכים באותו מקום הראוי והמפרשים הרגישו בספק הזה אבל לא אמרו בו דבר, והנראה לי בו הוא שכותב הספר בכאן ראה שלא זכר בזה הספור מה שנזכר בספר מלכים ששאל חזקיהו האות ולכן ראה להתנצל ולומר שלא היתה שאלת האות מחזקיהו לחסרון אמונה, כי הנה ישעיהו היה נביא מוחזק ואיך ישאל ממנו אות, אבל שהיה סבת זה בעבור שישעיהו אמר לחזקיהו שישאו דבלת תאנים וימרחו בו על השחין ויחי רוצה לומר שיבריא ויסור השחין ולא היה זה בדרך נס כי אם להיות לדבלת תאנים קצת מבוא ברפואת המורסות כדברי הרלב"ג, וענין זה שדבלת התאנים היה עצה מהנביא לפי שראה שהיה חזקיהו קץ מפני השחין כי הנה עצם החולי ואיכותו היה יותר גדול ומסוכן מהשחין ועל ידי נס נתרפא, אבל הנביא אחרי שייעד על רפואת חזקיהו מפי השם כמו שאמר הנני רופא לך ביום השלישי תעלה בית ה' אמר מעצמו בדרך עצה אליו קחו דבלת תאנים וימרחו על השחין, האמנם חזקיהו חשב שמה שאמר אליו הנביא מענין רפואתו היה כדי לנחמו

ושמפני זה נתן לו רפואת השחין בדרך טבע ומפני זה הוצרך לשאול ממנו אות כדי שיתאמ' לו שירפא השם לו בדרך נס חליו העצמי, וזהו אומרו שם ויאמר חזקיהו מה אות כי ירפא ה' לי ר"ל אני חפץ ברפואת השחין בלבד אשר נתת לי כי אם שירפא ה' לי החולי מעיקרו בדרך נס כמו שיעדת בראשונה, ואז יסור מקרה השחין בהסרת הסבה והחולי, ולכן השיבו הנביא וזה לך האות מאת ה' כי יעשה ה' את הדבר הזה רוצה לומר זה לך האות שיעשה השם הרפואה אשר דברתי כאשר אתה שואל מלבד מה שאמרתי אני מדעתי לענין השחין, ולפי ששאלת האות מחזקיהו לא היה לספקו בדברי הנביא כי אם מפני ששמע ממנו מדבלת תאנים, לכן כותב ספר ישעיהו לא זכר זה בתוך הספור כי הוא דבר מקרי ולא מכוון בעצם, אבל אחר השלמת הספור כולו אמר כמתנצל ויאמר ישעיהו ישאו דבלת תאנים רוצה לומר שמפני שאמר זה ישעיהו אמר חזקיהו מה אות כי אעלה בית ה' ולהיות השאלה ההיא מקרית ובלתי מכוונת בעצם לכן לא באה בתוך הספור, אמנם חכמים ז"ל במכילתא אמרו שכך דרכו של הקב"ה לרפא המר במר והביאו פסוק זה ויאמר ישעיהו ישאו דבלת תאנים וימרחו על השחין ויחי, ואמרו והלא דבר חי כשאתה נותן עליו תאנים מיד הוא נסרח הא כיצד נתן דבר המחבל לתוך דבר שנתחבל לעשות בו נס:

פרק לט

פסוק א

בעת ההיא שלח מראדך וכו' עד סוף הנבואה, ספר הכתוב שמראדך היה מלך בבל לפי שעם היות שסנחריב מלך אשור היה גם כן מלך בבל כמו שכתוב בספר מלכים (מלכים ב יז, כה) ויבוא מלך אשור מבבל היו תחת ידו מלכים רבים ומכללם מלך בבל, ואחר שמת סנחריב ומלך אסרחדון בנו תחתיו היה מראדך בלאדן בן בלאדן מלך בבל והיה תחת ידו של אסרחדון, אבל היו אויב לסנחריב ובניו למה שהיה מושל עליו בחזקה ולכן שלח ספרים ומנחה אל חזקיהו כאשר שמע שחלה ונתחזק רוצה לומר נתרפא, (ב) וישמח עליהם חזקיהו רוצה לומר על מלאכיו ועל הספרים והמנחה והראה את מלאכיו את בית נכאתה רוצה לומר בית גנזיו והדברים החמודים שהיו לו, והשמן הטוב הוא שמן אפרסמון שלא נמצא בכל העולם כי אם ביריחו, ובפרקי רבי אליעזר כתוב שהראה להם את קדש הקדשים והראה להם הלוחות ואמר באלה אנו עושים מלחמה ונוצחים, וכפי מה שנאמר בדברי הימים יחס הקב"ה לחזקיהו אשמה וחטא במה שהתגאה בהצלחותיו ובית גנזיו וחמודותיו, ולפי שלא יחס הנצחון והטוב להשגחת השם יתברך והוא אומרו

שם (דברי הימים ב לב, כה) ולא כגמול עליו השיב יחזקיהו כי גבה לבו ויהי עליו קצף ועל יהודה וירושלם, (ה) ולכן בא הנביא ישעיהו להוכיחו עליו באומרו שמע דבר ה' צבאות הנה ימים באים ונשא כל אשר בביתך ואשר אצרו אבותיך עד היום הזה בבל גומר, ומבניך אשר יצאו ממך אשר תוליד יקחו והיו סריסים בהיכל מלך בבל רוצה לומר הנה הראת לבבליים כל אוצרותיך בגאוה וגודל לבב (ו) לכן תדע שהבבלים ישאו כל אשר לך לבבל ולא לבד הגנזים והחמודות (ז) אבל מבני בניך כיהויקים ויהויכין וצדקיהו יוליכו שמה וכן מנש' הגלה, בבל ואמנם חנניה מישאל ועזריה ודניאל וזרובבל שהיו מזרע המלוכה ומהפרתמים יהיו סריסים בהיכל מלך בבל, ויש בזה דעות לחז"ל מהם אמרו סריסים ממש ומהם אמרו שרים כתרגומו.

אבל יש להקשות בזה איך נענש חזקיהו עונש מופל' כל כך בסבה קטנה ועון קל כזה כי אם היה שבאו אליו שלוחי מלך בבל ראוי היה שיכבדם ויראם בית גנזיו, ואם דרשו מעמו המופת אשר היה בארץ אין ספק שיספר להם חזקיהו הענין כולו, ואף שנאמר שחטא בהתגאות לבו אין ראוי מפני זה שנאמר שבעוונו נחרבה ירושלם וגלתה יהודה ונשרף בית קדשנו ותפארתנו חלילה לאל מרשע שיעשה מכה רבה וחרבן מופלג אשר כזה בעבור חטא נקל בגאות חזקיהו, והנה לא ראינו שהנביא הוכיחו על זה ולא אמר לו יען אשר עשית את הדבר הזה או יען אשר לא גמלתני וכיוצא באלו הדברים המורים על היותו כפוי טובה נגדו יתברך, וגם שנודה שחטא בזה הנה ישראל מה עשו ולמה יכשלו בעונו כל בני יהודה וירושלם, עד שאמרו בפ' חלק (סנהדרין קד, א) תניא רשב"א אומר בשביל הטוב מה אות ובשביל מה אות אכלו גוים על שלחנו ובשביל שאכלו גוים על שלחנו גרם גלות לבניו, מסייע ליה לחזקיה דאמר חזקיה כל המזמן גוי בתוך ביתו ומשמח עליו גורם גלות לבניו שנאמר ומבניך אשר תוליד יקח והיו סריסים בהיכל מלך בבל עד כאן, ופסוק מפורש הוא שלא היה החרבן כי אם בחטאת מנשה ואיך אם כן יוחס לחזקיהו, וכבר ראיתי בדברי החכם אבן כספי במאמר תם הכסף בדרוש ז' שכתוב שהיה חזקיהו סבה רחוקה בחרבן ומנשה סבה קרובה, שחזקיהו כשהראה כל בית נכאתה ואוצרות בית ה' לשלוחי מלך בבל ותגדל בעיניהם עושר ירושלם ובית המקדש וכאשר נתפרסם כל זה לבבליים נכנסה חמדה רבה בלבם ובעבור זה התעוררו אחר כך לבוא על ירושלם לשלול שלל ולבוז בז, וזו היתה סבה רחוקה טבעית בחרבן הבית, אמנם מנשה בגלל חטאתיו אשר חטא ואשר החטיא את יהודה מלא סאתם לפני השם עד שמפני זה נגזרה גזרה מהשם יתברך להחריבה זאת היתה סבה קרובה מגעת, וכבר ידעת שהסבות הקרובות יגיעו באמצעות הסבות הרחוקות והאמצעיות זהו דעתו, ולא יכשר בעיני לפי

שאם היה ענין חזקיהו סבה טבעית אנושית לא היה מקום לייעוד הנביא שיעדו עליו כי הוא נאמר באמת ע"ד העונש והגזרה שכבר היתה גזורה לפניו ית' ועדיין לא נולד מנשה ואיך יגיד הנביא מה שנגזר עליו.

ולכן אומר אני שחרבן ירושלם היה כמוס לפניו יתברך חתום באוצרותיו בעבור עון בני יהודה מהע"ז אשר עבדו ימים רבים ולהיותם בלתי שומרים שמטת הארץ ויתר עונותיהם, וכאשר גלו עשרת השבטים היה משורת הדין שיגלו ג"כ בני יהודה ובנימין אלא שלא רצה השם שיגלו אז בזכות חזקיהו שהיה אז מלכם ובזכות בית המקדש שהגין בעדם, ונתן להם זמן כדי שישובו בתשובה ויתנו לב אל אחיהם בית ישראל שהלכו בלא כח לפני רודף ולא נחתם גזר דינם כי אם בחטאת מנשה כמו שהעיד הכתוב פעמים, אבל עתה כאשר חזקיהו הראה לשלוחי מלך בבל כל אשר בביתו ונתגאה באותו כבוד שבאו אליו שלוחים מבבל, הודיע הש"י לנביא לא על צד העונש והגזרה כי אם על צד הגדת העתיד שכל מה שאירע עתה לחזקיה יהיה סימן לבניו אם הוא לא היה רוצה להוליד בנים והיה עושה עצמו בלתי מוליד הנה יבאו ימים שמבניו יהיו סריסים, אם באו אליו עתה אנשים מבבל הנה יבא זמן שיבא עליו חיל גדול וכבד מבבל עם נבוכדנצר, אם עתה בבליים ראו כל אשר בביתו הנה גם כן בימים ההם יראו ויקחו כל אשר בביתו, הנה א"כ היה חזקיהו לבניו ולזרעו סימן לא סבה ופועל כי הוא לא חטא כי אם בהתגאות לבו וגם מזה עשה תשובה כמו שנאמר בדברי הימים (ב' לב, כו) ויכנע חזקיהו בגובה לבו הוא ויושבי ירושלים ולא בא עליהם קצף ה' בימי חזקיהו מורה שחמת השם יתברך היתה ערוכה בכל ושמורה לבוא על ירושלם ובזכותו האריך השם אפו ולא באה בימיו, הנה אם כן חזקיהו הסיר קצף מעל ישראל לא שהיה סבה פועלת אותו כי הפועל האמתי בקצף והחרבן היה מנשה כמו שנזכר בהוסיפו על חטאות יהודה הקודמים פשע.

פסוק ח

אמנם מה שנשאר לעיין בזה הוא בתשובת חזקיהו לדברי הנביא באומרו טוב דבר ה' אשר דברת ויאמר כי יהיה שלום ואמת בימי ובספר מלכים (ב' כ, כ) כתוב טוב דבר ה' אשר דברת הלא אם שלום ואמת יהיה בימי, והתימה מגודל שלמותו איך לא נצטער בייעוד הרע ההוא ובקש בלבד על עצמו ולא חשש על זרעו ואיך אמר על ייעוד הרע טוב דבר ה', כי הנה עם היות שחייב אדם להודות על הרעה אינו ראוי מפני זה שיאמר לרע טוב ולטוב רע ושלא יספוק כפיו ויניע ראשו, ולא עשה כן שאול כשנגזרה עליו הגזרה ולא דוד על ענשו בדבר אורי', והנכון בעיני בזה הוא שחזקיהו לא אמר טוב דבר ה' אשר דברת על הרעה שיעד הנביא מחרבן יהודה וירושלם ובית ה' אבל כיוון לייעוד

הראשון שייעדו ישעיהו מתוספת הט"ו שנה על ימיו ורפואתו מחליו, כי כאשר ראה ושמע הצרה העתידה לבוא עליו והרעה אשר ימצא את עמו חשש שמא יהיה זה בחייו ונתחרט מאוד ממה שהתפלל על רפואתו וירע בעיניו על תוספת ימיו כי היה טוב מותו מחייו פן יראה ברע אשר ימצא אותו. וכבר זכר הפלוסוף שהמות הוא נבחר מן החיים הנכלמים בחרפה ובקלון עד שמפני זה אמר מרע"ה (דברים ה, לג) למען תחיון וטוב לכם כלומר שיהיו חיים טובים לכם לא חיים רעים כי הם קשים מהמות, ובעבור זה אמר חזקיהו אל ישעיהו טוב דבר ה' אשר דברת רוצה לומר עתה אומר שהדבר אשר דבו' בימי' הראשוני' על רפואתי ותוספ' שנות חיים אשר חשבנוהו שהיה חסד גדול הוא ומאמר טוב, אבל בתנאי אם שלום ואמת יהיה בימי ושהייעוד הרע הזה אשר אמרת לא יצא בימי לפעל כי אם תהיה הרעה ההיא בימי למה לי חיים טוב מותי מחיי, והשלום והאמת שזכר היה ממלך בבל שהיה בשלום עמו תמיד ולא יהפך לו לאויב להלחם בו, והמאמר הזה מורה שהיה יודע חזקיהו שלא היה החרבן בחטאו כמו שזכרתי כי גזור היה מלפניו יתברך בעבור עמו ולכן לא התפלל לשי"ת כי אם שלא יהיה בימיו וכן היה כי בזכותו האריך ה' אפו, והנה אמר ויאמר כי שלום ואמת יהיה בימי והאמירה בכאן הוא מיותרת להודיע שזה היה תנאי עצמי כאלו אמר טוב דבר ה' אשר דברת אבל אמר הנה יהיה טוב אם שלום ואמת יהיה בימי. הנה התבאר שגם בזה לא חטא חזקיהו בשפתיו כי הוא היה ירא ה' במצותיו חפץ מאד:

פרק מ

פסוק א

הנבואה עשרים וחמשה תחילתה נחמו נחמו עמי וכו' עד החרשים שמעו ויש בה ששה עשר פרשיות: הראשונה נחמו נחמו. השנית קול אומר קרא. השלישית על הר גבוה. הרביעית מי מדד בשעלו. החמישית כל הגויים כאין נגדו. הששית ואל מי תדמיוני ואשוה. השביעית למה תאמר יעקב. השמינית החרישו אלי איים. התשיעית ואתה ישראל עבדי. העשירית אל תראי תולעת יעקב. האחד עשר העניים והאביונים. השנים עשר קרבו ריבכם. השלשה עשר העירותי מצפון.

הארבעה עשר הן עבדי אתמך בו. החמשה עשר כה אמר האל ה'. הששה עשר שירו לה' שיר חדש: והנה ראיתי להעיר בנבואה הזאת ששה שאלות:

השאלה הראשונה באמרו כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה כי איך אמר הנביא שישראל קבלו מהשם כפלים מעונותיהם, והנה הש"י חשב ממנו למטה מעונינו ולא

כחטאתינו עשה לנו וגבר חסדו על יראיו כמו שלמדונו הנביאים המשוררים ברוח הקדש:

השאלה השנית בקולות שנזכרו בפרשה אם באומרו ראשונה קול קורא במדבר פנו דרך השם ומהו הקול שיקרא זה ולמה יחדו למדבר, וה"ר דוד קמחי כתב כאלו קול קורא במדבר והוא מעוות הכתוב עד שתלמידי יש"ו עשו מן הכתוב הזה ראיה שהוא הלך במדבר ארבעים יום והיה מלמד תורה בישראל, ואם באומרו קול אומר קרא ואמר מה אקרא ולא פירש מי הוא הקול האומר קרא ומי הוא אשר ישיבהו מה אקרא:

השאלה השלישית בהכפל פסוק יבש חציר נבל ציץ כי רוח השם נשבה בו וחזר לומר מיד אחריו פעם שנית יבש חציר נבל ציץ ודבר אלקינו יקום לעולם, וירא' שכח שני המאמרים אחד והוא ייתור מבואר בהם:

השאלה הרביעית במה שהכניס בין פסוקי האומו' ענין הלבנון והעולות כי הוא אמר הן גוים כמר מדלי וגומר ואמר ג"כ כל הגוים כאין נגדו וגומר, ובין שני הפסוקים האלה שידברו מענין אחד הכניס ולבנון אין די בער וחיתו אין די עולה ואין זה מענין הגוים:

השאלה החמשית באומרו שני פעמים ואל מי תדמיון אל ואל מי תדמיוני ואשוה, ואם להיותו כפל ואם להיותו מאמר בטל מעצמו כי לא אמר אדם מעולם שהפסל הנעשה בידי אדם הוא דומה ונערך אל הסבה הראשונה יתברך, ולבד מה שאמרו הוא שעושים את הפסילים אם להיותם כלים להורדת השפע מהעליונים ואם שיעשו אותם לזכרונם כדי שיזכרו מעלליהם והם עובדים ומשתחווים לא לפסילים ההם כי אם לאלוקות הרוחניים שהם רמז וסימן להם ולא שיהיו הם בעצמם אלוקות, ויקשה אם כן אומרו ואל מי תדמיון אל הפסל נסך חרש המסוכן תרומ' וגו', ולמה בזה המאמר הראשון אמר לשון ערך ומה דמות תערכו לו ובמאמר השני לשון שווי באומרו ואל מי תדמיוני ואשוה בהיות הדומה ובלתי דומה ממאמר האיכות והשוה ובלתי שוה ממאמר הכמות והם אם כן בשני דברים מתחלפים:

השאלה הששית באומרו ויחזק חרש את צורף מחליק פטיש את הולם פעם אומר לדבק טוב הוא ויחזקהו במסמרים לא ימוט, כי זה הוא מענין הפסילים, והנה למעלה היה ראוי שיחובר זה עם שאר הפסוקים שהביא מהפסילים. והנני מפרש הכתו' באופן יותרו השאלות האלה כולם:

נחמו נחמו עמי וכו' עד קול אומר קרא, הנבואה הזאת כוונתה הכוללת היא שאחרי שזכר מפלת סנחריב ותשועת בני ירושלם מידו ומה שקרה עוד לחזקיהו עם שלוחי מלך בבל ומה שיעדו הנביא מהגלות העתיד להיות, נבא אחריו שעוד תבוא גאולה אחרת

יותר גדולה מאותה שהיתה בימי חזקיהו ואז יצאו בניו מהגלות הנגזר עליהם, אמנם במדרש שיר השירים (מדרש זוטא על שיר השירים ח, ו) נתנו בו טעם אחר אמרו נחמו נחמו עמי מה כתיב למעלה מן הענין חזקיהו אל ישעיהו טוב דבר ה' אשר דברת ויאמר כי שלום ואמת יהיה בימי אמר הקב"ה לחזקיהו צרכך בקשת נחמו נחמו עמי שאין אתם צריכים לתפלתו של חזקיהו שאני מנחם אתכם והנה כפל נחמו נחמו היה אם כנגד שתי הגליות שגלו ישראל בחרבן ראשון וחרבן שני ואם לחזק ענין הנחמה כדברי המפרשים.

פסוק ב

אמנם אומרו דברו על לב ירושלם וקראו אליה הסכימו המפרשים שהוא כפל ענין במלות שונות ושמלאה צבאה נאמר על הזמן כמו הלא צבא לאנוש עלי ארץ (איוב ז, א) ושנרצה עונה ענינו שנשלם עונש עונה ע"ד אז תרצה הארץ את שבתותיה (ויקרא כו, לד), ואני אחשוב בפירוש הפסוקים האלה אחד משני דרכים אחרים, האחד הוא שאמר הנביא בשם השם למנהיגי הדורות וחכמיהם ראשיהם שבטיהם שינחמו את העם המשתומם על גליותיו ואורכם ושידברו על לבם דברי פיוס דברים טובים דברים נחומים כדי שלא יתיאשו בגלותם מתוקף הצרות, והוא ע"ד חזקו ידים רפות וברכים כושלות אמצו (ישעיה לה, ג), וצוה שמלבד הפיוס עוד יקראו אותם לשוב אל השם וללכת אחריו באופן שלא תתעכב תשועתו מצדם, וזהו אומרו דברו על לב ירושלם וקראו אליה כי אמר דברו על לב ירושלם כנגד הפיוס אשר יזכור וקראו אליה לתשובה ומעשים טובים כמו שיזכור גם כן אחר זה, ואמר בענין הפיוס שלש בשורות טובות לנחמה, הראשונה כי מלאה צבאה ר"ל שירושלם אע"פ שהיא עתה חרבה ושוממה ומבלי בניה היא יושבת הנה בזמן הגאולה תהיה מלא' מעמה ומצבא' מלשון כל יוצא צבא בישרא' (במדבר א, ג), וכן תרגם יונתן ארי עתידה דתתמלי מעם גלוות', והשני שיכפר השם ית' בעד עונותיה ויסלח לכל חטאתיה' וזהו כי נרצה עונה שהוא ענין הכפרה והסליחה כמו שאמר ונרצה לו לכפר עליו (ויקרא א, ד), והשלישי שיאמרו אליה כדי לפייסה כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה רוצה לומר שלא היו רעותיהם מקריות אלא השגחיות מאת השם ושלקו כפלים ממה שפשעו, כי עם היות שלא היה הדבר כן כי כגבוה שמים על הארץ גבר חסדו על יראיו, הנה כדי לפייסה צוה שיאמרו כן לפי שהיושב בצער ינוח לו כשיאמר שבאה לו צרה רבה על לא חמס עשה, ואיוב יוכיח שהיה מצטער לפי שחבריו היו אומרים לו שנענש כפי חטאו, ואולי אמר כפלים בלשון רבים כנגד שתי גליות, והענין כולו שכבר מרקו עונותיהם ונשאר הקדוש ברוך הוא כאלו לוה מהם וחייב להשלים להם טובות על מה שקבלו יותר מהראוי ונאמן הוא לשלם. ואחרים פרשו כפלים לפי שלקו בעונותיהם

ובעונות אבותיהם כמו שאמר אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו (איכה ה, ז), כל זה אליהם דרך פיוס דבר על לבם עם היותו בחלוף האמת והיושר, וכאלו אמר שמיד השם שהוא טוב ומטיב לכל לקחו עונש מופלג יותר מהראוי שהיה דבר זר כפי הפועל וכפי המקבל.

ואחרי שזכר דברי הפיוס הזה שידברו על לבה (ג) זכר עוד ענין הקריאה שיקראו אליה באומרו קול קורא במדבר פנו דרך ה' רוצה לומר הקריאה אשר תקראו אל ירושלם לא תהיה ממצות מחודשות אלא מאותו קול שהיה קורא במדבר סיני משמירת התורה ומצותיה וכמו שאמר (שמות יט, ה) אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי אותו הקול עצמו משמירת התורה קורא עתה אליהם, לאמר פנו דרך ה' רוצה לומר הנה אלקיכם בא יבא ולא יאחר ובלבד שאתם לא תשימו לו מונעים בדרך ולא יעכבו עונותיכם את תשועתו, וזהו גם כן ישרו בערבה מסלה לאלקינו כלומ' כדי שתבוא תשועתו מבלי עון מונע ומעכב אותה, ואם תעשו כן (ד) כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו שהעם השפל בגלות כגיא ינשא בתשועתו והאומות אשר הם כהרים וכגבעות הנשאות יושפלו במפלתם והצרות שסבלו ישראל בגלות יהיו זכיות אליהם וישובו לתועלתם, ועל זה אמר והיה העקוב למישור והרכסים לבקעה שהוא תואר לדברים המזיקים שישובו מועילים להם.

פסוק ה

ובזמן ההוא יגלה כבוד השם יתברך שהוא תשועתו ואמתת אמונתו לא לבד לישראל אבל גם לכל האומות והוא אומרו וראו כל בשר יחדו כי פי השם דבר.

ובמדרש איכה רבתי אמרו נחמו נחמו עמי יאמר אלקיכם רבי חנינא בר פפא אמר אמרו ישראל לישעיה ישעיהו רבינו תאמר שלא באת לנחם אלא אותו הדור שנחרב בית המקדש בימיו אמר להם לכל הדורות באתי לנחם, אמר אלקיכם לא נאמר אלא יאמר אלקיכם א"ר חנינא בר פפא בשמונה מקומות כתוב יאמר אלקיכם כנגד שמונה נביאים שנבאו אחרי חרבן בית המקדש ואלו הן עמוס יואל צפניה חגי זכריה ומלאכי יחזקאל וירמיהו ע"כ, ירצו בזה להעיר שהנבואה הזאת היא עתידה לימות המשיח ושעל כן אמר בה בלשון עתיד יאמר אלקיכם, זהו הדרך הראשון מהפירוש בכתובים האלה.

והדרך השני בפירוש' שאמר נחמו נחמו על שני מיני נחמות שינחמו הנביאים את ישראל בתקות גאולתם וענין זה שהגאולה יש לה שני זמנים כמו שביארתי במאמר ישועו' משיחו, הראשון הוא זמן האפשרות שאם ישראל ישובו בתשובה מיד נגאלין וכמו שאמר היום אם בקולו תשמעו (תהלים צה, ז), והזמן השני הוא בהגיע עת הגזור לפניו יתברך

שאז תהיה הגאולה מחוייבת והכרחית שנאמר (ישעיה סג, ה) כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה, ועל שני הזמנים ההם דרשו בפרק חלק אני ה' בעתה אחישנו' (ישעיה ס, כב) זכו אחישנה לא זכו בעתה, ועליה אמר נחמו נחמו עמי רצה לומר בשתי נחמות האחת שיודיעם שיש גבול ותכלית לגלותם בהשלמו יגאלו בהכרח ועל זה אמר בביאור הנחמה הראשונה דברו על לב ירושלים שהם דברים מתישבים על הלב, ועל השניה אמר וקראו אליה שתשוב בתשובה כדי שיהיו נגאלים, וביאור הנחמה הראשונה באומרו כי מלאה צבאה כי נרצה עונה רצה לומר שלא היה גלותם לאין תכלית אבל ימלאו ימיו וזמנו ויהיה צבאה מלשון זמן כדברי המפרשים, ואמר כי נרצה עונה אם לבאר איך מלאה צבאה ואמר שהוא לפי שנרצה עונה רצה לומר שנשלם מירוק עונותיהם כדברי המפרשים, ואם שיהיה נרצה מלשון רצון יאמר שאם יגיעו בגלות לזמן הגזור ולעת הפקידה הנה יהיה זה לפי שכנסת ישראל רצתה בעונה והחזיקה בו ולא עזבתו כי אם היו ישראל עוזבים עונם ושבים אל השם היה ממהר גאולתם, ועל זה עצמו אמר כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה שכפלים הוא רמז אל הרבוי והפצר הצרות אלו על אלו, או כפלי' ממה שהיה הרצון האלקי להענישם אבל היה כל זה בכל חטאתיה כי חטאתיהם סבבו הכפל הרעות ורבוים וכמוהו בלשון התורה ויספתי ליסרה אתכם שבע על חטאתיהם (ויקרא כו, יח), שפיר' ויספתי ליסרה אתכם שבע רצה לומר הרבה ייסורין ויהיה כל זה על חטאתיכם, וכלל דברי הנחמה הזאת הוא שאם יגיעו עד קץ הגלות הנה יהיה בסבת הפצר' בחטאתיהם.

אחר זה זכר הנחמה השנית שעליה אמר בתחילת הנבואה וקראו אליה שהיא מזמן הגאולה האפשרי התלוי בתשובה ומעשים טובים ועל זה אמר קול קורא במדבר פנו דרך ה' כי הנה קרא והמשיל את האומ' כמדבר החרב והשמם וכערבה היבשה אין כל יאמר שאף על פי שאתם חרבים ושוממים כמדבר כערבה קול ה' קורא אתכם שתטיבו דרכיכם כדי למהר את הקץ אם אתם לא תטרידו דרכו ולא תעכבוהו, ואמר פנו דרך השם על האמונות ישרו בערבה על המעשים ונתן אליהם לתקן מעשיהם ומדותיהם, העצה שנתן הפלוסוף בשני מספר המדות שבהיות האדם נוטה אל אחד מהקצוות ידריך עצמו לקצה המנגד באופן שכאשר יעזב לטבעו ישאר במצוע המדותיי הישר כי יקרה לו כמו שיקרה למישרי המקולות המעוותות שיטו אותם הרבה לצד ההפכיי כדי שישארו על השווי והיושר במצוע, ועל כדומה לזה אמר כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו שהוא משל למעשים ולמדות כולם בהיותם נוטים אל קצה מהקצוות מהתוספת והחסרון שיעתיקו עצמן מן הקצ' אל הקצה כמו הנעתק מקצה השפלות אל קצה הגובה או בהפך, וכאשר

תעשו זה אז יהיה העקוב למישור והרכסים לבקעה כי ישארו בשוויים מבלי תוספת ולא חסרון, וזכר הנביא שכאשר יפנו דרך ה' בזה האופן יזכה מהרה לתשועה והגאולה, ועל זה אמר ונגלה כבוד ה' ויראו וידעו כל בשר כי פי ה' דבר מה שדברו הנביאים כולם על זה ושמאתו היו דבריהם וקרא לגאולה כבוד ה' לפי ששמו בגלות מחולל בגוים, הנה התבארו הכתובים האלה כפי כל אחד מן הדרכים האלה והנה באו בזה הלשונות כולם בלשון עבר בהיותם דברים עתידים כי מלאה צבאה כי נרצה עונה כי לקחה וזולתם להורות על אמות הדבר וכאלו הוא כבר יצא לפועל, והותרו במה שפירשתי כפי כל אחד מהדרכים האלה שתי השאלות הראשונות והתבארו שני מיני הנחמות האלה.

ובפסיקתא רבתי אמרו בענין הנחמה הזאת דברים נאים מאד וזה לשונו נחמו נחמו אמר הקדוש ברוך הוא למי צריכין לנחם לי או לה לאשה שמתה לא לבעלה כך נמשלה ציון למתה שנאמר במחשכים הושיבני כמתי עולם לא לי צריכים לנחם נחמוני נחמוני עמי, כיוצא בו למה הדבר דומה למי שנשבו שני בניו בחייו למי מנחמין לאב או לבנים כך בני יצאוני ואינם, כיוצא בו למה הדבר דומה למי שנשרף ביתו למי מנחמין לבעל הבית כך הקב"ה שרפו את ביתו שנאמר וישרוף את בית השם, כיוצא בו למה הדבר דומה לרועה שיש לו צאן ונכנס אריה ואכלן למי מנחמין לבעל הצאן דכתיב צאן אובדו' היו עמי אף על פי כן לכו ופייסוה מיד מתכנסין כל הנביאים והולכין אצלה והיא אומרת להם איך תנחמוני הבל ותשובותיכם נשאר מעל, אמר ר' אבא בר כהנא דבריכם צריכין מירוק עד אזני מלאות מן התוכחות שהוכחתם אותי ואתם באים לנחמני, הלך הושע לנחמה אמר לה הקב"ה שלחני אליך לנחמך אמרה לו מה בידך אמר לה אהיה כטל לישראל אמרה לו אתמול אמרת לי הוכה אפרים שרשם יבש פרי בל יעשון ועתה אתה אומר לי כן לאיזו נאמין לראשונה או לשנייה, הלך יואל לנחמה אמר לה הקב"ה שלחני אליך לנחמך אמרה לו ומה בידך אמר לה והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס אמרה לו אתמול אמרת לי הקיצו שכורים ובכו והלילו כל שותי יין על עסיס כי נכרת מפיכם ועכשיו אתה אומר לי כן לאיזו נאמין לראשונה או לשנייה, הלך עמוס לנחמה אמר לה הקב"ה שלחני אליך לנחמך אמרה לו מה בידך אמר לה ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת אמרה לו אתמול אמרת לי נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל ועכשיו אתה אומר לי כן לאיזו נאמין לראשונה או לשנייה, הלך מיכה לנחמה אמר לה הקב"ה שלחני אליך לנחמך אמרה לו מה בידך אמר לה מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע אמרה לו אתמול אמרת לי בפשע יעקב כל זאת ובחטאת בית ישראל ועכשיו אתה אומר לי כן לאיזו נאמין לראשונה או לשניה, הלך נחום לנחמה אמר לה הקב"ה שלחני אליך לנחמך

אמרה לו מה בידך אמר לה לא אוסיף עוד לעבור בך בליעל כולה נכרת אמרה לו אתמול אמרת לי ממך יצא חושב על השם רעה יועץ בליעל ועכשיו אתה אומר לי כן לאיזו נאמין לראשונה או לשנייה, הלך חבקוק לנחמה אמר לה הקב"ה שלחני אליך לנחמך אמרה לו מה בידך אמר לה יצאת לישע עמך לישע את משיחך אמרה לו אתמול אמרת לי שועתי ולא תשמע אצעק אליך חמס ולא תושיע ועכשיו אתה אומר לי כן לאיזו נאמין לראשונה או לשנייה, הלך צפניה לנחמה אמר לה הקב"ה שלחני אליך לנחמך אמרה לו מה בידך אמר לה בעת ההיא אחפש את ירושלם בנרות אמרה לו אתמול אמרת לי יום חושך ואפלה ועכשיו אתה אומר לי כן לאיזו נאמין לראשונה או לשנייה, הלך חגי לנחמה אמר לה הקב"ה שלחני אליך לנחמך אמרה לו מה בידך אמר לה עוד הזרע גפן התאנה והרמון הם היום הזה אברך אמרה לו אתמול אמרת לי זרעתם הרבה והבא מעט ועכשו אתה אומר לי כן לאיזו נאמין לראשונה או לשנייה. הלך זכריה לנחמה אמר לה הקב"ה שלחני אליך לנחמך אמרה לו מה בידך אמר לה וקצף גדול אני קוצף על כל הגוים אמרה לו אתמול אמרת לי קצף ה' על אבותיכם קצף ועכשו אתה אומר לי כן לאיזו נאמין לראשונה או לשנייה, הלך מלאכי לנחמה אמר לה הקב"ה שלחני אליך לנחמך אמרה לו מה בידך א"ל ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם ארץ חפץ אמרה לו אתמול אמרת לי אין לי חפץ בכם ועכשיו אתה אומר לי כן לאיזו נאמין לראשונ' או לשני', אמר לו הקב"ה לאברה' לך נחם את ירושלם שמא מקבלת תנחומין ממך הלך אברהם ואמר לה קבלי ממני תנחומין אמרה לו האיך אקבל ממך תנחומין שהרי עשיתני כהר שנאמר בהר ה' יראה, הלך יצחק אמר לה קבלי ממני תנחומין אמרה לו היאך אקבל ממך תנחומין שיצא ממך עשו הרשע שעשאני שדה ובניו שרפוני באש, הלך יעקב אצלה אמר לה קבלי ממני תנחומין אמרה לו היאך אקבל ממך תנחומין שעשיתני כלא הייתי שנאמר אין זה כי אם בית אלקים, הלך משה אמר לה קבלי ממני תנחומין אמרה לו האיך אקבל ממך תנחומין שכתבת עלי קללות וגזרות קשות שנאמר מזי רעב ולחומי רשף, מיד הלכו כולם לפני הקב"ה ואמרו רבונו של עולם לא קבלה ממנו תנחומין שנאמר עניה סוערה לא נוחמה אמר להם הקב"ה אני ואתם נלך ונתנחמה הוי נחמו נחמו עמי עד כאן.

ויש לעיין במאמר הנכבד הזה דברים:

ראשונה למה לא זכר מהנביאים שמואל ונתן וגד החוזה ואחיה השילוני ואליהו ואלישע שלא באו לנחם כמו שבאו אברהם יצחק ויעקב ומשה:

ושנית למה לא זכר ישעיהו וירמיהו ויחזקאל שבאו בדבריהם כמה וכמה המנחמות וזכר בלבד משנים עשר נביאים:

ושלישית למה לא זכר מאותם שנים עשר נביאים עובדיה ולא יונה כמו שזכר העשרה הנשארים:
ורביעית למה זכר האבות באחרונה והיה ראוי שיזכור אותם בראשונה:
וחמשית למה לא אמר באבות ובפרט במשה מה זה בידך והנה היו ביד משה נחמות גדולות ולמה לא זכר מהם כמו שזכר בשאר הנביאים שהביא:
וששית מה ענין אומרם באברהם איך אקבל ממך תנחומין שעשיתני הר שנאמר בהר ה' יראה והנה כל הנביאים קראו הר בית ה':
ושביעית מה ענין אומרם ביעקב איך אקבל ממך תנחומין שעשיתני כלא הייתי שנאמר אין זה כי אם בית אלקים. והנה אין במאמר הזה כי אם מעלה וקדושה שהמקום ההוא אינו אנושי כי אם אלקי עליון מושפע מהשם יתברך:
ושמינית למה בנביאים אמרו הקב"ה שלחני לנחמך ובאבות לא אמרו כן כי אם קבלי ממנו תנחומין לא שיאמרו שהשם שלחם לנחם:
והנראה לי בזה שרבותינו זכרונם לברכה ביופי מליצתם הפליגו ראשונה בתאר האבלות ועצבון אשר השיגהו לש"י כביכול מהחרבן והמשילו הענין כאדם נכבד שהיה לו אשה נאה ובנים נאים ממנה ובית ודירה נאה למושבו וכרם חמר לשעשועו ומרעה צאן הרבה שהאדם אשר כזה הוא מוכתר בכל מיני השלמיות המדומים יתואר באיש כפי האשה ובאב כפי הבנים ובבעל כפי הבית ובאדון כפי הכרם וברועה כפי הצאן, ועם היות במשל הבנים ובכרם והצאן והאשה כולם ענין אחד נאמר על כנסת ישראל הנה הם בבחינות שונות, כי בבחינה שהוציאם ממצרים והביאם להר סיני היו לו לאשה מקודשת ובבחינה שנולדו שאר הדורות בתורת השם ונכנסו בבריתו היו לו לבנים ומאשר הושיבם בארץ ישראל בארצותם לגוייהם והיו כולם זרע אמת היו לו ככרם ומאשר היו מושגחים ממנו תמיד במאכלם ובמשתיהם היו לו כצאן והוא רועה אותם בנאות דשא ירביצם על מי מנוחות ינהלם, הנה אם כן היתה לו האומה בארבע בחינות בבחינת אשה ובבחינת בנים ובבחינת כרם ובבחינת צאן והיה בית המקדש בבחינת בית מושב רוממותו, ולכן אמרו שהקדוש ברוך הוא היה ראוי לנחמו מפאת חמשת הבחינות האלה אשר זכרו ר"ל איש האשה הנרצה ואב הבנים השבויים ובעל הבית הנשרף ואדון הכרם הנקצץ ורועה ישראל שהוא הצאן שנכנס אריה ואכלו שהוא נבוכד נצר שנאמר (ירמיה ד, ז) עלה אריה מסובכו, ולפי הבחינה הזאת יהיה פירוש הכתוב נחמוני עמי שהיה הוא הצריך הנחמה ועם כל זה צוה לנביאים שיפייסו את כנסת ישראל וידברו על לב הגולים דברי תנחומין כדי שלא יתיאשו מתוקף הצרות ומאורך הגלות והנה אומרו שמתכנסים

כל הנביאים והולכין אצלה רוצה לומר שהנביאים כולם בנבואותיהם לא יתנו לישראל נחמה שלמה לפי שעם היות שישעיהו וירמיהו ויחזקאל הרבו ייעודי הנחמות גם כן הרבו התוכחות ולכן יאמרו ישראל עליהם איך תנחמוני הבל ותשובותיכם נשאר מעל רוצה לומר תנחומותיכם אינן מספיקין כיון שמיד סמוכין להם דברי הרעות והתוכחות ואח"כ באחרונה נשאר מעל וכמו שפירש רבי אבא בר כהנא עד עכשיו אזני מלאות מן התוכחות, ועם היות שאמרו זה בכלל הנביאים הנה ראוי אחר זה להביא בפרט עשרה נביאים שהם הושע ויואל ועמוס ומיכה ונחום וחבקוק וצפניה וחגי וזכריה ומלאכי ולא זכרו מכל אחד מהם כי אם ייעוד אחד לפי שבאו המאמרים האלה להסיר מלב ישראל י' ספקות גדולות שהיו להם בביאת הגאולה והישועה והם עשרה היזקים ואבדות גדולות שאבדו בגלות כאלו יאמרו שאם יש לנחם את הקדוש ברוך הוא על חמשת הבחינות שזכר יש לנחם את ישראל על עשרת האבדות שאבדו, ואולי שעל זה אמר כי לקחה מיד השם כפלים כלומר למה אני מצוה אתכם הנביאים לנחם את ישראל כי הם צריכין לתנחומין כפלים ממה שצריך הקב"ה כביכול בעבור שהקב"ה אינו צריך תנחומין כי אם מה' בחינות וישראל מעשר בחינות שמהם יולדו להם עשר ספיקות לשיתיאשו בעבורם מן הגאולה.

הספק האחד מיעוט העם וכלויו שנתמעטו ונתדלדלו בגלות ונשארו מעט מהרבה כאלו אין בהם כדי לגאולה ועל זה בא הושע להשיב כנגד הספק הזה והאבדה הזאת ואמר אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה רוצה לומר שבהשגחת השם ירבו ויפרחו כשושנה שיכרתו אותה מבעוד יום ובלילה תפרח ותצץ ציץ כאלו לא נכרתה, ועל דרך מליצת המשל אמר שישראל ישיבהו אתמול אמרת לי הוכה אפרים שרשם יבש פרי בל יעשון שהוא יעוד על מיעוטם וכלויים והפסדם ועתה שאמרת בהפך לאי זה מהייעודים האלה נאמין.

והספק השני הוא מעניות ישראל ודלותם שמתוקף הצרות היו העם הזה עשוק וגזול כל הימים ונשארו רעבים גם צמאים ואיך יהיו מוכנים לכבוש ממלכות ולספק הזה השיבו יואל והיה ביום ההוא יטפו הרים עסיס רוצה לומר ההרים והגבעות אשר תלכו בהם יטפו עסיס לא תרעבו ולא תצמאו ולא קבלו ממנו לפי שכבר כתב הפך זה.

הספק השלישי שאין להם ראש שוטר ומושל ואיך אם כן יעצרו כח להלחם באויביהם ובא עמוס להשיב לספק הזה באומרו ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת רוצה לומר שיקים להם משיח מבית דוד ללחום את מלחמותיו וגם זה לא קבלו ממנו לפי

שהוא אמר נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל ואם העם לא יוסיפו קום מה תועלת שתקים סוכת דוד.

והספק הרביעי הוא מפאת חטאתיהם ורוב עונותיהם שבהיותם רעים וחטאים להשם מאד בגלות איך תביא עליהם ישועת ה' ובא מיכה והתיר להם הספק הזה באומרו מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע רוצה לומר שיכפר ה' חטאתם ויושיעם וגם זה לא קבלו ממנו לפי שהוא אמר בפשע יעקב כל זאת ובחטאת בית ישראל מורה שאין השם יתברך נושא עון ועובר על פשע כיון שהענישם על חטאתם בגלות.

והספק החמישי הוא מפאת הגדולה מהיות ממשלת האויבים עליהם ועל הארץ ובא נחום להתיר הספק הזה באומרו כי לא יוסיף לעבור בך בליעל רוצה לומר שיסיר מעליהם האויב הבליעל וגם זה לא קבלו ממנו לפי שהוא אמר ממך יצא חושב על השם רעה יועץ בליעל ואיך יגבר בליעל על בליעל.

והספק הששי הוא בתשועה והוא חולשת ישראל ורפיונם כי באורך הגלות אבדה גבורתם ואיך אם כן יעצרו כח להלחם באדוניהם ולהוושע מידם ובא חבקוק להתיר הספק הזה באומרו יצאת לישע עמך לישע את משיחך רצה לומר שהשם יתברך יהיה המושיעם ולא בכחם יירשו ארץ וזרועם לא הושיעה למו וגם זה לא קבלו ממנו לפי שהוא עצמו אמר עד אנה ה' שועתי ולא תשמע אזעק אליך חמס ולא תושיע והורה בזה שהשם יתברך אינו רוצה להושיעם.

והספק השביעי הוא איך יזכו לגאולה ולתשועה בהיותם בהסתר פנים ממנו יתברך ובא צפניה להתיר הספק ההוא באומרו בעת ההיא אחפש את ירושלם בנרות רוצה לומר שישגיח בהם השגחה נפלאה כאדם שמחפש את ביתו ונרו בידו להטיב הראייה וגם זה לא קבלו ממנו לפי שהוא ייעד ביום חושך ואפלה שהוא המורה על הסתר פנים והעדר האור.

והספק השמיני הוא מפאת ארץ ישראל שנתקללה ובמקום שהיתה זבת חלב ודבש צבי לכל הארצות אחרי חרבנה גפרית ומלח שרפה כל ארצה ונשתנה טבעה לאדמה אשר איננה ה' ובא חגי להתיר הספק הזה באומרו עוד הזרע הגפן התאנה והרמון הן היום אברך כלומר שתשוב הארץ לאיתנה כמו שאמר הנביא (יחזקאל לו, ט) ואתם הרי ישראל ענפיכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל וגם זה לא קבלו ממנו לפי שהוא עצמו קללם זרעתם הרבה והבא מעט.

והספק התשיעי מפאת האומות שבהיותם במעלה כבוד וגדולה אפשר שיזכו ישראל לגדולה כי לא נתמלאה צור אלא מחרבנה של ירושלם ולא תבנה ותכונן עיר ציון כי אם

בחרבן האומות ולכן אמרו בפ' חלק ששאל רבי יהושע בן לוי לאליהו מתי אתי משיחא והשיבו שישאלהו למשיח עצמו וכאשר שאלו עוד אנה הוא השיבו אליהו אפתחא דרומי כלומר שהמשיח סמוך ומצרן לרומי לפי שכאשר תחרב תהיה ביאתו, וכמו שביארתי ההגדה הזאת בשלמות במאמר ישועות משיחו, ובא זכריהו להתיר הספק הזה באומרו וקצף גדול אני קוצף על כל הגוים כלומר שבזמן הגאולה יהיה חרבנם וגם זה לא קבלו ממנו לפי שהוא עצמו אמר קצף ה' על אבותיכם קצף ואם כן הושוו ישראל לאומות בענין הקצף.

והספק העשירי הוא מהיותם למשל ולשנינה בקרב העמים להיותם נבזים ושפלים יותר מכל האומות ובא מלאכי להתיר הספק הזה באומרו ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם ארץ חפץ וגם זה לא קבלו ממנו לפי שהוא עצמו אמר אין לי חפץ בכם אמר ה' והוא הפך מה שאמר כי תהיו אתם ארץ חפץ. הנה בזה נשלמו העשרה ספקות שהיו לישראל בענין גאולתם שהמה עשר אבדות גדולות שאבדו בגלות ולא נתפייסו בייעודי הנחמות שאמרו הנביאים הנזכרים בענינם לפי שכל אחד ואחד מהם אמר סותרו.

וענין כל זה שאנחנו בגלות לא נתפייס בנחמות הנבואות לפי שראינו בדבריהם תוכחות ונאצות גם כן ואין אנו מבינים דברי הנביאים ועניניהם ולכן אמרו במאמר הזה שאמר הקדוש ברוך הוא לאבות לנחם את ירושלם שמא תקבל תנחומין מהם, וענין זה שמא נתנחם אנחנו עם זכות האבות ונאמין שבזכותם נזכה לגאול' ולכן בא זכר האבות אחרי הנביאים לפי שהנבואות היו כפי ישראל וזכותם, ואחרי שלא מצאו שהיה די להגאל בזכותם כפי הנבואות ראו אם יספיק להם זכות האבות ולכן לא אמרו באחד מהאבות מה בידך כמו שאמר בנביאים לפי שהיה ענינם הזכות בלבד כמו שזכרתי, אבל היתה תשובת ישראל לאברהם איך אקבל ממך תנחומין שהרי עשיתני כהר רוצה לומר היאך אחשוב שבזכותך אגאל ואנחם בזה שהרי יצא ממך מי שעשאני הר חרב והם האשורים שיצאו מבני קטורה ואתה התפללת עלי בהיותי הר רצה לומר בגלות שהשם יתברך יראה וישגיח בי וישמרני ולא התפללת שיצילני מהגלות ומהחרבן כי אם שישגיח עלי אחרי החרבן והוא אומרו בהר השם יראה כלומר בישראל בהיותו הר ה' יראה בהשגחתו, וכן אמרו ליצחק שהיאך יחשבו שבזכותו יהיו נגאלין שהנה יצא ממנו עשו הרשע הוא אבי אדום שהחריב בית שני ושרף אותו באש והוא התפלל עליהם בהיותם בשדה שנאמר (בראשית כד, סג) ויצא יצחק לשוח בשדה כלומר להתפלל על ישראל בהיותם שדה כמאמר הנביא (ירמיה כו, יח) ציון שדה תחרש, והכלל שאולי האשורים שהחריבו בית ראשון והרומיים שהחריבו בית שני הגין עליהם זכות אברהם ויצחק

ואיך אם כן יספיק אל גאולת ישראל, ואמנם ליעקב לא קבלו ממנו תנחומין לפי שאמר אין זה כי אם בית אלקים והוא הבית השלישי העתיד ובזה כבר העיר וגלה על החרבן באומרו אין זה, ואחרי שזכרו שלא הספיק זכותם של ישראל בדברי הנביאים בגאולתם ולא זכות אבותם אמרו אולי תגן עליהם זכות התורה ועל זה אמרו הלך משה ואמר לה קבלי ממני תנחומין ולא קבלה ממנו לפי שאמרו ישראל איך תגין התורה וזכותה עלינו והיא היתה בעוכרינו מפאת הקללות והגזרות הקשות אשר בה שנתקיימו בנו, ולכן אמרו שהלכו כולם אצל השם יתברך ואמרו לא קבלה ממנו תנחומין שנאמר עניה סוערה לא נוחמה כלומר שלא הספיק זכות הנביאים והאבות והתורה לגאולתם ולכן אמר הקב"ה אני ואתם נלך לנחמה כלומר שהנחומים האמתיים יהיו מיד השם יתברך ותשועתו וכשתראה בפעל וכמו שאמר ואעש למען שמי עם היות שיצטרפו בדבר גם כן כל שאר הזכיות כי עם היות שלא יספיקו בפני עצמם השם יתברך יספיק בידם, ושזה מאמר הנביא נחמו נחמו עמי יאמר אלקיכם רוצה לומר שהנחמה תהיה מעוטה בזכות הנביאים והאבות והתורה ועיקרה מהשם יתברך שיאמר הנחמות וינחם אותם, הנה התבאר המאמר הזה ולמה לא זכר מהנביאים כי אם י' אלה בלבד לפי שבאו להתיר עשר ספקות שהיו אצל ישראל על הגאולה ולמה זכרו האבות באחרונה ולא אמרו בהם מה זה בידך ולא גם כן הקב"ה שלחני לנחמך לפי שהיה ענינם הזכות, והתבאר גם כן מה היתה תרעומתם בשאברהם עשאו הר וגם ויאמר יעקב אין זה כי אם בית אלקים:

פסוק ו

קול אומר קרא וכו' עד מי מדד בשעלו מים, פירשו המפרשים קול אומר קרא וגו' שידמה לנביא כאילו קול קורא אליו ואומר לו קרא ושהנביא אומר מה אקרא ואז אמר לו הקול שמה שיקרא הוא שכל הבשר חציר וגומר, (ז) ושיבש חציר נבל ציץ וגומר, ושאמר זה על העמים שיבוא עם גוג ומגוג על כל ישראל שכולם יבלו כבלות החציר אשר על פני האדמה ושאפילו החסדים שעושים אלו עם אלו לא יועילו להם (ח) ושכפל שני פעמים יבש חציר נבל ציץ לחזק את הענין. ואני אחשוב שרמז הנביא בזה שיעמוד זמן ארוך שתפסק הנבואה והנביאים לא ימצאו חזון מהשם מפני היותם בחוצה לארץ ובגלות והשכינה נסתלקה מבית המקדש שמשם היה מקור הנבואה, כי הנה כל מי שנבא לא נבא אלא בה או בעבורה כמו שזכר החבר אל הכוזר ולכן אמר כאן שבזמן הגאולה הרוח הנבואיי יחול בנביאים כימי קדם וזהו קול אומר קרא שיקומו הנביאים ויקראו נבואותיהם בקול רם (איוב כט, ד) בסוד אלוה עלי אהלי ושהנביא יאמר מה אקרא כל הבשר חציר רוצה לומר מה אקרא ומה אנבא לישראל כיון שכולם כבר שוללו

מכל מעלה וכבוד והם כמו החציר, וכל המצות והמעשים הטובים שהם עושים בגלות לא יועילו להם להביא גאולתם והוא אומרו כל הבשר חציר וכל חסדו כציץ השדה וביאר אופן הדמיון ההוא באומרו יבש חציר נבל ציץ שהם ומעשיהם כולם יבשים וכלים מאיליהם, כי רוח ה' נשבה בו רצה לומר לפי שרוח חרון הקדוש ברוך הוא וגזרתו נשבה בעמו ולכן הם כלים בחציר השדה, ומה להם אם כן לנבואה כי בהיותם כלים ונפסדים לא יראו עוד בטובה והוא אומרו אכן חציר העם והיתה תשובת השם יתברך אליו יבש חציר נבל ציץ ודבר אלקינו יקום לעולם רוצה לומר אף על פי שיבש חציר נבל ציץ כמו שאמר' הנה דבר אלקינו יקום לעולם ולא יבאו לידי כלייה כי עתידים הם להגאל עכ"פ, הנה התבאר מזה שאין ייתור בפסוקים האלה והותרה בזה השאלה השלישית.

פסוק ט

ואומרו על הר גבוה עלי לך הוא מה שצוה ראשונה באומרו קול אומר קרא כי הנביא היה ממאן ללכת בשליחותו ונבואתו בראותו ישראל מוכנים אל הכלייה וההפסד הנמרץ והבטיחו הקול שעל כל פנים יקום דבר השם ונבואתו וצוהו שלכן ישמיע נבואתו בפרסום ובקול גדול כמו המבשר העולה על הר גבוה להרים קולו ולהשמיע אותו למרחוק, ואמר עלי לך מבשרת ושאר הדברים כולם בלשון נקבה כנגד הנבואה שהיא תבא לבשר את ציון וירושלם בגאולתם, ועליה אמר הרימי אל תיראי רוצה לומר אל תפחדי שמא תכזב הבטחתך, והמפרשים אמרו שירושלם וציון שהיתה עיקר המלכות תהיה המבשרת לכל ערי יהודה שקרובה ישועתם לבוא, וכל זה דבור המשליי לפרסום התשועה והגאולה וזכר ערי יהודה ולא ערי ישראל לפי שעיקר המלכות יהיה לבית יהודה כי מלך אחד ימלוך עליהם מבית דוד, והבשורה היא אומרו הנה אלהיכם וגומר רצה לומר עם היות שעד עתה אלהיכם הסתיר פנים מכם הנה עתה בא יבא ויושיעכם וזהו הנה אלהיכם כלומר הנה הוא בא לשכון בתוככם.

פסוק י

ואמנ' אומרו עוד הנה ה' אלקים בחזק יבא אפשר לפרש בי"ת שני בחזק שהוא בית הכלי כאלו אמר ביד חזקה יבא ולכן סמך אליו וזרועו משלה לו או תהיה בי"ת בחזק במקום ה"א וכבר הביא רבינו יונה השמוש הזה, והביא מהם כשמחה בקציר כי היום יקדש בכלי אם עוד רבות בשנים לראותכם בדרך ויהי בדבר הזה לחטאת ירבעם והוא שמוש אמתי, ויאמר הכתוב בזה הנה ה' אלקים בחזק יבא והוא על דרך הוא יבא ויושיעכם (ישעיה לה, ד) ואמר וזרועו משלה לו להגיד שעם היות בגלות וכציץ השדה שאין בהם כח להלחם באויביהם שהנה זרועו של הקב"ה מושלה לו והוא ילחם להם והוא על דרך

ואביט ואין עוזר ואשתומם ואין סומך ותושע לי זרועי וגו' (ישעיה סג, ו), וכנגד הנקמה שיעשה באויביו אמר הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו כלומר שהוא יתברך מבלי אמצעי יחרימם כמו שהיה ענין מכת בכורות, אמנם לישראל יקבץ נפוצותם בחמלה רבה ולטוב ההנהגה בקבוץ הגליות מפה ומפה אמר שלא יטרידם בקיבוצם ומהלכם (יא) ועל זה אמר כרועה עדרו ירעה בזרועו יקבץ טלאים וגו' שהוא על דרך הילדים רכים והצאן והבקר עלות עלי וגו' (בראשית לג, יג).

והיותר נכון אצלי בפשט הכתובים האלה שהנה המשיל הקב"ה כרועה שירעה את עדרו לא שירעה צאן של אחרים בעבור שכר שיתנו לו כ"א כרועה שירעה את עדרו ממש שירחם יותר עליו מפני שהוא צאנו, ולכן אמר הנה ה' אלקים בחזק יבא וזרועו משלה לו ר"ל שיבא בכוחו הגדול לקבץ נפוצות יהודה וישראל ואינו כרועה שמקבל שכר מאדם אחר על מרעה צאנו, כי הוא הנה שכרו אתו ואין לו לבקש שכר מאחר ולכן פעולתו לפניו כי הוא רועה את אשר לו ולכן יהיו עיניו ולבו שם ובזרועו יקבץ הטלאים ובחיקו ישאם והעלות שהם היולדות ינהלם לאטם כפי חולשתם, וזה רומז גם כן שהכח והחוזק הוא לאל ית' ואינו מקבל אותו מזולתו כשאר שרי מעלה והוא המנהיג את עמו המיוחד לו, ומפני חולשת העם בצרות הגלות ובפתיות עונותיו לא המשילו בשור או כשב או עז שיש בהם חוזק מה כי אם בטלאים ועלות לחולשתם ורפיונם:

פסוק יב

מי מדד בשעלו מים וכולי עד ואל מי תדמיון אל: הפסוקים האלה אפשר לפרשם בא' מב' פנים, האחד הוא שאמר הנביא אל יתמהו האומות אם אוציא את ישראל מעבודתם שהשתעבדו בהם כמה שנים, כי מי שברא את העולם מאין היודע כמה מים יש בים ובנהרות כאילו מדדם, וכן השמים אש ואויר ידע אורכם ורחבם כאלו מדדם במדה לפי שהכל נעשה בחכמתו היפלא ממנו לעשות זה, ולכן זכר בריאת ארבעה היסודות שהם התחלות האדם אשר מהם הורכב והתחיל מיסוד המים באומרו מי מדד בשעלו מים רוצה לומר מי ברא יסוד המים באותו כמות המוגבל שלא יוסיף עוד כי אם יוסיף יכסה את פני האדמה, וזכר מיד אחריו יסוד האש שהוא הפך יסוד המים בשתי האכיות ועליו אמר ושמים בזרת תכן שהאש להיותו סמוך לקערורית הגלגל יקרא כשמו ועל יסוד הארץ אמר וכל בשליש עפר הארץ ושקל בפלס וגומר, (יג) ועל יסוד האויר אמר מי תכן את רוח ה' ואמר לשון תכן ביסוד האש שתאר בשמים ושמים בזרת תכן וביסוד האויר אמר מי תכן את רוח ה' להיות שניהם יסודות קלים, ובמים ובארץ שהם יסודות גסים אמר לשון מדידה ומשקל להורות שעשאם במדה במשקל כדי שלא יגבר האחד על

האחר וישיבהו בכללו לטבעו ולכן הטביע בכמות מוגבל חוק עולם לא יעברנו, ושעלו ושליש הם שמות למדות כי שעל הוא יד כמו בשעלי שעורים (יחזקאל יג, יט) ושליש הוא המשורה, ויתכן שהוא מגזרת שלש כמו ותשקמו בדמעות, ופל' ומאזנים הם שמות לכלי המשקל ואמר בהרים ובגבעות ושקל להגיד שכיוונה החכמה העליונה שלא תהיה כל הארץ מישור ולא כולה הרים וגבעות, אבל הניחם בסדר ידוע כאלו נשקלו ההרים והגבעות שלא יהיו יותר ממה שהם, והיה גזרת המאמר כולו אמרו ה' רוצה לומר מי הוא אשר מדד המים ועפר והאויר הלא אנכי ה', ועל כל זה אמר בדרך התול או שאלה ואיש עצתו יודיענו רוצה לומר האם היה שם איש שנתן לו עצה והודיעהו לעשות כל זה, וכנגד ארבעה היסודות שזכר אמר ארבעה לשונות מהלמוד הראשון (יד) את מי נועץ ויבינהו, השני וילמדהו באורח משפט, השלישי וילמדהו דעת, הרביעי ודרך תבונות יודיענו, ואם הוא יתברך ברא כל זה מבלי דבר בכחו הבב"ת כל שכן שיעשה רצונו באומות.

פסוק טו

והוא אומרו מיד הן גוים כמר מדלי כלומר כטפת המים הנופלת מתוך הכלי המלא וכשחק מאזנים שהוא האבק הדק שידבק במאזנים שבמעט רוח הנשימה ילך לו וכאבק הדק יטול אותם, (טז) ואומרו אחר זה ולבנון אין די בער וחיתו אין די עולה ענינו שהאומות לא יתרצו לפניו יתברך ולא יכופר עונם עם כל עצי לבנון לשרוף על המזבח ועם כל חיתו לעולה, (יז) ולכן כל הגוים לאין נגדו יתברך וכאפס ותהו נחשבו לו זהו הדרך הראשון בפירוש הפסוקים האלה ואליו נטו המפרשים, אבל לא נתישב אצלי לפי שפירשו שמים על יסוד האש וגם לפי שביסוד הארץ זכר שני משלים וכל בשליש עפר הארץ ושקל בפלס הרים וגבעות במאזנים והיה די באחד מהם, וגם אומרו ולבנון אין די בער יהיה ללא ענין באמת.

ולכן היותר נכון אצלי הוא דרך השני בפירוש', והוא שלהיות ישראל בגלות שפלים ונבזים אולי יפלא בעיני האומות להאמין ולצייר איך יעצרו כח להלחם עמהם שהם רמים ונשאים, ומי הוא זה ואי זהו שיוכל להוציאם מתחת ידם, ולכן אמר אמת הוא שזה אי אפשר שיהיה בכח ישראל אבל בכח האל יתברך הוא דבר נקל לעשותו שיכלתו שוה בגדולים ובקטנים בעליונים ובשפלים, ולכן אמר מיד מדד בשעלו מים שהוא יסוד שפל ושמים בזרת תכן שהוא הגלגל המקיף כי הנה העליון מדור לפניו יתברך כמו השפל מבלי חלוף, וכן זכר בארץ וכל בשליש עפר הארץ שהוא החלק השפל מהארץ, ושקל בפלס הרים וגבעות במאזנים שהם חלקי הארץ העליונים על העפר, ואחר שזכר עולם השפל ועולם האמצעי זכר העולם הרוחני באומרו מי תכן את רוח ה' שתקן אותם

השכלים הרוחניים הנבדלים במדרגותיהם, ונתן המשפט בכל זה באומרו ה' כלומר הלא הוא ה' שנתן במדה וסדר מוגבל העליונים והשפלים יחד, ואם תאמר מי הגיד לנו שה' הוא אשר בראם דע שאיש עצתו יודיענו רוצה לומר משה רבינו שהיה איש עצתו של הקב"ה יודיענו בתורה שכתב מפי השם ענין הבריאה כולה, ועליו אמר את מי נועץ ויבינהו רוצה לומר שמשה רבינו שעמד בסוד ה' ושמע עצתו הבינהו השם ולמדו באורח משפט זה במצות שלמדו, וילמדהו דעת באמונות ובדעות שהגיד לו מבריאת העולם וסדר השגחתו, ודרך תבונה וכל הדברים מה למעלה ומה למטה הודיע אותו, ואם הדבר כן הנמצאים שפלים ועליונים מאתו יתברך והוא בראם מה יהיו לפניו אם כן הגוים שהם כמר מדלי וכדבר שאין בו ממש שהנה יחריבם וישדדם במעט קט, והנה עשה להם קל וחומר מירושלם שנקראה לבנון כמו שזכרתי למעלה רוצה לומר מענין חרבנה, וזהו ולבנון אין דע בער כלומר התחשבו שהשרפה וההריגה שבאה על הלבנון שהוא רמז לירושלם ועל חיתו שהוא רמז לעמו יהיה להם לבדם באמת לא יהיה די במה שעשיתי בלבנון מההבער והשרפה וההרג והעולה בחיתו ועמו, כי גם על שאר הגוים תעבור הכוס ההוא לפי שכל הגוים כאין נגדו רוצה לומר שבענין העבודה זרה ושאר הפשעים כל הגוים היו כאין נגדו של לבנון, וכאפס ותהו נחשבו לו ברשעתם, ולכן אם נשרף הלבנון כל שכן שאר האומות שהם עצי יער בערכו של לבנון, ודמה העבודה זרה לאין והאמת למציאות, ולכן בהיות כל האומות בענין העבודה זרה יותר מחוייבים מישראל כפלי כפלים אמר כל הגוים כאין נגדו רצה לומר כמו האין אל היש כן הם לנגד ירושלם בענין הזה, והוא על דרך מה שאמר השם יתברך לירמיה בענין כוס התרעלה כשצוהו להשקות לכל האומות, ואמר לו (ירמיה כה, כט) והיה כי ימאנו לקחת הכוס מידך לשתות ואמרת אליהם כה אמר ה' צבאות שתו תשתו כי הנה בעיר אשר נקרא שמי עליה אנכי מחל להרע ואתם הנקה תנקו לא תנקו כי חרב אני קורא על וגומר, והותרה בזה השאלה הרביעית:

פסוק יח

ואל מי תדמיון אל וכו' עד למה תאמר יעקב. המובחר שבדברי המפרשים בפסוקים האלה הוא שהיתה כוונת הנביא להוכיח את האומות ולומר אליהם התחשבו שאיני יכול להושיע את עמי, כמו שאלהיכם אינם יכולים איני דומה לאלקים אשר לכם כי הם מעשה ידי אדם (יט) שהפסל נסך חרש רוצה לומר שהחרש התיך החמר שעשה ממנו הפסל וכן הצורף שהוא שם נרדף לחרש בזהב ירקענו (כ) והאיש ההוא המסוכן שהוא מלשון ערי מסכנות תרומתו אשר ירים לאלהיו הוא שיבחר עץ מקשיי שלא ירקב

ויבקש לו חרש חכם להכין את הפסל בחזקה כדי שלא ימוט, ואתם הגוים הסכלים (כא) הלא ידעתם מפי חקירה ועיון ישר או הלא שמעתם מפי הספרים או הלא הוגד לכם מקבלה, הנהגת העולם השפל שאינו כי אם ממנו יתברך, וזהו הלא הבינותם מוסדות הארץ רוצה לומר ענין הארבעה יסודות ההפכים בטבעם ומתערבים ומתמזגים מבלי שיגברו זה על זה, וכל הענין הזה הוא בהנהגת מנהיג חכם ומסדר לא במקרה ולא בכח הככבים שעשיתם הפסילים להוריד כחם עליהם, (כב) וזהו היושב על חוג הארץ הוא הגלגל המקיף בארץ והשם יתברך יושב עליו ומניעו, והוא מאמר המשליי כאדם היושב במקום גבוה ומביט משם המקום השפל, ובערך הגלגל העליון יושבי הארץ הם כחגבים כי הם כנקודה בתוך העגולה ומי הוא המניע את הגלגל הזה הלא באמת הוא הבורא אותו, וזהו הנוטה כדוק שמים וימתחם כאהל לשבת, וכן תרגם יונתן היושב על חוג הארץ דאשרי בתקוף רומא שכינת יקריה בעבור שהוא מניע את הגלגל העליון ולהיותו יתברך מניע את העולם ובוראו (כג) לכן הוא נותן רוזנים לאין ושפטי ארץ כתהו עשה אותם כי יפסידם בפתע פתאום כרצונו, (כד) כאלו לא נטעו ולא שורשו כל כך יהיה הפסדם החלטי כאלו לא היה להם מעולם מציאות, והוא על דרך אם יבלענו ממקומו וכחש בו לא ראיתיך (איוב ח, יט) וגם פעמים לא יהיה ההפסד כללי כי אם במצוע וזהו וגם נשף בהם וייבשו או בסערה כקש תשאם והוא רמז לגלות, כי פעמים יגזור עליהם מיתה או דלות והכנעה הנמשלת ביובש או גלות שהמשיל בנשיאת הסערה, ואחר שהוא כן (כה) אל מי תדמיוני שאין נמצא בעולם שיעשה כמעשי ואם תטעו לדמות אותי האם אשוה כמחשבותיכם כל זה יאמר הקב"ה, והוסיף עוד להם טענה על היות לעולם מסדר ומנהיג ושאינו במקרה מענין הגרמים השמימיים (כו) באומרו שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה רוצה לומר הסתכלו בכוכבים כי הם ברואים ואינם בוראים וראו כי הם כל כך רבים שלא יוכל האדם לספור אותם והשם יתברך הוא המוציא במספר צבאם, ואומרו עוד לכולם בשם יקרא מרוב אונים ואמיץ כח רוצה לומר שנתן כח לכל אחד מהכוכבים על הדברי' השפלים והוא ה' שקרא להם, וכאמרם ז"ל אין לך כל עשב מלמטה שאין לו מזל מלמעלה מכה אותו ואומר לו גדל שנאמר הידעת חקות שמים אם תשים משטרו בארץ, ועוד תראה בעליונים דבר אחר והוא שאיש מהם לא נעדר רוצה לומר שהם נצחיים באיש ואינם נעדרים באישיהם כנמצאים השפלים, ואילו נמצאו במקרה לא היו להם הכחות המיוחדים להם ולא היו נצחיים בטבעם, זהו דרך המפרשים, והוא בלתי מתישב אצלי לפי שעובדי הפסילים לא יאמרו שהם מנהיגי העולם ולא שאחד מהם הוא הסבה הראשונה בורא העולם, וגם לא יאמרו שהעולם נמצא מפאת המקרה

אבל יאמרו שהכוכבים פועלים בכחותיהם בעולם השפל והוא לא עשה טענה לבטל זה, אבל בהפך שהודו לו במה שאמר המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא מרוב אונים ואמיץ כח שאמר זה על הכוכבים, ועוד כי הנה כל הדברים האלה אינם מענין הגאולה וממשלת האומות אשר היה בו הדבור ראשונה, גם כי באו הדברים בהודעה הזאת בלתי מסודרים אם באומרו הלא תדעו הלא תשמעו הלא הוגד מראש לכם הלא הבינותם מוסדות הארץ והם ארבעה לשונות יורו על ענין אחד, ועם היות שנתנו צורך בשלשה מהם הנה ברביעי לא נתנו בו צורך כלל, גם כי לפי פירושם יאמר היושב על חוג הארץ על הנעת הגלגל ויושביה כחגבים על הנמצאים השפלים, וחזר לדבר בגלגלים באומרו הנוטה כדוק שמים ואחריו דבר מהשפלים הנותן רוזנים לאין, ואח"כ חזר לדבר עוד בגלגלים שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה וגומר, כל זה ממה שיורה שלא כיוון הנביא למה שפירשו בו.

אבל הנזכר לעיל בזה הוא שאחרי שזכר הנביא שהאומות כולם לא יעצרו כח כנגד השם יתברך כי הם כולם כאפס בחקו, וכנגדו בא לבאר עוד שאלהיהם והם השרים אשר לכל אומה ואומה בשמים כמו שאמר בספר דניאל (י, יג) שר מלכות פרס שר מלכות יון הם גם כן לא יוכלו להציל את האומות מידו ולהושיע', כי עם היות בעליוני' כחות להשפיע בתחתונים הנה הכח והאלהות ההוא אינו להם מעצמם כי אם מהשם יתברך, ולכן כשירצה ישדד כחם ולא יועילו השפעתם בארצותם לגויהם, ועל זה אמר ואל מי תדמיון אל ומה דמות תערכו לו רוצה לומר האם תוכלו לדמות האל המוחלט העליון לשום דבר ואם תוכלו לעשות צורה נערכת ומתיחסת אליו כמו שתעשו לאלהיכם, באמת זה אי אפשר בו אמנם באלוהות שלכם תעשו דמויים נערכים לענינם והוא שהפסל נסך חרש וצורף בזהב ירקענו וגומר המסוכן תרומה ובחכמת המשל הזה ביאר דברים:

ראשונה שאין כל השרים העליונים שוים במדרגותיהם אבל זה למעלה מזה בקבול השפעה, כמו שבפסילים יש יתרון מעלה לאחד על האחר כי יש ממנו מעץ ויש ממנו מכסף ויש ממנו זהב, ושנית שכולם בין שיהיה מכסף או מזהב או מעץ הם מעשה ידי אומן כמו שהשרים העליונים כולם מהמדרגה העליונה ומהקטנה הם ברואים מעשה ידי יוצר הקב"ה, ושלישית שבכל פסל מאלה תמצא הרכבה ורבוי ענינים מעץ או מאבן מבפנים ומזהב או מכסף מבחוץ, ואף בפסילי העץ ימצא בהם החומר והצורה המלאכותית, וכן השרים העליונים תמצא בהם הרכבת מה כפי עצמם וכפי ציור עלתם ועצמם ואין מהם מי שיאמר בו האחד הפשוט כ"א השי"ת, הנה מכל הבחינות האלה הפסילים דומים ונערכים לשרים העליונים המשפיעים בהם ולא תמצא צורה נערכת

ומדומה לאל העליון, לפי שלא ימצא בו דבר מהחסרונות האלה, ועז"א הפסל נסך חרש ר"ל ממנו שיהיה מנחשת או מברזל והוא מין פחות מהדוממים והוא מפעל החרש שהוא יתיך אותו ויעשהו כצורתו, וממנו שיעשהו מזהב לא שיעשו כולו זהב כ"א מעץ או מאבן ויצפו אותו זהב, וזהו וצורף בזהב ירקענו שישים הזהב על הפנימי שהוא עץ או אבן או ברזל, ופעמים שלא יהיה צפויו זהב כי אם כסף, וזהו ורתוקות כסף צורף שהם השרשרות שמצפים בהם, הנה מאיזה מתכת שיהיה יצטרך לו פועל ואף שיהיה מעץ כאשר האיש הדל והרש ירים תרומתו שיבחר עץ לא ירקב עכ"פ יצטרך אל הפועל כי חרש חכם יבקש לו, וכל אחד מאלה בין שיעשה אותו מסכה ממתכת או אבן או שיעשה אותו זהב או כסף או עץ הצד השוה שבהם שכוונתם והשתדלותם להכין פסל לא ימוט כלומר שתהיה מלאכת הפסל קיימת ועומדת שלא תמוט, וגם זה מורה שהשרים העליונים אשר הפסילי' מורים עליהם אין הוראתם והשפעתם הכרחית תמיד כי פעמים תמוט ותחדל אם לא ירצה החרש הפועל אותם שהוא השי"ת שנתן בהם הכח ההוא.

ואחרי שביאר שצורות הפסילים נערכות ודומות לצורות העליונים ההם, ביאר ההבדל הגדול שיש ביניהם לש"י, ועשה ביאורו כולל בזוכרו שלשת העולמות שהם העולם השפל והעול' האמצעי והעולם העליון הרוחני שהם שלשה מדרגות הנמצאות, והמדרגה הרביעית היא המדרגה הבב"ת מהסבה הראשונה יתברך, ולכן דבר כנגד ארבעה המדרגות האלה מהנמצאות ועל עולם הגלגלים אמר הלא תדעו, לפי שיש בהם ידיעה קיימת בהקדמות הנדסיות הכרחיות, ועל עולם הרוחני העליון אמר הלא שמעת להיות ההשגה האמיתית בהם מדרך השמיעה והקבלה, ועל ההשגה האלהית אמר הלא הוגד מראש לכם רוצה לומר הלא הוגד על פי הנביאים בדרך הגדה מדרך ראש העולם וסבתו שהוא הש"י, ועל עולם השפל אמר הלא הבינותם מוסדות הארץ וזכר העולם השפל באחרונה כדי להמשיך בו הדבור, והוא אומרו היושב על חוג הארץ ולא קרא חוג הארץ הגלגל כי אם יסוד הארץ וסבובה כי על כל דבר כדורי יאמר לשון חוג כמו (איוב כו, י) חק חג על פני מים בחקו חג עד שהדבר המלאכותיי בדמותו בצלמו נקרא כן כמ"ש (ישעיה מד, יג) ובמחוגה יתארהו. ואמר שהשם יתברך הוא היושב על חוג הארץ ומעמידה כי הוא יושב וזן מקרני ראמים ועד ביצי כנים, ועם היות הכוכבים ושרי מעלה משפיעים על הארץ הנה הם כלים ואמצעיים ממנו יתברך, אבל הוא אלקינו ואין עוד אחר יושב על חוג הארץ רצה לומר שאין הטבע נוהג מנהגו תמיד כי הוא יושב על טבע הארץ לשנותו כרצונו בממשלה עליונה בב"ת, ולכן אמר ויושבי' כחגבים ר"ל שהם בערכו כחגבי', וגם רצה בזה שעם היותם כחגבים לקוטן שפלותן הנה הוא יתברך יושב על הארץ ועיניו

משוטטות בה, וזכר גם כן ממשלתו על השמים שהוא העולם האמצעי ואמר הנוטה כדוק שמים וימתחם כאהל לשבת ר"ל שהם כלים למעשהו והוא יתברך יושב עליהם כי הוא נטה אותם כאדם הנוטה אהל לעבוד עבודתו, וכמו שהאהל אינו דבר קיים מתמיד כבית כן המערכה השמימיית המתוחה כאהל להסיעה מצד אל צד כרצונו, כי על כן נקרא שדי להיותו משדד המערכות ומסיעם ומשנה אותם, ועל העולם העליון אמר הנותן רוזנים לאין שופטי ארץ כתהו עשה, וכבר ידעת מה שכתב הרב המורה שנקראו שופטים אלקים כמו שאמר (שמות כא, ו) והגישו אדניו אל האלקים, ואמנם השכלים הנבדלי' נקראו אלקים להיותם שופטים ומשפיעים בשפלים, ועל דרך זה אמר הנביא כאן עליה' רוזנים ושופטים, כי רוזני' הוא שם לשרים כמו (תהלים ב, ב) ורוזנים נוסדו יחד. ושופטים יאמר על הנמצאים המסודרים במעשיהם ומנהיגים את אחרים בסדור מוגבל עד שמזה הצד נקרא הש"י שופט, ובשרי מעלה נאמר (במדבר לג, ד) ובאלהיהם עשה ה' שפטים, הנה א"כ על הרוחני' שנקראו שרים אמר הנותן רוזנים לאין שופטי ארץ כתהו עשה רוצה לומר אותם השרים העליונים הש"י מסיר ממשלתם כרצונו, וזהו נותן רוזנים לאין שהוא בענין הנהגתם וזה לפי שאותם השרים שהם שופטי ארץ ומנהיגי האומות ברא אותם מהאפס המוחלט, ולכן מי שבראם יכול לשנות סדרם וזהו שופטי ארץ כתוהו עשה כלומר בתחילת הבריאה, ועליהם אמר אף בל נטעו אף בל זורעו ר"ל מחודשים הם כיתר הדברים כי קודם בריאת העולם לא נטעו במציאותם, ובל זורעו ונפרדו להנעת הגרמים השמימיי', אף בל שורש בארץ גזעם ר"ל גם לא היתה הנהגתם וממשלתם בארץ כאשר הוא היום, וגם פעמים אחרות כבר שדד הקב"ה מערכותיהם והשפעתם אם בימי המבול ואם ביציאת מצרים ובמעשה הנסים, ועל זה אמר וגם נשף בהם וייבשו בזמן העובר ולכן אינו מהבטל כי גם עתה הסערה תשאם כקש ויהיה נקל בעיני ה' לבטל כחותיהם והשפעותיהם.

ולהורות על היותם דברים מחודשים מפעולת פועל המשילם בדבר זורע זרע שיבש חציר נבל ציץ ודבר אלקינו יקום לעולם, ולכן היתה התולדה היוצאת מכל זה ואל מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש ר"ל כמו שמצאתם צורה נערכת לאלהותיכם התמצאו דומה אלי, זה באמת בלתי אפשר כי הוא יתברך קדוש ונבדל מכל דבר נברא, ולפי שזכר ענין השכלים הנבדלים במשל הרוזנים ושופטי ארץ ובמשל הדבר הנזרע ביאר אותו הענין כפי הנמשל, ועליו אמר שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה המוציא במספר צבאם שאמר זה על השכלים הנבדלים, ואמר שאו מרום עיניכם על עיני השכל שיביטו בעולם העליון המרומם ויראו שהלא הם כולם ברואים, והם מורים על גודל בוראם כי הוא

מוציא במספר צבאם לכולם בשם יקרא ר"ל בפרטיותם כמו שעושה האדון עם עבדיו שיקראם בשמותם לעובדו, ואם ראיתם שהם נצחיים בעתיד הנה אין זה מפאת עצמם כ"א מפאת הבורא ית' שמכחו הבב"ת בראם נצחיים, וזהו מרוב אונים ואמיץ כח של השי"ת לא נעדר מהם איש אחד כי הם נצחיים באישיהם, וכבר הבינו חכמים ז"ל בספרי ובתנחומא הפסוק הזה על השכלים הנבדלים, ואפשר לפרש הנותן רוזנים לאין שופטי ארץ כתהו עשה ושאר הפסוקים על הנמצאים השפלים, כי אחרי שזכר שהוא ית' יושב על חוג הארץ והוא נוטה כדוק שמים נתן המשפט בכל אחד מהם אם בנמצאים השפלים אמר הנותן רוזנים לאין, ולביאור זה צריך להעירך על מאמר א' נמצא לחז"ל במסכת חולין בפרק גיד הנשה אמר רב חננאל אמר רב ג' כתות של מלאכי השרת אומרות שירה בכל יום א' אומרת קדוש ואחת אומרת קדוש קדוש קדוש ואחת אומרת קדוש קדוש קדוש ה' צבאות, כי הנה העיר בזה שהנמצאים השפלים יובדלו מהש"י בשלשה הבדלים, הראשון בשהוא נצחי והם נפסדים, והשני בשהם גשמים והוא בלתי גשם, והשלישי בשהוא ית' בורא והם נבראים, והעולם האמצעי נבדל ממנו ית' בשני הבדלים מאלה בלבד, והם שהוא ית' בלתי גשם והשמים גשמי', ושהוא ית' בורא והמה ברואים, ולא ימצא ביניהם ההבדל האחר מהנצחיות וההפסד לפי שאין השמים נפסדים, והעולם הרוחני העליון יבדל ממנו ית' בהבדל אחד בלבד, והוא בשהוא יתברך בורא והמלאכים נבראים, כי שאר ההבדלים לא ימצאו ביניהם כיון שהם נבדלים מכל גשמיות ואינם נפסדים, ולזה אמר רב חננאל בשם רב שכת אחת אומרת קדוש והיא העולם העליון הרוחני שהשי"ת נבדל מהם בהבדל אחד בלבד כמו שזכרתי, וכת אחת אומרת קדוש קדוש שהוא העולם האמצעי שיבדילו השמים מהסבה הראשונה יתברך בשני הבדלים ולכן יאמרו שני פעמים ק"ק. ואמנם הכת האחרת והיא העולם השפל תאמר קק"ק ג' פעמים לרמוז על ההבדלים שביניהם אליו יתברך בשהוא בורא והם נבראים הוא נצחי והם נפסדים הוא בלתי גשם והם גשמיים, ולהיותו ית' נבדל מכל הנבראים ולא ישתתף אחד מהם בדבר מה, אמרה חנה (שמואל א' ב, ב) אין קדוש כה' כי אין בלתך ר"ל אין נבדל כמוהו יתברך שלא ישתתף בדבר נמצא אחר עמו.

והנה הנביא ישעיהו הביא כאן זכר שלשת העולמות, וזכר ראשונה העולם השפל והאמצעי כמו שזכרתי וזכר מיד ההבדלים המיוחדים בכל אחד מהם, וכנגד העולם השפל אמר הנותן רוזנים לאין והוא ההבדל הראשון שהם נפסדים והשם יתברך הוא נצחי, ועל ההבדל השני בשהם נבראים והוא יתברך בורא אמר שופטי ארץ כתהו עשה ר"ל שעשאם מתהו ויחזירם לתהו כרצונו, וביאר ההבדל הג' מהיותם גשמיים באומרו

אף בל נטעו אף בל זורעו והוא מאמר נאמר בתמיהה כאלו אמר עוד מלבד מה שאמרתי האם לא נטעו ולא נזרעו הדברים השפלים בהוייתם בל שורש בארץ גזעם, באמת אינו כך כי הם נטעו וזורעו ושורש בארץ גזעם והוא האות על גשמיותם וממנו ימשך ההפסד, וזהו וגם נשף בהם ויבשו וסערה כקש תשאם על דרך מה שאמר למעלה יבש חציר נבל ציץ, ואחר שזכר הבדלי השפלים זכר הבדלי השמים והבדלי השכלים המניעים אותם, ולפי שהם נצחיים חשש הנביא אולי יחשוב חושב שיש בהם אלהות, ולהשיב לזה אמר ואל מי תדמיוני ר"ל האם תדמיון אותי לאחד מהגרמים השמימיים, וגם כן האם אשוה לאותו כת האומרת קדוש פעם אחת בלבד שהם השכלים הנבדלים, ולבאר שלא יתדמה הקב"ה לא לגלגלים ולא למניעיהם הרוחניים אמר שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה ר"ל העליונים כולם אם השמים המתנועעים ואם הרוחניים המניעים אותם ראו נא בשכלכם שהם כולם נבראים ואני בורא, וזהו הבדל עצמי בינינו שאני מחויב המציאות והם אפשרי המציאה. ועוד זכר ההבדל השני הנמצא בגרמים השמימיי' מהיותם גשמיים ועליו אמר המוציא במספר צבאם שהם צבאות השמים שהשם יתברך מוציא אותם במספר ולכולם בשם יקרא, והמספר לא יצדק בהם כי אם במה שהם גשמיים. הנה אם כן יש בשפלים שלשה חסרונות ובשמים שנים ובשכלים אחד, ואמנם לענין נצחיותם השיב שבזה לא יתהלל המתהלל כי הנצחיות אשר בהם מורה על חוזק הפועל ויכולתו הבלתי בעל תכלית שברא אותם באופן כך מהנצחיות, וזהו אומרו מרוב אונים וגו' כלומר מרוב אונים וכח אמיץ מהבורא יתברך היה שאיש מהעליונים אשר זכר לא נעדר והם נצחיים. והיוצא מכל זה שהבורא יתברך הוא היכול הבלתי בעל תכלית ואין אחד משרי מעלה שיהיה לו יכולת מוחלט מבלעדיו ואין מי ימחה בידו ויאמר לו מה תעשה. והותרה בזה השאלה החמשית.

ומצאתי לחז"ל בספרי ובתנחומא שני מאמרים קשי ההבנה על הכתוב הזה כי הנה בספרי אומר, ר"מ אומר בשם רבי דוסתאי כתוב אחד אומר מונה מספר לכוכבים וכתוב אחד אומר המוציא במספר צבאם היאך יתקיימו שני כתובים הללו, מגיד שאין שם לא השם שנקרא עכשו נקרא לאחר זמן, וכה"א ויאמר אליו מלאך ה' למה זה תשאל לשמי והוא פלאי איני יודע אי זה שם אני מתחלף ע"כ. ובתנחומא אמרו כתוב א' אומר לכולם בשם יקרא וכתוב א' אומר לכולם שמות יקרא אם שמות למה שם ואם שם למה שמות, אלא כשהקב"ה מבקש הוא קורא לכולם באחד וכשהוא מבקש קורא לכל א' וא' בשמו גבריאל מיכאל ע"כ. וראוי שתעויין כוונתם בזה:

פסוק כז

למה תאמר יעקב וכו' עד החרישו אלי איים: דעת המפרשים שישראל מפני תוקף צרות הגלות ואורכו העצום היו מסתפקים בפנת ההשגחה, והיו חושבים שהשם יתברך לא משגיח בענינם כי אלו היה משגיח בהם לא היה עוזב אותם בידי האומות כל הזמן הארוך הזה, ושאומרו נסתרה דרכי מה' ומאלקי משפטי יעבור הוא כפל ענין במלות שונות כי משפטי פירוש ריבי כלומר שלא היה משגיח בריבם כיון שלא היה מעניש את האומות על צרותיהם, ושביאר להם פנת ההשגח' מפאת בריאת העול' ומפאת תנועת הגלגל שהוא מניעו המורה על יכלתו, ושלאומ' שיאמ' אם היה משגיח בענינם איך נתאר כ"כ הגלות, (כח) השיב אין חקר לתבונתו ר"ל אין אנחנו יכולים להשיג תכלית כוונתו וחכמתו באורך הגלות הזה, (כט) אבל האמת עכ"פ יהיה שהוא יתן ליעף כח שהוא ישראל, (ל) ויעפו נערים וייגעו שהוא משל לאומות זה דרכם. ופשט הכתובים בלתי מתישב כפי פירושם כי בריאת העולם אינה טענה על ההשגחה ומאמר אין חקר לתבונתו אינו אין חקר לאורך הגלות, וראיתי מי שפירש שדבר הנביא מענין הבריאה אלקי ה' בורא קצות הארץ רוצה לומר הבריאות הגדולות והקטנות כי הם קצוות הנבראים, ומה שלא קבל הפחות צורת הנכבד לא היה באמת קוצר יד ממנו יתברך כי לא ייעף ולא ייגע, וגם לא היה זה לחסרון ידיעה כי אין חקר לתבונתו, אבל האמת בדבר הזה הוא כי הוא נותן ליעף כח והוא ההיולי והחומר הראשון לכל הנבראים השפלים, שהוא עיף בטבעו לקבל הצורות כי הוא ממוצע בין ההעדר והפעל והקב"ה נתן בו אותו הכוחות הנמצ' בו לקבל הצורות זו אחר זו, וכבר חלק במציאות זה בלי ספק עצמה רבה אליו להיותו בטבעו אין אונים, ובזה חכמת הבורא וגדולתו ניכרת לכל יודעי דעת ולא יטעו כי אם הסכלים הנערים, וזהו ויעפו נערים וייגעו וגומר, ואם הוא יתברך עשה כן ונתן כח לקבל המציאות לדבר חסר אשר כזה כל שכן שיתן כח ועצמה לעבדיו (לא) וזהו וקוי ה' יחליפו כח וגומר, וכמה רחוק' כונת הנביא מזה הפירוש.

אבל הנראה אלי כפי אמתת הפשט הוא שישראל מתוך צרותיהם יאמרו מה זאת עשה אלקים לנו בגלות הארוך הזה ואיך התאפק השם על רשעת הגוים, אין זה כי אם לאחד משני דברים אם להעדר ידיעתו בפרטים שהוא לבד יודע המינים לא הפרטים ולזה לא יעשה משפט בהתגבר האומות הסכלות עלינו, ואם להעדר ההשגחה שאף ע"פ שנאמר שידע וישיג הדברים הוא עוזב אותם למאסו בהם, ולכן אמר למה תאמר יעקב אתה יעקב בן דעת וישראל אשר בך אתפאר, למה תאמר נסתר' דרכי מה' ר"ל שאינו יודע שהוא בהפך כי יודע ה' דרך צדיקים, ולענין העדר ההשגחה שהיו אומרים אמר ומאלקי רוצה

לומר מהמנהיג והמשגי' משפטי יעבור ר"ל שלא יחוש להשגיח בו ולכן בא להוכיח שתי הפנות רצה לומר פנת הידיעה ופנת ההשגחה, וכדי לאמת פנת הידיעה האלקית אמר הלא ידעת אם לא שמעת אלקי עולם ה' בורא קצות הארץ כלומר הלא ידעת מדרך עיון וחקירה אם שמעת מדרך הלמוד והקבלה שהשם יתברך מלבד מה שהוא סבה שומרת לעולם על דרך הצורה, ועליו אמר אלקי עולם ה' הנה הוא לו עוד סבה פועלת והוא פועל העולם ובורא אותו על דרך הפועל שזה מורה בהכרח על היותו מחודש בכוונה ורצון, וכמו שבארתי ברחבה במאמר שמים חדשים אשר עשיתי בעיון השני ממנו, ועל זה אמר בורא קצות הארץ ואומרו קצות הארץ הוא להעיר על כדוריותה ועגולה שהיא כנקודה בתוך עגולת הגלגל המקיף, והשם יתברך בראה להיותה מרכז העולם, ואם הוא יתברך בראה איך לא ידע כל ענין כי הנה הפועל בהכרח הוא שידע פעולתו, וכמאמר המשורר הנוטע אזן הלא ישמע (תהלים צד, ט), ואין לך שתאמר שבתחילת הבריאה היה יודע ועתה אבד ידיעתו כי הוא יתברך לא ייעף ולא ייגע ובכחו אז כחו עתה, וזה ממה שיורה שאין חקר לתבונתו רוצה לומר שידיעתו ותבונתו, והיא הפנה הזאת היא ידיעה בב"ת לא תפול עליה החקירה ולא תושג אמתתה. ואפשר לפרש הקב"ה ברא הארץ רוצה לומר סופה ותכליתה האם לא היתה הארץ יותר גדולה ממה שהיא לא היה להעדר היכולת, כי לא יעף ולא ייגע אלא שכן גזרה חכמתו וזהו אין חקר לתבונתו, ולבאר הפנה השנית שהיא ההשגחה אמר נותן ליעף כח רוצה לומר הלא תראה שהוא נותן בכל יום ויום ליעף כח ולאין אונים שהוא יותר מהעיף לא לבד יתן כח מה אבל גם עצמה ירבה והיא החזוק העצום ירבה לו, ועוד אתה תמצא בעולם שייעפו נערים וייגעו ובחורים כשול יכשלו עם היות היגיעה בלתי נמצאת בהם לחזוק חומם ושמירת לחותם הטבעי, ותראה עם זה שאותם שהם קווי ה' יחלי' כח יעלו אבר כנשרים עד שירוצו ולא ייגעו ילכו ולא ייעפו, וזה ראיה גמורה על השגחתו כיון שאותם המקוים אליו ומיחלים לחסדו יעשה עמהם להפליא בתתו להם כח חוץ מהמנהג הטבעי, ובהפך לרשעים שבנערותם ובחרותם שהאומץ להם דבר טבעי ייעפו וייגעו, וכבר דרשו זה חז"ל על ישראל ופרעה על הים להורות שלא אמר הנביא כל זה כמיעד מה שיהיה כ"א כמגיד מדותיו של הקב"ה ופעולותיו להיותם טענה מבוארת על השגח', ואמנם למה המשיל קווי ה' כנשרים כתב רב סעדיה גאון כי הנשר לעשר שנים יעלה מעלה מעלה עד פני רקיע שמים ויקרב לחום יסוד האש ועם השריפה יפיל עצמו לים וימרט ויתחדש אח"כ ויעלה אבר וישוב לימי עלומיו, וכפי הפשט המשילם כנשרים לפי שיעפו יותר משאר העופות ולא ייגעו:

פרק מא

פסוק א

החרישו אלי איים וכו' עד קרבו ריבכם. עתה ידבר הנביא כנגד האומות האומרים שאינו מכת האפשר שישראל בהיותם בתכלית השפלות והמיעוט יוושעו ויגברו על אויביהם, ויאמר כנגדם החרישו אלי איים רוצה לומר אנשי האיים שתקו ושמעו דברי, ולאומים יחליפו כח לבקש טענות להתוכח עמי, ואחר שישמעו דברי אז ידברו טענותיהם באופן שאני והם יחדיו למשפט נקרבה.

פסוק ב

ואמנם אומרו מי העיר ממזרח וגומר ושאר הפסוקים פירשם הראב"ע על כורש שבא על מלכות בבל מן המזרח כמו שאמר (ישעיה מו, יא) קורא ממזרח עיט, וכבר יתישב כל הפרשה היטב כפי זה הדעת.

אבל יותר נכון אצלי לפרשה ע"ד חז"ל שאמרו שעשה להם הנביא טענה מענין אברהם שהיה אדם יחידי מי הוא העירו לצאת מארץ מולדתו ארץ מזרח כמ"ש ארצה בני קדם, ואומרו צדק יקראהו לרגלו פירשו בו שבכל מקום שהיה הולך רגלו היה קורא ומלמד לבני אדם הצדק האלקי והאמת אשר השיג כמו שאמר (בראשית יג, ד) ויקרא שם אברהם בשם ה', ואפשר שקרא את אברהם צדק לפי שהוא היה עצם הצדק והאמת, ויאמר מי העיר ממזר' את צדק וההתעוררו' הוא שיקראהו לרגלו כלומ' שילך לרגלו מארצו וממולדתו ומבית אביו אל הארץ אשר הראהו, ומי הוא גם כן שנתן לפניו גוים ומלכים ורדה בהם והם כדרלעומר והמלכים אשר אתו שרדף אותם אברהם במתי מעט ונפלו בידו, ונתן כעפר חרבו ר"ל שחרבו היחידה נתנה השי"ת כאילו היו עמו עמים רבים כעפר האדמה וקשתו פורח באויר כאילו היה קש נדף, (ג) רדף אותם ועבר בשלום, כי לא מת אחד מאנשיו במלחמה כארח שלא בא בו מימיו, (ד) ואמנם אומרו מי פעל ועשה קורא הדורות מראש אינו דרך שאלה כמו שפירשו אותו המפרשים אבל הוא הודע' כי אותו האל שפעל ועשה כל זה לאברהם לא עשאו בעבורו כ"א להיותו קורא הדורות מראש, כי להיות אברהם ראש האומה וההתחלה הרבה השם יתברך עמו נפלאותיו, וכאילו מימי אברהם היה הקב"ה קורא הדורות כולם מאותו ראש שהוא אברהם. וא"כ מה שעשה אז יעשה עתה גם כן, וזהו אני ה' ראשון ואת אחרונים אני הוא רוצה לומר אני ה' עם האב הראשון אברהם וכן אני ה' עם האחרונים בניו אשר בגלות, וכאלו גלה בטענה הזאת שכל מה שאירע לאבות סימן לבנים כי כמו שהעיר הקב"ה את אברהם לצאת מארצו וללכת אל ארץ כנען כך יעיר את בניו לצאת מארצותם בגלות וללכת לארץ

הנבחרת, וכמו שנתן לו כח בהיותו יחידי להתגבר על מלכים הרבה כן יתן כח בבניו להתגבר על אויביהם, והנה כל המלות האלה שבאו בנבואה הזאת בלשון עתיד הם עתיד במקום עבר, צדק יקראהו לרגלו, יתן לפניו גוים, ומלכים ירד, יתן כעפר חרבו, ירדפם יעבר שלום אורח ברגליו לא יבא, שכולם הם ספור מה שעשה לאברהם, והנה אמר' הנביא בלשון עתיד בהיותם דברים שכבר היו להגיד שזה הענין ודוגמתו יהיה בעתיד בגאולת ישראל.

פסוק ה

ואמנם אומרו עוד ראו איים ויראו אפשר לפרשו כפי דרך הראב"ע שיראו גבורת כורש, ושסמך אל תיראי תולעת יעקב להגיד שימותו בבבל בחוריה וגבוריה וינצל ישראל אשר היה בתוכה וכפי מה שפירשתי, ויורה עליו מאד סגנון הפרשה יש לפרשו על המלכים והגוים שנצח אברהם שראו אותו פלא שנצח ד' מלכים גבורים וחזקים, וייראו ממנו מקצות הארץ והיו מתקבצים הגוים (ו) ואומרים איש אל רעהו יעזורו ולאחיו יאמר חזק מפחד אברהם והיו מפני זה מתפללים לאלהיהם, (ז) זהו ויחזק חרש את צורף שהחרש הוא העושה הפסל מעץ או אבן או מתכת והוא מחזק אותו כמו שהצורף יצפהו, וזהו את צורף שיחזק אותו ויכינהו לפעול הצורף בו, ואומרו מחליק פטיש את הולם פעם הוא לדעתי כפל ענין במלות שונות כי החרש הוא מחליק פטיש והולם פעם הוא הצורף שהולם פעמים מועטות לא רבות כחרש, כי החרש הוא ברוב מלאכתו מחליק הפטיש והצורף שמלאכתו מועטת אמר עליו הולם פעם, וכפי המפרשי' מחליק פטיש והלם פעם כולו נאמר על הצור' שהוא יחליק את הפטיש להכות בו טסי הכסף או הזהב להולם, והול' נאמ' על המכ' כמו והלמה סיסרא (שופטים ה, כו), וההולם יהיה עם הפעם שהוא הסדן שמכין עליו, ויונתן עשה פטיש המקבת הגדולה ופעם הקטנה כי כן דרך הצורף להכות על הפסל, ישמח ויאמר טוב הוא ויחזקהו במסמרים כדי שלא ימוט היום או מחר טס הכסף או הזהב מעל פסל העץ או האבן או המתכת.

ואפשר לפרש ראו איים וייראו על האומות בזמן הגאולה שיקחו מישראל פחד ויראה רבה ויתקבצו אלו עם אלו אליהם, ולאמר איש אל רעהו יעזורו וכן יצעקו אל אלהיהם ויעשו הפסילים והם הטלסמאות להוריד ולהזיל רוחניות הכוכבים עליהם להצליח במלחמותיהם, ולדעת מה זה ועל מה זה כי יפלא הדבר בעיניהם, ולכן יאמרו לדבק טוב הוא רוצה לומר שיאמרו שטוב והגון להם להדבק באלהיהם, וכן יחזקום במסמרים כדי שלא ימוט ויהיה סימן להם שלא ימוטו ממלכותם ומעלתם, הנה אם כן היה כלל טענת

הנביא שיהיה ענין ישראל עם מיעוטם כמו שהיה ענין אברהם בהיותו יחידי, והותרה בזה השאלה הששית.

פסוק ח

ולזה אמר מיד ואתה ישראל עבדי שעשה דמיון בעם לענין אברהם אביהם כלומר ואתה ישראל עבדי ישראל אשר בחרתי בך כמו שבחרתי באברהם הנה להיותך זרע אברהם אוהבי, עשה אעשה לך כאשר עשיתי לו כי כמו שקראתי אותו ממזרח והוצאתיו מיד נמרוד והבאתיו אל אדמתי, ככה (ט) החזקתיך מקצות הארץ ומאציליה קראתיך ר"ל החזקתי בך בהיותך בגלות בקצות הארץ מפוזר ומפורד בין העמים ומאצילי הארץ ומלכיה קראתיך לצאת משם כמו שיצא אברהם מאור כשדים, ובאו כאן הדברים עבר במקום עתיד כי כן דרך הנבואות לאמת הדברים כאילו הם כבר במציאות. ורש"י פירש אשר החזקתיך לקחתיך לחלקי כמו וישלח ידו ויחזק בו (שמות ד, ד) מקצות הארץ משאר האומות ומאציליה מן הגדולים שבהם קראתיך בשם לחלקי ובחרתיך ולא מאסתיך כעשו שנאמר (מלאכי א, ג) ואת עשו שנאתי, אבל כפי פשט הכתובים הכל הוא דמיון מישראל לאברהם וזהו אומרו ואומר לך עבדי אתה כמו שהיה אברהם, ואמר בחרתיך ולא מאסתיך כלומר בחרתיך בראשונה ולא מאסתיך אע"פ שישבת בגלות זה כמה שנים וכמו שאברהם התאמץ כנגד המלכים ולא נתירא ולא פחד מהם כן (י) אל תירא מהגוים אשר אתה בקרבם, וזהו אל תירא כי עמך אני אל תשתע כי אני אלקיך ופירוש אל תשתע אל תתרפה לא ירפו ידיך מגזרת שעו מני אמרר (ישעיה כב, ד) שפירושו הרפו, ובב"ר דרשוהו אל תהיה כשעוה כהמס דונג מפני אש וכן פירש"י, ונתן הסבה בחזקו ואמצו באומרו אמצתיך אף עזרתיך אף תמכתיך בימין צדקי (יא) הן יבשו ויכלמו כל הנחרים בך וגומר, וענין רוב תוארי ההתחזקות האלה הוא כי העזר שיבא לגוים במלחמה יהיה באחד משני פנים אם בתוספת כחו וגבורתו ואם בהחליש כח האויבים, ואם תגבורת האדם בעצמו יהיה אם בדברים טובים בדברים נחומים, ואם בתוספת רוחו בקרבו ואם בהתאמצות איבריו, ולכן אמר אמצתיך בדברים אף עזרתיך באומץ הלב, אף תמכתי' בימין צדקי שהוא חוזק האיברים ולכן אמר בימין צדקי, ואמנם בהחליש את האויב אמר הן יבשו ויכלמו כל הנחרים בך רוצה לומר שילבשו בושה וכלמה ולא אומץ לב כיון שאינם מצליחים במלחמותיהם, וקרא לאויבים נחרים לשון כעס וחרון אף כמו בני אמי נחרו (שיר השירים א, ו), כי רוצה לומר אותם שנתמלאו חרון אף בך יהיו במעשיהם כאין ויאבדו במלחמה ואתה אף על פי שאתה עיף ויגע (יב) תבקשם כי תעצור כח נגדם ותבקש אותם והם יברחו ממך, ולכן לא תמצאם כי

יפנו אליך עורף אותם שקודם לכן היו אנשי מצותיך שהוא מלשון ריב כמו הן לריב ומצה תצומו (ישעיה נח, ד), והסבה לשלא תמצאם הוא לפי שלא יעצרו כח להלחם בך, וזהו יהיו כאין וכאפס אנשי מלחמתך, והתבונן יופי מליצת הנביא וספוק לשונו שאמר בענין אחד שלש לשונות אנשי ריבך אנשי מצותיך אנשי מלחמתך, ואמר שכל זה ר"ל מגבורתם ומחולשת האויבים יבא מהשגחת השם יתברך לא בדרך טבע, וזהו (יג) כי אני ה' אלקיך מחזיק ימינך האומר לך אל תירא אני עזרתיך, ולא איש אני ואכזב ובן אדם ואתנחם, ולפי שישראל יספקו בייעוד הזה אם מפני מיעוטם שנתמעטו בגלות כל כך שלא נשאר מהם כ"א שנים שלשה גרגרים בראש אמיר, ואם לדלותם ועניותם שכלתה פרוטה מן הכיס ואין להם דבר לאכול, לזה הביא אחר זה שתי פרשיות לנחמם על כך, אם לענין המיעוט אמר (יד) אל תיראי תולעת יעקב רוצה לומר אל תירא יעקב שאף ע"פ שאתה חשוב כתולעת ואנשיך הם כמתים בגלות, כי לרמוז לזה אמר מתי ישראל ולא אמר עם ישראל לרמוז ללשון המות אע"פ שהוא נקוד שב"א ועיקרו לשון עם, והענין כי מתי מספר יהיו, אל תירא מזה לפי שרבים אשר אתנו מאש' אתם כיון שאני עזרתיך נאם השם, ואינך נגאל בדרך טבע לשתצטרך לרבוי עם כשאר העמים וגבורתם כי גואלך קדוש ישראל, והנה יהיה ענינך כענין המורג שהוא מברזל שעם היותו יחידי וקטן הוא מוכן לחתוך בו הרים וגבעות גדולים כך אתה, (טו) הנה שמתיך למורג חרוש חדש רוצה לומר מורג מחתך חדש בעל פפיות שתדוש ותדוק ההרים והגבעות שהוא משל למלכים ולאומות, עד (טז) שתזרם ורוח תשאם וסערה תפיץ אותם והוא משל להפלגת החרבן שיבא עליהם לא שישראל יעשו אותו אלא שהקדוש ברוך הוא יעשה אותו בסבתם והם יהיו סבתו, ולכן אתה תגיל בהשם ובקדוש ישראל תתהלל.

ובמכילתא תזרם ורוח תשאם החטים והקש והתבן מדיינין אלו עם אלו החטים אומרים בשבילנו נזרע' השדה והקש אומר בשבילי נזרעה השדה והתבן אומר בשבילי נזרעה השדה, אמרו להן החטים תבא השעה ואתם רואים בשביל מי נזרעה השדה, כיון שהגיע שעת הגורן התחיל בעל השדה נטל את הקש ושרפו ואת התבן השליכו והחטין מעמידן התחילו הכל מנשקין אותם, כך ישראל ואומות העולם מדיינין אומות העולם אומרים בשבילנו נברא העולם אמרו להם תבא השעה ואתם רואים בשביל מי נברא העולם שנאמר תזרם ורוח תשאם וסערה תפיץ אותם ועתה תגיל בה' בקדוש ישראל תתהלל עד כאן. העירו בזה שישראל הם תכלית העולם השפל והם בערך החטה והאומות בערך הקש והתבן, ואחרי שהשיב על מיעוטם השיב על דלותם והמשיך הענין בצמא למים, וזהו אומרו (יז) העניים והאביונים מבקשים מים ואין שהוא משל על חסרונם ודלותם,

וגם בזה ימלא השם חסרונם כמו שאמר אני ה' אענם אלקי ישראל לא אעזבם, והוא (יח) שאפתח על שפיים נהרות והשפיים הם ההרים והגבעות, וכן אשים מדבר לאגם מים רוצה לומר במקום הבלתי מובן אליו אתן להם חסרונם, וכן (יט) אתן במדבר ארז וגומר, והעצים האלה הם העושים צל כי המים והצל במדבר ובימות הקיץ הם תכלית התענוג, והכל משל להפלגת ההצלחה והשלוה.

ורש"י פירש כל זה שהוא משל לחזרת השכינה והנבואה, ושאומרו העניים והאביוני' מבקשים מים הוא שנבא הנביא על אחרית לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דבר ה' (עמוס ח, יא) ישוטטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו (שם), וכשישוב אפו יכין להם מים ישכון שכינתו ורוחו בפי הנביאי', והנהרות הם משל ללב מבין התורה והנבואה, ושהמדבר שהוא מקום השמם מבלי יישוב הוא משל אל המקומות שלא היה שם חכמת תורה, ואמר שיתן שם ארז שטה והדס שמן וגומר שהם מיני יישוב, כלומר שיתן בהם כל מיני חכמה וטובה ושלום עד כאן, וגם נכון הוא שלפי שאולי יתיאשו ישראל מן הגאולה בעבור ראותם העדר הידיעה ושפלות אנשי התורה, ושהיו ימים רבים שלא מצאו חזון מה', לכן הוצרך הנביא לנחמם על זה ולהודיעם כי כבוד ה' ונבואתו ישכנו עליהם כירחי קדם ותמלא הארץ דעה את ה', (כ) ונתן הסבה בכל זה למען יראו העניים והאביונים ההם שזכר וגם האומות כולם וידעו וישימו לב וישכילו יחדו כי יד ה' עשתה זאת וקדוש ישראל בראה רוצה לומר שהוא פעל נסיי ושמי שברא העולם ברא הפליאה הזאת: הנה התבארו הפסוקים האלה כולם על זאת הכוונה לעתיד, והראב"ע נמשך לשטתו פי' העניים והאביוני' על העולי' מבבל בפקידה לירושלם שהיו עניים ואביונים ובצמא באו בדרכים ההם, ולכן חתם הדברים כי יד ה' עשתה זאת וקדוש ישראל בראה רומז לפקידת כורש, ומה שכתבתי הוא היותר נכון ואמיתי וכפי המשך הכתובים וסדר הפרשה:

פסוק כא

קרבו ריבכם יאמר ה' וכו' עד הן עבדי אתמך בו: עתה ידבר הנביא כנגד האומות, ופירשו המפרשים קרבו שהוא צווי מפעל הדגוש והוא כמו הגישו שנזכר אחריו, ואפשר לפרשו מפעל עבר יאמר הנביא אחר ששמעתם כל מה שנבאתי למעלה דעו באמת כי קרבו מלחמותיכם וצרותיכם, ואע"פ שאמר ריבכם בלשון יחיד ימצאו כמוהו רבים בנבואות, ולכן ראוי לכם שתגישו עצומותיכם רוצה לומר כל החוזק וההתעצמות אשר לכם להציל אתכם, ואם נביאיכם מבטיחים אתכם שלא יהי' ולא יקום כאשר נבאתי (כב) יגישו אלינו ויגידו לנו את אשר תקרינ' כי כמו שאני בשם ה' מלך יעקב נבאתי כל העתידות

האלה בשם אלהיהם ככה יגידו מה שיהיה, ואם על כל פנים נצטרך לפרש קרבו צווי בעבור אומרו ריבכם בלשון יחיד, יאמר אליהם הקריבו מלחמתכם והגישו חזקכם ותעצומותיכם יאמר מלך ישראל, והוא ע"ד התיצב והכן לך (ירמיה מו, יד), ואם יש קוסמים או מגידי העתידות שיאמרו בהפך זה יגישו ויגידו לנו את אשר תקרינה, ולפי שידיעת הדברים הנעלמים הוא אם מהדברים העוברים ואם מהדברים העתידים להיות, נתן להם הבחינה שיכירו מהנעלם אם מה שכבר היה וממנו ישפטו כל העתיד שמה שהיה הוא מה שיהיה, או יגידו העתיד להיות וממנו יודע מה שהיה בעבר לפי שהידיעה מן העבר אל העתיד ידיעת סבה שיודע העתיד להיות בידיע' סבתו שכבר היה, והידיעה מהעתיד אל העבר היא ידיעת ראיה מהמאוחר אל הקודם, וזהו שאמר הראשונות מה הנה הגידו שהם הדברים שכבר עברו, ואז נשימה לבנו ונדעה אחריתם כי מפאת הסבה יודע מסובב או הבאות השמיעונו והם הדברים העתידים, (כג) ואז יהיה כאילו תגידו האותיות לאחור כלומר שאם הם יגידו העתיד הנה באמת אותה הידיעה מהאותיות רוצה לומר מהדברים הבאים העתידים להיות תשמש לאחור לדעת סבתו שכבר היה, ותהיה ה"א הגידו האותיות לאחור משמשת במקום תיו, וכבר הביא רבינו יונה השמוש הזה, ואותיות הוא מלשון אתא בקר (ישעיה כא, יב) הדברים העתידים לבוא, ולאחור הוא מה שכבר עבר כי כמו שיקרא העתיד לפנים ככה העבר יקרא לאחור, הנה אם כן נתן בבחירתם שיגידו אם מהעבר לעתיד או מן העתיד לעבר.

והנה לא פירשתי הגידו האותיות לאחור שיגידו הדברים העתידים להיות בסוף ואחרית הימים כמו שפירשוהו המפרשים, לפי שיהיה המאמר כפל ומותר אחרי שכבר אמר הראשונות מה הנה הגידו, ואמר שכאשר פסיליהם יאמרו הדברים העוברים או העתידים הנעלמים ידעו כי הם אלקים בידיעת הנעלמות, וגם יאמינו שמלבד הידיעה יש בהם כח להטיב ולהרע ואומרו ונשתעה רוצה לומר ונספרה, ונראה יחדיו רצה לומר שהם יסתכלו בדבר וידברו בו ויראו כולם בני ישראל והאומות באלהותם, אבל באמת כל זה שקר כי אין בהם ידיעת העבר ולא העתיד ולא הטובה ולא הרעה, (כד) וזהו אומרו הן אתם מאין ופעלכם מאפע תועבה יבחר בכם והמפרשים פירשוהו על האלוהות והפסילים, ולי נראה שלא אמרו כ"א על האומות שכל ימיהם יכלו, כאין כלומר בדבר שאין בו ממשות והוא הורדת הרוחניו' מהכוכבים על העובדים אותם, ולכן אמר ופעלכם מאפע רצה לומר פעולותיכם והשתדליותיכם במלאכה ההיא אפע ואפס היא באמת, ולכן איש תועבה יבחר בכם ולא איש ישר השכל ונקי הסברא, ויהיה תועבה כמו ואני תפלה שפירו' איש תפלה איש תועבה, ויש מפר' אפע מלשון אפעה פעלכם מעשה

הנחש שממית למי שידבק בו, ורש"י פי' מאפע לשון פעייה וצעקה אינכם אלא פועים ומרימין קול להטעות בדברי כזב, ואמנם אומרו אחרי זה (כה) העירותי מצפון ויאת י"מ אותו נבואה חדשה על כורש מלך פרס שהעירו השם מצפון לבוא על בבל לשחתה, כי פרס צפונית לארץ ישראל היתה, ורמס את סגני בבל כטיט בין רגליו וזה היה הגואל הראשון לציון ובימיו היה מבשר לירושלם חגי זכריה ומלאכי. ויש שפירשוהו על משיח צדקנו ושלא פי' כאן את מי העיר, והוא מה שיאמר אחר זה הן עבדי אתמך בו, ומה שאמר מצפון וממזרח הוא לפי ששם עשרת השבטים בלחלח וחבור נהר גוזן וערי מדי ואותה ארץ היא צפונית מזרחית, ועליו פירשו הפסוקים.

ולי נראה שהעירותי מצפון ויאת אינו ממזרח שמש יקרא בשמי, כי קשור הכתובים הוא כך שאחר שזכר הנביא שלא היה שום מגיד העתידות באומות עם כל פסילי טלסמאותיהם, ספר שלא היה כן בישראל כי היו ביניהם נביאים ינבאו על העתידות, וזהו אומרו העירותי מצפון ויאת ואמר זה על מלך אשור שבא על שמרון ולכדה ונבוכד נצר שבא על ירושלם, ועליהם אמר מצפון תפתח הרעה על כל יושבי הארץ וכאלו אמר לא כן אנכי עם ישראל כי אני העירותי מצפון לבוא עליהם ובא לזה אומרו בלשון עבר לפי שכבר נחרבה שמרון כשנבא נבואה זו, וכן עתה אומר שיבא ממזרח מי שיקרא בשמי, ויבא סגנים רוצה לומר על סגנים כאלו הם חמר שירמסוהו ברגליו וכמו היוצר עושה כלי החרס שירמס טיט כן ירמוס זה אשר יבא ממזרח את שם ה' את סגני הארץ ומלכיה, והוא המלך המשיח שתהיה התחלתו מפאת מזרח, יונתן תרגם אותיתי רגלאי מלך תקיף ברוח צפונ' וייתי ובמפק שמשא בגבורתי' ממדינח' אגבריניה, לשמי, ונרא' שהוא מפרש העירותי מצפון ויאת על מלכי בית דוד שגלו לבבל וממזרח שמש יקרא בשמי על המלוכה העתידה לחזור לבית דוד באחרית הימים, וממזרח שמש הוא משל שיהיו אז מלכי בית דוד מתחזקים בגבורה ותוקף נמרץ כצאת השמש בגבורתו מן המזרח.

ואפשר עוד לפרש הכתוב הזה באופן אחר כדי שלא תחסר מלת על באומרו ויבא סגנים יאמר ממזרח שמש יקרא בשמי ויבא רצה לומר שמלך המשיח מפאת המזרח יקרא בשם ה' ויבא משם, סגנים כמו חמר רצה לומר הסגנים ומלכי האומות יהיו בימים ההם כמו חמר רפש וטיט, והוא כמו היוצר שירמס טיט כך ירמסם, הנה אם כן זכר הנביא בשם השם ייעוד רע שייעד על ישראל וייעוד הטוב שייעד עליו, ועליהם אמר (כו) מי הגיד מראש ונדעה כלומר מי מאלקי האומות וכוכביהם יגיד אותם מראש, רוצה לומר מאותו שיבא ממזרח שהוא הראש או מלפנים מהייעוד שאמר בראשונה לבוא

מלך בבל על ירושלם, מי מהאלוהות שהגיד בשני הייעודים טרם בואם, וכשתבא הגזרה נאמר שנבואתו צדק לפי שהנבואה תורה על מעלת המנבא יתברך ועל שלמות הנביא המשמיע דבריו ועל שלמות האומה שנמצאה הנבואה בתוכה, לכן אמר עליהם אף אין מגיד רוצה לומר אין מגיד שהאלוה או הכוכב שיעבדו אותו אין בידו להגיד דבר נעלם, אף אין נביא שישמיע דבריו לעם, וגם אין עם ראוי לחול נבואה בתוכו כישראל והוא אומרו אף אין שומע, ואמר אמריכם כאלו ידבר עם האלוקות, ועניני באמת אין מגיד ואפילו שיהיה לו כח להגיד, אין אדם שתהיה לו הכנה להיותו משמיע דברי הכוכב, ואפילו שיהיה הכוכב מגיד ונביא משמיע אין העם מוכן לשמוע דברי הכוכב כל שכן שאין לו ידיעה, ואין בנביא הכנה ואין בעם זכות, וחזר לטענתו ואמר (כז) ראשון לציון הנה הנם רוצה לומר משני הייעודים שזכרתי, הנה הייעוד הראשון שיעדתי על ציון מהגלות ע"י מלך בבל הנה הנם כלומר הרי ראיתם אותו מתקיים, ולכן האמינו גם כן שהאחרון בלי ספק יתקיים כמוהו של ירושלים מבשר אתן, והוא מ"ש ממזרח שמש יקרא בשמי שהוא יבשר הגאולה, ואמר הנביא על זה (כח) וארא ואין איש רוצה לומר והנה ראיתי בזמן ההוא שבאומות לא יהיה איש גבור להלחם, וג"כ מהם אין יועץ לשאשאלם וישיבו דבר, וכיון שאין בהם לא גבורה ולא חכמה וידיעה (כט) הן כולם און, וזהו בכלל אפס מעשיהם בגבורה רוח ותהו נסכיהם בהורדת רוחניות הכוכבים אשר עבדו אותם:

פרק מב

פסוק א

הן עבדי אתמוך בו וכו' עד כה אמר האל השם בורא השמים ונוטיהם. יש מפרשים זאת הפרשה על צדיקי ישראל, והגאון רבינו סעדיה פיר' כפי מה שהגיד ה"ר אברהם אבן עזרא על כורש, וה"ר אברהם פירש אותה על הנביא שעל עצמו היה אומר הן עבדי אתמוך בו וגומר, ונראה שכל אלה החכמים הוכו בסנורים ולא ראו שהכתובים האלה כולם אי אפשר לפרש' כפי הסברה הישרה כי אם על מלך ישראל מבית דוד וענינם שלפי שזכר למעלה שממזרח יקרא בשמו ויבא בא לבאר עתה מי הוא זה אשר יבא ממזרח ויקרא בשם ה' ומה תאריו ועניניו, וזכר ממנו תאר ראשון והוא שיהיה בחיר ה' ואהוב לפניו ושיהיה יושב על כסא דוד עבד ה', וכאלו אמר הן עבדי דוד שהוא הנקרא כן גם עתה אתמוך בו כי באיש מזרעו אבחר לנגיד וזהו המשיח, והוא יהיה אותו דוד בחירי. שרצת' נפשי בו כשהמלכתיו על ישראל, ונתתי רוחי עליו כמו שאמר רוח

ה' דבר בי (שמואל ב' כג, ב), ולכן גם עתה דוד וישב על כסאו, משפט לגוים יוציא, ואמר הן עבדי אתמך בו לפי שהוא דבור המשלייי כמו המלך הנשען בעבדו נאמן ביתו כלומר נאמן רוחו, ראוי לסמוך עליו בזה שלא יבחרהו השם מפאת דעתו וחכמתו כי אם מרצונו הפשוט, וזהו בחירי רצתה נפשי שיבחר בו ברצון פשוט. עוד ביאר בו תואר שני והוא שיהיה נביא השם וחכם חרשי' וכמו שאמר ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה (ישעיה מב, א) ועליו אמר נתתי רוחי עליו וכפי הרוח אשר בו לא לבד לישראל אבל גם לכל האומות משפט לגוים יוציא, וכמו שאמר ושפט בין הגוים והוכיח לעמים רבים (ישעיה ב, ד). ולפי שהאדם שלמד חכמה לאחר או שיעשה משפט בין המריבים יצטרך שיעשה קולות וצעקות לצורך הלמוד או להכריח בעלי הדין לקבל משפטו, אמר שלא יהיה הוא כן כי הוא (ב) לא יצעק ולא ישא קולו ולא ישמיעהו בחוץ (ג) ואפילו קנה אחד קרוב להשבר שהוא רצוץ לא יצטרך לשבור אותו בחוזק הנהגתו, כי הכל יעשה בנחת ולא יצטרך לקולות ולא למקל ומטה הנהגה, וכן לא יצטרך לעיין כל הלילה בדבר המשפט כדרך החכמים, כי כשישאלוהו דבר המשפט ותהיה הפשתה כבר כהה שהיא נוטה אל הכבוי שהוא מתחיל לכבותה, לא יכבנ' ולאמת יוציא משפט, כלומ' שלא ישלים לכבותה בטרם שיוציא המשפט לאמתו, אבל בטרם תשלם כבויתה. לאמת יוציא משפט, לפי שידיעתו תהיה ברוח אלקין קדישין לא בכח אנושי. והמפרשים פירשו שקנה רצוץ לא ישבור ופשתה כהה לא יכבנה הוא משל לאנשים הדלים והחלושים שאפילו עליהם לא יתגאה, והכלל שלא יהיה כשאר המלכים שצריכים אל כח ותגבורת ובהלו', ואומרו עוד (ד) לא יכהה ולא ירוץ עד ישים בארץ משפט הוא להגיד לענין משפטו שלא יצטרך לעמול וליגע מאד ולא ללכת מארץ אל ארץ, לפי שהאומות עצמן יקוו ללמוד תורתו ומבלי עמל ולא יגיעת הדרכים יכנעו למצותו, וזהו אומרו לא יכהה ולא ירוץ עד ישים בארץ משפט רוצה לומר שישים בארץ משפט, לפי שלתורתו איים ייחלו כלומר עד האיים הרחוקים ייחלו ללמוד תורתו כמו שאמר בתחילת הספר (ישעיה ב, ג) והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' ואל בית אלקי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירוש'. ראה גם ראה אם אפשר לפרש כל זה על כורש או על הנביא כמו שחשבו האנשים האלה שלמים הם אתנו, ומה שאמר ולתורתו אין הכוונה שמלך המשיח יעשה תורה חדשה כי אם ששאר האומות ישובו אל התורה שהוא מאמין בה שהיא תורת משה, או אמר תורתו על למודו והוראתו, ורבינו שלמה פירש כל הפרשה הזאת על ישרא' שקרא את ישראל עבדי ובחירי כענין שנאמר (שם מה, ד) למען עבדי יעקב, וישראל בחירי כי יעקב בחר לו יה (תהלים קלה, ד), והוא

מחובר למה שאמר למעלה שאין באומות שום נביא מודיע העתידות זולתי בישראל, כמו שכתוב יגישו לנו את אשר תקרינה וגומר הגידו האותיות לאחור ונדעה כי אלקים אתם וגומר, ואמר על זה העירותי מצפון ויאתן שאמר הנביא אבל אני נבאתי על חרבן שומרון וירושלם ויבא דברי, או הש"י אמר כן שהוא הודיע לנביא את העתיד ובא דברו, ועל זה אמר ה' הן עבדי וישראל הוא אשר אתמוך בו, והוא אשר בחרתי ורצתה נפשי בו נתתי רוח קדשי עליו להודיע לנביאיו של ישראל את סודי, וסופו לימות המשיח משפט לגוים יוציא וכמ"ש והלכו גוים רבים ואמרו.

פסוק ה

כה אמר האל ה' בורא השמים ונוטיהם וכו' עד שירו לה' שיר חדש; הפרשה הזאת לדעתי על מלך המשיח נאמרה ג"כ והיא סמוכה עם פרשת הן עבדי אתמך בו, כי לפי שזכר שמה שיתן השם את רוחו עליו ושהוא ישפוט בין הגוים וגם האיים הרחוקים ייחלו לתורתו, זכר עתה שלא יהיה זה דבר נקל לעשותו, כי באמת הוא פלא עצום כפי מצב העם והוא ממין הבריאה הכוללת הראשונה, ולכן אמר כה אמר האל ה' רצה לומר האל העליון מהווה העולם שברא השמים ונוטיהם שהם הגלגלים יוצאי המרכז וגלגלי ההקפה וכולם מתוחים כאהל, או ירמוז בנוטיהם השכלים הנבדלים המניעים אותם, וכבר פירשו כן בבראשית רבה לדעת ריש לקיש, ואמר רוקע הארץ כלומר ששטחה אחרי כדוריותה לשבת עליה, וכן שרקע והפשיט עליה צאצאיה והם המורכבים כולם למיניהם ואשר יחד הנשמה השכלית באדם, והוא אומרו נותן נשמה לעם עליה ואשר השכין הרוח הנבואיי על בשר ודם שהוא התיחדות נפלא כמו שאמר היום הזה ראינו כי ידבר אלקים את האדם וחי (ישעיה מב, ה), ועליו אמר ורוח להולכים בה ואמר על הנשמה לעם עליה ועל הרוח להולכים בה כמו שפירש רש"י כי נשמת חיים נתנה לכל העם בשוה אבל רוח נבואתו לא נתנה רק להולכים בה כלומר למתהלכים לפניו.

וה"ר אברהם אבן עזרא פירש נותן נשמה לעם עליה שהיא הנשמה השכלית שנתן באדם ולכן אמר עליה שהוא מבין שאר הבעלי חיים הולך בקומה זקופה על הארץ, ורוח להולכים בה הם הבעלי חיים המתנועעים ברצון, והכלל שהוא ית' עשה הכל, ולכן היה סוף המאמר (ו) אני ה' אשר עשיתי כל ההויות המופלאות האלה קראתיך בצדק ואמת, ואמר זה על מלך המשיח שקראו ובחר בו כמו שאמרו הן עבדי אתמך בו בחירי רצתה נפשי, ואמר קראתיך לשון עבר כאומר כבר קראתיך בשם אוהבי ע"י הנביאים כולם שנבאו עליך, ולעתיד בעת הגאולה אחזיק בידך לתת לך כח וגבורה על כל האנשים, ואתנך לברית עם שהוא עם ישראל שיהיה מלך המשיח להם לברית שלום ברית מלך

וכן אתנך לאור גוים כי הוא ימלוך עליהם ויביאם אל תורתו, ולפי שאמר על ישראל לברית עם ועל האומות לאור גוים, חזר על שניהם ואמר למאן דסליק מיניה לאור גוים (ז) אמר לפקוח עינים עורות שהגוים הם כעורים שאינם רואים אמתת האמונה האלקי', וכנגד ישראל אמר להוציא ממסגר אסיר מבית כלא יושבי חשך שהוא תאר לגלות ששם ישראל כלואים וסגורים. וה"ר אברהם אבן עזרא פי' הכתובים האלה על הנביא שהשם אמר לו כן אני ה' קראתיך בצדק וגומר, ואינו נכון כפי דרך הכתובים. ואמר (ח) אני ה' הוא שמי לפי שעד עתה בפי האומות לא נודע כי אם שם אלקים, אבל עתה יכירו וידעו כי אני ה' כי זהו שמי המיוחד לי, וכבודי לאחר לא אתן עוד ולא אסבול שבריותי יעבדו עוד את הפסילים, וכאלו הורה במאמר הגדול הזה שיהיה מלך המשיח מכוון להשלים את העולם השפל ולהביא את בני האדם כולם לעבודת הש"י והכרת אלוקו', לפי שעד עתה רוב העולם טועים באמונותיהם הכוזבות וכאלו הם נבראים לבטלה, לכן אמר שמי שברא שמים וארץ וצאצאי הארץ ומכללם הבדיל ביתר שאת ומעלה המין האנושי, ומכללו בחר באומת ישראל ונתן עליה רוחו, הוא אלקינו לא יחפוץ שיהיו עוד בריותיו לבטל', ולכן יביא מלך המשיח כדי להאיר להם ולהנחותם במעגל צדק ולהוציא את ישראל מן הגלות באופן שלא יקראו לו עוד אלקים כי אם השם, ועל זה אמר אני ה' הוא שמי וכבודי לאחר לא אתן ותהלתי לפסילים.

ובתנחומא דרשו אני ה' הוא שמי שקרא לי אדם הראשון, הוא שמי שהתניתי ביני ובין העליונים, הוא שמי שהתניתי ביני ובין מלאכי השרת עד כאן, רצו בזה שזה השם המקודש מורה על בריאת העולם והוויתו, ולכן זכרו אדם הראשון שהוא עיקר העולם השפל והעליונים שהם הגלגלים ומלאכי השרת, והנה כללו בזה כל שלשת חלקי המציאות (ט) ועל הייעוד הגדול הזו אמר הנביא הראשונות הנה באו רוצה לומר הנבואות הראשונות שיעדתי על ביאת סנחריב הנה באו, ועתה נבואות חדשות אני מגיד בזה והם עתידות כי בטרם תצמחנה אשמיע אותם אתכם. ורש"י פירש אני ה' הוא שמי והוא מפור' לשון אדנות וכח ועלי להראות שאדון אני לפיכך כבודי לאחר לא אתן שיהיו עובדי אליל מושלים בעמי עולמים ויאמרו יד אלקיהם רמה, הראשונות שהגדתי לאברהם על גלות מצרים וגם את הגוי (בראשית טו, יד) וגומר הנה באו שמרתי הבטחתי, ועתה חדשות את גבורתי ואת נפלאותי אני מגיד להבטי' על גלות ב' ע"כ. רמז בזה למה שביארתי בספר מעיני הישועה במעין י"ב בשע' ב' ממנו, שהגאולה העתידה תתדמה לגאולת מצרים ושהמחבר' העצומ' אשר הורתה על גאולת מצרים היא עצמה הורתה על הגאולה העתידה:

פסוק י

שירו לה' שיר חדש וכו' עד סוף הנבואה. לפי שזכר למעלה שמלך המשיח יבא להדריך את כל העולם בדרך אמת וללמדם תורתו למען ידעו ויכירו כולם יחד את כבוד השם ית', לכן אמר בפרשה הזאת שעל החסד הזה שיקבלו כל האומות מהש"י ששלח לפניהם מלאך מליץ ראוי שישירו לו שיר חדש, כי כמו שיהיה זה דבר חדש לא נעשה כמוהו בשום זמן ככה ישירו שיר חדש עליו, והוא אומרו תהלתו בקצה הארץ, ולהורות על כללות השיר כפי כללות החסד אמר יורדי הים ומלואו איים ויושביהם (יא) ישאו מדבר וגומר, רוצה לומר וכן ישאו השיר הנזכר המדבר ועריו והחצרים שאנשי קדר יושבים בהם כולם ירונו, וכן יושבי סלע והם המגדלים הגבוהים הבנויים על הסלעים, וההרים רומז לרוב העולם, ויונתן תרגם יושבי סלע על המתים הקמים מקבריהם בתחייה, ורבותינו זכרונם לברכה דרשו ירנו יושבי סלע מראש הרים יצוחו על האבות והאמהות שירונו בזמן הגאולה, והכלל שכולם ירונו ויצוחו, ויורדי הים ויושבי איים ומדברות וסלעים הוא גם כן משל לאנשים הנעדרים מכל ידיעה והכרה אלקית אם בים ואם ביבשה שכולם יכירו וידעו כל כך מאלקותו יתברך שגם הם (יב) ישימו ויתנו לה' כבוד ותהלתו בגוים יגידו, והתהלה אשר יגידו היא (יג) שהשם כגבור יצא לתשועת ישראל כאיש וגבו' מלחמות יעיר קנאת ישראל מאויביהם, וכמו הגבור המנצח המלחמה כן יריע אף יצריח בקול רם על אויביו יתגבר, ועל זה אומר הנביא בשם האל יתברך אינו בלתי ראוי שאעיר קנאה ושאריע אף אצריח, (יד) כי אני החשיתי מעולם רוצה לומר ימים רבים. יש ששתקתי עם כל צער ישראל, וכן אחריש אתאפק שהם עתיד במקום עבר, וכן דרשום רבותינו ז"ל עד עתה החרשתי והתאפקתי, ואפשר לפרשם מלשון עתיד יאמר עד עתה החשיתי מעול' אבל עתה האם אחריש אתאפק עוד ואסבול יותר מכל אשר סבלתי, באמת לא אעשה כן אבל כיולדה הצועקת על חבליה כן אפעה ואצעק אריע אף אצריח על אויבי, אשום ואשאף לשון בליעה והשחתה כמו (תהלים נו, ב) כי שאפני אנוש, שאפה רוח (ירמיה ב, כד), (טו) ואחריב הרים וגבעות שהוא רמז למלכים ולאומות, וכל עשבם אוביש שהוא רמז לנכסיה' וקנינם, ושמתי נהרות לאיים שהם היבשים מהמים, וכן כל אגמים אוביש, שכל זה משל למלכים ושרי האומות המלאים כל טוב שיהיו יבשים וחסרים.

פסוק טז

והולכתי עורים שהם ישראל בגלות, בדרך לא ידעו כלומ' שיוליכם לארצי במדבר העמים, ולפי שיעברו במלכיות וארצות זרות אמר בנתיבות לא ידעו אדריכם ועם היות

עתה בגלו' כעורים שאור עיניה' גם הם אין אתם, הנה בזמן הגאול' ישים המחשך לפניהם לאור. והמעקשים אשר לפניהם למשור, והוא דבור המשליי לאדם ההולך בדרך שלא ידע שיהיה כעור ויכשל בכל מקום להיותו אצלו מעקש, ועתה ילכו באור ה' ויהיה להם לאור יומם והמכשולים המעקשים ישובו להם למשור:

ואומרו אלה הדברים עשיתים ולא עזבתים פירשום המפ' עבר במקום עתיד כדרכי הנבואות, ויותר נכון לפרשו בלשון עבר כפשוטו יאמר האל ית' אלה הדברים כבר עשיתים בזמן עבר מיציאת מצרים ולא עזבתים לשלא אעשם עוד, כי תמיד הם בידי לעשותם פעם אחרת בזמן הגאולה באופן שאז כראות העמים כל זה, (יז) נסוגו ר"ל יסוגו אחור ויכלמו ויבושו בשת הבוטחים בפסל בחשבם שהורדת השפע מן העליונים באמצעות הפסילים וטלסמאות הוא דבר נאות, ויראו אז כי המה שקר ואין בם מועיל כי יש גבוה מעל גבוה וגבוהים עליהם. והראב"ע פי' כל זה על פקידת בבל הביטו וראו אם יסבלו הכתובים דעתו:

פסוק יח

הנבואה הששה ועשרים תחלתה, החרשים שמעו עד כה אמר ה' גואלך ויוצרך מבטן, ויש בה תשע פרשיות הראשונ', החרשי' שמעו, השנייה ועתה כה אמר ה' בוראך יעקב. השלישית, אנכי אנכי ה'. הרביעית, כה אמר ה' גואלכ'. החמשית, כה אמר ה' נותן בים דרך. הששית, ולא אותי קראת יעקב. השביעית, ועתה שמע יעקב עבדי. השמינית, כה אמר ה' מלך ישראל וגואלו. התשיעית, זכר אלה יעקב. והנה ראיתי לשאול בה ששת השאלות:

השאלה הראשונה, באומרו החרשים שמעו והעור' הביטו לראות, ואם הם חרשים איך ישמעו ואם הם עורי' איך יראו, והנה לא תפול המצוה בנמנעות, גם אומרו פקוח אזנים ולא ישמע הוא דבר והפכו כי אם הוא רואה רבות אינו עור ואם הוא פקוח אזנים אינו חרש:

השאלה השנית, באומרו לפני לא נוצר אל ואחרי לא יהיה, והוא מאמר מתמיה מאד כי השם יתברך הוא קדמון ואין לו התחלה זמנית והוא נצחי ואין לו תכלית ואיך יאמר אם כן לפני ואחרי, ויקשה גם כן אומרו לא נוצר אל כאלו הוא יתברך נוצר ובאמת הפסוק הזה הוא היותר קשה שמצאתי בכל כתבי הקדש:

השאלה השלישית, באומרו גם מיום אני הוא, והוא מאמר קשה וזר כמו לפני לא נוצר אל, כי באומרו גם מיום אני הוא מורה שהיה לו יתברך התחלה זמנית והוא שקר, ובפירוש הפסוקים אזכור דעות המפ' בביאורן והיתר הספק:

השאלה הרביעית, במה שאמר זה יאמר לה' אני וזה יקרא בשם יעקב וזה יכתוב ידו לה' ובשם ישראל יכנה, שזכר ארבע תארים לצדיקים ההם והיה די באחד מהם ומה ההפרש אשר בין זה יאמר לה' אני ובין וזה יכתוב ידו לה' ומה ההפרש בין וזה יקרא בשם יעקב לובשם ישראל יכנה בהיות יעקב וישראל דבר אחד:

השאלה החמשית, במה שהאריך הנביא בעניני הפסילים בכמה מקומות ויותר בזאת הנבואה בפרשת כה אמר ה' מלך ישראל וגומר. יוצרי פסל כולם וגומר מי יצר אל ופסל נסך וגומר הן כל חבריו יבושו וחרשים וגומר חרש ברזל ויתר הפסוקים שבפרשה, כי הנה באמת זה וכל כיוצא בו הוא מותר גמור כי מי לא ידע בכל אלה שהפסילים הם מעץ או מתכת או אבן ושהם בעצמם דוממים או צומח וישרף באש. ושהם פעל מלאכותיי, והנה העושי' אותם והעובדים אותם אינם חושבים שהפסילים עצמם הם האלוקות כי אף שיהיו בוערים בעם לא יטעו בזה אבל הם לכחות העליונים היו עובדים, ומה צורך אם כן לזכור פרטי הפסילים ועניניהם:

השאלה הששית, בכפל המבואר שבא בפסוקים בענין מעשה הפסילים, שהוא אמר והיה לאדם לבער ויקח מהם ויחם אף ישיק ואפה לחם אף יפעל אל וישתחו עשהו פסל ויסגד למו חציו שרף כמו אש ועל חציו בשר יאכל יצלה צלי וישבע אף יחם וגומר, וחזר לומר זה בסמוך ולא ישיב אל לבו ולא דעת ולא תבונה לאמר חציו שרפתי במו אש ואף אפיתי על גחליו לחם אצלה בשר ואוכל ויתרו לתועבה אעשה לבול עץ אסגוד, ולא ראיתי צורך בהכפל הזה גם המפר' לא התעוררו עליו כלל, והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות האלה כולם:

הכוונה הכוללת בנבוא' הזאת היא, לבאר הסבה למה החריש והתאפק ה' בצרות ישראל כל ימי גלותם ואמר שהי' זה מפני רשעתם שהי' שולח להם נביאיו ליסרם ולא היו שומעים להם, ולכן היו ישראל כולם בזוז ושסוי בגלותם, ויבטיחם שלא יקרם שמה הכלייה כי הוא ית' יצילם כאשר עשה בגלות מצרים ובצרת סנחריב, וביאר שבזמן קבוץ הגלויות תהי' תחיית המתים ועשה להם ראי' בייעוד חרבן בבל והצלחת כורש כדי שיבנה ירושלם וכן יהי' לעת"ל, אבל התשועה העתידה לא תהי' בזכות ישראל כ"א בזכות יעקב אביהם ומפני הצרות שסבלו בגלות והיו אומרים תמיד לה' אני ולא נתפתו לעבודת הפסילים אשר הבל המה, וכמו שיתבאר כ"ז בכתובים:

החרשים שמעו וכו' עד ועת' כה אמר ה' בוראך יעקב. בפרשה הזאת ביאר הנביא סבת הגלות הזה, כי לפי שאמר למעלה בנבואה הקודמת החשיתי מעולם אחריש אתאפק ביאר עתה ולמה החריש והתאפק בחרבנם וגלותם של ישראל, ואמר שהיה זה לעון

הדורות ולחטאת ישראל שלא היו שומעים אל דברי הנביאים הניבאים להם בשם השם, ועל זה אמר החרשים שמעו וכפי המפרשים אמר חרשים ועורים על ישראל שהיו אזניהם חרשות מלשמוע בקול ה' ועיניהם עורות מלראות נפלאותיו, והיה אומר להם חרשים שמעו דברי עורים הביטו נפלאותי, והם היו משיבים (יט) מי עור כנביא ומי חרש כמלאך, והשליח ששולח השם שהוא באמת החרש והעור, וכל זה היו דברי השם כאלו אמר אני שולח להם על ידי נביאי החרשים שמעו והעורים הביטו לראות והם משיבים אלי שמי הוא עור כי אם עבדי וחרש כמלאכי שאשלח אליהם שהוא הנביא, מי עור כמשולם שמלאך השם ונביאו הוא השלם בחכמה ובכל שלמות, וכפל הדבר במלות שונות לחזק הענין, והוכיחם הנביא על אשר לא היו רוצים לשמוע דברי השם (כ) ואמר אליהם ראות רבות ולא תשמור רוצה לומר האם ראוי שתראה צרות רבות הבאות עליך ולא תשמור כדעתך למה הביאם השם, או לא תשמור עצמך מחטוא לפני, וכן אזניכם פקוחות ולא ישמע אחד מכם תוכחת הנביא, וראות ופקוח הם מקור ותשמור הוא דבור לנכח וישמור הוא מאמר לנסתר ואין תימה כי כן דרך הנבואות לדבר פעם לנכח ופעם שלא לנכח.

פסוק כא

ופירשו ה' חפץ למען צדקו שבזמן הגאולה העתידה תמלא הארץ דעה את השם אבל עתה הם חרשים ועורים, (כב) ועם בזוז ושסוי.

ואפשר לפרש החרשים והעורים על הנביאים, כי לפי שבעת נבואותיהם היו מתבטלים חושיהם ועם כח ההתבודדות לא היו שומעים באותו עת מה שהיו מדברים אליהם ולא גם כן רואים דבר בעיניהם, וכמו שזכר הרב המורה, לכן קראם חרשים ועורים ר"ל מהחושים החיצוניים ושלמים מהפנימיים כי כן היו ישראל קוראים אותם חרשים ועורים וכמו שכ' בס' הושע (ט, ז) אויל הנביא משוגע איש הרוח, והשי"ת יוכיח כי הי' זה בהם לשבח, ולכן הי' מוכיח את ישראל עתה שישמעו את החרשים ויקבלו דבריה' ויביטו בעניני העורי' ובמעשיה' שהיו עושי' לעשות כמעשיה', וזהו או' החרשי' שמעו כאלו אמר את החרשי' שמעו ואת העורים הביטו לראות, וביאר מי הוא העור והחרש ואמר שהוא הנביא, וזהו מי עור כי אם עבדי וחרש כמלאכי אשלח ואמר שלא הי' העורון והחרשות בהם חסרון כי זהו שלמות', וזהו אומרו מי עור כמשולם ועור כעבד ה', כי להיותו שלם ועבד ה' הוא עור וכן חרש בעת הנבוא', וביאר סבתו באומרו ראות רבות ולא תשמור רוצה לומר אל תחשבו שהנביא הוא עור מפאת חסרון שיש לו בחוש הראות אינו כן כי הוא ראה ראיות רבות אבל לא ישמור אותם מפני התבודדות הנבואה, וכן

החרשות אינו אליו מפני סתום יקרה לו בחדרי המוח ובמקום האזן שנכנס שם האויר המתנועע, אינו כן כי הנה יש לו אזנים פקוחות ואין סתום בהם, אבל עם כל זה לא ישמע מפני דבקות נבואתו, והוא שהשם חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר למוד הנביא לעם את דברי התורה ולכן ישפיע עליו השפע באותו דבקות עצום שיעבי' חושיו ויעכבם וכל זה הוראה על שלמות הנביא. אמנם העם אשר הוא בקרבו אינו כן כי הוא עם בזוז ושסוי זהו פירוש אחד בכתובים האלה.

והרב המורה בפרק שני מחלק ראשון כתב, שפקוח אזנים ולא ישמע הוא נאמר על גלות ידיעה לא על השגת חוש והוא דרך שלישי בפי' הכתוב, וכפי דרכו נראה לי לפרשו כן שהנביא אין ראוי שיקרא עור ולא חרש, לפי שעם היות שלא ישיג הדברים החמריים אשר הוא מחוץ הנה כבר ישיג דברים עליונים טובים מהם, והוא אומרו עליו ראות רבות ולא תשמור רוצה לומר דברים רבים וראיות רבות הוא רואה בשכלו ודעתו כאשר נפשו לא תשמור הדברים המוחשים, וכן פקוח אזני שכלו ודלתי ידיעתו עם היות שלא ישמע הקולות המוחשות אשר מחוץ. ואחרי שהשלים לספר ענין הנביא שעליו צוה החרשים שמעו והעורים הביטו לראות שישמעו את הנביאים שהם היו קוראים אותם כן, אמר השם חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר רוצה לומר ה' היה חפץ למען צדקו וחסדו שיגדיל התורה ויאדיר בקרב ישראל ושהם כולם ישמרו אותה ומצותיה ויהגו בה יומם ולילה, ולכן היה שולח אליהם את עבדיו הנביאים והיה מתרה בהם החרשים שמעו כמו שנזכר, אבל ישראל לא רצו לעשותו כי הוא בהיותו עם בזוז ושסוי מהאויבים שתמיד יבוזו וישסו אותם, הפח בחורים כולם והפח הוא מלשון כאב וצער כמו מפח נפש (איוב יא, כא), ובחורים הוא מגזרת חור פתן והבי"ת בי"ת השמוש, כלומר שאף בערי המבצר שהם החורים שנכנסו ונסגרו שם יכאיבו ויצעירום, ובבתי כלאים החבאו מידי האויבים, ותמיד היו לבז ואין מציל ולמשיסה ועכ"ז לא יתעורר אחד מהם לשוב אל השם וירחמהו ולומר לחברו לכו ונשובה אל השם כי הוא טרף וירפאנו יך ויחבשנו, והוא אומרו ואין אומר השב.

ואפשר לפ' בחורים כפשוטו מל' בחרות, יאמר ה' חפץ למען צדקו וגו' והוא עם בזוז ושסוי ר"ל כי כל אדם ישסה אותו לפחיתותו כי אפי' הבחורים מהם אינן נחשבים לכלום, וזהו הפח בחורים מל' כל צורריו יפיח בהם, שהוא מגזרת פיח הכבשן שאינם נחשבים למאומה, לא תמצא' בביהמ"ד ולא במקו' שילמדו מוסר ותורת ה', אבל בבתי כלאים הוחבאו והוא מל' מכלאות צאן גזר ממכלא צאן (חבקוק ג, יז) שהוא מקום הרועי' והפחותי', ולהיותם מרוחקי' מהתור' והשלמות לכן היו לבז לאויביהם ואין מציל

אותם, והיה משסה לכל אדם, ועם כל זה אין אחד מהם אומר להשיב דרכיו להשם יתברך, (כג) מי בכם יאזין התוכחה הזאת וירצה לראות ענינה, יקשיב וישמע לאחור רוצה לומר על חרבן ישראל וגלות שמרון וישמע הדברים אשר כבר עברו ואז ידע באמת שהתוכחה הזאת היא דברי אלקים חיים, וזה אומרו מי בכם יאזין זאת כלומר התוכחה הזאת יקשיב וישמע לאחור והוא מה שעבר, (כד) ויאמר מי נתן למשיסה יעקב וישראל לבוזזים בחורבן השבטים הלא ה' זו חטאנו לו ולא אבו אבותינו בדרכיו הלוך ולא שמעו בתורתו, (כה) ולכן וישפוך עליו רוצה לומר על ישראל הנזכר חמה אפו ועזוז מלחמת האויבים עליהם ותלהט את ישראל מסביב, ועם כל זה לא ידע ותבער בו אש ה' ולא ישים על לב, כי זה כולו קרה להם במה שעבר, והוא ממה שיאמת ענין התוכחה הזאת לאנשי יהודה וירושלים שידעו שבעבור שאינם שומעים בקול ה' יבאו להם הצרות. והמפרשים פירשו יקשיב וישמע לאחור לאחרית הדבר שיתעורר לשוב מדרכו הרעה ויתבונן בלבו ויאמר מי נתן למשסה יעקב וישראל לבוזזים הלא ה' זו חטאנו לו ולא שמענו תורתו, אבל הם לא ירגישו בדבר הזה והוא אומרו ותלהטהו מסביב ולא ידע ותבער בו ולא ישים על לב והכפל כפי פשוטו לחזק הענין. ורש"י פירש ותלהטהו מסביב שבא פורענות על האומות שסביב ישראל כדי שיראו ישראל ויקחו מוסר כענין שנאמר הכרתי גוים נשמו פנותם אמרתי אך תיראי אותי תקחי מוסר (צפניה ג, ז), ולא ידע לא חש להבין זאת ולשוב מרשעו, ותבער בו אחר פורענות האומות בערה בעצמו ולא ישים על לב:

פרק מג

פסוק א

ועתה כה אמר ה' בוראך וכו' עד הוציא עם עור ועינים יש. הפרשה הזאת יש מפרשים אותה על כורש מלך פרס ששלח את ישראל מגלות בבל לירושלם, ולכן פירש הראב"ע כי תעבור במים על מדי ופרס כאשר ילכדו בבל שנצולו ישראל וגם הם היו בוזזים את הבבליים, ופירש נתתי כפרך מצרים שמלכי מדי יעשו להם רעה, עד שהוצרך לפרש ממזרח אביא זרעך על בבל שהיתה למזרח ירושלם, וממערב על מצרים שהיא מערבי, והנה הוא מעוות את הכתובים ומגלה בהם פנים שלא כהלכה. והרד"ק בשם אביו ז"ל פירש אותה בענין סנחריב, ושעל זה אמר כי גאלתיך על גאולת ישראל מיד סנחריב בזמן מפלתו, ושהמשילו במים רבים באומרו כי תעבור במים אתך אני וגומר כי כן אמר בתחילת ספרו את מי הנהר העצומים והרכים את מלך אשור וגומר ושטף ועבר עד צואר יגיע וגומר, ולכן הבטיחם כאן שלא יפחדו מאותו נחל השוטף חיל כשדים. ויורה

עליו ג"כ אומרו נתתי כפרך מצרים כוש וסבא תחתך לפי שכאשר עלה סנחריב ושם פניו לירושל' שמע שתרהקה מלך כוש יצא להלחם עמו והלך ונלחם עם כוש וסבא ומצרים ושב לו עם כל השבי לירושלם ושם נגפו השם במחנהו, ולכן אמר כאן שנתן השם כוש וסבא ומצרים תחתיהם, ושהיה זה מאשר יקרו ישראל בעיניו, ולפי שאי אפשר להתישב על זה הדרך ממזרח אביא זרעך וגומר פירשו שהכוונה בו ועוד אעשה עמך חסד אחר בקבוץ הגליות. ולי נראה שהפרשה כולה תיעד ג"כ בעתיד ר"ל בגאולה הגדולה אשר תבא, וכן פרש"י הפרשה כולה, והענין כי לפי שזכר למעלה סבת הגלות והחורבן בפרשת החרשים שמעו כמו שפירשתי, בא עתה לנחמם באומרו כי עם היות שהלכו בגלות מפני רוב חטאיהם לא ייראו פן תקרם שמה הכליה כי הנה האלוה יתברך אשר בראם ויצרם, מבטיח אותם אל תירא, והנה הביא להם ראיה משתי התשועות אשר עשה עמהם להפליא כדי שיאמינו כי כן יעשה להם בקבוץ הגליות, וזהו אומרו בלשון עבר אל תירא כי גאלתיך רוצה לומר מגלות מצרים ששם נגלה כבודו עליהם וקרא והודיע לכל העולם שלקחם לו לעם, וזהו קראתי בשמך לי אתה עוד זכר להם קריעת ים סוף והעברת הירדן ביבשה ועליהם אמר (ב) כי תעבור במים אתך אני שהוא ים סוף:

ובנהרות לא ישטפוך שהוא הירדן. וזכרם בלשון עתיד להגיד שככה יעשה להם בקבוץ הגליות כמו שנזכר בנבואות של מעלה, וכבר נטה יונתן לפירוש הזה, והיה תכלית המאמר כי תלך במו אש לא תכוה ולהבה לא תבער בך שהגלות הזה במשל לאש המכלה והמפסיד הלחות משרשו, ואולי שעל כן אמר המשורר (תהלים סו, יג) באנו באש ובמים ותוציאנו לרויה באש הוא זה הגלות ובמים הוא גלות מצרים ומכולם יוציאנו השם לרוייה.

ורש"י פירש כי תעבור במים כשעברת בים סוף אתך הייתי, ובנהרות לא ישטפוך גרתה בין המצריים והאומות המרובים ממך כמו נהר ולא יכלו לך לכלותך, כי תלך במו אש לעתיד לבוא כי הנה יום בא בוער כתנור (מלאכי ג, כ) שאקרר חמה מנרתיקה על הרשעים ולהט אותם היום הבא גם שם לא תכוה, ולהבה כשתשרוף את האומות כמ"ש והיו עמים משרפות סיד (ישעיה לג, יב) גם היא לא תבער בך, על כן עשה הפרשה הזאת עיקר נחמתם על חבלי משיח. עוד נתן להם הנביא בשם השם יתברך משל וראיה שנית ממה שעשה במפלת סנחריב, ועליו אמר (ג) כי אני ה' אלקיך קדוש ישראל מושיעך נתתי כפרך מצרים רוצה לומר אני אני הוא אשר הושעתי' פעמים רבות אחרות הלא ידעת כי בבוא סנחריב על ירושלם נתתי כפרך מצרים כוש וסבא תחתך שהלך ולכדם

ועם כל שללם בא עליך באופן שכל שללו בזזת. ורש"י פירש נתתי כפרך מצרים הם היו לפדיון לך שבכוריהם מתו ואתה בני בכורי נצלת והייתם חייבין כליה כמו שנאמר ביחזקאל (כ, ח) ואומר לשפוך חמתי עליהם בארץ מצרים וע"כ (ד) מאשר יקרת וגומר, כלומר הנה כמו שעשיתי זה בימים ההם ככה בזמן הגאולה מאשר יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתיך, לא די מצרים וכוש וסבא אבל כל האומות הנכללים בשם אדם יפלו בידך, וזהו ואתן אדם תחתך ולאומים תחת נפשך, והנה אמר יקרת ונכבדת ואהבתיך שהן ג' מעלות כנגד ג' זכיות שיהיו לישראל לשיגאלו, הא', בזכות האבו' שהם זרע אמת ועל זה אמר יקרת בעיני, והב' זכות התורה שקבלת בסיני שנקרא' כבוד שנ' (משלי ג, לו) כבוד חכמי' ינחלו ועל זה אמר נכבדת, הג', בזכות הגלות שעם כל צרותיהם לו זזו מאהבת הש"י כמאמר המשורר (תהלים מד, יט) כל זאת באתנו ולא שכחנוך ולא שקרנו בבריתך שהוא עצם האהבה, ועליו אמר ואני אהבתיך. כמו שאתה אהבת אותי, וכאלו אמר הנה אתה עם היותך עם קטן מתי מעט בגלות יקרת כל כך בעיני ונכבדת בעצמך ומפני אהבתי אותך כל שאר בני אדם נתתי תחתיך וכל הלאומים והאומות תחת נפשך. ואמר הנביא לאותו דור שלא יחשבו שהיה אומר זה עליהם עצמם שהם יזכו להנתן הלאומים תחת נפשם כי אם על זרעם והוא אומרו (ה) אל תירא כי אתך אני ממזרח אביא זרעך והם עשר' השבטים שהלכו שמה, וממערב אקבצך, וכן מצפון ומדרום שהם ארבע רוחות העולם שנפוצו שם כי תימן הוא דרום. ואמנם מהו ענין האמירה הזאת (ו) אומר לצפון תני ולתימן אל תכלאי כבר פירשו המפרשים שהוא מאמר המשליי כאלו רוחות העולם ישאו בני ישראל ממקומם ויביאום אל אדמתם ולא ישאר אחד מהם מכל הנקרא מהם בשמי, וענין הקריאה בשמו יתברך שיאמין ויודה בפיו שלכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו, כלומר שיודה בפנת חדוש העולם ובפנת ההשגחה שהבריאה תורה על בריאת היש מאין והיצירה על יצירת הוולד במעי אמו, והעשייה תיכון מזונותיו, ואומרו על צפון תני בקום עשה ועל תימן אל תכלאי בשב ואל תעשה, כתב רש"י שהוא כמו עורי צפון ובאי תימן (שיר השירים ד, טז) שמתוך שרוח צפונית חלושה צריכה חזוק לכך כתוב בה עורי תני, אבל דרומית שהיא רוח חזקה ואינה צריכה חזוק כתיב בואי כמו שהיא, וכן אל תכלאי עד כאן.

ויש מפרשים כל הנקרא בשמי שחוזר על מה שאמר אומר לצפון תני ולתימן אל תכלאי כלומר אני אומר לצדדי העולם שיביאו בני לפי שכל קצוות הארץ וכל הרוחות הם נכנעים לפני ונקראים בשמי ואני בראתי אותם ויצרתי ענייניהם אף עשיתים, ולכן יקיימו מאמרי ומצותי בהבאת בני ובנותי, ולפי דעתי שמלבד מה שפירשנו בפרשה הזאת עוד

רמז בדבריו אלה לכל הדברים אשר ראינו בעינינו שקרו לגלות ירושלם אשר בספרד בהיותם יושבים במלכות ספרד וגם במקומות אחרים בכל ארצות הגלות, ראשונה שנשתמדו מהם כפלים כיוצאי מצרים מתוקף הצרות והשמדות ולבם נכון עכ"ז בה' אלקיהם, וניבא הנביא שלא ישארו בגיותם כי הם ישובו אל ה' עכ"פ, וע"ז אמר אל תירא כי גאלתיך קראתי בשמך לי אתה רוצה לומר אחרי שבראשונה קראתי בשמך יעקב וישראל להיות לי לעם לא תוכל להתעלם ולהתחלף ולהמיר עצמך בגוי אחר, כי לי אתה ושלי תהיה בהכרח, ולכן אמר כי תעבור במים אתך אני והוא רמז למים הזדונים שהם בני אדם הנטבלים כשיקבלו דתם ואמונתם, יאמר אע"פ שתעבור באותם המים לא תצא מתחת ידי כי כל נהרות העולם לא ישטפוך מתחת השגחתי.

עוד ראינו שהתעוללו הגוים כנגד האנוסים היוצאים מהדת בזמננו זה באמרם שלא היו שומרי' דתם כראוי והיו דנים אותם לשרפה למאות ולאלפים אבות ובנים אנשים ונשים, והבטיחם הנביא שהחסידים מהם ימלטו מידם וכן היה שברחו לארץ ישמעאל ולארץ התוגר ושבו בתשובה, וזהו אומרו כי תלך במו אש לא תכוה ולהבה לא תבער בך כי אני ה' אלקיך קדוש ישראל מושיעך, והבטיחם גם כן שהנשארים מאותם שנשרפו יקח מהאויבים נקמה גדולה על נפשם, וזהו אומרו נתתי כפרך מצרים וגומר יאמר כמו שבזמן העבר נתתי כפרך מצרים כוש וסבא תחתך ככה עתה, מאשר יקרת בעיני וגומר אתן אדם תחתך ולאומים נפשך רוצה לומר תחת מה שעשו לך ולקחו את נפשך אתן אנשים רבים ולאומים ואפשר עוד לומר שאמר כי תעבור במים אתך אני אותם היהודים האנוסים שהמירו הדת בטבילת אמונת אדום, ובנהרות לא ישטפוך על האנוסים שהמירו דתם בטבילת אמונת הישמעאלים, ולפי שההודיים עושים סימן קבלת דתם בכוית אש על הפנים ועל זרועת הידים באומרם שהבריתות שלשה, ברית דם שלקחו להם היהודים בברית מילה וברית מים שלקחו האדומיי' בטבילת', וברית האש שהם רוצה לומר ההודיי' לקחו להם מפני מאטיאו השליח שצוה אותם עליו, ואמרו שעל זה נאמר אש דת למו (דברים לג, ב), לכן אמר הנביא כנגד האנוסים שהמירו דתם בכוית האש בין הנוצרים ההודיים כי תלך במו אש לא תכבה ולהבה לא תבער בך רוצה לומר שהרושם ההוא לא יוציאם מכלל דתו וכאמרם ז"ל אף על פי שחטא ישראל הוא, ונתן הסבה בזה כולו באומרו נתתי כפרך מצרים כלומר שהושיעם מגלותם, וכן כוש וסבא תחתך שהוא מפלת סנחריב ושעל כן אע"פ שהם התערבו בגוים ויצאו מתורת השם עוד ישובו ויראו בתשועתו.

עוד ראינו בעינינו שהעיר השם את רוח מלכי ארצות המערב לגרש מארצותם כל היהודים השוכנים בארצותם, והתחיל הגרוש הראשון מאי קצה הארץ הנקרא אינגלטיר"א שגרש המלך אותם גרוש כולל ומוחלט בשנת חמשת אלפים ועשרים לבריאת עולם והיו שמה קהלות גדולות ועצומות ובאו לשכון בצרפת שהיו שמה קהלו' רבות ג"כ מימי קדם, אחר כך גם עליהם עברה כוס ושנים או שלשה פעמים גירש מלך צרפת את כל היהודים אשר תחת ממשלתו, ובגרוש שהיה בימי הרב רבי לוי בן גרשון היו כפלים כיוצאי מצרים כמו שכתב בפירוש לתורה בפסוק מי מנה עפר יעקב, ובשנת חמשת אלפים ומאה וחמשים וחמשה לבריאת עולם היה הגרוש האחרון לחוק עולם, ואח"כ זה מקרוב גורשו היהודים מכל ארצות ממשלת הדוכוס משאבויי"א ומלונברדיא"ה וטושקנ"א ואשכנז ואסיאה, ובשנת מאתים וחמשים ושנים העיר השם את רוח מלכי ספרד לגרש מארצם את כל היהודים כשלש מאות אלף נפשות באופן שכולם יצאו מכל צדדי המערב, וכולם עברו כנגד ארץ ישראל לא לבד היהודים כי אם גם האנוסים שיצאו מהתורה עוברים והולכים שמה, ובזה האופן הם מתקבצים על אדמת הקדש, וע"ז אמר ממזרח אביא זרעך וממערב אקבצך אומר לצפון תני ולתימן אל תכלאי כלומר שנתן בלב המלכים שברוחו' השם שישלחום מאתם עד שילכו לארץ ישראל, וזו היא ענין האמירה שזכר בכאן, ולהורות שיהיה הקבוץ לבני ישראל הנקראים בשם יעקב וגם לאנוסים שהיו מזרעם אמר (ז) כל הנקרא בשמי יהיה יהודי או מזרעו אע"פ שישב בין הגוים וימנה עמהם כל אשר יקרא בשם ה' ילך שמה, והנה אמר בראתיו יצרתיו ואף עשיתיו לא על הבריאה יש מאין כבריאת העולם ולא על יצירת האיברים וספוק המזונות בעה"ז, כי בזה כבר ישתתפו כל האומות, אבל מלת בריאה תאמר ג"כ על ההכרתה והגזרה, והביאו המדקדקים מזאת הכוונה וברא אותהן בחרבות' ובראת לך ובראתו והיו לך תוצאותיו שכולם לשון גזרת וכריתת, והיצירה ג"כ א' משמושי' מלשון צרה וצירות, והביאו מזה בלכתך לא יצר צעדך, במלאת ספקו יצר לו, ויצר לו, תצרי מיושב, שכולם מלשון צרה, והעשיי' ג"כ תשמש פעמים רבות על הקבוץ והאסיפ' והביאו מזה המדקדקים ואת הנפ' אשר עשו בחרן (בראשית יב, ה), ותעש הארץ (שם מא, יז), כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה (דברים ח, יז), שכל אלה מלשון קבוץ ואסיפה הם כמו שהביאו בעלי ספרי השרשים, ויהיה א"כ פיר' הכתוב הזה שיאמר לד' פנות שיתנו לו את בניו ואת בנותיו כל איש ואשה אשר יקרא בשמו, כי עם שנגזר ונכרת מארץ החיים מעל אדמת ה' הנה זה השם יתברך עשהו לקנאת כבודו שהם חוטאים לפניו, וזהו ולכבודי בראתיו כלומר שלא הכריתו אותו האויבים בכחם ולא הגלו אותו

מעל אדמתם בזרועם אבל אני בראתיו והכרתיו מעל ארצו לכבודי, וגם הצרו' אשר באו עליהם בגלות ממני היו ולא מהעמים וזהו יצרתיו כלומ' אני הוא אשר הצירותי לו בכל צרותיו ולכן כמו שהכרתיו מארצו בגולה וכמו שהצירותי אותו בצרות הגלות ככה אקבץ ואאסוף אותו, והוא אומרו אף עשיתיו כלומר אף ג"כ אני הוא המקבץ והמאסף אותם ע"ד מחצתי ואני ארפא (שם לב, לט), ולכן בעשייה שהוא הקבץ אמר לשון אף בעבור שהוא ענין מקביל, וכפי זה הפירוש יהיו המלות האלה בראתיו יצרתיו אף עשיתיו מיוחדים לעם ישראל ולא לשאר האומות:

פסוק ח

הוציא עם עור ועינים יש וכולי עד כה אמר ה' גואלכם. דעת המפרשים בפירוש הפסוקים האלה הוא שהוציא הוא מקור כמו להוציא ועניו להוציא עם עור שהם בגלות כעורים וכחרשים, ושאמר הנביא זה כנגד האומות (ט) יקבצו עתה כל הגוים וחכמיהם ויאספו לאומים ונראה מי בהם יגיד בעתידה הזאת והראשונות מענין סנחריב האם השמיעונו אותם קודם היותם כמו שהשמעתים אני, ואם יאמרו שהמה ג"כ הגידו עתידות יתנו עדיהם ויצדקו ר"ל יביאו עדים צודקים אמתיים שיעידו שהם הגידו הדברים קודם היותם ושהעדים שמעו אותם מפיהם, ואז יאמרו אמת. ויש מפרשים וישמעו ויאמרו אמת ואם הם לא יוכלו להגיד העתידות ישמעו מה שיאמר הנביא ויודו ויאמרו שדבריו אמת, ושחזר לדבר כנגד ישראל באומרו (י) ואתם עדי נאם ה' ועבדי אשר בחרתי שהוא הנביא והעדות הוא שהגדתי מפלת סנחריב קודם היותה, למען תדעו ותאמינו לי ותבינו רוצה לומר כי כאשר נסיתם הדבר הזה תדעו שאר העתידות אשר אני דובר באזניכם ותאמינו אמונה שלמה כי אני הוא כלומר שאני אמת ודברי אמת, וכדומה לזה פירש"י ג"כ אלא שפירש הראשונות ישמיעונו על הדברים שכבר עברו בכלל, ואתם עדי כלומר אבל אני יש לי עדים שאתם עדי שהגדתי לאברהם אביכם את הגליות ובאו, ועבדי יעקב גם הוא יעיד שהבטחתיו בלכתו אל ארם ושמרתי הבטחתו, למען תדעון כל זה עשיתי למען תתנו לב לדעת אותי, ובמסכת ע"ז (דף ב, א) אמרו לעתיד לבוא מביא הקב"ה ס"ת ומניחה בחיקו ואומר כל מי שעסק בזה יבא ויטול שכרו, מיד מגישות כל האומות ונכנסים לפניו שנאמר כל הגוים נקבצו יחדו ויאספו לאומים מי בכם יגיד זאת ואין זאת אלא תורה וכו', רצו בזה שהשלמות הנפשיי המיוחד לעולם הבא הוא מסוגל בשמירת התורה, ולכן האומות שלא נתעסקו בה לא יזכו לאותו השארות, וזכרו באותה הגדה שאם ישיבו כי כמו שישראל מקבלים שכר על ששמרו את התורה כך הם ראוים שיקבלו

שכר על התיקון המדיני שהתעסקו בו כי הוא תורתם, והש"י משיבם מי בכם יגיד זאת והראשונות ישמיעונו.

וי"מ הכתובים על זאת הכוונה הנה האומות האלה שאומרים שיש להם דת יודיעונו התחלותיה איך נתבארו, אם מן החוש והפרסום גדול בתורת משה יתנו עדיהם ויצדקו ישמעו המקבלים ויאמרו אמת כמו שיתנו עדיהם תורת משה, וזהו שסיים אתם עדי נאם ה' וגומר. ואמנם אומרו לפני לא נוצר אל ואחרי לא יהיה כבר הודעתיך בשאלות מה שבו מהקושי העצום כי בש"י הקדמון מבלי התחלה והנצחיי מבלי תכלית ואפיסה א"א שיאמר שהיה דבר לפניו ולא לאחריו, וי"מ שפירשו שנוצר כמו יצר, ושעניינו קודם שיצרתי את העולם לא יצר שום אל יצירה ואחרי שיצרתי אני את העולם לא היה ג"כ אלוה יוצר יצירות, ושאמר זה על האלילים. וי"מ נוצר כפשוטו בינוני מהנפעל והוא סמוך, ולכך הוא פתוח, יאמר לפני קודם יצירתי לא נוצר דבר ע"י אל זולתי, ואחרי שהדברים נוצרו ע"י לא יהיה דבר נוצר ע"י שום אל. ואתה רואה כמה מהדוחקים ישיגו לכל א' מהפירושים האלה ושהעיקר חסר מן הספר ועתה אגיד הרשום בדעתי בפירוש הכתובים האלה כולם:

כבר הודעתיך שהנביא ישעיהו הרבה הדברים בענין תחיית המתים מכל שאר הנביאים, ועתה ידעת מדברי שהתכלית האמתי בתחייה הוא לפרסם אמתת השם יתברך ואמתתו והסכמת העולם בכללו בייחוד האמתי, ולכן תהיה התחייה לא לבד בצדיקי ישראל כמו שחשבו קצת מחכמינו אבל מכל אומה ואומה ומכל מחוז ומחוז יקומו אנשים היותר מפורסמים מהם כדי שיהיו מעידים לבני אדם בארצותם לגויהם שמשה אמת ותורתו אמת, וכמו שזכרתי בהקדמת הספר הזה ועל זה הענין אחשוב אני שאמר הנביא כאן כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו מלבד מה שכבר פירשתי אני בו ר"ל כל האומות והעמים הנקראים והידועים לא נעשו מאיליהן כי אם בשמי ולכבודי בראתיו, כלומר לא היתה בריאתו לבטלה כ"א לעבוד את השם ולהכיר את שמו ואלהותו ולכבודו ולהללו, ולכן יצרתיו פעם ראשונה בעולם הזה אף עשיתיו פעם שנייה לימות התחייה כי אני ה' אוציא עם עור ועינים יש רוצה לומר אוציא מבטן האדמה ומקברותיהם עם שהיה עור ועתה יהיה לו עינים, ועם שהיה חרש ועתה יהיה לו אזנים, וכל הגוים יקבצו יחדו ויאספו לאומים בזמן התחייה, ולפי שלא יקומו כל המתים בכלל כ"א אותם שירצה השם היותר מפורסמים וראויים לקחת מהם למוד, לכן אמר מי בהם יגיד זאת כלומר יתקבצו ויאספו אותם שיהיו ראויים להגיד זאת ואז אותם הקמים בתחייה ראשונות ישמיענו ר"ל ישמיעו לכל באי עולם אמתת הדברים

הראשונים אשר קדמו מבריאת העולם ומעלת התורה ואמתת אמונת האומה, ועל זה אמר יתנו עדיהם שיחיו ממתיהם בכל ארץ וארץ אותם שיעידו להם אמתת הש"י ותורתו, והם יצדקו בדבריהם כי לא ימצא בפיהם לשון תרמית ואז ישמעו האומות והלאומים דבריהם ויאמרו זהו אמת, ושאר הדברים שקר נחלו אבותינו, וכנגדם יאמר השם אתם אומות העולם ואנשי הגוים הקמים בתחייה אתם עדי נאם ה' ועבדי אשר בחרתי ולא אמר זה על הנביא כי אם על עם ישראל שנקרא עבד ה' ובחירו וכמ"ש (ישעיה מא, ח) ואתה ישראל עבדי יעקב אשר בחרתיך, לפי שהקמים בתחייה מהאומות יסכימו עם ישראל באמונתם ויאמרו שדבריהם אמת ואלו ואלו יעידו באלהותו ואמונתו, והנה יהיה כל זה כדי שהעולם וכל יושביו בכללם יכירו וידעו כל יושבי תבל כי לפניו יתברך תכרע כל ברך כי הוא האלקים אין עוד מלבדו, והוא אומרו למען תדעו ותאמינו לי ותבינו כי אני הוא לפני לא נוצר אל ואחרי לא יהיה ותעזבו כל מחשבותיכם הכוזבות ואמונותיכם השקרות ותשליכו את אליליכם ואת עצביכם.

ואמנם בפירוש לפני לא נוצר אל ואחרי לא יהיה ראיתי אני שלשה דרכים:

הדרך הראשון הוא שפנים נאמר על השכלים הנבדלים שהם לפני השם כמו שתרגם אונקלוס ופני לא יראו (שמות לג, כג) ודקדמי לא יתחזון, ואחוריים נאמר על הנמצאות כולם העליונות בשמים והשפלות, ועליו אמר וראית את אחורי שהם הדברים המתאחרים ממני וכמו שביאר הרב המורה. ויאמר הכתוב שהנמצאים שהם לפניו וכמה שהם אחריו שהם העליונים והשפלים לא היה ולא יהיה אל שלא יהיה נוצר כי כולם הם נבראים. ויהיה שעור הכתוב לפני ואחרי אל לא נוצר לא יהיה כי לא ימצא בכל הנמצאים זולת הבורא יתברך אל שלא יהיה נוצר. או יאמר שלא נברא אחד מהשכלים הנבדלים אשר לפניו להקרא אל על דרך האומות כי הם יוצרו לעבוד את רבונם ולהשפיע במקבלים כפי רצונו ית', לא להיותם אלוהות שיעבדום בגוים לשם אלוהות. וזהו לפני מאשר לפני לא נוצר אחד מהם לשיהיה אל, ואם באלה לא כוונתי בבריאתם מענין אלהות כ"ש וכ"ש במה שאחרי שהם השפלים שלא יהיה בהם אל:

והדרך השני בפירוש זה המאמר הוא שאנחנו נשער ונבחין ממנו יתברך שתי מציאיות, המציאות אשר לו בעצמו והמציאות אשר לו בדברים, והנה מציאות בעצמו לא יכילהו רעיון ולא ישלוט בו לשון, והוא נקרא בדברי מרע"ה יו"ד ה"א וא"ו ה"א כי הוא מלשון היות ומציאות, וכולל זה השם כל הזמנים עבר והווה ועתיד וענינו המציאות העליון ההחלטי, כי מציאותו ית' בעצמו הוא תמידי לא סר ולא יסור ואין בהתמדתו המשכות זמני אך הוא מציאות מתאחד, וזהו שם המפורש שהיה נקרא במקדש ככתבו ובמדינה

בכנויו, ואמנם מציאותו בדברים הוא במה שהוא בורא ומהוה אותם ג"כ יו"ד ה"א וא"ו ה"א כלומר מהוה ובורא, ולפי שהם שתי בחינות במציאותו יתברך היו שתי השמות האלה נכתבים כאחד בארבע אותיות להיות הנראה בהם ענין מציאותו יתברך, אם לא שהראשון הוא מציאותו בעצמו, ולכן הטיבו אשר דברו שהוא שם העצם, והשם הזה לא יסמך ולא יצטרף לדבר מה כי הוא השם המפורש והנבדל מכל הדברים, ולכן אמרו ששם העצם לא יסמך לפי שהעצמות האלקי אינו מתייחס לדבר מה, אמנם השם השני להיותו מתיחס לנבראים כיחס הבורא לבוראיו היה נסמך ומצורף אליהם ונקרא ה' צבאות ה' אלקי הצבאות ה' אלקי ישראל, כאלו יאמר המהוה והבורא צבאות מעלה ומטה וישראל, וזהו מאמר הנביא הושע (יב, ו) וה' אלקי הצבאות ה' זכרו, כלומר שהשם הנכבד הוא ממציא הצבאות השכליות והשמימיות ומזה הצד שבראם ה' זכרו, רצה לומר שנזכר ונקרא בשם ה', ומזאת הבחינה השנית אמר הנביא כאן למען תדעו ותאמינו לי ותבינו כי אני הוא רוצה לומר שאני הוא השם שבראתי העליונים ותחתונים ולהיותו נקרא ה' כפי בחינת הבריאה ויצירת הנמצאות, לכן אמר מהבחינה הזאת לפני לא נוצר אל רוצה לומר קודם היותי ה' בורא ויוצר הנמצאות שהיא הבחינה הזאת, ואחרי לא יהיה רוצה לומר אחרי היותי נקרא בשם ה' המהוה והבורא, והענין שקודם שנקרא ה' והוא בבריאת העולם לא נוצר אל יכול מעצמו על הדברים כמו שיורה עליו שם אל, ואחרי הבריאה לא יהיה, וזהו שאמר מיד אנכי אנכי ה' ואין מבלעדי מושיע, ואמנם אומרו אנכי הגדתי והושעתי והשמעתי ראוי שיפורש כמו שפירשוהו חכמים ז"ל בפסיקתא אנכי הגדתי לאבות גלות מצרים אל בניהם אנכי הושעתי ביציאה משם, אני השמעתי התורה בסיני. וכנגד ישראל אמר ואין בכם זר, ואמר כנגד האומות הקמים בתחייה ואתם עדי נאם ה' ואני אל ר"ל שאני האל המוחלט כי הוא"ו תשמש במקום שי"ן פעמים רבות כמו שזכר רבינו יונה וממנו ואל יעצרנה הגשם, ובזה הדרך עצמו יפורש גם מיום אני הוא ואין מידי מציל אפעל ומי ישיבנה לפי שכל זה נאמר בערך פעולותיו לא כפי עצמותו. ומזאת הבחינה נאמר בו אני ראשון ואני אחרון כפי זמן המצאות העולם ובריאתו לא בערך עצמו שלא יצטרך לדבר ולא יתיחס לשום נמצא וזמן.

עוד ראיתי מדברי החכם המאירי דרך שלישי בפי' הפסוק הזה, והוא שרמז הנביא בזה אל אמונת השניות או השלוש והרבוי, וזה שבעלי השניות יאמינו שמן הנמנע יעמוד האלוה בטל ומתרשל, ועם האמינם שעולם כולו עם השמים ומלאכי עליון הכל נברא שקודם זה לא סר מהיותו פועל בעצמו והפעולה ההיא קדומה בקדמותו אין לו עליה רק קדימת סבה, ויקראוהו נוצר אע"פ שלא סר היותו מצד היותו מסובב אצלו, וגם בעלי

השלוש נוגעים לקצת עניני זאת הנבואה, ולפיכך אמר לפני לא נוצר אל ומלת לפני כמו על פני כמו ותעבור המנחה על פניו (בראשית לב, כג) פירושו לפניו או בפניו, וכן נאמר וירקה בפניו (דברים כה, ט) שענינו כמו לפניו, וכן פנים בפנים (שם ה, ד) הוא כמו פנים אל פנים, וכבר ידעת פירוש אומרו לא יהיה לך אלקים (שמות כ, ג) לשום נמצא עם מציאותי, כי הפנים יאמרו במקום מציאות כמו שפירש הרב המורה, וכן נאמר בפני הבית בקיום הבית ובמציאותו, ועל כן אמר ותבינו כי אני הוא כלומר לבדי אחדות גמורה מבלי שניות ולא שלוש ולא רבוי כלל, ובמציאותי לא נמצא דבר עמי מסובב ממני קדמון בקדמותי, ואחרי לא יהיה רצה לומר וגם אחר מציאותי שתאמרו שלזמן הנרצה לפני נתחדש דבר באלהותי מההגשמה וקבלת אנושות, עד שיקרא על זה אחרי גם זה לא יהיה, ובא הכתוב א"כ להרחיק ולמעט כל רבוי וכל צד דמוי והמשל ויצירה והגשמה וקבלת אנושות ובעצמותו חלילה לש"י. ולפי דעתי בענין הפרשה שהוא בתחיית המתים ראויים היו הדברים שיעידו עליהם הקמים בתחייה כי ה' הוא האלקים אין עוד מלבדו, והוא אומרו אנכי אנכי ה' ואין מבלעדי מושיע אנכי הגדתי והושעתי והשמעתי רוצה לומר אני הגדתי הישועות קודם בואם והשמעתי תחיית המתים, ושאין בכם זר רוצה לומר אלוה זר, ולפי שהיו בזה שני כתות עדים כת ישראל בתשועה וכת האומות בתחייה לכן אמר כנגדם ואתם עדי נאם ה' ואני אל רוצה לומר שאני האל האמתי, ואומרו גם מיום אני הוא ירמוז ליום התחייה שהוא יום ה' הגדול והנורא, יאמר גם מהיום ההוא והלאה אני בהחלט אהיה ה', ואין מידי מציל ואני אפעל ומי ישיבנה כי הכל יהיה בידי כחומר ביד היוצר. הנה התבארו הפסוקי' האלה באופנים מתחלפים כולם נכוחים למבין והותרו השאלות שנית ושלישית:

פסוק יד

כה אמר יהוה גואלכם וגומר עד ולא אותי קראת יעקב. חשבו המפרשים שהפרשה הזאת כה אמר ה' גואלכם קדוש ישראל למענכם שלחתי בבלה וגומר באה ליעד על כורש שיכבוש את בבל ויחריבה, עד שהוצרך הראב"ע לפרש הנותן בים דרך וגומר שהיתה המלחמה בין הבבליים ובין הפרסיים באניות ובשדה, וזה דבר לא נמצא בשום ספור מהספרים, גם בבל אינו על חוף הים אלא שהוא בדה זה מלבו לישב הכתובים על פי כוונתו ללא אמת, ולי נראה שלא היתה כוונתו כי אם להגדיל הגאולה העתידה, ויזכור ענין בבל לא מפאת עצמו כי אם מכוון כפי דרוש נבואתו, וזהו אומרו כה אמר ה' גואלכם רוצה לומר בגאולה העתידה כל הנסים והגבורות והתשועות שעשיתי עמכם אין ראוי שיזכרו ויערכו אל הגאולה הגדולה העתידה, ורשם הגדולות שבתשועות וזכרם

מן האחרונה והוא אומרו למענכם שלחתי בבלה רוצה לומר כדי להציאכם מגלות בבל עשיתי פלא גדול בבבל, ששלחתי שם חיל פרס ומדי, ועם כל חוזק בבל ותקפה וגבורתה הורדתי בריחיה כולם, ובריחים אינו מלשון שוטים שהוריד את הבבליים במשוטות דרך ים גולים, או שהורידם מכבודם לברוח מבבל כפי מה שפירשו המפרשים אבל בריחי' הוא מלשון בריח ודלתים, יאמר שלחתי את כורש ומחנהו על בבל שהעירותי את לבבו לעלות עליה, והדלתים שהיו לבבל סגורים בבריחים הורדתי אותם לארץ באופן שנכבשה לפני כרש, והכשדיי' הלכו באניות צועקים ובוכים, וזהו וכשדיי' באניות רנתם כי הרנה תאמר על הצעקה והבכי כמו קמי רני בלילה (איכה ב, יט). ורש"י פירש באניות רנתם בספינות שהיתה רנתם בהם, (טו) אני ה' קדושכם אשר עשיתי הפלא הזה בורא ישראל מלככם. ויש קוראין שלחתי בבלה בשור"ק כלומר מהרתי כל כך כאלו שולחת לשם, ונראה שרבותינו ז"ל כן היו קוראין אותו בשור"ק, כמו שאמרו (מגילה כט, א) גלו לבבל שכינה עמהם שנאמר (ישעיה מג, יד) למענכם שולחתי בבלה, ואחרי שזכר להם הפלא הזה זכר להם עוד קריעת ים סוף (טז) כה אמר ה' הנותן בים דרך שהוא ים סוף דרך לעבור גאולים, וכן זכר קריעת הירדן באומרו ובמים עזים נתיבה, ואחרי זה זכר גם כן מפלת סנחריב באומרו (יז) המוצי' רכב וסוס חיל ועזוז כלומר שהוציאם מארצם לעלות על ירושלים, ישכבו בל יקומו דעכו כפשתה כבו רוצה לומר בלילה אחת שכבו ולא קמו דעכו כמו הפשתה שכבה באש. הנה כל הפליאות הראשונו' האלה (יח) אל תזכרו אות' וגם הקדמוניו' שעשיתי עם האבות ועם הדורות הקדמונים אל תתבוננו, ולא תשימו אליהם לב בערך אל הפליאה העצומה הזאת, (יט) שהיא חדשה עתה תצמח ואין פירושו שמיד בקרוב לזמן הנבואה ההיא תצמח, כי הנה אחר כך ארכו הימים הרבה מאד, אבל פירש עתה תצמח שבעתה אחד והוא חלק קטן מהזמן תצמח בעולם, הלא תדעוה כי כבר ייעדו עליה הנביאים, וכפי סגנון הדברים שאמר אל תזכרו ראשונות וקדמוניות אל תתבוננו הנני עושה חדשה עתה תצמח, אין ספק שאמר זה בבחינת תחיית המתים שתהיה בזמן הגאולה, כי מזאת הבחינה תהיה הפליאה ההיא יותר עצומה מכל אשר נעשו אחרי ששת ימי בראשית, ועליה אמר הנני עושה חדשה שיעשה אותה הקדוש ברוך הוא בעצמו מבלי אמצעי ותצמח בעתה, כי כן כתב החכם שהצורות תחולנה בגשמים בעתה לא בזמן, אף אשים במדבר דרך רוצה לומר ועם זה אקבץ הגליות כי הדרך אשר יעשה במדבר הוא להביא נדחי ישראל ונפוצות יהודה מכנפות הארץ, וכדי שהעם לא יצמאו אשים נהרות כישימון.

ומאשר זכר החדשה שיעשה ואחריו אמר על הגאולה העתידה אף אשים במדבר דרך ידענו שהפליאה החדשה שיעשה הוא תחיית המתים ועמה קבוץ הגליות וביאתם לארץ, כי שניהם יהיו בזמן אחד, ובפרק קמא דברכות (דף יג, א) אמרו רבותינו זכרונם לברכה אל תזכרו ראשונו' זו שעבוד מלכיות וקדמוניות אל תתבוננו זה שעבוד מצרים, הנני עושה חדשה עתה תצמח זו מלחמת גוג ומגוג, הנה עשו הדמוי בצרות, וכפי הפשט יהיה בתשועות והנחמות שיעשה בימים ההם ומכל מקום מדבריהם תלמוד שהבינו כוונת הפרשה כמו שפירשתיה אני לענין הגאולה העתידה. ואמנם אומרו אחר זה (כ) תכבדני חית השדה כבר כתבו המפרשים שענין תכבדני חית השדה הוא משל על דרך ישושו' מדבר וציה, כי בהיות במקום המדבר מים ישישו וישמחו החיות וכן התנינים ובנות יענה, כולם יתנו כבוד לבעליהם ויודו לה' כי טוב על ההנאה אשר תגיע אליהם בהיות במדבר מים. ויותר נכון אצלי לפרש זה על האומות שבימים ההם שיראו הפלאות העצומות האלה יכבדו ויהללו וישבחו את ה' הנכבד כל העמים עם היותם בהמיים כחית השדה, ואף הרשעים הרעים שהם כתנים ובנות יענה הארסיים הממיתים כולם יהללוהו וישבחוהו.

פסוק כא

ועם זו ישראל שיצרתי לי והם העיקר בבריאה תהלתי יספרו:

פסוק כב

ולא אותי קראת יעקב וכו' עד כה אמר ה' מלך ישראל וגואלו וגומר: עתה יבאר הנביא שהגאולה והתשועה הזאת לא יזכו אליה ישראל בזכותם כי הם לא קדמו פני בוראם כראוי, אבל יעשה אותה השם יתברך למען שמו לבלתי היות מחולל בגוים, וכדי שבני אדם גם בני איש יכירו וידעו כי יש אלקים שופטים בארץ יעשה ה' התשועות והתחייה אשר זכר, וזהו אומרו ולא אותי קראת יעקב ר"ל לא למענכם אני עושה בית ישראל ולא בעבור מעשיכם הטובים כי אפילו בעת צרותיך לא קראת אותי ולא התפללת אלי, ואמנם אומרו כי יגעת בי ישראל פירשו בו המפרשים כ"ש שלא יגעת בי ישראל. ויותר נכון לפרשו מלשון דלמא, יאמר שמא יגעת בי ישראל בהיותך בארץ, באמת אינו כן (כג) כי אתה לא הבאת לי שה עולותיך וגומר. וכיוצא בזה פי' רבינו שלמה אלא שפי' כי בנחותא מלשון אשר, יאמר ולא אותי קראת יעקב בפנותך אחרי העבודה זרה שיגעת מהר מעבודתי לא הבאת לי שה עולותיך כי אם לע"ז, והעולות הם התמידים בבקר ובערב והזבחים הם השלמים, וגם בדברים לא כבדתני, וכבר היה זה בזמן אחז שסגר דלתות בית ה' ויעש מזבחות בכל פנה בירושלם ובכל ערי יהודה לזבוח ולקטר לאלקים

אחרים. או יהיה פירוש וזבחיך לא כבדתני ובזבחיך לא כבדתני ויחסר הבי"ת בכתוב, וכבר התוודה המלך חזקיהו בנו על זה כי מעלו אבותינו ויסבו פניהם ממשכן ה' ויתנו עורף גם סגרו דלתות האולם ויכבו את הנרות וקטרת לא הקטירו ועולה לא העלו בקדש לאלהי ישראל (דברי הימים ב כט, ו).

והתימה מהראב"ע שפירש לא הבאת לי שה עולותיך בבבל, וכן כל הכתוב, ואיך יאמר זה, והנה הם לא היו יכולין לעלות עולות בחוצה לארץ, אבל באמת היא כמו שפירשתי ולכן אמר וגם אני לא העבדתיך במנחה ולא הוגעתיך בלבונה רוצה לומר לא לבד בעולות אבל גם המנחה שהיא מעטה בהוצאה וכלבונה בלבד שהוא מהסמים היותר בזול מהנכנסים בקטרת לא שאלתי ממך ולא העבדתיך בהם, ואולי אמר לבונה על קומץ הלבונה שעל המנחה, ואמר זה על דרך החפץ לה' בעולות וזבחים כשמוע בקול ה' הנה שמוע מזבח טוב (שמואל א טו, כב) ואם הלבונה שהיתה בזול לא הייתם נותנים לקטרת (כד) כל שכן שלא קנית לי בכסף קנה כי הקנ' בושם לא היה בארץ ישראל והיו מביאים אותו מחוץ וקונים אותו בדמים יקרים, אמנם בשוחר טוב דרשו רז"ל קנמון היה גדל בירושלם ועזים וצבאים היו אוכלים ממנו, וכפי זה יהיה אומרו לא קנית לי בכסף קנה שלא היו צריכים לקנותו בכסף ועם כל זה לא היו מקטירים קטרת לפניו ואמר שהיה הדבר בהפך וזהו אך העבדתני בחטאתיך הוגעתני בעונותיך שלא הייתי יכול לסבלם וכל זה ממה שיורה (כה) שאנכי אנכי הוא מוחה פשעיך למעני כדי שלא יחולל שמי אם אכלה אתכם ולא למענכם אני עושה, והנה לא זכרתי כי אם כללות חטאתיך ועונותיך אבל בפרט מה הם איני רוצה לזוכרם מפני כבודך וזהו וחטאתיך לא אזכור, (כו) ואם תאמר שהרבה דברים עשית לכבודי ושאין אני זוכר אותם הזכירני ונשפטה יחד ויהיה המשפט אם יכבדו החטאות על הזכיות או אם הוא בהפך שצדיק הראשון בריבו דבר אתה ראשונ' למען תצדק אבל מה תאמר כי (כז) הנה אביך הראשון חטא כי אדם הראשון עם היותו יציר כפיו של הקב"ה חטא, ויונתן תרגמו מלכך ירמוז לירבעם שהוא היה המלך הראשון שמלך בישראל או על שאול כי המלכים ראוי שיקראו אבות הארץ וכן מליציך שהם השרים שהיו להליץ בעדם הם גם כן פשעו בי, עד שמפני זה (כח) חללתי שרי קדש והם שרי ישראל ומלכיהם יהויקים יכניה וצדקיהו שהגלם נבוכד נצר וכן הושע בן אלה שהגלהו מלך אשור, ורש"י פירש אביך הראשון אברהם חטא באומרו במה אדע ומליצי פשעו בי אין לך בכל המליצים שאתה סומך על זכותם שלא מצאתי בו פשע, יצחק אהב שונאי ואחלל שרי קדש בשביל עונותיהם עד כאן. ובעבור זה נתתי לחרם יעקב וישראל לגדופים, ויהיה לפי זה ואחלל ואתנה לשון עבר אבל מאשר וי"ו

ואחלל פתוחה וי"ו ואתנה בשב"א הטיבו לראות המפרשים שפירשוהו לעתיד שיחללם השם לאשמת העם ונוקשו ונלכדו בעון דורם עמהם וזהו ואחלל שרי קדש שהם הכהנים ואתנה לחרם יעקב וגומר, ועם היותם רעים וחטאים וראויים לעונשים וגדופים מתמידים אעפ"י כן ואעש למען שמי.

פרק מד

פסוק א

ולכן שמע יעקב עבדי וישראל בחרתי בו כלומר בעבור יעקב אביכם שהיה עבדי ובעבורכם ישראל לפי שבחרתי בכם, ופירש הנביא איך יעשה למען שמו (ב) ואמר כה אמר ה' עושך ויוצרך מבטן יעזרך אל תירא עבדי יעקב וישראל בחרתי בו ר"ל אני שעשיתי אותך אומה בעולם וזהו ה' עושך. ואני שהחזקתי ביעקב בהיותו במעי אמו כשיצא וידו אוחזת בעקב עשו, כי תמיד עזרתי אותו מן הבטן, ובמאמר הנביא (מלאכי א, ב) הלא אח עשו ליעקב נאם ה' ואהב את יעקב, וזהו ויצרך מבטן יעזרך, ולפי שאמר בתחילת דבריו אלה ועתה שמע יעקב עבדי וישראל בחרתי בו שזכר שתי בחינות האחת מפאת יעקב אביכם והשנית מפאת בחירת האומה כמו שפירשתי, אבל כנגד הבחינה השנית מבחירת האומה כה אמר ה' עושך כי הבחירה היא מה שעשה אותם לו לעם סגולה, וכנגד הבחינה הראשונה מיעקב אבינו אמר ויוצרך מבטן יעזרך כמו שפירשתי. וחזר עוד לדבר כנגד שתי הבחינות האלה ואמר כנגד הבחינה הראשו' מיעקב אבינו אל תירא עבדי יעקב כלומר כיון שאתה יעקב אל תירא בזכות יעקב אביך, וכנגד הבחינה השני' מבחיר' האומה אמר וישורון בחרתי בו כלומ' וג"כ אל תירא בעבור עצמך שנקראת בשם ישורון אשר בחרתי בך.

פסוק ג

ואמנם אומרו כי אצק מים על צמא פירשו המפרשים כי כשם שאני יוצק מים מהמטר על מקום צמא כמו כן אשפוך רוח הנבואה על זרעך, מסכי' למה שאמר יואל (ג, א) אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם, ולפי שישראל בגלות חסרים מהשלמות הנפשיי כמו שאמר (עמוס ח, יא) לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דבר ה' שהוא הנבואה, ומהשלמות הגופנית שהוא החירות והחפשיות, הבטיחם בשניהם, על הנפשיי אמר אצוק רוחי על זרעך ועל הגופני אמר וברכתי על צאצאיך, (ד) ויצמחו מהרה כאלו הם בין חציר שהחציר מהרה יצמח, ושמא תאמר אם יצמחו מהרה גם כן יפלו ויבשו במהרה כמו שאמר (ישעיה מ, ז) יבש חציר נבל ציץ, לכן אמר כערבים על

יבלי מים רוצה לומר שיתמידו בלחותם ולא ייבשו, וזכר עוד שכולם יהיו קדושי עליון ולכן אמר והיה הנשאר בציון והנותר בירושלם קדוש יאמר לו, ויאמרו בפיהם (ה) לה' אני ויקראו עצמם בשם יעקב ויכתבו ידם לה' ובשם ישראל יכנה כל אחד מהם, ולפי שיבאו מזה אחד ומזה אחד כמו שאמר (ישעיה כז, יב) ואתם תלקוטו לאחד אחד בני ישראל, לכן אמר זה יאמרוזה יקראוזה יכתוב.

ויותר נכון אצלי לפרש אצק רוחי על רבוי הזרע שירבה שלא כמנהג הטבעי, והנה עשה בדבר משל יפה מאד והוא שעובד האדמה הדבר היותר הכרחי שישאל לבוראו הוא המטר בעתו בעוד שהאדמה צריכה אליו, אחר כך ישאל שתצמח התבואה ותנצל מהדברים המונעים, כאלו תאמר פעמים שיצא החציר בין החטה ויגדל שמה וישחיתה ותהיה החטה מפני זה נשחתת, וכאשר תצא התבואה לאור יחלה פני אלהיו שיאכל אותה בשלום ובבריאות כי הוא התכלית הנכסף אצלו, כזה בעצמו יקרה בענין הבנים, כי הנה האדם ראשונה יתפלל אל השם שיתן לו בנים, ואחר שיהיו לו הנה יעברו עליהם בינקותם וגדולתם מהחוליים והפגעים והסכנות שיצטרך לחלות פני אלקיו שיצאו וימלטו מהם, ואחרי שיגיעו לגדול אנשים יחלה פני האל שיהיו טובים וישרים כלבותם ולא יהיו רשעים ומורדי אור, וזהו אומרו כי אצוק מים על צמא בעבודת האדמה:

אצוק רוחי על זרעך שהוא רוח החיים שירבו ויפרו ויעצמו במאד מאד ולא ישיגם בגדולה מהפגעים והסכנות, אבל יצמחו כבין חציר כמו שהחטה שבהיות סביבה חציר הרבה תצמח על כל פנים ותעשה פרי למעלה כערבים על יבלי מים, שהוא כולו משל לגדול וההמלט מהפגעים, ובאחרונה הבנים ההם יהיו כולם אנשי חיל, והוא אומרו זה יאמר לה' אני וגומר. והנה אמר בזה ארבע גזרות זה יאמר לה' אני וזה יקרא בשם יעקב, וזה יכתוב ידו לה' ובשם ישראל יכנה לפי שהם זוגות, וענין זה שכבר ידעת ששם יעקב פעמים יאמר על האדם הרמאי ובעל עקבה וישראל על השר עם אלקים ועם אנשים, וידוע שיש מהאנשים שיאמרו בפה לה' אני אבל מעשיהם ופעולותי' לא יורו ע"ז בביאור מפני עקבה מה שבלבותם, ועליהם אמר זה יאמר להשם אני והאיש אשר כזה שיאמר אותו בפיו בלבד ראוי שיקרא בשם יעקב, ויש מהם שהם מפורשים ומבוררים לעבודת השם ואלה יכתבו בידיהם נגד השמש שהם להשם והאיש אשר כזה אין ראוי שיכונה בשם יעקב כי אם בשם ישראל, הנה א"כ הבטיח שמבניו מהם לא יפליגו בחסידות מאד אבל יאמר לה' אני וזה יקרא בשם יעקב, ויהיה מהם מי שיכתוב ידו להשם ויפרסם קדושתו. וזה בשם ישראל יכנה, והכל משל לצדקת הבנים וישרם.

האמנם ראיתי במכילתא שדרשו חלק מהכתוב הזה על הגרים אמרו וזה לשונם. חביבין הגרים שבכל מקום הוא מכנם בישראל, נקראו ישראל משרתים שנאמר ואתם משרתי השם תקראו, וכן נקראו הגרים שנאמר ומבני הנכר הנלוים על ה' לשרתו, נקראו ישראל עבדים וכן הגרים שנאמר לאהבה את שם השם להיות לו לעבדים, נקראו ישראל אוהבים שנאמר להנחיל אוהבי יש, וכן הגרים שנאמר ואוהב גר ר' שמעון בן יוחאי אומר הרי הוא אומר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו וכי מי הוא גדול מי שהוא אוהב את המלך או מי שהמלך אוהבו ונאמר ואוהב גר, נאמר בישראל ברית והיתה בריתי בבשרכם ונאמר בגרים ברית שנאמר ומחזיקים בבריתי, נאמר רצון בישראל שנאמר לרצון להם ונאמר בגרים רצון שנאמר עולותיהם וזבחיהם לרצון על מזבחי, נאמר בישראל שמירה שנאמר הנה לא ינום ולא ישן שומר ישרא' ונאמ' בגרים שמירה שנאמר השם שומר את גרים, אברהם קרא עצמו גר שנאמר גר ותושב אנכי עמכם, דוד קרא עצמו גר שנאמר כי גר אנכי עמך תושב ככל אבותי, חביבין הגרים שלא מל אברהם אבינו אלא בן תשעים ותשע שנה שאלו מל בן עשרים או בן שלשים שנה לא היה גר יכול להתגייר משלשים ומעלה, אלא הקדוש ברוך הוא מגלגל עמו עד שהגיע לתשעים ותשע שנה שלא לנעול דלת בפני גרים להרבות שכר לעושי רצונו, לקיים מה שנאמר ה' חפץ למען שמו יגדיל תורה ויאדיר, וכן אתה מוצא בארבע כתות שהם עומדות לפני מי שאמר והיה העולם שנאמר זה יאמר לה' אני כוליה להשם ולא נתערב בו חטא, וזה יקרא בשם יעקב אלו גרי הצדק וזה יכתוב ידו לה' אלו בעלי תשובה, ובשם ישראל יכנה אלו יראי שמים, עד כאן. וראוי שנרגיש במאמרם זה דברים, ראשונה שהם זכרו ששת הדברים האלה בלבד משרתים עבדים אוהבים ברית רצון ושמירה ולא זכרו דבר אחר, ושנית למה סמכו עניניהם לאברהם ודוד ולא למשה שאמר גר הייתי בארץ נכריה, ושלישית למה יתחייב שאם היה אברהם נמול בן עשרים או בן שלשים שנה לא ימולו הגרים ביותר מאלה השנים, ורביעית מה הם הארבע כתות כי בהיות הכת האחת גרים והכת השנית חסידים גמורים הנה הכת האחרת מהשבים בתשובה הם הם הגרים. ואמנם הרביעית שהיא יראי שמים לא ידעתי במה יבדל מהצדיק הגמור או השב בתשובה. והנרא' לי בזה שהגרים שזכרו כאן אינם מאנשי שאר העמים כי כבר קיימו וקבלו שאין מקבלין גרים לימות המשיח, אבל כיוונו גרים אל פושעי ישראל שיצאו מכלל הדת אבותיהם ואבות אבותיהם והם נולדו בגיות ושבו אל ה' כי אלה הם באמת גרי הצדק שידבקו עם ישראל בזמן הגאולה, וידוע שאלה בהיותם בגיות היו משוללים ומרוחקים משש מעלות שהיו להם בהיותם בקרב ישראל. המעלה הראשונה היא מהלוים והכהנים שהיו בהם

משרתי ה' ועתה בגיותם משוללים ממנה, השנית ממעשה המצות שהיו עושים ביהדותם ועובדים את ה' בקיום מצות תורתו ועתה בגיותם לא יעשו דבר מזה, השלישית שהם היו אוהבי ה' ביהדותם ועתה בגיותם היו אויבי הש"י ועוזבי תורתו, הרביעית הברית שהיה בבשרם ביהדותם ועתה נטלה בגיותם ולא נתן להם אות ברית קדש החמישית הרצון ר"ל שביהדותם היו מעשיהם לרצון לפני השם יתברך ובגיותם במעשיהם מכעיסים אותו, וששית שביהדותם היו תחת השגחתו וכאשר סרו ממנו היו בהסתר פנים ממנו. ולכן אמרו שהשבים אל ה' גרי הצדק יהיו משרתי השם כבני ישראל כי הכהנים והלויים שבהם ישובו למעלתם והיא המעלה הראשונה, ויעשו המצות ויהיו עובדי השם והיא המעלה השנית, וידבקו בו בכל לבבם ובכל נפשם ויכנסו באהבתו והיא המעלה השלישית, ויבאו בבריתו שהיא המעלה הרביעית, ומעשיהם יהיו לפניו לרצון והיא החמשית ויזכו לשמירת' והיא השישית, ולפי שהיו בגרים שתי בחינות האחת במה שיבאו לחסות תחת כנפי השכינה, והשנית במה שהיו מפושעי ישראל ומעמו ששבו בתשובה מחטאתם, לכן ייחסו להם שני אבות האחד אברהם שהיה אב הנכנסים תחת כנפי השכינ' ונמצאו בו ששת המעלות כולם, כי הוא הקריב עולות וזבחים ככהן משרת, וכן אמר דוד עליו (תהלים קי, ד) אתה כהן לעולם, והוא עשה וקיים מצותיו כעבד נאמן והוא נקרא אוהב אברהם אוהבי (ישעיה מא, ח) הוא נכנס בברית תחילה היו כל מעשיו לרצון לפני השם ושמרו האל מכל אויביו מפרעה ומאבימלך ומהמלכים שנלחם עמהם, ולהיותו אב הגוים אמרו שאלו מל בן עשרים או בן שלשים שנה לא היה גר מל יותר מאותו זמן לפי שכולם יעשו כמעשיו, ולכן מל בן תשעים ותשע להיותו למוד ומשל לבאים אחריו ודיו לבא מן הדין להיות כנדון. והאב השני הוא דוד בבחינת התשובה שהוא היה מעם ישראל הוא ואבותיו וחטא לאלקיו ושב בתשובה ולכן אמר כי גר אנכי עמך רוצה לומר באתי לעשות תשובה כגר עם היות שאני תושב ככל אבותי שהיו מבני ישראל, וכן הוא ענין הגרים האלו שהיו מזה העם וחטאו וישובו אל ה', ומפני זה לא זכרו כי אם אברהם ודוד משתי אלה הבחינות ואמנם הארבע כתות שמצאו בכתוב הם, האחד, זה יאמר לה' אני והוא שלא נתערב בו חטא רמזו בזה אל היהודים שעמד טעמם בם ותמיד אמרו לה' אני. והשנית, וזה יקרא בשם יעקב אלו גרי צדק שעבר עליהם מהעקבה ועתה שבו למשור, ואחרי שעשה שתי כתות מיהודים שני חלקים החלק האחד מהשבים בתשובה ועליו אמר וזה יכתוב ידו להשם שהוא הבעל תשובה מהיהודים הגמורים ואין זה מכלל הגרים כי אם מחלק היהודים, ולכן אמר בהם וזה יכתוב ידו להשם כמו שאמר בתחילה על היהודים הגמורים זה יאמר לה' אני, ופירשו הכתיבה

על התשובה לפי שהאיש הנאמן על פי דבורו יקום דבר. אמנם מי שכזב פעמים אחרות יצטרכו לכתוב שטר על עצמו, ועל היהודי שהוא צדיק גמור שלא חטא מימיו שהוא הנקרא אצלם ירא שמים אמר הכתוב ובשם ישראל יכנה כלומ' שלא יכונ' בשם עקבה כי לא טעם טעם חטא כי אם בשם ישראל שר עם האלקים, ובאמת הוא פירוש נאה בכתובים, ואולי שעל זה אמר שמע אלי עבדי יעקב וישראל בחרתי בו וכן אל תירא עבדי יעקב וישורון בחרתי בו שקרא יעקב לאותו הכת מפושעי ישראל שיצאו מכלל התורה, וישראל וישורון ליהודים הגמורים, ושעל אותם פושעי ישראל אמר כי אצק מים על צמא ונזלים על יבשה אצק רוחי על זרעך והיא רוח התשובה אל ה' וההתעוררות לזה, וקראם צמא להיותם משוללים מהתורה והמצוה ומתאוים להם, ואמר על כת היהודים הגמורים וברכתי על צאצאיך כי לא יצטרכו כי אם לברכ' והרבוי לא אל הרוח לשוב אל תורת השם לפי שלא פרקו עול מלכות שמים מעליהם בהיותם בגלות, ועל אותם הגרים אמר וצמחו בבין חציר כערבים על יבלי מים רוצה לומר שיתגדלו ויתחברו בין החציר שהוא רמז אל האומות, ויהיו ביניהם גדולים ושרים כערבים על יבלי מים, ועם כל זה יתעוררו לשוב אל ה' והוא אומרו זה יאמר לה' אני וזה יקרא בשם יעקב, ויהיו הארבע כתות שזכרו בדרש הזה אם יהודים בכלל שלא עברו עליהם המים הזדונים, אי זה שיהיה כצדיק כרשע, ואם גרי הצדק שהם אותם שהמירו דתם ויתערבו בגוים הם או הם וזרעם ושבו לתורת האמת ואם השבים בתשובה מבני ישראל ואם היהודים אשר לא חטאו והם חסידים גמורים.

וראיתי לרש"י שכתב ועתה שמע לשוב לתורתי יעקב עבדי, כי אצק מים על צמא כמו שאני יוצק מים על צמא כן אצק רוחי על זרעך וצמחו כבין חציר בתוך עשו על ידי גרים שיתוספו עליהם, בין חציר הוא עשו שנאמר על אדום (ישעיה לד, יג) והיתה נוה תנים חציר לבנות יענה, זה יאמר לה' אני אלו צדיקים גמורים, וזה יקרא בשם יעקב אלו קטנים בני רשעים, וזה יכתוב ידו לה' אלו בעלי תשובה, ובשם ישראל יכנה אלו הגרים, כך היא שנוייה באבות דרבי נתן עד כאן. וראה גם ראה כי מה שדרשו במכילתא על וזה יקרא בשם יעקב אלו גרי הצדק דרשוהו באבות דרבי נתן אלו קטנים בני רשעים, והוא מה שזכרתי שהוא רומז אל האנוסים שהולידו בנים ובנות בגיות והם שקראם קטנים בני רשעים, אלא שמכל מקום לא עשה רבי נתן חלוקת הארבע כתות כדרך שעשאוהו במכילתא, כי לא עשה בישראל כי אם שלש חלוקות הראשונה צדיקים גמורים, והשנייה קטנים בני רשעים, והשלישית הרשעים ששבו הם עצמם בתשוב', וכלל כל מיני הפשעים בכלל אחד רוצה לומר אותם שהמירו דתם ושעשו פשעים אחרים, ולפי

זה כשאמר יעקב רמז אל אותם מישראל שפשעו וחטאו, וע"כ אמר עליהם ועתה שמע יעקב עבדי שמע לשוב לתורתי, וכן אל תירא עבדי יעקב אחרי שובך אלי בעבור עונות שעשית, אבל הצדיקי' הגמורים המכונים בשם ישראל וישורון איני צריך לדבר אליהם שישמעו ולא להבטיח' מהיראה והפחד כי בם בחרתי מימי קדם, וזהו אומרו וישראל בחרתי בו וישורון בחרתי בו. ואחר שדבר אל פושעי ישראל בכלל אמר עוד עליהם רוצה לומר כנגד פושעי ישראל כי גם אם נטבעו בגוים הם וצאצאיהם יצוק רוחו עליהם להשיבם בתשובה, ויברך זרעו וצאצאיו באופן שיתוספו עליהם גוים גרים בראותם כי הם זרע ברך ה' ושתמיד כל מחשבותם ומגמתם לשוב לתורתו, ולפי שזכר בזה ארבע כתות צדיקים גמורים באומרו וישראל בחרתי בו וישורון בחרתי בו, והפושעים באומרו ועתה שמע יעקב עבדי אל תירא יעקב עבדי, ובני הפושעים באומרו אצק רוחי על זרעך וברכתי על צאצאיך, והגרים מאומות העולם באומרו וצמחו בבין חציר, אמר כנגדם ארבע לשונות בפסוק, זה יאמר לה' אני שהם כנגד הארבע כתות האלה כמו שנזכר, והתבונן שעל השלשה הראשונים אמר לשון זה לפי שהם כתות חלוקות מעם ישראל אבל ברביעי אמר ובשם ישראל יכנה ולא אמר וזה בשם ישראל יכנה, והענין כי הכל מוסב כלפי ישראל ולפי שאמר בראשונה על צאצאי פושעי ישראל וצמחו בבין חציר שהם יהיו סבה לשיתגיירו הרבה מהאומות אשר הם מוטמעים בם שב עתה ואמר וזה יקרא בשם יעקב וזה יכתוב ידו לה', ובשם ישראל יכנה, לומר שאלה פושעי ישראל שעליהם אמר וזה יכתוב ידו להשם כששבו בתשובה וצאצאיהם שעליהם אמר וזה יקרא בשם יעקב כל אחד מאלה יהיה סבה לשיתגיירו גרים הרבה מהאומו' ובשם ישראל יכנה אותם המתגיירים ויכנה לפי זה הוא פעל יוצא, וכן הוא בכל מקום כדברי רבותינו ז"ל (בבא מציעא נח, ב) המכנה שם רע לחברו, והוא שב אל וזה יכתוב בשובר כי זה שיקרא בשם יעקב וזה שיכתוב ידו לה' הוא שיכנה לאנשים מאומות העולם בשם ישראל, הנה התבארו הכתובים והותרה השאלה הרביעית.

פסוק ו

כה אמר ה' מלך ישראל וגואלו וכו' עד זכר אלה יעקב, לפי שהנביא ייעד לישראל המסות הגדולו' האותות והמופתים והיד החזקה אשר יעשה הקדוש ברוך הוא בזמן הגאולה העתידה, הודיעם בפרשה הזאת שראוי להם להאמין זה ושלא יתיאשו מהחסד האלקי כי הוא היכול על כל אלקים והוא מגיד מראשית אחרית, ועל זה אמר כה אמר ה' מלך ישראל וגואלו רוצה לומר אותו שהיה בימים הראשונים מלך ישראל ואותו שיהיה בעתיד גואלו ומושיעו, ה' צבאות רוצה לומר אני הוא האדון על כל הצבאות,

ואתה תראה בכתבי הקדש שנקרא צבא השם כל אחד מהעולמות, כי הנה על השכלי' הנבדלים מניעי הגלגלים נאמר בדברי מיכיהו בן ימלא (דברי הימים ב יח, יח) ראיתי את ה' יושב אל כסאו וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו ויאמר ה' מי יפתה את אחאב וגומר ויצא הרוח וגומר, ועל הגלגלים עצמם אמרו אנשי כנסת הגדולה (נחמיה ט, ו) וצבא השמים לך משתחוים שהם הגלגלים, ועל האומה הישראלית להיותה מבחר העולם השפל אמר (שמות ז, ד) והוצאתי את צבאותי, יצאו כל צבאות ה', לפי שהם צבא השם יתברך הנה אם כן אומרו ה' צבאות הכוונה בו אדון הרוחני והשמימיי והישראלי. והנה אמר אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלקים להגיד שהוא יתברך אשר הוציאם וגאל אותם ממצרים בראשונה הוא יגאלם ויפדם עתה באחרונה, לא שיאמר שהוא יתברך נופל תחת הזמן ולא שיאמר עליו ראשון או אחרון כי אם שהיה מלך ישראל וגואלו וה' צבאות ראשון, וגם כן יהיה עתה בתארים האלה עצמם אחרון, ואפשר גם כן לפרש אני ראשון ואני אחרון עליו יתברך כי הוא היה קודם שנברא העולם ויהיה אחרי הפסדו, (ז) ואמר ומי כמוני יקרא להגיד שהמופת על מעלתו הוא ידיעתו והגדתו הדברים אשר עברו בעולם ואשר הם עתידים להיות, ועל העוברים אמר ומי כמוני יקרא ויגידה ויערכה לי משומי עם עולם רוצה לומר ומי האל שכמוני יקרא ויגיד הדברים המשתלשלים מעת שנברא העולם כמו שהגדתי אני למשה בספר בראשית, ויהיה אומרו עם עולם רוצה לומר מעת ששמתי העמים ובני אדם בעולם, וכן האם הוא אפשר שיגידו העתיד, והוא אומרו ואותיות ואשר תבאנה יגידו למו ר"ל אותם האלוקות יגידו העתידות להצדיק עצמם ולשבח מעלתם, ולפי שהי' להם להשיב ע"ז שהכחות העליונות ושרי מעל' הם מטיבים לאמותיהם ומריעים לאויביהם כמו שזכר דניאל משרי פרס ויון שהיו לוחמים בישראל, לכן אמר (ח) אל תפחדו ואל תרהו מאלקי העמים הלא מאז השמעתיך לכם אתם עדים נאמנים בדבר הזה היש אלוה כלומר יכול ומוחלט מבלעדי כי שאר השרים העליונים הם אמצעיי' בשפע לא אלוקות יכולים להשפיע מעצמם, וזהו היש אלוה מבלעדי, ואמרו עוד ואין צור בל ידעתי אפשר לפרשו כפשוטו מל' ידוע תדע, כאלו אמר היש אלוה מבלעדי כי אין צור בעולם שלא הקיפה בו ידיעתי וידיעת כחו, ואפשר לפרשו מענין השגח' ושפע כמו למנות ימינו כן הודע (תהלים צ, יב), וגבוה ממרחק יידע (שם קלח, ו), ואמר ואין צור ר"ל התחלה טבעית רוחנית או שממיית בל ידעתי ר"ל שאיני משפיע עליה כי כולם הם עלולים ומושפעים ממנו, וכן ת"י ולית דתקיף אלהין מן קדמי מתיהב ליה תקוף, גם נוכל לפ' בל ידעתי מענין שברון והשחתה כמו ויודע בהם את אנשי סוכות (שופטים ח, טז) וידע אלמנותיו ועריהם החריב, וידוע חולי יאמר

שאין צור ושר משרי מעלה שאין אני משחית ומשבר יכולתו לפעמים כפי רצוני, על דרך יפקוד ה' על צבא המרום במרום (ישעיה כד, כא) ולפי שישראל לא יקשו על זה מענין הפסילים שהיו עושים האומות כדי להוריד רוחניות וכחות העליונים עליהם, (ט) לכן סמך לזה יוצרי פסל כולם תוהו וחמודיהם בל יועילו ושאר הפסוקים, ועניינם אצלי שהנה המאמין כפסילים יעשה דעתו ואמונתו אם בקדושת האומן והחרש שיחשוב שאותו אומן או חרש נולד בשעה כך שהפסל אשר יעשה יצלח בכח העליונים לדברים ידועים אצלם אם להעשיר ואם לגבורה ואם להצליח בעבודת האדמה ושאר הדברים, ולכן יחשוב שלא יצלח הפסל כי אם בהיותו נעשה על ידו, ואם שתהיה דעתו שאין הדבר תלוי באומן אל' בפסל עצמו שכאש' יהי' נעש' לש' אותו מזל או כוכב יוריד עליו רוחניותו וכחו ויצלח לאות' הדברי' שהם מכח אותו מזל או שר, ואם שיהי' דעתו שהשע' גורמ' כי כאש' יחתך העץ או יתוקן הברזל בשע' פלוני' הנ' השע' ההיא תחייב הכח ההוא בפסל ההוא. ואת' תרא' שהנביא זכר ביטול ג' הדעו' האל' באלו הפסוקי' ר"ל מהאומן, מהכח העליון, משעת המעש'. וזכר' ראשונ' בכלל אח"כ הוכיח בפרט בכל א' מהם ביטולו, וכנגד הראשון שהוא מפאת האומן אמר יוצרי פסל כולם תוהו ר"ל לא יעל' בלבך שיש יתרון בדבר הז' לאומן א' על זולתו אינו כן כי כול' תוהו. וכנגד רוחניו' השר או המזל המשפיע על הפסל אמר וחמודיה' בל יועילו כי הנ' קרא חמודיה' לכחות העליוני' שהם חומדי' הורדת רוחניות' ואמ' שגם העליוני' האל' בל יועילו וכמו שאמר במקום אחר וגם היטב אין אותם (ירמיה י, ה), ואומרו ועדיהם המה יחזור לפסילים שהם מעידים שאין כח בעליונים להוריד עליהם רוחניות' שאם היה כח להם על זה היה נמצא בהם מאחר שהם מקבלים אותו הכח השגה מה, ואינו כן כי הם בל יראו ובל ידעו וכל זה מורה שאין בהם קבול שפע ויבושו בזה עובדיהם, וכנגד שעת מעשה הפסל אמר (י) מי יצר אל ופסל נסך בהיותו סומך על בחירת השעה הראויה לכך שהוא דבר בלתי מועיל.

ואחרי שזכר ביטול שלשת הדעות האלה בכלל, פרט עוד ביאורם ואמר על הראשון אשר מצד האומן (יא) הן כל חבריו יבשו רוצה לומר הפועלים המתחברים עם האומן במעשה הפסל בראותם שהם לא ידעו במלאכתו ובתת הצורה יאמרו סורו טמא אל תגעו כי אם האומן הידוע, הנה הם באמת יבושו מזה:

וחרשים המה מאדם רוצה לומר והם אומנים יותר טובים ויותר שלמים במלאכתם מהאומן שהוא האומן הקדוש המיוחד לזה המעשה לדעתם, ועם היות שאר הפועלים חכמים וחרשים ממנו הנה יתקבצו כולם ויעמודו יפחדו מלשום יד באותו פסל בשעת

גמר צורתו ובזה יבושו יחד, (יב) אבל האומן הידוע אם הוא עושה הפסל מברזל הוא בידיו עושה המעצד והוא הפועל בפחם, ובמקבות יצרוהו שהוא הפטיש, ויפעלהו בזרוע כחו רוצה לומר שאומרים שהוא בעל הכח לעשותו ואין איש לעשות כמעשהו. אבל רואה אני ביטולים חזקים בדעת הזה, ראשונה שהאומן הקדוש הזה אם ירעב אין כח בו אם לא ישתה מים ייעף, ואם היה בו צד אלהות לעשות אותו פעולת קדוש איך ירעב ויצמא ולא יעצור כח בעצמו ולא יתן לו הצלם ההוא כח, וכן אם הוא (יג) חרש עצים ועושה פסל מעץ רואה אני בעיניו שיתארהו בשרד והוא חוט הצבע ואחר כך יעשהו באותה מדה במקצועות ובמחוגה שהם כלי אומנותו, ואם היה בו כח עליון למה לא יעשה אותם הדברים מבלי אותם הכלים, אבל הוא יעשה המלאכה כמו איש אחד שאין בו כח כלל זולת הטבעי הנהוג. עוד אני רואה שיעשה הפסל בתבנית איש והוא תימה למה לא יעשה צורה אחת נפלאה מצורות העליונים כי הוא אינו עושה כי אם בתבנית איש והוא המורה שענינו הדמיון המורגל לא קדושה וכח עליון כלל, עוד אני רואה שתמיד עושה הפסל בתפארת אדם לשבת בית ולמה לא יעשהו מתנועע אם היה בו כח עליון לעשות בו דבר פלא הלא משה רבינו עליו השלום עשה המטה שהיה כח מתנועע כנחש בכח קדוש', וכן היה ראוי לאומן הנה אם היתה בו קדושה יעשה פסלו מתנועע לא תמיד לשבת בית שלא ימוש ממקומו, והמתרגם פירש כתפארת אדם על האשה שהיא תפארת לבעלה ויושבת תמיד בבית ולא תצא ממנו, ואמנם כנגד הדעת השני שהוא בהורדת הרוחניות מעליונים אמר (יד) לכרות לו ארזים וגומר ורוצה לומר אינו אמת שהוא כורת את ארזיו ושאר העצים להשפעת המזל והכוכב והשר אשר למעלה כי הוא מכוון לעצמו של האומן לא לעצם השר והכוכב, וזהו לכרות לו ארזים רוצה לומר לעצמו, ויקח תרזה ואלון שהם מיני עצים, ויאמץ לו בעצי יער כלומר שאין הכוכב והשר נותן בו כח והשפעה כלל אבל האומן עצמו הוא מאמץ לו בעצי יער כי הוא נוטע אותם במקום המים כדי שיגדלו בחוז' ואומץ רב, וגשם יגדל שיעש' גוף וגשם גדול וכל זה מורה שאין בפסל דבר מכח העליונים כי אם ממלאכ' מחשבת האומן ההיא.

פסוק טו

ואמנם כנגד הדעת השלישי האומר שצריך שעה ידועה לכרות עץ הפסל או הברזל ושמפני השעה יוקדש, השיב הנביא והיה לאדם לבער וגומר והיא טענה מספקת מאד כי אם היתה השעה מחייבת הקדושה באותו עץ איך היה שחלק מאותו עץ שנכרת באותה שעה היה לפסל וישתחוו לו וחלק ממנו היה לבער באש, וזהו אומרו והיה לאדם לבער ויקח מהם ויחם אף ישיק שהוא כמו יבעיר, ואפה לחם כי הנה יעשה כל זה

מחתיכות העץ אשר יכרות וגם כן חלק ממנו יעשה פסל ויסגד למו, ולמה חלק אותו עץ יפריש לגבוה בקדושה רבה וחלקו ינהג בו מנהג בזיון, כל שכן וכל שכן שראינו שיותר תועלת נמשך מהחלק הנבזה משימשך מהחלק הנעבד, כי הנה מאותו (טז) חצי ששרף במו אש יצלה עליו צלי בשר וישבע אף יחם ויאמר האח חמותי ראיתי אור ואלו הם תועלות מגיעות מאותו חצי, (יז) אמנם שאריתו לאל עשה רוצה לומר שאמת שמיחד אותו לאלוהו השר או הכוכב העליון, ולפסלו של אותו אלוה שר ומזל יסגוד וישתחוה ויתפלל אליו הצילני כי אלי אתה ואתה רואה שפעמים קורא את הפסילים בשם יחיד ופעמים בשם רבים כמו שאמר בל יראו ובל ידעו, ואמר ויסגד למו, (יח) ועל זה הדרך אחשוב שאמר לא ידעו ולא יבינו כי טח מראות עיניהם על הפסילים עצמם, רוצה לומר כי הם מתפללים להם הצילני כי אלי אתה והיא תפלת שוא לפי שהאלוהות והפסילים ההם לא ידעו לא יבינו, ואף על פי שיש להם צורות עינים הנה טח מראות עינים ומהשכיל לבותם, ולפי שהיו בזה שלשה שבושים כמו שאמרתי, (יט) לכן אמר כנגד שלשתם ולא ישיב אל לבו ולא דעת ולא תבונה רוצה לומר ולא ישיב אל לבו כי קדושת האומן הוא שוא ודבר כזב, ולא דעת בהם לדעת שהורדת הרוחניות על הפסל הוא שקר מבואר, ולא תבונה בענין השעה שהוא לאמר חציו שרפתי במו אש וגומר, והנה חזר וכפל הטענה הזאת חציו שרפתי במו אש פירש בעבור שהוא יותר נגלית ומבוארת, כי הנה היות בצדם כח וקדושה מפאת הנפש אשר בו אינו דבר נמנע בעצמו, ואם הורדת הכח מהעליונים על התחתונים אינו דבר כוזב בהיות המקבל מוכן אליו, אבל קדושת הפסל בעצמו זו היא מחשבה ריקה וסכלה אין לה על מה שתסמוך, ולכן אמר עליה בפרט ולא תבונה לאמר חציו שרפתי בו אש והפסדתי צורתו, וגם נשתמשתי בו שאפיתי על גחליו לחם ואצלה בשר ואוכל, והיותר ממנו אעשה לדבר תועבה בעיני אלקים ואדם בעל שכל, ואסגוד ואשתחוה לבול עץ יבש, זה באמת אינו פעל הנפש השכלי' כ"א פעל הגוף החסר, (כ) וזהו רועה אפר לב הותל הטהו ר"ל האדם הרועה עפר מן האדמה חסר מבלי כח והשכל כלל לב הותל ומלא מהתלות ושקרים, הטהו ולא יציל את נפשו השכלית, ולא יאמר הלא שקר בימיני, וי"ת הא דחלתיה פלגיה קטמא, יפרש האפר על החצי מהפסל אשר שרף, ויהיה פירוש הכתוב על פי דרכו כך, בהיותו רועה אפר ושורף חלקי הפסל וגם כלו בהיותו ישן נושן, לב הותל הטהו לעשותו, שאומר לו לבו הלא עץ הוא באש ישרף, ועכ"ז שלבו נתן לו קצת התר הוא לא יעצור כח להציל את נפשו ולומר הלא שקר בימיני. או יהיה, רועה הוא הפסל. והטהו מוסב אל הרועה כמו שפרש"י, יאמר לב הותל שהנתעה את הצלם שנשרף חציו באש ונעשה אפר שיעשהו

זה הנתעה רועה ומתפרנס אליו, ולא יציל הנתעה הזה את נפשו לאמר הלא שקר בימיני ויפרד מעליו. הנה התבארו הכתובים האלה והותרו שתי השאלות חמשית וששית.

פסוק כא

זכר אלה יעקב וכו' עד סוף הנבואה. לפי שהוכיח הנביא את האומות בענין הפסילים והיה זה לישראל לבושת וגם לחרפה, לפי שגם המה נמשכו אחריהם בימי כל מלכי ישראל וגם בימי רוב מלכי יהודה, לכך הוצרך לומר אחריו זכר אלה יעקב וישראל וכבר זכרתי שיעקב יאמר פעמים לשם גנאי מגזרת ויעקבני (בראשית כז, לו) וישראל לשם שבח מגזרת שררה, וכאלו יאמר כאן הטובים והרעים הצדיקים והרשעים זכרו אלה הדברים אשר דברתי, כי אני יצרתיך עבד לי אתה רוצה לומר יצרתיך לשתהיה מיוחד להנהגתי לא לשום שר ומזל, ולכן לא תצטרך לפסילים ובעבור זה לא תנשני רוצה לומר לא תהיה שכוח ממני שאינו ראוי לך לשכוח אל מחוללך בעבודת הפסילים, ובעבור זה לא אשכחך להניחך תחת הנהגת שר ומזל, (כב) וזהו אומרו מיד מחיתי כעב פשעיך וכענן חטאתיך וגומר רוצה לומר כעב וכענן מחיתי פשעיך וחטאתיך, ולכן שובה אלי כי גאלתיך, וכבר ידעת שבא הנה העבר במקום עתיד כאלו אמר כי אגאלך, ופירש רש"י מחיתי כעב פשעיך וכענן חטאתיך במצרים ובמדבר וגם עתה שובה אלי, ולפי פירוש זה נוכל לומר כי גאלתיך ממצרים עם היותך מלא עונות ופשעים וכן אעשה בעתיד ועם גאולתי אותך יושפעו הכחות העליונות כולם עליך לא באמצעות הפסילים, (כג) וזהו רנו שמים כי עשה ה' וגם הדברים השפלים כלם יהיו לתועלך, ועל זה אמר הריעו תחתיות ארץ פצחו הרים רנה, ואמר יער וכל עץ בו כנגד מה שזכר מעצי הפסילים שישמחו עצי היער בגאולת ישראל שלא יקחו מהם לצלמי עבודה זרה, כי גאל ה' את יעקב ובישראל יתפאר.

פסוק כד

הנבואה השבעה ועשרים תחילתה כה אמר ה' גואלך ויוצרך מבטן וגומר עד שמעו איים אלי. ויש בה שמנה עשר פרשיות, הראשונה כה אמר ה' גואלך ויוצרך מבטן:

השני' כה אמר ה' למשיחו לכרש:

השלישית הרעיפו שמים:

הרביעית הוי רב את יוצרו:

החמישית הוי אומר לאב:

הששית כה אמר ה' קדוש ישראל ויוצרו:

השביעית כה אמר ה' יגיע מצרים:

השמינית כה אמר ה' בורא השמים:
התשיעית שמעו אלי בית יעקב וכל שארית בית ישראל:
העשירית זכרו זאת והתאוששו:
האחד עשר שמעו אלי אבירי לב:
השנים עשר רדי ושבי על עפר:
השלשה עשר גואלנו ה' צבאות:
הארבע עשר ועתה שמעי נא זאת עדינה:
החמשה עשר שמעו זאת בית יעקב הנקראים בשם ישראל:
הששה עשר הראשונות מאז הגדתי:
השבעה עשר שמע אלי יעקב וישראל מקוראי:
השמנה עשר צאו מבבל. וראיתי לשאול בפרשה הזאת ששת השאלות.
השאלה הראשונה במה שספר מגבורות הש"י, כי אחרי שזכר שהוא נוטה שמים ורוקע ארץ אמר שהוא מפר אותות בדים, ואם היה בדים מלשון כזב כדברי המפרשים כולם כמו בדיך מתים יחרישו (איוב יא, ג), מה הגדולה והגבורה שיעשה הש"י בהיותו מפר אותו הכזבים שאין בהם ממש, כי הנה הכזב אין לו קיום ומעצמו יבוטל ואין ראוי לתאר יכולת השם בשהוא יפר הדבר שהוא כזב ובטל מעצמו, עד שמפני זה הוצרך הרב רבי אברהם בן עזרא לפרש בדים מלשון מתבודדים, והם האנשים המתבודדים בדמיונם להגיד העתידות וגם זה מין מהכזב הוא המציאות יפרכו מהר.
השאלה השנית באומרו יוצר אור ובורא חושך עושה שלום ובורא רע אני ה' עושה כל אלה, וזה שהחשך הוא העדר וכן הרע כי הטוב הוא המציאות והרע הוא מקבילו שהוא העדר, והנה ההעדר אינו פעולת פועל ואיך אם כן יאמר עליו ובורא רע, והנה במעשה בראשית נאמר יהי אור ויהי אור (בראשית א, ג) כי בו היה מציאות והויה, ולא נאמר שם יהי חשך כי החשך הוא נמשך מעצמו בהפסק מציאות האור ולא יפול עליו שם הויה ובריאה ולא לשון עשיה, ואיך אם כך יאמר הנביא גם על החשך ועל הרע אני ה' עושה כל אלה.
השאלה השלישית למה תלה הנביא כיבוש בבל וחרבנה בכרש מלך פרס, והנה דריוש מלך מדי וכרש מלך פרס חתנו שניהם עלו על בבל להשחיתה ושניהם החריבוה, וגם דריוש היה הקודם בכל מיני הקדימות והוא נשאר מלך בבל כמו שאמר (דניאל ו, א) ודריוש מדאה קביל מלכותא וגומר, ולמה אם כן לא ייחס הכתוב לדריוש דבר מהכבוש והנצחון הזה ויחסו כלו לכרש באמרו כה אמר ה' למשיחו לכרש אשר החזקתי בימינו

לרד לפניו גוים ומתני מלכים אפתח לפתוח לפניו דלתים ושערים לא יסגרו וגומר, כי הנה שלוחו את העם מהגולה לירושלים עוד יזכור אותו אחר זה, וגם יד דריוש היתה בו כמו שאזכור בפירוש הפרשה.

השאלה הרביעית באמרו הוי רב את יוצרו חרש את חרשי אדמה וגומר, הוי אומר לאב מה תוליד ולאשה מה תחילין, כי לא ידענו על מה נאמרו הפסוקים האלה, ואם כדברי המפרשים נפרש אותם על בלשצר שהיה מתגאה ומתנשא כנגד האל והוציא כלי בית המקדש לשתות בהם יין, הנה לא ידעתי איך יפול עליו מאמר ופעלו אין ידים לו, ויותר זר מזה אמרו הוי אומר לאב מה תוליד ולאשה מה תחילין שבלי ספק א"א ליחס אותו לא לדברי נבוכדנצר ולא למעשה בלשאצר ולא ידענו ענינו במקום הזה, עד שהיה ממפרשי הנוצרים מי שפירש זה על המכחיש אמונת השלוש בשהאלוה האב הוליד את הבן, ועל המכחיש לידת מרים והיא אשה בבתוליה ושעליה אמר ולאשה מה תחילין, ואתה רואה כמה מהדברים האלה זרים מאמתת המציאות ואמתת הפרשה וסגנונה.

השאלה החמישית באומרו יגיע מצרים וסחר כוש, כי הנה הפרשה הזאת אם נפרשה כדרך המפרשים על ענין סנחריב שהביא שלל מצרים וכוש על ירושלם ובמפלתו זכה בו חזקיהו ועמו, יקשה מאד למה זכרו הנביא אחר ענין כרש בהיותו קודם אליו יותר ממאתים שנה, ואם נפרשהו כדרך מפרשי הנוצרים על כרש עצמו שאחר שהחריב בבל שלל יגיע מצרים וסחר כוש והיו לו לעבדים, איך יתכן לפרש על זה אליך יתפללו אך בך אל ואין עוד אפס אלקים, אכן אתה אל מסתתר וגומר.

השאלה הששית באומרו ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול ואמלט, כי אין ראוי שיתואר הש"י לא בזקנה ולא בשיבה לפי שאינו נכנס תחת התנועה והזמן, גם אומרו אני אסבול זר מאד כי הנה לא יסבול אדם כ"א מאחר יותר גדול ממנו, ולחסרון יכולתו מהתקומם ממי שהוא כנגדו יאמר עליו שיסבול ולא יפול דבר מזה באלו' ית' כי הוא היכול המוחל', כ"ש שאמר מיד סותר לזה באומרו אני עשיתי ואם הוא יתברך עשה כל זה איך יאמר שהוא סובל אותו, כי באמת שני המאמרים אני עשיתי ואני אסבול סותרים זה את זה, ויקשה גם כן הכפל הדברים באומרו שני פעמים זה הלשון אני אסבול אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול, והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות האלה כלם.

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא להודיע שלא יפלא מה' דבר וכל חפצו ישלים, כי מי שברא העולם רוצה לומר השמים והארץ אחר האפס המוחלט נקל יהיה לו לשנותו מענין לענין כרצונו לכל אשר יחפוץ יטנו, והביא ראיה מענין מלך בבל שבהיותו בגודלו

ומעלתו וישראל נכנעים תחתיו בגלות, יעיר השם את רוח כורש מלך פרס לעלות על בבל לכבשה ובאפס יד תשבר העיר רבתי בגוים שרתי במדינות בבל, וכן יעיר את לבו לשלח את ישראל שהיו עבדים בבבל חפשים לעלות על ירושלם ולבנותה ולשבת בה, וזה כלו ממה שמורה שכן יעשה ה' גאולה אחרת גדולה ממנה להקים את שבטי ישראל ונצורי ישראל להשיב לתתם לאור גוים להיות ישועתו לא לבד בבבל, אבל עד קצה הארץ, וכמו שיתבאר זה בפסוקי הפרשיות.

כה אמר ה' גואלך וכו' עד כה אמר ה' למשיחו לכרש: הפסוקים האלה הם הקדמה לשאר הענין ממעלת כרש וגאולת ישראל שיזכור אחר זה, כי מפני שיזכור חרבן בבל ובנין ירושלם ושיהיה זה על ידי כורש מלך פרס, לכן אמר בתחלתו כה אמר ה' גואלך ויוצרך מבטן כלומר אל תספק בלבך על גאולת השם אשר יעשה כי הנה גואלך ה' צבאות הוא עצמו יוצרך מבטן, ירמוז לבריאה הראשונה, ואם הוא יתברך פעל ועשה הדברים מלא דבר מה יהיה בעיניו להביא הגאולה בעת חפצו, והוא אומרו כה אמר ה' גואלך ויוצרך מבטן, וביאר ענין יוצרך מבטן באומרו אנכי ה' לבדי רוקע הארץ מאתי כלומר שהוא נטה השמים מבלי חומר קודם אליו ולא נמצא יעזור בנטייתו, וכן רוקע הארץ שבהיותה מגולה עשה בה שטחים ישרים לשבת עליה, וגם שרקע אותה על המים כדברי המשורר, ואמר שהכל היה מאתו כלומר שלא עזר בבריאה הראשונ' שום שכל מהשכלים הנבדלים כי הכל היה מאתו ומידו יתברך, והוא אומרו נוטה ורוקע בלשון הווה לפי שהוא יתברך סבה פועלת וסבה שומרת לעולם ומתמידו, גם שיתואר כן מפני פעולתו הראשונה וכמו שאמר בבראשי' רבה (בר"ר א, ג) הכל מודים שלא נבראו ביום ראשון מלאכים שלא יאמרו מיכאל היה מותח בדרומו של רקיע וגבריאל בצפונו והקב"ה ממדד באמצעיתו אלא אני ה' עושה כל, רוקע הארץ מאתי מי אתי כתיב מי היה שותף עמי בבריאתו של עולם, מלך בשר ודם מתקלס במדינה גדולי המדינה מתקלסין עמו למה שנושאים עמו במשאו, אבל הקב"ה אינו כן אלא הוא לבדו ברא את עולמו הוא לבדו מתקלס בעולמו הוי כי גדול אתה ועושה נפלאות אתה אלקים לבדך. ע"כ ביארו בזה שפעולת הנפלאות היא מטבע הבריאה הכוללת ושלכן א"א שיעשה נס ופלא כ"א הבורא יתברך שברא את העולם והוא ישנהו כרצונו, וזהו הקלוס האמתי המיוחד לו יתברך.

ואפשר לפרש יוצרך מבטן שבחר ביעקב ולא בעשו מהיותם בבטן אמם כמו שפירש למעלה, והביא ראיה על יכולתו מהבריאה הכוללת, ואמנם אומרו אחר זה (כה) מפר אותות בדים וגומר, הוא להגיד שמפני שהקדוש ברוך הוא ברא השמים והארץ לכן

יש בידו כח לשדד מערכותיהם ולבטל הוראותיהם ולשנות טבעם, ומפני זה כשיראו אותות מורים על ענינים ונראה שלא נתקיימו, ונראה גם כן קוסמים בכוכבים שישפטו כפי חכמותיהם ולא יהיה הדבר ולא יבא, וגם האיש החכם שמצד שכלו ישפוט וישער בדברים אשר יהיו כפי המנהג הטבעי ויצא הדבר בהפך, הנה הסבה בכל זה אינה לשקרות האותות ולא לסכלות הקוסמים והחוזים ולא לפתיות החכמים, אלא שהם שפטו והגידו הדברים כפי מה שיורה עליו הסדר והמנהג הטבעי והש"י יבטלהו, ולכן לא יצא משפטם לאור ולא יאמנו דבריהם כי הוא יתברך מפר אותות בדים רוצה לומר מפר האותות שאנחנו רואים שהם בדים וכוזבים כפי המציאות, כי הם היו אמתיים בעצמם אלא שהוא הפרם, וכן וקוסמים יהולל הוברי שמים החוזים בכוכבים יעשה אותם הולל לפי שישתנו עליהם מעשה בראשית ולא יצא משפטם לפועל. והראב"ע פירש בדים מלשון בדד שיש אנשים שהם מתבודדים לדעת העתידות, וכן משיב אנשים אחור והם האנשים בעלי עצה ותבונה שבכח המשער השכלי שבהם כפי הלוך הדברים ישפטו בשכלם מה שיהיה והשם יתברך בשנותו הדברים דעתם יסכל, ואין כן דברי הנביאים אשר רוח ה' דבר בם שאין נמצא אחר יכול לבטל גזרתו, אבל הוא (כו) מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים, רמז בזה לישעיהו ושאר הנביאים שנבאו על בנין בית שני שכל אחד מהם נבא על ירושלם בהיותה חרבה שתבנה ותתישב, וזהו האומר לירושלם תושב ולערי יהודה תבננה וגומר, (כז) ונבא גם כן על בבל בהיותה בשלותה ומעלתה וגודל רוממותה שתחרב ותשומם, וזהו האומר לצולה חרבי שדימה בבל למצולותי' ברבוי אנשיה ועמה ונבא עליה שתתיבש ותחרב, ולפי שבבל יושבת על נהרות אומר ונהרותיך אוביש רמז לאוכלוסיה. עוד זכר משלמות הנביא עבדו שניבא על כרש קודם היותו מאתים שנה ויקראהו בשמו וזהו (כח) האומר לכרש רועי רוצה לומר על כרש שיהיה רועי לפי שינהג את צאן השם שהוא ישראל, וכל חפצי ישלים אם בחרבן בבל והכרת זרע נבוכדנצר, ואם בענין ירושלם וזהו האומר לירושלם תבנה והיכל תוסד. והותרה בזה השאלה הראשונה.

פרק מה

פסוק א

כה אמר ה' למשיחו לכורש וכולי עד כה אמר ה' קדוש ישראל. נשתבשו חכמי הנוצרים בחשבם שמלת משיח לא תאמר כי אם על מושיע הגופות והנשמות וחשבו מפני זה שלא יפול כי אם בבורא יתברך עד שבאו לפרש כה אמר ה' למשיחו לכרש שהם שתי

נבואות באו כאן מעורבות, האחד מבן האלוה שהוא משיחו, והשני' מכורש, וברחו תכלית הבריחה מלקרוא את כרש משיח והוא לסכלותם בענין המשיחה ושמושם בלשוננו הקדוש, לפי שכל מלך יקרא משיח כי מפני שהמלוכה תעשה ע"י משיחה הושאל שם משיח לכל מלך ולא על המלכים מישראל הנמשחים בעצם ואמת בלבד נא' לשון משיחו, כי גם בהמלכים מלכי אומות העולם אויבי ה' שלא נמשחו נאמר ומשחת את חזאל למלך על ארם (מלכים א יט, טו), וגם לא לבד תמצא המשיחה בענין המלכות כי גם בכל מנוי שררה ומעלה שאין בה משיחה נאמר גם כן וכמ"ש ואת אלישע בן שפט מאבל מחולה תמשח לנביא תחתך (שם פסוק טז), וישעיה עצמו אמר (ישעיה סא, א) יען משח ה' אותי לבשר ענוים ועל האבות הקדושים נאמר אל תגעו במשיחי (תהלים קה, טו), הנה אם כן שם משיח נאמר על כל אדם ממונה לעשות אי זה דבר מבין שאר האנשים ומפני שהקדוש ברוך הוא מנה את כרש והבדילו להיות כל חפצו בבבל להחריבה ולהשיב גלותו משם לכן קראו רועי, וקראו משיחו רוצה לומר המלך אשר הוא המליך בעולם ומנה אותו על כל הגוים, וזהו אומרו כה אמר ה' למשיחו לכרש וביאר למה קראו משיחו באומרו שלא אמר זה להיותו משוח בשמן, כי אם לפי שהחזיק בימינו והקימו ונתן לו יכולת וחוזק לרד לפניו גוים.

ואפשר לפרש כה אמר ה' למשיחו לכורש שהנביא הוא היה המשיח ושאמר השם לנביאו משיחו זאת הנבואה שיאמר לכורש, ואמר לרד לפניו גוים וחשבו המפרשים שמלת לרד הוא מלשון רדוד ורקוע ושטוח כדמתרגמי' וירקעו את פחי הזהב (שמות לט, ג) ורדידו, ולי נראה שהוא מלשון ירידה כמו והיום רד מאד (שופטים יט, יא), יאמר שהחזקתי בימינו להיות כל הגוים יורדים לפניו, וזהו ומתני מלכים אפתח רוצה לומר שחוזק המלכים הנמשל במתנים הנדבקים לאזור יפתח אותם כאלו אין בהם כח, והתבונן שהנה קושי המלחמות והכבוש הוא בשלשה דברים, הראשונה ברוב האויבים הלוחמים, השניה בחוזק המלכים שילחמו בם, השלישית בחוזק הערים, וכנגד שלשתם אמר לרד לפניו גוים כנגד הראשון, ומתני מלכים אפתח כנגד השני, לפתוח לפני דלתים כנגד השלישית, ואמנם אומרו ושערים לא יסגרו יראה סותר לאומרו לפתוח לפניו דלתים, ועל כן פירש הרד"ק שיפתח הדלתים כאלו השערים ההם לא נסגרו מעולם. ולי נראה שדבר הנביא כפי מנהג המלחמות שבבוא האויב על עיר אחת סוגרת ומסוגרת דלתים ובריח וילחם עליה וישפילנה ישפילה עד ארץ ויחריבה, הנה בשאר הערים ישמעו עמים ירגזון ובבוא האויב עליהם לא יסגרו עוד שערים אבל יצאו אליו ויכנעו תחת ידו, ולכן אמר בכרש לפתוח לפניו דלתים רומז לשאר הערים כאשר ישמעו שמועת

בבל לא יסגרו ולא יתחזקו לעמוד נגדו, (ב) ולכן אמר אח"כ אני לפניך אלך והדורים אישר וגומר אשבר וגומר, והוקשה על המפרשים לפרש מלת הדורים ואמרו שענינו ארחות עקלקלות איישירם לפניך, ואין להם ראיה מן הכתוב שיאמר בשום מקום הדור על הדבר המעוות, ויותר נכון לפרש הדורים כפשוטו מלשון זה הדור בלבושו (ישעיה סג, ב), וענין הכתוב שהעמים אשר ישתלמו לכרש ויקבלו אהבתו ומלכותו בשמח' ובשירי' והדר ותפארת שאותם קרא הדורים בערכו הנה השם יתברך יישרם ויצליחם, אמנם הלוחמים עמו יחריבם, וזהו אשבר דלתות נחושה ובריחי ברזל אגדע והחכם אבן כספי פירש והדורים איישר על בני הגולה שישובו לירושלם וכפי דרכו נראה לי לפרש שאמר אני לפניך אלך כלומר שיעיר את רוח כרש ויחזקהו לשני דברים, הראשונה לשלח רצוצים חפשי, והשניה להחריב את בבל ולהכרית זרע נבוכדנצר המרצח, וזהו אשבר דלתו' נחושה ובריחי ברזל אגדע.

ומפני שהיה בבל עושר מופלג זהב ורב מפנינים כי הנה מפני העושר שהיה בה נקראת מדהבא כלומר בעלת הזהב, ובבוא האויבים כל אדם היה אוצר את אשר לו במקום חשך ומסתרים, לכן אמר האל בייעוד כרש (ג) ונתתי לך אוצרות חשך ומטמוני מסתרים, ולפי שהיה כל זה דבר רחוק מהמושכל כי לא היה כח למלך פרס לכבוש גוים לקחת מלכיות אשר כאלה, לכן אמר למען תדע כי אני ה' הקורא בשמך אלהי ישראל רוצה לומר שזה הנצחון אינו לא בחילך ולא בכחך כי אם ברוחי, וכמו שהודה כורש בעצמו באומרו כל ממלכות הארץ נתן לי אלקים (עזרא א, ב), לא כסנחריב שאמר בכח ידי עשיתי ובחכמתי כי נבונותי (ישעיה י, יג), ולא כנבוכדנצר שאמר אעלה על במותי עב אדמה לעליון (שם יד, טו), כי הנה כרש הכיר בדעתו שנצחונו וגבורתו היה דבר נסיי ובכח אלהי והורה זה אליו הוראה מבוארת מאשר ידע שמאתים שנה קודם לידתו נבא ישעיהו כל זה וקראו בשמו כרש, והוא אומרו למען תדע כי אני ה' הקורא בשמך שבזה הודיעו מי הוא הפועל הנצחון ההוא.

פסוק ד

עוד הודיעו תכלית כבודו ונצחונו באומרו למען עבדי יעקב וישראל בחירי כלומר לא למענך אני עושה זה אלא למען יעקב עבדי, מפני שמלך בבל החריב את ירושלם והגלה את עמה והכביד עולו עליהם ואני בחרתיו לנקום נקמתם בחרבן בבל ולהוציאם אח"כ מהגלו', ובעבור זה אני נותן לך את כל הכבוד הזה, ולכן קראתי בשמך אכנך ולא ידעתני כלומר שנים רבות קודם היותך פרסמתי בעולם שמך וכנויך ולא היה זה מפני זכותך כי אתה לא ידעתני, אלא בעבור ישראל כמו שנזכר ובזה תדע כי (ה) אני ה' ואין עוד זולתי

אין אלקים, ואני הנותן לך כח ונצחון והוא אומרו אאזרך ולא ידעתני, והנה אם כן זכר המאמר הזה שני פעמים להעיר על שני הדברים הנפלאים, האחד ידיעתו פרטי הדברים העתידים קודם היותם במציאות כמו שנראה מאשר כנה ופרסם שמו קודם היותו שנים רבות ועל זה אמר אכנך ולא ידעתני, והשני מהיכולת האלהי המוחלט שיראה מהנצחון המופלא והגבורה הבלתי משוערת שהערה עליו ממרום ועליו אמר אני ה' ואין עוד זולתי אין אלקים אאזרך ולא ידעתני רצה לומר אני הנותן לך כח לעשות כל זה ואין אלוה אחר שימחה בידי לא אלוה בבל ולא אחר, ולכן במעשה המופלא הזה (ו) ידעו ממזרח שמש וממערבה כלומר ממזרח וממערב כי באותו אורך הוא ישוב העולם, כי אפס בלעדי אני ה' ואין עוד ושאין כח בשרים העליונים להגין על אומותיהם כי אם על פי רצוני, (ז) ושאני יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא רע ולא אמר כאן אור וחשך על האור המאיר ועל חשך הלילה, אבל הוא דבור המשלייי שהשלום והקיום והטובות יכנם באור, והמלחמה והחרבן והרעות יכנם בשם חשך על דרך העם ההולכים בחשך ראו אור גדול (ישעיה ט, א), ולכן אמר יוצר אור הנצחון והגאולה ובורא חשך החרבן וההשמד, עושה שלום למשרתיו עושי דברו ובורא רע והם העונשים וכלל הרעות לרשעים, אני ה' עושה כל אלה ואמר זה להגיד שיתן חשך ורע בבבל ואור ושלום לישראל ומזה תדע שלא תלה לשון הבריאה בהעדר שהוא החשך והרע כי אם בצרות שהם מציאות רע לא העדר גמורה.

והרב רבי דוד קמחי כתב שאמר על האור יוצר אבל על החושך והרע לא אמר כי אם בורא חושך ובור' רע, לפי שבורא הוא מלשון גזרה כמו וברא אותהן בחרבותם (יחזקאל כג, מז) וכאילו אמר שמוליד החשך בהפסיקו האור והרע בהפסיקו הטוב, ואמנם מה שאנו אומרים בתפלת השחר יוצר אור ובורא חשך הנה הוא ברכת המאורות שהבורא יתברך בהנעתו את הגלגל העליון יוצר אור בהיות השמש על הארץ ובורא חשך בהיותו תחת הארץ, והיצירה והבריאה ההיא היא ההנעה היומית המסודרת שממנה ימשך האור והחשך ובבחינתה יאמר יוצר אור ובורא חשך, אבל ענין מאמר הנביא בכאן אין ספק שבא להודיע שחרבן בבל שהיא החשך והרע וגאולת ישראל שהוא האור והשלום הכל הוא מאתו השם יתברך, ולא כמחשבת המשנים האומרים בשני אלוהות אחד פועל הטובות ואחד פועל הרעות. והותרה בזה השאלה השנית.

ובפר"ק דמגלה (מגילה יב, א) אמרו דרש רב נחמן בר רב חסדא מאי דכתיב (ישעיה מה, א) כה אמר ה' למשיחו לכרש אטו כרש משיח הוא, אמר לו הקדוש ברוך הוא למשיח קובל אני לך על כרש אני אמרתי הוא יבנה עירי וגלותי ישלח והוא אמר מי

בכם מכל עמו יהי אלקיו עמו ויעל. ע"כ הנה לקחו מלת משיחו מפני הכנוי שבה מיוחס לאל יתברך שאין ראוי שיאמר כי אם על משיח אלהי יעקב, ולכך פירשו הכתוב שאמר הקדוש ברוך הוא למשיח שהוא משיח בן דוד העתיד לבוא שהיה תרעומתו של הקדוש ברוך הוא על כרש לפי שהוא אמר עליו הוא יבנה עירי וגלותי ישלח, שהיה לו להשתדל בעצמו בבנין הבית וללכת עם העם להושיבם על אדמתם והוא לא עשה כן, אבל אמר מי בכם מכל עמו ונותן הרשות לפעול אינו הפועל בעצם, והנה יאמר הקדוש ברוך הוא זה למשיח להגיד שהוא לא יעשה כן כי הוא יבנה היכל ה' והוא ישיב את פזוריו. גם כיוונו בזה ז"ל כוונה שנית כי בעבור שלעתיד בעת קץ ביאת משיחנו תהיה מפלה גדולה בעם פרס כמו בשאר האומות, עד שאמר בפר"ק דיומא (יומא י, א) עתידה פרס שתפול ביד רומי וכו' אולי יקשה הדבר בעיני בני אדם אשר למראה עיניו ישפוטו לפי שמלך פרס שלח את הגולה והטיב לישראל כמו שנבא הנביא בכאן, וכמו שהקשה שם במסכת יומא אחד מן החכמים בנויי ביד סתורי, והיתה התשובה גזרת מלך היא, לכן אמרו במליצתם זו כאלו הקדוש ברוך הוא אומר למשיח צדקו שאין לו לרחם על הפרסיים לפי שגם כרש סכל את ידיו והרשיע לעשות, כי הוא יתברך הקימו מעפר לשלח את גלותו ולבנות את ביתו והוא לא עשה כן אבל נתן רשות לעלות ולבנות ואחר כך בטל את המלאכה.

האמנם ענין כרש התחלתו ומעשהו הנביא לא זכרו, וגם יוסף בן גוריון דבר ממנו מעט מזעיר לא כביר, וראיתי אני להגיד לך פה מה שכתוב מענינו בספרי מלכי פרס כפי מה שהביאו המספרים הלאטיניס בספרי הימים אשר להם, הנה מלך פרס אחד היה שנקרא אשטראגי"ש ולא היה לו כי אם בת אחת יורשת מלכותו והיא חשקה נפשה בשר אחד משרי המלכות ותנשא לו בסתר וישכב עמה ותהר לו, וכאשר שמע המלך את הדבר הזה חרה אפו מאד על השר אשר עשה זה שלא ברשותו ויתנהו במקום אשר אסירי המלך אסורים ויענהו שם עד שמת, ואת בתו שם ג"כ במאסר בענוי גדול על אשר עשתה, ויהי בלדתה ויאמר המלך לא תקום ולא תהיה שבן הרשע הפריץ ובן הזונה אשר כזאת יירש מלכותי ויקח את הנער הנולד ויתנהו ביד אחד ממשרתיו ויצוהו להוליכו אל ארץ גזירה לשלח אותו לעזאזל המדברה, ויעש כן האיש וישא את הנער היולד ליער אחד מלא חיות רעות טורפות ויעזבהו שם לאמר טרוף יטרף וידי אל תהי במיתתו, וימן ה' אלקים כלבה אחת שבאה לשם אז ותמצא את הילד ותחזק בו ותניקהו מחלבה ותוליכהו בפיה ובשיניה ותהי לו לאומנת עד אשר הניקתהו וגדלתהו ויגדל הילד ויהי רובה קשת גבור ציד, ויודע הדבר והוא גם הוא נעשה בן חיל ויאספו אליו אנשים רקים

ופוחזים ויהי להם לשר, וכשמוע המלך שהיה זקן את ענינו שלח לקבץ אנשים רבים לשלוח אליו ולהרגו, והוא כורש עם אנשיו בא אל העיר המלוכה וילחם עם המלך זקנו וילח' על העיר ויכבשה ויהרוג את זקנו וימלוך על כל הארץ, ומפני שהיה גדולו ע"י הכלבה הנזכרת נקרא שמו כורש שבלשון פרסי הוא כלב, ותתפרסם גבורתו ומעלתו וכל הארץ נכנעו לפניו, וכל זה מבואר נגלה בכל ספרי דברי הימים אשר ללאטיניס, ולפי שדריוש מלך מדי לא היה לו כי אם בת אחת כשידע גבורת כרש וחוזקו נתרצה לתת לו את בתו לאשה כדי שכרש מלך פרס ימלוך על פרס ומדי אחריו, ואחרי שהתחתנו כרש שגבה לבו בחזקתו דבר אל הזקן חותנו הנה אנחנו מלכים ואנשי חיל ולמה זה נהיה משועבדים ונכנעים לבלשאצר בן בנו של נבוכדנצר זרע מרעים בנים משחיתים, ומי בלשאצר למשול בנו להיותינו אליו לעבדים, כי היה בלשאצר מולך ושליט על כל המלכים כנבוכדנצר זקנו וכאויל מרודך אביו, וכמו שנבא עליו ירמיה (ירמיה כז, ז) ועבדו אותו ואת בנו את בן בנו, ולכן אמר כרש לחותנו נלכה נא ונלחמה בו כי לנו תאות הגדולה והגבורה והמלכות בכפה ולא לו, וביד אלקים הטובה אשר היתה את כרש העירו והניעו אל הדבר הזה באומץ גדול ועריצות רב, ויסת את דריוש שהיה זקן עד שאמר לו בני אתה וכל אשר לי לך הוא כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה ויהי אלקים עמך, ויקבצו שניהם חיל גדול ויבאו להלחם בבלשצר היושב לבטח אתם והוא היה בבבל וכשנתקרבו אל העיר יצאו שרי צבאות בלשאצר עם כל גבוריו ומחנהו נגדם, וגם מפריצי ישרא' נתחברו עם הבבליים בפרסיים ונתרחקו עוד מבבל והבבליים שבו אל העיר בנצחון ושמחה מהנקמה שעשו באויביהם בפעם ההיא, והמלך בלשאצר שמח לבו ויגל כבודו ואז עבד לחם רב לרברבנוהי, כי לשמחת אותו נצחון עשה אותו משתה לכל שריו ועבדיו בלילה ההיא והוציא כלי בית ה' וחמרא שתיו בהון ונראתה בכותל היכל המלך הפס ידא די כתבא מנא מנא תקיל ופרסין, ונקרא דניאל ופתר הענין כמו שסופר בספרו (דניאל ה, כו), וסריס א' שהיה בחצר המלך והיה מכיר את דניאל מימי נבוכדנצר וידע מייעודיו ושלא נפל מכל דבריו ארצה נתן לב לדברי דניאל אשר דבר על בלשאצר, וכאשר ראהו נרדם משכרותו ותמהון לבבו ממה שראה ומדברי דניאל, ויכרות את ראשו ויצא מבבל וילך למחנה כרש ודריוש ויגד להם את כל אשר קרה הלילה ההוא לבלשאצר, וענין המשתה וכלי בית ה' והנס שנעשה עליו ויתן בידיהם את ראש בלשאצר, ויתמהו האנשים מאד על הדבר הזה ויאמרו איש אל אחיו הלא בחטאת חרבן ירושלם וגלות עמו ושממות היכלו חשב ה' להשחית את זרע נבוכדנאצר, וידרו נדר אם יתן השם את בבל בידיהם להשיב את הגולה ולהשיב לבנות ירושלים ולהשיב

שם את כליו, ויהי בבקר ויקרבו דריוש וכרש אל בבל וילחמו עליה והבבלים עמדו נגדם בכל יכלתם וילכדו חיל פרס ומדי את בבל ויחריבוה במכת חרב והרג ואבדן אשר לא היתה כמוה, ואז הומלך דריוש בבבל כי רצה לשבת שמה בזקנתו, ושאר המלכיות כלם גם מדי ופרס מלך עליהם כרש, ויצא הוא וילך הלוך וכבוש כל המלכיות ויעש מלחמות חזקות וגברו נפלאות בכל מלכי האדמה, ובמות דריוש נשאר גם בבל ביד כרש, ומפני הנדר שנדרו שניהם להשיב את הגולה ולבנות בית ה' כשחלה דריוש המדי למות ויקרא לכרש חתנו וימליכהו בחייו על בבל ועל כל אשר לו ויצוהו לקיים את הנדר אשר נדרו על ענין בית ה' ועמו, וכמו שכתוב כל זה בספר יוסף בן גוריון, ואז כרש בכל הדרכים האלה אשר העיר השם את לבו נתן רשות לבני הגולה לעלות ולבנות ירושלים, ונתן להם כל כלי בית ה' כמו שכתוב בספר עזרא, הרי לך מבואר מזה הספור כלו שעם היות שני המלכים דריוש המדי וכרש הפרסי נוסדו יחד למלחמה הזאת הנה עיקר הענין היה כרש אם בבחינת ענין מולדתו ואם להיותו המתחיל בדבר הזה והמסית את חותנו, וגם כי הוא היה הלוחם ושר הצבא לא דריוש שהיה זקן, וגם שהכל נשאר בידו וגם שהוא שלח את העם לירושלם, ולהיות בכל הכבוש והמלחמה בכל הבחינות האלה הוא הראש והעיקר לכן הערה עליו השם רוח ממרום רוח עצה וגבורה, ומזאת הבחינה כולה תלה הכתוב בו הדברים ולא בדריוש, ואמר כרש רועי לפי שהכלבים הם שומרי הצאן מהזאבים ושאר החיות הטורפות ומפני זה נקראו הכלבים בהרחבת הלשון רועים כמו שאמר (ישעיה נו, יא) והכלבים עזי נפש לא ידעו שבעה והמה רועים וכמו שיתבאר, ומפני זה נאמר כרש רועי רוצה לומר הכלב שירעה צאני. והותרה בזה השאלה השלישית.

כה אמר ה' קדוש ישראל ויוצרו עד כה אמר ה' יגיע מצרים וסחר כוש.

פסוק ט

הנה חכמים ז"ל דרשו (מדרש שוח"ט תהלים ז) הוי רב את יוצרו על חבקוק שעשה מריבה ותרעומת עם הקב"ה על שהיה מאריך אפו לנבוכדנצר ומסתיר פניו מבית יעקב בגלות בבל, ולפי שהב"ה הוא האב המרחם את ישראל ולו משפט גאולתו, לכן אמר כנגד חבקוק ותרעומתו (י) הוי אומר לאב מה תוליד ולאשה מה תחילין רוצה לומר הוי אומר לאב יתברך על ענין בניו מה תוליד כלומר לאי זה תועלת הולדת, ולאשה שהיא כנסת ישראל מה תחילין למה תסבלי חיל כיולדה בגלותך, ושעל זה אמר כנגד הנביאים (יא) האותיות שאלוני על בני ועל פעל ידי תצוונני ויפורש הכתוב כן לפי דרכם כאומר לנביאים מה שראוי לכם הנביאים הוא שהאותיות והם הדברים העתידים להיות תשאלו ממני אם אני היודע ועד ומגיד מראשית אחרית, אבל על בני ועל פעל ידי אין

ראוי לכם שתצוונו עליו ולא שתתרעמו ממני כי חפצתי ביקרם וגאולתם יותר מכם, ואני ה' בעתה אחישנה, ויהיה אמרו על בני ועל פעל ידי תצוונו בתמיהה כאומר ואיך תצוונו עליו (יב) כי אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי, ועם כל רוממותי שידי נטו שמים וכל צבאם צויתי רוצה לומר איש איש על עבודתו ועל משאו, אנכי הערותיהו לצדק רוצה לומר לכרש הנזכר, וכל דרכיו אישר בענין שהוא יבנה עירי וגלותי ישלח לא במחיר ולא בשוחד, זהו דרך חכמים ז"ל בפירוש הכתובים האלה ומה שראו שיפורש בהם כפי ענינם.

וכפי דרך המפרשים שפירשו הוי רב את יוצרו על מלך בבל לא נראה לי לפרשם על בלשצר כמו שעשה הרב רבי דוד קמחי, אבל נראה לי לפרש הכתובים בזה הדרך על נבוכדנצר כי מפני שהתגאה בדעתו לבטל הגזרות השמימיות שהראהו השם יתברך במראת הצלם מענין ארבעה מלכיות, והוא חשב להתמיד המלכות כזרעו עד נצח כמו שפירשתי למעלה, לכן אמר הרעיפו שמים ממעל כלומר ראוי לו לנבוכדנצר שיפול ממועצותיו וילכד בפח גאוניו ושהכוכבים ממסילותם ילחמו בו, לפי שהיה אומר השמים אעלה ממעל לכוכבי אל ארים כסאי (ישעיה יד, יד), וכן אדמה לעליון (שם טו), ומפני זה יגלו שמים עונו וארץ מתקוממת לו, והוא אומרו הרעיפו שמים ממעל רוצה לומר שישפיעו הצלחה וטוב' על כרש וחרבן ושוממות על זרע נבוכדנצר, ושחקים יזלו צדק כלומר שיעשו משפט וצדק בעולם להרשיע את הרשע ולהחריבו, וכן תפתח הארץ ויפרו ישע וצדקה תצמיח יחד רוצה לומר שהיה כולה כבושה תחת יד נבכדנצר וזרעו תפתח סגירתה, ויפרו שני דברים אם לישראל ישע ואם לזרע נבוכדנצר בחרבנם צדקה שהוא שם נרדף למשפט, ולזה אמר בלשון רבים ויפרו ישע וצדקה אשר הארץ תצמיח יחד עם הרשע, לפי שאני ה' בראתיו רוצה לומר בראתי הדבר הזה להחריב את בבל ולגאול עמי, ואמר בראתיו בלשון יחיד לפי שהדבר כולו אחד ומתדבק קשור זה בזה גאולת ישראל וחרבן בבל.

ואפשר לפרש שיאמר הכתוב שמלמעלה ומלמטה יבא חבל לו ואז יכיר וידע כי אני ה' בראתיו רוצה לומר שיהיה מלך בבל נברא חלוש כשאר ההמון וממני היתה גבורתו, ולכן כשנתגאה נגד העליונים ועל התחתונים היה משורת הדין שהשמים ממעל והארץ מתחת יהיו לו לאויבים באופן שידע ויכיר הוא וזרעו כי אינו אל אבל נברא, וזהו אני ה' בראתיו, ולכן אמר כנגד נבוכדנצר כפי מחשבותיו וגבהות לבו, הוי רב את יוצרו רוצה לומר שנבוכדנצר חשב לבטל הגזרה השמימיית ומפני זה היה רב ומריב עם יוצרו בהיותו שפל ונבזה וחרש מחרשי אדמה, ולפי שהיתה מחשבתו שבכח ידו עשה ולא ה'

פעל כל זאת לכן אמר היאמר חמר ליוצרו מה תפעל רוצה לומר החמר שהוא מקבל ואין לו פעל כלל בעצמו וכל עמידתו וקיומו הוא בצורתו האם ראוי שיאמר ליוצר מה תפעל, כלומר שאינו פועל אותו ושהוא נברא מעצמו, והוא אמרו עוד ופעלך אין ידים לו כלומ' שלא נעשה על ידי אחר אלא שהוא עצמו נעשה באין יוצר, ואין זה אלא כמי שמכחיש פעל האב בהולדה ופעל האשה בלידה, וזהו אמרו הוי אומר לאב מה תוליד ולאשה מה תחילין כי כן היה ענין נבוכדנצר בהכחשתו הסבה הפועלת האמתית יתברך, וכמו שאמר הנביא עליו היתפאר הגרזן על החוצב בו (ישעיה י, טו) וגו'. ואפשר לפרש מה תוליד מה טרחת בי לגדלני מלשון יולדו על ברכי יוסף (בראשית נ, כג), וכן יאמר לאם מה תחילין מה החיל והצער שסבלת בעבורי, ולכן אמר השם כנגד האומות כה אמר ה' קדוש ישראל ויוצרו האותיות שאלוני על בני ועל פעל ידי תצוני כלומר אינני כשאר אלוהות שלכם שלא יגידו מה שעתיד להיות שאין בהם כח להגיד העתידות ולא להציל את אומותם, לי נאה להגיד עתידות וממני ראוי לשאול בענינם, וזהו האותיות שאלוני, גם גאולת בני וישועתם לי נאה לצוותה מפי האבות ומפי הנביאים המתפללים בעדם לפי שיש בי כח בב"ת ויש לי כח ויכולת להושיעם כרצוני, וזהו על בני ועל פעל ידי תצוני, ואיננו כפי זה הפירוש בתמיהה, והביא ראיה מהיכולת המוחלט האלהי באומרו אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי, ובאותו כח ויכולת הנראה בעליונים ובתחתונים (יג) העירותיהו בצדק רוצה לומר לכרש הנזכר למעלה וכל דרכיו אישר לפי שהוא יבנה עירי וגלותי ישלח ולא ישלח אותו במחיר ולא בשחד כי אם לעשות חפצי ורצוני וזה דרך נאה ומתישב בפשט הכתובים האלה.

ולי נראה לפרשם עוד באופן אחר, והוא כולו על כרש שזכר מפני שהיה בענינו והתחלת חייו זר מעשהו נכריה עבודתו, לכן אמר הנביא אחר שזכר ענין כרש הרעיפו שמים ממעל רוצה לומר שישפיעו כחות והצלחות על כרש, ושחקים יזלו צדק שיעשו משפט וצדקה בארץ בהסרת המלכות מזרע נבוכדנצר ולתתו לכרש, וכן תפתח ארץ כלומר שתפתח דלתיה ויבא כרש לכבשה, ואז יפרו ישע לישראל וצדקה תצמיח יחד לשאר האומות שיסיר עול נבוכדנצר מעליה', לפי שאני ה' בראתיו, והוא חוזר לכרש הנזכר כי האל יתברך בראו להמליכו בארץ, או יחזור בראתיו לצדק ולכן אמר כנגד אשטראגי"ש מלך פרס זקנו שחשב להמיתו ולבטל מה שהיה גזור עליו מן השמים וקצף על אביו של כרש ועל אמו בעבור תולדתו, הוי רב את יוצרו רוצה לומר שלשה שותפין יש באדם אביו ואמו והקדוש ברוך הוא (נדה לא, א), ואתה זקן סכל הטחת דבריך ומעשיך כנגד שלשתם, אם כנגד המוליד האמתי שהוא האל יתברך אמר הוי רב את יוצרו שהוא

אשטראגי"ש שהטיח כלפי מעלה על לידת כרש וחשב להרגו ולא ידע כי הוא חרש מחרשי אדמה שבאפס יד נשב' ומת אחר כך בידיו, וזהו היאמר חמר ליצרו מה תעשה ופעלך אין ידים לו רוצה לומר שהיה חמר כנגד האלוה שמה שעשה בלידת כרש היה לריק ולבטלה לפי שהוא יצוה להרגו, ולכן לא יהיה ידים ולא מקום לפעלו, וכנגד מה שעשה לאביו של כרש על אשר הולידו אמר הוי אומר לאב מה תוליד, וכנגד מה שעשה לאמו אמר ולאשה מה תחילין, ואמר על זה הוי כאומר אוי לך סכל כי אילו ידעת מה יהיה משפט הנער ומעשהו ומה שעתיד להיות מכרש לא היית אומר כזה, האותיות שאלוני רוצה לומר שאל ממני מה שעתיד להיות בענין כרש וגם כן מה שעתיד להיות על בני ועל פעל ידי להודיעך כי אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי וזהו בתחילת הבריאה, וכן אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי, והנה זכר בענין הבריאה ראשונה בריאת התחתונים ואחר כך בריאת העליונים לפי שהתחתונים יותר מושגים אצלינו, והיה תכלית המאמר כמו שאני בראתי השמים והארץ בלי דבר אחר מהאפס המוחלט כן היה ענין כרש בהיותו אפס עצור ועזוב כלב מושלך ביער בין זאבי טרף, אנכי העירותיהו בצדק ואע"פ שהוא מטבע הכלבים נתגדל מחלב הכלבה הנה הוא במעשיו לא יהיה ככלב כי אם האדם הישר המצליח חכם במעשיו והוא אומרו וכל דרכיו אישר הוא יבנה עירי וגומר, וזהו גם כן פירוש נאה מהכתובים. ובכל אחד מהדרכים האלה הותרה השאלה הרביעית.

פסוק יד

כה אמר ה' יגיע מצרים וסחר כוש וכו' עד כי כה אמר ה' בורא השמים. כבר פירשו מפרשי הנוצרים כתובים האלה על כרש שאחרי שלכד בבל משל במצרים ושאר המלכיות. ושעליו אמר יגיע מצרים וסחר כוש וסבאים שהם אנשי מדה כלומר גדולים בקומתם עליך כרש יעבורו ולך יהיו רוצה לומר לעבדים נכנעים, אחריך ילכו בזיקים יעבורו והם הנכבשים במלחמה ואליך ישתחוו שהשתחוו לפני כרש מרוב גדולתו, וכן כתב הרב רבי אברהם בן עזרא זה לאות שכרש יבוז מצרים, האמנם יקשה על זה אומרו אליך יתפללו אך בך אל ואין עוד אפס אלקים שזה אי אפשר שיפורש על כרש, ולכן אם באנו לסדר הפרשיות כפי קדימותם ולהיות הפרשה הזאת אחר ענין כרש לפרשה על הזמן הבא אחריו נראה לי לפרש אותה על זמן בית שני, כי לפי שזכר למעלה הוא יבנה עירי וגלותי ישלח הודיע הנביא מעלתם של ישראל שתהיה בבית שני, והוא אומרו יגיע מצרים וסחר כוש כי בזמן בית שני התגברו בני יהודה והיו מביאים אליהם יגיע מצרים וסחר כוש וסבאים ובאו אומות להלחם בהם בימי היונים ומשלו בהם בני יהודה, ועל זה

אמר אנשי מדה עליך יעבורו ולך יהיו אחריך ילכו בזיקים יעברו ואליך ישתחוו שהוא כולו בזמן הצלחת החשמונאים, ולפי שממלכי האדמה וגם מקיסרי רומי רבים מהם היו שולחים דורונות ומנחות לבית ה' ומודים את אלהותו כמו שנזכר בדברי יוסף בן גוריון, לכן אמר אליך יתפללו אך בך אל ואין עוד אפס אלקים, (טו) ויאמרו אכן אתה אל מסתתר בעצמותך ומהותך אבל בפעולותיך אתה אלהי ישראל מושיע, עד שאותם האומות בושו ונכלמו מאמונותיהם ופסיליהם ויודו שישראל נושע בה' תשועת עולמים בעולם הזה ובהבא.

ועוד היה איש נבון מבני עמינו שהמיר דתו ועברו עליו המים הזדונים ונעשה נוצרי ואחרי המרתו שאלוהו אוהביו ורעיו שהיו לו מקדם מה נראה לך מענין הדתות האלה אשר משׁשׁת את כל כליהם, והוא השיבם באמת עולם הפוך ראיתי כי בהיותי יהודי לא ראיתי את אלקים כי לא יראהו האדם וחי אבל הוא רואה אותי תמיד שנאמר אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו (ירמיה כג, כד) ואחר שנתנצרתי היה הדבר בהפך שאני רואה האלוה בכל יום פעמים רבות והוא בלתי רואה אותי כי עינים לו ולא יראה ואחשוב שעל זה הדרך אמר הנביא כאן אכן אתה אל מסתתר אלהי ישראל מושיע (טז) בושו וגם נכלמו וגומר רוצה לומר אכן אתה אל מסתתר כי לא יראך אדם ופעולותיך נראות ומגולות כי אתה אלהי ישראל מושיע, ואין כן שאר האומות שרואים אלהיהם ולא יושיעום בעת צרה וזהו בושו וגם נכלמו כולם יחדו הלכו בכלימה חרשי צירים לפי שהם פועלים העצבים אלהיהם ויבושו ויכלמו לפי שלא יושיעום (יז) מה שאין כן ישראל כי הוא נושע בה' תשועת עולמים, זהו פירוש הכתובים האלה על פי פשוטם.

אבל בסדר עולם דרשו יגיעו מצרים וסחר כוש על סנחריב שבשובו ממלחמת תרהקה מלך כוש בא עם כל שלל מצרים אשר שלל מהם ועם שלל כוש והביא הכל עמו על ירושלם והיתה שם מפלתו, וזכה חזקיהו ועמו לכל השלל ההוא, ועל אותם השבויים שהביא ממצרים ומכוש אמר הנביא כאן ואליך ישתחוו וכן ואליך יתפללו כי יחשבו שבהצלחתך תרחם עליהם, וכן היה שלאחר מפלתו של סנחריב עמד חזקיהו ופטרם ונתגיירו, ובראותם הצלחתך יאמר אך בך אל ואין עוד אפס אלהים אכן אתה אל מסתתר לפעמים לענוש וליסר העם על חטאתם אך בסוף אתה אלהים ישראל מושיע. זהו דרכם ז"ל שמה. אך נתחייבה אליהם השאלה שזכרתי שהיא למה שזכר הנביא ענין סנחריב אחר ענין כרש שהיה סנחריב קודם אליו מאתים שנה, ולא אמרו המפרשים דבר בטעמו אך עשו הנבואה הזאת נבדלת מנבואת כרש ושאין הקשר ביניהם כלל, וזה בלתי נכון אצלי לפי שרואה אני שאחר זה יחזור הנביא לענין כורש וחרבן בבל שהוא הקודם

ולמה יכניס בתוך נבואות כרש וחרבן בבל ענין סנחריב, ולכן נראה לי על פי דרכם של רבותינו ז"ל שהפרשיות מקושרות ושבעבור שזכר למעלה גדולת כרש ושיחריב את בבל, ומזה תמשך לישראל תשועה וגאולה שיצא מהגלות וכרש יורה באלהותו יתברך, חשש הנביא פן יאמר אומר ואיך תהיה גאולת ישראל והצלחתם נמשכת ממלכי אומות העולם ומלחמותיהם, לזה הביא ראיה מענין סנחריב שהלך להלחם במצרים ועם תרהקה מלך כוש ושלל שללם והביאם לירשלם וזכו בו חזקיהו ועמו, והיה זה שבח והודאה לשם יתברך שהגוים ההם בראותם מפלת סנחריב הודו למעלתו, כן יהיה ענין כרש שילחם בבבל ויחריבה וממלחמתו ונצחונו תמשך הטובה והגאולה לישראל כי יראו במפלת אויביהם, ובאמצעות זה יצאו מהגלו' וכרש וגם רבים מעמי הארץ יודו באלהות הש"י, וזהו אומרו אחרי זכרון ענין כרש כה אמר ה' יגיע מצרים וסחר כוש וסבאים שהיו אנשי מדה ר"ל אנשים גדולים בעלי קומה, עליך וכנוי עליך ולך יהיו הוא כנגד כנסת ישראל שזכר למעלה כה אמר ה' קדוש ישראל כאלו אמר ולמה תתמה ישראל מאשר תנוח ביום צרה באמצעות נצחון כרש, הלא עתיד אתה קודם ימים אחדים להיות יגיע מצרים שהוא חמודותיו ושללו וסחר כוש שהם הדברים הנחמדים הבאים בסחורה מכוש וסבאים שהם אנשי מדה, שהדברים האלה כולם עליך יעבורו ר"ל עם היות שלא תעשה המלחמה ההיא למצרים ולכוש הנה פריה וטובה עליך יעברו ולך יהיה להנאתך ולטובתך עד שהשבויים שיביא סנחריב משם אחריך ילכו בזיקים יעבורו ואליך ישתחוו ויתפללו ויאמרו אך בך אל ואין עוד אפס אלקים בראותם הצלחתך כן יהיה ענינך, באמ' נמשך באמצעות כרש לפי שעם היות בגלות בבל האל יתברך אל מסתתר רוצה לומר מסתיר פניו מבית יעקב הנה הוא יסבב סבות להיות אלהי ישראל מושיע, ויראו האומות ממזרח שמש וממערבה ויכירו כי מה' היתה זאת ויבושו ויכלמו חרשי צירים רוצה לומר פועלי הפסילי' וקראם צירים לפי שהם צירים וחבלים לעובדיהם, כי מפני זה גם כן נקראו עצבים בראותם שלא יועילו לעובדיהם ושאין ישראל כן כי הוא נושע בה' תשועת עולמים, וירמוז בזה גם כן לגאולה העתידה שהיא תהיה תשועה מתמדת שאז לא תבואו עוד לגלות ולא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד. הנה התבארו הכתובים כפי כל אחד מהדרכים האלה והותרה השאלה החמישית.

פסוק יח

כי כה אמר ה' בורא השמים וכו' עד למי תדמיוני ותשוו. לא נחה דעתי בדרך המפר' בכתובים האלה לא בכללות הפרשה ולא בחלקיה, ואני אגיד לך דעתי בזה, והכלל כמו שכבר הודעתיך שכוונת הנביא ישעיהו פה בעצם וראשונה היה ליעד על הגאולה

העתידה הכוללת, ומה שהביא מענין כרש הוא לעשות ממנו ראיה כמו שיעשה מהפרט אל הכולל, ולכן אמר כאן כי כה אמר ה' כנותן טעם למה שזכר למעלה לא לדבר בענין האלילים שלא יועילו ולא יצילו כמו שפירש הרד"ק, כי זה זכרו הנביא פעמים רבות, אבל הוא להגיד שאל יתמהו מענין סנחריב ונבוכדנצר ומפלתם וענין כרש והצלחתו כי כל גבורות סנחריב ונבוכדנצר היו בחטאת ישראל להיותם עובדי אלילים לא שיחפוץ השם בחרבנם, ולכן לא בהם בלבד תהיה המפלה בעולם כי גם באחרית הימים תהיה מפלה יותר גדולה בכל האומו' ויגאלו ישראל גאולה שלימה, והקדים לומר שהכוונה האלהית היתה להשלים המין האנושי, והביא ע"ז שתי ראיות האחת מענין הבריאה הראשונה הכוללת, והשנית ממתן תורה, וזהו אומרו כי כה אמר ה' בורא השמים הוא האלקים רוצה לומר הוא האלקים הנזכר בספור מעשה בראשית כולו, או יהיה הוא האלקים המנהיג והמניע הגלגל העליון תמיד, יוצר הארץ ועושה הוא כוננה רוצה לומר שיצר יסוד הארץ קיים עומד ועשה אותה מגול' מהמים כי זהו עשייתה ותיקונה ומלבד זה הוא כוננה בשעשה שטחיותה ישר כי אין כללות הארץ גשם כדורי עגול כגשם החמישי שאלו היה כן לא היה נמצא מקום ישר בשטח נכון לשבת בו איש, אבל יש מהארץ חלקים שוים בשטחיותם מהם הרים וגבעות כפי מה שצריך ליישוב בני אדם, ועל זה אמר יוצר הארץ ועושה, ואמר הנביא שכל זה ממה שיורה שלא תוהו בראה רוצה לומר להיותה ריקה מבני אדם כי לשבת יצרה כי היתה הכוונה האלקית בבריאת התחתונים שבני אדם יפרו וירבו בארץ וישבו עליה, וכדי שישתלמו בתכליתם אשר בעבורו נבראו וידעו שאני ה' ואין עוד, וזהו היא הטענה הא'.

עוד עשה טענה ב' מענין מתן תורה ועל זה אמר (יט) לא בסתר דברתי במקום ארץ חשך כלומר כשנתתי את התורה לא נתתי אותה כ"א בפרסום גדול ובפומבי במדבר בקולות וברקים שנודע הדבר בכל העולם, ואותו דבור ותורה שנתתי שמה לא היה מדברים ריקים, כי לא אמרתי לזרע יעקב תהו בקשוני כלומר לא אמרתי להם דברי תהו לשיבקשוני בהם אבל בהפך כי אני ה' דובר צדק ומגיד מישרים להם כי תורתי וכל מצותי צדק ומשפט ומישרים, והיה תכלית זה המאמר שאחרי שהקב"ה בראם כדי שישיגו שלמותם ודבר עמהם מן השמים להדריכם באמתתו למה זה יהיו כל עמי הארץ בארצותם לגויהם תועים מן הדרך לא ידעו את ה' ולא יגיעו לתכלית אשר בעבורו נבראו, ושבעבור זה גזרה חכמתו העליונה לעשות מפלה והשמד גדול בכל הגוים והוא לעתיד לבוא בזמן הגאולה, ושהנשארים בהם יכירו וידעו אלהותו ועל זה אמר (כ) הקבצו ובאו התנגשו יחדו פליטי הגוים רוצה לומר תהיו נגשים כולכם אלי אתם שעד עתה לא ידעו

והם עד עתה נושאים את עץ פסלם ומתפללים אל אל לא יושיע (כא) הגידו והגישו אף יועצו יחדו מי השמיע זאת הנבואה מקדם, רוצה לומר הגידו בפיכם והגישו זה את זה לפני חכמיכם אף הועצו יחדו לאמר מי השמיע זאת הנבואה מקדם, ומאז הגידה כלומר קודם היותה אלפים מהשנים ותודו ותכירו שלא הגידה כי אם אני וזהו הלא אני ה' ואין עוד אלקים מבלעדי, ואז תדעו כי אל צדיק ומושיע אני ואין זולתי כלומר צדיק בחורבן האומות ומושיע לישראל, (כב) ולכן פנו אלי והושעו כל אפסי ארץ שהם פליטי הגוים אשר זכר רוצה לומר שיעזבו פסילי אלהיהם ואחרי ה' ילכו ויפנו אליו, ובזה יהיו נושעים כל אפסי ארץ כי התשועה האמיתית היא באמונה, וראוי היה להעשות כן כי אני אל ואין עוד, רוצה לומר אין אלוה כי אם אני ותדעו כי עתידים הם לבוא להשתחוות לי ולהיות נושעים באמונתי כי כן גזור מלפני וזהו (כג) בי נשבעתי יצא מפי צדקה ר"ל גזרתי ונשבעתי עליה שלא ישוב ומהו אותו דבר שלא ישוב הוא כי לי תכרע כל ברך תשבע כל לשון כלומר שבאחרית הימים כל האומות יכרעו ויפלו לפני ויודו וייחוד אלהותי, וכמאמר הנביא צפניה (ג, ט) כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' לעבדו שכם אחד.

פסוק כד

ואמנם אומרו אך בה' לי אמר צדקות ועוז היותר נכון בפירושו הוא אם שיהיו דברי הנביא מעצמו רוצה לומר אני נשבעתי בה' כי לי אמר הב"ה שזכר שצדקות ועוז עדיו יבא בגאולה העתידה ותשועת עמו, ויבושו כל הנחרים בו שהם האומות שהרעו לישראל, ועם שיהיו דברי הנביא בשם האל ויהיה אומרו אך בה' נקשר למעלה עם אומרו תשבע כל לשון, רוצה לומר שבזמן ההוא לא יזכר בפי שום אדם שם אלקים אחרים ותשבע כל לשון השבועות אך בה' כלומר בשם ה' בלבד, כי בו יושעו ולא באלוה אחר, וכן לי אמר צדקות ועוז עדיו יבא שהם דברי הנביא שאמר לו הש"י שהצדקות ועוז שהם השבחים והתפלות של כל באי עולם ביום ההוא עדיו יתברך יבא כי לא יתפללו לאל אחר, ואז יבושו כל הנחרים בו, ושני הפרושים האלה להרד"ק ולאביו שניהם כא' טובים ואין להפלא שיבאו הדברים פעם לנכח פעם לנסתר פעם למדבר בעדו, פעם לשון יחיד פעם לשון רבים כי כן דרך הנבואות, ולפי שזכר שכל פליטי הגוים יקראו בשם ה' באר אחר כך במה תהיה גדולות ישראל ומעלתו על שאר האומות באומרו (כה) בה' יצדקו ויתהללו כל זרע ישראל שהם יצדקו בעבודתם ויהיו מהוללים בפי כל האומות.

פרק מו

פסוק א

אמנם שאר העצבים והפסילים הם בטלים וכל רוח אין בקרבם והביא ראיה מפסילי בבל והוא אומרו (א) כרע בל קורס נבו והם היו שני אלוהות שבבבל האחד היה נקרא בל בלשון בבל, וכתבו המספרים הלטאיניס שנמרוד שמלך ראשונ' בבבל עשה עצמו אלוה וצוה שיעבדוהו כי הוא אשר בנה ראשונה בבל ויעמידה ויכוננה ושעשה פסל בל בדמותו כצלמו, ועל זה אמר הנביא (ירמיה נא, מד) ופקדתי על בל בבבל כי הוא היה המלך הראשון ולכן בחורבנה אמר כרע בל, והיה שם ג"כ אלוה אחר שהיה נקרא נבו הוא מלשון נבואה ולכן אמר הלא ראיתם שבבבל לא הועיל בל להצילו ולא כרעו ולא השתחוו לפניו עוד, אבל בהפך כי כרע בל כאדם הכורע על ברכיו לפני אויבו והוא ע"ד בלתי כרע תחת אסיר (ישעיה י, ד) וכן קורס נבו רוצה לומר שהיה כפוף כאבל וחפוי ראש כי קורס הוא לשון כפיפה כמו והבאת את הקרסים (שמות כו, יא) שהיו כלים שראשיהם כפופים לתפוש בלולאות, ואמר שבמקום שהיו פסיליהם ועצביהם של אותם האלוהו' בהיכלות הדורים בכבוד ומעלה רבה הנה בעת חורבנם היו עצביהם לחיה ולבהמה, ועל נבואותיהם שהיו משאות שוא ומדוחים אמר נשואותיכם עמוסות משא לעיפה שהיו נבואותיהם עמוסות מנביאי השקר והיו משא לעיפה כלומר נבואה לבבל שסופה להיות עיפה מבלי חוזק, (ב) לפי שקרסו כרעו אות האלוהות ולא יכלו מלט נבואותיהם ולאמתם ונפשם בשבי הלכה רוצה לומ' שגם אותם האלוהות שללו האויבים והלכו בשבי, והנה כמו כל זה שקרה בבבל כן יקרה לעתיד לבא לכלל האומות ולעצביהם והוא אומרו (ג) שמעו אלי בית יעקב וכל שארית בית ישראל רוצה לומר הנשארים מאורך הגלות העמוסים מני בטן וגומר רצה לומר הנשואים עלי מזמן אבותיכם הראשונים האם חשבתם שבאורך הגלות לא אשוב להצילכם, (ד) דעו נא וראו כי עד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול ואמר זקנה ושיבה בערכם אל אורך הגלות לא בערכו יתברך, ואמר אני אסבול להגיד שעם היות האומות ראויים לכליה ועונש נמרץ מצד מה שהרעו לישראל ומפני הפסד אמונותיהם, הנה השם יתברך בחטאת ישראל כדי שיענשו בגלות על עונותיהם יאריך אפו לאומות עד עת בוא דברו ויום נקמתו, וזהו ענין אני אסבל שיסבול עונותיהם ואמונותיהם לא ללאות וחסרון היכולת האלקי כי אם לאריכות אפו ולחטאת ישראל, ולכן אמר אחריו ואמלט רוצה לומר ממני היו הדברים, ואמר ג' לשונות אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול לרמוז לשלשת הגליות, גלות מצרים ואמר בו אני עשיתי לשון עבר לפי שכבר היה, ואמר ואני אשא על גלות בבל ולכן

אמרו בלשון עתיד לפי שעדיין לא היה, ועל הגלות הארוך הזה אמר ואני אסבול ואמלט אתכם שלא תבאו עוד לגלות, הנה התבאר שלא ייחס להקב"ה זקנה ושיבה כ"א לישראל בבחינת אורך גלותם, ושאמר בו אני אסבול מדרך הדמוי והמשל כאלו הוא סובל עול הגוים על ישראל והפסד אמונתיהם, והתבאר עם זה למה אמר אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול עם כפל דברים. והותרה בזה השאלה הששית.

פסוק ה

למי תדמיוני וכו' עד רדי ושבי עד עפר. כפי המפרשים דבר הנביא בזה כנגד בני בבל שהיו בוטחים בפסיליהם ומעבידים את ישראל ואומרים לא יוכל אלהיהם להציל אותם מידינו, כי אלקינו הכניעם ומסרם בידינו, ולכן יוכיחם הנביא על אותם האלוהות שאין בהם ממש כי הם מעשי ידיהם מכספם ומזהבם, אבל מאשר היה תחילת הפרשה שמעו אלי בית יעקב וכל שארית בית ישראל נראה לי שכנגדם אמר למי תדמיוני ותשוו ושאר הדברים, כי לפי שהיו ישראל בבית ראשון עובדי ע"ז לכן אחרי שייעדם הנביא בחורבן בבל והשחחת אלהיהם וביאת כרש וגאולת העם ושאר הדברים שזכר למעלה, הוכיח בהם את בני דורו באומרו בהיות כל זה כמו שיעדתי הלא תודו באלהותי ושהפסילים כולם הבל המה מעשה תעתועים, אמרו נא אלי למי תדמיוני ותשוו רוצה לומר לאי זה משאר האלוהות תדמו אותי ויהיה דמוי עם השוואה לא דמוי ע"ד השתוף וההעברה, והוא אומרו ותשוו, וכפל הענין ותמשילוני ונדמה רוצה לומר נהיה דומים אני והוא כי הנה אותם האלוהות הם דברים מלאכותיים שבני אדם (ו) זלים זהב מכיס כלומר מוציאים הזהב מכיסם וכסף בקנה ישקולו והוא קנה המאזנים, ובזה ביאר שחמר הפסילים הוא המתכת שאין בהם צורה עוד ביאר הפועל בהם באומרו ישכרו צורף ויעשהו אל כלומר שאין לו אלהות אלא שהצורף יעשהו כן, ואע"פ שחמרו וצורתו ופועלו הוא כן הנה אלה הסכלים יסגדו אף ישתחוו לו ויכבדהו (ז)כשישאוהו על כתף לכבוד ולתפארת יסבלוהו רוצה לומר כי הוא לא ילך ברגליו אבל הם יוליכוהו למקומו וינוחוהו תחתיו ויעמוד שם במקומו ולא ימיש ממנו, ואמנם בענין התכלית שהוא התועלת שיגיע ממנו הנה הוא כזב ודבר ריק כי אף יצעק אליו ולא יענה מצרתו לא יושיענו רוצה לומר שהעובד אף שיצעק לפסלו לא יענה אותו בדברים ולא בפעל כי מצרתו לא יושיענו, ולכן (ח) אתם פושעי ישראל זכרו זאת והתאוששו ומלת התאוששו תרגם יונתן מענין חוזק כלומר התחזקו באמונתכם בזכרכם הדבר הזה אשר אני מיעד ומבאר אליכם. והרד"ק פירשו מגזרת איש כלומר היו אנשים אלוהות בהמות שלא יבינו ולא ישכילו, ובשם אביו פירשו מענין אש הכוו והשרפו מכלימת הפסילים אשר זכרתי. והענין כולו שהוכיחם

הנביא וצוה אותם שיזכרו זאת הנבואה אשר נבא על בבל ועל כרש ועליה אמר זכרו זאת והתאוששו השיבו פושעים על לב, (ט) ושעם זכירתה יזכרו גם כן הראשונות מעולם והם גלות מצרים ושהצילם הקדוש ברוך הוא ממפלת המצריים וממכותיהם ובאלהיהם עשה שפטים, ובזה תכיר' ותדעו כי אנכי אל ואין עוד אלקים ואפס כמוני ושכן יהיה ענין גאולת בבל וגם הגאולה העתידה והוא אומרו (י) מגיד מראשית אחרית ומקדם אשר לא נעשו רוצה לומר שהגדתי העתידות טרם בואם כמו שנאמר לאברהם בין הבתרים גלות מצרים וגאולתו, וכן עתה אני אומר שעצתי תקום וכל חפצי אעשה (יא) והוא שאהיה קורא ממזרח עיט והוא רמז לכרש שהיתה ארצו מזרחית לבבל והקדוש ברוך הוא קראו עיט לטוש עלי אוכל, ולכן אמר מארץ מרחק איש עצתי, וכנגד חורבן בבל שיהיה על ידו אמר אף דברתי אף אביאנה, וכנגד גאולת ישראל אשר ישלח לבנות את הבית אמר יצרתי אף אעשנה.

וחכמים ז"ל דרשו מגיד מראשית אחרית על מראת בין הבתרים, ומקדם אשר לא נעשו על ארבע המלכיות שהראה שם לאברהם, ועליהם אמר עצתי תקום וכל חפצי אעשה, וכפי דרכם ראוי לפרש קורא ממזרח עיט על מלך המשיח מהרה יגלה כי כן נאמר לאברהם וירד העיט על הפגרים (בראשית טו, יא) ורבי אליעזר הגדול דרשו על מלך המשיח, ועליו אמר הנביא כאן קורא ממזרח עיט מארץ מרחק איש עצתי, ולפי שזו תהיה הגאולה האחרונה אחר גאולת מצרים ואחר גאולת בבל לכן אמר אף דברתי אף אביאנה יצרתי אף אעשנה כלומר שבאותה מראת בין הבתרים דבר גלות מצרים ועליו אמר אף דברתי, והראהו ג"כ גלות בבל ועליו אמר אף אביאנה לפי שהיה עתיד לבוא, ועל הגאולה האחרונה אמר יצרתי אף אעשנה אותה הגאולה האחרונה.

ואמנם אומרו אחר זה (יב) שמעו אלי אבירי לב הרחוקים מצדקה פירשו אותו המפרשים על בני בבל שהיו אבירי לב ואכזרים לישראל ורחוקים לעשות להם צדקה, ואין כן דעתי כי הנביא בכל זה עם ישראל ידבר, וענין זה המאמר שבעבור שהנביא היה מיעד על הגאולה העתידה והיו בני דורו מתלוצצים ממנו להיותה לעתים רחוקים לכן אמר כנגדם שמעו אלי אבירי לב הרחוקים מעשות צדקה ומשפט אתם רחוקים מצדקה אבל אני איני רחוק מצדקה כי (יג) קרבתי צדקתי לא תרחק וישועתי לא תאחר, ואמר קרבתי צדקתי לא תרחק על חורבן בבל שהיה בצדק אלקי, ואמר ותשועתי לא תאחר על גאולת ישראל וצאתם מגלות בבל, והנה גאולת בבל קרובה היא אליכם, ואמנם באחרונה תהיה התשועה כוללת ליהודה וישראל שהם עשרת השבטים, ועל זה אמר ונתתי בציון תשועה

לישראל תפארתי שבאומרו ונתתי לציון רמז למלכות יהודה ובאומרו לישראל רמז אל י' השבטים.

פרק מז

פסוק א

רדי ושבי על עפר וכו' עד שמעו זאת בית יעקב; לפי שאמר קרבתי צדקתי לא תרחק על חרבן בבל ותשועתי לא תאחר על גאולת ישראל, ביאר שניהם איך יהיה ולזה אמר רדי ושבי על עפר בתולת בת רוצה לומר שתרד מכסא ממלכה שהיה לה על כסא ממלכות ותשב על עפר שהוא קצה השפלות, וקראה בתולה לפי שעד אותו זמן לא שלטה יד אדם עליה לכובשה וכאילו היא בתולה שלא נבעלה ולא נכבשה לשום אדם, ואמר שלא תחרב תשומם לבלתי היות עוד עליה יושב אבל שיהיה חורבנה כיתר העמים ולא יהיה כסא לה כבת כשדים לפי שבבל היתה ראש לכל מלכי כשדים ושם היה כסא ממלכתם, ולכן אמר שבי לארץ אין כסא בת כשדים שתשב בשפלות מבלי היות בה עוד כסא ממלכה ועם היות שמימי קדם היתה רכה וענוגה בכל מיני מעדנות הנה עתה לא יהיה כן כי לא תוסיפי יקראו לך רכה וענוגה.

פסוק ב

ולכן קחי רחים וטחני קמח כדרך השבויים שישימו אותם בבית הסוהר לטחון, וכמו שכתוב בשמשון (שופטים טז, כא) ויהי טוחן בבית האסורים, ולפי שאת עתידה ללכת בשביה לכן כלי גולה עשי לך גלי צמתך שהוא השער שמתקנת אותן האשה על צדעיה מעל פניה ומכסה אותן בצעיף אבל האשה שתלך בגלות ירד כבודה ולא תשים צעיף וצמתה מגולה נופלת על פניה כאשה בזויה, חשפי שובל גלי שוק עברי נהרות רוצה לומר גלי רגלך כי חשפי הוא מלשון וחשופי שת (ישעיה כ, ד) והרגל יקרא שובל מענין שביל שהוא הדרך, ולפי שאת תלכי בדרכים על רגליך ותעברי בנהרות גלי שוקיך ורגליך ועברי נהרות כשפחות שבויות חרב, (ג) ובכלל אמר תגל ערותך גם תראה חרפתך נקם אקח ולא אפגע אדם רוצה לומר תגל ערותך בבבל בעת חרבנה גם תראה חרפתך בשאר הארצות אשר תלכי שמה בשביה, לפי שנקם אקח כלומר אקח נקמה ממך על אשר עשית לירושלם ועל אשר עשית לישראל אחרי שהלכו בגלות, ואמנם אומרו לא אפגע אדם פירשוהו מענין תפילה כלומר לא אקבל בקשת אדם עליך, ויותר נכון לפרש שהם דברי הנביא שבעבור שזכר שיהיה חורבן בבל וגאולת ישראל על ידי כרש לכן אמר לא אפגע אדם רוצה לומר שלא יבקש ישראל דבר מכרש, (ד) לפי שגואלינו ה' צבאות שמו

קדוש ישראל ובעבורו יעשה כל זה בבבל לא לפגיעת ישראל בקשתו ותחנוניו, (ה) ולכן אמר שבי דומם ובואי בחשך בת כשדים כלומר שלא ישמעו עוד קולך אבל תשבי בדד ותדומי בחשך כאבל וחפוי ראש לפי שלא יקראו לך עוד גברת ממלכות.

והנה בא לך כל זה החורבן והשמד לשלש סבות, האחת (ו) לפי שאני קצפתי על עמי חללתי נחלתי שהיא ישראל ואתנם בידך ולא שמת להם רחמים, אבל אפי' על הזקן הכבדת עולך מאד, וכמ"ש ירמי' ע"ז פני זקנים לא נהדרו (איכה ה, יב), ומפני זה כאשר עשית יעשה לך גמולך ישוב בראשך, והסבה השנית בעבור גאותך שהיה בהפלגה רבה ובית גאים יסח ה' ועל זה אמר (ז) ותאמרי לעולם אהיה גברת עד לא שמת אלה על לבך, רוצה לומר כל כך היה גאוותך עד שלא עלה על לבך שהיתה מפלתך אפשרית ולכן לא זכרת אחריתך, (ח) ולכן עתה שמעי נא זאת עדינה רוצה לומר ענוגה ומעודנת שהיתה יושבת לבטח ואומרת בלבבה אני ואפסי עוד שלא היתה בעולם מדינה אשר לא תהיה נכבשת אליה לא אשב אלמנה ולא אדע שכול, ועתה לא יהיה כן (ט)שתבאנה לך שתים אלה ביום אחד שכול ואלמון, והנה מיתת המלך הוא אלמנות העיר, והשמד העם וחרבנו הוא השכול, כי המלך הוא לה כבעל והעם הם לו כבנים, ואמר שיהיה כל זה ביום אחד לפי שביה בליליא קטיל בלשאצר מלכא כשדאה ובבקר נלכדה העיר ונשסו הבתים, והיה אם כן האלמון מהמלך והשכול מהעם ביום אחד לילה ויום. עוד זכר סבה ג' לחורבן בבל והוא שהיה בטחונה כולה אל רוב מכשפים והוברי שמים ושאר החכמות החיצוניות שהיו משתמשים בהם הכלדיים ואת פעל ה' לא הביטו ומעשה ידיו לא ראו, ועל זה אמר כתומם באו עליך ברוב כשפיך בעצמת חבריך מאד, רוצ' לומר השכול והאלמנות שזכר בשלמות' באו עליך בסבת רוב כשפיך ולעוצם חבריך שהוא מלשון וחובר חבר (דברים יח, יא), (י) ותבטחי ברעתך אמרת אין רואני רוצה לומר שהיתה גם כן גאותה עד שהיתה אומרת שלא בלבד ימנע שימצא מלך שיעלה בלבבו להלחם בה אבל גם לראותה ולשים עיניו בה לא יעצר כח וזה אומרו אין רואני, כי חכמתך ודעתך היא שובבתך רוצה לומר היא השיאתך כי מלבד מה שהיית מתפארת בגבורה ובתפארת ובהוד, ועוד היתה שובבתך רבוי החכמות החיצוניות שהיו בך עד שאמרת בלבבך מבחינת החכמה אני ואפסי עוד, וכבר ספרו הפילוסופים מחכמת הכלדיים שהיתה עצומה מאד, וראוי שכנגד אותן שלשת סבות יהיה עונשה, כי כנגד מה שהרעותה לישראל (יא) תבא עליך רעה לא תדעי שחרה ופירושו אצלי שלא תדעי שחרה שתהיה רעתה כל כך גדולה שיהיה אליהם חשך ולא אור תמיד, ואל יראו בעפעפי שחר שהוא משל אל אור ההצלה, וכנגד הגאוה שהיה לה אמר תפול עליך רעה לא

תוכלי כפרה רוצה לומר שלא תוכלי לנקותה וכנגד החכמה שהייתה מתפארת בה תבוא עליך פתאום שואה לא תדעי רוצה לומר שתשבי משוממת מבלי שכל ולא ידיעה, (יב) ועתה עמדי נא בחבריך וברוב כשפיך רוצה לומר התחברי לחוברי חבר ולמכשפים שלך כאשר יגעת בו מנעוריך ותראי אולי תערוצי שיהיה לך כח כנגד האויב, ואמנם בדרך החכמים בעלי עצה ותבונה השלמים בכח המעשי אמר (יג) נלאית ברב עצתיך כי רוב העצות היה הלאות אנשים, ואמנם ענין החוזים בכוכבים שהיית בוטחת בהם יעמדו נא ויושיעוך הוברי שמים החוזים בכוכבים מודיעים לחדשים רוצה לומר מודיעים בזמן הלקיות ובזמן מחברות השמים שהם הדברים המתחדשים, מאשר יבואו עליך ואיך לא הודיעו אותך הרעה הזאת הבאה עליך טרם בואהו. וחז"ל דרשו מאשר יבאו עליך ולא כל אשר, (יד) ואמר הנה באמת כל מיני החכמים האלה היו כקש אש שרפתם כלומר הם נשרפו מעצמם לא יצילו את נפשם מיד להבה שהוא החורבן והשאייה ואיך יושיעוך, וגם לא נמשך תועלת מהם כי אין גחלת לחמם אור לשבת כנגדו רוצה לומר שאינם כמו העץ הנשרף שיש תועלת בגחלתו ומתחממים בני אדם נגדו אבל הם כמו הקש הנשרף שאין בו תועלת לפי שאין בו גחלת ולא חמום מועיל לאחרים, כן אלה החוזים בבוא הצרה נבהלו ולא הועילו בחכמתם לא לעצמם ולא לאחרים כי לא נמצאת בהם לא ידיעה קודמת ולא עצה ולא תועלת ואמנם שאר מיני אנשים הסוחרים אשר היו בקרבך מימי קדם כולם ברחו והוא אומרו (טו) סוחריך מנעוריך איש לעברו תעו אין מושיעך.

פרק מח

פסוק א

שמעו זאת בית יעקב וכו' עד סוף הנבואה. אחרי שזכר הנביא חורבן בבל וסבותיו בא להוכיח את אנשי בני יהודה ואנשי ירושלם על חטאתם לפי שהיו נלכדים ואשמים באותם הדברים שזכר מבני בבל, אם מהגאוה ואם מהע"ז, ולכן אמר שמעו זאת בית יעקב וידוע כמו שזכרתי פעמים שיעקב הוא השם שקרא יצחק אבינו לפי שהיתה ידו אוחזת בעקב עשו, ועשו גם הוא אמר הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים (בראשית כז, לו) לפי שיעקב הוא שם נאמר לגנאי, אמנם ישראל הוא שם שררה ומעלה ואדנות כמו שאמר כי שרית עם אלקים ועם אנשים ותוכל (שם לב, ל), ולכן אמר הנביא כנגד אנשי ירושלם שבמעשיהם היו בית יעקב נוהגים מנהג העקבה והרמאות עם היות שהם לכבוד ולתפארת נקראים בשם ישראל, והוא אומרו שמעו זאת בית יעקב הנקראים בשם ישראל, עוד אמר וממי יהודה יצאו הנשבעים וגומר לפי שבני יהודה היו נקראים כן

לומר שהיו בעלי אמת ואמונה ומודים באמת לא ימצא בפיהם לשון תרמית, כי זה הוא כולו נרמז בשם יהודה מלשון הודה ולא בוש, גם היו נקראים בני יהודה מפאת השבח וההודאה שהיו מודים ומשבחים לאלהיהם וכמאמר לאה בביאור שם יהודה הפעם אודה את השם (בראשית כט, לה), וכאלו אמר וממי יהודה יצאו ומפני כן נשבעים בשם ה' ובאלקי ישראל אבל שבועתם והודאתם היא לא באמת ולא בצדקה וכמאמר ירמיהו (ירמיה ה, ב) ואם חי ה' יאמרו לכן לשקר ישבעו.

פסוק ב

עוד אמר כי מעיר הקדש נקראו ועל אלקי ישראל נסמכו רוצה לומר שהיו מתפארים בעצמם שהיו מאנשי ירושלם הקדושה ושהיו עם קדוש לאלקים מעון השכינה ומקור הנבואה, (ג) ועל זה אמר הראשונות מאז הגדתי רוצה לומר אמת הוא שירושלם עיר הקדש ושאתם הייתם עם אלקים ולכן הראשונות מאז הגדתי, ולא אמר זה על סנחריב לבד כמו שפירשו המפרשים כי אם על ענין האבות ונבואות משה ועתידותיו, ועליהם אמר ומפי יצאו ואשמיעם פתאום עשיתי ותבאנה, אבל עתה אינך מאותה המדרגה הקדושה לא מפאת העיר ולא מפאת העם וזהו אומרו (ד) מדעתי כי קשה אתה וגיד ברזל ערפך כלומר הלא ידעתי ונגלה לפני כי קשה אתה במעשיך ואינך נכנע לעשות תשובה כי גיד ברזל ערפך כאילו אין לו חוליות ולא תוכל להחזירו, וכן מצחך נחושה שלא תבוש ולא תכלם כי העזות נראה במצח ובפנים, וכמ"ש חזקו פניהם מסלע (ישעיה מח, ד), וגם אמר ומצחך נחושה שלא יבוש לדבר כזבים, הנה אם כן זכר הנביא כאן שישראל היו מתפארים בג' שמות בשוא ודבר כזב, כי המה היו נקראים ישראל והם היו עקבנים ורמאים, היו נקראים בני יהודה מודים על האמת ומודים ומשבחים לאלהיהם ולא היו כן כי כל שבועתם ודבריהם היו לא באמת ולא בצדקה, עוד היו נקראים קדושים להיותם מעיר הקדש ועל אלקי ישראל נסמכו וכאלו הם כולם קדושים. ובתוכם ה', ועם היות שהיה צודק זה בימים הראשונים ימי האבות ומשה הנה עתה אינם כן כי הם קשים וגיד ברזל ערפם ומצחם נחושה, וכל זה מהנביא הקדמה למה שיאמר והוא הנה בעבור זה להיותכם בית יעקב ולא ישראל ונשבעים לא באמת ומצחם נחושה, לכן הגדתי לך הדברים האלה קודם היותם, והוא אומרו (ה) ואגיד לך מאז בטרם תבא השמעתיך כדי שכאשר יבאו העתידות ההם לא תאמר שפסלך ועצביך הוא עשם וזהו פן תאמר עצבי עשם ופסליי ונסכי צום, כי מאחר שהנביא יעד עליהם שנים רבות טרם בואם הוא מופת חותך שמהאלקים הוא הדובר בו והוא אומרו (ו) שמעת חזה כולה ואתם הלא תגידו אותה לבניכם ובניכם לבניהם השמעתיך חדשות מעתה ונצורות ולא ידעתם רוצ' לומר

השמעתיך חדשות מעתה והם מפלת סנחריב ומחרבן בבל וענין כורש, ואומרו עליהם מעתה רוצה לומר שהיו קרובות לבוא, ואמר ונצורות על הגאולה העתידה שהם דברים סתומים וחתומים ושמורים לעת קץ וכמו שכתב מרע"ה הלא הוא כמוס עמדי חתום באוצרתי (דברים לב, לד), ועל כולם אמר ולא ידעתם כלומר שלא היית יודע אותם אם לא מפי הנבואה ואיך תאמר אם כן פסלי עשם, (ז) ואמנם אומרו עתה נבראו לא מאז ולפני יום הוא לפי שהידיעה כמו זכר הפלוסוף היא תלויה בנמצא וקנויה מהמציאות, ולכן הדבר קודם היותו לא הוא ולא סבותיו לא יהיה דרך לאד' לדעתו, ולזה אמר כנגד אותם הפושעים המיחסים הדברים לפסילים אין לכם שתאמרו שלא תוכלו לדעת הדברים האלה לפי שאין להם מציאות כלל, אינו כן כי עתה נבראו כי בעת שיצאו מפי השם ונגזרו מלפניו כבר יש להם מציאות שתתלה בו הידיעה, וזה אומרו עתה נבראו ולא מאז רוצה לומר ולא קודם לכן כי גליות ישראל וגאולתם נבראו ונגזרו לפניו יתברך מעת חטאתם עם היות שעדיין לא הגיע זמנם והוא אומרו ולפני יום, ועם כל זה ולא שמעתם לפי שאין לכם נבואה ולא אלוה מגיד אותה ולכן אמר כמהתל פן תאמר הנה ידעתין כלומר האם תאמר שכבר היית יודע כל זה באמת אינו כן.

פסוק ח

גם לא שמעת גם לא ידעת גם מאז לא פתחה אזנך, והנה אמר בזה ג' לשונות אולי יהיה כנגד השלש גליות והתחיל מהאחרון מהם באומרו גם לא שמעת הגלות הגדול העתיד להיות והגאולה האחרונה הכוללת, גם לא ידעת בגלות בבל וגאולתו ע"י כרש כמו שזכרתי, גם מאז לא פתחה אזנך בגלות מצרים שכבר עבר זה שנים רבות שלא נתגלה לך ענינו ואמתתו כי אם מפי הנבואה, והצד השוה בכולם כי ידעתי בגוד תבגוד ופושע מבטן קורא לך כלומר שכל אחד מהגליות היו על חטאתיך ובגידותיך כי גם גלות מצרים היה בחטאת השבטים ולכן אמר ופושע מבטן קורא לך, ואני לא הענשתי אותך כדי חטאתיך (ט) לפי שלמען שמי אאריך אפי אליך בגלות ולא אביאך לידי כליה, ותהלתי אחטם לך רוצה לומר למען תהלתי אסתם חוטמי שלא לצאת עשן אפי, וזה משל לכבישת הכעס, (י) ועם היות שהנה צרפתיך בצרות רבות ורעות הנה לא צרפתיך כדמיון צורף הכסף שדרכו להסיר ממנו כל הסיגים, כי אלו הייתי עושה כן לא היה נשאר בכם עד אחד אבל עניתי הרשעים ולא השמדתי לגמרי, וזהו אמרו בחרתיך בכור עוני רוצה לומר בחרתי לבחונך בכור עוני לא בכור הזהב, (יא) וכל זה עשיתי למעני כי איך יחל כבודי לעיני הגוים בכליון עמי ונחלתי ואם תאמר שאקח לי עם אחר לעם זה בלתי ראוי כי כבודי לאחר לא אתן, (יב) ולכן שמע אלי יעקב וישראל מקוראי כלומר

אם תאבו ושמעתם תזכו לשני השמות, לשם יעקב שקרא לכם אביכם יצחק. וישראל הוא השם שאני קראתי לכם, דעו נא וראו שאין ראוי לכם שתעזבו אותי ותלכו אחרי האלוהות החדשים כאלו נתחדש כח אלקות בעולם ולמה תכחישו ותספקו בייעודי, הלא ידעת' כי אני הוא אני הוא ראשו' אף אני אחרון ולא נאמר בשם יתברך ראשון ואחרון כי אם בבחינת פעולותיו ולכן אמר אני ראשון שבראתי את העולם אחר האפס המוחלט שהיא הגדולה והראשונה שבפליאות, ואני אחרון שאעשה הגאולה האחרונה ותחיית המתים באחרית החלד, ואולי אמר אחריו בערך הפסד העולם שישאר הוא יתברך לבדו (יג) וזהו אומרו אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים ואמר בארץ לשון יסוד לפי שהיא המרכז הנח שעליו יסוב הגלגל, וטפחה שמים רוצה לומר תכן אותם בטפחו וכמו שאמר ושמים בזרת תכן (ישעיה מ, יב), ואומרו קורא אני אליהם יעמדו יחדו פירושו לפי שאני עשיתים מאין לכן אעשה בהם כרצוני ובעת שאקראם למלאת רצוני יעמדו לפני כעבדים. ובבראשית רבה (פרק דר"א פרק יט פ"א) בית שמאי אומרים שמים נבראו תחילה ואח"כ נבראת הארץ שנאמר בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ, וב"ה אומרים הארץ נבראת תחילה ואחר כך השמים שנאמר לפנים הארץ יסדת ומעשה ידיך שמים, אמר רבי תנחומא אנא אמרית טעמא לבריאה שמים קדמו שנאמר בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ לשכלול הארץ קדמה שנאמר ביום עשות ה' אלקים ארץ ושמים, אמר רבי שמעון בן יוחאי תמה אני איך נחלקו אבות העולם בית שמאי ובית הלל על בריאת שמים וארץ, אלא שניהם לא נבראו אלא כאלפס וכסויה שנאמר קורא אני אליהם יעמדו יחדו, ע"כ.

פסוק יד

ואמר הנביא הקבצו כולכם ושמעו וגומר כלומר כיון שהדבר כן שהכל בידו יתברך כחומר ביד היוצר הקבצו כולכם ושמעו מי בהם הגיד את אלה רוצה לומר אם השמים במערכות' ע"י הוברי שמים ואם הארץ ע"י חכמיה מי בהם הגיד את אלה הדברים אשר יעדתי, והוא שה' אהבו יעשה חפצו בבבל וזרעו בכשדים, והמפרשים פירשו זה על כורש שאהבו השם ויעשה חפצו בבבל וזרועו בכשדיים לכובשם, שעליו אמר אף אני דברתי אף קראתיו והביאותיו והצליח דרכו, ויותר נכון לפרש ה' אהבו על ישראל כמו שתרגם יונתן כי לפי שזכר למעלה ענין ישראל וענויו בגלות והגאולה העתידה לבא עליו אמר שה' אהבו, ולכן יעשה חפצו בבבל להחריבה ולנקום נקמתה וזרועו בכשדים לתתם לטבח על אשר הרעו לישראל, ומאשר אמר הכתוב וזרועו כשדים ולא אמר וזרועו בכשדים אפשר לפרש שגם זה ממה שכתב למעלה הנה צרפתיך ולא בכסף בחרתיך

בכור עוני, ולכן אמר שה' אהבו לישראל ואשר יאהב ה' יוכיח (משלי ג, יג), ולכן יעשה הקב"ה חפצו בבבל רוצה לומר עם בבל שהביאו להחריב את ישראל, והיה זרועו כשדים כלומר כלי מפצו ושבט אפו כי הוא יתברך אשר הביא את נבוכדנצר על ירושלם, (טו) וזהו אני אני דברתי וכפל מלת אני להגיד שהוא יתברך המחריב עתה את בבל הוא עצמו דבר אף קרא, והביא נבוכדנצר על ירושלם והצליח דרכו. וה"ר אברהם אבן עזרא פירש קראתיו לכורש.

ואמר הנביא לא יוכל אדם מכם להכחיש זה כי (טז) לא מראש בסתר דברתי רוצה לומר כשהתחיל נבוכדנצר להתגבר על ישראל לא היו הנבואות נסתרות בעינינו, כי הנה הנביאים יעדו על בואו בחטאת ישראל, ולכן אמר הנביא ישעיהו על עצמו מעת היותה שם אני רוצה לומר מעת שנגזר חרבן ירושלם ע"י נבוכדנצר אני נבאתי אותו בפרסום גדול, וגם עתה בחרבן בבל ובמעל' כורש ה' אלקים שלחני ורוחו והיה תכלית שליחותו מה שזכר מיד (יז) כה אמר ה' גואלך קדוש ישראל וגומר שהוא יגאלך מגלות בבל על ידי כורש, והוא מלמדך להועיל כלומר שבשובך לירושלם לא תוסיף לחטא אבל תהיה מלמודי השם יתברך כי הוא מדריכך בדרך תלך, ואל יקשה בעיניך שתהיה החזרה לירושלים לבנין בית שני אנשי מצער וגם שבשובכם שמה תהיו נכנעים למלכי פרס, (יח) כי ה' אמר לוא הקשבת למצותי הנה עם היותך עתה נכנע למלכי פרס יהי כנהר שלומך וצדקתך בגלי הים, (יט) ואמנם למיעוט העם יהי כחול זרעך וצאצאי מעיך כמעותיו שהמעות הם החול, או שאמר כמעותיו על הדגים כי הוא זכר גלי הים והחול אשר על שפתו ועל חלקי הים הפנימים או על הדגים שבו אמר כמעותיו, ואם תפחדו מהגלות שיבא גם על בית שני הנה בהטיבכם דרכיכם כמ"ש לא יכרת ולא ישמד שמו מלפני וכנוי שמו הנשמד חוזר לזרעו של ישראל שזכר, לכן (כ) צאו מבבל ברחו מכשדים רוצה לומר אל תפחדו מלחזור לירושלם ואל תחפצו לשבת בבבל בגלותכם צאו מבבל וברחו מכשדים לא בריחת פחד כבורחים בהחבא אבל בקול רנה תצאו משם, הגידו והשמיעו זאת רוצה לומר זאת הנבואה אשר הגדתי לכם הוציאוה עד קצה הארץ לפרסמה, אמרו גאל ה' עבדו יעקב כי אין זה פעל כורש כי אם פעל האל הגואל, ותהיה השגחתו עליהם כל כך שלא יחסרו דבר והוא אומרו (כא) ולא צמאו בחרבות הוליכם מים מצור הזיל למו ר"ל לא קראם צמא אע"פ שבחרבות הוליכם לפי שמים מצור הזיל למו, ויבקע צור ויזובו מים, וכל זה משל שעם היות עולי הגול' רעבי' גם צמאי' עניים מרודי' הנה השם ית' יספיק להם כל צרכם לאהבתו אותם, (כב) אמנם לאנשי בבל אין שלום אמר ה' לרשעים כי יהיה להם הדבר כולו בהפך. הנה התבארה הנבואה הזאת על פי פשוטה.

פרק מט

פסוק א

הנבואה השמונה ועשרים תחילתה, שמעו איים אלי והקשיבו לאומים מרחוק וגומר עד שמעו אלי רודפי צדק מבקשי ה'. ויש בה עשר פרשיות, הראשונה שמעו איים אלי, השנייה ועתה אמר ה' יוצרי מבטן, והשלישית כה אמר ה' גואל ישראל, הרביעית כה אמר ה' בעת רצון עניתיך, החמישית ותאמר ציון, הששית כה אמר ה' הנה אשא אל גוים ידי, השביעית היוקח מגבור מלקוח, השמינית כה אמר ה' איזה ספר כריתות אמכם, התשיעית ה' אלקים נתן לי לשון למודים, העשירית מי בכם ירא ה'. וראיתי לשאול בנבואה הזאת ששת השאלות.

השאלה הראשונה בפרשת שמעו איים אלי וגומר ה' מבטן קראני כי לא ימלט, אם שנפרש הנבוא' הזאת שאמרה הנביא על עצמו, ויקשה אם כן אומרו ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר כי יראה שהוא מאמר נאמר על כללות ישראל לא הנביא בפרט, ואם שנאמר שהפרשה כולה על ישראל נאמרה ויקשה אם כן אומרו וישם פי כחרב חדה וישימני לחץ ברור וגומר, וכן אומרו ואני אמרתי לריק יגעתי וגומר שהם כולם דברים יפלו על הנביא לא על כללות ישראל, וגם יקשה מה ראה הנביא להתחיל נבואתו בכל הדברים האלה בנבואה הזאת מה שלא עשה כן בנבואה אחרת, כל שכן שבסוף זאת הנבואה חזר לומר זה עצמו בפסוק ה' אלהים נתן לי לשון למודים, וראוי לבקש בו הסבה.

השאלה השנית במאמר ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני, וזה כי הנה תלונת ציון ותרעומתה היתה על שני דברים על העזיבה ועל השכחה כמו שאמר עזבני ה' וה' שכחני, ואיך אם כן היתה תשובת השם יתברך לבד בענין העזיבה שזכרה ציון בתלונתה לא השיב כלל.

השאלה השלישית באומרו התשכח אשה עולה מרחם בן בטנה גם אלה תשכחנה, וזה כי התשכח אשה עולה מרחם בן בטנה הוא לשון יחיד מהאשה שלא תשכח העולל שלה בהיותה מרחמת עליו, ולכן היה ראוי שיאמר גם זאת תשכח בלשון יחיד לא שיאמר התשכח אשה עולה לשון יחיד וגם אלה תשכחנה לשון רבים, והמפרשים אמרו גם אלה הנשים תשכחנה את עולליהן אבל בכתוב בלשון יחיד נזכרו לא בלשון רבים.

השאלה הרביעית באומרו מהרו בניך, כי אם היתה הנבואה הזאת על הגאולה העתידה איך יאמר עליה מהרו בניך כי נתארך גלותם ונתאחר אלפים מהשנים, ואיך יצדק אם כן שיחזירם במהרה לארץ ישראל, כל שכן שהכתוב אמר מהרו בניך לשון עבר לא ימהרו

בלשון עתיד כדרך הפרשה, גם כי העיקר חסר מן הספר כי היה לו לומר מהרו בניך לשוב לתוכך.

השאלה החמישי' באומרו כי חרבותיך ושוממותיך וארץ הריסותך כי עתה תצרי מיושב ואמר עוד יאמרו באזניך בני שכוליך צר לי המקום גשה לי ואשבה, שמורה על הפלגת רבוי העם בגאולה העתידה, והוא דבר מסופק מאד כי הנה אדוננו משה בייעודו אמר ונשארתם מתי מספר בגוים אשר ינהג ה' אתכם שמה (דברים ד, כז), וכן אמר הנביא שישארו שנים שלשה גרגרים בראש אמיר (ישעיה יז, ו), ועינינו הרואות שכן נתקיים כי נשארנו אחד מעיר ושנים ממשפחה ולכן אפילו שיתקבצו מארבע פנות הארץ אין בכולם היום די למלאות למחוז אחד, ואיך אם כן ימלאו מהם הארצות הנהרסות עד שיאמר איש לחברו צר לי המקום.

השאלה הששית במאמר אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה, וזה כי כאשר תעיין יפה בפסוקים תמצא בהם סתירה מבוארת, לפי שבאומרו אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה מורה שלא נתן לה ספר כריתות ולא שלחה ובאומרו מיד סמוך לזה הן בעונותיכם נמכרתם ובפשעכם שולחה אמכם מורה ששולחה באמת אבל שהיה לפי שמצא בה ערות דבר, והוא הפך מה שאמר אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה שהוא מאמר כולל מציאות השלוחין ומכחיש אותו, והמאמר השני מורה במציאות השלוחין אם לא שביאר סבתו והיא סתירה מבוארת, כל שכן שירמיהו אמר בביאור וארא כי על כל אודות אשר נאפה משובה ישראל שלחתיה ואתן ספר כריתותיה אלי' (ירמיה ג, ח), והוא הפך מ"ש הנביא בכאן, והנני מפרש פסוקי נבואה זאת הפרשה באופן יותרו הספקות כולם.

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא שאחרי שייעד הנביא על פקידת גלות בבל וגאולתו באתהו הנבואה לידע על הגאולה העתידה הכוללת, והקדים לומר שהשם יתברך יצרו לנביא מבטן אמו, אך אמנם לא היתה נבואתו בעבור אנשי דורו כי לא היו שומעים אליו כי אם לנבאות על חזרת השבטים וגאולת וקבוץ נפוצות ישראל ויהודה באחרית הימים והשתעבדות האומות לאמונת השם יתברך, ולכן ביאר ענין הגאולה וקבוץ הגליות ורבוי העם אשר יתקבצו בארץ ישראל ומפלת האומות המחזיקים בם, ובואם לידיעת האמונה האלקית וקבלתה, וזכר הנביא שאם נתארך הגלות מאד ונתאחרה הגאולה לא היה מפני השם יתברך כי אם מפני ישראל שלא שבו בתשובה, גם לא היה לאשמת הנביא להיותו בלתי מוכיחם כי הוא זה היה דרכו כל הימים והיה נותן גוו למכים, אלא שישראל עצמם

היו סבה לרעתם כי מידם היתה זאת להם למעצבה ישכבון, וכמו שיתבאר בפירוש הכתובים.

שמעו איים אלי והקשיבו לאומים מרחוק וגומר עד כה אמר ה' גואל ישראל קדושו לבזה נפש. כבר בארתי למעלה שהנביא יעד בחרבן בבל והשחתת כורש וגאולת עולי בבל להיותו אות וראיה על הגאולה העתידה, ולכן באו הדברים בנבואה הקודמת מעורבי' פעם בגאולת בבל ופעם בגאולה האחרונה כפי צורך המאמר וכמו שפירשתי, ואחרי שהשלים ליעד ענין בבל ופקודת בית שני נעתק לדבר בגאולה העתידה בביאור גדול מבלי ערוב שאר הדברים, ולהיות הנבואה הזאת על הגאולה הכוללת אשר תהיה בימים האחרונים למרחוק, לכן היתה התחלתה שמעו איים אלי והקשיבו לאומים מרחוק לבאר שתהיה נבואתו לא לבד על בבל כי אם על אומות רבות ועל האיים אשר בקצה הארץ, וגילה בביאור שהיתה הנבואה הזאת לעתים רחוקים באומרו והקשיבו לאומים מרחוק כלומר שיקשיבו הלאומים מה שיהיה למרחוק, ואמר לגוים ולאומים שראוי שיאמינו בדבריו, לפי שהשם מבטן קראהו כלומר שמתחילת נבואתו נברא בגזרה עליונה מובן והגון להנבא כי זו היא הקריאה והזכרת השם רוצה לומר ההשגחה הפרטית בבריאתו לתכלית הנבואה, וכן אמר השם יתברך לירמיה (ירמיה א, ה) בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך נביא לגוים נתתיך, ואמר הנביא להיות תכלית בריאתי הנבואה לכן (ב) וישם פי כחרב חדה כלומר לחתוך בלי מורא ולהוכיח את הפושעים והמורדים, וכדי שלא יגעו בי ברשעתם בצל ידו החביאני שהוא רמז אל שמירת ההשגחה העליונה, וישימני לחץ ברור רוצה לומר לירות בלשוני למרחוק לאומות, באשפתו הסתירני כי לפי שדמה עצמו לחץ דמה סתרי האל לאשפה שהחצים נסתרים שם, והיה א"כ דמויו כחרב המכה בקרוב כנגד ישראל שהיה מיעד אליהם החרבן והגלות שהיה קרוב יומו, ודמויו בחץ ברור כנגד האומות לפי שהחץ מכה למרחוק כך נבואתו זאת במפלת האומות תהיה למרחוק כמ"ש, ואין ספק שהדברים האלה כולם הנביא אמרם על עצמו (ג) ולכן אומרו ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר ראוי לפרשו ג"כ על הנביא שאמר לו הש"י שני שלמיות יש לך, הא' פרטי כפי טבעך ונבואתך, והאחר כולל כפי משפחתך אשר אתה מעם ישראל קדוש לאלקיו, וע"ז אמר ויאמר לי עבדי אתה רוצה לומר אתה ישעיהו מפאת פרטיותך עבדי נאמן אתה לעשות שליחותי, כל שכן שאתה ישראל כלומר אתה מעם ישראל, ובעבור שתי הסבות האלה בך אתפאר לעשו' שליחו' נבואתי.

והנה הנביא אמר שבעבור שאנשי דורו לא היו שומעים ולא היו מאמינים בנבואותיו ולא היו מקבלים ממנו תוכחת שהיתה פעולת נבואתו לבטלה, וזהו (ד) ואני אמרתי לריק יגעתי לתוהו והבל כחי כליתי כלומר להוכיח את העם כיון שהם לא קבלו תוכחת, אכן משפטי את ה' ופעולתי את אלקי רוצה לומ' הנה אני הייתי כלי ואמצעי בין השם ובין העם, ועם היות שמצד העם שהייתי שלוח אליו היתה פעולתי לבטלה הנה בבחינת השולח כיון שקיימתי מצותי ומאמרו לא היתה פעולתי לשוא, וזהו משפטי את ה' ופעולתי את אלקי שקיימתי מצותי, ובב"ר (ב"ר פרשה לט, פ"ט) אמרו כשנפטר ר' אבהו ראה י"ג נהרי אפרסמון, ושאל למי אלה ואמרו לו לדידך, אמר כל אלין דאבהו ואני אמרתי לריק יגעתי לתוהו והבל אכן משפטי את ה' ופעולתי את אלקי, הדא הוא דכתיב ותשחק ליום אחרון אימתי היא שוחקת ליום אחרון אימתי נותנת שכרה לאדם לעתיד לבא וכו', ע"כ. הנה ביארו ואני אמרתי לריק יגעתי וגומר על העה"ז שאין בו שכר לצדיקים אכן משפטי את ה' ופעולתי את אלקי בע"ה כי שם יקבלו שכר פעולותיהם. והמפרשים פירשו אכן משפטי את ה' ופעולתי את אלקי שאריב עמו על זה ומשפטים אערוך אותו למה שלחני כיון שהיה גלוי לפניו שהיתה שליחותי לבטלה, ולכן היתה תשובת השם אליו כפי כל אחד מהפירושים אומרו (ה) ועתה אמר ה' יוצרי מבטן לעבד לו לשובב יעקב אליו רוצה לומר להשיב את בית יעקב לעבודתו, וישראל לא יאסף שיהיה נאסף ומתדבק באלקיו עם היות שזה היה תכלי' נבואתי ולא יצאה לפעל, הנה עם כל זה אכבד בעיני ה' אכבד בהיותי נביאו ושלוחו, ואלהי היה עוזי שלא ירעו לו הפושעים עם היותם סרים מעל השם, וכתוב לא יאסף באל"ף אבל אין פירושו בתמיהה כמו שחשב הר' דוד קמחי, אך ענינו שעם היות שהקב"ה יצרו מבטן לעבד לו כדי לשובב ולהשיב יעקב אליו והוא לא עשה כן כי הוא לא שב אל השם ולא נאסף למשמעתו, והוא אומרו וישראל לא יאסף הנה עם כל זה אכבד בעיני ה' ואלקי היה עוזי, ולכן אמר לי השם איך אמרת שלריק יגעת (ו) נקל מהיותך לי עבד, כלומר אע"פ שישראל לא יקבלו תוכחתך ולא יאמינוך המעט ונקל מהיותך לי עבד שלוחי ונאמן ביתי, ועוד כי זאת הנבואה אינה לאנשי דורך כ"א להקים את שבטי ישראל והם כל השבטים שנפלו ממעלתם ונצורי ישראל להשיב רוצה לומר חרבותיהם שהוא כמו ובנצורים ילינו (ישעיה סה, ד), ואמר זה על י' השבטים שינבא על שובם, ונתתיך לאור גוים רוצה לומר גם נתתי לך מעלה אחרת והיא שתהיה אור לגוים ליעד שובם אל ה' וקבלתם אמונתו להיות ישועתי עד קצה הארץ וכמ"ש יבא כל בשר להשתחוות לפני (שם סו, כג), ובזה

גילה ישעי' שנבואתו זאת היתה תכלית בריאתו והיתה כוללת לכל השבטים אשר הגלה סנחריב ונפוצות יהודה, וכל זה לאמת נבואתו אמרו, והותרה בזה השאלה הראשונה.

פסוק ז

כה אמר ה' גואל ישראל קדושו לבזה נפש וגו' עד כה אמר ה' איזה ספר כריתות אמכם אחר שהקדים הנביא מעלת נבואתו והיותה לעתים רחוקות ביאר מה היא הנבואה שעליה אמר כן באומרו כה אמר ה' גואל ישראל קדושו רוצה לו' שגאל אותם מגליותיהם והוא כנגד הגוף, והקדוש' היא כנגד הנפש, ואמר על ישראל לבזה נפש למתעב גוי וגומר, וראה שכינה אותם בשלש תארים, הראשון לבזה נפש, השני למתעב גוי, השלישית לעבד מושלים, וענינם שישראל בגלות הוא לבזיון נפש לפי שאומרים האומות עליו אין ישועתה לו באלקים סלה, והם נחשבים בעיני הגוים לסכלים ושאין הם שלמות נפשי כלל, ועל זה אמר לבזה נפש שהוא בזוי בענין הנפש, עוד אמר שבענין הכבוד והשלמות הגופני שיש לאומות בארצותם לגויהם היו ישראל משוללים גם כן ממנו וכי הוא נתעב ונאלח בעיני הגוים, ועל זה אמר למתעב גוי שהוא גוי מתועב וסורו טמא קראו למו, וגם בהיותו עבד נמכר בשבי משלו בו אדונים קשים ושונאים זה מזה ואוי לו לעבד שימשלו בו רבים כי לא יחמול אחד מהם עליו, ועל זה אמר לעבד מושלים רוצ' לומ' עבד לכמה מושלים, והבטיחו כנגד זה בשלש ייעודים מהשלמות והכבוד, כי כנגד מה שאמר לעבד מושלים יעדו מלכים יראו וקמו ר"ל עוד יהיה זמן שבראות המלכים אותו יקומו המלכים לכבודו, וכנגד מה שאמר למתעב גוי יעדו שרים וישתחוו רוצה לומר שלא יהיה אז מתועב אבל בהפך שהשרים ישתחוו לו אפים ארצה, וזכר שלא יהיה זה מפני גבורתו אלא מפני שנדבקה בו שכינת השם ושפע השגחתו וזהו אומרו למען ה' אשר נאמן רוצה לומר שהוא נאמן בהבטחתו שהבטיח לגאלו, וכנגד מ"ש לבזה נפש יעדו קדוש ישראל ויבחרך וזה יורה על שלמות נפשו כיון שיבחר בו קדוש עולמים ויקרא קדוש ישראל להיותו מיוחד אליו בהשגחתו.

וביאר הקדוש ברוך הוא לנביא מתי יהיה זה באומרו (ח) כה אמר ה' בעת רצון עניתיך וביום ישועה עזרתיך ר"ל אל תתמה אם בגלות הארוך הזה לא עניתי אותך בהתפללך בכל צרותיך, כי הנה יש לזה עת מוגבל שלא תעבור הישועה ממנו שלא תבא כי הוא העת אשר רציתי אני להענישכם בגלות, ועליו אמר בעת רצון עניתיך שהוא העת אשר רצה בגזרתו שאז יענה אותם, וביום ישועה עזרתיך והוא היום המוגבל לפניו יתברך להושיעם שאז יעזרם ה' ויפלטם, וכן אמרו בפרק חלק תנא משום ר' יוסי עת היא מזומנת לפורענות שנאמר בעת פקודתם יאבדו ועת היא מזומנת לטובה שנאמר בעת

רצון עניתיך, עת היא מזומנת לפורענות ויהי בעת ההיא וירבעם יצא מירושלים, עת מזומנת לטובה ויהי בעת ההיא וירד יהודה מאת אחיו, ע"כ. והתבונן מאמרם כי כמו שעשו קצה הגלות בעת פקודתם יאבדו וקצה התשועה בעת רצון עניתיך כן עשו כנגדם קצה הטובה ויהי בעת ההיא וירד יהודה מאת אחיו, לפי שמאותו עת נזדווג יהודה לתמר שמשם צמחה מלכות בית דוד, וקצה הרעה והגלות בפסוק ויהי בעת ההיא וירבעם יצא מירושלם לפי שהיה התחלת חלוק המלכיות, ואמנם אומרו עוד ואצרך ואתנך לברית עם ענינו שמא תאמרו ומי יגיע לאותו זמן ואולי קודם הגעתו יכלונו אויבינו, ולזה אמר ואצרך ואתנך לברית עם כלומר אצרך ואשמרך בגלות מהכלייה ואז בעת הגאולה אתנך לברית עם. ואפשר לפרש ואצרך מלשון יצירה כי מפני שיחדש הקב"ה אז מעלת ישראל יהיה כאלו אז יצר אותם והוציאם לאור העולם ויתנם לברית עם רוצה לומר עם קיים ונצחי על דרך יקימך ה' לו לעם קדוש (דברים כח, ט), וכנגד ארץ ישראל אמר להקים ארץ להנחיל נחלות שוממות, ועל בני הגלות אמר לאמר לאסורים צאו וגומר, אמנם מאשר ראיתי ליונתן שתרגם להקים ארץ לאוקמא צדיקיא דיתבין בעפרא, נראה לי שדיבר הנביא בנבואה הזאת מקבוץ הגליות ומתחיית המתים גם כן שיהיו קרובים זה לזה, ולכן אמר להקים ארץ על המתים שיקומו בתחייה, ואמר להנחיל נחלות שוממות על קבוץ הגליות ושובם לארץ הנבחרת.

פסוק ט

ועל בני הגלות אמר לאמר לאסורים צאו, וכנגד המתים שיקומו בתחייה אמר ולאשר בחשך הגלו שהמתים הם בחשך קבריהם מכוסים מן העפר ובתחייתם יגלו לבני אדם, ולפי שאלו ואלו יבאו לארץ ישראל לכן אמר על דרכים ירעו ובכל שפיים מרעיתם ושפיים הם המקומות הגבוהים שאין דרך למצא בהן כלום ועם כל זה בעוברם בהם (י) לא ירעבו ולא יצמאו לפי שמרחמם השי"ת ינהגם, ועל מרבעי מים ינהלם, ולפי שתהיה הליכתם נסיית ובדרכים אלהיים ימציאם השם לעשות חפצו, (יא) לכן אמר ושמתי כל הרי לדרך ומסלותי ירומון שיהיו דרכים אלהיים וממרומים ינהגם, וזכר שיבאו מארבע פנות העולם מזרח ומערב צפון ודרום, ולפי שא"י אינה באמצע קו האורך ממזרח למערב לכן אמר כנגד מזרח (יב) הנה אלה מרחוק יבאו שקרא את המזרח בלשון רוחק בערך אל א"י לפי שהיא יותר קרובה אל המערב, וכן יבאו אלה מצפון ואלה יבאו מים שהוא מערב, ואלה מארץ סינים שהוא הדרום כמו שתרגם יונתן אבל בפסיקתא רבתי דרשו הנה אלה מרחוק יבאו הנה אלה מצפון ומים אלו שנתונים במקומות רחוקים באספמיא ואלה מארץ סינים אלו בני יונדב בן רכב, והענין שיבאו הפזורים והנפוצים בגלות מכל

ארבע פנות הארץ (יג) ואז תרבה השמחה בעולם, ועליו אמר בדרך משל רנו שמים וגילי ארץ פצחו הרים רנה כי גאל ה' את עמו וענייו ירחם.

פסוק יד

ואמנם אמרו ותאמר ציון עזבני ה' וגומר, הנכון כפשט הכתוב שעשה הנביא המשל לבאר בו קבוץ הגליות כאלו ציון היתה מתלוננת בראותה אורך הגלות המופלג ואומרת עזבני ה' כאיש העוזב את אשתו וילך לו כן הקדוש ברוך הוא סילק השגחתו ממני ועזבני, ומלבד העזיבה הנה גם כן נשכחתי כמת מלבו שכאש' הוא שם אינו זוכ' לשוב אלי עוד, וכל זה מליצה לאורך הגלות בהפלגה, והשם ית' השיבה בהודאת העזיבה שאין ספק שעזבנו השם יתברך וסילק השגחתו מעלינו בחטאינו, (טו) אבל השכחה אינו כן וזה התשכח אשה עולה, ועניין המשל הזה הוא שהאהבה והרחמים היותר גדולים שאפשר הם אם באשה לוולדה הקטן שבעבור שהוא אינו ניזון מעצמו היא משתדלת על פרנסתו ואוהבת אותו מאד וע"ז אמר התשכח אשה עולה, ויש אהבה ורחמים אחרים מהבן אל האם שתמיד יחמול האדם על הבטן אשר יצא משם, וע"ז המין השני מהאהבה והרחמים אמר מרחם בן בטנה ר"ל הישכח הבן מהיותו מרחם אל בטן האם אשר יצא ממנו, ועל שני מיני הרחמים האלה אמר גם אלה תשכחנה רוצה לומר תשכח האם את הבן והבן ישכח את האם, ואנכי לא אשכחך, ואמר על שניהם תשכחנה בלשון נקבה לפי שהאשה היא נקבה ומבניה אשר תוליד מהם נקבות ואזלינן בתר רובא, והותרו בזה השאלות השנית והשלישית.

ובפרק אין עומדין (ברכות לב, ב) דרשו התשכח אשה עולה מרחם בן בטנה (ישעיה מט, טו) כלום אשכח עולות ופרים ופטרי רחמים שהקרבת' לפני במדבר, אמרה לפניו רבש"ע הואיל ואין שכחה לפני כסא כבודך שמא לא תשכח מעשה העגל אמר לה גם אלה תשכחנה, אמרה לפניו רבונו של עולם הועיל ויש שכחה לפני כסא כבודך שמא תשכח לי מעשה סיני אמר לה ואנכי לא אשכחך, עד כאן. כיוונו לומר שרמז בגם אלה תשכחנה במעשה העגל שאמרו אלה אלוקיך ישראל (שמות לב, ד) ובאומרו ואנכי לא אשכחך למעשה סיני שאמר אנכי ה' אלוקיך (שם ב, ב), ולפי שדרך בני האדם כשירצו לזכור דבר מיוחד ושלא ישכחוהו ישימו סמנים על אצבעותיהם או יכתבו על הידים הדברים שירצו לזכרם לכן בדברו ית' בלשון בני אדם אמר (טז) הן על כפים חקותיך וגומר וכפים הוא כפשוטו, והענין הנמשל הוא אומרו חומותיך לנגדי תמיד שאומללו לארץ ולא היו לנגדו יתברך תמיד להשיבם לקדמותם, מסכים למה שאמר ואנכי לא אשכחך (יז) ואמנם אומרו מהרו בניך פירשו המפרשים שימהרו לבא ובעונותינו שרבו

אורך הגלות העיד שאין הפירוש הזה אמיתי כמו שזכרתי בשאלות, אבל פירושו שיותר מהרה שכחו בני ציון את ארצם משישכח אותה השם יתברך לפי שהיו מהם רשעים שלא היו מרחמים על הארץ הקדושה והמה סבבו חרבנה והוא אומרו מהרו בניך רוצ' לומ' לענין השכחה אשר זכרתי, לפי שמהרסי' ומחריביך ממך יצאו כלומר שבסבתם נחרבה הארץ וביהמ"ק, והמפ' פי' מהרסיך ומחריביך ממך יצאו שיכלו הפושעים מישראל קודם הגאולה ולא יהיה עוד בהם רשע ופושע, והותרה בזה השאלה הד'.

וזכר שבזמן הגאולה יבאו לארץ ישראל הגולים מקצה השמים ועד קצה השמים ותתקשט האדמה עם עמה ובניה והוא אומרו (יח) שאי סביב עיניך וראי כלם נקבצו באו לך, ולחזוק הענין נשבע ואמר חי אני נאם ה' כי כלם כעדי תלבשי ותקשרים ככלה, ועם היות ישראל מתמעט בגלות ייעד שבזמן גאולתם תתמלא הארץ מהם עד שתצר להם כל הארץ לישובם והו' אומרו (יט) כי חרבותי' ושוממותיך וארץ הריסותיך כי אתה תצרי מיושב רוצה לומר שהארצות החרבות והשוממות והנהרסות תתישבנה מהנגאלים, והראב"ע פירש שבמקום חרבותיך ושוממיך וארץ הריסותך יהיה עתה כל כך היישוב עד שתצרי מיושב שיהיה להם צר המקום ולא יפחדו מהאויבים כי ירחקו האויבים שהיו מבלעים אותם, ופירש כי עתה תצרי מיושב רוצה לומר שיצר להם מסבת רוב היושבים, ויהיו המוניהם כל כך עד שיאמרו זה לזה (כ) צר לי המקום גשה לי ואשבה, ואמר בני שכוליך כלומר אותם שאת עתה שכולה מהם יהיו כל כך רבים שלא ימצא להם מקום לשבת בו, (כא) עד אשר תאמר בלבבך בראות' רוב ההמון אשר יבא לך מי ילד לי את אלה כי תהיה הפליאה משלשה פנים, הראשונה, מי ילד לי את אלה ואני שכולה וגלמודה גולה וסורה וסורה פירשו שסרה ממקומ' והוא שם נרדף לגולה כמו ששם שכולה נרדף לגלמודה, והענין שבני הגלות נהרגו ומתו מיתות משונות עד שנשארו מעט מהרבה והיא שכולה מהם, גם היו ישראל ברוב צרותיהם נפרדים מנשותיהם ובלתי מולידים וע"ז אמר מי ילד לי את אלה, והשנית, ואלה מי גדל רוצה לומר אע"פ שנאמר שנולדו מי גדלם שהיה לישראל רחם משכיל ושדים צומקים ובעבור זה היה רחוק שיבאו לידי גידול, והשלישית, הן אני נשארתי לבדי ואלה איפה הם רוצה לומר שרוב בני האומה יצאו מכלל הדת והתערבו בגוים, ולכן תאמר האומה הן אני נשארתי לבדי ואלה איפה הם שהיו נסתרים בקרב העמים, ולפי שציון תתפלא על שיבת בניה לתוכה (כב) לכן אמר הנביא בשם האל הנה הדבר הזה יהיה בכח גבורתי ועל ידי הגויים עצמם יהיה הנס הזה והוא אומרו הנה אשא אל גוים ידי ואל עמים ארים נסי ר"ל יכולתי ונפלאותי והם עצמם יביאו בניך בחוצן וגומר, (כג) והמלכים שעד עתה היו משעבדים אתכם עתה

יהיו אומניך רוצה לומר מגדלים אתכם, גם באותו זמן אפים ארץ ישתחוו לך וכמ"ש זכריה (זכריה ח, כג) אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים בכנף איש יהודי לאמר נלכה עמכם כי שמענו אלקים עמכם, ואז בראותך שנתקיימו יעודיי תדע כי אני ה' אשר לא יבשו קווי ר"ל המקוים אותי ובוטחים בי, ולפי שהיו בני אדם מספקים בייעוד הזה זכר הנביא כאלו האומות יקשו ויספקו עליו ויאמרו (כד) היקח מגבור מלקוח ר"ל איך אפשר שמיד האומות שהם גבורים וחזקים בארצות' יוקח המלקוח שלקחו זה ימים רבים, וכמו שאמר שהוא שבי צדיק שבצדק ומשפט לקחו אותו במלחמה, ואיך אם כן ימלט מידו, (כה) ועל זה ישיבהו השם גם שבי גבור יוקח רוצה לומר אע"פ שהם גבורים גם יוקח השבי מידם, כי אני גבור מהם לאין ערך, ומה שאמרתם שהוא שבי צדיק אינו כן כי הוא מלקוח עריץ והוא שם נאמר על המעוול וחומץ כי בכח ובעריצות לקחתם אותו לא בצדק ובמשפט, ולכן לא לכד ימלט השבי אבל גם אעניש ואחריב את אשר לקחו וזהו ואת יריבך אנכי אריב ואת בניך אנכי אושיע, ואותם שבעריצות השתעבדו בך אשלח הם בהם באופן שעל ידיהם עצמם תהיה נקמתי וזהו (כו) והאכלתי את מוניך את בשרם וכעסיס דמם ישכרון שהוא רמז אל המלחמה העצומה והנקמה הגדולה שיעשה השם באומות בזמן הגאולה, ומוניך מגזרת אל תונו (ויקרא כה, יד) והם האומות שהביאו את ישראל לארצם בהונאת דברים להטיבם ואחר כך הרעו עמהם, או יהיה מוניך מגזרת ע"י מונה והם המשעבדים את ישראל ומונים אותם בכל יום כמו שעושים האדונים הקשים לעובדיהם, ואמר שאז ידעו כל בשר כי אני ה' מושיעך וגואלך אביר יעקב.

האמנם כשתעיין בייעוד הזה מהפלגת רבוי העם בזמן גאולתם יסופק הדבר עליך מאד, כי הנה ישראל נשארו בקרב העמים מתי מספר ואף שיבואו מד' פנות העולם אין בכלם היום כדי למלאת מדינה אחת, ואיך ימלאו הארצות החרבות והנהרסות ויאמרו צר לי המקום וכן אמר משה אדוננו ונשארתם מתי מספר בגוים אשר ינהג ה' אתכם שמה (דברים ד, כז) וכמו שזכרתי בשאלות וכל שכן שיקשה זה לדעת חכמים ז"ל שאמרו (שיר השירים רבה פרשה ז פ יא) שעתידה ירושלם להתרחב ולהתאר' עד דמשק ועד ים אוקינוס או עד שיחי דיפו כדי שתוכל להחזיק רבוי העם, וכאשר תשיבני שישובו עשרת השבטים מארץ המזרח ושאותם שיצאו מכלל הדת מפני האונס שהתערבו בגוים ישובו אל ה' אלקיהם גם כן ואין ספק שתתמלא הארץ מהם, יקשה הדבר לדעת רבי עקיבא שאמר שעשרת השבטים אינן חוזרין היאך יתקיים היעוד הזה, גם אומרו כולם נקבצו באו לך הוא זר מאד שאם רובם כבר מתו בגלות איך יבואו שם כלם, ואם ציון היתה שכולה מהם כי מתו איך ישובו, ולכן מחויב שנאמר שכיוון בנבואה

זאת להודיעני תחיית המתים בזמן הגאולה שיחיו המתים וישובו על אדמת ישראל, ועליהם באמת אמר מי ילד לי את אלה לפי שהיו ילודים ונוצרים לשעתם, ולפי שיקומו בקומתן ובצביונן לכן אמ' ואל' מי גדל שמבלתי גדול אנושי נולדו בגדולתם, ולפי שלא היו קודם זה באויר העולם ויצאו מתחת הארץ ולכן תאמר גם כן ואלה איפה הם רוצה לומר איפה היו קודם לזה כי לא היו על פני האדמה, ואין ספק אצלי שעל זה באמת נאמרה הנבואה הזאת רוצה לומר על תחיית המתים שיבאו על אדמת ישראל כמו שאמר יחזקאל (יחזקאל לז, יב) כה אמר ה' אלקים הנה אני פותח את קברותיכם והעלתי אתכם על אדמת ישראל, ואמר ונתתי רוחי בכם וחייתם והנחתי אתכם אל אדמתכם ומאלה תתמלא ארץ ישראל, וכל ארץ עשרת העממי' ויאמרו איש אל רעהו צר לי המקו', ולפי שנאמרו הכתובים האלה על תחיית המתים לכן הוצרך הנביא להביא אחריה פרשה אחרת שנאמרה על קבוץ הגליות, כה אמר ה' הנה אשא אל גוים ידי וגומר והביאו בניך בחוצן וגומר, והותרה בזה השאלה הה'. והנבואה הזאת מבואר שהיא עתידה ואי אפשר שתפורש על בית שני כי שם לא באו מרחוק ומצפון ומים ומארץ סינים, גם לא היו בבבל לבזה נפש למתעב גוי לעבד מושלים כי נבוכדנצר וביתו בלבד מלך עליהם, גם אי אפשר לומר על חורבן בבל עזבני ה' וה' שכחני כי לא ישבו שמה כי אם חמשים שנה ואיך יקרא זה עזיבה ושכחה, ושאר הכתובים כולם יעידון יגידון שלא נתקיימו עד הנה שהם עתידים להתקיים בזמן ביאת משיחנו מהרה יגלה.

פרק נ

פסוק א

כה אמר ה' איזה ספר כריתות אמכם וגומר עד ה' אלקים נתן לי לשון למודים. אחר שזכר הנביא ענין הגאולה העתידה אשר תבא אחרי הגלות הארוך הזה בא להתיר ספק אחר אפשר שיסופק נגדו והוא למה נתארך כל כך זה הגלות האם היתה הגזרה העליונה חרוצה אין להשיב ולא הועילה תשובת הדורות וצדקיהם, והיה אם כן סבת אורך הגלות רצון השם יתברך וגזרתו, או אם היה זה בעצלת הנביאים שלא הוכיחו את העם ולא למדום לשוב אל השם יתברך, הנה להגיד זה ביאר ראשונה שלא היה אורך הגלות מפאת הש"י כי הוא לא נתן ספר כריתות לאומה לגרשה מעל פניו לעולם, ולא נתן אותה מתנה ומכירה לאומה מהאומות לשנאמר שלכן הוכרח הגלות כל ימי ממשלת האומות כפי שריהם העליונים, וזהו אומרו כה אמר ה' אי זה ספר כריתות אמכם כי בעבור שאמר למעלה כי אני ה' מושיעך וגואלך אביר יעקב אמר שתמיד היה

הוא יתברך מושיע וגואל בהיותם מוכנים אליו, כי כה אמר ה' אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה רוצה לומר האם נתתי גט פטורין לאומה לבלתי היות לה עוד לאלקים כמו שיתן האדם לאשתו כשיסירנה מעל פניו ולא ירצה עוד לשוב אליה, והתבונן אומרו כריתות אמכם שהאם רמז אל האומה, והנה הקדוש ברוך הוא עם כל חטאתיה לא שלחה לגמרי לבלתי היותה לו עוד לעם, ואמר או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו רוצה לומר האם חשבתם שבחרתי בכשדיים ובבבליים וברומיים ושנתתי אותכם לאחד מאלו האומות במתנה ושכר עבודתם, אינו כן כי אני לא מאסתי בעמי ולא נתתיו לעם אחר הן אמת שבעונותיכם נמכרתם ובפשעכם שולחה אמכם כלומר בסבת עונותיכם נמכרתם לאומות לא לתת להם שכר כי אם להעניש אתכם, ובפשעיכם אשר עשיתם בזמן בית ראשון שולחה אמכם כלומר היא מעצמה שולחה וסבבה בפשעיה שירדו בה האויבים וישלחוה מן הארץ, לא שאני שלחתיה והסירותיה מעל פני לבלתי השגיח בה עוד, והענין דומה לאשה שחטאה לבעלה וכאשר הכירה בחטאתיה קודם שיגרשנה מעליו היא מעצמה יצאה מן הבית ושולחה משם מבלי שהבעל ישלחנה ולא יגרשנה, וזהו אומרו ובפשעיכם שלחה אמכם לא אמר שלחתי אמכם כי אם שולחה, וכן היה ענין האומה שמפני חטאתיה משלו בה האויבים ושלוחה מביתה לא שהאלוה יתברך יתן לה ספר כריתות לבלתי היות לה עוד לאלקים והיא תהיה לו לעם, ולכן עליהם העון הזה שאחרי שחטאו והלכו בגלות היה להם לשוב בתשובה וינחם השם על הרעה וימהר גאולתו, והם לא עשו כן כי החזיקו ברשעתם ולא שבו עוד אליו. ומפני זה נתארך גלותם (ב) וזהו אומרו מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה כלומר אני שבתי להשגיח עליכם בגלות כי זו היא הביאה שזכר בכאן ואין איש שב בתשובה, קראתי אתכם שובו אלי ואשובה אליכם (מלאכי ג, ח) ואין עונה, האם חשבתם שקצור קצרה ידי מפדות רוצה לומר שלא אוכל לפדות אתכם מגלותכם במעט הזמן כרצוני, ואין בי כח להציל אתכם מן האומות אשר החזיקו בכם, הנה כוחי בלתי בעל תכלית ובגערתי אחריב ים אשים נהרות למדבר באופן שתבאש דגתם מאין מים ותמות בצמא כל הדגה אשר בים ובנהרות ההם, וזה כולו משל לחרבן האומות והמונם ואי אפשר שזכר הים והנהרו' לשון ויגער בים סוף ויחרב (תהלים קו, י) ולרמוז לירדן שעברו ברגל, ואם תאמרו שעם היות יכולתי להחריב ים ונהרות שהם דברים שפלים הנה הצלחת האומות תלויה בשריהם העליונים ושאני לא אוכל לבטל כחותם והשפעותיהם, (ג) הנה ע"ז אמר אלביש שמים קדרות ושק אשים כסותם והוא מאמר המשליי נאמר על ביטול השפעותיהם, ולפי שהשפעותיהם תלויות באורה לכן על ביטול השפעת שרי האומות כרצונו אמר שילבישם קדרות שהוא

הפך האורה, ושק ישים כסותם. וה"ר אברהם אבן עזרא פירש אלביש שמים קדרות על לקות המאורות.

הנה התבאר שאין סתירה במה שאמר שולחה אמכם למ"ש איזה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה, ואמנם מה שאמר ירמיהו (ירמיה ג, ח) שלחתיה ואתן את ספר כריתות' אליה פירשו המפרשים שנאמר על עשרת השבטים שלא יהיה עוד מהם מלך, כי בקבוץ גלוית נאמר ודוד עבדי נשיא להם (יחזקאל לז, כה) ואמר ולא יחצו לשתי ממלכות עוד, אבל ליהודה לא נתן ספר כריתות לפי שעתידה המלכות לחזור אליו, ומדברי הראב"ע הוא ר' דוד קמחי כתב שירמיהו דיבר מעשרת השבטים לפי שלא שבו בבית המקדש השני, וישעיהו דיבר כנגד בני יהודה ששבו אחרי שבעים שנה, ולכן אמר עליהם אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה כלומר קרובים אתם לשוב אלי כמו ששבתם כבר פעם אחרת, ושני טעמים האלה אין להם סמך בכתוב, ויותר נכון אצלי לפרש שהנביא ישעיהו דיבר מהאומה בכללותה ולזה אמר אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה להגיד שהש"י לא עזב עמו ונחלתו עזיבה מוחלטת, אמנם ירמיהו דיבר מהשבטי' אותם עצמם שהלכו בגולה שהמה בפרטיותם לרוב פשעיהם שלחם ה' מעל פניו ונתן בידיהם ספר כריתות לשבמדבר הגלות יתמו ושם ימותו, אבל זרעם לא נכלל באותה גזרה, ולכן אמר ירמיה בשם האל וארא כי על כל אודות אשר נאפה משובה ישראל שלחתיה ואתן את ספר כריתותיה אליה, כי באומרו כריתותיה גילה שעל אותם שהלכו בגולה אמרו לא על האומה בכלל אשר כנה בשם אם, ולכן אמר ירמיהו מיד ויאמר ה' אלי צדקה נפשה משובה ישראל וגומר הלוך וקראת הדברים האלה צפונה ואמרת שובה משובה ישראל נאם ה' לא אפיל פני בכם כי חסיד אני נאם ה' לא אטור לעולם, שביאר בו שאם שבטי ישראל שגלו צפונה ישובו בתשובה לא יטור הש"י גלותם לעולם כי לא נתן ספר כריתות לאומה אלא לאותם הגולים בלבד.

ואפשר לפרש עוד הכתובים האלה באופן אחר והוא שלחתיה כלומר הביטו וראו נוסח הגט אשר נתתי לאמכם שהיא הכנסיה, ותראו בו אם הוא מוחלט או על תנאי כי בלי ספק הוא על תנאי כל זמן שיהיו רעים וחטאי' לה' בהחלט, והוא אומרו ובפשעכ' שולחה אמכם רוצה לומר בתנאי הפשעים כתוב הגט לא זולתו, ולכן היתה התלונה מדוע באתי ואין איש כמו שפירשתי, ולזה עצמו מסכים שאמר ירמיה, כי הנה הוא אמר תחילה הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו והיתה לאיש אחר הישוב אליה עוד הלא חנוף תחנף הארץ ההיא ואת זנית רעים רבים ושוב אלי נאם ה', רוצה לומר שאין השלוחין עזיבה מוחלטת כי אם תנאית כל ימי הפשע והחטא, ולכן אמר ה' אליו עוד בימי יאשיהו

הראית אשר עשתה משובה ישראל הולכה היא אל כל הר גבוה ואל תחת כל עץ רענן ותזני שם ואומר אחרי עשותה כל אלה אלי תשוב ולא שבה, כלומר שהיה הרע כולו מה שהחזיקו עשרת השבטים בחטאתם ולא שבו בתשובה, ולא עוד אלא שגם בני יהודה למדו מדרכיהם הרעים וזהו ותרא בגודה אחותה יהודה, ועל זה אמר וארא כי על אודות אשר נאפה משובה ישראל שלחתיה ואתן את ספר כריתותיה אליה רוצה לומר שלא היה ספר כריתותי' גט פטורין לחלוטין, אבל על כל אודות אשר נאפה כלומר כל זמן שיתמידו בחטאם היו השלוחין והספר כריתות, ומפני זה צוה אל הנביא שיתרה בבני ירושלם וגם שילך ויקרא צפונה שגלו שם עשרת השבטים שובה משובה ישראל נאם ה' כי אם תעשו תשובה לא אפיל פני רוצה לומר כעסי בכם, כי חסיד אני נאם ה' לא אטור לעולם. הנה התבאר מדברי שני הנביאים יחד שאומרו אי זה ספר כריתות אמכם להודיע שאינו גט מוחלט, ושאומרו ובפשעכם שולחה אמכם הוא להגיד שהיה הגט תנאיי זמניי כל ימי היותם פושעים כמו ירמיהו. והותרה בזה השאלה הששית.

פסוק ד

ה' אלקים נתן לי לשון למודים וכולי עד סוף הנבואה. אחר שביאר הנביא שאורך הגלות ואיחור גאולתו לא היה בסבת הש"י לבלתי היותו חפץ לקבלם בתשובה בא לבאר שלא היה גם כן בסבתו להיותו מונע מהם התוכחה והלמוד, ועל זה אמר ה' אלקים נתן לי לשון למודים רצה לומר שהש"י תקן לשונו כדי שיהיה לשון למודים ומכניס הדברי' בלב שומעי' כמו שאמר למעלה וישם פי כחרב חדה, וביאר שלא היה ענינו מצות אנשים מלומדה כסוס עגור כן יצפצף, אבל שהשפע המגיע אליו היה משלימו בידיעה הנבואיית לעצמו ואחר כך הוא היה משלים את אחרים, ועל זה אמר לדעת ואינו כמו להודיע אבל הוא פעל עומד והוא דבק עם שלמעלה כאלו אמר ה' אלקים נתן לי מתנות הא' לשון למודים, והשני' לדעת שנתן לי לב לדעת ולהשיג דברו ונבואתו, ועוד נתן לי לעות את יעף דבר רוצה לומר ללמד את הצמא והעיף לשמוע דבר ה' ונבוא', ופירוש לעות מלשון עת לפי שאין כל הזמנים הגונים וראויים ללמוד אבל כל זמן ראוי ומוכן אליו, ולכן אמר שהיה למודו דבר ה' ליעף בעתו הראוי, וביאר ואמר שהנבואה היתה מגעת אליו תמיד בבקר כלומר שלא היתה נבואתו בחלום הלילה בזמן העלות האדים אבל היתה בבקר בבקר, והיתה זכה וברורה כאלו היה שומע הדברים באזניו כתלמידים השומעים מפי רבם, וזהו יעיר לי אזן לשמוע כלמודים ובזה ביאר שלא נמנע הנבואה מאת השם להצליח את עמו כי תמיד בכל יום ויום היה שולח אליו את עבדיו הנביאים,

וכן לא נמנעה מפאת הנביא עצמו כי הנביא היה משתדל בכל עוז לנבאות עליהם ועל זה אמר (ה) השם אלקים פתח לי אוזן ואנכי לא מריתי אחור לא נסוגותי.

פסוק ו

ואף על פי שפושעי הדור בשבט יכו על הלחי את נביא ישראל הנה אני גוי נתתי למכים ולחיי למורטים פני לא הסתרתי מכלמות ורוק כי לא נמנעתי בעבור זה מלהוכיחם, אבל ברצון טוב נבאתי להם והיו מתחברות שתי הסבות כוונת השולח יתברך וכוונת הנביא השלוח, ואין כוונת הנביא ישעיהו שהיו בני דורו מכים אותו על הלחי ובכלימות ורוק כי הוא היה שר וגדול בישראל ומי ישלח ידו במשיח השם ונקה, אבל לפי שלשאר הנביאים היו עושים כן כמו שזכרו בירמיהו ועמוס ומיכה לכן אמר ישעיהו שהוא כדי לפרסם נבואותו היה מכין גוו למכים ולחייו למורטים ולא הסתיר פניו מכלמות ורוק אם יתנו לו, אבל לא נעשה בפעל כן כי לא מלאו לבו לשום אדם לעשות כן, (ז) וזהו וה' אלקים יעזור לי על כן לא נכלמתי רוצה לומר הנה לא נכלמתי מהבזיונות שהיו עושים ומדברים לשאר הנביאים לפי שהיה הקב"ה עוזר אותי, ונבואתו היתה שומרת אותי באופן שלא אכלם מדבר, וזהו ג"כ על כן שמתי פני כחלמיש ואדע כי לא אבוש מחובר למה שיורה עליו הנראה כלומר ואדע כי במה שאני מיעד אליהם יתאמתו דברי ולא אבוש כי לא יאמרו שקר דברת בשם ה'.

ולפי שהיו בדורו נביאי שקר שהיו מדברים על לבם אמר (ח) קרוב מצדיקי מי יריב אתי נעמדה יחד מי בעל משפטי יגש אלי רוצה לומר קרוב מצדיקי שהוא הקדוש ברוך הוא שיצדיק דברו ונבואתי, ולכן מי ירצה לחלוק עמי מנביאי השקר והחוזים נעמדה יחד לאמת דברינו לא שאנבא אני מצד אחד והם ינבאו בצד אחר אבל יגש אלי ויתבוררו ויתלבנו הדברים, (ט) לפי שהן ה' אלקים יעזור לי באמת כי הוא אשר שלחני, ולכן מי הוא ירשיעני, אמנם המה אין להם קיום ולא אמת בדבריהם ולכן כל דבריהם יהיו לאין וזהו הן כולם כבגד יבלו עש יאכלם (י) ואמנם אומרו אחר זה מי בכם ירא ה' שומע בקול עבדו וגומר נראה לי לפרשו באחד מג' אופנים. הא', שאמר הנביא כנגד בני דורו מי ומי בכם אדם שיהיה ירא את ה' ושומע בקול עבדו שהוא הנביא שתאמרו שתכפוהו רעות ולא הגין עליו הקב"ה, וזהו אשר הלך חשכים ואין נוגה לו אם היה לבבו שלם עם אלקיו שיבטח בשם ה' וישען באלקיו, הלא באמת לא ימצא בכם אדם מזה המין שיהיה חסיד ושלם עם אלקיו ולא יצילהו, אבל בהפך שהן כולכם קודחי אש מאזרי זיקות וגומר. והאופן הב', שאמר הנביא אין ספק שבגולה אשר הלכו בני ישראל ואשר ילכו בני יהודה אי אפשר שלא ימצא בתוכם איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד, ולכן

ישאל שואל איך הלך זה בגולה עם יתר הפושעים הנה להשיב על זה אמר מי בכם ירא ה' שומע בקול עבדו רוצה לומר אם יש בכם אדם שיהיה ירא את ה' ושומע לנביא שהוא עבדו, ועכ"ז הלך חשכים ואין נוגה לו בזה הגלות אל תחשבו מפני זה שאבד שכרו יבטח בשם ה' וישען באלקיו כי הוא ישיב גמולו בראשו והנה שכרו אתו ופעולתו לפניו בעולם הנשמות, לפי שהגלות היא גזרה כוללת ואיך ימלט ממנה האחד פרטי, והוא אומרו הן כולכם קודחי אש מאזרי זיקות. והאופן הג', מי בכם ירא ה' שומע בקול עבדו רוצה לומר בנבואותי אשר הלך חשכים בגלות ואין נוגה לו, ישוב מדרכו הרעה ויבטח בשם ה' וטוב לו, כי זה היה תכלית מאמר הנביא בהתראותיו ותוכחותיו כלומר שישובו הפושעים בתשובה, ואמר אלה היו דברי תמיד אבל אתם לא עשיתם כן, (יא) כי כולכם קודחי אש מאזרי זיקות רוצה לומר קודחי אש באף האל ומוסיפים בכעסו והוא על דרך כי אש קדחה באפי (דברים לב, כב), ולכן לכו באור אשכם ר"ל לכו בגלות לא באור ה' כי אם באור האש אשר קדחתם באפו, ובזיקות שבערתם בפשעיכם, ואומרו מידי היתה זאת למעצבה תשכבון הם אצלי דברי הנביא כאומר אלה היו דברי והתראותי תמיד לכם ולא נמנעתי מללמד אתכם כל הלמוד המועיל הזה, ולכן מפני שהתרתי בכם ולא קבלתם עצתי לכן עתה למעצבה תשכבון בגלות. ובזה חתם הנביא ענין דבריו להודיע שאורך הגלות ואיחור הגאולה לא היה בסיבת השם יתברך, ולא מפאת הנביא כי תמיד כל היום היה מוכיחם ע"ז, אלא בסיבת פשעיהם של ישראל שלא רצו לשוב בתשובה גם בהיותם בגלות.

פרק נא

פסוק א

הנבואה התשעה ועשרים תחילתה שמעו אלי רודפי צדק מבקשי ה' עד הנה ישכיל עבדי. ויש בה י' פרשיות, האחד, שמעו אלי רודפי צדק: הב', הקשיבו אלי עמי: הג', שמעו אלי יודעי צדק: הד', עורי עורי לבשו עוז: הה', אנכי אנכי הוא מנחמכם: הו', התעוררי התעוררי: הז', כה אמר אדוניך ה': הח', עורי עורי לבשי עוזך ציון: הט', מה נאוו על ההרים: הי', סורו סורו צאו משם: וראיתי לשאול בה ששת השאלות.

השאלה הראשונה באומרו הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם כי אחד קראתיו והיא, כי מה ראה לעשות המשל הזה באברהם ולא עשהו באדם ולא בנח, גם לא עשאו ביצחק ולא ביעקב, וידוע שלכל אחד מאלה קרא הקב"ה לעבודתו בהיותו אחד ולא בחר באחר. ולמה אם כן בחר לעשות שרש זה המאמר באחדות אברהם ושרה.

השאלה השנית באומרו כי תורה מאתי תצא ומשפטי לאור עמים ארגיע, וזה מורה שבזמן הגאולה יתן הקב"ה תורה חדשה ומשפטים חדשים לגוים והוא בהפך עיקר תורתינו שהיא נצחית ולא תשתנה ולא תומר בתורה אחרת לא בזמן הגלות ולא בזמן הגאולה, וכבר עשו הנוצרים מזה הכתוב ראיה רבה להוכיח שבביאת המשיח תהיה תורה חדשה בארץ.

השאלה השלישית באומרו שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה, לפי שהמאמר הזה מורה שיהיה לעתיד לבוא הפסד כליון בשמים כמו שהוא בארץ ובדברים השפלים, והוא הפך מה שהתבאר בחכמה שהגרמים השמימיים הם נצחיים בטבעם ואינם הווים ונפסדים.

השאלה הרביעית באומרו עורי עורי לבשי עוז עורי כימי קדם והיא, למה באו כאן שלשה פעמים מלת עורי סמוכים זה לזה, וכן אמר אחר כך עורי עורי לבשי עוזך ציון כאילו זה הלשון ייחדו בזאת הנבואה לסבה מן הסבות.

השאלה החמישית באומרו שתים הנה קוראתיך מי ינוד לך, ובפרטן זכר ארבע באומרו השוד והשבר והרעב והחרב, והמפרשים אמרו שהשתים הם הארבעה כי השוד הוא החרב והשבר הוא הרעב, ולדבריהם יקשה למה זכר שני שמות ממין אחד אף כי כפי הפשט אין השוד הוא החרב בלבד ואין השבר הוא הרעב בלבד.

השאלה השישית באומרו מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום מבשר טוב משמיע ישועה אומר לציון מלך אלקיך, כי למה אמר בזה כל כך לשונות מתחלפים מבשר טוב ומשמיע שלום ומשמיע ישועה, והנה נחום האלקשי זכר זה עצמו ואמר בלבד הנה על ההרים רגלי מבשר (נחום ב, א) ולא אמר משמיע שלו משמיע ישועה, ודברי שני הנביאים בדבר אחד אי אפשר שיתחלפו מאד שכולם נתנו מרועה אחד: והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות האלה כולם.

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא לייעד לישראל בגאולה העתידה שזכר למעלה ולהתיר להם הספיקות שאפשר שיסופקו עליה, ולהגיד שהכל ביד השם ורצונו והוא יעשה להם נפלאות כימי קדם וינחם מגלותם ויסיר מידם את כוס תרעלת הצרות ששתו בגלות וישקה אותם לאויביהם, וכן יושיע ציון וירושלים ויסיר מתוכה האויבים המושלים עליה, ושתהיה הגאולה המפורסמת בבוא עתה כאלו על ראשי ההרים יקראו המבשרים, ודברי הנבואות יתבררו ויתלבנו לפי שתהיה גאולת השם מפורסמת לעין כל וכמו שיתבאר בכתובים.

שמעו אלי רודפי צדק וכו' עד עורי עורי לבשי עוזך ציון: אתה תראה בכתובים האלה שלשה פרשיות סמוכות זו לזו תחלתן בלשון אחד: הראשונה, שמעו אלי רודפי צדק. השנית, הקשיבו אלי עמי. השלישית, שמעו אלי יודעי צדק עם תורתי בלבם, ששלשתם הם מלשון שמיעה והקשבה ששניהם אחד, וענין זה שהיו בלב ישראל שלשה ספיקות ומניעות גדולות בענין גאולתם, הראשונה, מפאת התמעטם בגלות עד שלא נשאר כי אם אחד מעיר ושנים ממשפחה ומי יהיה אם כן נושא הגאולה ומקבל אותה. והשנית, פן יאמרו אם היה שלא תהיה הגאולה בסבת תשובת ישראל וצדקתם כי אם לרצונו יתברך המוחלט למה אם כן ירצה הקדוש ברוך הוא לגאלם ומה תהיה הסבה שירצה אז בגאולה ולא רצה בה קודם לזה כל ימי הגלות הארוך. והשלישית, מפאת חוזק האומות ותוקפם שיחזיקי וישתעבדו בהם עבודת פרך ומי יאמר להם מה תעשו. הנה להשיב לשלשת הספקות האלה באו שלשה הפרשיות האלה, כי כנגד מיעוטם בגלות אמר שמעו אלי רודפי צדק מבקשי ה' רוצה לומר איני מדבר עם העקש והפתלתל שלא יורה לשום טענה ולא יצדיק את המאמר הצדיק ולא ירשע את הרשע, אבל אתם רודפי צדק מודים על האמת במה שהוא אמת, מבקשי ה' רוצה לומר מיחסים הדברים להשגחתו ומאמינים שהכל מאתו הביטו אל צור חוצבתם ואל מקבת בור נוקרתם, וביאר משל הצור והמקבת שהם אברהם אביהם ושרה אמם וביאר ענין המשל והוא, (ב) כי אחד קראתיו וארכהו וארבהו ר"ל שהיה אברהם עקר בלתי מוליד בטבעו וכן שרה עקרה בטבעה ולכן אמר כי אחד קראתיו כי הקריאה היא רמז ליצירה כמו כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו (ישעיה מג, ז), והענין שהיה אברהם כמו האחד המספרי שלא יתרבה בטבעו כן היה אברהם עקר וא' בלתי מתרבה כפי טבעו, ועם כל זה וארכהו וארבהו והוצאתי ממנו המון רב כן יהיה ענין זרעו, (ג) וענין ציון כי ינחם ה' ציון וינחם כל חרבותיה ועם היותם חרבות ושוממות מבלי בניה כאברהם ושרה, ישם אותו מדבר שמם כעדן ואותה ערבה יעשה כגן השם המלאה מכל שלמות, אבל עם היות שיעשנה כגן אשר נטע השם בעדן לא ימצא בה היגון והאנחה שמצא בגן עדן לאדם הראשון, אבל בהפך שבציון ששון ושמחה ימצא בה תודה וקול זמרה, ויהיה נחם עבר במקום עתיד כי ראה הנביא בנבואתו וכאלו הדבר כבר יצא לפעל, ואחרי שהשיב לספק הראשון השיב בפרשה השנית לספק השני שהוא מפאת אורך הגלות (ד) באומרו הקשיבו אלי עמי ולאומי אלי האזינו כי תורה מאתי תצא ומשפטי לאור עמים ארגיע ואין פירושו שתצא תורה חדשה מאתו יתברך בזמן הגאולה כדברי המפקרים כי תורתנו היא נצחית ולא תשתנה, אבל הכוונה בזה אחד משני ענינים, הראשונה, שאמר תורה שם נרדף למשפט ושניהם על הגזרה

האלהית אשר גזר באומרו שתתקיים בהכרח בענין גאולתם, כי תורה הוא מלשון הוראה, יאמר הכתוב הקשיבו אלי עמי ולאומי שאתם מחויבים להאמין ביעודי, שהגזרה אשר גזרתי על הגלות והגאולה שהיא תורה אחת ומשפט אחד תתקיים עכ"פ ותצא לפעל אף על פי שנתארך הגלות כל כך וזהו אמרו, כי תורה מאתי תצא ומשפטי לאור עמים ארגיע כלומר במנוחה ונחת תתקיים גזרתי בעולם, (ה) קרוב צדקי יצא ישעי רוצה לומר יקרב צדק גזרתי ויתגלה אמתתה ויצא ישעי לפעל ולמציאות, לפי שזרועי עמים ישפוטו בזמן הגאולה וכאילו העמים ואיי הים הרחוקים והקרובים כלם עתידים לזה ומקוים ומיחלים אותו, (ו) וחזק אמתת הייעוד הזה באמרו דרך משל וגוזמא שיותר אפשר הוא שיומלחו ויושחתו השמים והארץ כבגד תבלה משאבטל אני גזרת ישועתי וצדקתי, וכזה עצמו אמר הנביא אחר זה כי ההרים ימושו והגבעות תמוטנה וחסדי מאתך לא ימוש, לא שימושו ההרים וימוטו הגבעות, ולא שימלחו השמים כעשן והארץ כבגד תבלה, אלא שאמר אל תבהלו לאורך הגלות כי יותר אפשר הוא שיחרב ויפסד העולם משתבטל תשועתי וצדקתי, ויצא מזה שכמו שהשמים והארץ הם קיימים כן תשועתי וצדקתי תהי' קיימת, וכמו שאמר ירמי' (ירמיה לא, לט) אם ימושו החקים האלה מלפני נאם ה' גם זרע יעקב ישבתו מהיות גוי לפני כל הימים. זהו הפירוש הראשון שיסבלו הכתובים האלה עם היות שהרב המורה פירש שמים כעשן נמלחו על מלכי האומות והארץ כבגד תבלה על העמים שהרעו לישראל.

והענין השני בפירושם הוא שענין הכתובים כפי פשוטם, והכוונה בהם מה שכבר הודעתיך במאמר ישועות משיחו, שהקדוש ברוך הוא ברא את המין האנושי לתכלית ידיעתו והכרת אלהותו כמו שאמר כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו (ישעיה מג, ז), והנה בהיות כל עמי הארץ בארצותם לגויהם יושבי חשך וצלמות באמונותיהם ודתיהם שונות כוזבות ואת דתי מלך ה' צבאות אינם עושים, ולכן גזרה החכמה האלהית שיבא זמן שהמין האנושי בכללו יכיר אמונתו ואמתת אלהותו באופן שלא תהיה בריאתו לבטלה, והנה קבלו חכמי ישראל שהעולם יתמיד בישובו ששת אלפים שנה לא עוד כמספר ימי בראשית, ושאחר כך יפסד העולם ויחרב ולא נדע אם יהיה החרבן כללי במרכז ובמקיף או יהיה בעולם השפל לבד כמו במבול, אבל ידענו שראה השם יתברך בגזרתו שקודם שיפסד העולם יבא כל המין האנושי לשלמותו ויגיע לתכלית אשר בעבורו נברא מידיעת השם והכרת אלהותו. ועל זה יתפרשו הכתובים האלה הקשיבו אלי עמי ולאומי רוצה לומר אתם המאמינים בחדוש העולם ובשאר הפנות האמתיות דעו נא וראו כי התשועה הכרחית היא לא לבד לצרכיהם כי אם גם מפני כבודי, כי תורה

מאתי תצא כלומר אמתת התורה ומשפטה יצא לא לכם כי כבר התורה היא בידכם אבל התורה תצא מאתי ומשפטי לאור עמים ארגיע רוצה לו' להאיר לעמים העם ההולכים בחשך שבזמן הגאולה ילמדו אמונות התורה כמ"ש (ישעיה ב, ג) כי מציון תצא תורה, ועם משפטי ארגיע להם ואשקיט' ממלחמותיהם כמ"ש ושפט בין הגוים (שם ד) וגומר. ולא ישאו גוי אל גוי חרב וגומר, ואמנם אומרו קרוב צדקי יצא ישעי הוא להגיד שיהיו שני הדברים סמוכי' זה לזה שהם תשועת ישראל והצדק והאמונה האמתית בעולם, וכאלו אמר קרוב יהיה צדקי רוצה לומר הצטדקות אמונותי בעולם כאשר יצא ישעי עליכם, ואז זרועי עמים ישפוטו שהוא משל לכחו ויכלתו, אלי איים יקוו ואל זרועי ייחלון רוצה לומר שלא ישימו בטחונם לא בחיל ולא בכח ולא במלכי האדמה ושריה וגם לא לפסילי אלהיהם, אבל כולם אפי' מהאיים הרחוקים יקוו אל הש"י ויכולתו, ולפי שזה היה עתיד להיות בסוף העולם באלף הו' לכן אמר שאו לשמים עיניכם והביטו אל הארץ מתחת כי שמים כעשן נמלחו ר"ל יושחתו מגזרת ארץ מלחה (ירמיה יז, ו), והארץ כבגד תבלה ויושביה כמו כן ימותון שהוא כולו מליצה על הפסד העולם העתיד להיות באחרית החלד, וכיון שהדברים כן מחויב הוא שקוד' לכן תבא ישועתי כדי שלא תהיה בריאת המין האנושי עד הפסדו לבטלה, וזהו שאמר וישועתי לעולם תהיה רוצה לו' לא תהיה תשועתי אחר חורבן העולם והפסדו כי היא לעולם בהיותו ביישובו תהיה לא לאחרי הפסדו, וזה ממה שיוכיח שצדקתי והיא הגאולה העתידה לא תחת. ואחרי שהשיב אל הספק השני השיב עוד אל הספק השלישי שהוא מפאת האומות וממשלתם (ז) ואמר שמעו אלי יודעי צדק עם תורתי בלבם כי ראה לתאר אותם בתוארים האלה לומר אחרי שכבר האמנתם בייעוד הראשון שאמרתי בו שמעו אלי רודפי צדק והייתם אם כן בו יודעי צדק ומשיגים אותו בשלמות, וגם אחרי שקבלתם הייעוד השני שאמרתי בו כי תורה מאתי תצא שעליו אמר עם תורתי בלבם רוצה לומר אותו ענין שזכרתי לכם מהתורה נכנס בלבבכם והאמנתם בו, כיון שכבר הוסרו שני הספקות ההם מכם אל תיראו חרפת אנוש רוצה לומר מהאומות שהיו מגדפין אתכם כמאמר המשורר אשר חרפו אויביך ה' אשר חרפו עקבות משיחך (תהלים פט, נב), (ח) כי כבגד יאכלם עש וכצמר יאכלם סס רוצה לומר כי כמו שהעש שהוא תולעת קטן יאכל ויפסיד את הבגד הגדול כולו, וכן הסס שהוא ג"כ מין תולעת קטן מאד יאכל ויפסיד את הצמר הרב, ככה אתם במיעוטכם תאכלו את האומות, וכנוי מ"ם יאכלם חוזר להם, וכנגד עם תורתי בלבם שזכר אמר שאותו העם יאכל את האומות כמו העש לבגד והסס לצמר, אמנם לכם לא

יהיה כן שלא יקום עוד מחבל שיחבל אותכם, וזהו אומרו וצדקתי לעולם תהיה וישועתי לדור דורים. הנה התבארו הכתובים האלה והותרו שלשת השאלות הראשו'.

פסוק ט

עורי עורי לבשי עוז וכו' עד עורי עורי לבשי עזך. אין ספק אצלי שהדברים האלה הם דברי הנביא כי מפני שאמר לו הקדוש ברוך הוא שלשה המאמרים הנזכרים מהייעודים ואמר וזרועי עמים ואל זרועי ייחלון, לכן השיב הנביא בשלשה פעמים מלת עורי, ודיבר כנגד אותה זרוע אמר עורי עורי לבשי עוז זרוע ה', וביארם באומרו עורי כימי קדם רוצה לומר עשה עמנו כמו שעשית מימי קדם לאברהם שהיה אחד והרביתו כמו שזכרתי במאמר הראשון, וכנגד הייעוד השני שאמר מדורות עולם שאמר שהם נעדרי התורה והאמת ויתחייב לבוא זמן שיקבלו אותה, אמר דורות עולמים רוצה לומר עורי גם כן להשלים דורות העולמים כולם, והייעוד השלישי הוא כנגד המאמר השלישי שאמר על האומות המרשיעות שיחריבם, ועל זה אמר כנגד הזרוע אשר זכר הלא את היא המחצבת רהב שהוא מצרים מחוללת תנין שהוא פרעה בכל מכות מצרים.

פסוק י

הלא את היא הזרוע יד ה' המחרבת מי תהום רבה בקריעת ים סוף, השמה מעמקי ים דרך לעבור גאולים ששמת תחתית ים יבש מבלי טיט כמו שאמר וישם את הים לחרבה (שמות יד, כא) כדי שיהא בו דרך לעבור גאולים ממצרים, וכיון שכל זה עשית עשי זאת איפא כדומה לזה והוא אומרו (יא) ופדויי ה' ישובון, וכבר ידעת שבא בדברי ישעיה הפסוק הזה שני פעמים והראשון מהם הוא דרך ייעוד וכבר פירשתיו למעלה, וזהו דרך תפלה יתפלל הנביא שישובו ישראל להיות פדויי ה' באותו זמן שהיו במצרים, אם בחורבן אויביהם ואם שיחריב השם את מי הים להעבירם כמו שייעד להיות למעלה בנבואה השנית ועל זה אמר ופדויי ה' ישובון רוצה לומר שישובו לאותם הדברים שזכו אליהם ביציאת מצרי', אבל לא יהיה ענינם כיוצאי מצרים שמתו במדבר בחטאתיהם, אבל שאלו יבאו לציון ברנה, וגם שלא יהיו כאותם שנכנסו לארץ ישראל שאחרי שבתם עליה גלו ונסו ממנה, אבל תהיה שמחת עולם על ראשם רוצה לומר שמחה עולמית ונצחיית לפי ששון ושמחה ישיגון בהיותם שמה, ומפני שלא יבאו עוד לגלות נסו מהם יגון ואנחה. ואפשר לפרש ושמחת עולם על ראשם שהשמחה שתהיה לעולם בכללו בבואם לאמונת השם ית' תהיה לישראל לעטרת צבי על ראשם לפי שישתעבדו כולם לתורתם ויאמרו אליהם נלכה עמכם כי שמענו כי אלקים עמכם.

פסוק יב

והנ' מאמ' אנכי אנכי הוא מנחמכ' הוא תשובת השם יתברך לנביא, כי לפי שהוא אמר לבשי עוז זרוע ה' ודבר כנגד הזרוע ועשה ההמשל והדמוי ליציאת מצרים, לכן השיבו הנה גאולת מצרים היתה דבר מועט עד שכנו אות' באצבע כמו שאמ' אצבע אלקי' היא (שמות ח, טו), וקריעת ים סוף היתה גאולה גדולה ממנה ולכן נתיחסה ליד, כמו שאמר וירא ישראל את היד הגדולה (שם יד, לא), אמנם בגאולה העתידה לפי שתהיה גדולה ממנה לאין שיעור לכן לא תיוחס לא לאצבע ולא ליד ולא לזרוע כי אם לי בהחלט, והוא אומרו אנכי אנכי הוא מנחמכם לא הזרוע בלבד, והענין המשלי רומז לגודל התשועה וכאלו הוכיחם לפי שבהיותם בגלות היו יראים מצרות האומות והיו עושים ע"ז השתדליות אנושיים ולא אלהיי' וכמו שאמר והעם לא שב עד המכהו, ועל זה אמר מי את ותיראי מאנוש ימות ר"ל מאנוש שהיום כאן ומחר בקבר, ומבן אדם שמיתתו תהא מהר' כמו החציר (יג) ותשכח ה' שהוא היכול המוחלט נוטה שמים ויוסד ארץ ותפחד תמיד כל היום מפני חמת המציק כאשר כונן להשחית שהוא רמז לאומות המשחיתים בישראל, והכוונה שהיו מפחדים מהאויבים ולא מהש"י והוא היה טעות מבואר לפי שמפי עליון לא תצא הרעות והטוב (איכה ג, לח), וברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו (משלי טז, ז), ועל זה אמר ואיה חמת המציק מהר צועה להפתח ר"ל ואיה חמת המציק ומה יכולת יש לה אם לא ברשותי, ואמנם העומד בצרה כשיצעק אל אלקיו ימהר להושיעו וזהו (יד) מהר צועה להפתח כי צועה הוא כמו צועק כמו צועה ברוב כחו, כי המנצח ירים קולו ויצעק קול ענות גבורה, וכן את צועה זונה (ירמיה ב, כ) וכן ושלחתי לו צועים וצעוהו (שם מח, יג) שהוא מלשון צעקה, אלא שהצועים צועקים קול ענות גבורה וצעוהו הוא שיצעק קול ענות חלושה, וכן אמר כאן מהר צועה להפתח אם היית צועק אל אלקיך בגלותך היה ממהר לפתח מוסרות הגלות באופן שלא תמות לשחת בגולה, וגם לא יחסר לחמך ומזונותיך שמה, לפי שהרחמים והחנינה והצרות גם כן כולם מאתו ובידו ואינם במקרה, (טו) וזהו ואנכי ה' אלהיך רוגע הים ויהמו גליו כי מנוחת הים אמר על תתן אותם לרחמים לפני כל שוביהם, ויהמו גליו הוא רמז לצרות הגלות הבאות על חטאתם, (טז) והנה אמר הש"י ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתיך להגיד שהוא אשר יצילם מיד הגוים שלא יכלו אותם בגלות ושהיתה הצלתם בזכות התורה שבפיהם, וזהו ואשים דברי בפיך שהוא התורה כדי שבצל ידי כיסיתיך, והצלתיך מידי האומות לנטוע שמים וליסוד ארץ שהוא משל לגאולה העתידה כמו שאמר כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה ולא תזכרנה הראשונות (ישעיה סה, יז), וביאר הנמשל בזה באומרו

ולאמ' לציון עמי אתה, ועתה אחרי ההבטחה הזאת (יז) התעוררי התעוררי קומי ירושלם ר"ל ראוי שתתעוררי מלבך שכל הדברים שעברו עליך היו מפאת ההשגחה אשר שתית מיד ה' את כוס חמתו בצרות הגלות, ודמה אותה לקובעת כוס התרעלה שהם השמרים הרעים הסמיים ואמר, שתית מצית להודיע שנתקיימו בה כל הקללות האמורות בתורה שלא נשארה אחת שלא נתקיימה בה, גם בהיותה בגלות לא היה כח בבניה להגין על כללות האומה ואין עומד בפרץ, וזהו (יח) אין מנהל לה מכל בנים ילדה וגומר.

פסוק יט

ואמנם אומרו שתים הנה קוראותיך מי ינוד לך השוד והשבר והרעב והחרב פשט הכתובים אומר אלי שלא אמר שתים הנה קוראתיך כי אם על שתי הגליות גלות בית ראשון וגלות בית שני, ועל שניהם אמר מי ינוד לך וזכר הרעות שקבלו בכל אחד מהגליות ההנה שהן ארבע, הראשון, הוא השוד רוצה לומר השלל והבזה ששללו אויביהם את כל אשר להם מלשון אם גנבים באו לך אם שודדי לילה (עובדיה א, ה). והשני השבר שהוא החרפה והבזיון נשים בציון ענו בתולות בערי יהודה בחורים טחון נשאו (איכה ה, יג) וגומר שעליהם אמר הנביא על שבר בת עמי השברתי קדרתי. והשלישית, הוא הרעב. והרביעית, הוא החרב, הרי לך שהם ארבע מיני הרעות אשר סבלו בכל אחד מהגליות, (כ) ועוד זכר רעה חמישית באומרו בניך עולפו שכבו בראש כל חוצות כתוא מכמר רוצה לומר שאותם המתים מהרעב או החרב לא ניתנו לקבורה אבל היו מושלכים בחוצות, שהמתים ברעב עולפו ומתו מאיליהם והמתים מחרב שכבו בראש כל חוצות כאלו לא יכלו לברוח שנלכדו ברשת ובמצודה, כי תוא הוא שם החיה שנקראת בתורה תאו ותאו וזמר (דברים יד, ה) ומכמר הוא הרשת, ואפשר לפרש בניך עולפו שכבי בראש כל חוצות על השבויים שנלכדו והלכו בשבי הגלות כאלו נפלו ברשת אויביהם ומכמרם, ועל הרעות ההם בכללותם אמר המלאים חמת ה' גערת אלקיך, וכיון שכבר נשלמו הרעות כולן (כא) לכן שמעי נא זאת עניה ושכורת ולא מיין ר"ל שכורת הצרות ששתית כוס תרעלתם, (כב) כה אמר אדוניך ה' ואלקיך יריב עמו ר"ל שבזמן הגלות בעלוך אדונים קשים, אמנם בזמן הגאולה הוא יתברך יהיה אדוניך להצילך ולריב ריבך והוא יהיה אלקיך שתאמיני בו בשלמות, והשמועה שאומר עליך הוא שלקח מידך את כוס התרעלה ולא תוסיפי לשתותה עוד, (כג) ושמתיה ביד מוגיך ר"ל שאותם הצרות שסבלת עד פה בגלות לא תוסיפי לסבלם עוד, כי לא תשתי עוד מאותו כוס התרעלה, ומוגיך רוצה לומר מעציביך כי הוא מלשון יגון והם האומות אשר אמרו לנפשך שחי ונעבורה ונרמסך כטיט חוצות, ותשימי כארץ גוך רוצה לומר שעשית עצמך בגלות כארץ

שהוא רשות הרבים שהכל דורסים בו, כי הם ישתו אותו כוס התרעלה שיעברו עליהם הצרות והרעות והשוד והשבר והרעב והחרב שעברו עליך ובניהם ישכבו בראש כל חוצות כתוא מכמר כמו שהיו בניך.

פרק נב

פסוק א

עורי עורי לבשי עוזך ציון וכו' עד סוף הנבואה: לפי שאמר הנביא לשם יתברך עורי עורי לבשי עז זרוע ה' עורי כימי קדם, השיבו הש"י עורי באותו לשון עצמו עורי עורי לבשי עוזך ציון כי אחרי שנבא על גאולת העם נבא על נחמת ציון ומעלת ירושלם שתשוב לקדמותה, ואמר עורי עורי שני פעמים כנגד שני הגליות שאמר עליהם שתים הנה קוראותיך, ולפי שהיו בירושלם שתי שלמיות אחד בזמן בית שני שהוא הגבורה שהיתה בבית שני אשר כמוה לא נהיתה בכל העולם, והשני הקדושה שהיתה בבית ראשון, לכן אמר כנגדה לבשי עוזך ציון שהיא הגבורה, לבשי בגדי תפארתך ירושלם וביאר שתפארת היא היותה עיר הקודש גיא חזיון מקום הנבואה ושער השמים, כי לא יוסיף יבא בך עוד ערל וטמא שבזה רמז למלכות אדום שהם הערלים ולמלכות ישמעאל שהם טמאים במעשיהם הרעים עם היותם מראים עצמם טהורים ברחיצותיהם, כי היו המושלים בירושלם פעם אדום שהוא הערל ופעם ישמעאל שהוא הטמא, ולפי שדמה אותה למתפלשת בעפר כמו שאמר ותשימי כארץ גוך לכן אמר (ב) התנערי מעפר קומי שבי ירושלם רוצה לומר קומי מעפרך ושבי כמושב הכבוד והמעלה, והרד"ק פירש שבי ירושלם מלשון שבי ומלקוח כאילו אמר קומי שבי ירושלם מן העפר שאת שוכנת בו, ואמנם יהיה זה אחר ששביה בת ציון תתפתח מוסרי צוארה שהוא עת היציאה מהגלות, (ג) ונתן הסבה בגאולתם באומרו כי כה אמר ה' חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו ופירשו המפרשים חנם נמכרתם אלא בעונות ולא בכסף תגאלו אלא בתשובה ולדבריהם עיקר הדבר חסר מן הספר, ופשט הכתוב אומר אחת משתי כוונות אם שאמר שהיו כל כך רעים וחטאים שנמכרו חנם כמו העבד הפחות והרשע שיתנהו אדוניו בלא מחיר כדי להוציאו מרשותו, ועל דרך זה אמר המשורר תמכור עמך בלא הון ולא ריבית במחיריהם (תהלים מד, יד), וגם כן לא יגאלו מתוך תשובה ומעשים טובים כי ראה הנביא שיעבור כל זמן האפשרות ולא יהיו נגאלים אלא בעתם, ועל זה אמר ולא בכסף תגאלו כי דמה בענינם מכירתם לגאולתם שיהיו חטאים בזמן הגאולה כמו בעת הגלות והמכירה, והכוונה השנית היא שגלה בזה שכמו שנמכרו בגלות מופלג כמה שאמר חנם נמכרתם,

כן בעת גאולתם יהיו עם עני ודל וזהו ולא בכסף תגאלו שלא ישאו בידם מגלותם לא כסף ולא זהב, ולפי שאמר חנם נמכרתם זכר הנביא על אי זה גלות אמר חנם נמכרתם, ומפני זה זכר שלשת הגליו' שעברו על ישראל, האחת, גלות מצרים ועל זה אמר (ד) מצרים ירד עמי בראשונה לגור שם ר"ל ולא להשתקע והמה נשתעבדו בהם, והשנית, היא גלות אשור אם גלות עשרת השבטים על ידי מלך אשור ואם חורבן ירושלם על ידי נבוכד נצר שהיה גם כן מלך אשור, עליהם יחד אמר ואשור באפס עשקו כלומר גלות מצרים הנה עמי ירד שם מעצמו עם היות שהיה לגור שם בלבד והם נשתעבדו בהם, אמנם אשור הרשיע עוד כי באפס עשקו ולקחו מארצו ולא ירד עמי שמה, ועל הגלות הזה השלישית שנעשה בחורבן בית שני אמר (ה) ועתה מה לי פה נאם ה' כי לוקח עמי חנם רוצה לומר מה לי לומר פה בגלות השלישית אלא שנמצא בו רעת מצרים ורעת אשור והוא אומרו כי לוקח עמי חנם שהוא כמו ואשור כאפס עשקו, והענין שהרומיים עלו על ירושלם והחריבוה גם הם כמו שעשו מלכי אשור בראשונה, גם נמצא בגלות הזה השלישית רעת מצרים כי רבים מבני ישראל הלכו מעצמם לארצות רבות ומשלו בהם גויי הארץ כמו שעשו המצריים ברדתם שמה, וזהו מושליו יהלילו רוצה לומר שיהללו עצמם בעבור שהם מושלים עליהם כאלו לקחום בחזקה. ואפשר לפרש יהלילו מלשון יללה שעשו לישראל יללה ומלבד זה כולו שהוא בערך העם, הנה בגלות זה של אדום תמיד כל היום שמי מנואץ והוא רומז למה שדברו בני אדום בענין האלהות כי הוא חלול שמו, ולזה היה הגלות הזה חמור מכל שאר הגליות לפי שנתחברו בו רעת העם וחלול שם האל, (ו) ולכן בזמן ההוא ידע עמי שמי שידע ידיעה אמיתת קיימת אמיתת שמי ושאינו מנואץ כדברי הגוים, ולכן ידעו ביום ההוא בראותם קיום הבטחותי שאני הוא שדברתי לנביאים על עניני גאולתם ושלא שניתי ושלא אשנה וזהו כי אני הוא המדבר הנני, ואפשר לפרש לכן ידע עמי שמי שהוא הסבה ולכן ביום ההוא הוא המסובב יאמר לכן בעבור שידע עמי שמי בהיותם בגלות ולא נתפתו לדעות הגוים, לכן מפני זה ביום ההוא אשר אני הוא המדבר ומיעד עליו שהוא זמן הגאולה אהיה נמצא להם להושיעם והוא אומרו הנני כי מפני קיום אמונתם יזכו לתשועה.

פסוק ז

ולפרסום הגאולה זכר כאלו יכריזוה בהרים אנשים משמיעים קולו' במקומות הגבוהים להודיע לכל בני עולם ענין התשועה, האמנם למה אמר אלה הד' לשונות מהבשורות והנחמות משמיע שלום מבשר טוב משמיע ישועה אומר לציון מלך אלקיך, עם שנחום האלקושי לא אמר רק משמיע שלום, תוכן הענין כך הוא שהבשורה הזאת תהיה ממנה

לאומות העולם וממנה לישראל וכנגד האומות אמר משמיע שלום מבשר טוב, רוצה לומר שיהיה שלום בארץ ולא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה, ויבשר אותם שיתקרבו אל הש"י שהוא הטוב המוחלט כמ"ש טוב ה' לכל טוב ה' לקוויו לנפש תדרשנו (איכה ג, כה), א"כ השמועה הזאת היא כוללת לכל אומות העולם ולכן אמר עליה משמיע שלום מבשר טוב, ואמנם כנגד ישראל זכר שיבשרם בישועת השם שבא יבא להושיעם, ועוד יבשרם שאלקים ימלוך על כל העמים וזהו משמיע ישועה אומר לציון מלך אלהיך כלומר מלך על כל האומות וכמ"ש והיה ה' למלך על כל הארץ (זכריה יד, ט), ולהיות השמועה השנית הזאת מיוחסת אל האומה בלבד לכן לא אמר בה כי אם משמיע אחד משמיע ישועה אומר לציון וגומר, כי זכר ב' פעמים משמיע אחד כללי כנגד כל האומות ואחד פרטי כנגד כל ישראל, אמנם נחום זכר בלבד משמיע שלום להבטיח את ישראל שלא יבאו עוד בגלות והוא אמרו שמה הנה על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום חגי יהודה חגיך שלמי נדריך כי לא יוסיף לעבור בך בליעל כלה נכרת והוא דרך אחר מהנבואה, ואמנם מהו המבשר הזה כבר דעת המפרשים בו שהוא דבור המשלייי נאמר על פרסום הגאולה שיודע הדבר בעולם כאלו מבשרים מכריזים אותו על ההרים, וחכמי' ז"ל דרשוהו (פסיקתא רבתי לה, ד) על אליהו הנביא שיבא קודם התשועה ויבשרנה, ולפי שהוא יבא קודם תחיית המתים לכן אמר (ח) קול צופיך נשאו קול יחדו ירננו והוא ייעוד גדול שהצופים והם הנביאים כלם שנשאו קולם ושנבאו לישראל יקומו מקבריהם, יחדו ירננו נבואותיהם אשר נבאו ויתנו הודאות ורננות לשם יתברך לפי שנתקיימו, ועליהם אמר באמת כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון כי בעיניהם הגשמיים יראו תשועת ירושלם כמו שיעדו ונבאו אותה, וכן דרשו חכמים ז"ל (סנהדרין צא, ב) מכאן לתחיית המתים מן התורה. והמפרשים פירשו קול צופיך נשאו קול שבזמן הגאולה תשוב הנבואה שנפסקה מימי מלאכי בבית שני ויתרבו ביניהם צופים ונביאים בשוב ה' ציון וגם נכון הוא.

ובתנחומא אמרו בעולם הזה מי שהוא רואה פני שכינה היה מתמעט והולך שנאמר כי לא יראני האדם וחי אבל לעולם הבא אני נגלה בכבודי על ישראל והם רואים אותי וחיים לעולם שנאמר כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון ולא עוד אלא שמראין כבודי זה לזה באצבע שנאמר ואמר ביום ההוא הנה אלקינו זה וגומר ואומר כי זה אלקים אלהינו עולם ועד הוא ינהגנו עד מות ע"כ. רצו בזה שבזמן הגאולה העתידה ישתלמו בהשגות האלהיות ותמלא הארץ דעה את ה' ואמר הנביא כנגד ארץ ישראל (ט) פצחו רננו יחדו חרבות ירושלם על דרך שבחי ירושלם את ה' כי חזק בריחי שעריך (תהלים קמז, יג),

ונתן שתי סבות אל הרנה ואל השירה שהם מפאת העם ומפאת ירושלם וזהו כי נחם ה' עמו גאל ירושלם, ולפי שתהיה הגאולה מפורסמת בכל קצות הארץ לכן (י) אמר חשף ה' את זרוע קדשו לעיני כל הגוים וגומר, עד שמפני זה יאמרו (יא) סורו סורו צאו משם טמא אל תגעו והוא המורה שתהיה ירושלם ביד ישמעאלים כשיגלה מלך המשיח כמו שאמר בפרקי רבי אליעזר שעליו בן דוד יצמח, כי לכן אמר הנביא צאו משם טמא אל תגעו שהטמא הוא רמז לישמעאל כמו שפירשתי למעלה ואליהם אמר שיסורו ויצאו מירושלים, או אמר טמא על כל האומות: ואמנם אמרו צאו מתוכה הברו נושאי כלי ה' הוא לדעתי נאמר על בני אדום וישמעאל שכל אחד מהם שלל בית המקדש ונשא כלי בית ה' הבבליים שהם עתה ישמעאלים נשאום לבבל בחרבן בית ראשון והרומיים לרומי בחרבן בית שני, ועל השוללים והשודדים אמר הברו נושאי כלי ה' כלומר הבדלו מירושלם אתם השוללים והשודדים שנשאתם משם כלי בית ה'. ואפשר לפרש הכתוב כולו על ישראל, כי לפי שאמר וראו כל אפסי ארץ את ישועת אלהינו אמר כנגד ישראל סורו סורו צאו משם כלומר מבין הגוים כי הם טמא כלומר אל תגעו בהם, ואמר צאו מתוכה בכנוי ה"ה הנקבה לרמוז אל הארץ שאמר למעלה וראו כל אפסי ארץ, והענין כולו שיצאו מארצות הגלות וילכו לאטם לארץ ישראל כי בהר ציון תהיה פליטה והיה קדש, וביאר הנביא כנגד מי אמר זה באומרו הברו נושאי כלי ה' רוצה לומר הבדלו מתוך העדה הרעה הזאת מהאומות אתם נושאי כלי ה' שאין לכם רומח וחנית כי אם התורה והתפלה שהם כלי ה', (יב) כי אתם לא תצאו בחפזון כמו שיצאתם ממצרים וכאדם המפחד מאויביו ובמנוסה לא תלכון כמו שעשיתם בבית שני שהיה לכם פחד ורעדה מסנבלט החורני ושאר שכניהם הרעים, אבל עתה לא יהיה כן כי הנה לא תמצאו האויב לא מקדם מצד הפנים ולא מצד האחורים לפי שהולך לפניכם ה' וזה כנגד הפנים, ומאספכם אלקי ישראל כנגד האחורים. הנה התבארה הנבואה הזא' והותרו שלש' השאלות האחרונות כמו שתראה, והתבאר ממנה שלא נתקיימה בזמן בית שני ושהיא עתידה להתקיים אם ממה שאמר כי לא יוסיף יבא בך עוד ערל וטמא, ואם ממה שזכר בפירוש גלות מצרים וגלות אשור וגלות אדום, ועל כלם ייעד בגאולה העתידה.

פסוק יג

הנבואה השלשים תחילתה הנה ישכיל עבדי וכו' עד רני עקרה לא ילדה והיא פרשה אחת: וראיתי לשאול בה גם כן ששת השאלות.

השאלה הראשונה היא לדעת על מי נאמרה הנבואה הזאת, כי הנה חכמי הנוצרים פירשוה על אותו האיש שתלו בירושלם בסוף בית שני שהי' לדעתם בן האלוה ית'

שנתגשם בבטן העלמה כמו שמפורסם בדבריהם, ואמנם יונתן בן עוזיאל תרגמה על משיח העתיד לבא וזהו ג"כ דעת חכמים ז"ל בהרבה ממדרשותיהם, גם כי זה הפסוק האחרון ממנה לכן אחלק לו ברבים דרשוהו על משה רבינו כמו שיתבאר, וכן ראיתי פי' שעשה הרמב"ן על הנבואה הזאת שפירשה על מלך המשיח, והגאון רב סעדיה פירש הפרשה כולה על ירמיהו ופירש יזה גוים רבים כמו יטיף שניבא על אומות רבות, וכיונק לפניו כי היה נער וחטא רבים נשא כאמרו זכור עמדי לפניך לבקש טובה עליהם, וכשה לטבח יובל באומרו ואני ככבש אלוף, ואחלק לו ברבים רומז אל ארוחתו שנתנה יום יום וכתב עליו הראב"ע וכן הרב רבי מנחם המאירי שיפה פירש, ולא ידעתי מה טובו ומה יפיו שחזו בו, אבל רש"י וה"ר יוסף קמחי ובנו הר' רבי דוד קמחי כולם פה אחד פירשו הנבוא' הזאת כולה על ישראל, ולכן ראוי לדעת בתחילת הדברים אמיתת כוונת הנבואה על מי נאמרה.

השאלה השנית במה שדרשו חז"ל (תנחומא תולדות יד, א) על ירום ונשא וגבה מאד ירום מאברהם ונשא ממשה וגבה ממלאכי השרת, שעם היות שפירשו זה על מלך המשיח עדיין יקשה הדבר מאד שאיך אפשר שבן אדם ינשא ממשה שהעידה התורה עליו ולא קם נביא עוד בישראל כמשה (דברים לד, י) כל שכן שתגבה ילוד אשה ממעלת מלאכי השרת אשר אין למעלה ממדרגת מציאותם כי אם מציאות הסבה הראשונה יתברך, עד שמזה עשו חכמי הנוצרים לפנות דתם באלהות המשיח, ואין להשיב על זה כדרך החכם אבונייי"ט שפירש מלאכי השרת על החכמים כאמרו ז"ל (נדרים כ, ב) מאן מלאכי השרת רבנן, כי איך יעלה על הדעת שהזכירו מעלת' למעלה ממעלת אברהם ומעלת משה, גם כי אין סמך לזה מהכתובים שהביאו לראיה כי שם הוכיחו מלאכי השרת מפסוק וגובה להם ויראה להם וידוע שאותו הפסוק בצבא השמים ממש מדבר ואיך יוכיחו ממנו ענין רבנן.

השאלה השלישית אם היתה כוונת הנבואה על ישראל כדברי המפר', איך תארו הכתוב בלשון איש כמו שאמר כן משחת מאיש מראהו נבזה וחדל אישים איש מכאובות, כי הנה עם היות שפעמים רבות יאמר הכלל בלשון יחיד להיותו עם אחד אבל לא יקרא בשם איש שהוא הפרטי הרמוז אליו כי מה שיתואר בו הפרטי המוגבל הוא זולת מה שראוי שיתואר בו כלל.

השאלה הרביעית באמרו אכן חליינו הוא נשא ומכאובנו סבלם והוא מחולל מפשעינו מדוכא מעונותינו וה' הפגיע בו את עון כולנו, וכן אמר ועונותם הוא יסבול והוא חטא רבים נשא, כי הנה אם יאמר זה על ישראל בערך שאר האומות יקשה הדבר מאד כפי

המשפט האלהי וכבר ביאר הנביא יחזקאל ממדות המשפט האלהי שבן לא ישא עון האב ואב לא ישא עון הבן כל שכן אומה באומה אחרת, ואיך יאמר א"כ שישראל בגלות היו סובלים עונות האומות כי מה שאמר אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו הוא ע"ד פוקד עון אבות על בנים (שמות לד, ז) שענינו כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם (ברכות ז, א).

השאלה החמישית באמרו ואנחנו חשבנוהו נגוע מוכה אלקים ומעונה, איך אפשר שיפורש על ישראל כאלו אין הדבר כן שאינו נגוע מוכה אלקים ומעונה כי הנה ישראל בגלות היה נגוע מוכה אלקים ומעונה באמת כיון שסבלו ייסורין על עונותיהם ואיך יאמרו אם כן שאינו נגוע מוכה אלקים ומעונה, וכן אמרו אם תשים אשם נפשו כאלו היה הדבר מסופק אם היה עונש ישראל על חטאיו והוא המפורסם שבדברים כפי עדות הנביאים וייעודיהם, וכן אמרו מפשע עמי נגע למו אינו כן כי נגע ישראל על פשעיהם היה לא על פשעי האומות.

השאלה הששית באומרו מעמל נפשו יראה ישבע בדעתו יצדיק צדיק עבדי לרבים, כי יראה שאין בכתוב הזה מאמר גוזר כי מה לה לראיה עם עמל נפשו ומה ענין לשובע עם הראיה, ועל מי אמר שיצדיק צדיק לרבים, סוף דבר שהכתוב הזה צריך יישוב רב. והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות האלה כלם.

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת תודע ותושג בידיעת כוונת הנביא באמת בה לא דרך דרש ואסמכתא כי אם כפי מה שיורה עליו הפשט בשכל הישר והסברא הנכונה, ולכן ראוי שנחקור על כל אחת מן הדעות אשר זכרתי בשאלה הראשונה היתכנו כפי פשט הכתובים וסגנון הפרשה.

ואומר שדעת חכמי הנוצרים הוא לפרשה על יש"ו הנוצרי שנהרג בסוף בית שני ושעליו אמר ירום ונשא וגבה מאד כפי מדרש חכמים ז"ל שדרשו ירום מאברהם ונשא ממשה וגבה ממלאכי השרת, מה שאי אפשר שיצדק כי אם על הסבה הראשונה שהוא גבוה מעל גבוה, ושעליו אמר נגוע מוכה אלדים ומעונה רוצה לומר שהוא היה אלקים ונגוע ומוכה ומעונה, ושמפני שבטל עונש הנשמות שהיו סובלות בחטאת אדם הראשון לכן אמר ועונתם הוא יסבול והוא חטא רבים נשא ולפושעים יפגיע כמו שהאריכו בזה בפירושי', אבל הדעת הזה הוא כולל כפי המושכל בטלים הרבה, ראשונה, שנודה שנענש אדם הראשון כנגד חטאו עונש נפשיי שתרד נפשו לגיהנום ותשב שם תמיד, וזה לא נזכר בכתוב לא בצוואתו ולא בספור עונשו וקללתו, ומה שהביאו ראיה על זה ממה שאמר הכתוב כי ביום אכלך ממנו מות תמות (בראשית ב, יז) מפאת הכפל אינו

ראיה, כי הנה נתן אמר לדוד על ענין בת שבע הבן הילוד לך מות ימות (שמואל ב' יב, יד) ואמר ויהי ביום השביעי וימת הילד (שם יח), ואין ספק כי לא ענש הילד לגהינם, גם אבימלך אמר הנוגע באיש הזה ובאשתו מות יומת (בראשית כו, יב) ולא היה גוזר הוא על מיתת הנפש בגיהנם כי לא אלקים הוא, אבל מות יומת הוא כמו אכול תאכל זכור תזכור ודומיהם שנכפלו לחזק הענין. ושנית, כי אף שנודה שנענש אדם על חטאו עונש נפשיי הנה שאר בני אדם שבאו אחריו מה עשו לשיתחייבו גיהנם כי הם לא חטאו ונפש הבן לא תשא עון האב כי הנה האדם בגופו הוא בן אביו ואמו אבל נפשו לא הולידתה נפש אביו וכמאמר הנביא בשם הש"י כנפש האב וכנפש הבן לי הנה (יחזקאל יח, ד), ואם נפש אדם הרשיעה לעשות ונפש אברהם דבקה באלקים ועשתה בהפך ממעשה אדם איך המשפט האלהי יעניש שתיהן יחד והיה כצדיק כרשע בהיות כל אחת מהן במולדתה נקייה וטהורה מכל חלאה, ושלישית, שאף שנודה שהיה זה העונש נפשיי ושנמשך לזרע אדם הנה ברצות השם יתברך לכפר ולסלוח הקצור קצרה ידו כפי כחו הבב"ת מהושיע, עד שנאמר שהוצרך להתלבש בשר ולקבל ייסורין על עצמו, והנה הנפש החוטאת היא תמות ותעניש ולא החוטא, ואם אמרו שהיה ראוי שאחד ומיוחד מאישי המין יקבל העונש כדי לכפר על כולו הנה אם כן היה ראוי שאדם כאחד ממנו נביא או חכם יקבל אותו עונש ואותם הייסורין לא הסבה הראשונה יתברך, שגם אם היה אמת שנתלבש בשר לא היה אדם כאחד ממנו כל שכן שהדבר הזה נמנע בעצמו, והוא מכלל הנמנעות אשר להם טבע קיים שיגשים השם יתברך את עצמו לפי שאלהות הסבה הראשונה שהוא כח בלתי בעל תכלית אי אפשר שיתלבש בשר ויעמוד בנושא בעל תכלית ושיבטל עונש אדם הנפשיי שלא נזכר בכתוב, והעונשים הנזכרים שמה על עמדם יעמודו וכמה מבטולים אחרים יתחייבו לדעת הזר כזה, וכמו שהעיר עליהם הרב רב חסדאי בשלימות רב בויכוח הדת אשר עשה בלשון ארצו והוא כבר מועתק בלשוננו, ואם הדבר בעצמו בלתי אפשר איך יתכן שיפורשו עליו דבר הנביא.

ומלבד זה הנה פשט הכתובים לא יסבול דעתם בפירוש הפרשה, וזה מפנים ראשון שאיך יאמר על האלוה הנה ישכיל כי אם היתה הכוונה בהשכלת הידיעה וההשגה הנה הוא מעולם ועד עולם ידע מה בחשוכא במה שהוא אלוה ואיך יעד עליו הנה ישכיל כאלו הוא עתה נעדר ההשכל ויבא זמן שישכיל וידע, ואם היה הרצון בישכיל יצליח מלשון ויהי דוד לכל דרכיו משכיל (שמואל א' יח, יד) ומה היתה ההצלחה שנתחדשה בו האם בדברים הגופיים או הנפשיים, כי מצליח ובלתי מצליח לא יצדקו על הסבה הראשונה, גם שבערך האנושות מבואר נגלה הוא שלא הצליח ויגיד עליו סופו.

ושני, אומרו עבדי כי איך יתכן שיקרא אלוה העולם לעצם מעצמיו הוא הוא עצמו עבדי כי הנה עבד ואדון הם מתחלפים חזקי ההקבלה ואין להם שיאמרו שקרא עבד בבחינת האנושות והגוף, כי הנה ההשכלה שזכר קודם לזה וירום ונשא וגבה מאד שזכר אחריו בסמוך כלם תארים לא יפלו כי אם במה שהוא אלוה לדעתם, ולכן עבדי שנאמר באמצע הדברים כה יהיה משפטו בהכרח אף כי הדבר לא יתואר כי אם בצורתו, ולא יקרא האדם אדם מפאת חמרו כי אם מפאת נפשו המשכלת, ולכן אף לדעתם שיאמרו שהאלוה נתלבש בשר לא מפני זה יקרא עבד כי שמו אשר יקראו לו תמיד יהיה מפאת צורתו האחרונה, וכבר כתב הראב"ע שלא יתכן שיאמר עבדי על הגוף כי הגוף לא ישכיל אפילו כשהוא חי.

ושלישי, באומרו ירום ונשא וגבה מאד וכבר ידעת שהמאמרים עתידים, ומי יתן ואדע אם הרוממות הזה שאמר שיתחדש בו יהיה בדברים הגופיים כפי האנושות או בענין אלהותו, כי הנה בענין אנושותו בעולם הזה לא היתה בו רוממות ומעלה כי אם שפלות ומות כמו שהם יאמרו שנבא עליו הנביא בנבואה הזאת, ואם שעל ענין האלהות אמר ירום ונשא וגבה מאד הנה הוא מאמר בטל כי האלוה במה שהוא אלוה תמיד הוא רם ונשא שוכן עד ואיך ינבא עליו שיבא זמן שירום ונשא מחדש.

ורביעי, באומרו משחת מאיש מראהו יתארו מבני אדם וכן אמרו חז"ל לא תואר לו ולא הדר ונראהו ולא מראה ונחמדהו נבזה וחדל אישים איש מכאובות ידוע חולי וזה שהמאמרים האלה כולם מורים שהוא היה בטבעו עכור ומכוער שחוריי חלוש המזג רפה ההרכבה וזה כולו כפי מה שסופר מענינו, והוא בלתי אמתי כי הוא היה בחור וטוב נחמד למראה אף כי חכמיהם אמרו שהיה שוה המזג באכיות האיזון, ואם אמר זה על מותו הנה כל אדם כשימות זיו אפוהי ישתנא, ולא נאמר מפני זה שהיה משחת מאיש מראהו ותארו מבני אדם, וכן לא תאר לו ולא הדר שהם תארים יאמרו על החי ההמה המורגל שיקראהו איש מכאובות שהיה סובל והנה לא נזכר דבר מזה בספוריו.

וחמישי, באמרו אכן חליינו הוא נשא ומכאובינו סבלם כי זה א"א לפרשו על נפשות הצדיקים שהיו בגהינם בחטאת אדם הראשון שפטרם והוציאם משם, כי העונש הנפשיי לא נקרא חולי כ"ש שיאמר עליו הוא נשא וסבלם כי אף לדעתם לא יאמר שהאלוה סבל ונשא עונשי גיהנם, ופשט הכתוב מורה שהוא קבל על עצמו אותם החוליים שהסיר מהם, ולכן אמר ואנחנו חשבנוהו נגוע מוכה אלקים ומעונה לפי שהוא עצמו לא היה נגוע ומוכה, ואם יפרשו זה על מותו והייסורין שנתנו לו יקשה אמרו חליינו ומכאובינו כי המות אשר היהודים סבבו לו לא היו חוליים ומכאובי', כל שכן באמרו ובחבורתו

נרפא לנו כאלו יאמר שהיה להם חליים ומכאובים והוא לקחם על עצמו וסבלם ובזה נרפא להם.

ששי, כי איך יאמרו שנאמרו הכתובים האלה על ישוע הנוצרי, ושעל מותו נאמר כי נגזר מארץ חיים כי הנה הכתוב אומר מפשע עמי נגע למו ומלת למו היא לשון רבים, ויורה שהפרשה על רבים נאמרה לא על יחיד שאם לא כן היה לו לומר מפשע עמי נגע לו, וראוי שתדע שמעתיקי הנוצרים לבורחם מהספק הזה העתיקו מלת למו בלו ואין הדבר כן.

ושביעי, באומרו ויתן את רשעים קברו ואת עשיר במותיו כי הם פירשו זה על ישוע הנוצרי שהיתה מיתתו על ידי רשעי' שהם ישראל ולפי דבריהם היה ראוי שיאמר ויתן את רשעי' מותו לא קברו, כי כפי ספוריהם לא הרעו עמו דבר בקברו כי אם במותו וגם אמרו ואת עשיר במותיו יראה שאין ענין לו.

ושמיני, באומרו וה' חפץ דכאו החלי אם תשים אשם נפשו וזה כי אם היה אלוה ורצה לקבל הייסורין ההם להציל נפשות הקדושים משחת כדעתם איך יאמר וה' חפץ דכאו החלי כאלו האל ית' בחפצו ורצונו רצה לדכאו בייסורין ונתן לו חליים, ומה שאין לו סבה ידועה ייוחס אל החפץ הפשוט לא מה שיעשה העושה לתכלית ידוע, וכ"ש באמרו אם תשים אשם נפשו ואיך יצדק המאמר הזה על האלוה וייוחס האשם לנפשו שהוא האלהות המוחלט.

ותשיעי, באומרו יראה זרע יאריך ימים וחפץ ה' בידו יצלח, כי הנה הוא כפי מה שסופר מענינו מת בבחרותו ולא ראה זרע בן או בת, ואם יפרשו יראה זרע על הנמשכים אחרי דתו הנה אלה לא נקראו זרע בכל הכתוב, וגם לא תצדק כי מלת יראה אשר פירושו באמת יראה בחייו ובימיו זרע ובנים לבניו, ואם על האלהות נאמר בידוע שהוא רואה צופה ומביט מה שהיה ומה שיהיה ואיך יאמר אליו יראה זרע כאלו תתחדש לו אותה ראייה, אף כי אומרו יאריך ימים אם מת בבחרותו בן שלשים ושנים שנה ואיה אריכות ימיו, גם אומרו וחפץ ה' בידו יצלח אין ספק שלא יפול המאמר הזה כ"א על האדם שיעשה חפצו ע"י זולתו לא על מה שיעשה הוא בעצמו.

העשירי, באומרו לכן אחלק לו ברבים ואת עצומים יחלק שלל, ואם יפרשו אחלק לו ברבים על שקבלו רבים מהאומות דתו ואמונתו מה יפרשו בו את עצומים יחלק שלל, האם אותו האיש עשה מלחמות ושלל שלל ובזז בז. הנה התבאר מעשרת המקומות מן הכתובים האלה וממקומות אחרים בהם שכפי הפשט והשכל הישר והסברא הנכונה א"א שתפורש הנבואה הזאת כדרך מפרשי הנוצרים, והוא הצד הראשון מהפירוש.

ואולם דרך יונתן וחכמים ז"ל שפירשוה על משיח צדקנו איני יודע אם רצו בזה על משיח בן יוסף אשר קבלו שיבא בתחילת הישועה, או אם כוונו בו על משיח בן דוד שיבא אחר כך, ובין לזה ובין לזה אין פשט הכתובים סובל שיהיה פירוש הפרשה כן לפי שעל משיח בן יוסף שימות בתחילת ענינו ומלחמותיו אי אפשר שיאמר ירום ונשא וגבה מאד כי הוא לא יגיע לאותה המעלה הרמה ולא יתמיד בה, גם אומרו משחת מאיש מראהו נבזה וחדל אישים איש מכאובות וידוע חולי זה כולו דבר שלא זכרו החכמים ז"ל בענינו, כי למה זה יהיה משחת מאיש מראהו ויהיה נבזה וידוע החליים והמכאובות, גם אומרו ואת עשיר במותיו לא נדע ענינו, ועוד כי איך יאמר עליו יראה זרע יאריך ימים אם ימות בהתחלת ענינו.

ואם יפרשו הנבואה על משיח בן דוד יקשה אומרו כן משחת מאיש מראהו ותארו מבני אדם לא תאר לו ולא הדר, כי הנה ישעיהו אמר הן עבדי אתמוך בו בחירי רצתה נפשי נתתי רוחי עליו ובמקום אחר קראו חוטר מגזע ישי ואמד ונחה עליו רוח ה' וגומר אליו גוים ידרושו (ישעיה יא, י) וגומר, לא שיהיה נבזה וחדל אישים איש מכאובות וידוע חולי, ועוד כי איך יאמר עליו אכן חליינו הוא נשא ומכאובינו סבלם ואנחנו חשבנוהו נגוע מוכה אלקים ומעונה כי הוא יהיה מלך צדיק ולא יהיה נגוע ומוכה כי אם צדיק ונושע, ואיך אם כן יאמר עליו ובחבורתו נרפא לנו וה' הפגיע בו את עון כלנו ושאר הפסוקים שמורים שהוא יקבל ייסורין ומיתה בעבור ישראל, וגם יקשה לפרש עליו מעוצר וממשפט לוקח ואת דורו מי ישוחח כי נגזר מארץ חיים כי משיח בן דוד יהיה בידו העוצר והמשפט אבל לא ילקח ממנו וגם לא יהיה נגזר מארץ חיים כי שם ימלוך, ויקשה גם כן אמרו מפשע עמי נגע למו שהיה ראוי לומר נגע לו בלשון יחיד, ועוד יקשה אמרו ויתן רשעים קברו ואת עשיר במותיו כי הנה הנביא אמר והיתה מנוחתו כבוד שהוא סותר לזה, והכלל שפירוש יונתן ומה שנמשכו חז"ל בדעת הזה לא יעלה על הדעת שהוא פירוש אמתי כדרך הפשט כי הנה טבע הכתובים לא יסבלנו, אבל היה ענינם בדרך הדרש או אסמכתא ולכן סמכו מה שהיה מקובל בידיהם בעניני המשיח לכתובים האלה לא שיחשבו שתהיה כן הכוונה האמתית בנבואה, כי גם חכמים ז"ל עם היות שפירשו פסוק הנה ישכיל עבדי על המלך המשיח הנה שאר פסוקי הפרשה לא פירשו כ"א על ישראל, וגם יונתן כן עשה שפירש הפסוקים הראשונים על מלך המשיח ושאר פסוקי הנבואה על בחירי צדיקיא, כ"ש שגם חכמים ז"ל דרשו לכן אחלק לו ברכים על מרע"ה שמת על דור המדבר, ולא מפני זה נאמר שכל הפרשה נאמר עליו, והרמב"ן עם היות שפירשה על מלך המשיח כתב שלדעתו לא נאמרה כ"א על עדת ישראל.

ואמנם דעת הגאון שפירש הנבואה הזאת על ירמיהו באמת איני רואה אפילו פסוק אחד שיורה עליו אמתתו, כי איך יפורש על ירמיהו ירום ונשא וגבה מאד ופסוק עליו יקפצו מלכים פיהם, כי הנה הנביאים היו מורגלים באותם הזמנים, ואיך יאמר עליו חליינו הוא נשא ומכאובינו סבלם ובחבורתו נרפא לנו וכן ה' הפגיע בו את עון כולם כאלו הוא קבל העונש כולו וישראל היו נקיים, גם מפשע עמי נגע למו וכן ויתן את רשעים קברו לא נמצא בענינו דבר מזה כלל, כל שכן יראה זרע יאריך ימים ואומרו ואת עצומים יחלק שלל כי דבר מזה לא נתקיים בענינו, ותמהתי מאד מהגאון מי הביאו לדעת הזה, ומהחכמים אשר שבחו פירושו סוף דבר שהדרכים האלה כולם הם זרים בלתי מתישבים בכתובים.

ולכן הדעת האמתי שראוי להחזיק בו הוא באחד משני דרכים, הדרך האחד, הוא מסכים למפרשים שהנבואה הזאת נאמרה על ישראל שהוא נקרא בדברי השם עבדי כמו שאמר עבדי יעקב ישראל עבדי, וכבר יורה על זה שלמעלה מזה נאמר כי הולך ה' לפניכם וזה על ישראל אמרו בהכרח, ואחר הפרשה הזו נאמר רני עקרה לא ילדה שגם כן נאמר על ישראל, וא"כ הפרשה הזאת שנאמרה בנתים אין ראוי שתפורש כי אם על ישראל כמו הקודמת והמאוחרת ממנה, והפרשה הזאת תחלק לשלשה חלקים. החלק הראשון, יספר הנביא בהצלחת האומה הישראלית ושתהיה הצלחתה ביחס שפלותה והכנעתה בגלות והחלק הזה, תחילתו מן הנה ישכיל עבדי עד ואשר לא שמעו התבוננו. והחלק השני, יניח בו ההודאה וההכרה אשר יתודו ויכירו וידעו כל האומות בזמן הגאולה בפשעם וחטאתם על מה שהרעו לישרא' במיני ענויים רבים, תחילתו מי האמין לשמועתנו וכו' עד על לא חמס עשה ולא מרמה בפיו. והחלק השלישי, הוא מאמר הנביא מפרש ענין יסודי האומה על מה היו ומבטיחה בשכר שיגיעה באחרונה, תחלתו וה' חפץ דכאו החלי וכו' עד סוף הפרשה. והדרך השנית, הוא שנראה לי שנאמרה הנבואה הזאת כולה על יאשיהו מלך יהודה, והנני מפרש הפרשה כאשר עם לבבי כפי כל אחד מן הדרכים האלה על פי הכתובים. הנה התבארה הכוונה הכוללת בנבואה הזאת וחלקיה והותרה השאלה הראשונה.

ואמנם מה שדרשו חכמים ז"ל ירום מאברהם ונשא ממשה וגבה ממלאכי השרת לא אמרוהו על ישראל, אבל הלכו בזה לשנותם לפרש הפסוק הראשון הנה ישכיל עבדי על המלך המשיח והמאמר הוא במדרש רבי תנחומא וזה תארו שם: מי אתה הר הגדול לפני זרובבל למישור זה משיח ולמה נקרא שמו גדול לפי שיהיה גדול מהאבות דכתיב הנה ישכיל עבדי ירום ונשא וגבה מאד, ירום מאברהם דכתיב ביה הרימותי ידי אל ה'

אל עליון ונשא ממשה דכתיב ביה כי תאמר אלי שאהו בחיקך וגבה ממלאכי השרת דכתיב בהו וגובה להם ויראה להם ע"כ: ועם היות שדבריהם כמו שזכרתי הם על המשיח ואני לפרש הפרשה על ישרא' באתי אין ראוי שאחדל מלפרש המאמר הזה פן יבאו המתפקרים לחסות בצלו, וראיתי מי שפירש בו שמ"ם מאברהם ממשה וממלאכי השרת אינה מ"ם היתרון כי אם מ"ם הסבה כמו משיצא הדבר, ושהיה כוונתם שיהיו במלך המשיח ג' שלמיות. הראשונה, טבעי שנמשך אליו מאברהם, והשני', הרגלי שנמשך אליו ממשה כי הורגל בתורתו, והג', אלהי שישפיעו עליו שפע רב מאת ה' מן השמים, וע"ז אמרו וגבה ממלאכי השרת, אבל אין דברי המאמר הזה מסכימים לזה הפירוש ואני כבר בארתי בו בפר' הראשון עיון שלישי חלק שני ממאמר ישועות משיח אשר עשיתי ואזכור לך ממנו פה ראשי דברים, והוא שחכמים ז"ל הגדילו מעלת המשיח בשלשה בחינות:

הבחינה האחת, היא בערך השם יתברך שיהיה אוהבו הולך אחריו ודבק בו וכל מעשיו ופעלותיו יכוין לעבודתו ואמרו שהמעלה הזאת תהיה במשיח יותר ממה שהיתה באברהם אבינו שעזב ארצו ומולדתו ובית אביו ללכת אחרי השם יתברך וקבל חותם ברית קדש לאמר לה' אני והלך לעקוד בנו יחידו לקיים מצות אלהיו, ומנצחון המלכים לא נכנסה בו גסות הרוח והפעלות הכבוד אשר קנה בנצחונם ולא חמדת שללם אבל אמר הרימותי ידי אל ה' אל עליון רוצה לומר שלא היה כבודו מדומה וגשמי, אבל המלך המשיח תרום מעלתו ביראת האלהים ואהבתו מאברהם וכמאמר הנביא ונחה עליו רוח ה' רוח דעת ויראת ה' והריחו ביראת ה' (ישעיה יא, ג), והיה צדק אזור מתניו והאמונה אזור חלציו:

והבחינה השנית, היא בערך אל האומה שיהיה המשיח פודה ומציל רב להושיע וע"ז אמרו ונשא ממשה ואין זה במדרגת הנבואה ולא בנתינת התורה ובשאר המעלות שנתעלה בהם אדון הנביאים על כל אנשי מינו, אלא בבחינת קבוץ הגליות וגאולת ישראל ונשיאתם אל הארץ לפי שעם היות שמשה רבינו עליו השלום הוציא את ישראל ממצרים ונשאם אל האדמה אשר נשבע ה' לאבותם כאשר ישא האומן את היונק, הנה הגאולה העתידה תהיה יותר גדולה מגאולתו לפי שישראל במצרים היו כולם מקובצים במקום אחד קרובים לארץ ישראל, אבל המלך המשיח יקבץ נדחי יהודה וישראל אשר נפוצו מקצה השמים ועד קצה השמים, ועל השלמות הזה שהוא בבחינת העם בגאולתם ונשיאתם לארץ דרשו ונשא ממשה ולכן הוכיחוהו ממה שנאמר בו שאהו בחיקך כאשר ישא האומן את היונק על האדמה שהוא בגאולת העם ונשיאתו לארץ:

והבחינה השלישית, היא בבחינת האומות שיגבר עליהם ויחריבם ואף על פי ששריהם העליונים ישפיעו עליהם טובות הנה תגבר יד המלך המשיח עד שיבוטלו מלפניו המערכות העליונות, וכן אמרו ז"ל אין הקדוש ברוך הוא נפרע מן האומה עד שנפרע מאלהיה (תנחומא בשלח יג, א), ויהיה מלך המשיח בקרב עמו ואומתו כאחד מצבא המרום והשרים המשפיעים על כל אומה ואומה כי כמו שהשרים העליונים מקבלים השפע מעלותיהם וישפיעו על אומותם וכחם ילחם עם כח השרים המנגדים אליהם כמו שבא בדברי דניאל ככה מלך המשיח יקבל השפע מהסבה הראשונה וישפיע על אומתו הצלחה וכבוד ושלוה רבה, ובזה יבוטלו כוחות השרים המנגדים ולכן עשו יחס וערך ממלך המשיח למלאכי השרת רוצה לומר שרי האומות בשאלו ואלו מקבלים השפע מהבורא יתבר', אבל תגדל מעלת מלך המשיח עליהם בשני דברים. הראשונה, בשהשפע המגיע למשיח יהיה ממנו יתברך מבלי אמצעיים מה שאין כן בשפע המגיע לשרי מעלה שהוא משתלשל באמצעים רבים, והשנית, שכחותיהם יתבטלו בזמן ההוא ולא יועילו לאומותיהם לפי שאז יפסד חוט החסד המגיע אליהם מלמעלה אבל המלך המשיח לא יהיה כן שיגדל ויאמן כחו ויערה עליו השם רוח ממרום ובהיות מלך המשיח בהלחמו עם האומות מבטל הכחות העליונות אמרו שגבה מהם, ולזה כולו כוונו באמרם וגבה ממלאכי השרת. זהו מה שנראה לי בפי' המאמר כשיפורש הפסוק הראשון על המלך המשיח, והותרה עם זה השאלה השנית, ואחרי ביאור כל זה נבוא לפי' הכתובים בדרך הראשון שנאמרו על כנסת ישראל.

הנה ישכיל עבדי וכו' עד מי האמין לשמוע'. זהו החלק הראשון שבו יספר הנביא ההצלחות שיגיעו לאומה בזמן גאולתה, וענינו כי לפי שיעד הנביא למעלה על גאולתם כמו שאמר כי לא בחפזון תצאו וכו אחריו המעלות אשר יזכה עליהם עם ישראל בזמן גאולת', וקראו עבדי לפי שסבל הגלות שנים רבות ועצומות על דבר כבוד השם יתברך ולא עזב תורתו ומצותיו ועבודתו כעבד הנאמן לרבו, ואמר הנביא שישראל בגלות היו משוללים מארבע מעלות שהיו להם מקדם בסוד אלוה עלי אהלם, המעלה הראשונה, היא בחכמה וידיעה רצה לומר שבמקום שהיה מקדם עם חכם ונבון הנה בבואם בגלות אבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו נסתרה וכמאמר המשורר מתרעם על זה ואין אתנו יודע עד מה: והמעלה השנית, היא מעלת המלכות ר"ל שבמקום שהיו עליונים למלכי ארץ במעלה ומלכות הנה בגלות ישבו לארץ ידמו ובאו מקצה הכבוד והמלכות אל קצה השפלות וההכנעה. והמעלה הג', היא הנבואה שבמקום שהיו ביניהם מקדם להקת נביאים ובסבת הארון והשכינה שהיו ביניהם היתה מתרבה הנבואה והמשא

ביניהם בכל יום, הנה בבואם בגלות לא מצאו חזון מה' וכמאמר המשורר מתרעם על זה אותותינו לא ראינו אין עוד נביא. והמעלה הרביעית, היא השכינה שהיתה ביניהם שבאמצעותה היו מתדבקים בגבוה מעל גבוה יתברך כמו שיעד ואביא אתכם אלי, ובבואם בגלות הסתיר פניו מהם עשר מסעות נסעה שכינה ובמקום שהיו דבקים למעלה השליך משמים ארץ תפארת ישראל והרחיקם מעליו. וייעד הנביא שבזמן הגאולה העתידה תשוב האומה לזכות הארבע מעלות האלה בשלמות גדול: וכנגד המעלה הראשונה שהיא מהידיעה והחכמה, אמר הנה ישכיל עבדי רוצה לומר ישראל עבדי אף על פי שעתה בגלות הוא כעם סכל כיונה פותה אין לב, הנה בזמן הגאולה ישכיל וידע וכמו שאמר המלא' לדניאל והמשכילים יבינו (דניאל יב, י). וכנגד המעלה השנית מהמלכות, אמר ירום כי הרוממות הוא ההקמה משפלות הגלות והענוי אל כסא ממלכות ומעלה ומזה הלשון וירוממך לרשת ארץ ותרם כראם קרני שעל המלכות וכבוש ארצות אמר לשון רוממות, וכאילו אמר העם הזה אשר עד עתה היה שפל בתכלית השפלות הנה אז ירום במלכותו ומעלתו מעלה מעלה: וכנגד המעלה השלישית מהנבואה, אמר ונשא שהוא מענין נבואה כמו וה' נשא עליו את המשא הזה (מלכים ב' ט, כה) כלומר עם היות ישראל בגלות מבלי נבואה זה כמה מהשנים עוד תשוב תראה שיבא זמן שינבא וישא משא מאת האלהים. וכנגד המעלה הרביעית מהדבקות האלהי, אמר וגבה מאד רוצה לומר הנה עם היות ישראל בגלות מרוחק ונפרד מאלקיו הנה בזמן גאולתו יגבה למעלה והגובה לא יאמר באמת כי אם בערך אל הדבוק האלהי מלשון הלא לאלוה גובה שמים המגביהי לשבת (תהלים קיג, ה) כי גבוה מעל גבוה שומר (קהלת ה, ז). הנה ביאר הנביא במלות קצרות ארבעה ייעודי מעלות נפלאות שתזכה בהם האומה לעתיד לבוא:

פסוק יד

ואמנם אמרו אחר זה כאשר שממו עליך רבים כן משחת וגומר מוכיח על מה שאמרתי לך פעמים רבות שהנביאים היו מדברים פעם לנכח ופעם שלא לנכח ולכן אמר כנגד ישראל בלשון נכח כאשר שממו עליך רבים ושאר הפרשה כולה באה בלשון נסתר כן משחת מאיש מראהו כן יזה ושאר הפסוקים כולם, ואין דמוי הכתוב כאשר שממו עליך רבים כן משחת מאיש כי הדמוי הוא כאשר שממו עליך רבים כן יזה, ויהיה פירוש הכתוב לדעת המפרשים כאשר שממו ותמהו עליך רבים מהאומות כמו שאמר משה רבינו עליו השלום בקללותיו ושממו עליה אויביכם והענין כאשר יתמהו על שפלותך ורוע מזלך ותכיפות צרותיך, והדין היה עליהם שיתמהו כי כן היה מראהו של ישראל משחת יותר מכל איש ותארו משחת יותר מבני אדם, הנה (טו) כן יזה גוים רבים רוצה

לומר כמו שהיה השפלות וההשחתה בקצה האחרון כן תהיה המעלה באותו ערך כי ישראל זה עם כל מיעוטו יזה גוים רבים רוצה לומר יפזר אותם וינצחם, או יהיה יזה מלשון ויז נצחם על בגדי (ישעיה סג, ד) וכאילו אמר ישפוך דמיהם, והרד"ק ואביו פירשוהו מלשון דבור שיזה כמו יטיף והכוונה שיגרום לדבר עליו בהתחדשות מדרגתו כי יתמהו ממנו מאד, ויורה על זה אומרו עליו יקפצו מלכים פיהם רוצה לומר ידברו בדלוג גדול על ענינו, ולפי שאשר לא סופר להם ראו כלומר כי מה שלא סופר ולא הוגד להם שקרה בעולם באומה מהאומות בזמן מהזמנים ראו עתה בישראל, ואשר לא שמעו שהיה מעולם התבוננו עתה בעינינו, ויהיה ואשר לא שמעו התבוננו כפל ענין במלות שונות, ויותר נכון אצלי כי אשר לא סופר להם מהמעלות שהיו לישראל בזמן בית ראשון ראו עתה, ואשר לא שמעו שהיה לישראל בזמן בית שני התבוננו עתה שנתחדש בו, זהו הדרך הנאות בפסוקים האלה כפי פשוטם, אמנם רש"י פירש עליו יקפצו מלכים פיהם מרוב תמהון ואם לא תאבה שיהיה בכתוב דבור לנכח ושלא לנכח תוכל לפרש שלא אמר הנה כאשר שממו עליך רבים כנגד ישראל כי אם על האומות, כי מפני שעליהם אמר למעלה סורו סורו צאו משם טמא אל תגעו שקרא את האומות טמא לפי שבזמן מפלתם וחרבונם תהיה משחתם בהם כטמאים הבזויים לכן אמר אליהם כאשר שממו עליך רבים כלומר כמו שעליך האויב הטמא ישוממו רבים במפלתך כן היה משחת מאיש מראהו של ישראל עבדי שזכר וכמו שאתה שחת את ישראל לכן היה משורת הדין שכן יזה גוים רבים באופן שכאשר עשית יעשה לך גמולך ישוב בראשך. ובזה נשלם החלק הראשון הזה.

פרק נג

פסוק א

מי האמין לשמועתינו וכו' עד וה' חפץ דכאו החלי. זהו החלק השני יספר הנביא כי דברי מלכי האומות בתמהונם וקפיצת פיהם שיאמרו מי האמין לשמועתינו וזרוע ה' על מי נגלתה, ופירושו שני דברים נפלאים נתחדשו בעולם, הראשונה, מפלת האומות הרמות והנשאות אשר נפלו מן השמים אש תאכלם וזהו מי האמין לשמועתנו כלומר מי האמין לשמוע מעלתנו וגבורתנו וממשלתנו בהיותנו עתה כדגים שנאחז' במצודה וכערים אשר הפך השם ביום חרון אפו, וה"ר אברהם בן עזרא פירש מי האמין לשמועתנו מי האמין לשמיעה הזו אשר שמענו מהצלחת ישראל. והחדוש השני, שנעשה בעולם הוא שזרוע ה' ויכלתו על מי נגלת' שהיה לו להגלות על בעלי המעלה והממשלה ויבחר לו עם בזוז

ושסוי להגלות עליו וזהו החידוש השני המתמיה שאחרי שרצה הקדוש ברוך הוא לברוא חדשה בארץ ולגלות את זרועו ויכלתו הבב"ת איך נגלתה על זה העם השפל והנבזה.
ואפשר עוד לפרש שבעבור שבאותו זמן יכירו וידעו כל יושבי תבל כי לה' המלוכה ומשה ותורתו אמת יתחרטו מאמונותיהם ויודו ששקר נחלו אבותם, ולכן יתמהו מהאנשים הראשונים בעלי דעה שהיו מאמינים באותם האמונות הכוזבות שהיו משמיעים אליהם ויסדו אותם ויאמרו מי האמין לשמועתנו רוצה לומר מי שם אמונתו בדברים המקובלים אצלנו והנדרשים אלינו בהיות שזרוע ה' על מי נגלתה רמז בזה למרע"ה שנא' בו מוליך לימין משה זרוע תפארתו (ישעיה סג, יג) שהוא רמז לתורה כאלו יאמרו וזרוע ה' ותפארתו כבר נגלתה מימי קדם על מי שנגלתה שהוא משה ואם כן מי הוא זה ואיזהו אשר עשה ויסד אמונתינו ומי האמין לשמועתנו, ויאמרו בגאולת ישראל (ב) ויעל כיונק לפניו וכשרש מארץ ציה והנה שני ההמשלים האלו הם נבדלים באיכותם כי הנה היונק שם הנער הקטן יונק שדי אמו או אם הוא שם הענף מלשון ילכו יונקותיו (הושע יד, ז) והוא תמיד שם נאמר על הדבר המתחיל לצמוח, אמנם שרש מארץ ציה הוא בחלוף זה כי הוא אם יזקין הזקין בארץ שרשו הנה אם כן היונק הוא הפך השרש הזקן ולכן יקשה למה לקח שני המשלים האלה בהיותם כל כך מתחלפים בעצמם, אבל כוונת הפסוק כך היא שיאמרו האומרים האלה הלא תראה שעם ישראל זה עלה כיונק לפניו כלומר כילד להשתעשע בו וכן תמהר צמיחתו כאלו הוא עם שעתה לקחם לו כמו שהיה הענין ביוצאי מצרים ולכן הוא מרבה עליו טובות נפלאות והוא ע"ד ילכו יונקותיו, ואין הדבר כן כי הם שרש מארץ ציה שכמה אלפים מהשנים שהכניסם בגלות שהיא ארץ ציה ואינם יונק וילד שעשועים כי אם שרש זקן יבש היה כעץ, גם אין בו היופי שיש לילדים שישתעשע עמהם האדם כי לא תואר לו ולא הדר כלומר לא תואר לו מבני אדם תואר נאה ויפה ונראהו רוצה לומר אין בהם תואר ומעלה ושלמות ואנחנו העדים כי ראינו אותו בעינינו כן ואם כך הדבר שאין לו מראה האם ראוי שנחמדהו היונק הזה וכל זה הוא לחזק תמיהם ויעל כיונק לפניו, (ג) עוד יאמרו שהוא נבזה וחדל אישים כלומר נעדר מאנשים. וגם אפשר לפרשו באומרו וחדל אישים שרמז בו על הגרושין שהיו עושים האומות לישראל מארצם לאמר כל מלך ומלך ועיר ועיר קומו צאו מתוך עמי כי זה הוא ממה שיוכלל בו חדל אישים שהיה ישראל חדל מלשבת ביניהם וכאלו אמר לא די שלא היה לו תואר ולא מראה לחמדו אבל גם היינו מבזים אותו ומגרשים אותו מארצותינו לפי שהוא איש מכאובות וידוע חולי, וכתב הראב"ע שמכאובו' וחולי הם שמות צרות הגלות, ויותר נכון לומר שמפני תוקף הגלות וצרותיו היו היהודים תמידים בחליים

יותר משאר בני אדם אם חליי השחורה כמו שאמרו שהטחורים נמצאים בהם מאד וגם הקדחות הדבקות בעלות הזיה בנסיון מצאנו ראינו היהודים יותר מוכנים אליהם ויותר נזקים מהם עד שמפני זה ידבק ה' בך את הדבר שעל ידי ישראל יהיה הדבוק הדברייי, ולכן אמר עליהם איש מכאובו' עד שמפני זה היינו מסתירי' פני' ממנו שלא לראותו לפי שהיה נבזה ולא חשבנוהו, או שהחסידים שבהם היו מסתירים פניהם מלהביט בפני יהודי כי היה להם נחשב זה לעון פלילי, אמנם מפרשי הנוצרים הרחיקו מאד שיאמר שם איש על האומה כי הוא שם נאמר על הפרטי הרמוז לא על הכלל מין או סוג ובאמת ממיעוט בקיאותם בכתבי הקדש קרה להם זה הלא תראה הכתוב שאמר ואיש ישראל התפקדו (שופטים כ, יז) ואמר ויצא איש ישראל (שם כ) ואמר ויתחזק העם איש ישראל (שם כב) ואמר והמועד היה לאיש ישראל ואמר ואיש ישראל נשבע במצפה ואמר ואיש ישראל כי צר לו ואמר ואיש ישראל נגש ואמר ואיש ישראל נאספו וכאלה רבים, ומי המונע שיהיה מזה המין איש מכאובות וידוע חולי כי בהיות שהמשילו בכל הפרשה בלשון יחיד עשה המשלו כאילו היה איש אחד פרטי, גם כי כבר נוכל לומר שלא נאמר בפרשה איש על ישראל כי אמרו כן משחת מאיש מראהו פירושו כן משחת מראהו של ישראל מכל איש, ואומרו איש מכאובות וידוע חולי יהיה פירושו שלא לבד היה נבזה וחדל מכלל האישים הנכבדים היפים והבריאים מהאומות אבל גם איש מכאובות וידוע חולי שהיה בעצמו ובטבעו כעור ונמאס בטומאתו היה כמסתיר פנים מישראל ותהיה וא"ו וכמסתר פנים כמו והיה וכמו שהביא רבינו יונה כאלו אמר כבר היה האיש הטמא הנכרי ההוא איש מכאובות וידוע חולי, ואף על פי כן היה כמסתר פנים ממנו רוצה לומר מישראל, ואחר זכר משלו באיש מכאובות וידוע חולי זכר גם כן בנבזה שהוא הפחות והנקלה במדרגתו להגיד שגם היה מהגוים נבזה עני ודל ועם כל זה לא היה מחשיב את ישראל לכלום, ואמר ולא חשבנוהו לשון רבים מדברים בעדם להגיד שהיה זה כולל לכולם כאלו אמר כקטון בגדול לא חשבנו את ישראל לכלום, או יהיה פירושו נבזה ולא חשבנוהו נאמר על ישראל, ויהיה תכלית המאמר כולו שהיה נבזה וחדל אישים ואפילו איש מכאובות וידוע חולי היה מסתיר פנים ממנו לפי שהיה ישראל נבזה בינינו ולא חשבנוהו. והותרה בזה השאלה השלישי'. ורש"י פירש וכמסתר פנים ממנו שישראל בראותו עצמו נבזה ושפל נגוע ומעונה היה מסתתר ומעלים עצמו מעיני הגוים שלא יראוהו ונכון הוא.

והנה יזכרו המלכים בדבריהם מיני הצרות והרעות הגופניות שהיו ישראל סובלים בגלות והם ארבעה. האחד, מין הרעות הגופניות שהיו עושים ומסבבים להם ועל זה אמר (ד)

אכן חליינו הוא נשא ומכאובינו סבלם ופירוש הכתוב הזה ואמתתו אצלי אינו כדברי המפרשים כי כנוי חליינו ומכאובינו אינו לאומות לפי שהם היו הראויים להיות חולים ונכאבים אבל ענינו שהפעולות פעמים ייוחסו למקבלים אותם ולכן נאמר שמעתי את תפלתך תפלה לעני (תהלים קב, א) לפי שהעני והמתפלל הוא פועל התפלה ונאמר והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלתי (ישעיה נו, ז) שייחס התפלה לש"י לפי שהוא מקבל אותה וכן אתה הוא מלכי אלקים (תהלים מד, ו) שרוצה לומר המלך המולך עלי, ונאמר ואני נסכתי מלכי (שם ב, ו) רוצה לומר המלך שהמלכתי אני תחת ידי (ישעיה יג, יט), וכן במהפכת סדום ועמורה פעמים מיחס אותה לאל הפועל אותה ונאמר כמהפכת אלקים, ופעם אל המקבל כמהפכת סדום ועמורה, כן הענין בחליינו ומכאובינו אפשר שיהיה הכנוי בו למקבל החולי והמכאוב והוא החולה החוליים אשר כנו ואפשר שיהיה הכנוי לפועל החולי והמסבב אותו, ומפני שזכר למעלה איש מכאובות וידוע חולי שנאמר על ישראל יבארו המלכים והאומרים ההם עתה מי היה הסבה להיות ישראל בגלות חולניים ובעלי מכאובות ואמר אכן חליינו הוא נשא רוצה לומר בלי ספק החליים שהוא נשא בגלות אנחנו היינו סבתם והמכאובים שסבלו היו מכאובינו רוצה לומר כאבים נמשכים אליהם ומסובבים ממנו, ואנחנו חשבנוהו נגוע מוכה אלקים ומעונה רוצה לומר היה דעתנו שחלייהם ומכאוביהם היו מאת האלקים להרע להם ולהענישם ולא היה הדבר כן כי מאתנו ובסבתינו היו, ואחרי שזכרו זה מהרעות הגופניות רוצה לומר החליים והמכאובים שהם בדרך הטבעי זכרו עוד הרעות הגופניות שהיו עושים להם הגלות בדרך בחירה פצע וחבורה ומכה טריה (ה) ועל זה אמר והוא מחולל מפשעינו מדוכא מעונותינו כלומר הנה ישראל היה עוד מקבל מכות מחולל ומדוכא ברשעתינו פשעינו ועונותינו כי מפני רוע בחירתנו ורבוי פשעינו היינו משחיתים בהם, ואמנם אומרו מוסר שלומנו עליו ובחבורתו נרפא לנו פירש ר' אברהם בן עזרא שהמוסר להתמיד שלומנו היה עליו כלומר להשחית בו, כי בחבורתו נרפא לנו כי בהיות הגוים בשלוה אוי לישראל וכאשר השם יושיעם תהיה לאומות עת צרה, ולכן בחבורתו ומכתו נרפא לנו. ולפי דעתי יהיה פי' שיאמרו המלכים והאומות הנה כל הרעה הזאת היינו עושים לישראל לפי שכתוב דורשינו ומלמדינו ומנהיגי דתנו כל המוסר שהיו נותנים ומלמדים להתמיד שלומנו היה עליו רוצה לומר על ישראל, באמרם אלינו כל היום שבחבורתו נרפא לנו רוצה לומר שכאשר נעשה בו חבורות פצע תמריק ברע תהיה רפואה ושלום לנפשותינו ומפני זה היינו חפצים בהשחתתו, ויאמרו שעם היות האומות מתחלפות אדום וישמעאל ודתיהם שונות הנה הצד השוה שבהם היה

שכולם לבבם למרע לישראל ועל זה אמר (ו) כולנו כצאן תעינו איש לדרכו פנינו רוצה לומר בדתותינו ואמונותינו כולנו כצאן תעינו שכן יאמרו אז המלכים ההם וכמאמר הנביא אך שקר נחלו אבותינו (ירמיה טז, יט) וגומר, וה' הפגיע בו את עון כולנו רוצה לומר שהוא ישראל היה מקבל רשעת כולם ועל זה אמר עון כולנו כמו שאמר למעלה מדוכא מעונותינו שהעון אינו נאמר על העונש כדברי המפרשים כי אם על רוע המעשה והפועל המגונה שהיו עושים לישראל, והנה ייחסו זה לשם יתברך באמרם וה' הפגיע בו להגיד שהאל למשפט שמו וצור להוכיח יסדו בגלות לקבל ייסורין על ידי האומות, או שאמרו זה כפי מחשבתם שהיו מאמינים שהרעות הבאות על ישראל טבעיות ומקריות כולם היו בהשגחה על רוע מעשיהם ואמונתם ולא ברשעת הגוים וכמו שאמר ואנחנו השבנוהו נגוע מוכה אלקים ומעונה, הנה התבאר מזה שהחלליים והמכאובות שהיו ראויים לבוא על האומות היו ישראל נושאים וסובלים אותם ולא נאמר גם כן שהוא היה מקבל מאת האלקים העונש שהיה ראוי לבוא על האומות בעבור פשעיהם כמו שחשבו חכמי הנוצרים שהיה דעתינו היהודים כזה, כי לדעתנו לא כיון הנביא לדבר מזה אבל הוא כולו כמו שפירשתי שיחס חוליינו ומכאובינו הוא יחס הדבר אל הפועל לא אל המתפעל והמקבל, ולא ישאר עם זה מקום לשאלה הרביעית.

ואחרי שזכר המין הראשון מהרעות שסבלו ישראל בגלות שהם בגופ', זכר המין השני מהרעות שהיו מקבלים בממונם מתוך המסים והארנוניות והגזל והעושק שהיה ישראל עשוק ורצוץ כל הימים ועל זה אמר (ז) נגש והוא נענה כי נגש הוא בממון כמו נגש את הכסף לא יגוש את רעהו (דברים טו, ב) ונחברו אם כן יחד שני מיני הרעות בממון ובגוף ועל זה אמר נגש והוא נענה כלומר גזול ועשוק בהיותו נענה בגופו ועם כל זה לא יפתח פיו, אבל היה כשה לטבח יובל שיוליכו אותו להרגו ולא יצעק כן היו ישראל סובלים הרעות הגופניות ושותקים, ועל רעות הממון אמר וכרחל לפני גוזזיה נאלמה שגוזזים ומסירים הצמר ממנה כן היה ישראל כאלם ולא יפתח פיו לפני גוזליו, ובעבור שעשה בזה שני המשלים אחד לענין מות הגוף ואחד לענין רעות הממון לכן אמר שני פעמים ולא יפתח פיו, ואפשר לפרש נגש והוא נענה כולו על רעות הממון שהיו גוזלים ממנו ממונו ומענין אותו במאסר ובית כלא עד שיתן מה שישאלו ממנו. עוד זכר המין השלישי מרעות הגלות והוא שלא היה בישראל מלכות ולא ממשלה ולא שבט משפט ולא היה ביניהם יכולת להעמיד משפטי התורה על תלם ולקיימם כמו שהיה מקדם בהיותם בארצם ועל זה אמר (ח) באמת מעצור וממשפט לוקח ועוצר הוא מלכות כמו זה יעצור בעמי (שמואל א' ט, יז) ומשפט הוא הסנהדרין ומשפטי השם התוריים ואמר

שישראל לקוח ונעדר מכל זה, ולפי שהיה לשואל שישאל איך אמר לוקח כאילו היה לו מקדם העוצר והמשפט והרי הוא כמה מהשנים בגלות מבלי מלכות ומבלי משפט כי אם נכנע לנמוסי העמים לכן הוסיפו לומר ואת דורו מי ישוחח כי נגזר מארץ חיים רוצה לומר אמנם דורו של ישראל בימים הקדמונים מי ישוחח יגיד ויספר מעלתם ומשפטיו כאשר נגזר מארץ חיים שהיא ארץ ישראל כי שם עוצר ומשפט היה להם האמנם נגזר ולוקח מהם ברוע העמים אשר עלו עליהם והחריבום ולקחו את ארצם, ועל זה אמרו מפשע עמי נגע למו רוצה לומר מסבת פשע עמינו בבל ואדום אשר גזרו את ישראל מארץ החיים נמשך ובא נגע החרבן והעדר העוצר והמשפט למו לישראל, כי עם היות שכינה אותו בפרשה בלשון יחיד ראה הנביא לתארם פה בלשון רבים במלת למו כדי לבאר ולהודיע שהיחיד הנזכר בפרשה הוא כללות בני ישראל לא איש אחד פרטי, ואולי שאמר לרמוז לשני החרבנות חרבן ראשון וחרבן שני. ורש"י פירש ואת דורו מי ישוחח השנים שעמד בגלות והתלאות שעברו עליו מעת שנגזר מארץ החיים מי ישוחח ויגיד אותם כי רבו מארבה ואין להם מספר ובזה השלים המין השלישי מהרעות.

עוד זכר המין הרביעי מהרעות שסבלו ישראל בגלות והוא שאפילו במותם לא היו בטוחים ונקיים מרשעת האומות, כי הנה המשורר אמר במתים חפשי כמו חללים שוכבי קבר (תהלים פח, ו) וישראל לא היו במתים חפשים כי גם אחרי מותם וקבורתם היו רשעי האומות באישון לילה ואפלה מוציאים אותם מקבריהם כדי לגזול תכריכיהם ולחרף ולגדף גופותיהם, ובפרט אם היה היהודי עשיר שהיו חושבים סכלי האומות שירד אחריו כבודו ועשרו ולכן היו משליכים אותו מקברו כפגר מובם ומניחים אותו ערום נגד השמש כמו שקרה בארצותנו זה פעמים רבות, ועל זה נראה לי בלי ספק שנאמר כאן (ט) ויתן את רשעים קברו שישראל גם בקבורתו היה נרדף מהרשעים ואת עשיר במותיו רוצה לומר וכל שכן אם היה עשיר בזמן מותו שאז היה יותר נתן לרשעים קברו, ולפי שבזה ספרו מיני רעות הגלות כולם חתמו דבריהם ואמרו על לא חמס עשה ולא מרמה בפיו כלומר כל הרעות האלה שזכרנו היו באים עליו מבלי שיעשה חמס במעשיו ולא מרמה בפיו שבעבורו יתחייב לזה, ומאמר על לא חמס עשה ולא מרמה בפיו הוא מהאומות כפי מחשבתם כי הנביא לא אמר זה לפי שבגלות מבואר שהיו פושעים בישראל בעלי גזל ואונאה ומרמה בפיהם עד שמפני זה יעד לעתיד לבוא שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית (צפניה ג, יג) מכלל שקודם לכן לא היו ככה, אבל האומות מפני שכוונתם היה להגיד שסבלו ישראל רעות הגלות שלא כדין אמרו זה.

ורש"י פירש ויתן את רשעים קברו מסר עצמו להקבר בכל מקום שיגזרו עליו רשעי האומות שהיו הורגים אותם בדרכים וקוברים אותם כחמורים ואם היה עשיר היה סבת מותו עושרו אבל לא שעשה חמס, ויש מפרשים על לא חמס עשה ולא מרמה בפיו שהיה גלות ישראל בקרב אדום בכל כך מהצרות בעבור הריגת אותו האיש שנהרג בסוף בית שני והם עשו הדבר במשפט, ובעבור שלא עשו חמס ועוות הדין בזה להצילו בהיותו בן מות כפי שורת המשפט מצאום רעות רבות וצרות, ואמנם בקרב הישמעאלים היו צרותיהם לפי שלא באו להודות בפנות דתם ועניניהם ועל זה אמר ולא מרמה בפיו רוצה לומר שבעבור שלא חמס עשה בהריגת יש"ו הנוצרי היה נרדף מאדום ובעבור שאין מרמה בפיו להודות לישמעאלים באמונתם היה נכנע ומשחת מבני ישמעאל.

פסוק י

וה' חפץ דכאו החלי וגו' עד סוף הנבואה: זהו החלק השלישי מהפר' והם דברי הנביא, ואמנם בפירוש וה' חפץ דכאו החלי לפי שלא ישרו בעיני דרכי המפרשים חשבתי אני שלשה דרכים והשנים הראשונים מהם לא החזקתי בם מפני סבות שאזכור והשלישי אחזתיו ולא ארפנו.

הדרך הראשון הוא שתהיה המלה התנאית שהיא אם כמו שאמר אם תשים אשם נפשו חוזרת למעלה ויהיה הכתוב מסורס כאלו יאמר וה' אם חפץ דכאו החלי כלומר אם רצה להענישו בגלות תשים אשם נפשו כלומר דע נא והאמן שלא היה כ"א בחטאת ישראל ואשמת נפשו כי אין ייסורין בלא עון (שבת נה, א), ולכן אם חפץ השם יתברך לדכאו לישראל ולהחליאו בכמה מינים מהמכות והחליים אל תחשוב שהיה הדבר כדברי מלכי האומות שאמרו שהיה כל זה לישראל על לא חמס עשה ולא מרמה בפיו אבל תשים אשם נפשו ונאמין שבעונותיו סבל רעות הגלות, ולכן אחרי מירוק עונותיו בצרות הגלות יראה זרע יאריך ימים בזמן הגאולה שיתרבה זרעם רבוי רב כמו שאמר יחזקאל (יחזקאל לו, לח) ארבה אותם כצאן אדם, וצפני' אמר (זכריה י, ח) ורבו כמו רבו, וכן ואל ארץ גלעד ולבנון אביאם ולא ימצא להם (זכריה י, י), ועוד יאריך ימים כמו שאמר כימי העץ ימי עמי (ישעיה סה, כב), ואמר כי הנער בן מאה שנה ימות (שם כ), וחפץ ה' בידו יצלח שעל ידו יראה בעולם יכולת השם ית' ומלכותו, אבל הפירוש הזה עזבתיו לפי שאינו כדרך פעל הטעמים שעשה אם תשים סמוך במקף.

והדרך השני בפירושו הוא שיהיה החלי מגזרת ותחלימני והחייני (ישעיה לח, יז) שאינו מגזרת חולי כי אם מגזרת בריאות וחיים כאלו ייאמר וה' שחפץ דכאו את ישראל בגלות הוא החלימם והחיים בגאולתם, ולכן עם היות שהיו לו חטאות ועונות הנה יזכה לטובות

הרבה והוא אומרו אם תשים אשם נפשו יראה זרע יאריך ימים, אבל הפירוש הזה אינו נכון לפי שתחלימני שרשו חלם ושרש החלי הוא חלה, ולכן אי אפשר שיפורש מענינו החלי כי היה צריך לומר החלים לפי שהמם היא למד הפעל.

אמנם הדרך השלישי הוא הנכון אצלי, יאמר הנביא כמשיב על דברי מלכי האומות הנה גלות ישראל אף על פי שנניח שהוא בחטאתיו לא היה עולמי לנצח נצחים כי לא יעשה השם כלייה בעמו ובנחלתו להסירם מעל פניו לעד, אבל היה כדי לדכאו ביסורין כאשר ייסר איש את בנו, וזהו וה' חפץ דכאו והייסורין ההם לא היו כדרך מיתה כאדם ההורג את חברו בכעסו אבל היו כדרך חולי בתקות רפואה ותעלה וכמו שאמר המשורר (תהלים עז, ט) הלעולמים יזנח ה' ולא יוסיף לרצו' עוד האפס לנצח חסדו גמר אומר לדור ודור השכח חנות אל אם קפץ באף רחמיו סלה ואומר חלותי היא שנות ימין עליון, רוצה לומר באמת אין זה הריגה וכלייה מוחלטת אבל הוא חולי שבא עלי ונהייתי ונחליתי אעפ"י שהוא חולי ארוך ונושן מאד משנות ימין עליון רוצה לומר שנים רבות כפי יכלתו, הנה בזה הדרך אמר כאן וה' חפץ דכאו החלי רוצה לומר חולי היה שגזר עליו לא כליה, ולכן עם היות שתשים אשם נפשו כלומר שהיו חטאות ואשמות לישראל הנה עם כל זה ירפא מחליו ויראה זרע רב מאומתו ויאריך ימים בחייו ובשלותו, ומלבד זה חפץ השם שהוא שיבאו כל בני עולם להכיר אלהותו כמו שאמר כי אז אהפוך על עמים שפה ברורה (צפניה ג, ט) וגומר בידו של ישראל יצלח לפי שמציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם.

והרב רבי אברהם בן עזרא פירש וה' חפץ דכאו והחליאו בזה הגלות, ואם ישראל ישים אשם נפשו ויודה בחטאתו באמרו אבל אשמים אנחנו על כן באה אלינו הצרה הזאת הנה כאשר יעשה התשובה הזאת יגאלהו השם ויראה זרע יאריך ימים ומה שפירשתי הוא יותר נכון, הנה התבאר מזה שמאמר ואנחנו חשבנוה נגוע מוכה אלקים ומעונה וכן מפשע עמי נגעי למו הם דברי מלכי האומות כפי מחשבותיהם אשר לא ידעו דרך ה', ואמנם מאמר אם תשים אשם נפשו הם דברי הנביא אינו כמספק, אבל פירושו עם שיתייחס אשם לנפשו שכן הוא האמת עם כל זה אחרי מירוק עונותיו יראה זרע יאריך ימים. והותרה אם כן השאלה החמשית.

וביאר הנביא באי זה זכות יכופר לישראל אשם נפשו ויראה זרע יאריך ימים וחפץ ה' בלמוד האומות והכניסם תחת כנפי השכינה בידו יצלח באומרו (יא) מעמל נפשו יראה וגומר ופירוש יראה ישבע צדיק אצלי אינו לעתיד אבל הוא ספור מה שהיה בגלות היה רואה, היה שבע, היה מצדיק, יגיד הנביא ששלש זכיות גדולות היו לישראל בגלות. האחת, מסבה שעמל נפשו יראה ואמר זה כנגד מה שזכר למעלה אם תשים אשם נפשו

ועונותיו ורואה אותם כדי לשוב מהם, וכבר יאמר עמל על החטא והאשם כמו הרה עמל וילד שקר (איוב טו, לה), והבט אל עמל לא יוכל, תחת לשונו עמל ואון (תהלים י, ז). והזכות השני, זכר באומרו ישבע בדעתו כלומר שאף על פי שהיה בגלות רעב יצמא בחוסר כל סבוהו כמים בלהות הנה הוא היה שבע ועשיר בעיניו ומתגדל בעצמו במה שהיה יודע מהתורה האלהית כי בידיעתי זאת נראה לו ששבע ילין בל יפקד רע ולא יחוש לכל עמלו בערך פקודי השם המשמחים את לבו, ועם היות שבעלי הטעמים עשו זקף במלת ישבע להבדילו מבדעתו והיתה בי"ת ישבע קמוצה הנה פירוש שהוא ישבע וישיש בעצמו, ואח"כ זכר סבת השובע וההסתפקות ההוא באומרו שהיה בדעתו ורש"י פירש מעמל נפשו היה רואה ושבע אבל לא חומס וגוזל. והזכות השלישי הוא, שעם היותו בגלות בין האויבים לא היה שומר לפיו מחסום בענין האמונה והדת ולא היה מודה לדבריהם כדי להחניפם, אבל ישראל העבד הנאמן היה מצדיק בפרסום הדעת הצדיק והאמתי בקרב הרבים עם היות שעל זה היה סובל רעות רבות כפי רשעת האומות, ועל זה אמר יצדיק צדיק עבדי לרבים רוצה לומר יצדיק דעתו שזכר הצדיק ישראל עבדי לרבים מהאומות, אף על פי שעל זה עונותם הוא היה סובל, ואפשר לפרש יראה ישבע צדיק שהם כלם לעתיד כי לפי שזכר למעלה שיזכה לשלשה דברים. הראשונה, יראה זרע. השנית, יאריך ימים. השלישית, וחפץ ה' בידו יצלח. ביאר שלשתם, וכנגד מה שאמר יראה זרע אמר כאן מעמל נפשו יראה, ומ"ם מעמל תהיה מ"ם היתרון כמו טוב שם משמן טוב טובה חכמה מפנינים כלומר יותר ממה שראה מהעמל לנפשו בגלות יראה זרע בזמן הגאולה, וכנגד מ"ש יאריך ימים אמר ישבע שימות תמיד זקן ושבע ימים, וכנגד מ"ש וחפץ ה' בידו יצלח שהוא בהכנסת האומות תחת כנפי השכינה לקרוא כולם בשם ה' כי הוא חפץ ה', אמר בדעתו יצדיק צדיק כלומר בידיעתו וחכמתו ישראל עבדי שהוא צדיק יצדיק לרבים שיסירם מאמונותיהם הכוזבות ויביאם לצדק עולמים, יאמר שלא יחסל מזה בעבור מה שהרעו האומות להם בגלות וזהו ועונותם הוא יסבול רוצה לומר אע"פ שעונות' הוא יסבול עתה בגלות. הנה התבארו הכתובים הקשים האלה בפירושם והותרה השאלה הששית.

פסוק יב

ואמנם אמרו לכן אחלק לו ברבים אמרו המפרשים שהם דברי האל או דברי הנביא בשמו, ויותר נכון שיהיה תפלת הנביא שיתפלל אל השם שיחלק לו ברבים רוצה לומר שישראל ימשול על עמים רבים מהאומות ויתנם לו לנחלה והוא מלשון וידו חלקתה להם בקו (ישעיה לד, יז). וכן ואת עצומים יחלק שלל קרא עצומים האומות

העצומות אשר יעלו על ישראל בימי גוג ומגוג שיתן הקדוש ברוך הוא שללם בידיהם של ישראל ואמר שיזכה לזה לארבע סבות. האחת, תחת אשר הערה למות על קדושת השם והערה הוא מלשון שפיכה כמו ותער כדה (בראשית כד, כ). והשנית, לפי שאת פושעים נמנה כלומר שישראל בהיותו בגלות היו האומות מונין אותו מכלל הפושעים והכופרים וכדי בזיון וקצף, ולכן יהיה שכרו שיעלה לגדולה. והשלישית, בעבור שהוא חטא רבים נשא ואין הכוונה שהוא יכפר בעד חטאתם אלא שרשעתם ומעשיהם הרעים של האומות שהם היו חטאיהם ועונותם הוא היה נושא וסובל אותם בהיותו מקבל היזיקם. והרביעית, לפי שלפושעים יפגיע רוצה לומר שבהיותו בגלות היה מתחנן לפני הפושעים ופוגע בם כעיני עבדים אל יד אדוניהם, ולכן תהיה שורת הדין שבמקום שהיה מתחנן לרגליהם עתה ימשל בם ויחלק שללם ויהיה יפגיע מלשון תפגעי בי, או שיהיה התפלה להשם יתברך שבגלות היה ישראל מתפלל אל השם יתברך בשלום האומות וטובתם כמו שאמר במוסף של ראש השנה וכל בני בשר יקראו בשמך להפנות אליך כל רשעי ארץ יכירו וידעו כל יושבי תבל וכו', וגם ירמיהו אמר והתפללתם בשלום העיר, ויש מפרשים ולפושעים יפגיע מלשון לך ופגע בו שימות ויחריב את הפושעים מהאומות ואינו נכון. הנה התבארה הפרשה הזאת כפי הדרך הזה, והותרו שאלותיה כפי הדרך הראשון שנאמרה על ישראל.

והדרך השני הוא לפרש הנבואה הזאת כולה על יאשיהו מלך יהודה שעשה הישר בעיני ה' וכמוהו לא היה לפניו מלך, וכאשר עלה פרעה נכה מלך מצרים להלחם על מלך אשור לא נתנו יאשיהו לעבור בארצו ויצא לקראתו למלחמה ויורו המורים וימיתוהו, וזכר הנביא ירמיהו שמת בעון דורו ולפי שהיתה מיתתו זר ומתמיה כפי רוב שלימותו לכן נבא עליו הנביא בזאת הפרשה כי כן תמצא אחר זה בפ' צופיו עורים כלם (ישעיה נו, י) שנבא ג"כ עליו באמרו הצדיק אבד ואין איש שם על לב ואנשי חסד נאספים באין מבין כי מפני הרעה נאסף הצדיק, ובמגלת קינות (איכה ד, כ) קינן עליו באמרו רוח אפינו משיח ה' נלכד בשחיתותם וגומר, ואין להפלא מאשר תבא הנבואה הזאת בתוך ייעודי הגאולה העתידה כי אין נבואות הספר הזה כולם מקושרות ומיוחסות זו לזו אבל נכתבו הנבואות והייעודים שנבא הנביא כל אחת בפני עצמה כמו שיראה מסגנון הנבואות, ואפשר גם כן לומר כי בעבור שאמר למעלה לא יוסיף יבא בך עוד ערל וטמא ואמר כנגד האומות סורו סורו צאו משם טמא אל תגעו צאו מתוכה לכן הראה הקב"ה לנביא רעה גדולה שתמשך בבוא פרעה נכה מלך מצרים דרך העברה בא"י שנהרג שם יאשיהו להגיד שלא יקרה עוד ככה בזמן הגאולה העתידה כי לא יוסיף עבור שם עוד ערל וטמא,

והתחיל הנביא בשם האל יתברך להגיד ראשונה שלימות יאשיהו בפסוק הראשון ויזכיר מיתתו בפסוק השני ואח"כ נקמתו בפסוק הג', ואמר הנה ישכיל עבדי להגיד שהיה יאשיהו עבד ה' בכל מעשיו כמ"ש בד"ה (דברי הימים ב' לד, לד) ויסר יאשיהו את כל התועבות מכל הארצות אשר לבני ישראל ויעבר את כל הנמצא בישראל לעבוד את ה' אלהיהם כל ימיו, ואמר בו שישכיל להגיד שיבין ויחכם בדרכי הש"י ובספר התורה כמו שנזכר בספרו, גם מפני שדוד נקרא עבד ה' ונא' בו ויהי דוד לכל דרכיו משכיל (שמואל א' יח, יד) והוא שנא' ביאשיהו וילך בדרכי דוד אביו ולא סר ימין ושמאל (דברי הימים ב' לד, ב) לכן כינהו הנביא ככנוי דוד להיותו דוגמתו באמרו הנה ישכיל עבדי, ובבחינת מלכותו אמר עליו ירום שהי' מלך יהודה, ובעבור שמלבד מלכותו עוד מלך על אותם אשר החזיר ירמיהו מהשבטים וכמ"ש בד"ה (שם ה) ויטהר יהודה וירושלם ובערי מנשה ואפרים ושמעון ועד נפתלי וגו' שמורה שמשל ג"כ עליהם, וכן אמרו חז"ל בפ' אחרון דערכין (ערכין לג, א) ירמיהו החזירן ויאשיהו מלך עליהם אמר ונשא, ואמר וגבה מאד כל מחשבותיו ופעולותיו כלפי מעלה לעבוד את ה' שהוא הגבוה מעל גבוה ולא לשמש ולא לירח כאבותיו מנשה ואמון. ואפשר לומר שאמר ירום על מעלת המלכות, ונשא על מעלת המדות שהי' מעולה בהם, וגבה מאד על מעלת הדעות שהי' מעולה בהם וגבה מאד על מעלת הדעות והדבקות האלקי שהי' זה בו בהפלגה רבה. ואחרי שסיפר שלימותו סיפר מיתתו שלא היתה בעוונו כ"א ברשעת דורו ולכן אמר מדבר עם ישראל כי עמו הי' הדבור למעלה כי הולך לפניכם ה', וגו' כאשר שממו עליך רבים כן משחת מאיש מראהו ר"ל כמו שאתה ישראל היית סבת שוממות ומיתת רבים ונכבדים מהנביאים וחסידי עולם שמתו ברשעת דורם כמשה ואהרן וזולתם שהיו רבים ונכבדים, כן עליך ובסבתך משחת מאיש מראהו של עבדי יאשיהו הנזכר כי נשחת מראהו מיד איש שהי' פרעה נכה, ונשחת תארו מבני אדם הם אנשי חיל פרעה והמורים בחצים אשר ירו בו, והענין שלא היתה מיתתו בידי שמים כפי הראוי לשלמות חסידותו אבל נשחת ומת ביד בני אדם בחטאת עמו, ואחרי שספר מיתתו יעד על נקמתו שיעשה ה' בפרעה ובמצרים באומרו כן יזה גוים רבים ר"ל כמו שאלו בני אדם המצריים שפכו דם יאשיהו כן יזה בעבורו דם גוים רבים, ועם היות שלא נזכר בכתוב מלת דם הוא נכלל בכח במלת יזה כי ההזאה ענינה שפיכת דם, וכנגד פרעה נכה שהוא האיש שעל ידו משחת מראהו של יאשיהו אמר עליו יקפצו מלכים פיהם כי אשר לא סופר להם ראו ואשר לא שמעו התבוננו כי הנה אמר זה על החרבן הגדול אשר עשה נבוכדנצר והמלכים אשר אתו בפרעה ובכל מצרים זמן מועט אחרי מות יאשיהו, ולפי שלא האמינו מלכי

ארץ שתחרב מלכות מצרים בתכלית החרבן כמו שהי' לכן אמר כי אשר לא סופר להם ראו ואשר לא שמעו התבוננו, ואחר זה התחיל הנביא להתרעם על מיתת יאשיהו בשם ישראל ואמר מי האמין לשמועתינו ר"ל מי האמין השמועה הרעה הזאת ממיתת יאשיהו שאין מי שיאמין שהפך ישראל עורף לפני אויבו ומת מלכם לפניהם ואפשר לפרש למ"ד לשמועתינו שהיא למ"ד הסבה ייאמר מי האמין הרעה הגדולה הזאת ממיתת יאשיהו שאין מי שיאמינו לסיבת שמועתינו מהיושר והצדק הטהרה והחסידות ועבודת ה' שהי' בינינו ע"י יאשי', שבעבור זה הי' ראוי שיצילהו ה' מפח יקוש ושיגבר על אויביו על שחל ופתן ידרוך, והי' זה הענין בהפך שיכולת האל ית' וזרועו עזר לפרעה נכה עד שהרג את יאשיהו וזהו אומרו וזרוע השם על מי נגלתה כלומר האם הי' פרעה נכה צדיק וישר מיאשיהו כדי שתתגלה עליו זרוע השם, ועשה הערך והבחינה בזה משלמות יאשיהו וצדקתו ופחיתות פרעה נכה ורשעתו להתרעם מדוע ההשגחה והסדור שהי' צדקיהו צדיק ורע לו ופרעה רשע וטוב לו, וז"ש על יאשיהו ויעל כיונק לפני ר"ל שמנערותו וילדותו מהיותו יונק נתישר לעבודת ה' ללכת לפניו בתום לבבו וכן נא' עליו בדברי הימים (ב' לד, ג) ובשמנה שנים למלכו והוא עודנו נער החל לדרוש לאלקי דוד אביו, והפליג בשלמותו באומרו שהי' יאשיהו כשרש מארץ ציה לפי שאבותיו אמון ומנש' היו רעים וחטאים לה' מאד וכשמלך יאשיהו היתה הארץ ציה וצלמות מלאה גלולים וע"ז ויצא אח"כ יאשיהו כשושנה בין החוחים וכשורש מארץ ציה, ועתה כשנגע' אליו הרעה ואימות מות נפלו עליו לא תואר לו ולא הדר ונראהו ולא מראה ר"ל זיו אנפוהי אשתני ואין לו עוד תואר והוד מלכות שהיה לו מקדם וכשנראהו לא נביט בו המראה שהיה לו כמ"ש למעלה משחת מאיש מראהו ותוארו מבני אדם, ומפני שהיה אהוב לעמו אמר ונחמדהו כי אחרי מותו גדלה חמדתם אליו, ואתה תדע שעם היות שבספר מלכים בא סיפור מיתת יאשיהו בקוצר הנה בד"ה נזכר שהוא לא מת מיד כאשר ירו בו המורים אבל בא לירושלים נגוע ומוכה משחת המרא' והתואר ושם מת.

ואחרי שזכר שלמות יאשיהו זכר פחיתות האיש המשחית אותו פרעה נכה ועל חסרונו אמר נבזה וחדל אישים איש מכאובות וידוע חולי כי הוא לא היה גבור חיל רב פעלים כי אם נכה רגלים בעל חולי הפודגר"ה, וכמו שלמעלה קראו איש באומרו משחת מאיש מראהו כן אמר עליו כאן חדל אישים איש מכאובות והיה כל כך נבזה ובלתי נחשב בעינינו שהסתרנו פנים ממנו ולא שמענו לדבריו ששלח לומר ליאשיהו מה לי ולך מלך יהודה לא עליך אתה היום כי אל בית מלחמתי ובני יהודה הסתירו פנים ממנו ולא קבלו דבריו כי היה נבזה בעיניהם ולא היה נחשב לכלום וע"ז אמר וכמסתר פנים ממנו נבזה

ולא חשבנוהו, אף אמנם לא ידו של פרעה נכה נגעה ביאשיהו להרגו אכן חליינו הוא נשא ומכאובינו הוא סבלם רוצה לומר אנחנו סבבנו לו ליאשיהו החולי והמכאוב שסבל לא פרעה נכה ויהיה חליינו ומכאובינו כנוי לפעל שחטאתם היתה סבת מות יאשיהו לא גבורת פרעה, או יהיה חליינו ומכאובינו כנוי לבעל הדבר כלומר החלאים והמכאובות שהיינו ראוים אנחנו לקבלם כפי פשעינו ונשא וסבל אותם אותו צדיק בעדינו ולכן אנחנו חשבנוהו נגוע מוכה אלקים ומעונה שמיד האלקים היה נגעו ומיתתו לא מיד פרעה נכה כי הוא היה מחולל מפשעינו מדוכה מעונותינו, ולהיות מיתתו ברשעת דורו היה הפועל אותה באמת השם יתברך השופט כל הארץ לא פרעה נכה כי הוא לא היה כי אם כמו כלי מיתה כחרב ביד ההורג והראיה על זה שמוסר שלומינו עליו ובחבורתו נרפא לנו רוצה לומר שבמיתתו הוסר השלום והבטחון שהיה לנו עליו בעודו בחיים חיותו. או יהיה פירוש עליו על מיתתו שהוסר שלומם על מותו וכן היה באמת כי הנה אחרי מותו מלך יהואחז בנו ג' חדשים ויאסרהו פרעה נכה ברבלה ויתן עונש גדול על הארץ וימלך את יהויקים, ומיד נבוכדנצר עלה עליו ויאסרהו בנחשתים להוליכו בבלה ומת בדרך בחרפה ובוז, ואחריו מלך יהויכין שלשה חדשים ויעל עליו ג"כ נבוכדנצר ויגלהו עם כל כלי בית השם ועם רוב שרי ירושלם וגבורי החיל והחרש והמסגר וימלוך את צדקיהו ובימיו נחרבה ירושלים ונשרפה בית השם ונשחטו בניו לעיניו ועוורו את עיניו והוליכוהו בבלה, הרי לך מבואר שמיום מות יאשיהו הוסר כל שלום יהודה וירושלם וילכו בלא כח לפני רודף מרעה אל רעה עד אשר לימים מועטים עשרים ושתים שנה גלתה יהודה מעוני ומרוב עבודה וע"ז באמת נאמר מוסר שלומינו עליו שהוסר שלומם וטובתם בסבת מיתתו וההפך בהפך שבחבורתו רוצה לומר בחייו בהתחברו עמנו נרפא לנו כי הוא היה מגין בעדינו ורפואה שלמה היה לכל חליי פשעינו וצרותינו, וכמ"ש ירמיהו מסכים לזה כולו רוח אפינו משיח השם נלכד בשחיתותם אשר אמרנו בצלו נחיה בגוים, ולפי שאולי יאמר אומר שהיו בני יהודה בימי יאשיהו צדיקים וטובים ואיך אמרו והוא מחולל מפשעינו מדוכא מעונותינו הנה להשיב לזה אומרו כולנו כצאן תעינו איש לדרכו פנינו וגומר כלומר עם היות שיאשיהו הסיר הבמות והע"ז מן הארץ ולא היו עובדים אותם העם בכללות ובפרהסיא כימי קדם הנה כל אחד בפרט ובסתר היה עובד ע"ז וכמ"ש חז"ל באיכה רבתי (פרשה א, פנ"ג) וע"ז כולנו כצאן תעינו איש לדרכו פנינו, והשם הפגיע בו את עון כולנו רוצה לומר שהפגע שהיה ראוי שיקבלו הם על עונותיהם הפגיע הקדוש ברוך הוא ביאשיהו על ידי פרעה נכה, וספרו עוד בתלונה הזאת מסבלנות יאשיהו שעם היות שראה עצמו נגש ר"ל נרדף מהמצרים באותה מלחמה והוא בעצמו

היה נענה נגוע ומוכה הנה עם כל זה לא פתח פיו לקלל את יומו ולא נתן תפלה לאלקים מתוך צערו אבל היה בסבלנותו כמו השה שהוא הזכר מן הצאן כאשר לטבח יובל ויראה עם זה את הרחל שהיא נקבתו לפני גוזזיה נאלמה ועם כל זה אותו שה הוא כל כך סבלן בטבע שלא יפתח פיו ולא יצעק מרה לא על הריגתו ולא על גזיזת נקבתו, כן יאשיהו ראה עמו ומחנהו נגש ונרדף ומשולל מהאויבים כמדרגת הרחל הגזוזה וראה עצמו נענה ונגוע והיו מוליכים אותו למות בירושלם במדרגת השה אשר לטבח יובל ועם כל זה לא יפתח פיו הראשון נאמר על יאשיהו ולא יפתח פיו האחרון חוזר אל השה שזכר וכ"ף של וכרחל אינה כ"ף הדמיון כי אם כ"ף הזמן כמו כבואכם העיר כצאתי את העיר.

והמשיך הנביא דברי התרעומת הזאת באומרו על יאשיהו מעוצר וממשפט רוצה לומר שבמותו לוקח מהמלכות והמשפט שהיה עושה משפט וצדקה, ואחרי שלקח אותו אלקים את דורו מי ישוחח כלומר מי יתפלל ויגן על דורו או מי יוכיחם ויורם וילמדם דעת ויראת השם כיון שהוא נגזר מארץ חיים לכן נאמר באמת שבאותו פשע עמי שסבב מיתתו בא הנגע למו רוצה לומר לישראל עצמם כי הם היו הנגועים במותו נהרגים יותר ממנו כי הנה ליאשיהו לא היה אז במותו היזק אחר אלא שנתן השם ית' עם אותם הרשעים המצרי' ועל ידם קברו, ואמר קברו על מיתתו כי מפני שהמת נקבר יקרא המות קבר, ואפשר שאמר שאותם הרשעים המצריים נתנם הש"י כלים וסבה לקוברו כי היו במדרגת המקברים את המת, ואפשר לפרש ויתן את רשעים קברו שנקבר גופו של יאשיהו אצל אמון ומנשה אבותיו שהיו רשעים או עם בני יהודה ואנשי ירושלים שהיו עובדי ע"ז, וכן נתן את פרעה נכה שהוא העשיר המושל במכמני מצרים כלי ואמצעי למיתתו וזהו ואת עשיר במותיו כי לפחיתותו לא קראו מלך ולא גבור כי לא בחרבו עשה זה אבל קראו עשיר שהוא שם יאמר למלך כמו שאמר שלמה גם במדעך מלך אל תקלל ובחדר משכבך אל תקלל עשיר (קהלת י, כ), וסוף הדברים על לא חמס עשה ולא מרמה בפיו שיאשיהו היה תם וישר ירא אלקים וסר מרע ולא מת בעונו אלא שהשם יתברך חפץ דכאו החלי רצה לומר שהשם יתברך רצה וחפץ לדכאו והוא נתן בו אותו החולי לא המורים, ותראה כי זה הלשון החלי אמרו על עצמו כשהוכה שנ' בדברי הימים (ב' לה, כד) ויאמר המלך לעבדיו העבירוני כי החליתי מאד והענין כולו בזה התרעומת שהיתה מיתתו ברצון וחפץ עליון, ולהפלגת התרעומת אמר תשים אשם נפשו יראה זרע יאריך ימים וחפץ השם בידו יצלח רצה לומר מאחר שיאשיהו בהיותו טוב עם ה' ועם אנשיו הקב"ה חפץ דכאו החלי הנה אם כן אם היה בהפך בעל אשמות וחטאות וזהו אם תשים אשם נפשו לא היו מתקצרים ימיו אבל יראה זרע יאריך ימים רוצה לומר

שהיה רואה בנים לבניו ויאריך ימים עד זקנה ושיבה ולא היה אז חפץ השם לדכאו כמו שעשה אבל בהפך שבהיותו אשם וחוטא יהיה חפץ השם שיאשיהו בידו יצלח וינצח אויביו לא שינוצח ויהרג כמו שנהרג, וזה כולו מדרכי התרעומת והתלונה על דרך מ"ש איוב (איוב כא, ז) מדוע רשעים יחיו עתקו גם גברו חיל זרעם נכון לפניהם וגומר בתיהם שלום מפחד ולא שבט אלוה עליהם.

ואחרי שהשלים הנביא תרעומת ישראל ותלונתו על ה' מפני הריגת יאשיהו יספר עתה תשובת השם יתברך על תלונתם באומרו מעמל נפשו יראה ישבע וגו' ר"ל מפני העמל אשר סבל יאשיהו במיתתו זאת הנה יהיה שכרו שיראה וישבע רצה לומר שיראה באור החיים וישבע בשובע שמחות שהוא כולו רמז לשכר הרוחני אשר לנפש בעולם הבא כמו שיזכור עוד, ואמר שראוי והגון היה הוא לאותו שכר עליון לפי שבדעתו יצדיק צדיק עבדי לרבים רצה לומר שעבדי יאשיהו בהיותו נגוע ומוכה בשעת מיתתו בדעתו ובשכלו מצדיק צדיקו של עולם, וזה לרבים רצה לומר שבפרהסיא כנגד הרבים היה מצדיק עליו את הדין לקדש את השם וכמו שאמרו חכמינו זכרונם לברכה במסכת תענית (תענית כב, ב) שכאשר היו מביאים אותו נגוע לירושלם הטה ירמיה את אזנו אחריו לשמוע מה ידבר ושמע שהיה אומר צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי (איכה א, יט), וע"ז באמת נאמר יצדיק צדיק עבדי לרבים אבל זה מפני ענותנותו וחסידותו היה אומר כן כי כפי האמת לא היה הדבר כן אבל עונותם של ישראל הוא יסבול והם היו סבת מיתתו, ולכן אחלק לו ברבים רצה לומר שיהיה חלקו עם האבות הקדושים כמו שפרש"י כי הגבורים אשר מעולם נקראו רבים לגודל מעלת מדרגתם, ועל זה גם כן אמר ואת עצומים יחלק שלל שלעת התחייה שיחיו צדיקי ישראל וישובו על אדמתם יאשיהו עם אותם העצומים והשלמים שיקומו בתחייה יחלק שלל זה העולם הגופני שיזכו בארץ ישראל וטובותיה ויהיה זה תחת אשר הערה למות נפשו רצה לומר שגילה נפשו היותה קדושה לאלקים בהיותה קרוב למות ואת פושעים נמנה שמנה עצמו מכלל הפושעים בהצדיקו עליו את הדין ואומרו כי פיהו מריתי, ובאמת לא היה כן כי לא בחטאו מת אבל חטא רבים נשא ומת בעונות עמו ולפושעים יפגיע שרצה לומר שמפני פושעי ישראל יפגיע בו פרעה נכה על ידי המורים והוא מלשון וה' הפגיע בו את עון כולנו. הנה התבארה הפרשה הזאת והותרו שאלותיה גם כפי זה הדרך השני והוסרו מעלינו תלונות חכמי אדום וזיוף פירושיהם.

פרק נד

פסוק א

הנבואה האחת ושלשים תחלתה רני עקרה וגומר עד דרשו ה' בהמצאו, ויש בה ארבעה פרשיות. הראשונה, רני עקרה. השנית, כימי נח. השלישית, ענייה סוערה. הרביעית, הוי כל צמא. וראיתי לשאול בנבואה הזאת ששת השאלות.

השאלה הראשונה במה שאמר ברגע קטון עזבתיך ואמר בשצף קצף הסתרתי פני רגע ממך ופירשו בו במעט קצף, כי הנה המאמרים ההם בלתי צודקים לפי שעזיבת הש"י את עמו בגלות לא היה רגע קטן כי אם שנים רבות ולא היה ענשם בשצף קצף כי אדון הנביאים אמר עליו מה חרי האף הגדול הזה.

השאלה השנית בפרשה הד' באומרו הוי כל צמא לכו למים ואשר אין לו כסף לכו שברו ואכלו, כ"א היה התחלת דברו בצמא למים למה אמר ואשר אין לו כסף לכו שברו ואכלו והי' לו לומר לכו שברו ושתו כי השתייה היא להסיר הצמא ומה לו לענין אכילה.

השאלה השלישית באומרו ואשר אין לו כסף לכו שברו, שהם מאמרים סותרים כי אם אין לו כסף איך יקנה ובמה יקנה.

השאלה הרביעית באומרו עוד ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב, כי הוא מאמר כפול אחרי שכבר אמר ואשר אין לו כסף לכו שברו ואכולו ולמה חזר ואמר ולכו שברו בלא כסף אף כי אומרו יין וחלב יראה שאין לו ענין במקום הזה כי הנה במים היה מדבר לא ביין וחלב, ובאו אם כן בזאת הנבואה תארים לתורה מים ויין וחלב ולחם שיזכור אחר זה.

השאלה החמישית באומרו בלא כסף ובלא מחיר, האם יקבל הקב"ה כסף או מחיר מיד בני אדם ללמדם דעת ויראת השם ואיך אם כן שלל בזה מהשם יתברך מה שלא היה דרכו שימצא בו.

השאלה השישית באומרו אחר כך למה תשקלו כסף בלא לחם כי הוא לא היה מדבר כי אם עם מי שלא היה לו כסף כמ"ש ואשר אין לו כסף לכו שברו ואכלו ואם לא היה לו כסף איך ישקלו אותו לשיוכיחם עליו למה תשקלו כסף בלא לחם, והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות כולם.

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא לנחם את כנסת ישראל על צרות הגלות וארכו ביעוד הגאולה העתידה בהמשלים אחרים מאשה עקרה ענייה סוערה ודמויים אחרים שיזכור, ולהבטיחם שלא ישובו עוד בגלות ושתמלא הארץ דעה את השם וכמו שיתבאר כל זה בפסוקים.

רני עקרה וכו' עד עניה סוערה. ענין הפרשה הזאת שהמשיל את האומה או את ירושלם שהכל אח' באשה העקרה שלא ילדה בנים שהיא שוממה ויחידה ובפעם אחת ילדה בנים רבים שכאשר תמצא סביבה בניה רבים תרון ותשבח לבוראה אשר נתנם אליה וזהו אומרו רני עקרה רוצה לומר את ירושלם או בית יעקב שהיית עד כה כאשה עקרה לא ילדה, פצחי רנה וצהלי אותה שעד עתה לא חלה, והוא כפל ענין במלות שונות כי חלה הוא כמו ילדה וכבר המשיל המשורר את האומה בזה המשל מהעקרה באומרו מושיבי עקרת הבית אם הבנים שמחה (תהלים קיג, ט), וחכמים זכרונם לברכה בפסיקתא דרשו מלת עקרה באופן אחר אמרו אמר ר' מאיר רני עקרה עקורה אומה שעקרוה אומות העולם הדא הוא דכתיב (תהלים קלז, ט) זכור ה' לבני אדום את יום ירושלם וגומר, עד כאן. ונתן הסבה למה תרון ותצהל באומרו כי רבים בני שוממה רצה לומר אף על פי שהיתה ירושלם כעקרה וכשוממה מבלי בנים עתה ירבו בניה יותר מבני הבעולה שהוא שם נאמר על האומות היושבות בשלוה כאשה היושבת עם בעלה ובניה, וי"מ ארי סגיאין יהון בני ירושלם צדיתא מבני רומי יתיבתא שהיא האומה והמלכות שראה דניאל בחיה הרביעית, ודיבר כנגד ירושלם העקרה והשוממה ההיא (ב) וצוה לה שני דברים הראשונה, הרחיבי מקום אהלך ויריעות משכנותיך יטו אל תחשוכי רוצה לומר שבסבת רוב הבנים שיבואו לה ראוי שתרחיב מקום אהלה ויריעות משכנותיה באופן שיוכלו בניה כולם להכנס שמה ולכן תאריך מתרי האהל כי בהתארכם תפשט האהל יותר ויהיה מקומו יותר גדול, עוד צוה אותה שנית ויתדותיך חזקי רוצה לומר שעד עתה להיות האומה נעה ונדה בגלותה היה האהל נוסע ונודד מפה אל פה ולכן לא היו יתדות האהל תקועים במקום נאמן לפי שהיו נעתקים ממקומם בכל יום אמנם עתה יתמיד יישוב האהל ולא יסע ממקומו ולכן צריך שיחזיק היתדות ויתקעם בארץ מאד כדי שלא יסעו עוד משם ויהיה אהל בל יצען בל יסע יתדותיו לנצח, ונתן הסבה לב' הצווים האלה אם על מה שצוה הרחיבי מקום אהלך וגומר אמר (ג) כי ימין ושמאל תפרוצי וזרעך גוים יירש וערים נשמות יושיבו רוצה לומר שתפרוץ ימה וקדמה וגם הערים הנשמות והנהרסות יושיבו בניה ולכן אמר הרחיבי מקום אהלך כנגד ירושלם ורמז ג"כ בזה למה שניבא יחזקאל שתהיה ירושלם וגם הר הבית ומקום המקדש יותר גדולים כמה וכמה ממה שהיו בימי שלמה כי על כן אמר הרחיבי מקום אהלך, וכנגד שאר ערי יהודה אמר ויריעות משכנותיך יטו אל תחשוכי, ואמר האריכי מתריך על שאר ארצות מהקני והקניזי והקדמוני שעתידין ישראל להורישם וגם זכריה (זכריה ט, א) אמר משא דבר ה' בארץ חדריך ודמשק מנוחתו, ואמר וגם חמת תגבל בה צור וצידון להגיד שתתרחב

א"י יותר ויותר ממה שהיתה בימים הראשונים, וכנגד הצווי הב' שצוה ויתדותיך חזקי נתן הסבה באומרו (ד) אל תיראי כי לא תבושי שהבטיחה שלא תבוא עוד לגלות אחר ולא יסע האהל ולא ילך מזן אל זן ולכן ראוי לחזק יתדותיה ולפי שהעולה במעלה ויורד ממנה יבוש ויכלם לכן אמר אל תיראי כי לא תבושי, ואמר ואל תכלמי כי לא תחפירי על הצרות שעברו עליה בגלות שלא תקבל בושה בזכרונם כמו שאמר כי נשכחו הצרות ועל זה אמר כאן כי בושת עלומיך תשכחי וגומר שהוא רמז על עונותיהם הראשונים כמו שאמר חטאת נעורי ופשעי (תהלים כה, ז), ונכון לומר כי בושת עלומיך תשכחי אמר על העונות שעשו בהיותם בארץ קודם גלותם וחרפת אלמנותיך אמר על החרפות והגדופין שסבלו בגלות שהיו שם מבלי מלך ולכן המשילם כאלמנה שאין לה בעל כי מת, (ה) ואתה אין כן כי בועליך חי והוא לא לבד מולך עליך אבל גם אלהי כל הארץ יקרא, וקשור הפסוקים שנתן הסבה למה ישכח כל העונות והצרות באומרו כי בועליך עושיך ה' צבאות שמו וגומר ר"ל עד עתה בגלות בעלוך אדונים אחרים אמנם עתה האל יתברך אשר בראך הוא יהיה בעלך ואדונך בלבד ומפני זה הדבקות לא תחטא עוד, גם כי גואלך שהוא קדוש ישראל אלקי כל הארץ יקרא בזמן ההוא לפי שיהפוך אל העמים שפה ברורה לקרא כולם בשם ה' ולא יהיה אז בלבד אלקי ישראל כי אם אלקי כל הארץ ומפני זה לא ירים איש מהאומות עוד את ידו ואת רגלו כנגדך כמו שעשו עד כה בהיות חלוף הדתות, והסתכל אומרו אלקי כל הארץ יקרא שביאר בזה מה שביארתי במעיני הישועה שהש"י משגיח בכל האומות ע"י אמצעיי' ומשגיח בישראל בעצמו מבלי אמצעי ולכן נקרא בערך האלקים כי הוא אלוה על האלקים המנהיגים אותם, אמנם בערך ובחינת ישראל לא נקרא בשום מקום אלקי האלקים כי אם אלקים או אלקי ישראל בלבד לפי שהוא בעצמו המנהיג ואין אלקים אחרים אמצעיי' בהנהגתם וכמ"ש מרע"ה רומז לזה כי ה' אלקיכ' הוא אלקי האלקים ואדוני האדונים (דברים י, יז), אמנם בזמן הגאולה תהיה השגחתו מתפשטת על כל בני אדם והם יכירו אלקותו ולכן תהיה השגחתו גם על כל הארץ מבלי אמצעי ולא יקרא אז בערך האומות אלקי האלקים כ"א אלקי כל הארץ וזהו ענין המלכות שאמרו הנביא' והיתה לה' המלוכה והיה השם למלך על כל הארץ (זכריה יד, ט) כמו שנקרא מלך ישראל וגואלו שהענין כולו התיחדות השגחתו על כולם מבלי שר ומזל אמצעי ולרמוז לזה עצמו אמר הנביא כאן וגואלך קדוש ישראל אלקי כל הארץ יקרא:

פסוק ו

ואמר עוד כי כאשה עזובה ועצובת רוח קראך ה' להגיד שלא היתה האומה בשום זמן מהזמנים נבדלת ונפרדת בהחלט מהשגחה האלקית כאשה שמת בעלה שהיא אלמנה בהחלט אלא כאשה עזובה מבעלה ועצובת רוח כן קראה השם וכן היה לפניו ענינה, וכאשת נעורים כי תמאס מבעלה וכמו שדרשו חז"ל באיכה רבתי (ילקו"ש תתרד) היתה כאלמנה ולא אלמנה ממש שנאמר כי לא אלמן ישראל מאלקיו אלא כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור וכן הוא בתענית (תענית כ, א) ובסנהדרין (סנהדרין קד, א), (ז) ואמנם אומרו ברגע קטון עזבתיך וברחמים גדולים אקבצך בשצף קצף וגומר הנה המפרשים פירשו רגע על הזמן המועט (ח) וכן בשצף קצף, ואם הדבר כן אין ראוי לפרשו על זמן הגלות כי רב הוא לא רגע קטן ולא שצף קצף וכמו שזכרתי בשאלות, אבל ראוי שיפורש בבוא עליהם צרה וצוקה בגלות מיד הקב"ה היה מרחם עליהם ומצילם מן הכליה על דרך ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם (ויקרא כו, מד), ועל אותו זמן מהצרות בגלות שהיה בלתי מתמיד ומועט עד בוא רחמי שמים אמר הנביא רגע קטן ושצף קצף, אבל הנכון אצלי הוא שרגע הוא מלשון רגע הים שהוא מלשון מנוחה ושצף קצף הוא כמו בחרי קצף וכן פירשו רש"י מדברי מנחם בן סרוק, יאמר הכתוב ברגע קטן רוצה לומר במנוחה קטנה עזבתי אותך בגלות כי שם נתמעטה מנוחתם לרוב צרותיהם, וכנגד זה ברחמים גדולים אקבצך וכן בשצף קצף בחרי אף הסתרתי פני שהיא שכינתי וג"כ הסתרתי פני הרגע שהיא המנוחה וההשקט ממך כי בהסתלק השכינה נסתלק המרגוע והמנוחה כולה, ויהיה א"כ אמרו הסתרתי מושך אחר עצמו ואחר עמו כאלו הרגע ממך הסתרתי ופני הסתרתי, וכנגד זה ובחסד עולם רחמתיך אמר גואלך ה' והותרה בזה השאלה הראשונה.

פסוק ט

ואמנם אומרו אחר זה כי מי נח זאת לי נמצא בספרים הקדומים חלוף במלה הזאת כי יש ספרים שהיא כתובה מלה אחת כימי וכן תרגמו יונתן וכן דרשוהו בפרק חלק (סנהדרין צט, א) מלשון ימים, ויש ספרים שהם שתי מלות כי מי שהוא מלשון מים, ויש לפרש שתי הנוסחאות כי אם יהיה כימי נח מגזרת יום יאמר הנביא בשם האל שכמו מה שקרה לישראל בחטאתיהם וגאולתם ותשועתם כן קרה לדור המבול שנתרבו על פני כל הארץ והשחית כל בשר את דרכו ונתן השם להם זמן לשוב בתשובה ולא שבו ונתחייבו כליה ונשארו מהם מעט מהרבה נח ובניו והם נעשו לגוי גדול ומאלה נפצה כל הארץ ונשבע ה' בזרוע קדשו שלא להביא עוד מבול לשחת כל בשר כן ישראל פרו ורבו ותמלא

הארץ אותם ומלאה הארץ חמס מפניהם ונתן השם להם מקום לשוב בתשובה ולא שבו עדין, ומפני זה שבלת מים שטפתם זרם מים רבים שהוא הגלות האמנם ישארו מהם אחד מעיר ושנים ממשפחה כאותם שניצולו בתיבה והם יהיו לראש פנה וירבו ויעצמו בארץ וישבע השם שלא להביא עוד עליהם גלות והוא אמרו כימי נח זאת לי רוצה לומר בת ירושלם היתה לפני כמו אותם שהיו בימי נח בכל ענייניהם הטובים והרעים וכמו שלאותם המועטים שניצולו מהמבול נשבעתי מעבור מי נח על הארץ והשבועה היא הברית שכרת ע"ז כן נשבעתי מקצוף עליך ומגעור בך, ואם נפרש כימי נח מלשון מים יאמר הכתוב כי כמו אותה השבועה וברית שנשבעתי לנח על ענין המים כן נשבעתי לישראל על ענין הגלות ולכן קראם מי נח לפי שגזר הקב"ה על גאון המים בזכות נח עד פה תבוא ולא תוסיף ופה תשית בגאון גליך (איוב לח, יא), וחזר שבועתו אליהם שלא יבאו עוד בגלות באומרו (י) כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה רוצה לומר אלו ההרים החזקים והקשים בטבעם כבר יפול בהם אפשרות ההפסד עם כל קשיים אבל חסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט שא"א שלא תתקיים, ובבראשית רבה כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה (ישעיה נד, י) ר' יהודה בר חנן בשם רבי ברכיה אם ראית זכות אבות שמטה וזכות אבות שנתמטטה לך הדבק בגמילות חסדים הלא הוא דכתיב כי ההרים ימושו אלו האבות והגבעות תמוטינה אלו האמהות וחסדי מאתך לא ימוש. ע"כ. ואפשר לפרש כפי דרכם שאחרי הגאולה לא יצטרכו לזכות האבות והאמהות כי אם מפאת עצמם יזכו לדבקות האלקי ולשמירת השגחתו וזהו אומרו וחסדי מאתך לא ימוש רוצה לומר מאתך מלבד זכות האבות.

פסוק יא

עניה סוערה וכו' עד הוי כל צמא לכו למים: הכתובים האלה אפשר לפרשם באחד מב' פנים. הא', שהמה קשורים למעלה רוצה לומר אחרי שהדבר כן שנשבעתי מקצף עליך ומגער בך עוד כל ימי הארץ את עניה סוערה בצרות וצער הגלות ושבגלות לא נוחמה דעי נא וראי שתהיה מעלתך אחר גאולתך כל כך שאפילו אבניך יהיו מיושבות על נופך שיהיה לך במקום סיד וכן אשים יסודך ספירים (יב) ושמתי כדכוד שמשותיך רוצה לומר החלונות שהשמש נכנס בהם שדרך בני אדם לעשותם מזכוכית צבועה אני אעשה אותם מכדכוד שהיא אבן זכה ובהירה, וכן שעריך יהיו מאבני אקדח שהיא אבן מזהירה כאש הקודחת, וכל גבולך יהיה לאבני חפץ, וכל זה משל לרוב הגדולה והעושר והכבוד (יג) עוד יעדם בטובות הנפשיות באומרו וכל בניך למודי ה' רוצה לומר שלא יצטרכו למלמד וכמאמר הנביא ירמיהו (ירמיה לא, לז) ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את

אחיו לאמר דעו את ה' כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם, וזכר א"כ שלימותם בארץ ראשונה, בעושר וכבוד. שנית, בחכמה שתמלא הארץ דעה את ה'. שלישית, שירבה השלום ביניהם וזהו ורב שלום בניך כי השלום נמשך מהחכמה והידיעה כמו שפירשתי למעלה.

פסוק יד

ובזה הדרך בצדקה תכונני רוצה לומר בטוב מעשיך וצדקתם תכונני ותתרחקי מעושר עושקים כי לא תיראי מהם כלל ולא תפחדי ממחתה ומגלות אחר לפי שלא יקרב אליך. ואפשר לפרש רחקי מעושק שהוא צווי שלא תשתדל ללכת לעשוק העמים כמנהג השלטונים כל אחד בעבדי' וכדי לאסוף לו ממון לצרכיו ולכן אמר כי לא תיראי רוצה לומר לא תיראי מבוא לדלות ולא תצטרכי לעשוק בני אדם מפני זה, (טו) ואמר הן גור יגור אפס מאותי מלשון אסיפה ונאמר כפי המפרשים על גוג ומגוג שיאספו על בני ישראל אבל לא יהיה במצות השם וזהו אפס מאותי, וכפי דרכם נראה לי לפרשו מלשון יראה כמו גורו לכם מפני חרב (איוב יט, ל) מגור מסביב (ירמיה כ, ג), ועינינו כי לפי שהבטיחו שלא יהיה עשוק וגזול ולא יבוא עוד לגלות כמ"ש רחקי מעושק וממחתה כי לא תקרב אליך אמר האם תחשוב שגור יגור כלומר שאסוף יאספו עמים עליך אם לא מפאת השגחתי באמת זה בלתי אפשר כ"א סנחריב מלך אשור אסף עמים להלחם עליך לא כ"א מאותי שנאמר הוי אשור שבט אפי (ישעיה י, ה), וכן נבוכדנצר ושאר המחריבים כולם היו כלי מפצו של הקב"ה ולכן אמר בלשון תימה הן גור יגור אפס מאותי כלומר האם אסוף יאספו העמים להלחם עליך מבלתי רצוני זה לא יהיה ואם יהיה יפלו בידך והוא אומרו מי גר אתך עליך יפול רוצה לומר מי שיאסוף עמים לבוא עליך בשעתו הוא יפול מגדולתו כמו שנפל סנחריב בבואו על ירושלם, (טז) לפי שאנכי בראתי חרש נופח באש פחם ומוציא כלי למעשהו ואנכי בראתי משחית לחבל רוצה לומר אני בראתי החרש לעשות כלי זיין ובראתי המשחית לחבל שכולם הם שלוחי ההשגחה (יז) אבל לך לא יוכלו לחבל וזהו כל כלי יוצר עליך לא יצלח וגומר.

ורש"י פירש גם כן הן גור יגור מלשון מגור ויראה רוצה לומר את אל תיראי כי אין ראוי ליירא ולפחד כי אם לנבדל ונפרד ממני וזהו אפס מאותי רוצה לומר הן אמת שגור יגור ויפחד מי שהוא אפס מאותי רוצה לומר נעדר מהשגחתי, ואמנם מאותם האומות מי גר אתך רוצה לומר שבגלות היה גר ונאסף אתך ומתחבר אליך בצרותיך עליך יפול ועמך ישב בגאולתך, ומפני שייעד כזה כנגד כל האומות לכן אמר אח"כ הוי כל צמא לכו למים שישתדלו ללמוד דרכי התורה האלהית באומרו לכו ונעלה אל הר ה' ויורנו מדרכיו,

ואשר אין לו כסף לא יחוש כי אין צורך כי בחנם יתנו לו יין וחלב ונמשלה התורה ליין לפי שהוא משמח הלב שהיין ישמח לבב אנוש (תהלים קד, טו) וכן פקודי ה' ישרים משמחי לב (שם יט, יא), וחלב כמו שהחלב קיום היונק וגדולו כן הנשמה קיום התורה וגדולה, ואמר אכילה על היין והחלב כי הם כמאכל ומשקה לגוף ואומרו ואכלו טוב הוא התורה שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו (משלי ד, ב) וחסדי דוד הנאמנים הוא המשיח שנקרא דוד שנאמר דוד עבדי נשיא להם לעולם (יחזקאל לז, כה), ונאמנים פירוי קיימים כמו במקום נאמן והן עד לאמים מזהיר ומעיד בכם זהו הדרך הראשונה כפי המפרשים והלצתי בעדם בפי' הכתובים ויישובם, ועכ"ז אינו נכון בעיני כפי פשוטם.

והדרך הב' הוא שהנביא תאר אותה בג' תארים:

עניה, שהוא מגזרת עם עני ודל. וסוערה, שמרוב הצרות היא תמיד בסער כמו שאמר הנה סערת ה' יוצאה (ירמיה כג, יט). ותאר שלישי, הוא לא נוחמה כי בהיותה בגלות אין לה נחמה וכמו שאמר במגלת קינות (איכה א, ב) אין לה מנחם מכל אוהביה כל רעיה בגדו בה היו לה לאויבים, וכנגד שלשה התארים הרעים האלה יעדה בג' יעודים טובים. כי כנגד העניות והדלות שקראה עניה אמר הנה אנכי מרביץ בפוך אבניך וגומר ושמתי כדכוד וגומר רוצה לומר שהבית נבזה מחמרו שהוא הסיד ומהאבנים לפי שהסיד הוא הטיט ששמים ונטבעים בו האבנים ומהאבנים מהם שישימו ביסודות הבית שהם אבנים גדולות ואינם כ"כ משובחות ומהם שישימו בחלונות ובשערים והם האבנים היותר משובחות וטובות ובכתלים שהם גבולי הבית ישימו משאר האבנים שאינם כ"כ משובחות, ולכן אמר הנה אנכי מרביץ בפוך אבניך שהפוך יהיה לך במקום סיד והוא הכחול השחור שישימו על העינים כמו שאמר (מלכים ב' ט, ל) ותשם בפוך עיניה כי תקרעי בפוך עיניך, ואחר שדיבר מהפוך שיהיה במדרגת הסיד דיבר מהאבנים, וראשונה מהאבנים אשר ישימו ביסודות שהן היותר פחותות ועליהן אמר ויסדתיך בספירים ואמנם בחלונות שיבא בהם השמש אשר נקרא שמשותיך אמר שישים כדכוד והוא האבן האדומה הנקראת רובינו והיא אבן יקרה יותר מן הספיר והשערים גם כן שהם לכבוד ולתפארת ישים באבני אקדח שהוא אבן יותר יקרה מכדכוד והוא הנקרא בלשונם קרבונקל"י שהיא מאירה בלילה כמו גחלי אש. ולכן קראה אבני אקדח, ואמנם כל גבולך שהוא שאר כותלי הבית לא יהיו מאבנים כ"כ יקרות כמו כדכד ואבני אקדח אבל יהיו מאבני חפץ שהם שאר אבנים טובות ומרגליות, וכל זה הוא משל לרוב עושרה תחת היותה בגלות עניה, ואולי שגם זה לפי פשוטו יתקיים בבנין ב"ה העתיד לבוא

שיבאו בני המזרח אשר שם האבנים הטובות ויביאו מהם רבות לבנין בית ה' וכן אמרו חכמים ז"ל בב"ר עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות שער המזרחי של בית המקדש הוא ושני פשפשין אבן אחת של מרגלית, והאשימו הרבה למי שלא האמין בזה, ובפסיקתא א"ר בנימין בן לוי עתידין תחומי ירושלם להיות מלאים אבנים טובות ומרגליות.

עוד השיב על מה שאמר סוערה ויעדה שתשב בזמן ההוא בהשקט ולא ישופנה עוד השם בסערה ועל זה אמר וכל בניך למודי ה' ובסבת זה יהיה רב שלום בניך כי מהחכמה ופעל השכל ימשך השלום, ואמר גם כן על זה בצדקה תכונני רוצה לומר תהיי במכון ובהשקט שהוא הפך הסערה, וכנגד מ"ש לא נוחמה שהיה כן מפאת הגלות והנוגשים אצים עליהם כל היום אמר רחקי מעושק כי לא תיראי רוצה לומר את תהיי מרוחקת מעושק ומגזל ומכל מיני מחתה כי לא תיראי שיקרבו עוד אליך, ואמנם אמרו הן גור יגור ראוי לפרשו מלשון גר שהוא הנחתו הראשונה וכן כתב אבן כספי בשרשיו שגור הוא המתנועע בטלטול בלי נחת ולכן נקרא הגר גר מפני טלטולו והוא כנגד התושב היושב לבטח, ונקרא האריה הקטן גור לתנועתו הקלה יותר מהאריה הזקן, ומפני שהגר בארץ לא לו הוא מפחד תמיד לכן הושאל זה השם לפחד מגור מסביב מגורת רשע תבואנו, אך אמנם ההנחה הראשונה שהיא העיקר שממנו יצאו הענפים ההם כולם היא מלשון טלטול וגרות כמו ימי שני מגורי (בראשית מז, ט), ואהבתם את הגר (דברים י, יט), ומגרת ביתה, ואבני גיר מנופצות. הם האבנים הפחותות המושלכות בכל צד, ועל זה הדרך נאמר כאן הן גור יגור אפס מאותי רוצה לומר את בצדקה תכונני ורב שלום בניך אמנם גור יגור בגרות בגלות וטלטול מי שיהיה שהוא אפס מאותי כלומר מי שהיה נעדר ונפרד ומרוחק ממני, ולפי שאין מקבלין גרים לימות המשיח כמו שאמרו חכמים ז"ל (יבמות כד, ב) לכן אמר כאן מי גר אתך עליך יפול כלומר אותם חסידי אומות העולם שגרו ונטלטלו עמך ובכל צרתך בגלות היה להם צר עליך יפול רוצה לומר עמך ובקרבך ישב והוא מלשון על פני כל אחיו נפל (בראשית כה, יח) וכן פירשוהו חכמים ז"ל ביבמות פ' כיצד (יבמות כד, ב), והבטיחם שלא תפחד מאומות העולם שלא יבאו להשחיתה ברשעתם באומרו הנה אנכי בראתי חרש וגומר ואנכי בראתי משחית לחבל רוצה לומר ועכ"ז לא יחבלו אותך כי כל כלי יוצר עליך לא יצלח וגומר לפי שזאת נחלת עבדי ה' וצדקתם וזו היא תכלית הנחמה, והנה אמר כל כלי יוצר עליך לא יצלח וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיעי לפי שהאומות היום הזה בחלוף דתיהם מהם יכריחו דתם לא מויכוח שלא יחפצו בטענות אבל יאמרו שמי שיסתור דתם יהרגוהו וזה ענין אומת ישמעאל ומהם יעשו להכרחתה ויכוחים וטענות והיקשים עיוניים, וזה ענין חכמי

אדום שנתיסדו בחכמת הדבור, לכן אמר הנביא כנגד שניהם כל כלי יוצר עליך לא יצלח בדרך מלחמה כמשפט בני ישמעאל וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיעי בדרך הויכוח במשפט בני אדום לפי שזאת נחלת עבדי השם וצדקתם שלא יזיקם דבר ולא בחיל ולא בכח ולא בטענות הלציות כוזבות:

פרק נה

פסוק א

הוי כל צמא לכו למים עד סוף הנבואה אמיתת הענין בכתובים האלה הוא שהנביא עשה בישראל מדרגות כי מהם יהיו צמאים גם רעבים לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דבר ה' וכמאמר המשורר (תהלים מה, ג) צמאה נפשי לאלקים לאל חי, ואליהם היתה הקריאה ראשונה הוי כל צמא לכו למים שהיא התורה והשפע אשר יבא בזמן ההוא בירושלם כמו שאמר הנביא זכריה (זכריה יד, ח) והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלם חצים אל הים הקדמוני וחצים אל הים האחרון בקיץ ובחורף יהיה שהוא גם כן רמז אל השפע התורני שיצא השם לכל הארץ כמו שאמר כי מציון תצא תורה (ישעיה ב, ג) וע"ז אמר לכו למים, עוד שער מדרגה אחרת מהאנשים שאין להם צמא ותאווה ותשוקה רבה והם עמי הארץ שאין בהם עיון, וכבר ידעת שמלת כסף הנחתה הראשונה היא הכוסף והתאוה ומפני שמתכת הכסף יכספוהו הכל לכן מפני הכוסף נקרא כסף, והנה העיון המחקרי יתואר בכסף לפי שבני אדם כוספים אותו עד שמפני זה קראו לחכמה העיונית פילוסופיא והמעיין פילוסוף שפירושו חשק חכמה או חושק החכמה, ולכן אמר הנביא כאן כנגד האנשים שאין בהם ידיעה ולא חכמה ולא כוסף אליה ואשר אין לו כסף לכו שברו ואכולו רוצה לומר אע"פ שאתם חסרים מכל ידיעה ולא כוספים אליה לכו ללמוד ולהטריח עצמיכם בלמוד התורה ואז תאכלו ותהנו ממנה וכמו שאמרו יגעת ולא מצאת אל תאמן (מגילה ו, ב), ומלת שברו היא כפשוטה מלשון שבירת הגוף ויגיעתו וכמו שדרשו חכמי' ז"ל (במדבר יט, יד) זאת התורה אדם כי ימות באהל (שבת פג, ב) אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה שהוא רמז שיטריח גופו וישברהו ולכן נקראת תושיה שמתשת כחו של אדם, האמנם חזר לומר ולכו שברו להגיד שהיגע בתורה לא לבד יזכה לדעת פירוש המצות המעשיות שתאר בשם אכיל' כמו שאמר לכו שברו ואכולו אבל גם יזכה לדעות האמתיות והאמונות העליונות ואותם תאר ביין וחלב באומרו שנית ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב כי המצות המעשיות כינה בשם אכילה והאמונות בשם משתה היותר שלם שאפשר.

ואמנם למה נמשלה התורה למים ולשאר הדברים שזכר הנביא הנה במסכת תעניות (תענית ז, א) אמרו, ר' חנינא בר אידי אמר למה נמשלו דברי תורה למים לומר לך מה המים מניחים מקום גבוה ויורדים למקום נמוך אף דברי תורה מניחים מי שדעתו גסה עליו והולכים אצל מי שדעתו שפלה, אמר רבי אושעיה למה נמשלו דברי תורה לשלשה משקין הללו מים ויין וחלב לומר לך מה שלשה משקין הללו נפסלין בהיסח הדעת אף דברי תורה אין משתכחין אלא בהיסח הדעת, דבר אחר מה שלשה משקין הללו אין מתקיימין אלא בפחות שבכלים אף דברי תורה אין מתקיימין במי שדעתו שפלה עליו. עד כאן. ובספרי דרשו באופן אחר אמרו שם נמשלו דברי תורה למים שנאמר שתה מים מבורך מה מים חיים לעולם אף דברי תורה חיים לעולם שנאמר כי חיים הם למוצאיהם, מה מים מעלין את האדם מטומאה לטהרה אף דברי תורה כן אמרות ה' אמרות טהורות, מה מים משיבין את נפשו של אדם אף דברי תורה תורת ה' תמימה משיבת נפש, מה מים חנם לעולם אף דברי תורה הוי כל צמא לכו למים, כי טובים דודיך מיין מה יין משמח את הלב אף דברי תורה משמחים את הלב שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב, ומה יין אי אתה טועם טעם בתחילתו וכל זמן שהוא מתיישן בקנקן הוא משתבח כך דברי תורה כל זמן שמתישנין בגוף משתבחין שנאמר בישישים חכמה, מה מים אי אפשר להתקיים לא בכלי כסף ולא בכלי זהב אלא בכלי חרס כך תלמיד חכם כן. ע"כ. ובפסיקתא רבתי אמרו בענין המים מה המים נתנין מלמעלה אף דברי תורה נתנין מלמעלה שנאמר מן השמים דברתי עמכם, מה מים מכסין ערותו של ים כמים לים מכסים כן דברי תורה על כל פשעים תכסה אהבה. עד כאן. ובשוחר טוב אמרו מה המים יורדין טיפין טיפין ונעשין נחלים כן דברי תורה שתי הלכות היום ושתי הלכות למחר עד שנעשה כמעין נובע, מה מים מגדלים את הצמחים כך דברי תורה מגדלין כל מי שעמל בהם שנאמר בי מלכים ימלוכו, מה מים אין הגדול מתבייש לומר לקטן השקני מים אף דברי תורה אין הגדול מתבייש לומר לקטן למדני פרק אחד או הלכה אחת. ע"כ. ואתה רואה כמה מהחכמה ויופי המליצה יש בדברי החכמים האלה ז"ל, אבל משום ישמע אדם ויוסף לקח אענה אף אני חלקי עוד, הנה שתיית המים לאדם יש בה שתי תועלות הכרחיות האחת לכבות התלהבות החום שבגוף עד שפעמים רבות שתיית המים הקרים תרפא הקדחת האדומית, והתועלת השני שהמזון לאצטומכא כשיעשה ממנו הבימוס הוא עב בעבות וגסות המזונות עד שמפני זה היה בלתי אפשר שיעבור בשיריינים מפני עוביו אם לא ידקדקוהו המים כי בהתערבם עמו יעשה המזון דק ורקיק ויעבירוהו השיריינים, ודמיון שתי התועלות האלה תמצא בענין תורתינו האלקית כי

בהתלהב עיון המחשבות והחקירות השכליות והספיקות המתחייבות מהם תשקיטהו התורה האלקית באמונותיה ולמוד דעותיה על צד הקבלה וכמו שאמר אדון הנביאים וידעת היום והשבות אל לבבך (דברים ד, מ) כי בידיעת התורה יתישב הלב ויתבטלו ספיקותיו, גם הדעות האלקיות שהם כפי אמיתתם קשים לצייר ולהשיג ענינם כפי העיון הנה התורה האלקית תעביר אותם במעברים הצרים רוצה לומר שתלמד אותנו הדעות האמתיות באופן מקובל שנוכל לדעתם ולציירם דומה למה שיעבירו המים את המזון בשיריינים והמעברים הצרים, ואלו הן שתי תועלות הכרחיות דומות לענין המים בטבעם, ואמנם היין ימצאו ג"כ בו דמויים לדעות האלקיות, ראשונה. בשהוא מזון מיוחד אל הלב עד שצוו חכמי הרפואה לתתו למתעלפים לפי שיעבור אל הלב מבלי עמל כן הדעות האלקיות הם מזון לביי מיוחד ללב האדם ונפשו ומי שתקצר נפשו ויתעלף לקוצר השגתו הנה החכמים והידיעה שילמדוהו תחלימהו ותחייהו כמו שאמר והחכמה תחיה בעליה (קהלת ז, יב). ודמוי שני, שהיין הוא בטבעו משמח את האדם וכמאמר המשורר (תהלים קד, טו) ויין ישמח לבב אנוש, כן הדעות הנפשיות משמחים לב האדם וכמו שאמר הפלוסוף שהעדון והערבות משיג ממשיגי ההשגה ולכן היו פקודי השם ישרים משמחי לב. ודמוי שלישי, לפי שהיין כאשר יעבור אדם גבולו ישתכר וכמו שאמר וכגבר עברו יין (ירמיה כג, ט) ולכן ראוי לשתותו באופן ממוצע וממוזג במים כן בדעות אומר במופלא ממך אל תדרוש כי יש לשכל האנושי גבול לא יעבור ממנו ומזיגת הדעות היא במים שהיא התורה האלקית, ואמנם החלב יש לו דמוי גדול עם האמונות אם מפני שהוא יוצא משדי המינקת כמו שהאמונות האמתיות יצאו מהקדוש ברוך הוא שהוא המניק המגדל והשומר את עמו, ואם מפאת לובן החלב שהוא מורה על הפשיטות והנקיות כי כאשר הדבר הפך לבן טהור הוא כן האמונות האמתיות הם כמו החלב הטהור הנקי שלא יתערב בו שום טומאה ודבר נמאס וכוזב, ואם מפני שכמו שמהחלב תעשה הגבינה ואיננה כי אם חלב נקפה ככה המצות המעשיות הן תולדות מהאמוניות אם לא שהאמוניות הן רוחניות והמעשיות הן מוגשמות.

פסוק ב

ואמר למה תשקלו כסף בלא לחם והמשיל במאמר הזה התורה ללחם מפאת דמויים אחרים. ראשון, שהלחם הסבה הפועלת בו היא מאת ה' מן השמים והסבה המקבלת היא הארץ וכמו שאמר כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמה לא ישוב כי אם הרוה את הארץ והולידה והצמיחה (ישעיה נה, י) וגומר, וכן התורה סבתה הפועלת הוא השם יתברך והמקבלת היא בני אדם עם היותם חמריים בהיותם מוכנים אליו. ושני,

שהלחם מבין שאר המאכלים הוא סועד לבו של אדם והוא יסוד מזונותיו וחייו וכמו שאמר ולחם לבב אנוש יסעד (תהלים קד, טו) כן התורה היא מעמדת האדם ומקיימת ומסעדת אותו וכמו שאמר אדון הנביאים שימו לבבכם לכל הדברים אשר אנכי מעיד בכם היום וגומר כי לא דבר רק הוא מכם כי היא חייכם (דברים לב, מז) וגומר. ושלישי, שהלחם הוא מזון משותף לשאר המזונות כמו הבשר והדגים והפירות שרוב אכילתם הוא בהתחברות הלחם כן שאר החכמות מבלתי התורה לא יאכלו כראוי ובהתחברם עמה והיה מאכלם משובח, וכמה תמצא מדמויים אחרים בענין הזה כשתפליג בו העיון, ומפאת הבחינות והדמויים האלה המשיל התורה למים וללחם והדעות ליין והאמונות התוריות לחלב כמו שזכרתי, ולכן באומרו למה תשקלו כסף בלא לחם דיבר כנגד כת שלישית מהאנשים שהם עיוניים והוגיעו עצמם בחכמות נכריות וכנגדם אמר למה תשקלו כסף והיא חקירה פלוסופית שהיא כולה בשקול הדעת למה תתיגעו בשקול ההוא כיון שאין בו הזנה אמתית לנפש כמו התורה שהיא לחם מן השמים ומזון אלקי, ועוד שהעמל והיגיעה שאתם עמלים ויגעים בעיון ובחקירה ההיא אינה לשבעה כי הנפש לא תמלא ולא תסתפק בה אבל תמיד ישארו ממנה ספיקות, ולכן הפלוסופים האחרונים סתרו דברי הראשונים ובטלו דעותיהם לפי שאין בעיון המחקרי שבעה כמו שיש בדברי הנבואה שלא ישאר מהם לנביא ולא לבאים אחריו פקפוק ולא ספק ולכן אמר ויגיעכם בלא לשבעה, וכיון שהדבר כן שמעו שמוע אלי ואכלו טוב רוצה לומר המאכל הטוב שהוא מעשה המצות ותתענג בדשן נפשכם במשקה הדעות והאמונות, ומה טוב אומרו ותתענג כי כמו שזכרתי העדון והערבות משיג ממשיגי ההשגה, ואמר הנביא זה העונג כנגד היין והחלב שזכר, וביאר עוד שמלבד כל השלמות ההוא שיזכו אליו בעולם הזה עוד יזכו לאחר המות לחיים נצחיים בעולם הנשמות ועל זה אמר עוד הטו אזניכם ולכו אלי שמעו ותחי נפשכם שהוא חיי הנפש, ולפי שאמר זה על האמונות לכן המשיך אליו ואכרתה לכם ברית עולם חסדי דוד הנאמנים ואמר ברית עולם על החיים הנפשיים אשר זכר שהוא ברית עולמים בל תמוט ועל האמונות האלהיות אמר חסדי דוד הנאמנים כי כן אמר המשורר חסדי ה' עולם אשירה לדוד ודוד אודיע אמונתך בפי (תהלים פט, ב), (ד) ונתן טעם למה ייחס אותם לדוד באומרו הן עד לאומים נתתיו נגיד ומצוה לאמים ועד הוא מלשון עדי שהיה דוד עדי לכל הגוים נגיד ומצוה אותם בדבריו ותהלותיו לשיתנהגו בדרך ה' (ה) וחתם הדברים באומרו כנגד האומה הן גוי לא תדע תקרא וגוי לא ידעוך אליך ירוצו רוצה לומר שהגוים אשר לא ידעום מעולם יבואו אל

ישראל ללמוד תורה כאלו הוא קורא אותם, וזהו למען ה' אלקיך ולקדוש ישראל כי פארך. הנה התבארה הנבואה הזאת והותרה בפירוש הפ' הזאת חמשת השאלות האחרונות.

פסוק ו

הנבואה שלשים ושנים תחלתה דרשו ה' בהמצאו וכו' עד קומי אורי ויש בה שמנה פרשיות: האחד, דרשו ה' בהמצאו: השנית, כי כה אמר ה' לסריסים: השלישי', ובני הנכר הנלוים על ה': הרביעית, צופיו עורים: החמישי', ואת' קרבו הנה: השישי', כי כה אמר רם ונשא: השביעית, קרא בגרון: השמינית, הן לא קצרה: וראיתי לשאול בה ששת השאלות.

השאלה הראשונה היא הקושיא שהקשה מנשה הרשע על ישעיהו זקנו אבי אמו כמו שזכרו חכמים במסכת יבמות סוף פרק החולץ (יבמות מט, ב) שאמר לו משה רבך אמר כה' אלקינו בכל קראנו אליו (דברים ד, ז) ואתה אמרת קראוהו בהיותו קרוב (ישעיה נה, ו), ועם היות שחכמים ז"ל התירו הספק הזה כפי דרכיהם בפרשם בכתוב תנאי שלא נזכר בו כמו שאבאר ראוי שנאמר בהיתרו על דרך הפשט.

השאלה השנית באומרו כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים וגומר, כי מן השמים ושמה לא ישוב כי אם הרוה את הארץ מורה שאחרי שירוה את הארץ ישוב הגשם והשלג אל השמים ואינו כן.

השאלה השלישית באומרו אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה שומר שבת מחללו, וזה כי אם היתה גאולה תלויה בתשובה ובמעשים טובים הנה הם יכללו המצות כולם ולמה אם כן תלה ענינה בשמירת השבת שהיא מצוה מיוחדת עד שאמר אחר זה בענין הסריסים אשר ישמרו את שבתותי ובבן הנכר אמר כל שומר שבת מחללו ואמר אחר כך אם תשיב משבת רגלך, וראוי שנדע למה זכר הנביא מצות השבת בייחוד משאר המצוות.

השאלה הרביעית במה שזכר הנביא ואל יאמר בן הנכר ואל יאמר הסריס, וזה כי ראוי שנדע למה חשש לדברי הסריס ובן הנכר מבין שאר מדרגות העם ולמה יאמר בן הנכר הבדל יבדילני השם ולמה יאמר הסריס הן אני עץ יבש ולא יאמר גם כן הבדל יבדילני אחרי שאין לו זרע של קיימא ומה הבדל גדול מזה.

השאלה החמישית באומרו בשכר הסריסים ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם טוב מבנים ומבנות שם עולם אתן לו אשר לא יכרת, ומהו היד והשם שיהיה לסריסים בבית המקדש ובחומות ירושלם אשר לא יכרת כי השם המתמיד והנצחי בבית ה' לא יפול כי אם במלך ירא את ה' ומצליח במלכותו או בנביא מפני נפלאותיו אשר יעשה או בכהן הגדול כשיהיה קדוש ה', אבל לשאר בני העם הסריסים מהו השם שיהיה להם בבית

ה' שיהיה טוב להם מבנים ומבנות ושלא יכרת, וגם יקשה בשכר שזכר לבן הנכר למה לא אמר שיהיה לו חלק ונחלה בארץ כבני ישראל כמו שפירשו יחזקאל כי הגוים תהיה להם נחלה בארץ ישראל לימות המשיח והם על זה באמת יראה שהיו מתרעמים באמרם הבדל יבדילני ה' מעל עמו ואיך לא ישיבם על זה.

השאלה הששית באומרו כל חיתו שדי אתיו לאכול כל חית ביער, ובא הכתוב הזה אחרי יעוד בני הנכר ופירושו בעצמו זר מאד וגם הוא בזולת מקומו לפי שאמרו כל חיתו השדה אתיו לאכול כל חיתו ביער הרי הוא כאילו אמר שהחיה תבא לאכול עצמה כי מה הבדל יש בין חית השדה לחית היער, ואם היה פירושו כדברי המפרשים שכל חית הארץ יבאו לאכול כל הפגרים אשר במחנה גוג ומגוג כמ"ש בנבואת יחזקאל (יחזקאל לט, יח) אמור לצפור כל כנף ולכל חית הארץ הקבצו ובאו האספו מסביב על זבחי אשר אני זובח לכם הנה יהיה הכתוב הזה בזולת מקומו כי לא נזכר בפרשה הזאת דבר ממלחמת גוג ומגוג, אם לא שיפרשו עוד אקבץ עליו לנקבציו שיקבץ עליהם גוג ומגוג כמו שפירש הרי"ק והוא פירוש זר לא יסבלהו הכתוב, והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות כולם.

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא לבאר שגאולת ישראל ותשועת השם תתקרב לבא אם יעשו ישראל תשובה וייטיבו דרכיהם לפי שהיא תהיה על כל פנים ויש לה עת קצוב ומוגבל האמנם מתוך התשובה ימהר ויחיש אותה הקב"ה, ושלכן ראוי לכל בני ישראל שישמרו משפט ויעשו צדקה וישמרו את השבת כדי שימהרו את הגאולה ושלא ימנע מתשוקת ביאת הגאולה לא בן הנכר ולא הסריס כי בכולם יהיה בה שכר עליון, והתרעם הנביא שעם היות הדבר כן שהתשובה והמעשים טובים ממהרים את הגאולה העתידה לבא הנה ישראל יהיו רעים וחטאים להשם ולא יחפצו בה לא גדוליהם ופרנסיהם ונביאי השקר הצופים להם כזבים שהם אלמים ושותקים מלהוכיחם ובעבורם היו נאספים ומתים הצדיקים שבהם היו מגינים עליהם ולא שאר העם שהיו עובדי עבודה זרה בכל מקום, ולא כן היה נביא השם וכל איש חוסה בו שהיה מוכיח את העם ואומר סולו סולו ומבאר שכר הצדיקים ועונש הרשעים, ומפני שהיו בישראל אנשים מזוייפים שהיו מראים עצמם צדיקים ובתוכם ישימו ארבם לכן צוה השם לנביא שיוכיחם על זה ויודיעם שאין הדבר תלוי בצום כי אם בשלמות המעשים ובצדקה ושאם יעשו אותה כראוי יתענגו על ה' ויקבלו ממנו שכר נמרץ, כי הנה לא קצרה ידו מהושיע ואינו מבלתי משגיח בעינינם אבל עונותיהם היו מבדילים ביניהם ובין אלקיהם ולא רחקה מהם ישועה, והודיע עם זה שלא יהיה גלותם עם היותם ברשעתם מתמיד ונצחי כי הנה

יגיע הדבר לזמן ידוע ומוגבל הלא הוא כמוס עמו יתברך שתהיה האמת נעדרת בעולם וישתלל, ויעדם מי שהוא סר מרע וירא השם וירע בעיניו ובראותו כי אין איש מפגיע ומתפלל אליו ולא שב בתשובה תושיע לו זרועו וצדקתו תסמכהו וילבש צדקה כשריון וכובע ישועה בראשו וילבש בגדי נקם לצריו ולאויביו ואז ובא לציון גואל, וכמו שיתבאר כל זה באר היטב בפירוש הכתובים.

דרשו ה' בהמצאו וכו' עד אשרי אנוש יעשה זאת. כבר ביארו בפרק החולץ כמו שנזכר בשאלות שמנשה הרשע הקשה לישעיהו ממה שאמר דרשו השם בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב לפי שהוא היה סותר למאמר אדון הנביאים ומי גוי גדול אשר לו אלקים קרובים אליו כהשם אלקינו בכל קראנו אליו, ואין ספק שהביאו אל זה לפי שמצא שהבי"ת בלשוננו הקדוש תורה על הזמן כמו בהכרת רשעים תראה (תהלים לז, לד), בהנחל עליון גוים (דברים לב, ח), במוצאכם אותו (בראשית לב, כא), וכאלה רבים, ולכן הבין מדברי ישעיהו שאמר בהמצאו ובהיותו קרוב בזמן שיהיה הוא יתברך נמצא וקרוב אליכם ולכן נתחייבה לו הסתירה מדברי אדוננו משה שאמר בכל קראנו אליו שמורה מבכל זמן שנקראהו יהיה קרוב, וגם חכמים ז"ל קבלו גם כן שתהיה שמוש הבי"ת הזאת מהזמן ואמרו כאן ביחיד כאן בצבור, ובספרי אמרו כתוב אחד אומר (ישעיה נה, ו) דרשו השם בהמצאו וכתוב אחד אומר (יחזקאל כ, ג) חי אני אם אדרש לכם כאן קודם גזר דין כאן לאחר גזר דין. אמנם בפסיקתא הרכיבו שתי הדרשות ואמרו דרשו ה' בהמצאו אמר רב שמואל בר איניא משמיא דרב מנין לגזר דין של צבור שאף על פי שנחתם שמתקרע שנאמר כה' אלקינו בכל קראינו אליו והא כתיב דרשו ה' בהמצאו התם ביחיד, ופירשו שם ויחיד אימתי אמר רב נחמן אמר רב אדא בר אבוה אלו עשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים. הנה השלמים האלה כולם קבלו שיהיה שמוש בי"ת בהמצאו ובי"ת בהיותו קרוב בי"ת הזמן, אבל בירושלמי בפרק אין עומדין (ברכות פ"ה ה"א) אמרו ר' ירמיה בשם ר' אבהו אמר דרשו ה' בהמצאו היכן הוא מצוי בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, קראוהו בהיותו קרוב היכן הוא קרוב בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. ויראה מזה שעשו שמוש הבי"ת שיהיה בי"ת המקום כמו ותשם בסוף (שמות ב, ג), כי היום יקדש בכלי בפאת מטה ובדמשק ערש (עמוס ג, יב), ועם היות דבריהם ז"ל טובים ונכוחים הנה עוד נוכל לפרש הכתוב כפי פשוטו בדרכים ובשמושים אחרים, כי אף שתהיה בי"ת בהמצאו ובהיותו קרוב בי"ת הזמן היתה כוונת הנביא שידרשו את ה' ויקראוהו בהיות שכינתו בבית המקדש נמצאת וקרובה אליהם עד שלא יסתיר פניו מהם ויסתלק שכינתו מביניהם כמו שאמר משה רבינו עליו השלום והסתרתי פני מהם

(דברים לא, יז), ובדרך הזה לא נשאר מקום סתירה מדברי ישעיהו לדברי משה, ועוד אומר כי כבר זכרו המקדקדים שהבי"ת תשמש גם כן מקום בעבור כמו ויעבוד ישראל באשה, (הושע יב, יג), התשחית בחמשה (בראשית יח, כח), נחש ינחש בו (בראשית מד, ה), בלחץ אויב (תהלים מב, יב), שמחתי באומרים לי (תהלים קכב, א), נושע ברב חיל (תהלים לג, טז), בצדקתו אשר עשה יחיה (יחזקאל יח, כב), ויהיה פירוש הכתוב אם כן כי לפי שזכר למעלה ייעוד הגאולה העתידה כמו שאמר הן גוי לא תדע תקרא וגומר רוצה לומר דרשו השם בעבור שיהיה נמצא אליכם קראוהו בעבור שיהיה קרוב אליכם כמו שאמר משה אשר לו אלקים קרובים אליו כה' אלקינו בכל קראינו אליו, ודוד אמר קרוב ה' לכל קראיו לכל אשר יקראוהו באמת, אבל יונתן תרגם תבעו דחלתא דה' עד דאתון חיין בעון מן קדמוהי עד דאתון קיימין רוצה לומר שיעשו תשובה קודם למיתה כי אז התשובה מועלת ולא אחרי המיתה כמו שאמר כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה (קהלת ט, י), ולפי דרכו יפרש כנוי בהמצאו בהיותו קרוב על ענין הדרישה והקריאה שהוא הדבר הנמצא והקרוב לאדם לא על השם יתברך, ואחר שהדבר כן אצל יונתן יש לי לפרש הכתוב באופן אחר יותר מתישב והוא שמפני שזכר למעלה ענין הגאולה העתידה כמו שאמר כל כלי יוצר עליך לא יצלח וגומר הן גוי לא תדע תקרא וגומר, אמר הנביא שהגאולה יש לה שני זמנים. הראשונה, הוא זמן האפשרות שתהיה מתך התשובה והמעשים טובים. והשנייה, זמן החיוב שיהיה בבוא עתה הגזור לפניו יתברך אף על פי שלא יעשו תשובה ושראוי אליהם שידרשו את השם בעבור שיהיה נמצא אותו הענין אשר זכר מהגאולה ושיקראוהו בעבור שיהיה קרוב אליהם אותו הזמן המיועד וימהר הקדוש ברוך הוא בואו ולא יהיה רחוק מהם עד אחרית הזעם וזהו בהמצאו בהיותו קרוב שחוזר אל הענין המיועד אשר זכר לא אל השם יתברך, וביאר איך יהיה ענין הדרישה אל השם באומרו (ז) יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו ואמר דרכו על המעשים הרעים ומחשבותיו על האמונו' הכוזבות אבל שישוב אל השם באמונתו ומעשהו ואף על פי שחטא נגדו ירחמהו כי הוא מרבה לסלוח אף לפושעים, וכיוון גם כן באומרו ואיש און מחשבותיו שלא יחשבו שלהיותם חוטאים נכתם עונם לפני השם וימנע מהם דרך התשובה לכן אמר יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו שחושב שלא תועילהו התשובה אלא ישוב אל השם כי הוא ירחמהו וירבה לסלוח, (ח) ולזה אמר מיד כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכ' דרכי נאם ה' רוצה לומר איני נוקם ונוטר כבן אדם לחוטא נגדי שאפילו שיבקש ממנו מחילה בקרבו ישים

אורבו אין כן מחשבותי כי אני מוחל וסולח לשב בתשובה ולא ישאר לי עליו איבה ולא שנאה.

ועל חלוף דרכי ה' בזה מדרכי בני אדם אמר (ט) כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי מדרכיכם ומחשבותי ממחשבותיכם וכן דרשו בויקרא רבה מלך בשר ודם כשהוא יושב ודן אומר לו אמור הרגת או לא הרגת, אם אומר הרגתי הדיין הורגו ואם אינו מודה אינו הורגו אבל הקב"ה אינו כן מי שמודה חטאו מרחם עליו שנאמר (משלי כח, יג) ומודה ועוזב ירוחם, ר' שמעון בן חלפתא אומר אמר הקב"ה לירושלים על מה הבאתי עליך כל המשפטים הללו אלא בשביל שאמרת לא חטאתי. אמנם הרב המורה בח"ג פרק כ' מספרו פירש הכתובים האלה על ענין הידיעה האלהית כי אחרי שזכר הרב הספיקות שיתחייבו בדרך המחקר השכלי על פנת ידיעתו יתברך בפרטים, אמר הרב בהיתרו שסבת מה שנכשלו הפלוסופים בפנה הזאת היא שומם בין ידיעתו יתברך לידיעתנו יחס, ולכן הדברים שהם נמנעים בידיעתנו יחשבום נמנעים בידיעתו, והוא סכלות גמורה כי ידיעתו היא עצמותו וכמו שלא ישתתף מהותנו למהותו בדבר מה כן לא תשתתף ידיעתנו לידיעתו בדבר מהדברים, וכתב הרב שעל זה אמר כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי נאם ה', וכפי דרך הרב ראוי לפרש הכתובים אם כן כי בעבור שאמר דרשו ה' בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב והיו ישראל מספקים בפנת הידיעה האלהית וקבלת התשובה ואומרים שוא עבוד אלקים ומה בצע כי שמרנו משמרתנו ואיך תתבטל הגזרה האלהית מפני התשובה כי הנה יתחייב בו יתברך שנוי רצון ושנוי ידיעה, לכן אמר יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו אשר חשב על הידיעה האלהית לאבדה כי לא מחשבותי וידיעתי אינה כענין מחשבותיכם, ולא דרכיכם בענין ההשגה דרכי אבל כמו שגבהו שמים מארץ שהתבאר החכמה ששם הגשמות לא יאמר על הגרם השמימיי ועל השפל החמרי כי אם בשתוף השם הגמור כן גבהו דרכי בענין ההשגה מדרכיכם ומחשבותי וידיעותי בכללים ובפרטים ממחשבותיכם וידיעותיכם והוא גם כן פירוש מתישב ונאה. ויש מפרשים כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי מדרכיכם שהיחס אינו כי אם בדברים שיתחלפו בפחות ויותר כאלו תאמר שהאש גבוה מן האויר ואין כן השמים והארץ כי השמים הם הגבוהים והארץ היא השפלה והמטה בהחלט ואין לה גובה כלל וכמ"ש שמים לרום וארץ לעומק (משלי כה, ג), ולכן אמר כי כמו שמאמר כי גבהו שמים מארץ הוא נאמר ע"צ ההעברה הלשונית כי אין יחס בענין הגובה לארץ עם השמים ואינם תחת סוג אחד כן גובה הידיעה האלהית מהאנושית והתחלפותם שלא יכנסו תחת סוג אחד לשיהיה ביניהם דמיון כלל. וכפי כל אחד מהפירושים האלה

הותרה השאלה הראשונה שבי"ת בהמצאו ובי"ת בהיותו קרוב אינה זמנית כמו שחשב מנשה אבל תשמש במקום בעבור.

פסוק י

ואמנם אמרו אחר זה כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים וגומר כפי מה שפירשתי שיחזור אמרו בהמצאו ובהיותו קרוב אל ענין הגאולה, יהיה ענין הכתוב ושיעורו כן הנה אמרתי אליכם דרשו את ה' וקראוהו כדי שתמצאו ויהיה קרוב אליכם יום תשועתו ועת גאולתו לפי שהזמן ההוא על כל פנים יבא ותתקיים נבואת הנביאים שנבאו על הגאולה כי ה' בעתה יחישנה, ולכן היתה עצתי שתדרשו ותקראו אל השם כדי שאותה הגאולה העתידה לבוא תהיה ביאתה מהרה ולא תתאחר עד קצה וזהו כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים שהוא מתן אלהי שנותן אותו והארץ תעשה פעולתה בהכרח כי שמה לא ישוב אל השמים אבל בהפך שהרוה את הארץ והולידה והצמיחה עד שמאותה תבואה יהיה זרע לזורע ולחם לאוכל, (יא) כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם ואמר זה על ייעוד הגאולה שזכר שיתקיים על כל פנים והוא אמרו כי אם עשה את אשר חפצתי והצליח אשר שלחתיו, (יב) וביאר הנמשל הזה באמרו כי בשמחה תצאו מהגלות ובשלום תובלון לארצכם, ולרבוי השמחה אמר בדרך משל ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רינה וכל עצי השדה ימחאו כף. ואם תאמרו שיש בישראל רשעים ואיך תבוא אם כן עליהם הגאולה דעו שהש"י ימול לבבם הערל באופן שאנשי הדור ההוא יהיו צדיקים וטובים ועל זה אמר (יג) תחת הנעצוץ שהוא מין קוצים יעלה ברוש שהוא עץ משובח ותחת הסרפד שהוא גם כן עץ פחות ונבאש יעלה הדס שיש בו ריח טוב, וכמ"ש למעלה אתן במדבר ארז והדס, ואמר שיהיה זה באופן שלא יוסיפו לחטוא והיה לה' לשם לאות עולם לא יכרת. והנה פירשתי תחת הנעצוץ יעלה ברוש כפי יונתן שתרגם חלף רשיעיא לא יתקיימון אלא צדיקיא, ואפשר גם כן לפרשו על צרות ישראל ורעותיו בגלות שהיה כמו הנעצוץ והסרפד שיגלו במדבר והברוש וההדס הוא משל לטובות ולהצלחות שיזכו אליהם באותו זמן.

פרק נו

פסוק א

והיה תכלית הדברים כולם, כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא רוצה לומר על כן אמר השם יתברך דרשו ה' בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב שהדרישה היא שתשמרו משפט ותעשו צדקה כי אם תעשו כן דעו לכם שעם היות עת מוגבל

לישועתי הנה תהיה קרובה לבוא ומהרה להגלות בסבת תשובתכם ומעשיכם הטובים. הנה התבאר מזה שהכתובים מקושרים בענינם ושמה שאמר ושמה לא ישוב כי אם הרוה את הארץ פי' ושמה לא ישוב ריקם אלא הרוה את הארץ, וכבר יורה על הפירוש הזה אמרו כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם כי אם עש' את אשר חפצתי ואין צורך לפי ה"ר יוסף קמחי שפירש ששוב הגשם הוא חום השמש ששואף אותו והותרה השאלה השנית. ובפרק קמא דתעניות (תענית ח, ב) אמרו נאמרה עצירה באשה דכתיב (בראשית כ, יח) כי עצור עצר ה' בעד כל רחם וברקיע דכתיב (דברים יא, יז) ועצר את השמים, לידה באשה ותהר ותלד בן לידה ברקיע דכתיב והולידה והצמיחה פקידה באשה דכתיב (בראשית כא, א) וה' פקד את שרה. פקידה ברקיע פקדת הארץ ותשוקקה, רמזו בזה שמפתח של גשמים היא ביד הקב"ה כמפתח של חיה מפני ההדמות שביניהם.

פסוק ב

אשרי אנוש יעשה זאת עד צופיו עורים כולם. לפי שאמר למעלה שישתדלו תכלית ההשתדלות בשמירת המשפט ועשיית הצדקה כדי למהר ולקרב קץ הגאולה והישועה, אמר עתה שהעצה היעוצה הזאת היא טובה ומועלת לא לבד לישראל למהר קץ גאולתם כי גם לכל אדם במה שהוא בעל שכל יאות זה להיותו תכלית ההצלחה והאושר, וע"ז אמר אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה כלומר שכל איש במה שהוא איש מדבר ובן אדם בעל שכל הנה אשורו והצלחתו יקנה בהיותו עושה העצה ומחזיק העצה היעוצה הזאת. ונכון לפרש שאמר יעשה זאת יחזיק בה על מה שיזכור אחריו שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע וכינה זה בלשון נקבה יעשה זאת יחזיק בה לפי שאלו הן גופי תורה וכאלו אמר ששומר מצוה ומחזיק בתורה אשריו, והתבונן שביאר הנביא בזה שהאושר וההצלחה באמת תלויה באמונת התוריות ובמצות האלהיות עשה ולא תעשה וכל ענין האמונות בשמירת השבת, לפי שבמצוה הזאת יוכללו רוב האמונות האמתיות מפני שהשבת מורה חדוש העולם כמו שביאר יתברך באמרו כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם וינח ביום השביעי (שמות כ, יא), ואם העולם מחודש מבואר הוא שיש לו מחדש ושהיא אחד כמו שהעולם אחד ושאינו גשם כי אם יהיה בעל גשם ישיגהו הרבוי בהכרח ושהוא קדמון וכל מה שזולתו מחודש, ושראוי לעבדו כיון שהוא המציא כל נמצא וברא כל נברא, גם השבת מורה על מתן תורה שהוא אחד מעשרת הדברים שנתנו בסיני, גם הוא מורה על הידיעה האלהית והשגחתו והיותו מנבא על בני אדם ומעלת נבואת משה ושהתורה אלהית נצחית כיון שניתנה מהאל הנצחי, גם השבת מורה על ביאת המשיח ותחיית המתים שהוא הזמן

שכולו שבת, הנה אם כן כל עיקרי התורה ופנות אמונותיה נכללו ביום השבת, ועל כן אמר הנביא פה שומר שבת מחללו שרומז על האמונות ואמר ושומר ידו מעשות כל רע על המצות המעשיות כי בהתחברות האמונה והמעשה כפי התורה יהיה האושר. וכבר אמרו במסכת שבת פרק כל כתבי (שבת קיח, ב) אמר רבי יוחנן כל המשמר את השבת כהילכתו אפילו עובד ע"ז כאנוש מוחלין לו שנאמר אשרי אנוש יעשה זאת וגומר שומר שבת מחללו אל תקרי מחללו אלא מחוללו, ועוד אמרו שם והוא בויקרא רבה גם כן אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי אילו משמרין ישראל שתי שבתות כהילכתן מיד נגאלין שנאמר כה אמר ה' לסריסים אשר ישמרו את שבתותי וגומר וכתיב והביאותים אל הר קדשי, וכן אמרו שם בפרק כל כתבי (שבת קיט, ב) לא חרבה ירושלם אלא מפני שחללו בה את השבת שנאמר (יחזקאל כב, כו) ומשבתותי העלימו עיניהם ואחל בתוכם, ונכון לומר גם כן שזכר הנביא את השבת לפי שהיה מדבר לבני הגלות שלא נשאר להם שמה מצוה יותר חמורה מזו ועם זה לא תשמיט את השאר באמרו ושומר ידו מעשות כל רע, והותרה בזה השאלה השלישית.

פסוק ג

והנה סמך לזה ואל יאמר בן הנכר וגומר ואל יאמר הסריס וגומר, כי לפי שזכר למעלה שישתדלו השתדלות עצום למהר הגאולה לכן אמר אולי שבן הנכר הנלוה אל ה' והם גרי הצדק אשר מיתר העמים נכנסו תחת כנפי השכינה בהיות ישראל בגלות יאמר בלבו הבדל יבדילני ה' מעל עמו רוצה לומר ומדוע אשתדל אני למהר הגאולה הלא טוב לי הגלות ממנה לפי שבגלות אני ובני ישראל כלנו שוים בעבדותנו וגלותנו אבל בזמן התשועה והגאולה לא תהיה שוה מדרגתי למדרגת שאר ישראל כי יבדילני ה' מעל עמו בענין הדבוק האלהי ובנין בית מקדשו ואולי לא יקבלו גרים ולא ממשפחת גרים לימות המשיח לא יתנו להם נחלה בארץ ובזה אלי כדי בזיון וקצף, וכן איפשר שיאמר הסריס ומדוע אשתדל למהר הגאולה כי הן אני עץ יבש ואין לי בנים ולא זרע שיירש ארץ ומה התועלת שיגיעני מן הגאולה היש לי בנים שינחלו את הארץ, הנה בעבור זה השיבם אם ראשונה לסריסים שהוא מאן דסמיך ליה (ד) כה אמר ה' לסריסים אשר ישמרו את שבתותי ובחרו באשר חפצתי רוצה לומר שיהיו שלמי' באמונותיהם שתורה עליהם שמירת השבת, או שאמר שבתותי על שבת בראשית ושבת הארץ כי גם על עון שמיטת הארץ גלו וכמו שפירש ה"ר יוסף קמחי, ועם זה ג"כ אמר ובחרו באשר חפצתי שהם שאר המצות כלם ומחזיקים בבריתי שהיא התורה בכללה (ה) הנה יהיה שכרם שאתן להם בביתי ובחומותי יד ושם טוב מבנים ומבנות ואני חושב שרמז באומרו בביתי

על חיי עולם הנשמות כי היא בית ה' ורמז בו בחומותי על ארץ ישראל כי היא עיר ה' וגבוליה הם חומותיו, וביאר בזה שאע"פ שיהיו סריסים מבלי בנים הנה שכרם אתם ופעולתם לפניהם בעולם הנשמות בשבתם בבית ה' לאורך ימים ושם יהיה להם יד רוצה לומר מקום תענוג ושכר גדול שהוא טוב מבנים ומבנות, ומלבד זה יירשו חלקם במחוזות ארץ ישראל וחומותיה וינחילו אותו לאשר ירצו ובזה יהיה להם שם אשר לא יכרת לפי שתמיד יאמרו שזאת נחלת פלוני שנתנה במתנה לפלוני או שהקדישה לפרנסת העניים ולכופר נפשו, וזהו ונתתי להם בביתי שהוא העולם הרוחני ובחומותי שהם גבולי ארץ ישראל יד ושם כלומר יד שהוא מקום בביתי ושם בחומותי ואמר שיהיה זה טוב מבנים ומבנות לפי שהשכר הרוחני הוא טוב מהם בלא ספק, וגם בנחלת הארץ אם היה מוריש אותה לבניו לא יזכר שמו עוד אמנם כשיתננה במתנה או שיקדישנה לצדקה בעד נפשו יהיה לו בזה שם עולם אשר לא יכרת.

פסוק ו

ואחרי שהשיב לענין הסריסים אמר כנגד הגרים ובני הנכר הנלוים על ה' לשרתו, רוצה לומר שבני הנכר המתגיירים לא לתכלית כבוד ומעלה כ"א לחסות תחת כנפי השכינה לשרת את השם ולאהבה את שמו להיות לו לעבדים במקום שהיו בגיותם אדוני הארץ, ויעשה לסימן זה שמירת שבת כוללת את האמונות ובשאר המצות יהיו מחזיקים בבריתו ותורתו, הנה יהיה שכרם ראשונה שאתן להם חלק בנחלת הארץ כמו שזכר יחזקאל שהגרים יהיה להם נחלה בארץ ישראל לעתיד לבוא ועל זה אמר (ז) והביאותים אל הר קדשי כי להיות ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות קראה הר קדשי ובכלל הביאה הנחלה, ועוד יעדם בשכר שני והוא שישמע תפלתם שיתפללו בב"ה ויקבל לרצון עולותיהם וזבחיהם וזהו אמרו ושמחתים בבית תפלתי עולותיהם וזבחיהם לרצון על מזבחי, ונתן הסבה בזה באמרו כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים רוצה לומר הנכנסים תחת כנפי השכינה שיבאו שם להתפלל כמ"ש הנביא אח"ז יבא כל בשר להשתחוות לפני, והנה אמר בית תפלתי לפי שהדבר פעמים ייוחס אל הפועל ופעמים אל המקבל וכאלו אמר בבית התפלה אשר יעשו לי, וכן פירשו באמרו כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים אמנם בפ"ק דברכות (ברכות ז, א) דרשו מכאן שהקב"ה מתפלל, ומפני שבני הנכר האלה שזכר הם הנלוים אל ה' בגלות ישראל ומתחברים עמהם ומצטערין בצערם לכן אמר (ח) נאם ה' אלהים מקבץ נדחי ישראל עוד אקבץ עליו לנקבציו כלומר שלא לבד יקבץ את ישראל כי גם יקבץ עמו לנקבצים אליהם והם בני הנכר הנלוים אל ה' כמו שזכר, ומפני שבזמן קבוץ גלויות יקחו ישראל נקמתם מהאומות ויאכלו את כלל העמים

הצובאים עליהם לכן אמר שבני הנכר אשר זכר בהיותם נקבצים עם ישראל עם היותם ראשונים מכלל האומות יבאו לאכול ולהחריב את האומות שהם היו ראשונים מכללם והוא אמרו (ט) כל חיתו שדי אתיו רוצה לומר בני הנכר שהיו בתחלה מכלל הב"ח הטורפים ביער ועתה נעשו חית השדה שהיא חלושה מחית היערים המה יבאו אל הר קדשי עם ישראל, ויזכו לאכול כל חיתו ביער כלומר כל שאר החיות הרעות אשר ביער שהוא רמז לאומות העולם, ומתוך דברי רש"י יראה שנוטה הטיה מה למה שפירשתי בזה. וה"ר אברה' בן עזרא פירש כל חיתו שדי אתיו הטעם הצדיקים גם הגרים ישובו אבל המקטרים לעבודה זרה לא ישובו כי השם צוה והעיר לב האומות להרוג רשעי ישראל כמו החיות שתהרגנה אלה את אלה ואינו מתישב בפשט הכתוב והותרו בזה השאלות הרביעית החמישית והששית.

פסוק י

צופיו עורים כלם וכו' עד קרא בגרון אל תחשוך. בעבור שהנביא ייעץ והתרה לישראל שידרשו אל השם ויקראוהו וישמרו משפט ויעשו צדקה כדי שתהיה קרוב ישועתו לבוא וצדקתו להגלות ושכל אדם ואפילו הנכרי הנלוה אל השם והסריס יצליח במעשים הטובים, התרעם כנגד מנהיגי ישראל ונביאי השקר שלא היו מישרים ולא מדריכים אותם לעשות זה, ואמר כנגדם צופיו עורים כלם והכוונה שהצופה הנה הוא העומד במקום גבוה לראות מרחוק ולהשמיע ולהודיע את העם בבא האויב עליהם כדי שישמרו ממנו וכמ"ש הנביא עצמו (ישעיה כא, ו) כי כה אמר ה' אלי לך העמד המצפה אשר יראה יגיד וליחזקאל אמר צופה נתתיך לבית ישראל (יחזקאל ג, יז), והנה אמר שהנביאים שלהם ומנהיגיהם ופרנסיהם לא היו רואים ולא שומעים ולא מדברים ומזהירים את העם כלל כי הם עורים ולכך לא ידעו ולא יראו בין טוב לרע, גם כולם כלבים אלמים שלא יוכלו לנבוח כלומר לצעוק, והנה דמה אותם לכלבים מפני שהכלבים המיוחדים לשמור הצאן כשירגישו בחיה רעה שבאה אל הצאן ינבחו והחיה הולכת לה וכן הכלבים המונחים לשמור את הבית בבא הגנב בלילה יצעקו וינבחו באופן שהוא ילך לו ובני הבית ירגישו בדבר, אמנם נביאי השקר ופרנסי העם הזה לא היו מזהירים ומוכיחים אותו ולכן היו ככלבים אלמים שלא יוכלו לנבוח שלא יועילו לצאן ולא לבית כי תבא החיה ותטרוף ובמחתרת ימצא הגנב באין מונע, ואמר שהם הוזים שוכבים אוהבי לנום כי נביאי השקר היו עושים הזיות ובדיות מלבם ועליהם אמר הוזים והפרנסים הרעים היו מתרשלים משמירת העם ועליהם אמר שוכבים אוהבי לנום, ובילמדנו אמרו כלבים אלמים וכי יש כלב אלם והלא שנו רבותינו על הכלב שהוא פקח אלא מה הכלב הזה אדם משליך

פרוסה וסוכר את פיו כך דייני ישראל ד"א יודעים היו מה עתיד להגיע באחרונה והיו מאלמים בעצמם וי"ת הוזים ניימין.

פסוק יא

וזכר הנביא מרשעתם באמרו והכלבים עזי נפש וגומר וביאר בזה ג' סבות שהיו לכלבים לנבוח ולצעוק. האחת, בהיותם בעצמם ותכונתם עזי נפש כי יש כלבים שהם בטבעם עזי נפש כאריות גברו ויש אחרים שאינם כן ככלבי העיר המורגלים אצל בני אדם. והסבה הב', היא שלא ידעו שבעה כלומר כשהם רעבים שמדרכם בהיותם רעבים שיתנו קולם ויצעקו מאד. והסבה הג', שהמה רועים רוצה לומר שהכלבים הם רועי צאן והם מלומדים שכשיראו שום חיה הבאה אל הצאן יצעקו וישחו בה, וכן היו פרנסי ישראל ונביאיהם עזי נפש רוצה לומר פקחים כמ"ש רבותינו ורעבים מתשועת השם כי רחק מהם והמה רועים את צאן ההרגה, והיה ראוי שמפני זה כולו ינבחו ויצעקו מאד להגיד לעם צרת האויב העתידה לבוא עליהם ואינו כן כי לא ידעו הבין, אבל הסבה בזה היה לפי שכלם לדרכם פנו איש לבצעו מקצהו רוצה לומר כל אחד לחמדתו ותועלתו הפרטית המיוחדת לו וזהו מקצהו רוצה לומר בקצה הפרטי המגיע אליו כי אינו חושש אל הטוב הכולל, אבל ענינם לומר כל היו' זה לזה (יב) אתיו אקחה יין ונסבאה שכר רוצה לומר שישתכרו והיה כזה יום מחר שיעשו כן יום ויום ואף של יום מחר יהיה המשתה גדול יתר מאד כי בכל יום היו מוסיפים בתענוגיהם.

פרק נז

פסוק א

וכשימות הצדיק בעיר אין איש שם על לב שתמה זכותו ולא תגן עליה', וכן היו אנשי חסד נאספים מביניהם באין מבין רוצה לומר מבלי היות מי שיבין ויתן אל לבו שמפני הרעה העתידה לבוא עליהם נאסף הצדיק ומתעצב על זה, ואפשר שניבא ישעיהו בזה ג"כ על מיתת יאשיהו ואנשי חסד שבדורו שנאספו מן העולם כדי שלא יראו בחרבן ירושלים כמ"ש לו חולדה הנביאה (מלכים ב' כב, כא) הנני אוסיפה אל אבותיך ונאספת אל קברותיך בשלום ולא תראינה עיניך על הרעה אשר אני מביא על המקום הזה, ועל זה אמר הצדיק אבד ואין איש שם על לב ואנשי חסד נאספים באין מבין כי מפני הרעה נאסף הצדיק. ואמרו במכילתא מסכים לזה שנו רבותינו כשנהרג רשב"ג ורבי ישמעאל אמר להם רבי עקיבא לתלמידיו התקינו עצמיכם לפורענות שאלו טובה עתידה לבוא בדורנו לא היו מקבלין אותה אלא רבי ישמעאל ורבן שמעון ועכשיו גלוי וידוע לפני

מי שאמר והיה העולם שפורענות גדולה עתידה לבוא בדורנו ונסתלקו אלו מבינותינו לקיים מה שנאמר הצדיק אבד ואין איש שם על לב. ע"כ. ומפני שאמר הצדיק אבד ביאר הנביא שהאבדון הוא בערך העם שאבדו זכותו כי הוא אינו נאבד וכמ"ש חכמי' ז"ל בפ"ק דמגילה (מגילה טו, א) הצדיק אבד לדורו אבד משל למרגלית וכולי, (ב) אבל הצדיק בעצמו יבא שלום שיבוא לעולם הנשמות בשלום, וכנגד אנשי חסד נאספים אשר זכר אמר ינוחו על משכבותם לפי שכל אחד הולך נכחו כלומר הולך לעולמו בדרך הראויה לו כפי מעשיו. וה"ר אברהם אבן עזרא פירש שהנה הצדיק יבא בשלום וכן אנשי חסד ינוחו על משכבותם לפי שכל אחד מהם היה הולך בחייו נכחה של הקדוש ברוך הוא, ומדברי רש"י לקחו שפי' הול' נכחו זה שהיה הולך נכחו בישרו כמו ולא ידעו עשות נכוחה. ואפשר לפרש שגם זה מהתוכחה לנביאי השקר והמנהיגים הרעים שזכר שאע"פ שהצדיק אבד ואנשי חסד נאספים מן הארץ אינם מבינים כי מפני הרעה נאסף הצדיק והחסיד, אבל היו תמיד אומרים לעם לבא שלום כלומר שלא יבא עליהם האויב אבל יהיה שלום בארץ והם ינוחו על משכבו איש תחת גפנו ותחת תאנתו ודבריהם שקר וכזב כי השלום לא יבא אבל הוא הולך נכחו ומסתלק מהם.

פסוק ג

ואחרי שהוכיח את הנביאים ואת הפרנסים הוכיח את העם באומרו ואתם קרבו הנה בו עוננה כי קראם כן לפי שהיו מעוננים וכן קראם זרע מנאף ותזנה, ואין פירושו זרע מנאף מצד האב ותזנה מצד האם כדברי רד"ק, אבל פירושו כדברי רש"י זרע שהזכר ממנו הוא מנאף והנקבה ממנו היא מזנה, ואפשר לפרש תי"ו ותזנה לנכח כנגד הזרע שזכר כאלו אמר ואתם קרבו הנה למשפט בני עוננה שאמותיהם היו מעוננות כי רוב הכישוף נמצא בנשים הנה הכישוף הוא לכם בירושה כי אתם זרע מנאף מפאת אבותיכם ולכן ותזנה אתה בעצמך. ולפי שאנשי דורו היו מתענגים כמו שזכר אתיו אקחה יין והיו מתלוצצים ומרחיבים פה כנגד הנביא כי על הרוב בעלי התענוג הם מתלוצצים לכן אמר כנגדם (ד) על מי תתענגו על מי תרחיבו פה תאריכו לשון התלוצצו על עצמיכם שאתם ילידי פשע זרע שקר. ורש"י פירש על מי תתענגו מלשון אז תתענג על ה', יאמר אילו זכיתם אז תתענגו על ה' אבל מאחר ששבתם מאחריו על מי תשענו להתענג בטובה, ולפי זה ראוי לפרש ועל מי תרחיבו פה תאריכו לשון בענין התפלה והתחנונים שאחרי ששבתם מאחרי ה' על מי תרחיבו פה תאריכו לשון להתפלל בעד צרכיכם והוא מלשון ותתפלל על ה'.

ומפני שהעבודה זרה נמשלה לזנות לכן בהוכיחם על העבודה זרה שהיו עובדים אמר (ה) הנחמים באילים תחת כל עץ רענן ונחמים שרשו יחם מלשון יחמתני אמי, בכל יחם הצאן, ואילים קרא לעצים כי היה דרכם לעבוד על זה תחת העצים הרעננים שענפיהם ועציהם לחים, וכן היו שוחטי הילדים בנחלים כמו שאמר יחזקאל ובשחטם את בניהם לגלוליהם והיו עושים זה בנחלים תחת סעפי הסלעים כי הם היו המקומות המיוחדים לזה וסעפי הסלעים הם קרנות הצורים, (ו) ואמנם אומרו בחלקי נחל חלקך כפי המפרשים שגם היה להם מין ע"ז אחר שכאשר היו מוצאים אבן חלקה ויפה באבני הנחל היו עובדים אותה על דרך שאמרו חכמים ז"ל (סנהדרין קז, ב) זקף לבנתא וסגיד לה, שעל זה אמר בחלקי נחל חלקך הם גורלך וחלקי שם תאר לאבן כמו חלוקי אבנים ואמר לשון נופל על הלשון בחלקי נחל חלקך שהיה חבלם וחלקם חלוקי אבנים והמה היו גורלם ולהם היו מנסכים נסך מעלים מנחה ולהיות הדברים האלה נמאסים בעצמם אמר הנביא בשם השם העל אלה אנחם, והפירוש הזה אין דעתי יכולה להולמו כי איך יעלה על הדעת שלכל אבן שימצאו בנחל חלקה או שעירה יעבדו וישתחוו ומה שאומרו זקף לבנתא וסגיד לה לא היה אלא להכעיס, גם יקשה אומרו חלקך הם הם גורלך כי מאי זה אופן יהיו גורלם וחלקם ואיך ישפכו נסך ויעלו מנחה לאבן, גם אומרו העל אלה אנחם יקשה מאד כי אם אמר זה על מיני העבודות שזכר היה לו לאומרו אחרי זכרון העבודות כולם שיזכרו אחרי זה ולמה יחדו לחלקי נחל, אבל פי' הכתו' אצלי הוא שחוזר למ"ש למעלה בסמוך שוחטי הילדים בנחלים ועל אותם הנחלים שהיו שוחטין שם ילדיהם אמר בחלקי נחל חלקך לפי שהבנים הם חלק האדם, ועל הבנים אשר שחטו בחלקי הנחל ואבניו אמר הם גורלך כי גורלם הרע הביאם להמית ילדיהם בתוך אבני הנחל, ועל שפיכת דם ילדיהם שהיו שוחטין שם אמר גם להם שפכת נסך העלית מנחה כי בשחיטת הילדים והשפך דמם על האבנים היה כאילו היה מנסך אותו דם שמה ומגופי הילדים מעלה מנחה לאותם האבנים, ועל שחיטת הילדים ומיתתם אמר העל אלה אנחם כי מאנה הנחם נפשו בשחיטתם ילדיהם באבני נחל לענין ע"ז, וכמו שזכר שהיו עובדים בנחלים כן זכר שהיו עובדים (ז) על הר גבוה ונשא ועל העבודה ההיא אמר שמת משכבך. עוד זכ' שבמקום המזוזה שצוה השם שישימו על דלתות ביתם שמו הפסל והוא אומרו (ח) ואחרי הדלת והמזוזה שמת זכרונך כי מאתי גלית ר"ל כי הרחקת עצמך ממני וממצותי ולכן במקום שאמרתי לך השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה עשית את בהפך שהעלית על כל הר גבוה ותחת כל עץ רענן וזהו ותעלי הרחבת משכבך שהרחיבה והרויחה מקום העבודה וכמאמר הנביא (ירמיה ב, כח) כי מספר

עריך היו אלהיך יהודה וע"ז אמר הרחבך משכבך, ותכרת לך מהם ר"ל כרת לך ברית ובחרת מהם מה שרצית ואהבת משכבם לא מקום מיוחד כמו שצויתיך אבל יד חזית ר"ל המקום אשר ראית לך הפך אמרו בכל מקום אשר תראה. ורש"י פי' ואחר הדלת והמזוזה שמת זכרונך לפי שהוא מדמה אותה לאשה מנאפת אשר מנאפים צופים וממתינים לפני פתח ביתה והיא במשכבה אצל בעלה וזכרונה אצל הדלת והמזוזה איך תפתח ותצא אליהם כי מאתי גלית ותעלי אצלי היית שוכבת וגלית הכסוי שהיינו מכוסים בה יחד ותעלי מאצלי ותרחיבי משכבך לקבל נאופים הרבה ותכרת לך ברית מהם אהבת משכבם כשחזית לך יד ומקום נאות להורות להם אהבתם כמו ראו חלקת יואב על ידי (שמואל ב' יד, לא) ע"כ. הנה התבארו הכתובים כלם על הע"ז אשר המשיל בזנות.

ואמנם חז"ל פי' הכתובים האלה כולם על גלוי עריות ועל הזנות שהיו שטופים בו וכן במס' נדה פ' כל היד (נדה יג, א) א"ר יוחנן כל המוציא שכבת זרע לבטלה חייב מיתה שנאמר (בראשית לח, י) וירע בעיני ה' אשר עשה, ר"י דבי ר' אמי אמר כאלו שופך דמים שנאמר הנחמי' באילים תחת כל עץ רענן שוחטי הילדים אל תקרי שוחטי אלא סוחטי, רב אשי אמר כאלו עובד ע"ז כתיב הכא תחת כל עץ רענן וכתיב התם על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן ע"כ.

ואחרי שהוכיחם הנביא על העבודות הזרות שהיו עובדים ואם על גלוי העריות והנאוף שהיו בתוכם הוכיחם עוד בששמו בטחונם במלכי הגויים ומהשם הסירו לבם ועז"א (ט) ותשורי למלך בשמן וגו' ופי' רב סעדי' שהוא מלשון תשורה שהוא מנחה, והרד"ק פי' מענין הליכה או ראייה כמו תשורי מראש אמנה (שיר השירים ד, ח), ישור על אנשים, ולמ"ד למלך היא בפתח לידיעה רומז למלך אשור שהיה מושל בכל הארצות בימים ההם יאמר הכתוב לא די שעבדת אלהים אחרים אלא שהסירות בטחונך ממני ותבטחי על בשר ודם והיית שולחת למלך אשור מנחות להשגב בו, ולפי שהיה בא"י שמן רב כמ"ש ושמן למצרים יובל (הושע יב, ב) והיו עושים שם מיני רקוחים ובשמים הרבה לכן אמר ותשורי למלך בשמיך ותרבי רקוחיך ששלחת לו שמן ורקוחים הרבה להיות לך לעזר ותשלחי צירך עד מרחוק כלומר שלחת שלוחיך עם המנחה לארץ אשור שהיא רחוקה מא"י ותשפילי עד שאול רוצה לומר השפלת את עצמך ובזית את שמך בשלחך אל ארץ אחרת לקבל עזר, ואפשר לפרש ותשפילי שלא הועילה להם המנחה כי בסוף באו להשפלה ואותו מלך אשור החריבם, ולפי שהיו שולחים דרך רחוקה אותה מנחה וצירים לכן אמר (י) ברב דרכך יגעת לא אמרת נואש רוצה לומר ברוב הדרכים האלה ששלחת אין ספק שיגעת הרבה ועכ"ז לא אמרת נואש, האם חית ידך מצאת ע"כ לא

חלית כלומר האם חיי וצרכי כחך מצאת בדרכים ההם שעל כן לא חלית ולא יגעת בהם ובעבור שהיו בני ישראל עושים זה בסתר והיו מכחישים ענין המנחה והשלוחים שהיו שולחים למלך אשור לכן אמר הנביא בשם (יא) ואת מי דאגת ותיראי כי תכזבי כלומר ממי את יראה שהרי אותי לא זכרת עד שתפחדי ממני וגם לא שמתני על לבך, ואומרו הלא אני מחשה ומעולם ואותי לא תיראי פירשו המפרשים הנה לא זכרתני ולא עליתני על לבך לפי שאני מחשה ושותק למעשיכם ואת סבורה שהוא להעדר הידיעה ושכן היה מעולם וזהו אומרו ומעולם ואותי לא תיראי רוצה לומר שנפסקה ידיעתי לגמרי מעולם ומתוך כך אותי לא תיראי, ונראה לי שמחשה הוא כמו מחסה שהשי"ן והסמ"ך מתחלפים יאמר הלא אני מחסה ומעוז הייתי לך ומעולם היה זה לכם ואיך אותי לא תיראי, (יב) ולכן אני אגיד צדקתך ואת מעשיך ולא יועילוך כלומר הדברים שאת עושה ומכנה אותם בצדקתך אני אגידם וכן אגיד את מעשיך אלה ולא יועילוך המנחות והצירים ששלחת למלך אשור ולא יעמדו לך בעת צרתך, (יג) והוא אמרו בזעקך יצילוך קבוציך רוצה לומר נראה כשתזעקי מתוך המצור ורעת האויב אם יצילוך קבוציך רוצה לומר העמים שהיית מקבצת והיית נושאת להם מנחה להיות לך לעזרה עתה תראי אם יצילוך כי הם יחריבוך וכן היה שמלך אשור עצמו החריב את השבטים, ואמר אח"כ ואת כלם ישא רוח והקבוצים ההם ג"כ את כלם ישא רוח ירמוז למפלת סנחריב בבואו על ירושלם והחוסה בי כמו חזקיהו וסיעתו ינחיל ארץ ויירש הר קדשי שהוא ירושלם. ואפשר לפרש שאמר בזעקך יצילוך קבוציך על מלכי אשור ומצרים כמו שפירשתי ושלא יירשו הם העה"ז כי מהרה תצא רוחם וישובו לאדמתם ואחרי מותם ההפסד יקח הבל שלא ישאר לנפשם זכר והשארות אחרי מותם אבל תמות נפשם כנפש הבהמה ואמנם כל אדם החוסה בי ינחל ארץ ויירש הר קדשי שהוא העה"ב, והאיש אשר כזה החוסה בי אינו כנביאי השקר ומנהיגי הרשע שזכר צופיו עורים כלם שלא יזהירו את העם ולא יוכיחוהו אבל בהפך שהוא (יד) יאמר סלו סלו פנו דרך הרימו מכשול מדרך עמי רוצה לומר שיסירו המונעים המעכבים והם הרהורי לבם הרע ויהיה סלו סלו מגזרת סלו סלו המסלה שקלו מאבן (ישעיה סב, י) ופנו דרך הוא מענין קול קורא במדבר פנו דרך ה' (שם מ, ג), וענין כל זה הוא מה שפירש באומרו הרימו מכשול מדרך עמי. ואפשר לי לפרש שסלו סלו הוא מגזרת סלו לרוכב בערבות (תהלים פח, ו), סלסלה ותרוממך, וענין זה כי כל אשר בשם ישראל יכנה ראוי לו שישער מעלת הש"י ויתבונן נפלאות תמים דעים אם בסדר הדברים הטבעיים וטבעיהם כחותיהם וסגולותיהם ואם בשמים שמים לה' שישור שחקי' כי גבהו ותנועתם התמידית וסדורם המופלא וכמ"ש חז"ל

(שבת עה, א) כל מי שאינו מחשב תקופו' ומזלות עליו הכתוב אומר (ישעיה ה, יג) ואת פעל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו, ומלבד כל זה ישכיל ענין השכלים הנבדלים והשפעתם מהראשון יתברך, אבל כבר היו מבני אדם שבהשערה ובהתחכמות הזה נפלו במהמורות בל יקומו בחשבם שמפני רוממותו יתברך היה בלתי משגיח בפרטי העולם השפל וכמ"ש עליהם המשורר (תהלים קלט, כא) אשר יומרוך למזמה כלומר שיחסו לו יתברך רוממות לתכלית רע והוא לסלק השגחתו, ולזה אמר החוסה בהש"י לאנשי דורו סלו סלו פנו דרך רוצה לומ' רוממו ה' אלקינו וגדלוהו אבל לא תסלקו מפני זה השגחתו פנו דרך שלא תשימו מונעים בדרך השגחתו ולא תאמרו שלא תעבור השגחתו ממרום על השפלים הנה דרך ה' להשגיח ולהשפיע למטה פנו אותו ולא תיחסו לו מונעים ובזה תרימו מכשול מדרך עמי האומרים אין ה' רואה אותנו מה בצע כי שמרנו משמרתו, ואמר שיעשו זה לפי שהקב"ה בעצמו ביאר הפנה הזאת הוא אומרו (טו) כי כה אמר רם ונשא שקראו רם בערך השמים שהוא מניע אותם ואמר ונשא בערך השכלים הנבדלים שהוא גבוה מעל גבוה וביאר שהוא יתברך נבדל מהם לפי שהוא קדמון והם מחודשים, והוא אומרו שוכן עד וקדוש שמו כי עד מורה על ההתמדה והנצחיות והיה מאומרו יתברך מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח רוצה לומר אמת הוא שאני אשכון מרום מניע הגלגל העליון וקדוש סבת כל השכלים הנבדלים הקדושים אבל ג"כ אני שוכן את דכא ושפל רוח שהוא האדם לא מפני חמריותו וגופו כי אם מפאת נפשו ושכלו והוא אומרו להחיות רוח שפלים והם הענוים והחסידים ולהחיות לב נדכאים והם המדוכאים בגלות, והענין כולו שעם כל רוממותו לא תסתלק השגחתו מהתחתונים וכן אמרו בפרק [בתרא] דמגלה (מגילה לא, א) א"ר יוחנן כל מקום שאתה מוצא גדולתו של הקב"ה שם אתה מוצא ענותנותו בצדו דבר זה כתוב בתורה שנוי בנביאים ומשולש בכתובים כתוב בתורה דכתיב (דברים י, יז) כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדני האדונים וכתיב בתריה (שם יח) עושה משפט גר יתום ואלמנה, שנוי בנביאים דכתיב (ישעיה נז טו) כי כה אמר רם ונשא וכתיב בתריה (שם) ואת דכא ושפל רוח, ומשולש בכתובים דכתיב (תהלים סח, ה) סלו לרוכב בערבות וכתיב בתריה (שם ז) אבי יתומים ודיין אלמנות, ואמר שכיון שהדבר כן שהשגחתו דבקה בשפלים ובנדכאים בגלות דעו לכם (טז) כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף לפי שרוחם ונשמתם ממני יצאה ואחמול עליהם וזהו כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי.

ויש מי שפירש שהש"י אמר לנביא שעם היותו רם ונשא ידבק שכינתו והשגחתו בבני אדם לא לצרכו יתברך כי אם לתועלתם ושהוא בענין הנפש שהיא רוח השפלים שהיא

לא תחול בגוף לצרכה כי אם להשלים האדם המורכב וזהו להחיות רוח שפלים, וכן הוא הדבוק האלקי לתועלת האדם, ובפרק הבא על יבמתו (יבמות סב, א - סג, ב) ובמקומות אחרים (עו"ז ה, א - נדה יג, ב) א"ר אסי אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף. ובמאמר ישועות משיחו אשר עשיתי בביאור המאמרים שזכרו חז"ל בעניני משיח בארתי במאמר הזה כוונות עליונות ואחת מהן היא מה שקבלו המקובלים שתהיה ביאת המשיח אחר שיצאו מאוצרו של הקב"ה שקראו בחידותיהם גוף כל הנשמות המוגבלות והמסודרות ממנו יתברך שיגיעו בעולם על הגאולה ואין המקום הזה להאריך בביאורו. וי"מ כי רוח מלפני יעטוף על הרוח החיוני שהוא מושפע מן הגלגל שהוא לפני השם אבל הנשמות השכליות אינם מושפעות אלא ממנו יתברך והוא אומרו אני עשיתי, והכלל שהגאולה מחוייבת בהכרח אם לרחם על ישראל שהם מעשה ידיו של הקב"ה ואם לפי שתמלא הארץ דעה את ה' ויהפוך אל עמים שפה ברורה באופן שהמין האנושי כולו יגיע לתכליתו בהשגת אמונת הש"י ולא תהיה תולדות' לבטלה ונשמת' לריק, ואולי שלזה ג"כ כיוון באומרו כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי על כלל בני אדם שבזמן הגאולה ישתלמו נפשותיהם, (יז) ואם בעון בצעו של ישראל קצפתי ואכהו בגלות והסתרתי פני מהם וזהו הסתר ואקצוף והוא גם הוא הלך שובב בדרך לבו, הנה עכ"ז נכמרו נחומי עליו (יח) ודרכיו ראיתי שהלך למרחקי ארץ בגלות ועמד בתורתו ורבים מהם קדשו את שמי ברבים ולכן ארפאהו מעונותיו וגלותו ואנחהו ואשיבהו לארצו, ועל הצרות שעברו בגלות עליו אשלם נחומים לו ולאבליו (יט) ואהיה בורא ומחדש ניב ודבר שפתים והוא שיאמר כל אדם שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו כלומר לרחוק מירושלם ולקרוב לה כי ישובו ויקבלו רפואת הגאולה כל הנדחים בקצוות הארץ: ואמנם אויביהם הצרים אותם לא יהיו כן כי (כ) הרשעים ההם יהיו כים הנגרש שהשקט לא יוכל כן הם לא יוכלו לשקוט ויהיו מגורשים מהם רפש וטיט והוא רמז שימותו על פני השדה ותולעתם לא תמות ואשם לא תכבֹ והיו דראון לכל בשר (כא) לפי שאין שלום אמר ה' לרשעים.

וי"מ כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי ומתוך כך ישובו אלי וקרוב להם לתקן עותתם ולשוב לקונם ושלכן אמר דרכיו ראיתי וארפאהו שהם דרכי התשובה שיעשו אנשי הגלות ועל התפלה שיעשו גם כן אמר בורא ניב שפתים שלום שיתפללו אליו שישים להם שלום והוא יתברך ישיבם שלום לרחוק ולקרוב ושלכן אמר שני פעמים שלום שלום שהאחד הוא תפלת העם והשני היא תשובת האל.

וי"מ כי לא לעולם אריב אע"פ שהיה מן הדין לדון את החוטא בעונש נצחי לא אעשה כן לפי שרוח מלפני יעטוף, רוצה לומר שהרוח החיוני שיעטוף את הגוף יצא מלפני והנשמות הטהורו' אני עשיתי אותם ולכן ראוי לי לרחם עליהם, ולזה אעפ"י שבעון בצעו קצפתי ואכהו לא תהיה המכה אכזרי אבל יהיה הסתר ואקצוף וכאשר דרכיו ראיתי ששב בתשובה ארפאהו מעונותיו ואנחהו כל ימי חייו עד מותו כדרך כל הארץ ואחר מותו אשלם נחומים לו והוא בשכר הרוחני שיזכה לעולם הבא וגם לאבליו אשלם נחומים כי בהיותו נושע תשועת עולמים בעולם הנשמות הנה אבליו יקבלו בזה תנחומין גדולים, וחכמי' ז"ל בפרק אין עומדין (ברכות לד, ב) אמרו אמר רבי אבהו מקום שבעלי תשובה עומדין צדיקים גמורים אינן עומדין שנאמר שלום שלום לרחוק ולקרוב לרחוק ברישא והדר ולקרוב, ופליגא דרבי יוחנן דאמר רבי יוחנן כל הנביאים כלם לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה אבל צדיקים גמורים עין לא ראתה אלקים זולתך ור' יוחנן האי לרחוק ולקרוב מאי דריש ביה רחוק מעברה מעיקר' קרוב לדבר עברה מעיקרה ונתרחק ממנה עד כאן.

פרק נח

פסוק א

קרא בגרון אל תחשוך וכו' עד הן לא קצרה. לפי שהאשים הנביא את נביאי השקר ומנהיגי ישראל הרעים שלא היו מוכיחים את ישראל לכן אמר הש"י לנביא ישעיהו אתה לא תעשה כן אבל קרא בגרון אל תחשוך שירבה רוצה לומר להוכיח את העם והנה באו במאמר הזה ארבע מצות או אמור אזהרות, הראשונה, קרא בגרון, השנית, אל תחשוך, השלישית, כשופר הרם קולך, הרביעית, והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם. וראוי לבאר ענינם כי הנה באומרו קרא בגרון יראה דבור מותר לפי שבידוע הוא שלא יקרא ביד ולא ברגל ולא בשאר האברים כי אם בגרון, וגם לא בא לשלול שלא יתקע בשופר כי הנה קול השופר לא יקרא קריאה כי אם תקיעה ותרועה באומרו קרא ידוע הוא שלא יהיה בשופר כ"א בפיו ובגרונו, אבל אמר זה לפי שמוצאי הדבור הם חמשה השפתים והשנים והלשון והחיך והגרון וידוע שהקול היוצא מהשנים ומהשפתים ומהל' והחיך א"א שיהיה גבוה כי אם בלחש אמנם הקול היוצא מהגרון הוא יתרומם וישמע למרחוק וכמו שאמר רוממות אל בגרונם (תהלים קמט, ז), בקראי נחר גרוני, וכאילו אמר קרא בגרון בקול גדול ורב ורם, והנה אמר זה לרמוז לענין נכבד מאד והוא שהמדבר בקול רם יהיה לאחת מד' סבות אם לכעס והפעלות הקורא כי לרתיחת דמו והפלגת כעסו

א"א שידבר בלחש כי אם שיצעק בהרמת הקול ואם להיות השומע חרש כי יצטרך הקורא להרים קולו כדי שיהיה לחרש אזנים קשובות לדבריו אם להיות השומע מרוחק מהקורא ויצטרך הקורא קול גדול להגיע הדבור אליו ואם להיות מסך מבדיל כותל או בתים בין הקורא והשומע שיצטרך מפני זה הקורא לחזק הקול וגודלו כדי שיעבור באמצעיים הגסים ההם, וכאשר נחפש הענין הזה בחלוק' שכלית נמצא שהיא שלימה וכפי השרשים הטבעיים לפי שהקול הוא תנועה מה והתנועה תתיחס אם אל מה שממנו התנועה ואם אל מה שאליו התנועה ואם אל מה שבין כמו שהתבאר בחכמה הטבעית וכאשר יחסנו תנועת הקול למה שממנו יהיה כעס הקורא והפעלותו הרב, וכאשר ניחס אותו אל מה שאליו התנועה שהוא השומע יהיה מפני שהוא חרש וכאשר ניחסהו אל מה שבין שהוא האמצעי יהיה אם בסבת כמותו ורחקו ואם בסבת איכותו לגסותו ועביו, ואחרי שהונח זה כן נאמר כי בבחינת כל הסבות האלה אמר השם לנביא שיקרא בגרון כלומר בהרמת קול אם להורות כעסו שהיה לו על ישראל להיותם רעים וחטאים לה' וכמ"ש למעלה העל אלה אנחם, וגם כן בבחינת ישראל להיותם כחרשים שלא יוכלו לשמוע וכמ"ש זה הנביא עצמו החרשים שמעו ונאמר לו השמן לב העם הזה ואזניו הכבד, והיה ראוי שיקרא בקול רם בגרונו כדי שישמעו החרשים ההם וגם היה ראוי שיקרא בגרון וירים קולו להיותם רחוקים ממנו לא רחוק מקומיי כי אם רחוק מדרגה שהנביא היה קרבת אלקים לו טוב והם היו רחוקים ממנו כמ"ש קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם, ואמר בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני, וגם מפני שבני הדור ברשעתם עשו מסך מבדיל ביניהם ובין הש"י וגם בינם לבין הנביא וכמ"ש אח"ז עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם הנה אם כן בבחינת כעס הנביא וחרון אפו בישראל, ומפני שהם היו חרשים כבדה אזנם משמוע דברי השם ורחוקים ממנו ועונותיהם היו מסך מבדיל עב וגס ביניהם לכן היה צריך הנביא להגביה קולו בתוכחתו, ועל כן הזהירו השם קרא בגרון, עוד צוהו שנית ואמר אל תחשוך ועניו שלא יחשוב שבפעם אחת או שתים ישלים תקונם כי הנה כפי רשעתם הקבועה בהם יצטרך להפציר ולהתמיד באזהרתו ובתוכחתו פעמים הרבה וימים רבים כדי שיתפעלו מדבריו לפי שהענין ברופא הנפשות ידמה לרופא הגופות וכמו שרופא הגוף יצטרך לבקר את החולה בכל יום בבקר ובערב ואם מעט יוסיף פעמים שלש, ולא תקנו החכמים הבקור הזה שיעשו הרופאים כדי להגדיל שכרם יום ליום ולילה ללילה כי הם לפי שחומר החולי הוא משתנה מתהפך בתחבולותיו כל היום ובסבתו יתחדשו בחולה חדושים ויצטרך אל הנהגה מתחלפת, כן ראוי שיעשו הדרשנים והמוכיחים לבני אדם לקרוא

כלם בשם ה' פעמים רבות ויתמידו בקריא' וכמו שאמר מתרעם ע"ז אל תטיפו יטיפון לא יטיפו לאלה לא יסגב למות, הנה מפני זה אמר הקב"ה לנביא ישעיהו אל תחשוך כלומר אל תחדל מלהוכיחם ומלדרוש אליהם והיה זה לפי שאבנים שחקו מים בהתמדתם וכ"ש דברי הנביאים והחכמים שיפעלו בנפשות, גם כיון בזה שאע"פ שהנביאים היו מקבלים חירופים וגדופים מהאנשים על תוכחתם היה מזהירו ג"כ שלא יחדל גם מפני זה מהדרשה והתוכחה לא מפני יראה ולא מפני חרוף וע"ז כולו אמר אל תחשוך.

עוד צוהו שלישית ואמר כשופר הרם קולך ולא היה דמוי השופר מפני הגבהת הקול כי זה כבר נצטוה עליו באומרו קרא בגרון כמו שפירשתי, אבל היה דמוי השופר אל דרשת הנביא בב' ענינים. הראשונה, שיהיה כפי הזמן כי כמו שתקיעת השופר היא מצוה מיוחדת ליום הזכרון ויום הכפורים ולא בשאר מועדי ה' כן דברי הנביא יהיו מיוחדים כפי הזמנים והענינים ההווים וכדומה לזה אמרו חכמים ז"ל דורשין בחג מענינו של חג ובמסכת מגלה (מגילה לא, א) אמרו מפטירין בנביא מעין אותה פרשה, ולכן צוה יתברך לנביא שירים קולו אבל שיהיה בזמנו הראוי כתקיעת השופר. והענין השני, מהדמוי שכיוון בשופר הוא כפי הקולות שבו וזה כי ידוע הוא שיש אצלנו בשופר קול אחד פשוט בלתי מעוקם והוא הנקרא תקיעה וקול אחר עקום וחד נקרא תרועה ושניהם מן התורה, ושערו חכמים ז"ל קול שלישי כאמצעי ביניהם ומורכ' מהם הוא נקרא אצלם שברים, ובבחינת הקולות האלה ראוי שיהיה דברי הדורש והמוכיח כי פעמים ידבר דברים פשוטים מבלי עומק וחדוד בבחינת המון העם המקשיבים לקולו שיקבלו תועלת הדברים הפשוטים והדבור הזה דומה לתקיעה שהוא קול אחד פשוט, ופעמים בהיות במעמד אנשים חכמים ונבונים יצטרך לדבר דברים דקי העיון צחים מחודשים ומחודדים כתרועה בשופר שהוא קול חד ועקום בלתי פשוט, ופעמים כפי מדרגת השומעים יצטרך לדבר דברים בינוניים ממוצעים אינם פשוטים בהחלק ולא דקים מאד כדמיון השברים, הנה מפני שני הדמיונות האלה אמר כשופר הרם קולך.

עוד צוהו רביעית והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם ורצה בזה שהמוכיחים על הרוב יעצרו כח להוכיח את העם ולפרסם עונות האנשים הפחותים אבל לא ידברו במלכים וביועצי הארץ כי יפחדו מלהוכיחם ומלפרסם עונותיהם כמאמר מרע"ה (שמות ג, יא) מי אנכי כי אלך אל פרעה כי היה ירא מלהוכיחו, ולכן הזהיר השם יתברך לישעיהו שלא יעשה כן אבל שראשונה יוכיח ראשי עמו ושריו ואחר כך יוכיח אל ההמון והוא אמרו והגד לעמי פשעם כי מלת עמי נאמרה על הנכבדים ולבית יעקב חטאתם על כלל העם ההמוני וכן דרשו בפ' אלו מציאות (ב"מ לג, ב) והגד לעמי פשעם אלו ת"ח ששגגותיהם

נעשין להם כזדונות ולבית יעקב חטאתם אלו עמי הארץ שזדונותיהם נעשו להם כשגגות והיינו דתנן רבי יהודה אומר הוי זהיר בתלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון, והנה צוה השם לנביא שיוכיח את דורו שהיו מראים עצמם חסידים ואין תוכם כברם וע"ז אמר (ב) ואותי יום יום ידרשון כלומר אתה ישעיהו ראוי לקרא בגרון לדרוש וללמוד את העם להדריכם במעגלי צדק אבל הפושעים האלה מה להם בדרשה שאלה יום יום ידרשון וכבר דרש רבי יוחנן הפסוק הזה במסכת חגיגה (ה, ב) על העוסק בתורה יום אחד בשנה לשמה שמעלה עליו הכתוב כאלו עסק בתורה כל השנה כולה, והוא המורה שראוי לפרש יום יום ידרשון על הלמוד והעוסק בתורה ברבים, ופירוש הפסוק אצלי הוא באחד מב' פנים. האחד, שהיה מתרעם מהם לפי שכל דרשותיהם ועיוניהם היו בעשותם חקירות בענין המהות האלהי ואם הוא יודע אם לא ואם הוא משגיח אם לא וכן קושיות ופירוקים בדרכי השם וי"ג מדותיו ועל זה אמר ואותי יום יום ידרשון כל דרשותיה' וחקירותיה' הוא לדעת אותי ודעת דרכי בידיעה ובהשגחה יחפצון שהם הדרכים שבקש מרע"ה כמו שאמר הודיעני נא את דרכיך (שמות לג, יג) וזה בלתי נאות וראוי אליהם לפי שידיעת המדות קודם לדעות האלהיו', והם עושים החקירות והדרשות האלה כגוי אשר צדקה עשה כלומר כאלו הם כבר שלמים במדות ויבאו לדעות ואינו כן כי אין להם ידיעה ולא השגה בשכל המעשי ולכן היה ראוי שישאלוני ראשונה משפטי צדק ללמד אותם תיקון מדותיהם ואחר כך קרבת אלקים שהוא בחקירות הסודות האלהיות יחפצון כי זהו הדרך הראוי להקדים ראשונה ידיעת המדות ואחר כך ידיעת העיוניות וכמאמר שלמה (משלי ח, לד) שמעו מוסר וחכמו ואל תפרעו. זהו הדרך הראשון בפירוש הכתוב הזה.

והדרך השני הוא שהם היו מתלוננים שהיה מגיע אליהם כמעש' הרשעים בהיותם צדיקים והוא אמרו ואותי יום יום ידרושון שהיו עושים קושיות וספיקות הרבה ודעת דרכי יחפצון באיזה דרך אני מנהיג את העולם ומשגיח וגומל לצדיקים ולרשעים שהם הדרכים שבקש מרע"ה באמרו הודיעני נא את דרכיך ואמרו חז"ל (ברכות ז, א) שבקש משה לעמוד על שלות הרשעים וייסורי הצדיקים ומפני שספק צדיק ורע לו ותלונתו לא יעשה כי אם המחזיק בצדקתו כמו הנביאים הראשונים שלהיותם יראי ה' וחושבי שמו היו מתלוננים על זה לכן אמר ודעת דרכי יחפצון כגוי אשר צדקה עשה רוצה לומר בינו לחבירו ומשפט אלהיו לא עזב בינו למקום כי הרשעים המזוייפים האלה ישאלוני משפט צדק למה יבאו רעות לצדיקים כאלו הם אנשי צדק ועל זה יחפצו לריב עמדי והוא אמרו קרבת אליהם יחפצון שהוא מלשון קרב ומלחמה (ג) ואומרים בתלונ' למה צמנו ולא ראית תעניתנו ולא קבלת תפלתנו ענינו נפשנו ולא תדע רוצה לומר אם היה שענינו

נפשנו ולא ראית באמת לא תדע הדברים שהם בכאן והיותר נכון לפרש שאמר למה צמנו ולא ראית ואם תאמר שאין עיני בשר לך לראות הדברים הגשמיים כמו שהוא אם אכלנו או לא אכלנו הרי ענינו נפשנו באותו צום ולהיות הענוי נפשיי יהיה לך לדעתו ולא תדע השכליים, אבל אני משיב להם על תלונתם זאת ולמה אראה בצומכם כיון שאין בו תשובה ולא צדקה ולא מעשים טובים אבל בהפך שהן ביום צומכם תמצאו חפץ כלומר יעשה כל אחד מכם חפצו ותאותו כשאר ימי החול ועוד שכל עצביכם וחובות ממונכם תנגושו שהוא מלשון לא יגוש איש את רעהו ואת אחיו (דברים טו, ב) כי ביום התענית יאספו העם וכשרואה אחד מכם בעל חובו שם יגוש אותי ויהי' עצביכם ממונכם כמו ועצביך בבית נכרי (משלי ה, י) כך פירשו המפרשים. אבל יונתן תרגם וכל תקלתכון תקדמון עשה עצביכם מלשון עצב או פסילים ותנגושו כמו בשי"ן ימנית מלשון ויגש אליו (בראשית מד, יח), ואמר שלא די שיעשו זה ביום התענית אבל בהקבץ עמים יחדו לאותו צום יריבו אלו עם אלו ויכו איש את רעהו באבן או באגרוף והוא אומרו (ד) הן לריב ומצה תצומו ולהכות באגרוף רשע ומזה התבאר שלא תצומו כיום הזה מהצום להשמיע במרום קולכם כי לא היתה כוונתכם בזה כ"א לשאר התכליות הרעות שזכרתי, זה כולו כפי דרך המפרשים. אבל הכא נראה לי לפרש שהיה הקב"ה משיבם על מה שאמרו ענינו נפשנו באומרו מהו העינוי האמתי שראוי לעשות ביום הצום אינו כ"א להרחיק הדברים המענגים לתאות הנפש ולקרב הדברים המצערים המעציבים אותה כי בזה תלוי הענוי כולו והנה אתם עושים בהפך כי ביום צומכם תמצאו חפץ רוצה לומר החפץ והתאוה אז תמצאו אותה ולא תרחיקוה מאתכם וכל עצביכם שהם הדברים המכאיבים והמעציבים אתכם תנגושו אותם ותרחיקום ואיך א"כ אמרתם ענינו נפשינו, ועוד למה תעשו דבר גדול מהצום אשר עשיתם הלא ידעתם כי אתם לסבה קטנה תצומו ולא תאכלו כי הנה לריב ומצה תצומו רוצה לומר אם יהיה לכם ריב איש עם רעהו תשתדלו ותלכו כל היום באותו ריב ולא תאכלו כל היום עד הלילה גם להכות באגרוף רשע רוצה לומר אם נתנו בכם מכה ונגע בראשיכם באבן נגף על פי הרופאים ינהגו אתכם בהנהגה דקה ותצומו מפני הרפואה וע"ז אמר ולהכות באגרוף רשע שהם יצומו כדי להכות את אחרים כי בהיותם במריבה לא ירעבו ולא יצמאו ויצומו בעבורה, וכל זה להודיע שהם יצומו לסבה קטנה ולמה יתגדלו באמרם למה צמנו ולא ראית כאלו עשו דבר גדול, ואמרו ולא תצומו כיום להשמיע במרום קולכם אפשר לפרש כיום על יום הכפורים שהוא יום ה' הגדול והנורא להגיד שלא היה צומם כצום יום הכפורים שהוא להשמיע במרום קולם, ואפשר שיהיה ולא תצומו כיום שלא היה רצונם שלהם כפי מה

שיאות למעלת היום וקדושתו שהוא להשמיע במרום קולם והם לא היו משמיעים קולם במרום בתפלותיהם ולא היה הצום א"כ כפי היום רוצה לומר נערך למעל' קדושתו. ואמר עוד אף שנודה בדבריכם שהצום הוא דבר גדול והוא ענוי נפש האם חשבתם שכזה יהיה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו רוצה לומר בצום שלא יאכל ולא ישתה הלכוף כאגמון ראשו ושק ואפר יציע שהם כולם דברים אשר מחוץ יעשה אותם האדם לרמות את הבריות, הלזה תקרא צום ויום רצון להשם רוצה לומר צום יקרא בלי ספק אבל צום בהתחברות התנאי האחר שהוא יום רצון להשם, או צום אבחרהו לא יקרא בשם ענין לפי שהצום ההוא אחרי שאין בו הטבת המעשים אינו יום רצון להשם ולא בחר בו, (ו) ואמנם הצום אשר אני אבחרהו והוא המרוצה אצלי הוא פתח חרצובו' רשע כלומר קשורי הרשע לפתח אותם וחגורות מוטה שהוא קבוץ הרשעיות להתיר אותם כי זהו עיקר הצום עזיבת החטא, ושלח רצוצים חפשים רמז בזה אל העבדים שלא היו משלחים אותם מקץ שבע שנים כמו שהוכיחם ירמיהו על זה ובכלל כל מוטה וכל עול תנתקו ותסירו אותה מתוככם.

ואמנם אומרו (ז) הלא פרוס לרעב לחמך ושאר הפסוקים שבאו אחריו לא נתישר אצלי פירוש המפרשים בהם כי הם פירשו כולם באופן אחד ונראה לפרש בהם שאחרי שזכר שעיקר הצום הוא בעזיבת החטאים ביאר עוד שגם שיתחבר עם הצום מעשה הצדקה שיפרוס לרעב לחמו ועניים מרודים יביא לביתו וכי יהיה אחד מהם ערום יכסהו כאלו היה בשרו וקרובו שעל זה אמר ומבשרך לא תתעלם הנה כאשר תעשה זה אין ספק שיתן לך הקדוש ברוך הוא שכר אבל יהיה בעולם הזה כולו, והוא אומרו (ח) אז יבקע כשחר אורך וכ"ף כשחר היא כ"ף הזמן רוצה לומר כאשר יבקע השחר יבקע אורך רוצה לומר שבבוא שפע טובות על הארץ יזכה בהם ויאכל בטובה והוא משל לרוב הצלחותיו, וארוכתך מהרה תצמח שהוא החיים והבריאות, ובזכות הצדקה אשר עשה יתישרו מעשיו וימות בכבוד ועל זה אמר והלך לפניך צדקך שתמיד במעשיו ילווהו וזכות צדקתו כבוד ה' יאספך רוצה לומר שימות בכבודו וגם עד זקנה ושיבה לא יעזבהו, וביקרא רבה (לד, יד) אמרו ומבשרך לא תתעלם בר קפרא אומר הוי רואה את בשרו כבשרך שאין לך אדם שלא בא למדה זו אם לא בא הוא בא בנו או בן בנו ע"כ. וכלל הענין שיהיה לו שכר הצדק' שעשה בעולם הזה אבל גם בזה לא יהיה השלמות הגמור לפי שהמעשה הזה עם כל מה שיש בו מהצדקה אין ספק שלא יגיע להיות לרצון לפני השם כ"א בעזיבת החטאי' כמו שזכר בראשונה והוא אומרו (ט) אז תקרא וה' יענה רוצה לומר אבל אזי תקרא וה' יענה לא כמו שאמרתם למה צמנו ולא ראית, תשוע ויאמר הנני

ולא כמו שאמרתם ענינו נפשנו ולא תדע, כאשר תסיר מתוכך מוטה ושלח אצבע רוצה לומר שלא יהיה פושט כלפיו כחסיד ומדבר און אחד בפה ואחד בלב. והמפרשים פירשו שלח אצבע שהוא הפך מה שאמר ולהכות באגרוף רשע וגם תסיר דבר און. והיותר נכון שרמז בזה אל שלשת מיני החטאים שהם במחשבות ובפעל ובדבור ולכן אמר אם תסיר מתוכך מוטה על המחשבות שהם בלבו ותוכו, שלח אצבע על המעשים הרעים, ודבר און בדברים המגונים.

ואמר שעם עזיבת החטא תזכה לשכר עליון אע"פ שלא תעשה צדקה רבה בפעל כמו שאמר הלא פרוס לרעב לחמך כי תראה ערום וכסיתו אלא שתתן לו מה שתוכל בנפש נדיבה והוא אומרו (י) ותפק לרעב נפשך כי בזה נפש נענה תשביע שתשביע נפשו של עני בראותה שתפק לו נפשך, וכן דרשו בפרק קמא דבבא בתרא (ט, ב) ותפק לרעב נפשך על המפייסו בדברי' אמרו שם אמר רבי יצחק הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות והמפייסו בדברים מתברך בי"א ברכות הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות דכתיב הלא פרוס לרעב לחמך וגומר אז יבקע כשחר וגומר, והמפייסו בדברים מתברך בי"א ברכות דכתיב ותפק לרעב נפשך ונפש נענה תשביע וזרח בחשך אורך וכו', והענין כולו שעם עזיבת החטאים ויושר המעשים כפי הכוונה הטובה יהיה השלימות הגמור והשכר המוחלט לא עם הצום אף על פי שתתחבר עמו הצדקה כי אין הקדוש ברוך הוא חפץ במעשים החיצוניים הטובים אם לא יתחבר בהם זכות הנפש וטהרתה, והתבונן בענין השכר שיעד כאן למסיר מתוכו מוטה ועוזב החטא בדברים. ראשונה, שאמר וזרח בחשך אורך ואפלתך כצהרים כי למעלה אמר אז יבקע כשחר אורך רוצה לומר שבבוא טובות והצלחות בעולם יצלח גם הוא עם המצליחים וכאן אמר שבתוך החשך שיכסה ארץ יזרח אורו ואפלתו תהיה כצהרים שהוא יעוד יותר גדול מאד והוא משל לרבוי הטוב וההצלחה שיבוא עליו אע"פ שלא יבא על זולתו, עוד יעדו שנית בשכר הנפשיי שלא זכר דבר ממנו למעלה כלל ועל זה אמר (יא) ונחך ה' תמיד והשביע בצחצחות נפשך ינחהו תמיד לנצח בעולם הנשמות כי בעניני העולם הזה א"א שינחהו תמיד כי אדם ילוד אשה קצר ימים ושבע רוגז אבל שם ינחהו תמיד, וכן אמר והשביע בצחצחות נפשך על עונג נפשו בג"ע של מעלה ואין פירוש צחצחות יובש כדברי המפרשים אבל הוא רמז אל האור המצוחצח שהוא זיו השכינה, עוד אמר ועצמותיך יחליץ וזה ייעוד לענין תחיית המתים באופן שתהי' כגן רוה וכמוצא מים אשר לא יכזבו מימיו כי יהיה תענוגו ושכרו מתמיד מבלי הפסק, ומלבד זה גם בעניני העולם הזה בבנים ובכבוד אמר (יב) ובנו ממך חרבות עולם מוסדי דור ודור תקומם באופן שיקראו לך גודר פרץ משובב

נתיבות לשבת שהם השמות והכנויים שיכנו לאנשים הגדולים מטיבי העולם ומישבי' אותו, ראה כמה הגדיל שכר זה האחרון מן הראשון, ולפי שהמעשים האלה שזכר הם כלם מעשים אנושים יאותו לכל אדם לסור מרע ולעשות טוב וצדקה לצריכים אליה אמר אחר זה (יג) אם תשיב משבת רגלך רוצה לומר וכאשר יתחבר אל זה עוד שכר קיום השבת המורה על האמונות כמו שזכרתי וזה אם שתחדל מלכת בדרכים בו, וגם כן מעשות חפציך ביום הזה המקודש וגם כן כשתקרא לשבת עונג ושתכנהו יום המנוחה ותענוגהו במאכל ובכסות נקייה ובכל שאר הדברים בפעל ושלא תעשה כל זה בשבת להיות שביעית חיי האדם במנוחה כמו שזכר הרב המורה בטעמו, אבל להיות השבת מצוה אלקי' בבחינת זה תכבדהו וזהו אומרו ולקדוש השם מכובד כי להיות השבת קדוש ה' שהוא קדשו יהיה מכובד בעיניך, ותכבדהו בשלשת סוגי המעשים אם מעשות דרכיך רוצה לומר שלא תלך בו בדרכים וכמו שאמר אם תשיב משבת רגליך, ואם ממצוא חפצך כמו שאמר עשות חפציך ביום קדשי, ואם מדבר דבר שתדבר מהשבת הדבור הראוי לו שהוא מה שאמר וקראת לשבת עונג, (יד) אז בשכר שקראת לשבת עונג תתענג על ה' ובשכר שלא תלך בדרכים והרכבתיך על במותי ארץ ובשכר שלא תעשה חפציך ביום הזה והאכלתיך נחלת יעקב אביך, ורמז להם בזה שבזכות השבת יזכו לגאולה וירושת הארץ שהיא נחלת יעקב אביהם, ואמרו חכמים ז"ל במסכת שבת פרק כל כתבי (שבת קיח, ב) כל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלא מצרים שנאמר והאכלתיך נחלת יעקב אביך לא כאברהם שנאמר בו (בראשית יג, יז) קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה ולא כיצחק שנאמר בו (שם כו, ג) כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל אלא כיעקב שנאמר בו (שם כח, יד) ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה, ועוד דרשו שם כל המענג את השבת נותנין לו משאלות לבו שנאמר והתענג על ה' ויתן לך משאלו' לבך עונג זה איני יודע מהו כשהוא אומר וקראת לשבת ענג הוי אומר זה עונג שבת, ובויקרא רבה (לד, טז) דרשו וקראת לשבת ענג זה שבת ולקדוש ה' מכובד זה יום הכפורים וכבדתו זה יום הראשון של חג מעשות דרכיך זה חולו של מועד ממצוא חפצך ודבר דב' מכאן שאסור לעשות חפציו בשבת, עד כאן. העירו בזה שלא לבד הזהיר פה הנביא על השבת כי אם על שאר מועדי ה' כולם גם כן וכן סברו קצת החכמים שבדבור זכור את יום השבת נכללו כל מועדי השם.

פרק נט

פסוק א

הן לא קצרה וכו' עד ותהי האמת נעדרת. לפי שהיו רשעי הדור אומרים למה צמנו ולא ראית ענינו נפשנו ולא תדע בעבור שראו שנתארכו צרותיהם ואין ה' מושיע אותם, לכן אחרי שביאר להם הנביא שהסבה המחייבת שאין הקב"ה פונה אל תפלתם וצומם היתה לפי שלא היה בהם עזיבת החטא והיו כטובל ושרץ בידו ופירש להם גודל שכר השב בתשובה ועוזב את חטאו ומתחרט ממנו כראוי הוציא הכלל הזה מדבריו כאומר הנה א"כ לא זכיתם לתשועה ואין הש"י שומע תפלתכם אינו מבלתי יכולת ה' כי הנה באמת לא קצרה יד ה' מהושיע ואינו ג"כ להעדר ידיעתו והשגחתו בדברים אשר בכאן כי לא כבדה אזנו משמוע (ב) אבל היתה הסבה בו שעונותיכם היו מבדילי' ביניכם לבין אלקיכם והם היו כמו הענן שכאשר יתעבה ימנע מעבור אור השמש בו על הארץ כן עונותיכם נתרבו כל כך עד שנעשו מונע מבדיל עב וגס מאד ביניכם לבין אלקיכם ובסבתם לא תעלה לפניו תפלתכם, גם בסבת זה המונע לא ירד אורו והשפעתו עליכם וע"ז אמר וחטאתיכם הסתירו פנים מכם משמוע. וביאר איכות עונותיהם וחטאתיהם באומרו (ג) כי כפיכם נגואלו בדם ואצבעותיכם בעון וגומר. ומאשר באו ספורי העונות האלה כפולים הרבה מתקו לי דברי רבותינו ז"ל שדרשו באבות דר' נתן (שבת קלט, א) אמרו שם אמר רבי אלעזר בר מלאי משום רשב"ל כפיכם נגואלו בדם אלו הדיינין ואצבעותיכם בעון אלו סופרי הדיינין ולשונכם עולה תהגה אלו בעלי דינין. עד כאן. וכפי הדרך הזה נראה לי לפרש שהנביא שיער בענין המשפט חמש מדרגות, האנשים. האחד, מדרגת השופט. והב', מדרגת הסופר שכותב לפניו טענות הבעלי דינין. והג', מדרגת העדים שבאים להעיד על הדבר. הד', מדרגת עורכי הדיינין והם המליצים בעד הבעלי דינין. וה', הם הבעלי דינין עצמן התובע והנתבע. והנה זכר הנבי' שהשחית כל בשר את דרכו ושכולם היו עושין מעשיהם בשוא ודבר כזב ועל הדיינים אמרו כי כפיהם נגואלו בדם כי הם היו מחייבין הנקי והצדיק למות ומזכין את החייב מפני שהיו מקבלין שוחד ועליו אמר כפיכם נגואלו בדם, וכנגד הסופרים אמר ואצבעותיכם בעון לפי שהכתיבה יעשה הסופר באצבעותיו וביאר בזה שלא היו כותבין האמת ולא הטענות שהיו אומרים הבעלי דינין אלא היו משקרים ומזייפין אותם, וכנגד העדים אמר שפתותיכם דברו שקר בהפך מה שהזהירה התורה לא תענה ברעך עד שקר, וכנגד עורכי הדיינים המליצים ומקריבים משפט הבעלי דינין וצדקתם אמר לשונם עולה תהגה כי הם היו מצדיקי רשע ומרשיעי צדיק בטענותיהם ומה שהיו מליצים שהיה צדק ויושר היה עולה ואמנם כנגד

הבעלי דינין אמר (ד) אין קורא בצדק ואין נשפט באמונה כי כנגד התובע אמר אין קורא בצדק שלא היה תובע צדק ואמת, ועל הנתבע שהוא הנשפט והמובא לדין אמר ואין נשפט באמונה ואם תאמר ולמה אם כן יבאו לבית דין דע כי כל ענינם הוא בתביעתם ובהצלתם בטוח על תהו ודבר שוא הרו עמל והולד און, (ה) ואמנ' אומרו ביצי צפעוני בקעו וקורי עכביש יארוגו נראה לי שאמרו על הדיינים ועל סופריהם כלומר מה יועילו בעלי הדינין האלה לבא למשפט לפני הדיינים ההם כי אין ספק שיצא מהם משפט מעוקל ויהיו אותם הבעלי דינין כאלו בקעו ביצי צפעוני שיצא מהם מי שימיתם כן יצא מן השופט גזל וחמס אליהם, ועל כתיב' הסופר אמר וקורי עכביש יארוגו שהם היריעות שאורגת העכביש, ויש אומרים שהעכביש מפני שעשה אריגתו על קירות הבית תקרא קורי עכביש והכלל שקורי העכביש אין להם תועלת ולא קיום והעמדה כן כתיבת הסופרים ההם, והוא מה שביאר מיד על הדיינים האוכל מביציהם ימות והזורה תבקע אפעה רוצה לומר שפגיעת הדיינים ההם רעה כי אם יחכו הבעלי דינין לפסק הדין ולמשפט יהיה לרעתם ועל זה אמר האוכל מביציהם ימות ואם יברחו ויזורו אחור מפניהם תבקע הביצה ויצא האפעה שירוץ אחריו וימיתנו כן הדיין אשר יברח הבעל דין מפניו ירדפהו ויזיקהו ולפי זה הפירוש יהיה והזורה מלשון נזורו אחור שהוא הבעל דין הבורח מלפני הדיין ולכן אמר והזורה בשורק שהוא פעול כמו נזור, ואומרו תבקע אפעה אינו חוזר אל הזורה רק לביצה שזכר שהיא תבקע ויצא האפעה הממית שהוא משל למה שיעשה הדיין הרשע לבעל דין הבורח מפניו. ואחר שביאר רשעת הדיינים ביאר ג"כ און הסופרים והוא אומרו קוריהם לא יהיו לבגד ולא יתכסו במעשיהם רוצה לומר שכמו שקורי העכביש אינם ראויים לעשות מהם בגד ולהתכסות בהם כן כתיבת הסופרים הרשעים ההם אינו לעזר ולא להועיל לפי שמעשיהם מעשה און מפני השחד שהם גם כן מקבלים והוא אומרו ופעל חמס בכפיהם.

פסוק ז

ואמנם כנגד העדים המעידים שקר אמר רגליהם לרע ירוצו וימהרו לשפוך דם נקי כלומ' שהם ישתדלו לעשות רע ולשפוך דם נקי בעדותם כמו שישתדל הצדיק לעשות רצון אביו שבשמים, והפסוק הזה לקוח מדברי שלמה בספר משלי אם לא שהוסיף הנביא בו מלת נקי כי זהו ענין שקרותם. ולענין המליצים ועורכי הדיינים שזכר אמר מחשבותיהם מחשבות און לפי שהם יאמרו לבעלי דינין שיעיינו ויבינו בספרים ויחשובו מחשבות להצדיקם וכל מחשבותיהם הם און ועמל מבואר. ועל רוע הבעלי דינין התובע והנתבע בדרכיהם אמר שוד ושבר במסלותם כי כוונת כל אחד מהם לשדוד ולגזול את חבירו

וזהו מסלתו ודרכו, ולפי שהדיינים מחוייבים בבוא הבעלי דינין לפניהם לעשות פשרה ביניהם קודם שיודע דבר המשפט וכאשר לא ירצו בפשרה אז יפסקו את הדין במשפט לכן אמר שלהיות הדיין והסופר העד והמליץ והבעלי דינין עקשים ונלוזי' לא יבואו לעשות פשרה ולא לתת משפט אמתי בשום דבר ועל זה אמר (ח) דרך שלום לא ידעו כי כמו שאמר בפ"ק דסנהדרין (סנהדרין ו, ב) איזהו משפט שהוא שלום הוי אומר זה בצוע שהיא הפשרה, ואין משפט במעגלותם שהוא פסק הדין שלא יהיה לעולם על דרך המשפט וכל זה לפי שכל אלה שזכר נתיבותיהם עקשו להם כל דורך בה לא ידע שלום כי בהיות הדיין מעול וחומץ והסופר מזייף והעדים משקרים והמליצים רעים והבעל דינין נלוזים לא ירצו בדרך שלום ופשרה ולא במשפט צודק כי אם לעוות את הדין בעד השחד, (ט) ועל זה אמר הנביא על כן רחק המשפט ממנו ולא תשיגנו צדקה רוצה לומר על כן שאין משפט בארץ רחק המשפט האלקי ממנו שלא יעשה לנו משפט מאויבנו ולפי שאין צדקה בארץ לכן אין הקב"ה עושה צדקה עמנו, אבל בהפך שנקוה לאור והנה חושך לנגהות באפלות נהלך שהוא כפל ענין במלות שונות.

פסוק י

ואמר שבסבת החשך המכסה אותנו נגששה כעורים קיר ואין מלת נגששה כמו נמששה כאשר חשבו המפרשים מלשון והיית ממשש בצהרים (דברים כח, כט) אבל נגששה הוא מלשון ויגש אליו יהודה (בראשית מד, יח), גש הלאה, גשו נא אלי, ואע"פ שאין הגימל דגושה כבר יבואו בכתוב רבים הרפוי במקום הדגוש, והענין שמפני שהעורים בפחדם שיפלו יגשו תמיד אל הקיר להיותו דבר קיים ומרבים בנגישה לכן אמר נגששה כעורים קיר ובאה השי"ן כפולה להורות על רבוי ההגשה כמו ירקרק או אדמדם וכדי לחזקו כפל המאמר באמרו וכאין עינים נגששה, ואמר שלא היה זה להעדר האור כי אם להעדר הראות שהוא משל לשכל וע"ז אמר כשלנו בצהרים כנשף שבעת הצהרים שהאור יותר חזק היו נכשלים כמו שיכשלו בנשף בחוזק החשך, וכל זה משל נאה להגיד שאמת האלקי בהיר הוא כשחקים אבל עוורי הלב וסומי השכל יכשלו בו, ואמנם אמרו באשמנים כמתים הוא מענין שממה אצל ה"ר דוד קמחי והוא שם לקברים וכאלו אמר הרי אנחנו כמתים, ורש"י פירש בשם דונש בן לברט שהוא לשון שומן והאלף נוסף כמו אלף שבואחותי, באזניכם, ודרך האתרים (במדבר כא, ב), אף כאן באשמנים פירושו בין החיים השמנים אנחנו כמתים.

פסוק יא

ומפני הצרות האלה נהמה כדובים כלנו כי הדובי' הומים בקול המיה ויללה וכיונים הגה נהגה כי גם הם הוגים בקול יללה נקוה למשפט רוצה לומר שיעשה הקב"ה באויבינו הצרים אותנו ואין לישועה שיושיענו מאויבינו והיא רחוקה ממנו (יב) וזה לפי שרבו פשעינו נגדך, והפסוק הזה בא מדבר כנגד השם יתברך, וחשב ה"ר דוד קמחי בפירושו למלטו מהכפל והמותר שלמעלה אמר שבפשעי האבות היה אריכות הגלות ושעתה הוסיף שגם בפשעי הבנים נתארך, ונראה לי שאין הדבר כן אלא שלמעלה הוכיח את ישראל על עונותיהם שהיו בין אדם לחבירו כמו שהתבאר ועתה דיבר הנביא מהעונות שבין אדם למקום ולכן דיבר לנכח באומרו כי רבו פשעינו נגדך וחטאתינו ענתה בנו רוצה לומר שהפשעים וחטאים שהיו בין אדם למקום היו רבים מספור, ואומרו ענתה בנו לשון יחידה פירשו בו שרוצה לומר כל אחד מהחטאות ענתה בנו וכמוהו ועיניו קמה (שמואל א' ד, יז), ויבא אלי אנשים, נלכדה הקריות, לא תמעד אשוריו (תהלים לז, לא), והדומים להם, ואפשר לפרש ענתה בנו חוזר לישועה שזכר למעלה כאלו אמר רחקה ממנו והיא ענתה בנו כי רבו פשעינו נגדך וחטאתינו, ועם זה שפירשתי לא יהיה דוחק בכתוב, ואמנם אומרו כי פשעינו אתנו ועונותינו ידענום יהיה פירושו שרחוק הישועה והעדרה ענתה בנו כמו שרבו פשעינו וחטאתינו נגד השם יתברך בינינו למקום לפי שהם דברים נסתרים וה' יראה ללבב אבל במה שבין אדם לחבירו ומהרשע והעדר המשפט אינו צריך לעדות כי הם דברים מפורסמים והוא אומרו פשעינו אתנו ועונתינו ידענום רוצה לומר שהם מפורסמים וגלויים ואין צריך להביא עליהם עדות אחר, וביאר בהם ענין חמש מדרגות אנשים שזכר בתחלה, וראשונה, זכר הבעלי דינין שתובעים ונתבעים בשקר, (יג) ועל הנתבע אמר פשוע וכחש בה' לפי שאם התחייב שבועה ישבע לשקר ויכחש בה', וכן התובע נסוג מאחר אלקינו כי אין פחד אלקים לנגד עיניו לשאול מה שאינו שלו ועל העדים המשקרי' אמר עושק וסרה, ועל המליצים ועורכי הדיינים אמר הוגו והורו מלב דברי שקר כי הורו הוא מלשון ולהורו' את בני ישראל (ויקרא י, יא) והוגו הוא מלשון דבור לפי שהמליצים ועורכי הדיינים היו מדברים ומורים מלבם טענות משקרות להצדיק את הרשע, (יד) ועל הדיינים אמר והוסג אחור משפט, ועל הסופר אמר וצדקה מרחוק תעמוד כי כשלה ברחוב אמת וצדקה לא תוכל לבוא רוצה לומר שבכתיבתו לא כתב אמת ולא נכחה, ועשה הנביא בזה משל נאה כאלו הצדקה והאמת נחלשה ונפלה בידיהם ולא תוכל לבוא לבית דין ולכן אמר וכשלה ברחוב אמת להגיד

שאפילו ברחובות העיר לא היו נכלמים מהשקר וכן אמר ירמיהו ובקשו ברחובותיה אם יש מבקש אמונה (ירמיה ה, א).

פסוק טו

ותהי האמת נעדרת וכו' עד סוף הנבואה. הכתובים האלה עם היות תחלת' בלשון עבר ותהי האמת נעדרת, וירא ה' וירע בעיניו, וירא כי אין איש ותושע לו זרועו וצדקתו היא סמכתהו וילבש צדקה כשרין וילבש בגדי נקם, אין ספק שהם כולם לעתיד אבל היה הנביא רואה הדברים כאילו הם כבר נמצאים ולכן זכרם פעמים בלשון זכר, והראיה המעידה על זה אומרו מיד אח"ז כעל גמולות כעל ישלם, לאיים גמול ישלם ויראו ממערב את שם ה' כי יבא כנהר צר ובא לציון גואל, שהם כולם בלשון עתיד להוכיח שהדברים כלם המקושרים זה בזה לעתיד לבא הם כולם כי ראה הנביא לספר כאן מה יהיה אחרית אלה האם ישובו ישראל בתשובה כדי שיזכו לגאולה או שיהיה תמיד הישועה רחוקה מהם, ועל זה אמר ותהי האמת נעדרת וסר מרע משתולל רוצה לומר שיבא עת וזמן שיראה הקדוש ברוך הוא שתהיה האמת נעדרת בכל העולם באמונת אלהותו וגם התורה שהיא האמת המוחלט תתמעט ותשתכח מישראל כאלו היא בטלה והאנשים הצדיקים שהם סרים מרע משתולל' רוצה לומר משוללים כאלו שללו ובזזו אותם והקב"ה יראה זה וירע בעיניו כי אין משפט בעולם לא באמונות ולא במעשים, (טז) ויראה גם כן כי אין איש רוצה לומר שאין בישראל איש עומד בפרץ לפניו, והמאמר הזה אמרו אדוננו משה על עת הגאולה כי יראה כי אזל' יד ואפס עצור ועזוב (דברים לב, לו) וישתומם כי אין מפגיע כלומר כי אין בישראל מפגיע ומתפלל על צרתם והשתומם עליו שעם היות שצרות רבות ורעות סבוהו גם סבבוהו והעם לא שב עד המכהו ואין מפגיע על רעתו, ואמנם אמרו ותושע לו זרועו וצדקתו היא סמכתהו פירשו בו המפרשים שכחו ויכלתו של הש"י יושיע לעצמו והטעם לפי שעל האדון מוטל להושיע את עבדיו מיד המחזיקים בו ובתשועת העבד יושע האדון לפי שיגדל שמו, ושאמר זרועו כנגד הגוים לקחת נקמה מהם וצדקתו כנגד האבות שזכר בריתו לזרעם ועושה עמהם צדקה להושיעם מהגלות, ולפי שרחוק אצלי שיאמר על הש"י ותושע לו זרועו וצדקתו היא סמכתהו נראה לי לפרש שחוזר אל המפגיע שזכר יאמר שהש"י ישתומם כי אין מפגיע ומתפלל אליו באופן שתושע לו לאותו מפגיע זרועו בתפלתו וצדקתו וישרו היא תסמכהו לזכות לישועה, ואמנם אמרו אח"ז בפרשה מי זה בא מאדום ותושע לי זרועי וחמתי היא סמכתני אינו סותר לזה כמו שאפרש במקומו, ואפשר לפרש ותושע לו זרועו שזרועו

שהו' כחו ויכלתו של הקב"ה יושיע לו לישראל, ואליו בא כנוי לו וכן וצדקתו הי' סמכתהו צדקתו של הקב"ה סמכתהו לישראל עם היות שאין בהם מפגיע.
ואמר הנביא שהקב"ה שיראה שאין משפט ואין צדקה בארץ יעשה הגאולה והתשועה מפני צדקתו, ולפי שבתשועה העתידה יוכללו שני דברים אחד נקמת האויבים והב' הצלת ישראל וגאולתו לכן זכר שניהם ואמר (יז) וילבש צדקה כשרין רוצה לומר שיתלבש בצדקה לעשותה לישראל כמו שיתלבש הגבור בשרין וישים כובע ישועה בראשו כן יעשה הש"י להושיעם ולגאלם, וכנגד נקמת האויבים אמר וילבש בגדי נקם תלבושת רוצה לומר וילבש תלבושת שהוא כנוי ללבוש ויהיה לבושו בגדי נקם ויעט כמעיל הקנאה, (יח) כעל גמולות כעל ישלם רוצה לומר כעין הגמולות שעשה בימים הראשונים בפרעה ובסנחריב ובשאר צרי ישראל מבלי זכותם וצדקתם כעל ישלם רוצה לומר כן ישלם חמה לצריו וגמול לאויביו, ושני הכפי"ן הם לדמיון כמו כמוני כמוך כעמי כעמך (מלכים א' כב, ד), ואמר חמה לצריו כנגד בני ישמעאל כי הם היו בבליים מקדם שהחריבו בית ראשון כמו שביארתי בחלק האחד מספר ישועו' משיחו, ואמר גמול לאויביו כנגד בני אדום שהחריבו בית שני, ואמנם לאיים הרחוקים שלא היו בחרבן בית ראשון ולא בחרבן בית שני גם כן גמול ישלם כפי אמונותיהם הנשחתות ומעשיהם הרעים (יט) באופן שייראו ויפחדו ממערב את שם ה' וממזרח שמש את שם כבודו, וזכר ראשונה מערב לפי שסמך אותו למ"ש לאיים גמול ישלם שהאיים הם בקצה המערב, ואמנם אומרו כי יבא כנהר צר רוח ה' נוססה בו נראה לי לפרשו בב' פנים, הראשונה, שיבוא כנהר הצר הצורר שהוא שם כולל לאומות שיעלו ויבואו לירושלם ואז ישלם גמולם שרוח ה' וסערתו נוססה בו להשמידו, ואפשר לפרש רוח ה' נוססה בו על ישראל שבאותו זמן שיבא כנהר צר אז רוח ה' תהיה נוססה על ישראל וירם נסם והוא אומרו אחריו ובא לציון גואל. והפי' השני, הוא שתאר והמשיל נקמת השם וגמולו שיבא על האומות שיבא כנהר הצר שאינו רחב ידים כי אם צר גדר מזה וגדר מזה כאשר תהיה רוח ה' נוססה בו רוח חזק שאז תהיה הסערה יותר עצומה לפי שכאשר תבא רוח סערה בים הגדול ורחב ידים יהיה לה מקום להתפשט והאניה אשר תלך בו לא תהיה סכנתה כל כך עצומה להיותה מרוחקת מן הארץ אמנם כאשר יהיה הנהר צר ורוח ה' שבערה תשופנו נוססה בו בהכרח האניה שתלך בו חשבה להשבר להיות הנהר קצר וארץ משני עבריו, וכל זה משל לגודל הנקמה שתהיה שערת ה' גדולה מהם.
ואמנם לישראל תהיה הגאולה והישועה והוא אומרו (כ) ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב נאם ה' כי הנה אמר ובא לציון גואל על היהודים אשר עמדו והתמידו ביהדותם

ועמד טעמם בם וריחם לא נמר, ואמר ולשבי פשע ביעקב על אותם שיצאו מכלל הדת עברו תורות חלפו חק וישובו אל ה' מפשעם כי הם באמת שבי פשע ביעקב וגם הם יזכו לגאולה והמפרשים אמרו שאמר זה על פושעי ישראל שישובו בתשובה, ואמר שהנבואה הזאת שבאה לנביא היא ברית חזקה לישראל על גאולתם שלא תשוב אחור וזהו (כא) ואני זאת בריתי אותם אמר ה' והברית הוא רוחי עליך ודברי אלה מזאת הנבואה אשר שמתי בפיך, וכיון שהדברים האלה הם הם עצם הברית ראוי הוא שלא ימושו מפיך ומפי זרעך וגומר, וענין זה שהנה הטעות והכזב אפשר שתפול בהבטחה ובייעוד באחד משלשה צדדים, אם מצד המבטיח אם הוא אינו עומד בדבורו, ואם מפאת האמצעי אם לא הבין מה שנאמר לו או הוסיף עליו, ואם מפאת המקבל אם שכח ולא זכר הדבר שהובטח עליו כמו שיועד, ואמר יתברך שהנבואה הזאת אי אפשר שתפול הכזב לא מצדו יתברך כי הוא אמת ודבריו אמת ולזה אמר רוחי אשר עליך, גם לא מפאת האמצעי השליח שהוא ישעיהו כי הנה לא נפל מכל דבריו ארצה ייעד על מפלת סנחריב וכן היה על גלות ירושלם ונתקיים על חרבן בבל ונתאמת על הצלחת כורש וכן נהיה על בנין ירושלם על ידי כורש וככה היה אם כן מה שנבא על הגאולה העתידה כן יהיה וזהו ודברי אשר שמתי בפיך רוצה לומר שכולם נתקיימו, וגם לא יפול הטעות בנבואה הזאת מפאת המקבלים שמא לא יזכרוה ועל זה אמר לא ימושו מפיך ומפי זרעך וגומר:

ויש מפרשים ואני זאת בריתי אותם על התורה שנתנה בברית והבטיחם שלא תמוש מפיהם עד עולם ויהיה אומרו רוחי אשר עליך בלתי מיוחס לישעיה כי אם לישראל, ועל התורה שהיתה ביניהם אמר ודברי אשר שמתי בפיך וגם נכון הוא.

והנה למדנו מהנבואה הזאת שיש עת וזמן ידוע ומוגבל לגאולה אצלו יתברך שאע"פ שישראל לא יהיו זכאים ולא ראויים אליה יזכו בה כמו שזכו יוצאי מצרים לגאולתם אע"פ שהיו רעים וחטאים לה' מאד וצדקו אם כן דברי רבי יהושע שאף על פי שאינם עושים תשובה נגאלים כדאיתא בפרק חלק (סנהדרין צח, א) ושם אמרו אמר רבי יוחנן אם ראית דור שצרות רבות באות עליו כנהר חכה לו שנאמר כי יבא כנהר צר וסמיך ליה ובא לציון גואל.

פרק ס

פסוק א

הנבואה השלשה ושלשים תחילתה, קומי אורי וכו' עד חסדי ה' אזכיר. ויש בה ה' פרשיות. הראשונה, קומי אורי: השנייה, רוח ה' עלי: השלישית, שוש אשיש בה':

הרביעית, עברו עברו בשערים: החמישית, מי זה בא מאדום. וראיתי לשאול בה ששת השאלות.

השאלה הראשונה בסתירה הנמצאת בייעודים האלה וזה כי למעלה ייעד הנביא בנקמת האומות וחרבנם כמו שאמר וילבש בגדי נקם תלבושת ויעט כמעיל קנאה כעל גמולות כעל ישלם חמה לצריו גמול לאויביו, וכאן אמר והלכו גוים לאורך ומלכים לנגה זרחך שאי סביב עיניך וראי כולם נקבצו באו לך וגומר חיל גוים יבאו לך וגומר ושאר הכתובים המורים שהאומות יתחברו עם ישראל בתשובתם ותהלות ה' יספרו, והוא סותר לענין הנקמה שזכר.

השאלה השנית באומרו אז תיראי ונהרת ופחד ורחב לבבך, כי אם היה שיבאו האומות ההם לשם ה' ולעבוד אותו למה יפחדו ישראל, וכבר חשבו המפרשים להמלט מהספק הזה באומרם שהפחד שזכר הוא כאדם הנבהל בבוא אליו שמחה או רפיון הלב והשמחה והפחד הם תנועות הפכיות האחד לצד פנים והאחרת לצד חוץ.

השאלה השלישית באומרו להביא בניך מרחוק כספם וזהבם אתם, כאילו הנגאלים יצאו מגלותם עשירים בכסף וזהב כמו יוצאי מצרים וזה אי אפשר להאמינו לא בדרך הסברא כי בבוא עליהם צרה וצוקה וחבלי משיח ויתהלכו מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר במדבר העמים איך ישאר בידיהם כספם וזהבם, ועינינו רואות היום הזה בני הגלו' שגורשו מארצם שהיו למשיסה ולבוזזים ולא דבק בידם מאומה מן החרם כל שכן שהנביא אמר בפירוש והשארתי בקרבך עם עני ודל וגם ישעיהו עצמו למעלה אמר ולא בכסף תגאלו שענינו כמו שפירשתי שכאשר יגאלו לא יצאו בכסף וזהב.

השאלה הרביעית באומרו לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם ולנוגה הירח לא יאיר לך, כי זה דבר שלא יסבלהו השכל שבזמן הגאולה העתידה שני המאורות הגדולים לא יאירו על הארץ, והנה הנביא ירמיהו אמר (ירמיה לא, לח) כה אמר ה' נותן שמש לאור יומם חקות ירח וכוכבים לאור לילה וגומר אם ימושו החוקים האלה מלפני, כל שכן שהכתוב אומר בכאן לא יהיה לך כאילו יהיה לשאר האומות אור השמש והירח ולא יאירו לישראל ואיך יהיה זה גם כי מיד אחר זה אמר סותר אליו שהוא לא יבא עוד שמשך וירחך לא יאסף שיראה ממנו שהשמש יאיר תמיד ולא ישקע וכן הירח, ואם היו הדברים משל ראוי לישב הפשט ולבאר הנמשל.

השאלה החמישית באומרו תחת בשתכם משנה וכלימה ירונו חלקם לכן בארצם משנה יירשו שמחת עולם תהיה להם, והכתוב הזה כפי משמעותו מורה שבעבור שקבלו ישראל בגלו' בושת וכלימה לכן האומות ירונו חלקם ובארצם משנה וכפל ממה שיהיה

להם יירשו ושמחת עולם תהיה להם וימצאו אם כן הרשעים ההם חוטאים ונשכרים, והוא זר מאד כפי סגנון הנבואה כולה שהיא ליעד רעות ונקמה לאומות והצלחה רבה לישראל.

השאלה השישית בפרשת שוש אשיש באומרו כחתן יכהן פאר וככלה תעדה כליה, וזהו כי ענין החתן אינו כענין הכלה ולמה עשה שני דמויים אלה מתחלפים ובאיזה דבר ישתתפו ויתדמו יחד בענין הזה, והמפרשים פירשו כחתן יכהן פאר ככהן הגדול ופי' הכלה כפשוטה וי"ת שהם שני דמויים כחתנא דמצלח בגנוניא וככהנא רבא דמתקן לבושוהי, וכפי כל אחד מהדרכים האלה הכתוב הזה בלתי מתישב, והנני מפרש כתובי הנבואה הזאת באופן יותרו השאלו' האלה כולם.

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא לבשר את ישראל ולומר אליהם שיקומו מאבלותם ויאירו לבני העולם באור תשועתם לפי שעם היות כל אנשי העולם בחשך וערפל דתיהם ואמונותיהם וגם בצרות רבות ורעות שיבאו עליהם הנה על ישראל יזריח אור תשועה וגאולה עד שעמים רבים ומלכים ילכו לאור אמונתו ותורתו ויתקבצו ויבאו אל הר השם ואל בית אלקי ישראל ושיהיו הבאים שמה כל כך עד שיפחדו בני ישראל בראות רבויים והם לא יבאו כי אם לקרא בשם השם ולעבדו ויביאו לפניו מנחה זהב ולבונה וכל צאן קדר להקריב על המזבח ויביאו במהירות רב את בני ישראל הגולים ביניהם, ובמקום שהאומות החריבו ירושלם והרסו חומותיהם עתה המה יבנו אותם ויביאו עצים יקרים לבנין בית המקדש וכולם יהיו נכנעים ועובדים לישראל ומעשירים אותו, ושיהיה שלום מתמיד בארץ ולא ישמע בה חמס לפי שהטוב המיועד לבוא לישראל לא יהיה מצד המערכה אלא מצד ההשגחה הפרטית, והתפאר הנביא שזה היה תכלית נבואתו לבשר לישראל גאולתם ותשועתם וישובם בארץ ושהאומות יעבדום ושהם יקראו כהני ה' זרע ברך ה', ושישראל ההוא יתנו שבח והודאה לאלהיהם ויאמרו שוש אשיש בה' כי תהיה תשועתם מפורסמת ודבר גלוי לכל העמים עד שיקרא לה שם חדש ויהיו עטרת תפארת ביד ה' ולא יקרא עוד להם עזובה ושממה, וצוה הנביא לישראל שעל זה יתפללו להשם תמיד מבלי הפסק ושלא יחשבו שתהיה תפלתם דבר בטל כי כבר נשבע ה' בימינו ובזרוע קדשו שלא יביאם עוד לגלות אבל יגאלם ויוציאם, וילכו השמועות ויעברו בשערים שהשם ישמיע אל קצה הארץ תשועת ישראל ומעלת ירושלם ולפי שאומת אדום היתה ראש הצרים ביאר הנביא גודל הנקמה שיהיה בם שיעשה הקדוש ברוך הוא בכחו ובצדקתו מבלי זכות ישראל ולא בצדקתם, וכמו שיתבאר כל זה בפסוקים:

קומי אורי וגומר עד רוח ה' עלי. אחר שהנביא ביאר למעלה הנקמה שיקח הש"י מן האומות המרשיעות ושיגאל את ישראל אמר הנביא מבשר אותם על הצלחתם קומי אורי כי בא אורך והם שני צוויים קומי ואורי להגיד שהם בעצמם עם היותם נופלים ושפלים יקומו במעלה רמה בזמן גאולתם ולכן אמר כנגד האומ' קומי, עוד אמר שמפני שבגלות מפני עונותם אמרו נקוה לאור והנה חושך לנגוהות באפלה נהלך כשלנו בצהרים כנשף רמז לצרותיהם וגם רמז לסכלותם וחטאתם שהיו כעורים וגם שבגלותם היתה תורתם נמבזה ונמס והאומות מלעיגים מהם ומאמונותיהם, הנה אז בזמן תשועתם הם יאירו לכל בני העולם ונתן הסבה למה יהיו הם מאירים ומזהירים כזוהר הרקיע באומרו כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרח כי אמר בא אורך על התשועה ועל הגאולה, וכבוד ה' עליך זרח על השכינה שתשוב לחול בתוכם והדבקות הנמרץ שיהיה בהם אמנם בשאר האומות לא יהיה כן (ב) כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועם היות שאמר זה על הצרות והרעות שיבואו אז על האומות מחרבנם הנה אין ספק שכוון עוד בזה שכל באי עולם בארצותם לגויהם הולכים יזרח ה' וכבודו עליהם יראה, עד שכל האומות הנשארות מאותה נקמה אשר תקדם לגאולה ילמדו דרך תורת ישראל כמו שאמר בתחלת זה הספר והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' ועל זה אמר כאן (ג) והלכו גוים לאור' ולא לבד הגוים והעמים אבל גם המלכים ילכו לנוגה זרחך כי אז יעזבו אליליהם וזיוף אמונותיה' וילכו ויתנהגו כפי האור והנוגה שיזרח עליך מהדבוק האלקי.

פסוק ד

ולכן אמ' כנג' ישראל שאי סביב וראי שכל האומות ההם יקבצו ויבאו לך ואז על ידיהם בניך מרחוק יבאו ובנותיך על צד תאמנה שהוא מלשון כאשר ישא האומן את היונק (במדבר יא, יב), וכבר התבאר למעלה פעמים שנקמת האומות תקדם בהכרח לגאולת ישראל ותשועתו ומלכותו, ולכן זכר הנביא בסוף הפרשה שלמעלה נקמת האומות וחרבנם ועל הנשארים מאותה נקמה שישובו אל ה' נאמרה הפרשה הזאת והלכו גוים לאורך כולם נקבצו באו לך, ובזה אין סתירה בייעודי' והותרה השאלה הראשונה.

ובפסיקתא רבתי (תנא דבי אליהו זוטא כא, א) אמרו על פסוק זה קומי אורי באותה שעה מביא הקדוש ברוך הוא התורה ומניחה בחיקו ומבהיק זיוון של ישראל מסוף העולם ועד סופו אמר גבריאל לפני הקב"ה רבונו של עולם רצונך יבאו כל אומות העולם ויראו בטובתן של ישראל אומר ישעיהו אל יראו ה' רמה ידך בל יחזיון, אמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם יבאו ויראו שנאמר יחזו ויבושו קנאת עם, אמרה כנסת ישראל

לפני הקב"ה רבש"ע יבאו ויראו ויבושו שנאמר ותרא ואויבתי ותכסה בושה. והמאמר הזה ארוך שם מאד והיוצא ממנו מסכים עם מה שפירשתי.

ובבראשית רבה (ב, ה) א"ר חייא בר אבא מתחל' ברייתו של עולם צפה בית המקדש בנוי חרב ובנוי בראשית ברא אלקים הרי בנוי כד"א לנטוע שמים וליסוד ארץ, והארץ היתה תהו ובהו הרי חרב כד"א ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו, ויאמר אלקים יהי אור הרי בנוי ומשוכלל לעתיד לבא כד"א קומי אורי כי בא אורך זש"ה יאר ה' פניו אליך יתן לך מאור פנים, רבי יונתן אומר זה מאור שכינה שנאמר קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרח. הנה בארו האור הנזכר על השכינה והדבקות האלקי בעם, וכן אמרו שם ירושלם אורו של עולם שנאמר והלכו גוים לאורך ומי הוא אורה של ירושלם הקב"ה שנאמר והיה לך ה' לאור עולם העירו בזה שהאור היוצא מירושלם ומישראל הוא אמונת אלהות השם יתברך ואמתתו, וזכר הנביא שכ"כ יהיו העמים והגוים הבאים לירושלם לקבל אמונת השם יתברך עד שישראל בראות רבויים יפחדו שלא יתחזקו בירושלם וימשלו בה ועל זה אמר (ה) אז תראי ונהרת ופחד ורחב לבבך ודע שבותראי כפי הספרים המדוייקים אין יו"ד בין התי"ו והרי"ש ות"י בכן תחזין ותתנהרין, אבל כפי המסורת שהוא מלשון יראה וכמוהו אצלי בצפניה (ג, ז) אך תראי אותי תקחי מוסר שהוא מלשון יראה עם היותו חסר יו"ד ונהרת הוא מענין פחד ומרוצה כמו ונהרו אליו כל הגוים, ופירושו שבבא רוב הגוים שמה יקבלו ישראל יראה והתפעלות ופחד בראותם חיל הגוים כהמון ים שיבאו להם אבל מיד יתרחב לבבם בראותם שהם יבאו להכנע תחתיהם, (ו) ועל זה אמר שפעת גמלים תכסך שהוא מענין רבוי, ובכרי מדין הם קטני הגמלים שכלם משבא יבאו ויביאו מנחה לה' וזהו זהב ולבונה ישאו ותהלות ה' יבשרו, גם מארץ קדר יביאו צאן ואילים למזבח השם וזהו (ז) כל צאן קדר יקבצו לך אילי נביות ישרתונך כדי שיעלו במזבח השם לרצון והכתוב שאמר יעלו על רצון מזבחי הפוך כמו יעלו על מזבחי לרצון, ובזה האופן בית תפארתי אפאר והותרה בזה השאלה השנית. ויש מחלוקת בדברי חכמים זכרונם לברכה בדבר זה כי רבי אליעזר אומר שאין מקריבים בהמות הגוים לא אנחנו ולא הם לפי שחוששין בהם לרביעה והקשו מזה הפסוק לר' אליעזר ותירץ כלם גרים גרורים הם לעתיד לבוא דכתיב כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד. ועל בני ישראל הבאים מהגלות במרוצה לאדמ' הקדש אמר (ח) מי אלה כעב תעופינה והם קהלות ישראל העולות מהגולה ולמהירות תנועתם המשיל הדבר בעופפות במהירות תנועת העב וכיונים אל ארובותיהם שיותר יעופפו היונים בשובם אל קניהם כדי לשוב אל גוזליהם ממה שיעופו בצאתם משם, ואפשר שאמר

זה על עשרת השבטים שישובו בזמן ההוא, אמנם בפסיקתא רבתי דרשוהו על האומות שיבאו להתגייר לירושלם, ועם היות האיים. והם איי המערב רחוקים מאד מארץ ישראל זכר הנביא שגם הם עתידים לבוא לירושלם לקבל אמונת השם והוא אומרו (ט) כי לי איים יקוו והודיע גם כן שאניות תרשיש יבאו בראשונה להביא בניהם מרחוק באיי הים כי ראשונים יהיו בזה ואחריהם שאר האומות, ואמנם אומרו כספם וזהבם אתם אין ראוי לפרשו על ישראל אבל הוא חוזר אל האיים ואניות תרשיש שזכר שיביאו כספם וזהבם אתם להקריב מנחה לשם ה' אלקיך ולקדוש ישראל כי פארך, והותרה בזה השאלה השלישית.

פסוק י

וזכר עוד שאותם בני נכר שיבאו להתגייר המה יבנו חומותיהם ומלכיהם ישרתו אותם כי תחת שהיו אומות העולם מחריבים את ירושלם יהיו זרעם בונים אותם, (יא) וזכר שתהיה ביאת הגוים לירושלם כל כך מתמדת עד שיהיו שערי ירושלם תמיד פתוחות יומם ולילה לא יסגרו להביא אליה חיל גוים ומלכיהם שיבאו נהוגים כי להיותם מארץ רחוקה לא ידעו הדרך ויצטרכו לתיירים שינהגו אותם, (יב) ובכלל אמר כי הנה הגוי והממלכה אשר לא יעבדוך יאבדו במכות השם יתברך והגוים שלא יעלו לירושלם חרוב יחרבו, ואפשר לומר שבאומרו כי הגוי והממלכה אשר לא יעבדוך יאבדו רמז אליהם שכבר יהיו גוים וממלכות שלא יעבדום ולא יעלו לירושלם והם אשר יאבדו ויחרבו בנקמת האומות קודם לכן, וכמו שבימי שלמה חירם מלך צור שלח עצים יקרים לבנין בית ה' כן בזמן ההוא אמר (יג) כבוד הלבנון אליך יבא ברוש תדהר ותאשור יחדו לפאר מקום מקדשי ובזה האופן מקום רגלי אכבד שהוא קדש הקדשים וקראו מקום לרגליו לפי שהוא מכוון תחת כסא הכבוד, ויעד שבבוא אותם הגוים לירושלם לא יבאו בגאה וגאון ודרך רע אבל ילכו אליך שחוח בשיפלות והכנע' אותם שבזמן הגלות היו בני מעניך והשתחוו על כפות רגליך כעבדים לאדוניהם אותם שבזמן הקדום היו מנאצי ירושלם וצריה ויקראו ויודו בפיהם שעיר ה' צבאות היא ציון להגיד שלא ילכו שחוח אל ירושלם מפני גבורתה אלא מפני קדושתה והאלהות אשר בה, (טו) שבמקום שהיתה בימי הגלות עזובה ושנואה ואין עובר עליה ישימם הקדוש ברוך הוא בזמן גאולתה גאון עולם וכבודו משוש דור ודור וכמה שאמר המשורר (תהלים מח, ג) יפה נוף משוש כל הארץ. ובהיות שהיו כל האומות בוזזי נכסי ישראל וממונם יהיה אז הדבר בהפך שאומת ישראל (טז) תינק חלב גוים ושוד מלכים שהוא משל לנכסי העמים ואוצרי המלכים כמו שת"י באופן שיכירו ישראל כי ה' הוא מושיעו וגואלו, וביאר רוב העושר שיתעשרו בו באומרו (יז)

תחת הנחשת אביא זהב והערך והיחס הזה נראה לי שהיו מהימים הקדמונים בהיות ירושלם שלוה ושקטה או בימי שלמה שנתעשרה ארץ ישראל שיהיה הזהב בזמן הגאולה כל כך כמו שהיה הנחושת בזמן ההוא והכסף יהיה כמו שהיה אז הברזל וכן שאר הדברים שזכר.

ובמסכת ר"ה (כג, א) אמר רבי יוחנן אוי להם לאומות שאין להם תקנה שנאמר תחת הנחשת אביא זהב ותחת הברזל אביא כסף ותחת רבי עקיבא וחבריו מה מביאין עליהם הוא אומר ונקתי דמם לא נקתי, יראה מדבריהם שפירשו הכתוב כן שתחת הנחשת שהאומות לקחו מהם בזמן החרבן והגלות אביא זהב מארצותם, וכן ותחת הברזל אביא כסף ותחת העצים נחשת ותחת האבנים ברזל כי הנה בחרבנו' ירושלם לא לבד שללו הכסף והזהב כי גם הנחשת והברזל שאינו שוה כנחשת והעצים שאינם שוים כבר וגם האבנים שללו משם וכמה מזה נמצא עוד היום ברומי ובפיס"ה ובארצות האחרות שהובאו מירושלם, והוא אומרו ושמתי פקודתך שלום ונוגשיך צדקה כי אמר פקודתך כנגד זמן החרבן ונוגשיך כנגד זמן הגלות שהכל ישוב לשלום ולצדקה (יח) לפי שלא ישמע עוד חמס בארצך שוד ושבר בגבול' אבל בהפך שתקראי ישועה בחומתיך ולכן בכל שעריך תתני תהלה לאלהיך, ולפי שבתחלת הפרשה המשיל הגאולה והישועה לאור לכן אמר (יט) לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם רוצה לומר שלא יהיה אורם ותשוע' ועיניהם מפאת הוראות המערכות אבל יהיה מפאת ההשגחה הפרטית מהש"י והוא אומרו והיה לך ה' לאור עולם ואלקיך לתפארתך, (כ) ולכן לא יבא עוד שמשך וירחך לא יאסף כלומר שלא תתבטל עוד מלכותך, וכן תרגם יונתן לא תבטל עמוד מלכותך ויקרך לא יעדי, ואמר זה לפי שהדברים מחוייבים מפאת המערכה השמימיית יש להם זמן מוגבל בהגיעו יפסקו ויחדלו בהשתנות תנועותיהם ומצביהם אמנם הדברים המושגחים יהיו כפי רצון המשגיח יתברך ולכן אפשר שיהיו מתמידות מבלי הפסק, וע"ז אמר כי ה' יהיה לך לאור עולם ושלמו ימי אבלך, והותרה בזה השאלה הרביעית. והראב"ע פירש, לא יבא עוד שמשך וירחך לא יאסף על לקות השמש שיעדר האור מהארץ, ואינו נכון.

ומפני שההשגחה האלקית יצטרך אליה זכות המקבלים כי היא תחול על הרשעים לכן סמך לזה (כא) ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ רוצה לומר שיצרף אותם האל כמאמר הנביא וצרפתים כצרוף את הכסף (זכריה יג, ט), והנשארים בהם יהיו כולם צדיקים כמ"ש והיה הנשאר בציון והנותר בירושלם קדוש יאמר לו (ישעיה ד, ג) ולכן לעולם ירשו ארץ וישכנו לעד עליה באופן שהכל יכירו וידעו שהם זרע ברך ה' נצר

מטעיו מעשה ידיו להתפאר (כב) ואע"פ שהם עתה בגלות מתי מספר הנה בזמן הגאולה יתרבו בדרך נפלא עד שהשבט הקטן מהם יהיה לאלף פעמ' ממה שהוא עתה והצעיר בבית אביו יהיה לגוי עצום, ואמנם מתי יתקיים כל זה הנה הוא בעתה שהוא הזמן הגזור והמוגבל לפניו יתברך לקנות את עמו שבהגיע אותו עת יעשה הדברים ההם במהירות גדול וחפזון רב כי אע"פ שנתארך הגלות עדן ועדנין ופלג עדן דעו נא וראו כי בהגיע שעת הגאולה לא יצטרך זמן רב לעשותה כי הנה הקב"ה ימהר יחישה מעשהו, וכבר ידעת מה שדרשו בפרק חלק (צח, א) זכו אחישנה לא זכו בעתה שגלו בזה מה שפירשתי למעלה שיש לגאולה שני זמנים האחד הוא אפשרי ע"י תשובה וזכות הדור והאחר הוא מחוייב בהגיע עת הגזור לפניו יתברך.

פרק סא

פסוק א

רוח ה' אלקים עלי וכו' עד שוש אשיש בה'. מפני שהנביא ייעד למעלה על הגאולה ייעודים ורמז להם לישראל שתהיה לעתים רחוקים ולזמן ארוך מאד באומרו אני השם בעתה אחישנה לכן סמך אליו רוח ה' אלקים עלי יען משח ה' אותי וגומר כאומר אף על פי שגאולה זו זמנה ארוך לא תתיאשו ממנ' ולא תכזיבו דברי כי אינ' דברי אנוש אבל הם דברי ה' הנכבד שרוח נבואה היה עלי בבשורות הישועה ועניניה ומשח ה' אותי כלומר יחדני יותר מכל הנביאים לבשר ענוים שהם ישראל לחבוש לנשברי לב רוצה לומר לחבוש מכות וצרות הגלות לאותם שהם בו נשברי לב, כי עם היות שהלב אינו מקבל פירוק חבור ולא שבירה הנה המשיל צרות גלות ישראל לשבירת הלב לפי שאין לה תרופה בדרך טבע כ"א בדרך נס אלקי וכמאמר המשורר הרופא לשבורי לב (תהלים קמז, ג), וביאר מהו שבירת הלב ואמר שהוא הגלות ולכן תהיה תרופתו לקרא דרור לשבויים שהם ישראל ולאסורים בכור עוני יקרא פקח קוח רוצה לומר פתיחת המאסר כי הגלות והשעבוד הוא מלקוח ולכן פתיחתו וביטולו יקרא פקח קוח.

פסוק ב

ועוד זכר שמשחו לקרא שנת רצון לה' ויום נקם כי כמו שהיו מכריזים את שנת היובל כן משח ה' את הנביא לקרא ולהכריז שתהיה שנת רצון על עמו ויום נקם לאלקינו על אויביו, והענין שיש לגלות עת מוגבל בו תהיה הגאולה בהכרח לנקום נקמת ה' מצריו ולגאול את עמו ואמר הנביא על עצמו לשון משיחה לפי שהוא אות על היחוד כמו שאמר ואת אלישע בן שפט מאבל מחולה תמשח לנביא תחתיך (מלכים א' יט, טז), והוא גם

כן מענין הגדולה וכמו שזכרתי למעלה, ואמר שהיה התכלית בכל ההודעה והבשורה הזאת לנחם כל אבלים שהם בני ירושלם המתאבלים עליה, ולא לבד לנחמם בדברים אבל בפועל והוא אומרו (ג) לשום לאבלי ציון לתת להם פאר תחת אפר, והנה בכתוב הזה יראה שחסר ענין השימה כי הוא אמר בנתינה לתת להם פאר תחת אפר וכן אמר שמן ששון תחת אבל מעטה תהלה תחת רוח כהה אבל לשום לאבלי ציון לא זכר מה ישים ואפשר לפרש שהוא כולל לכל הדברים שזכר אחר כך שישים לאבלי ציון ויתן להם פאר תחת אפר שמן ששון תחת אבל וגומר, ואולי שמפני שאמר לנחם כל אבלים לכן על הנחמה ההיא אמר לשום לאבלי ציון שישים להם תנחומין, וכן יתן להם פאר תחת האפר שהיו מעלין על ראשיהם בגלות וכן שמן ששון תחת האבל שהיה להם וכן מעטה תהלה במעלה הרמה שיקנו תחת הרוח כהה שהיה להם בגלותם כי כל אלה הם משלים יפים, וכפל הענין במלות שונות עד שמפני עוצם מעלתם יקרא להם אילי הצדק כפי צדקתם מטע ה' להתפאר כפי דבקותם בו.

פסוק ד

עוד זכר שמשחו השם להודיע ולבשר שבגאולתם יבנו חרבות עולם רוצה לומר ערי ישראל שהיו חרבות מקדם וארצות שהיו שוממות מדורות ראשונים הם יקוממו אותם ויחדשו ערי חורב רוצה לומר ערים שהיו חרבות והיו שוממו' מדור ודור יחדשו אותם וכל ההרדפות האלה הם ליפוי המליצה.

פסוק ה

וזכר שגם כן משח אותו ה' לבשר הכנעת האומות לישראל עד שיעמדו זרים ורעו צאנם ונכרים יהיו עובדים שדותיהם וכרמיהם כדי שבני ישראל לא יתעסקו בדבר מהעבודות הגסות רק לעבוד את ה' הנכבד בתורתם ותפלתם ועל זה אמר (ו) ואתם כהני השם תקראו כלומר אבל אתם לא תהיו רועי צאן ולא עובדי אדמה כי אם עובדי גבוה כהני השם ומשרתי אל עליון, וכן יהיה שמכם, וכדי שתהיו פנויים לעבודת השם יתב' לכן חיל גוים תאכלו ובכבודם תתימרו שפירושו תתגדלו ותתרוממו, (ז) ואמנם אומרו תחת בשתכם משנה וגומר אפשר לפרשו במקום שהייתם בגלות בבושת ובחרפה יהיה לכם משנה כבוד ונחלה ושמחה, ויהיה הכתוב קצתו לנכח תחת בשתכם וקצתו לשון נסתר ירונו חלקם תהיה להם וכולו על ישראל. ויותר נכון לפרש תחת בשתכם בגלות משנה מהבושה והכלימה והאומות ירונו חלקם ושמחים בכלימת ישראל לכן אותם האומות בארצם משנה וכפל מאותו בושת וכלימה יירשו ולישראל יהיה בהפך ששמחת עולם תהיה להם כי כמו שהאומו' היו מרננים בבושת ישראל וכלמתם כן ישראל שמחת עולם

תהיה להם כאשר יירשו האומות בארצם משנה וכפל מהכלימה והבושה אשר קבלו ישראל בידיהם, (ח) והנה יהיה זה לפי שאני ה' אוהב משפט ומודד מדה כנגד מדה ושונא גזל בעולה, ופירשו המפרשים שאפילו בעולה הנקרבת על גבי המזבח הקדוש ברוך הוא שונא הגזל וכמו שאמר והבאתם גזול (מלאכי א, יד) וכל שכן שאהיה אוהב המשפט בין בני אדם, ולי נראה עולה מלשון מעלה שהקדוש ברוך הוא אוהב משפט ושונא הגזל והחמס שעושה אותה אומה מהאומות מתוך מעלתה לנכנעים תחתיה ולכן ונתתי פעולתם של האומו' באמת ואמנם לישראל ברית עולם אכרות להם (ט) באופן שיהיה נודע בגוים זרעם וצאצאיהם שהיו בגלות בתוך העמים הנה עתה אחרי גאולתם כל רואיהם יכירום שהם זרע ברך ה'. והמפרשים פירשו ונודע בגוים זרעם וצאצאיהם בתוך העמים על בני ישראל אחרי הגאולה כשילכו בארצות הגוים לטייל או לסחורה שיהיו נודעים ונכרים שהם זרע ברך ה'. והותרה בזה השאלה הה'.

ובספרי אמרו ואתם כהני ה' תקראו חביבין ישראל כשהוא מכנן אינו מכנן אלא בכהונה שנאמר ואתם כהני ה' תקראו, חביבין כהנים כשהוא מכנן אינו מכנן אלא במלאכי השרת שנאמר כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא, וכן דרשו בפסיקתא ונודע בגוים זרעם אל תהי קורא זרעם אלא זרועם שהקדוש ברוך הוא עתיד ליתן להם נצחון על אויביהם ומי עומד עליהם בזרוע הקדוש ברוך הוא שנאמר ה' חננו לך קוינו היה זרועם לבקרים אותם שמשכימין בכל בקר לבקש רחמי' על הישועה ונתאבלו על ציון ודרך דרש הוא.

פסוק י

שוש אשיש בה' וכו' עד מי זה בא מאדום. אחרי שניבא הנביא על הגאולה העתידה ונקמת האומות ושמשחו הקב"ה ויחדו מבין שאר הנביאים לבשר כ"ז לבני הגולה יותר בשלימות מהם זכר דברי ירושלם והאומה והוא אומרו שוש אשיש בה' תגל נפשי באלקי ר"ל האמנתי אמונה קיימת שיבא עת וזמן שלא אשב בחשך כאשה מתאבלת על מת אבל בהפך שאז שוש אשיש שמחה כפולה בה' המרחם אותי עד שמפני זה תגל נפשי באלקי שהוא מדת הדין, כי תהיה כ"כ שמחת הגאולה עד שישמח לבי במה שעבר עלי מהגלות מפני שבעבורו זכיתי לגאולה והוא אומרו כי הלבישני בגדי ישע מעיל צדקה יעטני כי בעבור זאת התשועה והגאולה שיעשה ה' עמהם בצדקתו ישמח ויגל ישראל. והרר"י קמחי פי' שאמר שוש אשיש בה' תגל נפשי ב' לשונות של שמחה כנגד מדת הדין ומדת רחמים שזכר, וכאשר זכר מדת רחמים אמר שוש אשיש שכולל הגוף והנפש אך במדת הדין אמר תגל נפשי לפי שהנפש היא עליוני' ומקבלת ייסורין יותר מהגוף

ובגלות לא היו להם כי אם טובות נפשיות ובתורה ובמצות בלבד, ולכן אמר על הגלות תגל נפשי באלקי שאותה הגילה לא תיוחס אלא לנפש לבדה, ואמר כי הלבישני בגדי ישע מעיל צדקה יעטני להגיד שעשה הקב"ה לישראל כמו שיעשה המלך לעבדו האוהב אותו שהאיש אשר המלך חפץ ביקרו ילבישהו מבגדיו וכמ"ש האיש אשר המלך חפץ ביקרו יביאו לבוש מלכות אשר לבש בו המלך (אסתר ו, ז - ח) וגו' כן הש"י שנאמר בו וילבש צדקה כשרין וכובע ישועה בראשו ילביש לישראל מאותם הבגדים היקרים ע"כ ישמח ויגיל, והוא אומרו כי הלבישני בגדי ישע מעיל צדקה יעטני כי עם היות שהישע והצדקה היו בערכו ית' כשרין וככובע בהלחמו בגוים ההם הנה בערך ישראל לא יהיו אלא כמו בגדי הכה"ג בעת עבודתו ולכן אמר בגדי ישע מעיל צדקה ולא זכר שרין ולא כובע, ואמר במעיל יעטני לפי שהאדם לובש בגדיו ומתעטף עליהם כמעיל, והנה המשיל ענינו לחתן ולכלה שהם דמויים מתחלפים בבחינות מתחלפות כי כנגד המלביש שהוא הש"י אמר כחתן יכהן פאר וכנגד האומה אמר וככלה תעדה כליה, וכבר ידעת שבמשלי שה"ש המשיל תמיד הקב"ה לחתן וכנסת ישרא' לכלה, וזה הנביא עצמו אמר ג"כ וכמשוש חתן על כלה ישיש עליך אלקיך (לקמן סב, כה), ויהיה פי' הכ' כמו החתן שמכין את הפאר וכמו הכלה שתעדה כליה ותכשיטיה וכ"ז אמר לבאר ששון הגאולה והותרה בזה השאלה הו'.

עוד זכר אחר זה הששון השני שהיה להם מהגלות ע"ד מ"ש למעלה אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני, וע"ז אמר כאן (יא) כי כארץ תוציא צמחה וכגנה זרועיה תצמיח ר"ל שהיה ישראל בגלותו וגאולתו כמו הארץ אשר תוציא צמחה וכגנה שזרועה תצמיח שהנה יצמיח אותם אחרי ההפסד שיפסד הזרע ראשונה ואח"כ יצמח כן היו ישראל בגלות שראשונה הגיעו לתכלית ההפסד והאבדון ואז ה' אלקים יצמיח צדקה ותהלה נגד כל הגוים, וכמו שגרגיר החטה הנזרעת אחרי הפסדו יצאו ממנו גרגרים רבים יותר יפים וטובים ממנו כן יהיה ענין העם בהקרבותו בימי תשועתו, וכמו שצמיחת הזרעים והצמחים יש לה עת וזמן מוגבל כן ה' אלקים יצמיח צדקה ותהלה נגד כל הגוים בזמנו המוגבל, והסתכל אמרו כי כארץ תוציא צמחה וכגנה זרועיה תצמיח שאמר תוציא צמחה מעצמה מבלי זריעה וזרועיה תצמיח הם הנזרעים כי לזה קרא' זרועיה שבזה גלה הנביא שהיו לגאולה ב' זמנים כמו שכבר הודעתיך פעמים רבות. הא', זמן האפשרות. והאחר, זמן החיוב. ולכן אמר כנגד זמן החיוב והעת הגזו' כי כארץ תוציא צמחה שהארץ תוציא הצמח מעצמה מבלי זריעה שהוא משל לגאולה שתהיה בעתה מבלי זריעת

התשובה והמעשים טובים וזכות הדור, ועל זמן האפשרות אמר וכגנה זרועיה תצמיח שישראל יזרעו התשובה והמע"ט והש"י יצמיח מהם הגאולה.
ואפשר עוד לפרש הפסוקים האלה בדרך אחר והוא מפני שהנביא יעד לישראל בגאולתם ובדבקות השכינה בהם ואהבת הש"י לעמו יותר מבראשונה לכן אמר שוש אשיש בה' רוצה לומר שישיש וישמח בדבקות האלקי כי הוא העיקר לפי שזו היא שמחה נפשיית וזהו אמרו תגל נפשי באלקי וביאר הכתוב שהשמחה והששון אשר יהיה לישראל בה' תבא כאשר ילביש' בגדי ישע ומעיל צדקה יעטם כי אז בזמן הגאולה והתשועה ישוב ה' לשוש עליהם לטוב בדבקות שכינתו ואז יגילו וישמחו בו. וכבר פירשו הכתוב הזה בפסיקת' רבתי שאמרו שם שוש אשיש בה' כתי' זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו אין אנו יודעים במה לשמוח אם בהיום אם בהב"ה בא שלמה ופירש נגילה ונשמחה בך וכה"א שוש אשיש בה', משל למטרונה שהלך בעלה ובנה וחתנה למדינת הים אמרו לה באו בניך אמרה להם ישמחו כלותי הרי חתניך ישמחו בנותי כיון שאמרו לה הרי בעליך אמרה להם הא חדוה שלימה כך הנביאים אמרו לה לירושלם בניך מרחוק יבאו והיא אומרת ישמח הר ציון בנותיך על צד תאמנה והיא אומרת תגלנה בנות יהודה וכיון שאמרו הנה מלכך יבא לך היא אומרת הא חדוה שלמה שוש אשיש בה'. ע"כ. הנה הסכימו בפירוש שוש אשיש בה' למה שפרשתי באחרונה.

פרק סב

פסוק א

וזכר הנביא שהקב"ה יבא להושיעם אם לכבוד הארץ הנבחרת שהיא בידי אויביו והוא יתברך ירצה לגאלה כמ"ש והארץ אזכור ואם בעבור ישראל עמו ונחלתו היושב בקרב הגוים ולענין הארץ אמר למען ציון לא אחשה ולמען ירושלם לא אשקוט כי ציון רומז לבית המקדש וירושלם לכל העיר כלומר לא תתקרר דעתי בעבור ציון וירושלם עד יצא כנוגה צדקה וישועת' כלפיד יבער (ב) וכנגד האומה אמר וראו גוים צדקך וכל מלכים כבודך וקרא לך שם חדש כפי גאולתך לא כפי גלותך (ג) לפי שתהיי עטרת תפארת ביד ה' וכצניף המלוכה שישמרהו ויכבדהו מלך מאד כן תהיי את עתה בכף אלקיך (ד) וביאר ענין השם באומרו לא יאמר לך עוד עזובה ולארצך לא יאמר עוד שממה כי לך יקרא חפצי בה והוא השם שהש"י יקוב ויפרש וכן לארצך יקרא בעולה לפי שבעלה ואלקיה קרוב אליה, (ה) כי כמו שיבעל הבחור את הבתולה שהוא זווג נאה כן א"י תתיפה ותתנאה בשוב בניה לתוכה וכמשוש חתן על כלה בימי חופתה ישיש אלקי

ירושלם עליה, ומזה הוכחה רבה שמה שאמר בתחלת הנבואה כחתן יכהן פאר הוא משל להקב"ה כמו שפירשתי. וכן אמרו בפסיקתא (שיר השירים רבה ד, כה) בעשר' מקומות נקראו ישראל כלה ששה ע"י שלמה אתי מלבנון כלה, לבבתיני אחותי כלה, מה יפו דודיך אחותי כלה, נפת תטפנה שפתותיך כלה, גן נעול אחותי כלה, באתי לגני אחותי כלה, ג' ע"י ישעיהו ותקשרים ככלה, וככלה תעדי כליה, ומשוש חתן על כלה, ואחד ע"י ירמיהו התשכח בתולה עדיה כלה קשוריה, (ו) ואמנ' אמרו על חומותי' ירושלם הפקדתי שומרים פירשוהו חז"ל במסכת מנחות (פז, א) על המלאכים הרוחנים שמתפללים לאל על ירושלם שישבנה לקדמות'. וי"מ שהשומרים הם אבלי ציון ועל ישראל שהם בגלותם שומרים וצופים בנין ירושלם. וי"ת חומותיך אבות הראשונים המגינים עלינו כחומות הפקדתי שומרים לכתוב ספר הזכרונות שלא תשתכח זכותם מלפני לא יחשו מלהזכיר זכותם לפני המזכירים את ה' זכות האבות. והרד"ק פירש על חומותיך ירושלם אחר שיבנו חומותיך אל תפחדי שלא יפלו עוד לעולם כי אני הפקדתי עליהם שומרים אשר כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו לא כשומרי החומו' שאם הם ערים בלילה לא יחשו מלדבר כדי להעיר האחד את חבירו הנה ביום הם ישנים אבל שומרי חומות ירושלם היו ערים תמיד ולא יחשו ביום ובלילה והשומרים הם דרך משל להשגחת הש"י כמו עיני ה' אלקיך בה מראשית השנה (דברים יא, יב) וגומר.

ונראה לי לפרש על חומותיך ירושלם בהיותך במעמדך קודם החרבן הפקדתי שומרים שהם הנביאים הקוראים אותם שלא ינומו ולא ישנו כדרך שומרי החומה והענין שהיו מוכיחים ומתרים בהם שישובו בתשובה וזהו תמיד לא יחשו שהיו הנביאים קוראים בקול גדול מבלי הפסק, והיו מזכירים את ה' בקריאתם ולא היו מניחין אתכם וזהו המזכירים את ה' אל דמי לכם כלומר אותם הנביאים היו מזכירים את ה' ולא היה בהם דומיה מלצעק לישראל שישובו לאלהיהם, ועתה כיון שהם קראו לכם בשם ה' ואתם לא שמעתם ראוי הוא שמכאן ואילך אתם תקראו אל ה' ותצעקו לפניו והוא אומרו (ז) ואל תתנו דמי לו רוצה לומר לא תשתקו ולא תפסקו מלצעוק אליו עד שיכונן ושישים את ירושלם תהלה בארץ, ואל תחשבו שתהיה תפלתכם לשוא כי הנה (ח) נשבע ה' בימינו ובזרוע עוזו כאמרו בדרך תימה אם אתן את דגנך עוד מאכל לאויבך רוצה לומר שלא ימשלו בכם עוד האויבים, (ט) אבל יגאל אתכם מביניהם באופן שעל אדמת הקדש תאכלו את תבואותיכם ובחצרות קדשו ואמר זה כנגד המעשר שני ונטע רבעי כימי קדם והענין שלא תשוב האומה לגלות עוד, ולכן אתם גדולי ישראל נביאיו וחכמיו (י) עברו עברו בשערים פנו דרך העם והסירו מקרבכם העונות המונעים טוב מכם וזה סלו סלו

המסלה סקלו מאבן, ועם יושר מעשיכם מיד תרימו נס על העמים, (יא) כי השם יתברך כבר השמיע אל קצה הארץ ענין מלכותו ואמנם אתם אמרו לבת ציון הנה ישעך בא והנה שכרו אתו לתת לעמו ועבדיו ופעולתו לפניו, (יב) עד שהעמים ההם יקראו לבת ציון עיר הקדש גאולי ה' ולעיר ירושלם יקראו דרושה כאילו היא עיר לא נעזבה מפני שתשוב השכינ' לתוכה כסוד אלוה עלי אהלה (איוב כט, ד).

פרק סג

פסוק א

מי זה בא מאדו' וכו' עד סוף הנבואה. בעבור שייעד הנביא הגאולה העתידה כמו שנזכר בא להודיע שקודם זה כולו שזכר יהיה חרבן אדום בהכרח והוא כמו שזכרתי למעלה מלכות הנוצרים בעלי דת יש"ו, ועל זה נשא הנביא משלו כאלו ראה גבור חיל בא מאדום ושאל הנביא מי הוא זה ואי זה הוא הבא מאדום והוא חמוץ בגדים כלומר שבגדיו אדומים מדם ההרג הרב שעשה בבצרה שהיא רומי ראש מלכות אדום, והאדון הגבור הזה הוא הדור בלבושו שהם בגדי נקם משפט וצדקה ומעשיו הדורים בכל מה שעשה, והוא צועה רוצה לומר צועק ברוב כחו ואומר אני מדבר בצדקה רב להושיע כלומר אני אומר במשפט ובצדק' שאהיה רב להושיע את ישראל, והיה ענין המשל הזה כאלו הגבור הזה החריב אדום מלכיה ועמיה ואחרי שובו מחרבנה היה הנביא שואל מי זה בא מאדום כלומר איך היה חורבן אדום ולמה היה והקב"ה משיבו בקול גדול וצועה אני מדבר בצדקה כלומר לא היה חרבנו מיד אדם כי אם מאתי והיה תכלית החרבן כדי להושיע את ישראל מידם כי כן ראוי לעשות במשפט ובצדקה. וזכר כאלו הנביא שאלו עוד (ב) מדוע אדום ללבושך ולא אמר מדוע אדום לבושך כי אם ללבושך כלומר מה האדום האדום הזה אשר נדבק ללבושך עד שבגדיך הם דומים לבגדי הדורך בגת, (ג) והקדוש ברוך הוא משיבו פורה דרכתי לבדי רוצה לומר כן דברת שהייתי כדורך בגת כי פורה שהיא הגת דרכתי אני לבדי ומעמים אין איש אתי שאין זכות ומעשים טובים לישראל לעזור להביא הגאולה ויהיה עמים נאמר על ישראל כמו עמים הר יקראו שם יזבחו זבחי צדק (דברים לג, יט), ולכן אני בעצמי אדרכם באפי וארמסם בחמתי ומפני זה הזה דמם על בגדי, וכל מלבושי אגאלתי ונצחם הוא הכח והדם נושא הכח ואגאלתי כמו הגאלתי בה"א, ולפי שאמ' כל זה בדרך המשלייי ביאר מיד הדבר הנמשל אם באודם הלבוש ודריכת הגת באומרו (ד) כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה רוצה לומר שהדם הוא דם הנקמה שיעשה באומות והוא לעת תמוט רגלם כמ"ש אדוננו משה בסוף שירת

האזינו (שם) וכן ביאר מהו שרצה באומרו ומעמים אין איש אתי ואמר שאמרו על ישראל שלא היה בהם זכות ולא מעשים טובים עוזרים לתשועתו (ה) ובלשון בני אדם אמר ואשתומם כי אין סומך שאין אחד מהם עושה סמיכות וזכר לדבר הגאולה, ואמנם אומרו ותושע לי זרועי וצדקתי היא סמכתני אין פירושו כי אם שתשועתו לא עשתה אותה זכות ישראל כי אם זרוע ה' ויכולתו המוחלט, וכן החימה שהיתה לו על האומות היא סמכתהו להנקם מהם כי מפני שאמר ואביט ואין עוזר אמר כנגדו ותושע לי זרועי שזרוע ה' עשתה התשועה לא זרוע ישראל, וכנגד מה שאמר ואשתומם כי אין סומך אמר וחמתי היא סמכתני, והענין שלא בצדקתם וביושר לבבם של ישראל יושעו כי אם ברשעת הגוים (ו) ולכן אמר ואבוס עמים באפי וגומר רוצה לומר ארמוס אותם באפי ובחמתי ואשקם ואשכרם מכוס חמתי ואוריד לארץ נצחם רוצה לומר כחם ותקפם. ויש לי לפרש נצחם מלשון נצחיות והתמדה ר"ל שהתמדת מלכות רומי ונצחיותה יורידנה וישפילנה לארץ כי מפני שרומי התמידה במעלתה שנים רבות מה שלא התמידו בבל ולא מדי ופרס ולא יון לכן אמר שיוריד לארץ נצחיותה ואמנם שיהיה חרבן אדום קוד' לגאולה כבר בא בפרקי רבי אליעזר (פכ"ט, א) אמרו שם רבי ישמעאל אומ' שלש מלחמות של מהומה עתידין בני ישמעאל לעשות באחרית הימים שנאמר כי מפני חרבות נדדו. אחת בשדה שנאמר מפני חרב נטושה, ואחת בים שנאמר ומפני קשת דרוכה, ואחת בכרך גדול שברומי שהיא כבדה משניהם שנאמר ומפני כובד מלחמה, ומשם בן דוד יצמח ויראה באבדן של אלו ושל אלו ומשם יבא לארץ ישראל שנאמר מי זה בא מאדום וגומר וכמה מהעתידות כללו במאמר הזה. וכבר ביארתי ענינו במעין האחד עשר ממעיני הישועה ואין צורך בהשנות הדברים.

פסוק ז

הנבואה הארבעה ושלשים תחילתה חסדי ה' אזכיר וגומר עד כה אמר ה' השמים כסאי, ויש בה ארבע פרשיות. הראשונה, חסדי ה' אזכיר. השנית, נדרשתי ללא שאלו. השלישית, כה אמר ה' כאשר ימצא התירוש באשכול. הרביעית, כה אמר ה' אלקים הנה עבדי יאכלו. וראיתי לשאול בה ששת השאלות.

השאלה הראשונה אם היו הפרשיות האלה כולם בנחמות האומה וייעודי הגאולה העתידה וכן מה שאמר אחר זה כה אמר ה' כאשר ימצא התירוש באשכול וכה אמר ה' השמים כסאי ושאר הפרשיות כולן עד סוף הספר, למה אם כן הפסיק ביניה' בפרשת חסדי ה' אזכיר ומה ראה הנביא על ככה לזכור במקום הזה החסדים שעשה הקדוש

ברוך הוא לישראל כי הוא כולו ממה שעבר ושאר הפרשיות הקודמות ואשר יבאו אחר זה הם כולם לעתיד ומה ענין זה אצל זה.

השאלה השנית באומרו ויזכור ימי עולם משה עמו איה המעלם מים, ולא ידענו מי הוא אשר יזכור זה כ"א היה הקב"ה הוא הזוכר כל זה איך יאמר איה המעלם מים ואיה השם בקרבו את רוח קדשו שהוא הוא הקדוש ברוך הוא והוא חי וקיים ואיך יאמר על עצמו איה ואיו, גם אומרו משה עמו והיה ראוי לומר משה ועמו, ואם יהיה ישראל הוא הזוכר איך יאמר שישראל זכר ימי עולם משה עמו והוא הוא העם.

השאלה השלישית באומרו כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו, וזה שמשלושת האבות אברהם יצחק וישראל זכר הראשון שהוא אברהם והג' שהוא ישראל והשמיט יצחק האמצעי ביניהם שני לאבות.

השאלה הרביעית באומרו למ' תתענו ה' מדרכיך תקשיח לבנו מיראתך, וזה כי טוב וישר ה' יורה חטאים בדרך ומיישר בני אדם ליראה אותו ולעבדו ואיך אמר שהוא יתברך מתעה את עמו ומקשיח לבם משייראו מלפניו והלא הוא ית' אמר מי יתן והיה לבבם זה ליראה אותי (דברים ה, כט) ואדון הנביאים אמר ועתה ישראל מה ה' אלקיך שואל מעמך כי אם ליראה (שם י, יב) ורוב מוסרי הנביאים היו ליראה מלפניו ולנחותם במעגלי צדק לא להטעותם חלילה לאל מרשע.

השאלה החמישית באומרו בעשותך נוראות לא נקוה וגומר, כי יראה שאין בכתובים האלה מאמר גוזר ומה שדרשו חכמים ז"ל (ברכות לד, ב; שבת סג, א; סנהדרין צט, א) שכל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח אבל לעולם הבא עין לא ראתה אלקים זולתיך יעשה למחכה לו אי אפשר שיתישב על פשט הכתוב ואני לפרש פשוטו באתי.

השאלה הששית באומרו ואתם עוזבי ה' השכחים את הר קדשי העורכים לגד שלחן וממלאים למני ממסך, כי מה היה ענין הגד וענין המני, ומה שאמרו המפרשי' שגד הוא מזל ממזלו' השמי' ומני הוא שם לכל כוכב משבעה כוכבי לכת לפי שהם מנויים ושהפסוקים האלה נאמרו כנגד פושעי ישראל שהיו בירושלם בעת חרבן ראשון עובדי עבודה זרה כבר כתב ה"ר דוד קמחי הספיקות שיתחייבו להם על זה הפי' עד שבעבורם נטה הוא לפרשם על השכר והעונש הנפשיי כמו שדרשוהו חכמים ז"ל, וראוי אם כן לפרש הכתובים על פי פשוטם והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות האלה כולם.

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא לבאר שצרו' ישראל בגלותם היו על חטאיהם ועל זה עשה הנביא ספור ממה שקרה להם עם השם יתברך מעת שהוציאם מארץ מצרים עד שהגלה אותם בין האומות, וסידר הנביא בשם ישראל תלונה ותרעומת כאלו הם

מתלוננים נגדו יתברך על אורך גלותם וצרותיהם, ותשובת השם יתברך עליהם להודיעם שעונותיהם הטו אלה שעם כל זה יש תקנה לאחריתם ולא יבאו לידי כליה כי כאשר ימצא התירוש באשכול ויאמר הרואה אל תשחיתהו כי ברכה בו כן יעשה השם יתברך למען עבדיו שלא ישחית הכל אבל יוציא מיעקב זרע שישוב ליירש ארצות הקדש ופושעי ישראל ימקו בעונם ושאריתם יאכלו וישתחוו כל דשני ארץ כי ישכחו הצרות הראשונות, ויהיה בירושלם גילה ועמה משוש ויהיו להם הצלחות רבות ממינים רבים וכמו שיתבאר כל זה בפסוקים וכל זה כדי לקיים ולהבטיח הייעודים אשר קדמו מהגאולה העתידה כי לא זכר כאן החסדים הראשונים מפאת עצמם כי אם לעשות מהם ראיה כמו שיבא הביאור על זה, והותרה בזה השאלה הראשונה.

חסדי ה' אזכיר וכו' עד הבט משמים וראה. הנה רש"י עשה אזכיר פעל יוצא שאמר הנביא שיעשה לישראל שיזכרו החסדים שעשה להם הש"י במה שעבר והרד"ק פירש אזכיר כמו אזכור שהוא פועל עומד ופירש חסדי ה' אל החסדים שהראה לו האל שהי' עתיד שיעשה לעמו ושהנביא היה זוכר אותם כדי לתת לו יתברך עליהם תהלות ושבח ואין ספק שכפי דרך הדקדוק צדקו דברי רש"י שאם היה הנביא מדבר בעדו היה לו לומר אזכור כמו אזכור מעללי יה (תהלים עז, יג), אבל מה ענין הזכירה הזאת ותכליתה נראה לי שאינו כדי לתת עתה הנביא או ישראל תהלות והודאו' על מה שעשה עמהם בימים ההם, אבל ענינו שהנביא רצה לעשות בשם ישראל תלונה כנגד השם מרוב החסדים שעשה עמהם בירחי קדם ושעתה הסתיר פניו מהם ועם כל צרותיה' המון מיעיו אליה' התאפקו, והיתה תכלית התלונה הזאת כדי להשיב עליה שלא היה שנוי בהש"י מרצונו וחפצו להטיב אותם בימים הקדמונים בחלוף ממה שהוא עתה אבל עונותיהם היו סבה בו כי לפי שהיו כפויי טובה על כל החסדים ההם וזנו מאחריו שב להרע אותם תחת הטיבו עמהם הרבה וז"ש חסדי ה' אזכיר רוצה לומר החסדים שעשה הקב"ה עם ישראל בצאתם ממצרים אעשה שישראל יזכרו אותם בתלונתם כמו שיבאר. וכן יזכרו תהלות ה' כלומר התהלות שנתנו לו יתברך עליו והענין שישראל בחטאתם שכחו אל מושיעם ולכן אמר הנביא, חסדי ה' אש' עשה עמהם אזכיר אותם כלומר אעשה שיזכרום ולא ישכחום כי בהיותו מתלונן ומתרעם נגד הש"י בשמם יבאו לזכור חסדיו, ומלת אזכיר מושכת אחר עצמה ואחר עמה יאמר אזכיר חסדי ה' אשר עשה לעמו ואזכיר תהלות ה' אשר נתנו לו עמו, וביאר שניהם אם חסדי ה' באמרו כעל כל אשר גמלנו ה' ורב טוב לבית ישראל שגמלם בהיותם במצרים טובות הרבה לא כפי שורת הדין כי אם ברחמיו וברוב חסדיו (ח) והיה אומר הש"י אך עמי המה בנים לא ישקרו כלומר עמי המה אשר

לקחתים לי לעם והם בני שילדתי אותם ולכן לא ישקרו, ובעבור זה היה להם הקדוש ברוך הוא למושיע שהושיעם והוציאם מתחת סבלות מצרים, ועם היות שבמדבר מצאונו רבות רעות וצרות הנה הוא יתברך (ט) בכל צרתם לא נעשה להם ולא היה להם לצר לפי שכאשר ייסר איש את בנו ייסרם ולכן היה שולח מלאך פניו להושיעם מאותם הצרות שזכר, וזכר שעם היות שאמר ומלאך פניו הושיעם שהם מלאכי אלקים כלי השגחתו לא יחשבו מפני זה שגאולת מצרים והנהגת העם במדבר היתה על ידי מלאך כי האל יתברך באהבתו ובחמלתו הוא בעצמו גאלם ממצרים וינטלם וינשאם כל ימי עולם. והפירוש הזה הוא כפי הכתב שכתוב לא צר באלף וכן ת"י בכל עידן דחבו קדמוהי לאיתאה עליהון עקא לא אעיק להון, אמנם כפי הקרי שהוא לו צר בוא"ו אמרו בפ' בני העיר (מגילה כט, א) תניא רבי שמעון בן יוחאי אומר בא וראה כמה חביבין ישראל לפני הקדוש ברוך הוא שבכל מקום שגלו שכינה עמהם, גלו למצרים שכינה עמהם שנאמר הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים, גלו לאדום שכינה עמהם שנאמ' מי זה בא מאדו', גלו לעילם שכינה עמהם שנאמר ושמתי כסאי בעילם, גלו לבבל שכינה עמהם שנא' למענכם שלחתי בבלה, גלו ליון שכינה עמהם שנא' ועוררתי בניך ציון על בניך יון, ואף כשהם עתידין להגאל שכינה עמהם שנאמר ושב ה' אלקיך את שבותך ורחמך והשיב לא נאמר אלא ושב מלמד שהקדוש ברוך הוא שב עמהם מן הגלות. ע"כ. וענין זה שכאשר ישראל היו מתחייבים עונש וצרה לא היה חפץ הקדוש ברוך הוא להעניש' כי לא יחפוץ במות רשע אבל לו צר וכביכול יש לפניו יתברך צרה ויגון מפני שישראל בעונותם נתחייבו לאותו עונש ולכן אמר בכל צרתם לו צר, והראיה לזה שמלאך פניו היה שולח להושיעם ואלו הוא יתברך היה חפץ ברעתם לא היה מושיעם מלאך פניו אלא שבהיותם בצרה ועונש היה צרה ויגון לפניו, וההפך היה בזמן הצלחותיהם שבאהבתו ובחמלתו הוא גאלם ויהיה הוא יתברך שמח ונעלס בהטיבו אותם. ואמנם אומרו וינטלם וינשאם כל ימי עולם חשבו המפרשים שהוא לזמן מוגבל כל ימי היותם בארץ כי כן נאמר עולם על היובל ונראה לי שעם היות שיאמר עולם על זמן מוגבל הנה לא יאמר כ"א על כל ימי התמדת העולם וקיומו עד זמן הפסדו המקובל באומה שיהיה, ואמר כאן וינטלם על הזמן העבר כי לכן נסמך למה שאמר הוא גאלם, ואמר עוד וינשאם כל ימי עולם על העתיד שגם בהיותם בגלות וגם אחרי הגאולה ינשאם וינהגם אל יעזבם ואל ירפם כל ימי היות העולם קיים ובזה ביאר חסדי ה' אשר זכר למעלה.

וביאר אחריו תהלות ה' כאלו אמר התדע מה הם התהלות וההודאות שנתנו ישראל לאלהיהם על כל הטובה אשר גמלם הוא (י) שהמה מרו ועצבו את רוח קדשו עד שמפני

ההכרח נהפך להם לאויב והוא נלחם בם כי אלה הם התהלות אשר נתנו לו, וסיפר מרשעת ישראל שלא זכרו את כל הטוב אשר עשה עמהם השם ושכחו אל מושיעם והיו זוכרים עם כל זה בתלונתם ותרעומתם מה שלא עשה עמהם והוא אומרו (יא) ויזכור ימי עולם משה עמו וגומר, ופירש הרד"ק שמלת עמו חסר למ"ד השמוש כמו ויבא ירושלם שהוא כמו לירושלם וכן ויזכור ימי עולם משה עמו פירושו שישראל זכרו ימי עולם שהם שנים קדמוניות שהיו ישראל במצרים עבדים ועובדי ע"ז כמו שמפורש ביחזקאל, ועם כל זה שמע אלקים את נאקתם וישלח משה נביאו לעמו להוציאם ממצרים וזהו ויזכור ימי עולם משה עמו כלומר ששלח משה לעמו, וכן חטאו במדבר אחרי יציאתם ממצרים באמרם המבלי אין קברים (שמות יד, יא) וגומר ועם כל זה כשצעקו ישראל אליו העבירם בים ביבשה והעלם מן הים והוא אומרו איה המעלם מים את רועי צאנו כלומר איה הקדוש ברוך הוא שהעלה את ישראל מים סוף עם רועי צאנו שהם משה ואהרן, וכן איה השם בקרבו את רוח קדשו כלומר איה הקב"ה ששם בקרבו של ישראל את רוח קדשו, ונבאו כולם בסיני ועתה נסתלק רוח נבואה בגלות אין עוד נביא. וי"ת ויזכור ימי עולם על האל יתברך וחס על יקר שמיה בדיל דורכן טבוותיה דמעלמא גבורן דעבד ע"י משה לעמיה וגומר, והראב"ע בפירוש סדר ואלה שמות פירש משה הנזכר כאן מלשון המשכה מגזרת משיתיהו (שמות ב, י) ולא פירשו על מרע"ה ויהיה פירוש הכתוב לדעתו ויזכור ימי עולם כשעשה והעלה את ישראל מים סוף ושלכן אמר אחר זה איה המעלם מים, ואתה רואה כמה מהדוחקים יש בכ"א מהפי' האלה.

ולכן היותר נ"ל לפרש הוא שהזוכר כל זה הוא עם ישראל ושאינו חסר בכתוב כדברי המפרשים כי הוא מה שאמר עמו ואינו חסר למ"ד אבל הכתוב מסורס כאלו אמר ויזכור עמו ימי עולם משה שעם בני ישראל היו זוכרים ימי עולמו של משה כאמרם איה המעלם מים כלומר איה אותו נביא משה איש האלקים שהעלה את בני ישראל מים סוף, והנה היו זוכרים ואומרים זה את רועי צאנו שהוא כנוי לנביאים ישעיהו והושע ועמוס ומיכה שהיו באותו זמן שמפני שהיו מוכיחים אותם היו משיבים להם שאינם ראויים להוכיח לפי שלא היו עושים נסים ונפלאות כמו שעשה משה, ויהיה שיעור הכתוב ויזכור עמו את רועי צאנו שהם הנביאים שהיו רועי ישראל ימי עולמו של משה באמרם אליהם איה המעלם מים שהוא משה איה איש כמדרגתו, ולא די שנעדר מהם הנביא המושפע כי גם המשפיע יתברך היו אומרים שהיה נעדר מהם והוא אומרו איה השם בקרבו את רוח קדשו וכאילו היו מתנצלים מרשעתם באמרם שבימי משה היה הקדוש ברוך הוא מסיר לב האבן מבשרם ונותן בהם רוח נבואה שהנה החסידות מביאה לידי נבואה אמנם עתה

לא היה בתוכם נביא כמשה ולא השפעת רוח הקדוש ונבואה והחסידות וזהו איה השם בקרבו את רוח קדשו. וביאר זה עוד אם לענין משה באומרו (יב) מוליך לימין משה זרוע תפארתו עד שהיה משה בוקע ים לפניהם לעשות לו שם עולם (יג) ואמנם כנגד ישראל אמר מוליכם בתהומות כסוס במדבר לא יכשלו ואמר זה על עברם בתהומות הים מבלי מכשול כמו שהולך הסוס במדבר, ואפשר לפרשו בזכות הדור שלא היו נכשלים בעונות אבל היו מצליחים בכל מעשיהם (יד) וכמו הבהמה שכאשר תרד מההר לבקעה שתלך במהירות בהיותה בבקעה כן רוח ה' תניחנו לישראל באותו זמן, והיה תכלית המאמר כולו כן נהגת עמך לעשות להם שם תפארת. ואפשר לפרש שעושה המשל הזה מהבהמה אשר בבקעה תרד לפי שכמו שזכרו הטבעיים הבהמה כשתעלה להר גבוה ותלול תסבול צער ועמל רב כמו שיסבול הדבר הכבד בעלותו למעלה כנגד טבעו, אמנם כאשר הבהמה תרד למטה תתנועע אותה תנועה בקלות לפי שהיא נאותה וטבעית אליה לרדת למטה, וכבר תתחבר לזה פעמים סבה אחרת מחוץ והיא הרוח הנושבת כי פעמים יהיה הרוח מהצד שהולכת ממנו הבהמה ויעזרה בתנועתה ופעמים תנשב הרוח לצד פניה ותעכבה בתנועתה ולכן כאשר המשיל תנועת הבהמה אמר כבהמה בבקעה תרד שתתנועע בקלות ברדתה יותר מבעלייתה, ועוד שרוח ה' תניחנו לאותו מהלך והתנועות שמפני שתי סבות האלה תתנועע הבהמה בקלות ובלי צער, כן נהגת עמך בקלות ובלי צער כלל, לעשות לך שם תפארת ואמר זה כנגד מה שאמרה תורה וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן לנחותם הדרך ולילה בעמוד אש להאיר וגומר (שמות יג, כג) שהיו הולכים בנחת בלי צער. הנה התבארו הפסוקים האלה והותרה השאלה השנית.

פסוק טו

הבט משמים וראה וכו' עד פגעת את שש. עתה יבאר התלונה שיוציאו בני ישראל מזכרון כל זה שזכר מהטובות שעשה הקב"ה לישראל בצאתם ממצרים באמרם הבט משמים וראה רוצה לומר אע"פ שאמרת אלכה ואשובה אל מקומי וסלקת שכינתך מבינינו והעלית אותה לשמי זבולך עם כל זה משם תשגיח ותביט משמים ותראה מזבול קדשך שהוא הגלגל העליון המתנועע מידך, איה קנאתך וגבורתך כלומר אותה קנאה שקנאת על המצריים איפה היא שלא תקנא ג"כ לאומות המצרות ועתה היה בהפך שהמון מעיך ורחמיך אלי התאפקו והתחזקו ולא נכמרו לרחם עלי, הנה השנוי והפעלות הזה לא יפול בך והוא בלתי אפשר בחקך שתהיה עת רחמן ועת בלתי רחמן (טז) כי אתה אבינו והאב לא יתאפק בשוב זמן מהזמנים בצרות הבן אבל ירחם עליו תמיד, ואין לך שתאמר שאברהם היה אבינו הרחוק וישראל אבינו הקרוב ושהם מתו וזכותם תמה ולכן נעדרו

ממנו החסד והרחמים, אין הדבר כן כי אברהם לא ידענו שהיה האב הראשון וכמה דורות יש שמתו ישראל שהיה האב האחרון לא יכירנו כי כבר מת גם כן זה שנים רבות ולכן לא נשאר לנו אב אחר כי אם אתה ה' אבינו גואלנו מעולם שמך כי אתה היית אב ראשון מאברהם ואב אחרון מישראל ואתה האב חי וקים ולכן אתה תהיה גואלנו מעולם ולא הם, והתבאר מזה למה משלשת האבות זכר אברהם וישראל ולא זכר יצחק שהוא לפי שזכר הראשון שהיה אברהם והאחרון שהיה ישראל להגיד שלא היו המה אבות אמתיים כי אם הש"י שהוא ראשון והוא אחרון ומבלעדיו אין אב והאמצעי אינו כ"א המורכב משני הקצוות.

ויש מפרשים שזכר באבות אברהם לפי שנאמר לו כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כא, יב) והוא השליך את ישמעאל מלפניו כדי שלא יירש בן האמה עם יצחק בנו וזכר את ישראל שכל זרעו היה זרע אמת והיה ראוי שיקראו אבות אמנם ליצחק שנאמר בו ויאהב יצחק את עשו (שם כה, כח) לא קראו לו מפני זה אבינו ולא כללו ענינו עם אברהם וישראל, אמנם במסכת שבת פרק רבי עקיבא (פט, ב) דרשו חכמים ז"ל שלא נזכר כאן יצחק מפני שבחו, אמרו לעתיד לבא הקב"ה אומר לאברהם בניך חטאו אמר לפניו ימחו על קדושת שמך, אמר אימר ליעקב דהוה ליה צער גדול בנים דלבעי רחמי אמר ליה בניך חטאו אמר לפניו ימחו על קדושת שמך, אמר לא בסבי טעמא ולא בדרדקי עצה אמר ליה ליצחק בניך חטאו אמר לפניו רבש"ע בני ולא בניך ועוד כמה חטאו כמה שנותיו של אדם ע' שנה שנאמר ימי שנותינו בהם שבעים שנה דל עשרין שנה דלא ענשת עליהו פשו להו חמשין דל עשרין וחמש דליליתא פשו להו עשרים וחמש דל תריסר ופלגא דצלותא ודמיכל ודבית הכסא פשו להו תריסר ופלגא אם אתה סובל את כולם מוטב ואם לאו פלגא עלך ופלגא עלי, פתחו ואמרו כי אתה אבינו וגומר, הנה כפי דרך דרשתם זו לא נזכר כאן יצחק לפי שאברהם נזכר להגיד שלא ידענו והענין שראה במראת בין הבתרים ממשלת ד' מלכיות ושעבוד ישראל ולא בקש עליהם רחמים, וזכר ישראל כדי לומר בו שלא הכירנו כי ראה במראת הסולם ג"כ ממשלת ד' מלכיות עולים ויורדים ולא בקש רחמים על בניו, אבל יצחק לפי שבירך את יעקב ולא ראה ממשלת המלכיות ולא בירך את עשו באופן מזיק ליעקב לא כלל אותו עם האבות הראשוני' בבקשת הרחמים ולזה לא נזכר כאן, והותרה בכל אחד מהדרכים האלה השאלה השלישית.

פסוק יז

והיתה תלונת ישראל אומרם למה תתענו ה' מדרכיך כלומר הנה בראותנו שלוות הרשעים המצרים אותנו ואורך גלותנו נבוא לחשוב שאין השם רואה אותנו ושעזב את

הארץ ואם כן אתה הוא אלקינו סבה כשאנחנו נתעה מדרכיך ונאמין מה שאינו ראוי ותקשיח ותרחיק לבנו מיראתך, ולא אמר שיעשה זה הקדוש ברו' הוא בעצם כי אין רע יורד מלמעלה אלא שהרי הוא יתברך סבה במקרה לזה כי בהאריך גלותינו ובהמשילו עלינו האומות הסכלות ימשך מזה שנהיה תועים וסכלים בדרכי הנהגתו ופורקים ממנו יראתו ולכן יחסו אליו, והותרה בזה השאלה הרביעית: והיה סוף דבריהם שוב למען עבדיך שבטי נחלתך רוצה לומר שוב מחרון אפך בזכות י"ב שבטים שהיו עבדיך לא בזכות אברהם וישראל שכבר זכר בעבור שהם תמה זכותם, (יח) ואמנם אומרו למצער ירשו עם קדשך פירשו המפרשים לזמן מועט ירשו הארץ עם קדשך שנתת להם הארץ לנחלה ומעט זמן עמדו בה, ומיד צרינו בוססו נחלתך וגרשונו ממנה, ונכון לפרש שאמר מצער על ארץ ישראל והר ציון שנקרא כן כמו שאמר וחרמונים מהר מצער (תהלים מב, ט), ויהיה הכתוב נסמך עם מה שאמר למעלה שוב למען עבדיך למצער כלומר שובה שכינתך בזכות עבדיך שבטי נחלתיך ושוב לשכון במצער שהוא הר ציון שירשו עם קדשך בירושה מוחלטת ואחר כך צרינו בוססו ורמסו מקום מקדשך שהיה מקום קדושה שלא יכנס בו אדם, וזה בלתי ראוי שצרינו יגזלו המקדש והמעון ואנחנו נהיה משוללים ממנו לפי שאנח' (יט) היינו מעולם כלומר היינו עמך ונחלתך ותחת ממשלתך מעולם ובהפך היו צרינו שלא משלת בם ולא נקרא שמך עליהם רוצה לומר שמה תאמר שקרעת שמים וירדת על הר סיני כאשר מפניך הרים נזולו.

פרק סד

פסוק א

והיה האש והענן כל כך כקדוח אש המסי' שהאש הגדול והחזק יקרא אש המסים שממיס כל דבר כן היה קודח ובוער האש ההוא על הר סיני, והיתה האש כל כך חזקה עד שתבער המים, וגזרת הכתובים כולם היא באומרו להודיע שמך לצריך כלומר האם קרעת שמים ועשית כל זה כדי להודיע שמך לצריך בנתינת התורה וקבלת עשרת הדברות, ואם שם באותו מעמד מפניך גוים ירגזו כמו שאמרו ויחרד כל העם אשר במחנה (שמות יט, יז) הנה באמת לא עשית דבר מזה להודיע שמך לצריך כי אם להודיע שמך לנו ולא רגזו גוים מפניך אבל ישראל רגזו וחלו ומפני זה אינו מהראוי שצרינו בוססו מקדשנו ובאו גוים בנחלתך ואנחנו גלינו משם. וסיפר מגדולת הנוראות ההם שנעשו בסיני שהיו כ"כ נפלאות עד שלא היו מקוים שיעשה אותם כי הדבר שאינו אפשרי להיות לא תפול עליו התקוה ולזה אמר (ב) בעשותך נוראות לא נקוה רוצה לומר והנה היה כל זה שזכרנו

כאשר עשית הנוראות שלא היינו מקוים אותם באותו מעמד שירדת על הר סיני ומפניך הרים נזולו (ג) שהיו כל כך נוראות שמעולם לא שמעו אנשים ולא האזינו וגם עין לא ראתה אלקי' זולתך שיעשה אותו אלוה למחכה לו מה שאתה עשית לנו שלא נקוה, הנה אם כן עשה הערך הזה מהתקוה והעדר התקוה לפי שיותר ראוי הוא שיעשה האלוה חסד ורחמים למי שמקוה ממה שיעשה למי שלא יקוה, ולכן היה היפוי כח שעשה האל לנו שלא נקוה נוראות שלא עשה אלוה אחר מעולם למקוה ומחכה לו וה"ר אברהם בן עזרא פירש מעולם לא שמעו ולא האזינו ועין לא ראתה אלקים זולתך שיעשה למחכה לו מה שיחכה.

אמנם בפרק אין עומדין (ברכות לד, ב) דרשו חכמים ז"ל אמר רבי יוחנן כל הנביאים כולם לא נתנבאו אלא לימות המשיח אבל לעולם הבא עין לא ראתה, והיא דרשה זרה מאד כפי טבע הכתוב כי איך ילמוד רבי יוחנן ממנו מה שלא כיוון בו הנביא בשום צד אלא אם יפרשו הכתוב הזה על השכר הנפשיי אשר יגיע לחסידי ישראל באמצעות התורה ושמירתה, ויהיה לפי זה פירוש הכתוב שבתורות הנמוסיות יסדרו היושר המדיניי אבל לא ייעדו בשכר ועונש נפשיי ולכן אמר בעשותך נוראות לא נקוה רוצה לומר מלבד שעשית אותם נוראות שלא היינו מקוים אותם כשירדת ומפניך הרים נזולו, הנה יש עוד זכר נפשיי לפעולתינו ואמנם מה הוא אין הפה יכולה לדברו כי מעולם לא שמעו ולא האזינו ענינו שהוא הדבוק בעולם העליון, ועין נביא מן הנביאים לא ראתה זולתך אלקים ולא השיג מה שיעשה האל למחכה לו באותו שכר אחרון, וכבר נתנו טעם החכמים למה לא יוכלו הנביאים לשער ולהשיג תענוג העולם הבא כאשר ישיגו עונג ימות המשיח והוא לפי ששכר זמן המשיח הוא לגוף ולנפש יחד ולכן מאותו צד שהוא גשמי אפשר שיציירם הדמיון, אמנם עונג העולם הבא הוא רוחני כולו ולכן לא יוכל הדמיון שהוא כח גשמי לציירו, והותרה בזה השאלה החמישית. וכן אמרו באותו פרק מאי עין לא ראתה אמר ריב"ל זה יין המשומר בענביו ששת ימי בראשית רבי שמואל בר נחמני אמר זה עדן.

פסוק ד

פגעת את שש וכו' עד נדרשתי ללא שאלו. הנה הכתובים האלה זרים מאד בדבריהם והמובחר ממה שאמרו המפרשים בהם הוא שיהיה פגיעה לשון מיתה כלומר סלקת והרגת הצדיקים שהיו ששים במצותיך ועושים צדק והיו זוכרים אותך בדרכיך שהם שלש עשרה מדות, הן אתה קצפת ונחטא כלומר וכשהיית קוצף עלינו בעבור שחטאנו לפניך בהם עולם ונושע רוצה לומר באותם הצדיקים היינו סומכים כל ימי עולם ועל

ידי תפלותיהם היינו נושעים, אמנם עתה בגלות אחרי שאפסו הצדיקי' והחסידים ההם היינו כטמא כולנו וגומר, ופירוש ונחטא אחר שחטאנו כמו וירם תולעים ויבאש (שמות טז, כ) אחר שבאש. והראב"ע פירש פגעת את שש היית מקבל פיוס הצדיקי' מלשון ולא אפגע אדם, והפירושים האלה אין דעתי סובלם מכמה פנים מהם אמרו פגעת את שש ואם היתה הכוונה שש במצות הנה העיקר חסר מן הספר, וגם אם היתה הכוונה כדברי רש"י שהיה שש לעשות צדק שזכר יקשה למה תאר את הצדיקים בשש והוא תואר בלתי ראוי ולא מורגל, ומהם שאמר שש ועושה צדק בלשון יחיד ובדרכיך יזכרוך בלשון רבים ואם כולו על צדיקי הדור נאמר היה ראוי להיות כולו בלשון יחיד או כולו בלשון רבים, גם אומרו בדרכיך יזכרוך קודם לכן קצפת ונחטא הוא בלתי ראוי כי החטא הוא הקודם והקצף הוא הנמשך אחריו והתפלה וזכירת הדרכים הוא אחר כך והתשועה היא הבאה באחרונה, ולכן היה ראוי לסדרם כן בכתובים האלה לא שיזכור התפלה בראשונה באומרו ועושה צדק בדרכיך יזכרוך ואחר כך קצף האל ואחר כך חטא ישראל והתשועה סמוכה לחטא, ועוד יחזור אל החטא באומרו ונהי כטמא כולנו, גם יקשה להם אומרו וכבגד עדים כל צדקותינו כ"א היו מתודי' עונותיהם ואומרים שלא ידו נגעה בם אלא עונותיהם הטו אלה כמו שפירשו ותמוגגנו ביד עוונינו איך יאמרו כל צדקותינו. ולכן אחשוב אני בפירושם דבר אחר והוא שפגעת הוא מלשון כי תפגע שור אויבך (שמות כג, ד) ושש ענינו ששון כי עם היותו שם התואר כמו שש אנכי על אמרתך (תהלים קיט, קסב) הנה נוכל לפרשו שם דבר כי הוא על משקל של שהוא משרש שיל והוא שם דבר כאומרו ויכהו שם האלקים על השל (שמואל ב' ו, ז), ויהיה ענין זה המאמר שפושעי ישראל היו מתלוננים ומיחסים לשם יתברך כל הרעה אשר באה עליהם ולא לעונותיהם וכאלו היו אומרים כנגד השם מעיקרא מאי סברת ולבסוף מאי סברת כשהיו ישראל במצרים מאי סברת לשוש עליהם לטוב להוציאם מעבדות לחירות האם אז פגעת ומצאת במקרה כדרך האדם המוצא ממון ששון ושמחה ושמחת בה ולכן היית עושה צדק, והנה מפני כן היו אנשי אותו הדור טובים וישרים בלבותם בדרכיך יזכרוך כי אתה היית סבה להיותם טובים, ועתה בסוף מאי סברת שהן אתה מעצמך קצפת עלינו מבלתי סבה ובעבור קצפך היינו כולנו חוטאים כי כאשר יקצוף האדון בעבדיו לא יישר בעיניו דבר ממה שיעשו והם ג"כ יאבדו דרך ויהיו לפניו חטאים האם אפשר שבהיות העולם בשנויים האלה היינו יכולין להיות נושעים לא באמת אבל (ה) היינו כטמא כולנו וכבגד עדים רוצה לומר מלוכלך ומאוס מוסר מלפני כל הבריות היו כל צדקותינו כי אעפ"י שעשינו צדקות לא נחשבו לפניך והיו לעינך כבגד עדים, ונבל

כעלה כולנו כי כמו העלה הנבל כן היה מלכות יהודה וישראל ועונינו אז נזכרו והיו חזקים עד שכרוח ישאונו, ועוננו חסר יו"ד הרבים מהמכתב ואם בזמן שפגעת את שש אנשי הדור ההוא בדרכיך יזכרוך והיו מתפללים לך (ו) הנה עתה אינו כן שאין קורא שמך ואין אד' מתעורר להחזיק לך בתפלתו וכל זה לפי שהסתרת פניך ממנו ותמוגנו ביד עוננו כי בעבור שראינו אותך שרוי בכעס אין שום אדם שיעורר לבו לגשת אליך לבקש מלפניך, הנה א"כ היתה תלונת האנשים האלה שטובתם והצלחתם לא היתה בסבת זכות קודם ורעתם לא בסבת עונות קודמים אבל שהש"י היה התחלת הכל כי הוא בהיותם במצרים כאלו פגש ששון ושמחה וישמחוהו ומתוך שמחתו היה עושה צדק ומתוך כך היו מתישרים בני הדור ומתפללים אליך ובדרכיך יזכרוך, אמנם עתה הן אתה קצפת כלומר מעצמך מבלי סבה ומזה נמשך שבהיותך בקצף עלינו נחטא אנחנו, ומפני זה היתכן רצה לומר בהיות השנוים האלה פעם בששון ופעם בקצף בעולם נושע זה בלתי אפשר כי כאשר יכעס המלך בעבדיו הנה כל אשר יעשו לפניו לא יישר בעיניו ויחשב להם לעון וזהו ונהי כטמא כולנו וכבגד עדים כל צדקותינו כי הצדקות אשר עשינו היית מואס בהם כאלו הם בגד עדים, ומפני זה אין קורא בשמך וגומר. הנה התבארו הכתובים האלה ואתה הראית לדעת שכפי מה שפירשתי לא יפלו עליהם הספקות שנתחייבו לדברי המפרשים.

פסוק ז

ואחר תלונתם זו סדרו תפלתם ועתה ה' אבינו אתה אנחנו החומר ואתה יוצרנו רוצה לומר זכור נא כי אתה אבינו וכמו שהאב יתן הצורה בחומר שהוא דם האשה וזרעה ככה אנחנו החומר ואתה יוצרנו רוצה לומר נותן הצורה בנו, ועוד שאף אותו חומר אתה יצרתו וזהו ומעשה ידך כולנו כלומר החומר והצורה כולנו מעשה ידיך, וכוונו עוד בזה המאמר לומר אתה אבינו ואין האב מואס את הבן אבל מיסרו כדי לתקנו ואנחנו בידך כחומר ביד היוצר כי אתה תתן בנו הצורה שתרצה כי מעשה ידך כולנו מסכים לדבריהם הראשונים שבהיותו רוצה בעמו יהיו כולם צדיקים וטובים, (ח) ולכן אל תקצוף ה' עד מאד ואל לעד תזכור עון רוצה לומר אל תקצוף זמן יותר מרובה ממה שקצפת עד כה ואם תעשה כן לא תזכור עונותינו לעד, ויש לך שלש סבות לשוב לשוש עלינו לטוב האחד, מפאת ישרא' שהם עמך ונחלתך ועל זה אמר הן הבט נא עמך כולנו כלומר לא נתערבו עמנו אומות אחרות כי עמך בני יעקב בחירך אנחנו כולנו מבלי ערב רב. והסבה השנית, לזכות ארץ ישראל כמו שאמרת והארץ אזכור ועל זה אמר (ט) ערי קדשך היו מדבר ציון מדבר היתה ירושלם שממה כי הנה אמר ראשונה בכלל ערי קדשך היו מדבר

וחזר לפרט הערים היותר קדושות מהן באומרו ציון וירושלם שהיתה שוממה מבלי בניה. והסבה השלישית, היא מפני קדושת בית המקדש ועל זה אמר (י) בית קדשנו ותפארתנו וגומר היה לשריפת אש וכל מחמדינו היה לחרבה כי הנה אמר בית קדשנו ותפארתנו על חצרות בית המקדש וההיכל ולכן אמר אשר הללוך אבותינו ששם היו מהללים הלוים והכהנים שם עובדים ומתפללים שם בני ישראל, ועל קדש הקדשים אמר וכל מחמדינו היה לחרבה, ויעד הנביא בזה שמקום בית המקדש לא יבנה ויכונן עד זמן הגאולה וכן היה כי עם היות שבאו הגוים בנחלתו פעם מבני אדום ופעם מבני ישמעאל הנה לא מלאם ולא נתנם האלקים לבנות בית במקום המקודש הראשון, ועל שלשת הסבות האלה אמר (יא) העל אלה תתאפק ה' תחשה ותעננו רוצה לומר איך תוכל להתאפק על ישראל ועל הארץ הקדושה ועל מקום בית המקדש תחשה ותשתוק כאלו אינך שומע צעקתינו ותעננו בגלות הזה עד מאד.

פרק סה

פסוק א

נדרשתי ללוא שאלו וכו' עד כה אמר ה' כאשר ימצא התירוש. הנה המפרשים פירשו כל זה על ישראל בהיותם בארץ שדרש השם אותם בנביאיו להוכיחם ולא שאלוהו. ומפני עונותיהם באו לגלות, ויקשה אליהם באמת אמרו ללא שאלו כי היה לו לומר ללא שמעו או ללא לקחו מוסר, ואני אומר שהיא תשובה ניצחת מהש"י על התלונה הקודמת כי לפי שהם אמרו פגעת את שש ועושה צדק על גאולת מצרים כמו שפירשתי וכן אתה קצפת וגומר אמרו על בני הגלות, השיבם הש"י ע"י הנביא אמת אמרתם שבמצרים נדרשתי ללא שאלו ונמצאתי ללא בקשוני ואמרתי הנני הנני אל גוי שעדיין לא היה נקרא בשמי, ואמר זה לפי שבהיותם במצרים עדיין לא היו עם ה' אף כי היו רעים וחטאים ועובדי ע"ז כמו שזכר יחזקאל ובדרך חסד ורחמים גאלם משם, האמנם מה שאמרתם שהיה שנוי לפני לא דברתם נכונה כי אני ה' לא שניתי וכמו שנדרשתי ונמצאתי ליושבים בארץ מצרים (ב) כן פרשתי ידי כל היום אל עם סורר והם היושבים בא"י, וכאלו אמר מה שעשיתי במצרים לשלוח להם נביא להדריכם ולישרם במעגלי צדק עשיתי אני גם כן כל היום לזרעם בהיותם בארץ, ומה טוב אומרו פרשתי ידי שהוא יד ה' הנאמר על הנבואה, וכאלו אמר פרשתי והפרצתי נבואתי כל היום בנביאי השם ושלוח אל עם סורר ההולכים הדרך לא טוב אחר מחשבותיהם רוצה לומר כי הנה באדם יש שני מנהיגים הא' הוא המנהיג הטוב שהוא השכל והב' הוא המנהיג לא טוב שהיא

המחשבה הדמיונית ולכן אמר הדרך לא טוב ופירש שהוא אחר מחשבותיהם, (ג) וזכר מפשעם באומרו העם המכעיסים אותי על פני תמיד רוצה לומר בירושלם גם בבית המקדש שהיו שם פני השגחתי שם עשו תועבות להכעיסני, עוד זכר מסכלותם שהיו מזבחים בגנות ומקטרים על הלבנים (ד) ויושבים בקברים לדרוש אל המתים ובנצורים ילינו ר"ל במקומות החרבים ילינו בלילה כדי שיראו להם השדים והוא מלשון ונצורי ישראל להושיב. וי"ת ועם פגרי בני אינשא דיירין. ועוד זכר שמלבד מה שהיו חוטאים באמונות גם במאכלות האסורות היו חוטאין כי היו אוכלים בשר החזיר ומרק פגולים כליהם רוצה לומר שכל כליהם היו נראין מלאים שומן באופן שכל אדם יכיר וידע שבשר חזירים ושקצים בשלו בהם, וכתוב ופרק במקום ומרק והענין אחד כי הרוטב נקרא מרק בעבור שהוא מירוק הבשר ונקרא גם כן פרק בעבור היותו נפרק הבשר. וזכר עוד שעם היותם מזוהמים ואוכלים כל טמא היו (ה) אומרים למי שהוא טהור מהם קרב אליך כלומר עמוד בעצמך אל תקרב אלי ואל תגש בי כי קדשתיך והמפרשים פירשו קדשתיך אני קדוש יותר ממך, ויותר נראה לפרש שמלת כי תשמש במקום דלמא שהוא אחד מארבע שמושיה יאמר הכתוב שהם היו עובדי עבודה זרה טמאים ומתועבים בעצמם והיו אומרים לטוב מהם אל תגע בי דלמא קדשתיך והיית קדש בארץ לשתהיה ראוי לגעת בי, ויהיה קדשתיך מלשון וגם קדש היה בארץ, ועל זה הדרך פירש רבי יונה נעו עורים בחוצות נגואלו בדם (איכה ד, יד) כלומר שהאומות כשנכנסו בירושלם להחריבה היו הולכים בחוצות כעוורים לפי שלא ידעו מוצאיה ומובאיה ונגואלו בדם ההרוגים עד שהיו כל כך טמאים שלא יוכלו בני אדם לגעת בלבושיהם, ועם היותם בהפלגת הטומאה והלכלוך היו אומרים וקוראים כנגד ישראל סורו טמא סורו סורו אל תיגעו בנו שיסורו ישראל ולא יגעו בהם וזהו סורו טמא קראו למו, כי למו הוא כמו לנו, כן אמר הנביא בכאן על אלו הטמאים שאומרים קרב אליך אל תגע בי כי קדשתיך ולכן על הדברים האלה היה עשן באפי אש יוקדת כל היום ובזה השיבם שלא היה קצפו קוד' לעוונם כמו שאמרו אבל בהפך שעוונם קדם לקצפו. ולפי שהדברים באורך הימים ישתכחו גם מהעושים אותם וכן היו פושעי ישראל שלא היו זוכרים עונות אבותיהם לכן אמר (ו) הנה כתובה לפני לא אחשה רוצה לומר האם תחשבו שמפני שנשכחו מכם נשכחו ממני אינו כן כי כל התועבה הזאת הנה כתובה לפני ולכן לא אחשה לא אשתוק ולא אפסוק כי אם שלמתי רוצה לומר עד שאשלים להענישכם כראוי, ואומרו עוד ושלמתי על חיקם (ז) עוונותיכם ועוונות אבותיכם יחדו אפשר לפרש שהוא מדובק ונסמך כאלו אמר ואמנם השילום אשר זכרתי שיהיה על חיקם הוא מעונותיכם ועונות אבותיכם

שיצטרפו אלה עם אלה ולכן יחדו יקבלו השילום מהם, והנה על האבות אמר אשר קטרו על ההרים ועל הגבעות חרפוני, וכנגד הבנים אמר עוונותיכם בלבד לפי שבני הגלות אף שלא היו עובדי עבודה זרה היו בידיהם עוונות אחרים ולכן נתארך הגלות בעוונם ובעון אבותיהם, והנה בא בכתובים האלה הדבור לנכח ולנסתר כי ושלמתי על חיקם הוא נסתר ועונותיכם ועונות אבותיכם הוא נכח ואפשר לומר שהסבה בזה כי הוא זכר שני שלומי' באומרו כ"א שלמתי ושלמתי על חיקם לפי ששלמתי הראשון אמרו כנגד הבנים שבגולה ושלמתי על חיקם אמרו כנגד האבות, ולכן אמר כנגד הבנים שעמהם היה מדבר הלא תדעו למה אמרתי שלמתי ושלמתי לפי שיהיה השילו' הראשון על עונותיכם והשני על עונות אבותיכם אשר קטרו על ההרים וגומר, ומדתי פעלתם ראשונה אל חיקם שהוא חרבן הבית ושוממות הארץ ואח"כ אשלם עונות הבנים בהיותם בתוך גלותם.

ואפשר עוד לפרש הכתובים האלה כולם באופן אחר והוא שאמר פרשתי ידי כל היום אל עם סורר ההולכים הדרך לא טוב וגומר על ישראל כמו שפירשתי אבל שאר הכתובים נאמרו על האומות לפי שאולי יאמרו ישראל ואיך אתה לפי שאבותינו הלכו בדרך לא טוב דנתנו בגלות הארוך הזה מכת חרב והרג ואבדן ולא תעשה מאומה דבר רע לאומות העולם המכעיסים אותך בעבודות הזרות שלהם, לכן אמר משיב על זה אמנם העם המכעיסים אותי על פני תמיד זובחים בגנות וגומר היושבים בקברים, וגומר האוכלים בשר החזיר וגומר האומרים קרב אליך וגו' שזה כולו על האומות אמרו כמו שאמר אחר זה המתקדשים והמטהרים אל הגנו' וגו' אוכלי בשר החזיר וגו', האם חשבתם שלא יקבלו גם הם תגמולם הלא על אלה עשן באפי אש יוקדת כל היום, והנה כתובה לא אחשה ולא אשקוט כי אם שלמתים לאומות מה שהם עושי' ושלמתי גם על חיקם של ישראל מה שעשו. ואמנם אי זה מהשלומים יהיה ראשון אם של ישראל אם של האומות בארו באמרו עוונותיכם ועוונות אבותיכם יחדו וגומר ומדותי פעולתם ראשונה אל חיקם שראשונה יקבלו ישראל עונשם ותגמוליהם ואחר כך ישלמו האומות את נשיים, ולכן סמך לזה הפרשה כה אמר ה' כאש' ימצא התירוש באשכול ואמר אל תשחיתהו כי ברכה בו אעשה למען עבדי לבלתי השחית הכל שהוא באחרית הזעם, והמשיך אליו נבואת השמים כסאי ושם ביאר התשלום שיתן לאומות אשר זכר שהיו מתקדשים ומטהרים אל הגנות אוכלי בשר החזיר וגומר באמרו ואנכי מעשיהם ומחשבותיהם וגומר וכמו שאבאר שמה. וכבר אמר אדוננו משה בשירת האזינו דבר דומה לזה שנאמר (דברים לב, לה) לי נקם ושלם לעת תמוט רגלם כי קרוב יום אידם וחש עתידות למו שהוא יעוד

חרבן האומות ושלומם אבל ביאר שלא יהיה זה כי אם שידין ה' עמו ועל עבדיו יתנחם לפי שראשונה יקבלו ישראל את הדין ואחר כך יקבלו האומות אותו:

פסוק ח

כה אמר ה' כאשר ימצא התירוש באשכול וגומר עד לכן כה אמר ה' הנה עבדי יאכלו. עתה בא הנביא להודיע שאע"פ שישראל לא ישובו אל ה' כראוי בגלותם שעכ"פ יגאלם בבוא עת פקודתם לא בבחינת זכותם כאשר הם שם כי יהיו בהם רשעי' אלא בעבור הצדיקים, ובבחינות מה שיהיו אחרי הגאולה שיהיו כולם צדיקים וטובים והצדיקים שבהם בגלות יזכו לגאולה ויתמידו בה ואויבי ה' יכלו בזמן הטלטול וחבלי המשיח, ולכן עשה משלו כאשר ימצא התירוש באשכול כי הוא בו וגם יש בו חרצנים וזגים, ולכן יאמר האדם לחברו אל תשחיתהו כי ברכה בו ר"ל שבו חמר מוכן להיות תירוש שיאמרו עליו ברכת ה' ויהיה ברכה ושמחה בקרב הארץ ולא יחוש לחרצנים וזגים שיש בו מבלי תועלת, כן אעשה למען עבדי לבלתי השחית הכל רוצה לומר שאע"פ שיש בהם רבים בלתי ראויים לגאולה לא אשחית את הכל אבל אביט אל הצדיקים שעתה ויותר יהיו בעתיד, והוא אומרו (ט) והוצאתי מיעקב זרע ומיהודה יורש הרי והוא כנגד מלכות יהודה ואלו ואלו כול' יהיו בחירי ויירשו את הארץ ויהיו עבדי וישכנו בה, ואמר הרי על כלל ארץ ישראל גם ירמוז להר ציון ולהר הבית, ואל זה הדרך מהפירוש נטה יונתן בתרגום באומרו ואמרית דלא לחבלותיה בדיל לקיימת עלמא מיניה, וזכר עוד שאף על פי שארץ ישראל כשגלו ישראל ממנה נתקללה בטבעה ובתבואותיה הנה בזמן ההוא (י) השרון שהוא עתה מקום יבש יצמח עד שיהיה לנוה צאן כלומר לרעות שמה צאן מפני רוב העשב והדשאים שיצמחו שמה, וכן עמק עכור עם כל עכירותו עתה יהי אז מקום דשן ורענן עד שיהיה לרבץ בקר כלומר לרבוץ ולרעות שמה הבקר, וזה כולו יהיה לעמי אשר דרשוני רוצה לומר בעבור עמי אשר דרשוני, וביאר שפושעי ישראל לא יעכבו את הגאולה אבל יביאם הש"י במדבר העמים ושם יצרפם וימותו בחטאת' ועליהם אמר כאן לפי דעתי (יא) ואתם עוזבי ה' השכחים את הר קדשי רוצה לומר שאינם חוששין לחרבן ירושלם העורכים לגד שלחן, ופ' לגד הוא קבוץ מלשון גדוד יגודנו (בראשית מט, כ) ומני הוא לשון מנין וממסך הוא נסך יין כמו לחקור ממוסך מסכה יינה יאמר ואתם עוזבי ה' שאינכם צועקים ולא מתפללים אליו השכחים את הר קדשי שהוא חרב ואינכם מתאבלים עליו וכל השתדלותכם הוא לאכול ולשתות בקבוצים וחבורות אכול בשר ושחוט צאן ולחקור ממסך יין שאתם עורכים לגד שהוא חברתכם וקבוצכם שלחן לאכול לשבעה ולמכסה עתיק וממלאים למני כלומר למנין החברה והקרואים ממסך יין

הרבה, (יב) הנה מפני זה אמנה אתכם לחרב וכולכם לטבח תכרעו שאחרי ששמתם הצלחתכם כולה בדברים הגשמיים לאכול ולשתות ראוי שחרב תאכלו ותבאו לטבח כצאן, ואומרו ומניתי ידוע שהוא דרך צחות לשון נופל על הלשון כמו דן ידין עמו (שם יז), ועקרון תעקר (צפניה ב, ד), שלפי שאמר בפשעם הממלאי' למני ממסך אמר ג"כ בעונשם לשון מנין ומניתי אתכם, ומלבד זה כוון הנביא להודיע בו פרטיות השגחתו ית' שבמנין ובמדה במשקל ובמשורה ימנה את הרשעים לחרב ואת הצדיקים לגאולה כי כן אמר למעלה וירשוה בחירי ועבדי ישכנו בה על הצדיקים, ואמר ואתם עוזבי ה' על הרשעים שהיתה רשעתם כל כך שעם היות שהתרה בהם הקדוש ברוך הוא על ידי עבדיו הנביאים הם לא ענו והיה זה בהיות אבותיהם בארץ ועל זה אמר יען קראתי ולא עניתם דברתי ולא שמעתם, וגם אחרי שהלכו בגלות הוסיפו הם וזרעם לחטוא ועל זה אמר עוד ותעשו הרע בעיני ובאשר לא חפצתי בחרתם, זהו הנראה לי בפירוש הכתובים האלה והוא הנכון בלא ספק על דרך הפשט שהפרשה כולה על עולי הגולה נאמרה שיצרפם השם כצרוף כסף באופן שהצדיקים יזכו בגאולה והרשעים לא יאכלו בטובה. והותרה בזה השאלה הששית: וה"ר רבי אברהם בן עזרא כתב בשם רבי משה הכהן שגד הוא כוכב צדק שיורה על כל דבר טוב:

פסוק יג

לכן כה אמר ה' אלקים הנה עבדי יאכלו וכו' עד סוף הנבואה. הכתוב הזה מוכיח שמה שפירשתי אני על העורכים לגד שלחן וממלאים למני ממסך הוא האמת שסיפר גנותם בהיות כל ענינם אכול ושתה ולכן היה משפטם שבמקום אותו מאכל ירעבו ובמקום אותו ממסך ומשקה יצמאו, ועבדי ה' שסבלו הצרות ברעב ובצמא הם יאכלו וישתו, ולפי שבסעודות אחרי המאכל והמשתה ישמחו ויגילו וירונו מטוב לב לכן אמר הנה עבדי ישמחו ואתם תבשו, הנה עבדי ירונו מטוב לב ואתם תצעקו מכאב לב וגומר והנה אמר ישמחו כנגד עבדי ישתו לפי שהיין ישמח לבב אנוש (תהלים קד, טו), (יד) ואמר ירונו מטוב לב כנגד המאכל על דרך ולחם לבב אנוש יסעד (שם), ולפי שהאדם יקר רוח יחוס על כבודו יותר מעל גופו אמר שגם כבודם בקלון ימירו והוא אומרו (טו) והנחתם את שמכם לשבועה לבחירי רוצה לומר שהצדיקים כאשר יקללו את אויביהם יאמרו ימיתך אלקים כמו שהמית לפלוני אמנם הצדיקים כמו שיבדלו מהרשעים בהנאות הגופיות כשיאכלו וישתו תבואות הארץ הקדושה כן יגדל כבודם ושמם בקרב כל הגוים, ועל זה אמר ולעבדיו יקרא שם אחר רצה לומר הפכיי לשם הרשעים שישאר לשבועה והוא על דרך בך יברך ישראל לאמר ישימך אלקים כאפרים וכמנשה (בראשית מח, כ), ובסוטה

(במדבר ה, כא) אמר יתן ה' אותך לאלה ולשבועה לפי שבזמן הגאולה יודע ויוכר הצדיק מהרשע הטוב מן הרע האמת מן השקר לפי שתמלא הארץ דעה את ה', (טז) ולכן אמר אשר המתברך בארץ יתברך באלהי אמן כי לפי שאמר למעלה והנחתם שמכם לשבוע' ולעבדיו יקרא שם אחר ביאר שבזמן הגאול' לא יאמרו לרשע צדיק אתה ולא יהיה אדם מברך את רעהו בקול גדול בשוא ודבר כזב, אבל יהיה בהפך שהמתברך בארץ ומתהלל מפי אחר לא יהיה הלולו וברכתו כ"א בהיותו עובד אלהי אמן שהוא אלהי האמת, וכן הנשבע בארץ ישבע באלהי האמת, ולכן ימצא בפיהם לשון תרמית כי נשכחו הצרו' הראשונו' שבהיותם בגלות היה הרשע מכתיר את הצדיק והיו מחניפין בני אדם זה לזה מה שאז לא יהיה כן.

פסוק יז

ואמנם אומרו כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה י"מ אותו כפשוטו שיברא הש"י שמים אחרים וארץ אחרת והוא דרך דרש אין ראוי לקבלו כפשט הכתוב, ורש"י פירש שמים חדשים שיהיו שרי ישראל עליונים ושרי האומות תחתונים, ואפשר שתהיה כוונתו שיפקוד ה' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה ולכן יתבטלו ההוראות השמימיות המשפיעות על האומות בארץ ויחרבו האומו' בארץ ותתחדש ההשגחה העליונה המיוחדת להשגחת ישראל מאת ה' מן השמים ותתחדש אחריה א"י, וזה ענין שמים חדשי' וארץ חדשה ואם כיוון לפירוש הזה יפה פירש. והראב"ע פירש שמים חדשים על הרקיע שהוא האויר שיחדש הקדוש ברוך הוא אויר טוב בארץ ישראל שיהיו בני אדם בריאים וטובים ויחיו שנים רבות וגם יוסיף בכח הארץ רוצה לומר ארץ ישראל כאלו היא חדשה. וה"ר רבי דוד קמחי פירש שהוא משל כי מרוב הטובה שתהיה בעולם יראה כאלו יהיה עולם חדש שמים חדשים וארץ חדשה וכמו שאמר ולא תזכרנה הראשונות. ודעתי היא מה שכבר הודעתיך למעלה ובארתי ענינו במעין י"ב ממעיני הישועה שכמו שקדמה ליציאת מצרים מחברת שני המאורות שבתאי וצדק במזל דגים שבשרו גאולת העם ושפע הנבואה הצלחה ומעלה וירושת הארצות והיה זה שמונים ושלשה שנה קודם יציאת מצרים ביום הולדת אהרן, כן רצה הקדוש ברוך הוא להקדים לגאולה העתידה אותה מחברת עצמה אשר כמוה לא נהיתה מאותה ראשונה שנעשה מיציאת מצרים עד עתה, וכמו שהוחברו הקטנות גם גדולות שקדמו אליה הורו על ישראל גלות וצרות עצומות כן המחברת, כי הזאת שהיתה שנת רכ"ד לאלף הזה הששי הורתה על ישראל אורה ושמחה וששון ויקר והתחדשות נבואה וחירות ומעלה וירושת ארצות ועל המחברת ההיא אמר כאן כי הנני בורא שמים חדשים לא שיפסדו

השמים הראשונים אבל שתתחדש תמונתם באותו מחברת, ומשם תמשך ארץ חדשה רוצה לומר שתתחדש ארץ ישראל במעלתה וקבוץ בניה לתוכה בשמחה, ועל המחברות הראשונות שהיו מורות הגלות והצרות על האומה אמר ולא תזכרנה הראשונות ולא תעלינה על לב, או שאמרו על הצרות עצמם שלא תזכרנה מפני המעלה וההצלחה שתתחדש, (יח) ואומרו כי אם שישו וגילו עדי עד אפשר לפרשו על השמים החדשים והארץ החדשה אשר זכר שהם ישמחו ויגילו והענין שיורו שמחה וששון בהוראתם על מה שיבא מהתשועה, ואפשר שנאמר כנגד עבדי ה' אשר זכר למעלה שישישו ויגילו עדי עד כי לא יבאו לגלות אחר ולא יתחדש עליהם עוד יגון ואנחה ולכן אמר שישו וגילו עדי עד בעבור מה שאני בורא וביאר הבריאה באומרו כי הנני בורא את ירושל' גילה ועמה משוש, ואמר שתהיה הגילה והששון אם בבחינת השם יתברך להדבק שכינתו ונבואתו ביניהם ועל זה אמר (יט) וגלתי בירושלם וששתי בעמי, ואם בבחינתם העם בעצמו שלא יבאו עוד לחרבן ולא יסבלו עוד צרה וזהו ולא ישמע בה עוד קול בכי וקול זעקה עד שאף הבכי והזעקה שעושים בני אדם על המתים לא תהיה ביניהם לפי שלא ימות מהם אחד בקוצר שנים כי אם עד זקנה ושיבה ולכן לא יבכו למת ולא ינודו לו, (כ) וזהו לא יהיה משם עוד עול ימים רוצה לומר עולל בימים וגם לא יהיה זקן אשר לא ימלא את ימיו כי גם בזקנתו מספר ימיו ימלא עד שהנער בן מאה שנה ימות וגומר.

ואמנם איך יהיה זה חשבו המפרשים שלזמן הגאולה ישובו בני אדם לחיות חיים ארוכים כימים הראשונים בתחלת הבריאה ושלכן אמר שאם ימות אדם בן מאה שנה יאמרו עליו נער מת וכן החוטא כשיקולל יהיה במותו בן מאה שנה, ואני אחשוב שאם נאמר זה על קבוץ הגליות שלא יתארכו החיים כ"כ ולא בא הכתוב להודיע כי אם הנער שמיתתו היום בן עשר או עשרים שנה מפני שנכרתו ימיו לא ימות בזמן ההוא כ"א בן מאה שנה לפי שימלא את ימיו כמו שאמר לא יהיה משם עוד עול ימים. ואמר אשר לא ימלא את ימיו וכן החוטא בעטיו של נחש כי זהו החטא הנזכר כאן שמפניו נתקלל אדם והתחייב זרעו למיתה הנה הוא בן מאה שנה תבואהו קללת המות שהיא קללת אדם הראשון, ולא הגיד הכתוב אם כן שיחיו האנשים כימי נח ומתושלח אלא אם נפרש אלה הפסוקים על זמן תחיית המתים שתהיה קרובה לקבוץ גליות כי אז בלי ספק יתארכו ימי הקמים בתחייה, לפי שאף על פי שיאכלו וישתו הנה יהיה כפי השכל ובדרך הנהג' טובה והקב"ה יחדש בהם מזג נאות ובלתי משתנה כי כמו שתהיה בריאתם דוגמת בריאת אדם הראשון עפר מן האדמה כן יחיו אז כחייו, ועליהם אמר כי הנער בן מאה שנה ימות והחוטא בן מאה שנה יקולל ואמר גם כן כי כימי העץ ימי עמי. וזכר עוד שלא

ייגעו לריק בנחלתם ונכסיהם עוד כמו שהיה בזמן קללתם ולא ילדו בניהם לבהלה כמו שהיו בימי שבתם על הארץ אבל (כא) המה יבנו בתים וישבו בהם ונטעו כרמים ויאכלו את פרים (כג) לא יגעו לריק ולא ילדו לבהלה רוצה לומר שהם יבלו מעשי ידיהם ולא יבלו אותו אחרים ובזה האופן לא ייגעו לריק וגם לא ימותו בניהם נערים קטנים וזהו ולא ילדו לבהלה לפי שהם וצאצאיהם יהיה זרע ברוכי ה', ואם היה שבגלות נאמר סכות בענן לך מעבור תפלה הנה בזמן הגאולה לא יהיה כן אבל (כד) טרם יקראו ואני אענה, ואם תאמר איך אפשר שאם הם לא קראו יענה אותם הנה להתיר הספק הזה אמר עוד הם מדברים ואני אשמע רוצה לומר עוד הם מדברים זה עם זה לומר נקרא אל אלקינו ונתחנן לו מיד אני אשמע כוונתם שהיא לקראני ולכן טרם יקראו ואני אענה. ובאלה הדברים רבה והיה טרם יקראו א"ר תנחומא יש תפלה שנענית למ' יום שנאמר (דברים ט, כו) ואתנפל לפני ה' את מ' היום ויש תפלה שנענית לכ"א יום דכתיב (דניאל י, ג) לחם חמודות לא אכלתי עד מלאת שלשת שבועים ימים ויש תפלה שנענית בג' דכתיב (יונה ב, א - ב) ויהי יונה במעי הדג ג' ימים ושלש לילות ויתפלל יונה ויש תפלה שנענית ליום א' דכתיב ויגש אליהו וגומר ויש תפלה שנענית לשעה דכתיב ואני תפלתי לך ה' עת רצון ויש תפלה שנענית עד שלא יוציא אדם מפניו דכתיב טרם יקראו ואני אענה.

פסוק כה

ואומרו זאב וטלה ירעו כאחד פירש הרב ר' אברהם אבן עזרא שבזה הבטיח על השלום שיהיה בימות המשיח כמ"ש וגר זאב עם כבש (ישעיה יא, ו) וגומר, ושאומרו ונחש עפר לחמו ענינו שעם היות שהנחש לא ישנה מזונו כאריה כי תמיד היה עפר לחמו הנה עכ"ז לא ירעו ולא ישחיתו. ול"נ שלא בא הכתוב להודיענו זה אלא שכדי לחזק הבטחתם הודיעם מה יהיה משפט ארבעת המלכיות שמשלו עליהם באמרו זאב וטלה ירעו כאחד שזכר ראשונה הזאב שהוא מענין הדוב שראה דניאל במשל פרס וכן דרשו חכמים ז"ל בב"ר (צט, ג) בנימין זאב יטרף (בראשית מט, כח) על מלכות פרס ולפי שהיתה עבודתו מתוקה לישראל זכרו תחלה וטלה אמר כנגד יון כי כן ראה אותו דניאל צפיר העזים, וכבר ידעת שהתור' עשת' כדבר אחר שה כשבים ושה עזים ומה טוב אומרו זאב וטלה ירעו כאחד כי לפי שיון החריבה את פרס והיתה תמיד שנאתם גדולה זה לזה אמר שבזמן ההוא ירעו יחדו ויהיה שלו' ביניהם, ועל מלכות בבל שנעשת מלכות ישמעאל אמר ואריה כבקר יאכל תבן לפי שישראל נמשלו לבקר כמו שאמר ואפרים עגלה מלומדה (הושע י, יא) יאמר שהם ישתתפו עם ישראל באמונותיהם אם לא שיהיה ישראל אוכל החטה שהוא הגרעין והאריה יאכל התבן וזהו שאמר שהאריה כבקר יהיה לפי שעליו

בן דוד יצמח כמו שאמר בפרקי רבי אליעזר, אבל עכ"ז אותו אריה יאכל תבן, ועל מלכות אדום אמר ונחש עפר לחמו וכבר ידעת שסמאל הוא שרו על עשו וכמו שזכרו חכמים זכרונם לברכה (פרקי דר"א יג) שהיה סמאל רכוב על הנחש שהסית לחוה גם כי הוא היה לישראל נחש צפעוני ולכן יאמר שזה לא יזכה בטובה כשאר האומות אבל יהיה עפר לחמו לפי שלעפר ישכן סלה, ועם זה אלו ואלו לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי. ואמנם בבראשית רבה (צה, א) דרשו זאב וטלה ירעו כאחד זאב זה בנימין דכתיב בנימין זאב יטרף וטלה אלו השבטים שנאמר שה פזורה ישראל, ירעו כאחד אימתי כשירד בנימין עמהם, אריה זה יהודה שנאמר בכור שורו הדר לו נמצאים אוכלים כאחד שאמר וישבו לפניו הבכור כבכורתו. עד כאן. רוצה לומר שיעד הנביא כאן התאחדות המלכיות והשבטים באהבה ואחוה רבה מבלי חלוק. ואולי פשט הכתובים נוטה יותר למה שפירשתי ראשונה שזכר משפט ארבע המלכיות שכולם ישאר להם שם ושארית זולתי לאומת אדום והוא אשר דברתי אליכם שתהיה נקמת השם יותר באומות אדום מבשאר האומות ולא תזכה אותה האומה המקוללת אל מה שיזכו האומות האחרות ולכן אמר עליו בלבד ונחש עפר לחמו, ועל זה אמר בבראשית רבה לעתים לבוא הכל מתרפאין חוץ מן הנחש והגבעונים נחש מנין שנאמר ונחש עפר לחמו וגומר כי הנה לא כיוונו בזה לנחש אחד מן השרצים כי אם לאדום נחש בריח, ולכן אמרו על זה ר' יוסי ברבי חנינא בשם ר' חייא בר אבא אמר ליה הקדוש ברוך הוא לנחש אני עשיתיך שתהא מלך על כל בהמה וחיה ואתה לא בקשת ארור אתה מכל הבהמה, אני עשיתיך שתהא מהלך קוממיות כאדם ולא בקשת על גחונך תלך, אני עשיתיך שתהיה אוכל מאכלות כאדם ולא בקשת ועפר תאכל כל ימי חייך, אתה בקשת להרע אדם ולישא את חוה ואיבה אשית בינך ובין האשה, הוי מה שבקש לא נתן לו ומה שבידו נוטל הימנו. ע"כ. ראה כמה הפליגו השלמים האלה בדבריהם כי הם כנו את אדום בשם נחש וכנו את ישראל בשם אדום כמ"ש ואתנה צאני צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל לד, לא), ולכן אמרו במשלם שאמר הקב"ה לנחש אני עשיתיך שתהא מלך על כל בהמה וחיה רוצה לומר שרומי ראש מלכות אדום תמלוך בכפה ותמשול בכל האומות שכנה בבהמה וחיה כי כן משלה רומי על כל המלכיות כלם, והיא לא נתפייס' בזה אבל רצתה להשתרר גם השתרר על האדם שהוא ישראל, לכן יהא דינו שבעת חרבן האומות יהיה עונש אדום וחרבנו גדול מעונש כל שאר האומות וזהו ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה, עוד זכרו שעשה הקב"ה לרומי מלכות אדום שני יתרונות הראשונה ללכת קוממיות כאדם רצו בזה שנתן באומה הזאת חכמה מכל בני קדם עד שהיתה בערך האחרות כאדם ההולך נצב הקומה

בין הבהמות, ולפי שהשלימות השכלי היה באומת ישראל לכן אמרו קוממיות כאדם, ומפני שלא נתפייס בזה היה ענשו שלעתיד תאבד חכמתו וכמו שאמר והאבדתי חכמים מארץ אדום ותבונה מהר עשו (עובדיה א, ז), עד שילך על הגחון ביותר שפל שבחיות, והשנית לאכול מאכלות כאדם ורצו בזה שאדום התעסק בתורה שהיא לחם אבירים כישראל שנקרא אדם, ולפי שלא נתפייסו אלא לגלות בה פנים שלא כהלכה יהיה ענשו שעפר יאכל כל ימי חייו כלומר שלא יתלונן בצל שדי ולא יעלה אל בית ה' כשאר העמים ללמוד תורה אבל ישאר באמונותיו הכוזבות עדי עד, עוד אמרו שבקש להרוג אדם ולישא את חוה ורצו בזה שרצה להחריב את ישראל ולקחת תורתו וארצו ולכן יהיה ענשו שכל העמים יהיו בשלום עם ישראל וארצם מלבד אדום וזהו ואיבה אשית בינך ובין האשה באופן שלא דיי שלא ישאר לאדום מה שבקש מהמעלה והקדושה אלא אף אותה מעלה קטנה שהיא למלכות רומי בראשונה קודם מלכה בכפה לא יהיה לה מפני שנאת ישראל אותה הנה התבאר מזה אמתת מה שפירשתי בענין הנחש.

פרק סו

פסוק א

הנבואה הששה ושלשים תחלתה כה אמר ה' השמים כסאי וכו' עד סוף הספר. ויש בה ד' פרשיות: הראשונה, כה אמר ה' השמים כסאי: השנית, שמע דבר ה' החרדים אל דברו: השלישית, שמחו את ירושלם: הרביעית, כי כה אמר ה' הנני נוטה אלהי כנהר שלום: וראיתי לשאול בה ששת השאלות.

השאלה הראשונה מה ענין הבית במקום הזה שאמר אי זה בית אשר תבנו לי, האם היו שואלים ישראל ממנו יתברך לבנות לו בית כמו שעשה דוד כאשר אמר לנתן הנביא הנה אנכי יושב בבית ארזים וארון ברית ה' בתוך היריעה לשישיבם ככה כמו שהשיב לדוד האתה תבנה בית לשמי, והנה בפרשה של מעלה ייעד הנביא בירושת הארץ וברכת התבואה ואורך הימים ורבוי השמחה והתמדת השלום השקט ובטח עד עולם אבל לא זכר דבר מהבית לשישיבם עליו.

השאלה השנית בסתירה שנראת בכתובים האלה כי הוא אמר בתחלת דבריו ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וחרד על דברי וזה יורה שהיו צדיקים וטובים, עוד אמר ותאר אותו שוחט השור מכה איש זובח הזה עורף כלב מעלה מנחה דם חזיר, ואיך יאמר על העושה זה שהוא חרד על דברי, וכבר דרשו בתנחומא (מובא באגדת בראשית יט, א) שוחט השור זה אברהם שנאמר ואל הבקר רץ אברהם מכה איש שהרג את נמרוד

הוא נמרוד הוא אמרפל זובח השה אימתי כשהקריב את יצחק בנו שנא' אלקים יראה לו השה, אבל הדרש הזה אין ראוי לקבלו בפשט הכתוב כי איך יסכים עמו עורף כלב מעלה מנחה דם חזיר מזכיר לבונה מברך און כי האל יתברך קרא כל הדברים האלה שקוצי' כמ"ש ובשקוציהם נפשם חפצה.

השאלה השלישית באמרו שמעו דבר ה' החרדים אל דברו אמרו אחיכם שונאיכם מנדיכם למען שמי יכבד ה', ולא ידענו מה המה אלה האחים מנדים ושונאים שזכר ובפרק אלו מציאות (בבא מציעא לג, א) דרש רבי יהודה ב"ר אלעאי החרדים אל דברו אלו תלמידי חכמים אמרו אחיכם אלו בעלי מקרא שונאיכם אלו בעלי משנה מנדיכם אלו עמי הארץ שמא תאמר פסק סברן ואבד סכויין תלמוד לומר ונראה בשמחתכם, שמא תאמר ישראל יבשו תלמוד לומר והם יבשו אומות העולם יבשו וישראל ישמחו. ע"כ. וגם זה דרך דרש הוא וסוף הכתוב מוכיח שאמר והם יבשו שחוזר לנזכרים בכתוב והם עצמם ז"ל דרשוהו על אומות העולם.

השאלה הרביעית באומרו וגם מהם אקח לכהנים ללוים אמר ה', ואם אמר זה על האומות הבאים לחסות תחת כנפי השכינה שיקח מהם להיות כהנים ולוים בבית ה' כמו שפירשו המפרש' או על ישראל עצמם שיביאו מהגולה שמכל אחד מהשבטים יקח לכהנים ולוים, יהיה זה בלי ספק שנוי גדול בתורת האלקים אשר בחר בשבט לוי לשרתו ולברך בשמו והזר הקרב יומת, והנה ירמיהו אמר (ירמיה לג, יז) כי כה אמר ה' לא יכרת לדוד איש יושב על כסא בית ישראל ולכהנים הלוים לא יכרת איש מלפני מעלה עולה ומקטיר מנחה ועושה זבח כל הימים, ואמר עוד כה אמר ה' אם תפרו את בריתי היום ואת בריתי הליל' בעתם גם בריתי תופר את דוד עבדי מהיות לו בן מולך על כסאי ואת הלוים הכהנים משרתי אשר לא יספר צבא השמים ולא ימד חול הים כן ארבה זרע דוד עבדי ואת הלוים משרתי אותי, שכל זה יוכיח שלעתיד לבוא מבית לוי וזרע אהרן ישרתו בבית המקדש ולא מזרע אחר.

השאלה החמישית באומרו כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה, והוא כי איך יתכן שלעתיד לבוא השמים יתחדשו בהיותם נצחיים וקיימים באישיהם ובלתי משתנים במין ממיני השינוי כי אם במצב, וגם מה ענין אומרו אשר אני עושה בלשון הוה כ"א אמרו על הבריאה הראשונה היה לו לומר אשר עשיתי, ואם אמרו על חדוש אשר יעשה בהם לעתיד היה ראוי שיאמר אשר אעשה בלשון עתיד לא אשר אני עושה בלשון הווה כאלו בכל יום הוא עושה אותם.

השאלה הששית באומרו והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבא כל בשר להשתחוות לפני אמר ה', והיא כי איך יתכן שכל בשר שהם בני אדם השוכנים במרחקי ארץ ובקצוות העולם יבאו לירושלם בכל חדש וחדש ומדי שבת בשבתו להשתחוות למלך ה' צבאות כי הוא בלתי אפשר כפי המנהג הטבעי, אף כי זכריה אמר (זכריה יד, יז) והיה כל הנותר מכל הגוים הצובאים על ירושלם ולחוג את חג הסוכות ואיך אמר ישעיהו שיבואו כולם מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו. והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות האלה כולם.

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא כי מפני שזכר למעלה שני מיני תשלומים ודינים שיעשה הקב"ה בעולמו אחד בישראל שידינם בחרבן ארצם ובגלות וישלם פעולתם אל חיקם ושאחר כך לא יגיעו להשחתה כוללת וכליון נמרץ כי ישוב ה' לשוש עליהם לטוב ושבו בנים לגבולם ויגיעום הצלחות וטובות רבות, והדין השני הוא שיעשה באומות עד שישלמו את נשיים, לכן באתה הנבואה הזאת והודיע בראשונה שגאולת עם ישראל ותשועתם בבואם לארץ לא יעשה אותו השם מפני שיבנו בית לשמו כי הוא אינו צריך מקום ולא ישב בבית אבל יעשה גאולתם כדי לרחם על ישראל שהם עם עני ונכה רוח וחרד על דברו ולכן היה ראוי שיגאלהו מצרתו, וג"כ לתכלית אחר והוא להעניש את האומות ולהחריבם כפי רוע מחשבות' שזכר ומפני מה שהחריבו עיר ה' והיכלו ושתו בשמים פיהם, ולכן יקבץ נפוצות ישראל ויחיה מתיהם כדי שישמחו על ירושלם כמו שהתאבלו עליה ואמנם לאומות יהיה באש ה' נשפט ורבו חללי ה', וביאר מי המה האומות אשר יפלו בזה החרבן ואמר המתקדשים והמטהרים אל הגנות ושהם יתקבצו ותהיה חרב איש באחיו ואש וגפרית ורוח זלעפות מן השמים והפליטים מהם ישובו אל ארצותם הרחוקות ויגידו אשר ראו ואז הנשארים בהם יביאו את בני ישראל מכל הגוים מנחה לה', ומאותם המובאים לגולה יקח לכהנים ללוים ושזה יהיה על כל פנים בגלות אבל יעמוד זרעם ושמם עד שיגאל' ואחר גאולת' לא ישובו עוד לחטוא, אבל מדי חדש בחדשו ומדי שב' בשבתו יבאו להשתחוו' לפני אמר ה' אם על גאולתם ופדות נפשם ואם על שלקח נקמתם מאויביהם כי הם יראו בפגרי האנשים הפושעים וגודל ענשם.

כה אמר ה' השמים כסאי וגומר עד שמעו דבר ה' החרדים. כמה בעיני יפלא דברי החכמים אשר פירשו הנבואה הזאת שאמרו שבא הנביא להוכיחם בה את בני דורו על דברי הזבחים בהיות מעשים רעים בידיהם מסכים למה שאמר בתחלת הספר למה לי רוב זבחיכם כי הנה כל הנבואות האלה שזכר הנביא בסוף ספרו היו על הגאולה העתידה ולמה ישוב למה שאינו מענינה שכב' דבר עליו בתחלת ספרו אבל אמתת כונת הנבואה

ועניניה כולם הם על דבר הגאולה העתידה כאותן הנבואות כלן אשר קדמו וקשורה עם שלמעל' הוא כי לפי שיעד טובות רבות בגאולה העתידה חשש אולי יחשבו חושב שהיה רצון הקב"ה לגאול את ישראל לצרכו כדי שיבנו לו בית המקדש ותהיה ירושלם ביד עבדיו לנוס שמה ולהסיר מלבם המחשבה הנפסדת הזאת אמר שהוא יתברך אינו צריך לדירה ומקום אשר ינוח בו לפי שאינו יתברך בעל שיעור כמשפט כל מקומם, וזהו אומרו השמים כסאי אשר אני יושב עליך כמלך על כסא מלכותו שאין ספק שהכסא נבדל ממנו אבל הוא כלי מכליו מורה על גדולתו כן השמים בתנועתם מורים על גדולת ממציאם ויכולת מניעם הראשון יתברך, וכ"כ הראב"ע ידענו כי כבוד ה' מלאה השמים הארץ כי מן השמים תבאנה הגזרות על כל העולם כמו שתצאנה מלפני המלך בשבתו על כסאו, ואומר אני כי לבעבור שהמשיל השמים בכסא המשיל הארץ בהדום רגליו באומרו הארץ הדום רגלי רוצה לומר שרפרף והוא מושב קטן שמנהג המלכים לשום עליו רגליהם כשהם יושבים על כסא מלכותם, ורמז בזה שהשמים משפיעים בעולם התחתון ושם יתראו סבותיו שהמשיל בשם רגלי', ואחר שאין בעולם כולו כ"א השמים שהוא המקיף והארץ שהיא המרכז והשמים בערכו כמו הכסא והארץ כשרפרף הדום רגליו, איזה בית אשר יבנו לי לשיקוף בו ולא לבד הבית אבל גם ירושלם או מקום אחר איך ישוער שיהיה מקום שינוח בו כיון שזהו כולו ממה שבארץ אשר היא כולה הדום רגליו ואיך יקיף השרפרף אשר תחת הרגלים את האדון היושב על הכסא המקיף בכל, וכבר אמר על זה שלמה המלך ע"ה (מלכים א' ח, כז) הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך אף כי הבית אשר בניתי.

פסוק ב

עוד אמר ואת כל אלה ידי עשתה רוצה לומר כ"ש שגם אותם השמים שהם כסאי והארץ שהיא הדום רגלי כל אלה ידי עשתה אותם והם נבראים אחר האפס המוחלט. וא"ת קודם בריאתה לא הייתי צריך אליהם אף כי לבית המקדש, ולפי שאמר בהם ידי עשתה ביאר שדבר בהם בלשון בני אדם אבל כפי האמת לא נעשו ביד כי אם במאמר הש"י כמו שאמר בדבר ה' שמים נעשו (תהלים לג, ו), ועל זה אמר ויהיו כל אלה נאום ה' רוצה לומר כשהיו כולם בנאומו ובמאמרו לא ביד. ובפסיקתא רבתי (פ"ד, א) ואת כל אלה ידי עשתה אתה מוצא שנים עשר חודש בשנה י"ב מזלות ברקיע י"ב שעות ביום י"ב שעות בלילה בזכות מה בזכות כל אלה שבטי ישראל שנים עשר, וכן אליהו כשבא להקריב את ישראל תחת כנפי השכינה נטל י"ב אבנים ובנה מזבח. ע"כ. והיוצא מזה כולו הוא שאי אפשר לומר שתהיה לצרכו כדי לבנות לי בית אבל היא באמת כדי לרחם את ישראל

בגלות וזהו שאמר ואל זה אביט אל עני ונכה רוח שהוא ישרא' שבצרות הגלות הוא עני ונכה רוח ועכ"ז הוא חרד על דבר ה' שהיא התורה כדי לשמר' ושלא לעבור עליה, וגם כן אעשה זה כדי להנקם מתועבות הגוים ההם בכל פגוליהם שכל אחד מהם הוא (ג) שוחט השור לגנבו ומכה את בעליו כדי לגזלו ממנו, וכן זובח השה רוצה לו' שוחט השה ואכלו בגנבו אותו מן העדר ועורף הכלב ששומר העדר כדי שלא יחרץ לשונו נגדו, וכן מעלה מנחה דם חזיר רוצה לומר שמעלים אלו לאלו מנחה מדם החזיר כאלו היה דבר משובח והיה פגול מצד היותו דם ומצד היותו חזיר, וגם מזכיר לבונה בבית תפלותיהם בהיותו מברך און ומתפלל תפלת שוא, ואין ספק שכל זה על בני אדום נאמר שהם בבית תפלותיהם מקטרים לבונה לא ריח אחר, ומזכיר הוא מלשון אזכרתה וברכתו ותפלתו תהיה און שוא ודבר כזב.

ואפשר לפרש שסיפר בגוים שתי גנויות האחד אכזריותם על ישראל ועל זה אמר שוחט השור מכה איש, ומלכות יוסף נקראת שור כמו שאמר בכור שורו הדר לו (דברים לג, יז) ולכן עשה ירבעם העגלים, ולפי שהיה אומרו שוחט השור מאמר המשליי לכן ביארו באומרו מכה איש שהוא הנמשל בענין שוחט השור, וכן זובח השה הוא נאמר על שה פזורה ישראל שהיו מרבים חלליהם, ואחר שזכר הגנו' הזה זכר הגנו' השני והוא מטומאתם ומעשיהם הרעים. וזהו אומרו עורף כלב שהרצון בו שעורף הכלב לאכלו ומעל' מנח' דם חזיר כמו שפירשתי. והוא ע"ד אוכלי בשר החזיר השקץ והעכבר (לקמן יז), ולפי שיוכלו האומות לומר שאין עליהם חטא במה שהרעו לישראל לפי שהקב"ה הביאם בגלות וגם במאכליהם לא היו נזהרים ולא צוה אותם עליהם, לכן השיבם השם גם המה בחרו בדרכיהם ובשקוציהם נפשם חפצה רוצה לומר הנה מה שהרעו לא עשו אותו במצותי ובמאמרי אבל המה בבחינתם עשו אותו גם אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה, ועל זה אמר גם המה בחרו בדרכיהם שמפני בחירתם הרעה עשוהו וכנגד הגנאי השני מגוליהם אמר ובשקוציהם נפשם חפצה, אבל כמו שהם בחרו בדרכים הרעים ההם (ד) גם אני אבחר בתעלוליהם והוא רמז לנקמות ולחרב אשר יביא עליהם והוא מלשון אזכור מעללי יה (תהלים עז, יג), ורוצה לומר אבחר בעלילות שאעשה בהם ומגורותם אביא להם שהוא החרב והרעב שהם יראים מהם, ואמר שאין ראוי להם להתנצל באומרם שלא צוה להם הקב"ה תורה ולא אסר להם המאכלות האסורות לפי שכמו שאמרו חכמים ז"ל (עו"ז ב, ב) על ה' מסיני בא וזרח משעיר למו וגו' (דברים לג, ב) שחזר על כל האומות שיקבלו את התורה ולא רצו לקבלה, ולכן זכר שעיר ופארן לפי שכל האומות כולן נכללות באדום וישמעאל, והענין שהם עזבו את ה' נאצו את

קדוש ישראל נזורו אחור ואפילו שבע מצות בני נח שנצטוו בהם לא קיימו אותם ועל זה אמר יען קראתי ואין עונה וגם אין להם להתנצל במה שעשו כנגד ישראל באומרם שמה' היתה זאת להענישם לפי שהם לא שמעו דבר ה' על ישראל והוא אומרו דברתי ולא שמעו, אבל בבחירתם הרעה כמו שאמר ויעשו הרע בעיני כלומר להכעיסני ולמרות עיני כבודי ובדברים ובשקוצים אשר לא חפצתי בחרו המה. ובזה הותרו השאלו' ראשונ' ושנייי'. והר' רבי אברה' בן עזר' פירש שוחט השור על ישראל שהיו זריזין בקרבנות והיו עם עושין כל העבירות לכן אמר שהשוחט השור לקרבן לה' היה מכה איש וגו' ואין סגנון הפרשה סובלו.

פסוק ה

שמעו דבר ה' החרדים וכולי עד המתקדשים והמטהרים וגומר: נתקשה על המפר' פירוש הפסוק הזה כי יש בו דברים בלשון יחיד ודברים בלשון רבים דברים לנכח ודברים לנסתר, ומה שנראה לי אמתי כפי ענינו הוא שאמר השם אל הצדיקים מעמו החרדים על דברו ותורתו לשמרה, הלא ראיתם מה שאמרו אחיכם בני עשו ובני ישמעאל כי הם אחיכם לפי שהיה ישמעאל אח לעשו ואח עשו ליעק', ועם היותם אחיכם הם שונאיכם מנדיכם ואמר שונאיכם על הישמעאלים ומנדיכם על בני אדום, ומה שאמרו למען שמי יכבד ה' רוצה לומר שתמיד יאמרו שיתגדל ויתקדש ויתכבד שם האל כי הם בפיהם חולקים תמיד כבוד גדול לשמי ואינם מחללים אותו והוא על דרך העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני (לעיל כט, יג), ולכן אמר יתברך כמלעיג על זה הלא ראיתם מה שאתם אומרים למען שמי כלומר על דבר שמי שאומרים יכבד ה' ויתגדל שמו, ועוד אומרים כנגדכם ונראה בשמחתכם רוצה לומר שהנבואות והנחמות שנבאו הנביאים כולם לא יתקיימו בכם כי אם בהם ושעליהם נאמר ופדויי השם ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם (לעיל נא, יא) ויתר הייעודים וזהו נראה בשמחתכם שהם אומרי' אנחנו הם הרואי' בשמחה שדברו הנביאי' שאתם הייתם מקוים אותה, ואחרי שזכר מאמר השונאים ההם השיב על דבריהם באומרו והם יבושו רוצה לומר לא יהיה כמו שאמרו כי לא יראו בשמחתכם אבל יבשו בשת לפי שהנה כתובה לפני לא אחשה מה שעשו בחרבן ירושל' ובשריפת היכלי.

פסוק ו

וכאלו קול שאון מעיר וקול מהיכל צועקים אלי מן האדמה ולכן קול ה' ורצונו הוא להיות משלם גמול לאויביו, גם יכוין בקול השם משלם גמול לאויביו שמלבד הנקמה שיעשה ה' באומות על מה שהחריבו את ירושלם ושרפו את בית קדשו עוד יחרימם

על מה שדברו כזבים באלוקותו, ולכן זכר שלש קולות שעליהם הקדוש ברוך הוא משלם גמול לאויביו. ראשונה, קול שאון מעיר מהרוגי ירושלם. והשנייה, קול מהיכל משרפת בית ה'. והשלישית, קול ה' שרוצה לומר קול דברי העמים אשר דברו על ה' כמו שאמר בדניאל (ז, יא) חזה הוית באדין מן קול מליא רברבתא די קרנא ממללא חזה הוית עד די קטיל' חיותא והובד גשמה ויהיבת ליקידת אשא, שביאר בזה שמפני קול הדברים שהחיה הרביעית מדברת בפנות האלקיות יהיה חרבנה. והותרה בזה השאלה השלישית.

פסוק ז

ואמנם אומרו אחר כך בטרם תחיל ילדה ושאר הפסוקים הנמשכים פירשו אותם המפרשים על ירושלם העיר שזכר כאלו היא האם שילדה הבנים עולי הגולה, ולפי שפתאום תבא ישועת ה' לכן עשה משלו ביולדה באומרו בטרם תחיל ילדה רוצה לומר שבאת לדתה פתאומית קודם הצירים שהיא צירת גוג ומגוג, וכנגד עולי הגולה אמר והמליטה זכר לפי שבלדת הזכר תגדל השמחה בבית, ולפי שאחרי הגלות הישועה טרם יתקבצו כל ישראל בארצם יהיה להם זמן מועט כמו חבלי יולדה כמו שאמר זכריה (זכריה יד, ב) ונלכדה העיר ונשסו הבתים, ואחר החבלים האלה ויצא ה' ונלחם בגוים ההם לכן אמר בטרם יבא חבל לה והמליטה זכר כי אחר ההמלטה יבאו לה החבלים. ולהיות קבוץ הגליות פליאה גדולה אמר (ח) מי שמע כזאת מי ראה כאלה והוא היוכל ארץ ביום אחד אם יולד גוי פעם אחד כאלו ילדה ציון את בני כולם בבת אחת, והבטיח הנביא שינצלו מאותם חבלי משיח והוא אומרו (ט) האני אשביר ולא אוליד כלומר שמא אתחיל בדבר ולא אוכל לגומרו אם אביא האשה על המשבר רוצה לומר אם אביא ציון על המשבר במלחמת גוג ולא אוליד אותה בתשועה המוחלטת מאותה צרה, אם אני המוליד ארצות הגוים ומצליח אותם ועצרתי מלעשות כן לישראל, וזה כולו בתמיהה הוא, זהו דרכם בפירוש הפסוקים האלה. ואינו נכון אצלי כפי פשוטם.

אבל אחשוב שהעיר הנביא בזה לתחיית המתים אשר תהיה באותו זמן ולכן אמר בטרם תחיל ילדה רוצה לומר בטרם תחיל העיר הנזכרת ירושלם תלד כלומר שמבלי חבלים תלד, והענין שיחיו המתים לא בהויה מודרגת אחרי הכנות טבעיות שהם כמדרגת הצירים הקודמים ללידה אמנם התחייה לא תהיה כן אלא שעל צד הפליאה יתהוו גופות האנשי' פתאום ויקומו בצביונם ובקומתם ועל זה אמר בטרם יבא חבל לה והמליטה זכר לא שיבאו החבלים האלה אחר הליד', אלא שתהי' הליד' מבלי חבלים כלל ולכן הית' התמיה' עצומ', מי שמע כזאת מי ראה כאלה וביאר מי שמע כזאת באומרו היוכל

ארץ ביום א' שעל הארץ היולדת אותם היוצאים מקברי' אמר בל' נקבה מי שמע כזאת, וביאר מי ראה כאלה בל' רבים כאומרו אם יולד גוי פעם אחת והוא רמז לרבוי הנולדים הקמים בתחי' יחד, ואומרו כי חלה גם ילדה ציון את בניה סרסהו כאלו אמר כי גם חלה וילדה ציון את בני' כמו שאר האומות, והענין שיקומו בתחי' כל בנ"י שהם הנקראים בני' באמת, והנה פי' זה בציון לפי שבה היו הדברים מתיחסים אל תשועת', ולפי שהיתה פנת תחיית המתים קשה על השכל לצייר' לכן הוצרך לעשות עלי' טענה באומרו האני אשביר ולא אוליד והנ' אשביר אינה מלשון משבר כ"א מלשון שבר על שב' יאמ' האני אשביר את ישראל בגלות שמתו בו ובשמרם את תורתי קבלו צרות רבות ושבר עצום ולא אוליד ולא אחי' אותם בעת התשוע' והגאול', באמת מן הראוי הוא שיזכו בה ואם אני המוליד אדם הראשון מעפר האדמ' וכל בריות מראשית מלא דבר איך אהי' עצור ובלתי יכול להחיות את המתים והוא אומרו אם אני המוליד ועצרתי אמר אלקיך, וכן ת"י הפסו' הזה כפי מלותיו עם היות שכיוון בפי' לקבוץ גליות שתרגם אנא אלהא בריית עלמא מבראשית אמר ה' בדרית יתכון לביני עממיא אף אנא עתיד לאכנשא גלוותך אמר אלקיך, הנה פי' אשביר מענין שבר וחרבן הגלות ופיר' אני הוא המוליד על בריאת העולם כמו שפי', אבל אין ספק שעל הקמים בתחייה אמרו הנביא, ולכן ביאר הסבה למה יחיה מתי ישראל באומרו (י) שמחו את ירושלם וגילו בה כל אוהביה שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה ר"ל ראוי הוא שכל אוהבי ירושלם וחסידי' שמתו בגלות מתאבלים עליה ישמחו וישישו עמה בגאולתה, (יא) כדי שכמו ששבעו מהצרות בחרבנה בגלותה כן יינקו וישבעו משוד תנחומיה שהוא מלשון ושוד מלכים תינקי וזה בדברים הגשמיים, וגם כן למעו ימוצו ויתענגו מזיו כבודה כשתשוב השכינה לתוכה והנבואה למקומה ושאר הדברים הרוחניים, (יב) לפי שכה אמר ה' להיות נוטה אל ירושלם השלום וכבוד הגוים כנהר וכנחל שוטף שיבא במרוצה הן יבא שלומם וכבודם פתאום יחד, ואותם הקמים בתחייה והעולים בגולה כולם יזכו ויינקו ממנו והוא אומרו על צד תנשאו ועל ברכי' תשעשעו שהוא כולו משל כאשר ישא האומן את היונק וישעשעהו, ואמר כבוד גוים להגיד שיזכו לכבוד הגוים ועשרם שלא יגעו בהם, (יג) וכאיש אשר אמו תנחמנו שתנחומיה הם בחמלה רבה כן אנכי אנחמכם, וזה אין ראוי שיהיה כי אם במקום הצער וזהו אומרו ובירושלם תנוחמו:

וכנגד אותם הקמים בתחייה אמר (יד) וראיתם וששׂ לבכם ועצמותיכם כדשא תפרחנה רוצה לומר שיראו התשועה בעיניהם הגשמיים, והעצמות היבשות תפרחנה כדשא ובאמצעות זה תודע יד ה' את עבדיו שידעו הכל כי יש אלקים בישראל, ומלבד זה הנה

הש"י יקח נקמתו מן האומות והוא אומרו וזעם את אויביו, (טו) כי באש ה' יבא וכסופה מרכבותיו שהן גזרותיו היורדות מן השמים להשיב בחמה אפו וגערתו בלהבי אש רוצה לומר להשיב אפו שהיה על ישראל על האומות בחמתו עליהם והוא מלשון פן יראה ה' ורע בעיניו והשיב מעליו אפו (משלי כד, יט) וכמ"ש אם שנותי ברק חרבי אשיב נקם לצרי (דברים לב, מא), וה"ר יוסף קמחי פירש להשיב מלשון שביב כאלו אמר להבעיר בחמה אפו, ולפי שאמר כי באשר ה' יבא וגערתו בלהבי אש, ביאר הנביא שלא נאמר האש ההוא בדרך המשלי כי אם על פי פשוטו לפי שכאשר תהיה נקמת האומות יתחברו שני הדברים יחד חרב איש באחיו ביניהם ואש וגפרית ורוח זלעפות מאת ה' מן השמים, וכמו שאמר יחזקאל (יחזקאל לח, כא) חרב נאם ה' אלקים חרב איש באחיו ונשפטתי אתו בדבר ובדם וגשם שוטף ואבני אלגביש אש וגפרית אמטיר עליו, וע"ז אמר כאן (טז) כי באש ה' נשפט רוצה לומר אש וגפרית מלמעלה ובחרבו את כל בשר שהיא חרב האומות איש ברעהו ובזה האופן ירבו חללי ה'.

פסוק יז

המתקדשים והמטהרים אל הגנות וגומר עד סוף הספר. עתה יבאר מי המה האומות אשר תהיה הנקמה בהם וביארו באומרו המתקדשים והמטהרים אל הגנות, כי הנה אמר מתקדשים ומטהרים על הישמעאלים שהם מראים עצמם קדושים וטהורים ברוב רחיצתם ולכן לא אמר הקדושים והטהורים כי אם המתקדשים והמטהרים שאין המתקדש הוא הקדוש ואין המטהר הוא הטהור אבל המתקדש והמטהר הוא המראה עצמו כן ואינו קדוש ולא טהור באמת על דרך יש מתעשר ואין כל מתרושש והון רב (משלי יג, ז), וכן הישמעאלים הם מתקדשים והמטהרים ברחיצותיהם מחוללים וטמאי' במעשיהם, ולכן אמר אל הגנות אחר אחת בתוך לפי שהם עושים תמיד בתי תפלותיהם בתוך הגנות והגנות והפרדסים סובבין אותם וכאלו בתי תפלתם כל א' מהם הוא אחרי גנה אחת בתוכה לפי שהגנים יסובבוהו, ועל הנוצרים אמר אוכלי בשר החזיר השקץ והעכב' לפי שאוכלים כל בשר הטמא והטהור יחדו ועל שניהם רוצה לומר הישמעאלים והנוצרים אמר יחדו יסופו ויתמו מן בלהות. וראיתי בשרשים שעשה רבי יוסף אבן כספי אשר קרא שרשות כסף שכתב בשרש אחר שכב' תאמר על הזולתיות, וממנו והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו (בראשית כב, יג) כי וירא והנה איל היא גזרה אחת בעצמה ואמרו אחר נאחז בסבך בקרניו היא גזרה אחרת כלומר אחר כך ראהו נאחז בסבך בקרניו ולהראו' כן שמו געיא במלת אחר, וכן אחר אחת בתוך כלומר ואחר התקדשם והטהרם הם מטנפים עצמם עם הזונה שישימו נקבה אחת בתוך מעמדם ובא קרי וכתיב

כתיב אחד וקרי אחת להגיד שהישמעאלים פעם ישימו קדש ופעם קדשה. וזכר עוד הנביא איך יהיה זה שיספו ויתמו כולם אם כל א' בארצו בדבר ובמגפה או באש וגפרית כמהפכת סדום ועמורה או באיזה אופן אחר באמרו (יח) ואנכי מעשיהם ומחשבותיהם באה כלומר אנכי ידעתי מעשיהם ומחשבותיהם ולכן הגזרה מלפני באה לקבץ את כל הגוים והלשונות, והקבוץ בארו יחזקאל שיהיה כולו על ירושלם כי הנה יעלו שמה הנוצרים בתחלה ויחריבו את ארץ מצרים במכת חרב והרג ואבדן גדול ואז יאספו עליהם הישמעאלים כל בני מזרח וצפון ותהיה מלחמה ביניהם קרוב לירושלם והיתה להם עת צרה אשר כמוה לא נהיתה כי תהיה חרב איש באחיו רבה מאד כמו שבארתי במעין י"א ממעיני הישועה, וע"ז נאמר כאן ואנכי מעשיהם ומחשבותיהם באה לקבץ את כל הגוים והלשונות, לפי שהכל יהיה בגזרת עירין לתת נקמת ה' באויביו, ועל אותה נקמה אמר ובאו וראו את כבודי כי היא תהיה כבוד ה' באמת כמו שאמר יחזקאל (יחזקאל לח, כג) והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים וידעו כי אני ה'. ולפי שבעצת ה' ימלטו מאותה מלחמה פלטים עם מומים רבים כמו שאמר זכריה (זכריה יד, יב) וזאת תהיה המגפה אשר יגוף ה' את כל העמים אשר צבאו על ירושלם המק בשרו והוא עומד על רגליו ועיניו תמקנה בחוריה' ולשונו תמק בפיהם, לכן אמר (יט) ושמתי בהם אות שהם אותם המומים והנגעים ושלחתי מהם פליטים רוצה לומר שיסבב הש"י שימלטו במלחמה וילכו אל הגוים שזכר תרשיש פול ולוד ואל מושכי קשת שפירשו המפרשים שהם הטורקו"ס ואל בני תובל אשר באי אינגל"א טיר"א ואל יון שהיא ארץ היונים וגם כל ארץ איטליא, ובכלל לכל האיים הרחוקים אשר לא שמעו את שמעי ולא ראו את כבודי ויגידו הפלטים ההם את כבודי שהיא המלחמה ונקמתה בגוים ההם. ואז גויי הארצות כשידעו זה הפלא הגדול שעשה השם (כ) יביאו את כל אחיכם והם בני ישראל שנשארו בארצות הגוים ולא עלו עדיין לירושלם יביאו אותם מנחה לה' בכבוד גדול בסוסים וברכב ובצבים שהם העגלות המכוסות ואהל בהם כמו שש עגלות צב, ובפרדים ובכרכרות שהם הגמלים הקלים שלרוב מרוצתם יראה כאלו מרקדים מלשון ודוד מכרכר (שמואל ב' ו, יד), וי"ת אותו מלשון שבח כלומר שיביאו אותם בשירים ובתושבחות, על הר קדשי ירושלם כמו שהיו מביאים בני ישראל את המנחה והבכורים בכלי טהור בית ה' בשמחה ובשירים בתוף ובכנור. ואמר שמאותם בני ישראל שיביאו מהארצות הרחוקות שהיו מעורבים בגוים ונשקעים בתוכם (כא) גם מהם יקח להיות כהנים ולוים וזה מאותם שהיו ממשפחת כהונה ולויה ולא יחושו אם נמכרו לעבדים ונעשו גוים ע"צ האונס, ואמנם איך יודע זה אין ספק שיהיה ברוח הקדש כמ"ש מלאכי

(ג, ג) וישב מצרף ומטהר כסף וטהר את בני לוי וזקק אותם כזהב וככסף והיו לה' מגישי מנחה בצדקה וערבה לה' מנחת יהודה וירושלם כימי עולם וכשנים קדמוניות, והוא המורה שלא יעבדו בכהונה ובלויה כי אם אותם שהיו ממשפחתם ומבית אבותם כשנים הקדמוניות. וה"ר יוסף קמחי פירש וגם מהם אקח לכהנים ללוים רוצה לומר לצרכם להיות להם חוטבי עצים ושואבי מים כי כן אמר זכריה (יד, כג) ולא יהיה כנעני עוד בבית ה' צבאות רוצה לומר שלא יהיו עוד שמה הכנענים חוטבי עצים ושואבי מים כי מגדולי הגוים יהיו עובדים את הכהנים ואת הלוים. והותרה בזה השאלה הרביעית.

ולפי שלא יאמרו ומה יועיל כל זה אם נשוב ללכת אחר כך לגלות אחר או איך יתקיימו הנבואות האלה אם יכלו האומות אותנו בגלות לכן בא להסיר הספיקות האלה בסוף נבואותיו לחזק עוד נצחיות האומה והתמדתה באומרו (כב) כי כאשר השמים החדשים וגומר, ופירושו שלא יחשבו שההקדמה הפלוסופית האומרת שכל הווה נפסד תצדק גם בדברים הנסיים כמו שהיא צודקת בדברים הטבעיים בהוייתם, כי הדברים אשר יהיו כפי הרצון האלהי כבר יהיו מחודשים ולא יבאו לידי הפסד כמו שזכר הרב המורה בענין העולם בפכ"ו ח"ב, וכן יהיה ענין ישראל שבהיותו מחודש ממנו יתברך לא יפסד וזהו אמרו כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה כשנתחדשו בבריאת העולם וזהו אשר אני עושה כלומר אשר אני עשיתי אותם, ואמר עושה בלשון הווה לפי שהאל יתברך הוא גם כן סבה שומרת לעולם ותמיד עושה אותו ופועלה, ואמר שעם היותם מחודשים הם עכ"ז עומדים לפני ובלתי נפסדים להיות בריאתם בדרך נס כן יעמוד זרעכם ושמכם רוצה לומר שזרע ישראל יהיה קיים עדי עד וגם לא יומר ולא יתחלף לעם אחר ולדת אחרת בכללו אבל תמיד יהיה זרעם קיים ושמם קיים וזהו כן יעמוד זרעכם ושמכם.

ובב"ר (א, יג) כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה א"ר יהודה בשם רבי אלעזר בנו של רבי יוסי הגלילי שמים חדשים וארץ החדשה אין כתיב כאן אלא השמים החדשים והארץ החדשה אף שמים וארץ העתידים להבראות כבר ברואי' הם מששת ימי בראשית הה"ד בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ את השמים שעלו במחשבה ואת הארץ שעלתה במחשבה. ואמנם אותם מבני ישראל אשר יקומו בתחייה לשוש עם ירושלם זכר מענינם שיהיו טובים וישרים בלבותם מבלי חטא ועל זה אמר (כג) והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבא כל בשר להשתחוות לפני אמר ה' כי לא אמר כל בשר על כל האומות כי אם על צדיקי ישראל שישבו על הארץ והוא על דרך ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד (תהלים קמה, כא) והכוונה בכאן שיתמידו בזה מפני חסידותם ודבקותם בו יתברך, (כד) והם יצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים

שהם אשר יקומו בתחייה לקבל ענשם בפני כל בשר שיראו אותם הצדיקים שתולעת הפושעים ההם לא תמות ואשם לא תכבה כי הם יהיו בעונש מתמיד בעמק ויהיו דראון ומיאוס לכל בשר, מסכים למ"ש בדניאל (יב, ב) ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם, וי"ת כי תולעתם לא תמות ארי נשמתהון לא ימותון ואשתהון לא תטפי ויהון רשיעיא מדנין בגיהנם עד דיימרון עליהון צדיקי' מסת חזינא עש' העונש הזה נפשיי לנשמות בגיהנם ותרגם דראון כמו שתי מלות די ראון מלשון ראייה, ואם נפרש יבא כל בשר על כל הקמים בתחייה הן מישראל הן משאר האומות אין ראוי לפרש מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו שבכל חדש ושבת יבאו כל בני עולם לירושלם כי זה בלתי אפשר, אבל ענין הכתוב שבשני זמנים מהשנה יבאו כל בשר לירושלם להשתחוות למלך ה' צבאות, האחד בחדש הז' ועל זה אמר מדי חדש בחדשו שהוא החדש שבו נברא העולם ונתחדש ואמר מדי חדש בחדשו להגיד שכל אותו חדש השביעי יהיה זמן הרגל שלהם וכאלו אמר בכל שנה באותו חדש בכל ימי אותו החדש הרשום, והעת השני הוא מפסח ועד עצרת שנאמר בו וספרתם לכם ממחרת השבת וגומר שבע שבתות תמימות תהיינ' (ויקרא כג, טו), ועל זה הרגל נאמר ומדי שבת בשבתו רוצה לומר באותו זמן שנמנה בשם שבועות ושבתות ואמר ומדי שבת בשבתו להגיד שבכל אותם שבע שבתות יהיה הרגל שלהם, וכפי מה שפירשתי למעלה בפסוק כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה על המחברת העצומה משבתאי וצדק שנעשתה בשנת רכ"ד לאלף הששי הזה ומורה על הגאולה העתידה, אפשר גם כן לפרש מ"ש כאן כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה שקרא השמים חדשים בבחינת אותה מחברת וקרא ארץ ישראל חדשה מפני שתתחדש כנשר נעוריה, ואמר הנביא שלא יחשבו שבעבור זמן המחברת העצומה הזא' תתחדשנה מחברות אחרות שיורו רעה והיזק לישראל ויתקיימו עליהם כמו שנתקיימו הקדמוניות, לכן אמר שלא יהיה כן אבל שכמו שהשמים ההם שנתחדשו באותה מחברת הם בכללותם מתנועעים מאתו יתברך כי הוא המניע הראשון לכללותם וכן הארץ המתחדשת עיני ה' בה והוא המשגיח עליה, ועל זה אמר עומדים לפני כלומר הם מתנועעים ומושגחים ממני ומתקיימים בדברי כן בזה האופן יעמוד ויתקיים זרעכם ושמכם ולא ישתנו בסבת מחברות אחרות כי אני אהיה מקיים אתכם במאמרי ורצוני המוחלט והשגחתי הפרטית כמו שאני מקיים ומניע השמים וארץ ישראל שלא עבר זר בהנהגתם, ומפני שתיוחד הנהגתם כולה להשגחתי ולא למערכות כמו שהיה מעשה בראשית מיוחד להשגחתי לכן מדי חדש בחדשו רוצה לומר באי זה חדוש שיהיה מהעליונים אם מהלבנה בחדושה ואם משאר הכוכבים לא

יתנו בני אדם לב לפי שידעו שהשגחתי למעלה מהם ולכן יבא כל בשר להשתחוות לפני לא שיבאו לירושלם אלא שיתעורר ויתנועע מעצמו להשתחוות לפניו אשר בידו הכל כחומר ביד היוצר, וכן יעשו מדי שבת בשבתו של זכרון בריאת העולם כל בשר כאשר הוא שם ישתחוו לפניו יתברך יוצר הכל, גם כי יביאם לשלמות האמונה הזאת לפי שיצאו וראו בפגרי האנשים הקמים בתחייה שהיו בהם פושעים בי באמונתם שפגריהם תמיד בוערים באש שלא יכבה והם דראון וסרחון יהיו לכל בשר ומפני זה כל בני אדם ישתחוו לפני ה'. ונכון לפרש כפי זה הדרך והיו דראון כדברי המתרגם שיהיו די ראון ולמוד לכל בשר, ומצאתי בדברי חז"ל (פסיקתא רבתי פ"א, ב) זש"ה מתי אבא וארא פני אלקים (תהלים מב, ג) אמרו ישראל רבש"ע אימתי אתה מחזיר לנו את הכבוד שהיינו עולים בשלש פעמי רגלים ורואים את פני השכינה, אמר להם הקב"ה בני בעולם הזה הייתם עולים בשנה שלשה פעמים כשיגיע הקץ אתם עתידין להיות עולים שם בכל חדש וחדש שנאמר והיה מדי חדש בחדשו. ע"כ. הרי שהבינו ז"ל מאמר יבא כל בשר על ישראל לבד כמו שפירשתי בראשונה.

ובזה נשלם מה שראיתי לבאר בנבואות הספר הזה כמסת היד והמוסיף על דברים אלה דברים טובים דברים נכוחים ישא ברכה מאת השם וצדקה מאלהי ישעו. והיתה התחלת הפירוש הזה באי קורפ"ו בר"ח אב שנת רנ"ה מהאלף הששי ולפי שבוטלה המלאכה מפני חבורים אחרים אשר עשיתי היתי' השלמתו בעיר מנופו"לי ממחוז מפול"יא ממלכות נאפו"לי ביום ר"ח אלול שנת כי ירח"ם ה' את יעקב, והתהלה לאל המהולל בתושבחות שעזרני עד כה ויתן בפי מענה לשון אמרי אמת: בנל"ך ואע"י: בילא"ו.